

Antons Breidaks
Darbu izlase 1



1880

Anton Breidaks

Darbitziasse

1880



2007-5
L 230

L
81

LU aģentūra "LU Latviešu valodas institūts"

Antons Breidaks

Darbu izlase

1. sējums

Rīga 2007

0304053506

A. Breidaks. Darbu izlase. 1. daļa, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2006, 608 lpp.

LU LATVIEŠU VALODAS INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība Nr. 90002118365

Adrese

Akadēmijas lauk. 1, 902. ist., Rīgā, LV-1050

Tālr. +317 7227696, fakss +317 7227696, el. pasts latv@lza.lv

Grāmata izdota ar Valsts pētījumu programmas "Letonika: pētījumi par vēsturi, valodu un kultūru" finansiālu atbalstu

LETONIKA

Redakcijas komiteja:

Ilga Jansone, Anna Stafecka, Vilma Šaudiņa

Uz 1. vāka: 1. Ceļš uz Antona Breidaka dzimtajām mājām. 2. Skats no Ludzas pilsdrupām uz Mazo Ludzas ezeru. 3., 4. Rija un vējdzirnavas Ludzas etnogrāfiskajā muzejā.

Uz 2. vāka: Ludzas ģimnāzijas ēka, kurā mācījies Antons Breidaks. Dzimtās mājas Ludzas raj. Istalsnas pagasta Malzūbos. 4. Pildas baznīca, kurā kristīts un iesvētīts Antons Breidaks.

Vāka dizains – Mārtiņš Gailums

ISBN 978-9984-742-25-0

© LU Latviešu valodas institūts

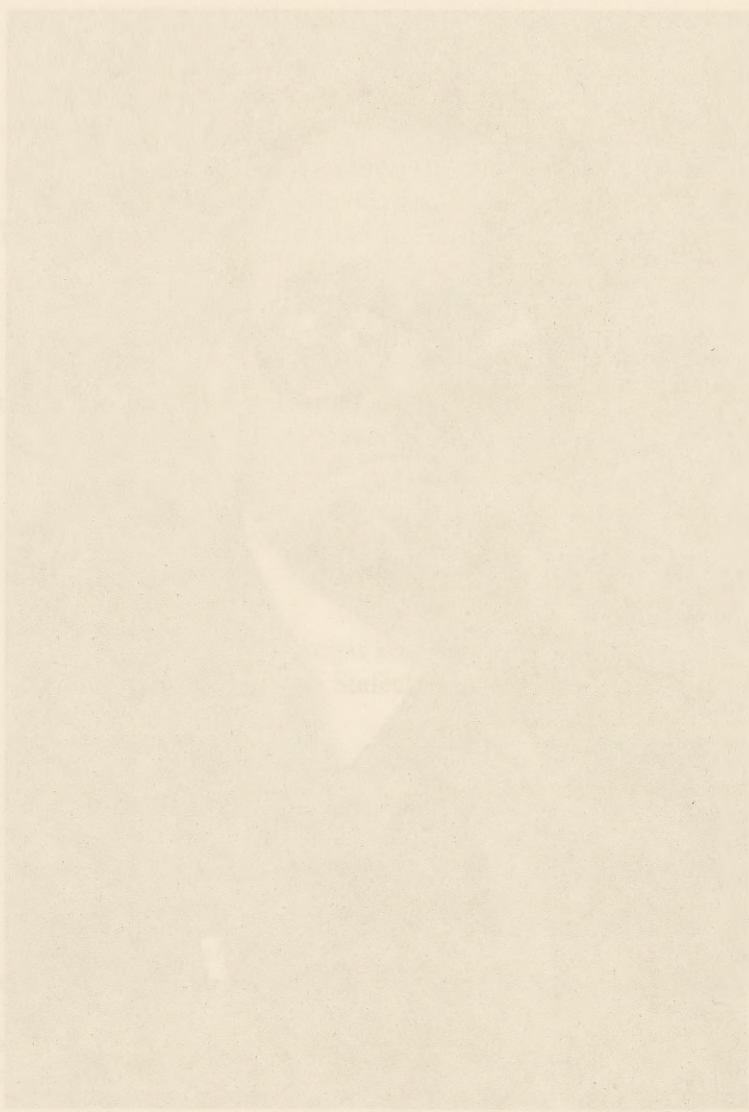


Antons Breidaks

Latvian University
Library

0304053506

A. Breidaks, Duhno vlati. 7. tēls, Rīga: LU Latvijas valodas institūts, 2006. 608 lpp.



Antons Breidaks

0-52 247-889 879 NĪSĀ

© LU Latvijas valodas institūts

Anna Rancāne

Latgaļu raksteiba

Volūdņikam Ontōnam Breidakam

Latgaļu raksteiba – prīveite ceļmolas ūzulā,
ceļu lai naaizmērst, ceļu, kas pagaist zam kōjom.
Pasaver, brōleit, nazkod te drūši mes gōjom,
nasdami vōrdus, kai bites madu nas kūzulā.

Latgaļu raksteiba – vōrdi, zam akminim globōtī,
vēji skrēja un aizpyute tūs, kas pa ceļam beja,
kaidu sīku vēļ vacōmōte cepļa palnūs īrause rejā,
paraug, vēļ sylti tī vōrdi –
kai lōpstu un izkapšu kōti.

Latgaļu raksteiba – besakūks sātas vītā,
tur, kur akmiņš uz akmiņa ...
nā, akmiņš uz akmiņa paliks,
vōrdus pa kūku zorim, pa valānom salaseis, saliks
dzīsmē, un prīcōsīs tāvu volūda, bōrine smītō.

Nu dzilīnes augšā ceļsīs vaca, seņ aizmērsta sōpe ...

Andris Vējāns

Volūdeņa

Ontona Breidaka pīmiņai

Kaut kū nu krystobom un bērem,
Nu kolnu ceiruļa un dzeņa
Sirds šyupelī jau kōri tvēre
Tū mīlōkū, kas saucās
volūdeņa.

Kaut kū nu tāva spāka, mōtes sōpem,
Nu azara, nu ryuča, olūteņa
Tu pasmēli ar korstom veira slōpem,
Lai dzeivoj breinums –
dzymtō volūdeņa.

Tei tova nūpyuta un prīca zaļa,
Zam īvom nūsappōtō ļaudaveņa.
Tu aizej – nazuss myuža svātō daļa:
Ceļs jaunās sirdis
myusu volūdeņa.

Profesora bēru dīnā
02.03. 2002.

Priekšvārds

Valodnieka un pedagoga profesora *Dr. habil. philol.* Antona Breidaka zinātniskās darbības laiks ir 20. gadsimta otrā puse un 21. gadsimta sākums, darbības vietas – Rīga (ZA Valodas un literatūras institūts, izdevniecība “Zinātne”, LU Latviešu valodas institūts, LU Pedagoģijas fakultāte), Daugavpils (Daugavpils Pedagoģiskais institūts, vēlāk universitāte), Rēzeknes augstskola.

Antona Breidaka zinātniskais mantojums – gandrīz visi publicētie raksti, kā arī daži npublicētie darbi (abas disertācijas, pētījums latviešu valodas vēsturiskajā gramatikā) apkopoti darbu izlasē divos sējumos.

Darbu izlases I sējumā iekļauta disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda iegūšanai *Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu dialektālā leksika un tās vēsturiskie sakari* (aizstāvēta 1970. gadā) un 1990. gadā aizstāvētā disertācija *Latviešu valodas latgalisko izlokšņu fonētika: diahronija un sinhronija* filoloģijas doktora grāda iegūšanai, kā arī grāmatas *Ievads baltu valodniecībā* 1. un 2. daļa. Šajā sējumā publicēta arī papildināta un precizēta Antona Breidaka bibliogrāfija, par pamatu ņemot viņa paša sastādīto publicēto darbu sarakstu.

Darbu izlases II sējumā apkopoti zinātniskie raksti par latviešu un baltu etnoģenēzi lingvistiskajā aspektā, fonētiku un fonoloģiju, morfoloģiju, etimoloģiju, toponīmiku, valodas vēsturi un folkloru, arī recenzijas par citu valodnieku darbiem. Šajā sējumā iekļauts arī *Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu fonētikas atlants*, rokrakstā atstātais raksts *Латгальский язык/диалект* (oriģināls glabājas LU Latviešu valodas institūtā), pētījumi latviešu valodas vēsturiskajā gramatikā (oriģināls glabājas Daugavpils Universitātē), kā arī daži populārzinātniski raksti.

Darbu izlasē nav ievietoti nelieli laikrakstos, žurnālos un enciklopēdijās publicēti informatīvi raksti. Ārpus izlases palikušas nolasīto referātu tēzes, jo vēlāk tās ir papildinātas un iestrādātas plašākos rakstos. Nav iekļauti arī daži zinātniskie raksti, kas publicēti atkārtoti kā plašāku rakstu nodaļas.

Sagatavojot darbus publicēšanai, teksts nav rediģēts, tikai novērstas pamanītās iespaidklūdas (jo sevišķi ārzemēs publicētajos rakstos), kā arī dažas tehniskas nekonsekvences (pēdiņu, kursīva lietojumā). Darbi doti oriģinālvalodā. Gadījumos, kad viens un tas pats raksts publicēts vairākās valodās, *Darbu izlasē* iekļauti visi šī raksta publicējumi.

Pie atsevišķiem rakstiem, ja Antonam Breidakam ir bijuši līdzautori, norādīta autorība.

Antona Breidaka *Darbu izlasi* sastādījušas un publicēšanai sagatavojušas Ilga Jansone, Anna Stafecka (LU Latviešu valodas institūts), Vilma Šaudiņa (Daugavpils Universitāte), Anna Vulāne (LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte).

Darbu izlasi publicēšanai palīdzējušas sagatavot Anta Trumpa un Ilze Štrausa. Datorsalikumu veidojušas Kristīne Glumina, Marita Jezupova, Ingrida Pauniņa, Ilze Sperga. Kartes datortehnikā veidojis Andris Jansons.

Fotoattēli no Latviešu Folkloras krātuves, Latgales Pētniecības institūta, Antona Breidaka brāļa Roberta Breidaka, kā arī Antona Breidaka kolēģu personiskajiem arhīviem.

Vāka noformējumam izmantoto fotoattēlu autori: Ilga Jansone un Edmunds Trumpa.

Darbu izlases sagatavotāji par konsultācijām un atsaucību ir pateicīgi profesoram Igoram Koškinam un docentei Irinai Dimantei, LU Latviešu valodas institūta vadošajai pētniecei Brigītai Bušmanei.

Antons Breidaks (1932–2002)

Valodniekam profesoram *Dr. habil. philol.* Antonam Breidakam – zinātniekam, ko pazina un kura pētījumus atzinīgi vērtēja kolēģi ne tikai Latvijā, bet arī citās valstīs, kur pēta baltu valodas –, šogad apritētu 75 gadi. Taču viņa dzīves pavediens pārtrūka 2002. gada 24. februārī.

Antona Breidaka bērnība un agrā jaunība aizritējusi Latgalē Ludzas pusē. Viņš dzimis 1932. gada 25. janvārī Ludzas apriņķa Pildas pagasta *Malzūbos* zemnieku Boļeslava un Jūlijas Breidaku ģimenē. Skolas gaitas Antons uzsāka kopā ar brāli Robertu. Sākumā viņi mācījās Eglāju, vēlāk Istalsnas pamatskolā. Sākās karš, un skolas telpas nācās vairākkārt mainīt. Sekoja mācības Ludzas vidusskolā, kuru Antons Breidaks beidza 1951. gadā. Skolas laikā Antonam patika ķīmija un fizika, bija nodoms turpināt tās studēt, taču bērnībā izslimotā (kaut arī ar vecāku rūpīgo gādību laimīgi uzvarētā) tuberkuloze par sevi tomēr atgādināja, tāpēc no šīs ieceres bija jāatsakās.

Šodien varam tikai minēt, vai tā ir bijusi likteņa sūtība, ka ar aso prātu un loģisko domāšanu apveltītais jauneklis 1951. gadā iestājās Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātē. Pats viņš atzina, ka sākumā domājis pievērsties literatūrzinātnei. Bet tas bija visiem labi zināmais Staļina laiks, kad literatūra bija cieši saistīta ar politiku. Iekļauties tās noteiktajos bezjēdzīgajos rāmjos Antonam liedza viņa nepieklājīgais un latgaliski spītīgais raksturs. Valodniecība likās mazāk pakļauta ideoloģijai. Varbūt tā arī bija laimīga nejaušība, ka kursdarbus un vēlāk arī diplomdarbu topošais valodnieks izstrādāja toreizējās vecākās pasniedzējas, vēlāk profesores un daudzu valodnieku skolotājas Martas Rudzītes vadībā. Viņa ne vienam vien savam studentam ir iemācījusi saklausīt un iemīlēt mūsu valodas saknes – izloksnes – un tajās paslēptos dārgumus. Antonam Breidakam vistuvākā un mīļākā bija bērnu dienu sulīgā un bagātā valoda – dzimtā Pildas izloksne, tāpēc arī pirmais kursdarbs bija veltīts taisni *Pildas izloksnes* aprakstam. Diez vai valodniecības vēsturē būs daudz bijis studentu, kuri bijuši tik pārliecināti par savām zinātniskajām atziņām, ka tās aizstāvējuši pat atklātā diskusijā. To gadu Latvijas Valsts universitātes laikrakstā *Padomju Students* lasāma studenta Antona Breidaka tam laikam ļoti drosmīga polemika par valodniecības jautājumiem ar toreizējo Vēstures un filoloģijas fakultātes docentu Artūru Ozolu. Antons Breidaks par to atcerējās:

“Savā kursdarbā *Pildas izloksne* es izteicu vairākas domas, kas neatbilda Latvijas Valsts universitātes Latviešu valodas katedras vispārpieņemtajam viedoklim. Tas arī izsauca polemiku ar katedras vadītāju docentu A. Ozolu. Polemikas pamatjautājums bija par augšzemnieku dialekta un vidus dialekta attiecībām. J. Endzelīns un daži viņa domubiedri izvirzīja t. s. latviešu pirmvalodas hipotēzi, saskaņā ar kuru latviešu valodas dialekti radušies no šīs pirmvalodas. Taču šie dialekti, kā J. Endzelīns pats rakstīja 1916. gadā, ir viena vecuma, tie ir vienlaicīgi radušies no šīs pirmvalodas, runa var būt tikai par to, kurš dialekts savā attīstībā mazāk attālinājies no šīs pirmvalodas jeb kurš dialekts saglabājis vairāk seno skaņu un formu. E. Blese 30. gados šo hipotēzi vulgarizēja līdz nepazīšanai, apriori atzīstot, ka vidus dialekts ir primārs, bet augšzemnieku dialekts ir sekundārs, citiem vārdiem sakot, augšzemnieku dialekts ir cēlies no vidus dialekta. Šai hipotēzei ar zinātni nebija nekāda sakara, tomēr pēc II pasaules kara viens otrs valodnieks to aizstāvēja arī Latvijā. Starp viņiem bija arī docents A. Ozols. Es savos polemiskajos rakstos kategoriski nostājos pret šo pseidohipotēzi. Otrais domstarpību pamatjautājums bija dažu dziļo augšzemnieku skaņu (patskaņu *o, ī, ū*) vēsture. Tālākā baltu valodniecības attīstība pierādīja manu ideju pareizību. Savas tā laika idejas es tālāk attīstīju un pamatoju vairākos rakstos un vēlāk arī doktora disertācijā. Viļņas universitātes specializētā zinātniskā padome, kur es 1990. gadā aizstāvēju savu doktora disertāciju *Latviešu valodas latgalisko izlokšņu fonētika: diahronija un sinhronija*, šīs manas idejas (tagad jau hipotēzes) atzina par pareizām.”

Jāpiebilst, ka minētais darbs tika atzīts par novatorisku un nozīmīgu pētījumu baltistikā, kas bija prasījis daudzgu rūpīgu, neatlaidīgu darbu. Bet līdz tam bija ejams visai garš un nebūt ne viegls ceļš...

1956. gadā Antons Breidaks ar izcilību pabeidza Latvijas Valsts universitāti, un tālāk viņa ceļš veda uz Aglonas vidusskolu, kur aizvadīti vienpadsmit darba gadi latviešu valodas un literatūras skolotāja darbā. Toreizējie Aglonas skolēni ar dziļu cieņu atceras Antonu Breidaku kā klusu, kautrīgu, bet ļoti gudru skolotāju, kam bija plašas un dziļas zināšanas valodas vēsturē un literatūrā un kura stundas bieži vien aizritējušas, atbildot uz skolēnu jautājumiem par dažādiem valodas jautājumiem.

Taču studiju laikā aizsāktais zinātniskais darbs mieru nedeва. Un tā līdztekus pedagogam darbam Antons Breidaks piedalījās ne vienā vien folkloras vākšanas ekspedīcijā Latgalē, sāka kārtot kandidāta minimuma eksāmenus toreizējā Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūtā, kur tika piedāvāta aspirantūra baltu valodu salīdzināmajā valodniecībā, kaut gan jau bija iesākta disertācija par Pildas izloksnes leksiku. Nācās mainīt disertācijas virzienu, rakstot to vēsturiskā plāksnē. Tika izstrādāts apjomīgs darbs *Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu dialektālā leksika un tās vēsturiskie sakari*, par kuru 1970. gadā Antonam Breidakam piešķīra filoloģijas zinātņu kandidāta grādu.

1967. gadā A. Breidaks sāka strādāt ZA Valodas un literatūras institūta Folkloras sektorā par zinātnisko līdzstrādnieku. Trīspadsmit gadi veltīti tautasdziesmu valodai un izloksnēs pierakstīto tekstu rediģēšanai. Tapuši vairāki raksti un referāti par tautasdziesmu valodu un metriku. Šai laikā viņš sāka publicēt zinātniskos rakstus gan vietējos, gan arī citu republiku izdevumos, uzstājās ar referātiem zinātniskajās konferencēs. Jaunais zinātnieks tika pamanīts un atzinīgi vērtēts, aicināts piedalīties arvien jaunās un jaunās konferencēs un kongresos.

No 1981. līdz 1983. gadam Antons Breidaks strādāja izdevniecībā "Zinātne". Viņš ir bijis redaktors tādām nozīmīgām izdevumiem kā J. Endzelīna "Darbu izlase" (III sēj. 2. daļa – IV sēj. 2. daļa), arī zinātnisko rakstu krājumam "Baltu valodas senāk un tagad".

Atsākās arī pedagoģiskais darbs. Kopš 1983. gada ar nelieliem pārtraukumiem Antons Breidaks ir lasījis lekcijas un bijis arī Latviešu valodas un literatūras katedras vadītājs Daugavpils Pedagoģiskajā institūtā (vēlāk universitātē). 1987. gadā viņu aicināja uz Latvijas Valsts universitātes Pedagoģijas fakultāti, kur 1992. gadā viņš tika ievēlēts par profesoru. Līdztekus lasītas lekcijas un vadīta Valodu un literatūras katedra arī toreizējā Latvijas universitātes Rēzeknes filiālē, kura pārtapa par Rēzeknes augstskolu. Arī Antona Breidaka pedagoģiskais darbs saistīts ar tām valodniecības nozarēm, kas prasa dziļas un pamatīgas zināšanas, – tiek lasīti tādi lekciju kursi kā *latviešu valodas vēsturiskā gramatika, ievads baltu valodniecībā, vēsturiskās gramatikas elementi vispārizglītojošo skolu programmās, vēlāk arī baltu etniskā vēsture un latīņu valoda*.

Gadu gaitā Antona Breidaka zinātniskās intereses pakāpeniski ir gājušas plašumā un dziļumā, un arvien lielāka vērība ir veltīta galvenā vērība ir tikusi veltīta tādām nopietnām valodniecības nozarēm kā vēsturiskā fonētika un fonoloģija. Nākamās disertācijas temats ir *Latviešu valodas latgalisko izlokšņu fonētika: diahronija un sinhronija*, kurā konkrēto fonētisko parādību analīzes rezultātā nonākts pie vairākām teorētiskajām atziņām, kas palīdz risināt baltu valodu salīdzināmās fonētikas problēmas. Disertācija tika spoži aizstāvēta Viļņas universitātes specializētās zinātniskās padomes sēdē 1990. gadā, tās autoram tika piešķirts filoloģijas doktora grāds (1992. gadā tas pielīdzināts Latvijas Republikas habilitētā filoloģijas doktora grādam).

No 1994. gada līdz pat aiziešanai mūžībā Antons Breidaks strādāja Latviešu valodas institūtā. Viņš ir rediģējis *Latviešu valodas dialektu atlanta* leksikas daļas galīgo variantu, arī fonētikas daļas kartes un komentārus. Nepārtrūka arī pedagoģiskais darbs – tika lasītas lekcijas Daugavpils Pedagoģiskās universitātes studentiem un baltu filoloģijas maģistrantiem Latvijas universitātē. Šai laikā tapušas baltistiem, jo īpaši augstskolu studentiem noderīgas grāmatas: *Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu fonētikas atlants* (1996), *Ievads baltu valodniecībā, 1. daļa* (1998), *Ievads baltu valodniecībā, 2. daļa* (1999). Diemžēl nepabeigta ir palikusi šī darba trešā daļa.

Antona Breidaka zinātniskajā mantojumā ir ap 200 publikāciju dažādos izdevumos. Viņa rakstus atradīsim tādos ārzemju baltistu izdevumos kā *Baltistica* (Lietuvā), *Linguistica Baltica* (Polijā), *Lingua Posnaniensis* (Polijā), *Acta Baltico-Slavica* (Polijā), arī Bulgārijas Zinātņu akadēmijas izdevumā *Linguistique Balkanique*, Krievijas Zinātņu akadēmijas izdevumā *Balto-slavjanskije issledovanija* un *Linguistic and Oriental Studies from Poznan* (Polija). Antons Breidaks ir bijis arī starptautisko izdevumu *Linguistica Baltica* un *Balto-slavjanskije issledovanija* starptautiskās redakcijas loceklis.

Profesora Antona Breidaka galvenais izpētes avots bija viņa dzimtās Latgales izloknes, bet zinātnisko interešu loks visai plašs – augšzemnieku dialekts areālā un vēsturiskā aspektā, baltu un slāvu valodu vēsturiskie sakari un paralēles, latviešu un Baltijas somu valodu kontakti, latviešu valodas un Balkānu valodu paralēles, latviešu tautasdziesmu valoda salīdzināmi vēsturiskās valodniecības skatījumā, Latgales vietvārdu etimoloģijas un pareizrakstības problēmas. Bez viņa dziļajām un pamatīgajām zināšanām valodas vēsturē nav iedomājama Latgales vietu nosaukumu sakārtošana, bet jo sevišķi latgaliešu rakstu valodas normu izstrādāšana.

Pateicoties Antonam Breidakam, mantoto vārdu saimei piepulcināts ne viens vien Latgales izlokšņu vārds (*azbars* ‘putraimi’, *birds* ‘šķiets’, *būds* ‘vaigs’, *gasts* ‘viesis’, *iekars* ‘gredzens’, *lizika* ‘karote’, *saucēt* ‘šķeterēt’, *rūcis* ‘strautiņš, mitra vieta’ u. c.), daži no kuriem agrāk tika uzskatīti par aizguvumiem no slāvu valodām.

Arī daudziem Latgales vietvārdiem Antons Breidaks skaidrojis cilmi. No viņa rakstiem, piemēram, uzzinām, ka dzimtā *Pildas* pagasta vārda izcelsme meklējama igauņu valodā un nozīmē ‘lauks, tūrums’, bet *Ņukšu* nosaukums radies no *Ņukšu* upes vārda, kam sāmu valodā atbilst *nukša*, *nukča* ‘gulbis’. Somugriskas cilmes, pēc A. Breidaka domām, ir arī tādi nosaukumi kā, piemēram, *Laigolas upe* (sal. igauņu *loik* ‘bedre, padziļinājums’), arī *Sivera ezers* (sal. somu *syvä* ‘dziļš’). Savukārt, piemēram, upju nosaukumi *Aiviekste*, *Dagda*, *Dubna*, *Tilža*, *Uodze* ir baltiskas cilmes. Antons Breidaks arī atklājis un ieteicis labot vairākas kļūdas Latgales vietu nosaukumos, kas radušās krievu valodas ietekmē. Mīnēsim kaut vai pazīstamākās no tām – *Zilupe*, kas būtībā ir *Sīnupe*, tātad *Sienupe* un *Rītupe*, kas ir *Ūdrupe*.

Antons Breidaks bija zinātnieks ar augstu atbildības izjūtu. Savās atziņās viņš nereti bija piesardzīgs, it sevišķi daudz diskutētajā jautājumā par latgaliešu dialektu vai valodu. Dziļi un pamatīgi izpētījis Latgales izloknes dažādos aspektos, viņš apzinājās, ka tīri no lingvistiskā viedokļa tās pietuvojas valodas statusam, taču, ņemot vērā sociolingvistisko un politisko situāciju, latgaliešu idioma atzīšana par patstāvīgu valodu, viņaprāt, būtu rupja politiska kļūda, kuras sekas būtu grūti prognozējamas. Vienlaikus viņš aicināja latgaliešu inteligenci aizstāvēt ideju par ‘latgaliešu literārās valodas tiesībām latviešu nacionālās valodas ietvaros’. (sīkāk sk. rakstā *Latgalīšu literārā volūda: nūstōdnis un problemys // Darbu izlase 2. sējumā*).

Antons Breidaks ir bijis arī objektīvs disertāciju recenzents un eksperts, kā arī atsaucīgs un zinošs padomdevējs. Septiņus gadus (1992–1999) profesors ir bijis LU filoloģijas nozares Habilitācijas un promocijas padomes loceklis.

Kolēģu atmiņā Antons Breidaks ir palicis kā ļoti erudīts, godprātīgs un atsaucīgs zinātnieks, kam bija augstas prasības pret sevi un citiem, neiecietība pret paviršību un nekompetenci.

Antonam Breidakam garām pagājuši augsti tituli un nosaukumi, viņa daļa ir bijis darbs, un mūžības svaru kausā tam ir vislielākā vērtība.

Anna Stafecka

Bibliogrāfija

1954

1. *Breidaks A.* Pret rutīnu un dogmatismu. [Par augšzemnieku dialektu]. – Padomju Students, 1954, Nr. 15 (162), 5. jūn.
2. *Breidaks A.* Latviešu tautības valoda un dialekti. – Padomju Students, 1954, Nr. 21 (168), 2. nov.

1957

3. *Breidaks A.* Tā būtu metodiski pareizāk. Jautājumā par prievārdu lietošanu ar deklinējamo vārdu locījumiem skolas gramatikās. – Skolotāju Avīze, 1957, Nr. 52 (520), 26. dec.

1968

4. *Breidaks A.* Priedēklis *pra-* augšzemnieku dialekta latgaliskajās izlokšnēs. – Baltistica, IV (2), Vilnius: Mintis, 1968, 281–287.
5. *Breidaks A.* Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu vārdveidojošās partikulas. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1968, Nr. 1 (246), 45–49.
6. *Breidaks A.* Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu leksikas semantiskās īpatnības. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1968, Nr. 6, 52–56.

1969

7. *Брейдак А.* Дialeктная лексика латгальских говоров верхне-латышского диалекта и его исторические связи. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рига, 1969, 24 стр.
8. *Breidaks A.* Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu dialektālās leksikas vēsturiskie sakari ar slāvu valodām. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1969, Nr. 5 (262), 27–33.
9. *Breidaks A.* Latgaļu, sēļu, kuršu cilšu valodu sakari. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1969, Nr. 9, 40–51.
10. *Breidaks A.* Etymologica (1–16) [16 latviešu apvidvārdu etimoloģija]. – Latviešu valodas salīdzināmā analīze. LVU Zinātniskie raksti 188. sēj. Rīga, 1969, 66–87.
11. *Breidaks A.* Latvijas dialektu un izlokšņu pētīšana. – Dzimtenes Balss, 1969, Nr. 18 (1121), 1. maijā, 6.

1970

12. *Брейдак А.* Влияние прибалтийско-финских языков на латгальские говоры Лудзенского района Латвийской ССР. – Взаимосвязи балтов и прибалтийских финнов. Рига: Зинатне, 1970, 157–164.
13. *Breidaks A.* Tautasdziesmu valoda. – Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. III sēj. Rīga: Zinātne, 1970, 506–507.
14. *Breidaks A.* Atklāts piemineklis A. Jurdžam. – Dzimtenes Balss, 1970, Nr. 24 (1179).
15. *Breidaks A.* Baltistikas konference Viļņā. – Dzimtenes Balss, 1970, Nr. 27 (1182).
16. *Breidaks A.* Rakstu krājums par baltu un Baltijas somu sakariem. – Dzimtenes Balss, 1970, Nr. 41 (1196).

1971

17. *Breidaks A.* Valodnieki atzīmē J. Endzelīna dzimšanas dienu. – Dzimtenes Balss, 1971, Nr. 9 (1126).

1972

18. *Breidaks A.* Upju nosaukumu liecības par Latgales etnisko vēsturi. – Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu pētījumu rezultātiem 1971. gadā. Rīga: Zinātne, 1972, 17–20.
19. *Breidaks A.* Latgalisko izlokšņu prosodijas jautājumi. – Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam 1873–1973. Rīga: Zinātne, 1972, 89–108.
20. *Брейдак А. Б.* Некоторые вопросы истории консонантизма и развитие фонологической системы согласных в говорах Латгалии. – *Baltistica*, I priedas, Vilnius: Mintis, 1972, 33–53.
21. *Breidaks A.* Происхождение предлога *da* и приставки *da-* в балтийских языках. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1972, Nr. 4 (297), 137–142.
22. *Breidaks A.* Mantojumu apgūstot. Iznācis J. Endzelīna “Darbu izlases” I sējums. – Dzimtenes Balss, 1972, Nr. 15 (1275).
23. *Breidaks A.* Ar saknēm dzimtajā zemē [Par ZA Valodas un literatūras institūta darbu]. – Dzimtenes Balss, 1972, Nr. 50 (1310), 14. dec., 5.
24. *Breidaks A.* Par Baltijas somu un latgaļu etniskajiem sakariem. – Dzimtenes Balss, 1972, 24. augustā, 4; 31. augustā, 4.
25. *Breidaks A.* (Rec.) Akadēmiķa Jāņa Endzelīna “Darbu izlases” I sējums. – *Karogs*, 1972, Nr. 8, 165.

1973

26. *Брейдак А. Б.* Гласный *э* в латгальских говорах. – Балтийские языки и их взаимосвязи со славянскими, финно-угорскими и германскими языками. Тезисы докладов научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения акад. Я. Эндзелина. Рига: Зинатне, 1973, 91–93.
27. *Breidaks A.* Прибалтийско финские названия рек в Латгалии. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1973, Nr. 2 (307), 97–102.
28. *Брейдак А. Б.* Славянские названия рек в Латгалии. – *Baltistica*, IX (1), Vilnius: Mintis, 1973, 89–94.
29. *Breidaks A.* Referātu krājums par baltu valodām. – Dzimtenes Balss, 1973, Nr. 3 (1315).
30. *Breidaks A.* Veltījums akadēmiķim. – Dzimtenes Balss, 1973, Nr. 8 (1320).
31. *Breidaks A.* Konference par baltu un slāvu etnolingvistiskajiem sakariem. – Dzimtenes Balss, 1973, Nr. 4 (1628).
32. *Breidaks A.* (Inform.) J. Rozenbergs. Par smirdiem un Vāczeri latviešu tautas dziesmās. Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1971, Nr. 12 (198), 106–117. – *Demos*, Berlin, 1973, Nr. 2, 218–219.
33. *Breidaks A.* (Inform.) J. Rozenbergs. Sāmi latviešu tautas dziesmās. Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, Nr. 8 (301), 114–129. – *Demos*, Berlin, 1973, Nr. 2, 219.

1974

34. *Breidaks A.* Latgaliešu tautas dziesmu fonētikas jautājumi. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1974, Nr. 10 (327), 127–136.
35. *Брейдак А. Б.* Некоторые периферийные гласные в говорах Латгалии. – *Baltistica*, X (2), Vilnius: Mintis, 1974, 173–175.
36. *Брейдак А. Б.* Смягчение согласных и некоторые вопросы исторической морфологии говоров Латгалии. – Балто-славянские исследования. Москва: Наука, 1974, 220–226.

1975

37. *Breidaks A.* Baltijas somu valodu dati baltu vokālisma vēsturei. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1975, Nr. 4 (333), 90–100.

38. *Брейдак А.* Относительно языковых связей латгалов и прибалтийских финнов. – III Всесоюзная конференция по балтийскому языкознанию. 25–27 сентября 1975 г. Тезисы докладов. Вильнюс: ВГУ, 1975, 85–88.

1976

39. *Брейдак А. Б.* К вопросу о фонетической интерференции в Латгалии. – *Baltistica*, XII (1), Vilnius: Mokslas, 1976, 31–37.

1977

40. *Брейдак А. Б.* Этимология лтш. диал. *kript* 'коченеть (от холода)'. – Контакты латышского языка. Рига: Зинатне, 1977, 7–9.
41. *Брейдак А. Б.* Судьба прабалтийских звуко сочетаний *pj, *bj, *vj, *mj в верхнелатышском диалекте. – Контакты латышского языка. Рига: Зинатне, 1977, 10–19.
42. *Breidaks A.* Относительно этнических и языковых связей латгалов и прибалтийских финнов. – Проблемы этнической истории балтов. Тезисы докладов. Рига, 1977, 132–136.
43. *Breidaks A.* Über das ostseefinnische Sprachsubstrat in Ostlettland. – *Baltistica*, XIII (1), Vilnius: Mokslas, 1977, 245–249.
44. *Breidaks A., Rapša J.* Divi vērtīgi manuskripti. – *Baltistica*, XIII (1), Vilnius: Mokslas, 1977, 297–299.
45. *Брейдак А.* Некоторые вопросы истории латгальских говоров верхнелатышского диалекта. – Совещание по общим вопросам диалектологии и истории языка. Тезисы докладов. Нальчик 1977. Москва, 1977, 16–17.
46. *Брейдак А.* К этимологии этнонима *sāms*. – *Lingua Posnaniensis*, XX, 1977, 13–16.
47. *Брейдак А. Б.* О влиянии прибалтийско-финских языков на латгальский и селонский идиомы. – *Baltistica*, II priedas, Vilnius: Mokslas, 1977, 26–35.
48. *Breidaks A.* Par baltu un seno Balkānu valodu paralēlēm. – *Latvijas PSR ZA Vēstis*, 1977, Nr. 3 (356), 88–98.
49. *Breidaks A.* Daži latgaliešu tautasdziesmu valodas jautājumi. – *Latviešu folklorā. Žanri, stils. Rīga*, 1977, 215–225, 236, 237.

1978

50. *Брейдак А.* Тексты Пилденского говора Лудзенского района Латвийской ССР. – Конференция “Этнолингвистические балто-славянские контакты в настоящем и прошлом”. 11–15 декабря 1978 г. Предварительные материалы. Москва: Наука, 1978.
51. *Брейдак А.* К древнейшим латгало-селано-славянским языковым связям. – Конференция “Этнолингвистические балто-славянские контакты в настоящем и прошлом”. 11–15 декабря 1978 г. Предварительные материалы. Москва: Наука, 1978, 69–70.

1979

52. *Breidaks A.* (Rec.) Vērtīgs pētījums latviešu valodas vēsturē. – *Latvijas PSR ZA Vēstis*, 1979, Nr. 1 (378), 153–156.
53. *Breidaks A.* Konference par baltu-slāvu etnolingvistiskajiem sakariem mūsu dienās un pagātnē. – *Latvijas PSR ZA Vēstis*, 1979, Nr. 9, 135–137.
54. *Breidaks A.* Ceļavārdi dziesmai: nodaļa “Redīgēšanas principi”. – *Latviešu tautasdziesmas*, 1. sēj. Rīga, 1979, XVIII – XXL lpp.
55. *Breidaks A.* Par latviešu valodnieku pētījumiem baltu valodu salīdzināmajā gramatikā, latviešu valodas vēsturē, etnolingvistikā un onomastikā. – *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 15. laid. Rīga: Liesma, 1979, 57–58.

56. *Breidaks A.* Latviešu izlokšņu pētījumi – Latviešu valodas kultūras jautājumi. 15. laid. Rīga: Liesma, 1979, 59–64.
57. *Breidaks A.* Об одной славяно-латгальской диалектной изолексе. – Acta Baltico-Slavica 12, 1979, 107–109.
58. *Брейдак А. Б.* Из истории латгало-селонского вокализма. – Baltistica, XV (2), Vilnius: Mokslas, 1979, 124–129.

1980

59. *Брейдак А. Б.* Некоторые данные финно-угорских языков для истории балтийского вокализма. – IV Всесоюзная конференция балтистов. 23–25 сентября 1980 г. Тезисы докладов. Рига: Зинатне, 1980, 106–107.
60. *Breidaks A.* Concerning the Parallels between Baltic and Ancient Balkan Languages. – The Relation of the Baltic Languages to Illyrian by Andis Kaulins, Including “Concerning the Parallels between Baltic and Ancient Balkan Languages” by A. Breidaks (an authorized translation from the Latvian by A. Kaulins). Darmstadt, 1980, 63–86.
61. *Breidaks A.* Из истории балтийского вокализма. – Lingua Posnaniensis, XXIII. 1980, 65–79.

1981

62. *Брейдак А.* О селонском языковом субстрате в северо-восточной Литве. – Проблемы этногенезиса и этнической истории балтов. Март, 1981. Тезисы докладов. Вильнюс: АН ЛССР, 1981.
63. *Брейдак А.* Некоторые вопросы латгальских и селонских говоров. – Лингвистическая география и проблемы истории языка. – Нальчик: Ин-т истории, языка и литературы Кабардино-Балканской АССР, 1981.
64. *Брейдак А. Б.* Древнейшие латгало-селонско-славянские языковые связи. Балто-славянские исследования 1980. Москва: Наука, 1981, 37–45.
65. *Breidaks A.* Valodas izcelšanās. Rīga: Avots, 1981, 87 lpp.
66. *Breidaks A.* Kā veidojusies valoda. – Jaunās Grāmatas, 1981, Nr. 8, 9.
67. *Breidaks A.* Baltijas somu un latgaļu-sēļu etnolingvistisko sakaru jautājumi. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1981, Nr. 8 (409), 85–97.
68. *Breidaks A., Rapša J.* Jauni atradumi valodas vēsturē – Karogs, 1981, Nr. 155, 156.
69. [*Breidaks A.*] Aorists. – Latvijas padomju enciklopēdija. 1. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1981, 285.
70. [*Breidaks A.*] Baltisms. – Latvijas padomju enciklopēdija. 1. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1981, 641.

1982

71. *Брейдак А. Б.* Некоторые особенности фонематической подсистемы согласных в глубинных говорах Латгалии. – Балто-славянские исследования 1981. Москва: Наука, 1982, 81–88.
72. *Breidaks A.* The Problem of Secondary Metaphony in High-Latvian Vernaculars. – Lingua Posnaniensis, XXIV. 1982 (pie rakstiem norādīts 1981. gads.–Red.), 93–96.
73. *Брейдак А. Б.* Об одном балтизме в славянских языках. – Acta Baltico-Slavica, 14. 1982 (pie rakstiem norādīts 1981. gads.–Red.), 79–81.
74. [*Breidaks A.*] Blese Ernests. – Latvijas padomju enciklopēdija. 2. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1982, 60.
75. [*Breidaks A., Rudzītis J.*] Burtnieks. – Latvijas padomju enciklopēdija. 2. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1982, 206–207.
76. [*Breidaks A.*] Čigānu literatūra. – Latvijas padomju enciklopēdija. 2. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1982, 349.

77. [Breibids A.] Čigānu valoda. – Latvijas padomju enciklopēdija. 2. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1982, 349.
78. [Breibids A.] Dāņu valoda. – Latvijas padomju enciklopēdija. 2. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1982, 407.
79. [Breibids A.] Diahronija. – Latvijas padomju enciklopēdija. 2. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1982, 522.
80. [Breibids A.] Diahroniskās metodes. – Latvijas padomju enciklopēdija. 2. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1982, 522.

1983

81. *Брейдак А. Б.* Некоторые данные балтизмов финно-угорских языков для истории балтийского вокализма. – *Baltistica*, XIX (1), Vilnius: Mokslas, 1983, 46–51.
82. *Брейдак А.* Развитие фонематической системы гласных глубоких говоров Латгалии. – Балто-славянские этноязыковые отношения в историческом и ареальном плане. Тезисы докладов второй балто-славянской конференции. Москва, 22 ноября – 2 декабря 1983 г. Москва: Наука, 1983, 4–5.
83. *Breibids A.* Smulkmena. Ezera nosaukuma *S'iv'ers'* etimoloģija. – *Baltistica*, XIX (2), 1983, 196.
84. *Брейдак А. Б.* (Review): Stanisław F. Kolbuszewski. *Jana Karigera Słownik polsko-łotewski na tle leksikografii b. Inflant Polskich. Studium z historii języka łotewskiego i dziejów kultury b. Inflant Polskich.* Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. *Seria Filologia bałtycka* nr 1, Poznań 1977, ss. 1–267, 24 mapki. – *Acta Baltico-Slavica*, 15. 1983, 321–325.
85. *Breibids A.* Pildas izloksne. – Augšzemnieku dialekta teksti. Latgaliskās izloksnes. Rīga: Zinātne, 1983, 89–97.
86. [Breibids A.] Ebreju literatūra. – Latvijas padomju enciklopēdija. 3. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1983, 18–19.
87. [Breibids A.] Ekbloms (Ekblom) Rihards. – Latvijas padomju enciklopēdija. 3. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1983, 64.
88. [Breibids A.] Ekerts (Eckert) Rainers. – Latvijas padomju enciklopēdija. 3. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1983, 64.
89. [Breibids A.] Fasmers (Vasmer) Makss. – Latvijas padomju enciklopēdija. 3. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1983, 258.
90. [Breibids A.] Georgijevs Vladimirs. – Latvijas padomju enciklopēdija. 3. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1983, 522.
91. [Breibids A.] Grūnavs (Grunau) Sīmons. – Latvijas padomju enciklopēdija. 3. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1983, 652.
92. [Breibids A.] Illīriešu valoda. – Latvijas padomju enciklopēdija. 4. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1983, 213.

1984

93. *Breibids A.* Injunktīva formu relikti latgaliskajās un sēliskajās izloksņēs. – Valodas aktualitātes – 1983, Rīga: Zinātne, 1984, 73–78.
94. [Breibids A.] Kolbuševskis (Kolbuszewski) Staņislavs Francišeks. – Latvijas padomju enciklopēdija. 5. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1984, 217.
95. [Breibids A.] Kurilovičs (Kuryłowicz) Ježijs. – Latvijas padomju enciklopēdija. 5. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1984, 586.
96. [Breibids A.] Larins Boriss. – Latvijas padomju enciklopēdija. 5. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1984, 718.
97. [Брейдак А.] (Рец.). Zeps V. J. *The Placenames of Latgola. A Dictionary of East Latvian Toponyms.* Madison (University of Wisconsin): Baltic Studies Center, 1984, XLVI, 632.

1985

98. *Брейдак А.* Западная граница латгальского и селонского племен по языковым данным XIII–XIV веков. – Проблемы этнической истории балтов. Тезисы докладов межреспубликанской научной конференции. Рига: Зинатне, 1985, 166–169.
99. *Брейдак А.* Случаи фонологической интерференции в глубоких говорах Латгалии. – Международная конференция балтистов. 9–12 октября 1985 г. Тезисы докладов. Вильнюс: ВГУ, 1985, 131–132.
100. *Брейдак А.* Некоторые фонетические явления селонского языкового субстрата в северо-восточной Литве. – Проблемы этногенезиса и этнической истории балтов. Сборник статей. Вильнюс: Мокслас, 1985.
101. [*Breidaks A.*] Lers-Splaviņskis (Lehr-Splawiński) Tadeušs. – Latvijas padomju enciklopēdija. 6. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1985, 61.
102. [*Breidaks A.*] Ligūriešu valoda. – Latvijas padomju enciklopēdija. 6. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1985, 173.
103. [*Breidaks A.*] Maheks (Machek) Vāclavs. – Latvijas padomju enciklopēdija. 6. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1985, 353.
104. [*Breidaks A.*] Matēziuss (Mathesius) Vilēms. – Latvijas padomju enciklopēdija. 6. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1985, 513.
105. [*Breidaks A.*] Meijē (Meillet) Antuāns. – Latvijas padomju enciklopēdija. 6. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1985, 560.
106. [*Breidaks A.*] Miklošičs (Miklosich, Miklošič) Francis. – Latvijas padomju enciklopēdija. 6. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1985, 673.
107. [*Breidaks A.*] Mirušās valodas. – Latvijas padomju enciklopēdija. 6. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1985, 723.

1988

108. *Breidaks A. X.* Мегиссер и начало старолатышского письменного языка. – 400 лет книжного дела в Латвии. Научно-практическая конференция. Рига, 15–17 ноября 1968 года. Тезисы докладов и сообщений. Рига, 1988, 32–33.
109. *Брейдак А. Б.* Западная граница латгальского и селонского племен по данным языка в XIII–XIV в. – Балто-славянские исследования 1986. Москва: Наука, 1988, 219–228.

1989

110. *Breidaks A.* Baltijas somu cilmes hidronīmi Latgalē. Valodas aktualitātes – 1988, Rīga: Zinātne, 1989, 326–335.
111. *Брейдак А.* **Фонетика латгальских говоров латышского языка: диахрония и синхрония.** Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Вильнюс, 1989, 56 стр.
112. *Breidaks A.* Dažas piebildes pie Rēzeknes skolotāju vēstules “Atklātums par atklātumu”. [Par latgaliešu valodu.] – Padomju Jaunatne, 1989, Nr. 15 (11604), 21. janv.
113. *Брейдак А.* Супraseгментные единицы в фонологической системе глубоких говоров Латгалии. – Верхнелатышский диалект. Сборник научных трудов. Рига: ЛГУ им. П. Стучки, 1989, 4–11.
114. *Брейдак А. Б.* Некоторые вопросы латгало-селонских и прибалтийско-финских этноязыковых связей. – Latviešu valodas sakari ar citām valodām. Mācību materiāli. Daugavpils, 1989, 4–33.
115. *Брейдак А., Гарива К.* (Рец.): Zeps V. J. The Place-names of Latgola: A Dictionary of East Latvian Toponyms. Madison (University of Wisconsin): Baltic Studies Center, 1984, XLVI, 632 p. – Baltistica, XXV (2), 1989.

1990

116. *Breidaks A.* Concerning the Parallels between Baltic and Ancient Balkan Languages. – *Linguistique Balkanique*, XXXIII. Sofija: Academie Bulgare des sciences, 1990, 43–53.
117. *Брейдак А.* Древнейшие балто-финно-угорские языковые связи и их значение для истории балтийского вокализма. – *Uralo-Indogermanica*. Балто-славянские языки и проблема урало-индоевропейских связей. Материалы 3-ей балто-славянской конференции. 18–22 июня 1990 г. Part I. Москва: Наука, 1990, 122–126.
118. *Брейдак А.* Влияние литовского языка на глубокие латгальские говоры. – *Acta Baltico-Slavica* 19, Warszawa, 1990, 27–33.
119. *Breidaks O.* Anonims latgalīšu gramatikas manuskripts. – *Katōļu Dzeive*, 1990, Nr.8, 34.
120. *Breidaks A.* Disputable Problems in the History of Baltic Vocalism. – *Lingua Posnaniensis*, XXXI, 1988, 31–44.

1991

121. *Брейдак А. Б.* Развитие фонематической подсистемы согласных в латгальском племенном языке. – VI международный съезд балтистов (2–4 октября 1991 г.). Тезисы докладов. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1991, 101–102.
122. *Breidaks A.* Latgaļu, sēļu un žemaišu cilšu valodu senie sakari. – *Vispasaules latviešu zinātnieku kongress*. Rīga, 12.–17. 7. 1991. Dalībnieku referāti, biogrāfijas, adreses. 2. sējums. Rīga, 1991, 89.
123. *Breidaks O.* Dažas kritiskas pīzeimes par “Tāvu zemes kalendaru”. – *Katōļu Dzeive*, 1991, Nr. 6, 40–42.
124. *Breidaks O.* Profesors Leonards Latkovskis myužebā: 1905–1991. – *Katōļu Dzeive*, 1991, Nr. 9, 33.
125. *Breidaks O.* Miķelis Bukšs. – *Tāvu zemes kalendars 1991*. Rēzekne: Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba, 1991, 119.

1992

126. *Breidaks A.* Noteikto paplašināto galotņu vēsture Latgales dziļākajās izloksnēs. – *Jono Kazlauskio diena*. Istorinēs gramatikos dalykai. Konferencijos programa ir tezēs. Vilnius, 1992 m. lapkričio 7 diena. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1992.
127. *Breidaks A.* Latgaļu, sēļu un žemaišu cilšu valodu senie sakari. – *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1992, Nr. 8 (541), 34–37.
128. *Брейдак А. Б.* Фонологическая интерференция в глубоких говорах Латгалии. *Latvijas Universitātes Zinātniskie raksti*. Latviešu valodas un literatūras problēmas, 579. sēj. Rīga, 1992, 26–56.
129. *Брейдак А. Б.* Данные древнепрусского языка для решения некоторых спорных проблем истории балтийского вокализма. *Linguistica Baltica*. International Journal of Baltic Linguistics. 1. Warszawa: KFB UW, 1992, 173–178.
130. *Breidaks O. P.* Stroda davums valūdnīceībā. – *Katōļu Dzeive*, 1992, Nr. 5, 17–18.
131. *Breidaks O.* Latgalīšu rokstu volūdas rasšonōs cālūni. – *Tāvu zemes kalendars*. 1992. Rēzekne: Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba, 1992, 84–87.
132. *Breidaks O.* Valdis Juris Zeps. – *Tāvu zemes kalendars 1992*. Rēzekne: Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba, 1992, 112.
133. *Breidaks O.* Jezups Lelis. – *Tāvu zemes kalendars 1992*. Rēzekne: Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba, 1992, 113.
134. *Breidaks O.* Latgalīšu literārō volūda: nūstōdnis un problemys. – *Olūts*. Rokstu krōjums '92. 8. Rēzekne: Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba, 1992, 217–227.
135. *Breidaks O.* Dažys kritiskys pīzeimis par “Tāvu zemes kalendaru”. – *Olūts*. Rokstu krōjums '92. 8. Rēzekne: Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba, 1992, 237–239.

1993

136. *Breidaks A.* The development of the subsystem of consonants in the Latgalian tribal language. – *Linguistica Baltica: International Journal of Baltic Linguistics*, 2, Warsaw, 1993, 183–187.
137. *Breidaks A.* Some Instances of Phonological Interference in the Deep Vernaculars of Latgola. – *Linguistic and Oriental Studies from Poznań. Monograph Supplement Series. Volume 2: Contributions to Baltic Linguistics.* Poznań: Adam Mickiewicz University, 1993, 97–100.
138. *Брейдакс А. Б.* Развитие фонематической подсистемы согласных в латгальском племенном языке. – *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, A daļa*, 1993, Nr. 2 (547), 11–13.
139. *Breidaks O.* Latgališu rokstu volūdas sūkūtnē un atteisteiba. – *Tāvu zemes kalendars 1993.* Rēzekne: Latgolas Kultūras centra izdevnīceiba, 1993, 124–129.
140. *Breidaks O.* Par divim pūrprostim upu nūsaukumim. – *Tāvu zemes kalendars 1993.* Rēzekne: Latgolas Kultūras centra izdevnīceiba, 1993, 129.–130.
141. *Breidaks O.* Profesora P. Stroda īguldejums volūdnicēibā. – *Bīskapa Pētera Stroda mantojums. P. Stroda simtgadei veltīts biogrāfisku un zinātnisku rakstu krājums.* Rīga: Rīgas Romas katoļu garīgais seminārs, [1993], 81–85.

1994

142. *Breidaks A.* H. Megisers un veclatviešu rakstu valodas sākotne. – *Baltu filoloģija, IV.* Zinātniski informatīvi ziņojumi. Rīga: Latvijas Universitāte, 1994, 15–18.
143. *Breidaks A.* Kļūdas Latgales vietvārdu oficiālajās formās. – *Valoda: teorija, vēstu-re, metodika.* Daugavpils: Daugavpils Pedagoģiskā universitāte, 1994, 106–109.
144. *Breidaks A.* Some Archaic Morphologic Features of Folksongs from Latgale. – *Folklore Conference “Folksong: Text and Voice”.* Lielupe, September 20–24, 1994. Riga: Archives of Latvian Folklore, Institute of Literature, Folklore and Art, 1994, 14.
145. *Breidaks A.* Nezilbisko patskaņu [i, i, u, u] izcelsme latgaļu cilts valodā un to fonoloģiskais statuss. – *Jono Kazlauskio diena: Istorinēs gramatikos dalykai.* Konferencijos programa ir tezēs. Vilnius, 1994 m. lapkričio 4 d. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1994, 7–8.
146. *Брейдакс А. Б.* Фонематическая подсистема согласных глубоких говоров Латгалии: западный вариант. – *Baltistica, XXIX (1)*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1994, 65–75.
147. *Брейдакс А. Б.* Фонематическая подсистема согласных глубоких говоров Латгалии: центрально-восточный вариант. – *Baltistica, XXIX (2)*, 1994, 155–165.

1995

148. *Breidaks A.* Latgales dziļo izlokšņu līdzskaņu fonemātiskā apakšsistēma: Ziemeļaustrumu variants. – *Nacionālo procesu un Latgales novada kultūrvēstures problēmu izpēte: Zinātniski praktiskās konferences tēzes.* Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība, 1995, 32–34.
149. *Breidaks A.* Meter of Latvian Folk-songs: Quantity of the Fourth Syllable of Trochaic Dipody. – *The First Conference on Baltic Studies in Europe: Linguistics.* Riga, 1995, 27.
150. *Breidaks A.* Latviešu tautsdziesmu metrikas jautājumi: trohaja dziesmu dipodijas ceturtais zilbes kvantitātes likums. – *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, A daļa, Nr. 9/10 (578/579)*, 1995, 13–16.
151. *Breidaks A.* Latgales dziļo izlokšņu daudzskaitļa ģenitīva noteiktās galotnes -ūs vēsture. – *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, A daļa, 11/12 (580/581)*, 1995, 20–21.
152. *Breidaks A.* Фонологическая интерпретация некоторых звуковых сегментов в глубоких говорах Латгалии: аффрикаты и палатализованные согласные. – *Valoda*

- 1994. IV Humanitārās fakultātes zinātniskie lasījumi. Daugavpils: DPU izdevniecība “Saule”, 1995, 43–44.
153. *Breidaks A.* Latgales dziļo izlokšņu nezilbisko patskaņu-līdzskaņu fonemātiskā apakšsistēma. – *Baltistica*, XXX (2), Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1995, 43–50.
154. *Breidaks A.* Latgales dziļo izlokšņu nezilbisko patskaņu-līdzskaņu fonemātiskā apakšsistēma. – *Baltistica* VII. VII Starptautiskais baltistu kongress 1995. g. 13.–15. jūnijā. Referātu tēzes. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1995, 15–16.
155. *Breidaks A.* Baltu valodu atlanta izofonas. – Lietuvių kalba: tyrėjai ir tyrimai. Pirmosios lietuviškos knygos Mikalojaus Daukšos Katekizmo Didžiojoje Lietuvoje (Vilniuje 1595) 400 metų sukančiai paminėti. Konferencijos pranešimų tezės. 1995 m. spalio 25–26 d. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1995, 15.
156. *Брейдас А. Б.* К вопросу о латгало-палеобалканских языковых связях. – *Linguistique Balkanique*, XXXVII (1994–1995), 1–2, Sofija: Academie Bulgare des sciences, 1995, 129–130.

1996

157. *Breidaks A.* Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu fonētikas atlants. Redaktore V. Šaudiņa. Daugavpils: DPU izdevniecība “Saule”, 1996, 52 lpp.
158. *Breidaks A.* The pronominal inflexion of plural genitive *-ūs* in the deep subdialects of Latgale: Indo-European source. – *Linguistique Balkanique* XXXVIII, 3. A la mémoire du prof. Dr. Jordan Zaimov. Sofija: Academie Bulgare des sciences, 1996, 217–220.
159. *Breidaks A.* Latgales dziļo izlokšņu dažu fonētisko segmentu fonoloģiskā interpretācija: garie patskaņi. – Valoda–1995. Humanitārās fakultātes V zinātniskie lasījumi. Sērija A. Zinātniskie raksti, 4. sējums. Daugavpils: DPU izdevniecība “Saule”, 1996, 71–73.
160. *Breidaks A.* Latgales dziļo izlokšņu līdzskaņu fonemātiskā apakšsistēma: dienvidu varianti. – Lietuvių kalba: turėjai ir tyrimai. Pirmosios lietuviškos knygos – Martyno Mažvydo Katekizmo – 450 metų sukakčiai paminėti. Konferencijos pranešimų tezės 1996 m. spalio 23–24 d. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1996, 9–11.
161. *Breidaks A.* Latgales dziļo izlokšņu līdzskaņu fonemātiskā apakšsistēma: ziemeļu variants un ziemeļaustrumu variants. – Valodas statika un dinamika. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 123. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes. 1996. gada 22. februāris. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1996, 12–14.
162. *Breidaks A.* Valdis Juris Zeps. – Zinātnes Vēstnesis. 1996, 23. decembris, Nr. 20 (124).

1997

163. *Breidaks A.* Ethno-Linguistic Contacts between Lettgallians and Selonians and Baltic Finns. – *Humanities and Social Sciences Latvia* 3 (16)'97. Rīga: University of Latvia, 1997, 93–113.
164. *Breidaks A.* Latgales dziļo izlokšņu dažu fonētisko segmentu fonoloģiskā interpretācija: divskaņi un trīsskaņi. – Valoda–1996. Humanitārās fakultātes VI zinātniskie lasījumi. Daugavpils: “Saule”, 1997, 5–7.
165. *Breidaks A.* Latviešu tautasdziesmu metrikas jautājumi: trohaja dziesmu cezurā likums. – Baltu filoloģija, VII. Zinātniski raksti, 608. sēj. Rīga: LU, 1997, 93–98.
166. *Breidaks A.* Morphological archaisms in Latgalian folksongs. – *Linguistica Baltica*, 5–6, 1996–1997. Kraków: Universitas, 1997, 129–132.
167. *Breidaks A.* Some Latgalian-Selonian-Zhemaitian Isophones. – 2nd International Congress of Dialectologists & Geolinguists. Amsterdam, July 28–August 1, 1997. Book of Abstracts. Amsterdam: – Vrije Universiteit, 1997, 21.
168. *Breidaks A. P.* Stroda devums valodniecībā. – Rēzeknes augstskola. Raksti I sēj. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība, 1997, 19–22.

169. *Breidaks A.* Valdis Juris Zeps (1932–1996). – *Linguistica Baltica*, 5–6, 1996–1997. Kraków: Universitas, 1997, 223–224.
170. *Breidaks A.* Verba *būti/būt* tagadnes 3. personas forma ar sakni *er-/ir-*, *īr-* austrumbaltu valodās. – Valoda–1996. Humanitārās fakultātes VI zinātniskie lasījumi. Daugavpils: “Saule”, 1997, 35–41.
171. *Breidaks A.* Ziemeļlatgales izlokšņu nominālo, pronominālo un verbālo galotņu *-e*, *-o* vēsture. – VIII tarptautinio baltistų kongreso “Baltų kalbos XVI ir XVII amžiuje” pranešimų tezės. 1997 m. spalio 7–9 d. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1997, 26–27.

1998

172. *Breidaks A.* **Ievads baltu valodniecībā. 1. daļa.** Daugavpils: DPU “Saule”, 1998, 100 lpp.
173. *Breidaks A.* Latgales dziļo izlokšņu līdzskaņu fonemātiskās apakšsistēmas austrumu variants. – Tarmēs: tyrimas ir perspektyva. Pranešimų tezės. Šiauliai, 1998 m. balandžio 24 d. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 1998, 4–5.
174. *Брейдак А.* К вопросу о фонологической интерференции в глубоких говорах восточной и южской Латгалии: влияние славянских языков. – *Slawistyka*. Nr. 9. Gdansk, 1998, 61–63.
175. *Брейдак А.* Некоторые балто-славянские архаичные изоморфы в системе глагола и истоки восточнобалтийского претерита с формантом **-j&-*. – Latvijas delegācijas referāti XII starptautiskajam slāvistu kongresam (Krakova, 27.08.1998.–2.09.1998.). Rīga: Latviešu valodas institūts, 1998, 31–38.
176. *Брейдак А. Б.* Некоторые балто-славянские архаичные изоморфы в системе глагола и истоки восточнобалтийского претерита с формантом **-jā-*. – XII międzynarodowy kongres slawistów. Kraków 27 VIII – 2 IX 1998. Streszczenia referatów i komunikatów. Językoznawstwo. Warszawa: Wydawnictwo energiea, 1998, 115–116.
177. *Breidaks A.* Verba *būt/byut* preterita formas ar sakni *buv-/byv-* latviešu valodā. – Jono Kazlauskio diena: istorinės gramatikos dalykai. Tarptautinės konferencijos programa ir tezės. Vilnius, 1998 m. lapkričio 6 d. Vilnius: Vilniaus universitetas Baltu filologijos katedra, 1998, 5–6.
178. *Breidaks A.* Aorist and imperfect relics in East Baltic dialects and origin of Old Prussian *be*, *bēi*, *bei*. – *Colloquium Pruthenicum secundum*. Ed.: Wojciech Smoszyński. Kraków: Universitas, 1998, 39–43.
179. Фонематическая подсистема гласных глубоких говоров Латгалии.– Балто-славянские исследования 1997. Москва: Индрик, 1998, с.303–333.
180. История расширенных местоименных окончаний латгальских говоров.– ПОЛУТРОПОН. К 70-летию Владимира Николаевича Топорова. Москва: Индрик, 1998, с.157–163.

1999

181. *Breidaks A.* **Ievads baltu valodniecībā. 2. daļa.** Daugavpils: DPU “Saule”, 1999, 52 lpp.
182. *Breidaks A.* Взаимное фонетическое влияние латгальских говоров и литовских говоров Латгалии. – Материалы XXVIII межвузовской научно-методической конференции преподавателей и аспирантов. Выпуск 1. Секция баллистики. 2–4 марта 1999 г. Проблемы фонетики и акцентологии балтийских языков. Тезисы докладов. Санкт-Петербург: Издательство С-Петербургского университета, 1999, 11–12.
183. *Breidaks A., Cimermanis S.* [Rec.] Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika. Rīga, Zinātne, 1999, 404 lpp, 102 kartes. – Latvijas Vēsture, 1999, Nr. 4. Rīga: LU, 1999, 162–165.



Tēvs Boļeslavs Breidaks (1900 – 1991)



Māte Jūlija Breidaka, dzim. Viļuma
(1900 – 1991)



Vecaistēvs Julians un vecāmāte
Marianna



Dzimtās mājas Ludzas raj. Pildas pagasta *Malzūbos*
(20. gs. 50. gadi)



Militārajās mācībās
(20. gs. 50. g. 2. puse)



Skolotājs Antons
Breidaks Aglonas
vidusskolā (20. gs.
60. g. pirmā puse)



Antons – LVU
Vēstures un
Filoloģijas fakultātes
students (1955. g.)



No kreisās: brālis Alberts, Antons, māsīca Lidija,
māte, tēvs, brālis Roberts



Aglonas vidusskolas
izlaidumā: 2. rindā
pirmais no kreisās.
20. gs. 60. g.



Zinātņu akadēmijas
konferencē 80. gados



Folklorista gaitās Rēzeknes rajonā ar R. Tavari un
G. Strautmani 1961. gadā

Ar ZA Valodas un
literatūras institūta
Folkloras sektora
kolēģiem 1976. gadā.
1. no kreisās stāv
Antons Breidaks





Ar profesoru S. F. Kolbuševski (Polija)
1979. gada decembrī Rīgā



Ar profesoru J. Leli (ASV) un Latgales
kultūras darbinieku J. Cibuļski
1982. g. Rīgā



Ar LVU Pedagoģijas fakultātes Latviešu valodas katedras kolektīvu 1988. gadā
(1. no kreisās)



Ar doc. J. Rudzīti 1998. gadā
LU Pedagoģijas fakultātē



Ar kolēģiem A. Vulāni un O. Zīdu
1998. gadā LU Pedagoģijas fakultātē



Ar A. Stafecku, ASV profesoru V. J. Zepu, B. Zepu, L. Leikumu 1995. g. Rīgā



Valsts Zemes dienesta vietvārdu konferencē
1992. g. maijā



Valodas darba grupas vadītājs Latgales
pētniecības institūta konferencē 1996. gadā



Latgales pētniecības institūta konferencē 1992. g. maijā

Antons Breidaks

A. Breidaks Antons Breidaks

Antona Breidaka
rokraksta paraugi

Beilto esmes upju vārds Latgale

Latgale ir ^{tas areāls} tā zona, kur antoni
varētu gaidīt tuvstošu lasi-
hidronimijas eti-
cisms. t. A. B. Breidaks

Latvian neekst egze // guarekāt

1.0. Однуже еверенд.

1.1. Изъясненіе латгальскор

1.2. Умъ собѣтвенне Штм.

нараторскее зѣнос латгальскор
ручюруск, вѣспераченіе в гр

еисе нариная е XI века, нан,
нах рѣч Штм. зона XI в., 2)

3) в Псковскых летописях
1477г. Записно 90
... бѣспераченіе &

1. Нѣтекуми par latgalsu istuks.
(Pympubliциjums "Latgolas skol

"Edim" 1929g. №7)

P. Strods. Redancijas piizeime. - "27
F. Zeps. Kaida ir jauno ortografija! - " "

1929g. №9.

sercip...

Letts otorno nepobogum...
Latviesi
Latviesi

1. balsis - nebal
vocalic - non-v
гласный - гласн
2. priebalsis - nepr
consonantal - no
сочасный - не
3. kompaktais - a
compact - differ

- a) kompaktais - ne
b) difuzais - nedifuz

4. itentasis - neiten
transporencijai - ne
tense - lex

5. tolyduss - netolydus
kempublika - krepub
contingant - discom

Ar kolēģi
Vilmu Šaudiņu
Sanktpēterburgā
1999. gada martā



Ar Daugavpils Pedagoģiskās universitātes kolēģēm 1996. gadā



Antona Breidaka atdusas vieta
Ludzas rajona Istalsnas pagasta
Aplūžņa (Aplyužņa) kapos

184. *Breidaks A.* Aorista un imperfekta relikti baltu valodās. – Valoda – 1997. Humanitārās fakultātes VII zinātniskie lasījumi. Fonētika un gramatika. Leksika. Daugavpils: DPU “Saule”, 1999, 34–38.
185. *Breidaks A.* Latviešu valodas dialektu un izlokšņu grupu cilme un teritoriālā izplatība. – Latvijas zemju robežas 1000 gados. Sast. Andris Caune. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1999, 26–33.

2000

186. *Breidaks A.* The Metrics of Latvian Folk Songs. – Res Balticae. Miscellanea Italiana di studi Baltistici. Pisa: ECIG, 2000, 147–159.
187. *Breidaks A.* Verba *būt/ byut'* pagātnes formu relikti ar sakni *buv-/ byv-* latviešu valodas augšzemnieku izloksnēs. – Starptautiskais baltistu kongress “Baltu valodas laikmetu griežos”. 03.10.2000–06.10.2000. Referātu tēzes. Rīga: LU LaVI, 2000, 47–48.
188. Брейдак А. Латгальский литературный язык. – Балто-славянские исследования 1998–1999. Том 14. Москва: Российская Академия наук, 2000, 144–154.
189. *Брейдак А.* Один архаизм в народных песнях восточной Латвии: индоевропейские истоки. – Материалы XXIX межвузовской научно-методической конференции преподавателей и аспирантов. Выпуск 1, Секция баллистики: “Морфология и словообразование балтийских языков”. 1–3 марта 2000 года. Тезисы докладов. С.-Петербург: Издательство С.-Петербургского университета, 2000, 12–13.
190. *Брейдак А.* Прибалтийско-финские гидронимы в Латгалии. – Congressus nonus internationalis fenno-ugristarum. 7.–13.8.2000 Tartu. Pars II. Summaria acroasium in sectionibus et symposiis factarum. Linguistica. Tartu, 2000, 371.
191. *Брейдак А.* Язык латгалов и его диалекты. – Балты в древности и средневековье: языки, история, культура. Тезисы Международной научной конференции памяти Эгидиюса Банениса. 11–12 декабря 2000 г. Москва, 2000, 11–12.
192. *Breidaks A.* The Ancient Relationship of the Latgalian, Selonian and Zhemaitian Tribal Languages. – Dialectologia et Geolinguistica. 8/2000. Journal of the International Society for Dialectology and Geolinguistics. 2000, 3–12.

2001

193. *Breidaks A.* Baltu cilmes upju vārdi Latgalē. – Tarptautinė Kazimiero Būgos konferencija: Etimologija ir onomastika. Vilnius, 2001 m. lapkričio 9 d. Tezės. Vilnius: VU Baltistikos ir bendrosios kalbotyros katedra, 2001, 17–18.

2002

194. *Breidaks A.* Dažu Ziemeļlatgales izlokšņu nominālo, pronominālo un verbālo galotņu *-e, -o* vēsture. – Humanitāro Zinātņu Vēstnesis. Daugavpils, Daugavpils Universitātes Humanitārā fakultāte, 2002, Nr.2, 37–39.

2003

195. *Брейдак А.* Прибалтийско-финские гидронимы в Латвии. – Res Balticae 9, Pisa: ECIG, 2003, 7–20.

2006

196. *Брейдак А.* Латгальский язык. – Языки мира. Балтийские языки. Москва: Academia, 2006, с.193–213.

Par Antonu Breidaku

1. Anna Rancāne. Latgaļu raksteiba [dzej.]. Volūdņikam Ontōnam Breidakam. – Literatūra un Māksla, 1987. g. 13. martā; Advente. R.: 1991, 67.
2. Latgales valodas vēstures pētnieks. [A. Stafeckas intervija ar filoloģijas zinātņu doktoru Antonu Breidaku]. – Izglītība, 1992, Nr. 6 (2290).
3. Ontōnam Breidakam–60 [A. Stafeckas intervija ar filoloģijas zinātņu doktoru Antonu Breidaku]. – Tāvu zemes kalendars 1992. Rēzekne: LKC izdevniecība, 1992, 104-107.
4. Egita Terēze Jonāne. Iznākusi jauna profesora Antona Breidaka grāmata. – Latgales Laiks, 1999. g. 26. aprīlī.
5. Anna Stafecka. Valodnieka un pedagoga jubileja. – Izglītība un Kultūra, 2002. g. 24. janvārī.
6. Pīters Jurciņš. Dīva mīrā [dzej.]. Volūdņiku Ontonu Breidaku myužēibā aizvodūt 2.03.2002. – Vasala, muos, vasals, bruoj! Rēzekne: LKC izd. 2002, 138; pārpubl. Rēzeknes Vēstis, 2002. g. 7. martā.
7. Igors Koškīns. [In memoriam] Antons Breidaks. – Baltu Filoloģija XI(1). – R.: LU Filoloģijas fakultāte, 2002, 185–188.
8. Andris Caune. [In memoriam] Antons Breidaks. – Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1(42). – R., 2002, 199.
9. Veronika Ruža. [In memoriam] Antons Breidaks. – Humanitāro Zinātņu Vēstnesis Nr.1. – Daugavpils: DU Humanitārā fakultāte, 2002, 124–126.
10. Veronika Ruža. [In memoriam] Pieminot Antonu Breidaku. – Latgales Laiks, 2002. g. 19. martā.
11. Lideja Leikuma. [In memoriam] Ontuons Breidaks. – Literatūra un Māksla, 2002. g. 7. martā.
12. Algirdas Sabaliauskas [In memoriam] Antons Breidaks. – Acta Linguistica Lithuanica XLVI. – Vilnius, 2002, 249–251.
13. Anna Stafecka. [In memoriam] Antons Breidaks. – Linguistica Lettica Nr. 10. – R.: LU LaVI, 2002, 180–182.
14. Anna Stafecka. [In memoriam] Antons Breidaks. – Baltistica, XXXVII(2), Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2002, 386–388.
15. Anna Stafecka. [In memoriam] Antons Breidaks. – Zinātnes Vēstnesis 2002. g., Nr. 6 (235), 18. martā.
16. Anna Stafecka. [In memoriam] Ontons Breidaks. – Tāvu zemes kalendars 2003. Rēzekne: LKC izdevniecība, 2002, 350.
17. Anna Stafecka. Myužēibas svoru kausā – vyslelōkō vērteiba. – Rēzeknes Vēstis, 2002. g. 7. martā.
18. Andris Vējāns. Volūdeņa [dzej.]. Ontona Breidaka pīmiņai. Profesora bēru dīnā 02.03.2002. – Tāvu zemes kalendars. Rēzekne: LKC izdevniecība, 2002, 350–351.
19. Топоров В. Н. [In memoriam] Антон Брейдакс (Antuonas Breidakas) (25 января 1932–24 февраля 2002). – Балто-славянские исследования XV. Москва: Индрик, с. 676–578.

Ievērojamais latviešu valodnieks Antons Breidaks

Jau pagājuši vairāk nekā četri gadi, kopš mūsu vidū nav Antona Breidaka (1932–2002), kura ieguldījums latviešu diahroniskās valodniecības attīstībā ir ļoti liels. Pats zinātnieks bija ļoti pieticīgs cilvēks un diez vai kādreiz domāja par savu īpašo lomu Latvijas zinātnē. Nu darbu pienācīgs novērtējums paliek viņa kolēģu ziņā.

Apbrīnojami plašs ir Antona Breidaka zinātnisko interešu loks. Pirmām kārtām, tie ir latviešu valodas vēsturiskās dialektoloģijas jautājumi. Daudzos rakstos un habilitācijas darbā “Latviešu valodas latgalisko izlokšņu fonētika: diahronija un sinhronija” (Breidaks 1989) A. Breidaks detalizēti skatījis augšzemnieku dialekta fonētisko un fonoloģisko sistēmu gan latgaļu cilts valodas aspektā, gan arī no tās areālo kontaktu un to lomas latgalisko izlokšņu īpatnību viedokļa.

A. Breidaks, aprakstot Latgales dziļo izlokšņu fonoloģiskās apakšsistēmas līdzskaņu centrālaustrumu varianta fonētisko realizāciju, nošķīra trīs fonēmu apakšvariantus atkarībā no tā, vai ir radušies fonēmu /r, š, ž, č, ž/ depalatalizācijas refleksi. Šo fonēmu piecu allofonu kombinēto pozicionālo deplatizācijas refleksu trūkumu trešajā apakšvariantā (Kārsavas, Pildas, Istras, Maltas u. c. izlokšņu centrālā un austrumu daļa) un četrus attiecīgo allofonu neesamību otrajā variantā (Ezernieki u. c.) (ir saglabājies fonēmas /r/ mīkstinātais kombinētais pozicionālais variants) A. Breidaks pamato ar to, ka, viņaprāt, līdzskaņu fonemātiskās apakšsistēmas centrālaustrumu variants ir “Latgales dziļo izlokšņu fonemātiskās apakšsistēmas līdzskaņu rietumu varianta transformācija, kas notikusi poļu un baltkrievu valodas ietekmē” (Breidaks 1994, 156).

Latviešu valodas dialektu un slāvu valodu sakaru izpēte A. Breidaka darbos neaprobežojas tikai ar valodas kontaktu un dažu slāvu valodu adstrātiskās ietekmes skaidrošanu.

Zinātnieku pirmām kārtām interesēja baltu-slāvu izoglosas, kas apvieno latviešu valodas izlokšnes un slāvu valodas un dialektus. Šādu izoglosu interpretācija fonētiskā, morfoloģiskā un leksiskā līmenī ir daudzu pētnieka publikāciju uzmanības centrā (sk. zinātnieka darbu bibliogrāfiju izdevumā “Dr. habil. philol. Antons Breidaks: Bibliogrāfija” (Rīga, 2002).

Zinātnieka pirmā – filoloģijas zinātņu kandidāta disertācija (promocijas darbs) – bija veltīta latviešu valodas leksikas vēsturiskajiem reģionālajiem sakariem un sakariem ar slāvu valodām. (Брейдак 1969), sk. arī (Breidaks 1969). A. Breidaks savos pētījumos atklājis vairākas latgaliešu-slāvu un latgaliešu-sēļu izoleksas, piemēram, dial. *gāuturs* ‘plāpa’, *gāturūot* ‘plāpāt, runāt tukšu’ (Nautrēni, Bērzgale), sal. krievu dial. *zymop* ‘saruna, plāpāšana’, *zymoputъ*, *zymarutъ* ‘runāt, plāpāt’, ukraiņu *zymip* ‘saruna’, *zymopumu* ‘plāpāt’ u. tml. (Брейдак 1981, 44–45). Īpašu vērību profesors pievērsa latviešu-slāvu izofonēm, t. i., fonētiskā līmeņa izoglosām. Tas arī saprotams: viņa darbu galvenā problēma bija augšzemnieku dialekta fonētiskās evolūcijas vispusīga izpēte. Viena no šādām izoglosām, ko raksturojis zinātnieks, ir epentētiskā [l], [l·] veidošanās ne tikai vārda sākumā, bet arī saknes un tai sekojošās morfēmas saturā. Latviešu valodas ietvaros šai parādībai ir dialektāls raksturs, savukārt tajos dialektos, kas bijuši austrumslāvu un dažu citu slāvu valodu pamatā, tā ir vēsturiskā norma. Piemēram: dial. *gluōbļu* ‘glābju’ (Kalupe), latviešu literārajā valodā *glābju*, dial. *stūmļu* ‘stumju’, (Pilda), latviešu literārajā valodā *stumju* u. tml. (turpat, 38). A. Breidaks uzskatīja, ka austrumbaltu un slāvu, latviešu un slāvu valodu izoglosu izpēte palīdz adekvātāk rekonstruēt senākās baltu un slāvu valodu attiecības.

Īpaša vieta A. Breidaka zinātniskajā darbībā bija ierādīta latviešu un somugru, sevišķi Baltijas somu, valodu kontaktiem. Zinātnieka uzmanību lielākoties saistīja šo kontaktu refleksi – aizguvumi un substrāta elementi. A. Breidaks uzskatīja, ka somugru valodās sastopamo leksisko baltismu fonētiskās īpatnības ir viens no svarīgākajiem latviešu valodas dialektu vēsturiskās attīstības izpētes avotiem. Šie dati ir būtiski arī baltu vokālisma sarežģītāko

jautājumu izpētē. Piemēram, baltu patskaņa [o] ([ã]) < ide. [*o], [*a] zinātnieks pamato ar to, ka Baltijas somu valodā patskanis [o] sastopams vārdos, kas aizgūti no ziemeļbaltu pirmvalodas: somu *lohi* 'lasis', sal. ar latviešu *lasis* 't. p.'; somu *toe* 'aizdambējums, dambis, aizsprosts', sal. latviešu *tacis* 'aizsprosts zivju ceļā; aizdambējums' u. tml. (Брейдак 1989, 101–110).

A. Braidaku interesēja arī jautājumi, kas saistīti ar Baltijas somu valodu substrāta ietekmi

uz augšzemnieku dialekta izlokšņu attīstību. Savā disertācijā viņš minējis vairākas skaņu pārmaiņas, kuru pamatā ir šāda substrāta ietekme: varam minēt, piemēram, patskaņu sākotnējo pozicionālo pārskauņu [e] > [a], [ē] > [ā], [i] > [y] latgaliskajās un sēliskajās izloksnēs, [ai] pārveidošanos par [ei] aiz līdzskaņiem [k], [g] Ziemeļlatgales dziļajās izloksnēs, mīkstināto un mīksto eksplozīvo pakaļejo mēleņu [k], [g] otrreizējo afrikatizācija (Брейдак 1989, 167–174; 268–277).

Svarīgi atzīmēt, ka A. Braidaks, skaidrojot šādas parādības ar substrāta ietekmi, izsaka arī savu viedokli, interpretējot no jauna latviešu valodas izlokšņu fonētiskās vēstures faktus. Šajā ziņā pētnieka darbi ir paraugs tam, kā radoši skatīt valodas faktus, tas ir arī zinātniskas principialitātes piemērs.

Tā, analizējot vēsturiskās pārmaiņas [ai] > [ei] aiz līdzskaņiem [k], [g] augšzemnieku dialektā, sal. *gāisma* > *g'ēisma*, *skāida* > *sk'ēida*, A. Braidaks noraidīja J. Endzelīna viedokli par fonētiskajām pārmaiņām, argumentējot to ar votu kā vienas no Baltijas somu valodām ietekmi, kuras runātāji dzīvoja Austrumlatvijā pirms latgaļiem un sēļiem (Braidaks 1977, 246–247).

Arī latgaliskajās izloksnēs notikušās pārmaiņas [k·], [k'] > [č], [g·], [g'] > [dž], sal. dial. *kačs* (Pilda), latviešu lit. *kaķis*, dial. *zūodžs*, latviešu lit. *zāģis* (turpat, 247–248) A. Braidaks skaidro ar votu valodas substrāta ietekmi.

Turklāt, skaidrojot gan minētās parādības, gan arī citus ar valodu senākajiem kontaktiem saistītos vēsturiskās dialektoloģijas faktus, A. Braidaks balstās ne tikai uz lingvistiskajiem faktiem, bet arī uz arheoloģijas, antropoloģijas u. tml. dotumiem. Zinātnieka pētījumi liecina, cik liela nozīme baltu etnoģenēzes un glotoģenēzes sarežģītāko problēmu risināšanā ir seno arheoloģisko kultūru analīzei, sk., piemēram, viņa grāmatas "Ievads baltu valodniecībā" 1. daļu. (Braidaks 1998).

Daudzi A. Braidaka vērojumi un secinājumi par latviešu valodas un tās izlokšņu skaņu fonētiskā mehānisma evolūciju un vēsturiski fonētisko procesu relatīvo un absolūto hronoloģiju, nenoliedzami, ir nozīmīgs ieguldījums fonētiskās evolūcijas teorijā un saista pētnieku uzmanību tipoloģiskā aspektā. Šādos pētījumos rodams vērtīgs materiāls, kas palīdz noskaidrot senāko slāvismu un rusismu adaptācijas īpatnības latviešu valodā un tās dialektos.

Piemēram, A. Braidaka viedoklis par diftongisko savienojumu [on], [en] attīstību austrumbaltu pirmvalodā un senlatviešu dialektos, precīzāk, minētā skaņu attīstības fonētiskā mehānisma stadiju noteikšana ļauj runāt par zināmām tipoloģiskām fonētisko vienību un to refleksu evolūcijas procesu paralēlēm austrumbaltu pirmvalodā un slāvu pirmvalodā un tās dialektos.

Kā zināms, atšķirībā no slāvu pirmvalodas austrumslāvu dialekta, kurā diftongoīdi ar nazālu līdzskani ir devuši divus refleksus – nazālus patskaņus [o], [e], kas vēlāk zuduši, senlatviešu dialektos dažādiem diftongoīdiem ar līdzskani [*n] tautosillabiskā pozīcijā ir dažādi refleksi, proti: [*on] > [uo], sal. latviešu *luōgs* (*logs*), [*un] > [ū], sal. latviešu *jūtu* (*jūtu*), [*en] > [ie], sal. latviešu *pieci* (*pieci*), [*in] > [ī], sal. latviešu *mīt* (*mīt*) (Endzelin 1922, 119). Kā liecina A. Braidaka pētījumi, diftongoīdi [*on], [*en] attīstījušies šādi: [*on] > [*on] > [*ō] > [uo], [*en] > [*en] > [*ē] > [ie] (Брейдак 1980, 69). A. Braidaka piedāvātā rekonstrukcija liecina, ka noteiktā attīstības posmā kompleksās artikulācijas 'garums' + 'slēgums' rezultāts ir diftongizācija. Šī rekonstrukcija ir vērtīgs materiāls līdzīgu tipoloģisko procesu fonētisko mehānismu noskaidrošanai citās valodās. Tā kā dažādu valodu fonētikas vēsturiskajā attīstībā vērojama nepārtraukta tendence ekonomēt izrunai nepieciešamo enerģiju, tad skaņas, kam

raksturīga kompleksā artikulācija, bieži vien diftongizējas, kas savukārt ļauj vienmērīgāk sadalīt izrunai nepieciešamo enerģiju (Общее языкознание 1970, 237).

Slāvu pirmvalodā nazālās skaņas cilmes ziņā bija garas. Slāvu nazālo skaņu kompleksās artikulācijas – ‘rinesma’+ ‘garums’ – rezultātā notika to sākotnējā diftongizācija (ar sašaurinājuma pieskaņu). Diftongoīdas skaņas tālākas vienkāršošanās rezultāts ir monoftongu rašanās ([u] < *[o], [a] vai [e] < *[e]). Diftongizācija kā slāvu valodu nazālo skaņu fonētiskās evolūcijas starposms fonētiskās substitūcijas ietvaros guvusi atspoguļojumu senākajos latviešu valodas slāvismos: *mocūt* [muōčūt], *moka(s)* [muōka(s)], sal. *мўка, мўчить* < **mōka, *mōčiti*; *sods* [sùods], *sodīt* [sùodīt], *soģis* [sùo]ģis, sal. *суд, судить, судья* < **sōdъ, *sōditi, sōdija*; *robeža* [rùo]beža, sal. *рубѣж* < **rōbežъ* u. tml.

Kā liecina A. Braidaka darbi, jau skaņu pārmaiņu fonētiskā mehānisma, skaņu fonētiskās evolūcijas starpstadiju rekonstrukcija vien kļūst par ļoti svarīgu aizguvumu hronoloģijas noteikšanas līdzekli. Šī principa nozīmīgums atklājas arī citu valodu izpētes ietvaros. Piemēram, tā kā slāvu pirmvalodas austrumslāvu dialektā un senkrievu valodā [o] > [u] (krievu y), t.i., zūdot slāvu valodu nazālajai skaņai, par tās pēdējo refleksu kļuva monoftongs, kas sakrita ar valodā esošo monoftongu [u], tad tā klātbūtne latviešu valodas slāvismos kā diftongizācijas fonētiskās substitūcijas attīstības starpstadija apliecina šādu slāvismu piederību senākajam aizguvumu slānim. Senkrievu un krievu valodas monoftongs [y] sastopams kā [ū] latviešu valodas slāvismos, kas acīmredzot pieder jaunākam aizguvumu slānim: *pūka* [pūka], sal. krievu *пух* < senkrievu *поухъ*; *kūms* [kūms], sal. *кум, кума* < senkrievu. *коумъ, коума*; u.tml. Uz skaņas, kas sastopama senākajos slāvismos, specifiku norādījis arī K. Būga: “Nedrīkst uzskatīt, ka *uo* latviešu valodā aizstājis senāku *ū*, tas var būt tikai senkrievu diftonga *uo* vai *ū* refleks” (Būga 1958, 351).

Līdz ar to varam sacīt, ka A. Braidaka pētījumi latviešu valodas vēsturiskajā fonētikā, latviešu valodas un citu valodu kontaktu vēstures jomā, bez šaubām, ir ievērtības cienīgi arī no aizguvumu diahroniskās teorijas viedokļa.

Antons Braidaks pilnā mērā uzskatāms par vienu no izcilākajiem latviešu valodniekiem. Viņa veikums vēsturiskajā valodniecībā, dialektoloģijā, areālajā lingvistikā vēl ilgi saistīs gan studentu, gan pieredzes bagātu valodnieku uzmanību. Un viņi spēs novērtēt zinātnieka lielo ieguldījumu latviešu valodniecības attīstībā.

Антонс Брейдакс – выдающийся латышский языковед

Более четырёх лет прошло с тех пор, как ушёл из жизни Антонс Брейдакс (1932–2002). Несомненно, А. Брейдакс внёс значительный вклад в развитие диахронического языкознания в Латвии. Сам учёный, чрезвычайно скромный человек, вряд ли думал о своей особой роли в истории латвийской науки. Оценить по достоинству значение его работ – дело коллег, соприкасавшихся в жизни и в своей научной деятельности с этим выдающимся учёным, а также лингвистов, занимающихся проблемами, входившими в круг его интересов.

Круг этот поистине широк. Прежде всего это вопросы исторической диалектологии латышского языка. В многочисленных статьях, в диссертации “Фонетика латгальских говоров латышского языка: диахрония и синхрония” (Брейдакс 1989) А. Брейдакс детально рассмотрел фонетико-фонологическую систему верхнелатышского диалекта как с точки зрения эволюции латгальского племенного языка, так и с точки зрения ареальных контактов этого языка, их роли в формировании особенностей латгальских говоров.

Так, А. Брейдакс, описывая фонетическую реализацию фонологической подсистемы согласных центрально-восточного варианта глубоких говоров Латгалии, выделял с точки зрения наличия или отсутствия рефлексов депалатализации фонем /r, ʃ,

ž, ě, ž/ три подварианта. При этом отсутствие в третьем подварианте глубоких говоров (центральная и восточная часть Карсавы, Пилда, Истра, Малта и др.) всех пяти смягчённых комбинаторно-позиционных аллофонов этих фонем и отсутствие во втором подварианте (Эзерниеки и др.) четырёх подобных аллофонов (сохраняется смягчённый комбинаторно-позиционный вариант фонемы /r/) А. Брейдакс связывает с тем, что центрально-восточный вариант фонематической подсистемы согласных представляет собой, по его мнению, “трансформацию западного варианта фонематической подсистемы согласных глубоких говоров Латгалии под влиянием польского и белорусского языков” (Брейдакс 1994, 156).

Изучение исторических связей диалектов латышского языка со славянскими языками не ограничивается в работах А. Брейдакса вопросами языковых контактов и адстратного влияния некоторых славянских языков. Учёного прежде всего интересовали балто-славянские изоглоссы, объединяющие говоры латышского языка и славянские языки и диалекты. Интерпретация подобных изоглосс на фонетическом, морфологическом, лексическом уровнях является предметом многочисленных статей исследователя, см. библиографию работ учёного в издании “Dr. habil. philol. Antons Breidaks: Bibliogrāfija” (Rīga, 2002).

Региональным историческим связям латышского языка в области лексики, связям со славянскими языками была посвящена первая, так называемая кандидатская диссертация учёного (Брейдакс 1969), см. также (Breidaks 1969). В своих работах А. Брейдакс установил ряд латгало-славянских и латгало-селоно-славянских изолексов и дал им объяснение, например: диал. (Наутрены, Берзгале) *gāturs* ‘болтун, пустомеля’, *gāturūot* ‘болтать’, ср. русск. диал. *гутор* ‘беседа, болтовня’, *гуторить*, *гутарить* ‘говорить, болтать’, украинск. *гутір* ‘разговор, беседа’, *гуторити* ‘болтать’ и т. п. (Брейдакс 1981, 44-45). Особое внимание уделял А. Брейдакс латышско-славянским диалектным изофонам, т. е. изоглоссам на фонетическом уровне. Это и понятно: центральной проблемой учёного было всестороннее описание фонетической эволюции верхнелатышского диалекта. К числу подобных изоглосс принадлежит такая описанная учёным латгало-селоно-славянская изоглосса, как возникновение эпентетического согласного [ʀ], [ʀ̥] не только в начале слова, но и на стыке корня и последующей морфемы. Это явление носит диалектный характер на фоне латышского языка, но представляет собой историческую норму для диалектов, легших в основу восточнославянских языков и некоторых других славянских языков. Например: диал. (Калупе) *gluōbļu* ‘спасаю’, латыш. литер. *glābju*, диал. (Пилда) *stūmļu* ‘толкая’, латыш. литер. *stumju*, и т. д. (там же, 38). Специальное изучение восточнобалтийско-славянских и латышско-славянских изоглосс, по мнению А. Брейдакса, способствует более адекватной реконструкции древнейших балто-славянских языковых отношений.

Особое место в научном творчестве А. Брейдакса занимают вопросы исторического контактирования латышского языка и финно-угорских, особенно прибалтийско-финских языков. Внимание учёного, главным образом, привлекали заимствования и субстратные явления как рефлексы такого контактирования. Если говорить о заимствованиях, то в работах А. Брейдакса фонетическим особенностям лексических балтизмов финно-угорских языков отводится роль важнейшего источника изучения исторического развития диалектов латышского языка. Эти данные выступают как аргументы и в решении сложных вопросов балтийского вокализма. Например, аргументом в пользу общеприбалтийского гласного [o] ([å] < ие. [*o], [*a] является наличие краткого гласного [o] в прибалтийско-финских словах, заимствованных, по мнению учёного, из севернобалтийского праязыка: фин. *lohi* ‘лосось’, ср. латыш. *lasis* ‘то же’; фин. *toe* ‘запруда, плотина’, ср. латыш. *tacis* ‘рыбная запруда; плотина, препятствующая ходу рыбы’ и т. п. (Брейдакс 1989, 101-110).

А. Брейдакса интересовали также вопросы воздействия прибалтийско-финского языкового субстрата на развитие говоров верхнелатышского диалекта. Так, в своей диссертации он указал на ряд звуковых изменений, в основе которых лежит подобное субстратное воздействие: к этим изменениям относятся первичная позиционная перегласовка гласных [e] > [a], [ē] > [ā], [i] > [y] в латгальских и селонских говорах, переход [ai] > [ei] после согласных [k], [g] в глубоких говорах северной Латгале, вторая аффрикатизация смягчённых и мягких взрывных заднеязычных согласных [k], [g] (Брейдакс 1989, 167–174; 268–277). Важно отметить, что, объясняя подобные явления субстратным воздействием, А. Брейдакс выдвигает тем самым собственную точку зрения, реинтерпретируя факты фонетической истории говоров латышского языка. В этом плане работы учёного – это образец творческого подхода к фактам языка, пример научной принципиальности. Например, анализируя переход [ai] > [ei] после согласных [k], [g] в истории верхнелатышского диалекта, ср. *gāisma* > *g'ēisma* ‘свет’, *skāida* > *sk'ēida* ‘щепка’, А. Брейдакс отклонил предложенные Я. Эндзелинсом объяснения фонетического характера, привел аргументацию в пользу влияния вотского языка как одного из прибалтийско-финских языков, носители которого населяли Восточную Латвию до латгалов и селов. (Breidaks 1977, 246–247). Субстратным влиянием вотского языка объясняет А. Брейдакс также и переход [k], [k'] > [č], [g], [g'] > [dž] в латгальских говорах, ср. диал. (Пилда) *kačs* ‘кошка’, латыш. литер. *kaķis*, диал. (Варакляны) *zùdžs* ‘пила’, латыш. литер. *zāģis* (там же, 247–248). При этом как при объяснении приведённых явлений, так и при объяснении других фактов исторической диалектологии, связанных с древнейшими языковыми контактами, А. Брейдакс опирается не только на собственно лингвистические данные, но и на данные археологии, антропологии и т. п. Работы исследователя показывают, какую важную роль играет анализ древних археологических культур в решении сложнейших вопросов балтийского этногенеза и глоттогенеза, см., например, I часть его книги “Введение в балтийское языкознание” (Breidaks 1998).

Многие наблюдения и выводы, сделанные А. Брейдаксом по поводу фонетического механизма эволюции звуков латышского языка и его говоров, по поводу относительной и абсолютной хронологии историко-фонетических процессов являются несомненным вкладом в теорию фонетической эволюции и представляют собой интерес в типологическом аспекте. В свою очередь, такие исследования дают ценный материал для выяснения характера фонетической адаптации древнейших славизмов и русизмов в истории латышского языка и его диалектов.

Например, наблюдения А. Брейдакса над развитием дифтонгических сочетаний [on], [en] в восточнобалтийском праязыке и в древнелатышских диалектах, точнее, выявление стадий фонетического механизма данного звукового процесса позволяют говорить об определённом типологическом параллелизме процессов эволюции этих фонетических единиц и их рефлексов в восточнобалтийском праязыке и в праславянском языке и его исторических диалектах. Как известно, в отличие от восточнославянского диалекта праславянского языка, где дифтонгоиды с носовыми согласными дали два рефлекса – носовые гласные [õ], [ę], утратившиеся впоследствии, в древнелатышских диалектах различные дифтонгоиды с согласным *[n] в тавтосиллабической позиции имеют различные рефлексы, а именно: *[on] > [uo], ср. латыш. *luõgs* (*logs*) ‘окно’, *[un] > [ū], ср. латыш. *jūtu* (*jutu*) ‘чувствую’, *[en] > [ie], ср. латыш. *pieci* (*pieci*) ‘пять’, *[in] > [ī], ср. латыш. *mīt* (*mit*) ‘топтать’ (Endzelin 1922, 119). По наблюдениям А. Брейдакса, фонетическое развитие дифтонгоидов *[on], *[en] было следующим: *[on] > [õn] > долгое закрытое [õ] > [uo], *[en] > [ẽn] > долгое закрытое [ē] > [ie] (Брейдакс 1980, 69). В реконструкции, приведённой А. Брейдаксом, видно, что на определённом этапе развития комплексная артикуляция ‘долгота’ + ‘закрытость’ ведёт к дифтонгизации. Данная реконструкция даёт ценный материал для выяснения фонетического механизма типологически схожих процессов в других языках. Благодаря постоянно действующей в

фонетической истории языков тенденции к экономии произносительной энергии звуки с комплексной артикуляцией часто дифтонгизируются, что делает распределение произносительных энергий более равномерным (Общее языкознание 1970, 237). В праславянском языке носовые звуки были долгими по происхождению. Комплексная артикуляция славянских носовых [ɔ], [ɛ] – ‘ринезм’ + ‘долгота’ – привела к их первоначальной дифтонгизации (с узким призвуком). Дальнейшее упрощение звука с дифтонгоидной артикуляцией привело к монофтонгам ([u] < *[ɔ], [a] или [e] < *[ɛ]). Дифтонгизация, как промежуточная стадия в фонетической эволюции славянских носовых, отражена в рамках фонетической субституции в древнейших славизмах латышского языка: *močī* [miɔcī] ‘мучить’, *moka(s)* [miɔka(s)] ‘мука’, ср. *мўка*, *мўчить* < **mɔka*, **mɔčiti*; *sods* [sɔods] ‘наказание, штраф’, *sođīt* [sɔođīt] ‘наказывать’, *soģis* [sɔoģis] ‘судья’, ср. *суд*, *судить*, *судья* < **sɔdъ*, **sɔditi*, *sɔdija*; *robeža* [rɔo]beža ‘граница’, ср. *рубѣж* < **rɔbežъ* и т. п.

Как показывают работы А. Брейдакса, реконструкция самого фонетического механизма звукового изменения, промежуточных стадий в фонетической эволюции звука выступает как важнейшее средство при установлении относительной хронологии заимствования. Этот принцип также обнаруживает свою значимость на материале других языков. Например, так как в восточнославянском диалекте праславянского языка и в древнерусском языке [ɔ] > [u] (русс. у), т. е. окончательным рефлексом славянского носового при его утрате явился монофтонг, совпавший с существующим монофтонгом [u], отражение в славизмах латышского языка в порядке фонетической субституции дифтонгизации как промежуточной стадии развития должно указывать на принадлежность таких славизмов к древнейшему слою заимствований. Древнерусский, русский монофтонг [y] отражается в славизмах латышского языка, принадлежащих, очевидно, более позднему слою заимствований, в виде [ū]: *pūka* [pūka], ср. русск. *пух* < древнерусск. *поухъ*; *kūms* [kūms], ср. *кум*, *кума* < древнерусск. *коумь*, *коума*; и т. п. На специфику звука, отражённого в древнейших славизмах, указывал и К. Буга: “*uo* нельзя считать латышскою заменою более древнего *ū*, оно может быть лишь рефлексом древнерусского дифтонга *uo* или *ū*” (Vīga 1958, 351).

Таким образом, исследования А. Брейдакса по исторической фонетике латышского языка, по истории контактов латышского языка с другими языками представляют несомненный интерес и с точки зрения диахронической теории заимствований.

Антонс Брейдакс по праву может считаться выдающимся латышским лингвистом. Его работы в области исторической лингвистики, диалектологии, ареальной лингвистики будут привлекать читателей и среди студентов, и среди зрелых языковедов. И им нетрудно будет оценить тот вклад, который внёс этот учёный в развитие науки о латышском языке.

Литература

- Брейдакс А. *Диалектная лексика латгальских говоров верхнелатышского диалекта и её исторические связи*. Автореф. Канд. дис. Рига, 1969.
- Брейдакс А. Из истории балтийского вокализма. *Lingua Posnaniensis*. XXIII. Warszawa-Poznań, 1980. С. 65-79.
- Брейдакс А. Древнейшие латгало-селено-славянские языковые связи. *Балто-славянские исследования 1980*. Москва, 1981. С. 37-45.
- Брейдакс А. Б. *Фонетика латгальских говоров латышского языка: диахрония и синхрония*. Диссертация на соискание учёной степени доктора филологических наук. Машинопись. Рига, 1989.

- Брейдак А. Б. Фонематическая подсистема согласных глубоких говоров Латгалии: центрально-восточный вариант. *Baltistica*, vol. 29 (2). 1994. С. 155–162.
- Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка*. Москва, 1970.
- Breidaks A. Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu dialektālās leksikas vēsturiskie sakari ar slāvu valodām. *Latvijas PSR zinātņu Akadēmijas vēstis*, Nr. 5. 1969. 27.–33.lpp.
- Breidaks A. Über das ostseefinnische Sprachsubstrat in Ostlettland. *Baltistica*, vol. 13 (1). 1977. S. 245–249.
- Breidaks. A. *Ievads baltu valodniecībā*. 1. daļa. Daugavpils: DPU, 1998.
- Būga K. *Rinkiniai raštai*. 1. T. Vilnius, 1958. С. 351–353
- Endzelin J. *Lettische Grammatik*. Riga, 1922.

Dīva mīrā

Volūdņīku Ontonu Breidaku myužēibā aizvodūt

Zeme zamu.
Dabasi myužēigi – augsti,
Eņģeļs laižās.
Tūrņus aizskar ar plaukstu.

Cylvāks laiceigs,
dīnys kai muokuli steidzās.
Tuolumūs lelūs
Varbyut ka myužs nazkur beidzās.

Sirds pylna, pylna –
tyka ļaudīm,
i puori vēļ palīk,
Atīt rodi i draugi,
Pučēitis viersā salīk.

Cylvāks laimeigs,
dvēselis mīrs kod ir sajimts.
Vyss dzeivim atdūts,
kas beja nu dzeivūs pajimts.

2. 03. 2002.

Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu dialektālā leksika un tās vēsturiskie sakari

Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda iegūšanai.
Rīgā 1966.*

Kalba kalbininkui-istorininkui yra arkyvas, senovės dokumentų rinkinys. Kiekvienas kalbos žodis, būdamas pirma gyvenusių žmonių kartų padaras, yra mums istorijos dokumentas, ši-tą pasakęs apie žmogų, to žodžio darytoją, ir jo gyvenimą.
Būga III 728

Priekšvārds

Leksikas materiāli šim darbam ekscerpēti no ME, EH, Kr. Barona "Latvju dainām", P. Šmita "Latviešu tautas dziesmām", FBR, M. Rudzītes "Latviešu dialektoloģijas" un "Latviešu izlokšņu tekstiem", A. Reķēnas disertācijas "Kalupes izlokšne", studentu kursa darbiem, diplomdarbiem u. c. Šai darbā esmu arī izmantojis tos Latgales izlokšņu leksikas materiālus, ko sistemātiski vācu kopš 1954. gada. Manis paša savāktajiem materiāliem avots nav norādīts.

Leksikas materiālu vākšanā man daudz palīdzējuši skolotāji, studenti u. c., sniedzot ziņas par savām dzimtajām izlokšnēm: studente E. Bernāne – par Ozolaines izlokšni, skolotāja M. Dzene – par Vārkavas izlokšni, LVU laborante V. Kairiša – par Zvirgzdenes izlokšni, skolotāja L. Kancāne – par Kalupes izlokšni, studente L. Locāne – par Viļakas izlokšni, skolotāja V. Martuža – par Rugāju izlokšni, LVU aspirante B. Reidzāne – par Šķilbēnu izlokšni, studente A. Strode – par Bērzgales izlokšni, skolotāja R. Vilcāne – par Aizkalnes izlokšni, studente M. Voiciša – par Makašēnu izlokšni un skolotāja L. Zukule – par Nīcgales izlokšni.

Izlokšņu formas šai darbā, sekojot ME un EH, vienmēr pārceltas literārajā valodā.¹ Skaņas, ko nevar droši pārcelt literārajā valodā, apzīmētas ar stāviem burtiem. Vienu otru neprecizitāti, kas bija ieviesusies ME un EH, pārceļot izlokšņu formas literārajā valodā, esmu izlabojis.

Dažu literārajā valodā pārcelto formu priekšā K. Mīlenbahs un J. Endzelīns liek augšā zvaigznīti, piemēram, **atsēdzēns* "Widerhaken am Angelhaken" Latgalē (ME I 189), Bērzpilī, Varakļānos, Kaldabruņā ("der Widerhaken an einer Eisenstange, die in die Wand getrieben wird") (EH I 164); **ēršķīži* "Dornen", **ēršķīžas* Pildā (EH I 373);

* Disertācija aizstāvēta 1970. gada 28. janvārī.

¹ Izlokšņu formu transponēšana literārajā valodā jāsaprot kā tīri tehnisks paņēmieni, kam nav nekāda sakara ar baltu valodu vokālisma vēstures interpretējumu. Autors pievienojas J. K a z l a u s k a un V. M a ž u ļ a uzskatiem par baltu valodu vokālisma vēsturi. Skat. И. К а з л а у с к а с. К развитию общевалтийской системы гласных. – ВЯ, 1962, № 4, 20–24 un В. М а ж у л и с. Некоторые фонетические аспекты балто-славянской флексии. – Baltistica, Vilnius, 1965, I (1), 17–23.

**susētuvis* “der Schatten, das Schattenbild (vom Menschen)” Vārkavā, Varakļānos u. c. (ME III 1126). Tomēr daudzos citos gadījumos šāda zvaigznīte nav likta, piemēram, *ēršķēži* Latgalē (ME I 576), *ērskīzis*² “ein Stachelbeerstrauch” Bērzgalē (EH I 373), *ēršķeši* “Dornen” Evang. 1753 (EH I 373), *ēšķīžas*² “Rosen” Ciblā (EH I 374), *jēšķīžas*² “Rosen” Ciblā (EH I 565); *sēdība* “ein Wohnsitz, -ort, auch ein Platz, wo ehemals ein Haus gewesen ist” Aulejā (EH II 480), *stikūots*² “ķikuts” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. (ME III 1067). Tātad jāsecina, ka zvaigznīte izsecināto formu priekšā ME un EH likta nekonekventi. Skaidrs, ka zvaigznīte būtu jāliek visu pārcelto formu priekšā, jo reāli šādas formas nav sastopamas izloksnēs, bet, tā kā jau priekšvārdos ir norādīts, ka visas izlokšņu formas ir transponētas literārajā valodā, tad zvaigznīte pārcelto formu priekšā nemaz nav likta. Tā ir atstāta tikai restaurēto formu priekšā.

Augšzemnieku dialektā ir sakritusi stieptā un krītošā intonācija vienā – krītošajā intonācijā, bet Latvijas rietumu izloksnēs sakritusi krītošā un lautzā intonācija vienā – Vidzemē šī intonācija tuvāka krītošajai intonācijai, bet Zemgalē un Kurzemē – lautzajai. Lai parādītu, ka intonācijas sakritušas, tad aiz augšzemnieku vārdiem ar krītošo intonāciju un latviešu rietumu izlokšņu vārdiem ar lautzās intonācijas zīmi pie īsā burta augšējās līnijas rakstīts divnieks (²).

Ir tādas Latgales izloksnes, kur tautosillabiskie savienojumi *īf*, *uř*, *ař* pārvēršas par *ir*, *ūr*, *ār*, pie tam patskanis šais savienojumos nepagarinās, kamēr tautosillabiskajos savienojumos, kur krītošā un stieptā intonācija sakritušas vienā – krītošajā intonācijā, ir garš patskanis vai divskanis. Dažkārt valodnieciskajā literatūrā aiz augšzemnieku vārdiem, kuros *īf*, *uř*, *ař* pārvēršas par *ir*, *ūr*, *ār*, pie mazā burta augšējās līnijas liek divnieku. No diahronijas viedokļa tas nav pareizi, jo krītošā intonācija šais savienojumos radusies no lautzās. Arī no sinhronijas viedokļa šāda rakstība nav gluži pareiza. Ja, piemēram, rakstītu *dirva*² Pildā un Kalupē un *pirma*² turpat, tad varētu nepareizi domāt, ka abos gadījumos *ir*² izrunā vienādi, taču tā tas nav, jo šos vārdus Pildā un Kalupē izrunā *d'irva* un *p'irma*. Lai nerastos šāds pārpratums, tad tautosillabiskajos savienojumos *ir*, *ur*, *ar*, kur krītošā intonācija radusies no lautzās, sekojot ME un EH, esmu konsekventi licis [^]. Lai tomēr zinātu, kā attiecīgus vārdus izrunā mūsu dienās, tad stūrainajās iekavās arī dotas formas ar krītošo intonāciju.

Jāņem vērā, ka ar lautzās intonācijas zīmi augšzemnieku izlokšņu diftongos un diftongiskajos savienojumos apzīmēti vairāki izrunas varianti, kaut gan rakstība, sekojot ME un EH, atstāta viena (lauztās intonācijas zīme uz otrā komponenta). Tā, piemēram, vārdos *naūda* un *gālds* sēliskajās izloksnēs ir kāpjošā intonācija (*naūda*, *gālds*). Ir tādas Latgales izloksnes, kur lauzums ir uz diftonga vai diftongiskā savienojuma pirmā komponenta (*nāuda*, *gālds* Ciblā, Pildā u. c.).² Prof. J. Plāķis konstatējis Rēzeknes apriņķa Makašēnos formas *jāuna* un *gōuņa* “galva”³. Kr. Barona krājumā “Latvju dainas” daudzās (kopā 72) latgaliešu tautasdziesmās ar akūtu apzīmēts diftongisko savienojumu pirmā komponenta garums, piemēram, *gólds*, *gólva*, *kólns*,

² Skat. arī L. L a t k o v s k s. Skaistas izloksne. – FBR XV (1935), 36. un 48. un La. gr. 65. § b.

³ J. P l ā ķ i s. Daži attīstības posmi latviešu un leišu akcenta vēsturē. – Latvijas Augstskolas Raksti, V. Rīgā, 1923, 56.

dzáltons, smólks, sólts, célt u. c. Šīs dziesmas pierakstītas Aizkalnē, Asūnē, Aulejā, Barkavā, Ciblā, Kalupē, Kārsavā, Līksnā, Malnavā, Mērdzenē, Nautrēnos, Ozolmuižā, Sakstagalā, Varakļānos, Vārkavā, Višķos u. c. Līdzīgi piemēri gadās arī P. Šmita "Latviešu tautas dziesmās", piemēram, *dzērt* T. dz. 36354 un 36366 (abas dziesmas no Rudzētiem). Latgales skolēnu rakstu darbos bieži gadās pareizrakstības kļūdas, piemēram, *gālds, kālns*, kuru pamatā – vietējās izloksnēs parastā izruna ar toņa augstuma un balss stipruma koncentrāciju lauzti intonētā diftonga vai diftongiskā savienojuma pirmajā komponentā.

Dažās Latgales izloksnēs lauzti intonētā diftonga otrais (vājākais!) komponents var reducēties (tā, piemēram, Ciblā, Pildā u. c. līdzās formām *būt'* "būt" un *mūsus* "mūsu" ir arī formas *būt'* un *mūsus*) vai arī pavisam izzust (*būt'* un *mūsus* Ciblā, Pildā u. c.).

Līdzīgu lauzti intonēto diftongu un diftongisko savienojumu izrunu (t. i., toņa un balss stipruma koncentrāciju pirmajā komponentā) ir konstatējušas A. Ābele un M. Lepika⁴ Vidzemes ziemeļaustrumu izloksnēs (*âi, âu, âr, âl*) un L. Ēvalde⁵ Piltenes un Ziru izloksnēs Kurzemē (piemēram, *sviaž, dûa*). Arī prof. Plāķis (dzimis Kables pag. Kurzemē) par diftongu (un diftongisko savienojumu) izrunu raksta: "Uzsvērtā zilbē mūsu valodā sastopami trīsmorīgi diftongi, kuros viens no komponentiem allaž ir divmorīgs." un "...ja.. diftongi ir grūsti jeb krītoši intonēti, tad par divmorīgu top pirmais komponents; tā tad: *āi, ēi, āi, ūi – slāiks, mēita, rāugs..*"⁶ Tāpat arī žemaišu izlokšņu lauzti intonētajos diftongos un diftongiskajos savienojumos galvenais tonis un balss stiprums koncentrējas pirmajā komponentā⁷.

Un beidzot jāatzīmē, ka pārlatvinātie igauņi Latgalē vārdus, kuros parasti ir lauztā intonācija, izrunā ar īpatnēju krītošu intonāciju, kas toņa ziņā it kā tuvojas stieptajai resp. kāpjošajai intonācijai. Latgalieši šādi raksturo pārlatvināto igauņu izrunu: "Igauņi stiepj". Tātad pārlatvinātie igauņi lauzti intonētos diftongus un diftongiskos savienojumus izrunā ar krītošu intonāciju, kas tuvojas stieptajai intonācijai.

Latviešu vārdos uzsvērtā parasti pirmā zilbe, tāpēc vārda akcents ir apzīmēts tikai tur, kur uzsvērtā ir nevis pirmā, bet kāda cita zilbe. Šādos gadījumos uzsvērtās zilbes priekšā virs līnijas likts punkts, piem., *vi'sad* "vienmēr" Ciblā, Pildā (ar uzsvērtu otro zilbi).

Vārdu nozīmes vienmēr liktas pēdējās un dotas tai valodā, kādā tās ir skaidrotas attiecīgajā avotā. Ja J. Endzelīns par kādu nozīmi šaubās, tad aiz tās atzīmēts [En?].

⁴ Skat. A. Ā b e l e. Par lejasciemešu izloksni. – FBR IV (1924), 42 un A. Ā b e l e un M. L e p i k a. Par Apukalna izloksnēm. – FBR VIII (1928), 24–26.

⁵ Skat. L. Ē v a l d e. Piltenes un Ziru pagasta izloksne. – FBR XX (1940), 53 un 55.

⁶ J. P l ā ķ i s. Par latviešu valodas diftongiem. – Latvijas Universitātes Raksti, X. Rīgā, 1924, 159. Par diftongisko savienojumu izrunu skat. 160.

⁷ Skat. В. Г р и н а в е ц к и с. Историческое развитие ударения и интонаций жемайтских говоров литовского языка (в сравнении с латышским). – КСИС, вып. 41. Москва, 1964, 8–9.

Vārdu nozīmes šai darbā ne vienmēr dotas tādā secībā kā ME un EH⁸.

Gramatiskā dzimte latviešu substantīviem nav minēta, jo to parasti var noteikt pēc lietvārda galotnes. Lai varētu atšķirt *i*-celmus no *o*-celmiem, aiz *i*-celma nominatīva dota arī ģenitīva galotne *-s*, piem., *lāts*², *-s* “ein grosser Lärm (z. B. vom Hundegebell beim Verfolgen von Hasen)” [En?] Varakļānos (EH I 730). Ja aiz lietvārda, kas beidzas ar galotni *-s*, neseko *-s*, tad tas ir *o*-celma lietvārds, piem., *naŗts* “konusveida tīkls zivju zvejai vai irbju medībām” Pildā.

Vietu vārdiem dotas jaunākas formas, tā, piemēram, Zaļmuižas vietā Nautrēni, Domopoles vietā Bērzpils utt.

Lietuviešu, krievu un bulgāru valodu piemēri vienmēr doti mūsdienu ortogrāfijā, kā tas darīts visās jaunākajās etimoloģiskajās vārdnīcās. Citu valodu piemēri doti tādā rakstībā, kādā tie minēti attiecīgā avotā.

Tā kā pagaidām nav latviešu valodas etimoloģiskās vārdnīcas, bet etimoloģiskajā literatūrā sastopamie latviešu valodas vārdu etimoloģiskie skaidrojumi ne reti ir visai atšķirīgi, tad šā darba 1. nodaļā “Etimoloģija” dotas (līdzās dialektālo vārdu avotiem) īsas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu⁹ vārdu etimoloģijas, atsaucoties uz etimoloģisko literatūru. Ja par kāda vārda etimoloģiju valodnieku vidū nav vienprātības, tad izklāstu arī savu viedokli. Daudziem latgalisko izlokšņu vārdiem, kuru etimoloģijas līdz šim nav noskaidrotas, šai darbā dotas paša autora etimoloģijas.

2. nodaļā “Piezīmes par semantiku” analizētas dažas raksturīgākās augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu semantiskās parādības salīdzinājumā ar citiem latviešu valodas dialektiem un literāro valodu (semantiskie arhaismi, vārdi ar plašāku, šaurāku un gluži citādu nozīmi nekā literārajā valodā un ležzemnieku izloksnēs). Šajā nodaļā noskaidrotas arī verbālo priedēkļu *da-* un *pra-* nozīmes.

3. nodaļā “Leksiskās izoglosas”¹⁰ dotas atbilstības latgalisko izlokšņu mantotajiem dialektālajiem vārdiem citos latviešu valodas dialektos resp. izlokšņu grupās (augšzemnieku dialekta sēliskajās, Vidzemes ležzemnieku, vidus dialekta zemgaliskajās un Kurzemes resp. kursiskajās izloksnēs) un kaimiņu tautu¹¹ (lietuviešu, senprūšu un slāvu) valodās, kā arī iespējamie secinājumi, kas izriet no šīm izoglosām.

⁸ Skat. par šo jautājumu arī ME IV 856–857.

⁹ Augšzemnieku dialekta austrumu izlokšnes valodnieciskajā literatūrā sauc dažādi. Vidusskolu gramatikā lieto terminu *augšzemnieku dialekta latgaliskās izloksnes* (skat. I. F r e i d e n f e l d s, A. J a n k e v i c s, J. K ā r k l i ņ š, A. L a u a, I. M a r t i n s o n e, E. S o i d a. Latviešu valoda 9.–11. klasei. Rīgā, 1963, 376), M. Rudzīte – *augšzemnieku dialekta nesēliskās izloksnes* (skat. M. R u d z ī t e. Latviešu dialektoloģija, 259) un S. Raģe – *Latgales un Ziemeļaustrumvidzemes augšzemnieku izloksnes* (skat. Latvijas PSR mazā enciklopēdija, I. sēj., Rīgā, 1967, 674). Autors lieto terminu – *augšzemnieku dialekta latgaliskās izloksnes*.

¹⁰ Ar leksiskajām izoglosām (izoleksām) jāsaprot ne tikai tīri leksiskās izoglosas (pirmatnīgie vārdi), bet arī derivatīvi leksiskās izoglosas (atvasinātie vārdi un salikteņi), skat. O. H. Т р у б а ч е в. О составе праславянского словаря. (Проблемы и задачи). – Сб. Славянское языкознание. Доклады советской делегации. V международный съезд славистов. Москва, 1963, 168–169.

¹¹ Diahroniskajā aspektā.

Leksiskajās izoglosās doti ne jau vispār radniecīgi vārdi, bet formas un nozīmes ziņā identīti vai ļoti tuvi vārdi.

Ievads

Valodu ir radījušas daudzas cilvēku paaudzes, tai ir sava vēsture. Tā kā valoda viena pati bez cilvēkiem nepastāv, tad, pētīdami tās vēsturi, mēs pētījam arī šajā valodā runājošo cilvēku vēsturi. Valodā atspoguļojas ne tikai mūsdienu dzīve visā tās daudzveidībā, bet arī tautas dzīve pagājušos laikos. Valodas liecības bieži vien palīdz ielūkoties aiz miglas priekškara, kas klāj tālās pagātnes notikumus.

Valoda ir vēstures avots, arhīvs, sirmās senatnes dokumentu krājums. Daudzi vārdi, ko darinājušas agrākās paaudzes, mums ir vēstures liecinieki, kas sniedz vērtīgas ziņas par cilvēkiem, šo vārdu radītājiem, par viņu dzīvi un darbu, par viņu sakariem ar kaimiņu tautām.

Dažas ziņas par baltu pirmvalodu un tās dialektiem

Mūsu dienās ir tikai divas dzīvās baltu valodas – lietuviešu un latviešu valoda, bet vēsture pazīst daudzas baltu cilšu valodas: senprūšu, rietumgalindu, jātvingu, austrumgalindu, aukštaišu, žemaišu, kuršu, zemgaļu, sēļu un latgaļu valodas. Aizguvumi no baltu valodām citās valodās, hidronīmija, rakstu pieminekļi un arheoloģija liecina, ka senatnē balti aizņēmuši ļoti plašu teritoriju – no Elbas baseina rietumos līdz Okas un Kamas baseinam austrumos, no Pripetas dienvidos līdz Nemunas baseinam un Daugavas augštecei ziemeļos. Aizguvumi Baltijas somu valodās (somu, karēļu, vepsu, igauņu u. c.) no baltu pirmvalodas, kas datējami ar II gadu tūkstoši pirms mūsu ēras, un arheoloģijas dotumi liecina, ka balti ieceļojuši arī Igaunijā un Dienvidsomijā. Tā kā senatnē balti aizņēmuši plašu teritoriju, tad jādomā, ka baltu cilšu un to valodu ir bijis daudz vairāk, bet nelabvēlīgu vēsturisku apstākļu dēļ tās izzudušas¹².

Baltu valodas pieder pie indoeiropiešu valodu saimes. Visas indoeiropiešu valodas ir cēlušās no vienas pirmvalodas, ko valodnieki nosacīti sauc par indoeiropiešu pirmvalodu. Indoeiropiešu pirmvaloda diferencējās dialektos apmēram pirms 5 tūkstošiem gadu¹³. Viens no šīs pirmvalodas dialektiem arī deva pamatu baltu pirmvalodai, kas II gadu tūkstoši pr. m. ē. sadalījās divos dialektos – austrumbaltu un

¹² Skat. J. L o j a. Valodniecības pamatjautājumi. Rīgā, 1958, 72, H. M o o r a. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. Rīgā, 1952, 44–45, X. M o o r a. О древней территории расселения балтийских племен. – Советская археология, № 2. Москва, 1958, 9–12, 19–21; В. Н. Т о п о р о в. О балтийских следах в топонимике русских территорий. – LKK II. Vilnius, 1959, 55–63; В. Н. Т о п о р о в, О. Н. Т р у б а ч е в. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. Москва, 1962, 154–214 un 231–242.

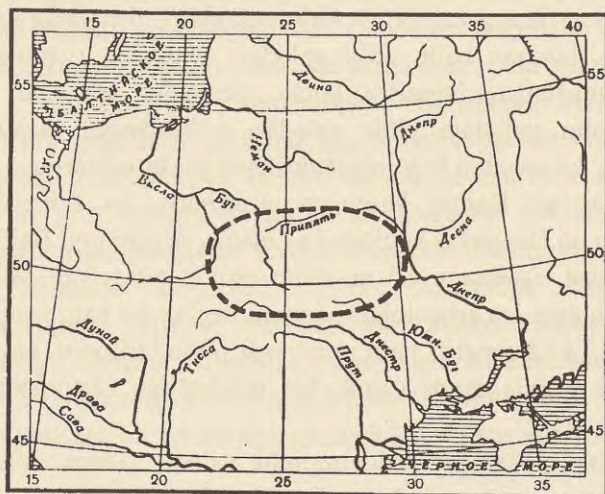
¹³ Skat. С. Б. Б е р н ш т е й н. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Москва, 1961, 25.

rietumbaltu valodā, no kurām pakāpeniski izveidojās austrumbaltu cilšu un rietumbaltu cilšu valodas¹⁴.

Tā kā baltu valodām vistuvāk rada ir slāvu valodas, tad baltu un slāvu etnoģenēzes jautājumi risināmi ciešā saistībā.

Jautājums, no kurienes balti ieradušies savā tagadējā dzīves vietā Austrumbaltijā, pagaidām nav atrisināts. Ir izteikti divi pretēji viedokļi. Pēc pirmās hipotēzes, ko atbalsta galvenokārt arheologi un daži poļu valodnieki, baltu un slāvu pirmdzimtene meklējama Vislas, Oderas un daļēji Elbas baseinā. Apmēram III un II gadu tūkstošu mijā (pirms mūsu ēras) balti un slāvi no šejienes devušies uz Dņepras un Nemunas baseinu¹⁵. Saskaņā ar otru hipotēzi, ko atbalsta galvenokārt valodnieki, baltu pirmdzimtene ir bijusi Dņepras baseinā. Tā, piemēram, padomju valodnieki S. Bernšteins un F. Fiļins domā, ka slāvu pirmdzimtene ir bijusi starp Dņepras vidusteci un Rietumu Bugu, bet slāvu kaimiņi balti dzīvojuši ziemeļos no Pripetes¹⁶.

Sākotnēji tās baltu ciltis, no kurām vēlāk konsolidācijas procesā izveidojās lietuviešu un latviešu tauta, t. i., aukštaiši, žemaiši, latgaļi, sēļi, zemgaļi un kurši, dzīvoja Lietuvas un Baltkrievijas teritorijā¹⁷.



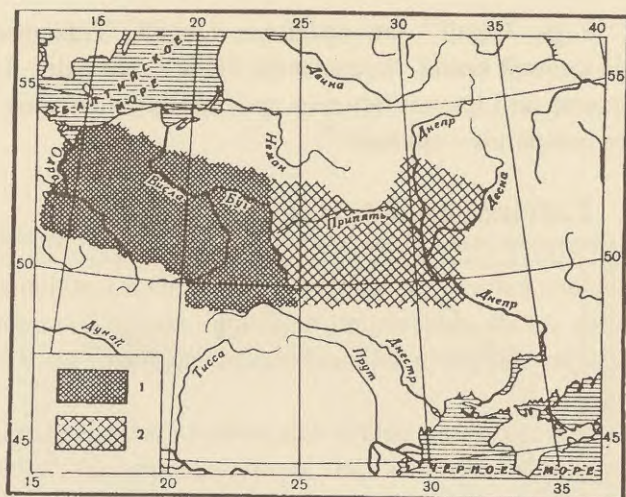
Karte Nr. 1. Slāvu pirmvalodas pamatteritorija III gs. pr. m. ē.

¹⁴ Skat. minētajā S. Bernšteina darbā 36–37 un 66 un X. A. M o o r a. О древней территории расселения балтийских племен, 21.

¹⁵ Skat. H. M o o r a. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā, 43–44; Latvijas PSR vēsture, I. Rīgā, 1953 15. un T. Л е р - С п л а в и н с к и й, Я. Ч е к а н о в с к и й, В. Г е н с е л ь. Об этногенезе славян. IV международный съезд славистов. Материалы дискуссии, т. II. Москва, 1962, 5–9.

¹⁶ С. Б. Б е р н ш т е й н. Очерк сравнительной грамматики славянских языков, 66–66 un Ф. П. Ф и л и н. Некоторые проблемы славянского этно- и глотогенеза. – ВЯ, 1967, № 3, 34 un 41.

¹⁷ Skat. Būga III 499 un 732. Arheologi ir precizējuši K. Būgas proponēto laiku, kad latviešu-lietuviešu ciltis dzīvojušas Baltkrievijas un Lietuvas teritorijā.



Karte Nr. 2. Slāvu pirmvalodas teritorija m. ē. I–II gs. (1 – rietumu dialekts, 2 – austrumu dialekts)¹⁸.

Jau pirms mūsu ēras sākās dažu senlatviešu cilšu pārvietošanās ziemeļu virzienā. Pēc arheoloģes M. Gimbutas [M. Gimbutienes. – *Red.*] domām, 600.–400. g. pr. m. ē. lietuviešu-latviešu ciltis aizņēma Baltkrievijas ziemeļus, Lietuvu un Latvijas dienvidu apgabalus – Kurzemes dienvidus, Zemgales līdzenumu un daļēji Daugavas augšteces labā krasta apvidus¹⁹. Igaņu arheologs H. Moora atzīst, ka jau bronzas un agrajā dzelzs laikmetā, t. i., laikā no 1500. g. pr. m. ē. līdz mūsu ēras sākumam, kurši aizņēma Lietuvas rietumu rajonus ap Klaipēdu un Kurzemes dienvidu rajonus, bet zemgaļi – Zemgales līdzenumu un Daugavas labā krasta apvidus Vidzemē. Viņš raksta: “Kā zināms, šajā rajonā izplatītās latviešu izloksnes pieder pie vidus, bet nevis pie augšzemnieku dialekta. Iespējams, ka šīs parādības pamats jau bija radies dotajā periodā [bronzas un agrajā dzelzs laikmetā –A. B.], tāpēc ka vēlākos laikos šajā Latvijas daļā [Vidzemes vidienē – A. B.] pārsvarā bija latgaļu (t. i., austrumlatviešu) kultūras elementi.”²⁰

Ar šīm H. Mooras domām sasaucas arī valodnieku atzinumi. Tā akad. J. Endzelīns vienā no saviem pēdējiem darbiem “Latviešu valoda Vidzemē” par Vidzemes vidus izloksnēm un vidus dialekta zemgaliskajām izloksnēm raksta: “Atšķirību nav daudz, un var iedomāties laiku, kad tās vēl nav eksistējušas..”

Liekas tāpat, ka senāk Vidzemes vidienē ir dzīvojusi tā pati cilts, kas bija Lielupes baseinā.”²¹

¹⁸ Kartes Nr. 1 un 2 pārfotografētas no S. Bernšteina darba “Slāvu valodu salīdzināmās gramatikas apraksts”, sk. С. Б. Б е р н ш т е й н. Очерк сравнительной грамматики славянских языков, 65 un 69.

¹⁹ M. G i m b u t a s. The Balts. London, 1963, 83.

²⁰ X. A. M o o r a. О древней территории расселения балтийских племен, 23.

²¹ J. Endzelīns. Latviešu valoda Vidzemē. – VLIR III (1954), 126–127. K. Būga, J. Endzelīns un J. Otrebskis domā, ka zemgaļu senais nosaukums ir bijis ziemgaļi “ziemeļnieki” (sal. Zemgales nosaukumu hronikās: veckr. *Зимугола* un skand. *Seimgala*). Tātad šis nosaukums

Mūsu ēras 13. gs. latgaļi²² jau apdzīvoja Latgali, Vidzemes austrumus un vidieni, sēļi dzīvoja kreisajā krastā, tā saucamajā Sēlijā²³, zemgaļi – Lielupes baseinā, kurši – Dienvidkurzemē un Lietuvas rietumos ap Klaipēdu, dienvidos no zemgaļiem – žemaiši un Lietuvas austrumos – aukštaiši²⁴.

Latviešu un lietuviešu dialektu cilme

Principiāla nozīme baltu salīdzināmajā valodniecībā ir jautājumam par mūsdienu dialektu un seno cilšu valodu attieksmēm. Arheologi, etnogrāfi un dialektologi domā, ka Lietuvas un Latvijas mūsdienu kultūrvēsturisko apgabalu un dialektu pamatā ir senās etniskās grupas²⁵.

Kurzemes dienvidu izlokšņu lielākā daļa radusies uz senās kuršu valodas bāzes, bet Kurzemes zemgaliskās izloksnes (jeb kursiski zemgaliskās izloksnes) ap Nīcu, Bārtu u. c. radušās uz zemgaļu cilts valodas pamata ar kursisko substrātu. Tāmnieku izloksnes Kurzemes ziemeļos izveidojušās, krustojoties kuršu un lībiešu valodai²⁶. Pie šīs izlokšņu grupas pieskaitāmas arī latviešu izloksnes Kuršu kāpās (jeb kursenieku izloksnes), kurās saglabājies kursiskais substrāts. Visas trīs Kurzemes izlokšņu grupas un latviešu izloksnes Kuršu kāpās nosacīti sauksim par kursiskajām izloksnēm, jo tās lielākā vai mazākā mērā ir saglabājušas kuršu valodas pēdas.

Vidus dialekta zemgalisko izlokšņu pamatā ir zemgaļu cilts valoda. Arī Vidzemes vidus izloksnes izveidojušās uz zemgaļu cilts valodas bāzes, vēlāk piejaucoties latgaļu un sēļu valodas elementiem. Vidzemes lībiskās izloksnes radušās, Vidzemes vidus izloksnēm krustojoties ar lībiešu valodu. Rietumvidzemes izloksnēs

varbūt liecina, ka senā zemgaļu cilts dzīvojusi baltu teritorijas ziemeļu daļā. Skat. B ū g a III 737, J. E n d z e l ī n s. Piezīmes par zemgaļu vārdu un dialektu. – FBR (1925) V 8, La. gr. 8 un J. O t r e b s k i. Zimigola. – Studia linguistica in honorem Thaddei Lehr-Splawiński. 1963, 47–48.

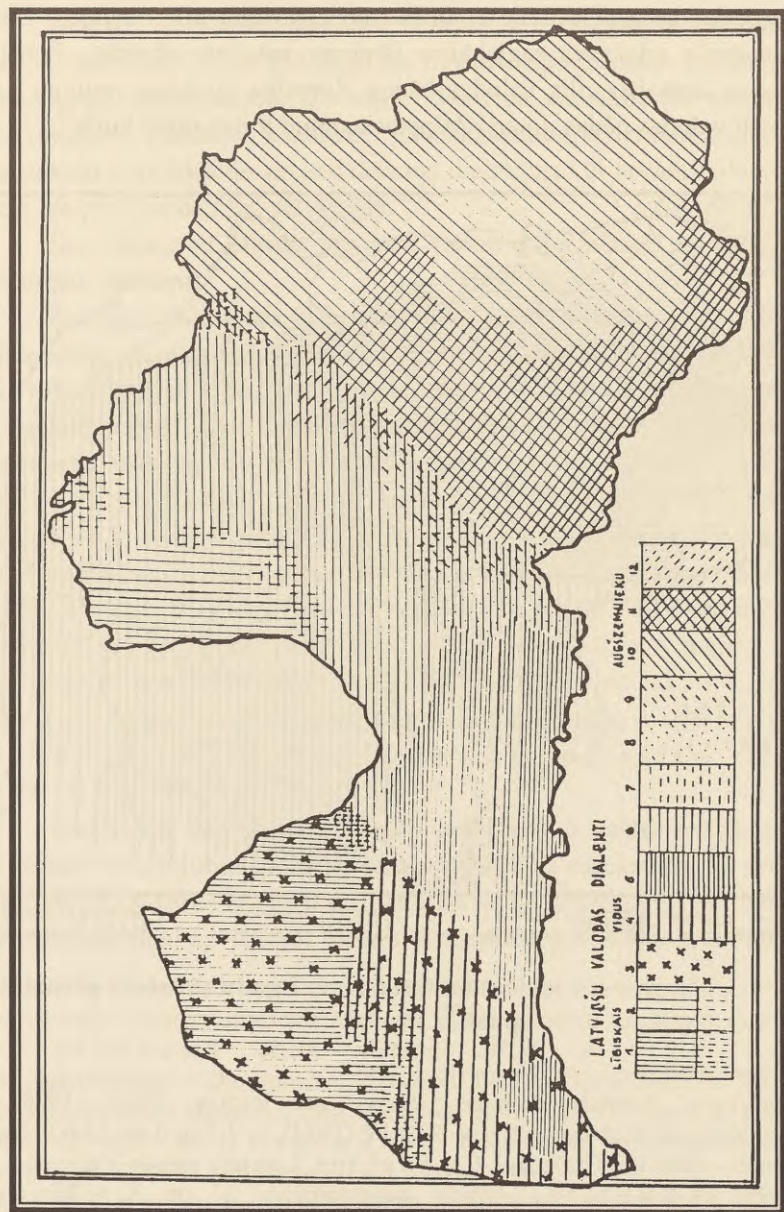
²² Iespējams, ka latgaļi šķirami no latvjiem, kā to jau darījis K. Būga (skat. Būga III 732). Arī M. Rudzīte, K. Ancītis un A. Jansons domā, ka varbūt nav bijis vienas monolītas latgaļu cilts, bet gan divas radniecīgas ciltis (skat. M. Rudzīte. Latviešu dialektoloģija. Rīgā, 1964, 30 un K. A n c ī t i s un A. J a n s o n s. Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. – AE V 55). Prof. J. Loja arī runā par divām ciltīm – latgaļiem Vidzemē un jersikiešiem Latgalē (skat. J. L o j a. Valodniecības pamatjautājumi, 72). Iespējams, ka Indriķa hronikā minētais etnonīms *Letthi* un *Letthigalli* arī liecina par divām tuvu radniecīgām baltu ciltīm – latvjiem un latgaļiem.

²³ Akad. J. Endzelīns pieļauj varbūtību, ka sēļi dzīvojuši arī dienvidaustrumu Vidzemē, skat. J. E n d z e l ī n s. Latviešu valoda Vidzemē. – VLIR III 133.

²⁴ Skat. Būga III 739 un Latvijas PSR vēsture, I, 68–69.

²⁵ Skat. Н. Н. Чебоксаров, С. А. Тараканова, Л. Н. Терентьева. Основные проблемы этнической истории народов Прибалтики в связи с работами Прибалтийских экспедиций. – Тезисы докладов на сессии Отделения исторических наук и пленуме Института истории материальной культуры посвященных итогам археологических исследований 1955 г., 15; X. A. М о о р а. О древнейшей территории расселения балтийских племен, 33 un M. R u d z ī t e. Latviešu dialektoloģija, 28–34.

²⁶ Skat. arī M. Rudzīte. Latviešu dialektoloģija, 31–32 un E. Š m i t e. Latviešu dialektoloģija un tās turpmākie uzdevumi. – VLIR III, 114–115.

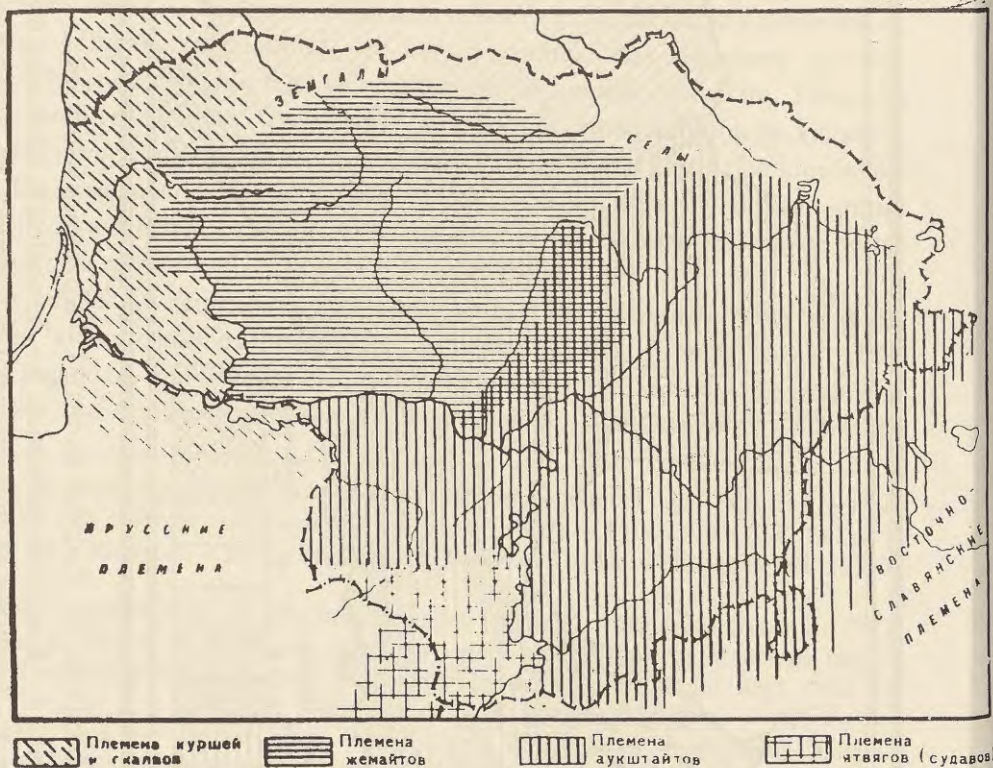


Karte Nr. 3. Latviešu valodas dialekti (pēc M. Rudzītes kartes). 1 – Kurzemes izloksnes, 2 – Vidzemes izloksnes, 3 – Kursiskais substrāts resp. superstrāts, 4 – Kurzemes izloksnes, 5 – Zemgaliskās izloksnes, 6 – Vidzemes izloksnes, 7 – Izloksnes ar vidus dialekta iezīmēm, 8 – Izloksnes ar augšzemnieku intonācijām, 9 – Izloksnes ar vairākām augšzemnieku iezīmēm (ne tikai intonācijās), 10 – Latgaliskās izloksnes, 11 – Sēliskās izloksnes, 12 – Izloksnes ar sēliskām iezīmēm.

saglabājušās arī kuršu valodas pēdas, jo viduslaikos Vidzemes lībiešu vidū dzīvojuši arī ieceļotāji kurši. Tātad Vidzemes leļzemnieku izlokšņu pamatā ir zemgaļu cilts valoda ar lībisko (sevišķi Ziemeļvidzemē un Rietumvidzemē) un daļēji kursisko (Rietumvidzemē) substrātu un latgalisko un sēlisko superstrātu²⁷.

Augšzemnieku dialekta sēlisko izlokšņu pamatā ir sēļu cilts valoda²⁸, bet augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu pamatā – latgaļu cilts valoda.

Lietuviešu valodas aukštaišu dialekts radies no aukštaišu cilts valodas. Dažās Dienvidlietuvas aukštaišu izlokšnēs saglabāties jātvingu valodas substrāts. Žemaišu dialekts izveidojies uz žemaišu cilts valodas bāzes. Žemaišu izlokšņu rietumu joslā saglabājušās arī kuršu valodas pēdas, jo ap Klaipēdu senatnē ir dzīvojuši kurši²⁹.



Karte Nr. 4. Cilšu grupas Lietuvas teritorijā m. ē. I gadu tūkstoša pirmajā pusē³⁰.

²⁷ Skat. J. E n d z e l ī n s. Latviešu valodas skaņas un formas. Rīgā, 1938, 6; J. E n d z e l ī n s. Latviešu vārdi ar īsu o un u. – FBR IV (1924), 6; J. E n d z e l ī n s. Kuršu pēdas rietumu Vidzemē. – FBR III (1927), 5, J. E n d z e l ī n s. Latviešu valoda Vidzemē. – VLIR III, 126–127; M. R u d z ī t e. Latviešu dialektoloģija, 34 un X. A. M o o r a. О древнейшей территории расселения балтийских племен, 23.

²⁸ Skat. M. R u d z ī t e. Latviešu dialektoloģija, 31.

²⁹ Skat. Latvijas PSR vēsture, I, 68–69.

³⁰ Karte pārfofotografēta no grāmatas “PSRS Eiropas daļas tautas”, skat. Народы Европейской части СССР, т. II. Москва, 1964, 15.

Par leksikas lomu salīdzināmajā valodniecībā

Valodnieku vidū nav vienprātības par leksikas lomu salīdzināmajā valodniecībā. Daļa valodnieku (A. Meijē, H. Pedersens u. c.) mazina leksikas materiāla lomu valodu salīdzinoši vēsturiskajā pētīšanā. Daži ārzemju valodnieki (piem., G. Zolta u. c.) pārspilē leksikas materiāla nozīmi.

Daudzi valodnieki pamatoti uzskata, ka leksikas materiālam, protams, ņemot vērā tā īpatnības, līdzās fonētikai un morfoloģijai jāierāda pienācīga vieta salīdzinoši vēsturiskajā valodniecībā. Un tomēr šai ziņā stāvoklis ne vienmēr ir apmierinošs. O. Trubačovs pamatoti konstatē: "Leksikas dotumu izmantošana, risinot jautājumus par valodu klasifikāciju un sadalīšanos dialektos, vēl arvien paliek valodniecības vājā vieta, un pie tam ne tikai slāvistikas"³¹.

Šos vārdus ar pilnām tiesībām varam attiecināt arī uz baltu valodu salīdzinoši vēsturisko pētīšanu.

Svarīgs salīdzinoši vēsturiskās valodniecības uzdevums ir atrisināt jautājumu par baltu, slāvu utt. pirmvalodu vārdu krājumu. Kāds ceļš būtu ejams, šo problēmu risinot? O. Trubačovs par slāvu pirmvalodas vārdu krājuma problēmas atrisinājumu raksta: "...uz jautājumu par to, kā mēs iedomājamies slāvu pirmvalodas vārdu krājuma problēmas atrisinājumu, mēs atbildētu šādi: slāvu pirmvalodas dzīvās leksikas pilnīga inventarizācija, tās vispārējo un atsevišķo (reģionālo, dialektālo) elementu attiecību noskaidrošana, seno starpdialektu izoleksu un ārējo (slāvu-neslāvu) izoleksu un paralēlismu noteikšana, jauns pilnīgs leksisks komentārs par slāvu pirmvalodas sadalīšanos dialektos un slāvu pirmvalodas vārdu darināšanas aprakstīšana, pamatojoties uz slāvu pirmvalodas pilnīgi atlasītu (rekonstruētu) leksikas fondu"³².

Šādu ceļu varētu iet arī baltu salīdzināmā valodniecība, noteicot baltu cilšu teritoriālo izvietojumu un to valodu savstarpējās attiecības, kā arī noskaidrojot baltu cilšu valodu sakarus ar slāvu pirmvalodu un tās dialektiem. Šo uzdevumu apmierinoši var atrisināt, tikai apvienojot valodnieku, arheologu un etnogrāfu pūliņus.

Par jātvīngu valodas substrātu Lietuvas dienvidrietumu izloksnēs skat. Būga III 131–156; Я. Отрембский. Язык ятвягов. ВСЯ, № 5, 3–8; J. Otrębski. Das Jatwingerproblem. – Die Sprache. Zeitschrift für Sprachwissenschaft. Im Auftrage der Wiener Sprachgesellschaft herausgegeben von Heinz Kronasser. IX. Band, 2. Heft. Wiesbaden–Wien, 1963, 157–167, un Б. Савукина. К проблеме западнобалтийского субстрата в югозападной Литве. – Baltistica, I (2), Vilnius, 1965.

³¹ О. Н. Т р у б а ч е в. О составе праславянского словаря. (Проблемы и задачи). – Славянское языкознание. Доклады советской делегации. V международный съезд славистов. Москва, 1963, 194.

³² О. Н. Т р у б а ч е в. О составе праславянского словаря. (Проблемы и задачи). – Славянское языкознание. Доклады советской делегации. V международный съезд славистов. Москва, 1963, 194.

Viens no svarīgākajiem pasākumiem šā uzdevuma atrisināšanai būtu baltu cilšu (latgaļu, sēļu, zemgaļu, kuršu, aukštaišu, žemaišu) valodu dialektālās leksikas inventarizācija. Tā kā šo cilšu valodu rakstu pieminekļu nav, izņemot trūcīgas ziņas no dažādām hronikām u. c. avotiem, tad vienīgā iespēja, kā šo problēmu atrisināt – savākt un izpētīt tos leksikas elementus, kas no cilšu valodām vēl saglabājušies dažādos baltu valodu dialektos, un noteikt baltu dialektu resp. cilšu valodu, kā arī baltu-slāvu izoleksas. Šādā veidā iegūtie rezultāti salīdzināmi un saskaņojami ar toponīmikas, baltu valodu salīdzināmās fonētikas un gramatikas atziņām, kā arī ar arheoloģijas, antropoloģijas un etnogrāfijas datiem. Tomēr šīs problēmas sekmīgu atrisināšanu lielā mērā traucē tas apstāklis, ka rietumbaltu (senprūšu, jātvingu, rietumu galindu, austrumu galindu) valodas ir izmirušas. Ja valodnieku rīcībā ir samērā bagāts senprūšu leksikas materiāls, tad par pārējām rietumbaltu valodām ir ļoti nepilnīgas ziņas.

Salīdzinot ar citiem latviešu valodas dialektiem un literāro valodu, daudz īpatnību ir ne tikai augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu fonētikā, morfoloģijā un sintaksē, bet arī leksikā un frazeoloģijā. Darbs "Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu dialektālā leksika un tās vēsturiskie sakari" ir veltīts latgalisko izlokšņu mantotās dialektālās leksikas inventarizācijai un analīzei, kā arī šī leksikas slāņa vēsturisko sakaru noteikšanai ar citiem latviešu valodas dialektiem resp. izlokšņu grupām (sēliskajām, Vidzemes ležzemnieku, vidus dialekta zemgaliskajām un Kurzemes izlokšņiem) un kaimiņu tautu (lietuviešu un slāvu) valodām. Tā kā latgalisko izlokšņu savāktie dialektālās leksikas materiāli ir nepilnīgi, tad skaidrs, ka arī šis darbs nevar būt pilnīgs. Saprotams, ka tikmēr, kamēr nebūs aprakstīta arī citu baltu valodu dialektu resp. izlokšņu grupu mantotā dialektālā leksika un noteikti tās vēsturiskie sakari, autora secinājumiem būs daļēji hipotētisks raksturs.

I. ETIMOLOĢIJA

Iepriekšējas piezīmes. Jau tālā senatnē mēģināja izskaidrot vārdu izcelšanos un radniecīgus vārdus dažādās valodās. Senajā Grieķijā līdz ar pirmajiem vārdu gramatisko formu novērojumiem sākās arī vērojumi par vārdu izcelšanos un pirmnozīmi. Pirmie etimoloģijas celmlauži starp daudziem vērojumiem kaut ko jau arī pareizi ir sataustījuši. Bet etimoloģija prasa lielu stingrību un precizitāti salīdzinoši vēsturiskās metodes pielietojumā. Tāpēc nav brīnums, ka etimoloģijas, kuras izvirzīja Senajā Grieķijā, Romā vai viduslaiku Eiropā, savā vairumā bija nedibinātas³³.

Par etimoloģiju kā zinātņi var runāt tikai ar 19. gs. sākumu, kad radās salīdzinoši vēsturiskā metode. Salīdzinoši vēsturiskajā valodniecībā izstrādāti un daudzskārt

³³ J. L o j a. Valodniecības vēsture. Rīgā, 1961, 154.

pārbaudīti praksē tie etimoloģisko pētījumu principi un kritēriji, kas etimoloģiju no minējumu un izdomājumu sfēras izveda uz precīziem zinātniskiem pamatiem.

1. Galveno principu, kas saistīts ar pašu salīdzinoši vēsturiskās metodes būtību, var nosaukt par *s i s t ē m a s p r i n c i p u*. Šis princips prasa, lai pētnieks, nosakot ģenētiskos sakarus starp vārdiem, neizietu ārpus ģenētiski radniecīgu valodu saimes robežām (protams, izņēmums ir aizgūti vārdi). Citiem vārdiem sakot, etimoloģijai jāpamatojas uz valodu ģeoloģisko klasifikāciju. Vārdu salīdzināšanai dažādās valodu saimēs nebūs lielas izziņas vērtības līdz tam laikam, kamēr nebūs pierādīts, ka šādas vārdu atbilstības veido noteiktu sistēmu un atspoguļo kādu valodu saimju sākotnējo vienību³⁴.

Vārdu ģenētisko sakaru noteikšana ir pamatota, ievērojot vairākus kritērijus: fonētisko, morfoloģisko un semantisko.

2. "Fonētiskais kritērijs prasa, lai proponējamie etimoloģiskie salīdzinājumi un skaidrojumi vienmēr būtu pamatoti ar likumsakarīgām skaņu atbilstībām, kas noteiktas zināmai valodai vai valodu grupai"³⁵.

Ja valodnieki apgalvo, ka kr. *бpam* "brālis" un lat. *frāter* "brālis" ir etimoloģiski radniecīgi vārdi, tad viņi to pamato ne tikai uz identām nozīmēm un vārdu fonētisko tuvību, bet arī ar krievu un latīņu valodu vēsturiskās fonētikas likumsakarību zināšanām, un proti, ka kr. *б* ir radies no ide. **bh* (sal. ar senind. *bhrātar* "brālis"), bet no ide. **bh*. latīņu valodā radies *f*. Tātad atbilstība kr. *б* : lat. *f* nav nejauša, bet likumsakarīga, ko apliecina arī citas atbilstības, piem., kr. *бepý* : lat. *ferō* u. c.³⁶

"Droša var būt veselu vārdu salīdzināšana, kuriem ir zināms garums. Sastatīšanai, kas pamatota tikai ar vienu vai diviem saknes līdzskaņiem, nav pierādījuma spēka, ja to nepastiprina sevišķi apstākļi"³⁷.

O. Semerenji papildina fonētisko kritēriju ar prasību pārbaudīt katru etimoloģiju no fonoloģijas viedokļa. Viņš raksta: "Etimologam jāpārbauda katrs etimons no fonoloģijas viedokļa – pat ja tas šķiet acīm redzams. Vērīga uzmanība pret līdzīgiem "sīkumiem" bieži ļauj atmest tradicionāli pieņemto etimonu un sameklēt pareizo"³⁸.

3. Morfoloģiskais kritērijs prasa, lai etimoloģiskajā analīzē ņemtu vērā ne tikai

³⁴ В. И. Абаев. О принципах этимологического исследования. – Вопросы методики сравнительно-исторического изучения индоевропейских языков. Москва, 1956, 293.

³⁵ Turpat, 294.

³⁶ Turpat, 295.

³⁷ А. Мейе. Сравнительный метод в историческом языкознании. Москва, 1954, 37.

³⁸ О. Семереньи. Славянская этимология на индоевропейском фоне. – ВЯ, 1967, № 4, 4.

³⁹ В. И. Абаев. О принципах этимол. исслед. – Вопросы методики сравнительно-исторического изучения индоевропейских языков, 295. Skat. arī А. Мейе. Сравн. метод в истор. языкозн., 37 un О. Семереньи. Слав. этимол. на и.-е фоне. – ВЯ, 1967, № 4, 9.

sakņu un celmu sakrišanu, bet arī vārdveidojošo formantu vienību un likumsakarīgu atbilstību³⁹.

Ņemsim, piemēram, vārdu, kas apzīmē “aitu” un “aunu” (indoeiropiešu pirmvalodā nebija atsevišķu vārdu tēviņu un mātīšu apzīmēšanai): senind. *áviḥ*, gr. *ὄvis* (no **ǵʰoʷis*), lat. *ovis* un liet. *avis*. Visās šais valodās ir pilnīga formas un nozīmes saskaņa. Tāpēc šā vārda ide. etimoloģiju var uzskatīt par pierādītu. Turklāt vēl sengrieķu valodā un sanskritā šo vārdu loka īpatnēji. Citās valodās locīšana normalizēta. Bet tas fakts, ka sanskritā un sengrieķu valodā doto vārdu loka vienādi, vēl vairāk pastiprina pierādījumu un izslēdz katru nejaušību⁴⁰.

4. “Semantiskais kritērijs prasa no etimologa visnopietnāko uzmanību ne tikai pret salīdzināmo vārdu ārējo (fonētisko un morfoloģisko) pusi, bet arī pret jēdzienisko pusi. Vārdu semantiskās attīstības ceļi bieži ir ļoti dīvaini un sarežģīti, bet tas nebūt nenozīmē, ka šajā sfērā valda patvaļa un haoss un ka tātad etimologam nav jāsaista sevi šeit ne ar kādiem ietvariem un ierobežojumiem. Plaša dažādu (šoreiz ne tikai radniecīgu) valodu vēsturiski semantiskā materiāla izmantošana dod ceļa rādītājus šķietamajā semantisko parādību haosā un piešķir daudziem etimoloģiskiem skaidrojumiem tādu pašu ticamību no jēdzieniskās puses, kāda tiem var būt no formālās puses”⁴¹.

Noskaidrojot vārda “pilsēta” etimoloģiju dažādās valodās, valodnieki nonāk pie viena un tā paša izejas jēdziena “nocietinājums, nocietināta vieta”. Tā, piemēram, kr. *зѣпод* “pilsēta” un tam atbilstošie vārdi citās slāvu valodās saistāmi ar *зѣподѣть*, *зѣпудѣть* “iežogot, apžogot” un liet. *gaŗdas* “aploks, žogs”. Angļu *town* “pilsēta” etimoloģiski ir idents ar vācu *Zaun* “žogs”. Irāņu *kanta* “pilsēta” (pilsētu nosaukumos *Taškenta*, *Samarkanda* u. c.) ir atvasināts no *kan-* “aprakt, iežogot, apžogot”. Šādu skaidrojumu apstiprina arī arheoloģija un vēsture. Pilsētas sākumā patiešām radās kā nocietinājumi, kur iedzīvotāji atrada patvērumu ienaidnieka uzbrukuma gadījumā⁴².

Etimoloģijas neatbilstība diviem no norādītajiem kritērijiem liecina, ka vislabāk ir atteikties no šādas etimoloģijas⁴³.

Tomēr ne fonētika, ne morfoloģija, ne semantika pašas par sevi nevar pasargāt etimologu no kļūdām, ja fonētikas, morfoloģijas un semantikas fakti netiek pastiprināti ar vēstures, arheoloģijas, etnogrāfijas u. c. robežzinātņu dotumiem⁴⁴.

Reāliju vēstures ignorēšana nereti noved pie nepareiziem secinājumiem par vārdu vēsturi u. tml. *Zīda* nosaukums krievu valodā, kā zināms, sakrīt ar ziemeļģermāņu valodām: zv. *silke*, sa. *sioloc* u. c. Šo sakrišanu ilgū laiku skaidroja

³⁹ Skat. А. М е й е. Сравн. метод в истор. языкозн., 37–38.

⁴¹ В. И. А б а е в. О принципах этимол. исслед. – Вопросы методики сравнительно-исторического изучения индоевропейских языков, 296.

⁴² В. И. А б а е в. О принципах этимол. исслед. – Вопросы методики сравнительно-исторического изучения индоевропейских языков, 297.

⁴³ Turpat, 301.

⁴⁴ Turpat, 302.

(piem., F. Miklošičs⁴⁵) ar to, ka it kā krievi šo vārdu aizguvuši no ģermāņiem, pie tam ignorējot faktu, ka zīds un tā nosaukums izplatījās no austrumiem un ka ģermāņi ar to nevarēja iepazīties pirms austrumslāviem.

Patiesībā ziemeļģermāņi aizguvuši zīda nosaukumu no austrumslāviem un nevis otrādi⁴⁶.

Tikai labi zinot reālījas, var pareizi izskaidrot vārdu etimoloģiju. Lai saprastu v. *Schatz* “dārgums” un go. *skatts* “nauda” etimoloģisko sakaru ar kr. *ском* “lopi”, jāiedomājas seno slāvu un ģermāņu sabiedrība, kur lopi bija galvenā bagātība, dārgums un kalpoja par maiņas līdzekli, t. i., naudu⁴⁷.

Pilnīgi pareizi etimoloģijas un sabiedrības vēstures sakarus formulē A. Beļeckis. Viņš raksta: “Etimoloģisks pētījums kļūst visvērtīgāks un visauglīgāks tad, kad tas vienlaicīgi ir arī vēsturisks pētījums”⁴⁸.

Šajā nodaļā savākti 372 augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu *d i a l e k t ā l i e* mantotie vārdi, t. i., tādi vārdi, kas nav sastopami latviešu literārajā valodā, bet var būt (un pa lielākai daļai ir) sastopami arī citos latviešu valodas dialektos resp. izlokšņu grupās. Visi šie vārdi apvienoti 155 etimoloģiskās ligzdās, kas dotas alfabēta kārtībā. Vārdu izvēli noteica tas apstāklis, kādi latgalisko izlokšņu vārdi līdz šim ir savākti un cik lielā mērā ir noskaidrota šo vārdu etimoloģija. Tādi vārdi, kuru etimoloģijas līdz šim valodnieciskajā literatūrā nav skaidrotas un arī šā darba autoram nav skaidras, šajā nodaļā nav uzņemti.

Etimoloģiju alfabētiskais saraksts

1. *agns* (augšz. *ogns*) “feurig, brünstig, eifrig, energisch” Lejasciemā, Gaujienā, Bērzaunē, Druvienā (ME I 11), Adulienā, Galgauskā, agna uz darbu A. Niedra (no Tirzas) (EH I 4), *agņi* “feurig”, adv., Biržos (EH I 4). *àgns*² (?) “nadzīgs, mudīgs” [En?] Saikavā (EH I 193).

J. Endzelīns ar jautājumu dod divus iespējamus la. dial. *agns* etimoloģijas skaidrojumus: a) radn. ar liet. *agnūs*, b) radies disimilācijas rezultātā no la. dial. *nagns*, kas saistāms ar *nags* (ME I 11). K. Būga un Leventāls la. dial. *agns* un liet. *agnūs* “enerģisks” saista ar sl. *огнь*, senind. *agni-h*, lat. *ignis* “uguns” (Būga III 318 un EH I 4). Arī M. Fasmers liet. *agnūs* “ugunīgs, kaislīgs, straujš” salīdzina ar kr. *огонь*, liet. *ugnīs* un la. *uguns* (Vasmer II 242). J. Otkupščikovs liet. *agnus* (*āgnus*) “kustīgs, straujš” atvasina no ide. saknes **ag-* “dzīt, iekustināt”, sal. senind. *ajirá-*, lat. *aginō*

⁴⁵ F r. M i k l o š i c h. Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien, 1886, 338.

⁴⁶ В. И. А б а е в. О принципах этимол. исслед. – Вопросы методики сравнительно-исторического изучения индоевропейских языков, 303.

⁴⁷ Turpat, 304.

⁴⁸ А. А. Б е л е ц к и й. Принципы этимологических исследований. Киев, 1950, 52.

“steidzos”⁴⁹. V. Toporovs, atzinis citas etimoloģijas par nedrošām, pievienojas J. Otkupščikova etimoloģijai⁵⁰.

2. *āzdzērības* “die Verlobungsfeier” (EH I 21). *āzdzērienes*² “saderināšanās; saderināšanās svinības” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *āzdziras* “die Verlobung” Varakļānos (EH I 21). *āzdziras*² “saderināšanās dzīres” Kalupē (Reķēna 351).

āzdzirnieks “wer sich zur Verlobung einfindet; der Bräutigam” Varakļānos (EH I 21).

apdziras “saderināšanās svinības” Kalupē (Reķēna 351); *apdziras* “die Verlobung” Latgalē (ME I 84).

Sal. ar liet. *uzģertūvēs* “uzdzeršana uz līgavas veselību” (skat. LLV 775). Visi šie vārdi radn. ar la. *dzeft*, *dziris*, *dzirulis*, *dzirka* “dzērājs, žūpa” u. c. La. *dzeft* līdz ar liet. *ģerti* radn. ar kr. *жпать* “rīt”, senind. *girāti*, *gynāti* “aprij, norij”, arm. *ker*, *kur* “barība, lopbarība, ēsma”, gr. *βορά* “lopbarība”, lat. *vorāre* “aprit, norīt”, sav. *quērdar*, vav. *querder* “ēsma” u. c. (ME I 547 un Fraenkel 148–149).

3. *apauga*: 1) “ein wiedergewachsener neuer Wald, Hain, Hegewald” Varakļānos; “ein junger Wald auf ehemaligem Ackerland; ein Wäldchen zwischen Äckern” Jaunpiebalgā; “eine mit Bäumen oder Gesträuch bewachsene Stelle” [En?] Bērzaunē; 2) “eine verletzte und nachher verwachsene Stelle an einem Baum” Varakļānos (EH I 72).

Sal. ar liet. *apaugā* “gaļa, miesa” (EH I 72), bet A. Bojātes un V. Subatnieka “Lietuviešu-latviešu vārdnīcā” *apaugā* 1) “uzaugums, izaugums, puns (kokam)”; 2) “augonis, puns (uz miesas)” (28. lpp.). Pamatā verbs *aūgt*, kas līdz ar liet. *aūgti* radn. ar senind. *ōjah*, av. *aogah-* “spēks, stiprums”, gr. *αὔξειν*, lat. *augēre* “wachsen machen, vairot, pavairot”, go. *aukan* “vairot(ies)” u. c. (ME I 220 un Fraenkel 24).

4. *a(p)bēda*² “zupa, kā arī otrais ēdiens no tikko nokautas cūkas gaļas” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *apbēda*² Kārsavā, *a(p)bēdas*² Aulejā, Sunākstē, *a(p)bēds*² Nautrēnos, Skaistā, Varakļānos (EH I 73); *a(p)bēda* “svaigas gaļas ēdiens” Vārkavā (M. Dzene); *a(p)bēdas* “svaigas gaļas ēdiens” Kalupē (Reķēna 347); *a(p)bēdas* Aknīstē, Biržos, Kaldabruņā, *a(p)bēdu kāpuosti* Saikavā, *a(p)bēdi* Zasā (EH I 73); *a(p)bēdas* Neretā, Saukā, Bērzaunē, Lubānā, Ļaudonā “ein Mahl (bestehend aus Schweinefleisch und Kohl) nach beendigtem Schweineschlachten, zu dem, wenigstens lokal und früher, auch die Nachbarn geladen werden” (ME I 76–77); *abāda* (?) Jaungulbenē, *abada* (?) Grostonā “eine aus eben geschlachtetem Schweinefleisch und Kohl bestehende Speise” (ME I 5).

Tā kā citur ir *cūku bēres*, tad J. Endzelīns šo augšz. vārdu saista ar verbu *apbest* un dod tā sākotnējo nozīmi “apbedīšana, bēres” (ME I 77). Veci cilvēki neatceras tādus gadījumus, kad pēc cūkas nokaušanas kaut ko raktu zemē; tās iekšas, kas pārtikai nelietošanas, vienmēr vārija ziepēs. Arī mūsu dienās vārda semantika, piem., *ēst a(p)bēdu* Pildā, Vārkavā, liecina, ka augšz. *a(p)bēdai*² ar verbu *apbest* nav nekāda

⁴⁹ Ю. В. О т к у п щ и к о в. К этимологии литовского *agnus*. – Ученые записки ЛГУ. Серия филологических наук, вып. 60. Ленинград, 1961, 161–164.

⁵⁰ В. Н. Т о п о р о в. Исследования по балтийской этимологии (1957–1961). – Этимология. Исследования по русскому и другим языкам. Москва, 1963, 256.

sakara. Daudzās Latgales izloksnēs, piem., Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, spontāns patskaņa pagarinājums, kas ļautu izskaidrot ϵ pagarinājumu saknē, nav sastopams, un tomēr vārdā $a(p)b\grave{e}da^2$ šais izloksnēs ir garš ϵ . Ja šajā gadījumā būtu spontāns patskaņa pagarinājums, tad būtu arī tādas izloksnes, kur pagarinājuma nebūtu. Taču garais patskanis saknē sastopams konsekventi, atskaitot nedrošo formu *abada* no Grostonas. Rezumējot visu teikto, jāsecina, ka augšz. vārds $a(p)b\grave{e}da^2$ nav saistāms ar verbu *apbest*.

La. dial. $a(p)b\grave{e}da^2$ varbūt būtu jāsaista ar vārdu *bēda*, tātad $a(p)b\grave{e}da^2 < ap- + b\grave{e}da$, un izskaidrojums tam būtu meklējams tautas attieksmē pret mājas dzīvniekiem. Cilvēki pret mājlopiem izturas mīļi. Kad jākauj mājlops, tad tā īpašnieks (kā rāda autora novērojumi dažos Latgales novados) kaušanu bieži vien cenšas novilcināt. Parasti pats mājlopa īpašnieks nekauj, motivēdams savu atteikšanos kaut ar to, ka nespēj nokaut savu lopu, bet dara to kāds no kaimiņiem. Šķiet, ka šāda tautas attieksme pret mājlopiem varētu apstiprināt augšz. $a(p)b\grave{e}da^2$ u. c. paralēlformu saistījumu ar lietvārdu *bēda*.

Daļā izlokšņu, kontaminējoties vārdiem $a(p)b\grave{e}da^2$, $a(p)b\grave{e}das^2$, $a(p)b\grave{e}ds^2$ ar verbu *ēst*, saknē varēja rasties lauztā intonācija.

5. *aplik*²: 1) “apkārt” Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Pildā (Ciblas un Pildas formām EH I 99 nav dota nozīme), Zvirgzdenē; *aplik*, *apliku*, *aplikus*, *apliki*, *aplikš* “umher, mit einem Bogen herum, mit Umwegen, herum, um”: *neej taisni, ej aplik* Lazdonā, *griez apliki, griez apliki, bāliņ, savu kumeliņu* BW 13970 (no Liezēres), *aplik*, arī *apliku runāt* “mit Umwegen reden”, *māsa tik ilgi aplikus runājuse, kamēr izvilcuse nuoslēpumu* LP IV 53, *viņš man tuo aplikš pamācīja* Alūksnē (ME I 102); *aplik* Kaldabruņā, Saikavā, Lubānā (EH I 99); *aplikšus, aplikšu runāt* Rūjienā (ME I 102); 2) prepozīcija (= literārās valodas *ap*): *aplik*² Baltinavā, *aplik* Nirzā (Rudzīte LD 393); *aplik kalnu saule tēk* Etn. II 81 (ME I 102); *..visi aplik mājām vien* Janš. (EH I 99). Bez tam ME I 102 forma *aplikam* no Rūjienas un EH I 99 forma *aplik*² no Baltinavas, Barkavas, Nautrēniem, Skaistas dotas bez nozīmes skaidrojuma.

aplicējs “in der Umgegend befindlich” Latgolas Wōrds, 1921, Nr. 39 (ME I 102); *aplicēji ļaudis* Pas. IV 517 (no Dricēniem), *aplicējs*² Varakļānos (EH I 99); *aplicējs*² Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

*apliciene*²: 1) “Umgegend” Pildā, Zvirgzdenē, 2) “die äussere Wandung eines Gefässes” Zvirgzdenē (EH I 99).

aplicine “Umgegend” Latgolas Wōrds, 1922, Nr. 9 (ME I 102). EH I 99 arī no Pildas dota forma *aplicine*², taču man nav gadījies dzirdēt šo formu.

aplicis “Umgegend” Sausnējā (ME I 102), Bērzaunē, Ļaudonā (EH I 99).

aplikums “Krümmung, Umweg”: *ar aplikumu jautāt* (ME I 102).

*vis:aplik*² “visapkārt” Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē (ME IV 622 Zvirgzdenes forma dota bez intonācijas); *vis:aplik* Saikavā, Pas. V 183 un VII 111, BW 13646,5 (no Rēzeknes apriņķa); *izteicāmie vis:aplik* Austr. (ME IV 622); Kalupē, Višķos, Kaldabruņā (EH II 789).

Formas ar tautosillabisku *n* sastopamas kursiskajās izloksnēs, piem., *aplinkus* Kursišos (ME I 101), *apliņkus* Saldū (EH I 98), tāmnieku izloksnēs, piem., *apliņkus* Dundagā (EH I 98), tāpat arī citās latviešu valodas izloksnēs, piem., *aplinkš* Adulienā, Galgauskā (EH I 98), *apliņkus* Rankā (EH I 98). Šādas formas plaši pazīstamas arī literārajā valodā, piem., rakstnieku J. Janševska, Aspazijas, A. Brigaderes, J. Raiņa, Sudrabu Edžus u. c. darbos (skat. ME I 101).

Pēc K. Būgas domām, kuršu valodā bijusi forma *ablink* (Būga III 194).

La. dial. *aplik*² sal. ar liet. *apliņk* t. p. un la. dial. *aplicis* ar liet. *aplinkus* t. p. (ME I 102). Visi šie vārdi radn. ar la. *lènkt*, *liekt*, *liks*, *likt*, *lùoks* u. c. La. *lènkt*, *liekt* līdz ar liet. *leñkti* "liekt", pr. *lanctis* "Creugel" radn. ar kr. *лук* "loks", *лякуй* "līks", senisl. *lengia* "Riemen" u. c. (ME II 451, II 496 un Fraenkel 357). Pamatā ide. sakne **len-*, **lon-*, **lŋ-* ar paplašinājumu *-k-*.

6. *apslēgt* "umzāunen" Baltinavā, piem., *apslēgt ganīklu* (EH I 114).

Sal. ar liet. *apslēgti* "apspiest, nomākt, nospiest" (EH I 114). Pamatā verbs *slēgt*, kas radn. ar liet. *slēgti* "spiest", la. *sluōgs*, liet. *slúogas* (skat. ME III 928 un Fraenkel 828).

7. *atasi* "ilkšu streņģes" Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

atasnieki "Eisenstücke, die auf Wagenachsen aufgestülpt werden, um daran die "Femerstränge" (Deichselstangenstränge) zu befestigen" [En?] Varakļānos, Vārkavā (EH I 133).

K. Mīlenbaha "Latviešu valodas vārdnīcā" un tās papildinājumos vārds *atasi* nav dots. Par vārdu *atasnieki* J. Endzelīns domā, ka tas veidots, ņemot par pamatu kr. *omóca* "веревка от конца передней оси к концу оглобли, для оборота передка" (EH I 133), bet J. Otrembskis uzskata, ka po. *otosa* "sznur łączący oś z hołobłą" aizgūts no liet. *atāsēja* (Otrębski I 69), tātad arī kr. *omóca* un bkr. *amóca* (skat. БРС 106) būtu aizgūti no baltu valodām. Jāatzīmē, ka plaši izplatīts šis vārds tikai baltkrievu valodā, kur tas sastopams arī literārajā valodā, kamēr krievu un poļu literārajā valodā šā vārda nemaz nav. Tā kā kr. dial. *amócy* "стальные тросы или веревки, соединяющие оглобли с осями в новозке, тяжи" atzīmēts ne tikai Smoļenskas, bet arī Donas, Orlas un Kurskas apvidū (skat. СРНГ, I А, 291. lpp.), kur aizguvuma iespēja no lietuviešu resp. latviešu valodas nav iedomājama, tad liekas, ka pareizāk būtu runāt par la. dial. *atass* "ilkss streņģe" un kr. dial. *omóca*, *amóca*, bkr. *amóca*, po. dial. *otosa* ģenētisku radniecību.

La. dial. *atass* "ilkss streņģe" < *at-* + *ass*. Līdzīgi atvasināti arī kr. dial. *omóc* dienvidrietumu izloksnēs (Даль II 743 ar piezīmi *om ocu*), *amóca*, *omóca*, bkr. *amóca*, po. dial. *otosa*. Arī la. dial. *atass*, kr. dial. *omóc*, *omóca*, *amóca*, bkr. *amóca* un po. dial. *otosa* semantika liecina par labu šai etimoloģijai, jo *atasi* savieno ratu priekšējo asi ar ilkšu priekšgalu.

8. *atbâst* "zum Überdruss (zuwider) werden" Aulejā, Ciblā, Pildā, Varakļānos, Vārkavā, Zvirgzdenē, Kaldabruņā, *atbâstiês* t. p. Aulejā, Kaldabruņā (EH I 134).

bādēt "lāstīg fallen": infl. *nabuod'ēškys* šam Zb. XVIII 248 (ME I 270).

pabâdis, f. *-usi* "widerwärtig, lāstīg geworden" Vārkavā, Zasā, BW 4105 (no Meirāniem) (ME III 6).

pabâst “apnikt” *Zasā; man līta* (= lietus) *diena... saules diena nepabāda* BW 3941,4 (no Ludzas apriņķa); *tai* (= tā) *pabā[dī]s.. vīra dzīve kai rūgtais ruduceņš* T. dz. 43891; *jau tu biji bagātam.. bādin pabāduse* T. dz. 50476; *nauda pabāda* Pas. XV 61 (ME III 7 un EH II 120).

La. dial. *atbâst, bādēt, pabâst* līdz ar liet. *bósti* “riebties, apnikt”, *atbósti, bodéti* “sajust riebumu, bailes, šausmas” radn. ar la. *badis*, liet. *bādas*, senind. *bādhatē* “uzmācas, nomāc”, *bībhatsatē* “viņam (vai viņai) riebjas” u. c. (EH I 134, I 210, ME I 270 un Fraenkel 29).

9. *atkait* “wieder”: infl. *jis otkait' soka* Zb. XVIII 277; līdzīgi 283 u. c. (ME I 163).

La. dial. *atkait* līdz ar liet. *ātkaitas* “перемена”, liet. dial. *atkait* Kupišķī radn. ar liet. *keīsti* “mainīt, grozīt”, *kaitā* “pārmaiņa, maiņa”, la. *cits*, liet. *kītas* u. c. (ME I 163 un Fraenkel 260–261).

10. *atkārten, atkārtin, atkārtēniski* “zurück”: *viņš krita atkārtēn* Ķemps (ME I 166). *atkārteņ²* “augšpēdu” Pildā, Zvirgzdenē (EH I 147). Taču ne Pildā, ne Zvirgzdenē šādu formu man nav gadījies dzirdēt. Šais izloksnēs parasti lieto formu *atkārteņ²* “augšpēdu”. *atkārteņ²* “zurück” Nautrēnos, Galgauskā (EH I 147).

La. dial. *atkārten, atkārtēn²* radn. ar la. *cirst, kārta, apkārt* u. c. Savukārt la. *cirst* līdz ar liet. *kiŗsti* un. pr. *kyrteis* “sit!” radn. ar kr. *чепма* “svītra, līnija”, senind. *krntāti* “(no)griež”, ar. *kārāntaiti* “griež”, alb. *k'eθ* “griežu” (no **kertō*) u. c. (ME I 387 un Fraenkel 258).

11. *atsēdzēns* “Widerhaken am Angelhaken” [En?] Latgalē (ME I 189), Bērzpilī, Varakļānos, Kaldabruņā (“der Widerhaken an einer Eisenstange, die in die Wand getrieben wird” [En?]) (EH I 164).

La. dial. *atsēdzēns* atvasināts no verba *segt*, kas līdz ar liet. *sēgti* “piespraust, sprādzēt, apkalt” radn. ar kr. *сязамь* “tvert, aizskart”, po. *sięgnąc* ' t. p., senpers. *frāhanjati* “viņš pakar”, īru *suanem* “virve, tauva” u. c. (ME I 189 un Fraenkel 770). La. *at-* līdz ar liet. *at(a)-* un pr. *at-, et-* radn. ar sl. *om□, om-* “no”, ķeltu **ati-* “at” u. c. (Endz. BV 235 un Fraenkel 20).

12. *aūdine*: 1) “ein gewebter, schmaler Gürtel” Varakļānos, *latgalietes vēl.. pruo tuot juostas aust; ēsuot arī šaurākas, tā sauktās audīnes* Austr. (ME I 215); “*juosta, kas causta bez celiem līdzīgi audeklam*” [En?] Nautrēnos (EH I 183); *aūdene* Sēlpilī (ME I 215); 2) *aūdine* “was eigen-, hausgewebt ist” Aulejā (EH I 183).

aūdinis: 1) “was eigen-, hausgewebt ist” Aulejā; 2) “ein Kopftuch” Varakļānos (EH I 182).

La. dial. vārdam *aūdinis* atbilst liet. *audinys* “Gewestes” (EH I 183). La. dial. *aūdine* un *aūdinis* atvasināti no verba *aūst*, kas līdz ar liet. *āusti* radn. ar kr. dial. *усло* “початая тканьь”, senind. *ótum, vátave* “aust”, arm. *z-audem* “saistu”, gr. *ὑφαίνειν* “aust”, sav. *wēban* u. c. (skat. ME I 229 un Fraenkel 26).

13. *aūstine* “ein gewebter, schmaler Gürtel” Varakļānos, Neretā, “*dizā drāna*” [En?] Bārtā (ME I 229).

aūstene “sagša” Jan. (?); Lejas Kurzemē (ME I 229); Gramzdā, Grobiņā,

Liepājā, “jaunlaiku vilnaine” [En?] Kazdangā (EH I 188); *aūstene*² “liels pašausts lakats” Kuldīgā (Rudzīte LD 104).

La. dial. *aūstine* sal. ar liet. *austinis* “тканный” (ME I 229). La. dial. *aūstine* un *aūstene* atvasināti no verba *aūst*, kas līdz ar liet. *āusti* radn. ar kr. dial. *ушло* “початая ткань”, senind. *ótum*, *vátave* “aust”, gr. *ὄφραίνειν* “aust” u. c. (skat. ME I 229 un Fraenkel 26).

14. *āvītiēs* “muļķoties, dauzīties” Lejasciemā (skat. Zemzare Val. liec. 114); *āvītiēs* Varakļānos, Saikavā, Rankā, *āvētiēs* Zvirgzdenē, *āvēties* Pas. VI 477 (no Viļāniem) (EH I 196); *āvītiēs* Drustos, *āvētiēs* Raunā, “dummes Zeug reden, sich albern gebärden, Unfug treiben” u. c. Vidzemē (ME I 245); *jāvītiēs* “sich albern gebärden” Vārkavā, *jāvētiēs* Āraišos (ME II 108); (*v*)*āvētiēs* “ākstīties” Pildā.

āveklis, *āvakls*, *āvs* Lizumā, “ein Mensch, der sich nicht standesgemäss kleidet und aufführt, ein Dummstolzer, Alberner, Spassmacher”: A. XX 725, Etn. I 90 (Pļaviņās), Dzērbenē (ME I 245); *āvakls* Zvirgzdenē (EH I 196); *āvaklis* Galgauskā (EH I 196); *āveklis* Barkavā, Varakļānos (tikai par bērniem runājot), Nautrēnos (“ķēms” [En?]) (EH I 196); *āvaklis* Lejasciemā (skat. Zemzare Val. liec. 114); (*v*)*āvēklis*² “āksts” Pildā.

āvis, *āvs* Lizumā, “der Alberne, Geck” Bērzaunē, Kalsnavā (ME I 245).

āverīgs “albern, dummstolz” Pļaviņās (ME I 245).

āvīgs “albern, geckenhaft” Dzērbenē (ME I 245).

La. dial. *āvītiēs*, *āvētiēs* radn. ar liet. *ovytis* “varēt skatīties sejā; pārgalvīgi jokot”, *ovyje* “nomodā”, *ōvaidas* “страшный шалун”, bazn. sl. *авь* “acīm redzot”, *avumu* “atklāt, izpaust, parādīt”, kr. *явуть*, senind. *āvīh* “acīm redzot, acu priekšā”, av. *āvīš* t. p., gr. *ἀλείν* “dzirdēt”, lat. *audīre* “klausīties” u. c. (ME I 245, Būga I 370–371, Fraenkel 519, Vasmer III 478).

La. dial. *āvītiēs* no lietvārda *āvs* = senind. *āvīh* “acīm redzot, acu priekšā” (Būga II 451; K. Būga lietvārda *āvs* priekšā liek zvaigznīti, jo nepazīst šo vārdu no latviešu izloksnēm). Arī liet. *ovytis* ir denomināls verbs no **ovis*, *-ies* “realitāte, īstenība” (Būga I 370).

La. dial. formās (*v*)*āvētiēs* un (*v*)*āvēklis*² ir *v*-pielikums vārda sākumā (par *v*-pielikumu vārda sākumā skat. La. gr. 111. §). J. Endzelīns salīdzina la. dial. *jāvītiēs* un *jāvētiēs* ar la. dial. *āvētiēs* (ME II 108). Turpretī E. Frenkelis domā, ka la. dial. *jāvītiēs* un *jāvētiēs* ir aizgūti vārdi (Fraenkel 519). Tā kā latviešu valodas izloksnēs, tāpat kā lietuviešu valodā un slāvu valodās, vārda sākumā ir sastopams *j*-pielikums, piem., *jaš* “es” Krāslavā, *jaire* jeb *jirkla* “airis” u. c. (skat. La. gr. 111. § un Endz. BV 75. §), tad jāsecina, ka *jāvītiēs* un *jāvētiēs* ir mantoti vārdi.

āverīgs ir atvasinājums no *āvītiēs* ar piedēkli no *ālberīgs*, *ālderīgs* (ME I 245).

15. *azbars* “putraimi, putraimiņš” Ķemps, Kārsavā, BW 8177 (no Ludzas un Abrenes apr.) (ME I 233); Baltinavā, Barkavā, Nautrēnos, Pildā, Skaistā, Varakļānos, *ozbers* Nautrēnos, Ciblā (EH I 191); Kaunatā, Krāslavā, Līvānos (La. gr. 45. §); *aizbara* vai *aizbaru putra*, *putraimu putra* Lazdonā, Liezērē, Cesvainē, Tirzā, Vecpiebalgā (ME I 18), *aizbars* Alsviķī, Galgauskā, Lubānā, Meirānos, Jaunrozē, Rankā, *aizbaru putra* Stāmerienā, *rupu mālītīl.. samalu*, *aizbariņa rupumā* BW 8178

(no Lazdonas un Cesvaines), *iesalam, aizbaram tautu meita malējiņa* BW 22497 (no Patkules un Cesvaines), *dēsa tēk pa celiņu .., čigāns tēk pakaļā, aizbariņus lasīdams* BW 33407 (no Gulbenes) (EH I 8); *āizbari*² Lejasciemā (skat. Zemzare Val. liec. 114); *āizbars*² Litenē (Z. Kubuliņa); *āzbars* “ein Grützkorn” Pl. Kur. *āzbari* “putraimi” Pl. Kur. (EH I 196).

uzbaras “putraimi” [En?] Barkavā (EH II 717).

La. dial. *azbars, āzbars, āzbari, āizbars, aizbari, uzbaras* “putraimi, putraimiņš” jāsaista ar la. dial. *āzbars* “eine Speise von abgestossener, von Hülsen befreiter Gerste (= grūdenis)” Nīcā (skat. *āizbars* 4 ME I 18).

az-, *aiz-*, *āz-* un *uz-* minētajos vārdos ir priedēkļi (skat. arī La. gr. 119 un 635). Sakne *bar-*, liekas, radn. (līdz ar *bar-* la. vārdos *barība, baruôt*) ar bazn. sl. *брашно* “rudzu milti; barība”, kr. *борошно* “rudzu milti”, bazn. sl. *брьрь*, senkr. *борь* “mieži”, kr. dial. *бор* “prosas šķirne”, go. *barizeins* “miežu-”, sa. *bere* “mieži”, lat. *far, farris* “plēkšņu kvieši; rupja maluma milti; milti”, korn., bret. *bara* “maize” (skat. arī СГГЯ I 63 un Vasmer I 110).

Arī semītu-hamītu valodās plaši izplatīti vārdi, kuru materiālā (fonētiskā) un semantiskā līdzība ar minētajiem indoeiropiešu valodu vārdiem ir neapšaubāma, piem., senebreju *bar* “izkulta labība”, arābu *burrūn* “kvieši”, dienvidarābu dial. sokotri *bor* un mehri *baar* “grauds, kvieši”, eģiptiešu *b't* “graudu veids”, tuaregu *ābōra* “sorgo ar lieliem graudiem”, somāli *bur* “grauds”.

H. Mellers salīdzina ide. **bh(ə)r(s)-* “grauds; putraimi” ar semītu (no semītu-hamītu pirmvalodas) **b-r-(r)* “grauds, izkulta labība” (skat. Möller 34; sal. ar A. Dogopoļska domām par indoeiropiešu un semītu-hamītu valodu radniecību ВЯ, 1964, №2, 53–63). Turpretī B. Groznijs un V. Iljičs-Svitičs izvirzījuši hipotēzi, ka indoeiropiešu valodās šis vārds ienācis no protosemītu valodas (skat. krājumā “Проблема индоевропейского языкознания, Москва, 1964, 3–11).

16. *ba*, pastiprinājuma partikula Pildā, piem., *es ba ietu. ba* “jo (saiklis); part.” Kalupē, piem., *ba tu man klausēsi vai nē!* (Reķēna 356). *ba*, pastiprinājuma partikula: *tā ba pēc* Manz. Post. I 132, *laidi ba lai* Adolphi; pēc Elversa, particula concedendi: *ba kungam jāklausa* “jā, kungam jāklausa” (ME I 246).

Radn. ar liet. *bà* “jā gan”, sl. **bo* (bazn. sl. *бо* “jo”), go. *ba* (enklītiskā partikula) u. c. (ME I 246, La. gr. 586. §, Fraenkel 28 sk. un Vasmer I 97 ar literatūru).

17. *barinētiēs* “cīnīties ar uzbrūkošu suni” Pildā u. c.; *atbarinētiēs* “atkauties no uzbrūkoša suņa” Aulejā, Pildā u. c.

La. dial. *barinētiēs, atbarinētiēs* līdz ar la. *bārt, bārtiēs* un liet. *bārti, bārtis* t. p., *barnīs, -iēs* un *bañnis, -io* “strīds, ķilda” radn. ar senbulg. *браму* “cīnīties”, po. dial. *broć się* “lauzties, cīnīties”, kr. *бороться* “cīnīties”, bazn. sl. *брань*, senkr. *боронь* “cīņa, ķilda”, slov. *brān* “aizstāvēšana”, sav. *berjan* “sist”, senisl. *berja* “sist, grūst”, lat. *ferīre* “cirst, sist”, īru *bara* “dusmas, niknums” u. c. (skat. arī ME I 275 un Fraenkel 35–36).

18. *birds*² “Weberkamm” Bērzgalē, Nautrēnos, Pildā, Varakļānos, Zvirgzdenē (ME I 297 un EH I 220), Ciblā. *birdi*² “ķemme” Lejasciemā (skat. Zemzare Val. liec. 114). *birde* “Webergestell” Manceļa, Elversa, Ulmaņa darbos, Mag. III 1, *birde*²

Rundālē, Vecsaulē, *birdes* Bauskā, *biŗdi*² Mežotnē, Svitenē (ME I 297), *birdes* Iecavā, Mēmelē (EH I 220). *pilni ratiņu rūkšanas un birdu klabēšanas* Ed. Virza (EH I 220).

*birduōt*² “vilkt dziju caur aužamo šķietu” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. Liekas, arī Vecpiebalgas forma *bierduot* “Garn durch den Webwerkamm ziehen” jāpārceļ rakstu valodā *birduot* (skat. ME I 306).

Radn. ar kr. *ōēpōdo*, serbu *bŗdo* “aužamais šķiets”, go. *baúrd* saliktenī *ƒotubaúrd* ὕποπόδιον u. c. (ME I 297, Vasmer I 75). O. Trubačovs bez pietiekamas argumentācijas uzskata, ka la. *birde* aizgūts no slāvu valodām⁵¹.

19. *blīkas*² *sist* (spēle, kurā, nūju metot, jātrāpa pa klucīti, kas novietots vertikālā stāvoklī uz dēliša) Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *blīkas*² *sist* (kāda spēle) Bērzgalē (EH I 230).

*blīkāt*² “*blīkas sist*” Bērzgalē, Varakļānos (EH I 230); *blīkāt*²: 1) “*blīkas sist*”, 2) “slinkot, niekoties” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

blikata: 1) “ein Stöckchen, das bei einem Spiel geschlagen wird” [En?] Varakļānos; *blikatas sist* “*blīkas sist*” Bērzgalē, Varakļānos, *blikates sist* Cesvainē; *blikatas* J. Ezeriņš (no Bikšēres); 2) *tu tik staigā apkārt un sit blikatas* (saka par tādu cilvēku, kas blandās apkārt bez darba) Varakļānos; 3) nicinošs apzīmējums tādām cilvēkiem, kas blandās apkārt bez darba (kopdzimtes vārds) Varakļānos (EH I 229).

*blīkatas*² *sist* (kāda spēle) Vārkavā (ME I 316).

blikatāt: 1) “*blikatas sist* (kāda spēle)”, 2) “sich ohne Arbeit herumtreiben” Varakļānos (EH I 229).

blīkavāt “*blikatāt*” Bērzgalē (EH I 230).

blikavuot “faulenzen” Jaungulbenē, Lazdonā (ME 315).

blīkatas // *blīkatas*² (kāda spēle) Vārkavā (EH I 233).

Tikai no sēliskajām izloksnēm zināmas šādas formas: *bligatas sist* (kāda spēle, citur to sauc “*kačkus sist*”, aprakstīta Etn. II 70 un RKr. XV 117) Cesvainē, Grašos (ME I 315).

blīkavāt “faulenzen” Kalsnavā (EH I 233).

Onomatopoētiski vārdi. Sal. ar la. *blīkšķis*, *blīkšķēt* un interjekciju *blīkš!*

20. *blūods*² “vadātājs” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *blūods*² “malds” Kalupē (Reķēna 360). *blūods*² “vadātājs” (skat. *vadātājs* 2 ME)” Kaldabruņā, Susējā (EH I 232).

bluods Liepkalnē, *bluōda*² *ir tāds, kas kuo ļauna apzinādamies neiedruošinās acīs skatīties; visvairāk saka tuo nuo suņa* Dundagā; “*tāds, kas bluōdas*” (ME I 319). Otra nozīme šim vārdam Dundagā ir “nekaunā” [En?] (EH I 232).

K. Mīlenbaham un J. Endzelīnam te ir divi vārdi. Neapšaubāmi, ka mūsdienu latviešu valodā tie ir homonīmi. Taču, kā rāda salīdzinājums ar radu valodām (tā, piemēram, A. Preobraženskis apvieno vienā līgzdā kr. блуд, блудный, блудник, блудница, блудливый, блудить u. c., skat. Преображенский I 31; sal. arī

⁵¹ О. Н. Т р у б а ч е в. Формирование древнейшей ремесленной терминологии в славянских и некоторых других индоевропейских диалектах. – Этимология. Исследования по русскому и другим языкам. Москва, 1963, 30–31.

la. *bluôditiês* un bazn. sl. *блядѣти* “maldīties”, skat. ME I 309), no etimoloģiskā viedokļa tie apvienojami vienā ligzdā.

*bluôdīt*² “maldīties, klaiņot” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

*bluôditiês*² Dundagā, Vandzenē, 1) “blandīties” Liepkalnē, “sich umhertreiben, zufolge eines bösen Gewissens keinen offenen Blick haben, sich schämen”: *saki nu, saki, kuo nu bludies* A. VIII 1, 205; “Schlupwinkel suchen zufolge eines bösen Gewissens” Dundagā (ME I 319); “Schlupwinkel suchen” Stendē (EH I 232); 2) “sich unverschämt betragen” Dundagā (EH I 232).

āizbluodīt “sich verirren” Vārkavā, Kaldabruņā (EH I 11); *āizbluodīt*² “apmaldīties” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *āizbluoditiês* “umherirrend irgendwo hingelangen” Vandzenē (EH I 11).

bluôdīgs “blēdīgs” Pūrē (EH I 232).

Radn. ar liet. *blandýtis* “kaunēties”, bazn. sl. *блядѣти* “maldīties” kr. *блудить* t. p., go. *blandan* “maisīt, sajaukt” (sk. ME I 319, Fraenkel 47–48, Vasmer I 95, Преображенский I 31). La. *blanda*, *blands*, *blāndītiês* no kuršu vai lietuviešu valodas (ME I 309), skat. arī Būga III 178 un 189). La. *blēdis* no senkr. *блѣдь* (ME I 314).

21. *brava* “uzacs” Pildā, Ciblā, Zvirgzdenē.

Tā kā latgaliskajās izloksnēs līdzskaņu palatalizācija saglabājusies, tad aizguvumos no slāvu valodām palatalizētie līdzskaņi tiek precīzi atveidoti, tāpēc nevar runāt par kr. *бровь* vai bkr. *бровь* aizguvumu, jo vārdā *brava* nav palatalizēts v. Arī po. *brew* nevar būt aizgūts, jo tādā gadījumā būtu vai nu **brevs*, vai arī **breva*. Tāpēc jāpieņem, ka šis vārds ir mantots no ide. pirmvalodas. Un patiešām vārdu *brava* var atvasināt gan no F. Fortunatova rekonstruētās ide. pirmformas **braǰ-ā* “uzacs”⁵², gan no A. Preobraženska rekonstruētās ide. saknes **bhrēu*⁵³: Tātad la. dial. *brava* radn. ar liet. *bruvīs*, *brūvē* “uzacs”, pr. *wubri* “skropsta” (varbūt ar metatezi no **bruwi*), senkr. *брѣвь*, *бровь* “uzacs”, sav. *brāwa* t. p., skr. *bhrū-ḥ* t. p., av. *brvat-*, gr. *ὄφρυς* “mala; šķautne; uzacs”⁵⁴.

22. *bubucis* “kukainis” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. Vidzemes izloksnēs (gan augšzemnieku, gan leļzemnieku) Bērzaunē, Cesvainē, Raunā, Smiltēnē, Trikātā sastopams vārds *buzis*, *buža*, *būža* “uts (bērnu valodā)” (ME I 356). Pēc M. Rudzītes ziņām, *buzis* “uts (bērnu valodā)” ir arī Braslavā. Limbažos un Vainižos sastopams atvasinājums no šī vārda *buzulis* “uts (bērnu valodā)” (EH I 256). J. Endzelīns, sekojot P. Personam, la. dial. *buzis*, *buža*, *būža* salīdzina līdz ar liet. *bužiai* “kaitīgi kukaiņi” ar an. *bug* “blakts”, *buggin* “uts” (ME I 356). K. Būga savukārt saista liet. *bū-ž-ys* ar serbu *бѣба* “Ungeziefer” (Būga I 324). Šo vārdu grupu J. Endzelīns un E. Frenkelis saista arī ar la. *buzis* “putnu biedēklis; sala vecis”, *babs* t. p. un liet. *babaūžē* “putnu biedēklis, bubulis”, *babužys* “skrandains; ubags” u. c. (ME I 360 un Fraenkel 29). Tālāk šie la. dial. kukaiņa nosaukumi saistāmi ar bazn. sl. *бъчела* “bite” un senkr. *бъчела* t. p. (no **bukēla*). La. dial. *bubucis* ar reduplikāciju no **bu-k-* (šis **bu-k-*

⁵² skat. Ф. Ф о р т у н а т о в. Избранные труды, I. Москва, 1956, 291.

⁵³ skat. Преображенский I 46.

⁵⁴ skat. Fraenkel 57, Endz. SPV 277, Преображенский I 46, КСИС XXXVIII 14.

redzams arī slāvu vārdos: bazn. sl. *бъчела* “bite” un senkr. *бъчела*), bet la. dial. *buzis* un liet. *būžys* no **bū-ġ*. Ja la. dial. *buba* “uts (bērnu valodā)” Pļaviņās (ME I 343) nav aizguvums no zv. *bubba* “uts”, tad, iespējams, arī tas jāsalīdzina ar la. dial. *bubucis* un serbu *бѹба*.

E. Frenkelis salīdzina bazn. sl. *бъчела* “bite”, *бъчела* t. p., kr. *пчела* t. p., po. *pszczoła* t. p. ar senīru *bech* (no **beko-*) ar liet. *bitē*, la. *bite*, sav. *bīni*, *bīa*, sa. *beo* (Fraenkel 45). Tā kā slāvu valodu vārdu pamatā ir **bu-k-*, **bi-k-*, tad no fonētikas viedokļa šāds salīdzinājums nav drošs.

23. *būds*² “die Wange” Barkavā, Kalupē, Vārkavā; *tvīks tavi būdu gali* BW 21780 (no Līksnas); *tavus skaistus būdus!* BW 20099 (no Līvāniem); *sarkaniem būdiņiem* BW 11414 (no Latgales) (ME I 357); Ciblā, Varakļānos, Nautrēnos, Zvirgzdenē, Pas. III 424 (no Atašienes), Pas. III 287, Pas. IX 304 (no Latgales) (EH I 257); *būds*² “vaigs” Aizkalnē (R. Vilcāne), Pildā.

La. dial. *būds*² sal. ar liet. *būdas* “seja” (ME I 357). E. Frenkelis liet. *būdas* saista ar verbu *būti* “būt” (Fraenkel 68).

24. *būoze*² “zwei zu einem Floss verknüpfte Tröge” [En?] Vārkavā (ME I 363); *būoze*² “ein kleines Boot” Zvirgzdenē (EH I 259). Pildā par *būozi*² sauca no resna koka stumbra izgatavotu laivu, kas atgādina sili. Bet vēlāk arī no dēļiem izgatavotas mazas laivas, kurām nav airu, Pildā sāka saukt par *būozēm*². Jādomā, ka vārda *būoze*² pamatnozīme ir “no resna koka stumbra izgatavota laiva”, kas savukārt attīstījies no nozīmes “koka stumbrs”. La. dial. *būoze*² radn. ar la. *buōze*, *bauze*, *baūzis* (par šiem vārdiem skat. ME I 268 un 362–363) un liet. *būožē* “boze, sprigulis; (šautenes) laide; bezmēns; galviņa” (par šo vārdu skat. Būga II 349–350, 403, 546 un Fraenkel 37). Tālāk šie vārdi, liekas, jāsaista ar ide. sakni **bhu-*, **bu-* “uzpūst, uzpampst”, par kuru Walde II 117.

25. *buts* “ēkas vai celtnes pamats” Aulejā, Pildā u. c.

La. dial. *buts* “ēkas vai celtnes pamats” radn. ar liet. *būtas* “dzīvoklis; māja; priekšnams”, pr. *buttan*, *butten* “māja” (nekatras dzimtes viensk. nom. un ak.), senīru *both* “būda”, kimru *bod*, gr. *φυτόν* “augš, stāds”, senisl. *búđ* “dzīvoklis”, kr. *быт* “dzīves veids; sadzīve”, senind. *bhūtá-m* “Wesen”. Tālāk visi šie vārdi jāsaista ar la. *būt*, lie. *būti*, pr. *būton*, *boūt(on)*, sl. *byti*, av. *būta-* “kļūvis, tapis, būdams” u. c. (skat. arī Būga I 603, II 548 un 613, Fraenkel 68, Endz. SPV 155, Vasmer I 159, Walde II 142, Pokorny I 146–150). Rucavas izlokšnes vārdi *buts* “ein kleines Wohnhaus” un *butinieks* “mazsamnieks” ir lituānismi (EH I 256).

26. *cēdrs*² “ranzig” Latgalē, “herb”: *cēdrs alus* Vārkavā, “einen schlechten Beigeschmack habend”: *cēdri kartupeļi*, *cēdra putra* Barkavā, Bērzpilī (ME I 376). *cēdrs*² “rūgtens, sīvs” Pildā, piem., *cēdrs alus*.

Sākumā la. dial. vārdam *cēdrs*² varbūt bija nozīme “piededzis”, un tādā gadījumā tas radn. ar slov. *čad* “Rauch, Dunst”, č. *čad* “Ofendunst, Qualm” (ME I 376).

27. *citad* “sonst, zu anderer Zeit” Bērzgalē, Liepnā, Varakļānos, Bērzaunē, Cesvainē, Ērgļos, Kalsnavā, Lubānā, Praulienā, Vecpiebalgā, Ogrē (EH I 275).

La. dial. *citad* sal. ar liet. *kitadā* “kādreiz, reiz, citkārt”. Pamatā vietniekvārds *cits*, kas līdz ar liet. *kītas*, pr. *kittans* (acc. pl.) radn. ar la. dial. *atkait* “wieder”, liet.

ātkaitas “перемена”, *keīsti* “mainīt, grozīt” u. c. (skat. EH I 275, Otrēbski III 299, ME 390 un Fraenkel 260–261).

28. *citakas* “cits” (Rudzīte LD, 330).

La. dial. *citakas* sal. ar liet. *kītkas* “cits kas” no *kita kas* (par liet. *kītkas* skat. Otrēbski III 148). Salikteņa pirmā daļa *cita-* līdz ar liet. *kītas* un pr. *kittans* (acc. pl.) radn. ar la. dial. *atkait* “wieder”, liet. *ātkaitas* “перемена”, *keīsti* “mainīt, grozīt” u. c. (skat. ME I 390 un Fraenkel 260–261). Salikteņa otrā daļa *-kas* līdz ar liet. *kas* un pr. *kas* radn. ar senind. *kaḥ*, go. *has*, sl. *кѣто* “wer”, lat. *quod* “welches” u. c. (skat. ME II 168 un Fraenkel 199).

29. *da* “līdz, pie, uz, pirms, par, līdzīgs, -a, apmēram” (skat. arī Lat. предл. I 71–75 un II 39–42).

Prepozīcija *da* sastopama augšzemnieku dialektā un Vidzemes izloksnēs līdz Cirgaļiem, Piebalgai, Rankai. Tālāk uz rietumiem tagad sniedzas verbu priedēklis *da-*, piem., vidus izloksnēs Trikātā, Raunā, Valmierā, Cēsīs, Skujenē, kur prepozīcijas *da* nav (skat. La. gr. 521. §).

Prepozīcija *da* (ar ģen. vai dat.):

1) norāda vietu (“līdz”): *da meža* Alsviķī, Kaunatā, Lubānā, Ļaudonā, *da duravu* Baltinavā, Viļakā, *da malas* Kārsavā (La. gr. 522. §); *da tā meža* Šķilbēnos (B. Reidzāne); sal. ar kr. *до леса, до дврепѹ* u. c.;

2) norāda laiku (“līdz”): *dzēre da dienai* Kalupē (Reķēna 233), *da saules lēkta* Šķilbēnos (B. Reidzāne), *da tiem laikiem* Viļakā (Z. Prancāne), *nuo rīta da vakara* Pildā; sal. ar kr. *с утра до вечера* “no rīta līdz vakaram”, bkr. *чакаць да вечера* “gaidīt līdz vakaram”, po. *czekać do wieczora* “gaidīt līdz vakaram” (skat. arī Latv. val. jautājumi 89);

3) norāda mērķi (“pie, uz”): *nuogājis da tiesai* Stirnienē (Rudzīte LIT 103), *jī atgā da dēla gastuos* “viņa atnāca pie dēla ciemos” Pildā, *puiši iet da meitu* Pildā; sal. ar bkr. *заіци да таварыша* “aiziet pie biedra”, po. *podejść do stołu* “pieiet pie galda”, kr. dial. *бежит до меня* “skrien pie manis”;

4) norāda mēru resp. pakāpi: *izjemu visu da lupatai* Kalupē (Reķēna 233), *darba.. da kakla* Lejasciemā (Rudzīte LIT 88) un Pildā, *da tā mani prarāva vējs* “vējā ļoti saaukstējos” Viļakā (Z. Prancāne), *jēmēs da asaru* “strīdējās līdz asarām” Pildā; sal. ar kr. *спорили до слез* “strīdējās līdz asarām”, po. *do woli* “līdz galam, pavisam” (skat. arī Latv. val. jautājumi 89);

5) izsaka aptuvenu daudzumu: *da desmit litru tik guovs izduod* “līdz (ap) desmit litru tikai govs dod piena” Kalupē, Vārkavā; sal. ar kr. *зал вмецает до тысячи человек* “zālē var saiet ap (līdz) tūkstoš cilvēku” (Latv. val. jautājumi 89);

6) norāda uz līdzību: *meita būs da tēvam* “meita būs līdzīga tēvam” Kalupē, *baltas da dzēltanas ūzas* “baltas, mazliet iedzeltenas bikses” Kalupē; sal. ar bkr. *надобны да бацьки* “līdzīgs tēvam” (skat. Latv. val. jautājumi 89), v. *Gott schuf den Menschen ihm zum Bilde* “dievs radīja cilvēku pēc sava ģīmja”;

7) norāda uz pārejošu darbību: *es da bucas ne'kuo nezīnu* “es par mucām nekā nezīnu” Kalupē (Reķēna 233–234), *uozula vēja da darba vuica* T. dz. 37093 (no

Ludzas), *žagars da darba vuica* Pildā; sal. ar senkr. *не мыслиль кесмь до Пльсковичь зроуба ничего же* (skat. Срезневский I 671).

Par latviešu izlokšņu prievārda *da* un latviešu un lietuviešu izlokšņu verbālā priedēkļa *da-* etimoloģiju nav vienota uzskata. J. Endzelīns, A. Meijē, M. Fasmers domā, ka la. dial. *da*, *da-* un liet. dial. *da-* mantoti no ide. pirmvalodas, un salīdzina tos ar sl. *do*, *do-*, sa. *tó*, sav. *za*, *zuo* “pie”, gr. -δε, av. *-da* (ME I 427, Endz. BV 236, Meije Введ. 356 un Vasmer I 355). Turpretī K. Būga, J. Pokornijs, V. Mažulis u. c. uzskata, ka *da*, *da-* baltu valodās aizgūti no slāvu valodām (Būga III 908, Pokorny I 182 un ВСЯ III 127–133).

Tā kā latviešu austrumu izlokšņu prepozīcija *da* un verbālais priedēklis *da-* (skat. par to nodaļā “Piezīmes par semantiku”) ir daudznozīmīgi, tad jāsecina, ka tie ir mantoti no ide. pirmvalodas un nevis aizgūti no slāvu valodām, jo mantotajiem vārdiem resp. morfēmām raksturīga polisēmija pretstatā aizgūtajiem vārdiem, kuriem, kā rāda novērojumi, ir daudz mazāk nozīmju nekā mantotajiem, sal., piemēram, la. dial. aizguvumu no slāvu valodām *pad* “zem” Baltinavā (viena nozīme!) un *pad-* “pa-, pie-” Latgalē (divas nozīmes!) (skat. Rudzīte LD 327 un 396). Par to, ka la. dial. *da*, *da-* ir mantoti un nevis aizgūti no slāvu valodām, liecina arī tas fakts, ka verbālā priedēkļa *da-* semantika ievērojami atšķiras no sl. *do-* (kr. *до-*, bkr. *да-*, po. *do-*) semantikas (par to skat. nodaļā “Piezīmes par semantiku”).

30. *dēds*² “ein alter Mann” Vārkavā, Bērzpilī (ME I 461), “ein älterer oder ein verheirateter Mann” Aulejā (EH I 318), “precēts vīrs” Nirzā (Rudzīte LIT 100), “vecs vīrs vai precēts vīrs” Pildā (turpat arī demin. *dēdēšs*² “vīriņš”). Rūjienā *dēds* “ein Popanz, ein Schreckbild” (ME I 461).

La. dial. *dēds*², *dēds* līdz ar la. *dēdēt* radn. ar sl. *dedъ* “vecs vīrs, vectēvs”, kr. *ded* “vectēvs”, gr. *τήθη* “vecāmāte” u. c. (ME I 461, Vasmer I 335).

31. *dēgtuve* “?” Strods Par. vōrdn. (EH I 314).

La. dial. *dēgtuve* sal. ar liet. *degtūvē* “spirta dedzinātava” (EH I 314). Pamatā verbs *degt*, kas līdz ar liet. *dēgti* un pr. *dagis* “vasara” radn. ar senind. *dáhati* “deg”, av. *dažaiti* t. p., toh. (A, B) *tsak-*, *tsäk-* “degt”, alb. *djek* “sadegt”, bret. *devi* “degt”, go. *dags* “diena” u. c. (skat. ME I 451–452 un Fraenkel 85–86).

32. *diendārzis*² “Viehhürde im Freien” Skaistā, Varakļānos (EH I 327), Pildā; “laidars” Kalupē (Reķēna 333 un 379). *diendārzis* “Viehhürde im Freien” Vārkavā (ME I 483). *dindārzis*² “der Raum vor dem Kuhstall, wo im Sommer das Vieh gehalten wird” Atašienē, Aulejā, Liksnā (EH I 320). *diendārzs*² “Viehhürde im Freien” Zvirgzdenē (EH I 327), *diendārzs* “Viehhürde im Freien” Augškurzemē (ME I 483), *diēndārzs*² “ein Viehgarten, der ein Jahr als solcher, das andere Jahr als Gemüsegarten benutzt wird” Lielsalacā (EH I 327). *diendārze* “Viehhürde im Freien” Stender (EH I 327).

Saliktenis no *diena* + *dārzs*. Sal. ar liet. *diendarzis* (ME I 483). La. *diena* līdz ar liet. *dienā* un pr. *deinan* (acc. sg.) radn. ar senind. *dina-* “diena”, īru *denus* “spatium temporis” lat. *nundinae* “der an jedem neunten Tag gehaltene Markt”, bazn. sl. *день*, kr. *день* u. c. Pamatā ide. sakne **dei-*, **dē-* “spīdēt, mirdzēt” (ME I 483 un Fraenkel

93). La. *dārzs* līdz ar liet. *daržas* radn. ar sav. *zarga* "Seitenfassung eines Raums, Umzäunung" (ME I 448–449 un Fraenkel 83–84).

33. *dieniškas*² "launags" Aulejā, Zvirgzdenē, Kaldabruņā, Pas. XI 364 (EH I 327); *dieniškās*² "launags" Ciblā, Pildā. *dieniškās* "launags" (pēc Āronu Matīsa no Bērzaunes, skat. ME I 483). *dienesķas* "launags" Pas. III 123, "pusdienas" [En.?] Liksnā (EH I 327). *dienišķis* "launags" Konv.² 192 (ME I 483).

*dieniškāt*² "ēst launagu" Aulejā, Pildā, Zvirgzdenē (EH I 327), Ciblā.

Visiem šiem vārdiem pamatā lietvārds *diena*, kas radn. ar liet. *dienā*, pr. *deinan* (acc. sg.), bazn. sl. *день*, kr. *день*, senind. *dina-* "diena" u. c. (skat. ME I 483 un Fraenkel 93). Lejz. *laūnags* (līdz ar liet. *laūmagas* "launags" pie Mēmeles) no ig. *lounag* "pusdienas" (ME II 429).

34. *dirva*² "das Saatfeld, Getreidefeld" Latgalē, *driķu dirva* BW 4506,2 (no Ludzas apr.), *rudzu dirva* BW 11151,7 (no Ludzas apr.), *dirvā man saule lēce* BW 5777,2 (no Sakstagala) (ME I 470); Bērzgalē, Pildā, "lauka strēmele" [En.?] Zvirgzdenē (EH I 322); "šausr lauks, šnore" Aizkalnē (R. Vilcāne), arī Pildā tāda pati nozīme. Demin. *dirveņa: vizbalīšu dirvenī* BW 1190,2 (no Ludzas apr.) un Pildā (ME I 470 un EH I 322).

dirvans tīrums "ein Acker mit vielen Rasenstücken, der daher schwer zu eggen ist" [En.?] Bērzgalē (EH I 322).

dirvāns "neu aufgenommenes Dreeschland" L.; "ein neuaufgerissenes Stück Feld" Pilskalnē (ME I 470); "Dreeschland" Bērzgalē, Liksnā (EH I 322).

dirvēns "Dreeschland" Aizkalnē, Bērzpilī (ME I 470); Bērzgalē (EH I 323); *dirvēns* [*dirvēns*] "atmata" Vārkavā (M. Dzene); *dziŗvēns* [*dzirŗvēns*] "atmata" Aizkalnē (R. Vilcāne), Pildā.

*dirvinieks*² "der Besitzer oder Bearbeiter einer dirva" Latgalē, *dirvinieka klēteņā* BW 13595,3 (no Latgales) (ME I 470).

La. dial. *dirva*² radn. ar la. *dirāt*, liet. *dirvā* "tīrums, lauks", *dirīti* "plēst", kr. dial. *деревня* "Stück Feld", kr. *дерёвня* "sādža", senkr. *судеревью* "смежно", senind. *dūrva* "prosas dzimta", *dūrāni* "skalda", alb. *djeŗ* "izpostu, iznīcinu", gr. *δέρειν, δείρειν* "dirāt, nodirāt", go. *taŗran* "saplēst, saplīst" u. c. (ME I 470), Būga II 253 un 257, Fraenkel 96–97).

La. dial. *dirva*² un liet. *dirvā* "tīrums, lauks" līdz ar senind. *dūrva* "prosas dzimta" no ide. formas **dŗuā* "uzarts lauks; tīrumā augošas graudzāles".⁵⁵

La. dial. *dirvāns* atbilst liet. *dirvonas* "atmata" un la. dial. *dirvinieks*²: liet. *dirŗvininkas* "zemkopis" (ME I 470).

E. Benvenists pieļauj iespēju, ka no ide. saknes **der-* "plēst, dirāt" (no zuduma pakāpes liet. *dirīti*) > ide. **doru-*: **drēu-* un ka sākotnēji **doru-* nozīme bijusi "nomizots koks".⁵⁶ Tādā gadījumā la. dial. *dirva*², liet. *dirvā*, *dirīti* u. c. ar tiem radn. vārdi jāsaista ar otru grupu: la. *darva*, liet. *dervā* "darva", bazn. sl. *дрво* "koks",

⁵⁵ Skat. В. М. И л л и ч - С в и т ы ч. Именная акцентуация в балтийском и славянском. Москва, 1963, 70.

⁵⁶ Э. Б е н в е н и с т. Индоевропейское именное словообразование. Москва, 1955, 115.

kr. *δέρεβο* “koks”, sa. *teru* “darva”, kimru *derw* “ozoli”, gr. *δόρυ* “koks”, *δρῦς* “ozols”, *δρυμός* “mežs”, skr. *drumás* “koks”, het. *taru* “koks” (skat. ME I 441–442 ВСЯ IV 53).⁵⁷

Kr. dial. *дырван* “papuve, atmata”, po. *dyrwan* “pole nieuprawne, zarosłe zielskiem” un bkr. *дзірван* “земля, густо поросшая травой” aizgūti no baltu valodām (pēc M. Fasmera, E. Frenkeļa un J. Otrembska domām, no lietuviešu valodas; skat. Vasmer I 386, Fraenkel 97, Otrębski I 69, БРС 246).⁵⁸ Interesanti atzīmēt, ka dažās Latgales izloksnēs, piem., Aizkalnē, Pildā, vārds *dziŗvens* “atmata” atkal atgriezies no slāvu valodām (no bkr. *дзірван*).

35. *driksna* “der Regenbogen” Baltinavā, Viļakā (ME I 499).

La. dial. *driksna* radn. ar liet. *drignis* “varavīksne (arī *drignē*); mēness apdārzs” (ME I 499), *drignis* “drigēne”, *drignē* (*drignē*) “nemierīga meitene”, *drignētas* “svītrots, krāsains”, *drugīs*, la. *drudzis*, kr. *дрожать*, *дрогнуть* “trīsēt, drebēt”, *дрожь* “trīsās, drebuļi” u. c. Par šīs etimoloģijas pareizību liecina liet. *drebēti* “drebēt”, kr. *дробеть* “būt kautrīgam” saistījums ar liet. *dribinis* “drigēne” (skat. Fraenkel 105 un 103). Lietuviešu valodā ir arī formas *dignā*, *dignis*, *dīgmas* “varavīksne, mēness apdārzs”, kas radušās no pamatformas **dingn-* (resp. **dingm-*). Tās jāsalīdzina ar liet. *deņgti* “segt”, *dangūs* “debess”, pr. *dangus* “debess”, po. *dęga*, *dąga* “(Regen)bogen”, sh. *dúga* t. p. u. c. (Fraenkel 105 un 88–89).

36. *drūkstis*², -s Vārkavā, Lizumā, arī *drūkste* Lizumā, “Rūge, Strafe, tadelnde Verwarnung”: *vajaga bērniem drūksti duot Jaungulbenē, tu bez drūkstis nepaliksi Apukalnā, Galgauskā, Lazdonā, bez drūkstes nevar nevienu lāga cilvēka izaudzināt Skuju Fr.* (ME I 506); *bērniem deve drūksti*² “bērnus rāja (bāra)” Varakļānos.

La. dial. *drūkstis*², -s, *drūkste* radn. ar la. *drāudēt*, la. dial. *drausme* “disciplīna”, liet. *drausmē* t. p., *draūsti* “(aiz)liegt, pelt, atbaidīt”, pr. *draudieiti* “liedziet!” un varbūt ar gr. *ἄθροος* “kaudzēm, pulkiem”, senind. *dhruvā-* “neapšaubāms, paliekošs, ilgstošs, pastāvīgs” u. c. Pamatā sakne **dhreu-* “turēt”, saknes **dher-* paplašinājums (Fraenkel 102, skat. arī ME I 506).

37. *durinēt* “ziellos und ohne Beschäftigung umherschweifen” Vārkavā, Bērzipilī, “umherirren” Zasā, “vairāk taustīties, nekā skatīties” [En.?] Neretā (ME I 519).

dadurnēt “(warnend) aufmerksam machen” (no **da-durinēt*?) Bērzipilī, Zasā (ME I 429).

La. dial. *durinēt* līdz ar liet. *dūrinti* “lēni staigāt ar nodurtu galvu”, *durinēti* “шататься по сторонам” Jušk., *durinēti* “покальвать” radn. ar la. *duŗt*, liet. *dūrti* un tālāk ar liet. *diŗti* “plēst”, bazn. sl. *дырѣти* “dīrāt”, senind. *dymāti* “skalda”, gr. *δέρειν*, *δείρειν* “(no)dīrāt” u. c. (ME I 519 un 429, skat. arī Fraenkel 113 un 96–97).

38. *dze* (partikula) Latgalē. Forma un nozīme saskan ar sl. *že*, piem., *kai dze* = kr. *как же*, *es dze biju* = *я же был*. La. dial. *dze* radn. ar liet. -*ge*, gr. *γε*, skr. *ha*, *gha*.

⁵⁷ Skat. arī J. P l ā ķ i s. Indoeuropiešu valodu salīdzināmā gramatika. Rīgā, 1938, 79.

⁵⁸ Skat. arī В. Н. Т о п о р о в, О. Н. Т р у б а ч е в. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. Москва, 1962, 21.

Sal. arī ar la. -dz (ME I 539, La. gr. 587. §, skat. arī Fraenkel 126).

39. *dzimdinātāji*² “vecāki” Kalupē (Reķēna 385), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē (skat. arī EH I 358).

Atvasināts no verba *dzimdināt*² “dzemdēt”. Sal. ar liet. *gimdýtojai* “vecāki” no verba *gimdýti* “dzemdēt”. Pamatā verbs *dzimt*, kas līdz ar liet. *giñti* un pr. *gimsenin* “dzimšanu” (acc. sg.) radn. ar senind. *gámati*, av. *ǰimaiti* “nāk”, toh. A. *kām, kum, sám, B kām, kam, śem* “nākt”, gr. βάλνειν “iet”, lat. *venīre* “nākt”, go. *qiman* “nākt” u. c. (skat. ME I 550 un Fraenkel 151).

40. *ēršķēži* Latgalē: *ērškēžu* (var.: *ēršķēržu*) *krūmiņuos* BW 23710 (no Līksnas un Līvāniem) (ME I 576). *ērskīzis*² “ein Stachelbeerstrauch” Bērzgalē (-s- disimilācijas rezultātā no -š- locījums ar -īž-?, EH I 373). *ērškeši* “Dornen” Evang. 1753, 22. lpp. (EH I 373). *ērškežu krūmā* Pas. VIII 353 (no Aglonas) (EH I 373). *ēršķīžas*² “rozes” Pildā (EH I 373 nav ne intonācijas apzīmētas, ne nozīme dota). *ēršķīži (= ērkšķi) jam saplūkāja drēbes* Pas. IX 539 (EH I, 374). *ēršķīžas*² “Rosen” Ciblā (EH I 374). *jēšķīžas*² “Rosen” [En.?] Ciblā (EH I 565).

Radn. ar liet. *ērškētis* “dzeloņains stāds, augs”, la. *ērškis, ērkškis, ērcis*, senind. *rkšara-ḥ* “ērškis”, *ḡšāti* “dur, dzel” un varbūt arī ar gr. ἄρκευθος “paeglis”, č. *rokyta*, bulg. *rakita* “Weide” (ME I 576 un 574, Fraenkel 122–123). La. dial. *ērškeši* atbilst liet. *ērškēčiai* vai *ērškečiai* (EH I 373).

41. *gāizs*² “unangenehm bitter (zwischen sūrs und rūgts)” Varakļānos, Lubānā, Meirānos (EH I 379).

Radn. ar liet. *gaižus* “rūgtens, rūgts, sūrs”, *gaižti* “kļūt sūram, rūgtam”, *gižti* “just kairinājumu, kasīt (rīklē, kaklā), just sūrumu (mutē); dusmoties” *gižti* “rūgt, skābt; saīgt”, *gižus = gaižus*, r.-oset. *ānyezun* “rūgt”, a.-oset. *anqiz-ān* “ieraugs, rūgstošs ievjavs (maizei)”, alb. *gize* “sarecējis piens, siers, biezpiens”, arm. *kcū* “rūgts, sūrs, rūgtens”, *kc-anem* (aor. viensk. 3. p. *e-kic*) “durt, dzelt, kost” u. c. (EH I 379, Fraenkel 129).

42. *galdīt* “schälen” Skaistā, Varakļānos (EH I 379), Odzienā (ME I 589), Kalupē (Reķēna 333), Pildā; *galdīt*² Varakļānos (ME I 589), Susējā (EH I 379); *galdīt* Kurmenē (EH I 379); *galdēt* Bērzpilī, Vārkavā (ME I 589), *galdēt* Nautrēnos (EH I 379); *gālduot*² Bērzaunē, Lazdonā, Sausnējā, piem., *pupas, riekstus, zirņus* Bērzaunē (ME I 589); *riekstus gālduot* Pļaviņās (ME I 589). Refl. -tiēs: 1) “atdalīties, lobīties” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *rieksti labi galdās* Pildā; Koknesē, piem., *rieksti labi galdās* (ME I 589); 2) pārn. “gedeihen”: *ka dzīvuoju pie māmeņas, kai pūpeņa galdējuos* BW 23955 (no Ludzas apriņķa) (ME I 589 šī t. dz. neprecīzi pārceļta literārajā valodā).

atgaldīt “nopērt” (pārn.) Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

izgaldīt “izlobīt” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, *izgaldīt* “izlobīt”, piem., *pupas, zirņus, riekstus* Bērzaunē (ME I 736). Refl. -tiēs “izlobīties” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *rieksti labi izgaldījās* Pildā; *rieksti izgaldījušies* Bērzaunē (ME I 736).

piēgaldīt “in grosser Menge schälen” Nautrēnos, Varakļānos, Jauns. (EH II 250); Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

La. dial. *galdīt* sal. ar liet. *galdyti* “тереть, чистить” un *gvaldyti* resp. *gvaldyti* “лущить”, radn. arī ar sl. *golъ*, sav. *kalo* “kails, plīks” u. c. (ME I 589, Būga I 601, Fraenkel 131).

43. *gārbe* “schonender Umgang mit etw.” [En.?] Latgalē (EH I 389).

gārbēt “gut behandeln, schonen” [En.?): *gārbēt apgērbu, cilvēku* Bērzpilī, Viļānos (ME I 618); *gārbēt* Bērzgalē (EH I 390).

gārbīgs “seine Sachen zu schonen pflegend, sparsam” Varakļānos: *gārbīgs cilvēks* (EH I 390).

gārbīt² “sparen; schonen; gut behandeln; aufpassen” Varakļānos, *mantas ir jāgārba* A. Sprūdžs (no Varakļāniem), *mēs viņu gārbīsim kai putniņu* Latgalē (EH I 390).

Bez tam veclatviešu rakstos sastopama forma *gārbāt*: 1) “Hastarbeit tun” L., 2) “pflegen, versorgen” Elv. 214 (ME I 618) un vidus dialekta zemgaliskajā izloksnē Iecavā *garbāt* “reinigen” [En.?] (ME I 601).

La. dial. *gārbe*, *gārbēt*, *gārbīt²* u. c. radn. ar liet. *gerbti* “godāt, cienīt; tīrīt; sakārtot”, *gārbinti* “godāt, cienīt”, *garbē* “gods”, pr. *gērbt*, *gerbt* “runāt” u. c. (EH I 389, ME I 601 un 618, Fraenkel 147–148).

44. *gasts* “viesis” Kalupē (Reķēna 390); Šķilbēnos (B. Reidzāne); Viļakā (Z. Prancāne); *daudz gastu saprasīts* Varakļānos (EH I 21); Litenē (Z. Kubuliņa); Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; BW 2186,6 (no Rēzeknes apr.), 2547 (Kurzemē un Vidzemē), 14310,10 (no Latgales), 14457 (no Latgales), 19459,1 (no Varakļāniem), 23733,4 var. (no Galgauskas), 26135,3 (no Sakstagala), 26181,2 (no Līvāniem), 26599,1 (no Rēzeknes apr.), 26630,1 (no Līvāniem); *gasts* “viesis” Krāslavā, Gulbenē, Ļaudonā, Saikavā (ME IV 670).

gašķis “der Gast” Alūksnē (ME I 608), *gašks* “der Gast” Mālpupē, *nu es varu gaškuos iet* BW V 235 (no Alūksnes) (EH I 387).

gaška “viešņa” BW 6932 (ME I 608); *gaška* Pildā, Mālpupē (EH I 387); Kalupē (Reķēna 387), Šķilbēnos (B. Reidzāne); BW 4976,1 (no Lubānas), 6932,1 (no Lubānas), 17840 (no Latgales), 20840 (no Barkavas), 26552 (no Ludzas apr.), 26553 (no Litenes), 26559 (no Rēzeknes apr.), 26682 (no Litenes).

gastēt “ciemoties” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

Šķiet, ka ar vārdu *gasts*, *gašķis* jāsaisa arī toponīmi: a) Latvijas teritorijā: *gastis* (tagad *gašķis*), zemniekmāja Bauņos (Valmieras raj.), “gastiņ-kalns” Cērkstē (Tukuma raj.), *gastēļēni*, zemniekmāja Ritē (Jēkabpils raj.) (*gastilāni* U V 329), “*gastalāni*”, zemniekmāja Saukā (Jēkabpils raj.) (J. Endzelīns. Latvijas vietvārdi I d., 1. sēj., 303. lpp.); b) Lietuvas teritorijā: *Gastai*, ciems (Būga I 440), *Gasta*, upe, *Gastilónys*, ciems, *Gastýnai*, ciems (J. Endzelīns. Latvijas PSR vietvārdi, I d., 1. sēj., 303. lpp.)⁵⁹.

K. Mīlenbahs domā, ka la. dial. *gasts*, *gašķis* “viesis” un *gaška* “viešņa” aizgūti no slāvu valodām (ME I 609). Arī F. Slavskis, sekojot K. Mīlenbaham, domā, ka ide.

⁵⁹ Par vietvārdiem *Гастюжа*, *Гостюжа* u. c. no baltu apellatīva **gast-* / **gost-* skat. В. Н. Т о п о р о в, О. Н. Т р у б а ч е в. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. Москва, 1962, 217, 265.

**ghostis* baltu valodās nav reprezentēts (Sławski I 328). Taču K. Būga la. dial. *gasts* (o-c.) atzīst par radn. ar sl. *gostь* un nevis par aizguvumu (Būga I 440), bet vārdu *gaška* – par aizguvumu no kr. *гостья* (Būga II 296 un 288). A. Meijē un A. Isačenko domā, ka ide. **ghostis* reprezentēts baltu valodās (skat. ВЯ, 1957, Nr. 3, 122. lpp.). Tātad valodnieku uzskati par la. dial. *gasts* un *gaška* etimoloģiju ir atšķirīgi.

Augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs saglabājušies palatalizēti līdzskaņi. Visos aizguvumos slāvu valodu palatalizētie līdzskaņi šais izloksnēs tiek precīzi atveidoti ar palatalizētiem līdzskaņiem, un nav zināmi tādi gadījumi, kad slāvu valodu palatalizētie līdzskaņi latgalisko izlokšņu **aizguvumos būtu aizstāti ar citiem līdzskaņiem**. Autors ir savācis latgaliskajā Pildas izloksnē apmēram 1200 aizguvumu no slāvu valodām, un visos šajos aizguvumos slāvu valodu palatalizētie līdzskaņi precīzi atveidoti ar palatalizētiem līdzskaņiem. Tāpēc augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu *gasts*, kas ir o-celma vārds, nevar būt aizgūts no slāvu valodām. Autors pievienojas A. Meijē, K. Būgas un A. Isačenko viedoklim, ka *gasts* ir mantots vārds un salīdzināms ar sl. *gostь* “viesis”, go. *gasts* “viesis”, lat. *hostis* “ienaidnieks” u. c. Vārdi *gašķis* un *gaška* varētu būt aizgūti no kr. *гость* resp. *гостья*, taču arī šos vārdus var atvasināt no ide. **ghostis* “svešzemnieks” (līdzīgi toponīms *gašķis* < *gastis* un *kaķis* < kuršu **katis*).

Latīņu valodā sakarā ar romiešu militāro ekspansiju no ide. **ghostis* pirmnozīmes “svešzemnieks” attīstījās nozīme “ienaidnieks”, bet citās ide. valodās sakarā ar tirdzniecību nozīme attīstījās šādā virzienā: “svešzemnieks” → “svešzemju tirgotājs” → “viesis” (Реформатский Введ., 97. lpp.).

45. *grāust*²: 1) “poltern, donnern” Barkavā, Vārkavā, Krustpilī, *grāust*² (Treilands no Rokaižiem Aizputes apkārtnē), *grāust* Blīdienē, Dunikā, *graust* BW 32149,1 (no Vecpiebalgas) un 33704,2 (no Grobiņas apkaimes), LP V (ME I 693); *grāust*² Naurtrēnos, Varakļānos, Aknīstē, Kaldabruņā, Sarkaņos, Lindē (?), *grāust*² Rucavā (EH I 399); *grāust*² “rūkt (par pārkonu)” Mārcienā, Mētrienā, Kurcumā, Lašos, Prodē (VLI mat.); *grāust* “rūkt (par pārkonu)” Ciecērē, Kaplavā, Raudā (VLI mat.); *grāust*² “rūkt (par pārkonu)” Kalētos (VLI mat.); *grāust* “rūkt (par pārkonu)” Purmsātos (VLI mat.); 2) *graust* “drohen” Vestienā un Lubējā (EH I 639). Refl. -*tiês* “über jem. mit Worten herfallen” Latgalē (ME I 639).

*grāudēt*² “rūkt (par pārkonu)” Alūksnē (ME I 638); *grauduôt* “rollen (vom Donnern)” BW 28818 var. (no Tirzas), Saikavā (EH I 399).

graudiens “das Rollen des Gewitters, Gewitterschlag”: *graudiens nāca pēc graudiena* LA, *pērkuona graudieni* MWM VI (ME I 638); *pērkuņa graudiens* Lindē (?), *grāudiens* Dunikā (EH I 399); *graudiens* “pērkonas spēriens” brāļu Kaudzīšu romānā “Mērnieku laiki” (1959. g. izd., 30–31).

graudums “das Gerolle des Donners” BW 28818 (no Līvāniem) (ME I 639).

grauslis, savienojumā *grauslis grauž* “pērkonas rūc” Ilūkstē (EH I 399).

*grāusme*² // *grāusmis*² “das Rollen des Donners” [En.?] Kaldabruņā (EH I 399).

grudenēt “rūkt (par pārkonu)”; *večais tēvs grudenē* “pērkonas rūc” Ulanowska Lotysze 94 (EH I 410).

grudinât “rollen (vom Donner)” Barkavā, Rēznā, Zvirgzdenē, Lubānā (EH I 410), Ciblā, Pildā.

grudinêt “rūkt (par pārkonu)” Nautrēnos, Varakļānos (EH I 410).

gruduļât “donnern, rollen” Bērzgalē, Varakļānos (EH I 410).

grudzinêt “donnern, rollen” Varakļānos (EH I 410).

grudienis “fernes Donnern, Rollen” Latgalē (EH I 410).

grudulis “der Donner” Bērzgalē (EH I 410).

Visi šie vārdi radn. ar liet. *griāusti* “rūkt (par pārkonu)”, *gr(i)audulis* “pērkons”, *griaūsmas*, *griaustinē*, *-is* “pērkona spēriens”, dial. *graūdzmas* “pērkons” (no *graudimas*), pr. *engraudīwings* “žēlsirdīgs”, sav. *griozan* “mazliet saberzt”, la. *graūt*, *grūt*, liet. *griāuti*, *griūti* un varbūt arī ar la. *grūst* un liet. *grīsti* (ME I 639, La. gr. 677. § un Fraenkel 168).

46. *grēbēsts* “eine Strohdachrute” Aulejā, “eine nicht lange dünne Stange” Kaldabruņā (EH I 401).

La. dial. *grēbēsts* līdz ar liet. *grebēstas* “(jumta) kārts” radn. ar la. *grebt*, liet. *grēbti* “grābt, satvert (lietojot spēku), laupīt”, la. *grābt*, liet. *grōbti*. Visi šie vārdi tālāk radn. ar kr. *zpecmú* “grābt, airēt”, senbulg. *zpabumu* “laupīt”, kr. *zpaбумъ* t. p., senind. *grbhāyāti*, *grbhāī* “satver”, senpers. *garbāya-* “dabūt savā varā”, sav. *garba* “kūlis”, vlv. *grabben* “ātri satvert, raut” senisl. *grāpa* “raut pie sevis” u. c. (EH I 401 un Fraenkel 165–166).

47. *griēzinis* “kālis” Aulejā, Barkavā, Ciblā, Varakļānos, Zvirgzdenē (EH I 408), Kalupē (Reķēna 333), Nīcgalē (L. Zukule), Bērzgalē (J. Arbidāns), Pildā, *griēzinis*² t. p. Kaldabruņā (EH I 408).

*griēznis*² “kālis” Kalupē (L. Kancāne); *griēznis*² “Schnittkohl, Kohlrübe (brassica napus rapifera)” Neretā, Odzienā, *griēznis* Bērzaunē, Kalsnavā, Koknesē, Kraukļos, Viesītē, *kas griēznī, kas griēznī? spures vien, spures vien* BW 2971 (no Sēlpils) (ME I 661), Latgalē, Aknīstē, Biržos, Katriņā pie Ērgļiem, Liezērē, Sunākstē, Susējā (EH I 409).

Sal. ar liet. *griēžinīs* un *griēžnīs* “apaļa šķēle” (EH I 408–409). La. dial. *griēzinis*, *griēznis*² un liet. *griēžinīs*, *griēžnīs* no verba *griēzt* resp. *griēžti*, ko Šeftelovičs BB XXVIII 295 saista ar arm. *ergicanem* “(sa)plēšu, (sa)plosu”. Turpretī Osten-Zakens IF XLII 189 liet. *griēžti*, la. *griēzt* līdz ar bazn. sl. *сѣрѣза* “confusio” saista ar liet. *grēžti*, la. *griēzt* (Fraenkel 169, skat. arī ME I 662).

48. *grubti* “gefrorere Kotstücke” Līksnā (EH I 410).

La. dial. *grubti* līdz ar liet. *grūbtas* “zemes pika, kukurznis” radn. ar la. *grubulis*, *gruñba* (ar *-m-* iespraudumu), liet. *grūbti* “sastingt; kļūt stīvam, raupjam, nelīdzenam”, *grublūs*, *grubūs* “rupjš, nelīdzens” u. c. Šie latviešu un lietuviešu vārdi tālāk radn. ar kr. *зрýбѹ* “rupjš”, po. dial. *gręby* “krunkains, rupjš, pretīgs”, sav. *grob*, vav. *grop* “resns, neveikls, neskaists”, Grieķijas alb. *grumbe* “saliekts, kuprains” u. c. (skat. EH I 410 un Fraenkel 172–173).

49. *iekars*² “gredzens” Zvirgzdenē; *iekars*² “der Ring” Kārsavā, Raipolē (ME II 25), Ciblā, Pildā (EH I 515).

Ar aizguvumu nevar izskaidrot šo vārdu, jo kaimiņu tautu valodās formas un nozīmes ziņā nav *iekaram*² identa vārda. Iespējama ir šāda etimoloģija: la. dial. *iekars*² “gredzens” no ide. saknes **enk-*: **onk-* “liekt” un tādā gadījumā būtu radn. ar liet. *ánka* “cilpa”, bazn. sl. *укомь* “atkarpe, enkurs”, gr. ὄγκος “atkarpe”, ἄγκυρα “enkurs”, ἄγκύλος “līks”, lat. *ancus* “saliekts”, īru *écath* “kāsis, āķis”, sav. *ango* t. p., senind. *añka-* “kāsis; skava; līkums, izliekums starp roku un gurnu, sāns; krūts”, *á(ñ)cati* “lic”, pehl. *ancūtan* “liekt”, oset. *āngur* “āķis, kāsis” (skat. arī Fraenkel 11).



Ludzā atrastā gredzena attēls (pārfotografēts no LKV VI 10578)

Arheoloģiskos izrakumos Latvijā atrasti spirālveida, grieztie un citādi gredzeni, bet Ludzā (tieši Ludzas apkārtnes izloksnēs arī atzīmēts *iekars*² “gredzens”!) ir atrasts **liekts metāla gredzens** (skat. LKV VI 10576–10581). Šis arheoloģiskais atradums apstiprina, ka la. dial. *iekars*² “gredzens” var būt atvasināts no ide. **enk-*: **onk-* “liekt”.

50. *īksis* “die Niere” Aulejā, Liepnā, Zvirgzdenē, Kaldabruņā, Līvānos, *izraun aknas un īkšus* Pas. X 86, *mūdājas kai īkši taukuos* Birkerts Latv. sakāmv., *īkši* Bērzgalē, Mēdzulā, *īkši*² Zaubē (EH I 500); *īksis* “niere” (daudzsk. *īkši*) Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Pildā; *īksts*, *-s*, *īkste* Ulm., *īkši* “die Nieren” Dzelzavā, .. *ksti uz pusēm ēdu* Etn. III 77, *īkši* A. Baltpurviņš (no Viesienas), *īkši* “die Nieren” Alūksnē, Bērzpilī, Sarkaņos, Bērzaunē, Plāņos (ME I 835); *īkstis* “niere” Māļupē, Varakļānos, Aknīstē, Susējā, *īksts* (< *īkstis*) Rankā, *īkstīši* (< **īkstīši*) Lubānā, *īkšī* Lubānā, Saikavā (EH I 500).

Sal. ar liet. *inkstis*, *inkstas*, pr. *inxsze* “niere” un arī la. *īkstis* “īkšķis” (ME I 835 un Endz. SPV 184). La. dial. *īksis*, *īkstis*, liet. *inkstis*, *inkstas*, pr. *inxsze* līdz ar senbulg. *ucmeca* “nieres” un senisl. *eista* “sēklinieks” pieder pie ide. saknes **oid-*, **eid-* “pamp” (sal. ar gr. οἰδῶν u. c.). Baltu valodu formās (la. dial. *īksis*, *īkstis*, liet. *inkstis*, *inkstas*, pr. *inxze*) ir *-k-* iespraudums. Nazālais līdzskanis ir pārņemts no la. *iekšas* (< **entī-*), vecliet. *insčios*, pr. *instran* “tauki” (Fraenkel 188).

51. *ītis*, fem. *itī* “dieser” Alūksnē, Jaungulbenē, *itā* “šī” BW 688 (ME I 711), *itis*, *iti*² Kalupē (FBR XVIII 43), *itis*, *iti*² Lubānā (FBR XVII 133), *itis*, *iti*² Baltinavā (Rudzīte LD 352), *itis*, *iti*² Šķilbēnos (B. Reidzāne), Rugājos (V. Martuža), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Nīcgalē (L. Zukule); *itais* “šis” Apukalnā (EH I 432).

itāds “šāds” Alūksnē (ME I 711), *itāds*, fem. *itāda* Kalupē (FBR XVIII 43), Nīcgalē (L. Zukule), Vārkavā (M. Dzene), Rugājos (V. Martuža), Šķilbēnos (B. Reidzāne).

itaīds “šāds” Latgalē (ME I 711), *itaīds*, fem. *itaīda* Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, *itaīds* Lubānā, Aulejā arī deminutīvs *itaīdeņš* (EH I 432).

itā “so”, adv., Alūksnē (ME I 711), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Vārkavā (M. Dzene).

itai “šādi”, adv., Aulejā, Zvirgzdenē un citur Latgalē (EH I 432), Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā.

ite “hier”, adv., Alūksnē (ME I 711), Gulbenē, Latgalē (piem., Aulejā, Baltinavā, Barkavā, Liepnā, Pildā, Skaistā, Zvirgzdenē), *kas ite nu būs* Pas. VIII 151 (EH I 432); *ite* Ciblā, Nirzā, Šķilbēnos (B. Reidzāne), Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene).

iteņā “šeit”, adv., Pildā, Zvirgzdenē (EH I 432). Ne Pildā, ne Zvirgzdenē man nav gadījies šo formu dzirdēt.

iteņāceņ “šeit”, adv., Pildā (FBR XIII 54 un EH I 432). Ne FBR, ne EH nav dota vārda nozīme. Formu *iteņakeņ*, kas dota EH I 432, man nav gadījies dzirdēt Pildā.

itene “šejiene” Alūksnē, *iz iteni* “šurp”, *nuo itenes* “no šejienes” Jaunrozē (EH I 432); *itene* “šejiene”, *iz iteni* “šurp, uz šejieni”, *nuo itenes* “no šejienes” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

La. dial. *itis* sal. ar liet. dial. *itas* “šis”, piem., Tverečā, Zietelā (ME I 711, La. gr. 372. §, Būga I 330, LKK II 210)⁶⁰. Liet. dial. *itas* un la. dial. *itis* radušies, apvienojot veco norādāmo pronomenu **is* (= lat. un go. *is*) un *tas* resp. *tis*, tāpat kā no pronomenu *šis* un *tas* apvienojuma ir radies liet. un la. *šitas* (Otrębski III 152, La. gr. 455–456, Rudzīte LD 353). Salikteņa otrā daļa *-tis, -ti²* (no *tas, tã*) ir jauninājumi pēc *jis, jī², šis, šī* parauga (La. gr. 360. §). La. *tas* radn. ar liet. *tas*, pr. *s-ta-*, sl. *to-*, senind. *ta-*, av. *ta-*, gr. *to-*, go. *þa-* “der” u. c. (ME IV 134 un Fraenkel 1064).

52. *iz* “uz” Galguskā, Gulbenē, Varakļānos, Vārkavā, Kaldabruņā, Sunākstē (EH I 432); Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *iz galda stāv maize* Pildā, *jis gā iz pagastu* “viņš gāja uz pagasta valdi” Pildā. *iz* “uz”: *iz akmeņa stāvēdama* BW 15383,2 (no Līvāniem); 28375,7 (no Līvāniem); 29099 (no Lubānas); 30011,1 (no Sēlpils); *iz vėzuma atgulās* LP V 141, *iz peļķa akmentiņa* Biržos (?), *jāt iz pieguļu* Biržos (?) (ME I 712).

La. dial. *iz* “uz” sal. ar liet. dial. *iž* “uz”, piem., Zietelā (ME I 712, skat. arī LKK II 210).

A. Becenbergers domā, ka augšz. prepozīcija *iz* “uz” ir identiska ar Kuršu kāpu latviešu *iz* “iekš”, par ko, pēc J. Endzelīna atzinuma, semantiskā ziņā šaubu nav. J. Endzelīns uzskata, ka arī augšz. prepozīcija *iz* “uz” (tāpat kā Kuršu kāpu latviešu *iz* “iekš”) varētu būt radusies proklīzē no **īz < *in-z* (= liet. dial. *inš* “uz”?; **in* = liet. *ī* “iekš”), tāpat kā laikam arī liet. dial. *iž* no **yž < *inž*. Bet tā kā priedēklis latviešu valodā ir vienmēr uzsvērts, tad būtu gaidāms **īz-*. Tomēr jāievēro tas, ka verbu priedēkļus *uz-* (resp. augšz. **īz-*) un *iz-* dažos salikteņos var lietot promiscue (piem., *uzaugt* un *izaugt* nozīmē vienu un to pašu); kopā ar prepozīcijas *iz* ietekmi varēja iznākt, ka verba priedēkli **īz-* daudzās izloksnēs aizstāja *iz-* (skat. La. gr. 537. un 535. §§). Turpretī A. Ābele domā, ka augšz. *iz* tīri fonētiski varēja rasties no *uz*

⁶⁰ Skat. arī P. A r u m ā a. Litauische mundartliche Texte aus der Wilnaer Gegend mit grammatischen Anmerkungen. Dorpat, 1930, 54 un J. O t r ę b s k i. Wschodniolitewskie narzecze Twereckie. cz. I. Kraków, 1934, 265.

(Fil. mat. 61. sk.).

53. **jīs**, fem. *jī*² “er” Latgalē, Alūksnē un Lubānā Austrumvidzemē, Dignājā, Biržos u. c. Sēlijā (ME II 114, La. gr. 355. §). Pildā parasti lieto formu *jīs* “viņš”, retāk -*is* “viņš”. Piederības vietniekvārdi ir *jā*² “viņa”, *jās*² “viņas”, *jūs*² // *jūo*² “viņu” (Rudzīte LD 352).

La. dial. *jīs*, *is* radn. ar liet. *jīs*, dial. *is*, sl. **is* (kr. *ezó*, *emý* u. c.), lat. *is*, go. *is*, senind. *ayám*, *iyám*, *idám* (La. gr. 355. §, Fraenkel 194, Vasmer I 390 un I 472, Meñe. Введ. 333, КСИС XXV 83).

Par la. dial. *is* jāsaka tas pats, ko akad. J. Endzelīns saka par liet. dial. *is*: vai la. dial. *is* ir pirmatnējā **is* turpinājums, vai radies no *jīs*, nav izzināms (skat. Endz. BV 165).

54. **jūkt** “pierast” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *jūkt* “sich gewöhnen” Ērgļos, Odzienā, *jūkt* Bērzaunē (ME II 122). *jukt* “gewohnen” Adolphi 152, *jūkt* (bez tulkojuma) Adolphi 186, *jūkt* “gewehnen” Dressel 43, *jukt* Ulm. (VLIR V 237 un 245, VLIR VII 251). *jaukt* “gewöhnen” Ulm. (ME II 98).

apjūkt “pierast, aprast” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *apjūkt* “sich gewöhnen” Bērzaunē, Spr., *luopus*, *kas savā starpā apjūkuši*, *nevajag šķirt* “Balss” (ME I 92). *apjūktiēs* “sich an etwas gewöhnen”, perf. v.: *es vēl nešmu apjūcies* Cesvainē (EH I 88).

atjūkt “atradināties” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *jīs atjūka nuo cilvēku* Pildā. *atjūkt* “sich entwöhnen, entfremden” Bērzaunē, Lizumā, Neretā (ME I 163), Biržos (EH I 145). *atjūgt* (radies, kontaminējoties *atjūkt* un *jūgt*) Varakļānos, Sausnējā, Sēlpilī, *dēls nuo man atjūdzis* Ulm., *kaŗaspēks nuo.. kalpības atjūdzis* U. b. 93, 48 (ME I 163), Stāmerienā (EH I 145). *atjukt* (radies, kontaminējoties *atjūkt* un *jukt*): *nuo visa tā viņš bija gluži atjucis* A. XVIII 250, Dzirciemā, Vandzenē (ME I 163).

iejūkt “sich gewöhnen” Galguskā, Bērzaunē, Koknesē, Lazdonā, Zasā, BW 5142 (no Sēlpils), Manz. (EH I 517). Subst. *iejūkums* “die Gewohnheit”, Manz. Post. III 79 (ME II 23). *iejukt* “pierast, pieradināties” BW 33506 (no Neretas) (ME II 23).

nūojūkt “sich entwöhnen” Manz. Lettus (ME II 793).

pajūkt “sich angewöhnen” Tīrzā (ME III 37), *zvirbuļi pajūka da miežiem..* Aulejā (EH II 139).

piejūkt “sich angewöhnen” Tīrzā, Sēlpilī, Spr., BW 34388 (no Bērzaunes) (ME III 254), Bērzgalē, Pildā, Varakļānos (EH II 253). *piejūkt* “pierast” Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Zvirgzdenē. *piejukt* “sich angewöhnen” BW 34388 var. (ME III 254), Kārsavā, Pas. XII 477 (no Latgales) (EH II 253).

jūcēt “radināt” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, Vārkavā (M. Dzene), *jaūcēt* Vārkavā, Druvienā, Lizumā, Odzienā, Sausnējā, *jaucēt* “locken” LLD II 1323, *jaucētiēs* “sich gewöhnen” Manz. (ME II 97).

apjūcēt “pieradināt” Pildā. *apjaūcēt* “gewöhnen” Bērzaunē (ME I 91), *apjūcināt* “gewöhnen” Bērzaunē (ME I 92).

atjūcēt “atradināt” Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *atjūcēt bēŗnu nuo ciča* Pildā. *atjaūcēt*, *atjaūcināt* “entwöhnen” Cesvainē, *atjaucēt* Aps., Bērzaunē, Rankā (ME I 162), *atjaūcēt* Galguskā (EH I 144).

iejucināt “gewöhnen”: *kā iejucināts* “gewöhnlich” Stender Deutsch-lett. Wrth. (EH I 517).

piējūcēt “pieradināt” Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *piējaucēt* “pieradināt” Bērzgalē, *piējaucēt* Nautrēnos (EH II 252). *piējaucēt* “gewöhnen” Lazdonā, *kaķi vēl nebija pie silvēkiem piejaucēti* MWM VII 74, *lauva ir viena nuo vis'rāmākām lieluo kaķu sugām un lēti piejaucējama* Vid. (ME III 254).

La. dial. *jūkt*, *apjūkt*, *atjūkt*, *jaucēt* u. c. līdz ar la. *jaūks* radn. ar liet. *jūntki* “pierast”, *apjūntki*, *atjūntki*, *jaukēti* “kļūt miermīlīgam (-ākam)”, *jaukinti* “/pie/radināt”, *jaukūs* “pieradināts, rāms, patīkams”, *jaūkas* “illecebra, приманка” (no ide. **éukos* “kaut kas patīkams; kaut kas pierasts”), pr. *iaukinti* “vingrināt, -ies”, sl. **uka* vārdos kr. наука “zinātne”, sl. učiti “mācīt” (no ide. **ókā*, **oukī-*), kr. вѣкнуть, привѣкнуть “pierast”, po. wyknać “pierast”, gr. εὔηλος “quietus, tranquillus”, senind. *ucyati* “patīk, ir parasts”, *ókas* “patika; dzīves vieta” (no ide. **éukos* “kaut kas patīkams; kaut kas pierasts”), sogd. *ywčt* “(viņš, viņa) māca”, *ywsty* “(viņš, viņa) mācās” (no irāņu **yaučaya-*, **yuxsa-*, **yuxta-*), toh. A *okñas* (ἄπαξ λεγόμενον), ja tas nozīmē “mācīt, pasludināt”, arm. *usanim* “mācos, pierodu”, go. *biūhts* “parasts, pierasts” (no **biunhts*), senīru *do-uccim* “saprotu, zinu” (ME II 98 un 122, Endz. SPV 182, Būga II 642, Fraenkel 196–197, Vasmer I 240)⁶¹.

La. *jaūks* un la. dial. *jaucēt* no ide. saknes **éuk-*. No vārdiem *jaūks* un *jaucēt* j- varbūt ieviesies arī formā *jūkt* (skat. arī ME II 122). Tāpat skaidrojamas arī atbilstošās lietuviešu formas. La. dial. *jūkt* (no **junkt*) un liet. *jūntki* saknē -n- iesprausts tagadnes formu ietekmē (Fraenkel 197).

55. *kā*, vārdveidojošā partikula nenoteikto vietniekvārdu formu darināšanai: *kā·kas* “kaut kas (?)”, *kā·kāds* “kaut kāds (?)”, *kā·kurš* “kaut kurš (?)” Kalupē (FBR XVIII 44). Lietuviešu valodā līdzīgi darina nenoteiktos vietniekvārdus ar partikulas *kai* palīdzību: *kai kàs* “kaut kas”, *kai kóks* “kaut kāds”, *kai kuris* “dažs”.

Pēc J. Endzelīna domām, liet. *kai kas* laikam ir kr. кое-кто atdarinājums (J. Endz. BV 173). Turpretī J. Otremskis uzskata, ka liet. partikula *kai* ir mantota, t. i., adverbs *kaī* ir partikulas lomā, un ka tā kalpo gan nenoteikto vietniekvārdu, gan nenoteikto apstākļa vārdu darināšanai, piem., *kai kàs* “kaut kas, kāds”, *kai katrās* “kaut kurš no diviem”, *kai kóks* “kaut kāds”, *kai kuris* “dažs”, *kai kadà* “dažreiz, reizēm”, *kai kuī* “kaut kur” (Otrebski III 158 un 364). Pieņemamāks šķiet J. Otremska viedoklis, jo, pirmkārt, *kai kas* nav izolēts gadījums (te ir darīšana ar nenoteikto vietniekvārdu un apstākļa vārdu darināšanas tipu) un, otrkārt, līdzīgs nenoteikto vietniekvārdu darināšanas tips sastopams arī Latgales izloksnē Kalupē (tikai Kalupē liet. partikulai *kai* atbilst partikula *kā*, kam pamatā ir adverbs *kā*, turpretī liet. partikulai *kai* pamatā ir adverbs *kaī*).

La. adverbs *kā* varbūt ir vietniekvārda *kas* lokatīvs, kas radies vai nu no sieviešu dzimtes **kāi*, vai arī no divzīlbu formas, kas bija identiska ar liet. **kojē*. Arī liet. *kaī*

⁶¹ Skat. arī В. М. И л л и ч - С в и т ы ч. Имэнная акцентуация в балтийском и словянском, 48.

tāpat kā la. dial. *kaî* un pr. *kai* ir laikam vecs viensk. lokatīvs, kur *-ai* radies no ide. vīriešu vai nekatras dzimtes **-oi* vai no sieviešu dzimtes **-āi* (La. gr. 474. § un Endz. BV 431. § d). La. un liet. *kas* līdz ar pr. *kas* radn. ar senind. *kaḥ*, go. *has* “wer” u. c. (ME II 166–168 un Fraenkel 199).

56. *kab*, *kad* vietā vēlējuma teikumos Latgalē (ME II 129); *jis pasaka...*, *kab jis atvēstu.. tārpu* Pas. IV 21 (no Ružinas), *kuo vien bārenīte teikšuo, tuo kab* (= lai) *izpildītu* Pas. V 403 (no Rēzeknes) (EH I 572); *kab* “kaut” Viļakā (Z. Prancāne); *kab* “kaut” Šķilbēnos (B. Reidzāne); *kaba // kab // ka* “kaut, lai” Pildā, piem., *kab* (arī *kaba*, *ka*) *tevi veļns parautu*; *kab kad gaļas būtu dabūjuši* “kaut gaļas būtu dabūjuši!” (pēdējā teikumā partikula *kab* pastiprina partikulu *kad*, un abas kopā nozīmē “kaut”). *kaba // kab* “wenn” Dagdā (Bezenberger LDS 171).

J. Endzelīns domā, ka la. dial. partikula *kab* līdz ar liet. dial. *kab* aizgūta no bkr. *каб(ы)* (ME II 129 un La. gr. 586. §).

Ciblas, Pildas un Zvirgzdenes izloksnēs partikulas *kaba*, *kab* un *ka* lieto ar vienu un to pašu nozīmi “kaut”. Tās cita citu var aizstāt teikumā, un teikuma nozīme nemainās. Kā raksta A. Becenbergers, arī Dagdā paralēli lieto *kaba* un *kab*. Partikula *kaba* nevar būt aizgūta no bkr. *каб(ы)*, jo bkr. *ы* augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu aizguvumos vienmēr tiek atveidots ar *y* un nevis *a*. Partikula *kaba* veidota, pievienojot vēlējumā partikulai *ka* pastiprinājuma partikulu *ba*, kas daudzās latgaliskajās izloksnēs vēl ir dzīva arī mūsu dienās. Salikteņa *kaba* pirmā daļa (partikula *ka*) ir vecs vietniekvārda *kas* nekatras dzimtes vienskaitļa nominatīvs un akuzatīvs, kam atbilst pr. *ka*, go. *ha*, lat. *quod* (skat. ME II 128–129 un La. gr. 377. §). Salikteņa otrā daļa (partikula *ba*) radn. ar liet. *bà* “jā gan”, sl. *bo* (bazn. sl. *бо* “jo”), go. *ba* (enklītiskā partikula) u. c. (skat. ME I 246, La. gr. 586. §, Fraenkel 28–29 un Vasmer I 97). Partikulu *kaba* sal. ar *nuba* “nupat” Vārkavā un BW 22217 (no Grobiņas apkārtnes) (skat. ME II 753) no *nu+ba*, *neba*, *neb* un liet. *neba* “neque” (skat. ME II 708) no *ne+ba* u. c. partikulām ar *-ba* otrajā daļā, tāpat arī ar partikulu *kabe* “wenn” Dagdā (skat. Bezenberger LDS 171) no *ka+be* un *kaīb* (izrunā *kaib*) “kaut” Kārsavā (skat. La. gr. 586. §), kas radusies no *kai+be* vai **bi*. La. dial. partikula *kab* var būt formas *kaba* saīsinājums tāpat kā la. dial. *kaib* no **kaibe* vai **kaibi* un la. dial. *neb* no *neba*.

57. *kad* “kaut”, partikula, Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (Z. Prancāne), Rugājos (V. Martuža), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, Vārkavā (M. Dzene), piem., *kab kad druscini siltāks palicis* “kaut druciņ siltāks būtu kļuvis” Šķilbēnos, *kad viens būtu pasacījis* Pildā, Vārkavā. *dabūjam kad gaļas paēst* Pas. VIII 95, *..būs kad pīles kāzām* Pas. XII 397 (no Lubānas) (EH I 573).

kad, vārdveidojošā partikula nenoteikto vietniekvārdu un apstākļa vārdu darināšanai: *kad'kas* “kaut kas” Baltinavā (Rudzīte LD 355), Rugājos (V. Martuža), Pildā, *kad'kurš* “kaut kurš” Baltinavā (Rudzīte LD 355), Rugājos (V. Martuža), Pildā, *kad'kur* “kaut kur” Rugājos (V. Martuža), Pildā, *kad'kaî* “kaut kā” Rugājos (V. Martuža), Pildā.

La. dial. partikula *kad* “kaut” sal. ar liet. partikulu *kàd* “kaut”, piem., *kàd tik mán pavjktu!* “kaut man izdotos!” (skat. LLV 279). La. partikulas *kad* pamatā ir adverbs

kad, tāpat kā liet. partikulas *kād* pamatā – adverbs *kād*, *kāda*. La. *kad*, liet. *kāda*, *kād* drīzāk radušies no pirmsaltu **kadān*, uz ko norāda liet. *kadāngi* “tādēļ ka”, austrumliet. *kadū* un pr. *kadan* “kad, ja”, nekā salīdzināms ar senind. *kadá* “kad” (ME II 131, Endz. BV 431. § a, La. gr. 487. §, skat. arī Fraenkel 201).

58. *kàita*² “spēle, rotaļa” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *kaita* “der Spass, Scherz” Bērzgalē (EH I 575).

*kàitēt*² “spielen, tändeln”: *bēрни kaitē*; *puiši ar meitām kaitē* Latgalē (ME II 136); *kaķis ar peli kaitē* Varakļānos, Zvirgzdenē, *kàitēt*² “auf einem Musikinstrument spielen” Zvirgzdenē (EH I 575); *kàitēt*² “spēlēties, rotaļāties” Ciblā, Pildā. Refl. *kàitētiēs*² “spielen, charmieren, necken, tändeln” Drustos, *kad es biju jauna meita, es ar dažu kaitējuos* BW 9979 (no Dzelzavas), *saulītē sēdēdams, ar puķīti kaitējuos* BW 11423 (no Kuldīgas apr.), *uz ielām kaitējas bērnu bari* MWM VIII 117 (ME II 136), *kaitētiēs* Bērzgalē, *kàitētiēs* Aknīstē, *kàitētiēs*² Vecpiebalgā, *skastie mati, kas ar jums kaitēsies* (M. Kaudzīte) (EH I 575). Pēc S. Raģes ziņām, šis vārds ir arī Lugažos.

kaitīt = *kàitēt*²: *ziļu eiliņu pārrāvu, ar brālini kaitīdama* T. dz. 39360 (EH I 575).

*kaitavāt*² “kaprīzi uzvesties”: *bērnš kaitavā* Aknīstē (EH I 575).

*kaitinātiēs*² “spielen” Vecpiebalgā (EH I 575).

iekaitētiēs “anfangen zu *kàitēt*²” Bērzgalē: *bērnš ir labi iekaitējies; nu būs miers* (EH I 517).

izkàitētiēs: 1) “nach Herzenslust, zur Genüge tändeln, spielen”: *viņas vēl jaunības, lai vēl izkaitējas ar puisiem* A. XVI 317 (ME I 746); *izkàitētiēs*² “pēc patikas, papildam spēlēties, rotaļāties” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; 2) *izkàitētiēs*² “eine Zeitlang (zur Genüge) sich am Ofen wärmen, erhitzen” Aknīstē (EH I 452).

La. dial. *kàita*², *kàitēt*² u. c. līdz ar la. *kaitinātiēs* radn. ar la. *kàist*, liet. *kaīsti*, *prākaitas* “sviedri”, pr. *enkaitītai* jeb *ankaitītai* “angefochten”, acc. sg. *prakāisnan* “sviedrus”. Arī ģermāņu valodās ir radn. vārdi, no vienas puses ar sakni **kai-*, piem., sav. *hei* “karstums, tveice”, vlv. *hei* “karstums; sausums; kalsnums”, no otras puses, ar sakni **kai-* + determinatīvu *-d-*, piem., senisl. *heitr* “karsts”, sa. *hát* t. p., sav. *heiz* t. p., go. *heito* “drudzis, karstums” u. c. (ME II 136 un 135, Endz. SPV 168, Fraenkel 204).

59. *kakaža*: 1) “ein Holz mit gekrümmtem Ende, mit dessen Hilfe Schwungstangen und Schlittensohlen die gehörige, tadellose Krümmung erhalten”: *kakaža – kādas 5 pēdas gaŗš kuoks ar līku galu, kuŗu lietuo pie līkšu liekšanas, lai nemestu gaŗģī* Etn. II 50; *lai slieces, tās liecuot, piegultu pie formas, tās piespieŗ ar kakažu* A. XI 250; *līka, līka dēla māte, kā līkā kakažiņa* BW 25305 (no Tirzas) (ME II 137); 2) “ein Baumstumpf mit zwei Wurzeln, der als Stütze od. als Unterlage eines Hebels beim Heben schwererer Gegenstände oder beim Herausziehen von Baumstämmen dient” Ilūkstē, arī *kakazis*, Bielenstein Holzb. 631 (ME II 137); 3) “jumta kārts, pie kuras pienaglo skaidas vai piesien salmus” Pildā (EH I 576 nav norādīta precīza nozīme), “eine kleine Fichte mit knieförmig gebogenem Wurzelende, die zur Verbindung der *pakši* zweier Gebäude dient” Rankā, *kakažas* “Dachreiter” Nautrēnos, “ein Dachsparren” [En.?] (EH I 576), “das hervorragende Wurzelende am Sparrbalken” Augškurzemē, St., Konv.¹ (ME II 137); 4) “ein Netz” Dzērbenē, Lazdonā, Taurenē, Vecpiebalgā (ME II 137), Cesvainē, Jaunpiebalgā, Lubānā,

Meirānos, Saikavā, Stāmerienā (EH I 576); 5) “eine krumme Deichsel bei den alten Flachsmaschinen” Jaunpiebalgā, Stāmerienā (ME II 137); 6) “etwas Krümmes, Altes, auch als Schimpfwort”: *nebija ne'kādas krietnas ragavas, bija tikai tādas kakažas* A. XVI 283 (ME II 137); 7) “*āķis ratiem pakaļā virves aizmešanai*” [En.?] Zasā (ME II 137); 8) “derjenige Teil eines hölzernen Wagens, der die Vorder – und Hinterachse verbindet” Varakļānos (EH I 576).

*kakažāinis*² “zivju tīkls, kas piestiprināts pie diviem līkiem kokiem un viena taisna (trejbridis)” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. (zīmējumu skat. AE IV 172).

puskakaža “eine Art Fischernetz” Lubānā (EH II 332).

Pēc J. Endzelīna domām, la. dial. *kakaža* (ar reduplikāciju) varbūt radn. ar liet. *kēžas* “корявое, уродливое дерево” (ME II 137). Turpretī K. Būga la. dial. *kakaža* līdz ar la. dial. *kakale* “penis” saista ar liet. *kakaŗlis* “ilga mentē, lenktu galu, puodams maiŗyti, neiŗtraukus jŗ iŗ peŗiaus”, kr. *kokopa* “лесина с корнем”, *кочера* “суковатое дерево, коряга”, *кочерга* “krāsns kruŗis” (Būga II 216, ME II 137). E. Frenkelis la. dial. vārdu *kakaža* un *kakale*, -is “penis” piederību pie ŗis radn. vārdu grupas atzīst par nedroŗu (Fraenkel 205). Gan no fonētiskā, gan no semantiskā viedokļa visticamākā ŗķiet J. Endzelīna etimoloŗija, jo gan liet. *kēžas*, gan la. dial. *kakaža* un *kakazis* var atvasināt no saknes **keŗ-*, **koŗ-* “līks (koks)”. ŗī sakne salīdzināma ar ide. **keŗ-*, **keng-*, **kek-*, **kenk-* “miets, koka tapa, kāsis, osa”, par kuru skat. Pokorny I 537.

60. *kāldans*² “mager” Varakļānos, Vārkavā, *kaldans* t. p. Latgalē, Augŗkurzemē, Zasā (ME II 140).

kaldaune “eine grosse, magere Kuh” Lazdonā (ME II 140).

La. dial. *kāldans*² līdz ar la. *kālst*, *kāltēt* radn. ar liet. *kalŗys* “skopulis, sīkstulis” (< **kaltŗs*), vlv. *hellich* “izslāpis, alkstoŗs, slāpstoŗs, noguris”, vav. *hel*, *helic* “noguris, gurdens, vārgs” (ME II 140 un Fraenkel 208).

61. *kāŗ*² “während” Aulejā: *kāŗ tu nŗtis siesi, tāŗ es citu kuo padarŗu* (EH I 600).

*kāleit*² “bis, solange als” Bauskā (ME II 190), Bērsmuiŗā, Elejā, Salgalē, Sesavā (EH I 600).

*kāŗit*²: 1) “wenn (sobald als?), solange als, während”; 2) “sehr lange” [En.?] Nŗcā (EH I 600).

kale “bis, solange als” [En.?] Rozenbergers. Salasŗšana. Jelgavā, 1773, 27. lpp. (EH I 577).

kaled “wenn” [En.?] Pas. IV 477 (EH I 574).

kaleit, *kalēt* “bis, solange als” Zaŗeniekos, Dalbē, *kaleit* BW 14827,2 (ME II 141); *kalei* U., Spr. (ME II 141), Zasā (EH I 577); *kalēt* Naudŗtē, BW 13017 (ME II 141), Biel. U. (EH 577); *kalēt*² Meŗamuiŗā (EH I 577); *kalēt* Meŗotnē (ME II 141); *kalēt*² Lestenē (EH I 577).

La. dial. *kāŗ*² līdz ar la. dial. *kāleit*², *kāŗit*², *kaleit*, *kalēt* u. c. radn. ar liet. *kōl(ei)* “līdz kuram laikam, cik ilgi, līdz kamēr” (pēc J. Endzelīna *kōl*), lat. *quālis* “kāds, kā”, senbulg. *коли* “kad”, *коль* “cik, cik stipri, cik ļoti”, po. *kilka* “daŗi, nedaudzi, nedaudz” u. c. (EH I 600 un Fraenkel 280).

62. *kamāt* : 1) “drückend, knutschend, liebkosend quālen” Alūksnē, Saikavā, (ar -*āt*) Naurŗēnos; “quālen” Birŗos, Saukā (ar -*āt*) Aulejā, Bēŗzpilī, Bēŗzgalē, Kalupē,

Pildā, Varakļānos, Zvirgzdenē; “spaidīt, kutināt” Aknīstē; “drücken, knutschen” Mēmelē (EH I 581); *kamāt* “*spaidīt, kutināt, mīlinuot saveikt*” [En.?] Zasā (ME II 149); 2) “unordentlich kneten” [En.?] Svitenē, “*pikāt*” [En.?] Ērgļos: *kamāt mīklu* (EH I 581); 3) “knillen” Kalncempjos, “nekārtīgi salikt” [En.?] Mēdzulā (EH I 581); 4) “?”: *atliduo.. kâ mirdzuoši laimes putni, kamādami raižu un rūpju nuomāktās dvēseles* J. Veselis (no Neretas) (EH I 581). Refl. *-tiēs*: 1) “einander drücken, knutschen, quälen” Alūksnē; 2) “sich plagen, abmühen, quälen” Praulienā, Saikavā, Saukā (ar *-ât*) Aulejā, Bērzgalē, Nautrēnos, Pildā, Varakļānos, Zasā, *..kamājas ..ar rudziem* J. Veselis (no Neretas); 2) “*bez vajadzības kur jaukties, gruožūties*” [En.?] Kalncempjos; 3) “sich mühsam fortbewegen” Lubānā (EH I 581).

kamuôt: 1) “mit Mühe eine Strecke zurücklegen” Kazdangā, BW 29768,1 (no Vidzemes vai Kurzemes) un 31818,1 (no Vidzemes vai Kurzemes); 2) “ein sauer Stück Arbeit auflegen, marachen” L., “abstrapazieren” Krustpilī, “quälen” Latg., 1921, Nr. 52,23, Lubānā, Etn. III 1, Gulbenē, Auškurzemē; 3) “grosse Stücke mit vollgestopftem Munde kauen, essen” Bērzaunē. Refl. *-tiēs* “sich balgen, sich abstrapazieren” Bērzaunē, Neretā (ME II 153).

*nūokamāt*² “nomocīt” Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

sakamuôt “samocīt” Latgalē: *zirgs stipri sakamuots* Bebreņē (ME III 644).

La. dial. *kamāt*, *kamuôt* līdz ar liet. *kamūoti* “apspiest, mocīt” (ME II 153) radn. ar sl. *komati* “grūstīt”, kr. *кометь* “nogurdināt, novārdzināt sevi” (Būga I 446), la. *kamuōls*, liet. *kamuolys*, la. *kams*, kr. *ком, комкаты* “burzīt, gumzīt” (Fraenkel 214), senisl. *hemla*, vav. *hemmen* “kavēt, palēnināt, bremsēt”, sa. *hemman* “kavēt, palēnināt, bremsēt, aizbāzt, slēgt, savaldīt”, v. dial. *ham* “sakas”, gr. *κωμῦς* “sainis, nasta” un varbūt arī ar arm. *kamel* “to press” (ME II 153 un Fraenkel 214).

63. *kana*, vārdveidojošā partikula.

kana kas “kaut kas” Kalupē (Rudzīte LD 355, L. Kancāne), Nīcgalē (L. Zukule).

kana kāds “kaut kāds” Kalupē (Rudzīte LD 355, L. Kancāne).

kana kurš “kaut kurš” (Rudzīte LD 355, L. Kancāne), Nīcgalē (L. Zukule).

kana kur “kaut kur” Kalupē (Reķēna 399).

Partikula *kana* sākotnēji bija vietniekvārda *kas* illatīva forma, piem., Daukšas postillā *kanà* “kurp”, *kaná* “kurp” (Otrębski III 298)⁶².

Arī liet. valodā, tāpat kā latgaliskajās izloksnēs, ar partikulas *kana* palīdzību darina vietniekvārdus un apstākļa vārdus, piem., *kana kàs* “nezin kas” Jūžintos un Juškeviča vārdnīcā, *kana kas* Užventē, *kanakoks* “kaut kāds” Miežiņa vārdnīcā, 105. lpp. (skat. LKK VI 51), *kana kada* (skat. Otrębski III 364).

64. *kārst*² “reif werden” Varakļānos, Krustpilī (ME II 199).

kārst: *rudzi kārst* Aulejā, *uogas kārst* Varakļānos, Pas. V. 149 (EH I 603); *karst* vai *kārst* “altern, reif werden”: “novēcot” Ulm., “nogatavoties” Bērzaunē (ME II 164,

⁶² E. Fraenkel. Zu den litauischen indefiniten Adverbien und Pronomina. – Archivum Philologicum, V. Kaunas, 1935, 54–55. un Z. Zinkevičius. Lietuvių dialektologija. Vilnius, 1966, 439.

EH I 589).

La. dial. *kàrst*², *kàrst* līdz ar liet. *kàrsti* “nogatavoties, novecot” radn. ar č. *kršati* “samazināties, kristies svarā”, *zakršlý strom* “panīcis koks”, senind. *kršá-h* “novājējis, vārgs, slimīgs”, *kršyati* “novājē”, av. *kərəsa-* “vājš, panīcis”, senisl. *horr* “vājība” u. c. (ME II 164, Fraenkel 223–224).

65. *kazi(n)* “diezi(n)”, niansējuma (nenoteiktā) un vārdveidojošā partikula.

kazin “diezin”, nenoteiktā partikula Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *kazin ci jis aties* “diezin vai viņš atnāks” Pildā.

Partikula *kaszin* sastopama klasiskajās latviešu tautasdziesmās. No vienas puses, tā ir sinonīms partikulai *diezin*. Kā partikulas *diezin* sinonīms tā lietojama nenoteiktības nozīmē, piem., *kaszin tautas kuo duomāja, rudenim atejuot* BW 6685 (no Krustpils) (skat. VLIR VII 111).

No otras puses, partikula *kaszin* ir sinonīms partikulai *varbūt*. Šai nozīmē partikula *kaszin* lietojama tādas nenoteiktības nozīmē, kam zināmas iespējamības nokrāsa, piem.: *kaszin man gadšies pusvācietlils valkātājs* BW 7041 (no Tirzas), *sqāj stalti, tautu dēls, kaszin māte mani duos* (variantos – *varbūt*) BW 14289 (no Krustpils) (skat. VLIR VII 111).

Vēl sastopamas arī citas šīs partikulas formas: *kas'zi*, *kas'zin* “kas zina, varbūt”: *kas'zi māte mani duos* BW 14447 (no Skrundas) (ME II 170), *kaz*, *kazi*, *ka'zi*, *kals'zin* “kas zina, varbūt”: *kaz vai netiktu vieglāk*. J. Kleinberģis (no Lestenes), *kazi mēs vēl pazīsim* A. XI 109 (ME II 182).

Partikula *kas'zi*, *kas'zin*, *kaz*, *kazi*, *ka'zi*, *kaszin*, *kazin* nenoteiktības nozīmē (piem., *kazin ci jis aties* “diezin vai viņš atnāks” Pildā) jāsalīdzina ar liet. partikulu *kāž*, *kaži*, *kažin*, ko lieto jautājot, šauboties, nenoteiktības apzīmēšanai, piem., *kažin ar jis ateis* (skat. ME II 182, LLV 297).

Partikulu *kazi(n)* lieto arī nenoteikto vietniekvārdu un apstākļa vārdu darināšanai.

kazin kas “diezin kas” Nirzā (Rudzīte LD 355), Rugājos (V. Martuža), Pildā, Ciblā, Zvirgzdenē, Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Nīcgalē (L. Zukule); *kazi kas* “diez kas” Kalupē (Rudzīte LD 355), *kazikas* Kaldabruņā (FBR XVII 52). Augšz. *kazi(n) kas* no *kas zin(a) kas* tāpat kā liet. *kažin kàs*, *kaži kàs* un *kažkàs* “nez(in) kas” no *kàs žino kàs* (skat. Otrębski III 158 un 364).

kazin kâds “diezin kâds” Rugājos (V. Martuža), Kalupē (L. Kancāne), Vārkavā (M. Dzene), Nīcgalē (L. Zukule), *kazi kâds* Kalupē (FBR XVIII 36), *kazin kaîds* Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, Nirzā (Rudzīte LD 355). Augšz. *kazi(n) kâds* un *kazin kaîds* no *kas zin(a) kâds* resp. *kaîds*; līdzīgi liet. *kaži(n) kóks* un *kažkóks* no *kàs žino kóks*.

kazin kurš “diezin kurš” Viļakā (Z. Prancāne), Rugājos (V. Martuža), Baltinavā (Rudzīte LD 355), Nirzā (šai izloksnē parastāka forma ar noteikto galotni, skat. Rudzīte LD 355), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē (arī šais 3 izloksnēs parastāka forma ar noteikto galotni), Vārkavā (M. Dzene), Kalupē (L. Kancāne), Nīcgalē (L. Zukule). Sal. ar liet. *kažin kuris* “nezin kurš”.

kazin ciēk “diezin cik” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *kazi cik* Kaldabruņā (FBR XVII 63). Sal. ar liet. *kaži(n) kīek* “nezin cik”.

kazin kâ “diezin kâ” Vārkavā (M. Dzene), *kazin kaî* Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *kaskâ* “irgendwie” (J. Lautenbachs no Kandavas raj. Matkules, ME II 169). La. dial. *kazin kâ*, *kazin kaî*, *kaskâ* no *kas zin(a) kâ* resp. *kaî* līdzīgi kā liet. *kažin kaīp* “nezin kâ” no *kàs žīno kaīp*.

kazin kad “diezin kad” Vārkavā (M. Dzene), Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā. *kaskad* “irgend einmal” Varakļānos, Grenčos (ME II 169). La. dial. *kazin kad*, *kaskad* no *kas zin(a) kad* tāpat kā liet. *kažin kadà*, *kažkadà* (pēc K. Mīlenbaha un J. Endzelīna, *kaškadà*) “nez(in) kad” no *kàs žīno kadà* (skat. ME II 169).

kazin kur “diezin kur” Vārkavā (M. Dzene), Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, *kazin kur* // *kazi kur* Kalupē (Reķēna 298). *kaskur* “irgendwo” Bēnē (ME II 169). La. dial. *kazin kur*, *kazi kur*, *kaskur* no *kas zin(a) kur* tāpat kā liet. *kažin kuŗ*, *kaži kuŗ*, *kažkuŗ* (pēc K. Mīlenbaha un J. Endzelīna, *kaškūr*) no *kàs žīno kuŗ* resp. *kūr* (skat. ME II 169).

kazin par'kuô “diezin kāpēc” Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, *kazin par'kuô*² “diezin kāpēc” Vārkavā (M. Dzene).

La. dial. *kazi(n)* u. c. tāpat kā liet. *kaži(n)*, ir saliktenis, kura pirmās daļas pamatā ir vietniekvārds *kas* (= liet. *kas*, pr. *kas*, senind. *kaḥ*, go. *has* “wer” u. c., skat. ME II 168 un Fraenkel 199) un otrās daļas pamatā ir verbs *zināt*, kas līdz ar liet. *žinóti* un pr. *ersinnat* “erkennen” radn. ar bazn. sl. *znamu*, kr. *знать*, po. *znać*, senind. *jānāti* “zina”, av. *zanti-* “zināšanas”, gr. *γινώσκω* “erkenne”, lat. *nōscere* “erkennen”, go. *kunnan* “zināt” u. c. (ME IV 721–723 un Fraenkel 1310–1311).

66. *kņieptiēs*² “būt īgnam (par cilvēku); atlikt ausis atpakaļ un nokārt apakšējo lūpu (par zirgu)” Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *kņieptiēs* “die Ohren (nach hinten) anschmiegen (von Pferden)”: *zirgs kņiepjas* Zasā (ME II 249); *kņieptiēs*² Nautrēnos, *kņieptiēs* Gaigalavā (EH I 632); *kņieptiēs*² “das Gesicht verziehen” Aulejā (EH 636).

sakņiept “aufwerfen, zukneifen (die Lippen)”: *zirgs sakņiepa*² *lūpu* Biržos (ME III 652). Refl. *sakņieptiēs* “die Lippen zukneifen”: *jaunkundze iet sakņiepusies* Varakļānos (ME III 652); *sakņieptiēs* “saviebties” [En.?] Aulejā (EH II 418); *sakņieptiēs*² “kļūt īgnam (par cilvēku); atlikt ausis atpakaļ un nokārt apakšējo lūpu (par zirgu)” Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

La. dial. *kņieptiēs*² radn. ar liet. *kņiepties* vai *kņipti* “liekties”, *kņibti* “krist, nolaisties, liekties” (baltu sakne **kneip-*: **knip-*: **knib-*), go. *ganipnan* “būt skumjam”, senisl. *hnípa*, sa. *hnípiān* “nokārt galvu, būt sliktā garastāvoklī” (skat. ME II 249 un CГГЯ I 76).

67. *krāipans*², lamu vārds, ar kuru pārākais pājā vājāko, Alūksnē (augšz. *ai* var būt no *ei* un otrās zilbes *a* no *ē*) (ME II 256); *kraipīt* “verziehen, krümmen” Mežotnē, refl. *kraipītiēs*: 1) “hässlich, unanständig lachen”, 2) “guoŗīties, šķuobīties” [En.?] Mežotnē, Elejā (ME II 256).

La. dial. *kraipans*, *kraipīt*, *-iēs* radn. ar liet. *kreipti* “griezt, vērst, grozīt”, *krỹpti* “nepatvaļīgi griezties, pavērsties”, *kraipýti* “šurp un turp grozīt, virzīt”, bazn. sl. *крѣсь*

“τροπη” un varbūt arī senskand. *hreife* “plaukstas locītava”, senisl. *hreifī* “plaukstas locītava, tvēriens, dūre” (ME II 256 un Fraenkel 292).

68. *kremele* “ein angenähtes Stück am Frauenhemde” Alūksnē. Radn. ar sl. *kroma* “mala”? (ME II 272).

69. *krēsns*, secināts no infl. *krasnys* “siadły, krępy” Kurmin 194 (ME II 274). Sal. ar liet. *krēsna* “plecīgs, drukns” (ME II 274).

K. Būga domā, ja gadījumā saknes **krēs-* (no kuras liet. *krēslas* “krēsls, atzveltne krēsls, taburete”) pirmnozīme ir bijusi “sēdēt” un nevis “pīt, vīt”, tad liet. *krēsna*, *krēslas* “maza vai drukna auguma, plecīgs, spēcīgs” un la. dial. *krēsns* (izsecināts no infl. *krasnys* t. p.) radn. ar liet. *krēslas* la. *krēsls*, pr. *creslan* “barkenstul”, kr. *кресло*, po. *krzesło*, kr. *крочно* “stelles”, po. *krosno* t. p. u. c. (Būga II 163, ME II 274 un Fraenkel 294).

70. *krūmine* “augš, kas tikai krūmos aug” [En.?] Varakļānos (EH I 662).

La. dial. *krūmine* sal. ar liet. *krūminē* “krūms” (pēc J. Endzelīna, *krūminē*) (EH I 662). Pamatā lietvārds *krūms*, kas radn. ar liet. *krūmas* (skat. ME II 292).

Tā kā la. vārdam *krūms* ir arī nozīme “kušķis, bars, kaudze”, tad J. Endzelīns (arī A. Leskīns un E. Frenkelis) domā, ka la. *krūms* un liet. *krūmas* varbūt radn. ar la. *kraūt*, liet. *krāuti* u. c. (ME II 292, skat. arī A. Leskien. *Bildung der Nomina im Litauschen*, 192 un Fraenkel 302). Pēc E. Frenkeļa domām, grūti saistīt liet. *krūmas* un la. *krūms* ar senbulg. *гръмь* “krūms, krūmi”, kā to dara V. Maheks un E. Bernekera⁶³ (Fraenkel 302).

Tā kā baltu un slāvu valodās var mīties līdzskaņi *k* un *g*, piem., liet. *kriáušē* “bumbiere”, pr. *causios*, *causy*, bazn. sl. *гроуша*, *кроушька*, bulg. *кпуша*, sh. *кпушка*, senkr. *гпуша*, kr. *гпуша*, ukr. *гпуша*, po. *grusza*, slov. *gruša*, *hruša* u. c. (skat. Преображенский I 163)⁶⁴ un īsie un garie patskaņi, tad E. Bernekera un V. Maheka etimoloģija jāatzīst par nevainojamu.

71. *krūmplis*² “das Fingergelenk (“wo die Haut gerunzelt ist” [En.?])” Aulejā, Kaldabruņā (EH I 659).

La. dial. *krūmplis*² līdz ar liet. *krūmplīs* “pirksta kauliņš” radn. ar sa. *gehrumpen* “krunkains”, sav. *hrimfan* “raukt, liekt”, po. *krępy* “drukns, plecīgs” un varbūt ar la. *krembles* “Pilz”, liet. *kremblīs* “Eierschwamm, Pfifferling, Dotterpilz, ešbarer Pilz” u. c. (skat. EH I 659 un Fraenkel 302 un 293).

72. *krutināt* “wiederholt schütteln” Aulejā. Sal. ar liet. *krūtinti* “kustināt” (EH I 662); la. dial. *krutināt* radn. arī ar liet. *krutēti* “kustēties”, vav. *rütten* (no **hrudjan*) “kratīt, purināt”, sa. *hréadēmús* “sikspārnis” (skat. Fraenkel 303).

73. *kumeļnīdza* “eine trächtige Stute” (EH I 674), *kumīļnīdza* t. p. Aulejā (EH I 674). *kumeļnīca ķēve* “grūsna ķēve” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *kumelīce* “eine junge, trächtige Stute” L., Bērzaunē, *kumelnīca* t. p. Sausnējā, *kumelīdze* “eine trächtige Stute,

⁶³ Skat. V. M a c h e k. *Recherches dans le domaine du lexique balto-slave*. Brno, 1934, 3 un Berneker I 359.

⁶⁴ Skat. arī С. Б. Б е р н ш т е й н. *Очерк сравнительной грамматики славянских языков*, 73–74.

eine Mutterstute" Kazdangā, Briņķos (ME II 311); *kumelņīca* "Mutterstute" Lubānā (ME II 311); *kumelnīca* "die Stute" Aknīstē (EH I 673).

La. dial. *kumelņīdza*, *kumelņīca*, *kumelīce*, *kumelīdze* u. c. formas sal. ar liet. *kumelīga* "grūsna (par ķēvi)" (ME II 311). Visi šie vārdi radn. ar la. *kumeljš* (Latgalē *kumelis* "ērzelis"), liet. *kumeljšs* "ērzelis, kumeljš" un senind. *kumārā-* "(jaunpiedzimis) bērns, puika, jauneklis, dēls" (senind. vārds semantiskā ziņā stāv vistuvāk ide. vārda sākotnējai nozīmei) (skat. Fraenkel 309).

74. *kūone*² "gandrīz" Kalupē (Reķēna 298). Sal. ar liet. *kuonē* "tikko ne, tik tikko ne, bezmaz, gandrīz". Liet. *kuonē* un la. dial. *kūone*² < vietniekvārda *kas* instrumentālis *kuo* + negācija *ne*, bet liet. *konē* "= *kuonē*" < vietniekvārda *kas* ģenitīvs *ko* + negācija *ne* (skat. Fraenkel 281 un Otrębski III 298).

75. *lāts*², -s "ein grosser Lärm (z. B. vom Hundegebell beim Verfolgen von Hasen)" [En.?] Varakļānos, *suņi lāti dzeņ* Zasā (EH I 730).

La. dial. *lāts*² līdz ar la. *lāt* "riet, lamāt, zākāt, bārt, apmelot, nomelnot", *lādēt*, *lāsts* radn. ar liet. *lōti* "riet, kvekšķēt, vaukšķēt, bārt, apmelot, nomelnot, lādēt, lādēties", *lotīš* "vilku riests", kr. *лаять*, po. *lajać* "riet, bārt, lamāt, zākāt", senind. *rāyati* "rej", arm. *lam* (aor. viensk. 3. p. *elac*, imperf. viensk. 3. p. *layr*) "raudu", gr. *λαλειν* un *λαλήμεναι* φθέγγεσθαι Hesychius Alexandrinus, alb. *leh* "reju", lat. *lātrāre* "riet, kliegt, trokšņot, ķildoties, rāties, stipri censties, zākāt", īru *lím* "lamāju, apsūdzu, apvainoju" (no **lējō*), go. *laifloun* "ἐλοιδόρησαν", senisl. *lómr* "k dziedziens, vaimanas, gaudas, žēlabas" (skat. EH I 730 un Fraenkel 387).

76. *lekmenis* "morastige Wiese" Alūksnē (ME II 448), "einschiessende Stelle" Zasā (EH I 732); *lekminis*: 1) "eine einschiessende, quebbige Stelle od. Wiese" Varakļānos (ME II 448), Aulejā, Pildā, Zasā (EH I 732), Ciblā, Zvirgzdenē; 2) pārn. "ein weiches Fleischstück" Aknīstē (šai izlokšnē lieto arī kā lamu vārdu) (EH I 732).

La. dial. *lekmenis*, *lekminis* līdz ar liet. *lekmēnē* "liela peļķe, dūkst, purvs" radn. ar la. *lēkns*, *leceks*, liet. *lēkmē* "gļēvs, neenerģisks, novājējis cilvēks", *lakmenā* "dziļš dīķis, kurā ir diezgan daudz dūņu", la. dial. *lēkna* "mitra, auglīga zeme, pļava", *lēkužas* "liela, mitra pļava" un varbūt ar liet. *lēkna* "zema pļava, ar ūdeni pārplūdusi pļava" (pēc J. Endzelīna, *lēkna* ME II 457); K. Būga domā, ka pareizi būtu jāraksta *liekna* (Būga II 35) (skat. ME II 443, 448, 457, 459 un Fraenkel 352–353). Iespējams, ka visu šo formu pamatā ir sakne **lēk-*, **lok-* "mīkst, maigs, ļengans" (skat. arī ME II 443). Tālāk visi šie vārdi varbūt radn. ar la. *lakats*, liet. *lākatas* "lupata, ielāps", gr. *λακίς* "lupata", lat. *lacerāre* "sadriskāt, saplēst lupatās, saplosīt, sakropļot", alb. *lakur* "kails, plīks" u. c. (Fraenkel 352–353 un 336).

77. *lēps* "schwächlich" Vārkavā, "plump, ungeschickt im Gehen" Alūksnē (ME II 461), *lēps* Kalupē, *lēps* "bez rakstura" [En.?] Strods Par. vōrdn. 102 (EH I 738); *lēps* "neveidīgs, neveiklis, mīkstulis" [En.?] Zasā (ME II 461).

lēpa "ein Mensch, der ungeschickt, langsam geht", comm., Alūksnē (ME II 539).

La. dial. *lēps*, *lēpa* radn. ar liet. *lēpa* "gurdens, neveiklis cilvēks" (pēc J. Endzelīna *l'ēpa*), *lēpti* "kļūt gurdam, pagurt" (pēc K. Būgas *l'ēpti*) (ME II 539). Pie šīs pašas etimoloģiskās grupas pieder arī la. *lēpns* (par šā vārda dažādām nozīmēm

skat. E. Blese. Valoda un tautas gars, 181, 195 un skk.), *lept* u. c., gr. λεπτός “tievs, plāns, lielisks, maigs, liegs, vārgs, slimīgs, trausls, novājējis”, lat. *lepidus* “glīts, jauks, pievilcīgs, laipns” u. c. (Fraenkel 358).

78. *lizīka* “karote” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *lizīka* “der Löffel” BW 26150,1 (no Sakstagala) (ME II 476 un EH I 745), *lizīka* Latgalē (ME II 476), Bērzgalē, Ozolmuižā Latgalē, Varakļānos, Viļānos, *bezdelīgu lizīceņa* “viola arvensis” Ulanowska Łotysze 14 (EH I 745); *lizīka* BW 19407,13 (no Višķiem) (ME II 476); *lizīka* “karote” Kalupē (L. Kancāne); *lizīga* “karote” Zasā (EH I 745).

ME II 476 izteikta doma, ka vārds *lizīka*, *lizīka* aizgūts no slāvu valodām. Šo etimoloģiju atkārtoti arī M. Fasmers (Vasmer II 75). Taču vārda fonētiskais sastāvs izslēdz aizguvuma iespēju. Nav kaimiņu slāvu valodās tāda avota, no kura varētu atvasināt la. dial. *lizīka*, *lizīka*, *lizīga*. Ja pieņemtu par aizguvuma avotu kr. dial. *лыжка* vai po. *łyżka* “karote”, tad tas skanētu augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs **lyška*, bet ja šis vārds būtu aizgūts senkrievu valodas laikā, tad skanētu **luizika* vai **luižika*, jo senkr. *ы* aizguvumos tiek aizstāts ar *ui* (skat. La. gr. 32. §). Turpretī bazn. sl. *лъжыца* “karote” dotu la. dial. (latg.) **lužeica* vai **luzeica* (ar *ei* < *ī*) (skat. arī Būga III 761–770 un La. gr. 32. §). Šādu formu nav latgaliskajās izloksnēs. Bez tam, ja pieņemtu, ka augšzemnieki karotes nosaukumu aizguvuši no slāvu valodām, tad būtu grūti izskaidrot lauzti intonēto *-ī-*, jo parasti latviešu valodas aizguvumos no citām valodām nav lauztās intonācijas celmā, izņemot dažus gadījumus, kurus var izskaidrot ar analogijas principa palīdzību (skat. La. gr. 14. § a), piem., vārdā *meīta* lauztā intonācija, iespējams, radusies vārda *dēls* ietekmē, vārdā *baznīca* lauztā intonācija radusies mantoto vārdu ar izskaņu *-nīca*, piem., la. dial. *sālnīca*² “sālstrauks”, *sāiminīca*² “saimniece” u. c. ietekmē.

La. dial. *lizīka*, *lizīka*, *lizīga* “karote” radn. ar la. *laizīt*, la. dial. *lizguōt* “laizīt” Aknīstē, *lizgāt* “laizīt” Nautrēnos, Varakļānos (EH I 745), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē un *lizgūt* “uzsūkt” Lubānā, piem., *lizgūt asinis* (EH I 745). Arī citas ide. valodas liecina, ka šāds etimoloģisks skaidrojums pilnīgi iespējams, tā, piemēram, lat. *ligula* “karote” (< **lighlā*) un *linxī* “laizīt”, vidusīru *liag*, kimru *llwy*, bret. *loa*, korn. *lo* “karote” (< **leighā*) un kimru *llyfu*, *llyw* “laizīt” (skat. Pokorny I 668 **leigh-*, **sleigh-* “laizīt”). Par piedēkli *-īk-* skat. Endz. BV 148. §)⁶⁵.

Semantiskā ziņā la. dial. *lizīka* “karote” var salīdzināt ar liet. *šāukštas* “karote” un *šauti* “kišti, stumti ī krosnī” (skat. A. Sabaliauskas. Dēl liet. *šāukštas* kilmēs. – “Baltistica”, 1965, I (1), 83–84).

79. *luōms* “šķūnī sakrauta labība” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *labību kraun luōmā* Aknīstē (EH I 767). Liekas, ka ar šo pašu nozīmi vārds *luōms* sākotnēji ir bijis arī frazeoloģismā *meita noukrituse nuo luoma* “meitai piedzimis ārlaulības bērns” Aknīstē (skat. EH I 767 *luōms* + 7), sal. ar līdzīgu frazeoloģismu *bāba nuokrita nuo cepla* “sievai piedzima bērns” Pildā. *luōms* “die Schicht, Reihe” Sausnējā, *auseklītis aiz jūriņas saulei svārkus šūdināja; divi luomi zelta lika, trešuo tīra sudrabiņa* t. dz., *mēlni*

⁶⁵ E. P. Hamps proponē pirmslāvu formu **lugā* “karote”, ko salīdzina ar slāvu un albāņu formu **lugā*, skat. E. P. H a m p. Lithuanian *šāukštas*. – Baltistica, III (1). Vilnius, 1967, 107–108.

luomi (*rūsa*) *linu laukā* Liezērē, *sētiņa trim luomiem taisīta* Spr. (ME II 526); *luōms* “Abteil eines Zaunēs von einem Zaunpfahl (resp. einem Paar Zaunpfähle) bis zum andern” Bērzgalē, Varakļānos, Lubānā, Saikavā, Sarkaņos, *lūoms*² t. p. Mēdzulā, *luoms* t. p. Vestienā, Lubejā, Zasā (EH I 767). Ar iepriekšējo nozīmi cieši saistīts *luōms* “die zum Passieren dienende Stelle im Zaune eines *apluoks*” Ērgļos (ME II 527), kur notikusi nozīmes sašaurināšanās. *kuoks luomiem aug* “перехватать [?] (от одного пояса сучьев до другого)” [En.?] Spr. (ME II 526); *luōms* “(koka) slaidums” [En.?] Kaldabruņā (EH I 767); *rudzi luomiem vien izsēti* U. (ME II 526); *luōms* “*dzijas gaņums starp diviem mēstuvju kuokiem*” [En.?] Kaldabruņā, *es jau vienu luomu nuoaudu* Sarkaņos, Lubānā, Saikavā, Cesvainē, Mežotnē (EH I 767); *jī vienu luōmu izaude* “viņa vienu *luōmu* noauda” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *luōms* “ein Stück, Abteil” Sunākstē, *vienu luōmu kājām gāju* Biržos, *luōms* “eine Reihe von Gebäuden unter einem Dach” Bērzgalē: *kārmu luoms* (EH I 767).

La. dial. *luōms* līdz ar la. *lāma* radn. ar liet. *lúoma(s)* “daļa, zemes strēmele, kārta, suga, veids”, *lúoma* “acu dobums”, *lomā* “bedre, ala, ieplaka”. Šie la. un liet. vārdi tālāk radn. ar liet. *laminti* “saburzīt, cieši spiest pie sevis, iejādīt (zirgu)”, la. *leimt*, liet. *lémti* “savienot, nolemt, piešķirt, dāvināt, izšķirt, ietekmēt”, la. *limt*, liet. *limti* “aizlūzt, lauzt”. Liet. *laminti* līdz ar la. *lamīza* radn. ar kr. лом “lauzums, lūzums; atlauzts (atlūzis) gabals”, лам “lauzums, žagari, žagarmalka”, senbulg. ломити, kr. ломить, po. łomić “lauzt”, sav. lam, senisl. lami “klībs, sakropļots”, sav. lemjan “paralizēt”, senisl. lemja “paralizēt, sist, sadauzīt, sadragāt, kavēt”. Pamatā ide. sakne *lem-, *lom-, *lṃ- (Fraenkel 385, 338, 375 un ME II 526–527).

Semantiskā ziņā liet. *limti* “aizlūzt, lauzt” un liet. *lomā* “bedre, ala, ieplaka”, la. *lāma*, sal. ar kr. лом “lauzums, lūzums” (senāk arī “staignājs, purvs”) un senbulg. лам “ala, bedre” stiepuma pakāpē (skat. Fraenkel 385).

80. *maudāt* “?”: *māte savus pabērņus maudā* (“moka”?) *ap darbu* Zvirgzdenē (EH I 785).

apmauds “Ärger, Unmut” Preiļos: *nuo apmauda* “vor Ärger” (EH I 100).

La. dial. *maudāt*, *apmauds* līdz ar liet. *apmaudyti* “kaitināt”, *āpmaudas* “skumjas, īgnums, dusmas”, *maīsti* “trūli sāpēt, kvēli vēlēties kaut ko, būt īgnam” radn. ar: a) (sakne pamata pakāpē) bulg. муџен “lēns, tūlīgs, nevīžīgs”, po. mudzić “vilcināties” u. c., b) (sakne zuduma pakāpē) senbulg. измѣџти “debilitāri”, kr. моџеть “novājēt, dilt”, po. mdły “vājš, mīksts”, mdlić “novājināt”, č. mdlý, mdlíti u. c. (skat. EH I 100, 785 un Fraenkel 420).

81. *māule*² “das Innere der *ratu rumba*” Varakļānos, Vārkavā, Biržos (?), Sausnējā, *maule* Latgalē, U., Neretā, *maule* “ratu rumba” Latgalē un Augškurzemē, Sēlpilī, BW 19423 var. (no Susējas), *maule* “rumba” [En.?] Zasā (ME II 569); *māule*² Aulejā, Zvirgzdenē, Aknīstē, Kaldabruņā, Sunākstē, *maule* Bērzgalē, Kalupē, Praulienā, Susējā (EH I 786).

Atvasinājums no verba *maūt* “maukt” (ME II 569). La. dial. *maūt* “maukt” līdz ar liet. *māuti* “vilkt, skart” radn. ar senind. *māvati* “sien”, lat. *movēre* “iekustināt”, vav. *mouw* “uzrocis”, vlv. *mouwe* “piedurkne” u. c. (ME II 570 un Fraenkel 421).

82. *maût*: 1) “untertauchen, schwimmen” (ar *aû*) Bērzgalē, Līksnā, Varakļānos, Zvirgzdenē, Aknīstē, Cesvainē, Kaldabruņā, Līvānos, Praulienā, Saikavā, Sarkaņos, Sunākstē, (ar *au*) Pilskalnē, Vecgulbenē (EH I 787), Saukā, Zasā, Mēmelē, *pīles maun apakš ūdens U.*, *zirgs māve pār upi Neretā*, Liepkalnē, *zuose māva pa ūdeni* BW 8457,7 var. (no Lubānas) (ME II 570); *maût* “peldēt” Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *jis māve dižen drīži* “viņš peldēja ļoti ātri” Pildā; *maût* “peldēt” Aiviekstē, Asarē, Medņos, Dignājā, Raudā, Zasā, *maût* “peldēties” Sarkaņos, *maut*² “peldēt” Naujenē, Dvietē, Kalsnavā, Lašos, Mētrienā, Pilskalnē, Ritē, Saukā, Sāvienā, *maut* “peldēt” Ābeļos, Krustpilī, Līvānos, Mārcienā, Sunākstē, *maût* “peldēt” Biržos (VLI mat.); 2) *maût* “plūst, tecēt” Pildā, piem., *sviedri taī i maun*; 3) *maut* “saufen” Cesvainē (II *maût* 2 ME II 570). Refl. *-tiēs*: 1) “um die Wette schwimmen”: *iesim maūties!* Sausnējā; 2) “untertauchen” Lielrendā (ME II 570); 3) “sich baden” [En.?] Latgalē (EH I 787). Subst. *māvējs* “der Taucher” (ME II 570), *māvējs*² “peldētājs” Pildā.

āizmaut “hinschwimmen”: *viņš aizmāva uz salu* (ME I 38).

damaut: 1) “(bis zu einer bestimmten Stelle) hinschwimmen” (ME I 436), *da pusei damāvu* Kaldabruņā (EH I 305), *damaût* Pildā, piem., *da salas damāve*; 2) “hinzuschwimmen” (ME I 436), *damaût* “piepeldēt klāt” Pildā, piem., *jis da mani damāve*.

iemaût “hineinschwimmen”: *iemaut ežerā* Sausnējā, Bērzpilī, Varakļānos (ME II 43).

izmaût “herausschwimmen” Bērzpilī, Aknīstē, Kalsnavā, Lubānā. Refl. *-tiēs* “izpeldēties” Lubānā (EH I 465).

pamaût: 1) “papeldēt” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *jis nevarē pamaut* “viņš nevarēja papeldēt” Pildā; 2) *pamaut* “untertauchen”: *pamaut ūdenī* (ME III 67).

pārmaut “hinüberschwimmen, schwimmend durchqueren”: (*gulbis*) *pārmāvis dīķi* Pas. I 349 (no Balviem) (ME III 166), *pārmāve upi* Varakļānos, *pārmaut par jūru* Pas. VII 388 (EH II 206), *pārmaût*² “pārpeldēt” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

piemaut “heranschwimmen, schwimmend herankommen, auftauchen” Spr., *kur tad šis nu atkal tā piemāvis?* A. Saulietis (no Grašu pag.) (ME III 271), *suns.. piemāve pie salas* Pas. VII 489 (EH II 261).

samaût “на-, приплыть” [En.?] Spr., “zusammenschwimmen”: *viņi samāve visi kuopā* Krustpilī, Varakļānos, Saikavā, Sarkaņos, Sausnējā, “eine gewisse Strecke schwimmen” Biržos; *samaût labi tālu* (ME III 681).

maudât: 1) “schwimmen” Wid. (ME II 568), *maūdât* Lubānā, *maudât* Bērzgalē (EH I 785); 2) *maūdât* “schwemmen” Varakļānos, Vārkavā, *maudât* U. (ME II 568), *maūdât* Zvirgzdenē (EH I 785), *maūdât* “peldināt” Ciblā, Pildā. Refl. *-tiēs* “schwimmen” Latgalē (ME II 568), *maudāties* (peldēt) *pa ūdņiem* Pas. XIII 32 (EH I 785); *maūduôties*² “peldēt” Bebrenē (VLI mat.); “baden” Nautrēnos, Neretā (ME II 568), Bērzgalē, Zvirgzdenē, Pilskalnē (ar *aû*) Skaistā, Pildā, Varakļānos, Biržos, Līvānos, Saukā, Pas. VII 406 (EH I 785), piem., *bērni maudājās* “bērni peldējās” Pildā.

izmaudât: 1) “izpeldēt” [En.?] Varakļānos (EH I 465); 2) *izmaūdât* “izpeldināt” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; 3) “abbaden”: *izmaudava juo* Pas. VI 99 (EH I 465 +

izmaudāt 2). Refl. *-tiēs* “ein Bad nehmen (im Fluss)” A. Austriņš (no Vecpiebalgas) (ME I 769), Pas. III 240, IV 426, VII 493 (EH I 465), *izmaūdātiēs* “izpeldēties” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

pamaudāt: 1) “ein wenig schwimmen” Bebrenē (EH II 154); 2) *pamaūdāt* “papeldināt” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. Refl. *pamaūdātiēs* “ein wenig baden” (intr.) Vārkavā (ME III 67), *pamaudātiēs* Viļānos (EH II 154), *pamaūdātiēs* “papeldēties” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

maudīt: 1) “schwemmen” Ļaudonā, (ar *aū*) Saikavā; 2) “schwimmen” [En.?] Varakļānos. Refl. *-tiēs* “baden” Saikavā (EH I 786); *maūdītēs*² “peldēt” Slatē, *māudītēs*² “peldēt” Kurcumā (VLI mat.).

maudīkla “eine Stelle zum Schwemmen der Haustiere” (ME II 568).

maūdināt “schwemmen (ein Tier)” Varakļānos, Vārkavā, *maudināt* Baltinavā, *māudināt*² Kalsnavā, Ļaudonā (ME II 568); Pas. VII 486 (no Latgales) (EH I 786).

izmaūdināt “izpeldināt” Vārkavā, Krustpilī: *izmaudināt zirgu* (ME I 769).

pamaūdināt “ein wenig schwemmen”: *pamaūdināt zirgus* Varakļānos, Vārkavā, Biržos (ME III 67).

maudinēt “schwimmen” [En.?] Varakļānos (EH I 786).

maūstelēt “hin und her schwimmen” Aulejā (EH I 787).

mūt(ies) “schwimmen”, forma izsecināta no augšz. *myunu* un *myustūs* “schwimme” Kurmin (ME II 680).

mūdāt: 1) “schwemmen” Zasā (ME II 677), (ar *ū*²) Aulejā, (ar *ū*) Kaldabruņā (EH I 837), *mūdāt* Aizkalnē (R. Vilcāne); 2) “schwimmen” [En.?] (ar *ū*²) Viļakā (EH I 837); *mūdāt* “peldēt” Rubeņos (VLI mat.). Refl. *mūdātiēs* “schwimmen, baden” Neretā, *mūdāties* (forma izsecināta no *mylduot'is*) Jaunusēnos (ME II 677); (ar *ū*²) Aulejā, (ar *ū*) Biržos, Kaldabruņā (EH I 837); *mūdātiēs* “peldēties” Aizkalnē (R. Vilcāne), skat. arī T. dz. 39377 no Aizkalnes (EH I 837); *mūdātiēs* Rubeņos (VLI mat.).

izmūdātiēs “izpeldēties” [En.?] Kaldabruņā (EH I 468).

*nūomūdāt*² “nopeldināt” Aulejā: *nuomūdāt zirgu* (EH II 71).

*pamūdāt*² “ein wenig baden” (tr.) Aulejā: *pamūdāt zirgu* (EH II 159). Refl. *pamūdātiēs* “ein wenig baden” Vārkavā (ME III 74).

mūdētiēs “baden” Neretā, Sēlpilī (ME II 677); (ar *ū*) Viesītē (EH I 838).

pamūdēt “papeldēties” Krustpilī (ME III 74).

samūdēt: 1) “eine gewisse Zeit hindurch schwimmen” Meirānos: *zivju ķēniņiene samūdējuse trīs dienas, trīs naktis* LP V 393; 2) “sagāzt” [En.?): *samūdēt kuokus staignā vietā* Rugājos (ME III 691) (sal. ar *apmūdīt*, *nuomūdīt* un *pamūdīt*).

mūdīt: 1) “schwemmen” LP VII 522 (ME II 677), (ar *ū*) Aknīstē (EH I 838); 2) “palaist vaļā uz leju” [En.?] Alsviķī (sal. arī *pamūdīt*) (EH I 938). Refl. *-tiēs*: 1) “baden” (ar *ū*) Aknīstē, Susējā; 2) “untertauchen” (ar *ū*) Varakļānos (EH I 838).

apmūdīt “apslīcināt” Vārkavā (EH I 103).

nūomūdīt: *nūomūdīt pluostu* Lubānā, *nūomūdīt* “nogremdēt” [En.?] Varakļānos, Alsviķī: *akmens nuomūdīts bedrē* (ME II 823).

pamūdīt “baden” (tr.) Varakļānos: *pamūdīt zirgu upē*; *pamūdīt kuokus zem ūdins* (EH II 159).

mūdināt “schwimmen lassen, schwemmen” Ābeļos, Krustpilī, *mūdināt zirgus* BW 21988,3 (no Līvāniem) (ME II 677); *mūdināt Pildā*, Varakļānos, Zasā, (ar ū) Bērzgalē (EH I 838).

izmūdināt “izpeldināt” Varakļānos (EH I 468).

pamūdināt “ein wenig schwemmen” Krustpilī (ME III 74).

La. dial. *maūt*, *maūdāt*, *maūdināt*, *mūt(ies)*, *mūdāt*, *mūdināt* radn. ar liet. *māudyti* “peldēt”, pr. *aumūsnan* “mazgāšanu” (acc. sg.), sl. *myti* “mazgāt”, vlv. *mūten* “mazgāt seju”, gr. kipr. *μυλάσασθα* “mazgāties”, arm. *-moyn* “plongé dans”, senind. *mūtra-* “urīns”, av. *mūθra* “ekskrementi”, īru. *mūn*, “urīns” u. c. (ME II 570, II 680, Fraenkel 417).

83. *megzt* “stricken” Varakļānos, Jaunpiebalgā, *tīklu megzt* Lubānā (ME II 591, EH I 795), *megzt* Lazdonā, *viņš tīklu megz* Piebalgā, *smalku linu tīklu megšu* Nīcā, BW 13389,3 (no Nīcas un Rucavas) (ME II 591), *megzt* Andrupenē, Aulejā, Varakļānos, Pērkonē, Grobiņā, *ruokteņus megzdama* Janš. (EH I 796); *megzt* “(tīklu) aust” Vārkavā (M. Dzene), *mekšt* “(tīklu) aust” Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. Refl. *megzties* “?” Strods Par. vōrdn. 109 (EH I 796).

izmekšt “izaust (tīklu)” Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

*nūomegzt*² “noaust (tīklu)” Vārkavā (M. Dzene).

La. dial. *megzt* radn. ar liet. *mēgzi* “siet, aust”, la. dial. *mazgs* “mezgls”, liet. *māzgas*, sav. *masca* “cilpa”, senisl. *mōskvi* t. p. (ME II 591, 572 un Fraenkel 426–427). Par šo vārdu tālākajiem etimoloģiskajiem sakariem ir izteiktas dažādas domas. K. Būga un E. Frenkelis uzskata, ka liet. *mēgzi*, la. dial. *megzt*, iespējams, radn. ar kr. *мозг* “smadzenes” u. c. (Būga II 312 un Fraenkel 427). Turpretī M. Fasmers, etimoloģizējot kr. *мозг* “smadzenes”, pat nepiemin saistījumu ar liet. *mēgzi*, la. dial. *megzt* u. c., acīmredzot, atzīdams šādu saistījumu par neiespējamu (Фасмер II 638).

E. Bernekers izsaka šaubas par liet. *mēgzi* u. c. radniecību ar kr. dial. *мазгáрь*, *мизгúрь* “zirneklis” (Berneker II 82). M. Fasmera nostāja šai jautājumā ir nenoteikta. Viņš, rakstot par kr. dial. *мазгáрь* etimoloģiju, šaubās par šī vārda radniecību ar liet. *mēgzi*, la. dial. *mazgs* u. c. (Фасмер II 558), bet, dodot kr. dial. *мизгúрь* resp. ukr. *мизгúр* “zirneklis” etimoloģiju (kr. dial. *мазгáрь*, *мизгúрь* un ukr. *мизгúр* viņš atvasina no vienas pirmformas **мѣзгырь*), atzīst to radniecību ar liet. *mēgzi*, la. dial. *megzt*, *mazgs* u. c. (Фасмер II 619). Autors pievienojas O. Trubačovam, kas kr. dial. *мизгúрь*, *мазгáрь* “zirneklis” saista ar liet. *mēgzi* resp. la. dial. *megzt*, sav. *masca* “cilpa” u. c. (Славянское языкознание 173).

84. *mērga*² “pieaugusi meitene, līgava” Latgalē (ME II 618); *mērga*² Varakļānos, Pildā, Pas. XI 172, T. dz. 36440, 45885 (EH I 808); *mērga*² Aizkalnē (R. Vilcāne); *mērga* Dunikā, *mērga* Jaunsavā (jokojot), Zaļeniekos, BW 13557,1 (ME II 618); *mārga* “ein erwachsenes Mädchen, die Braut” Latgalē, Ilūkstē, BW 951 (no Lubānas), BW 6576 (no Lielvārdes) (augšz. *mārga* < *mērga*, bet Lielvārdē *ā* no *ē* nevar būt, tāpēc tur varbūt *mārga* ir aizgūts vārds) (ME II 583); *mārga* “ein Mädchen”

Zvirgzdenē: *šuo dien mārġa* (augšz. *muorga*), *rītu bāba* T. dz. 45148 (EH I 792) (Zvirgzdenē man nav gadījies dzirdēt šādu formu). *mārġa* “das Mädchen” BW 18463 (ar augšz. *ā* no *ġ*?) (ME II 563). Demin. *meġġele*² K. Līniņš (no Nīkrāces), *mēġġele* Janš. (no Nīgrandas), “das Mädchen” (visbiežāk maza, tā, piem., Dunikā), Bērzpilī un Varakļānos tā saka par pieaugušu meiteni; *meġġēlīte* BW 1933 (ME II 618–619); *mērdzele*² “Mädchen” Varakļānos, Vārkavā (ME II 618), *mēġġele* (izsmejoši) “ein halberwachsenes Mädchen” Dunikā (ME II 619), *mēġġele* Priekulē, Purmsātos, Rucavā (EH I 808), *mēġġelis* (izsmejoši) “ein halberwachsenes Mädchen” Purmsātos (EH I 808).

*pamērdze*² “ein weiblicher Ehrengast der Braut auf der Hochzeit (“*kas brauc līgavai paņāksnuos*”))” Aulejā (EH II 156).

Radn. ar liet. *meġā*, *meġġēlē*, *pameġġē*, pr. *mergo*, *merga* “jaunava”, *mergu* “kalpone, meita”, kimru *merch* “meita” (ME II 618–619, EH II 156, Endz. SPV 210), senind. *mārya-* “vīrs, jauneklis, mīļotais (līgavainis)”, gr. μεῖραξι (no *μεριακ-) “meitene”, μεῖράκιον “zēns, puika, puisis, jauneklis” (Fraenkel 440), la. *mārša* “brāļa sieva”, liet. *marī* “līgava, jauna sieva (kamēr tai nav bērnu), vedekla, svaine, mārša”, pr. *mārtin* “līgavu” (acc. sg.) u. c. Visu šo vārdu pamatā ir sakne *mer-* (Fraenkel 412).

85. *miltine*² “ein Mehlbrei” Aulejā (EH I 814).

miltinīca Strods Par. vōrdn. 113, (ar *il*²) Biržos “ein Mehlbrei” (EH I 814).

*miltuška*² “ein Mehlbrei” Pildā, (EH I 815 nav apzīmēta intonācija).

Visi šie vārdi atvasināti no lietvārda *mīlti*. La. *mīlti* līdz ar la. *maīt*, liet. *mīltai*, *mālti*, pr. *malunis* “dzirnavas”, *melan* “milti” radn. ar senind. *μηνάτι*, *μηνάτι* “maļ, saberž”, gr. μύλη “dzirnavas”, arm. *malem* “sagrūžu”, kr. *молоть* “malt”, lat. *molere*, go. *malan*, īru *melim* “maļu”, alb. *mjeļ* “milti” u. c. (ME II 628, 559 un Fraenkel 401–402).

86. *naġts* “eine Art Setznetz” Nautrēnos (izsecināts no *noġts*), *norty* “więcierz” Kurmin 236 (ME II 693); *narts* Aulejā, *ielaide* (*zaķi*) *nartā* Pasas. XI 360 (EH II 5), *naġts* [*nāġts*] Vārkavā (M. Dzene), *naġts* [*nāġts*] “mazs konusveidīgs tīkls zivju zvejai vai irbju medībām” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

Radn. ar liet. *nāġtas* “stūris”, bkr. *нерет* “więcierz”, kr. dial. *нерēt*, *неретó*, *нóрот* “murda, ventera veids”, la. dial. *nērt* “sasiet kopā vīžu vai pastalu galus” Grobiņā, Rūjienā (*sanērt pastalu* Bērzaunē), liet. *nīrti* “izmežģīties, nirt”, *nērti* “ievērt diegu; siet, adīt, nirt”, ukr. *нерту* “nirt”, bazn. *вънрѣтѣ* “παρεισδύεσθαι”, as. *naro* “šaurš”, norv. dial. *norve* “Querriegel” u. c. (Būġa II 298 un 505, ME II 693, II 745, II 742, Vasmer II 312–314, ВСЯ V 117).

E. Frenkelis atdala liet. *nērti* 1 “nirt, peldēt zem ūdens, brist, bēgt, glābt” (no kura *nāġtas* “stūris, kakts”) no liet. *nērti* 2 “ievērt diegu, adīt, ar aķīšiem pievilkt, sakrampēt, izmežģīt vai ievilkt izmežģīto locekli vietā, siet mezglu, cilpā siet, vīt, pīt” (Fraenkel 495–496). Ar liet. *nērti* 2 būtu radn. la. dial. *naġts* “tīkls zivju zvejai vai irbju medībām”. Tādā gadījumā la. dial. *naġts* un liet. *nāġtas* nebūtu radniecīgi. Tomēr grūti pievienoties E. Frenkeļa domām, jo liet. *nāġtas* “stūris” taču saistāms ar liet. *nērti* “стыкать концы бревен на углах при постройке” (skat. Būġa II 505), bet liet. *nērti* “стыкать концы бревен на углах при постройке” neapšaubāmi stāv tuvāk liet. *nērti*

2 un nevis *nerti* 1. Tādējādi jāsecina, ka la. dial. *naŕts* “tīkls zivju zvejai vai irbju medībām” ir radn. ar liet. *nartas* “stūris”.

87. *ne·bijis* // *ni·bijis*, vārdveidojošā partikula.

kas ne·bijis “kaut kas (kurš)” Kalupē (FBR XVIII 44), Nīcgalē (L. Zukule), Baltinavā (Rudzīte LD 355), Rugājos (V. Martuža), Vārkavā (M. Dzene), Pildā; *kasna beiks* Lubānā (FBR XVII 133).

kas ni·bijis “irgend etwas”: *kab.. atrastu kuo ni·bijis* Pas. X 139 (no Asūnes) (EH I 591), Baltinavā (Rudzīte LD 355), Pildā.

kad ne·bijis “kaut kad” Pildā, piem., *kad ne·bijis nuoiešu da tevi* “kādreiz aiziešu pie tevis”.

kai ne·bijis // *kai ni·bijis* “kaut kā” Pildā; *kab juo kai nebijis nuogubūt* Pas. IX 209 (līdzīgi XII 397 u. c.) (EH II 10).

Vārdveidojošās partikulas *ne·bijis*, *ni·bijis* pamatā ir darāmās kārtas pagātnes lokāmais divdabis no *ne·būt*, *ni·būt* (skat. arī EH II 10).

88. *ne·viēn*, vārdveidojošā partikula.

kas ne·viēn “irgend wer” Latgalē (EH II 23), Rēznā (Rudzīte LIT 96), Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Kalupē (L. Kancāne), Nīcgalē (L. Zukule), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *kas ne·vien jau aizies Nīcgalē*, *kas ne·vien jau nuoies* “kaut kas jau aizies” Pildā.

kāds ne·viēn “kaut kāds” Kalupē (L. Kancāne), Vārkavā (M. Dzene).

kaīds ne·viēn “kaut kāds” Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

kuŗš ne·viēn “kaut kurš” Kalupē (L. Kancāne).

kā ne·viēn “kaut kā” Vārkavā (M. Dzene).

kaī ne·viēn “kaut kā” Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *kai ne·viēn būs jādara* Pildā.

kad ne·viēn “kaut kad” Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *kad ne·vien būs jāpasauc* Pildā.

kūr ne·viēn “irgendwo”: *lai dasien kur ne·viēn.. tuo diegu* Pas. IV 188 (EH I 677), *kur ne·viēn* “kaut kur” Pas. VII 94 (EH II 23), *kuŗ ne·viēn* “kaut kur” Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

Vārdveidojošā partikula *ne·viēn* radusies no partikulām *ne* + *viēn*. La. dial. partikula *ne* līdz ar liet. *nè* radn. ar sl. *ne*, senind. *na*, av. *na-* “ne”, lat. *ne-* “ne” u. c. (ME II 704 un Fraenkel 488–489). La. partikulas *viēn* pamatā ir skaitļa vārds *viēns*, kas līdz ar liet. *vienas* un pr. *ains* radn. ar sl. *inъ* “cits”, go. *ains*, lat. *ūnus* “viens” (no **oinos*), gr. οἷνός, οἷνη “viens no metamajiem kauliņiem” u. c. (ME IV 664–665 un Fraenkel 1239).

89. *nuba* “jezt eben” Vārkavā; *sen tuo dižu dižināja*, *sen bagātu sludināja*; *nuba mēs redzēsīm tavu dižu bagātību* BW 22217 (no Grobiņas apkaimes) (ME II 753). Par šo partikulu skat. arī VLIR VII 119.

No *nu* un *ba* (ME II 753). La. *nu* līdz ar liet. *nū* un pr. *-nu* (*teinu* “nun”) radn. ar senind. *nu*, gr. νύ “nu, tagad”, toh. A *nū*, B *no* “tagad, tad, tomēr”, het. *nu* “nu, un”, senkr. нъ, kr. но “bet”, sav. *nu* “nu, tagad” u. c. (ME II 752 un Fraenkel 509). La. dial.

ba. līdz ar liet. *bà* “jā gan” radn. ar bazn. sl. *bo* “jo”, go. *ba* (enklītiskā partikula) u. c. (ME I 246 un Fraenkel 28–29).

90. *pads*: 1) “der Estrich” Alūksnē, Vecpiebalgā (ME III 18), Aulejā, Baltinavā, Bērzgalē, Galgauskā, Liepnā, Mālpupē, Pildā, Varakļānos, Zvirgzdenē, Apukalnā, Jaunrozē, Jaunpiebalgā, Kaldabruņā, Lubānā (EH II 128), *pads* “māla kuls” Lejasciemā (Zemzare Val. liec. 114), *pads* “māla grīda istabā, rijā, piedarbā” Litenē (Z. Kubuliņa); 2) “die Schuhsohle” Aulejā, Skaistā, Kaldabruņā (EH II 128).

La. dial. *pads* sal. ar liet. *pādas* “/pa/zole, māla klons, krāsns klons”, sal. *podъ* “grīdas apakša”, tālāk radn. ar la. *pēda*, dial. *pēds*, liet. *pēdà*, pr. *pedan* “lemesis”, senind. *pad-* (nom. sg. *pāt*) “kāja”, gr. *ποδ-* (nom. sg. dial. *πός*) “kāja”, lat. *ped-* (nom. sg. *pēs*) “kāja”, go. *fōtus* “kāja”, het. *pata-* “kāja”, *pedan* “vieta”, toh. A *pe*, B *pai* “kāja” u. c. Ide. sakne **pēd-*, **pōd-* (ME III 18, 206, 207, Fraenkel 561–562, Vasmer II 382, Мейе Введ. – 266 un 312, LKK II 15)⁶⁶.

Liet. *pādas* “/pa/zole, māla klons, krāsns klons”, la. dial. *pads* “plāns, klons; kurpju zole”, sl. *podъ* “grīda, apakša” < **pōdom* “pēda, zeme zem kājas”. Nekatras dzimtes pirmatnīgumu apliecina citu ide. valodu nekatras dzimtes vārdi, piem., gr. *πέδος* “augšne, zeme”, het. *pedan* “vieta”, av. *pāda-* “solis, vieta”. Par **pōdom* baritonēzi liecina gr. *πέδος* < **pēdom*¹ (LLK II 15).

91. *palaicīt*: 1) “ein wenig warten” (ar *aī*) Rucavā: *palaicīt kādu stundu*; 2) “ein wenig aufsparen, aufbewahren” Zasā, (*palaicēt*²) Kaldabruņā, Liksnā, Nīcgalē, piem., *viēglāka darba laikā maizi vajaga palaicīt siena pļaujai Zasā*; 3) “(von jem.) leihen” (ar *aī*) Rucavā: *palaicīt naudas* (EH II 147)⁶⁷.

La. dial. *palaicīt* līdz ar liet. *palaikyti* un pr. *polāikt* “palikt” radn. ar la. *laīks*, liet. *laīkas*, la. *likt*, liet. *likti* “palikt, atlikt”. Šie baltu vārdi tālāk radn. ar senbulg. *отлъкъ* “atlikums, paliekas”, senind. *riñácmi* “atstāju (likteņa varā)”, av. *raēxānah-* “mantojums”, arm. *lkanem* (aor. *elik*) “lieku”, lat. *linquere*, “atstāt (aiz sevis)”, go. *leihan*, sav. *līhan*, “aizdot” u. c. (EH II 147, ME II 467–469 un Fraenkel 530, 331, 372–373).

92. *par kuô* “kāpēc” Kalupē (Reķēna 301), Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

par tuô “tāpēc” Kalupē (Reķēna 301), Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

Šais izlokšnēs *par kuô*² nozīmē “par ko” un *par tuô*² “par to”, tātad intonācija šais izlokšnēs šķir nozīmi, tā, piemēram, *par kuô tu stāsti* “kāpēc tu stāsti”, *par kuô*² *tu stāsti* “par ko tu stāsti”, *par tuô tu stāsti* “tāpēc tu stāsti”, *par tuô*² *tu stāsti* “par to tu stāsti” Pildā.

Šo apstākļa vārdu pirmā daļa pēc cilmes ir prepozīcija *par*, kas radn. ar liet. dial. *pař*, liet. *peř*, pr. *par*, *per*, senind. *pári*, av. *pairi*, sl. *per*, go. *faír-*, lat. *per* u. c.

⁶⁶ J. P l ā ķ i s. Indoeuropiešu valodu salīdzināmā gramatika, 108; В. И в а н о в. Хеттский язык. Москва, 1963, 104.

⁶⁷ Skat. arī В. И л л и ч - С в и т и ч. Именная акцентуация в балтийском и славянском. 47–48 un 125.

(skat. ME III 86 un Fraenkel 572). Otrā daļa *kuô* un *tuô* ir vietniekvārdu *kas* (= liet. *kàs*, pr. *kas*, senind. *kaḥ*, go. *has* “kas”, skat. ME II 166–168 un Fraenkel 199) un *tas* (sal. ar liet. *tàs*, pr. *s-ta-*, sl. *to-*, senind. *ta-*, av. *ta-*, gr. *το-*, go. *ḥa-* u. c., skat. ME IV 134 un Fraenkel 1064) vienskaitļa instrumentāļa formas. Turpretī *kùo*² un *tùo*² ir vienskaitļa akuzatīva formas (skat. La. gr. §§ 363. un 377.).

Tomēr ne visās augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs šķir formas *par kuô*, *par tuô* un *par kùo*², *par tùo*². Tā, piemēram, Vārkavā *par kùo*² un *par tùo*², pirmkārt, nozīmē “par ko” un “par to” un, otrkārt, “kāpēc” un “tāpēc”. Šai izloksnē iepriekš minētās formas sakritušas vietniekvārdu paradigmas ietekmē, jo vietniekvārdu *kas* un *tas* vienskaitļa akuzatīva un instrumentāļa formas ir ar krītošo intonāciju (*kùo*² un *tùo*²).

93. *pār̀kùrcis*² “novājējis no bada” Pildā, piem., *staigāj pār̀kùrcis* “staigā, novājējis no bada”. No verba *kùrkt*² “rūkt (par vēderu)”, piem., *ka cilvēks neēdis, tad vēders kurc* Pildā. Pamatā onomatopoēze. Varbūt radn. ar *pār̀krūcis* “vidū sarāviēs tievs (no bada vai cita iemesla dēļ)” [En.?] Neretā (ME III 162) (ar metatezi).

94. *patmalas* “vēja vai ūdens dzirnavas” Pas. VII 58, VIII 481 (no Latgales) (EH II 183); *patmala(s)* Bielenstein Holz. 253, *izzāvētus kartupeļus var patmalā* (parasti *patmalās*) *likt samalt* G. g. II 90, *nu labi būs patmalās savu labību samalt* G. g. I 103, *bāleliņu dzirnaviņas kā skaliņu vicināju; tautu dzirnas nevarēju kā patmalu* (var. *patmaļu*) *kustināt* BW 22484 (no Rankas un Biržiem) (ME III 123).

patmales “vēja vai ūdens dzirnavas” Aulejā, Kaldabruņā, Pas. VIII 395 (EH II 183), Kalupē (Reķēna 337).

patmaļas “die Wind- od. Wassermühle, die ohne Menschenkraft in Bewegung gesetzt wird” Kaunatā, Kārsavā, Nautrēnos, *dzirnas rūca, ne patmaļas* BW 8034 (no Annasmuižas), *liesim ūdeni cittautiešu patmaļām*. L. W., 1921, Nr. 40, 33 *stāstīšana iet vaļā kā patmaļas* A. Austriņš (no Vecpiebalgas) (ME III 123); *patmaļas* Pas. VII 435, IX 536, BW 2224,1 (no Sakstagala), *patmaļis* Bērzgalē, Zvirgzdenē (EH II 183); *patmaļis* “vēja vai ūdens dzirnavas” Ciblā, Pildā. *patmaļa* “die Mühle” [En.?] Vecpiebalgā: *rūc kā patmaļa* (EH II 183).

patmaļi “vēja vai ūdens dzirnavas” Pas. IX 508 (EH II 183).

patmalniēks “der Müller” Manz. (ME III 123), ar kuru Latgalē varbūt sakritis patmaļnieks “der Müller” Bērzgalē, Pildā, Vārkavā, Zvirgzdenē, T. dz. 51696, 57574, Pas. VII 435, IX 508, X 372, XIII 62 (no Latgales) (EH II 183), “der Mahlgast” Latgalē (ME III 123).

Sal. ar liet. *pātmalos* “dzirnavas” (ME III 123) un *patmala* t. p. (S. Daukantas. Rinkiniai raštai, 458. lpp.). La. dial. *patmalas*, *patmales*, *patmaļas*, *patmaļi* un liet. *pātmalos*, *patmala* saliktenis no la. *pats*, liet. *pats* “pats, dzīvesbiedrs” (radn. ar senind. *pāti-ḥ* “kungs, vīrs”, gr. *πόσις* “dzīvesbiedrs” u. c., skat. ME III 124 un Fraenkel 551–552) + la. *mālt*, liet. *mālti* (līdz ar la. *mīlti*, liet. *miltai* un pr. *meltan* “milti” radn. ar kr. *молоть*, go. *malan*, lat. *molere* “malt”, īru *melim* “maļu”, senind. *mṛṇāti*, *mṛṇati* “maļ, saberž” u. c., skat. ME II 559 un Fraenkel 403–404).

95. *pēļēda* “die Eule” Kalupē, Mērdzenē, Varakļānos, Vārkavā, Zvirgzdenē, Alsviķī, Līves m. (?), Lubānā, Saikavā, Zāsā, Sk. Do, 38, Etn. I 1, R. Kr. VIII 87,

Glück Ez. 13,32, BW (pielikums) 2546 (no Līvāniem) (ME III 196), Bērzgalē, Aknīstē, Janš. (EH II 221).

La. dial. *peļēda* sal. ar liet. *pelēda* t. p. saliktenis no la. *pele*, liet. *pelē* + la. *ēst*, liet. *ēsti* (radn. ar pr. *īst*, kr. *écmb* “ēst”, senind. *ádmī*, gr. *ἔδω*, lat. *edō*, go. *ita* “ēdu” u. c., skat. ME I 577 un Fraenkel 124–125) (ME III 196 un Fraenkel 566).

96. *pelīses*, *pelīsi* “die untere Lindenrinde, die zu Matten gebraucht wird” Neretā, *pelīss* Nautrēnos, Varakļānos (ME III 197), *pelīss* Aulejā, Aknīstē (EH II 221), *pelīsas* Pildā, *pelīsi* Līksnā.

Radn. ar kr. *полómь*, bazn. sl. *плъти* “ravēt”, senind. *phálati* “plaisā, sprāgst”, *phálakam* “lata, līste, kārts”? (ME III 197).

97. *pirētiēs* “sich zanken, streiten, keifen” Alūksnē, Apukalnā, Beļavā, Galgaskā, Jaungulbenē, Karvā, Lejasciemā, Varakļānos, Lubānā: *vīra māte ar veđeklu pīras* (*pīris* Nautrēnos, Stāmerienā) (ME III 222); *pirētiēs* t. p. Bērzgalē, Jaunrozē, Mālpupē, T. dz. 47050 (no Litenes) (EH II 236); *pirētiēs* “ķildoties” U., *pīris* (izrunā *p'ir'is*) “ķildojas” Zvirgzdenē (La. gr. 630. §). Frazeoloģisms *večtēvs pīras* “pērkons rūc” Alūksnē (ME III 222) un *večais tēvs pīris* “pērkons rūc” Pildā. Stāmerienā arī tiešā verba forma *pīrēt* “rāt, bārt” [En.?] (ME III 222).

sapirētiēs “einander tüchtig durchschelten, -zanken”: *ekur šie sapirējās!* Gulbenē (ME III 699).

pirātiēs “strīdēties, ķildoties”: *meitiņas pīrājās* (var.: *pīrējās*, *ķīvējās*, *naiduojās* u. c.) BW 12348 var. (no Litenes) (ME III 222).

La. dial. *pirētiēs* sal. ar bazn. sl. *нрѣти сѧ* “disputēt”, tālāk radn. ar la. *pīrts*, liet. *pirtis*, la. *pērt*, liet. *pērti*, sl. *сѣпорь* “strīds”, kr. *непéнь* “spiest, spaidīt”, senind. *přt* “cīņa, strīds, bars”, av. *pāšana-* “kautiņš, slaktiņš, kauja” u. c. (ME III 222, Walde II 42, Vasmer II 341 un Fraenkel 578).

98. *pirma*: 1) *pīrma* “vorher”, adv., Alūksnē, Bērzpilī, Vārkavā, *kam es pirma zinājusi, kāda dzīve tautiņās* t. dz. (no Lubānas) (ME III 225); (ar *iř*) Biržos, Aknīstē, Sunākstē, (ar *iř*²) Kaldabruņā, *pīrma*² Kalētos, Pērkonē (EH II 237), *pīrma* “vispīrms” Šķilbēnos (B. Reidzāne), *pīrma* [*pīrma*] Aizkalnē (R. Vilcāne), Kalupē (Reķēna 246), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; 2) “vor”, prep. (laika nozīmē): *pirma saules lēkta* Apukalnā, Galgaskā, *pirma lieldiena* Apukalnā (ME III 225); Lubānā, Neretā, *pirma mane atgājis* Aknīstē, Zasā, (ar *iř*) Susējā (EH II 237); *pīrma* “pīrms” Šķilbēnos (B. Reidzāne), *pīrma* [*pīrma*] Aizkalnē (R. Vilcāne), Kalupē (Reķēna 246), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *pirma mani* “pīrms manis” Pildā.

Sal. ar liet. adv. *pīrmā* “vispīrms” (ME III 225) un prep. *pīrmā* “pīrms”, piem., *aš čia buvaļ pīrmā tavēš* (skat. Otrębski III 352) = *es te biju pīrma tevi* Pildā.

99. *pīst*²: 1) “zerfasern” (intr.) Vārkavā, Bērzaunē, Sausnējā, “flusern” [En.?] Bērzaunē, Vestienā; 2) “sich leicht ausschlauben”: *zirņi lēti pīst* Debners (pie U.). Subst. *pīsums*² “nodilums līdz skrandām” [En.?] (ME III 234).

*appīst*² “sich ein wenig fasern, trennen” (intr.): *pātagai gals appīsis* Bērzaunē, Sausnējā, Kalsnavā (ME I 111).

Varbūt radn. ar *pāisīt* un *ī* (kā lat. *pīsō* blakus *pīnsō* “sastampāju”) no *in* (no tagadnes ar nāseņa infīksu) (ME III 234). Tādā gadījumā la. dial. *pīst*² līdz ar la. *pāisīt*

un *piesta* tālāk būtu radn. ar liet. *paisyti* “(die Gerste) abklopfen”, bazn. sl. *nyxamu* “grüst, sagraüst”, senind. *pištá-h* “samalts”, av. *pišant-* “sastampājošs”, lat. *pistor* “Kornstampfer” u. c. (skat. ME III 34–35 un Fraenkel 526).

100. *plepēt*: 1) “schwätzen”; 2) “brodeln (von kochender Grütze)”. Vārdam *plepēt* no Neretas nav zināma nozīme (ME III 337).

pleperis “Schwätzer” Elger Dict., Kurmin (Fraenkel 616).

plepināt: 1) “plappern” U.; 2) “brodeln (von kochender Grütze)” Smiltēnē (ME III 337).

plepinēt “pļāpāt” Pildā (EH II 291), Zasā (ME III 337), “?” Kalupē (EH II 291).

plepine: 1) “eine Schwätzerin”; 2) “ein Mehlbrei”. Vārdam *plepine* no Varakļāniem nav doto nozīme (EH II 291).

plepinīca: 1) “eine Schwätzerin”; 2) “ein Mehlbrei” Latgalē (EH II 291).

plepis “ein Schwätzer” Bērzaunē, Ērgļos, Lubānā (ME III 337).

J. Endzelīns la. dial. *plepēt* salīdzina ar liet. *plepēti* “pļāpāt” (ME III 337).

Taču pret J. Endzelīna etimoloģiju iebilst J. Zēvers, atzīstot la. dial. *plepēt* un *pleperis* par aizguvumiem no vlv. *pleppen* “pļāpāt” un *plepper* (EH II 291, Fraenkel 617). Zēvera etimoloģiju pamatoti noliedz E. Frenkelis, kas liet. *plepēti*, la. dial. *plepēt* uzskata par onomatopoētiskiem darinājumiem, kuriem līdzīgi ir arī citās ide. valodās, piem., po. *paplać*, vlv. *pleppen*, v. *plappern* u. c. (Fraenkel 616–617)⁶⁸.

101. *pragaris*: 1) *pragars* “ein Gieriger, der man nicht satt machen kann” St., Augškurzemē; 2) “palaidnis” Gliebavā (ME III 376).

pragarība “rijība” Rugājos (V. Martuža), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *tāda pragarība vēl nav rēdzēta* Rugājos, *pragarības grēks* Pildā.

pragarīgs “gierig, gefrässig”: *pragarīgā līdaka, duod man mieru!* Pas. III 426 (no Atašienes) (ME III 376).

La. dial. *pragaris* radn. ar liet. dial. *prāgaras* “rīma” Dusetās, Linkmenē (skat. Būga I 495). J. Endzelīns salīdzina la. dial. *pragaris* ar liet. *prāgaras* “bezdzibenis, elle” (ME III 376). ME vēl izteikta arī varbūtība, ka la. dial. *pragaris* varētu būt aizgūts no lietuviešu valodas (ME III 376). Bet la. dial. *pragarība* “rijība” un *pragarīgs* “kārs, rijīgs” ir katrā ziņā mantoti un nevis aizgūti vārdi.

Priedēkli *pra-* la. dial. vārdos *pragaris*, *pragarība*, *pragarīgs* un liet. *prāgaras* sal. ar sl. *pro-*, go. *fra-*, skr. *pra-*, gr. *προ*, lat. *pro-* u. c. Sakne *gar-* radn. ar la. *dzeift* (ME III 376), liet. *gērti*, senkr. *жъртати*, kr. *жрять* “rīt”, gr. *βορά* “lopbarība”, *βορός* “rijīgs”, lat. *vorō* “apriju, noriju”, arm. *keri* “es ēdu” (pagātnē), senind. *girāti*, *gṛnāti* “norij, aprij” (skat. Fraenkel 148–149, Vasmer I 430, Преображенский I 236).

102. *prapult* “zu Grunde gehen, umkommen” Pas. II 145 (no Viļāniem), Varakļānos (ME III 377), Līksnā, Preiļos, Kuršu jomā (šeit arī darāmās kārtas pagātnes lokāmais divdabis *prapuolis*), (ar *ūl*) Aulejā, (ar *ūl*²) Kaldabruņā, Aknīstē, piem., *tava tiesa neprapuls* Līksnā, *lini, pārmirkuši, prapuola* Aulejā, *dzar tām lietām* (tāpēc) *jis*

⁶⁸ Arī J. Otremskis liet. *plepēti* “pļāpāt” salīdzina ar po. *paplać* “pļāpāt”, skat. J. O t r e b s k i. Über die Vervollkommung der Forschungsmethoden in der indoeuropäische Sprachwissenschaft. – Lingua Posnaniensis, t. IX. 1962, 16.

prapula Kaldabruņā, *prapūlis* “verloren” (darāmās kārtas pagātnes lokāmais divdabis) Bārtā (EH II 312); *prapuļt* “pazust” Kalupē (Reķēna 142), *prapuļt* “pazust” Baltinavā, piem., *tā i prapuōla meita* (Rudzīte LIT 93), *prapuļt* “pazust, iet bojā” Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

prapuļt “izgaist” [En.?] Vārkavā (ME III 377).

*prapuļt*² “pagalam!” (izsaukmes vārds) Vārkavā (M. Dzene).

*prapuļtine*² “das Umkommen, Zugrundegehen” Aknīstē (EH II 312).

Sal. ar liet. *prapuļti* un varbūt ar pr. *prapolis* E. 747 “bada dzeguze” (ME III 377 un Endz. SPV 234); -*pult* sal. ar la. dial. *pult* “krist”, liet. *pūti*, pr. *aupallai* “atrod”, sav. *fallen* “krist”, arm. *puł* “iegrūšana, sagrūšana, sagāšanās; kritiens” (skat. ME III 409 un Fraenkel 666).

103. *raganis* “ein Zauberer” Pas. II 52, Nautrēnos, (lamu vārds) Varakļānos, Vārkavā, Biržos, *ragaņi* (nom. pl.) T. dz. 53119, *tautiešam ragaņam* BW 7384,1 (no Līksnas) (ME III 464, EH II 349); *raganis* (lamu vārds) Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

raganēt “zaubern” Bērzgalē (EH II 349).

La. dial. *raganis*, *raganēt* līdz ar la. *ragana*, liet. *rāgana*, *raganā* radn. ar la. *redzēt*, liet. *regēti*. Sal. semantiskā ziņā la. *ragana*, dial. *raganis*, *raganēt* un liet. *ragana*, kuri radniecīgi ar la. *redzēt* un liet. *regēti*, ar kr. *вѣдьма*, po. *wiedźma* “ragana”, kuri ir radniecīgi ar kr. *вѣдамь*, po. *wiedzieć* “zināt”, kr. *вѣдеть*, po. *widzieć* “redzēt” (Fraenkel 684).

104. *ragženes* “no virvēm pīts tīkls (nesams uz muguras) salmu, pelavu vai siena nešanai” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

ragžines “?” Zvirgzdenē (EH II 350).

regžines “no virvēm pīts tīkls siena, salmu un pelavu nešanai” Varakļānos, *saiminīca runci kūle, regžinēs* (“?”) *iebāzuse* BW 31127, 3 (no Līvāniem) (EH II 363).

regžaiņi “eine Art Wagen, dessen Rückenlehne aus Stricken geflochten ist” Vecpiebalgā (EH II 363).

režģine: 1) “ein (aus Stricken) geflochtenes Behältnis, ein Tragkorb”: *režģine* Zasā, *režģines* Aknīstē, Neretā, *režģene* Bielenstein Holz. 359, *režģenes* Aknīstē, Ilūkstē, Saukā, *viņš nesa lielas režģines salmu nuo rijas šķūņa* Jauns. (ME III 516); *šītis siets kā režģine* (“parets pinums” [En.?]) Kaldabruņā, *režģines* “nuozis (lopbarības nešanai)” [En.?] Kaldabruņā (EH II 368); 2) *režģines* “pastalas, vīzes” Rucavā (ME III 516). *režģine* “?” Biržos (EH II 368).

Sal. ar liet. *rēzginēs* “tīkls siena un salmu nešanai”, *režģinēs* “ierīce lopbarības (siena, salmu) nešanai no šķūņa uz kūti; tā sastāv no 2 pusēm, katra no puslokā saliekta koka, izpīta ar tievu virvi” Šeduvā (skat. Būga II 536) un liet. *režģinēs* “no lokiem pītas vīzes” (ME III 516). Pamatā liet. *rēgzti* “pīt, vīt”, *režģys* (dial. *rēzģis* “tīkls siena nešanai” Kvēdarnā, skat. Būga II 536), la. *režģis*. Liet. *rēgzti*, *režģys* un la. *režģis* radn. ar senind. *rāju-*, lat. *restis* “virve, tauva”, sa. *risc(e)*, *risc(e)* “meldri, doņi” un varbūt arī ar sl. *rozga* “rīkste, siba” (Fraenkel 713).

105. *rēzgvans*² “rets” [En.?] Ciblā (ME III 521).

*rēzgangs*² “parets” Ciblā, Ludzā, Pildā, Zvirgzdenē, piem.: *rēzgangs sējums* Ciblā un Pildā, *var būt lini i mieži rēzгани turpat*.

Sal. ar liet. *linai rēsvi* Dusetās (ME III 521), tālāk radn. ar la. *rets*, liet. *rētas* u. c. (skat. Fraenkel 723–724).

106. *riepe*² “linu kūlīši (salikti rindā pa divi)” Šķilbēnos (B. Reidzāne); *riepe*² “die Reihe” Varakļānos, *vai pusversti gara bija bērinieku riepe* Lubānā, *riepē auga uozuoliņi* BW 2803, 1 var. (no Lubānas), *aiz Daugavas uozuoliņi riepūtē saauguši* BW 5775,1 (no Varakļāniem) (ME III 546 un EH II 379).

Varbūt radn. ar a.-fr. *riffel* “vaga” (ME III 546).

107. *rūce*² “ein von schmelzendem Schnee entstandener Bach” Varakļānos (ME III 566).

*rūcis*² “ein Bach” Varakļānos, Pildā (EH nav apzīmēta intonācija); “ein aus Äckern fließendes und bei trockenem Wetter versiegendes Gewässer” [En.?] Liepnā; “eine Pfütze” Zvirgzdenē; “purva valks, izteka starp krūmiem un kokiem; plašs purvains, upei līdzīgs šaurums, kur ūdens ne lāga tek, ne izžūst” [En.?] (ar ū) Vecgulbenē; *iesagribēja jam dzert. piegāja jis pie rūcīša* Pas. IV 24 (no Preiļiem); *asariņas par galdiņu rūčiem tēk* T. dz. 44875 (no Bērzgales, līdzīgi 38063) (EH II 387); *rūcis*² “dūksnājs mežā” Litenē (Z. Kubuliņa); *rūcis*² “strauts” Ciblā, Zvirgzdenē.

La. dial. *rūce*², *rūcis*² sal. ar kr. *pyčéŭ* “strauts”, po. *ruczaj* t. p., č. *rucej* “Schnellbach” (skat. ME III 566 un Brückner 467).

108. *rūost*² “schmücken” [En.?] Varakļānos. Refl. *ruostiēs*² “posties” [En.?] Drustos (ME III 582), *pamāte skubināja savu meitu ruosties* Pas. IV 384 (EH II 392).

*izrūost*² “ausschmücken” Varakļānos (EH I 478).

La. dial. *rūost*², *izrūost*² sal. ar liet. *ruōšti* “sataisīt, gatavot”, *išruošti* “gādāt citam visu vajadzīgo, sapost citu” (EH II 392 un EH I 478). Vēl ar šiem vārdiem radn. la. *rūosītiēs*, liet. *riáušēs* “troksnis, nemiers, dumpis” un varbūt sl. *ruch* “kustināšana, kustēšanās, iekarsums, nemiers” (Fraenkel 750).

109. *ruotāt* “singen” Kārsavā (ME III 584); *rūotāt*² “(Jāņu vakarā) līgot” [En.?] Zvirgzdenē (EH II 393); *rūotāt*² “līgot (Līgo vakarā)” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. Subst. *ruotātājs* “ein mit dem Refrain *ruotā* Singender” [En.?] T. dz. 53308 (EH II 393); *rūotātājs*² “līgotājs” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

*rūotā*²! “līgo!” (refrēns) Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, *ruota!* (refrēns) A. XXI 592 (ME III 583).

*sarūotāt*² “sākt kopā dziedāt līgo dziesmas” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

ruotuôt “(im Frühjahr) mit dem Refrain *ruotuo* od. *ruotā* singen”: *ruotuojuot ap vasarassvētkiem, piegavilējuot “ruotuo”* Etn. III 85 (ME III 584–585); *rūotuôt*² Sunākstē (EH II 393); *rūtuôt* “līgot (dziedāt līgo dziesmas)” Latgalē (kā liekas, ar ū no pirmbaltu *ō*) (ME III 574).

rūtuo! “līgo!”, gaviļu sauciens līgo dziesmās Latgalē: *rūtuoj!a/ saule, rūtuoj!a/ bite, rūtuo! rūtuo!* A. XXI 592 (ME III 574). Pēc folkloristes R. Drīzules ziņām, arī

Alsungā un Jūrkalnē ir refrēns *rūtu* (skat. arī LKV XVIII 36713–36714 un XXI 41112, Fil. mat. 156–157)⁶⁹.

*sarūtuot*² “mit dem Refrain *ruotuo!* zusammensingen” Sunākstē (EH II 445).

Primāra nozīme verbam *ruotāt*, *ruotuot* ir “likumainā gaitā virzīties, īpaši pa gaisu” (FBR XVII 20), piem.: *rūtuoj!al saule*, *rūtuoj!al bite*, *rūtu!* *rūtu!* (A. XXI 592, skat. ME III 574), *ruotuo*, *bitēte*, *caur zaru zariem!* Rūjienā (ME III 584), *es biju irbīte*, *es māku ruotēt nuo viena kalniņa uz uotruo* BW 13645 no Kokneses (ME III 584). Sal. ar liet. *ratuoti* “riņķot”, piem., *bitēs ratuotas* (skat. Fraenkel 703–704). La. *ruotāt* un liet. *ratuoti* primārajā nozīmē pieder pie ide. saknes **reth-* “skriet, ritēt”, pie kuras pieder arī skr. *rāthas*, av. *ratha-* “vezums, rati”, lat. *rota* “rats”, senīru *roth* “rats”, v. *Rad* “rats” (skat. Būga II 346, ME III 584, Fraenkel 703). La. verbam *ruotāt*, *ruotuot*, jādomā, ar refrēna *ruotā!* *ruotuo!* starpniecību vēlāk radusies sekundārā nozīme “dziedāt līgo dziesmas” (FBR XVII 20). Tāpat arī lietuviešu valodā verbam *ratuoti*, jādomā, ar refrēna *ratu-ratuj!* *ratutoj!*⁷⁰ starpniecību vēlāk attīstījusies sekundārā nozīme “priecāties, gaviļēt (dejā); sist plaukstas” (skat. Fraenkel 703).

110. *sādināt* “pflanzen” Varakļānos, *sādināt* Pilskalnē pie Ilūkstes (ME III 801).

J. Endzelīns la. dial. *sādināt* salīdzina ar liet. *sodinti* (ME III 801, skat. arī La. gr. 39. § d). E. Frenkelis domā, ka liet. *sodinti* ir vai nu (sakne stiepuma pakāpē) radn. ar **sad-* (pr. *saddina* “liek, stāda, stata”, *ensadints*, “ielikts”, go. *satjan* “sēdēt”), vai arī atvasinājums no domājamā aizguvuma *sōdas* (Fraenkel 855). Tā kā augšz. vārdā *sādināt* ir lautzā intonācija saknē (kamēr aizgūtājā vārdā *sāds*² – krītošā intonācija), tad otrā iespēja ir pavisam maz ticama. Pamatā *sēst*, *sēdēt*, kas līdz ar liet. *sēsti*, *sēdēti* radn. ar sl. *sěsti* “apsēsties”, *sědēti* “sēdēt”, senind. *sādayati* “setzt”, lat. *sedere*, go. *sitan* “sēdēt”, senind. *sādaḥ*, gr. *ēdos*, lat. *sēdēs*, senīru *suide* “sēdeklis, sēdvieta” u. c. (skat. ME III 823–824, 832 un Fraenkel 769, 777).

111. *sakaļi* “Holzscheite, die beim Dreschen in der Riege u. a. zur Beleuchtung gebrannt werden” Varakļānos, Aknīstē, Zasā; “harzige Kieferspāne zum Teerbrennen” Biržos (ME III 644). Demin. *sakaliņi* Zasā (EH II 415).

La. dial. *sakaļi* līdz ar liet. *šakaliai* “skali” radn. ar liet. *šakā* “zars” un senind. *šakala-h* “pagale, skals” (ME III 644 un Fraenkel 958).

112. *sala* “ein Dorf” Varakļānos, Kaldabruņā (ME III 664), Aglonā, Aulejā, Barkavā, Pildā, Skaistā, Tilžā, Višķos, Zvirgzdenē, *viņš dzīvu* *salā* A. (no Latgales) (EH II 423), infl. *sala* “sādža” (rakst. *sola*) Kurmin 237. *sala* “ciems” Aiviekstē, Bēbenē, Dvietē, Lašos, Pilskalnē, Rubeņos VLI mat.

La. dial. *sala* “sādža” un liet. *salā* “sādža” pieder pie ide. saknes **sel-* “dzīves vieta”, kas ir pārstāvēta arī citās ide. valodās, piem., sl. *selo* “ciems”, langob. *sala* “pagalms, māja”, go. *salipwa* “mājas vieta, mājoklis, dzīves vieta”, sav. *sal* “māja, zāle, bēniņi” (Būga I 602, II 254, II 305, Trautmann 248, Vasmer II 606, Fraenkel 758).

⁶⁹ Par *ruotāšanas* dziesmām Kurzemē skat. arī J. S p r o ģ i s. Jāņu dziesmu melodijas. Rīgā, 1941, 99 un V. D ā r z i ņ š. Latvju tautas melodiju veidi un īpatnības. – Latviešu tautas dziesmas, XI sēj. Kopenhāgenā, 1956, 603.

⁷⁰ Par šo refrēnu skat. B. S r u o g a. Dainu poetikos etiudai. Kaunas, 1927, 41–42.

Citādi (mazāk pārlicinoši) augšz. vārda *sala* “sādža” etimoloģiju skaidro J. Endzelīns, kas vārda *sala* nozīmi “sādža” atvasina no *sala* “meža zeme, no mājām tālu esošs zemes gabals” un *sala* “mežs” (ME III 664).

113. *sāpulis* “das Geschwür” Aulejā (EH II 472).

Sal ar liet. *sopulys* “sāpes” (EH II 472). Abi vārdi atvasināti no *sāpe* resp. *sópē* (skat. Fraenkel 856).

114. *sass*: 1) “unreif” (adj.) Adulienā, Varakļānos, Biržos, Krustpilī, Saikavā, Sēlpilī, Sunākstē, U., piem.: *uogas vēl sasas* Bērents (pēc U.), *augļi vēl sasā* Saikavā (ME III 744), Viesītē, Lielvārdē (EH II 450); 2) “die unreife Frucht (od. Beere)”: *sass* Adulienā, Alūksnē, Galgauskā, Gulbenē, Lizumā, Meirānos, Neretā, Sarkaņos, Sausnējā, Suntažos, Zasā, Smiltenē, Bauskā, *sasis* Apukalnā, Cesvainē, Lieljumpravā, “eine verküppelte, nicht ausgewachsene Frucht” Biržos, piem., *tagad jau vēl lāga uogu nav, ir tikai sasi* Alūksnē, *sasu nevajag ēst, juo tas ir vasselībai kaitīgs* turpat; “Halme ohne Ähren (od. unreife Körner?)”: *jāšu.. jaunu miežu apraudzīt: kā tie auga, ..kā tiem sasi briedumā* Krustpilī (ME III 745); otrajā nozīmē arī Barkavā, Bērzgalē, Zvirgzdenē, Kaldabruņā, Saikavā, *sass*, -s Rankā (EH II 450); *sass* “negatavs auglis” Ciblā, Pildā; 3) “der Grünschnabel” (pārn.) Krustpilī, Lubānā (ME III 744), “ein Kind, ein Jüngling (verächtlich)” [En.?] Saikavā (EH II 450); 4) *sasi* “kleine Geschwüre” Lubānā, *sasi nelabie* “eiternde Drüsen (hauptsächl. im Genick)” Lielsesavā, *Jānīša vaigs apauga ar sasiem* Pas. III 293 (no Bebrenes) (ME III 744), “Schorf auf einer halbverheilten Wunde” Kaldabruņā, “die Krätze” Bērzgalē, Zvirgzdenē (EH II 450); 5) “mit der Krätze behaftet, schmutzbedeckt” Nautrēnos (ME III 744), Bērzgalē (EH II 450); 6) “nardus stricta” Aknīstē (EH II 450).

sasa “eine noch unreife Beere” Krapē (ME III 726); “unreife Frucht” Lielvārdē, *asās sasas gan nepatīkami dzeļ vēdēru* A. Upīts (EH II 445).

sasains “unreif” Galgauskā, Varakļānos, Meirānos, Saikavā (ME III 726), Lubānā, Pļaviņās (EH II 445).

zasis Alojā, Mazsalacā, Svētcimā, *zass*, -s P. Vītoļiņa (no Vestienas) tēlojumā rokrakstā, pl. *zasas* Mazsalacā, **zases*, *zasis* “unreife Früchte, Beeren” P. Vītoļiņa (no Vestienas) tēlojumā rokrakstā, *zass* “eine unreife Erdbeere” Bērzaunē, *bērnis nuoēdis uogas jau zasēm* Bērzaunē, *brāļi mūsu pārdevuši par ābuolu zasīnām* BW 15524 var. (no Salacas, Mazsalacas un Valtenbergas) (ME IV 692); *zasa* “nenogatavojusies oga” Braslavā, Vilzēnos (M. Rudzīte).

La. dial. *sass* sal. ar liet. *šāšas* “krevele, kašķis, vāts, matu ēde” (ME III 745 un Fraenkel 966). Varbūt (nedroši!) la. dial. *sass* un liet. *šāšas* līdz ar la. dial. *saksis* “sīpola loks, arī labības stiebrs bez vārpas” Kazdangā (ar sekundāro -k-?) radn. ar senind. *sasyám* “druvas auglis”, vēdu *sasá-* “zāle, apsēts lauks, sējamā druva”, av. *hahya-* “labība”, kimru *haidd* “mieži” (ME III 745; III 657).

La. dial. *zasis*, *zass*, *zasa* varbūt kontaminācijas rezultātā no *sass* un *zaļš* (ME IV 692).

115. *sāucēt*² “šķeterēt” Bērzgalē, Viļānos, Zvirgzdenē, piem., *saucēt dziļu* (EH II 459), Ciblā, Pildā, Bērzpilī, Makašēnas (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne).

La. dial. *sàucēt*² radn. ar liet. *sùkti* “griezt, vīt” (piem., *viŗve sùkti* “vīt virvi”), kr. *суцúмь* “šķeterēt”, č. *soukati*, sh. *súkati*, po. *sukać* u. c. Visās šajās formās, izņemot liet. *sùkti*, sakne ir pamata pakāpē, kamēr liet. *sùkti*, tāpat kā senkr. *съкату* “šķeterēt”, kr. *скать* “šķeterēt”, č. *skati*, sakne ir zuduma pakāpē (par liet. un slāvu vārdiem skat. Fraenkel 939–940 un Преображенский II 416).

116. *sēdība*: 1) “ein Wohnsitz, -ort, auch ein Platz, wo ehemals ein Haus gewesen ist” Aulejā; 2) “*tā sauc katrā uolnīcā zemes gabalus pie sētām, kas arī viņuos laikuos nebij šņuorēs sadalīti*” [En.?] (ar *ê*) Aknīstē (EH II 480).

Sal. ar liet. *sēdyba* “mājoklis, mitekļis” (EH II 480). Pamatā *sēst*, *sēdēt*, kas līdz ar liet. *sēsti*, *sēdēti* radn. ar sl. *sěsti* “apsēsties”, *sědēti* “sēdēt”, senind. *sádaḥ*, gr. *ἔδοξ*, lat. *sēdēs*, senīru *suide* “sēdekļis, sēdvieta”, senind. *sādayati* “setzt”, lat. *sedere*, go. *sitan* “sēdēt” u. c. (skat. ME III 823–824, 832 un Fraenkel 769, 777).

117. *siņt* “smelt” (tag. *sēmju*², pag. *sēmu*) Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. EH II 476 dota forma *seņt* no Pildas un Zvirgzdenes, kuru man nav gadījies dzirdēt šais izloksnēs.

siņte “tīkls zivju zvejošanai (šie tīkli ir dažādas formas un lieluma, atkarībā no tā, kādos ūdeņos un kādas zivis zvejo)” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. EH II 487 dota forma *siņte*² no Pildas. Šo vārdu ar krītošo intonāciju runā tikai tie latvieši, kas cēlušies no īgauņiem, jo viņu izrunā nav lautzās intonācijas. Arī kursiskajās izloksnēs sastopams šis vārds (ar pamata pakāpi saknē): *samte* “pavārnīca” Rucavā, Kuršu jomā, *saņtis*² Rucavā (ME III 689), *saņte*² Nīcā (EH II 432).

La. dial. *siņt*, *siņte*, *samte*, *saņtis*², *saņte*² sal. ar liet. *sēmti* “smelt”, *sámtis* “pavārnīca”, *sámtis* “сак для ловли рыбы” (EH II 476, ME III 689, Būga I 276). La. dial. *siņt* un liet. *sēmti* radn. ar senīru *tessim* “izlej”, *to-ess* “izliet” u. c. Pamatā ide. sakne **sem-*, **sm-* “kopā” (EH II 476 un Fraenkel 774–775).

118. *skrēmbelis*² “ein (nicht grosses) Schleissholz” Alūksnē (ME III 891).

La. dial. *skrēmbelis*², pēc J. Endzelīna domām, varbūt radn. ar vav. *schrumpf* “skramba” (ME III 891). Liekas, ka šī etimoloģija ir droša, jo gan vav. *schrumpf*, gan la. dial. *skrēmbelis*² ir atvasināmi no ide. *(s)*kremb-* “griezt, liekt, sakrunkoties, saraukt (pieri)” (skat. arī Pokorny I 948).

119. *sliznēt*: 1) “siekalas rīt; kāri skatīties, kā cits ēd” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; 2) “schlāmmen, kneipen” Vidiņa vārdnīcā, *slisnēt* “Tagelang im Krüge zubringen ohne rechten Zweck, ohne eigentlich zu schmoren” Seew. pēc U. Wid.; 3) “unsonst warten” [En.?] Āronu Matīss, *kuo nu slizni, tikpat jau nekā nesagaidīsi!* Bruknā. Subst. *sliznēšana* “die Kneiperei, das Saufgelage” Vidiņa vārdnīcā, *sliznētājs* “ein Zechbruder” Vidiņa vārdnīcā (ME III 934 un EH II 526).

Pēc J. Endzelīna domām, la. dial. *sliznēt*, *slisnēt* varbūt radn. ar senisl. *sleikia* “laizīt” (ME III 934). Un patiešām la. dial. *sliznēt*, senisl. *sleikia* “laizīt”, vav. *slecken* “laizīt, lakt, mieloties (ar kārumiem)” var būt atvasināti no ide. saknes **sleiġh-*, no kuras paralēlformas radušies liet. *liēžti* “laizīt”, *laižyti* un la. *lāizīt* (skat. arī Pokorny I 668).

120. *slūins*² “ein Herumtreiber” Alūksnē, “ein nachlässiger Mensch” Alūksnē, piem., *viņš tāds slūins: negrib strādāt, apkārt valkāš* Alūksnē (ME III 941); *sluīnis*²

“sluņķis, luņķis, gargura, garķaulis” [En.?] Aizupē, *sluīnis*² “wer der Arbeit ausweicht” [En.?] Bauskā, piem., *iet kâ sluīnis ar izgurušiem kauliem* Aizupē (ME III 941).

sluīnas Kazdangā, Aizvīķos, *sluīnas*² Aizputes apvidū, Vaiņodē, Janš. (no Nīgrandas) “die Füße, Beine (von Menschen und Tieren)”; “die Oberbeine” [En.?] Janš. (tikai ar nicinājuma nokrāsu); *sluīnas*² “ciskas” [En.?] Rucavā; “schwer bekleidete Füße” [En.?] Liepājā (ME III 491).

sluīnāt “колдыкать” [En.?] Wid., “nachlässig, die Füße schleppend gehen” Vērgaļos, *sluīnāt* Zālītē, *sluīnāt*² “schwerfällig, ungewandt gehen” Nīcā (ME III 491).

La. dial. *sluīns*², *sluīnis*², *sluīnas*, *sluīnas*², *sluīnāt*, *sluīnāt*² radn. ar liet. *šlūina* “телепень” u. c. (ME III 941 un Fraenkel 1010).

121. *spaiṣs* “saules stars” Varakļānos, *spaiṣs* Viļakā, Baltinavā, *saules spaiṣi. ar gaismas spaiṣiem* L. W. (ME III 981), *nuosalaide saules spaiṣiņš, ..spuožā luokā apjēme miesu* Pas. X 67 (EH II 545).

spaiṣuōt “strahlen” Baltinavā, Viļakā, Dzimt. V., *saule spaiṣuo* Varakļānos (ME III 982).

La. dial. *spaiṣs*, *spaiṣuōt* radn. ar liet. *spitulys* “Stern auf der Tierstirn”, vav. *spidel* “skabarga” (ME III 982). Pamatā ide. sakne **spēi-*, **spi-* ar paplašinājumu -*t-* (Fraenkel 875).

122. *sprāga* “die Kluft, Ritze, Spalte”: *sprāga leḏū* Galgauskā, Varakļānos; *sprāga*² Dunikā, *sprāga* Pl. Kur., Vidiņa vārdnīcā, Wid.; “der Riss”: *asinīm sūlājuoša sprāga* A. 1896. g., 887. lpp. (ME III 1015), *sprāga*² Bārtā (EH II 557).

La. dial. *sprāga* līdz ar liet. *sprogā* “plaisa” radn. ar la. *sprāgt*, liet. *sprōgti*, sl. *prognōti* (č. *prahnuoti* “kalst, žūt; tikties; kārot, vēlēties”, po. *pragnąć* “kārot, vēlēties”), senind. *sphūrja-* “augš, stāds”, av. *sparəga-* “atvase”, gr. *σπαργαω* “esmu pārpilns”, senisl. *spraka* “sprakšķēt, sprēgāt”, norv. *sprek* “sausī žagari” u. c. (Fraenkel 882 un ME III 1015).

123. *stāli*² “der Webstuhl” Bērzpilī u. c. Latgalē (ME III 1051), Varakļānos, Višķos, Lubānā (EH II 573), *stāli* (varbūt ar augšz. *li* no *li*) Bielenstein Holz. 398 (ME III 105), Lubānā (EH II 573).

Kā liekas, radn. ar liet. *pastolas* “bilžu pakaramais”, go. *stōls* “tronis” (ME III 1051). Pamatā ide. sakne **sthā-* (sal. la. *stāt*, liet. *stōti*, kr. *cmamь*) (Fraenkel 547–548).

124. *stāmacis*² “kāzās ieradies nelūgts cilvēks, ko neaicina pie galda” Ciblā, Pildā, *stāmacis*² Bērzgalē, *stāmacis*² Zvirgzdenē (EH II 574).

*stāmicis*² “ein ungebetener Gast beim Biergelage” Bērzpilī, Varakļānos, Vārkavā, Zvirgzdenē, Meirānos (ME III 1151), Barkavā, Skaistā, Saikavā, Pas. XI 316, T. dz. 57090; 57007,1; 59275, BW 20976 (no Malnavas) (EH II 573).

stāvmacis “ein ungebetener Gast” Latgalē (ME III 1054), *stāvmacis*² “kāzās ieradies nelūgts cilvēks” Aulejā, Lubānā, *stāvmacam* T. dz. 59275,2 var., *stāvmacis* A. Erss (no Skujenes), Aizsils Sen. k. 179 (EH II 574).

*stāvmicis*² “ein ungebetener Gast” Latgalē, Biržos (?) (ME III 1054).

*stāvmuca*² “ein ungebetener Gast” Saikavā (EH II 575).

stāvmucis “ein ungebetener Gast” Saikavā, *stāvmucnieks* Bērzaunē, *stāvmučnieks* Varakļānos, Saikavā, Zasā, L., *stāvmucnieki* BW 19836 (no Bērzaunes) (ME III 1054), *stāvmucis* T. dz. 59275,5 (EH II 575).

La. dial. *stāmacis*², *stāmačis*², *stāmucis*² varbūt radn. ar la. *stāmen* “stāvs” Für., liet. *stomuō* “stāvs, figūra”, gr. στήμενοι “stāvēt”, στήμων “aužamo steļļu pamats”, lat. *stāmen* “aužamo steļļu pamats; diegs”, senind. *sthāman-* “atrašanās vieta, spēks”, go. *stōma* “ὑποστρασις”, kr. *cmamóu* “pastāvīgs, stūrgalvīgs”, toh. A. *štām*, B. *stām* “koks”, kuru pamatā ir ide. sakne **sthā-* (šī sakne pamatā arī daudziem citiem vārdiem, piem, la. *stāvs*, liet. *stógas* t. p., kr. *стан* t. p., *стать* u. c.) (ME III 1054, Fraenkel 912, skat. arī Vasmer III 3).

No verba *stāvēt* formās *stāvmacis*, *stāvmicis*², *stāvmuca*², *stāvmucis* ienācis -v- (sal. *stāmačis*² “kāzās ieradies nelūgts cilvēks, ko neaicina pie galda” Ciblā, Pildā) (skat. arī ME III 1054).

125. *stikūots*² “ķikuts” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē (ME III 1067 vārds *stikuots* dots bez intonācijas apzīmējuma), *stikuots* Varakļānos, *gaŗš dēguns kâ tam purva stikuotam* BW 20095,3 (no Sakstagala) (ME III 1067).

stikāns “ein Wasservogel mit langen Beinen und langem Schnabel” Varakļānos, Lubānā, Meirānos, *stikanam* BW 20235 (no Barkavas), *stikaniņ* BW 34319 (no Lubānas), *stikanam* BW 15636 var. (no Lubānas) (ME III 1066); *stikāns* T. dz. 57741,8 (no Sakstagala); “stārķis” Kacēnos (EH II 578).

La. dial. *stikūots*², *stikāns* tāpat kā liet. *tikūtis* “Himmelsziege; eine Art Schnepfe, die beim Auffliegen *tik, tik, tik* schreit; Bekassine, Sumpfschnepfe, scolopax gallinago” un *takūtis* “Himmelsziege, Bekassine, Sumpfschnepfe, scolopax gallinago” ir onomatopoētiski darinājumi. La. *st-* attiecas pret liet. *t-* šais vārdos tāpat kā la. *staŗpa*: liet. *tāŗpas* (Fraenkel 1093). La. dial. *stikūots*², *stikāns* un liet. *tikūtis*, *takūtis* sal. arī ar la. *ķikuts* un liet. *kikūtis* (ME III 1067 un Fraenkel 1093).

126. *stīra*: 1) “ein nasser Streifen”: *spanģis caurs: ūdeni neŗuot stīra paliek pakaļā* Alūksnē, “ein (Wasser)strahl” Wid.; 2) “häufiger und flüssiger Durchfall (Diarrhöe)” Saikavā: *teļam stīra* (ME III 1072); 3) “caurums traukā, pa kuru tek ūdens” Pildā; 4) “der Spund am Maischbottisch” Bērzpilī (ME III 1072); “aizbāžamais kociņš (spunde) kādā traukā” Pildā.

*stīrinēks*² “kubls ar caurumu un spundi” Pildā, *stīrnēks*² “koka trauks ar caurumu, kurā no iesala tecina alu” Šķilbēnos (B. Reidzāne).

La. dial. *stīra* radn. ar la. *stars*, *stara* “saules stars; ūdens straume” (pēc M. Rudzītes ziņām, Braslavā *stara* “lietus mākonis”), *stara* “svītra; gabals; lupata; dakšu zars; bikšu stara”, sl. *prostorъ* “izplatījums”, senind. *stara-h* “kāŗta”, gr. στόρνυμι “izplatu, izpleŗu”, lat. *sternere* “izklāt”, av. *staraiti* “sternīt” u. c. (ME III 1072, III 1047 un III 1045).

J. Endzelīns ūķir *stīra* I “ūdens ūļāciens, slapja strīpa; caureja” un *stīra* II “spunde iejavas kublā” un domā, ka *stīra* II varbūt radn. ar sav. *storro* “sieksa, bluķis” (ME III 1072). Taŗu Pildā vārdam *stīra* ir divas nozīmes: “caurums traukā, pa kuru tek ūdens” un “aizbāžamais kociņŗ, ar kuru aizbāŗ ūŗ caurumu traukā”. Pirmā nozīme “caurums traukā, pa kuru tek ūdens” ir it kā pāreja starp *stīra* I un *stīra* II nozīmēm.

Vārds *stira* no Pildas liecina, ka nozīme “spunde, aizbāžamais kociņš” varēja arī attīstīties no nozīmes “šķidruma (ūdens) strūkļa”, tāpēc vārdi *stira* I un *stira* II apvienojami vienā etimoloģiskā grupā.

127. *strāpāt*² “eilen” Vārkavā (ME III 1084).

*strāps*² “schnell” Varakļānos: *strāps zirgs* (ME III 1084).

*strēpāt*² “eilen, eilig sein” Pildā, Varakļānos, Zvirgzdenē; *ar zemes lietām nedrīkst strēpāt* Latg. (ME III 1089); *strēpāt*² Bērzgalē, *strāpcis* “kāds ir ļoti ātrs” un demin. *strāpcītis* “ratiņa riteņa griežamais kuociņš” [En.?] Bērzgalē (EH II 587).

Radn. ar liet. *stropā* “uzcītība”, *stropūs* “uzcītīgs, mundrs”, *stropēti* “kļūt čaklam, mundram”. Šie baltu vārdi tālāk radn. ar kr. *moponúmь* “steidzināt”, senskand. *starf* “smags darbs, pūles”, *starfa* “pūlēties”, vav. *streben* “censties, nopūlēties, nodarboties”. Vārdu nozīme attīstījies no pamatnozīmes “stīvs, ciets” (sal. ar liet. *strópti* “kļūt sausam, cietam (par cepumu)” (Fraenkel 925, ME III 1084 un III 1089).

128. *strēnas* “ciskas” Kurmin 8 (EH II 587).

Sal. ar liet. *strēnos* “ciskas” (EH II 587) un pr. *straunay* (jālasa *strannay* vai *strainay*) “ciskas” (skat. Fraenkel 921).

129. *suplak* “blakus, līdzās” (adv., prepoz.) Barkavā, Varakļānos, Lubānā, Wid. (ME III 1124), Aulejā, Bērzgalē, Bērzpilī (EH II 603), *suplakus*, *suplaku* Biržos (ME III 1124), *suplaku* Neretā, Viesītē (EH II 603), *suplāk*² “viens otram (cits citam) blakus” Kalupē, Pildā (EH II 605).

suōplak “blakus, līdzās” (adv.) Vārkavā, Latgalē (ME III 1139), Aulejā, Skaistā, Varakļānos (EH II 611), *suoplak* Zasā (ME III 1139).

La. dial. *suplak*, *suplāk*², *suōplak* līdz ar la. *plakt*, la. dial. *plaks* “plakans, līdzens”, *plāce* “plecu kauls, lāpstas kauls” u. c. varbūt radn. (ja saknē ide. *a: *ā refleksi) ar liet. *plākē* “svins, Bresse”, gr. *πλαξ* “līdzena virspuse”, lat. *placidus* “līdzens”, *plācāre* “nolīdzināt, nogludināt”, norv. *flag* “atklātā jūra”, senskand. *fló* “kārtā” u. c. (ME III 1124, III 316, III 317, Fraenkel 602–603, Trautmann 222 un Walde II 90–91). Taču var būt minētajiem baltu un grieķu vārdiem pamatā ide. *plek-, *plok-, *plk-. Arī ģerm. *a* var būt radies no ide. *o. Tādā gadījumā minētie baltu, ģermāņu un grieķu vārdi būtu saistāmi ar la. *plece* “bute”, liet. *pleksnē* “breite Rūbe” u. c. (ME III 317, 332, Fraenkel 582 un Walde II 91).

130. *susētuvis* (izsecināts no infl. *susāt'iv's'*) Trasuns, (ar *ē*) Vārkavā, Varakļānos, Biržos (Latgalē), *susātyvs* Barkavā “der Schatten, das Schattenbild (vom Menschen)” (ME III 1126); *susētuvis* “dzīvas būtnes ēna” Bērzgalē, Kalupē, Pildā, Zvirgzdenē (Pildā un Zvirgzdenē *ē*, EH intonācija nav apzīmēta), Preiļos, Skaistā, Lubānā (EH II 604); *susētuvis* “(cilvēka) ēna” Barkavā, Bērzgalē, *susētuvis* “ēna” Stirnienē VLI mat.; *susētuve* Lubānā, Meirānos, *susētava* Lubānā, infl. *susativs* Zbiór XVI 217, *susātevs* Lubānā, *susateve* Lubānā, *susetavs* Lubānā, *susātivs* “ēna” A. Austrīņš (no Vecpiebalgas) (ME III 1126). Ar tiem varbūt ir saistāms *susātēvs* “ein Doppelgänger” Debners (pēc U.) (ME III 1126).

Vārdam *susētuvis* pamatā ir celms *susētu-* (kā pr. *insuwis* “mēle”: sl. *jezy-k*). Ja šai vārdā sakne ir *sēt-* un *s-* no ide. *sĕ-, tad to sal. ar senīru *scáth*, sav. *scata* “ēna”,

go. *skadus*, gr. σκότος “tumsa, tumsība” u. c. Priedēkli *su-* sal. ar la. dial. *suplak* u. c., tāpat kā viduskimru *cy-scawd* “ēna” (ME III 1126).

131. *svārbs*² “smags” Galgauskā: *kuoks svārbi nuokrita* (ME III 1144).

svārbuōt “hangend sich bewegen” Jaunpiebalgā. Refl. *-tiēs* “sich hin und her schwingen” [En.?] B. Vēstn., “das Gleichgewicht verlieren, knippen” Vecpiebalgā, Varakļānos, *laipa svārbuojas* Vecpiebalgā (ME III 1144). *svārbuōt*² “kustināt baļķi ar sviru” Mēdzulā. Refl. *svārbuōtiēs*² “šurp un turp līgoties” Mēdzulā (EH II 612).

Pie šīs pašas etimoloģiskās grupas pieder arī toponīms *svārbe*² // *svārbūte*², upe Lejasciemā (Zemzare Val. liec. 69).

švārbāt “kustināt” [En.?] Bērzgalē. Refl. *-tiēs* “kustināties” [En.?] Bērzgalē (EH II 660), *švārbātiēs* (ar *ār*²) Pildā, Zasā, *švārbuōtiēs* “(sch)wanken” Vecpiebalgā, piem.: *stabs švārbuojas* Smiltēnē, *piedzērušais švārbājās kā miežu vārpa* Zasā, *tuorņi sākuši švārbuties* A. Austrīņš (no Vecpiebalgas) (ME IV 114).

švārbēkls “ein beim Gehen oft (sch)wankendes Lebewesen” Bērzgalē (EH II 660). Apšaubāma stieptā intonācija Bērzgalē. Vai tā nav iespaiduma kļūda?

La. dial. *svārbs*² līdz ar liet. *svarbūs* “smags, svarīgs” radn. ar la. *svērt*, liet. *sveŗti*, kr. *оцвер, оцвер* “svira”, sav., vav. *swâr* “grūts; spiedošs; apgrūtinošs; sāpošs”, go. *swērs* “cienīts, godāts”, lat. *sērius* “nopietns” (īsti “smags; svarīgs”), alb. *vjerr* “pakaru, uzkaru” (ME III 1144 un Fraenkel 949).

Par svārstīšanos starp *s* un *š* skat. La. gr. 91. §.

132. *šupulis* “pamaza kuoka skamba” [En.?] Aulejā (EH II 657).

šupuļāt “drāzt” Aulejā, piem., *šupuļāt skaliņus nuo pagales* (EH II 657).

La. dial. *šupulis* līdz ar liet. *šupulys* “Splitter, Holzspan”, *šipulys* “Holzspan, -scheit, Splitter” radn. ar po. *szyp(ul)ka* “(spalvas)kāts”, *szypłac* “plūkt” (Fraenkel 1035 un 986, EH II 657). J. Endzelīns tālāk salīdzina šos vārdus ar senind. *šēpa-* “penis”, *šīphā* “tieva sakne, rīkste”, gr. σκίπων “spieķis, nūja”, lat. *cippus* “asa kolona” (KZ XLIV 58). Turpretī H. Pētersons savā darbā “Arische und armenische Studien” (71. lpp.) šķir senind., gr. un lat. vārdus no baltu vārdiem (skat. arī Fraenkel 986).

133. *šūst* (tag. *šūstu*, pag. *šūsu*) “sich sträuben, sich emporheben (vom Haar od. von Federn)” Aulejā, piem., *čekuls šūst uz galvas uz augšu* (EH II 659).

La. dial. *šūst* līdz ar liet. *šiūsti* (tag. *šiūštu*) t. p. radn. ar la. *šaūsmas*, *šaūšalas*, liet. *šiáušti* “zerzausen, hochkämmen” u. c. Jagičs tālāk saista šos baltu vārdus ar h. *susmat* “sajauc matus” (EH II 659, A. f. sl. Ph. II 397 un Fraenkel 659).

134. *tāl*² “so lange, unterdessen” Aulejā, piem., *kāl tu nītis siesi, tāļ es citu kuo padarīšu* (EH I 600 un EH II 671).

Radn. ar la. dial. *tāleit*² “tik tālu, līdz tai vietai” Zālītē, piem., *ieliet glāzē ūdeni tāleit Zālītē, nuogriezt vadmalu tāleit turpat, tāleit*² “tamēr, pa to laiku” Bauskā, *tālīt*² “kāļīt” [En.?] Nīcā, liet. *tōl, tōlei* “līdz tai vietai, tik ilgi”, bazn. sl. *молу* “mērā, pakāpē”, *моль* “tik daudz, tik ļoti”, lat. *tālis* “tāds; dažs, dažs labs”, gr. τηλίκοσ “tik vecs, tik liels” (skat. ME IV 144–145 un Fraenkel 1105).

135. *tene* “šejiene” Varakļānos u. c., *tenene* Adolphi, Bielenstein L. Spr. II 103, “das Hier, das Dort” Glück, *ejlilz teni vai tenēm!* “nāc šurp!” Ciblā (ME IV 163), *tene* “šejiene” Aulejā, Pildā (EH II 675); *nuo tenes* Varakļānos, Bērzaunē, Cesvainē,

Saikavā (ME IV 163), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *iz* (= *uz*) *teni* Kārsavā u. c. Latgalē (ME IV 163), Baltinavā, Kalupē, Zvirgzdenē (EH II 675); *iz teni* “uz šejieni, šurp” Pildā.

Atvasinājums no *te* (ME IV 163). La. *te* varbūt tāpat kā liet. *tē* ir proklītiskā **tē* (= žem. *tē*) saīsinājums. Tomēr ir iespējams arī vecs īsums (La. gr. 487. § c un FBR XX 240). Jādoma, ka ide. pirmvalodā bija **te*: **tē* (FBR XX 240).

136. *tīpt*² “nīkt no neēšanas, bada” [En.?] Aulejā (EH II 686), *tīpt*² t. p. Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē (EH II 674 dota forma *tēipt*² no Pildas; šā vārda saknē Pildā izrunā divskani *ei*, bet, pārceļot rakstu valodā, dabūjam *ī*).

*aptīpt*² “nomirt badā (runājot par daudziem)” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *daudzi cilvēku aptīpa* Pildā.

*nūotīpt*² “nomirt badā” Aulejā; *nuotīpis* “nuobaduojies” [En.?] Kraukļos (EH II 101), *nūotīpt*² “nomirt badā” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *jis nuotīpa* Pildā.

*tīpēt*² “mērdēt badā” [En.?] Aulejā (EH II 686).

*tīpināt*² “mērdēt badā” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *juo pamāte tīpināljal* “viņu pamāte mērdēja badā” Pildā.

*aptīpināt*² “nomērdēt badā (runājot par daudziem)” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *daudzi cilvēku aptīpināljal* “daudz cilvēku nomērdēja badā” Pildā.

*nūotīpināt*² “nomērdēt badā” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *juo nuotīpināljal* “viņu nomērdēja badā” Pildā.

*tīpuones*² “vājums, nelabums” [En.?] Aulejā, piem., *galva nuoreiba, tīpuones apjēme* (EH II 686), *tīpūones*² “ģtbonis” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c.

Pie šīs pašas etimoloģiskās grupas pieder arī la. dial. *stipt* “steif werden” Varakļānos, Dunikā, Gramzdā, Bielenstein Holz. 40, 324, U., *stipt* “sich gerade strecken” Nīgrandā (skat. ME III 1072), *stipt* “erstarren” Lng. (skat. EH II 580).

La. dial. *tīpt*², *stipt* radn. ar liet. *tīpsoti* “gulēt (slimības dēļ)” Valančā, *stīpti* “nobeigties; badoties; (dial.) mirt; salt”, *stypà* “nobeigšanās; nāve” (lietuviešu vārdi salīdzināšanai ņemti no E. Frenkeļa “Litauisches etymologisches Wörterbuch”, skat. 1099., 9–8. un 907).

La. dial. *tīpt* un liet. *tīpsoti* vārdu sākuma līdzskanis *t-* attiecas pret liet. vārdos *stīpti*, *stypà* tāpat kā *t-* pret *st-* liet. *tārpas* un la. *staīpa*, liet. *tikūtis* un la. dial. *stikūots*² “ķikuts” (skat. Fraenkel 1093), go. *stauta* “grūžu” un skr. *tudāti* “grūž”, lat. *tundō* “grūžu” (skat. Меѣе Введ., 189. lpp.). Saknē īsais patskanis *i* (liet. *stīpti*, *tīpsoti*) mījas ar garo *ī* (la. dial. *tīpt*, liet. *stypà*) tāpat kā liet. vārdos *likti* “atstāt” un *līkius* “atlikums” (skat. Endz. BV 23. § a). Sakne *stip-*, *stīp-*, *tīp-*, *tīp-* ir zuduma pakāpē, bet liet. vārdos *staiptyti*, *stīēpti* un la. *stāipīt*, *stīept* šī pati sakne ir pamata pakāpē (skat. Fraenkel 908).

La. dial. *tīpt*, liet. *tīpsoti*, *stīpti*, *stypà* tālāk radn. ar lat. *stipula* “salms”, sa. *stīf* “stīvs, taisns”, senisl. *stīfr* “stīvs, sastindzis”, senkr. *cmъnyca*, *cmъnyca* “riteņa spieķis; spieķa kauls”, kr. *cnuyca* “riteņa spieķis” u. c. (skat. Fraenkel 908).

137. *trapinēt* “mīdīties, sist ar kājām pie zemes” Kalupē (L. Kancāne).

trepinēt “spārdīties ar kājām” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

tripināt “lēkāt” Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene).

tripinēt “trippeln” Bērzgalē (EH II 695).

tripins “wer andere imitierend komisch zu gehen versteht” [En.?] Bērzgalē (EH II 695).

Radn. ar liet. *trapinēti* “grūst ar kājām, sist ar kājām pie zemes”, *tripinēti* “tipināt”, pr. *trapt* “mīt, mīdīt”, kr. dial. *тронать* “стучать, топтать вслух ногами, ходить со стуком”, senkr. *mpona*, kr. *mponá* “taka, pēdas”, alb. *trap* “maza taciņa”, gr. *τραπεῖν* “mīt, mīdīt, spiest vīnu”, as. *thrabōn* “rikšot”, sa. *drafian* “spiest, grūst”, zv. *travla* “noblietēt, nomīdīt” u. c. (skat. Būga I 489 un Fraenkel 1111 un 1125).

138. *trikmiēnis*² “Aufregung” Varakļānos (EH II 694).

trikminis “tracis, troksnis” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

trikmenis “Lärm, Alarm”, *trikmens* “die Erschütterung” Lubānā, *trikmins* “der Lärm (das Lachen, Schreien, Tanzen) in der Schenke” [En.?] Gulbenē (Kurzemē), Zbiór XVIII 480 (ME IV 235).

Radn. ar liet. *trikti* “irt, jukt, brukt, /sa/grūt; kļūdīties; sajukt, kļūt vājprātīgam (trakam)”, *trēkti* “sabojāt, sagandēt; traucēt, iztraucēt; izpostīt, izšķiest, izšķērdēt; kaitēt; notraipīties; ziest, triept”, la. *tracis*, *traks*, liet. *trākas* (skat. Fraenkel 1109 un 1122).

139. *trukāt* “lēni rikšot” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c.

trukšīnāt “abwechselnd langsam und schnell fahren” Zvirgzdenē (ME IV 245). *trukšīnāt* “lēni rikšot” Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Pildā. *trukšīnāt* “?”: *lieli gudrinieki ir tādi veči zirdziņi kā šis pelēcis*, – *trukšīnāja suolīti pie suolīša* A. Upīts (no Skrīveriem) (EH II 698). Pēc teikuma satura spriežot, liekas, ka arī A. Upīts vārdu *trukšīnāt* lieto ar nozīmi “lēni rikšot”.

Radn. ar liet. *trūkti* “медлить, мешкать”, la. *traūkt(ies)*, liet. *tráukti* “тянуть, отправляться” (piem., *ištráukē ģ miēstā*) (skat. Būga I 449 un Fraenkel 1130) un kr. *трусцумь* “lēni rikšot (par dzīvniekiem); jāt, braukt rikšiem; iet, skriet sīkiem un ātriem soļiem (par cilvēku)” (skat. СРЯ IV 575). La. dial. *trukāt*, *trukšīnāt* un liet. *trūkti* sakne ir zuduma pakāpē, bet la. *traūkt(ies)*, liet. *tráukti* un kr. *трусцумь* (kr. y no ou) sakne ir pamata pakāpē.

140. *trūops*² “posms, der Teil des Halmes zwischen zwei Knoten, eine Abteilung zwischen zwei Punkten überhaupt” Varakļānos, Biržos, Meirānos, *truopeņi* BW 6104,4 (no Liksnas), *truops* Zasā, *aizlauzt vārpas nuo truopiņiem* Latgalē (ME IV 253); *trūops*² Aulejā, demin. *trūopeņš*² Kaldabruņā, *atnest truopā* (= *stuobrā*) ūdeni Vietalvā, Lazdonā (EH II 700).

La. dial. *trūops*² pēc J. Endzelīna domām, varbūt ir saistāms ar ide. sakni **trep-* “griezt” (ME IV 253), par kuru skat. Walde I 756 un Pokorny I 1094. Tādā gadījumā la. dial. *trūops*² tālāk būtu radn. ar gr. *τρέπω* “griežu”, *τρόπος* “pagrieziens”, lat. *trepit* “vertīt” u. c. (skat. Pokorny I 1094).

141. *tūrks*² (skaņu verbs) Nautrēnos, piem., *zemes vēzīši turkš*; *jam blusa ausī turkse* (jeb *turksa*) (EH II 705).

*tūrks*² “rūkt” [En.?] Aulejā, piem., *kad pārsildīts zirgs padzēris salta ūdiņa*, *turkš vēders* “?” Kalupē (EH II 705); *tūrks*² “rūkt” Vārkavā (M. Dzene).

*tūrkt*² “rūkt (par nedzīvām lietām)” Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *tūrkt* (vai *tārkt*?) “rūkt (par negaisa mākonī)” [En.?] (forma izsecināta no *tārkt*) Kaldabruņā (EH II 705).

*tūrksīns*² “vilciņš (bēnu rotaļlieta)” Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, *turksīns* “?” Kalupē, P. Strods Par. vōrdn. 178 (EH II 705).

Radn. ar liet. *tuŗkti* “čirkstēt (par zemes vēzi)”, *turk-lŷs* “zemes vēzis, kārkulis”, sl. *turktati*, kr. *mópkamb.*, po. *tarkać, tarkotać* “čirkstēt, čirkstēt, sprēgāt” u. c. Onomatopoēze (skat. Būga II 634 un Fraenkel 1144).

142. *ūodīne*² “eine niedrig gelegene, feuchte Wiese” [En.?] Skaistā (EH II 742).

Varbūt no **uodinine* (sal. ar liet. *vandeninē* “ūdens-” (EH II 742). Radn. līdz ar la. *ūdens*, liet. dial. žem. *unduo*, pr. *unds* un liet. *vanduō* ar sl. *voda* “ūdens”, het. *uātar* (no **vōdŕ*), gr. ὕδωρ “ūdens”, lat. *unda* “vilnis, banga” (ar *n* infiksu), go. *watō* “ūdens” u. c. (skat. ME IV 405 un Fraenkel 1194–1195).

143. *ūolakne*² “das Rührei” Zvirgzdenē, *uolākne* Zbiór XVII 277 sk. (ME IV 416); *uolakne* Baltinavā (EH II 743); *uolaknis* Latgalē, *ūolaknis*² Varakļānos (ME IV 416); *uolaknis* Zvirgzdenē (EH II 743), Viļānos, Sakstagalā, *ūolāknis*² “saceptas olas ar gaļu” [En.?] Kapiņos (EH II 743); *ūolekne*² “olu kultenis” Pildā.

uolinieks “das Rührei” Asūnē, *ūolinieks*² “saceptas olas ar gaļu” [En.?] Kapiņos (EH II 743); *ūolinieks*² “das Rührei” Kaldabruņā (šim vārdam Kaldabruņā ir arī otrā nozīme “olu pārdevējs”) (ME IV 417).

La. dial. *ūolakne*², *ūolaknis*², *ūolekne*², *ūolinieks*² atvasināti no vārda *uōla*, kas līdz ar la. *uolis* un liet. *úola* “galoda” radn. ar la. *veļt* un liet. *vēlti* (skat. ME IV 416–417 un Fraenkel 1166–1167). La. *veļt* un liet. *vēlti* tālāk radn. ar pr. *walis* “Orscheit”, kr. *вэл* “veltnis; vilnis, banga”, *волна* “vilnis”, senind. *válati* “griežas”, toh. *waiwalau* “reibonis”, gr. εἰλέω “ritinu, griežu, tīnu, veļu”, lat. *volvare* “ritināt, velt, velties, griezt”, go. *waltjan* “velt” u. c. (ME IV 533 un Fraenkel 1221).

144. *uōšvis* “sievas (vai vīra) brālis” Šķaunē (ME IV 422 un La. gr. 101. §).

*uōšis*² “der Schwiegervater” Sesavā, “der Schwiegervater des Sohnes resp. der Tochter” Sesavā, “der Vater der Schwiegertochter” Šķibē; *uōši*², fem. *uōses*² – tā sauc cits citu vīra un sievas vecāki Sesavā (ME IV 421).

La. dial. *uōšvis*, *uōšis*² (pēdējā formā -*sj*- varbūt fonētiski radies no -*svj*-) sal. ar liet. *uōšvis* “sievas (vai vīra) brālis” (ME IV 422 un IV 421, skat. arī Fraenkel 1168).

145. *užģināt* “rīdīt (suni)” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *vužģināt* “rīdīt” Pildā (ME IV 677); *vugžināt* “hetzen (zur Prügelei)” Bērzpilī, Nautrēnos (EH II 798).

Sal. ar interj. *užu!* (medību sauciens suņiem) Lielezerē, *užu*, *užu*, *mana kuņa*, *meitu zaglis krūmiņos!* BW 13499,1 (no Kandavas) (ME IV 403) un interj. *užgā!* (medību sauciens suņiem, rīdot pret vilku) St. (skat. ME IV 403). Varbūt pie šīs pašas etimoloģiskās grupas pieder arī *užģēt* “schallen (par skaņu sajaukumu, kurā nevar saprast atsevišķus vārdus)” Neretā, “undeutlich sprechen” Mēmelē, “čumēt” [En.?] Zālītē, *suņi rēja*, un *mājās užģēja* Jauns. (skat. ME IV 403) un *užģi* “Lärm, Geräusch” Neretā (skat. ME IV 403).

La. dial. *užģināt*, *užu!*, *užģēt*, *užģi*, tāpat ka liet. *ūžti* “šalkt, krākt, trokšņot, rāties, rūkt, ņurdēt; sarunāties, būt jautram; skraidīt apkārt, gribēt apvaisloties (par

cūkām)”, *ūžauti* “šalkt” (skat. Fraenkel 1174–1175), ir onomatopoeētiski darinājumi. La. dial. formās *vužgināt* un *vugžināt* ir līdzskaņa *v*- piespraudums un formā *vugžināt* – līdzskaņu metateze.

146. *vēpla*² (comm.) “einer, der viel und zusammenhanglos spricht” Bērzpilī, “ein leichtfertiger Mensch” Varakļānos (ME IV 559), *vēpla*² Nautrēnos, *vēpla* Bērzgalē, *vēpla*² Varakļānos (EH II 776); *vēpla*² “pļāpa” Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *vēpla*² “pļāpa” Vārkavā (M. Dzene); *vēpla*² “vēplis” Kalupē (Reķēna 492).

vēplis “ein Manlaffe” (ar *ē*) Bl., “Lümmel” L., St., “ein Gaffer” Vidiņa vārdnīcā (?), “ein einfältiger Mensch” Augškurzemē, (ar *ē*²) Biržos, Krustpilī, Varakļānos, “einer, der leeres Zeug spricht” Dignājā, Zasā, (ar *ē*²) Biržos, Vārkavā, *vēplis* A. VIII, 1, 105, MWM VI 435 (ME IV 559–560).

*vēplāt*² “ohne den nötigen Ernst arbeiten” [En.?] Varakļānos (ME IV 559), *vēplāt* “laut, viel und zusammenhanglos sprechen” Bērzgalē (EH II 776); *vēplāt*² “runāt blēņas, muļķības; pļāpāt” Vārkavā (M. Dzene), *vēplāt*² t. p. Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *vēplāt*² “bļautstīties, runāt niekus” Kalupē (Reķēna 492).

vēpluôt “maulaffen, gaffen” St., (ME IV 560).

*vēplāt*² “leeres Zeug reden” Vārkavā, Zasā, *vēpluôt*² t. p. Biržos, *vēplis*, *kas vēpluo* Konv.¹ 238 (ME IV 560).

La. dial. *vēpla*², *vēpla*², *vēplis*, *vēplāt*², *vēplāt*², *vēpluot*, *vēplāt*², *vēpluôt*² sal. ar liet. *vēpla* “žāva, tūļa” Dusetās, *vēplys* t. p., *vēploti* “staigāt ar vaļēju muti; klenderēt” Tverečā, *vēplioti* “lūkoties ar atplestu muti un acīm; stāvēt ar atplestu muti”. Šo liet. un la. dial. vārdu nozīmes, pēc P. Persona domām, radušās no pamatnozīmes “griezt, grozīt”. Viņš salīdzina šos baltu vārdus ar senskand. *vāfa* “karājoties svārstīties; šūpoties; grīloties, ļodzīties”, *vāfla* “šurp un turp braukāt; ļodzīties, šūpoties”, vav. *wabelen* “būt rosīgā kustībā”, zv. *vāp* “muļķīgs, aušīgs cilvēks” u. c. (ME IV 559–560 un Fraenkel 1224 ar literatūru).

147. *vidspuse*: 1) “die Innenseite”, piem., *cepures vidspuse* Vārkavā, Zvirgzdenē, Kaldabruņā, *sienas vidspuse* Mēmelē (ME IV 579); “die Innenseite” Pildā, Neretā, Sunākstē, Jauns. (EH II 781); “iekšpuse” Ciblā; 2) “das Innere, die Eingeweide” Aulejā, piem., *cūka var nuosprāgt, kad tai aiztvīkst vidspuse* (EH II 781); “das Innere, die Eingeweide” Aknīstē, piem., *visa vidspuse deģ* (ME IV 579); “iekšas, zarnas” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *visa vidspuse deģ* Pildā.

Saliktenis no *vid/u/s+puse*. La. *vidus*, dial. *vids* līdz ar liet. *vidus* radn. ar sa. *vidu* “mežs”, senīru *fid* “mežs” u. c. (ME IV 580–581 un Fraenkel 1238–1239). La. *puse* līdz ar liet. *pūsē*, pr. *pausan*, *pauson* “puse” radn. ar toh. AB *poši* “puse; siena; riba” (Fraenkel 676).

148. *visad* “immer” (adv.) Latgalē, Vārkavā, Zvirgzdenē, Kaldabruņā, Meirānos (ME IV 621); *visad* Rēznā, Rugājos, Lazdonā, (*vi:sad*) Barkavā, Aglonā, Kalupē, Višķos, Aknīstē (EH II 789); *visad* “vienmēr” Kalupē (Reķēna 492); *visad* // *vi:sad* “vienmēr” Ciblā, Pildā. *visād* “immer” (adv.) Gaigalavā, Ružinā, Viļānos, Prailienā, *lapsa visād bija sātna* Pas. I 158 (no Kalupes), *jis juo visād tur pie sevis* II 154 (no Rēzeknes) (ME IV 621).

vu:sad “immer” Liepnā, Viļakā, Lubānā (EH II 799); *vusad* // *vu:sad* “vienmēr” Viļakā (Z. Prancāne).

Sal. ar liet. *visadā* “vienmēr” un sl. *въхода* (bulg. *възда*, sh. *вазда*, č. *vezda*) (ME IV 621, Fraenkel 1264, Vasmer I 235–236, Фасмер I 362). Liet. *visadā* un la. dial. *visad* no pron. *visas* resp. *viss* (Fraenkel 1264 un Otrēbski III 300). La. *viss* līdz ar liet. *visas* un pr. *wissa* “viss, visvisāds” radn. ar bazn. sl. *вѣсь* “viss, katrs, viens pats”, kr. *вѣсь* “viss”, senind. *višva-h* “katrs, viss”, av. *vispa-* “katrs, viss” (ME IV 625 un Fraenkel 1264).

149. *visakas* “viss” Aulejā (Rudzīte LD 330).

Sal. ar liet. *viskas* “viss” no *visa kas* (skat. Otrēbski III 147). Saliktenis no *visa(s)* + *kas*. La. *viss* līdz ar liet. *visas* un pr. *wissa* “viss, visvisāds” radn. ar bazn. sl. *вѣсь* “viss, katrs, viens pats”, senind. *višva-h* “katrs, viss”, av. *vispa-* t. p. (ME IV 625 un Fraenkel 1264). La. *kas* līdz ar liet. *kās* un pr. *kas* radn. ar senind. *kaḥ*, go. *has*, sl. *къмо* “wer”, lat. *quod* “welches” u. c. (ME II 168 un Fraenkel 199).

150. *vuce* “aitiņa” (mīlināmais vārds) Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. Demin. *vuceņa* “aitiņa” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *vucīte* “aitiņa” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

vucēns “der Schafsbock” Asūnē, Alūksnē, Barkavā, Cesvainē, Dignājā, Galguskā, Gulbenē, Litenē, Lubānā, Meirānos, Pilskalnē, Sēlpilī, Viļakā, Zasā, U. (ME IV 675); *vucēns* “das Lamm (hauptsächl. von kleinen Schafsböcken gesagt)” Alsviķī, Alūksnē, Augulienā, Cesvainē, Dzelzavā, Grašos, Gulbenē, Stāmerienā, Vējavā (ME IV 675). *vucīns* “der Schafsbock” Aknīstē, Baltinavā, Barkavā, Biržos, Dvietē, Kalupē, Krustpilī, Līves m. (?), Lubānā, Meirānos, Mērdzenē, Nautrēnos, Pildā, Šķilbēnos, Varakļānos, Vārkavā, Zasā, Zvirgzdenē (ME IV 675), Liepnā, Skaistā, Kaldabruņā (EH II 789), Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, *vucīns* “auns” Prode VLI mat. Demin. *vucineņa vilniņā* BW piel.² 10291,2 (no Līksnas un Līvāniem) (ME IV 675); *vuciniņš* Preiļos, Līvānos, *vucineņš* Līvānos (EH II 789); *vucinēns* Lubānā (EH II 798); *vucineņš* Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *vucans* “der Schafsbock” Adulienā, Meirānos (ME IV 675). *ucans* “auns” Medņos VLI mat. *vucuns* “der Schafsbock” Baltinavā, Šķilbēnos, Viļakā (ME IV 675).

ucēns “der Schafsbock” Augškurzemē, Cesvainē, BW 19950 var. no Lazdonas, Lodes, Lubānas un Praulienas (ME IV 293), Saikavā (EH II 711), *ucenis* “der Schafsbock” Ļaudonā (ME IV 293). Demin. *uceniņš* BW 1912 var. (no Cesvaines) (ME IV 293), Bērzaunē, Kalsnavā (EH II 711). *ucīns* “der Schafsbock” Austrumvidzemē, piem., Bērzaunē, Ļaudonā, Saikavā (ME IV 293); Kalsnavā (EH II 711), *ucīns* // *vucīns* “auns” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. Demin. *ucineņš* // *vucineņš* Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

vuc! (interj., ar kuru sauc aitas) Aknīstē, Bērzaunē, Kaldabruņā, Zasā, vûc! Ulanovska Łotysze 13 (ME IV 675); *vuc! vuc!* (interj., ar kuru aicina aitu) Kalncempjōs (Lāce); *vuci! vuci!* (interj., ar kuru sauc aitas) Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

La. dial. forma *vuce* “aitiņa” varētu būt radusies no **a:vuce* (skat. ME IV 675). No vārda *vuce* atvasināti *vucīns*, *vucēns* tāpat kā no *avs* atvasināts *avīns* un no *zūoss* – *zūosīns*. Sal. arī vārda *vucīns* izskaņu ar liet. *āvinas*, pr. *awins*, sl. *овънъ* un liet. *žāšinas* izskaņām (skat. ME IV 675 un Endz. BV 121. § c). Augšz. formas *ucēns* un *ucīns*

interesantas tai ziņā, ka tajās, tāpat kā augšz. formā *uška*, ir pilnīgi izzudusi ide. sakne **ou-*, kas vēl saglabājusies la. vārdā *avs* un la. dial. vārdā *avins*.

No lietvārda *vuce* voc. sg. formas *vuc(e)*, jādomā, radusies interjekcija *vuc!* (skat. ME IV 675), bet interjekciju *vuci!* un *vucs!* pamatā varētu būt *i*-celma lietvārda *vucs* vienskaitļa vokatīva formas (skat. Endz. BV 232. §).

151. *vuřcināt* [vũrcināt] “strauji grozīt, kustināt, drebināt (asti)” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c.

La. dial. *vuřcināt* no ide. saknes **uř-* “griezt, grozīt, iebāzt” zuduma pakāpē (līdzās pamata pakāpei **uer-*, **uor-*) ar paplašinājumu *-k-*, no kuras arī la. *virst*, pr. *wirst* “viņš kļūst”, liet. *viřsti* “gāzties; krist; pārvērsties” ar paplašinājumu *-t-* (skat. arī Fraenkel 1261–1262). Tomēr la. dial. *vuřcināt* saknes intonācija (no ide. **uř-*) atšķiras no pr. *wirst* un liet. *viřsti* intonācijas (no ide. **uř-*). No ide. saknes **uer-* pamata pakāpē atvasināti la. *vērst*, liet. *veřsti* “gāzt; pārvērst; tulkot; spiest (kādu ko darīt), likt (kādam ko darīt); [ap]griezt uz otru pusi; rakņāties, vandīties”, kr. *веремѣно* “vārpsta, vārpstiņa”, lat. *vertere* “griezt, vērst”, go. *wairþan* “kļūt” u. c. (skat. Fraenkel 1228). No ide. saknes **uor-* pamata pakāpē atvasināti la. *vārtīt*, liet. *vartyti* “grozīt”, pr. *wartint* “griezt, vērst”, kr. *вopомѹмь* “grozīt”, go. *frawardjan* “развращать” u. c. (skat. Fraenkel 1204 un Фасмер I 355).

152. *vuřsulis* [vũrsulis] “cilvēks, kas ātri un neskaidri runā” Vārkavā, *vursulis* t. p. Zvirgzdenē (ME IV 677); *vuřsulis* // *uřsulis* [vũrsulis // ũrsulis] “cilvēks, kas ātri un neskaidri runā (sakarā ar nepietiekamu lūpu atvērumu)” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

vursuļuot “undeutlich sprechen” Pildā, Mērdzenē (ME IV 677); *vuřsuļuôt* // *uřsuļuôt* [vũrsuļuôt // ũrsuļuôt] “ātri un neskaidri runāt (sakarā ar nepietiekamu lūpu atvērumu)” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

Jādomā, ka la. dial. (*v*)*uřsulis* un (*v*)*uřsuļuôt* radn. la. dial. *uřska* “lūpa” Bauskā, *urska* “lūpa” U., *urskas izstiept vai* (Galgauskā) *ursku uzmet* “būt dumīgam; izlikties nopietnam” Liepkalnā, Mag. XIII, 2, 63 (skat. ME IV 308), *urskulis* “gespitzer Mund” U. (skat. La. gr. 174. §). Pēc J. Endzelīna domām, la. dial. *uřska*, *urska* kaut cik atgādina pr. *warsus* un po. *warga* “lūpa” (ME IV 308).

Iepriekš minētajās la. dial. formās ar *v-* šis *v-* var būt proteze (skat. Endz. BV 75. §) vai arī la. dial. formās bez *v-* šis *v-* var būt zudis (skat. Endz. BV 66. §).

153. *vuřka* “aita” Atašienē, Jaunlaicenē, Liepnā, Skaistā, Višķos, Kaldabruņā (EH II 799), Augškurzemē, Alsviķī, Alūksnē, Apukalnā, Asūnē, Baltīnavā, Barkavā, Beļavā, Dagdā, Dignājā, Dvietē, Gulbenē, Ilzenē, Jaunrozē, Jaunušānos, Kalncempjos, Kalupē, Karvā, Kaunatā, Krāslavā, Lašos, Lejasciemā, Litenē, Līves m. (?), Lubānā, Mālpupē, Meirānos, Mērdzenē, Nautrēnos, Neretā, Pildā, Pilskalnē, Preiļos, Šķilbēnos, Varakļānos, Vārkavā, Vecannasmuižā, Viļakā, Viļānos, Zasā, Zeltiņa m., Zvirgzdenē (ME IV 677); Aizkalnē (R. Vilcāne). *vuřka* “aita” Annā, Bebreņē, Bejā, Jaunlaicenē, Mārkalnē, Pededzē, Rubeņos, Slatē, Stirnienē, Ziemeros VLI mat. Demin. *vuřkiņas* (pl.) Latgalits 1922, I, 3; BW 30703, 12 (no Barkavas un Varakļāniem), 29176, 1 (no Barkavas), 19574, 1 (no Līvāniem) (ME IV 677); *vuřkiņa* Lubānā (EH II 799), *vuřkeņa* “aitiņa” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

uška “aita” Zeltiņa m., Bērzaunē, Kalsnavā (ME IV 310); *uška* “aita” Izvaltā LVI mat. *uška* // *vuška* “aita” Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. (v)*uška* “aita” Krāslavā VLI mat. Demin. *uškeņa* “aitiņa” Nirzā (Rudzīte LIT 101); *uškeņa* // *vuškeņa* “aitiņa” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

vuškene “ein gewisser Pilz (mit brauner Oberfläche und grüner Unterseite)” Liepnā (EH II 799); *vuškīene*² // *uškīene*² “kāda sēne” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

vuškenieks “ein gewisser Pilz” Višķos (EH II 799).

Pēc J. Endzelīna domām, la. dial. *vuška* varbūt no **a'vuž-ka*. Vārda atvasināšanu sal. ar liet. *avūžē*, la. *Annuža* (La. gr. 194. § a) un kr. *овѣчка*. Sal. arī ar la. dial. *vuce* un *vucens* (skat. ME IV 677). Augšz. forma *uška* “aita” interesanta tai ziņā, ka te pilnīgi izzudusi ide. sakne **ou*. No vēsturiskās gramatikas viedokļa te palikusi tikai izskaņa.

154. *zemu* “apakšā” (adv.) Latgalē (La. gr. 583. §), Kaldabruņā (EH II 805), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

zemuška “apakšā”: *palīda zem šķirsta zemuškas* Zb. XVIII 374, *vilki pastatīja zemuškā tuo vilku..* Pas. I 298 (no Aglonas) (ME IV 713); *zemuška* Kaldabruņā, Višķos (EH II 805); *zemuška* “apakšā” Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Kalupē (Reķēna 498), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *zemuškā* Kalupē, Višķos, Nirzā (EH II 805), *zemuškā* “apakšā” Aizkalnē (R. Vilcāne) Vārkavā (M. Dzene), Kalupē (Reķēna 293), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

zemaška, loc. *zemaškā* “unten” Pildā, Višķos (EH II 804). Šādas formas Pildā man nav gadījies dzirdēt.

zemuōška “apakšā” Viļakā (EH II 805).

La. dial. adv. *zemu* “apakšā” darināts blakus adjektīvam *zems*. Arī žem. adv. *žēma* “apakšā, lejā” un *žemai* darināti blakus adj. *žemas* (La. gr. 583. § un Fraenkel 1298).

No adv. *zemu* “apakšā, lejā” atvasināts lietvārds *zemuška*, *zemuōška* “apakšā”. Izskaņu *-uška* šai lietvārdā sal. ar izskaņu *-uška* citos augšz. lietvārdos, piem., *māsiņuška*² “māsīca”, *meītuška* “meitenīte”, *miltuška*² “miltu putra”, *vuška* “aita” Pildā.

La. *zems* līdz ar liet. *žēmas*, pr. *semmai* “nieder”, la. *zeme*, liet. *žēmē*, pr. *same*, *semmē* “Erde” radn. ar kr. *землія*, po. *ziemia*, senind. *kṣāh*, av. *zā*, gr. *χθών* “Erde, Land”, alb. *ḗ*, lat. *humus* “Erde, Erdboden”, toh. A. *tkaṃ*, B *kem*, het. *tegan* u. c. Visu šo vārdu pamatā ir ide. sakne **ghōm-*, **ghem-* “zeme” (Fraenkel 1298–1299).

155. *žvurgt* “?”: *kuļamā mašīna žvurdz*² Varakļānos (EH II 824); *lapsa žvurgdama krūt zemē* Pas. I 343; *cirvis žvurgdams vien nuoskrēja* VI 467 (ME IV 848). *žvurgt*² “rūkt (par priekšmetiem)” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *lidmašīna žvurdz* Pildā.

žvurdzēt (skaņu verbs): *tas nuoskrēja žvurdzēdams pa zariņu zariņiem* BW 33143 var. (no Zasas) (ME IV 848).

*žvurgdzēt*² “sausēt (von schnellen Bewegungen)” *braucēm, ka žvurgdzēja vien Biržos; žvurgdz, akmini stipri sviežuot* Zasā (ME IV 848).

žvurkstēt “schwirren” (ar *ūr*² Viļakā, (ar *uī*) Saikavā (EH II 824). *žvurkstēt* t. p. Āraišos, Limbažos, Rūjienā, (ar *uī*) Trikātā; subst. *žvurkstēšana* “das Schwirren”: *dzirdu auklu žvurkstēšanu* Plūd. (ME IV 848).

*žvūrdzins*² “ein gewisser Kinderspielzeug” Skaistā (EH II 824).

žvurdens “ein aus einem Knöchel und Bindfaden angefertigter Brummer” Zasā (EH II 824). *žvūrgzdins*² “bērnū rotaļlieta” Vārkavā (ME IV 848), Kalupē, Kaldabruņā (EH II 824). *žvūrgzdins*² “vilciņš (bērnū rotaļlieta)” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

žvurkstīņš “bērnū rotaļlieta” Bērzaunē (ME IV 848). Demin. *žvūrkstēniņš*² “bērnū rotaļlieta” Saikavā (EH II 824).

Onomatopēitiski vārdi. Sal. ar la. dial. *švurkstēt* “schwirren” Zasā (skat. ME IV 120), *viņš rāva pastalu auklas tā, ka švurkstēja* Jauns. (skat. EH II 663), *švūrkstināt*² “taisīt troksni ar švurksteni” Bērzaunē, Cesvainē, Lubānā, Saikavā, *švurkstenis* “bērnū rotaļlieta” Apukalnā, Lubānā (ar *ūr*²) Krustpilī, *švurkstins* “bērnū rotaļlieta” Bērzaunē, Lubānā, Saikavā (skat. ME IV 12) un la. dial. *švīrkstēt* “schwirren” (skat. ME IV 117).

Secinājumi

1. Šajā nodaļā doti 372 augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu vārdi, kas apvienoti 155 ligzdās. Etimoloģiskajos skaidrojumos, kas seko pēc katras ligzdas, plaši izmantota etimoloģiskā literatūra (E. Bernekera, A. Briknera, K. Būgas, J. Endzelīna, M. Fasmera, E. Frenkeļa, V. Iljiča-Svitiča, A. Isačenko, A. Meijē, J. Otrembska, J. Pokornija, A. Preobraženska, F. Slavska, V. Toporova, R. Trautmaņa, O. Trubačova, A. Valdes u. c. pētījumi). Lielum lielais vairums etimoloģiju, kas dotas šajā nodaļā, ir tradicionālas, vispārāzītas.

2. Tādos gadījumos, kad valodnieku uzskati par kāda vārda etimoloģiju ir atšķirīgi (la. dial. *bīrds*², *da*, *da-*, *gasts*, *kakaža*, *nafts*, *plepēt*, *sala* u. c.), disertācijā, pamatojoties uz etimoloģisko pētījumu principiem un kritērijiem, atzīts kāds viens etimoloģisks skaidrojums, kas vairāk atbilst šo principu un kritēriju prasībām.

Autors domā, ka:

a) la. dial. *bīrds*² “Weberkamm” radn. ar kr. *бѣрдо*, serbu *bīrdo* “aužamais šķiets”, go. *baúrd* saliktenī *fotubaúrd* “*ῥποποδιον*” u. c. (J. Endzelīna etimoloģija);

b) la. dial. *da*, *da-* līdz ar liet. *da-* radn. ar sl. *do*, *do-*, sa. *tó*, sav. *za*, *zuo* “pie”, gr. -δέ, av. -*da* u. c. (A. Meijē, J. Endzelīna un M. Fasmera etimoloģija);

c) la. dial. *gasts* “viesis” radn. ar sl. *gostь*, go. *gasts* “viesis”, lat. *hostis* “ienaidnieks” u. c. (K. Būgas, A. Meijē un A. Isačenko etimoloģija);

d) la. dial. *kakaža* “jumta kārts, pie kuras pienaglo skaidas (u. c. nozīmes)” un *kakažāinis*² “zivju tīkls, kas piestiprināts pie diviem līkiem kokiem (trejbridis)” radn. ar liet. *kēžas* “*корявое, уродливое дерево*” (J. Endzelīna etimoloģija);

e) la. dial. *nafts* “konusveida tīkls zivju zvejai un irbju medībām” radn. ar kr. dial. *нерѣт*, *неретó*, *нóрот* “murda, ventera veids”, bkr. *нерет* “więcierz” un liet. *nārtas* “stūris” (K. Būgas un J. Endzelīna etimoloģija);

f) la. dial. *plepēt* “pļāpāt”, *pleperis* “pļāpa” līdz ar liet. *plepēti* “pļāpāt” radn. ar po. *paplać*, vlv. *pleppen*, v. *plappern* u. c. (J. Endzelīna un E. Frenkeļa etimoloģija);

g) la. dial. *sala* “sādža” līdz ar liet. *salà* “sādža” radn. ar sl. *selo* “ciems”, langob. *sala* “pagalms, māja”, sav. *sala* “māja, zāle, bēniņi” u. c. (K. Būgas, R. Trautmaņa, M. Fasmera, E. Frenkeļa etimoloģija).

3. Dažos gadījumos disertācijā dotas citādas la. dial. vārdu etimoloģijas nekā ME un EH (*a(p)bēda*², *kaba* // *kab*, *lizīka*).

a) J. Endzelīns la. dial. *a(p)bēda*², *a(p)bēdas*², *a(p)bēds*², *a(p)bēdas* “maltīte pēc cūkas nokaušanas; ēdiens no tikko nokautas cūkas gaļas” atvasina no *ap* + *best*. Tā kā daudzās Latgales izloksnēs spontāns patskaņu pagarinājums, kas ļautu izskaidrot garo *ē* saknē, nav sastopams un grūti iedomāties semantisko pāreju “aprakšana” → “maltīte; ēdiens”, tad autors ierosina kā iespējamu šādu etimoloģiju: la. dial. *a(p)bēda*², *a(p)bēdas*², *a(p)bēds*² no *ap* + *bēda*. Daļā izloksņu, kontaminējoties vārdiem *a(p)bēda*², *a(p)bēdas*² ar verbu *ēst*, varēja rasties formas ar laužto intonāciju *a(p)bēda*, *a(p)bēdas*.

b) J. Endzelīns uzskata, ka la. dial. partikula *kab* “kaut, lai” aizgūta no bkr. *каб(ы)*. Tā kā latgaliskajās izloksnēs sastopama arī nesaīsinātā forma *kaba* “kaut, lai”, tad jādomā, ka la. dial. *kaba* radies no *ka* + *ba*, tāpat kā la. *neba* un liet. *neba* “neque” no *ne* + *ba* un la. dial. *nuba* “nupat” no *nu* + *ba*, bet forma *kab* radusies no *kaba*, tāpat kā *neb* no *neba*.

c) Pēc J. Endzelīna domām, la. dial. *lizīka*, *ližīka*, *ližīga* “karote” aizgūti no slāvu valodām. Taču slāvu valodās nav tāda avota, no kura (ņemot vērā skaņu atbilstības likumus aizgūtajos vārdos) varētu atvasināt minētos la. dial. vārdus, tāpēc disertācijā la. dial. *lizīka*, *ližīka*, *ližīga* “karote” saistīti ar la. *lāizīt*, la. dial. *lizguôt* “laizīt” un *ližgīt* “uzsūkt” (sal. ar lat. *ligula* “karote”: *linxī* “laizīt”, vidusīru *liag*, kimru *llwy*, bret. *loa*, korn. *lo* “karote”: kimru *llyfu*, *llyw* “laizīt”, liet. *šāukštas* “karote”: *šāuti* “kišti, stumti j krosņi”).

4. Disertācijā etimoloģizēti 20 la. dial. vārdi, kam līdz šim valodnieciskajā literatūrā nebija noskaidrotas etimoloģijas, piemēram:

a) la. dial. *atasi* “ilkšu streņģes” (no *at-* + *ass*) radn. ar kr. dial. *omóc*, *omóca*, *amóca* “ilkss streņģe”, bkr. *amóca* t. p. un po. dial. *otosa* t. p.;

b) la. dial. *azbars* “(miežu) putraimi” (sakne *bar-*) līdz ar la. *barība*, *baruôt* radn. ar bazn. sl. *брь* “mieži”, senkr. *борь* t. p., sa. *bere* t. p., go. *barizeins* “miežu-”, bret. *bara* “maize” u. c.;

c) la. dial. *barinētiēs* “cīnīties (ar uzbrūkošu suni)” līdz ar la. *bārt*, liet. *bārti* radn. ar kr. *борóться* “cīnīties”, po. *broć się* t. p., slov. *brân* “aizstāvēšana”, senisl. *berja* “sist, grūst”, lat. *ferīre* “cirst, sist” u. c.;

d) la. dial. *brava* “uzacs” radn. ar liet. *bruvīs*, *brūvē* “uzacs”, senkr. *брьвь*, *бровь*, sav. *brāwa* t. p., skr. *bhrū-h* t. p. u. c.;

e) la. dial. *bubucis* “kukainis” līdz ar la. dial. *buzis* “uts”, *buzulis* t. p. radn. ar liet. *būžys* “kukainis”, bazn. sl. *бучела* “bite”, senkr. *бучела* t. p., serbu *бѣба* “Ungeziefer” u. c.;

f) la. dial. *būoze*² “no resna koka stumbra izgatavota laiva; maza laiva bez ariem” radn. ar la. *buōze* un liet. *būoze* “boze; sprigulis; laide; bezmēns; galviņa” (pamatā, liekas, ide. sakne **bhu*, **bu-* “uzpūst, uzpampť”);

g) la. dial. *buts* “(ēkas vai celtnes) pamats” radn. ar liet. *būtas* “dzīvoklis; māja; priekšnams”, pr. *buttan*, *butten* “māja”, senīru *both* “būda”, senisl. *būd* “dzīvoklis” u. c.;

h) la. dial. *citakas* “cits” sal. ar liet. *kītkas* “cits kas”;

i) la. dial. *iekars*² “gredzens” (no ide saknes **enk-*: **onk-* “liekt”) radn. ar liet. *ánka* “cilpa”, bazn. sl. *укомь* “atkarpe, enkurs”, gr. ὄγκος “atkarpe”, ἄγκυρα “enkurs”, lat. *ancus* “saliekts”, īru *écath* “kāsis, āķis”, senind. *á(ñ)cati* “liec”, pehl. *ančītan* “liekt” u. c.

j) la. dial. *sàucēt*² “šķeterēt” radn. ar liet. *sūkti* “vīt”, kr. *сучіть* “šķeterēt”, č. *soukati* t. p., po. *sukać* t. p., sh. *súkati* t. p. u. c.;

k) la. dial. *tīpt*² “ciest badu” radn. ar liet. *tipsoti* “gulēt (slimības dēļ)”, *stipti* “nobeigties; badoties; (dial.) mirt; salt”, *stypà* “nobeigšanās; nāve” u. c.;

l) la. dial. *trukât* “lēni rikšot”, *trukšīnât* “lēni rikšot” līdz ar la. *traūkt(ies)* radn. ar liet. *trūkti* “медлитель, мешкать”, *tráukti* “тянуть, отправляться” un kr. *трычуть* “lēni rikšot; jāt, braukt rikšiem; iet, skriet sīkiem un ātriem soļiem”;

m) la. dial. *tūrkt*² “rūkt (par lietām un mašīnām)” radn. liet. *tuŗkti* “čirkstēt (par zemes vēzi)”, po. *tarkać, tarkotać* “čīkstēt, čirkstēt, sprēgāt” u. c.;

n) la. dial. *užginât* “rīdīt (suni)” līdz ar la. dial. *užģi* “troksnis”, *užu!* (medību sauciens suņiem) un *užģā!* (medību sauciens suņiem, rīdot tos pret vilku) radn. ar liet. *ūžti* “šalkt, krākt, trokšņot, rāties, rūkt, ņurdēt, sarunāties, būt jautram; skraidīt apkārt, gribēt apvaisloties (par cūkām)”, *ūžauti* “šalkt”;

o) la. dial. *visakas* “viss” sal. ar liet. *viskas* “viss”;

p) la. dial. *vuřcinât* “strauji grozīt, kustināt, drebināt (asti)” līdz ar la. *virst*, liet. *viŗsti* “gāzties; krist; pārvērsties”, la. *vērst*, liet. *veŗsti* “gāzt; pārvērst; tulkot; spiest (kādu ko darīt), likt (kādam ko darīt); griezt uz otru pusi; rakņāties, vandīties”, la. *vārtīt*, liet. *vartýti* “grozīt” un pr. *wartint* “griezt, vērst” radn. ar kr. *вороміть* “grozīt”, go. *frawardjan* “развращать”, lat. *vertere* “griezt, vērst” u. c.

II. PIEZĪMES PAR SEMANTIKU

Iepriekšējas piezīmes. Vēsturiskā semantika ir cieši saistīta ar etimoloģiju. Plaša dažādu valodu vēsturiski semantiskā materiāla izmantošana piešķir daudziem etimoloģiskiem skaidrojumiem tādu pašu ticamību no jēdzieniskās puses, kāda tiem var būt no formālās puses⁷¹.

Dažādās ide. valodās ir sastopami tipoloģiski līdzīgi darinājumi, kas pamatojas uz semantisko pāreju vispārīgām likumsakarībām. Sal. dažādās valodās notikušo semantisko attīstību: “nocietināta vieta” → “pilsēta” vai “apmetne” → “vieta” → “ciemats” → “pilsēta”. Tā, piemēram, kr. *зород* “pilsēta” un tam atbilstošie vārdi citās slāvu valodās saistāmi ar *зородіть* “iežogot, apžogot” un liet. *gařdas* “aploks, žogs”, an. *town* “pilsēta” etimoloģiski saistāms ar v. *Zaun* “žogs”⁷². Šādiem gadījumiem ir

⁷¹ Skat. В. И. Абаев. О принципах этимологического исследования. – Вопросы методики сравнительно-исторического изучения индоевропейских языков. Москва, 1956, 296.

⁷² Skat. Э. А. Макаев. Проблемы индоевропейской ареальной лингвистики. Москва, 1965, 22. В. И. Абаев. О принципах этимологического исследования, 297 un E. Fraenkel. Litauisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg-Göttingen, 1962 un sek., 135.

liela nozīme semantisko pāreju vispārīgās tipoloģijas izveidē, kas sevišķi nepieciešama etimoloģiskiem pētījumiem⁷³.

Bez tam no etimoloģijas viedokļa svarīgi noskaidrot atšķirības starp mantoto un aizgūto leksiku semantiskajā aspektā. Kā rāda novērojumi, mantotajiem vārdiem parasti raksturīga polisēmija. Turpretī aizgūtajiem vārdiem (arī morfēmām) parasti ir viena vai divas nozīmes. Tā, piemēram, no krievu valodas aizgūtajam prievārdam *pad* Baltinavā ir tikai viena nozīme “zem”: *pad škapi* “zem skapja”, *pad galdu* “zem galda”, *pad jumtu* “zem jumta”⁷⁴. No slāvu valodām aizgūtajam priedēklim *pad-* ir divas nozīmes: 1) “zem, apakšā”, piemēram, *padlikt* “palikt zem kā” Bērzigalē⁷⁵, Ciblā, Pildā u. c.; 2) priedēklis *pad-* apzīmē tuvošanos (vietas, robežas sasniegšanu), piemēram, *padiēt* “pieiet” Bērzigalē⁷⁶, Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c., *padbraukt* “piebraukt” Silajāņos⁷⁷, *padbrāukt*² “piebraukt klāt” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. No slāvu valodām aizgūtais priedēklis *raz-* apzīmē sadalīšanos, izklišanu uz visām pusēm, piemēram, *razsist* “sasist”, *raziēt* “izkliēt” Bērzigalē, Silajāņos⁷⁸, Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c.

* * *

Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu vārdu vairumam nozīme saskan ar lejzemnieku izloksnēm un latviešu literāro valodu. Tomēr bieži arī semantikā vērojamas atšķirības no lejzemnieku izloksnēm un literārās valodas. Šai ziņā ar latgaliskajām izloksnēm bieži saskan augšzemnieku dialekta sēliskās izloksnes un lietuviešu valoda.

Latgalisko izlokšņu leksikas raksturīgākās semantiskās īpatnības ir šādas: semantiskie arhaismi, vārdi ar plašāku, šaurāku un gluži citādu nozīmi salīdzinājumā ar lejzemnieku izloksnēm un latviešu literāro valodu.

Šajā nodaļā aplūkotas dažas latgalisko izlokšņu leksikas semantiskās īpatnības: a) semantiskie arhaismi, b) vārdi ar plašāku nozīmi, c) eifēmismi, d) vārdi ar šaurāku nozīmi un e) vārdi ar citu nozīmi. Sakarā ar prievārda *da* un priedēkļa *da-* etimoloģiju analizēta verbālā priedēkļa *da-* semantika. Nodaļas beigās doti latgalisko izlokšņu verbi ar priedēkli *pra-* un noskaidrotas verbālā priedēkļa *pra-* nozīmes.

Semantiskie arhaismi. Dažreiz izloksnēs saglabājas vārda vecā nozīme, kamēr literārajā valodā notiek nozīmes maiņa.

Tālāk sniegti daži augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu semantisko arhaismu piemēri.

⁷³ Skat. Э. А. Макаев. Проблемы индоевропейской ареальной лингвистики, 22.

⁷⁴ M. Rudzītē. Latviešu dialektoloģija. Rīgā, 1964, 396.

⁷⁵ M. Rudzītē. Latviešu dialektoloģija, 327.

⁷⁶ Turpat.

⁷⁷ Turpat.

⁷⁸ M. Rudzītē. Latviešu dialektoloģija, 328.

1. Vārdam *aruōds* agrāk bija nozīme “apcirknis”, kas vēl redzama klasiskajās tautasdziesmās, piemēram, *par aruodu rudzi bira* BW 3876 no Dzērves, Susējas un Dignājas (skat. arī BW 21294 no Dzērves, Susējas un Dignājas, 28128 no Krustpils, Līvāniem un Augškurzemes, 28137 no Latgales, 28532 no Vidzemes vai Kurzemes), *aruods* T. dz. 37598 (no Kaunatas), 37644 (no Silajāņiem), 52429 (no Bebriem un Medņiem). Šī nozīme vārdam *aruods* saglabājusies arī latgaliskajās izloksnēs (ar *uō*²) Aulejā, Pildā, Zvirgzdenē (EH I 130), Baltinavā, Bērzgalē, Bērzpilī, Brigos, Ciblā, Dagdā, Galēnos, Kalupē, Kapiņos, Kārsavā, Kaunatā, Krāslavā, Līksnā, Līvānos, Makašēnos, Mērdzenē, Nautrēnos, Nirzā, Ozolainē, Rēznā, Rundēnos, Ružinā, Sakstagalā, Skaistā, Vārkavā, Viļakā, Viļānos, Višķos (VLI mat.), (ar *uō*) Andrupenē, Asūnē, Ezerniekos, Izvaltā, Maltā, Tilžā (VLI mat.), *arads* Barkavā, Stirnienē (VLI mat.), *aruds* Vīksnā (VLI mat.) un sēliskajās izloksnēs (ar *uo*) Mēmelē, (ar *uō*²) Saikavā (EH I 130), Aiviekstē, Asarē, Daudzesē, Dignājā, Dvietē, Gārsenē, Lašos, Mazzalvē, Rītē, Rubeņos, Saukā, Slatē, Sunākstē, Susējā, Zasā, Zalvē (VLI mat.), (ar *uō*) Biržos, Kaldabruņā, Susējā (EH I 130). Bebrenē, Biržos, Kurcumā, Mēmelē, Pilskalnē, Prodē, Sāvienā, Sēlpilī, Vārnavā, Viesītē (VLI mat.) un *arveds* Medņos (VLI mat.).

La. *aruōds* “apcirknis” sal. ar liet. *arúodas* “miltu abra, labības kaste, klēts, noliktava”. Vārda pirmā daļa no **arūs* “labība” (sal. ar lat. *arvum*, *arva* “aramzeme, labības lauks”, gr. ἄρουρα “aramzeme”). Vārda otrā daļa radn. ar la. *dēt*, liet. *dėti* (ME I 142 un Fraenkel 18).

Sākot ar A. Kronvaldu, vārds *aruōds* latviešu literārajā valodā apzīmē profesiju (ME I 142).

2. Verbam *atiet* senāk latviešu valodā bija nozīme “atnākt”. Šī nozīme vēl sastopama vecajos rakstos, piemēram: *redzēs cilvķeka dēlu atejuoti* Evang. 1753, 74. lpp., *atteht* “nāk” (Manvdvctio 36 un 39), tāpat arī folkloras materiālos, piemēram: *atgāja pusnaktis* Pas. IX 542 (no Austrumlatvijas), *kā tu atgāji* VIII 50 (no Latgales), *atiet lietus* BW 14258 (no Zasas), *vakariņš atiedams.. gaida mani padziedam* BW 136 (no Bērzaunes), *atiet* “atnākt” T. dz. 56182,5 (no Rugājiem), 53246 (no Īvandes). Arī dzejnieks Auseklis no Alojās savā satīriskajā dzejolī “Bizmaņu draugu dziesma” lieto verbu *atiet* ar nozīmi “atnākt”: *kad aties bizmaņiem tie laiki, kas zuda tiem ne gadu daudz?* Šī verba *atiet* nozīme vēl ir saglabājusies arī augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs (ar *ie*) Kaunatā (ME I 161), (ar *iē*) Andrupenē, Asūnē, Barkavā, Bērzgalē, Ciblā, Dagdā, Ezerniekos, Galēnos, Kalupē, Kapiņos, Kaunatā, Krāslavā, Liepnā, Līksnā, Līvānos, Makašēnos, Mērdzenē, Nautrēnos, Nirzā, Ozolainē, Rundēnos, Ružinā, Sakstagalā, Stirnienē, Tilžā, Vārkavā, Vīksnā, Viļakā, Višķos, Zvirgzdenē (VLI mat.), Pildā, sēliskajās izloksnēs Aiviekstē, Asarē, Bebrenē, Dignājā, Gārsenē, Medņos, Lašos, Pilskalnē, Prodē, Rubeņos, Zasā, (ar *iē*²) Dvietē, Susējā (VLI mat.) un kursiskajās izloksnēs, piemēram, *atgājis* “atnācis” Rucavā (FBR VII 126), *atiēti* “herkommen” Pl. Kur. (EH I 144). Pamatā verba *iēt* nozīme “nākt”, kas vēl saglabājusies latgaliskajās izloksnēs Aulejā, Baltinavā, Brigos, Izvaltā, Kārsavā, Maltā, Rēznā, Viļakā, Viļānos (VLI mat.), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, sēliskajā izloksnē Slatē un Kurzemes izloksnē Dunikā (VLI mat.).

La. *atiet* “atnākt”, *atiēti* “atnākt” sal. ar liet. *ateīti* “atnākt” (ME I 161). Par to, ka verba *atiet* nozīme “atnākt” mantota no tālas pagātnes, liecina arī somu-ugru valodu aizguvumi no baltu valodām, un proti – somu *ativot* “īkgadēja radu apciemošana” (daudzskaitlinieks), karēļu *adivo* “viesis”, – vepsu *adiv* “viesis” no ziemeļbaltu **atēiva* (sal. ar liet. dial. *atēiva* “atnācējs” (skat. КСИС, вып. 41, 21. un 23. lpp.).

3. *krāsne* “(ein aus Steinen zusammengefügt, aber nicht gemauerter) Badstubenofen” Bērzgalē (EH I 645), “no akmeņiem sakrauta pirts krāsns” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *krāsne* “der Badstubenofen” Aulejā, Nautrēnos un sēliskajā Kaldabruņā (EH I 645). Latgaliskajā Zvirgzdenē un sēliskajā Zasā šim vārdam vēl ir saglabājusies arī nozīme “akmeņu kaudze” (ein Steinhäufen), piemēram, *rudin akmiņus saliek krāsne, ziemu savēd* Zvirgzdenē (skat. EH I 645).

Jādomā, ka latviešu valodas vārda *krāsns, krāsne* nozīme attīstījusies šādā virzienā: “akmeņu kaudze” → “akmeņu pavards” → “no akmeņiem sakrauta (pirts, rijas) krāsns” → “(pirts, rijas, apkures, maizes) krāsns”. Sal. ar liet. *krósnis* “kaudze, grēda, akmeņu kaudze, akmeņu krāsns” (skat. ME II 268). Par to, ka la. *krāsns, krāsne*, liet. *krósnis* nozīme attīstījusies no kaudzes nozīmes, liecina arī la. *krāsmata* “liela akmeņu kaudze, ko, pēc tautas ticējumiem, sanesis velns; kādas ēkas gruvekļi, sevišķi krāsns atliekas pēc ugunsgrēka” un liet. *krósmeta* “kaudze” no la. *krāsns, krāsne*, liet. *krósnis* + la. *mest*, liet. *mēsti*, (skat. arī ME II 267–268 un LKV IX 17878).

Vārdi ar plašāku nozīmi. Augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs daudziem vārdiem ir plašāka nozīme, t. i., vairāk nozīmju nekā atbilstošiem literārās valodas un leļzemnieku izlokšņu vārdiem.

Piemēri.

1. *dāils*². Augšzemnieku dialektā šim vārdam ir trīs nozīmes: 1) “daiļš” Lizumā, Vārkavā, Krustpilī, Sausnējā (skat. ME I 431); 2) “liels” Zvirgzdenē, piem., *sivēni jau daili tzauguši* (EH I 302), Ciblā, Pildā (šais izloksnēs ir arī. adv. *dāiļi*² “daudz”); 3) “ilgs”: *dāils laiks* Bērzgalē, Ciblā (EH I 302), Pildā, Zvirgzdenē.

E. Frenkelis izvērta kā iespējamu liet. *dīdis* “liels” etimoloģisku saistījumu ar liet. *dailē* un radn. vārdiem, kā, piem., gr. δέαται “spīd”, senisl. *tírr* “spīdums” (Fraenkel 93). Arī augšz. vārda *dāils*² semantika liecina, ka šāds etimoloģisks skaidrojums ir pamatots.

2. *dēbesi*: 1) “debesis”; 2) “aukslējas” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

Arī citās valodās ir paralēles “debess” sakaram ar “aukslējam”, piem., liet. *dangùs* “debess” un *dangùs burnòs* “aukslējas”, pr. *dangus* E. 3 “debess” un *dangus* E. 95 “aukslējas” (Endz. SPV 156), kr. (no bazn. sl.) *небо* “debesis” un (mantots) *небо* “aukslējas”.

Nozīme “aukslējas” varbūt attīstījusies no nozīmes “debess” uz līdzības pamata, jo tāpat kā debesjums sedz zemeslodi, tā arī aukslējas sedz mutes dobumu. Šo sakaru varbūt vēl rāda liet. verbs *deņgti* “segt”, kas ir radn. ar liet. *dangùs* “debess”, *dangùs burnòs* “aukslējas”, pr. *dangus* “debess; aukslējas” (skat. Walde I 854 un Endz. SPV 156).

3. *dižs* "liels" T. dz. 51997 (no Bērzgales), Asūnē (VLI mat.); BW 11713 (no Cesvaines) (ME I 475), Gārsenē (VLI mat.); L. t. d. 1024 (no Kabiles) (ME I 475), Alsungā, Ārlavā, Bārtā, Bunkā, Dunalkā, Dunikā, Durbē, Ēdolē, Gramzdā, Grobiņā, Īvandē, Jūrkalnē, Krotē, Kuldīgā, Kurmālē, Laidzē, Laucienā, Lībagos, Lubezerē, Lutriņos, Medzē, Nīgrandā, Padurē, Piltenē, Popē, Priekulē, Purmsātos, Puzē, Raņķos, Rāvā, Sieksātē, Skrundā, Spārnē, Stendē, Tāšos, Turlavā, Ugālē, Upesgrīvā, Užavā, Valgalē, Valtaiķos, Vandzenē, Vārmē, Vārvē, Virgā, Ziemupē, Zirās, Zūrās (VLI mat.); Aucē, Bukaišos (VLI mat.).

diži "ļoti": *diži pārsteigti* Janš., *diži man bij prieks, ka..* Saldū (EH 324), Dunikā (VLI mat.), Kuršu kāpās (LKV X 19041).

dižens "liels" T. dz. 38840 (no Latgales), 39977 (no Vārkavas); Snēpelē (VLI mat.); Salgalē (VLI mat.); *dižens* "slavens, cildens" [En.?] Varakļānos (EH I 324); *dižens* "liels, skaists" Sunākstē (EH I 324); *dižens* "?" T. dz. 41430 (no Kārsavas), 41855 (no Kārsavas), 42392 (no Barkavas), 44675 (no Preiļiem), 45411 (no Ludzas, Bērzgales, Zvirgzdenes un Rēznas), 45412 (no Kārsavas), 45758 (no Kārsavas).

dižen "ļoti": *dižen daudzi* Latg. 1922, I 42 (ME I 474), Ciblā, Varakļānos (EH I 324); T. dz. 39914 (no Rēzeknes), 41675 (no Preiļiem); Brigos, Nirzā, Rundēnos, Zvirgzdenē (VLI mat.); Pildā, piem., *dižen glūs* "ļoti skaists", *dižen daudzi* "ļoti daudz". Komp. *diženāk* "vairāk, stiprāk, spēcīgāk" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *pavelc diženāk!* Pildā.

dižans "?" T. dz. 41669 (no Rugājiem), 41670 (no Rugājiem), 41676,1 (no Silajāņiem).

dižan "ļoti": *dižan gudra* Pas. X 239 (no Līksnas) (EH I 324). Turpat dota arī forma *dižan* no Pildas, taču Pildā šādu formu man nav gadījies dzirdēt.

dižin "ļoti" BW 12803 (no Krustpils): *kruoga meita dižin daiļa* (ME I 475).

Pamatojoties uz vārda *dižs* izplatību, K. Būga to uzskata par kuršu un sēļu vārdu (Būga III 215). Kā rāda izlokšņu materiāli, vārds *dižs* "liels" un atvasinājumi no tā *dižens*, *dižen*, *dižans*, *dižan* sastopami arī latgaliskajās izloksnēs. Tāpat arī zemgaliskajās izloksnēs sastopami *dižs* "liels" Aucē, Bukaišos un *dižens* "liels" Salgalē.

Latgalisko izlokšņu adverbam *dižen*, *dižan* "ļoti" ir paralēles arī sēliskajās izloksnēs un kursiskajās izloksnēs. Sal. to ar *dižin* "ļoti" BW 12803 (no Krustpils) un *diži* "ļoti" Janš., Saldū (EH I 324), Dunikā (VLI mat.), Kuršu kāpās (LKV X 19041).

4. *griezt²*: 1) "griezt"; 2) "flirtēt, koķetēt, izlaidīgi dzīvot" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *grieztieš* t. p. Kaldabruņā. Sal. ar kr. verbu *крутiть* "крутить; быть в любовных отношениях" (skat. СРЯ II 184).

No verba *griezt²*, *grieztieš* "flirtēt, koķetēt, saieties, izlaidīgi dzīvot" ir atvasināti lietvārdi, kas plaši izplatīti augšzemnieku dialekta latgaliskajās un sēliskajās izloksnēs:

griezauka (lamu vārds) Lubānā (EH I 408);

griezaunieks², fem. *-nīca* (lamu vārds) Lubānā (EH I 408);

grieztaga "meita, kas ar zēniem griežas" [En.?] Zasā, "eine Herumtreiberin, eine

liederliche Dirne [En.?] Krustpilī (ME I 663); *griežtaga*²: *niba tur tāda meita, – tāda griežtaga tik ir Aknīstē* (EH I 409);

griežtauka “= *griežtaga*²” Skaistā, Varakļānos (ar *ie*²) (EH I 409);

griežtaunīca: *ja tu manis kuces sauksi, es tev saukšu: griežtaunīca* BW 23152,1 (no Bikseres) (ME I 663);

griežtava “= *griežtaga*²” Vestienā un Lubejā (ar *ie*²): *tā ar puisiem griežas un jaucas kā griežtava* (EH I 409);

griežtaunieks “palaidņa vīrietis” [En.?] Varakļānos (EH I 409);

griežtega “= *griežtaga*²” Kaldabruņā (EH I 409);

griežtoga (lamu vārds; ar *o* = *uo* vai augšz. *o* leļz. *a* vietā? Anek. II 165 no Jaunkalsnavas) (EH I 409);

griežtaga “= *griežtaga*²”: *šī griežtaga dabūs vēl jaunu puisi* Jauns. (EH I 410).

5. **griēzt**: 1) “griezt”; 2) “zāgēt” Aizkalnē (R. Vilcāne), Kalupē (L. Kancāne), Ciblā, Pildā. Verbs *griēzt* ar nozīmi “zāgēt” ir arī Aulejā, Varakļānos, Zvirgzdenē, Kaldabruņā, Līvānos, Saikavā, piem., *nuobrauce da mežam malkas grieztu* Aulejā (EH I 409), Bērzgalē (J. Arbidāns).

*nuogriēzt*²: 1) “nogriezt”, 2) “nozāgēt”; 3) “sabraukt ar vilcienu” Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *nuogrieze kuoku* “nozāgēja koku”, *juo nuogrieze vilcienis* “viņu sabrauca ar vilcienu” Pildā.

sagriēzt: 1) “sagriezt”, 2) “sazāgēt” Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *sagrietze malku* “sazāgēja malku” Pildā.

Leļz. un literārās valodas *zāgēt* aizgūts no vlv. *sagen* (ME IV 695). Bet augšz. izloksnēs šo jēdzienu parasti izsaka ar verbu *griēzt*.

6. **milins**: 1) “milna”; 2) pārn. “slinks cilvēks” Kalupē (pēc A. Reķēnas).

7. **pēlni**²: “pelni”; 2) “mākslīgie mēsli” Kalupē (pēc A. Reķēnas). Laikam gan tāpēc otrā nozīme attīstījies, ka kādreiz pelni lietoti mākslīgo mēslu vietā. Vēlāk zemes mēslošanai sāka lietot mākslīgos mēslus, tomēr saglabāja veco nosaukumu.

8. **sēdināt**: 1) “sēdināt”; 2) “dēstīt, stādīt”; 3) “ierīkot stenderes logam vai durvīm” Kalupē (pēc A. Reķēnas).

9. **tīrums**²: 1) “tīrums”; 2) “lakata vidus” Kalupē (pēc A. Reķēnas).

10. **zāles**: 1) “zāles”; 2) “drēbju ķīmiskās krāsas” Kalupē. Otrā nozīme attīstījies tāpēc, ka agrāk drēbju krāsošanai izmantoja dažādus augus un zāles. (Reķēna 336–367).

Eifēmismi. Virkni neitrālu vārdu (no stilistikas viedokļa) augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs lieto arī reālīju tiešo nosaukumu kā sabiedriski nepieklājīgu aizstāšanai. Šie vārdi ir polisemantiski, un eifēmisma funkcija tiem ir tikai viena no vairākām nozīmēm.

Piemēri.

1. **apstaigāt**²: 1) “apstaigāt” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *apstaigāt tīrumu* Pildā; 2) (eifēmisms) “apaugļot” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. Sal. ar la. dial. *apiet* “sich belaufen (begatten)” Biržos, Aknīstē; *guovs apgājusi* Dundagā (skat. I 87); *apiet* t. p. Litenē (Z. Kubuliņa); *apietiēs* “sich belaufen (vom Vieh, von Hasen)” (ME I 91).

2. *apstāt*: 1) “apstāties” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; 2) (eifēmisms) “tikt apaugļotai (par lopiem)” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *cūka jau apstā* “cūka jau aptecējās” Pildā.

3. *pāksts*: 1) “pāksts” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; Aknīstē (EH II 195); 2) (eifēmisms) “vulva” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; “die weibliche Scham” Aknīstē (EH II 195).

4. *sašķirt*²: 1) “sašķirt, sadalīt (pa divi, trīs utt.)” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; 2) (eifēmisms) “aplecināt” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *cūku sašķirām* Pildā. Šī aizplīvurotā izteiksme laikam radusies no nozīmes “sašķirt pa divi – tēviņu un māti”.

Vārdi ar šaurāku nozīmi. Augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs ir vārdi, kuriem, salīdzinot ar ležemnieku izloksnēm un literāro valodu, ir šaurāka nozīme.

Piemēri.

1. *ařkls* [arřkls] “spīřarkls” Kalupē (Reķēna 338), Bērzgalē (J. Arbidāns), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. *Dzelzs arķlu sauc – pluga* Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, *pluška* Kalupē (Reķēna 338). Vārds *plugā, pluška* aizgūts no slāvu valodām, kur tas savukārt ienācis no ģermāņu valodām. Sal. ar liet. *arķlas* “spīřarkls” un *plūřgas* “dzelzs arķls”.

2. *deša* “putraimu desa” Kalupē (pēc A. Reķēnas), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. Gaļas desu latgaliskajās izloksnēs sauc – *ķilbasa*² Kalupē (pēc A. Reķēnas), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. Otrais nosaukums aizgūts no bkr. *ķilbacá* “desa”.

3. *dzirnavas*² “rokas dzirnavas” Kalupē (Reķēna 227), Bērzgalē (J. Arbidāns), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

Ūdens un vēja dzirnavas daudzās latgaliskajās izloksnēs (tāpat kā sēliskajās izloksnēs) sauc – *patmalas* Latgalē (EH II 183), *patmales* Aulejā (EH II 183), Kalupē (Reķēna 337), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, *patmaļas* Kārsavā, Kaunatā, Nautrēnos (ME III 123), Bērzgalē (J. Arbidāns).

Ir divi cēloņi tam, ka latgaliskajās (un dažreiz arī sēliskajās) izloksnēs iepriekš minētajiem vārdiem ir šaurāka nozīme nekā ležemnieku izloksnēs un literārajā valodā.

Pirmkārt, aizgūstot no kaimiņu tautām jaunas reālijas, līdz ar tām latgalisko izlokšņu runātāji aizguva arī šo reāliju nosaukumus, piemēram: *plugā, pluška* “dzelzs arķls”, *ķilbasa*² “gaļas desa”. Tomēr ne katrreiz, aizgūstot no kaimiņu tautām jaunas reālijas, līdz ar tām tiek aizgūti arī to nosaukumi. Bieži valoda iztieks ar saviem resursiem. Tā tas noticis šai gadījumā arī ar ležemnieku izloksnēm un latviešu literāro valodu, kur uz semantiskās asociācijas pamata nosaukums *arķls* attiecināts arī uz dzelzs arķlu un nosaukums *deša* – arī uz gaļas desu. Tādā veidā ležemnieku izloksnēs un literārajā valodā šiem nosaukumiem ir izveidojusies plašāka nozīme nekā latgaliskajās izloksnēs.

Otrkārt, rodoties jaunām reālijām, latgaliskajās (un sēliskajās) izloksnēs tika darināti jauni vārdi. Kad sāka celt vēja un ūdens dzirnavas, tās atšķirībā no rokas dzirnavām, ko sauca par *dzirnavām*, nosauca – *patmalas, patmales, patmaļas* (sal. ar liet. *pātmalos* “dzirnavas”, skat. ME III 123), jo tās pašas mala atšķirībā no rokas

dzirnām, kam dzirnakmens bija jāgriež ar rokām. Bet ležzemnieku izloksnēs un literārajā valodā šai gadījumā vecais nosaukums uz semantiskās asociācijas pamata tika attiecināts arī uz ūdens un vēja dzirnavām.

Vārdi ar citu nozīmi. Augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs ir arī tādi vārdi, kas pilnīgi atšķiras no latviešu literārās valodas, ležzemnieku izlokšņu un augšzemnieku dialekta sēlisko izlokšņu vārdiem ar savu nozīmi. Raksturīgs piemērs ir verbs *sumināt* “kūssen” Varakļānos, Vārkavā, Zvirgzdenē, Gaigalavā (ME III 1121), *sumināt* “skūpstīt” Pas. XV 138 (no Kokorevas), T. dz. 58544,1 un 2 (no Varakļāniem un Dricēniem), 58682 (no Mērdzenes), 58802 (no Mērdzenes), 59336 (no Kalupes), 59377 (no Rēznas), 59742 (no Zvirgzdenes, Mērdzenes, Kārsavas, Liepnas, Ludzas, Pildas, Nirzas un Rēznas), 59742 (no Rēznas, Sakstagala, Zvirgzdenes, Nautrēniem, Kaunatas, Pildas, Nirzas, Galēniem, Baltinavas un Sakstagala), 41503 (no Kārsavas), 56089 (no Nautrēniem), 57150 (no Dricēniem), Ciblā, *sumināt* “skūpstīt” T. dz. 58743 (no Bērzgales), 59742,19 (no Bērzgales), *suminātiēs* “skūpstīties” T. dz. 58729 (no Šķaunes), Bērzpilī, Brigos, Ciblā, Mērdzenē, Sakstagalā (VLI mat.), Pildā, Zvirgzdenē, *suminātiēs*² “skūpstīties” Nirzā, Rēznā (VLI mat.), *suminātiēs*² “skūpstīties” Kaunatā (VLI mat.), *sumunātiēs* “skūpstīties” Bērzgalē, Nautrēnos, Zvirgzdenē (VLI mat.), *pasumināt* “noskūpstīt” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. Jādomā, ka frāze *dievu sumināt* “godāt un pielūgt dievu” Varakļānos (ME III 1121) aizgūta no sēliskajām izloksnēm, jo latgaliskajās izloksnēs verbam *sumināt* šāda nozīme nav parasta.

Latviešu valodas verbs *sumināt* varbūt ir radniecīgs ar senind. *su-mna-ḥ* “labu gribošs (vēlošs)” (ME III 1120–1121). Tādā gadījumā gan latviešu literārās valodas, ležzemnieku izlokšņu un augšzemnieku dialekta sēlisko izlokšņu nozīme “apsveikt, godbijīgi apsveikt”, gan augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu nozīme “skūpstīt” varbūt ir attīstījusies no verba *sumināt* pirmnozīmes “vēlēt (gribēt) labu”.

Verbālā priedēkļa *da-* nozīmes. Augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs saglabājies daudz verbu ar priedēkli *da-*. Šis priedēklis sastopams, pēc J. Endzelīna ziņām, arī sēliskajās izloksnēs un vidus izloksnēs, piem., Trikātā, Raunā, Valmierā, Cēsīs, Skujenē. Spriežot pie 16. un 17. gs. tekstiem, priedēklis *da-* toreiz lietots arī Zemgalē. Lietuviešu valodā priedēklis *da-* pazīstams tikai Dižlietuvā, bet, spriežot pēc 16. un 17. gs. tekstiem, tas lietots arī Klaipēdas apgabalā (skat. La. gr. 521. §).

Priedēkļa *da-* areāls arī mūsu dienās turpina sašaurināties. Tā M. Plūme par *da-* likteni Raunas izloksnē raksta: “*da-* vēl pazīst un atceras, bet arī vecie ļaudis to vairs nelieto. Prof. Šmita Raunas pasakās tas vēl diezgan bieži lietots..” (VLIR III 165).

Verbālais priedēklis *da-* mūsu dienās sastopams Alsviķī, Andrupenē, Annā, Asūnē, Aulejā, Baltinavā, Barkavā, Bejā, Beļavā, Bērzgalē, Bērzpilī, Bilskā, Brigos, Ciblā, Dagdā, Dūrē, Ezerniekos, Galēnos, Gaujienā, Izvaltā, Jaungulbenē, Jaunlaicēnē, Jaunrozē, Kalncempjos, Kalupē, Kapiņos, Kārsavā, Karvā, Kaunatā, Krāslavā, Liepnā, Līksnā, Līvānos, Lizumā, Makašēnos, Maltā, Mārkalnē, Mērdzenē, Nautrēnos, Nirzā, Ozolainē, Pededzē, Pildā, Rēznā, Rundēnos, Ružinā, Sakstagalā, Sinolē, Skaistā,

Stirniē, Tilžā, Trapenē, Vārkavā, Veclaicē, Viksnā, Viļakā, Viļānos, Višķos, Zeltiņos, Ziemeirī, Zvirgzdenē, Ābeļos, Aiviekstē, Bebreņē, Biržos, Demenē, Dignājā, Dvietē, Gārsenē, Kalsnavā, Kaplavā, Krapē, Kurcumā, Kusā, Lašos, Liepkalnē, Liezērē, Lubejā, Mārcienā, Medņos, Mēdzulā, Mēmelē, Mētrienā, Patkulē, Pilskalnē, Rītē, Rubeņos, Sarkaņos, Saukā, Sāvienā, Secē, Sēlpilī, Sērenē, Slatē, Sunākstē, Susējā, Taurupē, Vārnavā, Viesītē, Viskāļos, Zalvē, Zasā, Dzērbēnē, Launkalnē, Plāņos, Rankā, Smiltēnē, Vijciemā (VLI mat.). Tātad mūsu dienās verbālā priedēkļa *da-* areāls rietumos sniedzas līdz Vijciemam, Plāņiem, Smiltenei, Launkalnei, Dzērbenei, Krapei, Sērenei un Mēmelei.

Sakarā ar prievārda *da* un priedēkļa *da-* etimoloģiju (skat. nodaļā "Etimoloģija") lietderīgi noskaidrot visas šā priedēkļa nozīmes.

Tālāk seko latgalisko izlokšņu verbu ar priedekli *da-* saraksts.

1. *daaīrēt*² "aizirties līdz noteiktai vietai" Pildā. *daaīrēt* "(bis zu einer bestimmten Stelle) hinrudern" Drustos, refl. *-tiēs* (intr.) turpat (ME I 427).

2. *daārdīt*² "izārdīt līdz noteiktai vietai" Pildā, piem., *daārdīt cimdu da īkša. daārdīt sienu da akas. daārdīt* "bis zu einer gewissen Stelle auftrennen" Vecpiebalgā, piem., *daārdi vien līdz pašam īkšam* (EH I 300).

3. *daaift*: 1) "art līdz zināmai vietai" Pildā, piem., *tēvs daara da akmiņa*; pēc ME I 427 arī Drustos; 2) "pabeigt art" Pildā, piem., *tēvs daara tīrumu*; 3) "pflügend hinzufügen" Drustos, piem., *daart tīrumam daļu pļavas* (ME I 427).

4. *daaūdzēt* "pieaudzēt klāt" Pildā, piem., *daaudzēt pirstu. daaūdzēt* "anwachsen lassen" Drustos (ME I 427).

5. *daaūgt*: 1) "pieaugt klāt" Pildā, piem., *pirsts daauga* "pirksts pieauga"; pēc ME I 427 arī Raunā un pēc EH I 300 arī Pas. VIII 201; 2) "im Wachstum erreichen, bis zu einer gewissen Grösse heranwachsen" Varakļānos, piem., *nezin, vai dēļs daaugš da tēva* (EH I 300) un varbūt arī Kalupē (Reķēna 132); pēc ME arī Raunā.

6. *daaūst*: 1) "pieaust klāt" Pildā; pēc ME I 427 arī Drustos un Raunā; 2) "fertig (zu Ende) weben" *es šuodien daaudu audaku* Mālpupē (EH I 300); "līdz galam noaust" Kalupē (Reķēna 132); "pabeigt aust" Pildā, piem., *sieva daaude drēbi*.

7. *dabaruôt* (darbība vēl nav līdz galam pabeigta un tai jāturpinās) Kalupē (Reķēna 133).

8. *dabāzt*: 1) "piebāzt klāt" Pildā, piem., *dabāze dēgunu*; 2) "bāžot pievienot" Pildā, piem., *dabāzt pīpi*; pēc ME I 428 arī Drustos un Spr.

9. *dabēgt* "aizbēgt līdz noteiktai vietai" Pildā. *dabēgt* "sich flüchtend hinzulaufen" Drustos (ME I 428). Sal. ar liet. *dabēgti*, po. *dobiedz* (ME I 428).

10. *dabēigt*²: 1) "pabeigt" Pildā, piem., *tāt es savu mūžu dabēigšu*; pie EH I 300 arī Varakļānos, Kaldabruņā, Zasā, piem., *dabeidžu jumtu jumūt* Varakļānos, *tai jis savu mūžu dabēidze turpat*; 2) "nobeigt (darbība, kuras rezultātā dzīvnieks vai darba rīks kļūst nederīgs)" Viļakā (Z. Prancāne), "sabeigt (darbība, kuras rezultātā dzīvnieks vai darba rīks, ar kuru veic darbību, ir sabeigts)" Kalupē (Reķēna 133), "sabeigt" Pildā, piem., *dabēigt zirgu*; pēc EH I 300 arī Kaldabruņā "endgültig abnutzen", piem., *pa dubļiem dabēidžu zābakus*.

11. *dabērt*² “piebērt klāt” Pildā, piem., *daber drusku kviešu*; pēc ME I 428 arī Drustos un Raunā.

12. *dabēzrt* [*dabēzrt*]: 1) “beigt berzt” Pildā; 2) “beržot pievienot klāt” Pildā; pēc ME I 428 arī Drustos *dabēzrt* t. p.

13. *dabirt*² “piebirt klāt” Pildā; pēc ME I 428 Drustos *dabīrt* “piebirt klāt”.

14. *dabirzīt*² “izdarīt birzīšanu līdz zināmai vietai” Pildā; pēc EH I 300 Saikavā *dabirzīt* “Saatfurchen bis zu einer gewissen Stelle hinziehen”, piem., *dabirzīt da galam*.

15. *dabràukt*²: 1) “piebraukt” (intr.) Pildā, piem., *dabrauču ciema sētu* (FBR XIII 61); pēc ME I 428 arī Spr. *dabràukt* “hinzufahren”; 2) “aizbraukt līdz noteiktai vietai” Pildā, piem., *jis dabrauce da vārtu*; 3) *dabràukt* “hinzufahren” (tr.) Saikavā, piem., *dabraukt zirgu pie kā* (EH I 300). Refl. *dabràuktiēs* “unversehens hinzufahren” Saikavā (EH I 300).

16. *dabriēst* “pilnīgi piebrist” Pildā, piem., *buca dabriess*; pēc EH I 301 Saikavā *dabriēst* “vollständig reif werden”. Sal. ar liet. *dabrēsti* (EH I 301).

17. *dabrist*: 1) “piebrist klāt” Pildā; 2) “aizbrist līdz noteiktai vietai” Pildā, piem., *jie dabrida da salas*. Skat. arī ME I 428.

18. *dacēlīt*: 1) “piecelt klāt” Pildā; ME I 429: *Laima krēslu dacēlusi pie guodīga tēva dēla*; 2) “celt līdz noteiktai vietai” Pildā, piem., *bērmu dacēle da griestu*; pēc ME I 429 arī MWM 1903, 653. lpp.: *dacel puiku līdz zariem*. Refl. *dacēltiēs* “aufstehen” Drustos (ME I 429).

19. *dacept*: 1) “piecept klāt” (tr.) Pildā; skat. arī ME I 429; 2) “pabeigt cept” (tr.) Pildā, piem., *māte dacepe maizi*; 3) “cepot pielipt” (intr.) Pildā; skat. arī ME I 429 *dacept* 2; 4) “beigt cepties” (intr.) Pildā, piem., *maize dacepa* “maize beidza cepties”; 5) *nedacepts* “garīgi aprobežots” Pildā, piem., *dēls bē drusku nedacepts* “dēls bija mazliet aprobežots”; pēc EH I 301 *nedacepis* “geistig beschränkt; unvollständig ausgebildet” Kaldabruņā, piem., *dēls nedacepis*. Arī Kalupē *nedacept* “būt garīgi aprobežotam” (Reķēna 134). Sal. ar liet. *dakēpti* (ME I 429).

20. *dacirpt*²: 1) “cirpt līdz noteiktai vietai” Pildā, skat. arī ME I 429; 2) “cērpot pievienot” Pildā, piem., *dacirpt vilnas*; skat. arī ME I 429, 3) “beigt cirpt, pilnīgi nocirpt” Pildā, piem., *māte dacirpa vucinu* “māte beidza cirpt aunu”; pēc EH I 301 arī Varakļānos, piem., *dacirpt vušku*.

21. *dacirst*²: 1) “cērtot pievienot” Pildā: pēc ME I 429 arī Drustos *dacirst* “hauend hinzufügen”: *dacērt vėl, juo ass vėl nav pilna*; 2) “cirst līdz noteiktai vietai” Pildā, piem., *dacirta da serdes*; pēc EH I 301 *dacirst* “bis zu einer bestimmten Stelle (hin)hauen” arī Varakļānos un Saikavā; 3) “anschlagen, zuschlagen, einen Hieb versetzen”: *dacirtīšu.. spieķi pie grīdas*. Pas. VIII 201, *dacērt tam inģistam pa pakaļu!* Varakļānos (EH I 301); 4) “?”: *iesāka dzert un dacirta* (“vėl dzēra”), *kamēr bij iereibuši* Lubānā (EH I 301).

22. *dadarēt* “piestāvēt, saskanēt” Aulejā: *kab balsi saietu, kab dadarētu* (EH I 301).

23. *dadarīt*: 1) “eine Arbeit beenden” Pildā (EH I 301); 2) “bis zu einem gewissen Zeitpunkt arbeiten”; *dara, dara, ..dadara līdz pušdieņām* Pas. IX 320 (EH I 301). Refl.

-tiēs “bis zu einem gewissen Zeitpunkt arbeiten” Aulejā: *dadaries da vakaram*, – *navā kad ilr/ vakariņu izvirt!* (EH I 301).

24. *dadaudzināt* “izslavēt, beigt slavēt” [En.?] Pildā (EH I 301).

25. *dadēt* “piedēt klāt (par vīstu)” Pildā, piem., *vista dadē vēl vienu uolu* “vīsta piedēja klāt vēl vienu olu”; pēc ME I 429 un EH I 301 arī Drustos un Sunākstē. Sal. ar liet. *dadēti* (EH I 301).

26. *dadiēgt* “anheften” Aulejā, Varakļānos: *dadiegt pušķi pie cepures* (EH I 301), Pildā; pēc ME I 429 arī Drustos.

27. *daduôt* “dot klāt” Pildā; pēc ME I 429 un EH I 301 arī Drustos un Vecpiebalgā. Sal. ar liet. *dadúoti*, sl. *dodati* (ME I 429).

28. *dadurnēt* “(warnend) aufmerksam machen” Bērzpilī, Zasā. Varbūt no **durinēt*, sal. ar liet. *durinēti* “покалывать” (ME I 429).

29. *dadūrt*²: 1) “pīlnīgi nodurt” Pildā, piem., *slimuo cūku dadūrām*; 2) “hinzustecken, -stechen”, skat. EH I 301 *dadūrīt* 1; 3) “(leicht berührend) anlegen” Kaldabruņā: *dadūris pirkstu pi zuobina* Pas. VIII 150, skat. EH I 301 *dadūrīt*²; 4) “berühren”: *dadūra juo ar savu vēzu* Pas. IX 408 (EH I 301 *dadūrīt* 3). Refl. -tiēs “berühren” Aulejā, Varakļānos, Zvirgzdenē, Kaldabruņā: *daduņas putnam pi spārnu* Pas. V 210 (no Latgales), *dadurties ai ruoku* Zvirgzdenē, *ir dasadurts pi ..perves* Pas. VIII 316 (EH I 301); *dadūrītiēs*² “pieskarties” Pildā.

30. *dadzanāt* “beigt vagas dzīt” Pildā, piem., *dadzanāt vagas*. EH I 301 nav dota vārda nozīme.

31. *dadzērt*: 1) “beigt dzert” Pildā, piem., *dadzēre buteli*; 2) “(etwas essend) dabei trinken” Drustos (ME I 429); 3) “zu trinken pflegen” (kr. *donusámъ*) Kaldabruņā, piem., *brandeņa dadzēre* (EH I 301). Sal. ar liet. *dagērti* (ME I 429).

32. *dadzirdēt*² “skaidri uztvert ar dzirdi” Pildā, piem., *es labi nedadziržu* “es mazliet nedzirdu”; *es ..nedadziržu* Pas. I 180 (EH I 301 *dadzirdēt*).

33. *dadzīt*²: 1) “piedzīt klāt” Pildā; pēc ME I 429 *dadzīt* “hinzutreiben” arī Raunā, iterat. *dadzenāt*; 2) “aizdzīt līdz zināmai vietai” Pildā, piem., *gans dadzina cūkas da grāva*; skat. arī *dadzīt*² ME I 429; 3) “einholen” (kr. *догнámъ*) Pildā, piem., *jis mani dadzina*; Pas. IX 330 (skat. EH I 301); 4) “annageln” Kaldabruņā, piem., *dadzina visus kuokus reizē* (EH I 301). Refl. *dadzītiēs* “die Herde treibend, bis zu einer gewissen Stelle gelangen” Kaldabruņā, piem., *gane dadzinās*; “bis zu einer gewissen Stelle hineilen (von mehreren Subjekten gesagt)” Kaldabruņā, piem., *dadzināmies da kruogam* (EH I 301). Sal. ar liet. *dagiñti* “догнать” (ME I 429).

34. *dadzīvuôt* “nodzīvot līdz zināmam laikam” Kalupē (Reķēna 132), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā, piem., *dadzīvuot da sirma vēcuma* Pildā. Refl. *dadzīvātiēs* “mit der Zeit vermögend werden (etwas erwerben)” Kaldabruņā, piem., *tagad nevar dadzīvāties da cūkām* (EH I 301).

35. *daecēt*: 1) “ecēt līdz noteiktai vietai” Pildā, piem., *dēls daecē da krūmu* “dēls ecēja līdz krūmiem” (perf.); pēc ME I 429 arī Drustos; 2) “zu Ende eggen” Mālpupē: *es rītu daecēšu papuvi* (EH I 301), Pildā, piem., *es daecēšu tīrumu*.

36. *daēst*: 1) “(kaut ko dzerot) pieēst klāt” Pildā; pēc ME I 429 arī Drustos; 2) “pabeigt ēst” Kalupē (Reķēna 134), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā, piem., *gasti daēde*

gaļu Pildā; 3) “überdrüssig, langweilig werden” (kr. (на)доедать) Aulejā, Kaldabruņā, piem., *kāzas* (nom. pl.) *daēd* Aulejā, *kulšana gan daēde* Kaldabruņā (EH I 301), Kalupē (Reķēna 134), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā, piem., *daēdis tis darbs* Viļakā. Sal. ar liet. *daēsti*, kr. *doéctь* (ME I 429).

37. *dagādāt*²: 1) “sich erinnern” Pildā (EH I 302), Kalupē (Reķēna 135); 2) “(zum schon Besorgten od. Verschaften noch etwas) hinzubesorgen od. verschaffen”. Refl. *dagādātiēs*² “atcerēties” Pildā (skat. arī ME I 430).

38. *daganēt* “ganīt līdz zināmam laikam” Pildā, piem., *daganēju da vakara*; Kalupē (Reķēna 132); pēc EH I 302 arī Kaldabruņā *daganīt* “bis zu einem gewissen Zeitpunkt hüten, weiden”.

39. *daglāust*² “pieglaust” Pildā, piem., *daglaust galvu*; pēc ME I 430 arī Drustos *daglāust* “anschiemigen”. Refl. *daglāustiēs*² “pieglausties” Pildā; pēc ME I 430 arī Drustos *daglāustiēs* “sich anschiemigen”.

40. *dagrābt* “grābjot vai saiņojot pievienot” Pildā, piem., *dagrābt rudzu*; pēc ME I 430 arī Drustos.

41. *dagriēzt* “griežot pievienot” Pildā, piem., *dagriēzt maizes*. Pēc ME I 430 arī Drustos.

42. *dagudruot* “hinzudenken”: *vēl divas dziesmas dagudruoju* Liezērē. Refl. *dagudrātiēs* “denkend, sinnend klügelnd zu einem Resultat kommen”: *gudrājuši, gudrājuši, cikām princis dagudrājies* Pas. V 297 (no Viļāniem) (EH I 302).

43. *dagulētiēs* “nogulēt, aizgulēties” Kalupē (Reķēna 135).

44. *dagūlt*²: 1) “gulties blakus kaut kam vai pie kā” Pildā, piem., *dagula pie mani*; *tur dagūla tautu dēls* (t. dz. Palsmanē, EH I 302); 2) “piegulēt” Pildā, piem., *balka plātņa piegulst* “balķis blīvi piegul”; pēc EH I 302 arī Kaldabruņā. Refl. *dagultiēs*: 1) “(zum Schlafen) sich hinlegen” (ME I 430); 2) “apgulties blakus” Pildā (skat. arī ME I 430).

45. *daiēt*: 1) “pieiet klāt; aiziet līdz zināmai vietai” Viļakā (Z. Prancāne), Pildā, piem., *es dagāju da galda* Pildā; skat. arī ME I 433 *daiet*; 2) “pienākt (vietas un laika nozīmē)” Pildā, Kalupē, piem., *daeļ da mani!* Pildā; *daiet nakts* Kalupē (Reķēna 132); 3) *daiet* “apprecēties” Liezērē (EH I 303 *daiet* 1); 4) *daiet* “nogatavoties”: *dagājusi uoga* BW 11370 no Līksnas (ME I 433); 5) “widerfahren, passieren”: *redzi, kai man par labu sirdi dagāja, ka izdauzīja.. smadzeņus* Pas. I 147 (no Latgales) (EH I 303 *daiet* 3); 6) “zukunft kommen” Kaldabruņā: *jam dagāja kādu divdesmit rubļu* (EH I 303 *daiet* 4); 7) “vajadzēt, nākties” (modālais darbības vārds) Pildā, piem., *dagā pienu izliet* “nācās pienu izliet”, *daiēs iet* “vajadzēs iet” (skat. arī ME I 433 un EH I 303 *daiet* 2). Refl. *daiētiēs*: 1) “ienākties, nogatavoties” Kalupē (Reķēna 132); 2) *daiētiēs* “gadīties” [En.?] Līksnā (EH I 303); 3) *daiētiēs* “müssen, nötig sein” (modālais darbības vārds): *vilkam dagājās ciest badu* Pas. I 158 (EH I 303). Sal. ar liet. *daeīti*, sl. *doiti* (ME I 433).

46. *dajāt*: 1) “aizjāt līdz noteiktai vietai” Kalupē, piem., *dajāju sētu* (Reķēna 132), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā, piem., *dajāju da vārtu* (skat. arī ME I 433 *dajāt* 2); 2) “herbeireiten”: *dajāj divi dieva dēli* (ME I 433 *dajāt* 1); 3) “sabeigt, nojāt” Kalupē (Reķēna 133), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā. Refl. *-tiēs* “aizjāt līdz noteiktai vietai”: *dajājuos da ciemiņa* BW 12646,7 (EH I 303).

47. *dajaûcêt* “angewöhnen” Barkavā (EH I 303); *dajûcêt* “pieradināt” Vārkavā (M. Dzene), Pildā.
48. *dajaukt*² “piejaukt” Pildā. *dajaukt* “hinzumischen” Drustos un Kaldabruņā: *pi piena ūdiņa dajauc* Kaldabruņā (ME I 433 un EH I 303).
49. *dajûkt* “sich gewöhnen” Barkavā; *kad es biju.. puika, es dajûku pie zagšanas* Pas. X 151 (no Makašēniem) (EH I 303), Kalupē (Reķēna 134), Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Pildā.
50. *dakaisêt*²: 1) “beigt kaisīt” Pildā, piem., *meitines dakaisē sienu* “meitenes beidza kaisīt sienu”; 2) *dakaisīt* “hinzustrenen” Drustos (ME I 433).
51. *dakâlst*² “piekalst” Pildā, piem., *dubļi dakalta pie grīdas. dakâlst* “trockend ankleben” Drustos (ME I 433).
52. *dakâl²*: 1) “beigt kalt” Pildā, piem., *kalvis dakala plugu* “kalējs beidza kalt dzelzs arklu”, 2) *dakâl²* “anshmieden, hinzuschmieden” Drustos (ME I 433).
53. *dakârst*² “ganz reif werden” Aulejā: *rudzi, mieži jau dakârsuši* (EH I 303).
54. *dakast*: 1) “grābt klāt (ar grābekli)” Pildā, piem., *jās dakasa ituo vālu pie kapanas; dakas(î)t* “hinzuharken” Spr. (ME I 433); 2) “beigt grābt (ar grābekli)” Pildā, piem., *šuo dien dakasām sienu*.
55. *dakâst*² “piekâst klāt” Pildā, piem., *jī dakâse vakara pienu pie pušdieņu piena* “viņa piekāsa klāt vakara pienu pie pusdienu piena”. *dakâst* “(Milch) seihend hinzufügen” Drustos (ME I 433).
56. *dakaût* “(ein krankes Tier) abschlachten” Aulejā, Kaldabruņā (EH I 303), “nokaut tādu mājlopu, kas ir gandrīz jau nobeidzies” Pildā, piem., *tēvs dakava cūku*.
57. *dakraît*: 1) “beigt kratīt” Pildā; 2) “hinzuschütteln” Drustos (ME I 433).
58. *dakràut*² “piekraut klāt” Pildā, piem., *dakràve siena vëzumā*. Skat. arī ME I 433 *dakraût*.
59. *dakûlt*²: 1) “kuļot pievienot” Kalupē, piem., *uolām dakuļu miltu* (Reķēna 132); *dakûlt* ar tādu pašu nozīmi arī Drustos (ME I 434); 2) *dakult* “pabeigt kult” Viļakā (Z. Prancāne), *dakûlt*² “pabeigt kult” Pildā.
60. *dakuôst* “piekost (klāt)” Pildā, piem., *dakuost bulkas* “piekost baltmaizi”. Skat. arī ME I 434.
61. *dakurêtiês*: 1) “beigt kurêties” Pildā; 2) “vom Heizen sehr stark erhitzt werden” Aulejā: *ceplis nedakuras* (EH I 304).
62. *dakurinât* “ausheizen, heizend sehr stark erhitzen” Aulejā: *nedakurinâts ceplis* (EH I 304); “beigt kurināt” Pildā, piem., *tu dakurinâji krâsni* “tu pabeidzi kurināt pirts krâsni”.
63. *dalabinât* “pielabinât”: *dalabinât vušku* Aulejā; “wiederholt lockend angewöhnen” Kaldabruņā (EH I 304). *dalabinât* “heranlocken” Spr. Refl. *-tiês* “sich anschmeicheln” (ME I 434).
64. *dalakstût* “hüpfend hinzueilen” Bērzpilī (ME I 434). Pildā šo darbības vārdu attiecina uz cilvēku, kas, vieglprātīgi priecājoties, nokļūst nepatīkamā situācijā.
65. *dalavitiês* “(heimlich) heran-, hinzuschleichen” Aulejā, Kaldabruņā, *jis dalavās caps! ..baluodīši ruokā* Pas. V 292 (no Viļāniem) (EH I 304); Pildā.

66. *dalēkt*² “pielēkt” Pildā, piem., *jis dalēce da vārtu. dalēkt* “pielēkt” (intr.) *dalēc vilks, aizņēs kazu* BW 13339 no Vaives. Sal. ar liet. *dalēkti* “lidojot sasniegt” (ME I 434).

67. *dalīekt*² “pieliekt” Pildā, piem., *daliece kuoku da zemes*. Pēc ME I 435 *dalīekt* “hinzubeugen” arī Drustos un Spr.

68. *daliēt* “pieliet klāt” Kalupē. (Reķēna 132), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā, piem., *dalej piena pie supā!* “pielej pienu pie zupas!” Skat. arī ME I 435.

69. *dalikt* “pielikt klāt” Kalupē (Reķēna 132), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā, piem., *dalic malkas ceplī!* Pildā. Skat. arī ME I 435 un EH I 304. Refl. *-tiēs*: 1) “sich dazu (neben jem.) hinlegen”, piem., *dalikties pie zemes* (ME I 435); 2) “nolikt pa reizei vienu, otru lietu zināmā vietā” [En.?] Aulejā (EH I 304); 3) “sich hinzutun, hinzugesellen”: *citi daliekas, kad taisa pirti, a cits ilrl nedalicies kurina, iet Aulejā; četri ēdāji daliksies vairāk* Kaldabruņā (EH I 304).

70. *dalipt* “pielipt” Pildā, piem., *dalipa kaļ lapa pie dibina*. Pēc ME I 435 un EH I 305 arī Drustos, Kaldabruņā u. c.

71. *dalist*²: 1) “pielīst klāt” Pildā, piem., *jis dalīda da mani*; skat. arī *dalist* 1 ME I 435; 2) “aizlīst līdz zināmai vietai” Pildā, piem., *kaķis dalīda da cauruma*; skat. arī *dalist* 2 ME I 435.

72. *dalīt* “līstot piespiest pie kā” [En.?] Aulejā: *līt[u]s dalija, dasita, -tān guļ mieži uz zemes* (EH I 305). EH I 305 neprecīzi rakstīts *lietus*.

73. *damaūt*: 1) “aizpeldēt līdz noteiktai vietai” Pildā, piem., *damāve da salas*; skat. arī *damaut* 1 ME I 436 un EH I 305; 2) “piepeldēt klāt” Pildā, piem., *puikas damāve da mani* “puikas piepeldēja pie manis”, skat. arī *damaut* 2 ME I 436.

74. *damazgāt* “genügend gut (ganz) auswaschen” Aulejā (EH I 305); “beigt mazgāt” Pildā, piem., *es šuodien damazgāju drēbes*.

75. *damest*: 1) “piemest klāt” Viļakā (Z. Prancāne); pēc ME I 436 arī Raunā; 2) “ein wenig bezahlen, vergüten” Kaldabruņā (EH I 306). Refl. *-tiēs*: 1) “sich (unerwartet und schnell) hinzutun, hinzugesellen” Drustos (ME I 436); 2) “überfallen (von einer Krankheit)” Kaldabruņā (EH I 306).

76. *damīcīt*: 1) “beigt mīcīt” Pildā, piem., *sieva damīcīja mīklu*; 2) “hinzukneten” Drustos, Spr. (ME I 436).

77. *damiēgt* “andrücken”: *vērsis damiedze vilku pie sienas* Pas. I 249, *damiēgt ar kājas* Aulejā (EH I 306); Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. Refl. *damiēgtiēs* “piespiesties” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; skat. arī ME I 436.

78. *damūt* “piemūt”: *aplīk staigādams vis damin* Pas. X 498 (no Latgales) (EH I 306).

79. *danest*: 1) “pienest klāt” Pildā, piem., *danese da mani pagali*; skat. arī ME I 437; 2) “aiznest, nonest” Kalupē (Reķēna 134), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā, piem., *danese maisu da klēts* Pildā; 3) “apmelot, uzrādīt” Kalupē (Reķēna 134), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā. Refl. *-tiēs* “sich zutragen” Aulejā (EH I 306).

80. *dapaisēt*²: 1) “beigt paisīt” Pildā, piem., *znuots vakar dapaisē linus*; “pilnīgi izpaisīt” [En.?): *kai drīžāk paisa, cits ilrl nedapaisītu nuoliek* Aulejā (EH I 307

dapaisīt; 2) “beim Flaschbrechen einem andern gleichkommen”: *kur tu dapaisīsi da puišam* Aulejā (EH I 307 *dapaisīt* 1).

81. *dapīrkt*² “piepirkt klāt” Pildā, piem., *dapērc vėl drusku cukra! dapīrkt* “hinzukaufen” Raunā; refl. *-tiēs* “für sich hinzukaufen” Drustos (ME I 438).

82. *daplakt* “platt niederfallend sich anschmiegen”: *kaķis daplakst pie zemes* Aulejā (EH I 307), Drustos (ME I 438).

83. *dapļaut*²: 1) “piepļaut klāt” Pildā, piem., *dapļaum vėl drusku zāles!* skat. arī ME I 438 *dapļaut* 1; 2) “aizpļaut līdz zināmai vietai” Pildā, piem., *puiši dapļāve da vītula;* skat. arī ME I 438 un EH I 307 *dapļaut* 2. Refl. *dapļautiēs* “schnell hinzulaufen” (ME I 438).

84. *darāpāt*²: 1) “pierāpties klāt” Pildā; skat. arī EH 307 *darāpāt*; 2) “aizrāpties līdz noteiktai vietai” Pildā, piem., *darāpāt da kanavas* “aizrāpties līdz grāvim”.

85. *darūgt* “genügend (ganz) ausgären, aufgehen” Aulejā (EH I 308), Pildā, piem., *mīkla darūga*.

86. *darunāt*: 1) “zu Ende sprechen, ganz aussprechen, izteikt” Aulejā (EH I 308), Pildā, piem., *darunāja da gala*; 2) “pierunāt” Kalupē (Reķēna 134). Refl. *-tiēs* “runājot panākt nodomāto” [En.?] Aulejā (EH I 308); “norunāt, vienoties” Pildā; “sprechend herausbekommen”: *cikām jie.. runā, darunājas, ka jis dēls* Pas. IV 404 (no Viļāņiem) (EH I 308); “nonākt pie atziņas, noskaidrot” Kalupē (Reķēna 134); “runājot noskaidrot” Pildā.

87. *dasālīt*² “genügend (ein) salzen” Aulejā: *kaī lab dasāla, gaļa stāv* (EH I 309).

88. *dasālt* “piesalt” Pildā, piem., *guovij aste dasala pie grīdas. dasālt* “anfrieren” Drustos (ME I 442).

89. *dasāukt*²: 1) “piesaukt klāt” Pildā, piem., *dasauce juo klāt; dasāukt* “heranrufen”: *dasauc juo klāt* Pas. VIII 67, *dasaucis.. draudzeni* 205 (EH I 309); *dasāukt* “heranrufen” Drustos, Spr. (ME I 442); 2) *dasāukt* “anrufen”: *dasaucis dieva vārdu* Pas. V 249 (no Cirgaļiem) (ME I 309).

90. *dasāut*²: 1) “nošaut gandrīz jau nobeigušos dzīvnieku” Pildā, piem., *zirgu dasāve*; 2) *dašaūt* “(bis zu einer gewissen Stelle) hinschiessen” (ME I 442 *dašaūt* 1); 3) *dašaūt* “hinzuschiessen” (ME I 442 *dašaūt* 2). Refl. *dašaūtiēs* “schnell hinzueilen” (ME I 442).

91. *dasēdināt* “nosēdināt blakus” Pildā, piem., *mani dasēdinā pie jā* “mani nosēdināja blakus viņam”. *dasēdināt* “nebenan sitzen lassen” Drustos (ME I 442).

92. *dasēst* “apsēsties blakus” Pildā, piem., *jis dasēda pie mani*. Refl. *dasēstiēs* “apsēsties blakus” Pildā. Starp tiešo un refleksiīvo formu Pildā nav nozīmes atšķirības. Refl. *dasēstiēs* “sich nebenan hinsetzen” Drustos (ME I 442).

93. *dasiet*² “piesiet” Pildā, piem., *dasē zirgu pie stulpa* “piesēja zirgu pie staba”. *dasiet* “anbinden” Drustos (ME I 442), *dasējis zirgus pie kuoka* Pas. VIII 416 (EH I 309). Refl. *dasietiēs*² “piesieties” Pildā. Skat. arī ME I 442.

94. *dasist* “anschlagen”: *dasitis.. sievai uz pļeca* Pas. VIII 201, *lītlu/s daliņa, dasita; tān guļ mieži uz zemes* Aulejā (EH I 309), Drustos (ME I 442). Refl. *dasistiēs* “sich (unterwartet) gesellen zu” (ME I 442); *dasistiēs* (pievienošanas nozīme) Kalupē (Reķēna 132).

95. *daskriet*²: 1) “pieskriet klāt” Pildā, piem., *daskrē da mani* “pieskrēja pie manis”; *daskriet* “herbei-, hinzulaufen” ME I 442; 2) “aizskriet līdz noteiktai vietai” Pildā, piem., *daskriesim da kristceļu*.

96. *daslāucīt*²: 1) “aizslaucīt līdz noteiktai vietai” Pildā, piem., *daslāucīt da plītas*; 2) *daslāucīt* “hinzufügen” Drustos (ME I 442).

97. *dasliet*² “anlehnēn” Aulejā, Aknīstē (EH I 309), Pildā, piem., *dasliet trepes pie sienas. dasliegt* “anlehnēn” Kaunatā *dasliet* “anlehnēn” Drustos (ME I 442). Refl. *daslietiēs*² “pieslieties” Pildā.

98. *dasnēgt* “erreichen” Aulejā, *nevar dasnēgt.. meitai vaiņuku nuojemt* Pas. IV 510 (no Bērzpils) (EH I 309), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē.

99. *dastāigāt*² “pīlnīgi norūgt (par alu)” Pildā, piem., *al[u]s vēl nav dastaigājis*.

100. *dastāstīt* “pabeigt stāstīt” Kalupē (Reķēna 133), Pildā, piem., *dastāstīt pāsaku* “pabeigt stāstīt pasaku”.

101. *dastāt* “hinzutreten”: *stāj visi pi darba; ilrl jī dastāj* Pas. X 303 (no Viļāniem) (EH I 309). Refl. *dastātiēs* “sich nebenan hinstellen” Drustos, *dazastāju pie eglītes* BW 4 4804,6 no Kalsnavas (ME I 442). Sal. ar sl. *dostati*, liet. *dasistoti* (ME I 443).

102. *dastūmt*²: 1) “aizstumt līdz noteiktai vietai” Pildā, piem., *dastumt ritini da vārtu* “aizstumt velosipēdu līdz vārtiem”; 2) *dastumt* “hinzuschieben” Drustos. Refl. *dastumtiēs* “sich hinzuschieben” (ME I 442).

103. *dasukāt* “beigt sukāt” Kalupē (Reķēna 133), Pildā, piem., *dasukāt galvu* Pildā.

104. *dasvērt*² “piesvērt klāt” Pildā, piem., *dasver vēl drusku azbara!* “piesver klāt vēl mazliet putraimu!” *dasvērt* “wägend hinzufügen” Drustos. Sal. ar liet. *dasveŗti* (ME I 442).

105. *dasviēst*: 1) “aizsviest līdz noteiktai vietai” Pildā, piem., *dasviede akmini da granta duobes*; 2) “piesviest klāt, pievienot” Pildā, piem., *dasvied vēl drusku naudas; dasviēst* “zuwerfen” Drustos (ME I 442). Refl. *-tiēs* “schnell und unerwartet hinzueilen” (ME I 442).

106. *dašūt*²: 1) “piešūt” Pildā, piem., *dašūt ap[k]akli* “piešūt apkakli” *dašūn kulīti... meitai uz muguras* Pas. VIII 65 (EH I 309 *dašūt*); *dašūt* “annāhen” Drustos (ME I 442); 2) “pabeigt šūt” Pildā, piem., *dašūt krēklu*. Sal. ar liet. *dasiūti*, sl. *doŗiti* (ME I 442 un EH I 309).

107. *dataisīt*²: 1) “beigt taisīt” Pildā, piem., *dataisīt arklu; jis tak nedataisīts* “viņš ir galīgi stulbs”; 2) *dataisīt* “anmachen; machend hinzufügen” Drustos, Spr. (ME I 443). Refl. *dataisītiēs* “sich heranmachen” (ME I 443).

108. *davīlkt*²: 1) “aizvilkt līdz noteiktai vietai” Pildā, piem., *vilks davilka vūšku da krūmu; davīlkt* “(bis zu einer bestimmten Stelle) hinziehen” Raunā (ME I 445); 2) “pievilkt klāt” Pildā, piem., *jis davilka da mani maisu*; skat. arī ME I 445 *davīlkt 2*. Refl. *davīlktiēs* “sich hin- od. hinzuschleppen” (ME I 445).

109. *davērtiēs* “zusehen, aufpaasen”: *lai jis daveŗas, kab kas neieietu ustabā* Pas. VIII 490 (EH I 310); *davērtiēs*² “paskatīties” Kalupē (Reķēna 135).

110. *daveŗeŗuŗiētiēs* = teikt: “*būsi veŗeŗs!*”, “*dzer veŗeŗs!*” Kalupē (Reķēna 134).

111. *davest*: 1) "aizvest līdz noteiktai vietai" Pildā, piem., *davest da ceļa*; Raunā (ME I 445); 2) "pievest klāt" Pildā, piem., *juo davede da mani*; skat. arī ME I 445. III p. prt. *davede* Ev. (EH I 310). Sal. ar liet. *davēsti.*, sl. *dovesti* (EH I 310 un ME I 445).

112. *dazināt* "izzināt" Pildā; *vajag dazināt, voi neatduos man jās?* Pas. IV 505 (no Viļāniem); *vajadzēs man dazināt, ap kuŗu laiku nuoiet* V 149 (no Viļāniem). Refl. *-tiēs* "eingestehen" (kr. *призна́ться*) Pildā (EH I 310). Sal. ar liet. *dažinóti* (EH I 310).

113. *dazītiēs*: 1) "inne werden, erkennen"; *tēvs dazinās, ka es par tevīm visa darīju* Pas. V 151; *dasazīnu savlul māseņu* BW 13646,7 no Ludzas apr. un Pildas (EH I 310); 2) "atzīt, atzīties" Aulejā (EH I 310).

Latviešu izloksnēs saglabājies arī viens lietvārds ar priedēkli *da-*: *datēka* "Zufluss" Bērzpilī, Drustos (ME I 443) (po. *dopływ* "pieteka", v. *Zufluss* t. p., kr. *прито́к* t. p., bkr. *прыто́к* t. p.).

Par verbālā priedēkļa *da-* semantiku akad. J. Endzelīns raksta: "Verbu priedēklis *da-* (kā vietā citās izloksnēs pa lielākai daļai *pie-*, retāk *aiz-* u. c...) vispirms apzīmē kādas robežas vai darbības mērķa sasniegšanu." (La. gr. 523. §).

Apļūkosim sīkāk šo verbālā priedēkļa *da-* nozīmi. P i r m k ā r t, tas apzīmē v i e t a s r o b e ž a s s a s n i e g š a n u, piem., *daāirēt²* "aizirties līdz noteiktai vietai" Pildā u. c., *dabēgt* "aizbēgt līdz noteiktai vietai" Pildā u. c., *dabrist* "piebrist klāt; aizbrist līdz noteiktai vietai" Pildā u. c., *dajāt* "aizjāt līdz noteiktai vietai" Kalupē (Reķēna 132), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā u. c., *dalakstīt* "lūkājot piesteigties klāt" Bērzpilī (ME I 434) u. c. Ar mazāk konkrētu nozīmi ir, piem., šādi verbi: *dalakstīt* "viegļprātīgi priecājoties, nokļūt nepatīkamā situācijā" Pildā u. c., *danest* "apmelot, denuncēt, uzrādīt" Kalupē (Reķēna 134), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā u. c. (sal. ar kr. *донести́* "denuncēt", bkr. *донéсѣи* t. p., po. *donieść* t. p., v. *zutragen* "uzrādīt, paziņot").

O t r k ā r t, verbālais priedēklis *da-* apzīmē l a i k a r o b e ž a s s a s n i e g š a n u (vai pārsniegšanu), piem., *dadarīt* "strādāt līdz zināmam laikam" Pas. IX 320 (EH I 301); *dadarītiēs* "strādāt līdz zināmam laikam" Aulejā (EH I 301), *dadzīvuôt* "nodzīvot līdz zināmam laikam" Kalupē (Reķēna 132), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā u. c., *dagulētiēs* "nogulēt, aizgulēties" Kalupē (Reķēna 135).

T r e š k ā r t, verbālais priedēklis *da-* apzīmē d a r b ī b a s m ē r ķ a s a s n i e g š a n u, piem., *dadzīt²* "panākt" Pildā (sal. ar kr. *догна́ть*), *dajaūcēt* "pieradināt" Barkavā (EH I 303), *dajūcēt* "pieradināt" Vārkavā (M. Dzene), Pildā u. c., *dalabināt* "pielabināt" Aulejā (EH I 304), *dapaisīt* "mīstot linus, līdzināties, tikt līdz (kādam citam)" Aulejā (EH I 307).

Tālāk akad. J. Endzelīns raksta par verbālo priedēkli *da-*: "Ar pievienošanu kam ir darīšana tādos gadījumos kā *daber vēl drusku klāt!* (P. Šmitam l.c.); *daspraust puķi turpat; daliet pienu pie putras turpat; daliec pieci pie pieciem!* (Lizumā); sal. lei. *dalikti*, po. *dosypać* u. c." (La. gr. 523. §). Te izšķirami divi gadījumi. P i r m k ā r t, verbālais priedēklis *da-* apzīmē p a p i l d i n ā š a n u, piem., *dabērt²* "piebērt klāt" Pildā u. c., *daliēt* "pieliet klāt" Kalupē (Reķēna 132), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā u. c. O t r k ā r t, verbālais priedēklis *da-* apzīmē k ā d a o b j e k t a p i e v i e n o š a n u (vai s u b j e k t a p i e v i e n o š a n o s) c i t a m

o b j e k t a m, piem., *dadiēgt* “piediēgt klāt” Aulejā, Varakļānos (EH I 301), *dalipt* “pielipt” Pildā u. c., *dasēst* “apsēsties blakus” Pildā u. c., *dasēstiēs* “apsēsties blakus” Pildā u. c., *dasiet*² “piesiet” Pildā u. c., *dašūt*² “piešūt klāt” Pildā u. c.

Daudz ir latgaliskajās izloksnēs verbu, kur priedēklis *da-* apzīmē *d a r b ī b a s p a b e i g š a n u*, piem., *dadūrt*² “nodurt gandrīz jau nobeigušos dzīvnieku” Pildā u. c., *daecēt* “ecēt līdz beigām” Mārupē (EH I 301) u. c., *dajāt* “sabeigt, nojāt (zirgu)” Kalupē (Reķēna 133), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā u. c., *dakārst*² “pilnīgi nogatavoties” Aulejā (EH I 303), *dakaūt* “nokaut (slimu lopu)” Aulejā (EH I 303), *ʹdakaūt* “nokaut gandrīz jau nobeigušos dzīvnieku” Pildā u. c. Ar mazāk konkrētu nozīmi ir verbi *nedacept* “būt garīgi aprobežotam” Kalupē (Reķēna 134), *nedacepts* “garīgi aprobežots, stulbs” Pildā u. c., *nedatāisīts*² “garīgi aprobežots, stulbs” Pildā u. c.

Un beidzot – verbālais priedēklis *da-* apzīmē modalitāti (konkrēti – vajadzību un nepieciešamību): *daiēt* “vajadzēt; būt nepieciešamam, nākties (modālais darbības vārds)” Pildā u. c., piem., *dagā pienu izliet* “nācās pienu izliet”, *daies iet* “vajadzēs iet”; *daietiēs* “vajadzēt, būt nepieciešamam”, piem., *vilkam dagājās ciest badu* Pas. I 158 (EH I 303), Pildā u. c.

Citi gadījumi: *dadarēt* “piestāvēt, saskanēt” Aulejā (EH I 301), *daiet* “notikt, atgadīties” Latgalē (EH I 303), *davēšļuotiēs* = teikt: “*būsi vēšļs!*”, “*dzer vēšļs!*” Kalupē (Reķēna 134).

Ja saskaitām kopā visas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu verbālā priedēkļa *da-* nozīmes, tad dabūjam skaitli 7. Tādējādi jāsecina, ka la. dial. verbālā priedēkļa *da-* semantika ir daudz bagātāka nekā lietuviešu valodā, kur priedēklim *da-* ir divas nozīmes (*da-* lietuviešu valodā apzīmē papildināšanu un darbības pabeigšanu, skat. BCЯ III 350).

Bieži la. dial. verbālā priedēkļa *da-* nozīmes saskan ar slāvu valodām. Tomēr pilnīgas saskaņas nav. Dažreiz augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu vārdiem ar priedēkli *da-* kaimiņu slāvu valodās atbilst verbi ar citiem priedēkļiem. Raksturīgākās ir divas atšķirību rēģulas.

P i r m k ā r t, latgaliskajās izloksnēs verbālais priedēklis *da-* apzīmē kāda objekta pievienošanu (vai subjekta pievienošanos) citam objektam, bet kaimiņu slāvu valodās vārdiem ar šādu nozīmi ir citi priedēkļi, piem.:

dasēst “apsēsties blakus” Pildā, *dasēstiēs* “apsēsties blakus” Pildā, turpretī kr. *npucěť* “apsēsties blakus”, *nodcěť* t. p., bkr. *npvcěcy* t. p., *nadcěcy* t. p., po. *przysiąć* t. p., *przysiąć się* t. p. (skat. arī BPC 754, 576 un PPC 502);

*dasiet*² “piesiet” Pildā, *dasietiēs*² “piesieties” Pildā, turpretī kr. *npvīzāt* “piesiet”, *npvīzāt* “piesieties”, bkr. *npvīzācy* “piesiet”, *npvīzācyca* “piesieties”, po. *przywiąć* “piesiet”, *przywiązać się* “piesieties” (skat. BPC 741, 740 un PPC 505);

*dašūt*² “piešūt” Pildā, turpretī kr. *npvīšūt* “piešūt”, bkr. *npvīšūt* t. p., po. *przyszyć* t. p. (skat. BPC 764 un PPC 504).

O t r k ā r t, latgaliskajās izloksnēs verbālais priedēklis *da-* apzīmē modalitāti (vajadzību un nepieciešamību), turpretī kaimiņu slāvu valodās šai gadījumā lieto citu priedēkli, piem.:

daiēt “nākties; vajadzēt” Pildā, piem., *dagā braukt vienam* “nācās braukt vienam”, *daietiēs* “vajadzēt, būt nepieciešamam” Pas. I 158 (EH I 303), turpretī kr. *pruiūtūcs* “nākties, vajadzēt”, piem., *pruišlōcs ēxatū odnomū* “nācās braukt vienam” bkr. *pruiūcijs* “nākties, vajadzēt”, piem., *pruišlōcs ēxaci adnamū* “nācās braukt vienam” (skat. BPC 744).

Tā kā la. dial. prievārdam *da* un priedeklim *da-* ir daudz bagātāka semantika (7 nozīmes!) nekā no slāvu valodām aizgūtajiem la. dial. *pad* “zem” (1 nozīme), *pad-* (2 nozīmes), *raz-* (1 nozīme) un bieži la. dial. *da, da-* lietošana atšķiras no kaimiņu slāvu valodām, tad jāsecina, ka la. dial. *da, da-* ir mantoti un nevis aizgūti no slāvu valodām (par la. dial. prepozīciju skat. nodaļā “Etimoloģija”). Ta kā la. dial. *da, da-* ir mantoti, tad jādomā, ka arī liet. priedēklis *da-* ir mantots, bet vēlāk tā lietošanu ir ietekmējušas kaimiņu slāvu valodas daudz vairāk nekā la. dial. *da, da-* lietošanu.

Verbālā priedēkļa *pra-* nozīmes. Baltu salīdzināmajā valodniecībā pastāv uzskats, ka prepozīcija *pra* un priedēklis *pra-*, izņemot dažus gadījumus, kas minēti ME un EH, latviešu valodā ir izzuduši (skat. Endz. BV 448. §, Otrębski III 756. §)⁷⁹. Tomēr šis uzskats jāprecizē, jo augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs saglabājies samērā daudz verbu ar priedēkli *pra*⁸⁰. Tālāk sniegts šo verbu saraksts.

1. ***praaūgt*** “izaugt cauri” Pildā: *zāle praauga car sienu* “zāle izauga cauri sienam”; *praaugt* “izaugt cauri” Mērdzenē: *praauga ievēņa caur klēt[i]s juntu* T. dz. 37475.

Sal. ar liet. *praūgti* “pāraugt; aizaugt (garām)” (skat. Rīt. LVV 902).

2. ***prabāzt***: 1) “izbāzt cauri” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *prabāze galvu car caurumu* “izbāza galvu pa caurumu” Pildā, *rešns diegs, nevar car adatu prabāzt* “resns diegs, nevar caur adatas aci izvērt” Šķilbēnos; 2) “pabāzt garām” Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *pa timsam cauri prabāze* “tumsā garām pabāza”; 3) “drusku pabāzt” Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *prabāze, prabāze i izvilka ārā* “pabāza un izvilka ārā”. Refl. *prabāztiēs* “pabāzt garām” Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne).

3. ***prabrāukt***²: 1) “izbraukt cauri” Pildā, piem., *pra*.

brauce car mežu “izbrauca cauri mežam”; 2) “aizbraukt, pabraukt garām” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *prabrauce kāzas* “pabrauca garām kāzu brauciens” Pildā, *kāzas prabrauce car mūsīm* “kāzu brauciens aizbrauca gar mums”; *prabraukt* “aizbraukt garām”: *kapu kalna neprabrauc* T. dz. 49691 (no Mērdzenes), *kapu vārtu neprabrauc* T. dz. 49695 (no Kārsavas); 3) “nobraukt (kādu ceļa gabalu)” Pildā, piem., *jis iz ritiņa prabrauce da kris(t)ceļu* “viņš uz velosipēda aizbrauca līdz krustceļiem”; 4) “mazliet pabraukt (bez noteikta galamērķa vai nesasniedzot galamērķi)” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne),

⁷⁹ Skat. arī И. К а з л а у с к а с. Именные образования от приставочных глаголов в балтийских языках и их значение для реконструкции ударения глагола. “Baltistica”, I (1). Vilnius, 1965, 35.

⁸⁰ Par verbālo priedēkli *pra-* latgaliskajās izloksnēs skat. arī V. Z e p s. Par slavismiem latviešu valodā. – Ceļi. Rakstu krājums, XIII. Lundā, 1967, 30–31.

piem., *ieduod prabraukt ai ritini* “iedod pabraukt ar velosipēdu” Pildā, Zvirgzdenē, Šķilbēnos, *gribēju nuobraukt da Baltinavas, a prabrauču da kris(t)ceļu i griežuos uz pakaļi* “gribēju aizbraukt līdz Baltinavai, bet aizbraucu līdz krustceļiem un griezos atpakaļ” Šķilbēnos.



Karte Nr. 5. Priedēkļa *pra-* areāls augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs.

Paskaidrojumi pie kartes.

1. Priedēkļa *pra-* areāla rietumu un dienvidu robeža apzīmēta ar —, austrumu robeža sakrīt ar republikas austrumu robežu.
2. Pirmajā latgalisko izlokšņu grupā (I) ap Viļaku, Kārsavu, Rēzekni, Ludzu, Maltu un Zilupi, kā arī Asūnes un Robežnieku izloksnēs priedēklis *pra-* ir produktīvs.
3. Otrajā latgalisko izlokšņu grupā (II) ap Balviem priedēklis *pra-* ir mazproduktīvs.
4. Trešajā latgalisko izlokšņu grupā (III) ap Varakļāniem, Viļāniem, Preiļiem un Dagdu, kā arī Indras izloksnē ir saglabājušies tikai atsevišķi priedēkļa *pra-* relikti.
5. Ar ⊥ apzīmētas tās augšzemnieku dialekta sēliskās izloksnes (ap Aknīsti un Ilūksti), kurās ir konstatēti priedēkļa *pra-* relikti.

4. **prabūt** “pabūt, uzturēties (kādu laiku)” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *prabūt visu vasaru pie dēļa* “uzturēties visu vasaru pie dēļa” Pildā, *prabija da pavasara* “pabija līdz pavasarim” Šķilbēnos.

Sal. ar liet. *prabūti* “sabūt, pabūt, uzturēties (kādu laiku)” piem., *prabūti visā vāsarā kāime* “nodzīvot visu vasaru laukos” (skat. LLV 529), pr. *prābutskas* “mūžīgs” (**prābūtiskas*) (skat. Endz. SPV 233–234) un kr. *пробыть* “nodzīvot, uzturēties, palikt, padzīvot (kaut kur kādu laiku), sabūt, pabūt” (skat. KLV 901 un СРЯ III 632).

5. **pracirst²**: 1) “izcirst cauri, pārcirst pušu” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), piem., *tēvs pracirta ledu* “tēvs izcirta cauri ledu” Pildā, *es pracirtu sāpagu* “es pārcirtu zābaku” Pildā; **pracirst²** “izcirst cauri” Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *pracērt veļētuvī* “izcērt ledū velētuvī”; 2) “pārkost pušu” Sakstagalā: *blusa nabu pracirtuse* T. dz. 57235,1.

Sal. ar liet. *prakiṛsti* 1) “izcirst cauri; 2) (sar.) “pārcirst pušu”, piem., *prakiṛsti ēketē ežerē* “izcirst ezerā āliņģī”, *prakiṛsti aņtakī* “pārcirst uzaci” (skat. LLV 531 un LKŽ V 863), liet. *prākartas* “sile” un pr. *pracartis* “sile” E. 230 (skat. Endz. SPV 234).

6. **pradauzīt²** “izdauzīt, izsist cauri” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), piem., *pradauzīt galdam caurumu* Pildā.

Sal. ar liet. *pradauzīti* “izdauzīt, izsist cauri” (skat. LLV 529).

7. **pradēdzināt** “izdedzināt cauri” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *pradēdzinā kaudrai caurumu* “izdedzināja segai caurumu” Pildā, *pradēdzinavu ai papiroso bikses* Šķilbēnos.

Sal. ar liet. *pradēginti* “izdedzināt (cauri); pārdedzināt (pušu)” (skat. LLV 529).

8. **pradegt**: 1) “izdegt cauri” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *pradēga palags* “izdega cauri palags” Pildā, *caurums pradēga* Šķilbēnos, 2) “drusku padegt” Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *minutu nepradēga i apdzisa*.

Sal. ar liet. *pradēgti* “izdegt cauri; pārdegt pušu” (skat. LLV 529).

9. **pradūrt²**: 1) “izdurt cauri” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *pradūra kažuku* “izdūra cauri kažokam” Pildā, *adatas nevar cauri pradurt* Šķilbēnos, 2) “pārdurt pušu” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *pradūra vāti* “pārdūra augoni” Pildā, *kāji pradūra* “kāju pārdūra” Šķilbēnos. Refl. *pradūrtiēs* “iedurties” Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *ne tie pradurties* “iedurties ne tur, kur vajag”.

Sal. ar liet. *pradūrti* “pārdurt pušu; izdurt cauri; aizdurt garām” (skat. LLV 529).

10. **pradzeṛt** “nodzert” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *mans vīrs pradzēre naudu* “mans vīrs nodzēra naudu” Pildā; *pradzert* “nodzert, noplītēt”: *un tuo pašu pradzēruši kruoga galda galeņā* BW 3368 (no Sakstagala), *dzērājeņa māmuleņa pradzer meitu kruodzeņā* T. dz. 43689 (no Zvirgzdenes), *pradzers rudzu tīrumeņu* T. dz. 46547 var. (no Viļakas), *pradzērs rudzu tīrum[e]ņu* T. dz. 49114 (no Šķaunes), *pradzer guodu*, *pradzer mantu* T. dz. 56380,4 (no Kārsavas), *pradzer mani kruodzeņā* T. dz. 56433 un var. (no Mērdzenes), *pradzer mani kruodzeņā* T. dz. 56434 (no Zvirgzdenes), *jis pradzēre linu mārku* T. dz. 56436,1 (no Bērzgales). Refl. *pradzeṛtiēs* “nodzert, noplītēt” Pildā.

Sal. ar liet. *pragērti* “nodzert, noplītēt”, piem., *pragērti pīnigus* “nodzert naudu” (skat. LLV 530 un LKŽ III 267).

11. **pradzīrst**² “uzzināt” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *jī pradzirda daudz jaunumu* “viņa uzzināja daudz jaunumu” Pildā, *kā pradzirda, ka es te ešu* (“esmu”), *tā i visi saskrēja* Šķilbēnos, *kuo ta jī tie pradzirduse* “ko tad viņa tur uzzinājusi” Šķilbēnos.

Sal. ar liet. *pragiṛsti* “pradēti girdēti; suvokti garsa” (skat. LKŽ III 348).

12. **pradzīt**²: 1) “padzīt, aizdzīt projām” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *es juo pradzīšu* “es viņu padzīšu” Pildā, *tēvs pradzina meitu* Zvirgzdenē (skat. Rudzīte LIT 98); 2) “padzīt (kādu ceļa gabalu)” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *pradzen vuškas da uolnīcas gala!* Šķilbēnos.

Sal. ar liet. *pragiṅti* “pravartyti” (skat. LKŽ III 324) un kr. *прогнать* “padzīt, aizdzīt” (skat. KLV 905 un CPЯ III 642).

13. **pradzīvuôt**: 1) “nodzīvot kādu laiku, kaut kā vilkt dzīvību” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, piem., *pradzīvuot da rudiņa* “nodzīvot līdz rudenim” Pildā; 2) “pārtikt” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bīrzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne); Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *ai taidu algu var pradzīvuot* “ar tādu algu var iztikt” Pildā, *pradzīvuosi da svē(t)dienas* Šķilbēnos. Refl. *pradzīvuôtiēs* “notērēt visu īpašumu” Pildā.

Sal. ar liet. *pragyvénti* “nodzīvot (kādu laiku); pārtikt” (skat. LLV 530 un LKŽ III 378), *prasigyvénti* “iedzīvoties (mantā); iegādāties” (skat. LLV 534 un LKŽ III 378) (liet. verba refleksīvā forma ir ar pretēju nozīmi!) un kr. *прожить* “nodzīvot, iztērēt” (skat. KLV 911 un CPЯ III 656).

14. **pragraūzt** “izgrauzt cauri, pārgrauzt” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *peles pragrauze zeķes* “peles pārgrauza zeķes” Pildā, *pele caurumu pragrauze* Šķilbēnos. Refl. *pragraūztiēs* “izgrauzties cauri” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne).

Sal. ar liet. *pragrāuži* “izgrauzt cauri; pārgrauzt; izskalot” (skat. LLV 530 un LKŽ III 534), *prasigrāuži* “izgrauzties cauri” (skat. LLV 534 un LKŽ III 534) un kr. *прогрызть* “izgrauzt (cauri); pārgrauzt” (skat. KLV 906 un CPЯ III 645).

15. **pragriēzt** “izgriezt cauri, pārgriezt” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *jam pragrieze ādu* “viņam pārgrieza ādu” Pildā, *pragrieze drēbē lilu caurumu* Šķilbēnos.

16. **pragrūst** “izgrūst cauri” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *juo pragrūde car caurumu* “viņu izgrūda pa caurumu” Pildā.

Sal. ar *pragrūsti* “prastumti” (skat. LKŽ III 677).

17. **pragulēt**: 1) “izgulēt (sānus, muguru)” Pildā, piem., *baba pragulē muguru* “vecāmāte slimības dēļ gulēja tik ilgi, kamēr izgulēja mugurā caurumu”; 2) “aizgulēties” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), piem., *es šuodien pragulēju* “es šodien

aizgulējos” Pildā; “nogulēt, nokavēt” Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), Pildā, piem., *pragulēja al(u)s* dzeršanu “nogulēja alus dzeršanu” Šķilbēnos un Pildā. Refl. *pragulētiēs*: 1) “izgulēt (sānus, muguru)” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne); 2) “izgulēt (dzērumu)” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne).

Sal. ar liet. *pragulēti* “nogulēt (kādu laiku); izgulēt, nogulēt (piem., sānus)” skat. LLV 530 un LKŽ III 713).

18. *praiēt*: 1) “iziet cauri” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *pragā car vēderu* “izgāja caur vēderu” Pildā, *pragāja car rikli* “izgāja caur rikli” Šķilbēnos; 2) “paiet garām” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *jis pragā i(r) nepamanē mani* “viņš pagāja garām un nepamanīja mani” Pildā, *cauri kapu nepraej* T. dz. 49696 (no Pildas), *pragāja car mūsiem* Šķilbēnos; 3) “paiet (par laiku)” Nirzā (skat. Rudzīte LIT 100), Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *praiet gads* Nirzā, *vasara praies* Pildā, *nuo kāzu jau div nedēļas pragājuš(a)s* Šķilbēnos; *praiet* “paiet (par laiku.)”: *ziemas svētki pragājuši* T. dz. 54370 (no Mērdzenes); 4) “paiet” Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *nevar praiet*.

Sal. ar liet. *praeīti* “iziet cauri; paiet garām; paiet, beigties”, piem., *praeīti sāļē* “iziet zālei cauri”, *praeīti prō stōtī* “paiet stacijai garām”, *ligā praējo* “slimība beidzās” (skat. LLV 529) un kr. *npoūmū* “paiet garām, aiziet garām; paiet (par laiku); iziet (cauri)” (skat. KLV 915 un CPЯ III 663–664).

19. *prajāt*: 1) “izbraukt cauri” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *pragājām car silu* Šķilbēnos; 2) “pajāt (aizjāt) garām, pabraukt (aizbraukt) garām” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *kāzas jau prajā* “kāzu brauciens jau aizbrauca garām” Pildā; *prajāt* “pajāt garām”: *cauri kapu neprajāt* T. dz. 49699; 3) “pajāt, pabraukt (kādu ceļa gabalu)” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *jāprajāj da sēbru* “jāaizbrauc pie kaimiņiem” Šķilbēnos.

Sal. ar liet. *prajōti* “pajāt (aizjāt) garām; pajāt, nojāt (kādu ceļa gabalu)” (skat. LLV 530 un LKŽ 361).

20. *prajūmt* “izlamāt” Pildā, piem., *jī kai kuce vis(u)s prajem* “viņa kā kuce visus aprej”.

21. *prakālt*² “izkalt cauri” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *prakala dēli* “izkala dēlim cauri” Pildā, *prakala dzelzi* “izkala cauri dzelzij” Šķilbēnos.

Sal. ar liet. *prakālti* “izkalt cauri; pārkalt pušu” (skat. LLV 531 un LKŽ V 157) un kr. *проколѡтъ* “izdurt, pārdurt” (skat. KLV 917 un СРЯ III 668).

22. *prakāst*² “izkāst” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *māte prakāse pienu* “māte izkāsa pienu” Pildā.

Sal. ar liet. *prakóšti* “izkāst” (skat. LLV 531).

23. *praklāust*² “uzzināt” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *jī praklause, ka drīži būs gastī* “viņa uzzināja, ka drīz būs ciemiņi” Pildā.

24. *prakrist*: 1) “izkrist cauri” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *prakrita car caurumu* “izkrita pa caurumu” Pildā, *prakrita car griestiem* “izkrita caur griestiem” Šķilbēnos; 2) “izgāzties” pārn. Šķilbēnos (B. Reidzāne), Zvirgzdenē (V. Kairiša): *prakrita pret visām meitām* Šķilbēnos.

Sal. ar liet. *prakristi* “nukristi pro šalj” (skat. LKŽ V 632).

25. *prakuōst* “izkost cauri” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *sunis prakuode car sāpagu* “suns izkoda zābakam cauri” Pildā, *sunis prakuode car zeķi* “suns izkoda zeķei cauri” Šķilbēnos.

Sal. ar liet. *prakqsti* “pārkost, izkost cauri” (skat. LLV 531 un LKŽ V 393).

26. *pralaist*: 1) “izlaist cauri” Šķilbēnos (B. Reidzāne); 2) “izvadīt (no istabas ciemiņu)” Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *jāpralaiž gastī* “jāizvada ciemiņi” Šķilbēnos; “pavadīt (cilvēku)” Pildā, Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), piem., *puisis pralaide meitini da sētas* “puisis pavadīja meiteni līdz mājai” Pildā; 3) “pavadīt (piem., svētkus)”:
pralaizdami ziemas svētkus T. dz. 54370,1 (no Kārsavas).

Sal. ar liet. *pralēisti* “duoti kitam praeiti pirma ar pro šalj; palydēti” (skat. LKŽ VII 285).

27. *pralaūzt* “izlauzt cauri” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *pralauze sienu* “izlauza cauri sienu” Pildā *pralauze vārtuos caurumu* Šķilbēnos. Refl. *pralaūztiēs* “izlauzties cauri” Pildā.

Sal. ar liet. *pralāužti* “pārlauzt pušu; izlauzt cauri; pārraut” (skat. LLV 532 un LKŽ VII 206) un *prasilāužti* “izlauzties cauri” (skat. LLV 534).

28. *pralavītiēs* “aizlavīties garām” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *pralavīties car klēti* “aizlavīties gar klēti” Pildā.

29. *praliēt*: 1) “izliet cauri” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *praliet car caurumu ūdini* Pildā, *alu pralej car stirnieku* (= koka kublu ar caurumu sānos) Šķilbēnos; 2) “aizliet garām” Šķilbēnos, piem., *vēdri ne silē ielēju, a car sili pralēju* “spaini ne silē ielēju, bet aizlēju gar sili”. Refl. *praliētiēs* “aizlieties garām” Šķilbēnos.

Sal. ar liet. *pralieti* 1) “izliet” (asinis); 2) “noliet, aizliet garām” (skat. LLV 532), pr. *pralieiton* (nekatras dzimtes pagātnes pasīvais divdabis) (skat. Endz. SPV 234) un kr. *проліть* “izliet” (skat. KLV 918 un СРЯ III 673–674).

30. *pralīguôt* “izbraukt cauri”: *ca(u)r vārtiem pralīguoja* T. dz. 43443 (no Kārsavas) un T. dz. 43604 (no Dricēniem).

31. *pralīst*²: 1) “izlīst cauri” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *pralīst car šķirbu* “izlīst pa spraugu” Pildā, *pralīda car sētu* Šķilbēnos; 2) “drusku palīst” Šķilbēnos (B. Reidzāne), Zvirgzdenē (V. Kairiša), piem., *pralīda, pralīda pa truobu* (= cauruli) *i līda iz pakaļi* Šķilbēnos.

Sal. ar liet. *pralīsti* “izlīst cauri; izlavīties” (skat. LLV 532).

32. *pralūzt* “izlūzt cauri” Pildā, BW 8244,1 (no Ciblas), piem., *grīda pralūza* Pildā, *bāleleņa maltuvītē vara grīdeņa pralūza* BW 8244,1 (no Ciblas).

Sal. ar liet. *pralūžti* “проломиться”.

33. *pramērcēt*² “izmērcēt” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *līt(u)s pramērcē da ādas* “lietus izmērcēja līdz ādai” Pildā, *linus labi pramērcēja* Šķilbēnos.

34. *pramestiēs* “paspēlēt (kāršu spēlē)” BW 33577 (no Ludzas apriņķa).

35. *pramīdīt*² “iemīt” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), piem., *pramīdīt stigu* Pildā.

Sal. ar liet. *pramindyti* “iemīt (taku)”.

36. *pramīrkt*² “izmirkt” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne) Viļakā (L. Locāne), piem., *es pramirku da ādas* “es izmirku līdz ādai” Pildā, *drēbes pramirka* Šķilbēnos.

37. *pramīt* “apmainīt” Pildā, piem., *guovi pramija pret kazu* “govi apmainīja pret kazu”.

38. *pramuōstiēs* “pamosties” Viļakā (skat. Rudzīte LIT 90), Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne).

39. *pranasāt* “nonēsāt, novalkāt” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *ūzas pranasāja* “bikses novalkāja” Pildā, *bikses pranasātas, jāliek ielāps* Šķilbēnos. Refl. *pranasātiēs* “novalkāties, nonēsāties (par apaviem)” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne).

Sal. ar liet. *pranešiōti* “ievalkāt, ienēsāt (par apaviem)” (skat. LLV 533) un *prasinešiōti* “ievalkāties, ienēsāties (par apaviem)” (skat. LLV 535). Lietuviešu valodas vārdiem *pranešiōti* un *prasinešiōti*, salīdzinot ar la. dial. *pranasāt* un *pranasātiēs*, ir pretēja nozīme.

40. *pranest*: 1) “iznest cauri” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *putins pranese car šķirbu spalveņas* “putns iznesa pa spraugu spalviņas” Pildā, *pranese car visām ustabām* Šķilbēnos; 2) “aiznest garām” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *pranese desmit maisu car pūni* “aiznesa desmit maisu gar šķūni” Pildā; 3) “ātri paiet garām” Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *jī tā i pranese*

car mūsiem “viņa ātri pagāja mums garām”; 4) “panest (kādu ceļa gabalu)” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *es drusku pranešu vīkši* “es mazliet panesu saini” Pildā; 5) “panest” Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *maisa nevar pranest*; 6) “izlamāt” Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *pranese ai pēdējiem vārdiem*.

Sal. ar liet. *pranēsti* “paziņot; pārspēt, būt pārākam” (skat. LLV 533) (cita nozīme!) un kr. *pponecmú* “aiznest garām; (kādu laiku vai ceļa gabalu) nest” (skat. KLV 921 un СРЯ III 681).

41. *praplēst* “izplēst caurumu” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *praplēse ūzas* “izplēsa biksēm caurumu” Pildā.

Sal. ar liet. *praplēšti* “uzplēst (piem., zeķi); atplēst (piem., papirosu paciņu)” (skat. LLV 533).

42. *praplīst* “izplīst (par caurumu)” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makšēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *praplīsa ūzām caurums* “izplīsa biksēm caurums” Pildā, *caurums biksēm praplīsa* Šķilbēnos.

Sal. ar liet. *praplyšti* “ieplīst, izplīst” (skat. LLV 533).

43. *prapulīt* “pazust, iet bojā” Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne); *prapult* t. p. Pas. II 145 (no Viļāniem), Varakļānos (ME III 377), Līksnā, Preiļos, Kuršu jomā (šeit arī darāmās kārtas pagātnes lokāmais divdabis *prapuolis*), (ar *ul*) Aulejā, (ar *ul*²) Kaldabruņā, Aknīstē, *prapūlis* “verloren” (darāmās kārtas pagātnes lokāmais divdabis) Bārtā (EH II 312), BW 13595,44 (no Līksnas); *prapulīt* “pazust” Baltinavā (Rudzīte LIT 93); Kalupē (Reķēna 142); *prapulīt* “izgaist” [En.?] Vārkavā (ME III 377).

Sal. ar liet. *prapūlti* “pazust, nozust; aiziet (iet) bojā (postā)” (skat. ME III 377 LLV 534) un varbūt ar pr. *prapolis* E. 747 “bada dzeguze” (skat. Endz. SPV 234).

44. *prapūst*²: 1) “izpūst cauri” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *es prapūšu ūdini car šļauku* “es izpūtu ūdeni caur šļūteni” Pildā, *sniegu car šķirbu prapūte* Šķilbēnos; 2) “saaukstēties vējā” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *mani prapūte* “es saaukstējos vējā” Pildā, *vējs prapūte* Šķilbēnos.

Sal. ar liet. *prapūsti* “izpūst cauri” (skat. LLV 534).

45. *prarakt* “izrakt cauri” Pildā, piem., *praraka grāvi*.

Sal. ar liet. *prarakti* “izbaktīt cauri, izdurt cauri, izknābt cauri, pāršķilt” (skat. Rīt. LLV 912).

46. *prarāust*²: 1) “izrakt cauri” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *prarause alu* Pildā, *lapsa alu prarause* Šķilbēnos; 2) “drusku parakt” Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *prarause drusciņi i nuobēga*. Refl. *prarāustiēs*² “izrakties cauri” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne).

Sal. ar liet. *prasiraūsti* “izrausties cauri, izraust (sev, piem., eju)” (skat. LLV 535).

47. **praraūt**: 1) “aizvest garām” Pildā, piem., *juo prarāve car mūsu sētu* “viņu aizveda gar mūsu māju”; 2) “pavest kādu ceļa gabalu” Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *prarausem tevi da lilceļa*; 3) “saaukstēties vējā” Viļakā (Z. Prancāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *da tā mani prarāva vējs Viļakā, vējs prarāve Šķilbēnos*.

48. **prariūt**² “badīgi aprīt” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), piem., *sunis prarija gaļas gabalu* Pildā. Pildā un Zvirgzdenē lieto arī verbu *nūorīt*² “norīt”, piem., *nuorija maizes kumuosu* Pildā.

Sal. ar liet. *praryti* “aprīt, norīt” (skat. LLV 534). Arī lietuviešu valodā lieto verbu *nuryti* “norīt” (skat. LLV 435).

49. **prarunāt**: 1) “ar grūtībām parunāt” Pildā, piem., *jam kakls tai sāp, ka nevar prarunāt ni viena vārda*; 2) “izpaust noslēpumu” Šķilbēnos (B. Reidzāne), Zvirgzdenē (V. Kairiša), piem., *nevāg ni kam prarunāt Šķilbēnos*. Refl. *prarunātiēs* “izpaust noslēpumu” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne).

50. **prasālt** “saaukstēties” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *jī dižen prasala* “viņa ļoti saaukstējās” Pildā, *es vakar prasalu Šķilbēnos*.

51. **prasāukt**² “dot palamu” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *juo prasauce par Gajumu* Pildā.

Sal. ar liet. dial. (žem.) *praszaukti* “nosaukt”, piem., *tókiu wārdu praszaukta tā wēita*.. (skat. Baranowski 327).

52. **prasāūt**²: 1) “izšaut cauri” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *jam prasāve plauškas* “viņam izšāva plaušām cauri” Pildā, *jam kāja prasauta* Šķilbēnos; 2) “aizšaut garām” Šķilbēnos (B. Reidzāne), Zvirgzdenē (V. Kairiša), piem., *prasāve cauri* Šķilbēnos; 3) “kļūdīties” Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *kad ituo reizi ta prasāvi, ne tie nuoskrēji* “kaut šoreiz kļūdījies, ne tur aizskrēji”.

Sal. ar liet. *prašauti* “aizšaut (nošaut) garām; izšaut (cauri); pašauties garām” (skat. LLV 537).

53. **prasēdēt**: 1) “nosēdēt kādu laiku” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *prasēdē(ja) ustabā da vakara* “nosēdēja istabā līdz vakaram” Pildā, *prasēdēja da vakara* Šķilbēnos; 2) “nodeldēt bikses” Pildā, Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *jis prasēdēs ūzas* “viņš sēžot nodeldēs bikses” Pildā, *bikses prasēdētas* Šķilbēnos.

Sal. ar liet. *prasēdēti* “nosēdēt (kādu laiku); sēžot nodeldēt bikses”, piem., *prasēdēti kēlnes* “sēžot nodeldēt bikses” (skat. LLV 534).

54. **prasijāt** “izsijāt” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *māte prasijā miltus* “māte izsijāja miltus” Pildā.

Sal. ar liet. *prasijoti* “просеять”.

55. **praskriet**²: 1) “izskriet cauri” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne),

Viļakā (L. Locāne), piem., *praskrē car duravas* “izskrēja pa durvīm” Pildā, *bērni praskrēja car piedarbu* Šķilbēnos; 2) “aizskriet garām” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *bērni praskrē car mūsu sētu* “bērni aizskrēja gar mūsu māju” Pildā, *praskrēja car liluo mārku* Šķilbēnos; 3) “paskriet (kādu ceļa gabalu)” Šķilbēnos (B. Reidzāne), Zvirgzdenē (V. Kairiša), piem., *praskrēja da vārtu* Šķilbēnos; 4) “mazliet paskriet” Pildā, piem., *jis drusku praskrē* “viņš mazliet paskrēja”.

Sal. ar liet. *praskrīeti* “aizskriet garām; aizlidot garām” (skat. LLV 536).

56. *prasprauktiēs*²: 1) “izspraukties cauri” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Viļakā (L. Locāne); 2) “izspraukties” perf. Pildā.

Sal. ar liet. *prasprūkti* “ielīst, iespraukties; izlīst, izspraukties (cauri); ielavīties (kur); aizlavīties (garām)” (skat. LLV 536).

57. *praspraūst* “izspraut cauri; izdurt cauri” Pildā, Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *prospraude mietu car kažuku* Pildā.

58. *prasprukt* “(strauji) pārplīst” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *maiss praspruka* “maiss strauji pārplīsa” Pildā.

59. *prastāvēt*² “nostāvēt (kādu laiku)” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *es prastāvēju iz stūra div stundes* “es nostāvēju uz stūra divas stundas” Pildā, *tis maiss tie nedēļi prastāvēja* “tas maiss tur nedēļu nostāvēja” Šķilbēnos.

Sal. ar liet. *prastovēti* “nostāvēt, izstāvēties (kādu laiku); [no]stāvēt dīkā (kādu laiku)” (skat. LLV 537).

60. *prastūmt*²: 1) “izstumt cauri” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *prastūmēm ratus car vārtiem* Pildā, *šauras duris, neprastūmt* Šķilbēnos; 2) “aizstumt garām” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *puikas prastūme, ragavas car klēti* “puikas aizstūma ragavas gar klēti” Pildā, *prastūme car mārku* “aizstūma gar mārku” Šķilbēnos; 3) “pastumt (kādu ceļa gabalu)” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *jie prastūme šapi da duravu* “viņi aizstūma skapi līdz durvīm” Pildā, *duod, es prastumšu kādu gabaliņi* Šķilbēnos.

Sal. ar liet. *prastūmti* “iestumt, iegrūst (caur, pa kaut ko); (pārņ., sar.) izdabūt cauri (piem., projektu)” (skat. LLV 537).

61. *prasūktiēs*² “izsūkties cauri” Pildā, Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), piem., *prasūkties car bintu* “izsūkties caur pārsēju” Pildā.

Sal. ar liet. *prasisuñkti* "izsūkties cauri" (skat. LLV 535).

62. *prašļukt*: 1) "izšļukt cauri" Pildā, Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *prašļuka car pirstiem* "izšļuka caur pirkstiem" Pildā, Šķilbēnos; 2) "paslīdēt garām" Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *prašļuka car ļaudiem*; 3) "izvairīties no atbildības" Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *ituo reizi ta jis prašļuka*.

63. *prašļukt*² "aizšļukt garām" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), piem., *kalīka prašļuce car mūsu sētu* "kroplis aizšļuca gar mūsu māju" Pildā.

64. *pratecēt*: 1) "iztecēt cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *ūdinis pratecē car pirstiem* "ūdens iztecēja caur pirkstiem" Pildā, *jumts pratecēja, pilna ustaba ūdeņa* Šķilbēnos; 2) "iziet cauri": *caur vārteņiem pratecēja* T. dz. 56851 (no Mērdzenes); 3) "aiztecēt" Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *viss ūdenis jau pratecēja* Šķilbēnos.

Sal. ar liet. *pratekēti* "aiztecēt (garām); iztecēt (cauri)" (skat. LLV 538).

65. *pratecināt* "iztecināt cauri" Pildā, Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *taisa stirnieku, kur pratecināt* "taisa trauku ar caurumu dibenā, kur iztecināt cauri" Šķilbēnos, *stirniekam dibumā caurums, kur pratecināt* turpat.

66. *pratrīt*²: 1) "iztrīt cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *pratrīna caurumu* Pildā, Šķilbēnos; 2) "drusku patrīt" Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *vēl drusku vāg pratrīt*. Refl. *pratrītīēs*² "izdilt cauram" Pildā.

Sal. ar liet. *pratrīnti* "izdeldēt, iztrīt cauri" (skat. LLV 538) un *prasiatrīnti* "izdilt cauram (par piedurknēm, biksēm)" (skat. LLV 535).

67. *pratrūkt*² "pārplīst" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *vāts pratrūka* "augonis pārplīsa" Pildā.

Sal. ar liet. *pratrūkti* "pārtrūkt, pārplīst" (skat. LLV 538).

68. *praurbt*²: 1) "izurbt cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *praurbe dēli* Pildā, Šķilbēnos; 2) "drusku paurbt" Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *nuo sākuma drusku praurbe*.

69. *pravadīt* "izvadīt" BW 13497 (no Latgales), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Viļakā (L. Locāne).

Sal. ar liet. *pravadáuti* "pavadīt, vadīt, vest" (Rīt. LLV 919) un kr. *проводитъ* "pavadīt".

70. *pravērt*² "izvērt cauri" Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *pravēre diegu car adatas aci* "izvēra diegu caur adatas aci" Pildā, *praver diegu* Šķilbēnos.

Sal. ar liet. *pravērti* "pavērt (durvis, logu); izvērt cauri (piem., diegu, auskarus)" (skat. LLV 539).

71. **pravest**: 1) “izvest cauri” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *juos pravede car mežu* “viņus izveda caur mežu” Pildā, *praved mani car mežu!* Šķilbēnos; 2) “aizvest garām” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *gastus pravede car sētu* “ciemiņus aizveda gar māju” Pildā, *balkas pravede car mūsiem* “baļķus aizveda gar mums” Šķilbēnos; 3) “pavest (kādu ceļa gabalu)” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *jis puiku drusku pravede* “viņš puiku mazliet paveda” Pildā; 4) “pavadīt Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *Jānis mani pravede*.

Sal. ar liet. *pravēsti* “izvest cauri (ejot); aizvest garām (ejot)” un *pravēžti* “izvest cauri (ar transporta līdzekli); aizvest garām (ar transporta līdzekli)” (skat. LLV 539), pr. *prawedduns* “durchgeführt” (pagātnes aktīvais divdabis) (skat. Endz. SPV 234), kr. *повецмú* “izvest cauri; aizvest garām” (skat. KLV 902 un CPЯ III 635) un *novезmú* “aizvest garām; izvest cauri” (skat. CPЯ III 633).

72. **pravilkt**²: 1) “izvilkt cauri” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *pravilka car caurumu* Pildā, *pravilka virvi car kāsi* Šķilbēnos; 2) “aizvilkt garām” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *ragavas pravilka car pūni* “ragavas aizvilka gar šķūni” Pildā, *pravilka car kuoku* Šķilbēnos; 3) “pavilkt (kādu ceļa gabalu)” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), piem., *juo drusku pravilka i tad pamete* “viņu mazliet pavilka un tad atstāja” Pildā, *druscini pravilka i pamete* Šķilbēnos; 4) norāda uz perfektīvu darbību Bērzgalē (J. Arbidāns), Pildā, piem., *dēls pravēlk vagas* “dēls velk vagas” Bērzgalē, *es pravilku vagas* “es vilku vagas” Pildā.

Sal. ar liet. *pravilkti* “aizvilkt garām; izvilkt cauri” (skat. LLV 539).

73. **prazagtiēs** “aizlavīties garām” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), piem., *prazagties car stūri* “aizlavīties gar stūri” Pildā.

Augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs verbālais priedēklis *pra-*, pirmkārt, apzīmē darbību, kas notiek virzienā *k a m g a r ā m*, piem., *prabrāukt*² “aizbraukt, pabraukt garām” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), *praiēt* “paiet garām” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne). Sal. ar liet. *praeīti* “paiet garām”, kr. *поїумú* “paiet, aiziet garām” u. c.

Otrkārt, verbālais priedēklis *pra-* apzīmē *d a r b ī b u*, kas notiek virzienā *k a m c a u r i*, piem., *pracirst*² “izcirst cauri; pārcirst pušu” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), *praiēt* “iziet cauri” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), *prakālt*² “izkalt cauri” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), *pravest* “izvest cauri” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne). Sal. ar liet. *prakiṛsti* “izcirst cauri”, *praeīti* “iziet cauri”, *prakālti* “izkalt cauri”, *pravēsti* “izvest cauri (ejot)”, *pravēžti* “izvest cauri (ar transporta līdzekli)”,

pr. *prawedduns* “durchgeführt” (skat. Endz. BV 448. §) un kr. *пройтму* “iziet cauri”, *проколотъ* “pārdurt”, *провестму* “izvest cauri”, *провезтму* “izvest cauri”.

Jādomā, ka no šīs nozīmes latgaliskajās izloksnēs dažiem vārdiem ar priedēkli *pra-* attīstījusies nozīme “s a a u k s t ē t i e s”, piem., *prapūst*² “saaukstēties vējā” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), *praraūt* “saaukstēties vējā” Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (Z. Prancāne), *prasāt* “saaukstēties” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne). Sal. *mani prapūte* “es saaukstējos vējā” Pildā un *vējs prapūte* “es saaukstējos vējā” Šķilbēnos ar *mani izpūta cauri* t. p. Braslavā (pēc M. Rudzītes). Tāpat sal. ar kr. *продуть* “простудить сквозняком” (skat. СРЯ III 652), *простудиться* “saaukstēties”, *простыть* “saaukstēties” (skat. KLV 932).

Treškārt, verbālais priedēklis *pra-* apzīmē kustību, kas turpinās kādu ceļa posmu, piem., *prabrāukt*² “nobraukt (kādu ceļa gabalu)” Pildā, *pralaist* “pavadīt (cilvēku)” Pildā, Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), *pranest* “panest (kādu ceļa gabalu)” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne). Sal. ar liet. *pravažiūoti* “nobraukt (kādu ceļa gabalu)” un kr. *пронестму* “nest (kādu ceļa gabalu)”.

Ceturkārt, verbālais priedēklis *pra-* apzīmē darbību, kas turpinās kādu laiku, piem., *prabūt* “uzturēties (kādu laiku)” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), *pradzīvuot* “nodzīvot (kādu laiku)” Pildā, Ciblā, Zvirgzdenē, *praiēt* “paiet (par laiku)” Nirzā (skat. Rudzīte LIT 100), Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne). Sal. ar liet. *prabūti* “sabūt, pabūt, uzturēties (kādu laiku)”, *pragyvėnti* “nodzīvot (kādu laiku)” un kr. *пробыть* “nodzīvot, uzturēties, pabūt (kaut kur kādu laiku)”, *пройтму* “paiet (par laiku)” u. c.

Piektkārt, verbālais priedēklis *pra-* apzīmē darbību, kas tiek veikta mazā mērā, nepilnīgi, piem., *prabāzt* “drusku pabāzt” Šķilbēnos (B. Reidzāne), *pradegt* “drusku padegt” Šķilbēnos (B. Reidzāne), *prarāust*² “drusku parakt” Šķilbēnos (B. Reidzāne), *pratrīt*² “drusku patrīt” Šķilbēnos (B. Reidzāne), *praurbr*² “drusku paurbt” Šķilbēnos (B. Reidzāne).

Sestkārt, verbālais priedēklis *pra-* norāda uz spēju resp. iespēju veikt darbību, piem., *pranest* “panest” Šķilbēnos (B. Reidzāne), *praiēt* “paiet” Šķilbēnos (B. Reidzāne).

Septītkārt, verbālais priedēklis *pra-* apzīmē darbību, kas saistīta ar zaudējumu, piem., *pradzērt* “nodzert, noplītēt” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), BW 3368 (no Sakstagala), *pradzīvuotiēs* “notērēt visu īpašumu” Pildā, *prapuīt* “pazust, iet bojā” Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne) u. c. Sal. ar

liet. *pragērti* “nodzert, noplītēt”, *prapūlti* “pazust, iet bojā” un kr. *nproumь* “nodzert, noplītēt”, *npouáctь* “pazust”.

Astotkārt, verbālais priedēklis *pra-* apzīmē *p a b e i g t u d a r b ī b u*, piem., *pradzīt²* “(pilnīgi) padzīt, aizdzīt” Zvirgzdenē (Rudzīte LIT 98), Pildā, Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne) (turpretī *padzīt²* “(mazliet) padzīt” Pildā, Zvirgzdenē u. c.); *pradzīrst²* “uzzināt” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne); *praklāust²* “uzzināt” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne). Sal. ar liet. *pragiñti* “pravaryti”, *pragiñsti* “pradēti girdēti; suvokti garsa” un kr. *nprouámь* “padzīt, aizdzīt”.

Secinājumi

1. Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu vārdu vairumam nozīme saskan ar lejzemnieku izloksnēm un latviešu literāro valodu. Tomēr bieži arī semantikā vērojamas atšķirības no lejzemnieku izloksnēm un literārās valodas. Šai ziņā ar latgaliskajām izloksnēm bieži saskan augšzemnieku dialekta sēliskās izloksnes un lietuviešu valoda.

2. Dažreiz izloksnēs saglabājas vārda vecā nozīme, kamēr literārajā valodā notiek nozīmes maiņa. Tā, piemēram, augšzemnieku dialekta latgaliskajās (tāpat arī sēliskajās) izloksnēs saglabājušies sekojošie semantiskie arhaismi: *arūods²* “apcirknis” (sal. ar liet. *arūodas* “miltu abra, labības kaste, klēts, noliktava”), *atiet* “atnākt” (sal. ar liet. *ateīti* “atnākt”), *krāsne* “akmeņu kaudze; akmeņu krāsns pirtī” (sal. ar liet. *krōsnis* “kaudze, grēda, akmeņu grēda, akmeņu krāsns”).

3. Augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs daudziem vārdiem ir plašāka nozīme, t. i., vairāk nozīmju nekā atbilstošiem literārās valodas un lejzemnieku izlokšņu vārdiem, piemēram: *dāils²* “daiļš; liels; ilgs”, *dēbēsi* “debesis; aukslējas” (sal. ar liet. *dangūs* “debess” un *dangūs burnōs* “aukslējas”, pr. *dangus* “debess; aukslējas”), *griēzt²* “griezt; flirtēt, koķetēt, izlaidīgi dzīvot” (sal. ar kr. *кpymúть* “крутить; быть в любовных отношениях”), *griēzt* “griezt; zāģēt”, *pēlni* “pelni; mākslīgie mēsli”, *tūrums²* “tūrums; lakata vidus” u. c.

4. Virkni neitrālu vārdu (no stilistikas viedokļa) augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs lieto arī reāliju tiešo nosaukumu kā sabiedriski nepieklājīgu aizstāšanai. Šie vārdi ir polisemantiski, un eifēmisma funkcija tiem ir tikai viena no vairākām nozīmēm. Tā, piemēram, latgaliskajās izloksnēs kā eifēmismus lieto šādus vārdus: *apstāigāt²* “apaugļot”, *apstāt* “tikt apaugļotai (par lapiem)”, *pāksts* “vulva” (arī sēliskajās izloksnēs), *sasķirt²* “aplecināt”.

5. Augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs ir vārdi, kuriem, salīdzinot ar lejzemnieku izloksnēm un literāro valodu, ir šaurāka nozīme, piemēram, *ařklas* “spīļarkls” (sal. ar liet. *ārklas* “spīļarkls”), *dēsa* “putraimu desa”, *dzīrnava²* “rokas dzirnas”.

6. Augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs ir arī tādi vārdi, kas pilnīgi atšķiras no latviešu literārās valodas, ležzemnieku izlokšņu un augšzemnieku dialekta sēlisko izlokšņu vārdiem ar savu nozīmi. Raksturīgs piemērs ir verbs *sumināt*, kam latgaliskajās izloksnēs ir nozīme “skūpstīt” pretstatā literārās valodas, ležzemnieku izlokšņu un sēlisko izlokšņu nozīmei “apsveikt, godbijīgi apsveikt”.

7. Augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs saglabāties daudz verbu ar priedēkli *da-* (disertācijā doti 113 verbi un viens nomens *daņķa* “pieteka”). Šis priedēklis sastopams arī augšzemnieku dialekta sēliskajās izloksnēs un vidus izloksnēs, piem., Trikātā, Raunā, Valmierā, Cēsīs, Skujenē. Spriežot pēc 16. un 17. gs. tekstiem, priedēklis *da-* toreiz lietots arī Zemgalē. Lietuviešu valodā priedēklis *da-* pazīstams tikai Dižlietuvā, bet, spriežot pēc 16. un 17. gs. tekstiem, tas lietots arī Klaipēdas apgabalā (skat. La. gr. 521. §). Verbālā priedēkļa *da-* areāls arī mūsu dienās turpina sašaurināties (skat. VLIR III 165).

Augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs verbālais priedēklis *da-*, p i r m k ā r t, apzīmē v i e t a s r o b e ž a s s a s n i e g š a n u, piem., *daāirēt*² “aizirties līdz noteiktai vietai” Pildā u. c., *dabēgt* “aizbēgt līdz noteiktai vietai” Pildā u. c., *dabrist* “piebrist klāt; aizbrist līdz noteiktai vietai” Pildā u. c., *dajāt* “aizjāt līdz noteiktai vietai” Kalupē (Reķēna 132), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā u. c., *dalakstīt* “lūkājot piesteigties klāt” Bērzipilī (ME I 434) u. c. Ar mazāk konkrētu nozīmi ir, piem., šādi verbi: *dalakstīt* “vieglprātīgi piecājoties, nokļūt nepatīkamā situācijā” Pildā u. c., *danest* “apmelot, denuncēt, uzrādīt” Kalupē (Reķēna 134), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā u. c. (sal. ar kr. *донестму* “denuncēt”, bkr. *донэцѹи* t. p., po. *donieść* t. p., v. *zutragen* “uzrādīt, paziņot”).

O t r k ā r t, verbālais priedēklis *da-* apzīmē l a i k a r o b e ž a s s a s n i e g š a n u (vai pārsniegšanu), piem., *dadarīt* “strādāt līdz zināmam laikam” Pas. IX 320 (EH I 301); *dadarītiēs* “strādāt līdz zināmam laikam” Aulejā (EH I 301), *dadzīvuôt* “nodzīvot līdz zināmam laikam” Kalupē (Reķēna 132), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā u. c. (sal. ar kr. *дожѹтъ* “nodzīvot līdz zināmam laikam”), *dagulētiēs* “nogulēt, aizgulēties” Kalupē (Reķēna 135).

T r e š k ā r t, verbālais priedēklis *da-* apzīmē d a r b ī b a s m ē r ķ a s a s n i e g š a n u, piem., *dadzīt*² “panākt” Pildā (sal. ar kr. *догнѹтъ* “panākt”), *dajaūcēt* “pieradināt” Barkavā (EH I 303), *dajūcēt* “pieradināt” Vārkavā (M. Dzene), Pildā u. c., *dalabināt* “pielabināt” Aulejā (EH I 304), *dapaisīt* “mīstot linus, līdzināties, tikt līdzī (kādam citam)” Aulejā (EH I 307).

C e t u r t k ā r t, verbālais priedēklis *da-* apzīmē papildināšanu, piem., *dabērt*² “piebērt klāt” Pildā u. c., *daliēt* “pieliet klāt” Kalupē (Reķēna 132), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā u. c. (sal. ar kr. *долѹтъ* “pieliet klāt”).

P i e k t k ā r t, verbālais priedēklis *da-* apzīmē k ā d a o b j e k t a p i e v i e n o š a n u (vai subjekta pievienošanos) citam o b j e k t a m, piem., *dadiēgt* “piediegt klāt” Aulejā, Varakļānos (EH I 301), *dalipt* “pielipt” Pildā u. c., *dasēst* “apsēsties blakus” Pildā u. c., *dasēstiēs* “apsēsties blakus” Pildā u. c., *dasiet*² “piesiet” Pildā u. c., *dašūt*² “piešūt klāt” Pildā u. c.

S e s t k ā r t, verbālais priedēklis *da-* apzīmē d a r b ī b a s p a b e i g š a n u, piem., *dadūrt*² “nodurt gandrīz jau nobeigušos dzīvnieku” Pildā u. c., *daecēt* “ecēt līdz beigām” Mālpē (EH I 301) u. c., *dajāt* “sabeigt, nojāt (zirgu)” Kalupē (Reķēna 133), Viļakā (Z. Prancāne), Pildā u. c. (sal. ar kr. *doézǫmь* “sabeigt, nojāt (zirgu)”, *dakārst*² “pilnīgi nogatavoties” Aulejā (EH I 303), *dakaūt* “nokaut (slimu lopu)” Aulejā (EH I 303) u. c. Ar mazāk konkrētu nozīmi ir verbi *nedacept* “būt garīgi aprobežotam” Kalupē (Reķēna 134), *nedacepts* “garīgi aprobežots, stulbs” Pildā u. c., *nedatāisīts*² “garīgi aprobežots, stulbs” Pildā u. c.

S e p t ī t k ā r t, verbālais priedēklis *da-* apzīmē m o d a l i t ā t i (konkrēti – v a j a d z ī b u u n n e p i e c i e š a m ī b u): *daiēt* “vajadzēt; būt nepieciešamam, nākties (modālais darbības vārds)” Pildā u. c., piem., *dagā pienu izliet* “nācās pienu izliet” Pildā, *daies iet* “nāksies iet” Pildā; *daietiēs* “vajadzēt, būt nepieciešamam”, piem., *vilkam dagājās ciest badu* Pas. I 158 (EH I 303), Pildā u. c.

Tātad augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs verbālajam priedēklim *da-* ir 7 nozīmes. Tādējādi jāsecina, ka la. dial. verbāla priedēkļa *da-* semantika ir daudz bagātāka nekā lietuviešu valodā, kur priedēklim *da-* ir tikai divas nozīmes (skat. ВСЯ III 130).

Bieži la. dial. verbālā priedēkļa *da-* nozīmes saskan ar slāvu valodām. Tomēr pilnīgas saskaņas nav. Dažreiz augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu vārdiem ar priedēkli *da-* kaimiņu slāvu valodās atbilst verbi ar citiem priedēkļiem. Raksturīgākās ir divas atšķirību rēģulas.

P i r m k ā r t, latgaliskajās izloksnēs verbālais priedēklis *da-* apzīmē kāda objekta pievienošanu (vai subjekta pievienošanu) citam objektam, bet kaimiņu slāvu valodās vārdiem ar šādu nozīmi ir citi priedēkļi, piem.:

dasēst “apsēsties blakus” Pildā u. c., *dasēstiēs* “apsēsties blakus” Pildā u. c., turpretī kr. *присѣсть* “apsēsties blakus”, *подсѣсть* t. p., bkr. *присѣсти* t. p., *подсѣсти* t. p., po. *przysiąść* t. p., *przysiąść się* t. p. (skat. BPC 576, 754 un PPC 502);

*dasiet*² “piesiet” Pildā u. c., *dasietiēs*² “piesieties” Pildā u. c., turpretī kr. *привязать* “piesiet”, *привязаться* “piesieties”, bkr. *привязати* “piesiet”, *привязатица* “piesieties”, po. *przywiązać* “piesiet”, *przywiązać się* “piesieties” (skat. BPC 741, 740 un PPC 505);

*dašūt*² “piešūt” Pildā u. c., turpretī kr. *присүйт* “piešūt”, bkr. *присүйти* t. p., po. *przyszyć* t. p. (skat. BPC 764 un PPC 504).

O t r k ā r t, latgaliskajās izloksnēs verbālais priedēklis *da-* apzīmē modalitāti (vajadzību un nepieciešamību), turpretī kaimiņu slāvu valodās šai gadījumā lieto citu priedēkli, piem., *daiēt* “nākties; vajadzēt” Pildā: *dagā braukt vienam* “nācās braukt vienam”, *daietiēs* “vajadzēt, būt nepieciešamam” Pas. I 158 (EH I 303), turpretī kr. *прійтиць* “nākties, vajadzēt”, piem., *прійлоць ѣхати одному* “nācās braukt vienam” bkr. *прійтиця* “nākties, vajadzēt”, piem., *прійлоця ѣхаць аднаму* “nācās braukt vienam” (skat. BPC 744).

Tā kā la. dial. prievārdam *da* un priedēklim *da-* ir daudz bagātāka semantika nekā no slāvu valodām aizgūtajiem la. dial. *pad* “zem” (1 nozīme), *pad-* (2 nozīmes), *raz-* (1 nozīme) un bieži la. dial. *da-* lietošana atšķiras no kaimiņu slāvu valodām, tad

jāsecina, ka la. dial. *da*, *da-* ir mantoti un nevis aizgūti no slāvu valodām. Jādomā, ka liet. priedēklis *da-* arī ir mantots, bet vēlāk tā lietošanu ir ietekmējušas kaimiņu slāvu valodas daudz vairāk nekā la. dial. *da*, *da-* lietošanu.

8. Baltu salīdzināmajā valodniecībā pastāv uzskats, ka prepozīcija *pra* un priedēklis *pra-*, izņemot dažus gadījumus, kas minēti ME un EH, latviešu valodā ir izzuduši. Tomēr šis uzskats ir jāprecizē, jo augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs saglabāties samērā daudz mantotu verbu ar priedēkli *pra-* (disertācijā doti 74 verbi), kā arī daži nomeni ar priedēkli *pra-*, piem., *pragarība* “rijība” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c.

Augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs verbālais priedēklis *pra-*, p i r m k ā r t, apzīmē darbību, kas notiek virzienā k a m g a r ā m, piem., *prabrāukt*² “aizbraukt, pabraukt garām” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), *praiēt* “paiet garām” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne). Sal. ar liet. *praeīti* “paiet garām”, kr. *прої́ти* “paiet, aiziet garām” u. c.

O t r k ā r t, verbālais priedēklis *pra-* apzīmē darbību, kas notiek virzienā k a m c a u r i, piem., *pracirst*² “izcirst cauri; pārcirst pušu” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), *praiēt* “iziet cauri” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), *prakālt*² “izkalt cauri” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), *pravest* “izvest cauri” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne). Sal. ar liet. *prakiřsti* “izcirst cauri”, *praeīti* “iziet cauri”, *prakālti* “izkalt cauri”, *pravēsti* “izvest cauri (ejot)”, *pravēžti* “izvest cauri (ar transporta līdzekli)”, pr. *prawedduns* “durchgeföhrt” (skat. Endz. BV 448. §) un kr. *прої́ти* “iziet cauri”, *проко́лоть* “pārdurt”, *повесму́* “izvest cauri”, *повезму́* “izvest cauri”.

Jādomā, ka no šīs nozīmes latgaliskajās izloksnēs dažiem vārdiem ar priedēkli *pra-* attīstījusies nozīme “s a a u k s t ē t i e s”, piem., *prapūst*² “saaukstēties vējā” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), *praraūt* “saaukstēties vējā” Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (Z. Prancāne), *prasālt* “saaukstēties” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša). Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne). Sal. *mani prapūte* “es saaukstējos vējā” Pildā un *vējs prapūte mani* “es saaukstējos vējā” Šķilbēnos ar *mani izpūta cauri* t. p. Braslavā (pēc M. Rudzītes). Tāpat sal. ar kr. *простудить сквозняком* (skat. СРЯ III 652), *простудиться* “saaukstēties”, *просты́ть* “saaukstēties” (skat. KLV 932).

T r e š k ā r t, verbālais priedēklis *pra-* apzīmē k u s t ī b u, k a s t u r p i n ā s k ā d u c e ļ a p o s m u, piem., *prabrāukt*² “nobraukt (kādu ceļa gabalu)” Pildā, *pralaīst* “pavadīt (cilvēku)” Pildā, Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), *pranest* “panest (kādu ceļa gabalu)” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne). Sal. ar liet. *pravažiūoti* “nobraukt (kādu ceļa gabalu)” un kr. *пронести́* “nest (kādu ceļa gabalu)”.

Ceturtkārt, verbālais priedēklis *pra-* apzīmē darbību, kas turpinās kādu laiku, piem., *prabūt* “pabūt, uzturēties (kādu laiku)” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Šķilbēnos (B. Reidzāne), *pradzīvuôt* “nodzīvot (kādu laiku)” Pildā, Ciblā, Zvirgzdenē, *praiêt* “paiet (par laiku)” Nirzā (skat. Rudzīte LIT 100), Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne). Sal. ar liet. *prabūti* “sabūt, pabūt, uzturēties (kādu laiku)”, *pragyvénti* “nodzīvot (kādu laiku)” un kr. *нпообѣмь* “nodzīvot, uzturēties, pabūt (kaut kur kādu laiku)”, *нпоѹмѹ* “paiet (par laiku)” u. c.

Piektkārt, verbālais priedēklis *pra-* apzīmē darbību, kas tiek veikta mazā mērā, nepilnīgi, piem., *prabāzt* “drusku pabāzt” Šķilbēnos (B. Reidzāne), *pradegt* “drusku padegt” Šķilbēnos (B. Reidzāne), *prarāust*² “drusku parakt” Šķilbēnos (B. Reidzāne), *pratrīt*² “drusku patrīt” Šķilbēnos (B. Reidzāne), *praūrbt*² “drusku paurbt” Šķilbēnos (B. Reidzāne).

Sestkārt, verbālais priedēklis *pra-* norāda uz spēju resp. iespēju veikt darbību, piem., *praiêt* “paiet” Šķilbēnos (B. Reidzāne), *pranest* “panest” Šķilbēnos (B. Reidzāne).

Septītkārt, verbālais priedēklis *pra-* apzīmē darbību, kas saistīta ar zaudējumu, piem., *pradzērt* “nodzert, noplītēt” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne), BW 3368 (no Sakstagala), *pradzīvuôtiês* “notērēt visu īpašumu” Pildā, *prapul̃t* “pazust, iet bojā” Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne) u. c. Sal. ar liet. *pragērti* “nodzert, noplītēt”, *prapul̃ti* “pazust, iet bojā” un kr. *нпонѹмь* “nodzert, noplītēt”, *нпонѹмь* “pazust” u. c.

Astotkārt, verbālais priedēklis *pra-* apzīmē pabeigtu darbību, piem., *pradzīt*² “(pilnīgi) padzīt, aizdzīt” Zvirgzdenē (Rudzīte LIT 98), Pildā, Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne) (turpretī *padzīt*² “(mazliet) padzīt” Pildā, Zvirgzdenē u. c.); *pradzīrst*² “uzzināt” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne); *praklāust*² “uzzināt” Pildā, Zvirgzdenē (V. Kairiša), Bērzgalē (A. Strode), Makašēnos (M. Voiciša), Ozolainē (E. Bernāne), Šķilbēnos (B. Reidzāne), Viļakā (L. Locāne). Sal. ar liet. *pragiñti* “pravartyti”, *pragiřsti* “pradēti girdēti; suvokti garsā” un kr. *нпогнѹмь* “padzīt, aizdzīt”.

III. LEKSISKĀS IZOGLOSAS

Iepriekšējās piezīmes. Principiāla nozīme ir jautājumam, cik lielā mērā areālajā valodniecībā var izmantot ar vienādu pierādījuma pakāpi fonētiskās, morfoloģiskās un leksiskās izoglosas. Šai jautājumā nav vienota viedokļa salīdzināmajā valodniecībā. A. Meijē prasīja norobežot morfoloģiskās un leksiskās izoglosas uz tā pamata, ka divām vai vairākām valodām kopīgās leksiskās izoglosas neko neliecina par doto

valodu vai dialektu radniecības pakāpi⁸¹. H. Pedersens domāja, ka leksiskās atbilstības ņemamas vērā, analizējot kaimiņu tautu valodas, un ka tām nav nozīmes, analizējot valodas, starp kurām nav tiešu kontaktu⁸². Turpretī G. Zolta, pārspilējot leksikas lomu, raksta, ka valodas vārdu krājums ir pirmais un visdrošākais līdzeklis dialektālo resp. areālo atšķirību konstatēšanai⁸³.

Padomju valodnieki S. Bernšteins⁸⁴, N. Čemodanovs⁸⁵, E. Makajevs⁸⁶, M. Makovskis⁸⁷, O. Trubačovs⁸⁸ atzīst leksikas lomu areālajā valodniecībā. Taču, pēc padomju valodnieku domām, leksiskās izogļosas var izmantot līdzvērtīgi fonētiskajām un morfoloģiskajām izogļosām tikai tādā gadījumā, ja attiecīgas valodas vai valodu grupas vārdu krājuma apstrāde atbilst šādām prasībām: ja no leksiskajām izogļosām tiek izslēgti aizgūti vārdi, neatkarīgi paralēli darinājumi un tikai tipoloģiski radniecīgi darinājumi un ja tiek ņemtas vērā leksikas materiāla īpatnības.

1. Aizgūtu vārdu izslēgšana. Tā kā aizgūti vārdi liecina tikai par tautu kontaktiem, bet neko neliecina par valodu resp. dialektu radniecības pakāpi, tad tie izslēdzami no leksiskajām izogļosām⁸⁹.

Sevišķi grūti noteikt aizgūvumus no kaimiņu izloksnēm vienas valodas robežās. Tomēr arī te valodnieku rīcībā ir divi samērā droši kritēriji, kas papildina viens otru: pirmkārt, kāda vārda izplatība un, otrkārt, tā saucamais vārda leksiskais ielenkums.

“Starp dialektiem paliek zināma josla, kas veido pāreju no viena dialekta uz otru. Šai joslā sastopamas gan viena, gan otra dialekta iezīmes, no kurām vienas mēdz būt pārsvarā.”⁹⁰ Ja kāds vārds ir sastopams tikai pārejas izloksnēs, bet kaimiņu dialektā ir plaši izplatīts, tad var apgalvot, ka dotais vārds šais pārejas izloksnēs ir aizgūts no kaimiņu dialekta.

Kādas valodas vai teritoriālā dialekta leksika nav haotiska un nekārtīga masa, vārdi nepastāv izolēti, atrauti cits no cita. Tie saistīti savā starpā ar daudzām tiešām un

⁸¹ А. Мейе. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. Москва-Ленинград, 1938, 69.

⁸² Н. Педерсен. Die Armenier. Reallexikon der Vorgeschichte, Bd. I. Berlin, 1924, 233.

⁸³ G. Solt. Die Stellung des Armenischen im Kreise der indogermanischen Sprachen. Eine Untersuchung der indogermanischen Bestandteile des armenischen Wortschatzes. Wien, 1960, 12–13.

⁸⁴ С. Б. Бернштейн. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Москва, 1961, 74–75.

⁸⁵ Сравнительная грамматика германских языков. т. I. Москва, 1962, 49–52.

⁸⁶ Э. А. Макаев. Проблемы индоевропейской ареальной лингвистики. Москва-Ленинград, 1964, 17–25.

⁸⁷ М. М. Маковский. Пути анализа лексических реликтов и инноваций при установлении изоглосс. (На материале германских языков) – ВЯ, 1965, № 1, 83–95.

⁸⁸ О. Н. Трубачев. О составе праславянского словаря. (Проблемы и задачи). – Сб. “Славянское языкознание” Москва, 1963, 159–195.

⁸⁹ Э. А. Макаев. Проблемы индоевропейской ареальной лингвистики, 17.

⁹⁰ M. Rudzīte. Latviešu dialektoloģija. Rīgā, 1964, 29.

netiešām atkarībām. Vārdi parasti atrodas noteiktā leksiskā ielenkumā⁹¹. Tā, piemēram, vārdam *tīpt*² “ciest badu” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē ir šāds leksiskais ielenkums: *aptīpt*² “nomirt badā (runājot par daudziem)”, *nūotīpt*² “nomirt badā”, *tīpināt*² “mērdēt badā”, *aptīpināt*² “nomērdēt badā (runājot par daudziem)”, *nūotīpināt*² “nomērdēt badā”, *tīpūones*² “vājums, nelabums”.

“Vispār pats fakts, ka kādā dialektā vai valodas pieminekļi ir vārdi, ja neņem vērā noteiktu leksisku ielenkumu, nedod pamatu tos pieskaitīt tam vai citam areālam.”⁹² Nosakot aizguvumus kādā valodā vai dialektā, jāņem vērā doto vārdu leksiskais ielenkums vai arī tā trūkums. Pretējā gadījumā nevar izvairīties no patvaļīgām konstrukcijām⁹³.

Pamatojoties uz diviem kritērijiem: vārda izplatību un vārda leksisko ielenkumu, ar zināmu iespējamības pakāpi var noteikt vairākus sēlisko izlokšņu aizguvumus no latgaliskajām izloksnēm un otrādi.

Jau sākot ar 13. gs. ir ziņas, ka sēļi dzīvojuši arī Daugavas labajā krastā jaukti ar latviešiem resp. latgaļiem (Būga III 268). Skaidrs, ka, dzīvojot kaimiņos, latgaļi un sēļi ietekmēja cits cita valodu. Tā, domājams, ka sēliskajās izloksnēs no latgaliskajām izloksnēm aizgūti šādi vārdi: *itis*, *it*² “šis, šī” Lubānā (FBR XVII 133), *pirētiēs* “strīdēties” Lubānā (ME III 222) u. c., jo, pirmkārt, šie vārdi, pēc ME un EH ziņām, sastopami tikai tais sēliskajās izloksnēs, kas atrodas robežjoslā ar latgaliskajām izloksnēm, un, otrkārt, šiem vārdiem sēliskajās izloksnēs nav tā saucamā leksiskā ielenkuma.

Savukārt latgaliskajās izloksnēs no sēliskajām izloksnēm, liekas, aizgūti, piemēram, šādi vārdi: *pīst*² “saplūkāt, saplucināt” Varakļānos (ME III 234), *dievu sumināt* “godāt un pielūgt dievu” Varakļānos (ME III 1121), ja tikai šī nozīme dota pareizi, jo latgaliskajās izloksnēs verbam *sumināt* šāda nozīme nav parasta.

2. Neatkarīgu paralēlu darinājumu izslēgšana. Tā kā neatkarīgi paralēli darinājumi radušies divās vai vairākās valodās resp. dialektos patstāvīgi, tad tie neder valodu vai dialektu radniecības pakāpes noteikšanai. Tāpēc neatkarīgi paralēli darinājumi izslēdzami no areālajām izoglosām⁹⁴. Tomēr ne katreiz ir viegli noteikt šādus darinājumus. Neatkarīgi paralēli darinājumi varētu būt, piemēram, *āizdzērienes*² “saderināšanās; saderināšanās svinības” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē un liet. *uzģertūvēs* “uzdzeršana uz līgavas veselību”; *dzimdinātāji*² “vecāki” Kalupē (Reķēna 385), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē un liet. *gimdýtojai* “vecāki”; *kâkas* “kaut kas (?)”, *kâkâds* “kaut kāds (?)”, *kâkurš* “kaut kurš (?)” Kalupē (FBR XVIII 44) un liet. *kai kàs* “kaut kas”, *kai kóks* “kaut kāds”, *kai kuris* “dažs” u. c.

⁹¹ М. М. Маковский. Пути анализа лексических реликтов и инноваций при установлении изоглосс. – ВЯ, 1965, № 1, 88–89.

⁹² М. М. Маковский. Пути анализа лексических реликтов и инноваций при установлении изоглосс. ВЯ, 1965, № 1, 89.

⁹³ Турпат.

⁹⁴ О. Н. Трубачев. О составе праславянского словаря. – Сб. “Славянское языкознание” 168.

3. “Tikai tipoloģiski radniecīgu darinājumu izslēgšana. Dažādās indoeiropiešu valodās ir sastopami tipoloģiski līdzīgi darinājumi, kas pamatojas uz semantisko pāreju vispārīgām likumsakarībām, sal., piemēram, dažādās valodās notikušo semantisko attīstību: *nocietināta vieta* → *pilsēta* vai *apmetne* → *vieta* → *ciemats* → *pilsēta*. Līdzīgi gadījumi, kuriem ir liela nozīme semantisko pāreju vispārīgās tipoloģijas izveidē, kas sevišķi nepieciešama etimoloģiskiem pētījumiem, nevar būt par pamatu, nosakot dažādu indoeiropiešu valodu [resp. dialektu – A. B.] grupu radniecības pakāpi”.⁹⁵ Spilgts piemērs no baltu valodām te ir la. dial. *dēbeši* “debesis” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē → la. dial. *dēbeši* “aukslējas” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. Tāpat pr. *dangus* “debess” → pr. *dangus* “aukslējas” un liet. *dangūs* “debess” → liet. *dangūs burnōs* “aukslējas” (skat. Walde I 854 un Endz. SPV 156).

4. Leksikas materiāla īpatnības. Noteicot leksiskās areālās izoglosas, pastāvīgi jāņem vērā leksikas materiāla īpatnības⁹⁶.

a) Valodā var būt mantota leksēma, bet laika gaitā tā var izzust vai tikt aizstāta ar citu leksēmu, kas bieži var novest pie nepareiziem secinājumiem, nosakot valodu vai dialektu radniecības pakāpi⁹⁷. Latgaliskajās (un arī sēliskajās) izloksnēs ir virkne tādu mantotu vārdu, par kuriem ir pamats domāt, ka senāk ir bijuši arī citos latviešu valodas dialektos (daži no tiem pat mūsu dienās vēl sastopami atsevišķās lez zemnieku izlokšņu grupās). Arī šie vārdi nav ņemami vērā, nosakot leksiskās izoglosas.

Te vispirms jāatzīmē senie radniecības nosaukumi:

*dēds*² “vecs vīrs” Vārkavā, Bērzipilī (ME I 461), *dēds*² “vecs vīrs vai precēts vīrs” Aulejā (EH I 318); *mērga*² “pieaugusi meitene, paaugusi meitene, līgava” Latgalē (ME II 618) un *uōsvīs* “sievas (vai vīra) brālis” Šķaunē (ME IV 422 un La. gr. 101. §).

Bez senajiem radniecības nosaukumiem latgaliskajās (pa daļai arī sēliskajās) izloksnēs ir arī citi vārdi, kas lez zemnieku izloksnēs vai nu jau izzuduši, vai arī kuriem ir tendence zust, piemēram: partikula *ba* Kalupē (Reķēna 356), Pildā; prievārds *da* (La. gr. 521. § un Endz. BV 440. §), vietniekvārds *jis* “viņš” Latgalē, Alūksnē u. c. (La. gr. 355. §) u. c.

Daži vārdi, kas saglabājušies latgaliskajās (un pa daļai arī sēliskajās) izloksnēs, senāk varbūt ir bijuši arī citos latviešu valodas dialektos un tikai vēlāk aizstāti ar aizguvumiem no citām valodām, piemēram: *bubucis* “kukainis” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, kamēr *kukaīnis* < līb. *kukki* “vabole; kukainis” (skat. ME II 301); *dienišķas* “launags” Aulejā, Zvirgzdenē, Kaldabruņā (EH I 327), kamēr *laūnags* < ig. *lōunag* “pusdienas” (skat. ME II 429); *īksis* “niere” Aulejā, Liepnā, Zvirgzdenē, Kaldabruņā, Līvānos u. c. (EH I 500), kamēr *niēre* < vlv. *nere* (skat. ME II 751).

b) Svarīga loma areālajā valodniecībā ir etimoloģijām, uz kuru pamata nosaka leksiskās izoglosas. E. Makajevs šādi novērtē etimoloģijas lomu areālajā valodniecībā: “..leksisko areālo izoglosu noteikšanai jāpamatojas uz visvairāk pārbaudītajiem, uz

⁹⁵ Э. А. Макаев. Проблемы индоевропейской ареальной лингвистики, 22.

⁹⁶ Turpat, 23.

⁹⁷ Turpat, 22.

visdrošākajiem etimoloģiskajiem sastatījumiem; pretējā gadījumā areālo sakaru noteikšanai starp dažādām valodu [resp. dialektu – A. B.] grupām būs neizbēgami patvaļīgs, nepamatots raksturs.”⁹⁸ Nevar noteikt leksiskās izoglosas, pamatojoties uz nedrošām etimoloģijām. Tā, piem., iespējams, ka la. dial. *kremele* “ein angenähtes Stück am Frauenhemde” Alūksnē ir radn. ar sl. *kroma* “Rand” (ME II 272) un la. dial. *skrèmbelis*² “ein (nicht grosses) Schleissholz” Alūksnē varbūt radn. ar vav. *schrumpf* “Schramme” (ME III 891), tomēr nevar runāt šai gadījumā par latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – slāvu valodu un latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – ģermāņu valodu leksiskajām areālajām izoglosām, jo la. dial. vārdu *kremele* un *skrèmbelis*² etimoloģiskais saistījums ar attiecīgajiem slāvu un ģermāņu vārdiem nav drošs.

Šādas nedrošas etimoloģijas neļauj noteikt vairāku valodu vai valodu grupu leksiskās izoglosas, bet netraucē noteikt šādas izoglosas vienas valodas robežās. Tā, piem., augšzemnieku dialekta latgaliskajās un sēliskajās izlokšnēs ir vārds *stāmačis*² “kāzās ieradies nelūgts cilvēks, ko neaicina pie galda” Ciblā, Pildā, *stāmucis*² “ein ungebetener Gast beim Biergelage” Barkavā, Bērzpilī, Skaistā, Varakļānos, Vārkavā, Zvirgzdenē, Meirānos, Saikavā (skat. ME III 1051 un EH II 573). Šim vārdam nav drošu atbilstību citās ide. valodās (ME III 1054), tāpēc tas neder vairāku ide. valodu leksiskās areālās izoglosas noteikšanai. Taču vienas valodas robežās var droši runāt par latgalisko – sēlisko izlokšņu leksisko areālo izoglosu.

Svarīgs ir jautājums par jauninājumu un arhaismu lomu areālajā valodniecībā. E. Kurilovičs⁹⁹, S. Bernšteins¹⁰⁰, O. Trubačovs¹⁰¹ domā, ka, nosakot areālās izoglosas, vislielākā vērtība ir inovācijām (jauninājumiem). Diskutējams ir jautājums par leksisko arhaismu lomu. Tā, piemēram, E. Kurilovičs izsaka domu, ka neraksturīgajiem arhaismiem (skaitļa vārdiem, vietniekvārdiem, radniecības nosaukumiem utt.) praktiski nav pierādījuma vērtības. Pēc viņa domām, arhaismu saglabāšana ir daudz vājāks arguments valodu resp. dialektu radniecības pakāpes pierādīšanai nekā kopīgu jauninājumu darināšana. Tādiem sastatījumiem kā liet. *brólis*, *sesuō*: sl. *brat(r)ъ*, *sestra* nav pierādījuma vērtības, jo radniecības nosaukumu konservatīvisms ļauj identificēt vārdus divās patvaļīgi ņemtās ide. valodās (slāvu: ģermāņu, slāvu: latīņu utt.). Turpretī baltu un slāvu kopīgi darinātie galvas un rokas nosaukumi ir nozīmīgs arguments valodu radniecības pakāpes pierādīšanai¹⁰².

⁹⁸ Turpat, 24.–25.

⁹⁹ Е. Кур и л о в и ч. О балто-славянском языковом единстве. – ВСЯ, вып. 3, 16.

¹⁰⁰ С. Б. Б е р н ш т е й н. Очерк сравнительной грамматики славянских языков, 72.

¹⁰¹ О. Н. Т р у б а ч е в. О составе праславянского словаря. – Сб. “Славянское языкознание”, 168.

¹⁰² Е. Кур и л о в и ч. О балто-славянском языковом единстве. – ВСЯ, вып. 3, 16.

Padomju valodnieki S. Bernšteins¹⁰³ un O. Trubačovs¹⁰⁴ iebilst pret arhaismu lomas nepietiekamu novērtēšanu. Šā darba autors pievienojas S. Bernšteina un O. Trubačova uzskatam. Te tikai jāpiebilst, ka, izvēloties arhaismus leksiskajām areālajām izoglosām, rūpīgi jāapsver, vai šie arhaismi kādreiz nav bijuši arī tais valodās resp. dialektos, kur tie mūsu dienās nav pazīstami (skat. leksikas materiāla apstrādes noteikumu 4.a punktu).

Principiāla nozīme ir jautājumam, vai leksiskās areālās izoglosas palīdz noskaidrot seno dialektu vēsturiskos sakarus. Padomju valodniecība atbild uz šo jautājumu pozitīvi. Slāvu valodu salīdzināmās gramatikas speciālists S. Bernšteins ar leksisko izoglosu palīdzību sekmīgi pētī slāvu un baltu valodu sakarus. Arī S. Bernšteina skolnieks V. Iljičs-Svitičs ar leksisko izoglosu palīdzību pētīja baltu un slāvu vēsturiskos sakarus¹⁰⁵. Pozitīvi vērtē leksikas lomu salīdzinoši vēsturiskajā valodniecībā arī O. Trubačovs. Viņš raksta: “Darbs ar slāvu leksiku rada pārliecību, ka zināma skaita veco vārdu un vārdu darināšanas īpatnību kopība ļauj spriest par pašu dialektu senajām attiecībām.”¹⁰⁶

Pie līdzīga slēdziena par leksisko izoglosu nozīmi valodu vēstures pētīšanā nonāk arī ģermāņu valodu speciālists N. Čemodanovs. Viņš raksta: “Ģermāņu valodu leksikas salīdzinošā sastatīšana.. ne tikai apstiprina fonētisko un gramatisko sastatījumu rezultātus, bet arī ļauj precizēt faktus noteiktā hronoloģiskā secībā un noteikt ģermāņu valodu vēsturiskos sakarus ar citām Eiropas valodām”.¹⁰⁷

Leksiskās areālās izoglosas šai darbā sadalītas 3 grupās (A, B, C): 1) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu¹⁰⁸ – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas, 2) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu un senprūšu valodas leksiskās areālās izoglosas, 3) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu un slāvu valodu leksiskās areālās izoglosas.

A. Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas. Šīs izoglosas sadalītas septiņās grupās: 1) latviešu valodas augšzemnieku dialekta

¹⁰³ С. Б. Б е р н ш т е й н. Очерк сравнительной грамматики славянских языков, 72.

¹⁰⁴ О. Н. Т р у б а ч е в. О составе праславянского словаря. – Сб. “Славянское языкознание”, 168.

¹⁰⁵ С. Б. Б е р н ш т е й н. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. 73–75; IV Международный съезд славистов. Материалы дискуссии, т. II. Проблемы славянского языкознания. Москва, 1962, 436.

¹⁰⁶ О. Н. Т р у б а ч е в. О составе праславянского словаря. – Сб. “Славянское языкознание”, 194.

¹⁰⁷ Сравнительная грамматика германских языков. т. I, 49

¹⁰⁸ Ar kursiskajām izloksnēm domātas vidus dialekta kursiskās izloksnes, zemgaliskās izloksnes Kurzemē, kur iespējams kursiskais substrāts, tāmnieku izloksnes, kas radušās, krustojoties kuršu valodai resp. kursiskajām izloksnēm ar lībiešu valodu, un latviešu izloksnes Kuršu kāpās.

latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskākas areālās izogļosas, 2) latviešu valodas augšzemnieku dialektā latgalisko izlokšņu – kursisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izogļosas, 3) latviešu valodas augšzemnieku dialektā latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu leksiskās areālās izogļosas, 4) latviešu valodas augšzemnieku dialektā latgalisko izlokšņu – kursisko izlokšņu leksiskās areālās izogļosas, 5) latviešu valodas augšzemnieku dialektā latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izogļosas, 6) latviešu valodas augšzemnieku dialektā latgalisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izogļosas, 7) latviešu valodas augšzemnieku dialektā latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu leksiskās areālās izogļosas.

Apakšnodaļas beigās dota šo izogļosu kopsavilkuma tabula (izogļosu alfabētiskais saraksts) un komentāri.

Tā kā augšzemnieku dialektā latgalisko izlokšņu dialektālajai leksikai ir maz atbilstību Vidzemes ležzemnieku (vidus un lībiskajās) izlokšņēs un vidus dialektā zemgaliskajās izlokšņēs (izņēmons, protams, ir pārejas izlokšnes ar augšzemnieku dialektā iezīmēm), tad šīs atbilstības nav izdalītas atsevišķās grupās, bet dotas kopā ar pārējām izogļosām, pie tam vienmēr kvadrātieķavās. Lai būtu pārskats par augšzemnieku dialektā latgalisko izlokšņu mantotās dialektālās leksikas sakariem ar Vidzemes ležzemnieku izlokšņēm un vidus dialektā zemgaliskajām izlokšņēm, tad visas latgalisko izlokšņu dialektālās leksikas atbilstības Vidzemes ležzemnieku izlokšņēs un zemgaliskajās izlokšņēs norādītas kopsavilkuma tabulā (izogļosu alfabētiskajā sarakstā).

I. Latviešu valodas augšzemnieku dialektā latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izogļosas.

1. *aplik*² “apkārt” Ilzenē, Kārsavā, Līksnā, Makašēnos, Mērdzenē, Nautrēnos, Ozolainē, Rēznā, Rundēnos, Ružinā, Vīksnā, Viļakā (VLI mat.), Aizkalnē, Ciblā, Pildā, Vārkavā, Zvirgzdenē; *aplik*² “ap” Baltinavā (Rudzīte LD 393), Aulejā, Barkavā, Bērģgalē, Bērģpilī, Dagdā, Ezerniekos, Galēnos, Izvaltā, Kalupē, Kapiņos, Krāslavā, Maltā, Sakstagalā, Skaistā, Stirnienē, Tilžā, Vārkavā, Zvirgzdenē (VLI mat.); *aplik* “ap” Nirzā (Rudzīte LD 393), Andrupenē, Asūnē, Kaunatā, Līvānos (VLI mat.); *aplikš pamācīja* Alūksnē (ME I 102); *aplinkš* “mit Umweg, Umschweif, indirekt” Galgauskā (EH I 98) – *aplik* “apkārt” Kaldabruņā, Lubānā, Saikavā (EH I 99); *aplik* “apkārt” Lazdonā, *apliki* t. p. Liezērē (ME I 102); *aplik*² “ap” Ābeļos, Asarē, Dignājā, Rubeņos, Susējā, Zasā (VLI mat.); *aplik* “ap” Bebreņē, Pilskalnā (VLI mat.); *aplinkš* “mit Umweg, Umschweif, indirekt” Adulienā (EH I 98) – [*aplikšus, aplikšu runāt* Rūjienā (ME I 102); *apliņkus* “mit Umweg, Umschweif, indirekt” Rankā (EH I 98)] – *aplik* “ap” J. Janševska (no Nīgrandas) darbos (EH I 99); *aplinkus* “mit Umweg, Umschweif, indirekt” Kursīšos (ME I 101); *apliņkus* t. p. Dundagā, Saldū (EH I 98); *aplinks* “indirekt” J. Janševska (no Nīgrandas) darbos (EH I 98) – liet. *apliņk, apliņkui* “ap, apkārt” (ME I 102) (Skat. Et. 5).

2. *aūstine* “ein gewebter, schmaler Gürtel” Varakļānos (ME I 229) – *aūstine* “ein gewebter, schmaler Gürtel” Neretā (ME I 229) – *aūstene* “sagša” Lejas Kurzemē, piem., Gramzdā, Grobiņā, Liepājā u. c. (ME I 229 un EH I 188); *aūstene*² “liels pašaussts lakats” Kuldīgā (Rudzīte LD 104) – liet. *austinis* “тканый” (ME I 229) (Skat. Et. 13).

3. *blūods*² “malds” Kalupē (Reķēna 360); *blūods*² “vadātājs” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, *blūodīt*² “maldīties, klaiņot” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *āizbluodīt* “sich verirren” Vārkavā (EH I 11); *blānde*² “eine Kuh, die sich von der Herde abzusondern pflegt” Varakļānos (EH I 226) – *blūods*² “vadātājs” Kaldabruņā, Susējā (EH I 232), *bluodītiēs* “blandīties” Liepkalnē (ME I 319); *āizbluodīt* “sich verirren” Kaldabruņā (EH I 11); *blanda* “ein Tagedieb, Herumtreiber, ein blöder Mensch; jem., dem das böse Gewissen keinen offenen Blick gestattet” Sunākstē (ME I 309) – [*blañda* “ein Tagedieb, Herumtreiber, ein blöder Mensch; jem., dem das böse Gewissen keinen offenen Blick gestattet” Naukšēnos, *blañda*² t. p. Straupē (ME I 309); *blandeklis* “ein Strolch” Siguldā, *blandīkis* t. p. Siguldā (EH I 226); *blañdīties* “umherschweifen, sich umhertreiben” Naukšēnos, *blandītiēs* t. p. BW 13490 var. no Vaives (ME I 309); *blāndītiēs* t. p. Vecpiebalgā, *blañdītiēs*² t. p. Lielsalacā (EH I 226)] – *bluōda*² *ir tāds, kas kuo ļauna apzinādamies neiedruošinās acīs skatīties* Dundagā, *bluōdītiēs*² “Schlupwinkel suchen zufolge eines bösen Gewissens; sich unverschämt betragen” Dundagā, *bluōdītiēs*² “Schlupwinkel suchen” Stendē (EH I 232); *āizbluodītiēs* “umherirrend irgendwo hingelagen” Vandzenē (EH I 11); *bluōdīgs* “blēdīgs” Pūrē (EH I 232); *blandītiēs* “umherschweifen, sich umhertreiben” BW 13126,1 var. no Rudbārziem (ME I 309), *blañdītiēs* t. p. Strazdē (EH I 226) – liet. *blandýtis* “kaunēties” (ME I 319) (Skat. Et. 20).

4. *dižs* “liels” T. dz. 51997 no Bērzgales, Asūnē (VLI mat.); *dižens* “liels” T. dz. 38840 no Latgales, 39977 no Vārkavas; *dižens* “?” T. dz. 41430 no Kārsavas, 42392 no Barkavas, 44675 no Preiļiem, 45411 no Ludzas, Bērzgales, Zvirgzdenes un Rēznas; *dižans* “?” T. dz. 41669 no Rugājiem, 41676,1 no Silajāņiem; *dižen* “ļoti” Ciblā, Varakļānos (EH I 324), Brigos, Rundēnos, Zvirgzdenē (VLI mat.), Pildā, T. dz. 39914 no Rēzeknes, 41675 no Preiļiem; *dižan* “ļoti” Pas. X 239 no Līksnas (EH I 324) – *dižs* “liels” BW 11713 no Cesvaines (ME I 475), Gārsenē (VLI mat.); *dižens* “liels, skaists” Sunākstē (EH I 324); *dižin* “ļoti” BW 12803 no Krustpils (ME I 475) – [*dižs* “liels” Aucē, Bukaišos (VLI mat.)] – *dižs* “liels” L.t.d. 1024 no Kabiles (ME I 475), Alsungā, Ārlavā, Bārtā, Bunkā, Dunalkā, Dunikā, Ēdolē, Gramzdā, Grobiņā, Īvandē, Jūrkalnē, Krotē, Kuldīgā, Kurmālē, Laidzē, Laucienā, Lībagos, Lubezerē, Lutriņos, Medzē, Nīgrandā, Padurē, Piltenē, Popē, Priekulē, Purmsātos, Puzē, Raņķos, Rāvā, Sieksātē, Skrundā, Spārnē, Stendē, Tāšos, Turlavā, Ugālē, Upesgrīvā, Užavā, Valgalē, Valtaiķos, Vandzenē, Vārmē, Vārvē, Virgā, Ziemupē, Zirās, Zūrās (VLI mat.); *diži* “ļoti” Saldū (EH I 324), Dunikā (VLI mat.), Kuršu kāpās (LKV X 19041) – liet. *didis* “liels; dižs” (ME I 475).

5. *grāust*² “poltern, donnern” Barkavā, Vārkavā (ME I 639), Nautrēnos, Varakļānos (EH I 399); *grāust*² “rūkt (par pārkonu)” Aulejā, Izvaltā, Kalupē, Kapiņos, Līksnā, Makašēnos, Ozolainē, Rundēnos, Tilzā, Višķos (VLI mat.); *grāuzt*² “rūkt

(par pērkonu)" Andrupenē, Barkavā, Līvānos, Nautrēnos, Sakstagalā, Stirnienē, Vārkavā, Viļānos (VLI mat.); *grāūzt* "rūkt (par pērkonu)" Maltā (VLI mat.); *grāūdēt²* "rūkt (par pērkonu)" Alūksnē (ME I 638); *grudināt* "rollen (vom Donner)" Barkavā, Rēznā, Zvirgzdenē (EH I 410), *grudināt* "rūkt (par pērkonu)" Brigos, Kaunatā (VLI mat.), Ciblā, Pildā; *grudinēt* "rūkt (par pērkonu)" Nautrēnos, Varakļānos (EH I 410), Bērzgalē, Galēnos, Makašēnos, Ružinā (VLI mat.) – *grāust²* "poltern, donnern" Krustpilī (ME I 639), Aknīstē, Kaldabruņā, Sarkaņos (EH I 399); *grāust²* "rūkt (par pērkonu)" Dignājā, Lašos, Rubeņos, Slatē (VLI mat.); *grāūst* "rūkt (par pērkonu)" Kaplavā (VLI mat.); *grāuzt²* "rūkt (par pērkonu)" Aiviekstē, Asarē, Bebreņē, Dvietē, Kurcumā, Ļaudonā, Patkulē, Prodē, Ritē, Rubeņos, Susējā, Zalvā, Zasā (VLI mat.); *grāūzt* "rūkt (par pērkonu)" Mārcienā, Sērenē, Vārnāvā (VLI mat.); *grauduôt* "rollen (vom Donner)" Saikavā, BW 28818 var. no Tirzas (EH I 399); *grauslis* "pērkons" Ilūkstē (EH I 399) – [*grāuzt* "rūkt (par pērkonu)" Rankā (ar *aū* Stelpē, Taurkalnē, Vecumniekos) (VLI mat.)] – [*grāūst* "poltern, donnern" Blīdienē (ME I 639); *grāūzt* "rūkt (par pērkonu)" Ciecērē (VLI mat.)] – *grāust²* "poltern, donnern" Aizputes apkaimē, *grāūst* "poltern, donnern" Dunikā, *grāust* "poltern, donnern" BW 33704,2 no Grobiņas apkaimes (ME I 639); *grāust²* "rūkt (par pērkonu)" Kalētos (VLI mat.); *grāuzt²* "rūkt (par pērkonu)" Kursīšos (VLI mat.); *grāūzt* "rūkt (par pērkonu)" Nīgrandā, Purmsātos (VLI mat.) – liet. *griāusti* "rūkt (par pērkonu)" (ME I 639) (skat. Et. 45).

6. *iz* "uz" Galgauskā, Gulbenē, Varakļānos, Vārkavā (EH I 432), BW 15383,2 (no Līvāniem), BW 28375,7 (no Līvāniem), Alsviķī, Andrupenē, Annā, Asūnē, Aulejā, Baltinavā, Barkavā, Bejā, Beļavā, Bērzgalē, Bērzpilī, Brigos, Ezerniekos, Galēnos, Ilzenē, Izvaltā, Jaunlaicenē, Jaunrozē, Kalncempjos, Kalupē, Kapiņos, Kārsavā, Karvā, Kaunatā, Krāslavā, Liepnā, Līksnā, Līvānos, Makašēnos, Maltā, Mērdzenē, Nautrēnos, Nirzā, Ozolainē, Pededzē, Rēznā, Rundēnos, Ružinā, Sakstagalā, Sinolē, Skaistā, Stirnienē, Tilžā, Veclaicenē, Vīksnā, Viļakā, Viļānos, Višķos, Zeltiņos, Ziemeī (VLI mat.), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē – *iz* "uz" Kaldabruņā, Sunākstē (EH I 432), BW 29099 (no Lubānas), BW 30011,1 (no Sēlpils), Ābeļos, Asarē, Bebreņē, Biržos, Daudzesē, Demenē, Dignājā, Dvietē, Kurcumā, Lašos, Medņos, Pilskalnē, Prodē, Rubeņos, Saukā, Sēlpilī, Sērenē, Sunākstē, Vārnāvā, Zalvē, Zasā (VLI mat.) – *iz* "iekš" Kuršu kāpās (La. gr. 537. §) – liet. dial. *iz* "uz" (ME I 712 un LKK II 210) (Skat. Et. 52).

7. *kamât* "drückend, knutschend, liebkosend quälen" Alūksnē, (ar -at) Nautrēnos (EH I 581); *kamât* "quälen" Aulejā, Bērzgalē, Bērzpilī, Kalupē, Pildā, Varakļānos, Zvirgzdenē (EH I 581); *kamuôt* "quälen" Gulbenē (ME II 153); *nūokamât²* "nomocīt" Aizkalnē, Ciblā, Pildā, Vārkavā, Zvirgzdenē – *kamât* "drückend, knutschend, liebkosend, quälen" Saikavā (EH I 581); *kamât* "spaidīt, kutināt" Aknīstē, *kamât* "drücken, knutschen" Mēmelē, *kamâtiês* "sich plagen, abmühen, quälen" Praulienā, Saikavā, Saukā, Zasā, *kamâtiês* "sich mühsam fortbewegen" Lubānā (EH I 581); *kamuôt* "abstrapazieren" Krustpilī, *kamuôt* "quälen" Lubānā, *kamuôt* "grosse Stücke mit vollgestopftem Munde kauen, essen" Bērzaunē, *kamuôtiês* "sich balgen, sich abstrapazieren" Bērzaunē, Neretā (ME II 153) – *kamuôt* "mit Mühe eine Strecke

zurücklegen” Kazdangā (ME II 153) – liet. *kamúoti* “apspiest, mocīt” (ME II 153) (Skat. Et. 62).

8. *kazin* “diezin”, nenoteiktā partikula Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c.; *kaszin* “varbūt”, nenoteiktā partikula BW 7041 (no Tirzas); *kazin*, vārdveidojošā partikula Baltinavā, Nirzā (Rudzīte LD 355), Aizkalnē, Ciblā, Kalupē, Nīcgalē, Pildā, Rugājos, Vārkavā, Viļakā, Zvirgzdenē; *ka'zin*, vārdveidojošā partikula Šķilbēnos; *kazi*, vārdveidojošā partikula Kalupē (FBR XVIII 36 un Rudzīte LD 355), *kaz-*, vārdveidojošā partikula Varakļānos (ME II 169) – *kaszin* “diezin”, nenoteiktā partikula BW 6685 (no Krustpils); *kaszin* “varbūt”, nenoteiktā partikula BW 14289 (no Krustpils); *kazi*, vārdveidojošā partikula Kaldabruņā (FBR XVII 52 un 63), Neretā (FBR XIX 106) – [*kaz* “varbūt”, nenoteiktā partikula Lestenē (ME II 182), *kaz-*, vārdveidojošā partikula Bēnē (ME II 169)] – *kaz-*, vārdveidojošā partikula Grenčos, Matkulē (ME II 169) – liet. *kažin*, *kaži*, *kàž* “nezin, nez”, nenoteiktā un vārdveidojošā partikula (skat. Et. 65).

9. *kumiļnīdza* “eine trächtige Stute” Aulejā (EH I 674); *kumelņica* “grūsna (par ķēvi)” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. – *kumelīce* “eine junge, trächtige Stute” Bērzaunē, *kumelnīca* “eine junge, trächtige Stute” Sausnējā, *kumelņica* “Mutterstute” Lubānā (ME II 311); *kumelnīca* “die Stute” Aknīstē (EH I 673) – *kumelīdze* “eine trächtige Stute, eine Mutterstute” Kazdangā, Nīkrācē (ME II 311) – liet. *kumelīnga* “grūsna (par ķēvi)” (ME II 311) (Skat. Et. 73).

10. *maūt* “untertauchen, schwimmen” Bērzgalē, Līksnā, Līvānos, Varakļānos, Zvirgzdenē (EH I 787); *maūt* “peldēt” Aulejā, Baltinavā, Barkavā, Bērzpilī, Brigos, Ciblā, Dagdā, Ezerniekos, Galēnos, Kalupē, Kapiņos, Kaunatā, Krāslavā, Līvānos, Makašēnos, Maltā, Mērdzenē, Nirzā, Ozolainē, Rundēnos, Ružinā, Sakstagalā, Skaistā, Stīrnienē, Vārkavā, Viļakā, Viļānos, Višķos, Zvirgzdenē (VLI mat.), Pildā; *màut*² “peldēt” Andrupenē, Asūnē, Izvaltā, Līksnā, Naujenē, Rēznā (VLI mat.); *maut* “untertauchen, schwimmen” Vecgulbenē (EH I 787); *maut* “peldēt” Kārsavā (VLI mat.); *īemaūt* “hineinschwimmen” Varakļānos (ME II 43); *maūdātiēs* “peldēt” Nautrēnos, *māudātiēs*² “peldēt” Tilžā (VLI mat.); *mūdātiēs* “peldēties” Aizkalnē – *maūt* “untertauchen, schwimmen” Aknīstē, Cesvainē, Kaldabruņā, Praulienā, Saikavā, Sarkaņos, Sunākstē (EH I 787); *maūt* “peldēt” Aiviekstē, Asarē, Dignājā, Mārcienā, Medņos, Mēmelē, Saukā, Zasā (VLI mat.); *màut*² “peldēt” Dvietē, Kalsnavā, Krapē, Lašos, Ļaudonā, Mētrienā, Pilskalnē, Ritē, Sāvienā, Susējā (VLI mat.); *maut* “untertauchen, schwimmen” Pilskalnē (EH I 787), Saukā, Zasā, Mēmelē, Neretā, Liepkalnē, BW 8457,7 var. no Lubānas (ME II 570); *maūtiēs* “um die Wette schwimmen” Sausnējā (ME II 570); *samaūt* “zusammenschwimmen” Krustpilī, *samaūt* “eine gewisse Strecke schwimmen” Biržos (ME III 681); *maūdētiēs*² “peldēt” Slatē, *mūdātiēs* “peldēt” Rubeņos (VLI mat.); *pamaudāt* “ein wenig schwimmen” Bebreņē (EH II 154); *māudētiēs*² “peldēt” Kurcumā (VLI mat.); *mūdētiēs* “baden” Sēlpilī (ME II 677); *mūdētiēs* “baden” Viesītē (EH I 838); *samūdēt* “eine gewisse Zeit hindurch schwimmen” Meirānos (ME III 691); *mūdīnāt* “schwimmen lassen, schwemmen” Ābeļos (ME II 677) – *maūtiēs* “untertauchen” Lielrendā (ME II 570) – liet. *māudyti* “peldēt” (ME II 570 un 680) (skat. Et. 82).

11. *megzt* “stricken” Varakļānos (ME II 591), *megžt* “stricken” Andrupenē, Aulejā, Varakļānos (EH I 796); *megžt* “aust (tīklu)” Vārkavā, *mekšt* “aust (tīklu)” Aizkalnē, Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē – *megzt* “stricken” Lubānā (ME II 591); *megžt* “stricken” Lazdonā (ME II 591) – [*megzt* “stricken” Jaunpiebālgā (ME II 591)] – *megžt* “stricken” BW 13389,3 no Nīcas un Rucavas, *smalku linu tīklu megšu* Nīcā (ME II 591); *megžt* “stricken” Grobiņā, Pērkonē, J. Janševska (no Nīgrandas) darbos (EH I 796) – liet. *mègzti* (skat. ME II 591) (skat. Et. 83).

12. *palāicēt²* “ein wenig aufsparen, aufbewahren” Līksnā, Nīcgalē (EH II 147) – *palāicīt* “ein wenig aufsparen, aufbewahren” Zasā, *palāicēt²* “ein wenig aufsparen, aufbewahren” Kaldabruņā (EH II 147) – *palāicīt* “ein wenig warten; (von jem.) leihen” Rucavā (EH II 147) – liet. *palaikyti* (EH II 147) (skat. Et. 91).

13. *peļēda* “die Eule” Alsviķī, Kalupē, Mērdzenē, Varakļānos, Vārkavā, Zvirgzdenē, BW (pielikums) 2546 no Līvāniem (ME III 196), Bērzgalē (EH II 221); *peļēda* “pūce” Andrupenē, Aulejā, Baltinavā, Bērzpilī, Ciblā, Dagdā, Ezerniekos, Galēnos, Kapiņos, Kārsavā, Krāslavā, Līksnā, Līvānos, Maltā, Ozolainē, Pededzē, Ružinā, Skaistā, Stirnienē, Tilžā, Viļakā, Viļānos, Višķos (VLI mat.) – *peļēda* “die Eule” Lubānā, Saikavā, Zasā (ME III 196), Aknīstē (EH II 221); *peļēda* “pūce” Bebreņē, Pilskalnē, Rubeņos (VLI mat.) – *peļēda* “die Eule” J. Janševska (no Nīgrandas) darbos (EH II 221) – liet. *peļēda* “pūce” (ME III 196) (skat. Et. 95).

14. *pīrma* “vorher” Alūksnē, Bērzpilī, Vārkavā (ME III 225); *pīrma* “vispirms” Aizkalnē, Ciblā, Kalupē, Pildā, Šķilbēnos, Zvirgzdenē; *pirma* “vor” Apukalnā, Galgauskā (ME III 225); *pīrma* “pirms” Aizkalnē, Ciblā, Kalupē, Pildā, Šķilbēnos, Zvirgzdenē – *pirma* “vorher” Lubānā (ME III 225), (ar *īr*) Aknīstē, Biržos, Sunākstē, (ar *īr²*) Kaldabruņā (EH II 237); *pirma* “vor” Aknīstē, Lubānā, Neretā, Zasā, (ar *īr*) Susējā (EH II 237) – *pīrma²* “vorher” Kalētos, Pērkonē (EH II 237) – liet. *pirmā* “vispirms” (ME III 225), *pirmā* “pirms” (Otrębski III 352) (sk. Et. 98).

15. *prapult* “zu Grunde gehen, umkommen” Pas. II 145 no Viļāniem, Varakļānos (ME III 377), Līksnā, Preiļos, (ar *ul*) Aulejā (EH II 312); *prapult* “pazust” Baltinavā (Rudzīte LIT 93), Kalupē (Reķēna 142); *prapult* “pazust, iet bojā” Aizkalnē, Ciblā, Pildā, Vārkavā, Zvirgzdenē u. c. – *prapult²* “zu Grunde gehen, umkommen” Kaldabruņā, Aknīstē (EH II 312) – *prapult* “zu Grunde gehen, umkommen” Kuršu kāpās, *prapūlis* “verloren” Bārtā (EH II 312) – liet. *prapulti* (skat. ME III 377) (skat. Et. 102).

16. *režzines* “no virvēm pīts tīkls siena, salmu un pelavu nešanai” Varakļānos (EH II 363); *ragženes* “no virvēm pīts tīkls (nesams uz muguras) salmu, pelavu vai siena nešanai” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. – *režzīne* “ein (aus Stricken) geflochtenes Behältnis, ein Tragkorb” Zasā, *režzines* t. p. Aknīstē, Ilūkstē, Saukā (ME III 516) – *režzīnes* “pastalas, vīzes” Rucavā (ME III 516) – liet. *rēzginēs* “tīkls siena un salmu nešanai” (Būga II 536), *režzīnēs* “no lūkiem pītas vīzes” (ME III 516) (skat. Et. 104).

17. *ruotāt* “singen” Kārsavā (ME III 584); *rūotāt²* “līgot (Līgo vakarā)” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. – *rūotuot²* “(im Frühjahr) mit dem Refrain *ruotuo* singen” Sunākstē (EH II 393) – *rūotuo*, refrēns Alsungā un Jūrkalnē (par *r o t ā š a n a s* dziesmām Kurzemē skat. LKV XVIII 36713–36714 un XXI 41112, Fil. mat. 156–157)

– liet. *ratuoti* “prieclāties, gaviļēt (dejā), sist plaukstas”, žem. *ratuodamas* “prieclāgi dejodams”, žem. *sukas ratu giedodamos* “griežas riņķī dziedādamas” (skat. Fraenkel 703–704) (skat. Et. 109).

18. *tīpt*² “nīkt no neēšanas, bada” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c.; *tīpuones*² “ģībonis, vājums” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c.; *aptīpt*² “nomirt badā (runājot par daudzēm)” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c.; *nūtīpt*² “nomirt badā” Aulejā (EH II 101), *stipt* “steif werden” Varakļānos (ME III 1072) – *nuotīpis* “nobadojies” [En. ?] Kraukļos (EH I 101) – *stipt* “steif werden” Dunikā, Gramzdā, *stipt* “sich gerade strecken” Nīgrandā (ME III 1072); *stipt* “erstarren” Lng. (EH II 580) – liet. *tipsoti* “gulēt (slimības dēļ)” Valančā, *stipti* “nobeigties; badoties; (dial.) mirt, salt”, *stypā* “nobeigšanās; nāve” (Fraenkel 907, 908 un 1099) (Skat. Et. 136).

19. *užgināt* “rīdīt (suni)” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c.; *vugžināt* “hetzen (zur Prügelei)” Bērzpilī, Nautrēnos (EH II 798) – *užgā!* (medību sauciens suņiem, rīdot pret vilku) Augškurzemē, *užgēt* “schallen (par skaņu sajaukumu, kurā nevar saprast atsevišķus vārdus)” Neretā, *užgēt* “undentlich sprechen” Mēmelē, *užgi* “Lärm, Geräusch” Neretā (ME IV 403) – *užu!* (medību sauciens suņiem) Lielēzerē un BW 13499,1 no Kandavas (ME IV 403) – liet. *ūžti* “šalkt, rūkt; sarunāties; skraidīt apkārt, meklēt (par cūkām)”, *ūžauti* “šalkt” (skat. Fraenkel 1174–1175) (skat. Et. 145).

20. *vēpla*² “einer, der viel und zusammenhanglos spricht” Bērzpilī (ME IV 559), Nautrēnos, (ar *ē*) Bērzgalē (EH II 776); *vēpla*² “pļāpa” Aizkalnē, Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, *vēpla*² “pļāpa” Vārkavā; *vēpla*² “ein leichtfertiger Mensch” Varakļānos (ME IV 559); *vēplāt*² “bļautīties, runāt niekus” Kalupē (Reķēna 492) – *vēplis* “ein einfältiger Mensch” Augškurzemē, (ar *ē*²) Biržos, Krustpilī, *vēplis* “einer, der leeres Zeug spricht” Dignājā, Zasā, (ar *ē*²) Biržos (ME IV 559–560) – *vēplis* “ein Gaffer” Vidīņa vārdnīcā (ME IV 559) – liet. *vēpla* “žāva, tūļa” (ME IV 559–560 un Fraenkel 1224) (skat. Et. 146).

II. Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – kursisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izogļoslas.

1. *siņte* “tīkls zivju zvejošanai” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē – *sante* “pavārnīca” Rucavā, Kuršu kāpās (ME III 689), *saņte* t. p. Nīcā (EH II 432) – liet. *sāmtis* “сак для ловли рыбы” (Būga I 276), *sāmtis* “pavārnīca” (EH II 476 un ME III 689) (skat. Et. 117).

2. *slūins*² “ein Herumtreiber; ein nachlässiger Mensch” Alūksnē (ME III 941) – [*sluins* “?” Vecatē (pēc M. Rudzītes ziņām)] – [*sluīnāt* “nachlässig, die Füße schleppend gehen” Zālītē (ME III 941)] – *sluīnas* “die Füße, Beine (von Menschen und Tieren)” Kazdangā, Aizvīķos, *sluīnas*² t. p. Aizputes apvidū, Vaiņodē, J. Janševska (no Nīgrandas) darbos (ME III 941); *sluīnāt* “nachlässig, die Füße schleppend gehen” Vērgaļos, *sluīnāt*² “schwerfällig, ungewandt gehen” Nīcā (ME III 941) – liet. *šlūina* “телепень” (ME III 941 un Fraenkel 1010) (Skat. Et. 120).

3. *sprāga* “die Kluft, Ritze, Spalte” Galgauskā, Varakļānos (ME III 1015) – *sprāga*² “die Kluft, Ritze, Spalte” Dunikā (ME III 1015), Bārtā (EH II 557), *sprāga* t. p. Pl. Kur. (ME III 1015) – liet. *sprogā* “plaisa” (ME III 1015) (skat. Et. 122).

III. Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu leksiskās areālās izogļosas.

1. *azbars* “putraimi” Kārsavā (ME I 233), Baltinavā, Barkavā, Ciblā, Nautrēnos, Pildā, Skaistā, Varakļānos (EH I 191), Kaunatā, Krāslavā, Līvānos (La. gr. 45. §), Bērzpilī, Dagdā, Makašēnos, Maltā, Ozolainē, Rundēnos, Ružinā, Sakstagalā, Tilžā, Viļānos, (VLI mat.), Aizkalnē, Zvirgzdenē; *aizbars* “putraimi” Alsviķī, Galgauskā, Jaunrozē (EH I 8); *āizbars*² “putraimi” Alsviķī, Jaunlaicēnē, Karvā, Lizumā, Sīnolē (VLI mat.), Litenē (ME I 18), Stāmerienā, BW 33407 no Gulbenes (EH I 8), *āizbari*² “putraimi” Lejasciemā (Zemzare Val. liec. 114) – *azbaras* “putraimi” Lubānā, Meirānos (EH I 191), *aizbara* vai *aizbaru putra* Cesvainē, Lazdonā, Liezērē (ME I 18); *aizbars* “putraimi” Lubānā, Meirānos, BW 8178 no Lazdonas un Cesvaines BW 22497 no Patkules un Cesvaines (EH I 8); *aizbari* “putraimi” Tirzā (ME I 18) – [*aizbara* vai *aizbaru putra* Vecpiebalgā (ME I 18), *aizbari* “putraimi” Rankā (EH I 8)] – *āzbars* “ein Grūtzkorn” Pl. Kur., *āzbari* “putraimi” Pl. Kur. (EH I 196), *āzbars* “eine Speise von abgestossener von Hülsen befreiter Gerste (grūdenis)” Nīcā (ME I 18 sub voce *āizbars* 4) (skat. Et. 15).

2. *kaita* “der Spass, Scherz” Bērzgalē (EH I 575); *kāita*² “spēle, rotaļa” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c.; *kāitēt*² “spielen, tändeln” Latgalē (ME II 136) – *kāitētiēs* “spielen, charmieren, necken, tändeln” BW no Dzelzavas (ME II 136), *kāitavāt*² “kaprīzi uzvesties” Aknīstē (EH I 575) – [*kāitētiēs*² “spielen, charmieren, necken, tändeln” Drustos (ME II 136), Vecpiebalgā (EH I 575), *kāitētiēs* t. p. Lugažos] – *kāitētiēs* “spielen, charmieren, necken, tändeln” BW 11423 no Kuldīgas apr. (ME II 136) (skat. Et. 58).

3. *sliznēt* “siekalas rīt; kāri skatīties, kā cits ēd; laizīties” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē – *slisnēt* “unsonst warten” [En.?] Āronu Matīsam (no Bērzaunes) (ME III 934) – [*sliznēt* “unsonst warten” [En.?] Bruknā (ME III 934)] – *sliznēt* “schlāmmen, kneipen”, *sliznēšana* “die Kneiperei, das Saufgelage”, *sliznētājs* “ein Zechbruder” Vidiņa vārdnīcā (ME III 934) (skat. Et. 119).

IV. Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – kursisko izlokšņu leksiskās areālās izogļosas.

1. *nuba* “jetzt eben” Vārkavā (ME II 753) – *nuba* “tūlīt” BW 22217 no Grobiņas apkaimes (ME II 753) (skat. Et. 89).

2. *trikmīenis*² “Aufregung” Varakļānos (EH II 694); *trikminis* “tracis, troksnis” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. – [*trikmenis* “Lärm, Alarm” un *trikmens* “die Erschütterung” Lubānā (ME IV 235)] – *trikmins* “der Lärm (das Lachen, Schreien, Tanzen) in der Schenke” [En.?] Kurzemes Gulbenē (ME IV 235) (skat. Et. 138).

V. Latviešu valodas augšzemiņu dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izglosas.

1. *agns* “feurig, brünstig, eifrig, energisch” Lejasciemā, Gaujienā (ME I 11), Galgauskā (EH I 4) – *agns* “feurig, brünstig, eifrig, energisch” Adulienā, Bērzaunē, Druvienā, Tirezā (ME I 11); *agņi* “feurig”, adv., Biržos (EH I 4) – liet. *agnūs* “enerģisks” (Būga III 318 un EH I 4) (skat. Et.).

2. *apauga* “ein wiedergewachsener neuer Wald, Hain, Hegewald; eine verletzte und nachher verwachsene Stelle an einem Baum” Varakļānos (EH I 72) – *apauga* “eine mit Bäumen oder Gesträuch bewachsene Stelle” [En.?] Bērzaunē (EH I 72) – [*apauga* “ein junger Wald auf ehemaligem Ackerland; ein Wäldchen zwischen Äckern” Jaunpiebalgā (EH I 72)] – liet. *apaugā* “uzaugums, izaugums, puns (kokam)” (skat. Et. 3).

3. *atbāst* “zum Überdruss (zuwider) werden” Aulejā, Ciblā, Pildā, Varakļānos, Vārkavā, Zvirgzdenē (EH I 134) – *atbāst* “zum Überdruss (zuwider) werden” Kaldabruņā (EH I 134); *pabādis* “widerwärtig, lästig geworden” Zasā, BW 4105 no Meirāniem (ME III 6) – liet. *bōsti* “riebties, apnikt”, *atbōsti*, *bodēti* “sajust riebumu, bailes, šausmas” (EH I 210 un 134, ME I 270) (skat. Et. 8).

4. *aūdiņe* “ein gewebter, schmaler Gürtel” Varakļānos (ME I 215); *aūdinis* “was eigen-, hausgewebt ist” Aulejā (EH I 182) – *aūdene* “ein gewebter, schmaler Gürtel” Sēlpilī (ME I 215) – liet. *audinys* “Gewebtes” (EH I 183) (skat. Et. 12).

5. *āvītiēs* “dummes Zeug reden, sich albern gebärden, Unfug treiben” Varakļānos (EH I 196); *āvītiēs* “muļķoties, dauzīties” Lejasciemā (Zemzare Val. liec. 114); *jāvītiēs* “sich albern gebärden” Vārkavā (ME I 245); (*v*)*āvītiēs* “ākstīties” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *āveklis*, *āvakls*, *āvs* “ein Mensch, der sich nicht standesgemäss kleidet und aufführt, ein Dummstolzer, Alberner, Spassmacher” Lizumā (ME I 245), *āvāklis* t. p. Galgauskā, *āveklis* t. p. Barkavā u. c. (EH I 196) – *āvītiēs* “dummes Zeug reden, sich albern gebärden, Unfug treiben” Saikavā (EH I 196); *āvis*, *āvs* “der Alberne, Geck” Bērzaunē, Kalsnavā (ME I 245); *āverīgs* “albern, dummstolz” Pļaviņās (ME I 245) – [*āvīgs* “albern, geckenhaft” Dzērbenē (ME I 245), *āvītiēs* “dummes Zeug reden, sich albern gebärden” Rankā (EH I 196), Drustos, *āvītiēs* t. p. Raunā u. c. Vidzemē (ME I 245)] – liet. *ovytis* “varēt skatīties sejā; pārgalvīgi jokot” (ME I 245 un Būga I 370–371) (skat. Et. 14).

6. *citad* “sonst, zu anderer Zeit” Bērzagālē, Liepnā, Varakļānos (EH I 275) – *citad* “sonst, zu anderer Zeit” Bērzaunē, Cesvainē, Ērgļos, Kalsnavā, Lubānā, Praulienā (EH I 275) – [*citad* “sonst, zu anderer Zeit” Ogrē, Vecpiebalgā (EH I 275)] liet. *kitadā* “kādreiz, reiz, citkārt” (EH I 275) (skat. Et. 27).

7. *diendārzis*² “Viehhürde im Freien” Skaistā, Varakļānos (EH I 327), Barkavā, Bērzpilī, Dagdā, Ozolainē, Sakstagalā, Viļānos (VLI mat.), *diendārzis* t. p. Vārkavā (ME I 483); *diendārzis*² “lopu aploks” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *diendārzis*² “laidars” Kalupē (Reķēna 333 un 379); *dindārzis*² “der Raum vor dem Kuhstall, wo im Sommer das Vieh gehalten wird” Aulejā, Liksnā, Atašienē (EH I 320); *dindārzis*² “lopu aploks” Asūnē, Aulejā, Galēnos, Izvaltā, Kalupē, Kapiņos, Liksnā, Ružinā, Skaistā, Stirnienē, Vārkavā, Višķos (VLI mat.); *diendārzs*² “Viehhürde im Freien” Zvirgzdenē

(EH I 327); *dindārzs*² “lopu aploks” Ezerniekos, Maltā (VLI mat.) – *dīendārzs* “Viehhürde im Freien” Augškurzemē (ME I 483); *diendārzs*² “lopu aploks” Demenē, *dindārzs*² t. p. Pilskalnē, Rubeņos (VLI mat.) – [*diēndārzs*² “ein Viehgarten, der ein Jahr als solcher, das andere Jahr als Gemüsegarten benutzt wird” Lielsalacā (EH I 327)] – liet. *diēndaržis* “aploks; laidars” (ME I 483 un LLV 128) (skat. Et. 32).

8. *dirva*² “das Saatfeld, Getreidefeld” Latgalē, piem., Bērzgalē, Pildā, Sakstagalā (ME I 470 un EH I 322); *dirvėns* “Dreeschland” Aizkalnē, Bērzpilī (ME I 470), Bērzgalē (EH I 323); *dirvėns* “atmata” Vārkavā – *dirvāns* “ein neuaufgerissenes Stück Feld” Pilskalnē (ME I 470) – liet. *dirvā* “tīrums, lauks” (ME I 470) (skat. Et. 34).

9. *durinēt* “ziellos und ohne Beschäftigung umherschweifen” Bērzpilī, Vārkavā (ME I 519) – *durinēt* “umherirren” Zasā, *durinēt* “vairāk taustīties, nekā skatīties” [En.?] Neretā (ME I 519) – liet. *durinēti* “шататься по сторонам” (ME I 519) (skat. Et. 37).

10. *gāizs*² “unangenehm bitter (zwischen *sūrs* und *rūgts*)” Varakļānos (EH I 379) – *gāizs*² “unangenehm bitter (zwischen *sūrs* und *rūgts*)” Lubānā, Meirānos (EH I 379) – liet. *gaižūs* “rūgtens, rūgts, sūrs” (EH I 379) (skat. Et. 41).

11. *galdīt* “schälen” Skaistā, Varakļānos (EH I 379); *galdēt* t. p. Bērzpilī, Vārkavā (ME I 589), *galdēt* t. p. Nautrēnos (EH I 379); *galdīt* “lobīt” Kalupē (Reķēna 333), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē – *galdīt* “schälen” Odzienā (ME I 589), Susējā (EH I 379), *galduot*² t. p. Bērzaunē, Lazdonā, Sausnējā, *galduot* t. p. Pļaviņās (ME I 589) – [*galdīt* “schälen” Kurmenē (EH I 379)] – liet. *galdyti* “тереть, чистить”, *gvaldyti*, *gvaldyti* “лущить” (ME I 589 un Būga I 601) (skat. Et. 42).

12. *grebēsts* “eine Strohdachrute” Aulejā (EH I 401) – *grebēsts* “eine nicht lange dünne Stange” Kaldabruņā (EH I 401), Dvietē (J. Rudzītis) – liet. *grebēstas* “(jumta) kārts” (EH I 401) (skat. Et. 46).

13. *griēznis* “kālis” Višķos (VLI mat.): *griēznis*² “Schnittkohl, Kohlrübe (brassica napus rapifera)” Latgalē (EH I 409); *griēznis*² “kālis” Līvānos (VLI mat.), Kalupē; *griēzinis* “kālis” Aulejā, Barkavā, Ciblā, Varakļānos, Zvirgzdenē (EH I 408), Kalupē (Reķēna 333), Andrupenē, Baltinavā, Barkavā, Bērzpilī, Bērzgalē, Brigos, Ciblā, Dagdā, Galēnos, Kārsavā, Kaunatā, Līksnā, Makašēnos, Nautrēnos, Nirzā, Ozolainē, Rēznā, Rundēnos, Ružinā, Sakstagalā, Skaistā, Stirnienē, Tilžā, Viļānos (VLI mat.), Nīcgalē, Pildā; *griēzinis*, *griēzine* “kālis” Krāslavā; *griēzinis*² t. p. Asūnē, Mērdzenē, *griēzienis*² t. p. Ezerniekos (VLI mat.) – *griēznis* “kālis” Ābeļos, Aizkrauklē, Asarē, Biržos, Daudzesē, Gārsenē, Kalsnavā, Liezērē, Lubejā, Ļaudonā, Mārcienā, Mazsalacā, Mēdzulā, Mētrienā, Ritē, Sāvienā, Secē, Sēlpilī, Skrīveros, Slatē, Viesītē, Viskāļos, Zalvē, *griēznis*, *griēzinis* t. p. Bebreņē (VLI mat.); *griēznis*² “Schnittkohl, Kohlrübe (brassica napus rapifera)” Neretā, Odzienā, *griēznis* t. p. Bērzaunē, Kalsnavā, Koknesē, Kraukļos, Sēlpilī, Viesītē (ME I 661), Aknīstē, Biržos, Katriņā pie Ērgļiem, Liezērē, Sunākstē, Susējā (EH I 409), *griēznis*² “kālis” Aiviekstē, Demenē, Dignājā, Kurcumā, Kusā, Liepkalnē, Medņos, Meņgelē, Patkulē, Rubeņos, Sarkaņos, Saukā, Sunākstē, Susējā, Taurupē, Zasā (VLI mat.); *griēzinis* “kālis” Pilskalnē (VLI mat.), *griēzinis*² t. p. Kaldabruņā (EH I 408), Dvietē (VLI mat.) –

[*griēznis* “kālis” Jumpravā, *griēznis*² t. p. Plāterē (VLI mat.) – [*griēznis* “kālis” Īlē (VLI mat.)] – liet. *griežnīys*, *griežinīys* “apaļa šķēle” (EH I 408–409) (skat. Et. 47).

14. *kakaža* “jumta kārts, pie kuras pienaglo skaidas vai piesien salmus” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *kakažas* “Dachreiter” Nautrēnos (EH I 576); *kakaža* “eine krumme Deichsel bei den alten Flachsmaschinen” Stāmerienā (ME II 137); *kakaža* “derjenige Teil eines hölzernen Wagens, der die Vorder- und Hinterachse verbindet” Varakļānos (EH I 576); *kakaža* “eine Netz” Stāmerienā (EH I 576); *kakažas* “zvejas rīks” (zīmējumu un aprakstu skat. AE IV 171–172) Lejasciemā, Sinolē (AE IV 172); *kakažāinis*² “zivju tīkls, kas piestiprināts pie diviem līkiem kokiem un viena taisna (trejbridis)” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c.; *puskakažas* “zvejas rīks” (zīmējumu un aprakstu skat. AE IV 173–174) Augulienā, Beļavā (AE IV 173) – *kakaža* “ein Baumstumpf mit zwei Wurzeln, der als Stütze od. als Unterlage eines Hebels beim Heben schwererer Gegenstände oder beim Herausziehen von Baumstämme dient” Plūkstē, *kakaža* “das hervorragende Wurzelende am Spaarbalken” Augškurzemē, *kakaža* “ein Netz” Lazdonā (ME II 137), Cesvainē, Lubānā, Meirānos, Saikavā (EH I 576); *puskakaža* “eine Art Fischernetz” Lubānā (EH II 332); *puskakažas* “zvejas rīks” Lubānā, Meirānos, Praulienā, Saikavā, Sāvienā, Vestienā u. c. Vidzemes dienvidos (AE IV 173) – [*kakaža* “eine kleine Fichte mit knieförmig gebogenem Wurzelende, die zur Verbindung der *pakši* zweier Gebäude dient” Rankā (EH I 576); *kakaža* “eine krumme Deichsel bei den alten Flachsmaschinen” Jaunpiebalgā (ME II 137); *kakaža* “ein Netz” Dzērbenē, Taurenē, Vecpiebalgā (ME II 137), Jaunpiebalgā (EH I 576); *kakažas* “zvejas rīks” Palsmanē, Grundzālē, Cirgaļos, Vijciemā (AE IV 172)] – liet. *kēžas* “корявое, уродливое дерево” (ME II 137) (skat. Et. 59).

15. *kāļ*² “während” Aulejā (EH I 600) – *kalei* “bis, solange als” Pļaviņās (ME II 141), Zasā (EH I 577) – [*kāleit*² “bis, solange als” Bauskā (ME II 190), Bērsmuižā, Elejā, Salgalē, Sesavā (EH I 600); *kaleit*, *kalēt* “bis, solange als” Zaļeniekos, Dalbē, *kalēt* t. p. Naudītē, *kalēt* t. p. Mežotnē (ME II 141), *kalēt*² t. p. Mežamuižā, *kalēt*² t. p. Lestenē (EH I 577)] – liet. *kōl(ei)* “līdz kuram laikam, cik ilgi; līdz, līdz kamēr” (EH I 600 un Fraenkel 280) (skat. Et. 61).

16. *kārst*² “reif werden” Aulejā, Varakļānos (ME II 199 un EH I 603) – *kārst* “reif werden” Krustpilī (ME II 199), *kārst* “nogatavoties” Bērzaunē (ME II 164 un EH I 589) – liet. *kāršti* “nogatavoties, novēcot” (ME II 164) (skat. Et. 64).

17. *knīeptiēs*² “die Ohren (nach hinten) anschmiegen (von Pferden)” Nautrēnos, *knīeptiēs* t. p. Gaigalavā (EH I 632); *knīeptiēs*² “das Gesicht verziehen” Aulejā (EH I 636); *knīeptiēs*² “būt īgnam (par cilvēku); atliekt ausis atpakaļ un nokārt apakšējo lūpu (par zirgu)” Aizkalnē, Ciblā, Pildā, Vārkavā, Zvirgzdenē; *saknīeptiēs* “die Lippen zukneifen” Varakļānos (ME III 652) – *knīeptiēs* “die Ohren (nach hinten) anschmiegen (von Pferden)” Zasā (ME II 249); *saknīept*² “aufwerfen, zukneifen (die Lippen)” Biržos (ME III 652) – *kneīptis* vai *knīpti* “liekties” (ME II 249) (skat. Et. 66).

18. *krūmplis*² “das Fingergelenk (wo die Haut gerunzelt ist [En.?.])” Aulejā (EH I 659) – *krūmplis*² “das Fingergelenk (wo die Haut gerunzelt ist [En.?.])” Kaldabruņā (EH I 659) – liet. *krumplīšs* “pirksta kauliņš” (EH I 659) (skat. Et. 71).

19. *lāts*² “ein Grosser Lärm (z. B. vom Hundegebell beim Verfolgen von Hasen” [En.?] Varakļānos (EH I 730) – *suņi lāti dzeņ* Zasā (EH I 730) – liet. *lotis* “vilku riests” (EH I 750) (skat. Et. 75).

20. *lekmenis* “morastige Wiese” Alūksnē, *lekminis* “eine einschliessende, quebbige Stelle od. Wiese” Varakļānos (ME II 448), Aulejā, Pildā (EH I 732), Ciblā, Zvirgzdenē – *lekmenis* “einschliessende Stelle” Zasā, *lekminis* “eine einschliessende, quebbige Stelle od. Wiese” Zasā, *lekminis* “ein weiches Fleischstück” Aknīstē (EH I 732) – liet. *lekmēnē* “liela peļķe, dūkst, purvs” (ME II 448) (skat. Et. 76).

21. *lēps* “plump, ungeschickt im Gehen” Alūksnē, *lēps* “schwächlich” Vārkavā (ME II 461), Kalupē, *lēps* “bez rakstura” [En.?] Latgalē (EH I 738); *lēpa* “ein Mensch, der ungeschickt, langsam geht” Alūksnē (ME II 539) – *lēps* “neveidīgs, neveiklis, mīkstulis” [En.?] Zasā, (ME II 461) – liet. *lēpa* “gurdens, neveikls cilvēks” (ME II 539) (skat. Et. 77).

22. *luōms* “šķūni sakrauta labība” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c.; *luōms* “Abteil eines Zaunes von einem Zaunpfahl (resp. einem Paar Zaunpfähle) bis zum andern” Bērzgalē, Varakļānos (EH I 767); *luōms* “pašaustas drānas gabals” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c.; *luōms* “eine Reihe von Gebäuden unter einem Dach” Bērzgalē (EH I 767) – *luōms* “šķūnī sakrauta labība” Aknīstē (EH I 767); *luōms* “die Schicht, Reihe” Sausnējā, *mēlni luomi (rūsa) linu laukā* Liezērē, *sētiņa trim luomiem taisīta* Pļaviņās (ME II 526); *luōms* “Abteil eines Zaunes von einem Zaunpfahl (resp. einem Paar Zaunpfähle) bis zum andern” Lubānā, Saikavā, Sarkanos, *lūoms*² t. p. Mēdzūlā, *luoms* t. p. Vestienā, Lubejā, Zasā (EH I 767); *luōms* “die zum Passieren dienende Stelle im Zaune eines *apluoks*” Ērgļos (ME II 527); *es jau vienu luomu nuoaudu* Sarkanos, Lubānā, Saikavā, Cesvainē, *luōms* “ein Stück, Abteil” Sunākstē, *vienu luomu kājām gāju* Biržos (EH I 767) – [*luoms* “pašaustas drānas gabals” Mežotnē (EH I 767)] – liet. *lūoma(s)* “daļa, zemes strēmele, suga, kārta, veids” (Fraenkel 387 un ME II 526) (skat. Et. 79).

23. *pads* “der Estrich” Alūksnē (ME III 18), Aulejā, Baltinavā, Bērzgalē, Galgauskā, Liepnā, Mālpupē, Pildā, Varakļānos, Zvirgzdenē, Apukalnā, Jaunrozē (EH II 128); *pads* “māla kuls” Lejasciemā (Zemzare Val. liec. 114); *pads* “māla grīda istabā, rijā, piedarbā” Ciblā, Litenē; *pads* “die Schuhsohle” Aulejā, Skaistā (EH II 128) – *pads* “der Estrich” Kaldabruņā, Lubānā, *pads* “die Schuhsohle” Kaldabruņā (EH II 128) – [*pads* “der Estrich” Vecpiebalgā (ME III 18), Jaunpiebalgā (EH II 128)] – liet. *pādas* “zole, pazole; māla klons; krāsns klons” (ME III 18) (skat. Et. 90).

24. *patmalas* “vēja vai ūdens dzirnavas” Pas. VII 58, VIII 481 no Latgales, *patmales* t. p. Aulejā (EH II 183); *patmales* (vai *patmaļas*?) “vēja vai ūdens dzirnavas” Kalupē (Reķēna 337), Asūnē, Aulejā, Barkavā, Bērzgalē, Bērzpilī, Brigos, Ciblā, Ezerniekos, Galēnos, Kapiņos, Kaunatā, Krāslavā, Liepnā, Makašēnos, Maltā, Mērdzenē, Nautrēnos, Nirzā, Rēznā, Rundēnos, Ružinā, Sakstagalā, Skaistā, Vārkavā, Viļānos, Višķos, Zvirgzdenē (VLI mat.), Pildā; *patmales* (vai *patmaļas*?) “vēja dzirnavas” Baltinavā, *patmales* (vai *patmaļas*?) “ūdens dzirnavas” Dagdā, Līksnā, Ozolainē (VLI mat.); *patmaļas* “die Wind- od. Wassermühle, die ohne Menschenkraft in Bewegung gesetzt wird” Kaunatā, Kārsavā, Nautrēnos (ME III 123), BW 2224,1 no

Sakstagala (EH II 183); *patmaļas* “vēja vai ūdens dzirnavas” Līvānos (VLI mat.) – *patmales* “vēja vai ūdens dzirnavas” Kaldabruņā (EH II 183), Dvietē (VLI mat.); *patmaļas* “vēja vai ūdens dzirnavas” Bebreņē (VLI mat.), *tautu dzirnas nevarēju kā patmaļu kustināt* BW 22484 var. no Biržiem (ME III 123); *patmaļas* “ūdens dzirnavas” Koknesē (VLI mat.) – [*patmaļas* “vēja vai ūdens dzirnavas” Vecpiebalgā, *tautu dzirnas nevarēju kā patmalu kustināt* BW 22484 no Rankas (ME III 123)] – [*dzirnas rūca, ne patmaļas* BW 8034 no Anneniekiem, *patmalniēks* “der Müller” Manz. (ME III 123)] – liet. *pātmalos* “dzirnavas” (ME III 123) (Skat. Et. 94).

25. *pleperis* “Schwätzer” Kurmin (Fraenkel 616); *plepinēt* “pļāpāt” Pildā, *plepinēt* “?” Kalupē, *plepine* “?” Varakļānos, *plepenīca* “eine Schwätzerin; ein Mehlbrei” Latgalē (EH II 291) – *plepis* “ein Schwätzer” Bērzaunē, Ērgļos, Lubānā, *plepēt* “?” Neretā, *plepinēt* “pļāpāt” Zasā (ME III 337) – [*plepināt* “brodeln (von Kochender Grütze)” Smiltēnē (ME III 337)] – liet. *plepēti* “pļāpāt” (ME III 337) un Fraenkel 616–617) (skat. Et. 100).

26. *pragarība* “rijība” Ciblā, Pildā, Rugājos, Zvirgzdenē u. c. Latgalē; *pragarīgs* “gierig, gefräßig” Atašienē (ME III 376) – *pragars* “ein Gieriger, der man nicht satt machen kann” Augškurzemē (ME III 376); *pragarība* “rijība” Dvietē – liet. dial. *prāgaras* “rīma” Dusetās, Linkmenē (Būga I 495) (skat. Et. 101).

27. *sādināt* “pflanzen” Varakļānos (ME III 801) – *sādināt* “pflanzen” Pilskalnē pie Ilūkstes (ME III 801) – liet. *sodinti* (ME III 110)

28. *sakaļi* “Holzscheite, die beim Dreschen in der Riege u. a. zur Beleuchtung gebrannt werden” Varakļānos (ME III 644) – *sakaļi* “Holzscheite, die beim Dreschen in der Riege u. a. zur Beleuchtung gebrannt werden” Aknīstē, Zasā, *sakaļi* “harzige Kieferspäne zum Teerbrennen” Biržos (ME III 644) – liet. *šakaliai* “skali” (ME III 644) (skat. Et. 111).

29. *sala* “ein Dorf” Varakļānos (ME III 664), Aglonā, Aulejā, Barkavā, Pildā, Skaistā, Tilžā, Višķos, Zvirgzdenē (EH II 423), Asūnē, Dagdā, Ezerniekos, Izvaltā, Kalupē, Kapiņos, Krāslavā, Līksnā, Vārkavā (VLI mat.) – *sala* “ein Dorf” Kaldabruņā (ME III 664), Aiviekstē, Bebreņē, Dvietē, Lašos, Pilskalnē, Rubeņos (VLI mat.) – [*sala* “sādža” (ja purvs apkārt)” Taurkalnē (VLI mat.)] – liet. *salā* “sādža” (skat. Et. 112).

30. *sass* “unreif” Varakļānos, *sass* “die unreife Frucht (od. Beere)” Alūksnē, Galgauskā, Gulbenē, Lizumā, *sasis* t. p. Apukalnā (ME III 745); *sass* “die unreife Frucht (od. Beere)” Barkavā, Bērzgalē, Zvirgzdenē (EH II 450); *sass* “negatavs auglis” Ciblā, Pildā; *sass* “die Krätze” Bērzgalē, Zvirgzdenē (EH II 450); *sass* “mit der Krätze behaftet, schmutzbedeckt” Nautrēnos (ME III 744), Bērzgalē (EH II 450) – *sass* “unreif” Adulienā, Biržos, Krustpilī, Saikavā, Sēlpilī, Sunākstē (ME III 744), Viesītē (EH II 450); *sass* “die unreife Frucht (od. Beere)” Adulienā, Meirānos, Neretā, Sarkaņos, Sausnējā, Zasā (ME III 745), Kaldabruņā, Saikavā (EH II 450); *sass* “der Grünschnabel” (pār.) Krustpilī, Lubānā, *sasi* “kleine Geschwüre” Lubānā, Bebreņē (ME III 744); *sass* “nardus stricta” Aknīstē (EH II 450); *sasa* “eine noch unreife Beere” Krapē (ME III 726); *sasains* “unreif” Meirānos, Saikavā (ME 726), Lubānā, Pļaviņās (EH II 445); *zases* “unreife Früchte, Beeren” Bērzaunē, *sasis* t. p. Vestienā

(ME IV 692) – [*sass* “unreif” Lielvārdē (EH II 450); *sass* “die unreife Frucht (od. Beere)” Suntažos, Smiltēnē, Lieljumpravā (ME III 745), *sass*, -s, t. p. Rankā (EH II 450); *zasis* “negatavs auglis, oga” Alojā, Mazsalacā, Svētciemā, *brāļi māsu pārdevuši par ābuolu zasīnām* BW 15524 var. no Salacas un Mazsalacas (ME IV 692); *zasa* “nenogatavojusies oga” Braslavā, Vilzēnos] – [*sass* “die unreife Frucht (od. Beere)” Bauskā (ME III 745); *sasi nelabie* “eiternde Drüsen (hauptsächl. im Genick)” Lielsesavā (ME III 744)] – liet. *šāšas* “krevele, kašķis, vāts, matu ēde” (ME III 745 un Fraenkel 966) (skat. Et. 114).

31. *sēdība* “ein Wohnsitz, -ort, auch ein Platz, wo ehemals ein Haus gewesen ist” Aulejā (EH II 480) – *sēdība* “*tā sauc katrā uolnīcā zemes gabalus pie sētām, kas arī viņuos laikuos nebij šņurēs sadalīt*” [En.?] Aknīstē (EH II 480) – liet. *sēdyba* “mājoklis, mitekļis” (EH II 480) (skat. Et. 116).

32. *stikuots*² “ķikuts” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *stikuots* t. p. Varakļānos, BW 20095,3 no Sakstagala, *stikāns* “ein Wasservogel mit langen Beinen und langem Schnabel” Varakļānos, *stikanam* BW 20235 no Barkavas (ME III 1066), *stikāns* t. p. T. dz. 57741,8 no Sakstagala, *stikāns* “stārķis” Kacēnos (EH II 578) – *stikāns* “ein Wasservogel mit langen Beinen und langem Schnabel” Lubānā, Meirānos (ME III 1066) – liet. *tikūtis* “Himmelsziege: eine Art Schnepfe, die beim Auffliegen *tik, tik, tik* schreit; Bekassine, Sumpfschnepfe, *scolopax gallinago*” (Fraenkel 1093) (skat. Et. 125).

33. *svārbs*² “smags” Galgauskā, *svārbuōtiēs* “das Gleichgewicht verlieren, knippen” Varakļānos (ME III 1144); *svārbe*² // *svārbūte*², upe Lejasciemā (Zemzare Val. liec. 69); *švārbāt* “kustināt” [En.?] Bērzgalē (EH II 660); *švārbātiēs*² “grīļoties” Pildā (ME IV 114), Ciblā, Zvirgzdenē – *svārbuōt*² “kustināt baļķi ar sviru” Mēdzūlā (EH II 612); *švārbātiēs*² “(sch)wanken” Zasā (ME IV 114) – [*svārbuōt* “hangend sich bewegen” Jaunpiebalgā (ME III 1144); *švārbuōtiēs* “(sch)wanken” Vecpiebalgā, *stabs švārbuojas* Smiltēnē (ME IV 114)] – liet. *svarbūs* “smags, svarīgs” (ME III 1144) (skat. Et. 131).

34. *trukāt* “lēni rikšot” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c., *trukšīnāt* “lēni rikšot” Aizkalnē, Ciblā, Pildā, Vārkavā, Zvirgzdenē u. c.; *trukšīnāt* “abwechselnd langsam und schnell fahren” Zvirgzdenē (ME IV 245) – *trukšīnāt* “lēni rikšot” Skrīveros (EH II 698) – liet. *trūkti* “медлить, мешкать” *tráukti* “тянуть, отправляться” (Būga I 449 un Fraenkel 1130) (skat. Et. 139).

35. *tūrkt*² “rūkt (par priekšmetiem un mašīnām)” Aizkalnē, Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *tūrkt*² (skaņu verbs) Nautrēnos, *tūrkt*² “rūkt” [En.?] Aulejā, *tūrkt*² “?” Kalupē (EH II 705); *tūrkt*² “rūkt” Vārkavā – *turkt* (vai *tārkt*?) “rūkt (par negaisa mākonī)” Kaldabruņā (EH II 705), *tārkt*² “rūkt” Dvietē (J. Rudzītis) – liet. *tuŗkti* “čirkstēt (par zemes vēzi)” (Būga II 634) (skat. Et. 141).

36. *visad* “immer” Latgalē: Vārkavā, Zvirgzdenē (ME IV 621), Rēznā, Rugājos, (*vi:sad*) Barkavā, Aglonā, Kalupē, Višķos (EH II 789); *visad*, *vi:sad* “vienmēr” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *visād* “immer” Gaigalavā, Ružinā, Viļānos (ME IV 621); *vu:sad* “immer” Liepnā, Viļakā (EH II 799); *vusad*, *vu:sad* “vienmēr” Viļakā – *visad* “immer” Kaldabruņā, Meirānos (ME IV 621), Lazdonā, (*vi:sad*) Aknīstē (EH II 789); *visād*

“immer” Praulienā (ME IV 621); *vu'sad* “immer” Lubānā (EH II 799) – liet. *visadā* “vienmēr” (ME IV 621) (skat. Et. 148).

37. *visakas* “viss” Aulejā (Rudzīte LD 330); *viss'kas* “viss” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. – *viss'kas* “viss” Neretā (FBR XIX 106), Dvietē (J. Rudzītis) – liet. *visa kās* un *vīskas* “viss” (Otrēbski III 147) (skat. Et. 149).

38. *zēmu* “apakša” Latgalē (La. gr. 583. §): Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c.; *zēmuška* “apakša” Kalupē (Reķēna 498), Aglonā, Aizkalnē, Ciblā, Pildā, Vārkavā, Zvirgzdenē u. c.; *zēmuōška* “apakša” turpat (EH II 805) – liet. dial. (žem.) *žēma* “apakša, leja” (La. gr. 583. §) (skat. Et. 154).

VI. Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izglosas.

1. *apslēgt* “umzāunen” Baltinavā (EH I 114) – liet. *apslēgti* “apspiest, nomākt, nospiest” (EH I 114) (skat. Et. 6).

2. *atkait* “wieder” Latgalē Zb. XVIII 277, 283 u. c. (ME I 163) – liet. dial. *atkait* Kupiškī (Fraenkel 260–261), liet. *ātkaitas* “перемѣна” (ME I 163) (skat. Et. 9).

3. *brava* “uzacs” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. – liet. *bruvīs*, *brūvē* “uzacs” (skat. Et. 21).

4. *būds*² “die Wange” Barkavā, Kalupē, Vārkavā, *būds* t. p. BW 21780 no Līksnas, BW 20099 no Līvāniem, BW 11414 no Latgales (ME I 357), Ciblā, Varakļānos, Nautrēnos, Zvirgzdenē, Pas. III 424 no Atašienes (EH I 257); *būds*² “vaigs” Aizkalnē, Pildā u. c. – liet. *būdas* “seja” (ME I 357) (skat. Et. 23).

5. *buts* “ēkas vai celtnes pamats” Aulejā, Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. – liet. *būtas* “dzīvoklis, māja; priekšnamš” (skat. Et. 25).

6. *citakas* “cits” Aulejā (Rudzīte LD 330) – liet. *kītkas* “cits kas” (Otrēbski III 148) (skat. Et. 28).

7. *degtuve* “?” Latgalē Strods Par. vōrdn. (EH I 314) – liet. *degtūvē* “spirta dedzinātava” (EH I 314) (skat. Et. 31).

8. *driksna* “der Regenbogen” Baltinavā, Viļakā (ME I 499) – liet. *drignīs* “varavīksne (arī *drignē*); mēness apdārzs” (ME I 499) (skat. Et. 35).

9. *ērškīzis*² “ein Stachelbeerstrauch” Bērzgalē, *ērškeši* “Dornen” Evang. 1753, 22. 1pp., *ērškežu krūmā* Pas. VIII 353 no Aglonas (EH I 373), *ērškēžu* (var.: *ērškēržu*) *krūmiņuos* BW 23710 no Līksnas un Līvāniem (ME I 576); *ērškīžas*² “Rosen” Ciblā; *ērškīžas*² “rozes” Pildā, Zvirgzdenē – liet. *ērškētis* “dzeloņains stāds, augs” (ME I 576) (skat. Et. 40).

10. *gārbe* “schonender Umgang mit etw.” [En.?] Latgalē (EH I 389); *gārbēt* “gut behandeln, schonen” [En.?] Bērzpilī, Viļānos (ME I 618); *gārbīt*² “sparen; schonen; gut behandeln; aufpassen” Varakļānos, *gārbīt* t. p. Latgalē (EH I 390) – liet. *garbē* “gods”, *geŗbti* “godāt, cienīt; tīrīt; sakārtot”, *gārbinti* “godāt, cienīt” (EH I 389, ME I 601 un 618, Fraenkel 147–148) (skat. Et. 43).

11. *grubti* “gefrorene Kotstücke” Līksnā (EH I 410) – liet. *grūbtas* “zemes pika, kukurznis” (EH I 410) (skat. Et. 48).

12. *itis*, fem. *itī* “dieser” Alūksnē, Jaungulbenē (ME I 711); *itis*, *itī*² “šis, šī” Kalupē (FBR XVIII 43), Baltinavā (Rudzīte LD 352), Aizkalnē, Ciblā, Nīcgalē, Pildā, Rugājos, Šķilbēnos, Vārkavā, Zvirgzdenē; *itis* “šis” Gulbenē, Alūksnē, Apukalnā, Varakļānos, Bērzpilī, Ludzā, Kaunatā, Liksnā u. c. (La. gr. 372. §) – [*itis*, *itī*² “šis, šī” Lubānā (FBR XVII 133)] – liet. dial. *itas* “šis”, piem., Tverečā, Zietelā (ME I 711, La. gr. 372. §, Būga I 330 un LKK II 210) (skat. Et. 51).

13. *kana*, vārdveidojošā partikula Kalupē (Rudzīte LD 355), Nīcgalē – liet. *kana*, vārdveidojošā partikula (LKK VI 51) (skat. Et. 63).

14. *krāipans*² (lamu vārds, ar kuru pārākais pājā vājāko) Alūksnē (ME II 256) – [*kraipīt* “verziehen, krümmen” Mežotnē, *kraipītiēs* “hässlich, unanständig lachen” Mežotnē, Elejā (ME II 256)] – liet. *kreīpti* “griezt, vērst, grozīt”, *kraipyti* “šurp un turp grozīt, virzīt” (ME II 256) (skat. Et. 67).

15. *krēsns* (infl. *krasnys* “siadły, krępy” Kurmin 194) (ME II 274) – liet. *krēsnas* “stiprs, spēcīgs miesās; plecīgs, drukns” (ME II 274) (skat. Et. 69).

16. *krutināt* “wiederholt schütteln” Aulejā (EH I 662) – liet. *krūtinti* “kustināt” (EH I 662) (skat. Et. 72).

17. *kūone*² “gandrīz” Kalupē (Reķēna 298) – liet. *kuonē* “tikko ne, tik tikko ne, bezmaz, gandrīz” (skat. Et. 74).

18. *maudāt* “mocīt, vārdzināt” (?) Zvirgzdenē (EH I 785), *apmauds* “Ärger, Unmut” Preiļos (EH I 100) – liet. *āpmaudas* “skumjas” (EH I 100), *apmaudyti* “kaitināt” (EH I 785) (skat. Et. 80).

19. *naīts* “eine Art Setznetz” Nautrēnos (ME II 693), *narts* “eine Art Setznetz” Aulejā (EH II 5); *naīts* “mazs konusveidīgs tīkls zivju zvejai vai irbju medībām” Ciblā, Pildā, Vārkavā, Zvirgzdenē u. c. – liet. *nārtas* “stūris” (ME II 693 un Būga II 298 un 505) (skat. Et. 86).

20. *rēzvans*² “rets” [En.?] Ciblā (ME III 521); *rēzgars*² “parets” Ciblā, Ludzā, Pildā, Zvirgzdenē – liet. *linai rēsvi* Dusetās (ME III 521) (skat. Et. 105).

21. *rūost*² “schmücken” [En.?] Varakļānos (ME III 582), *izrūost*² “ausschmücken” Varakļānos (EH I 478) – [*rūosties*² “posties” [En.?] Drustos (ME III 582)] – liet. *ruošti* “sataisīt, sagatavot”, *išruošti* “gādāt citam visu vajadzīgo, sapost citu” (EH II 392 un EH I 478) (skat. Et. 108).

22. *sāpulīs* “das Geschwür” Aulejā (EH II 472) – liet. *sopulys* “sāpes” (EH II 472) (skat. Et. 113).

23. *sāucēt*² “šķeterēt” Bērzgalē, Viļānos, Zvirgzdenē (EH II 459), Bērzpilī, Ciblā, Makašēnos, Ozolainē, Pildā u. c. – liet. *sūkti* “griezt, vīt” (skat. Et. 115).

24. *spāits* “saules stars” Varakļānos, *spaits* t. p. Baltinavā, Viļakā (ME III 981); *spaituôt* “strahlen” Baltinavā, Viļakā, *spaituôt* t. p. Varakļānos (ME III 982) – liet. *spitulys* “Stern auf der Tierstirn” (ME III 982) (skat. Et. 121).

25. *strāps*² “schnell” Varakļānos, *strāpāt*² “eilen” Vārkavā (ME III 1084); *strēpāt*² “eilen, eilig sein” Pildā, Varakļānos, Zvirgzdenē (ME III 1089), Bērzgalē (EH II 587) – liet. *stropā* “uzcītība”, *stropūs* “uzcītīgs, mundrs”, *stropēti* “kļūt čaklam, mundram” (ME III 1084 un 1089, Fraenkel 425) (skat. Et. 127).

26. *strēnas* “ciskas” Kurmin 8 (EH II 587) – liet. *strēnos* “ciskas” (EH II 587) (skat. Et. 128).

27. *šupulis* “*pamaza kuoka skamba*” [En.?] Aulejā, *šupuļāt* “drāzi” Aulejā (EH II 657) – liet. *šiupuliai* “drubazas” (EH II 657), *šupulys* “Splitter, Holzspan” (Fraenkel 1035 un 986) (skat. Et. 132).

28. *šūst* “sich sträuben, sich emporheben (vom Haar od. von Federn)” Aulejā (EH II 659) – liet. *šiusti* “sabozties, sacelties stāvus (par matiem vai spalvām)” (EH II 659) (skat. Et. 133).

29. *tāļ²* “so lange, unterdessen” (EH II 671) – [*tāleī²* “tik tālu, līdz tai vietai” Zālītē, *tāleī²* “pa to laiku” Bauskā (ME IV 144)] – liet. *tōl*, *tōlei* “līdz tai vietai; tik ilgi” (ME IV 144 un Fraenkel 1105) (skat. Et. 134).

30. *trapinēt* “mīdīties, sist ar kājām pie zemes” Kalupē; *trepinēt* “spārdīties” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *tripināt* “lēkāt” Aizkalnē, Vārkavā; *tripinēt* “trippeln” Bērzgalē (EH II 695) – liet. *trapinēti* “grūst ar kājām, sist ar kājām pie zemes”, *tripinēti* “tipināt” (Būga I 489), Fraenkel 1111 un 1125) (skat. Et. 137).

VII. Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu leksiskās areālās izglosas.

1. *a(p)bēda²* “zupa, kā arī otrais ēdiens no tikko nokautas cūkas gaļas” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *apbēda²* t. p. Kārsavā, *a(p)bēdas²* t. p. Aulejā, *a(p)bēds²* t. p. Nautrēnos, Skaistā, Varakļānos (EH I 73); *a(p)bēdas* “svaigas gaļas ēdiens” Kalupē (Reķēna 347); *a(p)bēda* t. p. Vārkavā – *a(p)bēdas* “ein Mahl (bestehend aus Schweinefleisch und Kohl) nach beendigttem Schweineschlachten, zu dem, wenigstens lokal und früher, auch die Nachbarn geladen werden” Neretā, Saukā, Bērzaunē, Lubānā, Ļaudonā (ME I 76–77); *a(p)bēdas²* t. p. Sunākstē, *a(p)bēdas* t. p. Aknīstē, Biržos, Kaldabruņā, *a(p)bēdu kāpuosti* Saikavā, *a(p)bēdi* t. p. Zasā (EH I 73) (skat. Et. 4).

2. *atsēdzēns* “Widerhaken am Angelhaken” [En.?] Latgalē (ME I 189): Bērzpilī, Varakļānos (EH I 164) – *atsēdzēns* “der Widerhaken an einer Eisenstange, die in die Wand getrieben wird” [En.?] Kaldabruņā (EH I 164) (skat. Et. 11).

3. *birds²* “Weberkamm” Bērzgalē, Nautrēnos, Pildā, Varakļānos, Zvirgzdenē (ME I 297 un EH I 220), Baltinavā, Bērzpilī, Brigos, Dagdā, Liepnā, Makašēnos, Mērdzenē, Nirzā, Ozolainē, Pededzē, Rēznā, Rundēnos, Sakstagalā, Tilžā, Viļakā (VLI mat.), Ciblā; *birdi²* “ķemme” Lejasciemā (Zemzare Val. liec. 114); *birdi²* “aužamo stāvu ķemme” Alsviķī (VLI mat.) – *birdes* “Webergestell” Mēmelē (EH I 220) – [*bierduot* “Garn durch den Weberkamm ziehen” Vecpiebalgā (ME I 306)] – [*birde²* “Webergestell” Rundālē, Vecsaulē, *birdes* t. p. Bauskā, *birdi²* t. p. Mežotnē, Svitenē (ME I 297), *birdes* t. p. Iecavā (EH I 220)] (skat. Et. 18).

4. *blikas² sist* (spēle, kurā, nūju metot, jātrāpa pa klucīti, kas novietots vertikālā stāvoklī uz dēlīša) Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *blikas² sist* (kāda spēle) Bērzgalē, *blikā²* t. p. Bērzgalē, Varakļānos (EH I 230); *blikatas² sist* (kāda spēle) Vārkavā (ME I 316); *blikavuot* “faulenzen” Jaungulbenē (ME I 315) – *bligatas sist* (kāda spēle, citur to sauc “*kačkus sist*” aprakstīta Etn. II 70 un R. Kr. XV 117) Cesvainē, Grašos, *blikavuot*

“faulenzen” Lazdonā (ME I 315); *bļikavāt* “faulenzen” Kalsnavā (EH I 233) (skat. Et. 19).

5. *drūksts*², -s “Rüge, Strafe, tadelnde Verwarnung” Vārkavā, Lizumā, *drūksts* t. p. Apukalnā, Galgauskā, *vajaga bērniem drūksti duot* Jaungulbenē (ME I 506); *bērniem deve drūksti*² “bērnus rāja (bāra)” Varakļānos – *drūksts* “Rüge, Strafe, tadelnde Verwarnung” Lazdonā (ME I 506) (skat. Et. 36).

6. *gasts* “viesis” Gulbenē, Krāslavā (ME IV 670), BW 19459,1 no Varakļāniem, BW 23733,4 var. no Galgauskas, BW 26135,3 no Sakstagala, BW 26181,2 no Līvāniem; *gasts* t. p. Annā, Asūnē, Baltinavā, Barkavā, Bērzgalē, Bērzpilī, Brigos, Ciblā, Dagdā, Ezerniekos, Galēnos, Kalupē, Kārsavā, Kaunatā, Liepnā, Makašēnos, Maltā, Nautrēnos, Nirzā, Ozolainē, Rēznā, Rundēnos, Ružinā, Sakstagalā, Tilzā, Vārkavā, Viļakā, Viļānos, Zvirgzdenē (VLI mat.), Litenē, Pildā, Šķilbēnos; *gašķis* “der Gast” Alūksnē (ME I 608), Alsviķī, Annā, Bejā, Jaunlaicenē, Kalncempjos, Karvā (VLI mat.); *gašks* “der Gast” Māļupē (EH I 387), Pededzē (VLI mat.) – *gasts* “viesis” Ļaudonā, Saikavā (ME IV 670), Medņos, Mētrienā (VLI mat.); *gaška* “viešņa” BW 4976,1 no Lubānas (skat. Et. 44).

7. *kāldans*² “mager” Varakļānos, Vārkavā, *kaldans* t. p. Latgalē (ME II 140) – *kaldans* “mager” Augškurzemē, Zasā (ME II 140) (skat. Et. 60).

8. *ližīka* “karote” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *ližīka* “der Löffel” BW 26150,1 no Sakstagala (ME II 476 un EH I 745), Bērzgalē, Ozolainē, Varakļānos, Viļānos (EH I 745); *ližīka* t. p. BW 19407,13 no Višķiem (ME II 476); *ližīka* “karote” Kalupē – *ližīga* “karote” Zasā (EH I 745), Dvietē (J. Rudzītis) (skat. Et. 78).

9. *māule*² “das Innere der ratu rumba” Varakļānos, Vārkavā (ME II 569); *māule*² “ratu rumba” Aulejā, Zvirgzdenē (EH I 786), Preiļos; *maule* “ratu rumba” Bērzgalē, Kalupē (EH I 786) – *māule*² “das Innere der ratu rumba” Sausnējā, *maule* t. p. Neretā, *maule* “ratu rumba” Sēlpilī, BW 19423 var. no Susējas, *maule* “rumba” [En.?] Zasā (ME II 569); *māule*² “ratu rumba” Aknīstē, Kaldabruņā, Sunākstē, *maule* t. p. Praulienā, Susējā (EH I 786) (skat. Et. 81).

10. *ne·bijis*, vārdveidojošā partikula Kalupē (FBR XVIII 44), Baltinavā (Rudzīte LD 355), Nīcgalē, Rugājos, Vārkavā, Pildā, piem., *kas ne·bijis* “kaut kas”, *kad ne·bijis* “kaut kad” Pildā; *nebijis* t. p. Pas. XV 275 un 276 no Silajāņiem, Pas. XV 280 no Zvirgzdenes, Pas. XV 480 no Ozolaines, Pas. XV 485 no Sakstagala; *ni·bijis* t. p. Pas. X 139 no Asūnes (EH I 591), Baltinavā (Rudzīte LD 355), Pildā – *ne·bijis*, vārdveidojošā partikula Lubānā (FBR XVII 133), Neretā (FBR XIX 106), piem., *kasne·bijis* “kaut kas” Lubānā; *nebijis* t. p. Pas. XV 493 no Lubānas (skat. Et. 87).

11. *pārkrūcis*² “novājējis no bada” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē – *pārkrūcis* “vidū sarāvies tievs (no bada vai cita iemesla dēļ)” [En.?] Neretā (ME III 162) (skat. Et. 93).

12. *pelīss* “die untere Lindenrinde, die zu Matten gebraucht wird” Nautrēnos, Varakļānos (ME III 197), Aulejā (EH II 221), *pelīsi* t. p. Līksnā, *pelīsas* t. p. Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē – *pelīses*, *pelīsi* “die untere Lindenrinde, die zu Matten gebraucht wird” Neretā (ME III 197), *pelīss* t. p. Aknīstē (EH II 221) (skat. Et. 96).

13. *raganis* “ein Zauberer” Nautrēnos, *raganis* (lamu vārds) Varakļānos, Vārkavā, BW 7384,1 no Līksnas (ME III 464 un EH II 349); *raganis* (lamu vārds)

Aizkalnē, Balvos, Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē – *raganis* (lamu vārds) Biržos (ME III 464) (skat. Et. 103).

14. *riepe*² “die Reihe” Varakļānos (ME III 546 un EH II 379); *riepe*² “linu kūlīši (salikti rindā pa divi)” Šķilbēnos – *riepe* “die Reihe” Lubānā (ME III 546 un EH II 379) (skat. Et. 106).

15. *stāli*² “der Webstuhl” Bērzpilī (ME III 1051), Varakļānos, Višķos (EH II 573) – *stāli*² “der Webstuhl” Lubānā (EH II 573) (skat. Et. 123).

16. *stāmacis*² “kāzās ieradies nelūgts cilvēks, ko neaicina pie galda” Ciblā, Pildā; *stāmacis*² t. p. Zvirgzdenē, *stāmacis*² t. p. Bērzgalē (EH II 574); *stāmucis*² “ein ungebetener Gast beim Biergelage” Bērzpilī, Varakļānos, Vārkavā, Zvirgzdenē (ME III 1151), Barkavā, Skaistā (EH II 573); *stāvmacis* “ein ungebetener Gast” Latgalē (ME III 1054); *stāvmacis*² “kāzās ieradies nelūgts cilvēks” Aulejā (EH II 574) – *stāvmucis*² “ein ungebetener Gast beim Biergelage” Meirānos (ME III 1151), Saikavā (EH II 573); *stāvmacis*² “kāzās ieradies nelūgts cilvēks” Lubānā (EH II 574); *stāvmučnieks* “ein ungebetener Gast” Saikavā, Zasā, *stāvmucnieks* t. p. BW 19836 no Bērzaunes (EH II 575) (skat. Et. 124).

17. *stira* “ein nasser Streifen” Alūksnē, *stira* “der Spund am Maischbottisch” Bērzpilī (ME III 1072); *stira* “caurums traukā, pa kuru tek šķidrums; aizbāžamais kociņš (spunde) kādā traukā” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *stirinieks*² “kubls ar caurumu un spundi (alus tecināšanai)” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, *stirnīeks*² “koka trauks ar caurumu, kurā no iesala tecina alu” Šķilbēnos – *stira* “häufiger und flüssiger Durchfall (Diarrhöe)” Saikavā (ME III 1072) (skat. Et. 126).

18. *suplak* “blakus, līdās” Barkavā, Varakļānos (ME III 1124), Aulejā, Bērzgalē, Bērzpilī (EH II 603), Dagdā, Galēnos, Kalupē, Līksnā, Ružinā, Sakstagalā, Skaistā, Stirnienē, Višķos (VLI mat.); *suplāk*² “viens otram (cits citam) blakus” Kalupē, Pildā (EH II 603), Asūnē (VLI mat.), Ciblā, Zvirgzdenē; *suplāk* “blakus, līdās” Makašēnos, Rundēnos (VLI mat.); *suōplak* “blakus, līdās” Vārkavā (ME III 1139), Aulejā, Skaistā, Varakļānos (EH II 611) – *suplak* “blakus, līdās” Lubānā (ME III 1124), Dignājā, Dvietē, Rubeņos, Vārkavā (VLI mat.), *suplaku*, *suplaku* t. p. Biržos (ME III 1124), *suplaku* t. p. Neretā, Viesītē (EH II 603), *suoplak* t. p. Zasā (ME III 1139) (skat. Et. 128).

19. *susētuvis* “der Schatten, das Schattenbild (vom Menschen)” Varakļānos, Vārkavā (ME III 1126), Andrupenē, Barkavā, Bērzgalē, Bērzpilī, Ciblā, Dagdā, Galēnos, Kalupē, Kārsavā, Makašēnos, Maltā, Nautrēnos, Nirzā, Ozolainē, Rēznā, Rundēnos, Ružinā, Stirnienē, Tilžā, Viļānos, Zvirgzdenē; *susētuvis* “ēna” Sakstagalā (VLI mat.); *susētuvis* “dzīvas būtnes ēna” Pildā; *susētuvis*² “cilvēka ēna” Ezerniekos, Kaunatā (VLI mat.); *susētuvis* “dzīvas būtnes ēna” Bērzgalē, Kalupē, Zvirgzdenē, Preiļos, Skaistā (EH II 604); *susātuvis* “cilvēka ēna” Līvānos (VLI mat.) – *susētuvis* “dzīvas būtnes ēna” Lubānā (EH II 604), *susētuve* t. p. Lubānā, Meirānos (ME III 1126), *susētuvis*² “(cilvēka) ēna” Dvietē (J. Rudzītis) (skat. Et. 130).

20. *trūops*² “posms, der Teil des Halmes zwischen zwei Knoten, eine Abteilung zwischen zwei Punkten überhaupt” Varakļānos (ME IV 253), Aulejā (EH II 700), *truopeņi* BW 6104,4 no Līksnas (ME IV 253) – *trūops*² “posms, der Teil des Halmes

zwischen zwei Knoten, eine Abteilung zwischen zwei Punkten überhaupt” Biržos, Meirānos, *truops* t. p. Zasā (ME IV 253), *trūopeņš*² t. p. Kaldabruņā, *atnest truopā* (= *stuobrā*) *ūdeni* Vietalvā, Lazdonā (EH II 700) (skat. Et. 140).

21. *vidspuse* “die Innenseite” Vārkavā, Zvirgzdenē (ME IV 579), Pildā (EH II 781); *vidspuse* “iekšpuse” Ciblā; *vidspuse* “das Innere, die Eingeweide” Aulejā (EH II 781); *vidspuse* “iekšas, zarnas” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē – *vidspuse* “die Innenseite” Kaldabruņā, Mēmelē (ME IV 579), Neretā, Sunākstē (EH II 781); *vidspuse* “das Innere, die Eigenweide” Aknīstē (ME IV 579) (skat. Et. 147).

22. *vucēns* “der Schafsböck” Alūksnē, Asūnē, Barkavā, Galgauskā, Gulbenē, Litenē, Viļakā (ME IV 675), Annā, Kaunatā (VLI mat.); *vucēns* “das Lamm (hauptsächl. von kleinen Schafsböcken gesagt)” Alsviķī, Alūksnē, Augulienā, Gulbenē, Stāmerienā (ME IV 675); *vucins* “der Schafsböck” Baltinavā, Barkavā, Kalupē, Mērdzenē, Nautrēnos, Pildā, Šķilbēnos, Varakļānos, Vārkavā, Zvirgzdenē (ME IV 675), Liepnā, Skaistā (EH II 789), Andrupenē, Aulejā, Bērzgalē, Bērzpilī, Brigos, Ciblā, Dagdā, Ezerniekos, Galēnos, Krāslavā, Līksnā, Līvānos, Makašēnos, Maltā, Ozolainē, Rēznā, Rundēnos, Ružinā, Sakstagalā, Stirnienē, Tilžā, Vīksnā, Viļānos (VLI mat.), Aizkalnē, Preiļos; *vucins*, *ucins* “auns” Nirzā, *ucins* t. p. Izvaltā, Kapiņos, Kārsavā, *vucins*, *ucins*, *vucēns* t. p. Višķos, *vucins*, *vucēns* t. p. Asūnē (VLI mat.) – *vucēns* “der Schafsböck” Cesvainē, Dignājā, Lubānā, Meirānos, Pilskalnē, Sēlpilī, Zasā (ME IV 675), Ļaudonā (VLI mat.); *vucēns* “das Lamm (hauptsächl. von kleinen Schafsböcken gesagt)” Cesvainē, Dzelzavā, Grašos, Vējāvā (ME IV 675); *vucēns*, *vucins* “auns” Zasā, *ucēns* t. p. Medņos (VLI mat.); *vucins* “der Schafsböck” Aknīstē, Biržos, Dvietē, Krustpilī, Lubānā, Meirānos, Zasā (ME IV 675), Kaldabruņā (EH II 789); Asarē, Dignājā, Dvietē, Lašos, Pilskalnē, Prodē, Rubeņos, Slatē (VLI mat.); *vucins* “kastrēts auns” Susējā (VLI mat.); *ucins* “der Schafsböck” Austrumvidzemē, piem., Bērzaunē, Ļaudonā, Saikavā (ME IV 293), Kalsnavā (EH II 711) (skat. Et. 150).

23. *vušsulis* “cilvēks, kas ātri un neskaidri runā” Vārkavā (ME IV 677); (*v*)*ušsulis* “cilvēks, kas ātri un neskaidri runā (sakarā ar nepietiekamu lūpu atvērumu)” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *vušsulis* “ātras dabas cilvēks” Alūksnē (R. Kr. XV 144); *vursuļuo* “undeutlich sprechen” Pildā, Mērdzenē (ME IV 677); *urska* “lūpa” Galgauskā (ME IV 308) – *ursku uzmet* “būt dusmīgam, izlikties nopietnam” Liepkalnē (ME IV 308) – [*urskulis* “gespitzter Mund” U. (La. gr. 174. §), *savilkt lūpas urskulī* Lugažos (pēc S. Raģes)] – [*uška* “lūpa” Bauskā (ME IV 308)] (skat. Et. 153).

24. *vuška* “aita” Atašienē, Jaunlaicēnē, Liepnā, Skaistā, Višķos (EH II 799), Alsviķī, Alūksnē, Apukalnā, Asūnē, Baltinavā, Barkavā, Beļavā, Dagdā, Gulbenē, Ilzenē, Jaunrozē, Kalncempjos, Kalupē, Karvā, Kaunatā, Krāslavā, Lejasciemā, Litenē, Mālpupē, Mērdzenē, Nautrēnos, Pildā, Preiļos, Šķilbēnos, Varakļānos, Vārkavā, Viļakā, Viļānos, Zeltiņos, Zvirgzdenē (ME IV 677), Andrupenē, Annā, Aulejā, Bejā, Bērzgalē, Bērzpilī, Brigos, Ciblā, Ezerniekos, Galēnos, Kapiņos, Kārsavā, Līksnā, Līvānos, Makašēnos, Maltā, Mārkalnē, Nirzā, Ozolainē, Pededzē, Rēznā, Rundēnos, Ružinā, Sakstagalā, Stirnienē, Tilžā, Veclaicēnē, Vīksnā, Ziemerī (VLI mat.), Aizkalnē; *vuška*, *uška* “aita” Krāslavā, Višķos, *uška* t. p. Izvaltā (VLI mat.) – *vuška* “aita” Kaldabruņā

(EH II 799), Dignājā, Dvietē, Lašos, Lubānā, Meirānos, Neretā, Pilskalnē, Zasā (ME IV 677), Bebreņē, Rubeņos, Slatē (VLI mat.) (skat. Et. 153).

25. *žvūrgt*² “rūkt (par priekšmetiem un mašīnām)” Ciblā, Pildā, Varakļānos, Zvirgzdenē; *žvūrkstēt*² “schwirren” Viļakā (EH II 824); *žvūrdzins*² “ein gewisses Kinderspielzeug” Skaistā (EH II 824); *žvūrgzdins*² “bērnū rotaļlieta” Vārkavā (ME IV 848), Kalupē (EH II 824); *žvūrgzdins*² “vilciņš (bērnū rotaļlieta)” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē – *žvūrgzdēt*² “sausen (von schnellen Bewegungen)” Biržos, Zasā (ME IV 848); *žvūrkstēt* “schwirren” Saikavā (EH II 824); *žvūrgzdins*² “bērnū rotaļlieta” Kaldabruņā (EH II 824), *žvurkstins* t. p. Bērzaunē (ME IV 848); *žvūrkstēniņš*² t. p. Saikavā (EH II 824); *švurkstēt* “schwirren” Zasā (ME IV 120), Neretā (EH II 663), *švurkstīnāt*² “taisīt troksni ar *švurksteni*” Bērzaunē, Cesvainē, Lubānā, Saikavā, *švurkstenis* “bērnū rotaļlieta” Lubānā, (ar *ūr*²) Krustpilī, *švurkstins* t. p. Bērzaunē, Lubānā, Saikavā (ME IV 120) – [*žvurkstēt* “schwirren” Āraišos, Limbažos, Rūjienā, (ar *ur*) Trikātā (ME IV 848)] – [*žvurkstēšana* “das Schwirren” V. Plūdoņa (no Bauskas apkaimes) darbos (ME IV 848)] (skat. Et. 155).

Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – Vidzemes leļzemnieku izlokšņu – vidus dialekta zemgalisko izlokšņu – kursisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksisko areālo izoglosu alfabētiskais saraksts.¹⁰⁹

Latviešu valoda					
Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu vārdi	Augšzemnieku dialekta sēliskās izlokšnes	Vidzemes leļzemnieku izlokšnes	Vidus dialekta zemgaliskās izlokšnes	K i u z r l s o i k s s k n ā e s s	L v i a e l t o u d v a i e š u
1	2	3	4	5	6
<i>agns</i> (Et. 1)	+				+
<i>apauga</i> (Et. 3)	+	+?			+
<i>a(p)bēda</i> ² (Et. 4)	+				
<i>aplik</i> ² (Et. 5)	+	+		+	+
<i>apslēgt</i> (Et. 6)					+
<i>atbāst</i> (Et. 8)	+				+
<i>atkait</i> (Et. 9)					+
<i>atsēdzēns</i> (Et. 11)	+				
<i>aūdine</i> (Et. 12)	+				+
<i>aūstine</i> (Et. 13)	+			+	+
<i>āvītiēs</i> (Et. 14)	+	+?			+
<i>azbars</i> (Et. 15)	+	+?		+	
<i>bīrds</i> ² (Et. 18)	+	+?	+		
<i>blīkas</i> ² <i>sist</i> (Et. 19)	+				
<i>blūods</i> ² , <i>blūodīt</i> ² (Et. 20)	+	+		+	+
<i>brava</i> (Et. 21)					+
<i>būds</i> ² (Et. 23)					+

¹⁰⁹ + nozīmē, ka 1. ailē dotais vārds ir attiecīgā dialektā resp. valodā; +? nozīmē, ka dotais vārds ir sastopams tikai dialekta robežjoslā ar kādu citu dialektu resp. valodu, tātad var būt aizgūts. Saraksta beigās dots izoglosu kopskaits. Iekavās norādīts nedrošo izoglosu (sarakstā apzīmētas ar +?) kopskaits.

<i>buts</i> (Et. 25)					+
<i>ciṭad</i> (Et. 27)	+	+?			+
<i>ciṭakas</i> (Et. 28)					+
<i>deḡtuve</i> (Et. 31)					+
<i>d̄iendārzi²</i> (Et. 32)	+	+			+
<i>d̄irva²</i> (Et. 34)	+				+
<i>diḡs, diḡens</i>	+		+	+	+
<i>driksna</i> (Et. 35)					+
<i>dr̄uksts²</i> (Et. 36)	+				
<i>durinēt</i> (Et. 37)	+				+
<i>ēršķēzi</i> (Et. 40)					+
<i>gāizs²</i> (Et. 41)	+				+
<i>gāldīt</i> (Et. 42)	+	+?			+
<i>gārbe</i> (Et. 43)					+
<i>gasts</i> (Et. 44)	+				
<i>grāust²</i> (Et. 45)	+	+?	+?	+	+
<i>grēbēsts</i> (Et. 46)	+				+
<i>griēznis</i> (Et. 47)	+	+?	+		+
<i>grubti</i> (Et. 48)					+
<i>itis</i> (Et. 51)	+?				+
<i>iz</i> (Et. 52)	+			+	+
<i>kāita²</i> (Et. 58)	+	+		+	
<i>kakaža</i> (Et. 59)	+	+?			+
<i>kāldans²</i> (Et. 60)	+				
<i>kāļ²</i> (Et. 61)			+		+
<i>kamât</i> (Et. 62)	+			+	+
<i>kana</i> (Et. 63)					+
<i>kārst²</i> (Et. 64)	+				+
<i>kazin</i> (Et. 65)	+		+?	+	+
<i>kn̄ieptiēs²</i> (Et. 68)	+				+
<i>krāipans²</i> (Et. 67)			+		+
<i>kr̄esns</i> (Et. 69)					+
<i>kr̄ūmplis²</i> (Et. 71)	+				+
<i>krutinât</i> (Et. 72)					+
<i>kumel̄nīca</i> (Et. 73)	+			+	+
<i>kūone²</i> (Et. 74)					+
<i>lāts²</i> (Et. 75)	+				+
<i>lekmenis</i> (Et. 76)	+				+

<i>lêps</i> (Et. 77)	+				+
<i>lizîka</i> (Et. 78)	+				
<i>luôms</i> (Et. 79)	+		+		+
<i>maudât</i> (Et. 80)					+
<i>màule</i> ² (Et. 81)	+				
<i>maût</i> (Et. 82)	+			+	+
<i>megzt</i> (Et. 83)	+	+?		+	+
<i>nafts</i> (Et. 86)					+
<i>ne'bijis</i> (Et. 87)	+				
<i>nuba</i> (Et. 89)				+	
<i>pads</i> (Et. 90)	+	+?			+
<i>palàicêt</i> ² (Et. 91)	+			+	+
<i>pârkûrcis</i> ² (Et. 93)	+				
<i>patmalas</i> (Et. 94)	+	+?	+		+
<i>pelêda</i> (Et. 95)	+			+	+
<i>pelîses</i> (Et. 96)	+				
<i>pîrma</i> (Et. 98)	+			+	+
<i>plepêt</i> (Et. 100)	+	+?			+
<i>pragarîba</i> (Et. 101)	+				+
<i>prapulît</i> (Et. 102)	+			+	+
<i>raganis</i> (Et. 103)	+				
<i>ragženes</i> (Et. 104)	+			+	+
<i>rèzvans</i> ² (Et. 105)					+
<i>riepe</i> ² (Et. 106)	+				
<i>rùost</i> ² (Et. 108)		+?			+
<i>ruotât</i> (Et. 109)	+			+	+
<i>sâdinât</i> (Et. 110)	+				+
<i>sakaļi</i> (Et. 111)	+				+
<i>sala</i> (Et. 112)	+	+?			+
<i>sâpulis</i> (Et. 113)					+
<i>sass</i> (Et. 114)	+	+	+?		+
<i>sàucêt</i> ² (Et. 115)					+
<i>sēdîba</i> (Et. 116)	+				+
<i>simte</i> (Et. 117)				+	+
<i>sliznêt</i> (Et. 119)	+	+?		+	
<i>slûins</i> ² (Et. 120)		+	+	+	+
<i>spaîts</i> (Et. 121)					+
<i>sprâga</i> (Et. 122)				+	+

<i>stāli</i> ² (Et. 123)	+				
<i>stāmačis</i> ² (Et. 124)	+				
<i>stikūots</i> ² (Et. 125)	+				+
<i>stira</i> (Et. 126)	+				
<i>strāpāt</i> ² (Et. 127)					+
<i>strēnas</i> (Et. 128)					+
<i>suplak</i> (Et. 129)	+				
<i>susētuvis</i> (Et. 130)	+	+?			
<i>svārbs</i> ² (Et. 131)	+	+?			+
<i>šupulis</i> (Et. 132)					+
<i>šūst</i> (Et. 133)					+
<i>tāļ</i> ² (Et. 134)			+		+
<i>tīpt</i> ² (Et. 136)	+			+	+
<i>trepinēt</i> (Et. 137)					+
<i>trikmēnis</i> ² (Et. 138)	+?			+	
<i>trukāt</i> (Et. 139)	+				+
<i>trūops</i> ² (Et. 140)	+				
<i>tūrkt</i> ² (Et. 141)	+				+
<i>uzģināt</i> (Et. 145)	+			+	+
<i>vēpla</i> ² (Et. 148)	+			+	+
<i>vidspuse</i> (Et. 147)	+				
<i>visad</i> (Et. 148)	+				+
<i>visakas, viss'kas</i> (Et. 149)	+				
<i>vucēns</i> (Et. 150)	+				
<i>(v)uřsulis</i> (Et. 152)	+	+	+?		
<i>vuška</i> (Et. 153)	+				
<i>zemu</i> (Et. 154)	+				+
<i>žvūrgt</i> ² (Et. 155)	+	+	+?		
Kopā 121 izoglosa	86 (2)	8 (17)	9 (5)	28	91

Komentāri

1. Augšzemnieku dialekta latgaliskās un sēliskās izloksnes aptver 86 leksiskās izoglosas (apmēram 71% no aplūkoto izoglosu kopskaita). No tām 25 ir

augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu izoglosas, 38 – augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – lietuviešu valodas izoglosas, 3 – augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu izoglosas un 20 – augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu – lietuviešu valodas izoglosas. Liekas, ka vecākas ir tās leksiskās izoglosas, kas apvieno augšzemnieku dialekta latgaliskās izlokšnes ar sēliskajām izlokšnēm, kursiskajām izlokšnēm un lietuviešu valodu, kamēr tās izoglosas, kas aptver tikai augšzemnieku dialekta latgaliskās un sēliskās izlokšnes, visumā ir jaunākas. Tomēr dažas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu leksiskās areālās izoglosas, piem., *gasts* “viesis”¹¹⁰, var būt arī mantotas no baltu resp. ide. pirmvalodas.

Daži vārdi, kas plaši izplatīti augšzemnieku dialekta latgaliskajās izlokšnēs un reģistrēti tikai tajās sēliskajās izlokšnēs, kas robežojas ar latgaliskajām izlokšnēm, piem., *itis* “šis” Lubānā (FBR XVII 133) un *trikmenis* “Lārm, Alarm” Lubānā, *trikmens* “die Erschütterung” Lubānā (ME IV 235) var būt aizgūti no latgaliskajām izlokšnēm¹¹¹.

Latgalisko un sēlisko izlokšņu semantika¹¹² un frazeoloģijā arī vērojama zināma saskaņa, piem., *griēzt* “griezt; zāgēt” Ciblā, Pildā u. c. latgaliskajās izlokšnēs un *griēzt* “griezt, zāgēt” sēliskajās izlokšnēs (skat. EH I 409); *bāba nuokrita nuo cepļa* “sievai piedzima bērns” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē un *meita nuokrituse nuo luōma* “meitai piedzimis ārļaulības bērns” Aknīstē (skat. EH I 767).

Latgalisko un sēlisko izlokšņu fonētiskā sistēma un gramatiskā uzbūve tik tuva, ka valodnieki abas izlokšņu grupas apvieno vienā dialektā¹¹³.

Tāpat gan fonētikas un morfoloģijas, gan leksikas un semantikas dotumi liecina par latgalisko un sēlisko izlokšņu īpašu tuvību iepretim citiem latviešu valodas dialektiem. Šī tuvība vismaz daļēji mantota no latgaļu un sēļu cilšu valodām. To pašu apliecina arī arheoloģija. Tā igauņu arheologs H. Moora par latgaļu un sēļu cilšu tuvību raksta: “Sēļus kā patstāvīgu cilti piemin vienīgi Indriķa hronika, kamēr pārējie avoti tos vispār nepiemin. Sēļiem, domājams, bija liela tuvība ar latgaļiem. Viņu materiālā kultūra gandrīz nemaz neatšķīrās no latgaļu materiālās kultūras. Te nelielā skaitā novērojami vienīgi lietuviešu elementi, kas ir pilnīgi dabīgi, jo sēļi pēc sava ģeogrāfiskā novietojuma atradās starp latgaļiem un lietuviešu austrumu ciltīm. Tā kā ne arheoloģiskie, ne arī citi avoti neuzrāda nekādu atšķirību starp latgaļiem un sēļiem, aplūkosim arī šajā laika posmā [t. i., 10.–12. gs., tāpat kā 1.–9. gs. – A. B.] viņus kopēji.”¹¹⁴

¹¹⁰ Šī izoleksēma aptver slāvu, ģermāņu, romāņu valodas un no baltu dialektiem augšzemnieku dialekta latgaliskās un sēliskās izlokšnes (skat. Et. 44).

¹¹¹ Jau akad. J. Endzelīns norādījis, ka Lubānā vērojams sēlisko un latgalisko izlokšņu sajaukums; skat. J. E n d z e l ī n s. Latviešu valoda Vidzemē. – VLIR III 134–135.

¹¹² Skat. A. B r e i d a k s. Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu leksikas semantiskās īpatnības. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1968, N^o 6, 52–56.

¹¹³ Skat. J. E n d z e l ī n s. Latviešu valodas gramatika. Rīgā, 1951, 12–14; M. R u d z ī t e. Latviešu dialektoloģija. Rīgā, 1964, 257–404.

¹¹⁴ H. M o o r a. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. Rīgā, 1952, 148.

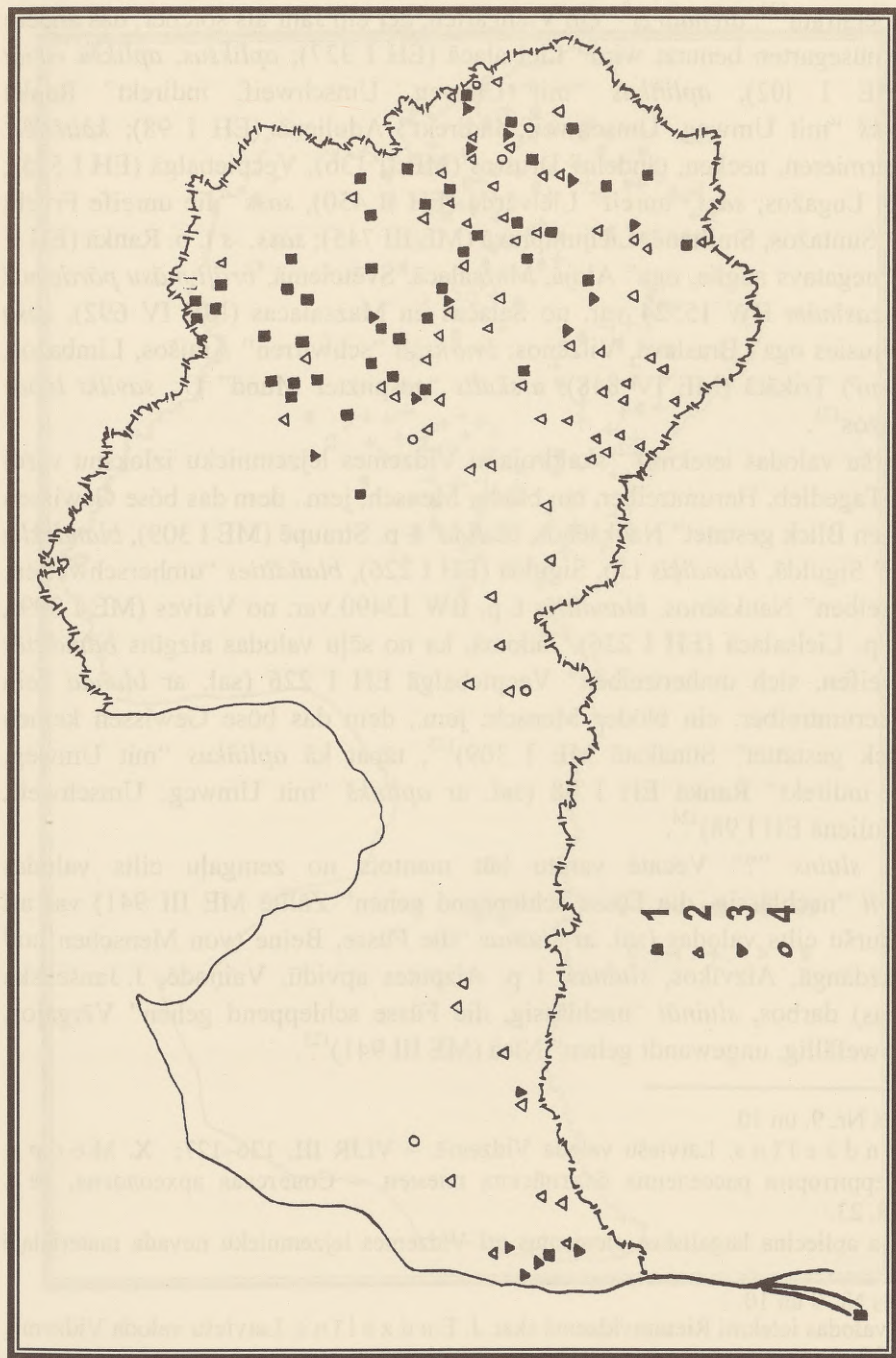
2. Interesants ir jautājums par augšzemnieku dialekta latgalisko (un sēlisko) izlokšņu dialektālās leksikas vēsturiskajiem sakariem ar Vidzemes ležzemnieku izloksnēm. 14 izoleksēmas, kas aptver augšzemnieku dialektu un daļu Vidzemes ležzemnieku izlokšņu, iesniedzas tikai Vidzemes ležzemnieku apgabala dienvidaustrumu izloksnēs, t. i., pārejas izloksnēs starp augšzemnieku un ležzemnieku apgabaliem¹¹⁵, un proti: *aizbara* vai *aizbaru putra* Vecpiebalgā (ME I 18), *aizbari* “putraimi” Rankā (EH I 8); *apauga* “ein junger Wald auf ehemaligem Ackerland; ein Wäldchen zwischen Äckern” Jaunpiebalgā (EH I 72); *bierduot* “Garn durch den Weberkamm ziehen” Vecpiebalgā (ME I 306); *citad* “sonst, zu anderer Zeit” Ogrē, Vecpiebalgā (EH I 275); *galdīt* “schälen” Kurmenē (EH I 379); *grāuzt* “rūkt (par pārkonu)” Rankā, (ar *aū*) Stelpē, Taurkalnē, Vecumniekos (VLI mat.); *grīēznis* “kālis” Jumpravā, *grīēznis*² t. p. Plāterē (VLI mat.); *megzt* “stricken” Jaunpiebalgā (ME II 591); *pads* “der Estrich” Vecpiebalgā (ME III 18), Jaunpiebalgā (EH II 128); *patmaļas* “vēja vai ūdens dzirnavas” Vecpiebalgā, *tautu dzirnavas nevarēju kā patmalu kustināt* BW 22484 no Rankas (ME III 123); *rūostiēs*² “posties” [En.?] Drustos (ME III 582); *sala* “sādža (ja purvs apkārt)” Taurkalnē (VLI mat.); *sliznēt* “unsonst warten” [En.?] Bruknā (ME III 934)¹¹⁶. Minētie vārdi Vidzemes ležzemnieku izloksnēs neapšaubāmi skaidrojami ar augšzemnieku ietekmi¹¹⁷.

Tāpat ar augšzemnieku ietekmi skaidrojami arī Vidzemes ležzemnieku ziemeļaustrumu izloksnēs sastopamie vārdi: *āvīgs* “albern, geckenhaft” Dzērbenē (ME I 245), *āvētiēs* “dummes Zeug reden, sich albern gebärden” Rankā (EH I 196), Drustos, *āvētiēs* t. p. Raunā u. c. Vidzemē (ME I 245); *kakaža* “eine kleine Fichte mit knieförmig gebogenem Wurzelende, die zur Verbindung der *pakši* zweier Gebäude dient” Rankā (EH I 576); *kakaža* “eine krumme Deichsel bei den alten Flachsmaschinen” Jaunpiebalgā (ME II 137), *kakaža* “ein Netz” Dzērbenē, Taurenē, Vecpiebalgā (ME II 137), Jaunpiebalgā (EH I 576), *kakažas* “zvejas rīks” Palsmanē, Grundzālē, Cirgaļos, Vijciemā (AE IV 172); *plepināt* “brodeln (von kochender Grütze)” Smiltēnē (ME III 337); *svārbuot* “hangend sich bewegen” Jaunpiebalgā (ME III 1144), *švārbuotiēs* “(sch)wanken” Vecpiebalgā, *stabs švārbuojas* Smiltēnē (ME IV

¹¹⁵ Akad. J. Endzelīns domā, ka ležzemnieku apgabala dienvidrietumos ap Ķeipeni, Suntažiem, Lielvārdi, Rembatī, Ikšķīli, Baldonī, Bausku, Piebalgu un Drustiem ir “pārejas izloksnes” starp augšzemnieku un vidus dialektu, un vairākas šo izlokšņu īpatnības, piem., krītošo intonāciju (stieptās vietā) Ķeipenē, Suntažos, Lielvārdē, Rembatē u. c., *o*-skaņu (lejz. *a*-skaņas vietā) Drustos, skaidro ar neapšaubāmu augšzemnieku ietekmi; skat. J. E n d z e l ī n s. Latviešu valoda Vidzemē. – VLIR III, 128, 132 un 133; J. E n d z e l ī n s. Latviešu valodas gramatika, 41.

¹¹⁶ Skat. kartes Nr. 6, 7, 8.

¹¹⁷ Pārejas izloksnēs starp diviem dialektiem vērojamas abu dialektu pazīmes. Tāpēc valodniekiem dažreiz pat grūti izšķirties, kuram dialektam pieskaitīt kādas izloksnes. Tā, piem., J. Endzelīns Jaunpiebalgas un Vecpiebalgas izloksnes pieskaita pie vidus dialekta, turpretī J. Kušķis – pie augšzemnieku dialekta sēliskajām izloksnēm; skat. J. E n d z e l ī n s. Latviešu valodas gramatika, 1081 un 1088; J. K u š ķ i s. Dažas sēļu valodas vokālisma īpatnības pēc mūsdienu latviešu valodas sēlisko izlokšņu materiāliem. – Latviešu valodas apcerējumi. Rīgā, 1967, 18.



Karte Nr. 6. 1 – *azbars* ‘putraimi’ resp. *āzbars*, *aizbars* u.c.; 2 – *graud-*, *grud-*, *grauz-* ‘rūkt (par pārkonu)’; 3 – *megz-*, *mekš-* ‘aust (tūklu)’; 4 – *sliznēt* ‘rīt (siēkalas)’ resp. *slisnēt* ‘umsonst warten’ u.c.

Tā kā Vidzemes vidus izlokšņu pamatā ir zemgaļu cilts valoda¹¹⁹, tad sekojošie vārdi, kuru areāls aizsniedz arī Vidzemes lejmnieku apgabala rietumu daļu, bet nav sastopami zemgaliskajās izloksnēs, būtu skaidrojami ar latgalisko (un varbūt arī sēlisko?) superstrātu¹²⁰: *diëndârzs*² “ein Viehgarten, der ein Jahr als solcher, das andere Jahr als Gemüsegarten benutzt wird” Lielsalacā (EH I 327); *aplikšus*, *aplikšu runāt* Rūjienā (ME I 102), *apliņkus* “mit Umweg, Umschweif, indirekt” Rankā (sal. ar *aplinkš* “mit Umweg, Umschweif, indirekt” Adulienā (EH I 98); *kāitētiēs*² “spielen, charmieren, necken, tändeln” Drustos (ME II 136), Vecpiebalgā (EH I 575); *kaitētiēs* t. p. Lugažos; *sass* “unreif” Lielvārdē (EH II 450), *sass* “die unreife Frucht (od. Beere)” Suntažos, Smiltēnē, Lieljumpravā (ME III 745); *sass*, -s t. p. Rankā (EH II 450), *zasis* “negatavs auglis, oga” Alojā, Mazsalacā, Svētcieņā, *brāļi māsu pārdevuši par ābuolu zasīnām* BW 15524 var. no Salacas un Mazsalacas (ME IV 692), *zasa* “nenogatavojusies oga” Braslavā, Vilzēnos; *žvurkstēt* “schwirren” Āraišos, Limbažos, Rūjienā, (ar *ur*) Trikatā (ME IV 848); *urskulis* “gespitzter Mund” U., *savilkt lūpas urskulī* Lugažos¹²¹.

Ar kuršu valodas ietekmi¹²² skaidrojami Vidzemes lejmnieku izlokšņu vārdi *blaņda* “ein Tagedieb, Herumtreiber, ein blöder Mensch; jem., dem das böse Gewissen keinen offenen Blick gestattet” Naukšēnos, *blaņda*² t. p. Straupē (ME I 309), *blandeklis* “ein Strolch” Siguldā, *blandiķis* t. p. Siguldā (EH I 226), *blaņdīties* “umherschweifen, sich umhertreiben” Naukšēnos, *blandītiēs* t. p. BW 13490 var. no Vaives (ME I 309), *blaņdītiēs* t. p. Lielsalacā (EH I 226). Jādomā, ka no sēļu valodas aizgūts *blāndītiēs* “umherschweifen, sich umhertreiben” Vecpiebalgā EH I 226 (sal. ar *blanda* “ein Tagedieb, Herumtreiber, ein blöder Mensch; jem., dem das böse Gewissen keinen offenen Blick gestattet” Sunākstē ME I 309)¹²³, tāpat kā *apliņkus* “mit Umweg, Umschweif, indirekt” Rankā EH I 98 (sal. ar *aplinkš* “mit Umweg, Umschweif, indirekt” Adulienā EH I 98)¹²⁴.

Vārds *sluins* “?” Vecatē varētu būt mantots no zemgaļu cilts valodas (sal. ar *sluīnāt* “nachlässig, die Füße schleppend gehen” Zālītē ME III 941) vai arī aizgūts no kuršu cilts valodas (sal. ar *sluīnas* “die Füße, Beine (von Menschen und Tieren)” Kazdangā, Aizvīķos, *sluīnas*² t. p. Aizputes apvidū, Vaiņodē, J. Janševska (no Nīgrandas) darbos, *sluīnāt* “nachlässig, die Füße schleppend gehen” Vērgaļos, *sluīnāt*² “schweifällig, ungewandt gehen” Nicā (ME III 941)¹²⁵.

¹¹⁸ Skat. kartēs Nr. 9. un 10.

¹¹⁹ Skat. J. E n d z e l ī n s. Latviešu valoda Vidzemē. – VLIR III, 126–127; X. М о о р а. Древней территории расселения балтийских племен. – Советская археология, № 2. Москва, 1958, 23.

¹²⁰ Arheoloģija apliecina latgaliskos elementus arī Vidzemes lejmnieku novada materiālajā kultūrā.

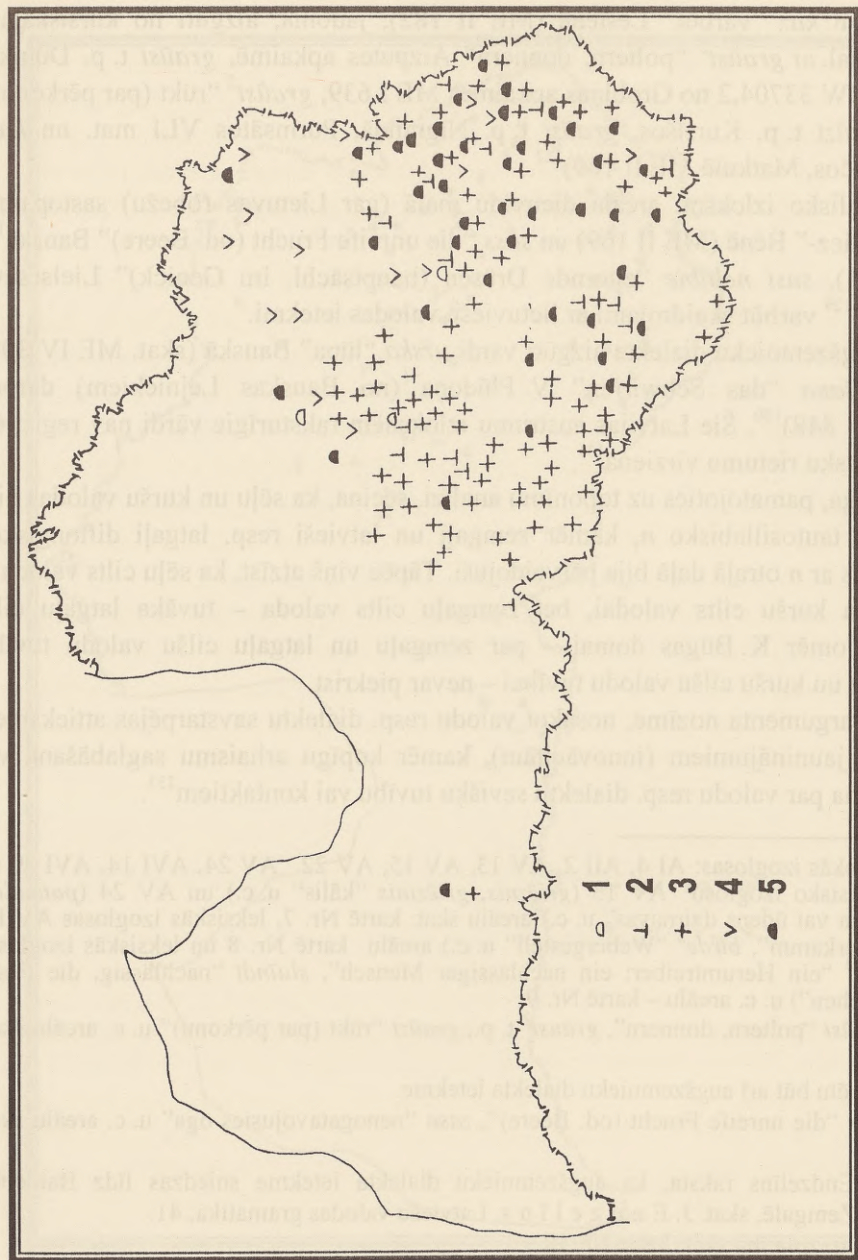
¹²¹ Skat. kartēs Nr. 9 un 10.

¹²² Par kuršu valodas ietekmi Rietumvidzemē skat. J. E n d z e l ī n s. Latviešu valoda Vidzemē. – VLIR III, 130.

¹²³ Skat. kartē Nr. 10.

¹²⁴ Par tautosillabisko *n* sēļu cilts valodā skat. Būga III 733–734.

¹²⁵ Skat. kartē Nr. 9.



Karte Nr. 7. 1 – *apauga* ‘jauns mežs, mežiņš’ u.c. nozīmes; 2 – *galdīt* resp. *galdēt* ‘lobīt’ u.c.; 3 – *griēznis* resp. *griēzinis* ‘kālis’ u.c.; 4 – *pads* ‘klons; (pa)zole’; 5 – *patmal-* ‘vēja vai ūdens dzirnavas’

3. Augšzemnieku dialekta latgaliskās izloksnes un vidus dialekta zemgaliskās izloksnes apvieno tikai 9 leksiskās areālās izoglosas (apmēram 7,4 % no šajā darbā aplūkoto izoglosu kopskaita)¹²⁶.

Zemgalisko izlokšņu areāla rietumu malā sastopamie vārdi *graūst* “poltern, donnern” Blīdienē (ME I 639), *graūzt* “rūkt (par pārkonu)” Ciecērē (VLI mat.) un *kaz* “varbūt” Lestenē (ME II 182), jādomā, aizgūti no kursiskajām izloksnēm (sal. ar *graūst*² “poltern, donnern” Aizputes apkaimē, *graūst* t. p. Dunikā, *graust* t. p. BW 33704,2 no Grobiņas apkaimes ME I 639, *graūst*² “rūkt (par pārkonu)” Kalētos, *graūzt* t. p. Kursišos, *graūzt* t. p. Nīgrandā, Purmsātos VLI mat. un *kaz-* “diez-” Grenčos, Matkulē ME II 169)¹²⁷.

Zemgalisko izlokšņu areāla dienvidu malā (gar Lietuvas robežu) sastopamie vārdi *kaz-* “diez-” Bēnē (ME II 169) un *sass* “die unreife Frucht (od. Beere)” Bauskā¹²⁸ (ME III 745), *sasi nelabie* “eiternde Drüsen (hauptsächl. im Genick)” Lielsesavā (ME III 744)¹²⁹ varbūt skaidrojami ar lietuviešu valodas ietekmi.

No augšzemnieku dialekta aizgūti vārdi *uřska* “lūpa” Bauskā (skat. ME IV 308) un *žvurkstēšana* “das Schwirren” V. Plūdoņa (no Bauskas Lejniekiem) darbos (skat. ME IV 848)¹³⁰. Šie Latvijas austrumu izloksnēm raksturīgie vārdi nav reģistrēti tālāk par Bausku rietumu virzienā¹³¹.

K. Būga, pamatojoties uz toponīmu analīzi, secina, ka sēļu un kuršu valodas bija saglabājušas tautosillabisko *n*, kamēr zemgaļi un latvieši resp. latgaļi diftongiskos savienojumus ar *n* otrajā daļā bija pārveidojuši. Tāpēc viņš atzīst, ka sēļu cilts valoda ir bijusi tuvāka kuršu cilts valodai, bet zemgaļu cilts valoda – tuvāka latgaļu cilts valodai¹³². Tomēr K. Būgas domai – par zemgaļu un latgaļu cilšu valodu tuvību iepretim sēļu un kuršu cilšu valodu tuvībai – nevar piekrist.

Pamatargumenta nozīme, nosakot valodu resp. dialektu savstarpējas attieksmes, ir kopīgiem jauninājumiem (innovācijām), kamēr kopīgu arhaismu saglabāšana vēl neko neliecina par valodu resp. dialektu sevišķu tuvību vai kontaktiem¹³³.

¹²⁶ Skat. leksiskās izoglosas: AI 4, AII 2, AV 13, AV 15, AV 22, AV 24, AVI 14, AVI 29 un AVII 3. Leksisko izoglosu AV 13 (*griēznis, griēzinis* “kālis” u. c.) un AV 24 (*patmales, patmaļas* “vēja vai ūdens dziņnavas” u. c.) areālu skat. kartē Nr. 7, leksiskās izoglosas AVII 3 (*birds*² “Weberkamm”, *biřde*² “Webergestell” u. c.) areālu kartē Nr. 8 un leksiskās izoglosas AII 2 (*slūins*² “ein Herumtreiber; ein nachlässiger Mensch”, *sluīnāt* “nachlässig, die Füße schleppend gehen”) u. c. areālu – kartē Nr. 9.

¹²⁷ Vārda *graūst* “poltern, donnern”, *grāust*² t. p., *graūzt* “rūkt (par pārkonu)” u. c. areālu skat. kartē N^o 6.

¹²⁸ Bauskā varētu būt arī augšzemnieku dialekta ietekme.

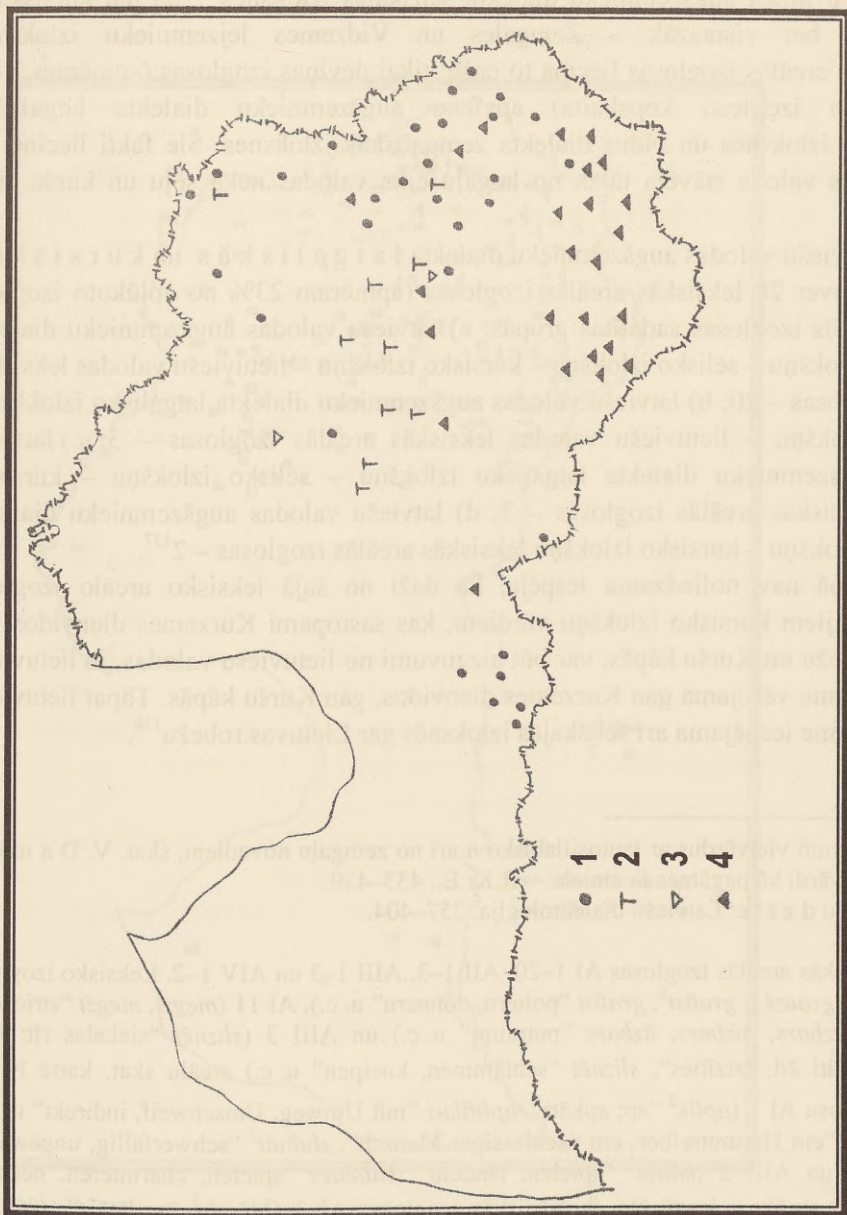
¹²⁹ Vārda *sass* “die unreife Frucht (od. Beere)”, *zasa* “nenogatavojusies oga” u. c. areālu skat. kartē Nr. 10.

¹³⁰ Akad. J. Endzelīns raksta, ka augšzemnieku dialekta ietekme sniedzas līdz Baldonei, Bauskai u. c. Zemgalē, skat. J. E n d z e l ī n s. Latviešu valodas gramatika, 41.

¹³¹ Par šo vārdu izplatību skat. kartē Nr. 10.

¹³² Skat. B ū g a III 733–734.

¹³³ Skat. Е. К у р и л о в и ч. О балто-славянском языковом единстве. – ВСЯ, вып. 3, 16; В. Г е о р г и е в. Балто-славянский и германский. – IV международный съезд славистов. Материалы дискуссии, т. II. Москва, 1962, 24. Līdzīgi domā arī В. Havraneks, skat. šai pašā krājumā, 16.



Karte Nr. 8. 1 – *birds*² 'šķiēts' resp. *birde* 'Webergestell' u.c.; 2 – *citad* 'cikārt, citreiz'; 3 – *rūost*² 'post' resp. *rūostis*² 'posties' u.c.; 4 – *sala* 'sādža'

Tautosillabiskā *n* liktenis nevar būt par izšķirošu argumentu, nosakot senlatviešu cilšu valodu savstarpējās attiecības. Šis *n* varēja pilnīgi neatkarīgi saglabāties vai zust dažādās cilšu valodās¹³⁴.

Salīdzinot augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu fonētiskās un morfoloģiskās īpatnības ar citiem latviešu valodas dialektiem, visvairāk atbilstību šīm īpatnībām var atrast augšzemnieku dialekta sēliskajās izloksnēs¹³⁵ un tad kursiskajās izloksnēs¹³⁶, bet vismazāk – Zemgales un Vidzemes lejšemnieku izloksnēs. Arī leksiskās areālās izogļoslas liecina to pašu: tikai deviņas izogļoslas (apmēram 7,4% no aplūkoto izogļoslu kopskaita) apvieno augšzemnieku dialekta latgaliskās (un sēliskās) izloksnes un vidus dialekta zemgaliskās izloksnes. Šie fakti liecina, ka zemgaļu cilts valoda stāvēja tālāk no latgaļu cilts valodas nekā sēļu un kuršu cilšu valodas.

4. Latviešu valodas augšzemnieku dialekta l a t g a l i s k ā s u n k u r s i s k ā s izloksnes aptver 28 leksiskās areālās izogļoslas (apmēram 23% no aplūkoto izogļoslu kopskaita). Šīs izogļoslas sadalītas grupās: a) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izogļoslas – 20; b) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – kursisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izogļoslas – 3; c) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu leksiskās areālās izogļoslas – 3; d) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – kursisko izlokšņu leksiskās areālās izogļoslas – 2¹³⁷.

Principā nav noliedzama iespēja, ka daži no šajā leksisko areālo izogļoslu sarakstā dotajiem kursisko izlokšņu vārdiem, kas sastopami Kurzemes dienvidos gar Lietuvas robežu un Kuršu kāpās, var būt aizguvumi no lietuviešu valodas, jo lietuviešu valodas ietekme vērojama gan Kurzemes dienvidos, gan Kuršu kāpās. Tāpat lietuviešu valodas ietekme iespējama arī sēliskajās izloksnēs gar Lietuvas robežu¹³⁸.

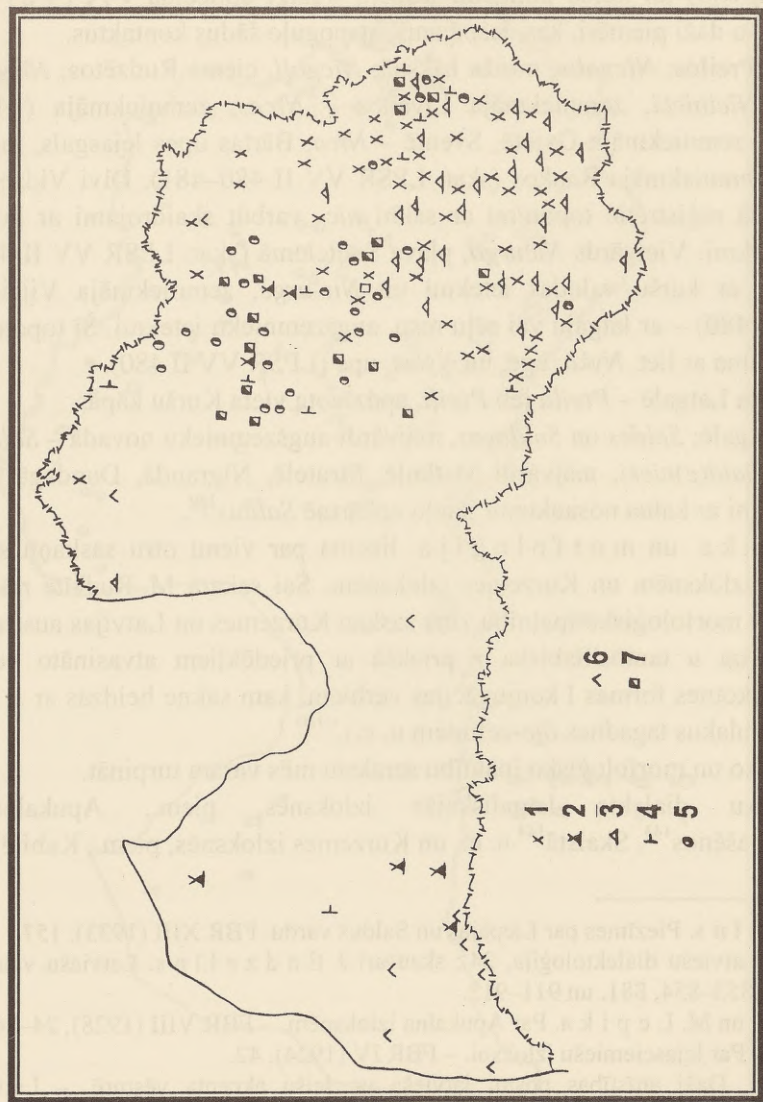
¹³⁴ V. Dambe min vietvārdus ar tautosillabisko *n* arī no zemgaļu novadiem, skat. V. D a m b e. Blīdienes vietvārdi kā pagātnes liecinieki. – R.Kr.E., 433–439.

¹³⁵ Skat. M. R u d z ī t e. Latviešu dialektoloģija, 257–404.

¹³⁶ Turpat, 24.

¹³⁷ Skat. leksiskās areālās izogļoslas AI 1–20, AII 1–3, AIII 1–3 un AIV 1–2. Leksisko izogļoslu AI 5 (*grāust²*, *grāuzt²*, *graūst²*, *graūst* “poltern, donnern” u. c.), AI 11 (*megzt*, *megžt* “stricken” u. c.), AIII (*azbars*, *aizbars*, *āzbars* “putraimi” u. c.) un AIII 3 (*sliznēt* “siekalas rīt; kāri skatīties, kā citi ēd; laizīties”, *sliznēt* “schlāmmen, kneipen” u. c.) areālu skat. kartē Nr. 6, leksisko izogļoslu AI 1 (*aplik²* “ap; apkārt”, *aplīnkus* “mit Umweg, Umschweif, indirekt” u. c.), AII 2 (*slūins²* “ein Herumtreiber, ein nachlässiger Mensch”, *sluīnāt²* “schwerfällig, ungewandt gehen” u. c.) un AIII 2 (*kaitēt²* “spielen, tändeln”, *kaitētīēs* “spielen, charmieren, necken, tändeln” u. c.) areālu – kartē Nr. 9, leksiskās izogļoslas AI 3 (*blūods²* “vadātājs”, *blūodīt²* “maldīties, klaiņot”, *blūodītīēs²* “Schlupwinkel suchen”, *blaūdītīēs* “umherschweifen, sich umhertreiben” u. c.) areālu – kartē Nr. 10.

¹³⁸ Skat. J. E n d z e l ī n s. Latviešu valodas gramatika, 20; K. M o r k ū n a s ir A. S a b a l i a u s k a s. Kuršiņ Neringos žveju lietuvij tarmē ir lietuvij kalbos įtaka šių žveju latvij kalbai. – LKK II 131–149.



Karte Nr. 9. *aplik*² resp. *aplik* 'ap, apkārt' u.c.; 2 – *aplinkus* 'netieši' resp. *aplinks* 'netiešs' u. c.; 3 – *diendārz-* 'lopu aploks; laidars'; 4 – *kāita*² 'rotaļa' resp. *kāitēl*² 'rotaļāties' u.c.; 5 – kakaža 'junta kārts; zvejas tīkls' u.c. noz.; 6 – *slūinas*² 'klaidonis' resp. *slūinas*² 'ciskas' u.c.; 7 – (v) *âvêties* 'âkstīties' resp. *âvîties* 'mulķoties' u.c.

Ja visas latgalisko un kursisko izlokšņu leksiskās areālās izoglosas aptvertu arī lietuviešu valodu, tad lietuviešu valodu varētu iedomāties par šo izoglosu areāla epicentru, bet latgaliskās un kursiskās izlokšnes – par perifēriju. Tomēr tā nav. Ir trīs areālās izoleksēmas (A III 1–3), kas aptver tikai latgaliskās, sēliskās un kursiskās izlokšnes, un divas izoleksēmas (A IV 1–2), kas aptver tikai latgaliskās un kursiskās izlokšnes. Šīs piecas leksiskās izoglosas liecina par tiešu kontaktu iespēju starp latgaļu, sēļu un kuršu cilšu valodām.

Latgaļu (arī sēļu) un kuršu kontaktu iespēju līdzīgi apliecina v i e t v ā r d u materiāli. Tālāk seko daži piemēri, kas, iespējams, atspoguļo šādus kontaktus.

Nīca, pļava Preiļos; *Nīcgālis*, muiža Liksnā; *Nīcgaļi*, ciems Rudzētos; *Nīcgale*, pagasts Latgalē; *Nīcinieki*, zemniekmāja Līvānos – *Nīcas*, zemniekmāja (ielejā) Sausnējā; *Nīcgale*, zemniekmāja Dvietē, Sventē – *Nīca*, Bārtas upes lejasgals, muiža Nīcā; *Nīcenieki*², zemniekmāja Raņķos (skat. LPSR VV II 480–481). Divi Vidzemes leizemnieku novadā reģistrētie toponīmi ar sakni *nīc-* varbūt skaidrojami ar kuršu, latgaļu un sēļu ietekmi. Vietvārds *Nīčurga*, pļava Svētcīemā (skat. LPSR VV II 480), šķiet, skaidrojams ar kuršu valodas ietekmi un *Niz-urge*, zemniekmāja Vijciemā (skat. LPSR VV II 480) – ar latgaļu vai sēļu resp. augšzemnieku ietekmi. Šī toponīmu grupa, liekas, saistāma ar liet. *Nykà*, upe, un *Nýkis*, upe (LPSR VV II 480).

*Prēiļi*², pilsēta Latgalē – *Preila* jeb *Preiļi*, apdzīvota vieta Kuršu kāpās.

Saldapils Latgalē; *Saldes* un *Saldavas*, mājvārdi augšzemnieku novadā – *Saldus*, pilsēta Kurzemē; *Sald(e)nieki*, mājvārdi Matkulē, Strutelē, Nīgrandā, Dundagā u. c. Šie vietvārdi saistāmi ar kalna nosaukumu Šauļu apkārtņē *Saldus*¹³⁹.

Arī fonētika un morfoloģija liecina par vienu otru saskaņu starp Latvijas austrumu izlokšnēm un Kurzemes izlokšnēm. Šai sakarā M. Rudzīte raksta: “Dažu fonētisko un morfoloģisko īpatnību ziņā saskan Kurzemes un Latvijas austrumu izlokšnes. (Sal. *i* un *u* tautosillabiska *r* priekšā ar priedēkļiem atvasināto verbu refleksīvformas, nākotnes formas I konjugācijas verbiem, kam sakne beidzas ar *s*, *z*, *t*, *d*, pagātnes formas blakus tagadnes *ōjō*-celmiem u. c.).”¹⁴⁰

Šādu fonētisko un morfoloģisko īpatnību sarakstu mēs varam turpināt.

Augšzemnieku dialekta latgaliskajās izlokšnēs, piem., Apukalnā¹⁴¹, Lejasciemā¹⁴², Makašēnos¹⁴³, Skaistā¹⁴⁴ u. c., un Kurzemes izlokšnēs, piem., Kabilē¹⁴⁵,

¹³⁹ Skat. J. E n d z e l ī n s. Piezīmes par Liepājas un Saldus vārdus. FBR XIII (1933), 157.

¹⁴⁰ M. R u d z ī t e. Latviešu dialektoloģija, 24.; skat. arī J. E n d z e l ī n s. Latviešu valodas gramatika, 147–152, 853–854, 881. un 911–912.

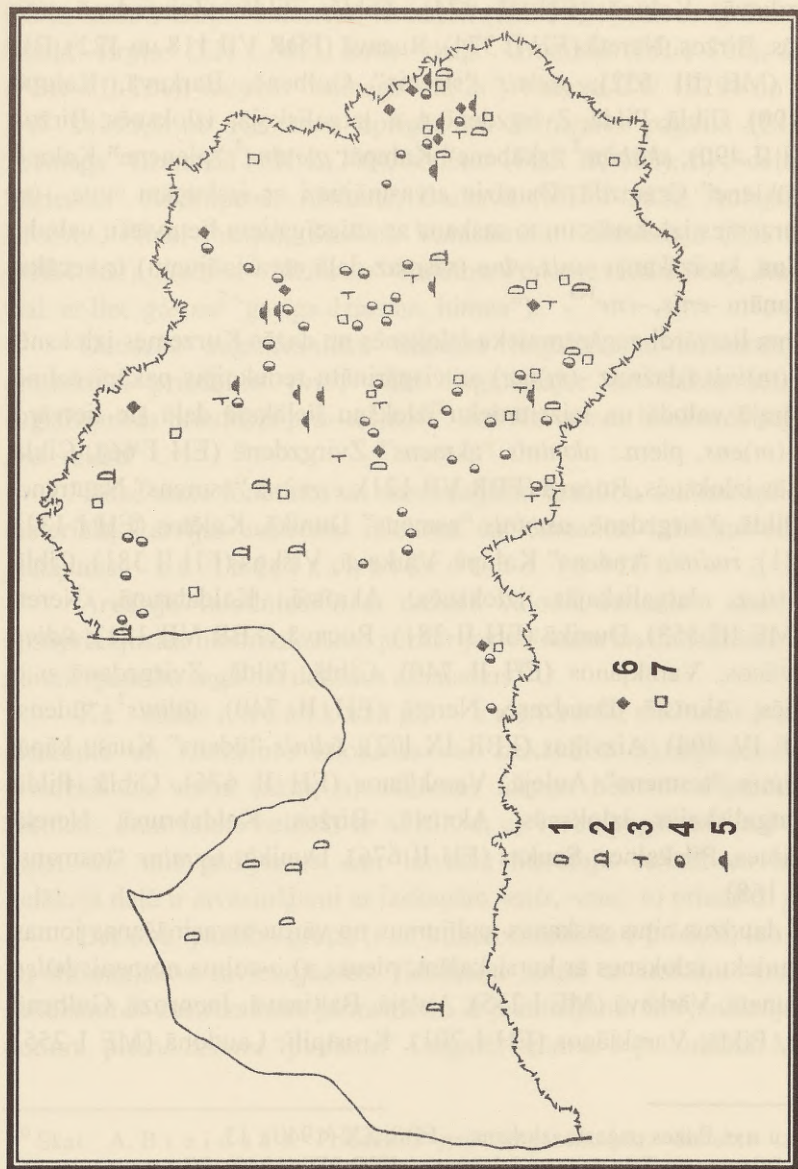
¹⁴¹ Skat. A. Ā b e l e un M. L e p i k a. Par Apukalna izlokšnēm. – FBR VIII (1928), 24–26.

¹⁴² Skat. A. Ā b e l e. Par lejasciemiešu izlokšni. – FBR IV (1924), 42.

¹⁴³ Skat. J. P l ā ķ i s. Daži attīstības posmi latviešu un leišu akcenta vēsturē. – Latvijas Augstskolas raksti, V. Rīgā, 1923, 56.

¹⁴⁴ Skat. L. L a t o v s k s. Skaistas izlokšne. – FBR XV (1935), 36 un 48; E n d z e l ī n s. Latviešu valodas gramatika, 151–152.

¹⁴⁵ Skat. J. P l ā ķ i s. Par latviešu valodas diftongiem. – Latvijas Universitātes Raksti, X. Rīgā, 1924, 159–160. J. Plāķis šajā rakstā, jādūmā, savas dzimtas izlokšnes prosodijas īpatnību – diftongu un diftongisko savienojumu pirmā komponenta pagarinājumu un lauzuma koncentrāciju tajā – nepareizi piedēvē visai latviešu valodai.



Karte Nr. 10. 1 – *bluods*² ‘vadātājs’, *blūodītīes* ‘maldītīes’ u.c.; 2 – *blanda* ‘klaidonis’, *balndītīes* u.c.; 3 – *plepēt* resp. *plepinēt* ‘plāpāt’ u.c.; 4 – *sass* ‘negatavs auglis’ resp. *zasa* ‘negatava oga’ u.c.; 5 – *svārbs*², *švārbātīes* ‘grīloties’ u.c.; 6 – *urska* ‘lūpa’, *vuřsulis* u.c.; 7 – *žvūrgl*² ‘rūkt’, *žvurkstēt* ‘schwirren’ u.c.

Puzē¹⁴⁶, Piltēnē un Zirās¹⁴⁷ diftongu un diftongisko savienojumu pirmais komponents ir pagarināts un lauzums koncentrēts tā beigu daļā. Tāda pati prosodiska īpatnība raksturīga arī žemaišu dialektam¹⁴⁸.

Augšzemnieku izloksnēs un dažās Kurzemes izloksnēs ir sastopami lietvārdu atvasinājumi ar izskaņām *-inis*, *-ine* tais gadījumos, kur latviešu literārajā valodā un ležzemnieku izlokšņu lielākajā daļā ir atvasinājumi ar izskaņām *-enis*, *-ene*, piem.: *ritinis* “ritenis” Barkavā, Kalupē (EH II 374), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. latgaliskajās izloksnēs, Biržos, Neretā (EH II 374), Rucavā (FBR VII 118 un 122), BW 27399 no Cīravas (ME III 532); *sisinis* “sisenis” Gulbenē, Barkavā, Kalupē, Varakļānos (EH II 490), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. latgaliskajās izloksnēs, Biržos, Dunikā, Rucavā (EH II 490); *skābine*² “skābene” Kalupē; *pienine*² “pienene” Kalupē, Pildā; *brūklīne*² “brūklene” Gramzdā. Daudzie atvasinājumi ar izskaņām *-inis*, *-ine* augšzemnieku un Kurzemes izloksnēs un to saskaņa ar attiecīgajiem lietuviešu valodas atvasinājumiem liecina, ka izskaņas *-inis*, *-ine* (vismaz daļā atvasinājumu) ir vecākas par ležzemnieku izskaņām *-enis*, *-ene*¹⁴⁹.

Līdzskaņu celma lietvārdi augšzemnieku izloksnēs un dažās Kurzemes izloksnēs beidzas ar izskaņu *-(m)inis* (dažreiz *-(m)ine*) ar vispārinātu redukcijas pakāpi celmā, kamēr latviešu literārajā valodā un ležzemnieku izlokšņu lielākajā daļā šie lietvārdi beidzas ar izskaņu *-(m)ens*, piem.: *akminis* “akmens” Zvirgzdenē (EH I 66), Ciblā, Pildā u. c. latgaliskajās izloksnēs, Rucavā (FBR VII 121); *esminis* “asmens” Nautrēnos (EH I 370), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, *asminis* “asmens” Dunikā, Kalētos (EH I 131), Rucavā (FBR VII 121); *rudinis* “rudens” Kalupē, Vārkavā, Višķos (EH II 381), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. latgaliskajās izloksnēs, Aknīstē, Kaldabruņā, Neretā (EH II 381), Bārtā (ME III 553), Dunikā (EH II 381), Rucavā (FBR VII 121); *ūdinis* “ūdens” Aulejā, Līvānos, Varakļānos (EH II 740), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. latgaliskajās izloksnēs, Aknīstē, Daudzesē, Neretā (EH II 740), *ūdinis*² “ūdens” Dunikā, Rucavā (ME IV 404), Aizvīķos (FBR IX 102), *ūdinis* “ūdens” Kuršu kāpās (ME IV 404); *tesminis* “tesmens” Aulejā, Varakļānos (EH II 676), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. latgaliskajās izloksnēs, Aknīstē, Biržos, Kaldabruņā, Neretā, BW 28897 no Cesvaines, Pilskalnes, Saukas (EH II 676), Dunikā, *tesmine* “tesmens” Kuršu kāpās (ME IV 168).

Var minēt vēl daudzus citus saskaņas gadījumus no vārdu atvasināšanas jomas, kas apvieno augšzemnieku izloksnes ar kursiskajām, piem.: a) *o*-celma nomeni: *bāls*² “balss” Alūksnē, Kaunatā, Vārkavā (ME I 255), Aulejā, Baltinavā, Jaunrozē, Gulbenē, Laicēnē, Lejasciemā, Pildā, Varakļānos (EH I 201), Krustpilī, Ļaudonā (ME I 255),

¹⁴⁶ Skat. L. K r a u t m a n e. Puzes pagasta izloksne. – FBR XX (1940), 13.

¹⁴⁷ Skat. L. Ē v a l d e. Piltēnes un Ziru pagasta izloksne. – FBR XX (1940), 37.

¹⁴⁸ Skat. В. Г р и н а в е ц к и с. Историческое развитие ударения и интонаций жемайтских говоров литовского языка (в сравнении с латышским). – КСИС, вып. 41. Москва, 1964, 8–9.

¹⁴⁹ J. E n d z e l ī n s. Latviešu valodas gramatika, 298–301; M. R u d z ī t e. Latviešu dialektoloģija, 105 un 316–317.

Lubānā, Meirānos, Aknīstē, Praulienā (EH I 201), *bāls* “balss” Jaunpiebalgā (EH I 201), Kandavā (ME I 255), *bāls*² “balss” Bārtā, Dunikā, Grobiņā, Kalētos, Pūrē, Skrundā, Snēpelē, Džūkstē (EH I 201) (sal. ar liet. *baļsas* “balss”); *debēsi* “debesis” Asūnē, Bērzpilī, Daugavpilī, Skaistā, Varakļānos, Zvirgzdenē, BW 5057 no Ludzas apriņķa, Bebreņē (EH I 313), *debēsas* “debesis” (sic!) Rucavā (FBR VII 121); *dāils*² “daiļš” Lizumā, Vārkavā (ME I 431), *dāils*² “liels” Zvirgzdenē, *dāils*² “ilgs” Bērzgalē, Ciblā, *dāils*² “daiļš” Sausnējā, Krustpilī (ME I 431), Liezērē, Susējā (EH I 302), *daīls* “daiļš” Ērgļos (EH I 302), *daīls* “daiļš” Gramzdā (EH I 302), *dails* “daiļš” Rucavā (FBR VII 121); *vaiņuks* “vainags” (ar *ai*²) Višķos, BW 17294 no Līvāniem un Pildas, BW 24795,3 no Rēzeknes apriņķa un Bērzgales pagasta (EH II 749), *vaiņuks*² “vainags” Gramzdā (EH II 749), Kalētos (FBR IX 103); b) *ē*-celma lietvārds *dziēsme* “dziesma” Andrupenē, Alūksnē, Barkavā (ME I 562), Aulejā, Baltinavā, Liksnā, Līvānos, Pildā, Preiļos, Skaistā, Varakļānos, Kaldabruņā (EH I 364), Vecpiebalgā (ME I 562), *dziēsme*² “dziesma” Kalētos, Pērkonē (EH I 364), Rucavā (FBR VII 121) (sal. ar liet. *giesmē* “garīga dziesma; himna”).

Daudzās augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs saglabāties un ir produktīvs priedēklis *pra-*, citās latgaliskajās un dažās sēliskajās izloksnēs ir saglabājušies priedēkļa *pra-* relikti¹⁵⁰. Arī Kurzemes izloksnēs saglabājušies priedēkļa *pra-* relikti¹⁵¹.

Tātad dažu fonētisko un morfoloģisko īpatnību analīze apliecina to, ko leksikas materiāls, Latvijas austrumu izlokšņu un Kurzemes izlokšņu zināmu tuvību. Rodas jautājums – kā tad izskaidrot šo tuvību?

Areālajā valodniecībā ar dažādu valodu dotumiem daudzkārt pārbaudīta un apstiprinājusies likumsakarība: perifērijas valodām un dialektiem, bieži vien izolētiem, piemīt īpatnība saglabāt dažādus arhaismus¹⁵².

Kā šādus neatkarīgi saglabātus arhaismus Latvijas austrumu un Kurzemes izloksnēs var izskaidrot: a) atgriezenisko morfēmu starp priedēkli un verba sakni; b) nākotnes formas bez *-ī*- iesprauduma I konjugācijas verbiem, kam sakne beidzas ar *s*, *z*, *t*, *d*; c) verbu pagātnes *-avā-* celmus; d) izskaņas *-inis*, *-ine* tais gadījumos, kur latviešu literārajā valodā un ležemnieku izlokšņu lielākajā daļā ir atvasinājumi ar izskaņām *-enis*, *-ene*; e) priedēkli *pra-*¹⁵³.

Bet otra īpatnību grupa (*i* un *u* tautosillabiska *r* priekšā, laužuma vieta diftongos un diftongiskos savienojumos, līdzskaņu celmi ar izskaņu *-(m)inis* resp. *-(m)ine*), salīdzinot ar austrumbaltu pirmvalodu, ir jauninājumi. Šie jauninājumi tāpat kā leksikas dotumi, piem., *azbars* “putraimi” Latgalē, *azbaras* t. p. Lubānā, Meirānos (EH I 191),

¹⁵⁰ Skat. A. Breidaks. Priedēklis *pra-* augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs. – Baltistica, IV (2). Vilnius, 1968, 281–288.

¹⁵¹ Skat. Б. Лаумане, А. Непокупный. К постановке вопроса об атласе морской и рыболовецкой лексики Балтийского моря. – Baltistica, IV (1). Vilnius, 1968, 73.

¹⁵² Skat. Э. Макаев. Проблемы индоевропейской ареальной лингвистики. Москва-Ленинград, 1964, 35.

¹⁵³ J. Endzelīns. Latviešu valodas gramatika, 910–911, 853–854, 880–881, 312–313 un 669.

āzbari “putraimi” Kuršu kāpās (EH I 196), *āzbars* “eine Speise von abgestossener von Hülsen befreiter Gerste (grūdenis)” Nīcā (ME I 18 sub voce *āizbars* 4), *nuba* “jetzt eben” Vārkavā, BW 22217 no Grobiņas apkaimes (ME II 753) un dažas citas izoleksēmas, šķiet, liecina par latgaļu, sēļu un kuršu cilšu kontaktu iespēju tālā pagātnē.

Austrumbaltu ciltis sākotnēji dzīvoja Baltkrievijas un Lietuvas teritorijā¹⁵⁴. Sakarā ar slāvu izceļošanu uz baltu apgabaliem senlatviešu cilšu grupas – kurši, zemgaļi, sēļi un latgaļi m. ē. I gadu tūkstoša otrajā pusē sāka pārvietoties uz ziemeļiem¹⁵⁵, un m. ē. IX–XIII gs. tās jau apdzīvoja Latvijas teritoriju (kurši arī Lietuvas rietumos): kurši dzīvoja rietumos, latgaļi un sēļi – austrumos. Tātad m. ē. I gadu tūkstoša otrajā pusē vairs nebija iespējami tieši kontakti starp sēļiem un latgaļiem, no vienas puses, un kuršiem, no otras puses. Tāpēc jāpieņem, ka latgaļi, sēļi un kurši vēl līdz m. ē. I gadu tūkstoša otrajai pusei dzīvoja kaut kur kaimiņos Lietuvas un Baltkrievijas teritorijā.

K. Būga rakstā “Aisčių praeitis vietų vardų šviesoje” izvirzīja hipotēzi par kuršu un sēļu cilšu valodu tuvību iepretim latgaļu un zemgaļu cilšu valodu tuvībai¹⁵⁶. J. Endzelīns šo K. Būgas hipotēzi apšaubīja¹⁵⁷.

M. Rudzīte savā darbā “Latviešu dialektoloģija” atkal atgriežas pie K. Būgas hipotēzes. Tikai viņa, pamatojoties uz latviešu izlokšņu fonētisko un morfoloģisko īpatnību analīzi, jau runā par visu augšzemnieku (sēlisko un latgalisko) izlokšņu un Kurzemes izlokšņu zināmu tuvību kā kādreizējo latgaļu un sēļu cilšu valodu, no vienas puses, un kuršu cilts valodas, no otras puses, kontaktu atspoguļojumu¹⁵⁸.

Fonētisko un morfoloģisko īpatnību analīze, kā arī leksikas, ieskaitot toponīmiku, dotumi liecina, ka M. Rudzītes hipotēze ir pamatota. Arī etnogrāfija balsta domu par seno kuršu, sēļu un latgaļu iespējamiem kontaktiem. Tā M. Slava savā darbā “Latviešu tautas tērpi” raksta, ka Latgales, Augškurzemes, Dienvidkurzemes un Lietuvas tautas tērpiem, it sevišķi to rotājumam, ir liela līdzība. Vismaz daļēji šī līdzība varētu būt senu tradīciju atblāzma¹⁵⁹.

5. Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgaliskās izlokšnes un lietuviešu valodu aptver 91 leksiskā areālā izoglosa (apmēram 75% no aplūkoto izoleksēmu kopskaita), piem.: la. dial. (latg.) *būds*² “die Wange” Barkavā, Kalupē, Vārkavā, *būds* t. p. BW 21780 no Līksnas, BW 20099 no Līvāniem, BW 11414 no Latgales (ME I 357), Ciblā, Varakļānos, Nautrēnos, Zvirgzdenē, Pas. III 424 no Atašienes (EH I 257), *būds*² “vaigs” Aizkalnē, Pildā u. c. – liet. *būdas* “seja”; la. dial. (latg.) *buts* “ēkas vai celtnes pamats” Aulejā, Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. – liet. *būtas* “dzīvoklis, māja; priekšnams”; la. dial. *grubti* “gefrorene Kotstücke” Līksnā

¹⁵⁴ Skat. B ū g a III 499, 737, 743 un 744.

¹⁵⁵ Skat. V. U r t ā n s. Latvijas iedzīvotāju sakari ar slāviem I g. t. otrajā pusē. – Arheoloģija un etnogrāfija, VIII. Rīgā, 1968, 66.

¹⁵⁶ B ū g a III 733–734.

¹⁵⁷ Skat. J. Endzelīna recenziju par K. Būgas darbu “Lietuvių kalbos žodynas” FBR IV 103.

¹⁵⁸ Skat. M. R u d z ī t e. Latviešu dialektoloģija, 24.

¹⁵⁹ Skat. M. S l a v a. Latviešu tautas tērpi. – Arheoloģija un etnogrāfija, VIII. Rīgā, 1966, 120–121.

(EH I 410) – liet. *grūbtas* “zemes pika, kukurznis”; la. dial. (latg.) *kana*, vārdveidojošā partikula Kalupē, Nīcgalē – liet. *kana*, vārdveidojošā partikula (LKK VI 51)¹⁶⁰; la. dial. *nafts* “eine Art Setznetz” Nautrēnos (ME II 693), *narts* t. p. Aulejā (EH II 5), *nafts* “mazs konusveidīgs tīkls zivju zvejai vai irbju medībām” Ciblā, Pildā, Vārkavā, Zvirgzdenē u. c. – liet. *nārtas* “stūris”; la. dial. (latg.) *sāucēt*² “šķeterēt” Bērzgalē, Viļānos, Zvirgzdenē (EH II 459), Bērzpilī, Ciblā, Makašēnos, Ozolainē, Pildā u. c. – liet. *sūkti* “griezti, vīt”. Izoleksēmas, kas apvieno augšzemnieku dialekta latgaliskās izloksnes un lietuviešu valodu, sadalītas četrās grupās: a) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas – 20; b) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – kursisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas – 3; c) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas – 38; d) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas – 30.

Arī semantikā daudzas parādības apvieno latgaliskās (un daļēji sēliskās) izloksnes ar lietuviešu valodu, piem.: la. dial. (latg.) *arķls* “spīļarkls” Bērzgalē, Ciblā, Kalupē, Pildā, Zvirgzdenē u. c. sal. ar liet. *ārklas* “spīļarkls”, la. dial. (augšz.) *arūods*² “apcirknis” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. sal. ar liet. *arūodas* “labības kaste; klēts, noliktava”, la. dial. *atiēt* “atnākt” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c., *atiēti* “atnākt” Kuršu kāpās (EH I 144) sal. ar liet. *ateīti* “atnākt”, la. dial. (augšz.) *krāsne* “akmeņu kaudze” Zvirgzdenē, Zasā (EH I 645), *krāsne* “no akmeņiem sakrauta pirts krāsns” Bērzgalē (EH I 645), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c., *krāsne* “pirts krāsns” Aulejā, Nautrēnos, Kaldabruņā (EH I 645) sal. ar liet. *krōsnis* “kaudze, grēda; akmeņu grēda; akmeņu krāsns pirtī; krāsns”¹⁶¹.

Tāpat daudzi augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu vārdi pēc formas stāv tuvāk lietuviešu valodai nekā latviešu valodas ležzemnieku izloksnēm, piem., *dadzilis* “ķivulis” Kurmin un liet. *dagīlis* “dadzītis, ciglis” (ME I 429); *lāpinis*² “ielāps” Aulejā un liet. *lopinjys* “ielāps” (EH I 728); *lauztinis* “lauznis” Bērzpilī un liet. *laužtinis* “lauzts” (EH I 728) utt.

Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās izoglosas (kā rāda daži novērojumi, arī izosēmas un izomorfēmas) liecina par latgaļu cilts un lietuviešu (aukštaišu un žemaišu) ilgstošiem un ciešiem kontaktiem¹⁶².

¹⁶⁰ Skat. A. B r e i d a k s. Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu vārdveidojošās partikulas. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1968, Nr. 1, 46.

¹⁶¹ Skat. arī A. B r e i d a k s. Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu leksikas semantiskās īpatnības. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1968, Nr. 6, 52–56.

¹⁶² Jau akad. J. Endzelīns atzīmējis, ka no latviešu valodas dialektiem augšzemnieku dialekts ir vistuvāks lietuviešu valodai, īpaši tās žemaišu dialektam; skat. И. Э н д з е л и н. О родственных отношениях латышских говоров к литовским. С. Петербург, 1909; J. E n d z e l i n s. Latviešu valodas gramatika, 17–18.

B. Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu mantotās dialektālās leksikas vēsturiskie sakari ar senprūšu valodu.

Augšzemnieku dialekta latgaliskās izlokšnes un senprūšu valodu aptver 11 leksiskās areālās izoglosas.

1. La. dial. (latg.) *brava* “uzacs” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. – liet. *bruvīs*, *brūvē* “uzacs” – pr. *wubri* “skropsta” (varbūt ar metatēzi no **bruvi*, skat. Endz. SPV 277).

2. La. dial. (latg.) *buts* “ēkas vai celtnes pamats” Aulejā, Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. – liet. *būtas* “dzīvoklis, māja; priekšnams” – pr. *buttan*, *butten* “māja” (Endz. SPV 155).

3. La. dial. *gràust*² “poltern, donnern” Barkavā, Vārkavā (ME I 639), Nautrēnos, Varakļānos (EH I 399); *gràust*² “rūkt (par pārkonu)” Aulejā, Izvaltā, Kalupē, Kapiņos, Līksnā, Makašēnos, Ozolainē, Rundēnos, Tilžā, Višķos (VLI mat.); *gràuzt*² “rūkt (par pārkonu)” Andrupenē, Barkavā, Līvānos, Nautrēnos, Sakstagalā, Stirnienē, Vārkavā, Viļānos (VLI mat.); *graūzt* “rūkt (par pārkonu)” Maltā (VLI mat.); *gràudēt*² “rūkt (par pārkonu)” Alūksnē (ME I 638); *grudināt* “rollen (vom Donner)” Barkavā, Rēznā, Zvirgzdenē (EH I 410), *grudināt* “rūkt (par pārkonu)” Brigos, Kaunatā (VLI mat.), Ciblā, Pildā, *grudinēt* “rūkt (par pārkonu)” Nautrēnos, Varakļānos (EH I 410), Bērzgalē, Galēnos, Makašēnos, Ružinā (VLI mat.) – *gràust*² “poltern, donnern” Krustpilī (ME I 639), Aknīstē, Kaldabruņā, Sarkaņos (EH I 399); *gràust*² “rūkt (par pārkonu)” Dignājā, Lašos, Rubeņos, Slatē (VLI mat.); *graūst* “rūkt (par pārkonu)” Kaplavā (VLI mat.); *gràuzt*² “rūkt (par pārkonu)” Aiviekstē, Asarē, Bebreņē, Dvietē, Kurcumā, Ļaudonā, Patkulē, Prodē, Ritē, Rubeņos, Susējā, Zalvē, Zasā (VLI mat.); *graūzt* “rūkt (par pārkonu)” Mārcienā, Sērenē, Vārnavā (VLI mat.); *grauduôt* “rollen (vom Donner)” Saikavā, BW 28818 var. no Tirzas (EH I 399); *grauslis* “pērkons” Ilūkstē (EH I 399) – *gràuzt* “rūkt (par pārkonu)” Rankā, (ar *au*) Stelpē, Taurkalnē, Vecumniekos (VLI mat.) – *graūst* “poltern, donnern” Blīdienē (ME I 639); *graūzt* “rūkt (par pārkonu)” Ciecērē (VLI mat.) – *graūst*² “poltern, donnern” Aizputes apkaimē, *graūst* t. p. Dunikā, *graust* t. p. BW 33704,2 no Grobiņas apkaimes (ME I 639); *graūst*² “rūkt (par pārkonu)” Kalētos, *graūzt*² t. p. Kursīšos, *graūzt* t. p. Nīgrandā, Purmsātos (VLI mat.) – liet. *grīausti* “rūkt (par pārkonu)” (ME I 639) – pr. *engrandīwings* “žēlsirdīgs” (ME I 639).

4. La. dial. *maūt* “untertauchen, schwimmen” Bērzgalē, Līksnā, Līvānos, Varakļānos, Zvirgzdenē (EH I 787); *maūt* “peldēt” Aulejā, Baltinavā, Barkavā, Bērzpilī, Brigos, Ciblā, Dagdā, Ezerniekos, Galēnos, Kalupē, Kapiņos, Kaunatā, Krāslavā, Līvānos, Makašēnos, Maltā, Mērdzenē, Nirzā, Ozolainē, Rundēnos, Ružinā, Sakstagalā, Skaistā, Stirnienē, Vārkavā, Viļakā, Viļānos, Višķos, Zvirgzdenē (VLI mat.), Pildā, *màut*² t. p. Andrupenē, Asūnē, Izvaltā, Līksnā, Naujenē, Rēznā (VLI mat.); *maut* “untertauchen, schwimmen” Vecgulbenē (EH I 787); *maut* “peldēt” Kārsavā (VLI mat.); *īemaūt* “hineinschwimmen” Varakļānos (ME II 43); *maūdātiēs* “peldēt” Nautrēnos, *màudātiēs*² t. p. Tilžā (VLI mat.); *mūdātiēs* t. p. Aizkalnē – *maūt* “untertauchen, schwimmen” Aknīstē, Cesvainē, Kaldabruņā, Praulienā, Saikavā,

Sarkaņos, Sunākstē (EH I 787); *maūt* “peldēt” Aiviekstē, Asarē, Dignājā, Mārcienā, Medņos, Mēmelē, Saukā, Zasā (VLI mat.), *màut*² t. p. Dvietē, Kalsnavā, Krapē, Lašos, Ļaudonā, Mētrienā, Pilskalnē, Ritē, Sāvienā, Susējā (VLI mat.); *maut* “untertauchen, schwimmen” Pilskalnē (EH I 787), Saukā, Zasā, Mēmelē, Neretā, Liepkalnē, BW 8457,7 var. no Lubānas (ME II 570); *maūtiēs* “um die Wette schwimmen” Sausnējā (ME II 570); *samaūt* “zusammenschwimmen” Krustpilī, *samaūt* “eine gewisse Strecke schwimmen” Biržos (ME III 681); *maūdētiēs*² “peldēt” Slatē, *mūdātiēs* “peldēt” Rubeņos (VLI mat.); *pamaudāt* “ein wenig schwimmen” Bebrenē (EH II 154); *māudlītiēs*² “peldēt” Kurcumā (VLI mat.); *mūdētiēs* “baden” Sēlpilī (ME II 677), *mūdētiēs* t. p. Viesītē (EH I 838); *samūdēt* “eine gewisse Zeit hindurch schwimmen” Meirānos (ME III 691); *mūdināt* “schwimmen lassen, schwimmen” Ābeļos (ME II 677) – *maūtiēs* “untertauchen” Lielrendā (ME II 570) – liet. *māudyti* “peldēt” (ME II 570 un 680) – pr. *aumūsnan* “mazgāšanu” (ME II 570 un 680).

5. La. dial. *pads* “der Estrich” Alūksnē (ME III 18), Aulejā, Baltinavā, Bērzgalē, Galgauskā, Liepnā, Mālpupē, Pildā, Varakļānos, Zvirgzdenē, Apukalnā, Jaunrozē (EH II 128); *pads* “māla kuls” Lejasciemā (Zemzare Val. liec. 114); *pads* “māla grīda istabā, rijā, piedarbā” Ciblā, Litenē; *pads* “die Schuhsohle” Aulejā, Skaistā (EH II 128) – *pads* “der Estrich” Kaldabruņā, Lubānā, *pads* “die Schuhsohle” Kaldabruņā (EH II 128) – *pads* “der Estrich” Vecpiebalgā (ME III 18), Jaunpiebalgā (EH II 128) – liet. *pādas* “zole, pazole; māla klons; krāsns klons” (ME III 18) – pr. *pedan* “lemesis”.

6. La. dial. *palāicēt*² “ein wenig aufsparen, aufbewahren” Līksnā, Nīcgalē (EH II 147) – *palāicēt* “ein wenig aufsparen, aufbewahren” Zasā, *palāicēt*² t. p. Kaldabruņā (EH II 147) – *palāicēt* “ein wenig warten; (von jem.) leihen” Rucavā (EH II 147) – liet. *palaikyti* (EH II 147) – pr. *polāikt* “palikt” (Fraenkel 372).

7. La. dial. *prapult* “zu Grunde gehen, umkommen” Pas. II 145 no Viļāniem, Varakļānos (ME III 377), Līksnā, Preiļos, (ar *uļ*) Aulejā (EH II 312); *prapult* “pazust” Baltinavā (Rudzīte LIT 93), Kalupē (Reķēna 142); *prapult* “pazust, iet bojā” Aizkalnē, Ciblā, Pildā, Vārkavā, Zvirgzdenē u. c. – *prapult*² “zu Grunde gehen, umkommen” Kaldabruņā, Aknīstē (EH II 312) – *prapult* “zu Grunde gehen, umkommen” Kuršu kāpās, *prapūlis* “verloren” Bārtā (EH II 312) – liet. *prapūlti* (ME III 377) – pr. *prapolis* “bada dzeguze” (Endz. SPV 234).

8. La. dial. *sādināt* “pflanzen” Varakļānos (ME III 801) – *sādināt* “pflanzen” Pilskalnē pie Ilūkstes (ME III 801) – liet. *sodinti* (ME III 801) – pr. *saddina* “liek, stāda, stata”, *ensadints* “ielikts” (Fraenkel 855).

9. La. dial. (latg.) *strēnas* “ciskas” Kurmin 8 (EH II 587) – liet. *strēnos* “ciskas” (EH II 587) – pr. *stranay* (jālasa *strannay* vai *strainay*) “ciskas” (Fraenkel 921).

10. La. dial. (latg.) *trapinēt* “mīdīties, sist ar kājām pie zemes” Kalupē; *trepinēt* “spārdīties” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *tripināt* “lēkāt” Aizkalnē, Vārkavā; *tripinēt* “trippeln” Bērzgalē (EH II 695) – liet. *trapinēti* “grūst ar kājām, sist ar kājām pie zemes”, *tripinēti* “tipināt” (Būga I 489, Fraenkel 1111 un 1125) – pr. *trapt* “mīt, mīdīt” (Fraenkel 1111).

11. La. dial. *urska* “lūpa” Galgauskā (ME IV 308); *vuřsulis* “cilvēks, kas ātri un neskaidri runā” Vārkavā (ME IV 677); (*v*)*uřsulis* “cilvēks, kas ātri un neskaidri runā

(sakarā ar nepietiekamu lūpu atvērumu)” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē; *vuřsulis* “ātras dabas cilvēks” Alūksnē (R. Kr. XV 144); *vursuřuot* “undeutlich sprechen” Mērdzenē, Pildā (ME IV 677) – *ursku uzmet* “būt dusmīgam; izlikties nopietnam” Liepkaļnē (ME IV 308) – *urskulis* “gespitzter Mund” U. (La. gr. 174. §), *savilkt lūpas urskulī* Lugažos – *uřska* “lūpa” Bauskā (ME IV 308) – pr. *warsus* “lūpa” (ME IV 308).

Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu (– sēlisko izlokšņu – Vidzemes leļzemnieku izlokšņu – vidus dialekta zemgalisko izlokšņu – kursisko izlokšņu – lietuviešu valodas) – senprūšu valodas leksisko areālo izoglosu tabula.

Latviešu valoda							
	A	V	V	K	L	S	V
	u	i	z	u	i	e	ā
Augšzemnieku	g	d	d	r	e	n	r
dialekta	ř	z	u	s	t	p	d
	z	e	s	a	i	u	u
	e	k	l	s	v	ū	
latgalisko	m	ā	e	d	i	k	i
izlokšņu	n	s	s	e	ā	e	š
	i	s	a	k	š	u	i
vārdi	e	l	l	ā	u	v	m
	k	z	e	s	i	v	e
	u	l	j	k	z	v	
		o	z	t	i	l	o
	d	k	e	a	z	o	d
	i	s	m		l	k	o
	a	n	n		o	s	d
	l	e	i		k	n	a
	e	s	e		s	e	
	k		k		n	s	
	t	u		e			
	a			s			
	1	2	3	4	5	6	7
<i>brava</i> (Et. 21)						+	+
<i>buts</i> (Et. 25)						+	+
<i>grāust</i> ² (Et. 45)	+	+?	+?	+	+	+	+
<i>maūt</i> (Et. 82)	+				+	+	+
<i>pads</i> (Et. 90)	+	+?				+	+
<i>palāicēt</i> ² (Et. 91)	+				+	+	+
<i>prupult</i> (Et. 102)	+				+	+	+
<i>sādināt</i> (Et. 110)	+					+	+

<i>strēnas</i> (Et. 128)					+	+	ide.
<i>trepinēt</i> (Et. 137)					+	+	baltu
(v) <i>uřsulis</i> (Et. 153)	+	+	+?			+	baltu- slāvu?

Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu un senprūšu valodas leksisko areālo izoglosu nav daudz¹⁶³. Šīs izoglosas apvieno ne tikai augšzemnieku dialekta latgaliskās izlokšnes un senprūšu valodu, bet arī lietuviešu valodu (izņēmums ir 11. izoglosa) un daļēji arī citas latviešu valodas izlokšņu grupas. Nav nevienas leksiskās areālās izoglosas, kas aptvertu tikai augšzemnieku dialekta latgaliskās izlokšnes un senprūšu valodu. Bez tam jāatzīmē, ka lielākā daļa vārdu, kas veido augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu un senprūšu valodas leksiskās areālās izoglosas, ir indoeiropiešu cilmes (izņēmums ir tikai divi vārdi).

Ir arī viena morfoloģiska izoglosa, kas apvieno augšzemnieku dialekta latgaliskās un sēliskās izlokšnes ar senprūšu valodu. Latviešu valodas augšzemnieku dialektā un senprūšu valodā saglabājusies īpatnēja aorista 3. personas forma: la. dial. *bē* “bija” un pr. *be* “war” pretstatā liet. dial. *bū* “bija” un skr. *abhūt* “bija”. Sengrieķu valodā un baznīcas slāvu valodā bija pārstāvētas abas aorista formas: gr. *ἔφύη* un *ἔφῶ* “kļuva”, bazn. sl. *бѣ* “bija” un *бѣ* “bija”, pie kam pirmajai formai bija imperfekta nozīme. Abām šīm aorista formām ir ide. cilme: la. dial. *bē* “bija”, pr. *be* “war” bazn. sl. *бѣ* “bija”, gr. *ἔφύη* no ide. **bhūēt* un liet. dial. *bū* “bija”, bazn. sl. *бѣ* “bija”, gr. *ἔφῶ* “kļuva”, skr. *abhūt* “bija” no ide. **bhūt*¹⁶⁴.

Lietuviešu valodnieks K. Būga pieļauj kontaktu iespēju starp latgaļu un senprūšu ciltīm mūsu ēras sākumā¹⁶⁵. Pagaidām savāktie augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu mantotās dialektālās leksikas materiāli neļauj konstatēt nevienu leksisku izoglosu (innovāciju), kas apvienotu tikai latgaliskās izlokšnes un senprūšu valodu. Visas iepriekš minētās izoglosas ir arhaismi, kas mantoti no ide. un baltu pirmvalodas un tātad nevar droši apliecināt latgaļu un senprūšu cilšu kontaktus, kaut arī neizslēdz šādu kontaktu iespēju.

C. Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu mantotās dialektālās leksikas vēsturiskie sakari ar slāvu valodām.

Baltu-slāvu leksikas kopības slāni pētījuši daudzi valodnieki: A. Brikners¹⁶⁶, K. Būga¹⁶⁷, J. Endzelīns¹⁶⁸, K. O. Falks¹⁶⁹, M. Fasmers¹⁷⁰, E. Frenkelis¹⁷¹, V. Maheks¹⁷², J. Otremskis¹⁷³, F. Slavskis¹⁷⁴, R. Trautmanis¹⁷⁵ u. c.

¹⁶³ Tomēr nav neiespējams, ka šādu izoglosu ir bijis daudz vairāk, tikai tās nav iespējams konstatēt, jo valodnieku rīcībā nav pilnīgu ziņu par senprūšu leksiku.

¹⁶⁴ Skat. И. К а з л а у с к а с. Остатки формы 3-го лица аориста и имперфекта в балтийских языках. – ВЯ, 1962, № 6, 92–98 un Фасмер I 141, 257. M. Fasmers bazn. sl. *бѣ* “bija”, gr. *ἔφύη* un pr. *be* “war” atzīst par ide. imperfekta **bhūēt* refleksiem.

¹⁶⁵ Skat. baltu cilšu izvietojuma karti Būga III 732.

¹⁶⁶ A. B r ü c k n e r. Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa, 1957.

¹⁶⁷ K. B ū g a. Rinkiniai raštai. I–III. Vilnius, 1958–1961.

J. Endzelīns konstatējis pāri par 200 baltu-slāvu vārdu¹⁷⁶.

Pēc zviedru valodnieka K. O. Falka domām, kopējo vārdu skaits baltu un slāvu valodās sasniedz 1600, bet sevišķa nozīme, risinot baltu-slāvu problēmu, ir 300 vārdiem, kas ir t i k a i slāvu un baltu valodās. Tie ir vārdi, kas nav sastopami citās indoeiropiešu valodās vai arī kuriem šajās divās valodu grupās ir sevišķa nozīme. K. O. Falks atzīst, ka šo "izņēmuma" vārdu piederība pie abām valodu grupām, to senā formālā un semantiskā līdzība pierāda baltu-slāvu kopīgo attīstību¹⁷⁷.

Pakāpeniski uzkrājas jauns materiāls, kas ļauj precizēt tradicionālos uzskatus par baltu-slāvu leksikas sakariem. Pēdējā laikā komparatīvistī pētī tikai baltu-slāvu leksikas attiecības kopumā, bet arī konkretizē šo abu valodu grupu leksikas vēsturiskos sakarus, t. i., pētī baltu-dienvidslāvu, austrumbaltu-bulgāru utt. leksiskās areālās izoglosas.

Padomju valodnieki V. Iljičs-Svitičs, S. Bernšteins un O. Trubačovs izvirzījuši hipotēzi, saskaņā ar kuru dažiem slāvu pirmvalodas dialektiem, salīdzinot ar pārējiem, varēja būt ciešāki sakari ar baltu valodām. Citiem vārdiem sakot, tie varēja būt pārejas dialekti starp slāvu un baltu valodām. Domājams, ka no šiem pārejas dialektiem vēlāk attīstījušās dienvidslāvu valodas. Pēc V. Iljiča-Svitiča, S. Bernšteina un O. Trubačova domām, tie slāvu pirmvalodas dialekti, kas vēlāk kļuva par pamatu dienvidslāvu valodām, aizņēma slāvu teritorijas ziemeļu perifēriju un robežojās ar baltu dialektiem. Savu hipotēzi šie zinātnieki pamato ar daudzām neapšaubāmām izoleksēmām (V. Iljičs-Svitičs dod 5 leksiskās areālās izoglosas, S. Bernšteins – 7 un O. Trubačovs – 42, no tām 23 baltu-bulgāru un maķedoniešu valodu leksiskās areālās izoglosas un 19 baltu-serbu-horvātu un slovēņu valodu leksiskās areālās izoglosas)¹⁷⁸.

Tagad pievērsīsimies to leksisko areālo izoglosu analīzei, kuras aptver latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgaliskās izloksnes un slāvu valodas. Atkarībā no tā,

¹⁶⁸ И. Э н д з е л и н. Славяно-балтийские этюды. Харьков, 1911.

¹⁶⁹ IV международный съезд славистов. Материалы дискуссии, т. II. Москва, 1962, 433.

¹⁷⁰ M. V a s m e r. Russisches etymologisches Wörterbuch, I–III. Heidelberg, 1953–1958.

¹⁷¹ E. F r a e n k e l. Die baltischen Sprachen. Ihre Beziehungen zueinander und zu den Schwesteridiomen als Einführung in die baltische Sprachwissenschaft. Heidelberg, 1950 un E. F r a e n k e l. Litauisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg-Göttingen, 1962 skk.

¹⁷² V. M a c h e k. Recherches dans le domaine du lexique balto-slave. Brno, 1934.

¹⁷³ Я. С. О т р е м б с к и й. Славяно-балтийское языковое единство. ВЯ, 1954, № 5, 27–42; № 6, 28–46. u. c. minētā autora darbi.

¹⁷⁴ F. S ł a w s k i. Słownik etymologiczny języka polskiego. Krakow, 1952 skk.

¹⁷⁵ R. T r a u t m a n n. Baltisch-slavisches Wörterbuch. Göttingen, 1923.

¹⁷⁶ И. Э н д з е л и н. Славяно-балтийские этюды, 192–200 un И. Э н д з е л и н. Древнейшие славяно-балтийские языковые связи. – VLIR II.

¹⁷⁷ IV международный съезд славистов. Материалы дискуссии, т. II, 433.

¹⁷⁸ Skat. IV международный съезд славистов. Материалы дискуссии, т. II, 436–437; С. Б. Б е р н ш т е й н. Очерк сравнительной грамматики славянских языков, 73–75 un О. Н. Т р у б а ч е в. О составе праславянского словаря. (Проблемы и задачи). – Славянское языкознание Доклады советской делегации. V международный съезд славистов. Москва, 1963, 189–195.

cik plašs ir šo izoglosu areāls baltu valodās, tās sadalītas trīs grupās: a) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – lietuviešu valodas – slāvu valodu leksiskās areālās izoglosas, b) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – lietuviešu valodas – slāvu valodu leksiskās areālās izoglosas, c) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – slāvu valodu leksiskās areālās izoglosas.

I. Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – lietuviešu valodas – slāvu valodu leksiskās areālās izoglosas.

1. *pragarība* “rijība” Rugājos (V. Martuža), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē – *pragars* “ein Gieriger, der man nicht satt machen kann” Augškurzemē (ME III 376) – liet. dial. *prāgaras* “rīma” Dusetās, Linkmenē (Būga I 495) – kr. *прожѡра* “rīma”, bkr. *прожар* “rīma”, ukr. *прожѣра* “rīma”, č. *prožrat* “aprīt, norīt” (skat. Et. 101).

2. *trukāt* “lēni rikšot” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē, *trukšīnāt* “lēni rikšot” Aizkalnē (R. Vilcāne), Vārkavā (M. Dzene), Ciblā, Pildā u. c. – *trukšīnāt* “lēni rikšot” A. Upītīm no Skrīveriem (EH II 698) – liet. *trūkti* “медлить, мешкать”, *trāukti* “тянуть; отправляться” (Būga I 449 un Fraenkel 1130) – kr. *трыцуть* “lēni rikšot (par dzīvniekiem); jāt, braukt rikšiem; iet, skriet sīkiem un ātriem soļiem (par cilvēku)” (skat. Et. 139).

3. *visad* “immer” Vārkavā, Zvirgzdenē (ME IV 621), Rēznā, Rugājos (EH II 789) – *visad* “immer” Kaldabruņā, Meirānos (ME IV 621), Aknīstē (EH II 798) – liet. *visadā* “vienmēr” (ME IV 621) – sl. **vъxoda* > bulg. *възда*, sh. *вазда*, č. *vezda* (Vasmer I 235–236, Фасмер I 362) (skat. Et. 148).

II. Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – lietuviešu valodas – slāvu valodu leksiskās areālās izoglosas.

1. *maudāt* “mocīt”(?) Zvirgzdenē (EH I 785), *apmauds* “Ärger, Unmut” Preiļos (EH I 100) – liet. *apmaudyti* “kaitināt”, *āpmaudas* “skumjas, īgnums, dusmas”, *maūsti* “truli sāpēt; kvēli vēlēties kaut ko; būt īgnam” (EH I 100 un 785, Fraenkel 420) – bulg. *муден* “lēns, tūlīgs, nevīžīgs”, kr. *модеть* “novājēt, dilt”, po. *mdlić* “novājināt”, č. *mdlíti* “novājināt” (Fraenkel 420) (skat. Et. 80).

2. *nafts* “eine Art Setznetz” Nautrēnos (ME II 693), *nafts* “mazs konusveidīgs tīkls zivju zvejai vai irbju medībām” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē – liet. *nārtas* “stūris” (ME III 692) – bkr. *нерет* “więcierz”, kr. dial. *нерѣт, неретѡ, нѡром* “murda, ventera veids” (skat. Et. 86).

3. *sàucēt*² “šķeterēt” Bērzgalē, Viļānos, Zvirgzdenē (EH II 459), Ciblā, Pildā – liet. *sūkti* “griezt, vīt” – kr. *сукать* “šķeterēt”, *сучуть* “šķeterēt”, č. *soukati* t. p. u. c. (skat. Et. 115).

4. *šūst* “sich sträuben, sich emporheben (vom Haar od. von Federn)” Aulejā (EH II 659) – liet. *šiūsti* “sabozties, sacelties stāvus (par matiem vai spalvām)” (EH II 659) – h. *susmat* “sajauc matus” (Fraenkel 659) (skat. Et. 133).

III. Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – slāvu valodu leksiskās areālās izoglosas.

1. *atasi* “ilkšu streņģes” Aizkalnē (R. Vilcāne), Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē – po. *otosa* “sznur łączący oś z hołobłą”, bkr. *amóca* “(в телеге) тяж”, kr. dial. *omóca* “верёвка от конца передней оси к концу оглобли, для оборота передка” (skat. Et. 7).

2. *cēdrs*² “ranzig” Latgalē (ME I 376) – slov. *čád* “dūmi, tvans”, č. *čad* “krāsns tvans, dūmi” (ME I 376) (skat. Et. 26).

3. *rūcis*² “strauts” Ciblā, Kaunatā, Liepnā, Nirzā, Rēznā (VLI mat.), Pildā, Zvirgzdenē u. c.; *rūcis*² “dūksnājs mežā” Litenē (Z. Kubuliņa); *rūcītis*² “strautiņš” Bērzgalē, Mērdzenē, Nautrēnos, Vīksnā, Viļakā (VLI mat.) – č. *ručej* “Schnellbach” (ME III 566 sub voce *rūce*²), po. *ruczaj* “strauts”, kr. *pyčéū* t. p. (skat. Et. 107).

Ne visas latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – slāvu valodu leksiskās izoglosas ir vienāda vecuma. Visvecākās šķiet I 1, II 1, II 3, III 2 un III 4 izoglosas: la. dial. (latg.) *cēdrs*² “ranzig” – sl. **kēd-* (> slov. *čád* “dūmi, tvans”, č. *čad* “krāsns tvans”, kr. *чад* “dūmi, tvans, dvinga”, bkr. *чад* t. p.); la. dial. (latg.) *maudāt* “mocīt”(?), *apmauds* “Ärger, Unmut” – liet. *apmaudyti* “kaitināt”, *āpmaudas* “skumjas, dusmas, īgnums”, *maūsti* “truli sāpēt; kvēli vēlēties kaut ko; būt īgnam” – bulg. *муден* “lēns, tūļīgs, nevīžīgs”, kr. *модеть* “novājēt, dilt”, po. *mdlić* “novājināt”, č. *mdlíti* t. p.; la. dial. (latg.) *pragarība* “rijība” – la. dial. (sēl.) *pragars* “ein Gieriger, der man nicht satt machen kann” – liet. dial. *prāgaras* “rīma” – kr. *прожора* “rīma”, bkr. *прожар* t. p., ukr. *прожєра* t. p., č. *prožrat* “aprit”, sh. *прождрль ивац* “rīma”; la. dial. (latg.) *rūcis*² “strauts; dūksnājs mežā” – sl. **ruk-ěj* (kr. *pyčéū* “strauts”, po. *ruczaj* t. p., č. *ručej* “Schnellbach”)¹⁷⁹; la. dial. (latg.) *sāucēt*² “šķeterēt” – liet. *sūkti* “šķeterēt” – sl. **sukati* “šķeterēt” (kr. *сукать* “šķeterēt”, *сучіть* t. p., č. *soukati* t. p., po. *sukać* t. p.)¹⁸⁰. Šīs izoglosas norāda uz ļoti senu kontaktu iespēju starp senajiem latgaļiem un slāviem. Tā kā šo izoglosu areāls aptver austrumslāvu, rietumslāvu un dienvidslāvu valodas, tad domājams, ka tās radušās vēl slāvu pirmvalodas laikmetā¹⁸¹.

Otra leksisko izoglosu grupa (II 4 un I 3) attiecināma uz laiku, kad slāvu pirmvalodas dialekti jau bija pietiekami nošķīrušies cits no cita: la. dial. (latg.) *šūst* “sich sträuben, sich emporheben (vom Haar od. von Federn)” – liet. *šiūsti* “sabozties, sacelties stāvus (par matiem vai spalvām)” – h. *susmat* “sajauc matus”; la. dial. (latg.) *visad* “immer” – la. dial. (sēl.) *visad* “immer” – liet. *visadā* “vienmēr” – sl. **vъxoda* (> bulg. *възда*, sh. *вазда*, č. *vezda*). Šīs izoglosas interesantas tai ziņā, ka atspoguļo baltu valodu sakarus ar to slāvu pirmvalodas dialektu, no kura vēlāk attīstījās

¹⁷⁹ Skat. arī A. B r ü c k n e r. Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa, 1957, 467.

¹⁸⁰ Skat. arī O. H. T p y б а ч е в. Формирование древнейшей ремесленной терминологии в славянских и некоторых других индоевропейских диалектах. – Этимология. Исследования по русскому и другим языкам. Москва, 1963, 20.

¹⁸¹ Pēc S. Bernšteina domām, slāvu pirmvaloda sāka diferencēties dialektos pēdējos gadsimtos pirms mūsu ēras. Mūsu ēras 1.–2. gs. slāvu pirmvalodā jau bija divi dialekti, skat. С. Б. Б е р н ш т е й н. Очерк сравнительной грамматики славянских языков, 66–75. Tātad jādomā, ka pirmā izoleksēmu grupa radusies līdz mūsu ēras sākumam.

dienvidslāvu valodas¹⁸².

Un beidzot – trešā leksisko izoglosu grupa (I 2, II 2 un III 1) ir visjaunākā: la. dial. (latg.) *atasi* “ilkšu streņģes” – kr. dial. *omóca* “верёвка от конца передней оси к концу оглобли, для оборота передка”, bkr. *amóca* “(в телеге) тяж”, ro. *otosa* “sznur łączący os z hołobłą”; la. dial. (latg.) *nařts* “mazs konusveida tīkls zivju zvejai vai irbju medībām” – liet. *nártas* “stūris” – kr. dial. *nepēm, nepetó, nórom* “murda, ventera veids”, bkr. *nepem* “więcierz”; la. dial. (latg.) *trukât, trukřinât* “lēni rikřot” – la. dial. (sēl.) *trukřinât* “lēni rikřot” – kr. *mpycúть* “lēni rikřot (par dzīvniekiem); jât, braukt rikřiem; iet, skriet sīkiem un âriem soļiem (par cilvēku)”. Šīs izoglosas atspoguļo kontaktus ar austrumslāviem un poļiem. Tās radušās, sākot ar m. ē. I gadu tūkstoša otro pusi¹⁸³.

Secinājumi

1. Augšzemnieku dialekta latgaliskās un sēliskās izlokšnes aptver 86 leksiskās areālās izoglosas (apmēram 71% no aplūkoto izoglosu kopskaita), piem.: la. dial. (latg.) *drūksts*² “Rüge, Strafe, tadelnde Verwarnung” Vārkavā, Lizumā u. c. (ME I 506) – la. dial. (sēl.) *drūksts*² “Rüge, Strafe, tadelnde Verwarnung” Lazdonā (ME I 506); la. dial. (latg.) *kàldans*² “mager” Varakļānos, Vārkavā u. c. (ME II 140) – la. dial. (sēl.) *kaldans* “mager” Zasā u. c. (ME II 140); la. dial. (latg.) *lizîka* “karote” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. – la. dial. (sēl.) *lizîga* “karote” Zasā (EH I 745) u. c.; la. dial. (latg.) *màule*² “das Innere der *ratu rumba*” Varakļānos, Vārkavā (ME II 569), *màule*² “ratu rumba” Aulejā, Zvirgzdenē (EH I 786), Preiļos u. c. – la. dial. (sēl.) *màule*² “das Innere der *ratu rumba*” Sausnējā (ME II 569), *màule*² “ratu rumba” Aknīstē, Kaldabruņā, Sunākstē (EH I 786); la. dial. (latg.) *pelîss* “die untere Lindenrinde, die zu Matten gebraucht wird” Nautrēnos, Varakļānos (ME III 197), Aulejā (EH II 221) – la. dial. (sēl.) *pelîses, pelîsi* “die untere Lindenrinde, die zu Matten gebraucht wird” Neretā (ME III 197); la. dial. (latg.) *riepē*² “die Reihe” Varakļānos (ME III 546 un EH II 379); *riepē*² “linu kūlīši (salikti rindā pa divi)” Šķilbēnos – la. dial. (sēl.) *riepē* “die Reihe” Lubānā (ME III 546 un EH II 379); la. dial. (latg.) *trūops*² “posms, der Teil des Halmes zwischen zwei Knoten, eine Abteilung zwischen zwei Punkten überhaupt” Varakļānos (ME IV 253), Aulejā (EH II 700) – la. dial. (sēl.) *trūops*² “posms, der Teil des Halmes zwischen zwei

¹⁸² Skat. arī С. Б. Бернштейн. Очерк сравнительной грамматики славянских языков, 73–75.

¹⁸³ Skat. arī В ū г а III 749–750 un J. E n d z e l ī n s. Ievads baltu filoloģijā. Rīgā, 1945, 36. J. Endzelīns gan domā, ka sakari starp baltu un slāvu valodām bija pārtrūkuši no 1500. g. pr. m. ē. līdz m. ē. 800. g. Tomēr, kā rāda V. Iljiča-Svitiča, S. Bernšteina un O. Trubačova pētījumi, pēdējos gadsimtos pirms mūsu ēras un mūsu ēras I–II gs. starp baltu un slāvu valodām pastāvēja intensīvi sakari, skat. IV международный съезд славистов. Материалы дискуссии, т. II, 436–437; С. Б. Бернштейн. Очерк сравнительной грамматики славянских языков, 31–37 un 65–75 un О. Н. Трубачев. О составе праславянского словаря. (Проблемы и задачи). – Славянское языкознание Доклады советской делегации. V международный съезд славистов, 189–195.

Knoten, eine Abteilung zwischen zwei Punkten überhaupt" Biržos, Meirānos (ME IV 253) un daudzas citas izoglosas.

Leksiskās areālās izoglosas, kas apvieno augšzemnieku dialekta latgaliskās un sēliskās izlokšnes, sadalītas četrās grupās: a) augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas (20); b) augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu leksiskās areālās izoglosas (3); c) augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas (38); d) augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu leksiskās areālās izoglosas (25). Liekas, ka vecākas ir tās leksiskās izoglosas, kas apvieno augšzemnieku dialekta latgaliskās izlokšnes ar sēliskajām izlokšnēm, kursiskajām izlokšnēm un lietuviešu valodu, kamēr tās izoglosas, kas aptver tikai augšzemnieku dialekta latgaliskās un sēliskās izlokšnes, visumā ir jaunākas. Tomēr dažas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu areālās izoleksēmas, piem., *gasts* "viesis", var būt arī mantotas no baltu resp. indoeiropiešu pirmvalodas.

Latgalisko un sēlisko izlokšņu semantikā un frazeoloģijā arī vērojama zināma saskaņa, piem., *griēzt* "griezt; zāģēt" Ciblā, Pildā u. c. latgaliskajās izlokšnēs un *griēzt* "griezt; zāģēt" sēliskajās izlokšnēs (skat. EH I 409); *bāba nuokrita nuo cepļa* "sievai piedzima bērns" Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē un *meita nuokrituse nuo luōma* "meitai piedzimis ārļaulības bērns" Aknīstē (skat. EH I 767).

Tāpat leksikas un semantikas (tāpat kā fonētikas un morfoloģijas) dotumi liecina par latgalisko un sēlisko izlokšņu īpašu tuvību iepretim citiem latviešu valodas dialektiem. Šī tuvība vismaz daļēji mantota no latgaļu un sēļu cilšu valodām. To pašu apliecina arī arheoloģija.

2. 18 areālās izoleksēmas, kas aptver augšzemnieku dialektu un daļu Vidzemes ležzemnieku izlokšņu, iesniedzas tikai Vidzemes ležzemnieku apgabala austrumu joslā, t. i., pārejas izlokšnēs starp augšzemnieku un ležzemnieku apgabaliem, un proti: *aizbara* vai *aizbaru putra* Vecpiebalgā (ME I 18), *aizbari* "putraimi" Rankā (EH I 8); *apauga* "ein junger Wald auf ehemaligem Ackerland; ein Wäldchen zwischen Äckern" Jaunpiebalgā (EH I 72); *bierduot* "Garn durch den Weberkamm ziehen" Vecpiebalgā (ME I 306); *citad* "sonst, zu anderer Zeit" Ogrē, Vecpiebalgā (EH I 275); *galdīt* "schälen" Kurmenē (EH I 379); *grāuzt* "rūkt (par pārkonu)" Rankā, (ar *aū*) Stelpē, Taurkalnē, Vecumniekos (VLI mat.); *griēznis* "kālis" Jumpravā, *griēznis*² t. p. Plāterē (VLI mat.); *megzt* "stricken" Jaunpiebalgā (ME II 591); *pads* "der Estrich" Vecpiebalgā (ME III 18), Jaunpiebalgā (EH II 128); *patmaļas* "vēja vai ūdens dzirnavas" Vecpiebalgā, *tautu dzirnavas nevarēju kā patmalu kustināt* BW 22484 no Rankas (ME III 123); *rūostiēs*² "posties" [En.?] Drustos (ME III 582); *sala* "sādža (ja purvs apkārt)" Taurkalnē (VLI mat.); *sliznēt* "unsonst warten" [En.?] Bruknā (ME III 934); *āvīgs* "albern, geckenhaft" Dzērbenē (ME I 245), *āvītiēs* "dummes Zeug reden, sich albern gebärden" Rankā (EH I 196), Drustos, *āvītiēs* t. p. Raunā u. c. Vidzemē (ME I 245); *kakaža* "eine kleine Fichte mit knieförmig gebogenem Wurzelende, die zur Verbindung der *pakši* zweier Gebäude dient" Rankā (EH I 576), *kakaža* "eine krumme Deichsel bei den alten Flachsmaschinen" Jaunpiebalgā (ME II

37), *kakaža* "ein Netz" Dzērbenē, Taurenē, Vecpiebalgā (ME II 137), Jaunpiebalgā (EH I 576), *kakažas* "zvejas rīks" Palsmanē, Grundzālē, Cirgaļos, Vijciemā (AE IV 172); *plepināt* "brodeln (von kochender Grütze)" Smiltenē (ME III 337); *svārbuot* "hangend sich bewegen" Jaunpiebalgā (ME III 1144), *švārbuotiēs* "(sch)wanken" Vecpiebalgā, *stabs švārbuojas* Smiltenē (ME IV 114). Šie vārdi Vidzemes leļzemnieku izloksnēs skaidrojami ar augšzemnieku dialekta ietekmi.

Tā kā Vidzemes vidus izlokšņu pamatā ir zemgaļu cilts valoda, tad sekojošie vārdi, kuru areāls aizsniedz arī Vidzemes leļzemnieku apgabala rietumu daļu, bet kuri nav sastopami vidus dialekta zemgaliskajās izloksnēs, būtu skaidrojami ar latgalisko (un varbūt arī sēlisko?) superstrātu: *diēndārzs*² "ein Viehgarten, der ein Jahr als solcher, das andere Jahr als Gemüsegarten benutzt wird" Lielsalacā (EH I 327); *aplikšus*, *aplikšu runāt* Rūjienā (ME I 102), *apliņkus* "mit Umweg, Umschweif, indirekt" Rankā (sal. ar *aplinkš* "mit Umweg, Umschweif, indirekt" Adulienā EH I 98); *kāitētiēs*² "spielen, charmieren, necken, tändeln" Drustos (ME II 136), Vecpiebalgā (EH I 575), *kaitētiēs* t. p. Lugažos; *sass* "unreif" Lielvārdē (EH II 450), *sass* "die unreife Frucht (od. Beere)" Suntažos, Smiltenē, Lieljumpravā (ME III 745), *sass*, -s, t. p. Rankā (EH II 450), *zasis* "negatavs auglis, oga" Alojā, Mazsalacā, Svētcieņā, *brāļi māsu pārdevuši par ābuolu zasinām* BW 15524 var. no Salacas un Mazsalacas (ME IV 692), *zasa* "nenogatavojusies oga" Braslavā, Vilzēnos; *žvurkstēt* "schwirren" Āraišos, Limbažos, Rūjienā, (ar *ur*) Trikātā (ME IV 848); *urskulis* "gespitzter Mund" U., *savilkt lūpas urskulī* Lugažos. Šī leksisko areālo izoglosu interpretācija saskan arī ar arheoloģijas dotumiem, kas apliecina latgaliskus elementus Vidzemes leļzemnieku novada zemgaliskajā materiālajā kultūrā.

3. Tikai deviņas leksiskās areālās izoglosas apvieno latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgaliskās izloksnes un vidus dialekta zemgaliskās izloksnes (apmēram 7,4% no aplūkoto izoglosu kopskaita), piem.: *birds*² "Weberkamm" Bērzgalē, Nautrēnos, Pildā, Zvirgzdenē (ME I 297) un EH I 220) – *birdes* "Webergestell" Mēmelē (EH I 220) – *biŕde*² "Webergestell" Rundālē, Vecsaulē, *biŕdi*² "Webergestell" Mežotnē, Svitenē (ME I 297); *kāļ*² "während" Aulejā (EH I 600) – *kāleiŕ*² "bis, solange als" Bauskā (ME II 190), Bērsmuižā, Elejā u. c. (EH I 600) – liet. *kōl(ei)* "līdz kuram laikam, cik ilgi; līdz, līdz kamēr" (EH I 600 un Fraenkel 280); *krāipans*² (lamu vārds, ar kuru pārākais pāļā vājāko) Alūksnē (ME II 256) – *kraipīt* "verziehen, krümmen" Mežotnē (ME II 256) – liet. *kreipti* "griezt, vērst, grozīt", *kraipyti* "šurp un tur grozīt, virzīt" (ME II 256); *slūins*² "ein Herumtreiber; ein nachlässiger Mensch" Alūksnē (ME III 941) – *sluīnis*² "wer der Arbeit ausweicht" [En.?] Bauskā (ME III 941) – *sluināt* "nachlässig, die Füße schleppend gehen" Vērgaļos (ME III 491) – liet. *šlūina* "телепень" (ME III 941); *tāļ*² "so lange, unterdessen" Aulejā (EH II 671) – *tāleiŕ*² "tik tālu, līdz tai vietai" Zālītē, *tāleiŕ*² "pa to laiku" Bauskā (ME IV 144) – liet. *tōl(ei)* "līdz tai vietai, tik ilgi".

Arī salīdzinot augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu fonētiskās un morfoloģiskās īpatnības ar citiem latviešu valodas dialektiem, visvairāk līdzības šīm īpatnībām var atrast augšzemnieku dialekta sēliskajās izloksnēs un tad kursiskajās izloksnēs, bet vismazāk Zemgales un Vidzemes leļzemnieku izloksnēs. Tāpēc

nepamatota liekas K. Būgas doma par zemgaļu un latgaļu cilšu valodu tuvību iepretim sēļu un kuršu cilšu valodu tuvībai. Valodas fakti liecina, ka zemgaļu cilts valoda stāvēja tālāk no latgaļu cilts valodas nekā sēļu un kuršu cilšu valodas.

4. Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgaliskās izloksnes un kursiskās izloksnes aptver 28 leksiskās areālās izoglosas, kas sastāda 23% no visu aplūkoto izoglosu kopskaita, piem.: *azbars* “putraimi” Kārsavā (ME I 233), Baltinavā, Barkavā, Nautrēnos, Pildā, Skaistā, Varakļānos u. c. (EH I 191) – *azbaras* “putraimi” Lubānā, Meirānos (EH I 191) u. c. – *āzbars* “ein Grützkorn” Pl. Kur., *āzbari* “putraimi” Pl. Kur. (EH I 196), *āzbars* “eine Speise von abgestossener von Hülsen befreiter Gerste (grūdenis)” Nīcā (ME I 18 *āzbars* 4); *nuba* “jetzt eben” Vārkavā (ME II 753) – *nuba* BW 22217 (Grobiņas apkaimē); *sliznēt* “siekalas rīt; kāri skatīties, kā cits ēd; laizīties” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē – *slisnēt* “unsonst warten” [En.?] Āronu Matīsam (no Bērzaunes) (ME III 934) – *sliznēt* “schlāmmen, kneipen” Vidiņa vārdnīcā (ME III 934); *trikmīenis*² “Aufregung” Varakļānos (EH II 694), *trikminis* “troksnis, tracis” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. – *trikmins* “der Lärm (das Lachen, Schreien, Tanzen) in der Schenke” [En.?] Gulbenē (Kurzemē) (ME IV 235) un daudzas citas izoglosas. Šīs izoglosas sadalāmas grupās: 1) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas (20); 2) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – kursisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas (3); 3) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu leksiskās areālās izoglosas (3); 4) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – kursisko izlokšņu leksiskās areālās izoglosas (2).

Ja visas latgalisko un kursisko izlokšņu izoleksēmas aptvertu arī lietuviešu valodu, tad lietuviešu valodu varētu iedomāties par šo izoglosu areāla epicentru, bet latgaliskās un kursiskās izloksnes – par perifēriju. Tomēr ir 3 areālās izoleksēmas, kas aptver tikai latgaliskās, sēliskās un kursiskās izloksnes, un 2 izoleksēmas, kas aptver tikai latgaliskās un kursiskās izloksnes. Šīs piecas leksiskās izoglosas liecina par tiešu kontaktu iespēju starp latgaļu, sēļu un kuršu cilšu valodām. Arī toponīmika, fonētika, morfoloģija un etnogrāfija apliecina šādu kontaktu iespēju.

9.–13. gs. un pēc tam starp kuršiem, no vienas puses, un latgaļiem-sēļiem, no otras puses, vairs nebija iespējami tieši kontakti. Tāpēc jāpieņem, ka augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu leksiskās areālās izoglosas (arī toponīmikas, fonētikas un morfoloģijas dati) liecina par latgaļu-sēļu un kuršu kontaktiem tai laikā, kad šīs ciltis vēl dzīvoja kaut kur kaimiņos Lietuvas un Baltkrievijas teritorijai.

5. Augšzemnieku dialekta latgaliskās izloksnes un lietuviešu valodu aptver 91 leksiskā areālā izoglosa (apmēram 75% no aplūkoto izoglosu kopskaita, piem.: la. dial. (latg.) *būds*² “die Wange” Barkavā, Kalupē, Vārkavā (ME I 357), Ciblā, Nautrēnos, Varakļānos, Zvirgzdenē (EH I 257), Pildā u. c. – liet. *būdas* “seja” (ME I 357); la. dial. (latg.) *buts* “ēkas pamats” Aulejā, Pildā u. c. – liet. *būtas* “dzīvoklis; māja; priekšnams”; la. dial. (latg.) *driksna* “der Regenbogen” Baltinavā, Viļakā (ME I 499) – liet. *drignis* “varavīksne; mēness apdārzs” (ME I 499); la. dial.

(latg.) *kana* (vārdveidojošā partikula) Kalupē (L. Kancāne), Nīcgalē (L. Zukule) – liet. *kana* (vārdveidojošā partikula, skat. LKK VI 51); la. dial. (latg.) *kūone*² “gandrīz” Kalupē (Reķēna 298) – liet. *kuonē* “tikko ne, tik tikko ne; bezmaz, gandrīz”; la. dial. (latg.) *maudāt* “mocīt, vārdzināt” (?) Zvirgzdenē (EH I 785), *apmauds* “Ärger, Unmut” Preiļos (EH I 100) – liet. *āpmaudas* “skumjas” (EH I 100), *apmaudyti* “kaitināt” (EH I 785); la. dial. (latg.) *nafts* “mazs konusveidīgs tīkls zivju zvejai vai irbju medībām” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. – liet. *nārtas* “stūris” (Būga II 298 un 505, ME II 693); la. dial. (latg.) *sāucēt*² “šķeterēt” Bērzgalē, Viļānos, Zvirgzdenē (EH II 459), Ciblā, Pildā u. c. – liet. *sūkti* “griezt, vīt”; la. dial. (latg.) *spāts* “saules stars” Varakļānos (ME III 981) – liet. *spitulys* “Stern auf der Tierstirn” (ME III 981); la. dial. (latg.) *strāps*² “schnell” Varakļānos (ME III 1084) – liet. *stropūs* “uzcītīgs, mundrs”; la. dial. (latg.) *šūst* “sich sträuben, sich emporheben (vom Haar od. von Federn)” Aulejā (EH II 659) – liet. *šiūsti* “sabozties, sacelties stāvus (par matiem vai spalvām)” (EH II 659); la. dial. (latg.) *tipt*² “nīkt no neēšanas, bada” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. – liet. *stipti* “nobeigties; badoties; (dial.) mirt; salt” (Fraenkel 908) un daudzas citas izoglosas. Šīs izoglosas sadalāmas pa grupām: 1) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas (20); 2) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – kursisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas (3); 3) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas (38); 4) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas (30).

Arī semantikā daudzas parādības apvieno latgaliskās (un daļēji sēliskās) izlokšnes ar lietuviešu valodu, piem.: la. dial. (latg.) *ařkls* “spīļarkls” sal. ar liet. *ārklas* “spīļarkls”, la. dial. (augšz.) *arūods*² “apcirknis” sal. ar liet. *arūodas* “labības kaste; klēts, noliktava”, la. dial. (augšz.) *krāsne* “akmeņu kaudze; no akmeņiem sakrauta pirts krāsns” sal. ar liet. *krōsnis* “kaudze, grēda; akmeņu grēda; akmeņu krāsns pirtī” utt.

Tāpat daudzi augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu vārdi pēc formas stāv tuvāk lietuviešu valodai nekā latviešu valodas ležzemnieku izlokšņiem, piem.: la. dial. (latg.) *dadzilis* “ķivulis” Kurmin un liet. *dagilis* “dadzītis, ciglis” (ME I 429); la. dial. (latg.) *lāpinis*² “ielāps” Aulejā un liet. *lopinys* “ielāps” (EH I 728); la. dial. (latg.) *lauztinis* “lauznis” Bērzpīlī un liet. *laužtinis* “lauzts” (EH I 728) utt.

Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās izoglosas (kā rāda daži novērojumi, arī izosēmas un izomorfēmas) liecina par latgaļu cilts un lietuviešu (aukštaišu un žemaišu) ilgstošiem un ciešiem kontaktiem.

6. Augšzemnieku dialekta latgaliskās izlokšnes un senprūšu valodu apvieno 11 leksiskās areālās izoglosas, piem.: la. dial. (latg.) *brava* “uzacs” Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē – pr. *wubri* “skropsta” (varbūt ar metatēzi no **bruwi*, skat. Endz. SPV 277); la. dial. (latg.) *buts* “ēkas vai celtnes pamats” Aulejā, Pildā u. c. – pr. *buttan*, *buten* “māja” (Endz. SPV 155); la. dial. (latg.) *strēnas* “ciskas” Kurmin 8 – pr. *straunay* (jālasa *strannay* vai *strainay*) “ciskas” (Fraenkel 921) un citas izoglosas.

Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu un senprūšu valodas leksisko areālo izoglosu nav daudz, kaut gan nav neiespējams, ka šādu izoglosu ir bijis daudz vairāk, tikai tās nav iespējams konstatēt, jo valodnieku rīcībā nav pilnīgu ziņu par senprūšu leksiku. Šīs izoglosas apvieno ne tikai augšzemnieku dialekta latgaliskās izlokšnes un senprūšu valodu, bet arī lietuviešu valodu un daļēji arī citas latviešu valodas izlokšņu grupas. Nav nevienas leksiskās areālās izoglosas, kas aptvertu tikai augšzemnieku dialekta latgaliskās izlokšnes un senprūšu valodu.

Lietuviešu valodnieks K. Būga pieļauj kontaktu iespēju starp latgaļu un senprūšu ciltīm mūsu ēras sākumā. Pagaidām savāktie augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu mantotās dialektālās leksikas materiāli neļauj konstatēt nevienu leksisku izoglosu (innovāciju), kas apvienotu tikai latgaliskās izlokšnes un senprūšu valodu. Visas 11 izoglosas ir arhaismi, kas mantoti no indoeiropiešu un baltu pirmvalodas un tātad nevar droši apliecināt latgaļu un senprūšu cilšu kontaktus, kaut arī neizslēdz šādu kontaktu iespēju.

7. Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu un slāvu valodu leksiskās areālās izoglosas sadalītas trīs grupās: 1) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – lietuviešu valodas – slāvu valodu leksiskās areālās izoglosas (3); 2) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – lietuviešu valodas – slāvu valodu leksiskās areālās izoglosas (4); 3) latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – slāvu valodu leksiskās areālās izoglosas (3).

Ne visas latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – slāvu valodu leksiskās izoglosas ir vienāda vecuma. Visvecākās šķiet sekojošās izoglosas: la. dial. (latg.) *çèdrs*² “ranzig” (ME I 376) – sl. **kēd-* (slov. *čád* “dūmi, tvans”, č. *čad* “krāsns tvans”, kr. *чад* “dūmi, tvans, dvinga”; la. dial. (latg.) *maudāt* “mocīt” (?) (EH I 785), *apmauds* “Ärger, Unmut” – liet. *apmaudyti* “kaitināt” (EH I 785), *āpmaudas* “skumjas, īgnums, dusmas” (EH I 100) – bulg. *муден* “lēns, tūļīgs, nevīžīgs”, kr. *модеть* “novājēt, dilt”, po. *mdlić* “novājināt”, č. *mdlíti* “novājināt” (Fraenkel 420); la. dial. (latg.) *pragarība* “rijība” – la. dial. (sēl.) *pragars* “ein Gieriger, der man nicht satt machen kann” (ME III 376) – liet. dial. *prāgaras* “rīma” (Būga I 495) – kr. *прожóra* “rīma”, bkr. *прóжар* “rīma”, ukr. *прожéра* “rīma”, č. *prožrat* “aprit”, sh. *прождрльвица* “rīma”; la. dial. (latg.) *rūcis*² “strauts” – sl. **ruk-*ēj (kr. *ручѣи* “strauts”, po. *ruczaj* “strauts”, č. *ručej* “Schnellbach”); la. dial. (latg.) *sàucēt*² “šķeterēt” (EH II 459) – liet. *sùkti* “šķeterēt” – sl. **sukati* “šķeterēt” (kr. *сукать* “šķeterēt”, č. *soukati* “šķeterēt”, po. *sukać* “šķeterēt”). Šīs leksiskās areālās izoglosas norāda uz ļoti senu kontaktu iespēju starp senajiem latgaļiem un slāviem. Tā kā šo izoglosu areāls aptver austrumslāvu, rietumslāvu un dienvidslāvu valodas, tad domājams, ka tās radušās vēl slāvu pirmvalodas laikmetā.

Otra leksisko izoglosu grupa attiecināma uz laiku, kad slāvu pirmvalodas dialekti jau bija pietiekami nošķīrušies cits no cita: la. dial. (latg.) *šūst* “sich sträuben, sich emporheben (vom Haar od. von Federn)” (EH II 659) – liet. *šiūsti* “sabozties, sacelties stāvus (par matiem vai spalvām)” (EH II 659) – h. *susmat* “sajauc matus” (Fraenkel 659); la. dial. (latg.) *visad* “immer” (ME IV 621 un EH II 789) – la. dial.

(sēl.) *visad* “immer” (ME IV 621 un EH II 789) – liet. *visadā* “vienmēr” – sl. **въхода* (> bulg. *възда*, sh. *вазда*, č. *vezda*) (Vasmer I 235–236). Šīs izoglosas interesantas tai ziņā, ka atspoguļo baltu cilšu valodu sakarus ar to slāvu pirmvalodas dialektu, no kura vēlāk attīstījās dienvidslāvu valodas.

Un beidzot – trešā leksisko areālo izoglosu grupa ir visjaunākā: la. dial. (latg.) *atasi* “ilkšu streņģes” – kr. dial. *omóca* “верёвка от конца передней оси к концу оглобли, для оборота передка”, bkr. *amóca* “(в телеге) тяж”, ro. *otosa* “sznur łączący oś z hołobłą”; la. dial. (latg.) *nařts* “mazs konusveida tīkls zivju zvejai vai irbju medībām” – liet. *nártas* “stūris” – kr. dial. *nepēm*, *перетó*, *нóром* “murda, ventera veids”, bkr. *перет* “więcierz”; la. dial. (latg.) *trukât*, *trukšinât* “lēni rikšot” – la. dial. (sēl.) *trukšinât* “lēni rikšot” (EH II 698) – kr. *трусúть* “lēni rikšot (par dzīvniekiem); jāt, braukt rikšiem; iet, skriet sīkiem un ātriem soļiem (par cilvēku)”. Šīs izoglosas atspoguļo latgaļu kontaktus ar austrumslāviem un poļiem. Tās radušās, sākot ar m. ē. I gadu tūkstoša otro pusi.

Nobeigums

Disertācijas pamatā ir leksikas materiāli, kas ekscerpēti no K. Barona “Latvju dainām”, P. Šmita “Tautas dziesmām”, K. Mīlenbana un J. Endzelīna “Latviešu valodas vārdnīcas”, Filologu biedrības rakstiem, A. Reķēnas disertācijas par Kalupes izloksni, kā arī paša autora savāktie, daudzu skolotāju, studentu u. c. iesniegtie izlokšņu materiāli. Tā kā visu šajā darbā aplūkoto vārdu izplatību latvieša izloksnēs nebija iespējams pārbaudīt, tad var rasties šaubas par trešajā nodaļā izdarītajiem secinājumiem. Tomēr šīs šaubas mazina divi apstākļi.

Pirmkārt, noskaidrojot, no kurām vietām iesūtītas tautasdziesmas, kuru leksikas piemēri minēti disertācijā, kā arī izmantojot latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālus (atbildes uz 203., 219., 390., 416., 447., 473., 497., 499., 501., 507., 508., 514., 571., 592., 596., 597., 598., 612., 645., 648., 651. un 664. jautājumu) un iztaujājot daudzus filologus par attiecīgu vārdu izplatību latviešu valodas dialektos, varēja kontrolēt leksisko izoglosu areāla pareizību. Pēc šādas pārbaudes tikai dažos gadījumos bija nepieciešamas nebūtiskas korektīvas.

Otrkārt, areālo izoleksēmu interpretācija saskan ar fonētikas un morfoloģijas dotumiem. Nereti šo interpretāciju balsta arī arheoloģijas un etnogrāfijas atziņas.

Tas rada pārliecību, ka trešajā nodaļā izdarītie secinājumi visumā ir droši. Tomēr vēlreiz jāuzsver: kamēr nebūs izpētīta visu baltu valodu mantotā dialektālā leksika un noteikti tās vēsturiskie sakari, tikmēr šā darba trešās nodaļas secinājumiem būs zināmā mērā hipotētisks raksturs.

Saīsinājumi
Saīsinājumi literatūras citējumos

- A. – Austrums, zinības un rakstniecības mēnešraksts. 1885–1906.
- Adolphi – H. Adolphi. Erster Versuch einer kurzverfasseten Anleitung zur lettischen Sprache. Mitau, 1685.
- AE – LPSR ZA Vēstures institūta rakstu krājumi “Arheoloģija un etnogrāfija”.
- Anekd. – P. Birkerts un M. Birkerta. Latvju tautas anekdotes. Jelgavā, 1925.
- Aps. – Apsīšu Jēkabs (no Lizuma).
- A. f. sl. Ph. – Archiv für slavische Philologie. Herausgegeben von V. Jagić. Berlin, 1876 skk.
- Austr. – A. Austrīņš (no Piebalgas).
- Baranowski I – A. Baranowski. Litauische Mundarten, Bd. I.
- BB – Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen. Herausgegeben von Dr. Adalbert Bezzenberger (und Dr. W. Prellwitz). Götting, 1877–1906.
- Berneker – E. Berneker. Slavisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, 1908–1913.
- Bezzenberger LDS – A. Bezzenberger. Lettische Dialektstudien. Göttingen, 1885.
- Bielenstein Holz. – A. Bielenstein. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. St. Petersburg, 1907–18.
- Bielenstein L. Spr. – A. Bielenstein. Die lettische Sprache. Berlin, 1863–4.
- Biel. U. – Vārdi, ko A. Bīlenšteins ierakstījis savā Ulmaņa vārdnīcas eksemplārā.
- Birkerts Latv.sakāmv., Birk. Sakāmv. – Latviešu sakāmvārdi un parunas. 1927.
- Bl. – vārdu saraksts Bīlenšteina Lettische Sprache, I, 51–77.
- БРС – Белорусско-русский словарь. Под ред. К. К. Крапивы.
- Brückner – A. Brückner. Słownik etymologiczny języka polskiego.
- Būga – K. Būga. Rinkiniai raštai, I–III.
- Būga KS – K. Būga. Kalba ir senovė. Kaunas, 1922.
- B. Vēst. – Baltijas Vēstnesis. 1869–1906.
- BW – Kr. Barons un H. Wissendorffs. Latwju dainas, I–VI.
- Даль – В. Даль. Толковый словарь живого великорусского языка, I–IV.
- Dressel – Gantz kurze Anleitung zur Lettischen Sprache, aus Tages Licht gegeben von Georgio Dressel. Riga, 1685.
- Dzimt. V. – Dzimtenes Vēstnesis. 1907–1917.
- E. – Elbingas vokabulārs.
- EH – J. Endzelīns un E. Hauzenberga. Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīcai, I–II.
- Elger Dict. – Elger. Dictionarium Polono-Latino-Lottavicum. Vilnae, 1683.
- [En. ?] – J. Endzelīns šaubās par kāda vārda nozīmi.
- Endz. BV – J. Endzelīns. Baltu valodu skaņas un formas.
- Endz. SPV – J. Endzelīns. Senprūšu valoda.

- Etn. – Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem. Dienas Lapas pielikums, I–IV. Rīgā, 1891–1894.
- Ev. – Evangelia und Episteln. Königsberg, 1587.
- Evang. 1753 – Evangelia toto anno singulis dominicis et festis diebus (latgaliešu dialektā).
- Фасмер – М. Фасмер. Этимологический словарь русского языка, I–II.
- FBR – Filologu biedrības raksti, I–XX.
- Fil. mat. – Filoloģijas materiāli. Rīgā, 1933.
- Fraenkel – E. Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch.
- G. g. – Gada grāmata.
- IF – Indogermanische Forschungen. Zeitschrift für indogermanische Sprach – und Altertumskunde, herausgegeben von Karl Brugmann und Wilhelm Streitberg. Strasburg, 1892 skk.
- Jauns. – J. Jaunsudrabiņš (no Neretas).
- Jušk. – Юшкевичъ. Литовский Словарь. СП, 1904 skk.
- Kat. Kal. – Daugavas katoļu kalendārs. 1900 sk.
- KLV – Krievu-latviešu vārdnīca. Rīgā, 1950.
- Konv. – Dravnieka izdotā Konversācijas vārdnīca.
- Konv.² – R.L.B. Der. gr. nodaļas izdotā Konversācijas vārdnīca.
- КСИС – Краткие сообщения Института славяноведения.
- Kurmin – J. Kurmin. Słownik Polsko-łacinsko-łotewski.
- KZ – Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen. Band 1–40, Gütersloh, 1852–1907; Band 41 skk., Göttingen, 1907 skk.
- L. – Lange. Lettisch-deutsches Lexikon. 1773.
- LA – Latviešu Avīzes. 1822–1915.
- La. gr. – J. Endzelīns. Latviešu valodas gramatika. Rīgā, 1951.
- Latg. – Latgalīti. Politiskais, sabiedriskais un literariskais zemnieku nedeļas laikrosts. 1920–1926.
- Лат. предл. – И. Эндзелин. Латышские предлоги, I–II.
- Latv. val. jautājumi. – Latviešu valodas teorijas un prakses jautājumi. Rīgā, 1967.
- LKK – Lietuvių kalbotyros klausimai (Lietuvos PSR ZA Lietuviešu valodas un literatūros institūta raksti).
- LKV – Latviešu konversācijas vārdnīca, I–XXI. Rīgā, 1927–1940.
- LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas, I–VII. Vilnius, 1941–1966.
- LLD – Litauische und lettische Drucke des 16. Jahrhunderts, herausgeg. von A. Bezzenberger. Göttingen, 1874–1884.
- LLV – A. Bojāte un V. Subatnieks. Lietuviešu-latviešu vārdnīca. Rīgā, 1964.
- Lng. – Langius. Lettisch-deutsches Wörterbuch (manuskripts).
- LP – Lerchis-Puškaitis. Latviešu tautas (teikas un) pasakas. 1891 skk.
- LPSR VV – J. Endzelīns. Latvijas PSR vietvārdi, 1. d., 1.–2. sēj. Rīgā, 1956–1961.
- L.t.d. – A. Bielenšteins. Latviešu tautas dziesmas. Leipciģā, 1874–1875.
- Mag. – Magazin, herausgeg. von der lettisch-literarischen Gesellschaft. 1828 skk.

- Manz. – Mancelius.
- Manz. Lettus. – Mancelius. Lettus. 1638.
- Manz. Post. – Mancelius. Postille. 1653.
- ME – K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. I–IV.
- Мейе. Введ. – А. Мейе. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. Москва-Ленинград, 1938.
- Möller – H. Möller. Vergleichendes indogermanisch-semitisches Wörterbuch. Göttingen, 1911.
- MWM – Mājas Viesa Mēnešraksts. 1895–1905.
- Otrębski – J. Otrębski. Gramatika języka litewskiego, I un III.
- Pas. – P. Šmits. Latviešu pasakas un teikas, I–XV. Rīgā, 1925–1937.
- Petersson Het. – H. Petersson. Studien über die idg. Heteroklise. Lund, 1921.
- Pl. Kur. – J. Plāķis. Kursenieku vārdi Latvijas Universitātes Rakstos, XVI, 97–124.
- Plūd. – Vilis Plūdonis.
- Pokorny – J. Pokorny. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, I. Bern-München, 1959.
- Преображенский – А. Г. Преображенский. Этимологический словарь русского языка, I–II.
- ПРС – Польско-русский словарь. Под ред. М. Ф. Розвадовской.
- Реформатский Введ. – А. А. Реформатский. Введение в языкознание. Москва, 1967.
- Reķēna – A. Reķēna. Kalupes izloksne (Fonētika. Morfoloģija. Leksika). Kandidāta disertācija.
- Rīt. LLV – J. Rīteris. Lietuviski-latviska vārdnīca.
- R. Kr. – Rīgas Latviešu biedrības Zinātņu komitejas Rakstu krājums.
- R. Kr. E. – Rakstu krājums. Veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei. Rīgā, 1959.
- Rudzīte LD – M. Rudzīte. Latviešu dialektoloģija. Rīgā, 1964.
- Rudzīte LIT – M. Rudzīte. Latviešu izlokšņu teksti. Rīgā, 1964.
- СГГЯ – Сравнительная грамматика германских языков, т. I.
- Sk. Do. – Skolas Dorzs. 1909.
- Skuju Fr. – Skuju Frīdis?
- Славянское языкознание – О. Н. Трубачев. О составе праславянского словаря. (Проблемы и задачи). – Славянское языкознание. Москва, 1963, 159–199.
- Sławski – F. Sławski. Słownik etymologiczny języka polskiego.
- Spr. – Sprōģa (no Pļaviņām) uzrakstīti vārdi ar krievisku tulkojumu.
- Срезневский – И. И. Срезневский. Материалы для словаря древнерусского языка, I–III. Москва, 1958.
- СРНГ – Словарь русских народных говоров.
- СРЯ – Словарь русского языка, I–IV. Москва, 1957–1961.
- St. – Stender. Lettisches Lexikon. 1789.

- Strods Par. vōrdn. – Strods. Pareizraksteibas vōrdneica. 1933.
 T. dz. – Tautas dziesmas (P. Šmita redakcijā), I–IV.
 Trautmann – R. Trautmann. Baltisch-slavisches Wörterbuch. Göttingen, 1923.
 U., Ulm. – Ulmann. Lettisch-deutsches Wörterbuch. 1872.
 U. b. – Universālā bibliotēka.
 Ulanowska Łotysze – Ulanowska Łotysze Inflant Polskich. Kraków, 1891–1892.
 Vasmer – N. Vasmer. Russisches etymologisches Wörterbuch, I–III.
 Vid. – Vidiņa (no Turlavas) latv.-krieviska vārdnīca manuskriptā.
 ВЯ – Вопросы языкознания.
 VLI mat. – ZA Valodas un literatūras institūta latviešu izlokšņu materiāli.
 VLIR – Latvijas PSR ZA Valodas un literatūras institūta Raksti.
 ВСЯ – Вопросы славянского языкознания.
 Walde – A. Walde un J. Pokorny. Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, I–III.
 Zb., Zbiór – Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. Kraków.
 Zemzare Val. liec. – D. Zemzare. Valodas liecības par Lejasciema novadu. Rīgā, 1940.
 Z.f.sl.Ph. – Zeitschrift für slavische Philologie.

Saīsinājumi valodu un dialektu nosaukumos

- | | |
|-----------|---|
| a. | – austrum- |
| alb. | – albāņu valoda |
| an. | – angļu valoda |
| arm. | – armēņu valoda |
| as. | – angļu-sakšu valoda |
| augšz. | – latviešu valodas augšzemnieku dialekts |
| av. | – avesta |
| bazn. sl. | – baznīcas slāvu (senslāvu) valoda |
| bkr. | – baltkrievu valoda |
| bret. | – bretoņu valoda |
| bulg. | – bulgāru valoda |
| č. | – čehu valoda |
| dial. | – dialekta resp. izloksnes forma |
| fr. | – frīzu valoda |
| go. | – gotu valoda |
| gr. | – sengrieķu valoda |
| ģerm. | – ģermāņu valoda |
| h. | – horvātu valoda |
| het. | – hetitu valoda |
| ide. | – indoeiropiešu pirmvaloda |
| ig. | – igauņu valoda |
| infl. | – latviešu valodas inflantiešu resp. Latgales izloksnes |
| kipr. | – grieķu valodas kipriešu dialekts |

korn.	– korniešu valoda
kr.	– krievu valoda
la.	– latviešu valoda
langob.	– langobardu valoda
lat.	– latīņu valoda
latg.	– latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgaliskās izloksnes (pretstatā sēliskajām)
lejš.	– latviešu valodas leļzemnieku izloksnes
līb.	– lībiešu valoda
liet.	– lietuviešu valoda
norv.	– norvēģu valoda
oset.	– osetīņu valoda
pehl.	– pehlevi (viduspersiešu valoda)
po.	– poļu valoda
pr.	– senprūšu valoda
r.	– rietum-
sa.	– senangļu valoda
sav.	– senaugšvācu valoda
sēl.	– augšzemnieku dialekta sēliskās izloksnes
senbulg.	– senbulgāru valoda
senind.	– senindiešu valoda
senisl.	– senislandiešu valoda
senkr.	– senkrievu valoda
senpers.	– senpersiešu valoda
senskand.	– senskandināviešu valoda
sh.	– serbu-horvātu valoda
skr.	– sanskrits
sl.	– slāvu pirmvaloda
slov.	– slovēņu valoda
sogd.	– sogdiešu valoda
toh.	– tohāru valoda
ukr.	– ukraiņu valoda
v.	– vācu valoda
vav.	– vidusaugšvācu valoda
vlv.	– viduslejasvācu valoda
zv.	– zviedru valoda
žem.	– lietuviešu valodas žemaišu dialekts

Citi saīsinājumi

acc.	– akuzatīvs
adj.	– adjektīvs
adv.	– adverbs
aor.	– aorists
c.	– celms
comm.	– kopdzimtes vārds
d.	– daļa
dat.	– datīvs
fem.	– sieviešu dzimte
fraz.	– frazeoloģisms
gen.	– ģenitīvs
ģen.	– ģenitīvs
imperf.	– imperfekts
interj.	– interjekcija
intr.,	– interjekcija
intrans.	– intransitīvs darbības vārds
iterat.	– iteratīvs darbības vārds
izl.	– izloksne
komp.	– komparatīvs
lpp.	– lappuse
m. ē.	– mūsu ēra
nom.	– nominatīvs
p.	– persona
pag.	– pagātne
pārn.	– pārnestā nozīme
perf.	– perfektīvs darbības vārds
piem.	– piemēram
prepoz.	– prepozīcija
pron.	– pronomens
prt.	– preterīts
raj.	– rajons
refl.	– verba refleksīvā forma
radn.	– radniecīgs
resp.	– respektīvi
sal.	– salīdzini!
sar.	– sarunvalodas vārds
sēj.	– sējums
sg.	– vienskaitlis
sk.	– un sekojošā (lappusē, gadā)
skat.	– skaties!
skk.	– un sekojošās lappusēs (un sekojošos gados)

subst.	– substantīvs	
tag.	– tagadne	
t. dz.	– tautasdziesma	– akuzatīvs
t. i.	– tas ir	– adjektīvs
t. p.	– tas pats	– advērbs
tr.	– transitīvs darbības vārds	– transitīvs darbības vārds
u. c.	– un citi	– cēlms
u. tml.	– un tamlīdzīgi	– kopdzimtes vārds
utt.	– un tā tālāk	– daļa
v.	– verbs	– datīvs
var.	– variants, varianti	– sieviešu dzimts
viensk.	– vienskaitlis	– filozofijams
voc.	– vokatīvs	– ģenitīvs
		– ģenitīvs
		– imperatīvs
		– interjekcija
		– interjekcija
		– intensīvs darbības vārds
		– iteratīvs darbības vārds
		– izlūkums
		– komparatīvs
		– lapuze
		– mūsdiens
		– nominatīvs
		– persona
		– pagānis
		– pārmetis nozīme
		– perfektīvs darbības vārds
		– piemēram
		– prepozīcija
		– pronomens
		– pretoris
		– rajons
		– vārds reflektīvā formā
		– tabulēts
		– respektīvi
		– salīdzinīti
		– samnvalodas vārds
		– sējums
		– vienkaitlis
		– un sekojās (lapuze, gada)
		– skaits
		– un sekojās lapuzes (un sekojās gada)

**Avoti un izmantotā literatūra
Iespieddarbi**

1. В. И. Абаев. О принципах этимологического исследования. – Вопросы методики сравнительноисторического изучения индоевропейских языков. Москва, 1956, 286–307.
2. В. И. Абаев. О перекрестных изоглоссах. – Этимология. 1966. Проблемы лингвогеографии и межъязыковых контактов. Москва, 1968, 247–263.
3. A. Ābele. Par lejasciemiešu izloksni. – FBR IV (1924), 40–51.
4. A. Ābele. Par Rucavas izloksni. – FBR VII (1927), 112–128.
5. A. Ābele un M. Lepika. Par Apukalna izloksnēm. – FBR VIII (1928), 19–49.
6. A. Ābele. Gramzda draudzes izloksnes. – FBR IX (1929), 89–113.
7. A. Ābele. Daži sīkumi izlokšņu vokālismā. – Fil. mat. 58–62.
8. O. Āboliņa. Par Ciblas pagasta Eversmuižas nuovada izloksni. – FBR VI (1926), 31–47.
9. V. Aleksejevs. Latgaļu kranioloģija sakarā ar viņu izcelšanās jautājumu. – Arheoloģija un etnogrāfija, VIII. Rīgā, 1968, 105–123.
10. M. A. Alksnis. Krāslavas izloksne. – FBR XII (1932), 26–48.
11. Н. Н. Амосова. Этимологические основы словарного состава современного английского языка. Москва, 1956.
12. K. Ancītis un A. Jansons. Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. – Arheoloģija un etnogrāfija. Rakstu krājums, V. Rīgā, 1963, 25–68.
13. P. Aruma. Litauische mundartliche Texte aus der Wilnaer Gegend mit grammatischen Anmerkungen. Dorpat, 1930.
14. Р. И. Аванесов и В. Г. Орлова. Вопросы изучения диалектов языков народов СССР. – ВЯ, 1953, № 45, 30–47.
15. A. Baranowski. Litauische Mundarten, Bd. I. Leipzig, 1920.
16. Kr. Barons un H. Wissendorffs. Latwju dainas I–VI. Jelgavā un Petrogradā, 1894–1915.
17. А. А. Белецкий. Принципы этимологических исследований. Киев, 1950.
18. Белорусско-русский словарь. Под редакц. К. К. Крапивы. Москва, 1962.
19. Э. Бенвенист. Индоевропейское именное словообразование. Москва, 1955.
20. E. Bernker. Slavisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, 1908–1913.
21. С. Б. Бернштейн. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Москва, 1961.
22. R. Bērtulis. Par dažu lietuviešu un latviešu valodas kopējas cilmes lietvārdu nozīmes maiņām. – Kalbotyra, XIII. Vilnius, 1965, 21–23.
23. A. Bezzenberger. Lettische Dialekt-Studien. Göttingen, 1885.
24. E. Blese. Valoda un tautas gars. Rīgā, 1940.

25. Н. Д. Боголюбова, Т. А. Якубайтис. История разработки вопроса о балто-славянских отношениях. – Rakstu krājums. Veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei. Rīgā, 1959, 331–375.
26. A. Bojāte un V. Subatnieks. Lietuviešu-latviešu vārdnīca. Rīgā, 1964.
27. T. Brazys. Lietuvių tautinių dainų melodijos, I knygos. Kaunas, 1927.
28. A. Breidaks. Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu vārdveidojošās partikulas. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1968, Nr. 1, 45–49.
29. A. Breidaks. Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu leksikas semantiskās īpatnības. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1968, Nr. 6, 52–56.
30. A. Breidaks. Priedēklis *pra-* augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs. – Baltistica, IV(2). Vilnius, 1968, 281–288
31. E. Brenčis. Nuovēruojumi nuo alūksniešu izluoksnes. – R. Kr. XVII, Rīgā, 1914, 103–147.
32. A. Brückner. Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa, 1957.
33. K. Būga. Rinkiniai raštai, I–III. Vilnius, 1958–1961.
34. М. И. Бурлакова. Предистория славянских задненёбных. – ВСЯ, выпуск 6. Москва, 1962, 46–65.
35. Z. Cēriks. Barkavas pagasta izloksne. – FBR XIII (1933), 20–36.
36. S. Cimermanis. Saldūdeņu zveja Lejasciemā un Beļavā 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. – Arheoloģija un etnogrāfija. Rakstu krājums, IV. Rīgā, 1962, 167–181.
37. V. Cimoschowski. Etymologische Miscellen. – Acta Baltico-Slavica. III, Baltica in honorem Johannis Otrębski, Białystok, 1966, 37–42.
38. Н. Н. Чебоксаров, С. А. Тараканова, А. Н. Терентьева. Основные проблемы этнической истории народов Прибалтики в связи с работами Прибалтийской экспедиции. – Тезисы докладов на сессии Отделения исторических наук и пленуме Института материальной культуры, посвященных итогам археологических исследований 1955 г.
39. П. Я. Черных. Очерк русской исторической лексико-логии (древнерусский период). Москва, 1956.
40. IV международный съезд славистов. Материалы дискуссии, т. II. Москва, 1962, 5–9, 15–16, 23–25, 433–434, 436–437.
41. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. Vilnius, 1954.
42. В. Даль. Толковый словарь живого велико-русского языка, I–IV. Москва, 1956.
43. V. Dambē. Blīdienes vietvārdi kā pagātnes liecinieki. Rakstu krājums. Veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei. Rīgā, 1959, 391–452.
44. V. Dārzīņš. Latvju tautas melodiju veidi un īpatnības. – Latviešu tautas dziesmas, XI. Kopenhāgenā, 1956, 577–613.
45. S. Daukantas. Rinkiniai raštai. Vilnius, 1955.

46. А. В. Д е с н и ц к а я. Вопросы изучения древнейших языков Малой Азии и сравнительная грамматика индоевропейских языков. – ВЯ, 1952, № 4 4, 39–50.
47. А. В. Д е с н и ц к а я. Вопросы изучения родства индоевропейских языков. Москва-Ленинград, 1955.
48. В. А. Д ы б о. Сокращение долгот в кельтско-италийских языках и его значение для балтославянской и индоевропейской акцентологии. – ВСЯ, выпуск 5. Москва, 1961, 9–34.
49. А. Б. Д о л г о п о л ь с к и й. Гипотеза древнейшего родства языковых семей северной Евразии с вероятностной точки зрения. – ВЯ, 1964, № 4 2, 53–63.
50. И. Э н д з е л и н. Латышские предлоги, I–II. Юрьев, 1905.–1906.
51. И. Э н д з е л и н. О родственных отношениях латышских говоров к литовским. С. Петербург, 1909. (Novilkums.)
52. И. Э н д з е л и н. Славяно-балтийские этюды. Харьков, 1911.
53. J. E n d z e l i n. Baltica. – KZ, Bd. 44, 1911, 46–69.
54. J. E n d z e l i n s. Latviešu vārdi ar īsu o un u. – FBR IV (1924), 5–6.
55. J. E n d z e l i n s. K. Būga. Lietuvių kalbos žodynas. I sąsiuvinis. Kaunas. 1924. – FBR IV (1924), 120–124.
56. J. E n d z e l i n s. Piezīmes par zemgaļu vārdu un dialektu. – FBR V (1925), 8–9.
57. J. E n d z e l i n s. Kuršu pēdas rietumu Vidzemē. – FBR III (1927²), 5–7.
58. J. E n d z e l i n s. Par prūšu valodas radniecības sakariem. – FBR XI (1931), 189–196.
59. J. E n d z e l i n s. Piezīmes par Liepājas un Saldus vārdu. – FBR XIII (1933), 157–158.
60. J. E n d z e l i n s un E. H a u z e n b e r g a. Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīcai, I–II. Rīgā, 1934.–1946.
61. J. E n d z e l i n s. Latviešu valodas skaņas un formas. Rīgā, 1938.
62. J. E n d z e l i n s. Sīkumi. CCIII. – FBR XVIII (1938), 184. lpp.
63. J. E n d z e l i n s. Senprūšu valoda. Rīgā, 1943.
64. J. E n d z e l i n s. Ievads baltu filoloģijā. Rīgā, 1945.
65. J. E n d z e l i n s. Baltu valodu skaņas un formas. Rīgā, 1948.
66. J. E n d z e l i n s. Latviešu valodas gramatika. Rīgā, 1951.
67. Я. М. Э н д з е л и н. Древнейшие славяно-балтийские языко-вые связи. – Труды Ин-та языка и литературы АН Латв. ССР, т. II. Рига, 1953, 67–82.
68. J. E n d z e l i n s. Latviešu valoda Vidzemē. – VLIR III, 125–136.
69. J. E n d z e l i n s. Latvijas PSR vietvārdi, I d. 1.–2. sēj. Rīgā, 1956–1961.
70. L. Ē v a l d e. Piltenes un Ziru pagasta izloksne. – FBR XX (1940), 36–58.
71. М. Ф а с м е р. Этимологический словарь русского языка, I–II. Москва, 1964–1967.
72. Ф. П. Ф и л и н. Некоторые проблемы славянского этно- и глоттогенеза. – ВЯ, 1967, № 4 3, 28–41.

73. Ф. Фортунатов. Избранные труды, I–II. Москва, 1956–1957.
74. E. Fraenkel. Zu den litauischen indefiniten Adverbien und Pronomina. – Archivum Philologicum, V. Kaunas, 1935, 54–58.
75. E. Fraenkel. Zur umbrischen Sprachgeschichte. – FBR XX (1940), 220–242.
76. E. Fraenkel. Die baltischen Sprachen. Ihre Beziehungen zueinander und zu den Schwesteridiomen als Einführung in die baltische Sprachwissenschaft. Heidelberg, 1950.
77. E. Fraenkel. Litauisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg-Göttingen, 1962 skk.
78. I. Freidenfelds, A. Jankevics, J. Kārklīņš, A. Laua, I. Martinsons, E. Soida. Latviešu valoda 9.–11. klasei. Rīgā, 1963.
79. E. Gaile. Refrēns latviešu tautas dziesmās un ziņgēs. – Fil. mat. 140–169.
80. В. Георгиев. Балто-славянский и германский. – IV международный съезд славистов. Материалы дискуссии, т. II. Москва, 1962, 23–25.
81. M. Gimbutas. The Balts. London, 1963.
82. Б. В. Горнунг. О границах применения сравнительно исторического метода в языкознании (в применении к индоевропейским языкам). – ВЯ, 1952, № 44, 20–38.
83. Б. В. Горнунг. Проблема языкового родства и образование языковых семей. – Труды Ин-та языка и литературы АН Латвийской ССР, т. II. Рига, 1953, 47–66.
84. Б. В. Горнунг. Из истории изучения балтийско-славянских языковых отношений. – Rakstu krājums. Veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei. Rīgā, 1959, 109–132.
85. Б. В. Горнунг. Из предистории образования общезыкового славянского единства. Москва, 1963.
86. R. Grabis. Pārskats par 17. gs. latviešu gramatikām. – VLIR V. Rīgā, 1955, 205–206.
87. В. Гринавецкис. Историческое развитие ударения и интонаций жемайтских говоров литовского языка (в сравнении с латышским). – КСИС, вып. 41. Москва, 1964, 3–17.
88. R. Grīslis. 17. gadsimta gramatikas kā latviešu valodas vēstures avots. – VLIR VII. Rīgā, 1958, 245–255.
89. Б. Гружу и Н. Шубин. Речник руско-српскохрватски српскохрватско-руски са кратком граматиком руског езика. Цетиње, 1961.
90. О. Гуйер. Введение в историю чешского языка. Москва, 1953.
91. E. P. Hampr. Lithuanien *šaukstas*. – Baltistica, III (1). Vilnius, 1967, 107–108.
92. E. Hermann. Litauische Studien. Eine historische Untersuchung schwachbetonter Wörter im Litauischen. Berlin, 1926.
93. В. М. Иллич-Свитыч. Выделение типов корней с исходом на сонат в балтийской глагольной системе, их функционирование и происхождение. – ВСЯ, выпуск 5. Москва, 1961, 108–137.

94. В. М. Иллич-Свитыч. Именная акцентуация в балтийском и славянском. Москва, 1963.
95. В. М. Иллич-Свитыч. Древнейшие индоевропейско-семитские языковые контакты. – Проблемы индоевропейского языкознания. Москва, 1964, 3–12.
96. В. М. Иллич-Свитыч. Следы исчезнувших балтийских акцентуационных систем. – КСИС, вып. 41. Москва, 1964, 18–25.
97. В. М. Иллич-Свитыч. Материалы к сравнительному словарю ностратических языков (индоевропейский, алтайский, уральский, дравидский, картвельский, семитоха-митский). – Этимология. 1965. Материалы и исследования по индоевропейским и другим языкам. Москва, 1967, 321–383.
98. В. М. Иллич-Свитыч. Соответствие смычных в ностратических языках. – Этимология. 1966. Проблемы лингвгеографии и межязыковых контактов. Москва, 1968, 304–355.
99. А. В. Исаченко. О книге П. Я. Черных. “Очерк русской исторической лексикологии”. – ВЯ, 1957, № 3, 119–126.
100. В. В. Иванов. О значении хеттского языка для сравнительно-исторического исследования славянских языков. – ВСЯ, выпуск 2. Москва, 1957, 3–28.
101. В. В. Иванов. Хеттский язык. Москва, 1963.
102. I. Ja š i n s k a i t ė. Biržų tarmės įvardis. – LKK II. Vilnius, 1959, 187–194.
103. В. J ē g e r s. Verkannte Bedeutungsverwandtschaften baltischer Wörter. – KZ, Bd. 80, 1966, 6–307.
104. V. K a n c ā n s. Kaldabruniešu izloksne. – FBR XVII (1937), 43–75.
105. К. K a s p a r s o n s. Refrēni “līgo!” un “rūto!” – FBR XVII (1937), 20–21.
106. И. Казлаускас. К развитию общебалтийской системы гласных. – ВЯ, 1962, № 4, 20–24.
107. И. Казлаускас. Остатки формы 3-го лица аориста и имперфекта в балтийских языках. – ВЯ, 1962, № 6, 92–98.
108. И. Казлаускас. Именные образования от приставочных глаголов в балтийских языках и их значение для реконструкции ударения глагола. – Baltistica, I (1). Vilnius, 1965, 31–51.
109. J. K a z l a u s k a s. Acta Baltico-Slavica. III, Baltica in honorem Iohannis Otrębski, Białystok, 1966, 196 p. – Baltistica, III(2), Vilnius, 1967, 237–241.
110. А. K i v r ā n e. Zvirgzdenes pagasta izloksne. – FBR X (1930), 23–37.
111. V. A. K o s u c h i n a s i r A. L y b e r i s. Lietuvių-rusų kalbų žodynas. Vilnius, 1956.
112. L. K r a u t m a n e. Puzes pagasta izloksne. – FBR XX (1940), 6–30.
113. Krievu-latviešu vārdnīca. Rīgā, 1950.
114. Е. Курлович. О балтийско-славянском единстве. – ВСЯ, выпуск 3, Москва, 1958, 15–49.

115. J. K u r m i n. Słownik Polsko-Łacinsko-Łotewski. Wilno, 1858.
116. J. K u š ķ i s. Dažas sēju valodas vokālisma īpatnības pēc mūsdienu latviešu valodas sēlisko izlokšņu materiāliem. – Latviešu valodas apcerējumi. Rīgā, 1967, 9–20.
117. L. L a t k o v s k i s. Varakļānu izlokšne. – FBR XI (1931), 100–123.
118. L. L a t k o v s k i s. Skaistas izlokšne. – FBR XV (1935), 33–54.
119. L. L a t k o v s k i s. Līvānu izlokšne. – FBR XX (1940), 134–158.
120. Latviešu konversācijas vārdnīca, I–XXI. Rīgā, 1927–1940.
121. Latviešu literatūras darbinieki. Biogrāfiska vārdnīca. Rīgā, 1965.
122. Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programma. Rīgā, 1954.
123. Latvijas PSR mazā enciklopēdija, I. Rīgā, 1967.
124. Latvijas PSR vēsture, I. Rīgā, 1953.
125. Б. Л а у м а н е, А. Н е п о к у п н ы й. К постановке вопроса об атласе морской и рыболовецкой лексики Балтийского моря. – Baltistica IV (1). Vilnius, 1968, 69–78.
126. Т. Л е р - С п л а в и н с к и й, Я. Ч е к а н о в с к и й, В. Г е н с е л ь. Об этногенезе славян. – IV между-народный съезд славистов. Материалы дискуссии, т. II. Москва, 1962, 5–9.
127. Т. Л е р - С п л а в и н с к и й. О северо-восточных окраинах праславянского языка. (По поводу книги В. Н. Топорова о гидронимике верхнего Поднепровья). – ВЯ, 1964, № I, 134–136.
128. А. L e s k i e n. Bildung der Nomina im Litauischen. Leipzig, 1891.
129. Lietuvių kalbos žodynas, I–VII. Vilnius, 1941–1966.
130. J. L o j a. Latgališi un jus voluda. – “Ceļņas Karugs”, Maskavā, 1934. g., Nr. 4.
131. J. L o j a. Valodniecības pamatjautājumi. Rīgā, 1958.
132. J. L o j a. Valodniecības vēsture. Rīgā, 1961.
133. V. M a c h e k. Recherches dans le domaine du lexique balto-slave. Brno, 1934.
134. Э. А. М а к а е в. Проблемы индоевропейской ареальной лингвистики. Москва-Ленинград, 1964.
135. Э. А. М а к а е в. Проблемы и методы современного сравнительно-исторического и индоевропейского языкознания. – ВЯ, 1965, № 4, 3–19.
136. Э. А. М а к а е в. Структура и стратиграфия общегерманской лексики. – ВЯ, 1965, № 5, 3–12.
137. Э. А. М а к а е в. Реконструкция индоевропейского этимона. – ВЯ, 1967, № 4, 26–33.
138. М. М. М а к о в с к и й. Пути анализа лексических реликтов и инноваций при установлении изоглосс. – ВЯ, 1965, № I, 83–95.
139. М. М. М а к о в с к и й. Теория лексической аттракции. – ВЯ, 1965, № 4 6, 80–92.
140. М. М. М а к о в с к и й. Германские ареальные параллели в свете этимологии. – Этимология. 1965. Материалы и исследования по индоевропейским и другим языкам. Москва, 1967, 248–263.

141. В. В. Мартынов, О. Н. Трубачев. Ремесленная терминология в славянских языках (этимология и опыт групповой реконструкции). – Москва, изд-во “Наука”, 1966, 416 стр. – ВЯ, 1968, № 4 1, 126–130.
142. В. Мажюлис. Происхождение приставки *da-* в балтийских языках. – ВСЯ, выпуск 3. Москва, 1958, 127–133.
143. V. Mažiulis. Pastabos baltų ir slavų kalbų seniausių santykių klausimu. – LKK II. Vilnius, 1959, 5–16.
144. В. Мажюлис. Заметки по прусскому вокализму. – Вопросы теории и истории языка. Сборник в честь профессора Б. А. Ларина. Ленинград, 1963, 191–197.
145. В. Мажюлис. Некоторые фонетические аспекты балто-славянской флексии. – “Baltistica”, Vilnius, 1965, I(1), 17–30.
146. А. Мейе. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. Москва-Ленинград, 1938.
147. А. Мейе. Общеславянский язык. Москва, 1951.
148. А. Мейе. Сравнительный метод в историческом языкознании. Москва, 1954.
149. A. Meillet. Les dialectes indo-européens. Paris, 1908.
150. A. Miežinis. Lietuviszkai-latviszkai-lenkiszka-rusiszka žodynas. Tilžeje, 1894.
151. Fr. Miklošič. Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien, 1886.
152. H. Möller. Vergleichendes indogermanisch-semitisches Wörterbuch. Göttingen, 1911.
153. Н. Мора. Pirmatņējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. Rīgā, 1952.
154. X. A. Мора. О древней территории расселения балтийских племен. – “Советская археология”, № 4-2. Москва, 1958, 9–33.
155. K. Morkūnas ir A. Sabaliauskas. Kuršių Neringos žvejų lietuvių tarmė ir lietuvių kalbos įtaka šių žvejų latvių kalbai. – LKK II, 131–149.
156. K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. I–IV. Rīgā, 1923–1932.
157. P. Нахтигал. Славянские языки. Москва, 1963.
158. Народы Европейской части СССР, II. Москва, 1964.
159. Ю. В. Откупщиков. К этимологии литовского *agnus*. – “Ученые записки ЛГУ”. Серия филологических наук, выпуск. 60. Ленинград, 1961, 101–164.
160. J. Otrębski. Wschodniolitewskie narzecze Twereckie. cz. I. Kraków, 1934 i cz. III, Kraków, 1932.
161. Я. С. Отрембский. Славяно-балтийское языковое единство. – ВЯ, 1954, № 4 5, 27–42; № 4 6, 28–46.
162. J. Otrębski. Gramatyka języka litewskiego, I. Warszawa, 1958.
163. J. Otrębski. Gramatyka języka litewskiego, III. Warszawa, 1956.

164. Я. О т р е м б с к и й. Язык ятвягов. – ВСЯ, вып. 5. Москва, 1964, 3–8.
165. J. O t r ę b s k i. Über die Vervollkommung der Forschungsmethoden in der indoeuropäische Sprachwissenschaft. – *Lingua Posnaniensis*, t. IX. 1962, 7–28.
166. J. O t r ę b s k i. Zimigola. – *Studia linguistica in honorem Thaddei Lehr-Splawiński*. 1936, 47–48.
167. J. O t r ę b s k i. Das Jatwingerproblem. – *Die Sprache. Zeitschrift für Sprachwissenschaft*. Im Auftrage der Wiener Sprachgesellschaft herausgegeben von Heinz Kronasser, IX. Band, 2. Heft. Wiesbaden-Wien, 1963, 157–167.
168. A. O z o l s. Latviešu klasisko tautasdziesmu teikumu modalitātes problēma sakarā ar partikulām. – *VLIR VII*. Rīgā, 1958, 99–128.
169. A. O z o l s. Latviešu tautasdziesmu valoda. Rīgā, 1961.
170. Z. P a u l a. Īvandes izloksne. – *FBR VI* (1926), 48–62.
171. H. P e d e r s e n. Die Armenier. *Reallexikon der Vorgeschichte*, Bd. I. Berlin, 1924.
172. М. Н. П е т е р с о н. Очерк литовского языка. Москва, 1955.
173. H. P e t e r s s o n. Arische und armenische Studien. Lund, 1920.
174. И. П. П е т л е в а. Работы по изучению праславянского словарного состава. – *Этимология*. 1966. Проблемы лингвогеографии и межъязыковых контактов. Москва, 1968, 356–369.
175. V. P i s a n i. Rom und die Balten. – *Baltistica*, IV(1). Vilnius, 1968, 7–21.
176. J. P l ā ķ i s. Daži attīstības posmi latviešu un leišu akcenta vēsturē. – *Latvijas Augstskolas Raksti*, IV, Rīgā, 1922, 179–222; V, Rīgā, 1923, 39–116.
177. J. P l ā ķ i s. Par latviešu valodas diftongiem. – *Latvijas Universitātes Raksti*, X. Rīgā, 1924, 159–161.
178. J. P l ā ķ i s. Par latviešu vārdiem ar īsu patskani *o* no *u*. – *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. Rīgā, 1924, Nr. 6, 684–685.
179. J. P l ā ķ i s. Leišu valodas rokas grāmata. Rīgā, 1926.
180. J. P l ā ķ i s. Indoeuropiešu valodu salīdzināmā gramatika. Rīgā, 1938.
181. M. P l ū m e. Raunas izloksne. – *VLIR III*. Rīgā, 1954.
182. J. P o k o r n y. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, Bd. I. Bern, 1949–1959.
183. М. М. П о к р о в с к и й. Избранные работы по языкознанию. Москва, 1959.
184. Польско-русский словарь. Под ред. М. Ф. Розвадовской. Москва, 1960.
185. А. Г. П р е о б р а ж е н с к и й. Этимологический словарь русского языка, I–II. Москва, 1959.
186. А. А. Р е ф о р м а т с к и й. Введение в языкознание. Москва, 1959.
187. А. А. Р е ф о р м а т с к и й. Введение в языкознание. Москва, 1960.
188. А. Р е к е н а. Говор Калупе (Фонетика, морфология, лексика). Автореферат. Рига, 1962.
189. А. Р е ķ ē н а. Par dažiem jautājumiem, kas rodas sakarā ar augšzemnieku dialekta Kalupes izloksnes pētījumiem. – *Latviešu valodas teorijas un prakses jautājumi*. Rīgā, 1967, 66–80.

190. A. Reķēna. Priedēkļa *da-* un palīgvārda *da* nozīmes un lietojums augšzemnieku dialekta izloksnēs salīdzinājumā ar lietuviešu un slāvu valodām. – Latviešu valodas teorijas un prakses jautājumi. Rīgā, 1967, 81–93.
191. A. Reķēna. Semantiskie dialektismi Kalupes izloksnes leksikā. – Latviešu valodas teorijas un prakses jautājumi. Rīgā, 1967, 94–102.
192. J. Rīteris. Lietuviski-latviska vārdnīca. Rīgā, 1924.
193. M. Rudzīte. Latviešu dialektoloģija. Rīgā, 1964.
194. M. Rudzīte. Latviešu izlokšņu teksti. Rīgā, 1964. Rotaprinta iespiedums.
195. V. Rūķe. Lībiešu valodas dati baltu valodu vēsturei. – Ceļi. Rakstu krājums, XIII. Lundā, 1967, 47–48.
196. Русско-украинский словарь. Под ред. М. Я. Калиновича. Москва, 1948.
197. А. Сабалюскас. Из истории терминологии животноводства в балтийских языках. – Проблемы индоевропейского языкознания. Москва, 1964, 59–65.
198. A. Sabaliuskas. Dēl liet. *šaukstas* kilmēs. – Baltistica, 1965, I(1), 83–84.
199. A. Samušē. Kalupes pagasta izloksnes apraksts. – FBR XVIII (1938), 32–51.
200. H. Schall. Baltische Gewässernamen im Flußsystem "Obere Havel" (Südost-Mecklenburg). – Baltistica, II(1). Vilnius, 1966, 7–42.
201. В. В. Седов. К происхождению белорусов (Проблема балтского субстрата в этногенезе белорусов). – Советская этнография, 1967, № 4 2, 112–129.
202. О. Семереньи. Славянская этимология на индоевропейском фоне. – ВЯ, 1967, № 4 4, 3–25.
203. A. Senņ. "K. Mülenbacha latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns". – Tauta ir žodis, V knygos. Kaunas, 1928, 660–674.
204. Б. А. Серебренников. К проблеме связи явлений языка с историей общества. – ВЯ, 1963, № 4 1, 34–51.
205. Б. А. Серебренников. Вопросы развития основного словарного фонда. – Труды Института языка и литературы АН Латвийской ССР, II. Рига, 1963, 83–105.
206. Б. А. Серебренников. О некоторых следах исчезнувшего индоевропейского языка в центре Европейской части СССР, близкого к балтийским языкам. – Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Darbai, serija A, I(2). Vilnius, 1957, 69–72.
207. В. Серейскіс. Trumpas lietuviškai-rusiškas žodynas. Kaunas, 1948.
208. Pr. Skardžius. Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen. – Tauta ir žodis, VII knygos. Kaunas, 1931, 4–252.
209. П. Скок. Об этимологическом словаре хорватского, или сербского, языка. – ВЯ, 1959, № 4 5, 91–101.
210. M. Slava. Latviešu tautas tērpi. – Arheoloģija un etnogrāfija. Rakstu krājums, VII. Rīgā, 1966.
211. F. Sławski. Słownik etymologiczny języka polskiego, I. Krakow, 1952–1956.
212. Ф. Славский. Из опыта работы над этимологическим словарем польского языка. – ВЯ, 1967, № 4 4, 55–59.

213. Словарь русских народных говоров. Выпуск первый А. Сост. Ф. П. Филин. Москва-Ленинград, 1965.
214. Словарь русского языка, I-IV. Москва, 1957-1961.
215. G. S o l t a. Die Stellung des Armenischen im Kreise der indogermanischen Sprachen. Eine Untersuchung der indogermanischen Bestandteile des armenischen Wortschatzes. Wien, 1960.
216. J. S p r o ģ i s. Jāņu dziesmu melodijas. Rīgā, 1941.
217. Сравнительная грамматика германских языков, I. Москва, 1962.
218. И. И. С р е з н е в с к и й. Материалы для словаря древнерусского языка, I-III. Москва, 1958.
219. B. S r u o g a. Dainų poetikos etiudai. Kaunas, 1927.
220. Н. М. Ш а н с к и й. Принципы построения русского этимологического словаря словообразовательно-исторического характера. - ВЯ, 1959, № 4 5, 32-42.
221. E. Š m i t e. Latviešu dialektoloģija un tās turpmākie uzdevumi. - VLIR III, 113-123.
222. T. Š m i t e. Kārsavas pagasta izloksne. - FBR XIII (1932), 49-58.
223. P. Š m i t s. Latviešu pasakas un teikas, I-XV. Rīgā, 1925-1937.
224. P. Š m i t s. Tautas dziesmas, I-IV. Rīgā, 1936-1939.
225. H. T i c h o v s k i s. Pildas pagasta izloksne. - FBR XIII (1933), 37-62.
226. В. Н. Т о п о р о в. О балтийских следах в топонимике русских территорий. - LKK II. Vilnius, 1959, 55-63.
227. В. Н. Т о п о р о в. О некоторых теоретических основаниях этимологического анализа. - ВЯ, 1960, № 4 3, 44-59.
228. В. Н. Т о п о р о в. Некоторые задачи изучения балтийской топонимики русских территорий. - Географические названия. Москва, 1962, 41-49.
229. В. Н. Т о п о р о в, О. Н. Т р у б а ч е в. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. Москва, 1962.
230. В. Н. Т о п о р о в. Исследования по балтийской этимологии (1957-1961). - Этимология. Исследования по русскому и другим языкам. Москва, 1963, 250-261. 231. В. Н. Т о п о р о в. К вопросу о топонимических соответствиях на балтийских территориях и к западу от Вислы. - Baltistica, I (2). Vilnius, 1966, 103-111.
232. R. T r a u t m a n n. Baltisch-slavisches Wörterbuch. Göttingen, 1923.
233. О. Н. Т р у б а ч е в. Принципы построения этимологических словарей славянских языков. - ВЯ, 1957, № 4 5, 58-72.
234. О. Н. Т р у б а ч е в. Лингвистическая география и этимологические исследования. - ВЯ, 1959, № 4 1, 16-33.
235. О. Н. Т р у б а ч е в. Об этимологическом словаре русского языка. - ВЯ, 1960, № 4 3, 60-69.
236. О. Н. Т р у б а ч е в. Этимологический словарь славянских языков (праславянский лексический фонд). Проспект. Пробные статьи. Москва, 1963.

237. О. Н. Трубачев. Формирование древнейшей ремесленной терминологии в славянских и некоторых других индоевропейских диалектах. – Этимология. Исследования по русскому и другим языкам. Москва, 1963, 14–51.
238. О. Н. Трубачев. О составе праславянского словаря. (Проблемы и задачи). – Славянское языкознание. Доклады советской делегации. V международный съезд славистов. Москва, 1963, 159–199.
239. О. Н. Трубачев. Ремесленная терминология в славянских языках (этимология и опыт групповой реконструкции). Москва, 1966.
240. О. Н. Трубачев. Работа над этимологическим словарем славянских языков. – ВЯ, 1967, № 4 4, 34–45.
241. О. Н. Трубачев. Из славяно-иранских лексических отношений. – Этимология. Материалы и исследования по индоевропейским и другим языкам. Москва, 1967, 3–81.
242. J. Turkupulis. Preiļu pagasta izloksne. – FBR IV (1924), 97–100.
243. J. Turkupulis. Latv. val. Preiļu pagasta izloksnes apraksta turpinājums. – FBR VIII (1928), 10–18.
244. А. А. Уфимцева. Опыт изучения лексики как системы (на материале английского языка). Москва, 1962.
245. А. А. Уфимцева. К вопросу о лексико-семантической системе языка. – ВЯ, 1962, № 4 4, 36–46.
246. V. Urbutis. Keletas senovinių juodojo strazdo pavadinimų. – Baltistica, II (1). Vilnius, 1966, 73–80.
247. V. Urtāns. Latvijas iedzīvotāju sakari ar slāviem I g. t. otrajā pusē. – Arheoloģija un etnogrāfija, VIII. Rīgā, 1968, 65–85.
248. A. Valeckienė. Lietuvių kalbos įvardžiai ir jų reikšmės. – LKK VI. Vilnius, 1963, 31–70.
249. Ж. Ж. Варбот. О словообразовательной структуре этимологических гнезд. – ВЯ, 1967, № 4 4, 67–74.
250. M. Vasmer. Russisches etymologisches Wörterbuch, I–III. Heidelberg, 1953–1958.
251. С. Видлак. Проблема эвфелизма на фоне теории языкового поля. – Этимология. 1965. Материалы и исследования по индоевропейским и другим языкам. Москва, 1967, 267–285.
252. A. Vidugiris. Kai kurios Zietelos tarmės ypatybės. – LKK II. Vilnius, 1959, 195–214.
253. M. Vītola. Baltinavas izloksne. – FBR XI (1931), 124–140.
254. J. Volný. Česko-německý slovník, II. Praha, 1963.
255. A. Walde un J. Pokorný. Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, I–III. Berlin-Leipzig, 1927–1932.
256. А. А. Зализняк. Проблемы славяно-иранских языковых отношений древнейшего периода. – ВСЯ, выпуск 6. Москва, 1962, 23–45.

257. А. А. З а л и з н я к. О характере языкового контакта между славянскими и скифо-сарматскими племенами. – Институт славяноведения. Краткие сообщения, выпуск 38. Москва, 1963, 3–22.
258. J. Z a u b e. Alsviķa, Beļavas, Lītenes un Stāmerienes izloksnes. – FBR XIX (1939), 117–132.
259. D. Z e m z a r e. Valodas liecības par Lejasciema novadu. Rīgā, 1940.
260. V. Z e p s. Par slavismiem latviešu valodā. – Ceļi. Rakstu krājums, XIII. Lundā, 1967, 29–31.
261. Z. Z i n k e v i č i u s. Lietuvių dialektologija. Vilnius, 1966.
262. E. Z i r n ī t i s. Lubāniešu izloksne. – FBR XVII (1937), 114–142.
263. V. Z u b k ā n e - K r ī g e r e. Skaistkalnes, Bārbeles, Valles un Stelpes izlokšņu apraksts. – FBR XVIII(1938), 8–18.

Neiespiestie darbi

1. J. A r b i d ā n s. Bērzgales izloksnes leksika. Diplomdarbs. Rīgā, 1959.
2. A. B r e i d a k s. Pildas izloksnes leksika. Diplomdarbs. Rīgā, 1956.
3. A. B r i k u l e. Viļānu ciema izloksnes apraksts. Kursadarbs. Rīgā, 1950.
4. M. H r a m o v a. Baltinavas izloksnes morfoloģija. Diplomdarbs. Rīgā, 1959.
5. R. I g o v e n a. Nirzas izloksnes morfoloģija. Diplomdarbs. Rīgā, 1959.
6. V. K a i r i š a. Cirmas ciema izloksnes apraksts. Kursadarbs. Rīgā, 1950.
7. Z. K i v k o. Sakstagala izloksnes apraksts. Kursadarbs. Rīgā, 1953.
8. Z. K u b u l i ņ a. Lītenes izloksnes leksika un frazeoloģija. Diplomdarbs. Rīgā, 1954.
9. V. O p a l ā. Liepnas izloksnes apraksts. Kursadarbs. Rīgā, 1951.
10. Z. P r a n c ā n e. Viļakas izloksnes fonētika un morfoloģija. Diplomdarbs. Rīgā, 1963.
11. B. R e i d z ā n e. Šķilbēnu izloksnes fonētika. Kursadarbs. Rīgā, 1963.
12. B. R e i d z ā n e. Šķilbēnu izloksnes morfoloģija. Diplomdarbs. Rīgā, 1964.
13. A. R e ķ ē n a. Kalupes izloksne (Fonētika. Morfoloģija. Leksika). Kandidāta disertācija. Liepājā, 1962.
14. K. Ž a g a t a. Naurēnu izloksnes apraksts. Kursadarbs. Rīgā, 1951.

Диалектная лексика латгальских говоров верхнелатышского диалекта и ее исторические связи

А. Брейдак
Краткие выводы

Одной из важнейших задач сравнительно-исторического изучения балтийских языков является выяснение вопроса о словарном составе балтийского праязыка, об общепалтийских и диалектных элементах этого словарного состава, выяснение внутрибалтийских междиалектных изолексем и балтийско-небалтийских (в частности, балтийско-славянских) изолексем и на основе этого материала выяснение взаимоотношений балтийских диалектов.

Автор диссертации присоединяется к мнению тех лингвистов, которые считают, что лексический материал (разумеется, при учете его особенностей) может быть использован в сравнительно-историческом языкознании наравне с данными фонетики и морфологии.

По сравнению с другими диалектами латышского языка и латышским литературным языком много своеобразных особенностей имеется не только в фонетике, морфологии и синтаксисе, но и в лексике и фразеологии латгальских говоров верхнелатышского диалекта¹⁸⁴.

Мы ставили перед собой задачу в нашей диссертации дать анализ унаследованной диалектной лексики латгальских говоров, выяснить взаимосвязи этой лексики с другими балтийскими диалектами, а также со славянскими языками.

Обобщающих исследований по лексике латгальских говоров верхнелатышского диалекта пока нет, и данная работа является первой попыткой исследования унаследованной диалектной лексики латгальских говоров в сравнительно-историческом аспекте.

Лексические материалы для диссертации эксерпированы из "Словаря латышского языка" К. Мюленбаха и Я. Эндзелина, "Трудов Общества филологов" (Filologu biedrības raksti), "Латышской диалектологии" (Latviešu dialektoloģija) М. Рудзите, сборника Кр. Барона "Латышские народные песни" (Latvju dainas), сборника П. Шмита "Народные песни" (Tautas dziesmas), сборника П. Шмита "Латышские сказки и предания" (Latviešu pasakas un teikas) и др. изданий. В диссертации также использованы материалы диалектологического атласа латышского языка, хранящиеся в Институте языка и литературы АН Латвийской ССР. Много лексических материалов представили в распоряжение автора учителя латышского языка и литературы разных школ Латгалии, студенты историко-филологического факультета ЛГУ и др. Значительная часть

¹⁸⁴ Под латгальскими говорами верхнелатышского диалекта мы понимаем те верхнелатышские говоры, в основе которых лежит язык племени латгалов.

материалов собрана самим автором за время с 1954 по 1968 г.

Диссертация кроме предисловия и введения состоит из трех глав: 1) Этимология, 2) Замечания о семантике, 3) Лексические изоглоссы. Диссертация снабжена фотокопиями 10 карт, 6 из которых составлены самим автором и отражают ареал приставки *pra-* в верхнелатышском диалекте и ареал 25 диалектных слов в латышском языке.

І. Этимология

В начале главы рассмотрены основные принципы и критерии этимологических исследований: а) принцип системы, б) фонетический критерий, в) морфологический критерий, г) семантический критерий, ж) значение данных истории, археологии, этнографии и др. смежных наук для этимологических исследований.

В этой главе приводятся 372 слова латгальских говоров верхнелатышского диалекта, которые размещены в 155 гнездах. После каждого гнезда дается этимологическая статья. В этимологических толкованиях широко использована лингвистическая литература (исследования Э. Бернекера, А. Брюкнера, К. Буги, А. Вальде, В. Иллича-Свитыча, А. Исаченко, А. Мейе, Я. Отрембского, Ю. Покорного, А. Преображенского, Ф. Славского, В. Топорова, Р. Траутмана, О. Трубачева, М. Фасмера, Э. Френкеля, Я. Эндзелина и др.).

подавляющее большинство этимологий в этой главе являются традиционными, общепризнанными.

В некоторых случаях, когда среди языковедов нет единогласия по поводу этимологии определенных слов, мы считали нужным, аргументируя свою точку зрения, присоединиться к одному этимологическому толкованию и отклонить другие как менее убедительные. Так, например, мы считаем, что:

а) лтш. диал. *birds²* “Weberkamm”, *birde* “Webergestell” *birduôt²*, *bierduot* “Garn durch den Weberkamm ziehen” исконно родственны с русск. *бѣрдо*, сербохорв. *бѣрдо* “бердо”, гот. *baúrd* в сложном слове *foṭubaúrd* “ύλλολόδιον” и др. (этимология Я. Эндзелина);

б) вост.-лтш. *da* “до, к, на”, *da-*, лит. диал. *da-* исконно родственны со слав. *do, do-*, др.-англ. *tó*, греч. *-δε*, авест. *-da* и др. (этимология А. Мейе, Я. Эндзелина и М. Фасмера);

в) вост.-лтш. *gasts* “гость” исконно родственно со слав. *gostь*, гот. *gasts* “гость”, лат. *hostis* “враг” и др. (этимология К. Буги, А. Мейе и А. Исаченко);

г) вост.-лтш. *kakaža* “ein Holz mit gekrümmtem Ende, mit dessen Hilfe Schwungstangen und Schlittensohlen die gehörige, tadellose Krümmung erhalten; ein Baumstumpf mit zwei Wurzeln, der als Stütze od. als Unterlage eines Hebels beim Heben schwererer Gegenstände oder beim Herausziehen von Baumstämmen dient, das hervorragende Wurzelende am Sparrbalken; ein Dachsparren; ein Netz; eine krumme Deichsel bei den alten Flachsmaschinen; etwas Krummes, Altes; derjenige Teil eines hölzernen Wagens, der die Vorder- und Hinterachse verbindet”, *kakažàinis²* “брeдeнь”

исконно родственны с лит. *kėžas* “корявое, уродливое дерево” (этимология Я. Эндзелина);

д) лтш. диал. (латг.) *nar̥ts* “конусообразная сеть для ловли рыбы или куропаток” исконно родственно с русск. диал. *нерёт, неретб, нёрот* “мережа”, блр. *нерет* “więcierz” и лит. *nártas* “угол, соб. стык двух бревен” (этимология К. Буги и Я. Эндзелина);

ж) вост.-лтш. *plepēt* “болтать”, *pleperis* “болтун” и лит. *plepėti* “болтать” исконно родственны с польск. *raplać*, ср.-нж.-н. *pleppen*, нем. *plappern* (этимология Я. Эндзелина, Я. Отребского и Э. Френкеля);

з) вост.-лтш. *sala* “деревня”, лит. *salà* “деревня” исконно родственны со слав. *selo*, лангоб. *sala* “двор, дом”, д.-в.-н. *sala* “дом, зал” и др. (этимология К. Буги, Р. Траутмана, М. Фасмера, Э. Френкеля).

В некоторых случаях в диссертации предложены другие этимологические толкования латышских диалектных слов, нежели в “Словаре латышского языка” К. Мюленбаха и Я. Эндзелина.

а) Я. Эндзелин в.-лтш.¹⁸⁵ *a(p)bēda²*, *a(p)bēdas²*, *a(p)bēds²*, *a(p)bēdas* “еда после убоя свиньи; блюдо из свежей свинины” выводит из *ap* + *best* “рыть”. Однако во многих латгальских говорах нет спонтанного удлинения корневых гласных, которое дало бы возможность объяснить долгое *ē* в корне, и трудно себе представить семантический переход “зарытие” → “еда; блюдо”, тем более, что после убоя свиньи никогда ничего не зарывали. Поэтому мы предлагаем как возможную следующую этимологию: в.-лтш. *a(p)bēda²*, *a(p)bēdas²*, *a(p)bēds²* из *ap* + *bēda* “беда”. В части говоров в результате контаминации имени *a(p)bēda²*, *a(p)bēdas²* с глаголом *ēst* “есть” могли возникнуть формы с прерывистой интонацией *a(p)bēda*, *a(p)bēdas*.

б) Я. Эндзелин считает лтш. диал. (латг.) частицу *kab* “чтобы, пусть” заимствованием из блр. *каб(ы)*. Так как в латгальских говорах встречается и полная форма частицы *kaba* “чтобы, пусть”, то надо полагать, что лтш. диал. (латг.) слово *kaba* возникло из *ka* + *ba*¹⁸⁶, так же как лтш. *neba*, лит. *neba* “неке” из *ne* + *ba* и лтш. диал. *nuba* “сейчас, только что” из *nu* + *ba*, а форма *kab* возникла в результате сокращения полной формы *kaba*, так же как *neb* из *neba*.

в) По мнению Я. Эндзелина, в.-лтш. *lizīka*, *ližīka*, *ližīga* “ложка” заимствованы из славянских языков. Однако в соседних славянских языках нет такого источника, из которого (при учете звуковых соответствий в заимствованных словах) мы могли бы вывести вышеупомянутые верхнелатышские слова, поэтому мы связываем в.-лтш. *lizīka*, *ližīka*, *ližīga* “ложка” с лтш. *làižīt* “лизать”, в.-лтш. *lizguôt* “лизать”, *ližgīt* “всосать, всасывать” и лит. *ližti* “лизать” (ср. лат. *ligula* “ложка”: *lingere* “лизать”, ср.-ирл. *liag*, кимр. *llwy*, брет. *loa*, корн. *lo* “ложка”: кимр. *llyfu*, *llyw* “лизать”).

¹⁸⁵ в.-лтш. – верхнелатышское слово.

¹⁸⁶ В латгальских говорах и по сей день имеется частица *ka* “чтобы, пусть” и усилительная частица *ba*.

Для 20 латышских диалектных слов, которые до сих пор не этимологизировались, мы даем собственные этимологии, например:

а) лтш. диал. (латг.) *atasi* “тяжи (в телеге)” (из *at-* “от-” + *ass* “ось”) исконно родственно с русск. диал. *отóс, отóса, атóса* “тяж (в телеге)”, блр. *атóса* т. с. и польск. диал. *otosa* т. с.;

б) лтш. диал. *azbars, aizbars, āzbars* “ячменная крупа” (корень *bar-*) вместе с лтш. *barība* “пища”, *baruôt* “кормить, питать” исконно родственны со ст.-слав. *брьь* “ячмень”, др.-русск. *борь*. т. с., др.-англ. *bere* т. с., гот. *barizeins* “ячменный”, брет. *bara* “хлеб” и др.;

в) лтш. диал. (латг.) *barinētiēs* “отбиваться (от нападающей собаки)” вместе с лтш. *bārt* “бранить”, лит. *bárti* т. с. исконно родственно с русск. *борóться*, старопольск. *bróc się* т. с., др.-исл. *berja* “бить, толкать”, лат. *ferīre* “рубить, бить” и др.;

г) лтш. диал. (латг.) *brava* “бровь” исконно родственно с лит. *bruvìs, brùvė* “бровь”, др.-русск. *брьвь, бровь* т. с., д.-в.-н. *brāwa* т. с., др.-инд. *bhrū-ḥ* т. с. и др.;

д) лтш. диал. *bubucis* “насекомое” вместе с лтш. диал. *buzis, buzulis* “вошь” исконно родственно с лит. *būžỹs* “насекомое”, ст.-слав. *бъчела* “пчела”, др.-русск. *бъчела* т. с., серб. *бѷба* “Ungeziefer” и др.;

е) лтш. диал. (латг.) *būoze²* “лодка, изготовленная из ствола толстого дерева” исконно родственно с лтш. *buōze* “дубина, палка” и лит. *būožė* “дубина, палка; приклад; безмен; головка”, в основе которых, кажется, и.-е. корень **bhu-*, **bu-* “раздуть, распухнуть”;

ж) лтш. диал. (латг.) *buts* “основание (здания или постройки)” исконно родственно с лит. *bùtas* “квартира; дом; передняя, прихожая”, прусск. *buttan, butten* “дом”, др.-ирл. *both* “хижина”, др.-исл. *búđ* “квартира” и др.;

з) лтш. диал. (латг.) *iekars²* “кольцо, обручальное кольцо” (из и.-е. корня **enk-*: **onk-* “гнуть”) исконно родственно с лит. *ánka* “петля”, ст.-слав. *укомь* “зазубрина, якорь”, греч. *ῥυχος* “зазубрина”, *ῥυχουρα* “якорь”, лат. *ancus* “согнутый”, ирл. *écath* “крюк”, осет. *ängur* т. с. и др.;

и) лтш. диал. (латг.) *sàucēt²* “сучить” исконно родственно с лит. *sùkti* “вить”, русск. *сучúть*, чеш. *soukati* т. с., польск. *sukać* т. с. и др.;

к) лтш. диал. (латг.) *tìpt²* “голодать, умирать с голода” исконно родственно с лит. *tìpsoti* “лежать (по болезни)”, *tìpti* “подохнуть, подыхать; голодать, почти умереть от голода; (диал.) умирать; мерзнуть”, *stypà* “падение, смерть” и др.;

л) лтш. диал. (латг.) *trukât* “бежать мелкой рысью”, в.-лтш. *trukšînât* т. с. вместе с лтш. *traũkt(iēs)* “мчаться, нестись” исконно родственны с лит. *trùkti* “медлить, мешкать”, *tráukti* “тянуть; отправляться” и русск. *трусúть* “бежать мелкой рысью (о животных); ехать (верхом) рысью; идти мелкими и быстрыми шагами (о человеке)”;

м) в.-лтш. *tùrkt²* “гудеть (о вещах и машинах)” исконно родственно с лит. *tuĩrkti* “стрекотать, трещать”, польск. *tarkać, tarkotać* “скрипеть; стрекотать, трещать” и др.;

н) лтш. диал. (латг.) *užģinât* “натравлять (собаку)” вместе с лтш. диал. *ũžģi* “шум” исконно родственно с лит. *ũžti* “шуметь; браниться; рычать; быть в течке (о свиньях)”, *ũžauti* “шуметь”;

о) лтш. диал. (латг.) *vuřcinât* “быстро воротить (хвост)” вместе с лтш. *vãrtît* “валять”, лит. *vartýti* “вертеть” и прусск. *wartint* “вращать, вертеть” исконно родственно с русск. *воротумъ*, гот. *frawardjan* “развращать”, лат. *vertere* “вращать, вертеть”.

II. Замечания о семантике

А. Семантические особенности лексики латгальских говоров верхнелатышского диалекта.

Значения большинства слов латгальских говоров верхнелатышского диалекта совпадают со значениями соответствующих слов других диалектов латышского языка и литературного языка. Однако часто и в семантике латгальских говоров наблюдаются отличия от других диалектов и литературного языка. В этом отношении с латгальскими говорами часто совпадают селонские говоры верхнелатышского диалекта и литовский язык.

Иногда в говорах сохраняется старое значение слова, а в литературном языке слово приобретает совсем другое значение. Так, например, в латгальских (а также селонских) говорах сохранились следующие семантические архаизмы: *arũods*² “закром” (ср. лит. *arũodas* “квашня, ящик для зерна; клеть, склад”), *atiêt* “прийти” (ср. лит. *ateĩti* “прийти”), *krãšne* “груда камней; каменная печь в бане” (ср. лит. *krõsnis* “куча, груда; груда камней; каменная печь; печь”).

В латгальских говорах ряд слов по сравнению с литературным языком и другими диалектами имеет более широкое семантическое поле, т. е., больше значений, например: *dãils*² “прекрасный; большой; долгий”, *dẽbẽsi* “небо; нёбо” (ср. лит. *dangũs* “debess”, *dangũs burnõs* “нёбо”, прусск. *dangus* “небо; нёбо”), *grĩezt*² “крутить; кокетничать, вести распущенный образ жизни”, *grĩezt* “резать; пилить” и др.

Ряд нейтральных в стилистическом отношении слов в латгальских говорах имеет также значение эвфемизма, т. е., служит для замены прямых названий реалий как общественно неприличных (часть из этих эвфемизмов имеется и в селонских и куршских говорах), например: *apstãigãt*² “обходить, обхаживать; оплодотворить, оплодотворять”, *apstãt* “стать; оплодотвориться, оплодотворяться”, *pãksts* “стручок; cunnus”, *sařķirt*² “распределить, распределять; случить, случать”.

В латгальских говорах есть слова, у которых по сравнению с соответствующими словами других диалектов и латышского литературного языка семантическое поле уже, т. е., меньше значений, например: *ãrķls* “соха” (ср. лит. *ãrķlas* “соха”), *dẽsa* “колбаса из крупы и крови”, *dziřnavas*² “ручная мельница” и др.

Некоторые слова в латгальских говорах имеют совсем другое значение, чем в других диалектах латышского языка и литературном языке. Так, например, глагол *suminât* в латгальских говорах имеет значение “целовать” в противоположность значению “чувствовать” в других диалектах латышского языка и литературном языке.

Б. Значения глагольной приставки *da-*.

В латышских говорах верхнелатышского диалекта, а также в селонских и среднелатышских говорах восточной части Видземе сохранилось много глаголов с приставкой *da-*.

Востоchnолатышская приставка *da-* вносит в глаголы следующие значения.

1. Достижение границы распространения действия, движения, например: *dabêgt* “добежать до определенного места” Пилда, *dabrist* “дойти вброд до определенного места” Пилда, *dajât* “доехать верхом до определенного места” Виляка, Пилда, *danest* “донести до определенного места” Пилда; ср. лит. *lig namų nedânešiau* “я не донес до дому” Алседжяй, русск. *добеж́ать*, польск. *dobieć* “добежать”.

2. Достижение временного предела действия или состояния, например: *dadarîtiês* “доработать до определенного времени” Аулея, *dadzîvuôt* “дожить до определенного времени” Виляка, Калупе, Пилда; ср. русск. *дож́ить*, блр. *дажы́цца* “дожить”.

3. Достижение цели действия, движения, например: *dadzît*² “догнать” Пилда, *dajaiçêt* “приручить” Баркава, *dajûcêt* “приручить” Варкава, Пилда; ср. русск. *догн́ать*, блр. *дагна́цы* “догнать”.

4. Добавление части объекта (вещества) к тому же или другому объекту (веществу), например: *dabêrt*² “досыпать” Пилда, *daliêt* “долить” Виляка, Калупе, Пилда; ср. лит. *kai viralas nuseks, dapildyk vandens* “когда суп увариться, долей воды” Субачюс, русск. *досы́пать*, *доли́ть*, польск. *dosypać* “досыпать”.

5. От предыдущего значения нужно отличать употребление приставки *da-* в значении присоединения какого объекта или субъекта к другому объекту или субъекту, например: *dadiêgt* “пришить” Аулея, Варакляны, *dalipt* “прилипнуть” Пилда, *dasêst* “присесть, подсесть” Пилда, *dasiet*² “привязать” Пилда, *dašût*² “пришить” Пилда.

6. Завершение действия или движения, например: *daařt* “закончить пахать” Пилда, *dabêigt*² “окончить, закончить, докончить” Пилда, *dadûrt*² “дорезать” Пилда, *dajât* “доездить, погубить (коня)” Виляка, Пилда, *dakârst*² “полностью созреть” Аулея, *dakaît* “дорезать” Аулея, Пилда; ср. лит. *dabaigiau rugius vežti* “я кончил возить зерно (рожь)” Дусетос, польск. *dopisać* “дописать”, русск. *дорéзать*, блр. *дарéзаць* “дорезать”.

7. Приставка *da-* вместе с глаголом *iêt* “идти” указывает на модальность (необходимость) действия, например: *daiêt* “müssen” Пилда (*dagā pienu izliet* “пришлось вылить молоко”), *daietiês* “müssen” (*vilkam dagājās ciest badu* “волку пришлось голодать”).

Востоchnолатышская приставка *da-* имеет больше значений, чем лит. *da-*. Часто значения восточнолатышской приставки *da-* совпадают со значениями славянской приставки *do-*. Однако полной идентичности значений вост.-лтш. *da-* и слав. *do-* (русск. *до-*, блг. *да-*, польск. *do-*) нет. Автором диссертации эксцерпировано из "Словаря латышского языка" К. Мюленбаха и Я. Эндзелина и собрано в латгальских говорах верхнелатышкокого диалекта 113 глаголов с приставкой *da-*. Приблизительно половине этих глаголов в соседних славянских языках (русском, белорусском и польском) соответствуют глаголы со славянской приставкой *do-*, а второй половине глаголов с приставкой *da-* латгальских говоров в соседних славянских языках соответствуют глаголы с другими приставками (русск. *под-*, *при-*, блр. *пад-*, *пры-*, польск. *przy-*).

Наиболее характерными являются две закономерности семантических различий между латышской диалектной приставкой *da-* и славянской приставкой *do-*.

Во-первых, в восточнолатышских говорах глагольная приставка *da-* указывает на присоединение какого-либо объекта или субъекта к другому объекту или субъекту, а в соседних славянских языках соответствующие глаголы имеют другие приставки (русск. *под-*, *при-*, блр. *пад-*, *пры-*, польск. *przy-*), например:

вост.-лтш. *dasêst* "присесть, подсесть", *dasêstiêš* "присесть, подсесть", но русск. *присесть*, *подсесть*, блр. *прысесці* "присесть", *падсесці* "подсесть", польск. *przysiąść* "присесть, подсесть", *przysiąść się* "присесть, подсесть";

вост.-лтш. *dasiet²* "привязать"; *dasietiêš²* "привязаться", но русск. *привязать*, *привязаться*, блр. *прывязáць* "привязать", *прывязáцца* "привязаться", польск. *przymiatać* "привязать", *przymiatać się* "привязаться";

вост.-лтш. *dašūt²* "пришить", но русск. *пришить*, блр. *прышыць* "пришить", польск. *przymiatać* "пришить".

Во-вторых, в восточнолатышских говорах глагол *iêt* "итти" с приставкой *da-* указывает на модальность (необходимость) действия, а в соседних славянских языках соответствующие глаголы имеют другую приставку (русск. *при-*, блр. *пры-*), например: вост.-лтш. *daiêt* "müssen" (*dagā jāt vienam* "пришлось ехать одному" Пилда), *daietiêš* "müssen" (*vilkam dagājās ciest badu* "волку пришлось голодать"), но русск. *пришлось* "müssen" (*пришлось ехать одному*), блр. *прыйціся* "müssen" (*прышлося ехаць аднаму* "пришлось ехать одному"). В польском языке на модальность (необходимость) действия указывает слово *trzeba*, например, *trzeba będzie drogo zapłacić* "придется дорого заплатить".

Учитывая полисемию вост.-лтш. *da*, *da-* и довольно значительные расхождения между значениями восточнолатышской приставки *da-* и славянской приставки *do-* (русск. *до-*, блр. *да-*, польск. *do-*), мы присоединяемся к мнению А. Мейе, Я. Эндзелина и М. Фасмера, что лтш. диал. *da*, *da-*, лит. *da-* унаследованы из балтийского resp. индоевропейского праязыка и исконно родственны со слав. *do*, *do-* греч. *δε*, авест. *-da*, д.-в.-н. *za*, *zuo* "к", англос. *tó* и др.

В. Значения глагольной приставки *pra-*.

В сравнительной грамматике балтийских языков общепризнанным является мнение, что предлог *pra* и приставка *pra-*, за исключением тех немногих примеров, которые упомянуты в “Словаре латышского языка” К. Мюленбаха и Я. Эндзелина, в латышском языке исчезли. Однако эту точку зрения следует пересмотреть, ибо в латгальских народных песнях и в латгальских говорах верхнелатышского диалекта сохранилось много унаследованных глаголов с приставкой *pra-* (в диссертации приводятся 74 таких глагола).

Глагольная приставка *pra-* в латгальских говорах имеет следующие значения:

1) указывает на направление движения мимо кого (чего), например: *prabràukt*² “проехать мимо (кого, чего)” Звиргздене, Пилда, Шкилбены и др., *praiêt* “пройти мимо (кого, чего)” Берзгале, Виляка, Звиргздене, Макашены, Озолайне, Пилда, Шкилбены и др. (ср. лит. *praeĩti* “пройти мимо (кого, чего)” и русск. *пройти*);

2) указывает на направление сквозь, через, например: *pracĩrst*² “прорубить” Звиргздене, Пилда, Шкилбены и др. (ср. лит. *prakiĩrsti* “прорубить”), *praiêt* “пройти сквозь, через” Берзгале, Виляка, Звиргздене, Макашены, Озолайне, Пилда, Шкилбены и др. (ср. лит. *praeĩti* “пройти сквозь, через”, русск. *пройти*), *prakàlt*² “продолбить” Берзгале, Виляка, Звиргздене, Макашены, Озолайне, Пилда, Шкилбены и др. (ср. лит. *prakàlti* “продолбить”, русск. *проколóть*);

3) указывает на действие, которое совершается на определенном участке пути, например: *pralaĩst* “проводить (человека)” Берзгале, Макашены, Озолайне, Пилда и др., *pranest* “пронести (на определенном отрезке пути)” Берзгале, Виляка, Звиргздене, Макашены, Озолайне, Пилда, Шкилбены и др. (ср. русск. *пронести*);

4) указывает на действие, которое совершается в определенном промежутке времени, например: *prabût* “пробыть” Звиргздене, Пилда, Шкилбены и др. (ср. лит. *prabũti* “пробыть”, русск. *пробыть*), *pradzĩvũot* “прожить (определенное время)” Звиргздене, Пилда, Цибла и др. (ср. лит. *praguvẽnti* “прожить”, русск. *прожить*), *praiêt* “пройти (о времени)” Берзгале, Виляка, Звиргздене, Нирза, Макашены, Озолайне, Пилда, Шкилбены и др. (ср. русск. *пройти*);

5) указывает на действие, которое совершается в недостаточной степени, например: *praràust*² “немного прорыть” Шкилбены, *pratĩt*² “немного протереть” Шкилбены, *praurbt*² “немного просверлить” Шкилбены;

6) указывает на способность или возможность совершать действие, например: *praiêt* “пойти” Шкилбены, *pranest* “пронести” Шкилбены;

7) указывает на действие, которое связано с утратой, ущербом, убытком, например: *pradzeĩt* “пропить” Берзгале, Виляка, Звиргздене, Макашены, Озолайне, Пилда, Сакстагалс, Шкилбены и др. (ср. лит. *pragẽrti* “пропить”), *prapult* “пропасть, погибнуть” Айзкалне, Берзгале, Варкава, Звиргздене,

Макашены, Озолайне, Пилда, Цибла, Шкилбены и др. (ср. лит. *prapūlti* “пропасть, погибнуть”);

8) указывает на совершенное resp. перфективное действие, например: *pradzirst²* “услышать, узнать” Виляка, Звиргздене, Макашены, Озолайне, Пилда, Шкилбены и др. (ср. лит. *pragiřsti* “*pradēti girdēti; suvokti garsa*”), *pradzīt²* “прогнать” Берзгале, Виляка, Звиргздене, Макашены, Озолайне, Пилда, Шкилбены и др. (ср. лит. *pragiņti* “прогнать”, русск. *прогна́ть*), *praklāust²* “услышать, узнать” Берзгале, Виляка, Звиргздене, Макашены, Озолайне, Пилда, Шкилбены и др.

III. Лексические изоглосы

В начале третьей главы кратко изложены основные принципы сравнительно-исторической ареальной лингвистики при установлении лексических ареальных изоглосс, а именно: из числа изолексем должны быть исключены заимствованные слова, независимые параллельные образования и только типологически родственные образования, так как они ничего не могут свидетельствовать о степени родства диалектов и языков.

При определении ареальных изолексем необходимо учитывать особенности лексического материала. В латгальских говорах верхнелатышского диалекта есть целый ряд слов (термины родства и др.), о которых есть все основания думать, что они раньше были во всех диалектах латышского языка. Некоторые из этих слов и в наши дни встречаются в отдельных нижнелатышских говорах. Такие слова исключены из числа изолексем.

Установление лексических ареальных изоглосс должно основываться на проверенные и надежные этимологии. Изолексемы, основанные на спорные и ненадежные этимологии, не имеют доказательной силы. Так, например, возможно, что лтш. диал. (латг.) *kremele* “пришитый к женской рубашке кусок материи” исконно родственно со слав. *kroma* “Rand”, однако мы не можем в данном случае говорить об изолексеме латгальских говоров верхнелатышского диалекта – славянских языков, ибо этимология слова *kremele* не является надежной.

Лексические ареальные изоглоссы в этой главе распределены на 3 группы, которые отражают исторические связи диалектной лексики латгальских говоров верхнелатышского диалекта соответственно: а) с селонскими говорами верхнелатышского диалекта, среднелатышскими и ливонскими говорами Видземе, земгальскими говорами среднелатышского диалекта, куршскими говорами¹⁸⁷ и литовским языком, б) с древнепрусским языком, в) со славянскими языками.

¹⁸⁷ Под куршскими говорами мы понимаем куршские говоры среднелатышского диалекта, куршско-земгальские и ливонские говоры в Курземе, а также латышские говоры Куршской дуги, одним словом, все говоры с куршским субстратом или суперстратом.

А. Исторические связи диалектной лексики латгальских говоров верхнелатышского диалекта с селонскими говорами верхнелатышского диалекта, среднелатышскими и ливонскими говорами Видземе, земгальскими говорами среднелатышского диалекта, куршскими говорами и литовским языком.

1. Латгальские и селонские говоры верхнелатышского диалекта охвачены 86 лексическими ареальными изоглоссами (приблизительно 71% из общего числа рассмотренных изоглосс), например: лтш. диал. (латг.) *lizīka* “ложка” Звиргздене, Пилда, Цибла и др. – лтш. диал. (селон.) *ližīga* “ложка” Заца и др.; лтш. диал. (латг.) *pelīss* “die untere Lindenrinde, die zu Matten gebraucht wird” Аулея, Варакляны, Наутрены и др. – лтш. диал. (селон.) *pelīses, pelīsi* “die untere Lindenrinde, die zu Matten gebraucht wird” Непета; лтш. диал. (латг.) *trūops²* “der Teil des Halmes zwischen zwei Knoten, eine Abteilung zwischen zwei Punkten überhaupt” Аулея, Варакляны – лтш. диал. (селон.) *trūops²* “der Teil des Halmes zwischen zwei Knoten, eine Abteilung zwischen zwei Punkten überhaupt” Биржи, Мейраны и многими другими изоглоссами.

Лексические ареальные изоглоссы, которые объединяют латгальские и селонские говоры верхнелатышского диалекта, в зависимости от ареала распределены на четыре группы: а) изолексемы латгальских говоров верхнелатышского диалекта – селонских говоров верхнелатышского диалекта – куршских говоров – литовского языка (20); б) изолексемы латгальских говоров верхнелатышского диалекта – селонских говоров верхнелатышского диалекта – куршских говоров (3); в) изолексемы латгальских говоров верхнелатышского диалекта – селонских говоров верхнелатышского диалекта – литовского языка (38); г) изолексемы латгальских говоров верхнелатышского диалекта – селонских говоров верхнелатышского диалекта (25). Кажется, что древнее те лексические изоглоссы, которые объединяют латгальские говоры верхнелатышского диалекта с селонскими говорами верхнелатышского диалекта, куршскими говорами и литовским языком, а те изоглоссы, которые охватывают только латгальские и селонские говоры, в общем более позднего происхождения. Однако некоторые латгало-селонские изолексемы, например: *gasts* “гость”, могут быть унаследованы из балтийского resp. индоевропейского праязыка.

В семантике и фразеологии латгальских и селонских говоров также наблюдается определенное сходство, например, *grīēzt* “резать; пилить” в латгальских и селонских говорах; *bāba nuokrita nuo cepla* “жена родила ребенка” Звиргздене, Пилда, Цибла и *meita nuokrituse nuo luōma* “девушка родила внебрачного ребенка” Акнисте.

Итак, данные лексики и семантики (так же как и данные фонетики и морфологии) свидетельствуют об особой близости латгальских и селонских говоров. Эта близость хотя бы частично может быть унаследованной от латгальского и селонского племенных языков.

2. 18 слов, которые встречаются в верхнелатышском диалекте и в восточной полосе видземских среднелатышских говоров, т. е. в переходных говорах между верхнелатышским и среднелатышским диалектами, например, *aizbari* “крупа” Вецпиебалга, Ранка, *galdīt* “лущить” Курмене, *sala* “деревня (посредине болота)” Тауркалне, в диссертации объясняются как заимствованные в видземские среднелатышские говоры из верхнелатышского диалекта.

Так как, согласно гипотезе Я. Эндзелина и Х. Моора, видземские (так же как и земгальские) среднелатышские говоры возникли на базе языка земгальского племени, то 6 слов, которые широко распространены в верхнелатышском диалекте и в видземских (даже западных) нижнелатышских говорах (но отсутствуют в земгальских среднелатышских говорах), например, *diëndârzs*² “ein Viehgarten, der ein Jahr als solcher, das andere Jahr als Gemüsegarten benutzt wird” Лиелсалаца, объясняются латгальским (или селонским?) суперстратом в Видземе.

3. Только 9 лексических ареальных изоглосс объединяют латгальские (а также частично селонские) говоры верхнелатышского диалекта и земгальские говоры верхнелатышского диалекта (примерно 7,4% из общего числа рассмотренных изолексем); например: *birds*² “Weberkamm” Берзгале, Звиргздене, Наутрены, Пилда и др. – *birdes* “Webergestell” Мемеле, *biŕde*² “Webergestell” Рундале, Вецсауле, *biŕdi*² “Webergestell” Межотне, Свитене; *kâļ*² “während” Аулея – *kâleit*² “bis, solange als” Бауска, Берсмуйжа, Элея и др. – лит. *kõl(ei)* “wie lange, solange als”; *tâļ*² “solange, unterdessen” Аулея – *tâleĩŕ*² “так далеко, до того места” Залите, *tâleĩŕ*² “тем временем” Бауска – лит. *tõl(ei)* “bis dahin, so lange”.

Меньше изолексем (а также изофонем и изоморфем) объединяют латгальские говоры верхнелатышского диалекта с земгальскими говорами среднелатышского диалекта, чем с селонскими говорами и куршскими говорами, поэтому кажется, что земгальский язык стоял дальше от латгальского языка, нежели селонский и куронский языки.

4. Латгальские (и селонские) говоры верхнелатышского диалекта и куршские говоры охвачены 28 лексическими ареальными изоглоссами, что составляет 23% из общего числа рассмотренных изолексем, например: *azbars* “ячменная крупа” Балтинава, Баркава, Варакляны, Карсава, Наутрены, Пилда, Скайста и др. – *azbaras* “крупа” Лубана, Мейраны и др. – *āzbaras* “ein Grützkorn” Куршская дуга, *āzbari* “крупа” Куршская дуга, *āzbars* “eine Speise von abgestossener von Hülsen befreiter Gerst” Ница; *nuba* “jetzt eben” Варкава – *nuba* “сейчас” Гробиня. Эти лексические изоглоссы в зависимости от ареала распределены на 4 группы: а) изолексемы латгальских говоров верхнелатышского диалекта – селонских говоров верхнелатышского диалекта – куршских говоров – литовского языка (20); б) изолексемы латгальских говоров верхнелатышского диалекта – куршских говоров – литовского языка (3); в) изолексемы латгальских говоров верхнелатышского диалекта – селонских говоров – куршских говоров (3); г) изолексемы латгальских говоров верхнелатышского диалекта – куршских говоров (2).

Если бы все латгало-куршские изолексемы охватывали бы и литовский язык, то литовский язык можно было бы представить себе эпицентром ареала этих изоглосс, а латгальские и куршские говоры – периферией. Однако в диссертации приводятся 3 изолексемы, которые охватывают только латгальские, селонские и куршские говоры, и 2 изолексемы, которые охватывают только латгальские и куршские говоры. Эти лексические изоглоссы свидетельствуют о возможности прямых контактов между латгальским и селонским языками, с одной стороны, и куронским языком, с другой стороны. Данные топонимики, фонетики, морфологии и этнографии также свидетельствуют о возможности таких контактов.

В 9–13 веках и позже между куронами, с одной стороны, и латгалами-селонами, с другой стороны, не были возможны прямые контакты. Поэтому следует принять, что латгало-селоно-куршские изолексемы наряду с данными топонимики, фонетики и морфологии свидетельствуют о латгало-селоно-куронских контактах в то время, когда эти племена еще жили где-то по соседству на территории Литвы и Белоруссии.

5. Латгальские говоры верхнелатышского диалекта и литовский язык объединяет 91 лексическая ареальная изоглосса (приблизительно 75 % из общего числа рассмотренных изоглосс), например: лтш. диал. (латг.) *būds*² “щека” Баркава, Варакляны, Варкава, Звиргздене, Калупе, Наутрены, Пилда, Цибла и др. – лит. *būdas* “лицо”; лтш. диал. (латг.) *buts* “основание (постройки или здания)” Аулея, Пилда и др. – лит. *būtas* “квартира; дом; сени”; лтш. диал. (латг.) *naīts* “конусообразная сеть для ловли рыбы или куропаток” Звиргздене, Пилда, Цибла и др. – лит. *nārtas* “угол, стык двух бревен”; лтш. диал. (латг.) *sāucēt*² “сучить” Берзгале, Виляны, Звиргздене, Пилда, Цибла и др. – лит. *sūkti* “вить”; лтш. диал. (латг.) *spai̯ts* “солнечный луч” Варакляны – лит. *spitulys* “Stern auf der Tierstirn”; лтш. диал. (латг.) *strāps*² “быстрый” Варакляны – лит. *stropūs* “прилежный; бодрый, живой”.

Эти изоглоссы в зависимости от ареала распределены на четыре группы: а) изолексемы латгальских говоров верхнелатышского диалекта – селонских говоров верхнелатышского диалекта – куршских говоров – литовского языка (20); б) изолексемы латгальских говоров верхнелатышского диалекта – куршских говоров – литовского языка (3); в) изолексемы латгальских говоров верхнелатышского диалекта – селонских говоров верхнелатышского диалекта – литовского языка (38); г) изолексемы латгальских говоров верхнелатышского диалекта – литовского языка (30).

Многие семантические особенности также объединяют латгальские (частично и селонские) говоры с литовским языком, например: лтш. диал. *ārkl̩s* “соха” ср. с лит. *ārklas* “соха”, в.-лтш. *arūods*² “закром” ср. с лит. *arūodas* “ящик для зерна; клеть”, в.-лтш. *krā̯sne* “груда камней; каменная печь в бане” ср. с лит. *kró̯snis* “куча, груда; груда камней; каменная печь в бане” и т.д.

Многие слова латгальских говоров верхнелатышского диалекта по форме стоят ближе к литовскому языку, нежели к нижнелатышским говорам, например:

лтш. диал. (латг.) *dadzilis* “чиж” и лит. *dagilis* “щегол”; лтш. диал. (латг.) *lāpinis*² “заплата” и лит. *lopinyšs* “заплата”; лтш. диал. (латг.) *lauztinis* “лом” и лит. *laužtinis* “ломаный” и т.д.

Латгало-литовские лексические ареальные изоглоссы (а также, как показывают некоторые наблюдения, изосемемы и изоморфемы) свидетельствуют о тесных и продолжительных латгало-литовских контактах.

Б. Исторические связи диалектной лексики латгальских говоров верхнелатышского диалекта с древнепрусским языком.

Латгальские говоры верхнелатышского диалекта и древнепрусский язык объединяют 11 лексических ареальных изоглосс, например: лтш. диал. (латг.) *brava* “бровь” – прусск. *wubri* “ресница”, лтш. диал. (латг.) *buts* “основание (постройки или здания)” – прусск. *buttan, butten* “дом”, лтш. диал. (латг.) *strēnas* “ляжки” – прусск. *straunay* (следует читать *strannay* или *strainay*) “ляжки” и др.

Лексических ареальных изоглосс латгальских говоров верхнелатышского диалекта и древнепрусского языка немного, хотя не исключена возможность, что таких изоглосс было больше, их невозможно обнаружить, ибо в распоряжении языковедов нет полных сведений о древнепрусской лексике. Латгало-древнепрусские изолексеммы объединяют не только латгальские говоры верхнелатышского диалекта и древнепрусский язык, но и литовский язык и частично другие диалекты латышского языка. Не обнаружена ни одна лексическая ареальная изоглосса, которая объединила бы только латгальские говоры верхнелатышского диалекта и древнепрусский язык.

Литовский языковед К. Буга допускает возможность контактов между латгальским и древнепрусскими племенами в начале нашей эры. Пока собранные материалы диалектной унаследованной лексики латгальских говоров не позволяют обнаружить ни одной изолексеммы (инновации), которая объединила бы только латгальские говоры и древнепрусский язык. Все 11 лексических изоглосс является архаизмами, которые унаследованы из индоевропейского resp. балтийского праязыка и не могут надежно свидетельствовать о контактах латгалов с древнепрусскими племенами, хотя и не исключают возможность таких контактов.

В. Исторические связи диалектной лексики латгальских говоров верхнелатышского диалекта со славянскими языками.

Унаследованная диалектная лексика латгальских говоров верхнелатышского диалекта свидетельствует об исторических связях латгалов со славянами.

В диссертации приводится 10 лексических ареальных изоглосс, которые распределены на 3 группы: а) 8 изолексем, охватывающих латгальские говоры верхнелатышского диалекта, селонские говоры верхнелатышского диалекта, литовский язык и славянские языки, б) 4 изолексеммы, охватывающие латгальские говоры верхнелатышского диалекта, литовский язык и славянские языки,

в) 3 изолексемы, охватывающие латгальские говоры верхнелатгальского диалекта и славянские языки.

Не все приводимые в диссертации лексические изоглоссы обладают одинаковой древностью. Самыми древними кажутся следующие изолексемы: лтш. диал. (латг.) *çēdrs* “прогорклый, затхлый” – слав. **kēd-* (словен. *čād*, чеш. *čad*, русск. *чад*); лтш. диал. (латг.) *maudât* “мучить(?)”, *apmauds* “досада, гнев, неудовольствие” – лит. *apmaudyti* “сердить, дразнить”, *āpmaudas* “досада, гнев, неудовольствие” – болг. *муден* “медленный, неуклюжий”, русск. *модеть* “похудеть”, чеш. *mdlíti* “истощать”; лтш. диал. (латг.) *pragarîba* “прожорливость” – лтш. диал. (селон.) *pragars* “прожора”, лит. диал. *prāgaras* “прожора” – русск. *прожора*, чеш. *prožrat* “проглотить”, сербохорв. *прождрљивац* “прожора”; лтш. диал. (латг.) *rūcis*² “ручей; топь в лесу” – слав. **ruk-ěj* (русск. *ручѣй*, польск. *ruszaj*, чеш. *ručej*); лтш. диал. (латг.) *sāucēt*² “сукать, сучить” – лит. *sūkti* “вить” – русск. *сукать, сучить*, чеш. *soukatí*, польск. *sukać*. Эти лексические изоглоссы указывают на возможность очень древних контактов между латгалами и славянами. Так как ареал этих изоглосс охватывает восточнославянские, западнославянские и южнославянские языки, надо предполагать, что они возникли еще в эпоху праславянского языка.

Вторая группа лексических изоглосс относится ко времени, когда диалекты праславянского языка уже в значительной степени обособились друг от друга: лтш. диал. (латг.) *šūst* “встать дыбом (о волосах, о шерсти)” – лит. *šiūsti* “встать дыбом (о волосах, о шерсти)” – хорв. *susmat* “растрепанный”; лтш. диал. (латг.) *visad* “всегда” – лтш. диал. (селон.) – *visad* “всегда” – лит. *visadà* “всегда” – слав. *въхода* “всегда” (болг. *възда*, сербохорв. *вазда*, чеш. *vezda*). Эти изолексемы интересны в том отношении, что они отображают связи восточнобалтийских племенных языков с тем диалектом праславянского языка, из которого потом развились южнославянские языки.

4. Третья группа лексических изоглосс отражает контакты латгалов с восточными славянами и поляками: лтш. диал. (латг.) *atasi* “тяжи (в телеге)” – русск. диал. *отóса* “верёвка от конца передней оси к концу оглобли, для оборота передка”, блр. *атóса* “тяж (в телеге)”, польск. диал. *otosa* “тяж (в телеге)”; лтш. диал. (латг.) *nafts* “малая конусообразная сеть для ловли рыбы или куропаток” – лит. *nártas* “угол, соб. стык двух стен” – русск. диал. *непѐт, перетó, нóрот* “верша”, блр. *непет* “верша”; лтш. диал. (латг.) *trukât, trukšînât* “бежать мелкой рысью” – лтш. диал. (селон.) *trukšînât* “бежать мелкой рысью” – лит. *trūkti* “медлить, мешкать”, *tráukti* “тянуть, отправляться (в путь)” – русск. *трусить* “бежать мелкой рысью (о животных); ехать (верхом) рысью; идти мелкими и быстрыми шагами (о человеке)”. Эти изоглоссы возникли, начиная со второй половины I тысячелетия нашей эры.

Фонетика латгальских говоров латышского языка: диахрония и синхрония

*Диссертация на соискание ученой степени
доктора филологических наук. Рига, 1989**

Предисловие

1. **Тема.** Диссертация посвящается изучению фонетики (просодии, вокализма и консонантизма) латгальских говоров латышского языка в диахроническом и синхроническом аспектах. В данной диссертации мы рассмотрели также проблемы истории балтийского вокализма и некоторые проблемы истории балтийского консонантизма (история общебалтийских звуков доведена до восточнобалтийского состояния), что объясняется необходимостью выбора “отправной точки” для изучения истории латгальского вокализма и консонантизма.

2. **Актуальность темы.** До сих пор в диалектологических очерках описана фонетика только отдельных латгальских говоров. В “Грамматике латышского языка” Я. Эндзелина все явления фонетики латгальских говоров описаны в связи с явлениями фонетики других говоров латышского языка и поэтому разбросаны по всем главам первой части этого труда.¹ В “Латышской диалектологии” М. Рудзите фонетике латгальских говоров вместе с селонскими говорами отведена одна глава, но вопросы фонетики в связи с ограниченным объемом книги в ней рассмотрены очень сжато (эта глава составляет лишь 3,4 печатных листа).² Из изложенного выше ясно, что латышское и балтийское языкознание крайне нуждается в монографическом, более полном исследовании фонетики латгальских говоров в диахроническом и синхроническом аспектах. Этим и определяется актуальность темы данной диссертации.

3. **Материалы.** Эмпирической основой данного исследования послужили материалы глубоких говоров Латгалии, собранные диссертантом с 1954 г. по 1985 г., материалы Атласа диалектов латышского языка и материалы латышского устного народного творчества, хранящиеся в Институте языка и литературы Академии наук Латвийской ССР, дипломные и курсовые работы по латышской диалектологии студентов филологического факультета Латвийского государственного университета. Материалы для настоящей диссертации экцерпированы также из многих опубликованных трудов по латышской диалектологии, сборников латышского фольклора, летописей и других письменных памятников (см. список источников в приложениях к диссертации).

3. **Научная новизна работы.** Для истории латышского языка важен вопрос

* Disertācija aizstāvēta Viļņā 1990. gada 20. martā.

¹ E n d z e l ī n s, 1951, 24–254.

² R u d z ī t e, 1964, 265–315.

о происхождении так называемых “древнелатышских” племенных языков, а именно, являются ли эти племенные языки потомками латышского или восточнобалтийского праязыка. По этому вопросу в языкознании существуют две противоположные точки зрения. Одни лингвисты считают, что “древнелатышские” племенные языки развились из латышского праязыка. Авторами этой гипотезы являлись классики балтийского языкознания Я. Эндзелин и К. Буга. Согласно первоначальной версии гипотезы о пралатышском языке, выдвинутой этими лингвистами, из латышского праязыка непосредственно развились диалекты и говоры современного латышского языка³. Позже Я. Эндзелин модифицировал эту гипотезу. Не отказавшись от постулата латышского праязыка, он признавал и существование в прошлом “древнелатышских” племенных языков, которые якобы являлись промежуточной стадией между латышским праязыком и современными диалектами латышского языка⁴. Гипотезу Я. Эндзелина и К. Буги о латышском праязыке в 30-ых годах нашего столетия поддержал П. Шмит⁵, а в наши дни – М. Рудзите⁶. Против этой гипотезы в 30-ых годах 20-го столетия выступили Э. Блесе и Ю. Плакис⁷, а в наши дни выступают В. Мажюлис, С. Кольбушевский, З. Зинкявичюс⁸.

Несомненно, некоторое число изоглосс, например изофон, объединяло “древнелатышские” племенные языки⁹. Однако, на наш взгляд, этого недостаточно для постулирования латышского праязыка и выведения из него “древнелатышских” племенных языков.

Латгальские говоры наряду с селонскими говорами верхне-латышского диалекта в большой мере отличаются от нижнелатышских говоров (среднелатышского и ливонского диалектов). Латгальские говоры по сравнению с земгальскими и видземскими среднелатышскими говорами, легшими в основу латышского литературного языка, имеют совсем другую фонетическую и фонологическую системы. Много различий имеется также в морфологии, лексике и фразеологии латгальских говоров по сравнению с земгальскими и видземскими среднелатышскими говорами.

Многие изофоны, изоморфы, изолексы и изосемы (как архаизмы, так и инновации) сближают латгальские говоры с селонскими говорами верхнелатышского диалекта, с куронскими говорами среднелатышского диалекта и литовским языком в противоположность земгальским и видземским говорам среднелатышского диалекта. По многим диалектным особенностям ближе всего к латгальским говорам стоят селонские говоры, жемайтский и аукштайтский

³ Endzelīns, 1974, 138, 561; Būga, 1958, 404, 408; 1961, 102.

⁴ Endzelīns, 1951, 5–9, 34, 94, 173, 179; 1980, 480, 487, 489.

⁵ Šmits, 1936, 71–72.

⁶ Rudzīte, 1975, 53–57.

⁷ Blese, 1936, 54; Plāķis, 1936, 46–49.

⁸ Mажюлис, 1974, 121; Mažulis, 1979, 9; Kolbuszewski, 1979, 272–274; 1983, 272–274; Zinkevičius, 1984, 338.

⁹ Endzelīns, 1951, 170–171, 173, 177–181, 184–185.

диалекты литовского языка и куронские говоры среднелатышского диалекта. Ряд изоглосс (изофон, изоморф и изолекс) в противоположность нижнелатышским говорам объединяет латгальские говоры наряду с селонскими со славянскими языками¹⁰. Многие диалектные черты латгальских и селонских говоров невозможно возвести к гипотетическому так называемому латышскому праязыку, из которого якобы развились латгальский, селонский, земгальский и куронский племенные языки, а из них в свою очередь – диалекты и говоры современного латышского языка.

Между латгальским, селонским, куронским и земгальским племенными языками обнаруживается различная степень близости¹¹, а также между этими идиомами и жемайтским и аукштайтским, с одной стороны, и славянскими языками, с другой стороны, степень близости неодинакова.

В гипотезе о латышском праязыке имеются и другие уязвимые звенья. Согласно этой гипотезе “пралатышская” система звуков в среднелатышском диалекте, кажется, сохранилась лучше, чем в других диалектах.¹² А ведь все языки и диалекты непрерывно изменяются¹³, и непонятно, почему диалект в центре ареала латышского языка согласно этой гипотезе так долго смог сохранить архаическую фонетическую систему, ибо “диалекты, территориально размещенные в центре, в силу этого предрасположены ко всякого рода новообразованиям... (закономерность, которая неоднократно проверялась и подтверждалась на материале различных языков)”.¹⁴ Кроме того необходимо отметить, что археологи не нашли “пралатышской” материальной культуры¹⁵, а ведь общий язык предполагает и общую цивилизацию.¹⁶

В свете изложенного выше гипотеза о латышском праязыке нам представляется совершенно необоснованной и неубедительной. На наш взгляд, латгальские говоры являются продолжением латгальского племенного языка, а тот в свою очередь развился из восточнобалтийского праязыка без промежуточной стадии латышского праязыка.¹⁷

Так как существование в прошлом пралатышского этноса не доказано ни антропологией, ни археологией, ни этнографией, а гипотеза о латышском праязыке не обоснована строгими методами сравнительно-исторического языкознания, то мы отправной точкой для исследования исторической фонетики латгальских говоров берем восточнобалтийскую систему гласных (согласно

¹⁰ В р е й д а к с, 1969а, 27–33; 1969, 40–51; Б р е й д а к, 1969, 15–22; 1972, 36–39; 1977а, 7–9; 1979б, 10–19; 1978, 69–70; 1979а, 107–109.

¹¹ Сравните мнение В. Мажюлиса о месте куронского, земгальского и селонского племенных языков среди других балтийских идиомов, см. М а ж ю л и с, 1981, 103.

¹² Е н д з е л ĩ н с, 1951, 12.

¹³ Ч е к м а н, 1979, 12.

¹⁴ М а к а е в, 1964, 35.

¹⁵ М о о г а, 1952, 62–63.

¹⁶ М е й е, 1954, 23.

¹⁷ Б р е й д а к, 1972, 35.

гипотезе Й. Казлаускаса и В. Мажюлиса)¹⁸ и восточнобалтийскую систему согласных.

Так как некоторые вопросы просодии и вокализма латгальских говоров являются спорными, при сборе диалектологических материалов мы последовательно выясняли, как соответствующие особенности слоговых интонаций и гласные звуки воспринимаются носителями данных говоров. С этой целью проведено также сопоставление материалов латгальских говоров, зафиксированных в диалектологических работах, с записями устного народного творчества, как опубликованными, так и неопубликованными. В результате проведенной работы в ряде случаев мы внесли коррективы в описание современного состояния явлений просодии и качества гласных латгальских говоров.

5. Теоретическая значимость. В данной диссертации впервые разработана относительная хронология фонетических изменений в латгальских говорах, а некоторым изменениям в результате использования данных письменных памятников дана и новая абсолютная хронология. Исследование является и ответом на необоснованные, голословные утверждения некоторых ученых, что все фонетические изменения в латгальских говорах якобы осуществились под влиянием славянских языков в относительно недавнее время.¹⁹

Данная работа будет способствовать решению некоторых проблем сравнительной фонетики балтийских языков и созданию исторической фонетики латышского языка с учетом данных латгальских говоров.

6. Практическая ценность. Данная диссертация будет способствовать усовершенствованию курсов латышской диалектологии и исторической грамматики латышского языка в вузах республики.

7. На защиту выносятся следующие основные положения:

– латгальские говоры являются продолжением латгальского племенного языка, а тот в свою очередь развился из восточнобалтийского праязыка без промежуточной стадии латышского праязыка;

– долгие гласные \bar{i} , \bar{y} глубоких латгальских, а также глубоких селонских говоров являются рефlekсами не “пралатышских” дифтонгов ie , uo , а долгих гласных $*\bar{e}$ (< вост.-балт. $*\bar{e}$, $*\bar{e}n$), $*\bar{o}$ (< вост.-балт. $*\bar{o}$, $*\bar{o}n$), из которых они развились через промежуточную стадию дифтонгоидов $*i^e$, $*u^o$ или $*e\bar{i}$, $*o\bar{y}$;

– причиной первичной позиционной перегласовки гласных $e > a$, $\bar{e} > \bar{a}$, $i > u$ в латгальском, а также в селонском явился прибалтийско-финский языковой субстрат, а именно – гармония гласных, которая в прибалтийско-финских языках проявляется чаще в виде прогрессивной, реже в виде регрессивной ассимиляции гласных;

– причиной изменения дифтонга ai в дифтонг ei за согласными k , g в

¹⁸ К а з л а у с к а с, 1962, 23; Б р е й д а к, 1983в, 4–5.

¹⁹ С м. В л е с е, 1936, 57; G ä t e r s, 1977, 14.

глубоких говорах северной Латгалии и некоторых говорах центральной Латгалии явился прибалтийско-финский языковой субстрат;

– возникновение позиционной палатализации согласных перед гласными переднего ряда в латгальском, а также селонском объясняется внутренней причиной: тембр согласных был приспособлен к тембру гласных переднего ряда;

– звукосочетания **pj*, **bj*, **>vj*, **mj* в латгальском, а также селонском изменились в звукосочетания *pj*, *pj'*, *bj*, *bj'*, *vj*, *vj'*, *mj*, *mj'* не только в начале корня, но и на стыке корня и суффикса / окончания (примеры с рефлексам звукоочетаний **bj*, **vj*, **mj* в начале корня отсутствуют);

– слова с *pj*, *pj'*, *bj*, *bj'*, *mj*, *mj'* на стыке корня и суффикса / окончания в латгальском, а также селонском первоначально возникли при наличии двух / в словах в результате диссимиляции, потом эпентетические *pj*, *pj'* по аналогии проникли и в другие слова;

– под давлением фонетической системы, т.е. оппозиции твердых и смягченных согласных, в латгальском осуществилось расщепление мягкого *j* на два самостоятельных согласных звука: твердый *j* и смягченный *j'* (эти согласные в тавтосиллабической позиции за дифтонгами изменяются в соответствующие неслоговые гласные *j*, *j'*);

– смычные *k'*, *k*, *g'*, *g* в латгальском, а также селонском в результате второй аффрикатизации изменились в аффрикаты *č*, *ž* под влиянием прибалтийско-финского языкового субстрата;

– смягченные согласные лучше всего сохранились в части говоров центральной Латгалии; депалатализация некоторых или всех смягченных согласных в латгальских говорах объясняется влиянием соседних языков и диалектов: в южной и восточной Латгалии – влиянием польского и белорусского языков, в западной Латгалии – влиянием видземских говоров, в северной Латгалии и северо-восточной Видземе – влиянием среднелатышского диалекта и латышского литературного языка.

8. Структура работы соответствует ее проблематике. Диссертация состоит из введения, основной части и приложений. Во введении кратко изложена этническая история восточной Латвии и языковая ситуация в этом регионе. В основной части исследована фонетика латгальских говоров. Дана 31 этнографическая и лингвогеографическая карта по этнической истории восточной Латвии и фонетике латгальских (и частично селонских) говоров, источники, библиография использованной литературы (количество позиций в списках источников и использованной литературы – 424), сокращения и принятые знаки и символы.

ВВЕДЕНИЕ

1. Из этнической истории восточной Латвии 1. 1. К вопросу о латгало-селонских и прибалтийско-финских этнических связях

Данные археологии свидетельствуют, что по VII в. н. э. в восточной Латвии, за исключением ее южной части, обитало прибалтийско-финское население.²⁰ Судя по краниологическому материалу, это было восточнофинское племя, по происхождению очень близкое к води, ижоре и угалам (= южным эстонцам).²¹

Выводы археологов и антропологов о том, что в восточной Латвии до прихода латгалов и селонов обитали прибалтийские финны, подтверждаются также данными гидронимии, ибо в восточной Латвии бытует много названий рек и озер прибалтийско-финского происхождения.²²

Во второй половине первого тысячелетия н. э. латгало-селонские племена, обитавшие до тех пор в южной Латгалии, восточной Земгале и северо-восточной Литве, начали продвигаться на север, и к XIII в. н. э. латгалы уже приблизительно достигли нынешней северо-восточной границы Латвии.²³

Продвижение латгалов и селонов на север во второй половине первого тысячелетия н. э. не повлекло за собой отступление прибалтийских финнов. Большинство прежнего населения осталось на месте и продолжало жить бок о бок с пришедшими с юга латгалами и селонами. Оно постепенно смешалось с латгалами и селонами. Ассимиляция прибалтийско-финского населения восточной Латвии, начавшаяся в VII–IX вв., продолжалась вплоть до XIII в.²⁴ Прибалтийско-финский этнический компонент, вошедший в состав латгалов и селонов, по своему удельному весу был довольно значительным. Поэтому даже современное население восточной Латвии по некоторым показателям антропологии (краниологии, дерматоглифики, одонтологии) примыкает к северу Европы (Эстонии, Финляндии, Карелии, Кольскому полуострову), но, за некоторыми исключениями, не к югу (Литве).²⁵ Эстонский антрополог Л. Хеапост даже отмечает, что соматологически латгалы имеют наибольшее сходство с юго-восточными эстонцами, особенно с пещерскими эстонцами. “Это сходство даже несколько больше, чем сходство между латгалами и видземскими

²⁰ Шноре, Цимермане, 1966, 184–185; Latvijas PSR arheoloģija, 1974, 174.

²¹ Денисова, 1968, 100–101; 1969, 8; 1973, 9; Денисова, 1970, 13–14; 1975, 186; 1977, 114, 131–147.

²² Rudzīte, 1968, 175–197; Брейдак, 1973б, 97–102; 1977е, 27–29; Zers, 1977, 427–440.

²³ Моога, 1952, 110–111.

²⁴ Моога, 1952, 110–111; Денисова, 1970, 14; Денисова, 1973, 10.

²⁵ Денисова, 1970, 16 (карта № 1); 1977, 114 (карта № 25); Гравере, 1987, 131 (карта № 47).

латышами.²⁶ Такая этническая ситуация несомненно предопределила латгалло-прибалтийско-финское и селоно-прибалтийско-финское двуязычие в течении нескольких поколений до полной ассимиляции прибалтийских финнов латгалами и селонами.

Прибалтийские финны восточной Латвии приняли культуру и язык латгалов и селонов. Однако и язык обитавшего в восточной Латвии прибалтийско-финского населения оставил глубокие и неизгладимые следы в латгалском и селонском языках.

Некоторые эстонские ученые (археолог Х. Моора, языковеды П. Аристэ и Л. Ваба) отстаивают гипотезу о том, что долатгалским и доселонским населением восточной Латвии были эстонцы, а точнее южные эстонцы, т. е. угалы, и в виде отдельных островков (лудзенские эстонцы, лейвы) они сохранили свою этническую самобытность и язык вплоть до XX века. Правда, Х. Моора в этом вопросе проявлял большую осторожность. Добалтийское население северной части Латвии он только условно называл эстонско-ливскими племенами, а о лудзенских эстонцах высказал предположение: не исключена возможность, что эта этническая группа эстонцев была остатком древнего местного населения.²⁷

При просмотре работ сторонников данной гипотезы бросается в глаза недочет некоторых существенных выводов смежных с археологией отраслей науки, касающихся этнической истории восточной Латвии. Поэтому целесообразно дать критический анализ гипотезы Х. Моора, П. Аристэ и Л. Ваба в свете данных археологии, антропологии, языка, фольклора и исторических источников.

Х. Моора приписывал эстонцам и ливам могильники каменных курганов первого тысячелетия до н. э. и могильники с каменными оградками I–IV вв. н. э., распространенные в Эстонии и северной части Латвии.²⁸ Вслед за Х. Моорой и латышский археолог Я. Граудонис в коллективном труде “Археология Латвийской ССР” эти могильники считает ливскими и эстонскими.²⁹ Необходимо подчеркнуть, что этих могильных сооружений в восточной Латвии было немного и по сравнению с соответствующими сооружениями западной Латвии и Эстонии они имели сильно измененную форму.

Но имеются ли основания считать эти могильники только эстонскими и ливскими? Ведь аналогичные погребальные памятники были распространены и в Финляндии³⁰, а первоначальный тип могильников каменных курганов Восточной Прибалтики, как правильно отметил сам Х. Моора, был воспринят от соседей из-за Балтийского моря, из Скандинавии.³¹ Следовательно, нет никаких оснований

²⁶ Хеапост, 1985, 27.

²⁷ Моора, 1952, 59, 75, 81; Моора, 1956, 123–124; Аристэ, 1962, 271–275; 1978, 122; Аристэ, 1963, 137; Ваба, 1977, 17.

²⁸ Моора, 1952, 59, 75; Моора, 1956, 89, 108, 114.

²⁹ Latvijas PSR arheoloģija, 1974, 130.

³⁰ Meinander, 1954, 89–120; Моора, 1956, 88.

³¹ Моора, 1956, 88.

считать каменные могильники восточной Латвии свидетельством того, что там до прихода латгалов и селонов обитали эстонцы, точнее угалы. Ведь если эти погребальные сооружения могли воспринять от соседей обитатели Финляндии, северные эстонцы, ливы, то это могли сделать и прибалтийские финны восточной Латвии, не будучи угалами.

Необходимо также подчеркнуть, что археологические памятники без учета выводов смежных наук ничего не могут свидетельствовать об этнической принадлежности населения какого-либо региона, ибо элементы материальной культуры одним этносом у другого легко заимствуются. Как правильно отмечает Ф. П. Филин, "...археологические культуры, взятые сами по себе, открывают широкий простор для "этногенетического" субъективизма и произвола."³²

Для выяснения вопроса об этнической принадлежности долатгальского и доселонского населения восточной Латвии большое значение имеют работы антрополога Р. Денисовой. Согласно ее работам, краниологический материал из 17 могильников неопровержимо свидетельствует, что восточная Латвия, за исключением ее южной части, до прихода латгалов и селонов в основном была заселена восточными прибалтийскими финнами, которые вместе с населением юго-восточной и северо-восточной Эстонии и населением северо-западных земель Великого Новгорода в прошлом представляли единую в антропологическом отношении область. И все-таки эта область восточных прибалтийско-финских племен не была вполне однородной. В ее рамках обитавшие племена имели и значительные отличия в антропологическом отношении. Широколицый антропологический тип прибалтийско-финского населения восточной Латвии был особенно близок к антропологическому типу води (аналогичен антропологическому типу води), но значительно отличался от антропологического типа угалов.³³

Как свидетельствует краниологический материал, извлеченный из пяти могильников (один из них расположен в средней Латгалии и четыре в северо-восточной Видземе) в XII–XIII вв. в восточной Латвии кроме широколицего восточного прибалтийско-финского антропологического типа наличествовал и узколицый западный прибалтийско-финский антропологический тип, аналогичный ливскому (ареал двух прибалтийско-финских антропологических типов восточной Латвии см. на карте № 1).³⁴

В свете достижений антропологии последних 10–15 лет гипотезу о южноэстонском, т. е. угальском, субстрате в восточной Латвии следует признать неубедительной. Даже в северо-восточной Видземе, граничащей с юго-восточной Эстонией, в свете данных антропологии сомнительно наличие южноэстонского субстрата. На наш взгляд, мы будем ближе к истине, если, следуя за М. Степерманисом, К. Анцитисом и А. Янсоном, признаем в этой узкой полосе

³² Ф и л и н, 1962, 69. Ср. также E n d z e l ģ i n s, 1974, 546.

³³ См. литературу, указанную в сноске № 2.

³⁴ Д е н и с о в а, 1977, 164–168.



Карта № 1. Прибалтийско-финские племена – долатгальское и доселонское население восточной Латвии: 1 – места, где найдены черепа восточнофиннского широколицего суббрахикранного антропологического типа; 2 – места, где найдены черепа западнофиннского узколицего мезокранного антропологического типа³⁵

³⁵ Денисова, 1977, 114, 131-147, 164-168.

северо-восточной Видземе западный прибалтийско-финский, т. е. ливский субстрат (ср. самоназвание потомков прибалтийско-финского населения этого региона *leivi* < **līvi*),³⁶ а южно-эстонский характер говора лейвов объясним южноэстонским адстратом или суперстратом.

Как видно из критического разбора гипотезы о южноэстонском субстрате в восточной Латвии, она не подтверждается ни археологическими, ни антропологическими данными. Наоборот, достижения антропологии последних 10–15 лет неоспоримо подтверждают, что долатгальское и доселонское прибалтийско-финское население восточной Латвии не могло быть угалами, т. е. южными эстонцами.

Совокупность антропологических и языковых данных свидетельствует в пользу альтернативной гипотезы, что в восточной Латвии, за исключением северо-восточной Видземе, до прихода латгалов и селонов жили восточные прибалтийские финны, по антропологическому типу очень близкие к води. В северо-восточной же Видземе и кое-где в других регионах восточной Латвии (напр., в окрестностях Резны) жили западные прибалтийские финны, по антропологическому типу очень близкие к ливам.

Имеются основания для предположения, что латгалы и селоны, а также новгородские словене называли прибалтийско-финское племя, обитавшее в восточной Латвии, чудью. А. Биленштейн привел интересные сведения, что местное население восточной Видземе еще в конце XIX в. называло жителей Марциены чудью (*Tschūdi*).³⁷ В Латгалии за исключением ее южной части бытует целый ряд фамилий и топонимов с основами *čūdar-*, *čudar-*, *čodar-*,³⁸ например фамилии *Čūdars*² Виляка, *Čūdars* Наутрены, Цибла (ареал этнонима *čūds* и фамилий и топонимов с основами *čūdar-*, *čudar-*, *čodar-* см. на карте № 2). На наш взгляд, эти имена собственные образованы от этнонима *čūds* (русск. *чудь*), а суффикс *-ar-* в них появился под влиянием русского языка (ср. русск. *лопарь* 'саам'). В "Новгородской первой летописи старшего и младшего изводов" в связи с военными походами дважды упоминается *Чюдь* земли Очелы (эта земля занимала северо-восток Латвии: современную территорию Алуксненского, Гулбенского, Балвского и северные части Лудзенского и Мадонского районов).³⁹ Однако на основе этих данных нельзя делать никаких выводов относительно места чуди восточной Латвии среди других прибалтийско-финских племен, ибо русские называли чудью все прибалтийско-финские племена (в собирательном значении), эстонцев, водь, ижору, вепсов, карелов, финнов, а также многие другие финно-угорские племена и некоторые другие народы севера и западной Сибири.⁴⁰

³⁶ A n c ū t i s, J a n s o n s, 1963, 44; С т е п е р м а н и с, 1960, 232.

³⁷ B i e l e n s t e i n, 1892, 20.

³⁸ Формы с краткими гласными *и* и *о* в первом слове проникли в латгальские говоры через посредничество славянских языков.

³⁹ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов, 1950, 36, 225.

⁴⁰ А г е е в а, 1970, 194–203.



Карта № 2. Карта № 2. Эстонцы в восточной Латвии: 1 – места, где компактно живут или жили эстонцы; 2 – места, где компактно живут или жили лейви – этническая группа эстонцев⁴¹. Этноним *čūdi* и имена собственные [топонимы или фамилии] в восточной Латвии, содержащие в своем составе *čadar-, čudar-, čodar-, igauņ-*: 3 – *čūd-* [в восточной Видземе], *čūdar-* [в Латгалии], 4 – *čudar-*, 5 – *čodar-*⁴²; 6 – *igauņ-*⁴³

⁴¹ Ancītis, Jansons, 1963, 44; Vaba, 1977, 21–22.

⁴² См. также Zeps, 1984, 71.

⁴³ См. также Endzelīns, 1956, 356.

Чудь в Латгалии и была полностью ассимилирована латгалами. Ценные сведения по этому вопросу можно почерпнуть из архивных материалов иезуитов, опубликованных Институтом истории Латвии в 1940 и 1941 гг. В отчетах иезуитов о путешествии в Латгалию в 1606 и 1608 гг. и в протоколе о посещении Латгалии в 1613 г. отмечено, что в Латгалии живут латыши (*Lothavi, Lothavicus populus*), которые занимаются идолопоклонничеством. О чудии или эстонцах в этих документах нет никаких сообщений.⁴⁴

В тех же архивных материалах иезуитов имеется запись о том, что король Швеции Густав Адольф в 1621 году приказал верующим, т. е. католикам, не желавшим принять лютеранское вероисповедание, уйти из окрестностей Риги, Цесис и Тарту и что эти изгнанники поселились в Латгалии – в окрестностях Даугавпилса, Резекне и Лудзы.⁴⁵

С этой записью иезуитов созвучны воспоминания двух пилденских эстонцев о том, что их далекие предки более чем 200 лет тому назад во время Шведской (т. е. Шведско-польской) войны за какой-то проступок против правительства изгнаны из Эстонии.⁴⁶

Вторую волну переселенцев составляли беженцы из Эстонии в конце XVII в. В архивных материалах Эстонии имеются сведения, согласно которым во время большого голода 1695–1697 гг. голодающие крестьяне бежали из Эстонии в Россию, Польскую Инфлянтию (т. е. Латгалию), Литву и Курляндию (т. е. Курземе и Земгале).⁴⁷

С этими сведениями, почерпнутыми из опубликованных и неопубликованных архивных материалов Латвии и Эстонии, созвучны воспоминания, рассказанные в 1875 г. несколькими лудзенскими эстонцами языковеду М. Веске. В этих воспоминаниях сообщается, что предки лудзенских эстонцев являются выходцами из рижской земли⁴⁸, из шведской земли или земли шведского короля.⁴⁹

Отдельные островки эстонского населения в восточной Латвии частично сохранились вплоть до XX в. Эстонцы компактно жили в бывших Пилденской, Нирзенской, Бригской и Мердзенской волостях Лудзенского уезда в Латгалии. По данным переписи населения в 1930 г., больше 10% эстонцев проживало в городе Апе (15,80%) и бывших Алуксненской (16,50%), Бейской (10,50%),

⁴³ См. также Endzelīns, 1956, 356.

⁴⁴ *Latvijas vēstures avoti*, 3(2), 1941, 105, 123, 284; Mannhardt, 1936, 441–445, 447, 451.

⁴⁵ *Latvijas vēstures avoti*, 3(1), 1940, 452.

⁴⁶ Эти воспоминания пилденских эстонцев записаны латышскими фольклористами в 1972 г. № коллекции рукописей устного народного творчества, хранящейся в отделе фольклора Института языка и литературы им. А.Упита Академии наук Латвийской ССР, 2005; № фольклорных единиц 1034 и 1050.

⁴⁷ *L i v*, 1938, 51–52, 94–95.

⁴⁸ Видземе с административным центром Ригой и Эстония долгие годы были одной шведской колонией.

⁴⁹ *W e s k e*, 1877, 30.

того эстонцы компактно проживали в бывших Гауйиенской, Маркалнской, Трапенской и Яунлайценской волостях Валкского уезда. Так называемые лейвы жили в бывших Алсвикьской, Дурской, Зелтиньской, Илзенской, Калнцемпской и Леясциемской волостях Валкского уезда.⁵⁰ Судя по распространению этнонима *igaunis* 'эстонец' в топонимии восточной Латвии⁵¹, немногочисленные группы или отдельные семьи эстонцев жили и в других местах Латгалии, восточной Видземе и восточной Земгале (о распространении эстонского населения в восточной Латвии см. карту № 2).

В свете выше сказанного ясно, что пилденские, нирзенские и бригские эстонцы, католики по вероисповеданию, являются потомками первой волны переселенцев в начале XVII в. Мердзенские же эстонцы, лютеране по вероисповеданию, являются потомками второй волны переселенцев в конце XVII в. Эстонцы восточной Земгале и восточной Видземе также являются потомками второй волны переселенцев, хотя не исключена возможность, что отдельные группы или семьи эстонцев в восточную Видземе были переселены или переселялись и позже, ибо Видземе и Эстония долгие годы были одной колонией Швеции, а при царской России Видземе и южная Эстония были включены в состав одной Лифляндской губернии.

Относительно этнической истории эстонцев восточной Латвии имеются некоторые сведения в латышских народных песнях. Так, в Мердзенской волости записана народная песня

<i>Mocēja muna mēleite</i>	/Умел мой язык
<i>Krīvuskū i latuskū.</i>	Говорить по-русски и по-латышски.
<i>Nyuļa grybu vuicētīs</i>	Сейчас я хочу учиться
<i>Igauniskū volūdeņu.</i>	Эстонскому языку!

Всего в восточной Латвии записано 30 вариантов этой песни, где говорится о желании изучить и эстонский язык (в одном варианте: эстонский и польский языки). По местам записи эти варианты распределяются следующим образом: Берзгале – 3 вар., Вараклианы – 1 вар., Гавры – 1 вар. (с 1944 г. эта территория в составе России), Дрицены – 2 вар., Звиргздене – 3 вар., Карсава – 5 вар., Лудза – 1 вар., Мердзене – 4 вар., Наутрены – 1 вар., Пилда – 1 вар., Прейли – 1 вар. Кроме того без указания бывшей волости в Лудзенском уезде записан 1 вариант и в Латгалии – 4 варианта. Итого в Латгалии записано 28 вариантов (из них в Лудзенском уезде – 16 вариантов). 2 варианта этой песни записаны в Лубанской и Сарканьской волостях Мадонского уезда. Как видно из перечня, большинство вариантов записано в Лудзенском уезде (16 из 30)⁵² и несомненно они связаны с переселением в восточную Латвию эстонцев.

Исходя из содержания латышских народных песен данного типа, можно сделать два вывода, касающихся истории эстонцев в восточной Латвии: во-

⁵⁰ Latviešu konversācijas vārdnīca, 11, 1934–1935, 21198; Ancītis, Jansons, 1963, 44.

⁵¹ Endzelīns, 1956, 356; Ancītis, Jansons, 1963, 45.

⁵² Rozenbergs, 1974, 125–127.

Исходя из содержания латышских народных песен данного типа, можно сделать два вывода, касающихся истории эстонцев в восточной Латвии: во-первых, возникновение данного типа народных песен относится к начальному периоду польского господства в Латгалии (в одном из вариантов говорится о желании изучить эстонский и польский языки!) и эта датировка полностью совпадает с данными письменных памятников, согласно которым эстонцы поселились в восточной Латвии в начале и конце XVII в.; во-вторых, между долатгальской и доселонской чуждью и эстонцами восточной Латвии не было никакой преемственной связи.⁵³

1.2. Литовцы в восточной Латвии

Литовцы компактно жили в трех обособленных регионах восточной Латвии: 1) в средней Латгалии в бывших Сакстагалской, Ружинской и Силаяньской волостях, 2) в южной Латгалии в бывших Извалтской, Краславской и Скайстской волостях, 3) в восточной Земгале в бывших Саукской, Неретской, Ритской, Элкшненской, Акнистской, Гарсенской, Продской, Бебреной, Пилскалнской, Лашской, Свентской, Раудской, Лауцесской, Курцумской, Деменской и Силенской волостях и в городах Грива⁵⁴ и Субате (о распространении литовского населения в восточной Латвии см. карту № 3).⁵⁵

Имеются веские доказательства тому, что, по крайней мере, часть литовского населения восточной Латвии является потомками древних переселенцев из Литвы. Во-первых, в ружинском и сакстагалском литовских говорах имеются заимствования из древнелатгальского, напр. *cūrulis* 'жаворонок', *stūrīs* 'угол'. В современных латгальских говорах в Ружине и Сакстагалсе эти слова уже произносятся *c'èirul's*² и *stūr's*².⁵⁶ Во-вторых, в письменных памятниках XIII в. в 1259–1261 гг. упоминается замок *Nowenene*, который находился восточнее современного города Даугавпилса, на территории современного села *Naujene*. Так как топоним *Nowenene* является литуанизмом, то К. Буга считает, что этот замок построили литовцы.⁵⁷ В-третьих, население бывшего Илукстского уезда в XVI в. было лютеранского вероисповедания. Даже в XVIII в. часть литовцев этого уезда еще была лютеранами. Так как не мыслимо, что литовцы-лютеране являются выходцами из Литвы, то остается единственное приемлемое объяснение: литовцы в бывший Илукстский уезд переселились до

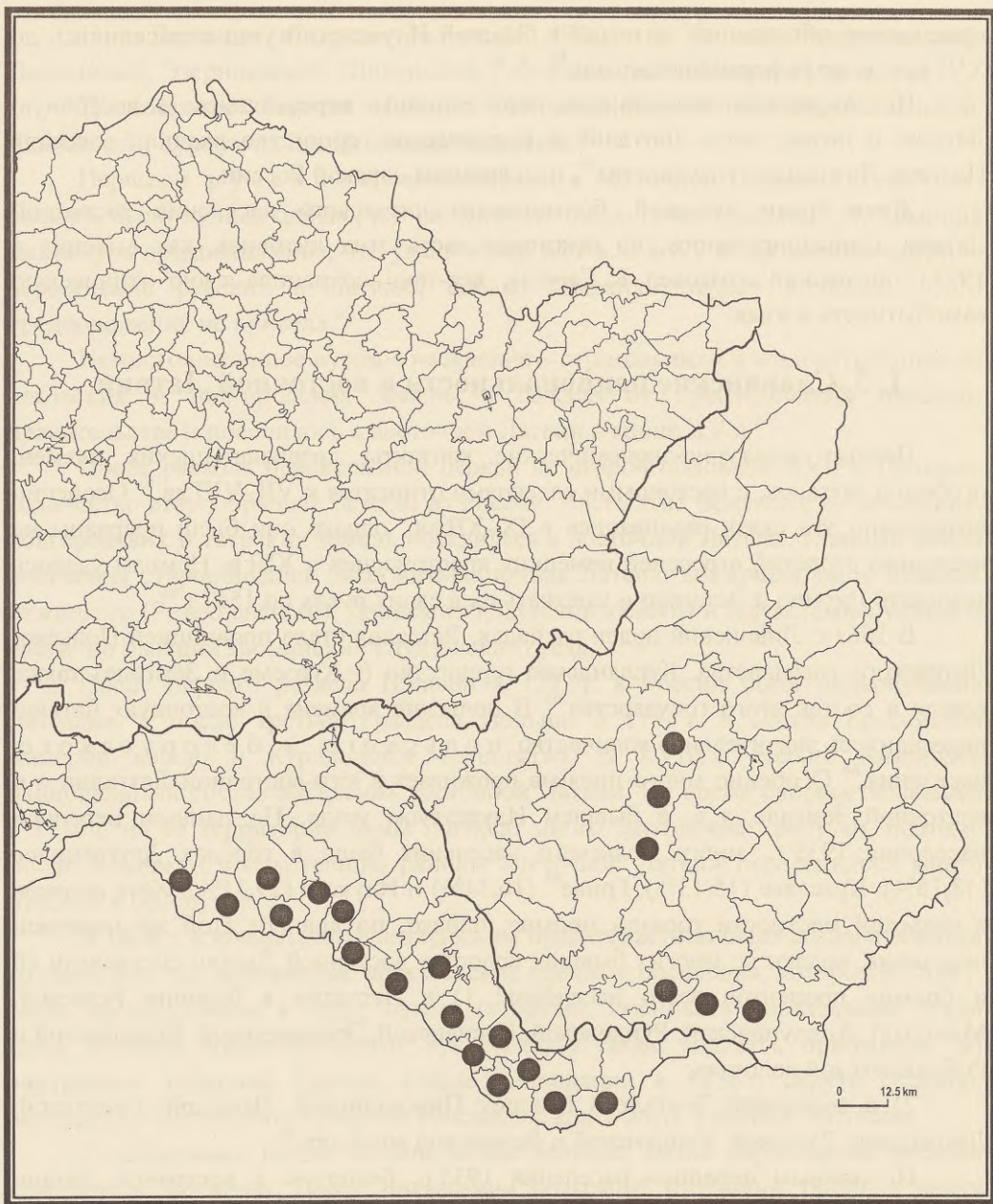
⁵³ Более подробно об истории лудзенских эстонцев см. J a n s o n s, 1968, 19–28; Б р е й д а к, 1970, 157–164; B r e i d a k s, 1972a.

⁵⁴ В наши дни город Грива является районом города Даугавпилса.

⁵⁵ B i e l e n s t e i n, 1892, 13; B ū g a, 1961, 566–570; L a t k o v s k i s, 1944, 100; A n c ī t i s, 1977, 9–11, 14–16, 236; G a r š v a, 1977, 39–42; 1984, 87–88.

⁵⁶ B ū g a, 1961, 570–571; Z i n k e v i č i ū s, 1972, 122. О времени перегласовки долгого *ī* в говорах Латгалии см. E n d z e l ī n s, 1951, 141.

⁵⁷ B ū g a, 1961, 570. В Латгалии были и более поздние литовские поселенцы. Так, по данным архивных материалов, Ливонский орден в XV–XVI вв. в южной Латгалии поселял литовских военнопленных (устная информация доктора исторических наук Х. Строда).



Карта № 3. Литовцы в восточной Латвии. Места, где компактно живут или жили литовцы, обозначены заполненными кружками.

приемлемое объяснение: литовцы в бывший Илукстский уезд переселились до XVI в., т. е. до реформации церкви.⁵⁸

Не исключена возможность, что литовцы переселялись в восточную Латвию и позже, когда Латгалия и Курляндское герцогство входили в состав Польско-Литовского государства⁵⁹, и во времена царской России.

Живя среди латышей, большинство литовского населения восточной Латвии ассимилировалось, но некоторая часть этих литовцев, как выяснил в 1977 г. литовский языковед К. Гаршва, все-таки сохранила свою этническую самобытность и язык.⁶⁰

1. 3. Славянские национальности в восточной Латвии

Первые культурно-экономические контакты древнелатышских племен, особенно латгалов, с восточными славянами относятся к VII–VIII вв.⁶¹ Особенно интенсивно эти связи развивались в IX–XII вв., однако они были прерваны на несколько столетий агрессией немецких крестоносцев в XIII в. Немцам удалось завоевать Латвию и Эстонию и удержать их в своих руках по 1561 г.⁶²

В 1561 г. Ливонский орден распался. Латгалия стала провинцией Польско-Литовского государства. Курляндское герцогство (= Курземе и Земгале) также вошло в состав этого государства.⁶³ В польские времена в восточную Латвию переселилось значительное количество польского и белорусского населения.⁶⁴ Особенно много поляков проживает в юго-восточной Латгалии и в восточной Земгале, т. е. в бывшем Илукстском уезде. По данным переписи населения 1935 г., много польского населения было в городах Даугавпилсе (18,15%), Краславе (15,13%), Гриве⁶⁵ (16,34%) и Илуксте (29,31%). Хотя поляков в сельской местности гораздо меньше, однако, по данным этой же переписи населения, поляки во многих бывших волостях восточной Латвии составляли 10 и больше процентов всего населения: 1) в Латгалии в бывших Резнской, Малтской, Андрупенской, Рунденской, Пасиенской, Эзерниекской, Краславской и Робежниекой волостях;

2) в восточной Земгале в бывших Пилскалнской, Лашской, Свентской, Лауцесской, Раудской, Курцумской и Деменской волостях.⁶⁶

По данным переписи населения 1935 г., белорусы в восточной Латвии составляли 10 и больше процентов всего населения:

⁵⁸ В ū g a, 1961, 567.

⁵⁹ G a r š v a, 1977, 41.

⁶⁰ G a r š v a, 1977, 39–42.

⁶¹ Latvijas PSR Mazā enciklopēdija, 2, 1968, 148.

⁶² История Латвийской ССР, 1, 1952, 46–49, 61–63, 73–77, 111–112.

⁶³ История Латвийской ССР, 1, 1952, 172–174.

⁶⁴ Latviešu konversācijas vārdnīca, 10, 1933–1934, 20209.

⁶⁵ См. сноску № 48.

⁶⁶ Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā, 1939, 297–298, 338.

1) в Латгалии в городе Зилупе (11,49%) и в бывших Звиргзденской, Пасиенской, Эзерниежской, Шкяунской, Робежниежской и Индрской волостях,

2) в восточной Земгале в бывших Свентской, Скрудалиенской, Салиенской, Каплавской, Курцумской и Деменской волостях.⁶⁷

Первыми русскими пришельцами в восточной Латвии в X–XIV вв., видимо, были купцы, однако, их численность была незначительна.⁶⁸ А. Заварина выдвинула предположение, что уже в конце XIV в. и в XV в. произошло крупное переселение русских в Латвию, однако никаких доводов в пользу этого предположения не привела.⁶⁹

Немногочисленное русское население – стригольники и жидовствующие из псковских и новгородских земель – бежало от преследований царского правительства и поселилось в восточной Латвии в конце XV в.⁷⁰

После раскола православной церкви во второй половине XVII в. большое количество старообрядцев бежало из России. Часть этих беженцев из псковских, новгородских и тверских земель поселилась в восточной Латвии. Главный район поселения старообрядцев была юго-восточная Латвия: восточная часть бывших Режицкого (Резекненского), Двинского (Даугавпилсского) и Илукетского уездов и частично бывший Люцинский (Лудзенский) уезд.⁷¹

После первого раздела Польши в 1772 г. к России была присоединена Латгалия, а после третьего раздела Польши в 1795 г. в состав Российской империи вошло и Курляндское герцогство. В XVIII в. сильно изменился национальный состав населения восточной Латвии. Во время свирепствовавшей в 1710 г. на ее территории чумы погибло много латышских крестьян, поэтому после эпидемии в опустевшие районы восточной Латвии переселилось много русских и белорусов.⁷²

В 1828 г. в южной Латгалии царским правительством была создана военная колония или так называемые аракеевские военные поселения, которые в 1836 г. были преобразованы в округ пахотных солдат. Военными поселенцами стали здесь жившие военнообязанные крестьяне, а также солдаты, прибывшие из внутренних губерний России. После ликвидации в 1856 г. округа солдаты, выходцы из внутренних губерний России, остались жить в южной Латгалии.⁷³

С событиями 1863 г. связана новая большая волна переселения русских крестьян в Латгалию. После подавления польского восстания 1863 г. в целях русификации царское правительство осознанно способствовало переселению

⁶⁷ Ceturta tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā, 1939, 298, 337.

⁶⁸ Заварина, 1969, 156.

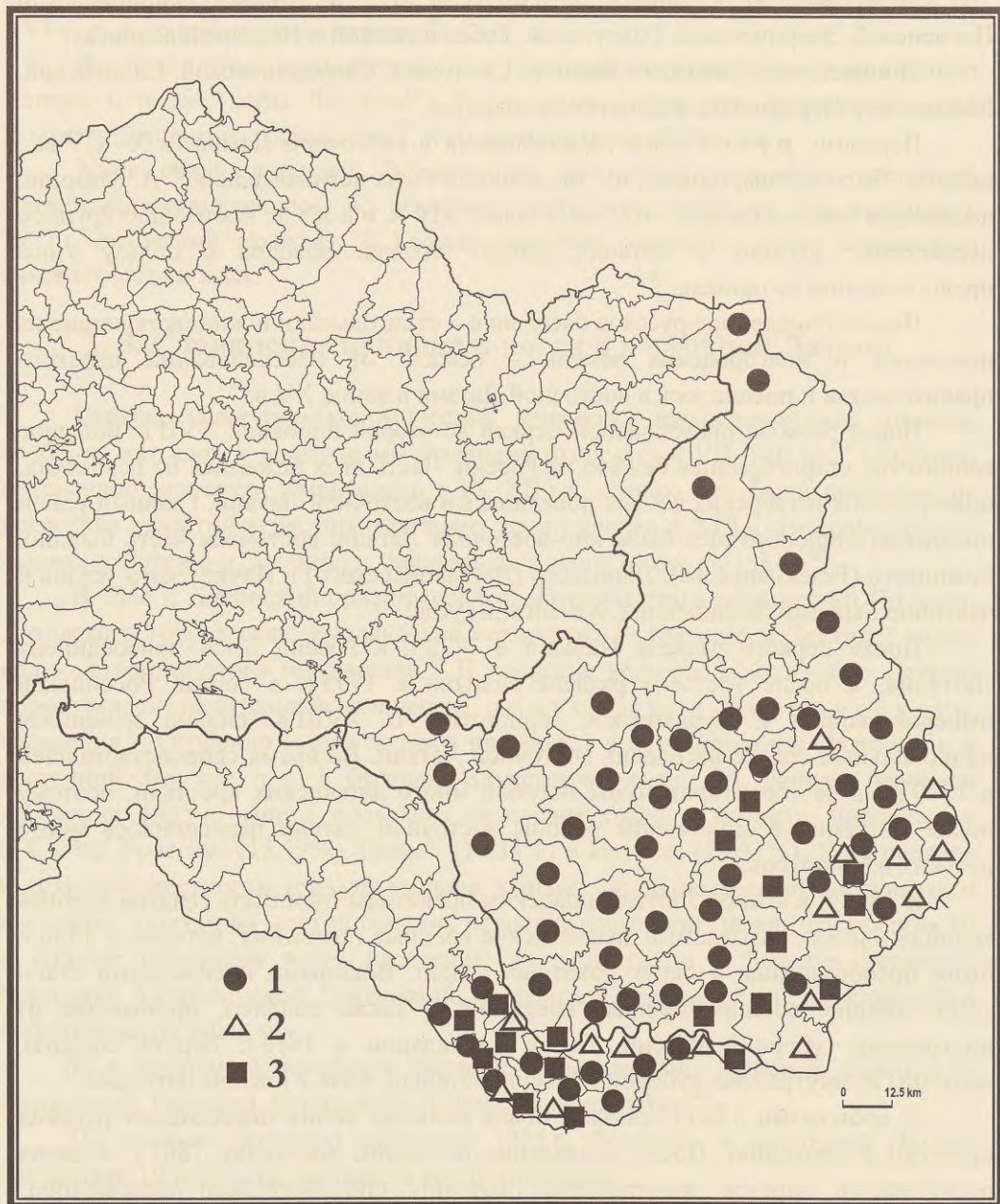
⁶⁹ Заварина, 1969, 157

⁷⁰ Заварина, 1955, 2.

⁷¹ Zavarina, 1968, 171.

⁷² История Латвийской ССР, 1, 1952, 321–324.

⁷³ Врежго, 1943, 217, 227.



Карта № 4. Славянские национальности в восточной Латвии: 1 – места, где компактно живут русские; 2 – места, где компактно живут белорусы; 3 – места, где компактно живут поляки.

Бикерниекской волости из числа бывших русских военнослужащих.⁷⁴

По данным переписи населения 1935 г. русские во многих городах и бывших волостях восточной Латвии составляли 10 и больше процентов всего населения:

1) в северо-восточной Видземе в Педедзской волости;

2) в Латгалии в городах Яунлатгале⁷⁵ (50,41%), Карсаве (14,23%), Вилянах (23,33%), Резекне (19,80%), Лудзе (22,14%), Прейлях (16,85%), Зилупе (23,12%), Даугавпилсе (17,84%), Краславе (10,17%) и в Каценской, Упмалской, Пурвмалской, Аугшпилсской, Линавской, Гаурской⁷⁶, Балвской, Ругайской, Шкилбенской, Карсавской, Вараклянской, Вилянкой, Сакстагалской, Макашенской, Мердзенской, Медненской, Аташиенской, Галенской, Ружинской, Озолайнской, Резненской, Звиргзденской, Випской, Ливанской, Рудзетской, Силаяньской, Малтской, Андрупенской, Каунатской, Пилденской, Нирзенской, Бригской, Пасиенской, Варкавской, Аглонской, Капиньской, Дагденской, Эзерниекской, Ницгалской, Калупской, Вишкской, Аулейской, Ликсненской, Науенской, Бикерниекской и Извалтской волостях;

3) в восточной Земгале в городах Екабпилсе (13,13%), Субате (25,46%), Гриве⁷⁷ (48,61%) и в РAUDской, Лауцесской, Скрудалиенской, Салиенской, Курцумской, Деменской и Силенской⁷⁸ волостях (о распространении населения славянских национальностей в восточной Латвии см. карту № 4).

Исторические судьбы восточной Латвии определили смешанный состав ее населения. Так, по данным переписи населения 1935 г. в уездах Латгалии и Илукстском уезде проживало 61,45% латышей, 26,31% русских, 2,68% белорусов и 3,80% поляков (см. таблицу № 1).⁷⁹

Таблица № 1.

Количество населения славянских национальностей
в уездах Латгалии и Илукстском уезде в 1935 г.⁸⁰

Уезды	Русские	Белорусы	Поляки
Яунлатгальский уезд	45885	648	697
Лудзенский уезд	23971	5152	2603

⁷⁴ История Латвийской ССР, 2, 1954, 143, 150; З а в а р и н а, 1969, 165; Latviešu konversācijas vārdnīca, 9, 1933, 18240.

⁷⁵ Яунлатгале = Абрене = Пыталово (с 1944 г. в составе РСФСР).

⁷⁶ В бывших Каценской, Упмалской, Пурвмалской, Аугшпилсской, Линавской и Гаурской волостях количество русского населения колебалось от 82 до 90%. См. Latviešu konversācijas vārdnīca, 7, 1931–1932, 14185. С 1944 г. упомянутые выше бывшие волости в составе РСФСР.

⁷⁷ См. сноску № 29.

⁷⁸ Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā, 1939, 298, 318, 336.

⁷⁹ Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā, 1939, 330.

⁸⁰ Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā, 1939, 330, 358–361.

Резекненский уезд	43436	2209	4655
Даугавпилсский уезд	40684	5910	11579
Илукстский уезд	10175	2805	4148
Итого	194151 (26,31%)	16724 (2,68%)	23682 (3,80%)

2. Языковая ситуация в восточной Латвии

Говоры восточной Латвии входят в состав особого языкового союза, о котором В. Н. Топоров пишет: “Следует подчеркнуть значительную размытость границ балтийской языковой области на ее окраинах. Так, говоры юго-восточной Литвы, восточной Латвии, северо-восточной Польши и северной Белоруссии по многим признакам образуют определенное структурное единство (иногда дополняемое близостью генетически связанных элементов), позволяющее говорить об особом языковом союзе.”⁸¹

На наш взгляд, в этот союз входят также западнопсковские говоры русского языка. Особенно близки контакты латгальских говоров и селонских говоров восточной Земгале с русским, белорусским и польским языками. Эти контакты оставили глубокие следы в лексике, фразеологии и синтаксисе латгальских и селонских говоров, в гораздо меньшей мере в фонетике и морфологии этих говоров. Необходимо отметить также латгало-селоно-литовские и латгало-эстонские языковые связи.

Так как темой данной диссертации является фонетика латгальских говоров, то мы более подробно охарактеризуем языковую ситуацию именно в ареале латгальских говоров, т. е. в Латгалии и северо-восточной Видземе.⁸² Для этой цели мы использовали как опубликованные труды о языковых контактах, так и личные полевые материалы. При описании случаев двуязычия и трехязычия учтены только знания языков носителей говоров старшего поколения.

Характерной чертой языковой ситуации в Латгалии является двуязычие. Большинство латгальцев наряду с латышским языком (обычно в латгальской диалектной или литературной форме) владеет и русским языком. С другой стороны, часть русского населения Латгалии владеет и латышским языком. Трехязычие распространено в гораздо меньшей мере. Можно отметить следующие случаи трехязычия: а) белорусский – русский – латышский языки⁸³; б) польский – латышский – русский языки; в) литовский – латышский – русский

⁸¹ Т о п о р о в, 1966, 456–457.

⁸² Цыганский язык и идиш не имели никакого влияния на фонетику латгальских говоров, поэтому вопрос об этнической истории цыган и евреев в восточной Латвии мы не затрагиваем.

⁸³ Только часть белорусского населения Латгалии владеет латышским языком.

языки; г) эстонский – латышский – русский языки⁸⁴ (случаи двуязычия и трехязычия в Латгалии см. в таблице № 2).

Таблица № 2.

Двуязычие и трехязычие в Латгалии

Второй и третий языки						
	лтш.	русск.	блр.	польск.	лит.	эст.
Родной язык						
Латышский	0	±	–	–	–	–
Русский	±	0	–	–	–	–
Белорусский	±	+	0	–	–	–
Польский	+	+	–	0	–	–
Литовский	+	+	–	–	0	–
Эстонский	+	+	–	–	–	0

В польские времена в Латгалии польский язык был языком местного культурного общения. Эта роль за польским языком частично сохранилась до середины прошлого столетия. К концу феодального периода усилилось влияние русского языка на другие языки заселявших Латгалию народов, в особенности после того, как в этой провинции были открыты школы с русским языком обучения. Языком межнационального общения всех заселявших Латгалию народов русский язык стал уже в XIX столетии⁸⁵ и сохранил за собой эту роль до наших дней.⁸⁶

Характерной чертой языковой ситуации в северо-восточной Видземе

⁸⁴ Последние два случая трехязычия редки. По данным переписи населения 1935 г. в Латгалии проживало 925 литовцев и 457 эстонцев. Однако, судя по статистическим данным, в прошлом столетии случаи трехязычия “литовский – латышский – русский языки” и “эстонский – латышский – русский языки” были шире распространены. По данным переписи населения 1897 г. в Латгалии проживало 1290 литовцев, в том числе в Двинском (= Даугавпилсском) уезде 868 человек, в Люцинском (= Лудзенском) уезде 251 человек и в Режицком (= Резекненском) уезде 171 человек. По данным ревизии 1834 г. в Витебской губернии проживало 9936 эстонцев (в этой губернии были две эстонские колонии: многочисленная в Люцинском уезде и немногочисленная в Невельском уезде), в 1870 г. в Люцинском уезде проживало 1035 эстонцев, в 1897 г. также – 1035 эстонцев, но в начале нашего столетия во всей Витебской губернии уже насчитывалось только 906 эстонцев. См. *Ceturta tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā*, 1939, 361; К е п е н, 1852, 29, 35 и таблица; Памятная книжка Витебской губернии на 1898 год, 1898, 96; *Latviešu konversācijas vārdnīca*, 10, 1933–1934, 20208, 20210 (здесь вместо Люцинского уезда ошибочно указан Режицкий уезд как территория расселения лудзенских эстонцев); Энциклопедический словарь, 41, 1904, 126.

⁸⁵ А р и с т э, 1963, 137–138.

⁸⁶ Б р е й д а к, 1976, 31–33.

являются эстонско-латышское двуязычие⁸⁷, а на крайнем: востоке этого региона латышско-русское и русско-латышское двуязычие (случаи двуязычия в северо-восточной Видземе см. в таблице № 3).

Таблица № 3.

Двуязычие и трехязычие в северо-восточной Видземе

Родной язык \ Второй и третий языки	Латышский	Русский	Эстонский
	Латышский	0	±
Русский	±	0	–
Эстонский	+	±	0

3. Значение данных этнической истории для истории языка

Так как контактирующие языки всегда влияют друг на друга, при исследовании истории языка важно знать, с какими языками исследуемый язык имел контакты в прошлом, т. е. знать этническую историю ареала исследуемого языка. Конкретно при исследовании исторической фонетики и фонологии латгальских говоров важно учитывать возможность субстрата долатгальского прибалтийско-финского (чудского) языка восточной Латвии, адстрата древнерусского (позже русского и белорусского) и угальского (позже южноэстонского диалекта) языков и суперстрата языков населяющих восточную Латвию национальных меньшинств. Хотя латгальские говоры (по терминологии М. Рудзите, неселонские говоры)⁸⁸ являются прямым продолжением латгальского языка⁸⁹, однако на их развитие повлияли и чудский язык восточной Латвии, литовский, древнерусский, русский, белорусский, польский, угальский и собственно эстонский языки.

⁸⁷ В а б а, 1977, 143.

⁸⁸ Термин *латгальские говоры* мы употребляем не в географическом, а в этническом значении, т. е. латгальскими говорами мы называем не только глубокие говоры Латгалии, но и глубокие и так называемые неглубокие латгальские говоры северо-восточной Видземе, возникшие из латгальского племенного языка (группировку латгальских, а также селонских говоров и переходных говоров между латгальско-селонскими и среднелатышскими говорами см. на карте № 5). Кроме того необходимо отметить, что четыре говора западной Латгалии в окрестностях бывшего города Крустпилса по происхождению являются селонскими, но не латгальскими.

⁸⁹ Б р е й д а к, 1972, 35. Ср. E n d z e l ī n s, 1980, 489. Мы полностью разделяем последнее мнение Я. Эндзелина, изложенное им в статье “Латышский язык в Видземе”, что видземские среднелатышские говоры, как и земгальские среднелатышские говоры, возникли на базе земгальского племенного языка, см. E n d z e l ī n s, 1980, 479–480. Ср. также М о о р а, 1958, 23; D a m b e, 1963, 253.



Карта № 5. Группы говоров восточной Латвии: 1 – глубокие латгальские говоры верхнелатышского диалекта в Латгалии; 2 – глубокие латгальские говоры верхнелатышского диалекта в северо-восточной Видземе; 3 – неглубокие латгальские говоры верхнелатышского диалекта в северо-восточной Видземе; 4 – глубокие селонские говоры верхнелатышского диалекта; 5 – неглубокие селонские говоры, 6 – переходные говоры между верхнелатышским и среднелатышским диалектами.

ФОНЕТИКА ЛАТГАЛЬСКИХ ГОВОРОВ

1. Просодия латгальских говоров

1.1. Ударение слова

Правила ударения слова в латгальских говорах вообще сходны с правилами ударения слова в остальных говорах латышского языка. Ударение в латгальских говорах обычно падает на первый слог слова.⁹⁰ Исключением из этого правила являются такие производные и сложные слова, которые возникли позже – после стабилизации ударения на первом слоге.

Ударение падает на второй слог слова в следующих случаях:

1) в некоторых сложных словах с *pus-* в первой части слова, напр., *pus'ùtra*² ‘полтора’, *pus'cāpts* ‘полупеченый’, *pus'apāsts* ‘полусъеденый’ Калупе FBR XVIII 32⁹¹, *puz'ùtra*² ‘полтора’ Звиргздене, Пилда, Цибла и др.⁹²;

2) в превосходной степени имен прилагательных и наречий с *vus-* в первой части слова, напр., *vus'lobuðkàis*² ‘наилучший’ Калупе FBR XVIII 32, *vus'apl'èik*² ‘вокруг’ Калупе FBR XVIII 32, Звиргздене, Пилда, Цибла и др.;

3) в местоимениях и наречиях со словообразующей частицей *kod-* в первой части слова, напр., *kot'kas* ‘кто-то’, *kot'kâi* ‘как-то’, *kot'kùr* ‘где-то’ Звиргздене, Пилда, Ругаи, Цибла и др.;

4) в именах прилагательных и наречиях со словообразующей частицей *kuð-* в первой части слова, напр., *kuð'kas* ‘кто-то’, *kuð'kur* ‘где-то’ Калупе FBR XVIII 32;

5) в местоимениях и наречиях со словообразующей частицей *n'i-* в первой части слова, напр., *n'i'kas* ‘никто’ Калупе FBR XVIII 32, Звиргздене, Пилда, Цибла и др., *n'i'v'inc* ‘ни-один’ Калупе FBR XVIII 32, Звиргздене, Пилда, Цибла и др., *n'i'kod* ‘никогда’ Калупе FBR XVIII 32, *n'i'kot* ‘никогда’ Звиргздене, Пилда, Цибла и др.;

6) в именах прилагательных со словообразующей частицей *s'eu-*, *s'äu-* в первой части слова, напр., *s'äu'kùrs* // *s'äu'kurys*² ‘каждый’, *s'äu'kotrys* ‘каждый’

⁹⁰ Причиной стабилизации ударения на первом слоге слова в латгальском, селонском, земгальском и куронском племенных языках является прибалтийско-финский субстрат в этих языках, см. И в а н о в, 1959, 145; Б р е й д а к, 1977е, 30. По мнению же Я. Эндзелина, стабилизация ударения слова началась спонтанно, лишь позже под влиянием прибалтийско-финских языков ударение на первом слоге слова обобщено, см. Е n d z e l ĩ n s, 1951, 32.

⁹¹ В данной работе мы пользуемся фонетической транскрипцией, принятой в латышском языкознании, однако сохраняя и в разных источниках наблюдаемые отклонения от этой транскрипции. О фонетической транскрипции в латышской диалектологии см. Ā b e l e, 1935а, 80–85; Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programma, 1954, 10–28; R u d z ĩ t e, 1964, 47–58.

⁹² Для собранных автором данной работы материалов латгальских говоров источник не указан.

Звиргздене., Пилда, Цибла и др.;

7) в наречиях с частицей *-pat'* во второй части слова, напр., *tâi'pat'* 'так же' Звиргздене, Пилда, Цибла и др., *t'e'pat'* 'здесь же' Калупе FBR XVIII 32, *t'ä'pat'* 'здесь же', *t'i'pat'* 'там же' Звиргздене, Пилда, Цибла и др.;

8) в некоторых производных наречиях с приставками *pa-* и *par-*, напр., *pa't'isät'*² 'истинно' Калупе FBR XVIII 32, *pa'vysäm'*² 'совсем' Звиргздене, Пилда, Цибла и др.; *pär'kü* 'почему' Айзкальне, Звиргздене, Калупе, Ливаны, Наутрены, Нирза, Пилда, Цибла и др.; *pär'tü* 'потому' Айзкальне, Звиргздене, Калупе, Наутрены, Нирза, Пилда, Цибла и др.

Ударение падает на третий слог в превосходной степени наречия *vusa'väiryš'*² 'больше всего' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла и др.

Ударение падает на второй слог в случаях аффектной или эмфатической речи, напр., *jys it krÿut'ežy' iz'gûos's'* 'он идет, выпятив грудь' Звиргздене, Пилда, Цибла и др., *jèi' skrÿn' pa'lâgdama* 'она бежит подпрыгивая' Аглона, Айзкальне и др.

В части латгальских говоров ударение падает на второй или третий слог и в таких словах, в которых в латышском литературном языке оно падает на первый слог. "Так, в Берзгале и других местностях ударение падает на второй слог в сложных именах числительных. В Берзгале так говорят и в таком случае, если имена числительные находятся за обозначаемым словом, напр., *godu p'ic'pac'm'it'* 'лет пятнадцать', *rubļu d'iv'd'es'm'it'* 'рублей двадцать' и т. п."⁹³ В Звиргздене же, Пилде, Цибле и др. ударение падает на второй или третий слог только в таком случае, если сложные имена числительные находятся за обозначаемым словом и обозначают приблизительное количество, напр., *godu p'ic'pac'm'it'*² 'лет пятнадцать', *rubļu čätra'd'es'm'it'* 'рублей сорок', но *p'ic'pac'm'it'*² *godu* 'пятнадцать лет', *čätrad'es'm'it' rubļu* 'сорок рублей'.

В некоторых латгальских говорах "констатируется ударение корневого слога в отрицательных формах глаголов, чаще всего, кажется, в повелительном наклонении, напр., *lâi' jis nasa'c'èļ nu luôvys!* 'пусть он не поднимается с кровати!', *c'ig'i poša nadasa'buôs'i?* 'разве сама для себя не достанешь?' Аулея; *cÿuki' bÿlvûš' na'laît'!* 'свинью в картофель не пускай!' Калупе..."⁹⁴ Как видно из приведенных примеров, ударение в таких случаях может падать на второй, третий и даже четвертый слог.

Возможно, что в двух последних абзацах рассмотренные случаи являются реминисценцией тех времен, когда ударение в латгальском племенном языке еще было свободным.⁹⁵

⁹³ R u d z ĩ t e, 1964, 263.

⁹⁴ R u d z ĩ t e, 1964, 263.

⁹⁵ По мнению М. Рудзите, ударение на первом слоге прежде всего закрепилось в средней Латвии, см. R u d z ĩ t e, 1970b, 112. Поэтому понятно, почему такая реминисценция свободного ударения не встречается в говорах средней Латвии.

1.2. Тип слога

В латгальских (и селонских) говорах в центре слога может быть только гласный или дифтонг, но не сонант как в ливонском диалекте. Граница слога в латгальских (и селонских) говорах часто кончается гласным или дифтонгом. В связи с этим слог в этих говорах резко отличается от слога в нижнелатышских диалектах: глухой согласный за кратким гласным всегда произносится кратко и принадлежит следующему слогу, а гласный всегда произносится длиннее, чем в нижнелатышских диалектах.⁹⁶ Так, напр., в латгальских говорах произносят *o-ka* 'колодец', *o-sa* 'острая', *sy-ta* 'бил, била, било, били', *to-pa* 'втулка, затычка; зуб', в среднелатышских же говорах – *ak-k^a* 'колодец', *as-s^a* 'острая', *sit-t^a* 'бил, била, било, били', *tap-p^a* 'втулка, затычка; зуб'. Также в дифтонгах и дифтонгических сочетаниях латгальских говоров первый компонент удлинён.⁹⁷

В латгальских и селонских говорах наличествует тип слога с сильным экспираторным ударением слова, аналогичный типу слога в литовском языке и в соседних славянских языках (этот тип слога далее мы будем сокращенно называть экспираторным типом слога), в нижнелатышских же говорах наличествует тип слога с сильным динамическим ударением слова, аналогичный типу слога в прибалтийско-финских языках (этот тип слога далее мы будем сокращенно называть динамическим типом слога). Генезис этих двух типов слога в латышском языке толковала А. Абеле. Она выдвинула следующее объяснение эволюции типов слога в латышском языке.

1. Первоначально в тех балтийских племенных языках, которые позже интегрировались в латышский язык, наличествовал экспираторный тип слога (как в литовском языке).

2. Позже под влиянием ливского языка в латышском языке развился другой тип слога – динамический.⁹⁸

3. Возможно, и в верхнелатышских (= латгальско-селонских) говорах первоначальный экспираторный тип слога был заменен другим типом слога –

⁹⁶ Перед звонкими согласными такого различия в распределении слогов в латгальско-селонских и среднелатышских говорах не существует, ибо в последних, как и в латгальско-селонских говорах, слоги разделяются следующим образом: *la-ba* 'хорошая', *ga-da* 'года' (с границей слога за гласным – по крайней мере там, где между двумя гласными только один согласный), поэтому и количественная разница интервокальных звонких гласных в латгальско-селонских и среднелатышских говорах не так ясно ощутима. Разницей распределения слогов в латгальско-селонских говорах, с одной стороны, и в среднелатышских говорах, с другой стороны, объясняется и разница долготы интервокальных глухих согласных в этих идиомах: в латгальском алуksненском говоре в слове *soka* 'говорит; говорят' произношение согласного *k* длится только 7/100 секунды, но в среднелатышском валмиерском говоре в слове *saka* 'говорит; говорят' произношение согласного *k* длится 20/100 секунды, см. Å b e l e, 1930, 89.

⁹⁷ Å b e l e, 1924, 41–42.

⁹⁸ Å b e l e, 1927b, 113–114.

динамическим, но позже в этих говорах под влиянием соседних славянских языков опять развился экспираторный тип слога.⁹⁹

Мнение А. Абеле о генезисе типа слога в нижнелатышских говорах не вызывает сомнений. Однако этого нельзя сказать о выдвинутом ею толковании эволюции типа слога в латгальско-селонских говорах. Кажется невероятным, что в этих говорах дважды полностью менялся тип слога, ибо одним из самых консервативных элементов каждого языка и диалекта являются тип слога и слоговые интонации.¹⁰⁰ Поэтому мы считаем, что в латгальско-селонских говорах сохранился прабалтийский экспираторный тип слога.

1.3. Слоговые интонации

1.3.1. Система интонаций

В северной части ареала восточнобалтийских племенных языков (по терминологии Я. Эндзелина, в латышском праязыке) наличествовала система трех слоговых интонаций: нисходящая, плавная (= ровная, долгая, длительная) и восходящая (> прерывистая) интонация. Нисходящая интонация соответствовала индоевропейской циркумфлексной интонации, плавная и восходящая (> прерывистая) интонации – индоевропейской акутовой интонации. Прерывистая интонация возникла из восходящей интонации в акутированных слогах при оттяжке ударения с последующих слогов (в селонских говорах восходящая интонация сохранилась).¹⁰¹ Система трех интонаций сохранилась во многих среднелатышских говорах Видземе, а также в некоторых среднелатышских говорах Земгале.¹⁰² В большинстве же говоров латышского языка система трех интонаций изменилась в систему двух интонаций. В латгальских говорах северо-восточнобалтийская плавная (= и.-е. *´) и нисходящая (= и.-е. *~) интонации¹⁰³ совпали в одну – нисходящую¹⁰⁴, а восходящая интонация (= и.-е. *´), как правило, изменилась в прерывистую.

В трех латгальских говорах (аташиенском, ливанском и извалтском) сохранилась и восходящая интонация. В этих трех говорах наличествует оппозиция двух интонаций – нисходящей и ненисходящей (последняя может реализоваться как восходящая или как прерывистая интонация).

В аташиенском говоре наряду с нисходящей интонацией, как правило, наличествует восходящая. Как отметил Л. Латковский, в корнях глаголов этого

⁹⁹ Ā b e l e, 1927a, 43.

¹⁰⁰ Об устойчивости типа слога и слоговых интонаций см. также Ā b e l e, 1924, 41.

¹⁰¹ E n d z e l ī n s, 1951, 34–38; И в а н о в, 1959, 133–148; 1979, 122–123; I v a n o v, 1983, 2–3.

¹⁰² E n d z e l ī n s, 1951, 39; Р у д з и т е, 1969, 13–14 (см. также карту № 3).

¹⁰³ По мнению Р. Экблома и Я. Эндзелина, произношение латышских слоговых интонаций древнее литовского произношения, см. E n d z e l ī n s, 1979, 691.

¹⁰⁴ Изменение плавной интонации в нисходящую в латгальских (и селонских) говорах объясняется сильным экспираторным типом слога в этих говорах, см. Ā b e l e, 1927a, 43–44.

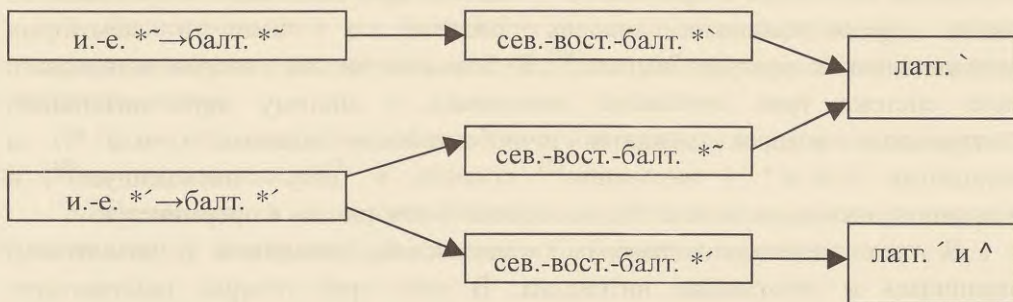
говора в повелительном наклонении вместо восходящей интонации бытует прерывистая.¹⁰⁵ При сборе материалов латгальских говоров в последние годы выяснилось, что и в других случаях без какой-либо закономерности в аташиенском говоре восходящая интонация нередко заменяется прерывистой.

В ливанском говоре, как писал Л. Латковский, прерывистая и восходящая (по его терминологии, плавная) интонация выступают одна вместо другой, и трудно сказать, которая из них шире распространена. Восходящая интонация, как правило, превалирует в северной части говора, прерывистая же – в центральной и южной части говора.¹⁰⁶

Как свидетельствуют тексты извалтского говора, записанные на магнитофоне ассистентом кафедры латышского языка Латвийского государственного университета Л. Лейкумой, в этом говоре наличествует оппозиция двух интонаций – нисходящей и ненисходящей. Притом наблюдается следующая закономерность: чем старше носитель говора, тем чаще ненисходящая интонация реализуется как восходящая и, чем моложе носитель говора, тем чаще ненисходящая интонация реализуется как прерывистая.

Как видно из сказанного выше, в некоторых периферийных латгальских говорах процесс превращения восходящей интонации в прерывистую еще не завершился и продолжается в наши дни.

Развитие системы слоговых интонаций латгальских говоров можно показать следующей схемой:



Во многих населенных пунктах Лудзенского, Резекненского, Краславского, Даугавпилсского и Прейльского районов в речи местного населения осуществилась нейтрализация нисходящей и прерывистой слоговых интонаций. Следовательно, в речи этих носителей латгальских говоров оппозиция слоговых интонаций отсутствует: тон долгих слогов всегда является нисходящим. Этот нисходящий тон долгих слогов характерен для речи латгализировавшихся эстонцев, которые сами помнят, что их деды и прадеды еще говорили на эстонском языке.¹⁰⁷ Только один тон долгих слогов – нисходящий – наблюдается

¹⁰⁵ Latkovskis, 1933, 101.

¹⁰⁶ Latkovskis, 1940, 136, 140.

¹⁰⁷ Брейдак, 1970, 159.

1.3.2. Прерывистая интонация в дифтонгах и дифтонгических сочетаниях

Прерывистая интонация в дифтонгах и дифтонгических сочетаниях латгальских говоров исследована нами в основном субъективным методом. Использованы и диалектологические материалы других исследователей, добытые субъективным методом, а также их теоретические выводы.¹⁰⁹ В настоящей работе использованы также записанные носителями латгальских говоров тексты фольклора (как опубликованные, так и рукописные) для выяснения вопроса, как они воспринимали прерывистую интонацию в дифтонгах и дифтонгических сочетаниях. Объективным, т. е. инструментальным, методом прерывистая интонация латгальских говоров до сих пор мало исследована. Некоторые исследования в этом направлении провели И. Мартинсоне и Я. Кушкис. Инструментальным методом детально исследован вокализм (в том числе и прерывистая интонация) зимерского говора Д. Маркусой в кандидатской диссертации. Результаты этих исследований по возможности использованы в настоящей работе.

В латгальских говорах при произношении прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических сочетаний – гортанная смычка осуществляется при произношении первого (удлиненного!) компонента. Об этом свидетельствуют многочисленные материалы устного народного творчества, записанные, начиная с последней четверти прошлого века, а также латгальские грамматики начала нашего века и материалы латгальских говоров, зафиксированные некоторыми языковедами.

Удлинение первого компонента прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических сочетаний в своих материалах фольклора из многих бывших волостей Латгалии знаком долготы уже обозначил Э. Вольтер, напр., *dzērt* ‘пить’, *trēis* ‘три’ Прейли, *progorēba* ‘прожорливость’ Айзкальне.¹¹⁰ С. Уляновска также иногда обозначала знаком долготы удлинение первого компонента прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических сочетаний в своих материалах устного народного творчества, записанных в бывшей Вилянской волости Режицкого (= Резекненского) уезда, напр., *būutu* ‘был бы, была бы, было бы, были бы’, *gōldy* ‘столы’, *jīmsi* ‘будешь братъ’, *lāj* ‘пусть’.¹¹¹

В сборнике “Латышских народных песен” К. Барона и Г. Виссендорфа во многих латгальских народных песнях акутом обозначено удлинение первого компонента дифтонгических сочетаний и прерывистая интонация именно в этом

¹⁰⁸ В г е і д а к с, 1972b, 95.

¹⁰⁹ Термин *субъективный метод в фонетике* мы употребляем в понимании Л. Щербы, см. Щ е р б а, 1974, 135–138.

¹¹⁰ В о л ь т е р, 1890, 223, 345, 368.

¹¹¹ У л а н о в с к а, 1892, 111, 114, 119, 124.

компоненте, напр., *cálmī* ‘пни’ LD 18360, 8 (Гайгалава, Ливаны и Мердзене), 27295, 1 (Ливаны), *órtu* ‘пахать’ (супин) LD 2661, 2 (Ливаны)¹¹², 30261, 2 (Вишки и Ликсна), *sólts* ‘холодный’ LD 8866, 1 (Варкава), 11092, 2 (Вишки), *sólta* ‘холодная’ LD 4277, 2 (Ликсна), 19386 (Сакстагалс). Подобные примеры имеются и в сборнике “Народных песен” П. Шмита, где знаком долготы обозначено удлинение первого компонента прерывисто интонированных дифтонгических сочетаний, напр., *dzērt* ‘пить’ Tdz. 36354 и 36366 (Рудзеты), 58941 (Стирниене), *dzjārt* то же Tdz. 54607 (Наутрены), *dzjārti* то же Tdz. 56230 (Берзгалс). Очень много подобных примеров с обозначением знаком долготы удлинения первого компонента прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических сочетаний имеются и в рукописях устного народного творчества, хранящихся в фондах отдела фольклора Института языка и литературы, напр., *dzīdūot* ‘петь’ ФФ 527, 25989¹¹³ (Дрицены), *jāuns* ‘молодой; юный; новый’ ФФ 835, 332 (Андрупене), *kāi* ‘как’ ФФ 306, 29 (Асуне), *mōlka* ‘дрова’ ФФ 1311, 9720 (Виляка), *sōrma* ‘иней, изморозь’ ФФ 1311, 1918 (Виляка).

О. Скринда, родившийся в Ликсне, в своей “Латышской грамматике летгальского наречия” так характеризовал произношение гласных и дифтонгов с прерывистой интонацией: “Gryustò zeime “’” (т. е. акут – А. Б.) ставится над гласными, которые произносятся с усилением голоса, при чем в конце произношения голос обрывается и вкратце как бы повторяется тот же гласный звук.

Напр., *dáls* (произн. *daals*); *stóstit* (произн. *stoostit*); *laúzt* (произн. *laauzt*)”.¹¹⁴ Хотя О. Скринда ставил акут, как это было принято в латышском языкознании, на второй компонент дифтонга, однако, как видно из отображения произношения, гортанную смычку он воспринимал в первом компоненте прерывисто интонированных дифтонгов.

Ф. Трасун, родившийся в Сакстагалсе, в своей латгальской грамматике писал, что при произношении дифтонгов и дифтонгических сочетаний с прерывистой интонацией “перерыв голоса”, т. е. гортанная смычка, реализуется именно в первом компоненте, и последовательно ставил знак долготы на этот компонент не только для обозначения удлинения гласного, но и для обозначения прерывистой интонации, напр., *ārt* ‘пахать’, *būyt* ‘быть’, *dōrbs* ‘работа, труд’, *dzērt* ‘пить’, *gōlva* ‘голова’, *jīus* ‘вы’, *pēit* ‘плести; треножить (коня)’, *rāužu* ‘плачу’, *sīrds* ‘сердце’, *skāida* ‘щепка, щепка’, *smīlga* ‘полевица’, *zīrgs* ‘лошадь, конь’.¹¹⁵

¹¹² Не исключена возможность, что в части слов в народных песнях из бывшей Ливанской волости Двинского (= Даугавпилсского) уезда акутом обозначена также восходящая интонация.

¹¹³ В примерах, взятых из фондов рукописей устного народного творчества отдела фольклора, первое число указывает на порядковый номер рукописи, второе – на порядковый номер фольклорного сочинения в данной рукописи.

¹¹⁴ С к р и н д а, 1908, 8.

¹¹⁵ Т р а с у н с, 1921, 6, 7, 8, 10, 11, 14, 17, 43, 46, 54, 55.

Подобную просодическую особенность – гортанную смычку в первом удлинённом компоненте прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических сочетаний – констатировала А. Абеле в леясциемском говоре. Она писала, что в выше указанном говоре при произношении дифтонгов и дифтонгических сочетаний с прерывистой интонацией гортанная смычка осуществляется в конце первого компонента – удлинённого гласного или в переходных звуках между обоими компонентами в противоположность просодической особенности среднелатышского валмиерского говора, в котором гортанная смычка реализуется во втором компоненте.¹¹⁶ Эти наблюдения А. Абеле, кажется, подтверждаются и данными материалов устного народного творчества, записанных в Леясциемсе, в которых знаком долготы иногда обозначено удлинение первого компонента в прерывисто интонированных дифтонгических сочетаниях, напр., *dzērti* ‘пить’ Tdz. 58791, *paķērt* ‘схватить, схватывать; подхватить, подхватывать; захватить, захватывать (с собой)’ ФФ 804, 6187.

Также в говорах Апукалнса в Апе, Яунлайцене, Яунрозе, Карве, Вецлайцене и Зиерисе констатирована просодическая особенность – гортанная смычка в первом удлинённом компоненте прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических сочетаний.¹¹⁷ А. Абеле по этому поводу писала, что в говорах Апукалнса, как и в других северо-восточных верхнелатышских говорах, “перерыв голоса”, т. е. гортанная смычка, осуществляется в конце первого – удлинённого (по сравнению со среднелатышским произношением!) компонента, а не в начале второго компонента, как это бывает в среднелатышских говорах.¹¹⁸

В некоторых латгальских говорах характерна редукция второго компонента дифтонга с прерывистой интонацией. Так, напр., в звиргзденском, пилденском и цибленском говорах наряду с формами *b̄yut* ‘быть’ и *m̄yusu* ‘нас’ наличествуют и формы *b̄y^ht* и *m̄y^hsu*. Но гораздо шире в латгальских говорах распространено полное исчезновение второго компонента прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических сочетаний, напр., *b̄yt* ‘быть’, *m̄ysu* ‘нас’ Звиргздене FBR X 24, Карсава FBR XII 50, Пилда FBR XIII 42, Кауната, Макашены, Мердзене, Наутрены, Нирза, Цибла, *k̄a* ‘как’ (< *k̄ai*), *t̄a* ‘так’ (< *t̄ai*) Скайста FBR XV 49, Андрупене, Шкяуне, *l̄a* ‘пусть’ (< *l̄ai*) Андрупене, *m̄a* ‘мне’ (< *m̄aŋ*) Калупе FBR XVIII 43, Скайста FBR XV 39.

В противоположность всему выше изложенному о месте гортанной смычки в прерывисто интонированных дифтонгах и дифтонгических сочетаниях латгальских говоров в трудах Я. Эндзелина и в очерках латгальских говоров,

¹¹⁶ Ā b e l e, 1924, 42.

¹¹⁷ В наши дни в зиериском говоре в прерывисто интонированных дифтонгах и дифтонгических сочетаниях гортанная смычка, по данным инструментальной фонетики, реализуется в начале второго компонента или в переходной части между обоими компонентами. См. M a p k u s, 1982, 55; 1983, 8.

¹¹⁸ Ā b e l e, 1928, 24.

опубликованных в “Трудах общества филологов” под его редакцией, а также в трудах учеников Я. Эндзелина знак прерывистой интонации в дифтонгах и дифтонгических сочетаниях латгальских говоров почти всегда ставился на второй компонент. Правда, в некоторых работах были и незначительные отклонения от этой преобладающей тенденции. Так, в некоторых очерках глубоких говоров Латгалии, опубликованных в “Трудах общества филологов”, иногда ставился знак прерывистой интонации на первый компонент дифтонгических сочетаний, напр., *māņ* ‘мне’ Аулея FBR XII 47, *mān* то же Прейли FBR IV 100, *mān* ‘то же Прейли FBR VIII 15, *dzāļtonc* ‘желтый’, *kōļnc* ‘гора’, *zōrna* ‘кишка’ Скайста FBR XV 36. Также сам Я. Эндзелин отметил удлинение первого компонента в прерывисто интонированных дифтонгических сочетаниях некоторых глубоких говоров Латгалии, напр., *gōļva* ‘голова’ Скайста, *māņ* ‘мне’ Прейли.¹¹⁹ Однако такие случаи обозначения прерывистой интонации на первом компоненте дифтонгических сочетаний глубоких говоров Латгалии крайне редки.

Имеются основания для предположения, что способ обозначения прерывистой интонации в дифтонгах и дифтонгических сочетаниях – знак прерывистой интонации на втором компоненте, преобладающий во всех очерках глубоких говоров Латгалии, опубликованных в “Трудах общества филологов”, отображает мнение редактора этих трудов Я. Эндзелина, но не мнение авторов этих очерков о характере прерывистой интонации в латгальских говорах. Яркое свидетельство тому рукописи устного народного творчества Х. Тиховского (из Пилды) и А. Кивране (из Звиргдене), хранящиеся в фондах отдела фольклора Института языка и литературы. В этих рукописях sporadически обозначено удлинение первого компонента прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических сочетаний или гортанная смычка в первом компоненте дифтонгов, напр., *trējs* ‘три’ Пилда ФФ 40, 10, *jīmt* ‘брат’ Звиргдене ФФ 183, 317, *dzēiwoj* ‘живут’ Пилда ФФ 40, 8, *apeinēiši* ‘хмель’ (им. пад. мн. ч., уменьшительная форма) Пилда ФФ 40, 11, *kūovia* ‘бил, колотил’ Пилда ФФ 40, 496. В этих рукописях нет ни одного случая обозначения удлинения второго компонента прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических сочетаний или обозначения гортанной смычки во втором компоненте дифтонгов и дифтонгических сочетаний. В диалектологических же очерках “Говор Звиргденской волости” А. Кивране и “Говор Пилденской волости” Х. Тиховского гортанная смычка последовательно обозначена во втором компоненте дифтонгов и дифтонгических сочетаний как в самом описании говоров, так и в текстах устного народного творчества, приложенных к очеркам говоров.¹²⁰

Хотя в “Программе сбора материалов диалектологического атласа латышского языка” было указано, что знак прерывистой интонации нужно

¹¹⁹ E n d z e l ī n s, 1951, 151, 152.

¹²⁰ K i v r ā n e, 1930; T i h o v s k i s, 1933.

ставить на второй компонент дифтонгов и дифтонгических сочетаний,¹²¹ в собранных материалах знак прерывистой интонации sporadически поставлен на первый компонент дифтонгических сочетаний в бригском, дурском, извалтенском, малтенском, науенском, наутренском, нирзенском, преильском, рунденском, шкилбенском и эзерниекском говорах, напр., *kôrss* 'жаркий' Рундены, *pûrņc* 'морда' Эзерниеки. Многие учителя литературы и латышского языка разных школ Латгалии, представители соответствующих глубоких говоров Латгалии, подтвердили в своих письмах, адресованных нам, что в прерывисто интонированных дифтонгических сочетаниях, по их мнению, первый компонент удлинен и гортанная смычка осуществляется именно в этом компоненте, напр., *gôlva* 'голова', *sôlna* 'заморозки' (им. пад. ед. ч.) Андрупене, Балтинава, Берзгале, Карсава, Кауната, Ницгале, Резна, Стирниене, Тилжа.

Объективным, т. е. инструментальным, методом слоговые интонации глубоких говоров Латгалии до сих пор мало исследованы. Первой в этом направлении была статья И. Мартинсоне, в которой она на основе кимограмм утверждала, что "перерыв голоса", т. е. гортанная смычка, в прерывисто интонированных дифтонгах и дифтонгических сочетаниях варкавского, пилденского и звиргзденского говоров реализуется во втором компоненте.¹²² Такой вывод И. Мартинсоне объясняется, во-первых, тем, что она слабо знала исследуемые говоры, о чем свидетельствуют многочисленные ошибки в статье, и, во-вторых, кажется, она непоследовательно определила границы звуков и вследствие некорректно толковала результаты, добытые инструментальным методом.

Как информировал нас специалист по инструментальной фонетике старший преподаватель кафедры латышского языка Филологического факультета Латвийского университета. Я. Кушкис, по данным осциллограмм, гортанная смычка в глубоких говорах Латгалии осуществляется в конце первого компонента прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических сочетаний.¹²³ Осциллограммы, приложенные к нашей дипломной работе "Лексика пилденского говора", показывают, что в прерывисто интонированных дифтонгах и дифтонгических сочетаниях пилденского говора гортанная смычка также реализуется в конце первого компонента.¹²⁴

Как же объяснить изложенные выше диаметрально противоположные интерпретации прерывистой интонации в дифтонгах и дифтонгических сочетаниях латгальских говоров? На наш взгляд, причина этих противоречий кроется в методе сбора и фиксации диалектных фонетических материалов. Уже Л. Щерба писал о фонетическом методе следующее: "Строго говоря, единственным фонетическим методом является метод субъективный, так как мы всегда должны обращаться к сознанию говорящего на данном языке индивида,

¹²¹ *Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programma*, 1954, 19.

¹²² *Martinsons*, 1934, 147.

¹²³ Результаты этого исследования пока не опубликованы.

¹²⁴ *Veidaks*, 1956, 349–352.

раз мы желаем узнать, какие фонетические различия он употребляет для целей языкового общения, и другого источника, кроме его сознания, у нас вовсе не имеется – потому-то для лингвиста так драгоценны все, хотя бы самые наивные заявления и наблюдения туземцев – они в большинстве случаев, принадлежащей их интерпретации, имеют гораздо больше цены, чем наблюдения ученых исследователей, принадлежащих к другой языковой группе.”¹²⁵

Л. Щерба подчеркнул, что основным требованием субъективного метода является “регистрировать факты сознания говорящего на данном языке человека. При несоблюдении этого требования их записи лишены самого главного – души. Это *memento* в равной мере относится как к записывающим посредством разных регистрирующих приборов, так и пользующимся в качестве такого собственным ухом. Разница между первыми и вторыми сводится к тому, что первые более или менее верно воспроизводят объективную сторону человеческой речи, а вторые и эту сторону искажают, преломляя слышанное в призме собственного сознания, так как ведь даже изошренное ухо слышит не то, что есть, а то, что оно привыкло слышать, применительно к ассоциациям собственного мышления. Все это ведет к такому “импрессионизму”, по меткому выражению одного лингвиста, в записях, что трудно зачастую на них основывать какие-либо заключения. Это уже давно начинает замечаться исследователями, хотя мало кто высказывается вполне определенно по этому поводу и, насколько мне известно, один Пасси со всей определенностью выставляет требование, чтобы в фонетические транскрипции вносилось лишь то, что различает “*instinct linguistique*” данной языковой группы.”¹²⁶

В свете выше приведенных мнений Л. Щербы о субъективном и объективном методах в фонетике ясно, что правильна характеристика прерывистой интонации в дифтонгах и дифтонгических сочетаниях латгальских говоров, данная в работах О. Скринды, Ф. Трасуна, А. Абеле и М. Лепики. Из многочисленных текстов латгальского устного народного творчества (как опубликованных, так и неопубликованных) видно, что многие и многие собиратели латгальского фольклора – носители латгальских говоров, а также литовец (?) Э. Вольтер и полька С. Уляновска интуитивно воспринимали первый компонент прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических сочетаний как удлинённый или долгий и гортанную смычку улавливали именно в этом компоненте. Неадекватное же обозначение прерывистой интонации на втором компоненте дифтонгов и дифтонгических сочетаний латгальских говоров в работах Я. Эндзелина и его учеников возникло под влиянием просодических особенностей их родного среднелатышского идиома.

Подобного рода методическую ошибку допускали и некоторые другие латышские языковеды. Так, Ю. Плакис, родившийся в Курземе в бывшей

¹²⁵ Щ е р б а, 1974, 137.

¹²⁶ Щ е р б а, 1974, 138.

Кабилской волости Кулдигского уезда, удлинение первого компонента прерывисто интонированных дифтонгов куронских говоров и гортанную смычку именно в этом компоненте приписывал всему латышскому языку.¹²⁷ Также В. Я. Зеп, родившийся в Латгалии в городе Даугавпилсе, просодическую особенность прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических сочетаний латгальских говоров – сильный первый компонент с гортанной смычкой в его конце и слабый второй компонент – приписывает всему латышскому языку.¹²⁸

Путь к преодолению этих противоречий в трактовке особенностей прерывистой интонации в дифтонгах и дифтонгических сочетаниях диалектов латышского языка, на наш взгляд, только один – точное и строгое применение субъективного и объективного методов при исследовании слоговых интонаций.

До сих пор прерывистая интонация в дифтонгах и дифтонгических сочетаниях латгальских говоров систематически не исследована, но, как свидетельствуют материалы устного народного творчества и др., отображающие “лингвистический инстинкт” самих представителей латгальских говоров, удлинение первого компонента прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических сочетаний и гортанная смычка в этом компоненте характерны, возможно, для всех глубоких говоров Латгалии и по крайней мере для некоторых латгальских говоров северовосточной Видземе (см. карту № 6).¹²⁹ Объясняется эта особенность прерывистой интонации латгальских говоров типом слога с сильным экспираторным ударением слова. Почти все латышские диалектологи до сих пор не обратили внимания на эту просодическую особенность латгальских говоров и знак прерывистой интонации ставят на второй компонент дифтонгов и дифтонгических сочетаний, хотя этот знак правильно надо ставить на первый компонент.

Удлинение первого компонента прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических сочетаний и гортанная смычка в этом компоненте присущи также куронским и тамниекским (= ливонским говорам в Курземе) говорам латышского языка и жемайтскому диалекту литовского языка.¹³⁰ Интересно отметить, что и в ливском языке, в котором прерывистая интонация проникла из куронского или латышского языка, в прерывисто интонированных дифтонгах гортанная смычка осуществляется между обоими гласными, а в дифтонгических сочетаниях – в первом компоненте.¹³¹

Однако в этом сходстве прерывистой интонации в дифтонгах и дифтонгических сочетаниях латгальского, куронского и жемайтского идиомов нет никакого основания усматривать генетическую связь. Это скорее сходство,

¹²⁷ P l ā ķ i s, 1924, 159.

¹²⁸ Z e p s, 1962, 55, 59, 63.

¹²⁹ Часть этих материалов была нами опубликована в 1972 г. См. B r e i d a k s, 1972b, 97–100.

¹³⁰ E n d z e l ī n s, 1951, 145; R u d z ī t e, 1964, 63; G r i n a v e c k i s, 1973, 88, 92.

¹³¹ K e t t u n e n, 1925, 4–5.



Карта № 6. Прерывистая интонация в дифтонгах и дифтонгических сочетаниях латгальских говоров: 1 – гортанная смычка в первом компоненте дифтонгов и удлинение этого компонента; 2 – гортанная смычка в первом компоненте дифтонгических сочетаний и удлинение этого компонента.

возникшее независимо в латгальском, с одной стороны, и куронском и жемайтском, с другой стороны. Удлинение первого компонента прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических сочетаний в латгальских говорах осуществилось относительно поздно, уже после изменения долгих гласных \bar{e} , \bar{o} , \bar{i} , \bar{u} ¹³², но до “вторичной” перегласовки долгого гласного \bar{e} .¹³³ Об этом свидетельствуют многочисленные материалы фольклора и др., в которых краткие гласные a , o , i , u после удлинения записаны как долгие гласные \bar{a} , \bar{e} , \bar{i} , \bar{u} , но краткий гласный e после удлинения часто записан как ie , т. е. этот удлиненный гласный испытал такую же “вторичную” перегласовку как и долгий гласный \bar{e} , напр., *dzāltuoneitia* ‘девушка-красавица’ Андрупене ФФ 283, 82, *ōlkota* ‘голодающий’ (с пейоративным оттенком значения) Скайста FBR XV 37, *jimt* ‘брат’ Звиргздене ФФ 183, 317, *pogūlmā* ‘во дворе’ Виляка ФФ 1311, 1957, но *c'ieļšu* ‘буду поднимать’ (< *c'ēļšu < *c'eļšu) Звиргздене, Пилда, Цибла, *s'p'iert'* ‘ударить, ударять (ногой); лягать, брыкать (о животных); шагнуть’ (< *s'p'ērt' < *s'p'eft') Ликсна (ср. *spiert* ‘шагнуть’ Извалта ФФ 1950, 6278).

В лингвистической литературе имеются и указания на противоположную тенденцию в части латгальских говоров – на сокращение долгого прерывисто интонированного гласного перед тавтосиллабическими сонантами l , m , n , напр., *dašs* ‘сын’ (род. пад. ед. ч. *dāla* ‘сына’) Виляка, Прейли, *s'ivom²* ‘женам’ (дат. пад. мн. ч.) Варакляны FBR XI 105, *viņskaitlis* ‘единственное число’ Лизумс RKr. XVII 93.¹³⁴ Нам представляется верным объяснение М. Рудзите, что такое сокращение долгих гласных осуществилось в целях устранения сверхдолгих слогов.¹³⁵ Исходя из принципа системности¹³⁶, не исключена возможность, что в таких случаях долгий гласный стал полудолгим, но это предположение необходимо проверить методами инструментальной фонетики.

1.3.3. Переход прерывистой интонации в нисходящую в дифтонгических сочетаниях

В части восточнолатгальских говоров, напр., в звиргзденском, пилденском, цибленском и др., в тавтосиллабических сочетаниях *aŕ*, *oŕ*, *iŕ*, *uŕ* и *uŕ* прерывистая интонация перешла в нисходящую¹³⁷, напр., *àrt'* ‘пахать’ (< *aŕ't'*), *zòrna* ‘кишка’ (< *zoŕna*), *v'irt'* ‘кипеть’ (< *v'iŕ't'*), *pŕma* ‘прежде чем, раньше чем; прежде всего, сначала, в первую очередь’ (< *puŕma*), *bùrz'ât'* ‘комкать, мять’ (< *buŕ'z'ât'*). Так как

¹³² Имеются в виду так называемая “первичная” позиционная перегласовка $\bar{e} > \bar{a}$ и дифтонгизации $\bar{o} > uo$, ua ; $\bar{i} > iĭ$, ei ; $\bar{u} > uĭ$, eu , ui , iu .

¹³³ Имеется в виду так называемая “вторичная” перегласовка $\bar{e} > ie$, \bar{a} .

¹³⁴ E n d z e l ĩ n s, 1951, 142; R u d z ĩ t e, 1964, 286.

¹³⁵ R u d z ĩ t e, 1964, 286.

¹³⁶ Сравните превалирующую тенденцию удлинения (до полудолготы?) кратких гласных в прерывисто интонированных дифтонгах и дифтонгических сочетаниях латгальских говоров!

¹³⁷ Об $iŕ > ir$ см. также Р у д з и т е, 1969, карта № 3.

первый компонент в этих дифтонгических сочетаниях – краткий гласный, то надо полагать, что прерывистая интонация перешла в нисходящую еще до удлинения краткого гласного в прерывисто интонированных дифтонгических сочетаниях.

1.3.4. Вторичные слоговые интонации¹³⁸

В результате контракции двух кратких гласных в латгальских говорах возникает долгий гласный с нисходящей интонацией, напр., *nàpît* ‘не обойти, не обходить’ Алуksне RKг. XVII 128 (ср. лтш. литер. *neapiêt* ‘не обойти, не обходить’), *nàsu* ‘не есмь’ Звиргздене FBR X 26, Калупе FBR XVIII 35, Пилда FBR XIII 43 (ср. лтш. литер. *neesmu* ‘не есть’), *nàtras't* ‘не найти, не находить’ Краслава FBR XII 31, Преи́ли FBR IV 99 (ср. лтш. литер. *neastrast* ‘не найти, не находить’), *p'àngla* ‘можжевательник’ Звиргздене, Пилда, Ци́бла (ср. лтш. диал. *paegle* ‘можжевательник’ ME III 23–24, ЕН II 130–131). При слиянии дифтонга с нисходящей интонацией и краткого гласного дифтонг сохраняет нисходящую интонацию, напр., *jùotnas* ‘надо принести’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Ци́бла (< лтг. *jùoatnas*² ‘надо принести’, ср. лтш. литер. *jàatņes* то же). Длительно-нисходящая интонация возникает в результате контракции краткого гласного и дифтонга с нисходящей интонацией, напр., *nàizm'iers't*² ‘незабыть, не забывать’ Краслава FBR XII 31, Звиргздене, Нирза, Пилда, Ци́бла (ср. лтш. литер. *neàizmirst* ‘не забыть, не забывать’), *nàut* ‘не обуть, не обувать’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Ци́бла (ср. лтш. литер. *neàut* ‘не обуть, не обувать’). Нисходяще-прерывистая¹³⁹ интонация возникает в результате контракции: 1) краткого гласного и долгого прерывисто интонированного гласного, напр., *pàs't* ‘поесть, покушать’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Ци́бла (ср. лтш. литер. *paèst* ‘поесть, покушать’), *nàs't* ‘не есть, не кушать’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Ци́бла (ср. лтш. литер. *neèst* ‘не есть, не кушать’); 2) краткого гласного и прерывисто интонированного дифтонга, напр., *nàus't* ‘не ткать’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Ци́бла (ср. лтш. литер. *neaust* ‘не ткать’).

В апукалнских говорах северо-восточной Видземе в суффиксальных слогах в результате контракции появляется новая интонация, похожая на среднелатышскую плавную интонацию, напр., *skùlàtā*² ‘учительница; учителя (род. пад. ед. ч.)’ Яунро́зе и др. (ср. лтш. литер. *skuõluõtāja* ‘учительница; учителя (род. пад. ед. ч.)’). При этом эта вторичная интонация ощутимо отличается от

¹³⁸ В латышском языкознании вторичными называются такие слоговые интонации, которые в определенных фонетических позициях являются модификацией основных, фонологически значимых слоговых интонаций, или такие слоговые интонации, которые возникают в слогах с долгими гласными и дифтонгами, образовавшимися в результате контракции двух кратких гласных или краткого гласного и долгого гласного/дифтонга, или долгого гласного и краткого гласного смежных слогов.

¹³⁹ Нисходяще-прерывистую интонацию мы обозначаем знаком ‘^’, который является синтезом знаков нисходящей и прерывистой интонаций (‘+ ^’).

1.3.5. Слоговые интонации в суффиксах

В слоговых интонациях суффиксов латгальских и среднелатышских говоров наблюдаются некоторые различия.

В суффиксе латгальских говоров *-īb-*, *-ēib-*¹⁴¹ (в традиционной транскрипции *-ēib-*) наличествует прерывистая интонация, напр., *jaūnība* 'молодость; юность' Стамериена FBR XIX 117, *c'ereība* 'надежда' Краслава FBR XII 34, *t'ic'eība* 'вера' Варакияны FBR 106. В среднелатышском же суффиксе *-īb-* долгий гласный *ī*, как правило, произносится с плавной интонацией, напр., *derības* 'пари; обручение (?)' Добеле.¹⁴²

В суффиксе латгальских говоров *-īc-*, *-ēic-* (в традиционной транскрипции *-ēic-*) наличествует прерывистая интонация, напр., *mūs'eīca*² 'двоюродная сестра' Варкава, Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла. В среднелатышском же суффиксе *-īc-* долгий гласный *ī*, как правило, произносится с плавной интонацией, напр., *māsīca* 'двоюродная сестра' Друсты МЕ II 586.

В суффиксе латгальских говоров *-nīc-*, *-n'īc-*, *-n'ēic-*¹⁴³ (в традиционной транскрипции *-n'ēic-*) наличествует прерывистая интонация, напр., *sāimenīca*² 'хозяйка' Стамериена FBR XIX 117, *ūn'eīca*² 'улица' Калупе FBR XVIII 39, *sūl'n'ēica*² 'солонка' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла. В среднелатышском же суффиксе *-nīc-* долгий гласный *ī*, как правило, произносится с плавной интонацией, напр., *sāl'nīca* 'солонка' Друсты, Кемпены, Смилтене МЕ III 802.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Ā b e l e, L e r i k a, 1928, 26.

¹⁴¹ Ф. Трасун писал *-ēib-*, напр., *labēiba* 'хлеб (на корню), хлеба; жито', *pacētēiba* 'терпение'. См. T r a s u n s, 1921, 11, 77.

¹⁴² E n d z e l ī n s, 1951, 42.

¹⁴³ Ф. Трасун писал *-nēic-*, напр. *saiminēica* 'хозяйка'. См. T r a s u n s, 1921, 11.

¹⁴⁴ Так как производные слова с исходом *-nīca* (лтг. *-nīca*, *-n'īca*-, *-n'ēica*) чаще встречаются в восточной Латвии и вместо окончания *-e*, которое наличествует в исходе *-nīce*, в исходе *-nīca* имеется окончание *-a*, Я. Эндзелин высказал предположение, что исход производных слов *-nīca*, возможно, заимствован из русского языка (см. E n d z e l ī n s, 1951, 363). Однако это предположение нельзя признать убедительным по следующим соображениям. Во-первых, чередование исходов **(i)ā* и **(i)ē* (здесь мы пользуемся традиционной транскрипцией, принятой в сравнительной грамматике балтийских языков) является общебалтийским и оно нередко встречается в восточнобалтийских языках, напр., лит. диал. *kándžia* и *kandē* 'моль', лтш. диал. *ušņa* и лтш. литер. *usne* 'бодяк', лтш. диал. *māsīca* и *māsīce* 'золовка', *mātīca* и *mātīce* 'свекровь' (см. E n d z e l ī n s, 1948, 73, 97; 1951, 276, 361). Следовательно и чередование окончаний *-a*, *-e* в исходах *-nīca*, *-nīce*, как и в исходах *-īca*, *-īce*, можно трактовать как рефлексы прабалтийского чередования суффиксов **(i)ā* и **(i)ē* (исходы *-īca*, *-īce*, *-nīca*, *-nīce* возводимы к праформам **-īk(i)ā*, **-īk(i)ē*, **-nīk(i)ā*, **-nīk(i)ē*). Во-вторых, в заимствованиях прерывистая интонация встречается крайне редко (см. E n d z e l ī n s, 1951, 39). В исходе же *-nīca*, *-n'īca*-, *-n'ēica* латгальских говоров наличествует прерывистая интонация.

В суффиксе латгальских говоров *-ît-*, *-êit'*¹⁴⁵ (в традиционной транскрипции *-eît'*) наличествует прерывистая интонация, напр., *nàzîts* 'ножик' Стамериена FBR XIX 117, *brùol'eïc'*¹² 'братик' Скайста FBR XV 37, *sàul'èit'ä'* 'солнышко' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла. В среднелатышском же суффиксе *-î-*, напр., в Добеле, долгий гласный *ī* произносится с плавной интонацией.¹⁴⁶

Разницу слоговых интонаций среднелатышских суффиксов *-îb-*, *-î-*, *-nīc-* и соответствующих латгальско-селонских суффиксов А. Абеле объясняет качеством суффиксального долгого гласного *ī*. По ее мнению, старый долгий гласный *ī* в латгальских и селонских говорах в конечной фазе его артикуляции имеет тенденцию сужаться (об этом свидетельствует перегласовка *i > ei* в части этих говоров), а сужение гласного способствует повышению тона. Поэтому в суффиксах латгальско-селонских говоров со старым гласным *ī* развилась не нисходящая, а восходящая и прерывистая интонация.¹⁴⁷

Это объяснение А. Абеле не убедительно по следующим соображениям. Во-первых, переход плавной интонации в восходящую и потом в прерывистую в латгальских говорах противоречит эволюции типа слога в латгальско-селонских говорах. В связи с сильным экспираторным типом слога плавная интонация в этих говорах изменилась в нисходящую¹⁴⁸ и прерывистая интонация в латгальских говорах получила экспираторный характер, т. е., в прерывисто интонированных дифтонгах и дифтонгических сочетаниях первый компонент удлиняется, в нем быстро возрастает интенсивность тона и затем осуществляется гортанная смычка, за которой следует второй краткий и слабый компонент. Поэтому не понятно, как в говорах с сильным экспираторным типом слога плавная интонация могла измениться в восходящую тем паче, что, как признала сама А. Абеле, старая восходящая интонация селонских говоров, возникшая в предупредных слогах, в какой-то мере противоречит типу слога в этих говорах.¹⁴⁹

Во-вторых, если толкование А. Абеле соответствовало бы истине, то и в корневых слогах латгальских говоров все дифтонги *ei* (< *ī, *in) произносились бы с прерывистой интонацией. Однако это не так. Прерывистая интонация наличествует только в корнях со старым долгим гласным *ī (> ei) бывших окситонов, напр., *v'êiksna* 'вяз' Варакияны, Стирниене (ср. лтш. литер. *vīksna* 'вяз'), *s'êiks* 'мелкий' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *sīks* 'мелкий') где эта интонация объясняется передвижением ударения с конечного слога на корень. И напротив, в корнях со старым долгим *ī (*ī, *i > èi²) бывших баритонов наличествует нисходящая интонация, напр., *t'èirs* 'чистый, незапачканный' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *tīrs* 'чистый, незапачканный', лит. *týras* то же, мн. ч. *týri*), *v'èirs*² 'муж' Звиргздене, Нирза,

¹⁴⁵ Ф. Трасун писал *-ēit-*, напр. *brōlēits* 'братик', *capurēite* 'шапочка'. См. T r a s u n s, 1921, 10, 60.

¹⁴⁶ E n d z e l ī n s, 1951, 42.

¹⁴⁷ Ā b e l e, 1935c, 199–200.

¹⁴⁸ Ā b e l e, 1927a, 43.

¹⁴⁹ Ā b e l e, 1927a, 43.

Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *vīrs* ‘мужчина; муж’, лит. *výras* то же, мн. ч. *výrai*). Такое распределение дифтонгов *êi* и *èi*² в корнях латгальских говоров бывших окситонов и баритонов наводит на мысль, что и в суффиксах долгий гласный *ĩ* среднелатышских говоров и долгий гласный *î* ли дифтонг *êi* латгальских говоров объяснимы различиями акцентуации соответствующих классов производных слов в обоих идиомах.

Рассмотрев вопрос о плавной интонации в исходах *-ĩba*, *-ĩtis*, *-ĩte* среднелатышских говоров (= лит. *-ýba*, *-ýtis*, *-ýte*¹⁵⁰), Я. Эндзелин признал, что в этих говорах сохранено первичное состояние, о чем свидетельствует согласованность с литовским языком, напр., *derĩbas* ‘пари; обручение (?)’ (им. пад. мн. ч.) Добеле : лит. *derýbos* ‘переговоры; торг’ (им. пад. мн. ч.); *derýbu* (род. пад. мн. ч.).¹⁵¹ Однако это только кажущаяся простота соответствий интонаций в суффиксах латышского и литовского языков. Поэтому остановимся более подробно на этом вопросе.

По поводу интонации суффикса *-yb-* В. Дыбо пишет следующее: “Особенностью этого образования является неясность интонационного статуса суф. *-yb-*. В диалекте Куршата этот суффикс выступает с акутом в образованиях на *-yb-a*, тогда как в образованиях на *-yb-è* он имеет циркумфлекс. У Даукши под ударением в этом суффиксе следует предполагать акут, но образования от имен неподвижной а. п. показывают отсутствие следов передвижения ударения по закону де Соссюра, что за неимением других объяснений заставляет предполагать циркумфлектированность суффикса.

По-видимому, наиболее вероятным в настоящее время будет предполагать первоначально циркумфлексовую интонацию суффикса, возникшую в результате метатонии в йотированных образованиях на *-yb-è* из акута, который сохранялся в образованиях на *-yb-a*.”¹⁵²

Если литовские образования на *-yba* указывают на древнюю баритонезу, то латышские образования на *-ĩba* указывают на древнюю баритонезу и окситонезу. В древнеземгальском после стабилизации ударения на первом слоге в суффиксе *-ĩb-* была обобщена плавная интонация бывшей неподвижной акцентуационной парадигмы, в древнелатгальском же – прерывистая интонация бывшей подвижной акцентуационной парадигмы (в части словоформ прерывистая интонация возникла из восходящей при оттяжке ударения, а потом эта интонация была обобщена в суффиксе *-ĩb-* всех словоформ).

При учете только фактов среднелатышского диалекта и литовского литературного языка невозможно решить вопрос о происхождении прерывистой интонации в суффиксе *-ĩt-*, *-èit-* латгальских говоров. Кроме акутированного суффикса *-ýt-* в литовских диалектах наличествует и циркумфлектированный

¹⁵⁰ Все слова с исходами *-ýba*, *-ýtis*, *-ýte* в литовском литературном языке относятся к первой акцентуационной парадигме. См. L a i g o n a i t è, 1959, 33.

¹⁵¹ E n d z e l i n s, 1951, 42.

¹⁵² Дыбо, 1981а, 86–87. См. также S k a r d ž i u s, 1941, 90–92; O t r e b s k i, 1965, 231, 234.

суффикс *-ĩt-*.¹⁵³ А это наряду с данными латгальских говоров свидетельствует, что производные существительные на **-ĩtijos* (> *-ĩtis*), **-ĩtē* (> *-ĩte*) распределялись по трем четырем акцентуационным парадигмам:

1) существительные с акутированным суффиксом **-ĩt-* неподвижной акцентуационной парадигмы (восстанавливаются на основе данных литовского и латышского языков);

2) существительные с акутированным суффиксом **-ĩt-* подвижной акцентуационной парадигмы (восстанавливаются на основе данных латышских диалектов);

3) существительные с циркумфлектированным суффиксом **-ĩt-* (восстанавливаются на основе данных литовских диалектов; акцентуационные парадигмы этих существительных пока не установлены в связи с отсутствием обобщающего труда по акцентуации литовских диалектов). В праславянском для производных существительных на исход **-itjь* (= балт. **-itijos*) восстанавливаются два акцентных типа (акутированный на корне и акутированный на суффиксе). По мнению В. Дыбо, акцентный тип с ударением на окончании является вторичным в русском языке и в южнославянских языках.

За неимением другого объяснения прерывистой интонации в суффиксе *-ĩt-*, *-êit'* латгальских говоров мы объясняем возникновение этой интонации в данном суффиксе как следствие оттяжки ударения с соответствующих окончаний на акутированный суффикс в подвижной акцентуационной парадигме. После стабилизации ударения на первом слоге прерывистая интонация была обобщена в суффиксе *-ĩt-*, *-êit'* во всех словоформах. Плавную же интонацию в суффиксе *-ĩt-* среднелатышских говоров мы объясняем следующим образом: после стабилизации ударения на первом слоге в суффиксе *-ĩt-* была обобщена плавная интонация бывшей неподвижной акцентуационной парадигмы.

Возможно, что во всех древнелатышских племенных языках образования с суффиксами *-ĩb-*, *-ĩt-* имели две акцентуационные парадигмы – неподвижную и подвижную, что, кажется, подтверждается наличием или плавной, или прерывистой интонации в суффиксах среднелатышских говоров. В одних латышских говорах были обобщены рефлексы неподвижной акцентуационной парадигмы с суффиксами *-ĩb-*, *-ĩt-*, в других же говорах – рефлексы подвижной акцентуационной парадигмы с суффиксами *-ĩb-*, *-êib-*, *-ĩt-*, *-ĩt'*, *-êit'*. Таким же образом можно объяснить и отношение плавной интонации в исходах среднелатышского диалекта *-ĩca*, *-nĩca*, с одной стороны, и прерывистой интонации в исходах латгальских говоров *-ĩca*, *-êica*, *-nĩca*, *-n'ĩca*, *-n'êica*, с другой стороны.

1.3.6. Слоговые интонации в окончаниях

В латгальских говорах по сравнению со среднелатышским диалектом и

¹⁵³ Skardžius, 1941, 355–356; Otrębski, 1965, 258.

латышским литературным языком имеются некоторые различия в употреблении слоговых интонаций в именных и местоименных окончаниях.

В среднелатышском диалекте и латышском литературном языке оппозиция слоговых интонаций в долгих окончаниях винительного и инструментального падежей единственного числа и дательного и инструментального падежей множественного числа утрачена.¹⁵⁴ В латгальских же говорах это явление в более или менее полном виде сохранено. Так в долгом окончании винительного падежа единственного числа местоимений и имен прилагательных многих латгальских говоров наличествует нисходящая интонация, в окончании же инструментального падежа единственного числа – прерывистая интонация, напр., *jù²* ‘его, ее’ : (ar) *jû* ‘им, с ним, ей, с ней’ Баркава FBR XII 30, Варакляны FBR XI 111, Ливаны FBR XX 143, Скайста FBR XV 40, *kù²* ‘кого, что’ : (ar) *kû* ‘(с) кем, (с) чем’ Алуксне RКг. XVII 109, Варакляны FBR XI 111, *šù²* ‘этого, это, эту’ : (ar) *šû* ‘(с) этим, (с) этой’ Алуксне RКг. XVII 109, Прейли FBR VIII 16, *tù²* ‘того, то, ту’ : (ar) *tû* ‘(с) тем, (с) той’ Алуксне RКг. XVII 109, Варакляны FBR XI 111, Прейли FBR VIII 16, *lobù²* ‘хорошего, хорошее, хорошую’ : (ar) *lobû* Варакляны FBR XI 111, Прейли FBR VIII 15, Скайста FBR XV 40, *sausù²* ‘сухого, сухое, сухую’ : (ar) *sàusû²* ‘(с) сухим, (с) сухой’ Варакляны FBR XI 111. В окончании дательного падежа множественного числа местоимений, имен прилагательных и имен существительных севернолатгальских говоров наличествует нисходящая интонация, в окончаниях же инструментального падежа множественного числа – прерывистая интонация, напр., *bàrnì²* ‘детям’ : (ar) *bàrnî²* ‘(с) детьми’ Мазлайцене (= часть бывшей Вецлайценской волости) FBR VIII 25, *t’î²* *lob’î²* *lâud’î²* ‘тем хорошим людям’ : (ai) *t’î²* *lob’î²* *lâud’î²* ‘(с) теми хорошими людьми’ Балтинава.¹⁵⁵

В части восточно- и южнолатгальских говоров дистрибуция нисходящей и прерывистой интонаций в окончаниях винительного и инструментального падежей единственного числа и дательного и инструментального падежей множественного числа уже полностью утрачена. Однако на такую дистрибуцию интонаций в прошлом в этих говорах указывают некоторые наречия, напр., *par kû* ‘почему’, *par tû* ‘потому’ Айзкальне, Звиргздене, Калупе, Наутрены, Нирза, Пилда, Цибла. В этих наречиях – сложных словах *kû*, *tû* являются застывшими формами старого инструментального падежа единственного числа. В парадигмах же склонения местоимений этих говоров наличествуют только формы *kù²* ‘кого; что; (с) кем, (с) чем’, *tù²* ‘того, то, ту’; (с) тем, (с) той’ как в значении винительного, так и инструментального падежа единственного числа.

Латгальские говоры в значительной мере отличаются от среднелатышского диалекта и латышского литературного языка слоговыми интонациями окончаний локатива.

¹⁵⁴ E n d z e l ĩ n s, 1951, 396, 409, 413, 421, 427, 437, 443, 466, 522, 526.

¹⁵⁵ *-î²*, *-î²*, *-î²* по происхождению являются окончаниями двойственного числа.

В среднелатышском диалекте и латышском литературном языке по образцу таких локативов множественного числа старых окситонов как *galvâs* 'в головах' и *vagâs* 'в бороздах' прерывистая интонация внедрилась и в окончания старых баритонов, напр., *rupâs* 'в бобах' (ср. лит. *rupose* то же). В окончаниях локатива единственного числа в одной части среднелатышских говоров, напр., в окрестностях города Валмиеры, и в латышском литературном языке обобщена интонация старых баритонов, т. е. плавная интонация: как *rupâ* 'в бобу' (ср. лит. *rupoje* то же), так и *vagâ* 'в борозде' вместо ожидаемой формы *vagâ* (ср. лит. *vagojê* 'в борозде; в русле, в ложе'); в другой же части среднелатышских говоров, напр., в Друстах, в окончаниях локатива обобщена интонация старых окситонов, т. е. прерывистая интонация: как *vagâ*, так и *rupâ*.¹⁵⁶

В латгальских говорах, напр., в Алсвикисе, Алуксне, Апе, Балтинаве, Баркаве, Беляве, Вараклянах, Вецгулбене, Вецлайцене, Вишкях, Звиргздене, Зиимерисе, Калупе, Карве, Карсаве, Краславе, Ливанах, Лизумсе, Литене, Маркалне, Пилде, Прейлях, Скайсте, Стамериене, Цибле, Яунлайцене, Яунрозе, в окончаниях локатива единственного и множественного чисел всех склоняемых частей речи и причастий обобщена прерывистая интонация.¹⁵⁷

1.3.7. Метатония

В латгальских говорах не сохранилось следов такой метатонии как изменение нисходящей интонации в плавную и плавной в нисходящую, ибо в этих говорах нейтрализовалась оппозиция плавной и нисходящей интонаций, т. е. эти две интонации совпали в одну – нисходящую. Однако во многих латгальских говорах наличествует метатония прерывистой и нисходящей интонаций. Во-первых, причиной такой смены интонаций могло быть изменение места ударения слова¹⁵⁸ в целях устранения омонимии, напр., *d'ât'* 'класть (откладывать) яйца, нести яйца, нестись' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *dêt* 'класть (откладывать) яйца, нести яйца, нестись') и *d'ât'*¹² 'делать (колбасы)' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. диал. *dêt* 'делать (колбасы)' Смитлене МЕ 464). Во-вторых, изменение прерывистой интонации в нисходящую осуществляется в словах с двумя или тремя прерывисто интонированными слогами как диссимилиация прерывистых интонаций, напр., *gôlva* 'голова' : *gôlvâ* 'в голове' (лок. ед. ч.) Галены, *râuž'êibys*² 'посещение новорожденного с подарками' (им. пад. мн. ч.) : *râuž'êibûos*² 'в посещении новорожденного с подарками' (лок. мн. ч.) Айзкалне, Асуне, Вишки, Ликсна, Науене, Ницгале, *rît'* 'лаять' : *rît'îs'*

¹⁵⁶ Endzelīns, 1951, 42.

¹⁵⁷ Celī IX 382–387; FBR IV 99–100, V 153–154, VI 38–40, VIII 12–16; 43–45, X 28–32; XI 108–111, 132–135, XII 34–38, 53–55, XIII 27–30, 49–53, XV 38–40, XVIII 40–43, XIX 126–128, XX 141–144; RKr. XVII 93–102, 140–142.

¹⁵⁸ Эта смена интонаций является отображением северной восточнобалтийской метатонии плавной интонации в подударных слогах и восходящей интонации в предударных слогах.

‘ляться, переругиваться’ Аулея, *ūorūna*¹⁵⁹ ‘внешность, наружность’ : *ūorā* ‘на улице, на дворе; вон’ (наречие) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла. Такое изменение прерывистой интонации в нисходящую как результат диссимилиации прерывистых интонаций в одном слове отмечено также во многих других латгальских говорах, напр., в Алсвикисе, Беляве, Вецлайцене, Краславе, Литене, Стамериене, Яунлайцене¹⁵⁹, Аглоне, Вараклянах. В глубоких говорах западной и южной Латгалии диссимилиация прерывистых интонаций имеет регулярный характер.

А. Абеле в некоторых говорах северо-восточной Видземе отметила следующее изменение нисходящей интонации в прерывистую: в именительном падеже единственного числа причастий мужского рода прошедшего времени действительного залога наличествует нисходящая интонация, в остальных же формах этого причастия – прерывистая интонация, напр., *bēis* ‘был’ (причастие мужского рода прошедшего времени действительного залога в именительном падеже единственного числа) : *bēise* ‘была’ (причастие женского рода прошедшего времени действительного залога в именительном падеже единственного числа) Алуksне, Калнцемпи, Лазбергис (бывшее имение в Маркалнской волости), Малупе. Такое изменение нисходящей интонации в прерывистую А. Абеле объясняет двумя причинами. Во-первых, в двусложных и многосложных словах говоров северо-восточной Видземе конечные слоги, по ее мнению, произносятся с сильным побочным ударением, притом эти слоги выделяются по долготе и высоте тона. Высокий тон в свою очередь препятствует ослаблению голосовых связок и вместе с тем усиленному выдоху воздуха в конце произношения предпоследнего слога, а усиленный выдох воздуха в конце слога является характерной чертой для слогов с нисходящей интонацией. Поэтому повышение тона в последнем слоге способствует изменению нисходящей интонации в прерывистую в предпоследнем слоге. Во-вторых, так как конечные слоги в говорах северо-восточной Видземе отличаются своей долготой, то предпоследние слоги сокращаются. А слоги с прерывистой интонацией, по мнению А. Абеле, немножко короче слогов с нисходящей интонацией. Поэтому сокращение предпоследнего слога способствует изменению нисходящей интонации в прерывистую в этом слоге. О связи долготы предпоследнего слога и его интонации свидетельствуют такие примеры как *gūojs*² ‘шел’ (причастие мужского рода прошедшего времени действительного залога в именительном падеже единственного числа) : *goise* ‘шла’ (причастие женского рода прошедшего времени действительного залога в именительном падеже единственного числа).¹⁶⁰

Что касается мнения А. Абеле о повышении тона в последнем слоге как причине изменения нисходящей интонации в прерывистую в предпоследнем слоге, то следует отметить спорность этого предположения, ибо кимограммы

¹⁵⁹ FBR VIII 25, XIX 117; R u d z ī t e, 1964, 265–266.

¹⁶⁰ Ā b e l e, 1935b, 197–198.

носителя малупского говора свидетельствуют, что тон в конечном слоге выше, чем в предударном слоге¹⁶¹, кимограммы же носителя алуксненского говора —, что тон в конечном слоге ниже, чем в подударном слоге.¹⁶² Поэтому, кажется, будем ближе к истине, признав относительное удлинение конечных слогов и сокращение предпоследних слогов как возможную причину изменения нисходящей интонации предпоследних слогов в прерывистую в латгальских говорах северо-восточной Видземе.

2. Вокализм

2.1. Из истории балтийского вокализма

2.1.1. Гипотезы развития балтийского вокализма

Основоположниками так называемой традиционной гипотезы развития балтийского вокализма являются Я. Эндзелин и К. Буга. В их гипотезе по наиболее спорным вопросам истории балтийского вокализма относительно рефлексов индоевропейских гласных **o*, **a* и **ā* в общепалтийском имеются некоторые непоследовательные и противоречивые решения. При реконструкции общепалтийских архетипов они исходили из постулата, что индоевропейские краткие гласные **o*, **a* в общепалтийском совпали в краткий гласный **a* и индоевропейский долгий гласный **ā* в общепалтийском сохранился без изменений. Однако в некоторых их работах имеются и отклонения от этого допущения и указания на возможность альтернативного решения указанных выше спорных вопросов истории балтийского вокализма. Так по поводу мнения некоторых языковедов, что индоевропейские краткие гласные **o*, **a* в славяно-балтийском совпали в один краткий гласный **o*, Я. Эндзелин в своей докторской диссертации “Славяно-балтийские этюды” в 1911 г. писал: “Опровергнуть, собственно, и нельзя его: совпадение иде. *a* и *o* в слав.-балт. *o* само по себе столь же возможно, как совпадение их в слав.-балт. *a*. Но если вспомним, что иде. *o* перешло в *a* также в соседних германских, арийских и в албанском языках, то совпадение иде. *a* и *o* в слав.-балт. *a*, пожалуй, станет правдоподобнее, так как это звуковое явление, может быть, представляет собою “волну”, охватившую все северо-восточные индоевропейские языки.”¹⁶³ По поводу мнения некоторых языковедов, что индоевропейские краткие гласные **o*, **a* в славяно-балтийском совпали в краткий гласный **ā* или **a^o*, в этой же работе он писал следующее: “Если же другие механически возводят слав. *o* и балт. *a* к славяно-балтийскому *ā* (или *a^o*), то это само по себе вполне возможно и также не может быть опровергнуто. Это их мнение, однако, нисколько не обязательно: как из иде. *a* с течением времени могло развиться слав. *o*, так же и из “славяно-балтийского” *a*

¹⁶¹ Ā b e l e, 1935b, 198.

¹⁶² Ā b e l e, 1930, 80–91.

¹⁶³ E n d z e l ī n s, 1974, 263.

могло получиться это же *o*. И арийское, германское и албанское *a* из иде. *o* говорит не в пользу такого “славяно-балтийского” *ā*.”¹⁶⁴

Я. Эндзелин на основе диахронического анализа данных латышского языка пришел к выводу, что в “пралатышском” языке в тавтосиллабической позиции перед сонантом *n* был краткий гласный **o* и что именно дифтонгическое сочетание **on* в латышском языке развилось в дифтонг *uo*. Это мнение он неоднократно повторил.¹⁶⁵

Проанализировав фонетические особенности части прибалтийско-финских балтизмов, в которых долгому гласному *o* литовского литературного языка и долгому гласному *ā* латышского литературного языка соответствует прибалтийско-финский долгий гласный **ō* в первом слоге и краткий гласный **o* в непервом слоге, Я. Эндзелин в своей статье “О происхождении балтийских заимствований в прибалтийско-финских языках” в 1933 г. пришел к следующему выводу: “Da im Germanischen ide. *ā* und *ō* in *ō* zusammengefallen sind (wie wenigstens im pomesanischen Dialekt des Altpreussischen) und das Baltische auch sonst Übereinstimmungen mit dem Germanischen aufweist (s. FBR XI 189 ff.), so muss es als möglich bezeichnet werden, dass es im Urbaltischen ein offenes *ō* oder *ā* (aus ide. *ā*) neben geschlossenem *ō* (aus ide. *ō*) gab. Und die Entwicklung von ide. *ā* über urbalt. *ā* zu li.-le. *ā* wäre nicht auffälliger als z. B. die Entwicklung von ide. *ō* über urslav. *a* zu slav. *o*.”¹⁶⁶

К. Буга, основываясь на фонетических особенностях таких балтизмов в прибалтийско-финских языках как фин. *morsian* ‘невеста’ (ср. лит. *marti* ‘невестка; сноха’), *toe* ‘запруда, плотина’ (ср. лит. диал. *takišys* ‘закол, учуг’) и др., считал, что в неударных слогах в прабалтийском наличествовал краткий гласный *o*.¹⁶⁷

Завершением традиционной гипотезы Я. Эндзелина и К. Буги, разумеется, без учета изложенных выше противоречий и непоследовательности в работах Я. Эндзелина и К. Буги, является следующая схема общебалтийского вокализма, предложенная Хр. Стангом, М. Беруэллом и З. Зинкявичюсом.¹⁶⁸

ĩ *ỹ*
ě *ō* (краткого *o* не было!)
ǣ

Из этой системы общебалтийского вокализма З. Зинкявичюс выводит восточнобалтийскую систему вокализма, которая, по его мнению, была следующей¹⁶⁹:

¹⁶⁴ Endzelīns, 1974, 263.

¹⁶⁵ Endzelin, 1922, 119; Endzelīns, 1938, 51; 1948, 39; 1951, 171; 1974, 52, 621.

¹⁶⁶ Endzelīns, 1980, 132.

¹⁶⁷ Būga, 1958, 457.

¹⁶⁸ Stang, 1966, 22; Burwell, 1970, 16–17; Зинкявичюс, 1972, 13; Zinkevičius, 1980, 88.

¹⁶⁹ Zinkevičius, 1980, 88.

ĩ	ÿ	
ē	ō	(краткого <i>o</i> не было!)
ě	ǎ	

Основываясь на традиционной гипотезе развития общепалтийского вокализма, У. Шмолстиг выдвинул собственную схему развития общепалтийской системы вокализма, причем он эту схему от публикации к публикации модифицирует. Так, в статье “Хронология развития системы вокализма балтийских и славянских языков” он выдвинул следующие стадии развития системы восточнобалтийского вокализма:

1) индоевропейская система вокализма:

ĩ		ÿ
ě	ō	
	ǎ	

2) поздняя балто-славянская система вокализма:

ĩ		ÿ	
ě	ō		(краткого <i>o</i> не было!)
	ǎ		

3) восточнобалтийская система вокализма:

ĩ		ÿ
ē ₂	(< <i>ei</i> и (?) <i>ai</i>)	ō
ě		ǎ

4) литовско-латышская система вокализма¹⁷⁰:

ĩ		ÿ
ě		ǎ

В монографии “Исследования по древнепрусскому языку” У. Шмолстиг выдвинул уже в значительной мере отличную от предыдущей схему стадий развития восточнобалтийского вокализма:

1) индоевропейская система вокализма:

ĩ		ÿ
ě	ō	
	ǎ	

¹⁷⁰ S c h m a l s t i e g, 1972, 160–162.

2) общебалтийская (балто-славянская?) система вокализма:

\check{i}		\check{u}
\check{e}	\bar{o}	(краткого <i>o</i> не было!)
	\check{a}	

3) общевосточнобалтийская система вокализма:

\check{i}	\check{u}
\bar{e}_2 (< <i>ei</i> и (?) возможно <i>ai</i>)	\bar{o}
\check{e}	\check{a}

4) общевосточнобалтийская система вокализма

(с учетом дифтонгизации $\bar{e}_2 > ie$ и $\bar{o} > ua$):

\check{i}	\check{u}
<i>ie</i> ($\bar{e}_2 < ei, ai?$)	<i>ua</i> (< \bar{o})
\check{e}	\check{a}

5) общевосточнобалтийская система вокализма

(без учета дифтонгов *ie, ua*)¹⁷¹:

\check{i}	\check{u}
\check{e}	\check{a}

В сноске 40 к четвертой стадии развития восточнобалтийского вокализма У. Шмолстиг в своей монографии поясняет, что он больше не считает, что индоевропейский и общебалтийский долгий гласный $*\bar{o}$ развился в дифтонг $*ua$ в восточнобалтийскую эпоху. Эту дифтонгизацию он относит уже к эпохе обособленного развития латышского и литовского языков. В этой же сноске американский лингвист добавляет, что он уже склоняется к признанию схемы развития литовского вокализма, предложенной Дж. Левином.¹⁷²

Дж. Левин считает, что множество изменений вокализма литовских диалектов лучше всего вывести из следующей пралитовской (и восточнобалтийской) системы вокализма¹⁷³:

\check{i}	\check{u}
\bar{e}	\bar{o}
\check{e}	\check{a}
\bar{a}	\check{a}

¹⁷¹ Schmalstieg, 1976, 111–112.

¹⁷² Schmalstieg, 1976, 334.

¹⁷³ Levin, 1975, 144–158.

Как видно из сказанного выше, общим для концепций современных представителей традиционной гипотезы развития балтийского вокализма Хр. Станга, М. Беруэлла, З. Зинкявичюса и У. Шмолстига является признание общебалтийского краткого гласного **a* (< и.-е. **o* х **a*) и общебалтийского долгого гласного **ā* (≤ и.-е. **ā*).

Уже Я. Эндзелин для обоснования своего мнения о прабалтийском кратком гласном **a* привел данные других индоевропейских языков. По его мнению, в пользу прабалтийского краткого гласного **a* свидетельствует совпадение индоевропейских кратких гласных **o*, **a* в один краткий гласный **a* в германских, индо-иранских¹⁷⁴, славянских¹⁷⁵ и албанском языках¹⁷⁶. Этот же аргумент повторяет и З. Зинкявичюс.¹⁷⁷

По мнению З. Зинкявичюса, в пользу общебалтийского долгого гласного **ā* (≤ и.-е. **ā*) и сравнительно недавнего изменения этого гласного в долгий гласный *ō* в литовском языке свидетельствуют, во-первых, такие заимствования из славянских языков как, напр., *donis*, *stōrasta*, *svodbà* (ср. русск. *дань*, *стáроста*, *свáдьба*) и, во-вторых, гласный *ā* или *ā̄* (= буква *a*) в письменных памятниках авторов XVI в. – носителей тех говоров, в которых в наши дни уже наличествует долгий гласный *o* (или дифтонг *uo*), напр., *bralei* ‘братья’ (ср. лит. литер. *bróliai* то же) в трудах Мажвидаса, *aras* (ср. лит. литер. *óras* ‘воздух; погода’) в трудах Я. Бреткунаса.¹⁷⁸

По поводу этих аргументов следует отметить, что ни один из них не достигает своей цели. Совпадение индоевропейских кратких гласных **o* и **a* в один звук – краткий гласный *a* в некоторых группах индоевропейских языков ни в коем случае не может бесспорно свидетельствовать в пользу предположения, что именно такое же совпадение осуществилось и в общебалтийском. Долгий гласный *ō* в литовских заимствованиях из славянских языков, соответствующий славянскому гласному *a*, находит себе прочное объяснение и в рамках альтернативной гипотезы Й. Казлаускаса и В. Мажюлиса.¹⁷⁹ Долгий гласный *ā* или *ā̄* письменных памятников литовского языка XVI в. слишком нов и не может свидетельствовать в пользу предположения об общебалтийском долгом гласном **ā* (≤ и.-е. **ā*).

Хр. Станг пытался как-то согласовать данные древнепрусского языка и фонетические особенности балтизмов прибалтийско-финских языков с традиционной гипотезой, противоречащие последней, но в пользу традиционной

¹⁷⁴ Индоевропейские краткие гласные **o*, **a*, **e* в индо-иранском дали один рефлекс – краткий гласный **a*.

¹⁷⁵ По мнению некоторых ученых, в пользу праславянского краткого гласного **a* (< и.-е. **o* х **a*) свидетельствует гласный *a* вместо ожидаемого *o* в древнегреческих и прибалтийско-финских заимствованиях из славянских языков (см. Endzelīns, 1974, 263; Stieber, 1979, 17–19; Zinkevičius, 1980, 58–59).

¹⁷⁶ Endzelīns, 1974, 263.

¹⁷⁷ Zinkevičius, 1980, 58–59.

¹⁷⁸ Zinkevičius, 1980, 63–64.

¹⁷⁹ Гирдянис, 1977, 301–302.

По мнению Й. Казлаускаса и В. Мажюлиса, система ударных гласных впоследствии закрепились и в безударном положении. Согласно В. Мажюлису, по мере того, как при развитии древне-общепалтийской системы гласных устранялось дополнительное распределение по ударности – безударности в пользу подсистемы ударного вокализма, и в связи с тем, что в последней подсистеме имелись корреляции $*o : *e$ и $*o : *ō$, могла образоваться и корреляция $*o : x = *ō : *ē$ (она имела и в самой древнеобщепалтийской подсистеме безударного вокализма), где гласный $*ē$ не обязательно сразу же должен был вытеснить гласный $*ē̄$. Вследствие изложенных выше изменений древнеобщепалтийская система гласных перешла в позднюю древнеобщепалтийскую систему гласных:

\bar{i}	\bar{i}	u	i
\bar{o}	\bar{e}		
\bar{o}	\bar{e}	o	e

В данной системе пара $*\bar{o} : *ē̄$, не имея коррелятивов у кратких гласных, по мнению В. Мажюлиса, не могла надолго быть устойчивой: гласный $*ē̄$ перешел в гласный $*ē$. Вследствие из поздней древнеобщепалтийской системы гласных и получилась позднеобщепалтийская система гласных.

\bar{i}	\bar{i}	u	i
\bar{o}			
\bar{o}	\bar{e}	o	e

Эту позднеобщепалтийскую систему гласных Й. Казлаускас и В. Мажюлис, основываясь на данных древнепрусского языка, признают также прапрусской.

Из позднеобщепалтийской системы гласных Й. Казлаускас выводит следующую литовско-латышскую, т. е. восточнобалтийскую, систему гласных:

\bar{i}	\bar{i}	u	i
\bar{o}	\bar{e} ($< ei$)	o	e
\bar{o}	\bar{e}		

По сравнению с предложенной Й. Казлаускасом более вероятной для восточнобалтийского нам представляется следующая модификация системы гласных:

\bar{i}	\bar{i}	u	i
\bar{o}	\bar{e} ($< ei$)		
\bar{o}	\bar{e}	o	e

Закрытый долгий гласный $*\bar{e}$ ($< *ei$) этой системы в некоторых периферийных диалектах восточнобалтийского, например, в жемайтском, возможно, отсутствовал.¹⁸⁵ Закрытые краткие гласные $*o$, $*e$ – позиционные варианты фонем (o , e) – в этой системе наличествовали лишь в тавтосиллабических сочетаниях $*on$, $*en$.¹⁸⁶

Основываясь на данных прибалтийско-финских заимствований из балтийских языков, Й. Казлаускас и В. Мажюлис пришли к выводу, что в древнеобщепалтийском индоевропейские краткие гласные $*o$ и $*a$ в ударном положении совпали в краткий гласный $*o$ (или $*\bar{o}$, $*\bar{a}$), в безударном же положении – в краткий гласный $*a$; индоевропейский долгий гласный $*\bar{a}$ в ударном положении изменился в долгий открытый гласный $*\bar{o}$ (или $*\bar{o}$, $*\bar{a}$), в безударном же положении сохранился долгий гласный $*\bar{a}$. В позднеобщепалтийском как в ударном, так и в безударном положении были обобщены гласные $*o$ (или $*\bar{o}$, $*\bar{a}$) и $*\bar{o}$ (или $*\bar{o}$, $*\bar{a}$).¹⁸⁷

Гипотезу Й. Казлаускаса и В. Мажюлиса о развитии системы гласных и о качестве рефлексов индоевропейских гласных $*o$, $*a$ и $*\bar{a}$ в общепалтийском поддержал автор данной диссертационной работы.¹⁸⁸

Далее приведем аргументы в пользу общепалтийских гласных $*o$ ($< \text{и.-е. } *o$ х $*a$) и $*\bar{o}$ ($< \text{и.-е. } *\bar{a}$)¹⁸⁹, которые можно извлечь как из исторической и синхронической фонетики балтийских языков, так и из фонетических особенностей лексических балтизмов финно-угорских языков.

2.1.2. Реликты общепалтийского краткого гласного $*o$

В Эльбингском немецко-древнепрусском словаре, по подсчетам Я. Эндзелена, вместо графемы a написана графема o всего в 19 древнепрусских

¹⁸⁵ Kazlauskas, 1969, 29–35; 1972, 84–85.

¹⁸⁶ Обоснована эта точка зрения в следующем подразделе данной работы.

¹⁸⁷ На основании фонетических особенностей прибалтийско-финских заимствований из балтийских языков в пользу общепалтийского краткого гласного $*o$ уже до Й. Казлаускаса и В. Мажюлиса высказался Г. Якобзон, а позже в пользу общепалтийского краткого гласного $*o$ (или $*\bar{a}$) выступил и В. Штейниц (см. Jacobsohn, 1922, 70–75; Steinitz, 1965, 297–303; Urbutis, 1966, 106–107). На основании фонетических особенностей балтизмов в прибалтийско-финских языках в пользу балтийского долгого гласного $*\bar{o}$ ($< \text{и.-е. } *\bar{a}$) уже до Й. Казлаускаса и В. Мажюлиса высказался Э. Ниэминен (см. Nieminen, 1934, 5–66; 1957, 186–187, 189).

¹⁸⁸ Greidaks, 1975, 90–100; Брейдак, 1980а, 65–79; 1980б, 106.

¹⁸⁹ В данной работе для обозначения упомянутых выше общепалтийских гласных мы будем пользоваться символами $*o$, $*\bar{o}$, хотя не исключена возможность, что к соответствующим гласным общепалтийского лучше подходили бы символы $*\bar{o}$ или $*\bar{a}$ и $*\bar{o}$ или $*\bar{a}$.

словах¹⁹⁰, напр., *bordus* 'борода' Е 101 : лит. *barzdà* 'борода', *golis* 'смерть' Е 168 : лит. *gālas* 'конец; смерть', лтш. *gals* 'конец', *smorde* 'черемуха' Е 612 : лит. *smardas* 'запах', *wormyan* 'красный' Е 463 : лит. *vaĩmas* 'насекомое'. Графема *o* вместо графемы *a* встречается и в древнепрусских топонимах и антропонимах.¹⁹¹ Графема *o* использовалась также для обозначения гласного *o* — первого компонента дифтонга *oi* в древнепрусском языке, напр., *ussroy* 'икра' Е 142 : лит. *ikrai* 'икра', *woykello* 'слуга' 79 : лит. *vaĩkas* 'дитя, ребенок; мальчик'.

Возникает вопрос: как объяснить гласный *o* в древнепрусских письменных памятниках?

По мнению Хр. Станга, гласный *o* в помезанском диалекте древнепрусского языка (= в Эльбингском словаре) наличествовал после губных и заднеязычных согласных, а сам гласный в большинстве случаев предшествовал тавтосиллабическим *r*, *l*, *m*, *i*, т. е. являлся первым компонентом дифтонга или дифтонгического сочетания. В помезанском диалекте первый компонент дифтонгов и дифтонгических сочетаний удлинился и удлиненный гласный *a* приблизился к гласному *o*. Из этого Хр. Станг заключил, что гласный *o* в помезанском диалекте являлся вторичным, а не сохраненным более древним гласным *o*.¹⁹² К мнению Хр. Станга присоединяется также З. Зинкявичюс.¹⁹³

Необходимо отметить некоторые неточности в объяснении Хр. Станга. Во-первых, не все случаи написания графемы *o* в Эльбингском словаре поддаются этому объяснению, напр., в слове *golis* 'смерть' Е 168 (ср. лит. *gālas* 'конец; смерть') за гласным *o* следовал гетеросиллабический *l*. Во-вторых, графема *o*, обозначающая гласный *o*, наличествовала не только в Эльбингском словаре, но изредка и в словаре С. Грунау и в III катехизисе, а также в топонимах и антропонимах. По правильному замечанию Я. Эндзелена, в древнепрусских местных названиях и личных именах написание графемы *o* вместо *a* выступает без какой-либо закономерности.¹⁹⁴ Из этого можно заключить, что объяснение графемы *o* вместо *a* в древнепрусском, данное Хр. Стангом, не состоятельно.

У. Шмолстиг объясняет случаи написания графемы *o* вместо ожидаемой *a* в древнепрусских письменных памятниках влиянием особенностей немецкой артикуляции авторов этих памятников. По его мнению, создатели древнепрусских письменных памятников были немцами и звуки древнепрусского языка они воспринимали через призму фонематической системы родного языка. О влиянии немецкого языка на графику древнепрусских письменных памятников якобы свидетельствует написание немецких слов *Jor*, *Omese*, *Sonnobent* и др. в Эльбингском словаре вместо *Jahr* 'год', *Ameise* 'муравей', *Sonnabend* 'суббота' и

¹⁹⁰ E n d z e l ĩ n s, 1980, 280–283. По мнению Хр. Станга, в Эльбингском словаре только 14 достоверных примеров с графемой *o* вместо графемы *a* (см. S t a n g, 1966, 25).

¹⁹¹ G e r u l l i s, 1922; T r a u t m a n n, 1925.

¹⁹² S t a n g, 1966, 26.

¹⁹³ З и н к я в и ч ю с, 1972, 9.

¹⁹⁴ E n d z e l ĩ n s, 1980, 280–281.

др.¹⁹⁵ Но, во-первых, не доказано, что все авторы древнепрусских памятников были немцами, некоторые из них могли быть и древними пруссами. Во-вторых, в немецкой половине Эльбингского словаря мы наблюдаем отклонение от нормы немецкого языка, поэтому вполне логично предположить противоположное, т. е. влияние фонетических особенностей древнепрусского языка (наличие долгого *ō* и отсутствие долгого *ā*) на написание немецких слов.

Можно согласиться с мнением Й. Казлаускаса, что древнепрусские слова с написанием графемы *o* отражают более раннее состояние помезанского или какого-либо другого диалекта, если они попали из него в Эльбингский словарь при переписывании.¹⁹⁶

В письменных памятниках XIII–XVI вв. часто наличествует графема *o* вместо ожидаемой *a* в словах куронского, земгальского, селонского и латгальского племенных языков. Так, в примерах труда В. Кипарского “Куронский вопрос”¹⁹⁷ графема *o* написана 59 раз для обозначения гласного *o*, а для передачи гласного *o* – первого компонента дифтонга *ou* графема *o* написана всего 168 раз (при подсчете не учтены явные феннизмы как факты ливского языка). Многочисленные примеры написания графемы *o* вместо ожидаемой *a* в древнелатышских личных именах XIII–XVI вв. приводит Э. Блесе.¹⁹⁸ Здесь мы приведем несколько примеров местных названий с *o* из древнелатышских племенных языков:

а) куронские топонимы: *Pomenie* 1253 г. : лит. *Paminėjis, Paminėjai*¹⁹⁹, *Rositten* 1387 г. = лтш. *Rasīte*²⁰⁰, *Sagothe* 1338 г. : лтш. *žagata* ‘сорока’²⁰¹, *Todayten* 1253 г. : лтш. *Tadaiķi*²⁰², *Gourene* 1253 г. : лтш. *Gaure*²⁰³, *Rutzowe* 1253 г. = лтш. *Rucava*²⁰⁴, *Woypalenbeke* 1428 г. : лит. *Vaidbaliai*²⁰⁵ и др.;

б) земгальские топонимы: *Upemolle* XIII в. : лтш. *upmala* ‘берег реки’²⁰⁶, *Mytowe* 1266 г., *Mithovia* 1305 г., = *Mitowe* 1330 г., *Mitovia* 1359 г. : лит. *Mintaujā*²⁰⁷, *Ecowe* 1272 г. = лтш. *Iēcava*²⁰⁸ и др.;

в) селонский топоним *Thowraggen* 1259 г. : лит. *Taurāgnai*²⁰⁹;

¹⁹⁵ Schmalstieg, 1972, 161.

¹⁹⁶ Казлаускас, 1962, 21.

¹⁹⁷ Кипарскы, 1939.

¹⁹⁸ Блесе, 1929, 28, 35, 37–42.

¹⁹⁹ Вүга, 1961, 232; Кипарскы, 1939, 197.

²⁰⁰ Кипарскы, 1939, 147.

²⁰¹ Кипарскы, 1939, 150.

²⁰² Вүга, 1961, 172; Кипарскы, 1939, 202.

²⁰³ Вүга, 1961, 239.

²⁰⁴ Вүга, 1961, 171, 231, 235; Кипарскы, 1939, 148.

²⁰⁵ Кипарскы, 1939, 186–187.

²⁰⁶ Вүга, 1961, 254, 261, 580.

²⁰⁷ Вүга, 1961, 263–264, 734.

²⁰⁸ Вүга, 1961, 262, 735. К. Буга без основания реставрирует земгальские формы **Mītauja* и **Iekuva*. На наш взгляд, наличествовали формы **Mītova* и **Iecova*.

²⁰⁹ Вүга, 1959, 109.

г) латгальские топонимы: *Zeessowe* 1209 г. SRL I 409, *Sessove* 1212 г. SRL I 411, *Thessove* 1213 г. SRL I 411 = лтш. *Çesvaine*, *Jovnare* 1224 г. SRL I 416 : лтш. *jaiņa* 'новая' + лтш. *āre* 'поле'.

В первых старолатышских текстах XVI века графема *o* использовалась, возможно, для передачи гласного *o* перед тавтосиллабическим и гетеросиллабическим *v*, а также для обозначения гласного *o* – первого компонента дифтонга *ou* в середине слова (в католическом катехизисе 1585 г. и в начале слова), напр. *tows* 'твой' = лтш. *tavs*, *tuowe*²¹⁰ 'твоя' = лтш. *tava*, *zour* 'через; сквозь' = лтш. *caūr*.²¹¹

На современном этапе развития латышского языка гласный *o* (или *ā*) наличествует в латгальско-селонских говорах, в смежных среднелатышских говорах, а спорадически и в таких среднелатышских и ливонских говорах, в которых нет никакого основания предполагать латгальско-селонское влияние. Дифтонги *oi* (*āi*), *ou* (*āu*) наличествуют в латгальско-селонских говорах (главным образом в селонских говорах), смежных среднелатышских говорах, а также в ливонских говорах (в последних дифтонг *oi* редко встречается).²¹²

Возникает вопрос: как же объяснить гласный *o* (или *a*), является ли он инновацией или архаизмом?

Согласно традиционной гипотезе *ā*, *o*, *āi*, *oi*, *āu*, *ou* являются результатом перегласовки "пралатышских" *a*, *ai*, *au*. Были попытки объяснить наличие дифтонгов *oi*, *ou* в латышских диалектах отчасти иноязычным влиянием.

Э. Блесе объяснял наличие сочетания графем *ou* в письменных памятниках XIII–XVI вв. влиянием нижненемецкого языка.²¹³ Против этого толкования можно выдвинуть два контраргумента. Во-первых, сочетание графем *ou* (= дифтонг *ou*) наличествует в отдельных латгальских, селонских и куронских топонимах, зафиксированных в письменных памятниках, написанных на латинском языке, в которых нет никакого основания предполагать нижненемецкое влияние. Во-вторых, объяснение Э. Блесе оторвано от данных латышских диалектов, ибо и по сей день дифтонг *ou* широко распространен в говорах латышского языка.

Я. Эндзелин вначале объяснял наличие дифтонга *ou* в ливонских говорах латышского языка ливским влиянием. Однако, так как дифтонг *ou* распространен и широко за пределами ливонских говоров, а в эстонском языке *au* сохранился без изменений, впоследствии Я. Эндзелин отказался от прежнего взгляда и высказал сомнение относительно ливского влияния на возникновение дифтонга

²¹⁰ В первых памятниках старолатышской письменности графемой *e* обозначены все краткие гласные в абсолютном конце слова. В данном примере графемой *e* обозначен гласный *a*.

²¹¹ В I e s e, 1929, 37–41; E n d z e l i n, 1922, 84–85; E n d z e l i n s, 1951, 124–125; 1971, 275; O z o l s, 1965, 61, 71.

²¹² E n d z e l i n, 1922, 73–85; E n d z e l i n s, 1951, 110–125; R u d z i t e, 1964, 267–271, 279, 280; Р у д з и т е, 1969, карты № 4–9, 16–18; В r e i d a k s, 1974, 131–132.

²¹³ В I e s e, 1929, 37–42.

ои в ливонских говорах.²¹⁴

Даже больше. Во всех прибалтийско-финских языках, за исключением ливского, дифтонг *ai* сохранился без изменений. В ливском же языке, испытывавшем, как известно, сильное влияние латышского языка, дифтонг *ai* изменился в *oi*. Поэтому имеется основание искать причину этой перегласовки в латгало-куронском влиянии. В ливонских говорах, возникших в результате скрещивания латышского и ливского языков, древний дифтонг *oi* мог “законсервироваться”.

Правда, гласный *o* перед тавтосиллабическим *v* и *o* в дифтонге *oi* в древнелатышских племенных языках и в диалектах латышского языка можно объяснить как инновацию, возникшую под влиянием смежных звуков *v*, *u*. Но с такой же степенью вероятности этот гласный *o* можно объяснить и как архаизм, сохранившийся под влиянием смежных звуков *v*, *u*.

Сочетание графем *oi* (= дифтонг *oi*) в древних фамилиях Курземе Э. Блесе объяснял ливским влиянием. В заимствованиях из ливского языка такое влияние неоспоримо, напр. *Joike* (лив. *joig* ‘река; ручей’, *joigki* ‘ручеек’). Однако и в исконнокуронских фамилиях южной Курземе сочетание графем *ou* (= дифтонг *oi*) также встречается, напр. *Koyer* Перконе (ср. современные ойконимы в том же регионе *Kaiři* Барта, Дуника, *Kaiři* Ница, *Kaîris* Руцава).²¹⁵ Следовательно не все случаи наличия дифтонга *oi* в древних куронских фамилиях можно объяснить влиянием ливского языка.

Как же объяснить наличие гласного *o* в латышском языке с диахронической точки зрения? По поводу подобных случаев Л. Скредина пишет: “Факты, выпадающие из схемы, представляют собою или пережиточные явления старых системных отношений, или нечто новое, не получившее еще в языке системного оформления. В любом случае исследователь не может обойти молчанием такие примеры.”²¹⁶

Если рассмотреть случай с гласным *o* в латышском языке в историческом плане, напр., сравнить данные современного состояния латышских говоров со свидетельствами письменных памятников XIII – XVI вв. и лингвистических трудов XIX в. – начала XX в., то оказывается, что ареал гласного *o* в латышском языке непрерывно суживается. Поэтому можно сделать вывод, что гласный *o* в латышском языке является пережитком более древнего состояния. В пользу этого предположения свидетельствует и такой факт исторической фонетики латышского языка как перегласовка тавтосиллабического сочетания **on* > **ō* > *uo*, напр., лтш. *rūoka* ‘рука’ (ср. лит. *rankà* ‘рука’). Так как гласный **ō*, возникший из тавтосиллабического сочетания **on*, совпал с гласным **ō* (< и.-е. **ō*), то ясно, что в данном случае дифтонг *uo* развился из тавтосиллабического сочетания **on* через промежуточную ступень **on*. Общебалтийское же тавтосиллабическое

²¹⁴ Endzelīns, 1980, 425.

²¹⁵ Ср. Вlese, 1929, 35, 288; Endzelīns, 1925, 38, 41, 44.

²¹⁶ Скредина, 1973, 3–4.

сочетание **an* дало бы рефлекс \bar{a} , подобно как в литовском языке *an* > *a*.²¹⁷

Мнение З. Зинкявичюса, что дифтонг *uo* мог развиваться из тавтосиллабического сочетания *an* в латышском языке²¹⁸, противоречит принципу системности фонетических изменений. Так как в истории латышского языка произошли следующие фонетические изменения дифтонгических сочетаний **in* > \bar{i} , **un* > \bar{u} , **en* > * $\bar{e}n$ > * \bar{e} > *ie*, то ясно, что дифтонг *uo* через промежуточную ступень * \bar{o} мог развиваться только из дифтонгического сочетания **on* (< **on*).

В центральной полосе и юго-западной части ареала литовского языка наличествуют дифтонгическое сочетание *an* и гласный *a*. В части жемайтских говоров и в восточнолитовских говорах вместо *an* и *a* наличествуют дифтонгические сочетания *on*, *un* и долгие гласные *o*, *u*.²¹⁹ По мнению З. Зинкявичюса и В. Гринавецкиса, более древними являются дифтонгическое сочетание *an* и гласный *a*. Сужение *an* и *a* в жемайтских говорах они объясняют куронским субстратом, а в восточнолитовских говорах связывают с аналогичным сужением в восточнославянских языках.²²⁰ Но не исключена и возможность, что более древнее состояние отображают именно данные двух обособленных ареалов на западе и востоке Литвы, а дифтонгическое сочетание *an* и гласный *a* в центральной полосе и юго-западной части ареала литовского языка являются инновацией. Последнее объяснение с точки зрения принципов ареальной лингвистики даже более вероятно, ибо «диалекты, территориально размещенные в центре, в силу этого предрасположены ко всякого рода новообразованиям, а диалекты, окраинные, часто географически изолированные, предрасположены в значительной степени к консервированию различных архаических черт (закономерность, которая неоднократно проверялась и подтверждалась на материале различных языков)».²²¹ Поэтому данные литовского языка ни в коем случае не противоречат мнению Й. Казлаускаса о системе гласных в восточнобалтийском.²²²

В говорах литовского языка, как и в говорах латышского языка, наличествуют гласные *o*, *u* и дифтонги *oi*, *ou*, напр., *põtas* 'дом' (= лит. литер.

²¹⁷ Казлаускас, 1962, 23; Мажюлис, 1966, 23. См. также Endzeliņ, 1922, 119; Endzeliņs, 1938, 51; 1948, 39; 1951, 171; 1974, 52, 621.

²¹⁸ Зинкявичюс, 1972, 8.

²¹⁹ Zinkevičius, 1966, карты № 49–50.

²²⁰ Zinkevičius, 1972, 227–232; Grinaveckis, 1973, 208.

²²¹ Макаев, 1964, 35. Обзор литературы по данному вопросу см. Бах, 1955, 92–149.

²²² Казлаускас, 1962, 23. Учитывая данные исторической фонетики латышского языка (**on* > * $\bar{o}n$ > * \bar{o} > *uo*, **en* > * $\bar{e}n$ > * \bar{e} > *ie*) и данные современных диалектов литовского языка (лит. диал. *on*, *un*, *o*, *u*, лит. диал. и литер. *an*, *a*, лит. диал. *en*, *in*, *e*, *i*, лит. диал. и литер. *en*, *e*, см. Zinkevičius, 1966, карты № 49–50; Zinkevičius, 1972a, 227–232; Grinaveckis, 1973, 207–208), мы считаем возможным модифицировать предложенную Й. Казлаускасом систему гласных в восточнобалтийском, приняв краткие открытые гласные **o*, **e* в качестве основных вариантов фонем, а краткие закрытые гласные * \bar{o} , * \bar{e} в качестве позиционных вариантов фонем. Последние наличествовали в дифтонгических сочетаниях **on*, **en*.

nāmas), *dšiktas* 'вещь' (= лит. литер. *dáiktas*) Аникшчяй, *lõnks* 'окно' (= лит. литер. *lángas*) в жемайтском диалекте.²²³ По поводу интерпретации этих звуков литовских говоров существуют две противоположные точки зрения. Й. Казлаускас усматривает в этих явлениях архаизмы²²⁴, З. Зинкявичюс же — инновации.²²⁵ Кроме того необходимо подчеркнуть следующее. В противоположность З. Зинкявичюсу мы считаем, что гласный *ɔ* в говорах ротининков²²⁶ можно объяснить как явление селонского субстрата. В говорах ротининков в ударном неконечном слого наличествует гласный *ɔ* вместо гласного *a* литературного языка, в безударном же неконечном слого — гласный *a*, напр., *pšmas* 'дом', но *pamaĩ* 'дома'.²²⁷ Аналогичная дистрибуция гласных *o* (или *ǎ*) : *a* в зависимости от ударности или безударности позиции наличествует и во многих селонских (и латгальских) говорах, напр., *vosara* или *všara* 'лето' (= лтш. литер. *vasara*).²²⁸ Разумеется, закон дистрибуции гласных *o* (или *ɔ*, *ǎ*) : *a* в говорах ротининков, с одной стороны, и в селонских (и многих латгальских) говорах, с другой стороны, переплетается и с другими специфическими правилами дистрибуции гласных *o* (или *ɔ*, *ǎ*) : *a*, свойственными только северо-восточным литовским или селено-латгальским говорам.²²⁹ Но важно то, что одно частное правило дистрибуции гласных *o* (или *ɔ*, *ǎ*) : *a* в выше названных говорах литовского и латышского языков полностью совпадает и это фонетическое явление составляет единый ареал в обоих языках. На основе этих данных можно заключить, что гласный *o* (или *ɔ*) в селонском языке наличествовал по меньшей мере уже до XIII в., ибо в XIII в. Селония была разделена на две части между Ливонией и Литвой и южная часть ареала селонского языка подверглась сильному влиянию, а позже (в первой половине XIV в.) и ассимиляции со стороны литовского языка.²³⁰

Далее обратимся к анализу фонетических особенностей лексических балтизмов в финно-угорских языках, свидетельствующих в пользу общепалтийского гласного *o*.

Заемствования имеют большое значение для выяснения разных вопросов исторической фонетики.²³¹ Исследование фонетических особенностей балтизмов в финно-угорских языках важно и потому, что древнейший слой этих заимствований относится к далекому прошлому. Первые контакты балтов и прибалтийских финов начались в конце III тысячелетия и начале II тысячелетия до н. э. В конце III тысячелетия до н. э. балтийские племена с территории Латвии

²²³ Endzelin, 1922, 85; Endzelīns, 1951, 125; Zinkevičius, 1968, 37, 49; Kolbuszewski, 1976a, 85–87.

²²⁴ Казлаускас, 1962, 23.

²²⁵ Зинкявичюс, 1972, 7–8.

²²⁶ Говоры ротининков занимают часть бывшей южноселонской территории.

²²⁷ Zinkevičius, 1968, 37.

²²⁸ Endzelīns, 1951, 110–111; Rudzīte, 1964, 267; Рудзите, 1969, карта № 7.

²²⁹ Брейдак, 1981, 89–90.

²³⁰ Lietuvių etnogenezė, 1987, 219.

²³¹ Общее языкознание, 1973, 25, 39.

и Литвы начали продвижение на север и в течении нескольких столетий заняли территорию Эстонии и южной Финляндии, уже в середине III тысячелетия до н. э. занятую прибалтийско-финскими племенами. В результате контактов двух этнических групп в прибалтийско-финские языки из балтийских языков проникло много лексических заимствований.²³²

Во II тысячелетии до н. э. балтийские племена, так называемые фатьяновцы с территории Литвы, восточной Латвии и Белоруссии начали продвижение на восток и, достигнув Средней Волги и Вятки, заняли всю территорию бассейнов Верхней Волги и Оки. В конце II тысячелетия и начале I тысячелетия до н. э. на эту территорию с востока пришли финно-угорские племена — предки мери, веси, муромы, мещеры, мордвы, мари и пр. Фатьяновские племена были ассимилированы финно-угорскими племенами, но следы балтийских языков в виде лексических заимствований остались в волжско-финских и пермских языках.²³³

Лексические заимствования из балтийских языков в прибалтийско-финских, волжско-финских и пермских языках являются очень древними. Поэтому *a priori* можно ожидать, что в этих заимствованиях сохранились и такие фонетические особенности, которые в самых балтийских языках уже давно исчезли.

Данные фонетических особенностей балтизмов финно-угорских языков при решении изложенных выше спорных вопросов балтийского вокализма очень важны и потому, что в прибалтийско-финском праязыке наличествовали корреляции гласных **o* : **a* и **ō* : **ā* в первых слогах и корреляция гласных **o* : **a* в непервых слогах, а в волжско-финских и пермских языках во всех слогах наличествует корреляция гласных *o* : *a* (долгих гласных в этих языках нет).

По мнению В. Штейница, в древнейшем периоде балтийских и прибалтийско-финских контактов прибалтийско-финские племена не различали балтийских звонких согласных **b*, **d*, **g* и глухих согласных **p*, **t*, **k*, ибо в древнейших заимствованиях из севернобалтийского оба ряда балтийских согласных в прибалтийско-финских заимствованиях дали рефлексy *p*, *t*, *k*, напр., фин. *orsi* (*orte-*) ‘матица’ (ср. лит. *aĩdas* ‘жердь в овине, на которую вешают снопы для просушки’) и фин. *morsian* (*mortiam-*) ‘невеста’ (ср. лит. *martĩ* ‘невестка, сноха’). Лишь после более полного ознакомления с севернобалтийской фонетикой прибалтийские финны стали различать балтийские звонкие согласные **b*, **d*, **g*, которые в прибалтийско-финских заимствованных словах из севернобалтийского дали рефлексy *p*, *t*, *k*, и глухие согласные **p*, **t*, **k*, которые в прибалтийско-финских заимствованных словах из севернобалтийского дали рефлексy *pp*, *tt*, *kk*, напр., фин. *napa* ‘пупок, пуп’ (ср. лтш. *naba* то же) и фин.

²³² Моога, 1952, 43–45; Моора, 1956, 71–72; Аристэ, 1956, 12; Крайнов, 1972, 257; Лаанест, 1975, 7–8, 116–118; Deņisova, Muguŗēviŗs, Rudzĩte, 1981, 142; Валонен, 1982, 60; Карпелан, 1982, 38–39; Мейнандер, 1982, 27; Римаптанене, 1984, 34–35.

²³³ Крайнов, 1972, 219, 259–271; 80, 44.

laukki ‘бледность’ (ср. лит. *laūkis* ‘животное с лысиной на лбу’). Все прибалтийско-финские заимствования из севернобалтийского, в которых обнаруживаем гласный *o* и дифтонги *oi*, *ou*, относятся к древнейшему периоду балтийских и прибалтийско-финских контактов. Только в более поздних заимствованиях из севернобалтийского уже появляются гласный *a* и дифтонги *ai*, *au* как рефлексы позднесевернобалтийских **a*, **ai*, **au*.

Однако нет никакого основания принять параллельное развитие балт. **o* > прибалт.-фин. **o* и балт. **p*, **t*, **k* > прибалт.-фин. **p*, **t*, **k*, с одной стороны, и балт. **a* > прибалт.-фин. **a* и балт. **p*, **t*, **k* > прибалт.-фин. **pp*, **tt*, **kk*, с другой стороны. Эти два фонетических явления в системе вокализма и консонантизма не имеют никакой взаимосвязи: развитие **o* > **a* осуществилось в балтийском, отображение же балтийских звонких смычных **b*, **d*, **g* и глухих смычных **p*, **t*, **k* – в прибалтийско-финском праязыке. В прибалтийско-финских языках наличествуют и такие заимствования из балтийского, в которых при наличии гласного *a*, балтийские звонкие смычные **b*, **d*, **g* и глухие смычные **p*, **t*, **k* отображены одинаково – как *p*, *t*, *k*, напр., фин. *karta* ‘железная жесь’ (ср. лит. *skarda* ‘жесь’) и фин. *malka* ‘шест для закрепления берестяной крыши’ (ср. лтш. *malka* ‘дрова’). Из этого вытекает, что, когда уже балтийский гласный **o* изменился в гласный **a*, прибалтийские финны все еще одинаково отображали балтийские звонкие смычные **b*, **d*, **g* и глухие смычные **p*, **t*, **k*.²³⁴

Соотношение периодизации обоих рассмотренных выше фонетических явлений можно отобразить следующим образом двумя вертикальными осями.

<i>*a</i>	$\begin{matrix} *b, *d, *g > *p, *t, *k \\ *p, *t, *k > *pp, *tt, *kk \end{matrix}$
<i>*a</i>	$\begin{matrix} *b, *d, *g > *p, *t, *k \\ *p, *t, *k > *p, *t, *k \end{matrix}$
<i>*o</i>	$\begin{matrix} *b, *d, *g > *p, *t, *k \\ *p, *t, *k > *p, *t, *k \end{matrix}$

Далее рассмотрим отдельные прибалтийско-финские балтизмы, в которых сохранился балтийский гласный **o*.

Краткий гласный *o* наличествует, напр., в корнях следующих прибалтийско-финских слов, заимствованных из северно-балтийского:

1) фин. *lohi* ‘лосось’, карел. *lohi* то же, вепс. *lohi* то же, эст. *lohi* то же (ср. лит. *lašis*, 2 а. п., *lašis*, 4 а. п., *lašišà* ‘лосось’, 2 и 3 а. п., лтш. *lasis* то же, др.-

²³⁴ Steinitz, 1965, 300–303; Breidaks, 1975, 90–95; Брейдак, 1980а, 71–73.

прус. *lasasso* то же)²³⁵;

2) фин. *morsian* 'невеста' (ср. лит. *martì* 'невестка; сноха', 4 а. п., др.-прус., *martin, martan* 'невеста', вин. пад. ед. ч.)²³⁶;

3) фин. *ohdake* 'ость, усик; щетина; маленькая рыба кость', карел. *ohdahane* то же, эст. *ohakas* 'чертополох, осот, колочка' (< прибалт.-фин. **ohta*- < сев.-балт. **ošta*- : лит. *āšaka* 'рыбья кость; ость', 1 а. п., *ašuotė* 'ковыль', 2 а. п., *āšutas* 'конский волос', 3 а. п., лтш. *ašķis* 'конский волос из хвоста', *aste* 'хвост', лтш. устар. *asta* то же)²³⁷;

4) фин. *oinas* 'кладеный баран; валун', карел. *oinaš* 'баран', вепс. *oinaz* то же, эст. *oinas, õinas* то же (ср. лит. *āvinas* 'баран', 2 и 3 а. п., др.-прус. *awins* то же)²³⁸;

5) ? фин. *oka* 'шип, колочка', эст. *okas* 'хвоя; шип, колочка' (ср. лит. *akūotas* 'ость', 1 а. п., лтш. *akuōts* то же)²³⁹;

6) ? фин. *olut* 'пиво', эст. *olud* то же (ср. лит. *alūs* 'пиво', 4 а. п., лтш. *alus* то же, др.-прус. *alu* 'медовый напиток')²⁴⁰;

7) фин. *orsi* (*orte-*) 'матица', эст. *õrs* 'жердочка, шест' (ср. лит. *ařdas* 'жердь

²³⁵ Thomsen, 1890, 194; Jacobsohn, 1922, 70; Endzelīns, 1980, 129–130; Kalima, 1936, 133; Šmits, 1936, 74; Хакулинен, 1955, 41; Posti, 1953, 4; Nieminen, 1957, 191–192, 199; Toivonen, Itkonen, Joki, 1958, 300; Sabaliauskas, 1963, 122; Stang, 1966, 23; Breidaks, 1975, 91; Брейдак, 1980а, 71.

²³⁶ Thomsen 1890, 199–200; Jacobsohn, 1922, 70; Būga, 1961, 496; Mikkola, 1930, 444; Kalima, 1936, 138; Хакулинен, 1955, 41; Posti, 1953, 49; Nieminen, 1957, 199; Toivonen, Itkonen, Joki, 1958, 348; Sabaliauskas, 1963, 122; Stang, 1966, 23; Breidaks, 1975, 92; Брейдак, 1980а, 71.

По мнению Я. Эндзелина, балтийское происхождение фин. *morsian* и родственных ему слов в других прибалтийско-финских языках сомнительно. См. Endzelīns, 1980, 129.

²³⁷ Posti, 1977, 268.

²³⁸ Thomsen, 1890, 160; Jacobsohn, 1922, 70; Būga, 1961, 494; Kalima, 1936, 142–143; Šmits, 1936, 69; Хакулинен, 1955, 41; Nieminen, 1957, 199; Toivonen, Itkonen, Joki, 1958, 123; Sabaliauskas, 1963, 123; Stang, 1966, 23; Breidaks, 1975, 92; Брейдак, 1980а, 71. По мнению Я. Эндзелина, балтийское происхождение фин. *oinas* и родственных ему слов в других прибалтийско-финских языках сомнительно. См. Endzelīns, 1980, 129.

²³⁹ Thomsen, 1890, 89, 147, 157; Šmits, 1936, 68. По мнению некоторых языковедов, фин. *oka* и родственные ему слова в других прибалтийско-финских языках финно-угорского происхождения. См. Toivonen, Itkonen, Joki, 1958, 423–424.

²⁴⁰ Steinitz, 1965, 299; Breidaks, 1975, 92; Брейдак, 1980а, 71. А. Йоки фин. *olut* и родственные ему слова в других прибалтийско-финских языках с некоторой долей сомнения относит к балтизмам. См. Joki, 1973, 294–295. По мнению Я. Эндзелина, балтийское происхождение обсуждаемых слов прибалтийско-финских языков сомнительно. См. Endzelīns, 1980, 129. Некоторые лингвисты высказали мнение, что фин. *olut* и родственные ему слова в других прибалтийско-финских языках заимствованы из германских языков. См. Thomsen, 1890, 157–158; Kalima, 1936, 143; Toivonen, Itkonen, Joki, 1958, 428.

в овине, на которую вешают снопы для просушки', 4 а. п.)²⁴¹;

8) фин. *toe* (*tokee-*) 'запруда, плотина', эст. *tõge*, *tõke* 'преграда, препятствие; рыбная запруда; плотина, препятствующая ходу рыбы' (ср. лит. *takišys* 'закол, учуг', 3 а. п., лтш. *tacis* 'рыбная запруда; плотина, препятствующая ходу рыбы', др.-прусс. *takes* 'плотина, запруда на мельнице')²⁴²

Краткий гласный *o* наличествует, возможно, также в конечном слоге (= общебалтийском окончании) финского заимствования из севернобалтийского идиома *louhos* 'каменоломня' (ср. лит. *láužas* 'руины; металлический лом; мусор', 3 а. п.)²⁴³

Общебалтийский дифтонг **oi* сохранился в корне слова прибалтийско-финских заимствований из севернобалтийского эст. *loistama*, *loistuma* 'растайвать, растаять', фин. *loistaa* 'светить, светиться, блистать, блестеть, сиять' (ср. лтш. *laist* 'растаять', *laistiēs* 'таять', *laistītiēs* 'сверкать', лит. *láištytis* 'мерцать, блестеть, сиять')²⁴⁴

Дифтонг **oi* сохранился также в конце слова (= общебалтийском окончании) старофинского балтизма *koukoi* 'смерть', изменившегося в финском в *kouko* 'смерть'²⁴⁵ (ср. лит. *kaūkai* 'домовые; души некрещенных детей; черти', 2 а. п., *kaukaĩ* то же, 4 а. п.)²⁴⁶

Конечный гласный *-o* в балтизме финского языка *lahto* 'силок' (ср. лит. диал. *slāstai* 'ловушка, капкан', 2 а. п., *slastaĩ* то же, 4 а. п., лтш. диал. *slasti* 'капкан, ловушка; силок; западня', *slasta* то же)²⁴⁷ можно толковать по-разному. В. Томсен объяснил конечный гласный *-o* в данном балтизме как рефлекс балтийского окончания именительного падежа единственного числа имен существительных женского рода с основой на *-ā*²⁴⁸, Э. Ниэминен же — как рефлекс севернобалтийского **-ō* (< **-ā*) — окончания именительного падежа множественного числа имен существительных среднего рода с основой на *o*.²⁴⁹ Но с такой же долей вероятности, как и предыдущих два толкования, возможно и третье объяснение конечного гласного *-o* в данном балтизме. Не исключена возможность, что этот гласный развился из дифтонга *-oi*, следовательно: фин.

²⁴¹ Kalima, 1936, 143–144; Хакулинен, 1955: 41; Nieminen, 1957, 199; Toivonen, Itkonen, Joki, 1958, 439; Sabaliauskas, 1963, 123; Stang, 1966, 23; Breidaks, 1975, 92; Брейдак, 1980а, 71.

²⁴² Thomsen, 1890, 226; Jacobsohn, 1922, 70; Būga, 1961, 495; Endzelīns, 1980, 129–130; Kalima, 1936, 169–170; Хакулинен, 1955, 41; Nieminen, 1957, 199; Sabaliauskas, 1963, 127–128; Stang, 1966, 23; Itkonen, Joki, Peltola, 1975, 1319; Breidaks, 1975, 92; Брейдак, 1980а, 71.

²⁴³ Брейдак, 1980а, 71.

²⁴⁴ Breidaks, 1975, 93–94; Брейдак, 1980а, 71–72.

²⁴⁵ Об *-o* < **-oi* в прибалтийско-финских языках см. Хакулинен, 1953, 40.

²⁴⁶ Иллич-Свитыч, 1964, 21; Breidaks, 1975, 94; Брейдак, 1980а, 72.

²⁴⁷ Thomsen, 1890, 219; Nieminen, 1934, 29; Kalima, 1936, 126–127; Хакулинен, 1955, 41; Toivonen, Itkonen, Joki, 1958, 269; Sabaliauskas, 1963, 120; Breidaks, 1975, 94; Брейдак, 1980а, 72.

²⁴⁸ Thomsen, 1890, 122, 219.

²⁴⁹ Nieminen, 1934, 29.

lahto 'силос' < ст.-фин. **lahtoi* < прибалт.-фин. **lahtoi*, подобно как фин. *kouko* 'смерть' < ст.-фин. *koukoi* < прибалт.-фин. **koukoi*.²⁵⁰

Возможно, что гласный *-o* развился из дифтонга *-oi* в следующем балтизме прибалтийско-финских языков вод. *rōko* 'камыш', фин. *ruoko* 'тростник; камыш', карел. *ruoko* то же, вепс. *roko* то же (< прибалт.-фин. **rōkoi* < севернобалт. **drōgoi*, им. пад. мн. ч., ср. др.-прус. *drogis* 'тростник', им. пад. ед. ч.).²⁵¹

Дифтонг *ou*, являющийся рефлексом общебалтийского дифтонга **ou*, наличествует в следующих прибалтийско-финских заимствованных словах из севернобалтийского:

1) фин. *kouko* 'смерть' (< ст.-фин. *koukoi*), эст. *kõu*, *kõukene* 'гром; бог грома' (ср. лит. *kai̯kas* 'домовой; душа некрещенного ребенка; черт', 2 и 4 а. п., лтш. *kauks* 'домовой; гном', др.-прус. *sawx* 'черт')²⁵²;

2) фин. *louhia* 'ломать; взрывать, взорвать', *louhi* 'глыба, скала', *louhos* 'каменоломня' (ср. лит. *láužti* 'ломать', *láužas* 'руины; металлический лом; мусор', 3 а. п., лтш. *lauzt* 'ломать')²⁵³;

3) фин. *rouhia* 'дробить, крошить' (ср. лит. *kraušyti* 'толочь, мять; трамбовать')²⁵⁴;

4) фин. *torvi* 'труба', эст. *tõrv* 'горная труба; пастушья труба' (< прибалт.-фин. **torve-* < **toure-*, ср. лтш. *tàure* 'труба, горн, рог', лит. *taurė* 'бокал', 4 а. п.).²⁵⁵

В некоторых случаях трудно определить, восходит ли прибалтийско-финский дифтонг *ou* в заимствованных словах к общебалтийскому **ou* или **õu*. Так, напр., в заимствовании – фин. *routa* 'мерзлота; ровда, ровга', карел. *rouda* 'твердо замерзшая почва; замерзшая грязь; мерзлота' (при лит. *grúodas*

²⁵⁰ Breidaks, 1975, 94; Брейдак, 1980а, 72.

²⁵¹ Breidaks, 1975, 94; Брейдак, 1980а, 72.

²⁵² Endzelīns, 1980, 130; Хакулинен, 1955, 41; Sabaliauskas, 1963, 119; Иллич-Свитыч, 1964, 21; Joki, 1973, 100–102; Breidaks, 1975, 94; Брейдак, 1980а, 72. Некоторые финские языковеды с сомнением относят к балтизмам фин. *kouko* и родственные ему слова в других прибалтийско-финских языках. См. Kalima, 1936, 119–120; Toivonen, Itkonen, Joki, 1958, 226.

²⁵³ Breidaks, 1975, 95; Брейдак, 1980а, 72. В. Томсен, Я. Калима, Ю. Тойвонен, Э. Итконен и А. Йоки с сомнением относят фин. *louhia* и родственные ему слова к балтизмам. См. Thomsen, 1890, 194–195; Kalima, 1936, 133–134; Toivonen, Itkonen, Joki, 1958, 304; Sabaliauskas, 1963, 122.

²⁵⁴ Kalima, 1936, 156; Sabaliauskas, 1963, 125; Breidaks, 1975, 95; Брейдак, 1980а, 72. Э. Итконен и А. Йоки считают, что фин. *rouhia* и родственные ему слова в других прибалтийско-финских языках не являются балтизмами. По их мнению, соответствие прибалтийско-финских и балтийских слов чисто случайно. См. Itkonen, Joki, 1969, 846–847.

²⁵⁵ Thomsen, 1890, 230–231; Kalima, 1936, 170; Хакулинен, 1955, 41; Nieminen, 1957, 199; Sabaliauskas, 1963, 128; Stang, 1966, 23; Itkonen, Joki, Peltola, 1975, 1357–1358; Breidaks, 1975, 95; Брейдак, 1980а, 72.

‘замерзшая грязь’, 3 а. п.)²⁵⁶ дифтонг *oi* можно вывести, во-первых, из общепалтийского **ōi*, ибо лит. *grūodas* развился из **grōidos*²⁵⁷, во-вторых, из общепалтийского **oi*, ибо **oi* и **ōi* в общепалтийском чередовались (ср. лит. *daubà* ‘овраг, котловина’ и лтш. *dūobe* ‘яма; могила; гряда’).

Основываясь на данных фонетических особенностей самих балтизмов, а также на данных акцентуации соответствующих слов в балтийских языках, мы можем распределить рассмотренные выше древнейшие заимствования в прибалтийско-финских языках из севернопалтийского по двум периодам.

Прибалтийско-финские балтизмы, рефлексами которых являются фин. *ohdake* ‘ость, усик; щетина; маленькая рыба кость’, *oinas* ‘кладеный баран; валун’, *oka* ‘шип, колочка’ (?), *lahto* ‘силос’ и родственные им слова в других прибалтийско-финских языках, заимствованы в тот период, когда в севернопалтийском в ударных слогах наличествовали гласные **o*, **ō*, в безударных же слогах – гласные **a*, **ā*.

Прибалтийско-финские балтизмы, рефлексами которых являются фин. *morsian* ‘невеста’, *olut* ‘пиво’ (?), *orsi* ‘матица’, *toe* ‘запруда, плотина’, *koiko* ‘смерть’, *louhi* ‘глыба, скала’, *louhia* ‘ломать; взрывать, взорвать’, *louhos* ‘каменоломня’, *ruoko* ‘тростник; камыш’, *rouhia* ‘дробить, крошить’, *torvi* ‘труба’, *routa* ‘мерзлота; ровда, ровга’ и родственные им слова в других прибалтийско-финских языках, заимствованы в тот период, когда в севернопалтийском как в ударных, так и безударных слогах наличествовали гласные **o*, **ō*.

Невозможно точно определить время заимствования прибалтийско-финских балтизмов, рефлексами которых являются фин. *lohi* ‘лосось’, *loistaa* ‘светить, светиться, блистать, блестеть, сиять’, *orsi* ‘матица’ и родственные им слова в других прибалтийско-финских языках, ибо данные об ударении в соответствующих словах балтийских языков противоречивы: с одной стороны, лит. *lāšis* ‘лосось’ (2 а. п.), лит. *lāistytis* ‘мерцать, блестеть, сиять’ и лтш. диал. *ārds* ‘жердь в овине, на которую вешают снопы для просушки’ являются баритонами, с другой стороны, лит. *lašis* ‘лосось’ (4 а. п.), лтш. диал. *laist* ‘растаять’, *laistiēs* ‘таять’, лит. *ārdas* ‘жердь в овине, на которую вешают снопы для просушки’ (4 а. п.) являются бывшими окситонами.²⁵⁸ Фонетические особенности самих балтизмов в прибалтийско-финских языках в данном случае в отличие от двух предыдущих случаев также ничего не могут свидетельствовать об их заимствовании в тот или другой период. Поэтому мы можем лишь утверждать, что в данных балтизмах наличествует рефлекс севернопалтийского гласного **o* и дифтонга **oi*.

²⁵⁶ Thomsen, 1890, 173–174; В ū g a, 1908, 30; 1959, 352; K a l i m a, 1936, 157; Х а к у л и н е н, 1955, 40; I t k o n e n, J o k i, 1969, 850; Б р е й д а к, 1980а, 72.

²⁵⁷ О восточнобалтийском *uo* (< **ōi*) см. E n d z e l i n s, 1938, 27; 1951, 59; R u d z i t e, 1960, 31; K a r a l i ū n a s, 1987, 217–218; К а р а л ю н а с, 1985, 40–42.

²⁵⁸ На бывшую окситонезу лтш. диал. *laist*, *laistiēs* указывает прерывистая интонация.

Гласный *o* наличествует в некоторых балтизмах волжско-финских языков. Возможно, что этот гласный (если не во всех, то в части заимствований) также является рефлексом общебалтийского краткого гласного **o*.²⁵⁹ Но так как в лингвистической литературе пока не анализировались фонетические особенности этих заимствованных слов в тесной связи с исторической фонетикой мордовских и мари́йских языков, то мы пока этого вопроса в данной диссертационной работе более детально не коснемся.

2.1.3. Реликты общебалтийского долгого открытого гласного **ō*

Долгий гласный *ō* (или дифтонг *oa* в некоторых диалектах?), соответствующий долгому гласному *ō* литовского литературного языка, долгому гласному *ā* латышского литературного языка и славянскому гласному *a*, широко представлен в древнепрусских письменных памятниках (в Эльбингском словаре и частично в словаре С. Грунау). Этот гласный (или дифтонг?) в корне слова обозначен, во-первых, диграфом *oa*, напр., *moazo* 'Muhme = тетка, тетья; двоюродная сестра; пожилая родственница' Е 178 (ср. лит. *mōša* 'сестра мужа', лтш. *māsa* 'сестра'), *soalis* 'Kräuticht = трава' Е 293 (ср. лит. *žolė* 'трава', лтш. *zāle* то же), во-вторых, графемой *o*, напр., *brote* 'брат' Е 173 (ср. лит. *broterėlis* 'братик', лтш. (в народных песнях) *brātarītis* то же, ст.-слав. *братръ* 'брат'), *clokis* 'медведь' Е 655 (ср. лит. *lokys* 'медведь', лтш. *lācis* то же).

В суффиксах гласный *ō* в Эльбингском словаре обозначен графемой *o*, напр., *artoys* 'пахарь' Е 263 (ср. лит. *artojas* 'пахарь').

В окончании (исторически в суффиксе) именительного падежа единственного числа имен существительных с основой на *-*ā* гласный *ō* в древнепрусских памятниках (в Эльбингском словаре и частично в словаре С. Грунау) обозначен графемой *o*, напр., *genno* 'женщина; жена' Е 188 (ср. ст.-слав. *жєна* 'жена'), *mergo* 'дева, девственница' Е 192 (ср. лит. *mergà* 'девка; девушка'), *ranco* 'рука' G 21 (ср. лит. *rankà*. 'рука', лтш. *rūoka* то же, ст.-слав. *рѣка* то же).

Также в окончании именительного падежа множественного числа имен существительных с основой на *-*ā* долгий гласный *ō* (или краткий гласный *o*?) в Эльбингском словаре передан графемой *o*, напр., *lauxnos* 'небесные светила' Е 4 (ср. лит. *laiškos* 'с белой отметкой на лбу', им. пад. мн. ч. имени прилагательного женского рода), *wayos* 'луга' Е 282 (ср. лит. *vėjos* 'травы; муравы').

Попытку Э. Гринавецкене доказать на основе двух примеров, в которых долгому гласному *ō* помезанского диалекта соответствует краткий гласный *a*, обозначенный графемой *a* в Эльбингском словаре (*potatre* 'мачеха' Е 180, ср. *mothe* 'мать' Е 170; *ponasse* 'верхняя губа' Е 90, ср. *nozu* 'нос')²⁶⁰, что данные Эльбингского словаря свидетельствуют в пользу предположения об

²⁵⁹ Б р е й д а к, 1980а, 72–73.

²⁶⁰ Е n d z e l i n s, 1979, 531; К а з л а у с к а с, 1962, 21.

общепалтийском долгом гласном *ā (= и.-е. *ā)²⁶¹, нельзя признать убедительной.

Наличие долгого гласного ō (= лит. ō) в древнепрусском языке подтверждается и данными древнепрусской топонимии, напр., *Byoten, Beyoten* 1405 г. (ср. лит. *Bijotaĩ*), *Globite* 1422 г. (ср. лит. *Globis*), *Wobsdis* 1331 г. (ср. лит. *opšrūs* 'барсук', лтш. *āpsis* то же).²⁶²

В сембийском диалекте древнепрусского языка (= в катехизисах) долгий гласный ō за губными и небными согласными дал рефлекс – долгий гласный ū, обозначенный графемами ū, u, напр., *mūti* 'мать' К III 67 (ср. лит. *mótė* 'женщина; жена; мать (матери)', лтш. *māte* 'мать'), *mergūmans* 'девам, девушкам' (дат. пад. мн. ч.) К III 95 (ср. лит. *mergómus* 'девкам; девушкам'). В других позициях долгий гласный ō в сембийском диалекте дал рефлекс – долгий гласный ā, обозначенный графемами ā, a, напр., *brāti* 'брат' К III 67. Кроме того, необходимо отметить, что в I, II и III катехизисах sporadически употреблялись и графемы ō, o для обозначения долгого открытого гласного ō.²⁶³

Из зафиксированных в XIII в. и в первой половине XIV в. топонимических материалов (*Galindo* 1231 г., *Ditwa, Kirsno, Lubano, Lucu, Skardo, Tauro, Wopelaukin, Monelakin* XIV в.) видно, что в галиндском (= западнополядском) языке наличествовал долгий гласный ō (др.-прусс. ō (в помезанском диалекте), ō, ū, ā (в сембийском диалекте), лит. ō, лит. диал. ā, лтш. ā, лтш. диал. ō, ō, o^a, ā, ā, oa, ōa, io, ua).²⁶⁴

Из зафиксированных в XIII в. личных имен (*Pestulo* 1273 г. < *Pestilō*, ср. др.-прусс. *Pestinte* (название болота); *Scurdo* 1283 г., ср. лит. *Skurdēlis, Skurdēnis; Tholeike* 1280 г., ср. др.-прусс. *Tole*, лит. *Tholeĩkis*) видно, что и в ятвяжском языке, как и помезанском диалекте древнепрусско-го языка и в галиндском языке, наличествовал долгий гласный ō (= лит. ō, лтш. ā).²⁶⁵

З. Зинкявичюс возражает против древности литовского долгого гласного ō, ибо, по его мнению, в конце слова при сокращении такой древний долгий гласный ō дал бы рефлекс – краткий гласный o, но не a.²⁶⁶ Но как правильно отметил Я. Эндзелин, общепалтийский конечный гласный *-ā̄ или *-ō̄ при сокращении расширился, ибо в литовском языке не было краткого гласного o²⁶⁷ (ср. аналогичное явление в готском языке, напр., *bōka* < **bōkō*).²⁶⁸ Итак, несмотря на возражение З. Зинкявичюса, мы можем признать литовский долгий гласный ō продолжением общепалтийского долгого открытого гласного *ō.

История латышского языка также дает некоторые материалы в пользу предположения об общепалтийском долгом открытом гласном *ō (< и.-е. *ā). Из

²⁶¹ Grinaveckienė, 1977, 211–213.

²⁶² Mažiulis, 1970, 12–13.

²⁶³ Vūga, 1961, 106; Казлаускас, 1962, 22; Mažiulis, 1970, 11–12.

²⁶⁴ Vūga, 1961, 117, 126, 135.

²⁶⁵ Vūga, 1961, 140–142.

²⁶⁶ Зинкявичюс, 1972, 9.

²⁶⁷ Разумеется, за исключением некоторых диалектов.

²⁶⁸ Endzelīns, 1980, 132–133.

ономастического материала древнелатышских племенных языков, засвидетельствованного в письменных памятниках XIII–XV вв., видно, что в то время на территории Латвии наряду с долгим гласным *ā*, обозначенным графемой *a*, наличествовал и долгий открытый гласный *ō* (< и.-е. **ā*), обозначенный графемой *o*.

В латгальском и селонском языках, по данным письменных памятников, в XIII в. наличествовал долгий открытый гласный *ō*. Так, в Ливонской хронике XIII в. Генрих Латвийский (по национальности латгал)²⁶⁹ последовательно писал название древнелатгальской земли *Tholowa* (2 x) 1208 г. XI 7, 1214 г. XVIII 3, 1216 г. XX 5, (2 x) 1224 г. XXVIII 9, *Tolowa* 1225 г. XXIX 3. В одном документе начала XIII в. (1224 г.) также зафиксировано название *Tolowa*.²⁷⁰ Эти факты свидетельствуют, что в XIII в. наличествовала форма *Tōlova*, позже изменившаяся в среднелатышском диалекте в форму *Tālava* (последняя является нормой современного латышского литературного языка).²⁷¹ В Ливонской хронике Генриха Латвийского 24 раза упоминается латгальское городище *Kukenois* 1208 г. XI 8, *Kukenoys*²⁷² 1205 г. IX 10, 1206 г. X 3, (2 x) 1207 г. XI 8, 9, 1208 г. XII 1, (2 x) 1209 г. XIII 1, 4, 1210 г. XIV 5, (3 x) 1212 г. XVI 7, 8, (2 x) 1213 г. XVII 2, 5, (3 x) 1214 г. XVIII 4, 9, 1218 г. XXII 3, 1219 г. XXIII 5, (2 x) 1221 г. XXV 4, 5, 1223 г. XXVII 5, (in) *Kukenoys* 1210 г. XIV 5, 1225 г. XXIX 5, *Kukonoys* 1207 г. XI 2.²⁷³

В одном документе начала XIII в. (1211 г.) также засвидетельствовано название городища *Kukunois*.²⁷⁴ В данном топониме наличествовал суффикс *-ōj-*, соответствующий суффиксу *-āj-* в современном латышском литературном языке.²⁷⁵

Засвидетельствованные в XIII в. топонимы *T(h)olowa* и *Kukenoys*, *Kukonoys*, *Kukunois* дают основание утверждать, что в то время в латгальском и селонском языках как в корнях, так и суффиксах слов наличествовал долгий открытый гласный *ō* (= лтш. *ā*). Этот гласный и по сей день сохранился во многих селонских и некоторых латгальских говорах.

Судя по вокализму корня, в двух документах начала XIII в. название латгало-селонского городища *Kukenoys* приведено в западнолатгальской версии: *Kokanoys* 1213 г., *Cokenois* 1226 г.²⁷⁶ Из этого написания видно, что и в западнолатгальском идиоме в суффиксах наличествовал долгий открытый гласный *ō* (= лтш. *ā*). Но все-таки к началу XIII в. в западнолатгальском, возможно, уже частично осуществилась перегласовка *ō > ā*, о чем

²⁶⁹ З е й д с, 1980, 57.

²⁷⁰ SRL I 118, 180, 204, 290, 296, 416.

²⁷¹ О происхождении названия древнелатгальской земли *T(h)olowa* см. Б р е й д а к, 1980а, 74–75.

²⁷² Современное название населенного пункта *Kuoknese*. О происхождении названия городища *Kukenoys*, *Kukonoys*, *Kukunois* см. Б р е й д а к, 1979б, 128–129.

²⁷³ SRL I 92, 112, 120, 122, 130, 136, 140, 176, 178, 180, 186, 222, 234, 262, 278, 298.

²⁷⁴ LVA II(1) 45.

²⁷⁵ О суффиксе *-āj-* см. Е n d z e l ī n s, 1948, 75; Е n d z e l ī n s, 1951, 284–285.

²⁷⁶ LVA II(1), 57, 108.

свидетельствует написание имени Толовского старейшины в Ливонской хронике Генриха Латвийского *Talialdus* 1208 г. XX 6, *Thalibaldus* 1213 г. XVII 2, 1215 г. XIX 3 (= лтш. *Tāivaldis*).²⁷⁷

В куронском языке в XIII–XV вв. наряду с долгим гласным *ā* наличествовал и долгий открытый гласный *ō* как в корнях, так и в суффиксах слов. Об этом убедительно свидетельствует богатый ономастический материал, собранный в “Куронском вопросе” В. Кипарского. Так, напр., в куронском языке засвидетельствованы антропонимы *Massoken* 1422 г. в окрестностях между Дундагой и Эрвале (ср. лит. *mažókas* ‘маловатый’, лтш. *mazâks* ‘меньший’), *Rome* 1355–1362 гг. в Кулдиге (ср. лит. *romùs* ‘кроткий, смиренный; смиренный’, лтш. *rāms* ‘спокойный’) и топонимы *Lyppoeyen* 1355–1362 гг. в Алсунге (< **lipa* ‘липа’ + **-ōji* : лтш. *-āji*), *Rowalck* 1401–1413 гг. (< **rōva* : лтш. *rāva* ‘ржавчина (на болотной воде)’ + *valks* ‘ручей’).²⁷⁸ В приведенных выше примерах графемой *o* обозначен долгий открытый гласный *ō*.

Судя по топонимическому материалу, в земгальском языке в XIII в. наличествовал долгий гласный *ā*, соответствующий долгому гласному *ā* в современном латышском литературном языке, напр., *Aarennen*, *Aren*, *Arine* (ср. лтш. *Āre*, *Āriši*), *Plane* (= лтш. *Plāne*).²⁷⁹ Однако, учитывая, во-первых, то, что в этнониме *sāms* ‘прибалтийский финн: лив, эстонец, финн’ долгий гласный *ā* среднелатышского диалекта развился из долгого гласного *ō*²⁸⁰ (а среднелатышский диалект, как известно, образовался из западнолатгальского, земгальского и куронского племенных языков), и, во-вторых, то, что в одном из земгальских говоров Ливберзе еще в начале XX в. обнаружен долгий гласный *ō* вместо ожидаемого долгого гласного *ā*²⁸¹, мы можем предположить, что и в земгальском долгий гласный *ā* возник из открытого долгого гласного **ō*, а в отдельных островках земгальских говоров реликтовый долгий открытый гласный *ō* сохранился и после перегласовки **ō* > *ā*.

В свете изложенных выше данных письменных памятников XIII–XV вв. регулярные долгие гласные *ō*, *ō̄*²⁸² во многих латгальско-селонских говорах и спорадический долгий гласный *ō* (= лит. *ō*, лтш. *ā*) в некоторых нижнелатышских говорах несомненно являются продолжением общеприбалтийского долгого открытого гласного **ō* (< и.-е. **ā*).²⁸³

Рефлексы севернобалтийского долгого открытого гласного **ō* (вод. *ō*, эст. *ō*, о, фин. *uo*, о, карел. *uo*) сохранились в корне следующих прибалтийско-финских заимствований из севернобалтийского:

²⁷⁷ SRL I 126, 178, 188.

²⁷⁸ К и п а р с к у, 1939, 122, 147, 385, 388.

²⁷⁹ В ū г а, 1961, 258, 259, 736.

²⁸⁰ M i k k o l a, 1930, 443; N i e m i n e n, 1934, 59–61; K e t t u n e n, 1938, 356; I t k o n e n, J o k i, 1969, 1114; Б р е й д а к, 1977д, 13–16.

²⁸¹ M i l e n b a h s, 1901, 1.

²⁸² О распространении гласных *ō*, *ō̄* в говорах латышского языка см. Р у д з и т е, 1969, карты № 10–13.

²⁸³ См. также М а ž и л и с, 1970, 24.

1) фин. *luoma* 'ручей, струя; лощина русла реки; низменное место (о местности); маленькая долина или овраг с мягким дном (почвой) и без воды; маленькая долина, коса или уступ между озерами' (ср. лит. *lomà* 'лог; мульда', 4 а. п., лтш. *lāma* 'колдобина; мочажина')²⁸⁴;

2) ? фин. *ruoja* 'грязь, слякоть; ил, тина; слизь; липкий ил; шлам, муть; осадок, наносы', карел. *ruoja* то же, эст. *roe* 'болото, топь; слабый поток; ручей, река, струя' (ср. лтш. диал. *rāja* 'вода в лощине, в ложбине')²⁸⁵;

3) вод. *rōko* 'камыш; тростник', эст. *roog* 'тростник; камыш', фин. *ruoko* 'тростник' (ср. др.-прус. *drogis* 'тростник' = *drōgis*)²⁸⁶;

4) вод. *sōla* 'соль', фин. *suola* то же (ср. лтш. *sāls* 'соль')²⁸⁷;

5) ? фин. *tuohi* 'береста', эст. *tohi* 'белая береста' (ср. лит. *tóšis* 'береста', 1 а. п., лтш. *tāss* то же)²⁸⁸;

6) фин. *vuohi* 'коза', *vohla* 'козленок' (ср. др.-прус. *wosee* 'коза', лит. *ožkà* то же, 3 а. п.)²⁸⁹;

7) фин. *Vuoho* 'Готланд', *vuojolainen* 'готландец' (ср. лит. *Vokia* 'Германия', 1 а. п.), фин. *Vuojon-maa* 'Эланд', эст. *Oju-maa* 'Готланд' (< балт. **vōkjōn* **z'emē*, ср. лит. *vōkių žėmė* 'Германия')²⁹⁰;

²⁸⁴ Nieminen, 1934, 13, 39; Kalima, 1936, 135 (с "?"); Fraenkel, 1955–1965, 385; Sabaliauskas, 1963, 122; Иллич-Свитыч, 1964, 20; Breidaks, 1975, 95; Брейдак, 1980а, 76. По мнению Ю. Тойвонена, Э. Итконена и А. Йоки, фин. *luoma* не является балтизмом, оно скорее образовано от фин. *luoda* 'творить, создавать'. См. Toivonen, Itkonen, Joki, 1958, 312.

²⁸⁵ О балто-славянской этимологии лтш. диал. *rāja* 'вода в лощине, в ложбине', лтш. *rāva* 'ржавчина (на болотной воде)' и лит. диал. *rova* 'остатки воды на лугу после половодья' см. Būga, 1959, 103; ME III 495, 499; Fraenkel, 1955–1965, 708–709, 744. Я. Розвадовский и Л. Беднарчук принимают противоположное направление заимствования: лтш. диал. *rāja* < фин. *ruoja*, карел. *ruoja*, эст. *roe* (см. Bednarszuk, 1976, 51–52; 1977, 102), хотя рассматриваемые слова прибалтийско-финских языков на финно-угорской основе не этимологизируются (см. Itkonen, Joki, 1969, 869–871, 905).

²⁸⁶ Būga, 1958, 306; Breidaks, 1975, 95; Брейдак, 1980а, 76. Рассматриваемые слова прибалтийско-финских языков на финно-угорской основе не этимологизируются. См. Itkonen, Joki, 1969, 872.

²⁸⁷ Itkonen, Joki, 1969, 1113; Брейдак, 1980а, 76. Позже А. Йоки высказал мнение, что фин. *suola* и родственные ему слова в других прибалтийско-финских языках заимствованы из тохарского (ср. тох. *A sāle* 'соль'). См. Joki, 1973, 316.

²⁸⁸ Thomsen, 1890, 232; Būga, 1959, 278; Endzelīns, 1980, 131–132; Kalima, 1936, 171 (с "?"); Sabaliauskas, 1963, 128; Stang, 1966, 24, 37; Itkonen, Joki, Peltola, 1975, 1404–1405; Лаанест, 1975, 117; Breidaks, 1975, 95; Брейдак, 1980а, 76. Л. Беднарчук допускает возможность противоположного направления заимствования из прибалтийско-финских языков в балтийские языки. См. Bednarszuk, 1976, 54.

²⁸⁹ Thomsen, 1890, 205; Būga, 1961, 494; Endzelīns, 1980, 131; Kalima, 1936, 181; Хакулинен, 1955, 41; Posti, 1953, 73; Nieminen, 1957, 192, 197; Sabaliauskas, 1963, 129; Stang, 1966, 24, 37; Breidaks, 1975, 95; Брейдак, 1980а, 76; Itkonen, Joki, Peltola, 1978, 1814–1815.

8) фин. *vuona*, *vuonna* ‘ягненок’, карел. *vuonna* то же (< сев.-балт. **ōgnus* ‘ягненок’, ср. лат. *āgnus* то же, ст.-слав. *агньць* то же)²⁹¹;

9) фин. *vuota* ‘шкура’ (ср. лит. *ōda* ‘кожа’, 1 а. п., лит. диал. *odà* то же, 4 а. п., лтш. *āda* то же)²⁹².

Если же принять точку зрения некоторых языковедов, что лтш. диал. *rāja* ‘вода в ложине, в ложбине’, лит. *tōšis*, лтш. *tāss* ‘береста’ заимствованы из прибалтийско-финских языков, то все равно лтш. диал. *rāja*, лтш. *tāss* наряду с лтш. *sāms* ‘прибалтийский финн: лив, эстонец, финн (в народных песнях)’ свидетельствуют в пользу предположения о развитии **ō* > *ā* в нижнелатышских диалектах.

Севернобалтийское окончание именительного падежа единственного числа имен существительных с основой на *-ā* в прибалтийско-финских заимствованиях дало два рефлекса *-o* и *-a*. Общеизвестным является мнение, согласно которому, севернобалтийскому подударному акутированному окончанию *ō* соответствует прибалтийско-финский конечный гласный *-o* и севернобалтийскому безударному окончанию *-a* – прибалтийско-финский конечный гласный *-a*.²⁹³ Однако, как увидим далее, эта точка зрения требует некоторых уточнений.

Рефлексы севернобалтийского подударного акутированного окончания *-o* наличествуют в следующих прибалтийско-финских заимствованиях:

1) фин. *hako* ‘ветка хвойного дерева’ (ср. лит. *šakà* ‘ветвь’, 4 а. п.)²⁹⁴;

2) фин. *halko* ‘полено’, *salko* ‘шест, жердь’ (ср. лит. *žalgà* ‘жердь, шест’, 4 а. п.)²⁹⁵;

²⁹⁰ Endzelīns, 1979, 477–478; Nieminen, 1934, 62–63; Kalima, 1936, 27; Itkonen, Joki, Peltola, 1978, 1815–1816; Брейдак, 1980а, 76; 1980б, 106.

²⁹¹ Kalima, 1936, 7, 28, 56, 67, 78, 104, 177, 181–182, 188, 198; Хакулинен, 1955, 41; Sabaliauskas, 1963, 129; Zinkevičius, 1984, 172.

²⁹² Thomsen, 1890, 205; Būga, 1961, 495; Endzelīns, 1980, 131–132; Nieminen, 1934, 7, 8, 16, 40; 1959, 204; Kalima, 1936, 183; Posti, 1953, 73; Хакулинен, 1953, 102; 1955, 41; Sabaliauskas, 1963, 129; Иллич-Свитыч, 1964, 19; Stang, 1966, 24, 37; Breidaks, 1975, 95; Брейдак, 1980а, 76; Itkonen, Joki, Peltola, 1978, 1824–1825.

²⁹³ Иллич-Свитыч, 1964, 18–19.

²⁹⁴ Būga, 1961, 496, 712; Nieminen, 1934, 7, 25, 41; Kalima, 1936, 99; Хакулинен, 1955, 41; Toivonen, 1955, 50–51 (с “?”); Sabaliauskas, 1963, 115; Иллич-Свитыч, 1964, 20, 23; Breidaks, 1975, 96; Брейдак, 1980а, 77.

²⁹⁵ Thomsen, 1890, 226; Брейдак, 1980а, 77. Э. Френкель необоснованно возражает против того, что фин. *salko* ‘шест, жердь’ является заимствованием из балтийского, ибо согласному *ž* литовского языка в данном финском слове соответствует не закономерный согласный *h*, а *s* (Frenke 1, 1955–1965, 1287). Но в прибалтийско-финских языках наличествует и второй вариант этого балтизма с “закономерным” согласным *h* (фин. *halko* ‘полено’, эст. *halg* то же). На наш взгляд это свидетельствует о том, что индоевропейские смягченные гуттуральные **k̄*, **ḡ*, **gh* в общеприбалтийском дали рефлексы **s*’, **z*’, которые в одних идиомах развились в *š*, *ž*, в других же – в *s*, *z*. Не исключена возможность, что в одном из севернобалтийских диалектов тоже наличествовали согласные *s*, *z* (= лит. *š*, *ž*).

3) фин. *heimo* 'племя; род; семейство' (ср. лит. *šeimà* 'семья; семейство', 4 а. п.)²⁹⁶;

4) фин. *kupo* 'пучок, связка', эст. *kubo, kubu* 'вязанка, связка' (ср. лит. *gubà* 'копна', 4 а. п.)²⁹⁷;

5) фин. *rako* 'щель; скважина; разрыв' (ср. лит. *spragà* 'отверстие; вылаз; щель', 4 а. п.)²⁹⁸;

6) ? фин. *salo* '(большой и глухой) лес' (ср. лит. *salà* 'возвышенность на болоте', 4 а. п.)²⁹⁹;

7) вод. *talko* 'пир по случаю окончания сбора урожая', фин. *talko, talkoo* 'толока' (ср. лит. *talkà* 'общая помощь, трудовая помощь', 4 а. п.)³⁰⁰;

8) фин. *vako* 'борозда', карел. *vago* то же, вепс. *vago* то же, вод. *vako* то же, эст. *vago* то же (ср. лит. *vagà* 'борозда; русло, ложе', 4 а. п.)³⁰¹

По мнению Э. Ниэминена, в севернобалтийском все имена существительные с основой на *-ā*, имевшие долгий корневой слог, были баритонами, а все имена существительные с основой на *-ā*, имевшие краткий корневой слог, были окситонами. Это якобы свидетельствует об оттягивании ударения в севернобалтийском с акутированного конечного долгого гласного на долгий корень.³⁰² Однако этому предположению Э. Ниэминена противоречат некоторые балтизмы в прибалтийско-финских языках, напр., фин. *halko* 'полено', *salko* 'шест, жердь', фин. *heimo* 'племя; род; семейство', вод. *talko* 'пир по случаю окончания сбора урожая'.

²⁹⁶ Thomsen, 1890, 222; Būga, 1961, 496, 712; Nieminen, 1934, 7, 16, 22; Kalima, 1936, 99; Хакулинен, 1955, 41; Toivonen, 1955, 64; Sabaliauskas, 1963, 116; Лаанест, 1975, 117; Breidaks, 1975, 96; Брейдак, 1980а, 77.

²⁹⁷ Nieminen, 1934, 27, 41; Kalima, 1936, 122 (с "??"); Toivonen, Itkonen, Joki, 1958, 243; Sabaliauskas, 1963, 120; Иллич-Свитыч, 1964, 20; Breidaks, 1975, 96; Брейдак, 1980а, 77.

²⁹⁸ Thomsen, 1890, 219; Būga, 1961, 494, 712; Nieminen, 1934, 7, 30, 41; Kalima, 1936, 150–151; Sabaliauskas, 1963, 125; Иллич-Свитыч, 1964, 21; Breidaks, 1975, 96; Брейдак, 1980а, 77; Itkonen, Joki, 1962, 725.

²⁹⁹ Thomsen, 1890, 214; Būga, 1961, 712; Nieminen, 1934, 7, 30–32, 41; Kalima, 1936, 158; Хакулинен, 1955, 40; Sabaliauskas, 1963, 126; Иллич-Свитыч, 1964, 20; Itkonen, Joki, 1969, 956; Breidaks, 1975, 96; Брейдак, 1980а, 77. Некоторые языковеды признают обратное направление заимствования: из прибалтийско-финских языков в балтийские. См. Kettunen, 1938, 353; Zeps, 1962, 178; Vednarczuk, 1976, 52; 1977, 102.

³⁰⁰ Thomsen, 1890, 226–227; Būga, 1961, 494; Kalima, 1936, 164; Хакулинен, 1955, 42; Sabaliauskas, 1963, 127; Itkonen, Joki, 1969, 1211–1212; Лаанест, 1975, 117; Breidaks, 1975, 97; Брейдак, 1980а, 77.

³⁰¹ Thomsen, 1890, 235; Būga, 1961, 494, 712; Nieminen, 1934, 7, 32, 41; 1957, 186–187; 1959, 204; Kalima, 1936, 176–177; Šmits, 1936, 68; Хакулинен, 1955, 41; Sabaliauskas, 1963, 128; Иллич-Свитыч, 1964, 20; Stang, 1966, 23; Itkonen, Joki, Peltola, 1975, 1612; Breidaks, 1975, 97; Брейдак, 1980а, 77.

³⁰² Nieminen, 1934, 47.

В ряде балтизмов прибалтийско-финских языков невозможно точно определить, является ли конечный гласный *-o* рефлексом севернобалтийского конечного подударного акутированного долгого гласного *-o*, ибо данные балтийских языков об акцентуации соответствующих слов или противоречивы, или вовсе отсутствуют. К этой группе относятся следующие балтизмы:

1) ? фин. *kulo* 'засохшая прошлогодняя трава', карел. *kulo* то же (ср. лтш. *kūla* 'прошлогодняя трава', лит. *kūlės* 'головня', 4 а. п.)³⁰³;

2) фин. *kurko, kurki* 'злой дух; черт; привидение, призрак; медведь; вошь' (ср. др.-прус. *Curcho, Curche* 'бог урожая древних пруссов')³⁰⁴;

3) фин. *lapio* 'лопата', эст. *lapjo* то же (ср. лит. *lópezeta* 'лопата', 1 а. п., лит. диал. *lopetà* то же, 3 а. п.)³⁰⁵;

4) ? фин. *lielo* 'caprimulgus; strix funerea' (ср. лит. *lėlỹs* 'козодой (caprimulgus europaeus)' 3 а. п., *lėlis* то же, 1 а. п., лтш. *lėlis* то же)³⁰⁶;

5) ? ст.-фин. *lupo* 'кобыла' (севернобалт. **lupō* 'кобыла', ср. лтш. *luõps* 'скотина')³⁰⁷;

6) фин. *nukero* 'копчик' (ср. лит. *nūgara* 'спина', 1 а. п., лит. диал. *nugarà* то же, 3 а. п.)³⁰⁸;

7) фин. *putro, puuro* 'каша' (ср. лит. *putrà* 'похлебка', 4 а. п., лит. диал. *putrà* то же, 2 а. п.)³⁰⁹;

8) фин. *Vuojo* 'Готланд' (ср. лит. *Vókia* 'Германия', 1 а. п., лтш. диал. *Vuoca*² то же, лтш. диал. (в народных песнях) *Vuoca* 'чужая страна на западе или юго-западе')³¹⁰.

Рефлекс севернобалтийского долгого открытого гласного **ō* из окончания

³⁰³ Thomsen, 1890, 190–191 (с “?”); Nieminen, 1934, 25–26; Kalima, 1936, 121–122 (с “?”); Toivonen, Itkonen, Jokі, 1958, 234–235 (с “?”); Sabaliauskas, 1963, 96; Breidaks, 1975, 96; Брейдак, 1980а, 77. По мнению Ю. Тойвонена, Э. Итконена и А. Йоки, направление заимствования может быть и противоположное, т. е. из прибалтийско-финских языков в балтийские. Л. Беднарчук допускает, что лтш. *kūla* и лит. *kūlės* являются заимствованиями из прибалтийско-финских языков. См. Веднарчук, 1976, 50; 1977, 103.

³⁰⁴ Kalima, 1936, 122–123; Toivonen, Itkonen, Jokі, 1958, 245; Sabaliauskas, 1963, 120.

³⁰⁵ Būga, 1961, 496; Nieminen, 1934, 7; Иллич-Свитыч, 1964, 21, 23; Breidaks, 1975, 97; Брейдак, 1980а, 77.

³⁰⁶ Kalima, 1936, 132–133; Sabaliauskas, 1963, 121.

³⁰⁷ Серебрянников, 1957, 71.

³⁰⁸ Thomsen, 1890, 204; Būga, 1961, 712; Nieminen, 1934, 7–8; Endzelīns, 1980, 132; Kalima, 1936, 142; Fraenkel, 1955–1965, 510; Toivonen, Itkonen, Jokі, 1958, 396; Sabaliauskas, 1963, 123; Иллич-Свитыч, 1964, 21; Breidaks, 1975, 97; Брейдак, 1980а, 77.

³⁰⁹ Thomsen, 1890, 210; Būga, 1958, 314; 1961, 414, 712; Nieminen, 1934, 7, 29–30, 41; 1957, 187; Kalima, 1936, 148–149; Хакулинен, 1955, 42; Itkonen, Jokі, 1962, 666; Sabaliauskas, 1963, 124; Иллич-Свитыч, 1964, 21; Breidaks, 1975, 97; Брейдак, 1980а, 77–78.

³¹⁰ Nieminen, 1934, 62–63; Kalima, 1936, 27; Брейдак, 1980а, 76; 1980б, 106.

именительного падежа множественного числа $*-\tilde{d}s$ имен существительных с основой на $-ā$ обнаружен в прибалтийско-финском заимствовании, которое развилось в фин. *talkos, talos* 'общий пир всех помощников при уборке урожая', эст. *talos* 'пир по случаю окончания сбора урожая'.³¹¹

В севернобалтийском идиоме форма именительного падежа множественного числа *talkos* 'толоки' в отличие от литовской формы *talkos* 'толоки' имела подударное окончание. Учитывая генетическую связь литовских подвижных акцентуационных парадигм (3 и 4 а. п.) с подвижно-окситонированными парадигмами в других индоевропейских языках и происхождение литовских подвижных акцентуационных парадигм (3 и 4 а. п.) из индоевропейских окситонированных акцентуационных парадигм³¹², это различие ударения в севернобалтийском и литовском вполне понятно.

Гласный *o* конечного слога в финском слове *louhos* 'каменоломня'³¹³ можно объяснить не только как рефлекс северно-балтийского краткого гласного *o*, но с одинаковой степенью вероятности и как рефлекс долгого открытого гласного *o* из севернобалтийского окончания именительного падежа множественного числа $*-\tilde{d}s$ имен существительных с основой на $-ā$ (ср. лит. *láužos* 'льдины', 3 а. п., лтш. *laužas* 'осколки').³¹⁴

Древнеобщепалтийскую стадию развития системы гласных, когда согласно гипотезе Й. Казлаускаса и В. Мажюлиса в ударном положении наличествовали гласные $*o$, $*ō$, а в безударном положении – гласные $*a$, $*ā$, отображают следующие из рассмотренных выше балтизмы в прибалтийско-финских языках: фин. *luoma* 'ручей, струя; лощина русла реки; низменное место (о местности); маленькая долина или овраг с мягким дном (почвой) и без воды; маленькая долина, коса или уступ между озерами', *ruoja* 'грязь, слякоть, ил, тина; слизь, липкий ил; шлам, муть; осадок, наносы'(?), *suola* 'соль', *vuota* 'шкура', *hako* 'ветка хвойного дерева', *halako* 'полено', *salko* 'шест, жердь', фин. *rako* 'щель; скважина; разрыв', *salu* '(большой и глухой) лес' (?), *talko, talkoo* 'толока', *talkos, talos* 'общий пир всех помощников при уборке урожая', *vako* 'борозда' и родственные им слова в других прибалтийско-финских языках.

Если конечный гласный $-o$ в фин. *lapio* 'лопата' и родственных ему словах в других прибалтийско-финских языках не возник в результате смешения $-a$ и $-o$ основ в трехсложных словах (ср. фин. *lapia* 'лопата'), то и этот балтизм заимствован в древнеобщепалтийском периоде.

Позднюю древнеобщепалтийскую стадию развития гласных, когда согласно гипотезе Й. Казлаускаса и В. Мажюлиса как в ударном, так и в

³¹¹ Nieminen, 1934, 41–42; Иллич-Свитыч, 1964, 24; Itkonen, Joki, 1969, 1211–1212; Breidaks, 1975, 98; Брейдак, 1980а, 78–79.

³¹² Соссюр, 1977, 627–628; Иллич-Свитыч, 1963, 11.

³¹³ Thomsen, 1890, 194–195; Kalima, 1936, 133–134; Toivonen, Itkonen, Joki, 1958, 304; Sabaliauskas, 1963, 122; Breidaks, 1975, 95; Брейдак, 1980а, 72.

³¹⁴ Брейдак, 1980а, 72.

безударном положении наличествовали гласные **o*, **ō*, отображают следующие из выше рассмотренных балтизмов в прибалтийско-финских языках: фин. *louhos* 'каменоломня', вод. *rōko* 'камыш; тростник', фин. *Vuojo* 'Готланд' и родственные им слова в других прибалтийско-финских языках.

Особо надо выяснить происхождение конечного *-o* в прибалтийско-финском заимствовании из севернобалтийского – фин. *putero* 'лужа' (ср. лит. диал. *pūtera* 'каша', 1 а. п.).³¹⁵ В. Иллич-Свитыч объясняет конечный гласный *-o* в этом заимствовании как результат смешения конечных гласных *-a* и *-o* в трехсложных словах.³¹⁶ Конечно, такое происхождение конечного гласного *-o* в данном балтизме вполне возможно. Но нельзя упускать из виду возможность и другого объяснения конечного гласного *-o*. Как уже выяснил К. Буга, закон Ф. де Соссюра в севернобалтийском идиоме не действовал, ибо в именительном падеже единственного числа баритонов с основой на *-ā* ударение не передвинуто с краткого корня на долгое окончание.³¹⁷ Поэтому ясно, что в севернобалтийской форме, давшей фин. *putero* 'лужа', конечный слог был безударным. Не исключена возможность, что это слово проникло в прибалтийско-финский праязык в поздний древнеобщеприбалтийский период, когда и в безударном положении уже были гласные **o*, **ō*. Следовательно прибалтийско-финский конечный гласный *-o* в данном примере, возможно, является рефлексом позднего древнеобщеприбалтийского безударного конечного **-o*, развившегося в свою очередь из *-a*. Отсюда вытекает, что формулировка Э. Ниэминена о распределении конечных гласных *-o* и *-a* в прибалтийско-финских заимствованиях, которым в балтийских языках соответствуют имена существительные с основой на *-ā*, нуждается еще в одном уточнении в связи с тем, что в севернобалтийском идиоме не действовал закон Ф. де Соссюра и конечный гласный *-o* в прибалтийско-финских заимствованиях, источником которых являлись севернобалтийские баритоны с кратким корнем, можно объяснить в свете гипотезы Й. Казлаускаса и В. Мажюлиса об эволюции рефлексов индоевропейских гласных **o*, **a*, **ā* в общеприбалтийском.

Относительно целого ряда балтизмов в прибалтийско-финских языках отсутствуют какие-либо критерии для более точной хронологизации заимствования. К этим балтизмам относятся фин. *tuohi* 'береста' (?), *vuohi* 'коза', *heimo* 'племя; род; семейство', *kupo* 'пучок, связка', *kulo* 'засохшая прошлогодняя трава', *kurko* 'злой дух; черт; привидение, призрак; медведь; вошь', *lielo* 'caprimulgus; *strix funerea*', *nukero* 'копчик', *putro*, *puuro* 'каша', ст.-фин. *lupo* 'кобыла' и родственные им слова в других прибалтийско-финских языках. Ясно только то, что долгий гласный *o* (> фин. *uo*) первого слога и краткий гласный *o* непервого слога в приведенных выше примерах являются рефлексамии севернобалтийского долгого открытого гласного **ō*.

³¹⁵ В у г а, 1958, 315; И л л и ч-С в и т ы ч, 1964, 21; В р е й д а к с, 1975, 97; Б р е й д а к, 1980а, 77–78.

³¹⁶ И л л и ч-С в и т ы ч, 1964, 21.

³¹⁷ В у г а, 1961, 712.

В северо-восточнобалтийском идиоме, судя по фонетическим особенностям балтизмов в волжско-финских языках, также наличествовал долгий открытый гласный $*\bar{o}^{318}$ (< и.-е. $*\bar{a}$), хотя рефлекс этого гласного обнаружен в крайне редких случаях, напр., в корне мордовского слова *коз* ‘кашель’ (ср. лтш. *kāss* ‘кашель’, лит. *kosulŷs* то же).³¹⁹

2.1.4. Оценка гипотезы Й. Казлаускаса и В. Мажюлиса

Изложенные выше данные исторической фонетики балтийских языков и фонетические особенности балтизмов в прибалтийско-финских языках, а в некоторых случаях и в волжско-финских языках несомненно свидетельствуют в пользу гипотезы Й. Казлаускаса и В. Мажюлиса о развитии балтийского вокализма. Развитие системы балтийского вокализма, предложенное Й. Казлаускасом и В. Мажюлисом, является надежной и хорошо обоснованной “точкой отсчета” фонетических процессов, происшедших в балтийских языках. Так, например, с одной стороны, частичная монофтонгизация общепалтийского дифтонга $*ei > *ē$ в восточнобалтийских языках и конвергенция общепалтийских гласных $*\bar{e}$ и $*\bar{o}$ в древнепрусском языке хорошо объяснимы в рамках гипотезы Й. Казлаускаса и В. Мажюлиса. С другой стороны, эти фонетические процессы трудно поддаются осмыслению и объяснению, если принять систему общепалтийского вокализма, предложенную Хр. Стангом (так называемый треугольник Хр. Станга) и поддерживаемую некоторыми другими языковедами, напр., М. Бэруэллом, З. Зинкявичюсом и У. Шмолстигом.

А. Гирденис в рецензии на “Балто-славянский сборник” подчеркивает “исключительно большую объяснительную силу” гипотезы Й. Казлаускаса и В. Мажюлиса и считает, что система общепалтийского вокализма, предложенная Й. Казлаускасом и В. Мажюлисом, по сравнению с так называемым треугольником Хр. Станга более надежна и лучше обоснована. По мнению А. Гирдениса, Й. Казлаускас и В. Мажюлис “постулируя свои $*o$, $*\bar{o}$ (или $*o$, $*\bar{o}_2$), допустили лишь ту с фонологической точки зрения малозначительную неточность, что слишком узко и конкретно определили фонетические признаки этих фонем”. Автор рецензии предлагает заменить гласные $*o$, $*\bar{o}$ в системе Й. Казлаускаса и В. Мажюлиса гласными $*a$, $*\bar{a}$ заднего ряда, которые, по его мнению, обладали ярко выраженным низкотональным тембром, близким к тембру лабиализованных гласных заднего ряда.³²⁰

Однако против предложения А. Гирдениса, на наш взгляд, свидетельствуют данные древнепрусского, галиндского (= западноголядского) и ятвяжского языков, данные древнелатышских племенных языков, зафиксированные в письменных памятниках XIII–XVI вв., а также фонетические особенности

³¹⁸ Об $*\bar{o} > o$ в первом слове слов в мордовских языках см. Лыткин, 1974, 209.

³¹⁹ Šmits, 1933, 7; Lоја, 1958, 106; Брейдак, 1980а, 79.

³²⁰ Гирденис, 1977, 303.

балтизмов в прибалтийско-финских и волжско-финских языках и фонетические особенности феннизмов в балтийских языках (см. подразделы 2.1.2. и 2.1.3. настоящей главы).

Кроме рассмотренных в подразделах 2.1.2. и 2.1.3. настоящей главы фонетических особенностей балтизмов в прибалтийско-финских и волжско-финских языках и феннизмов в балтийских языках, свидетельствующих именно об общепалтийских гласных *o, *ō, необходимо отметить еще одну фонетическую особенность балтизмов в прибалтийско-финских и волжско-финских языках, проливающую свет на качество рефлекса индоевропейского долгого гласного *ā в общепалтийском.

Севернобалтийские долгие гласные *ō и *ō̄ в балтизмах прибалтийско-финских языков дали одинаковые рефлексы. С одной стороны, в первом слоге балтизмов прибалтийско-финского севернобалтийский долгий гласный *ō всегда передан долгим гласным *ō (> вод. *ō*, эст. *oo*, *o*, фин. *uo*, *o*, карел. *uo*, вепс. *o*), напр., эст. *voho* 'коза', фин. *vuohi* то же, *vohla* 'козленок' (ср. др.-прус. *wosee* 'коза', лит. *oškà* то же).³²¹ С другой стороны, в первом слоге одного балтизма прибалтийско-финских языков севернобалтийский долгий гласный *ō̄ передан также прибалтийско-финским долгим гласным *ō, т. е. финским *uo*: фин. *nuode* 'шурин; деверь; муж сестры; свояк' (ср. лтш. диал. *znuōtīs* 'зять; муж сестры')³²². В непервом слоге балтизмов прибалтийско-финских языков севернобалтийские долгие гласные *ō* и *ō̄ также переданы одним звуком — кратким гласным *o*, напр., *Vuojo* 'Готланд', эст. *Oju-maa* 'Готланд' < **Vojo-maa* (ср. лит. *Vōkia* 'Германия') и фин. *Vuojon-maa* 'Эланд' < балт. **vōkjōn* **z'ēmē* (ср. лит. *vōkių žēmė* 'Германия').³²³ Так как в прибалтийско-финском праязыке наличествовала корреляция долгих гласных *ā — *ō в первом слоге и корреляция кратких гласных *a — *o как в первом, так и в непервом слоге, то приведенные выше примеры несомненно свидетельствуют, что прибалтийские финны воспринимали севернобалтийские долгие гласные *ō̄ и *ō как один звук — долгий гласный *ō̄. Если же допустить, что в севернобалтийском был долгий гласный *ā (рефлекс индоевропейского долгого гласного *ā), то при наличии корреляций *ā — *ō̄ и *a — *o в прибалтийско-финском праязыке не мыслима была бы конвергенция севернобалтийских долгих гласных *ā и *ō̄. Следовательно, конвергенция долгих гласных *ō̄ и *ō в балтизмах прибалтийско-финских языков свидетельствует в пользу предположения, что индоевропейский долгий гласный *ā в общепалтийском развился именно в долгий открытый гласный *ō̄.

³²¹ Thomsen, 1890, 205; Būga, 1961, 494; Endzelīns, 1980, 131; Kalima, 1936, 181; Хакулинен, 1955, 41; Nieminen, 1957, 192, 197; Sabaliauskas, 1963, 129; Stang, 1966, 24, 37; Breidaks, 1975, 95; Брейдак, 1980а, 76; Itkonen, Joki, Peltola, 1978, 1814–1815.

³²² Thomsen, 1890, 251; Būga, 1908, 24; Kalima, 1936, 142; Nieminen, 1957, 192–193; 1959, 205–206; Toivonen, Itkonen, Joki, 1958, 299–300; Sabaliauskas, 1963, 123.

³²³ Nieminen, 1934, 62–63; Брейдак, 1980б, 106.

Северо-восточнобалтийские долгие гласные $*\bar{o}$ и $*\bar{ō}$ в балтизмах волжско-финских языков также дали одинаковые рефлексy. В первом слоге балтизмoв волжско-финских языков северо-восточнобалтийские долгие гласные $*\bar{o}$ и $*\bar{ō}$ всегда переданы кратким гласным o ($< *\bar{o}$)³²⁴, напр., морд. *коз* 'кашель' (ср. лтш. диал. *kòss* 'кашель', лит. *kosulỹs* то же) и морд. *сод* 'сажа' (ср. лит. *sũodys* 'сажа', лтш. *suõdrẽji* то же). В непервых слогах балтизмoв волжско-финских языков северо-восточнобалтийские долгие гласные $*\bar{o}$ и $*\bar{ō}$ также переданы одним звуком – кратким гласным o , напр. морд. *мужоро* 'зад' (ср. лтш. диал. *mugora* 'спина') и морд. *сазор* 'сестра' (ср. лит. *sesuõ* 'сестра'). Так как в волжско-финских языках наличествует корреляция гласных $a - o$ как в первом слоге, так и непервых слогах, то приведенные выше примеры свидетельствуют, что волжские финны воспринимали северо-восточнобалтийские долгие гласные $*\bar{o}$ и $*\bar{ō}$ как один звук – краткий гласный o (в первом слоге $o < *\bar{o}$). Если же допустить, что в северо-восточнобалтийском был долгий гласный $*\bar{a}$ (рефлекс индоевропейского долгого гласного $*\bar{a}$), то при наличии корреляции $*\bar{a} - *\bar{o}$ в первом слоге и корреляции $*a - *o$ в непервых слогах в волжско-финском праязыке не мыслима была бы конвергенция северо-восточнобалтийских долгих гласных $*\bar{a}$ и $*\bar{o}$. Следовательно, конвергенция долгих гласных $*\bar{o}$ и $*\bar{ō}$ в балтизмах волжско-финских языков свидетельствует в пользу предположения о том, что индоевропейский долгий гласный $*\bar{a}$ в общевосточнобалтийском развился в долгий открытый гласный $*\bar{o}$.³²⁵

2.2. Перегласовки³²⁶

2.2.1. Палатальная перегласовка

В части селонских говоров наличествует регулярная палатальная перегласовка гласных или эпентеза гласных i, e . Во многих других селонских говорах эта перегласовка наличествует как нерегулярное фонетическое явление.³²⁷ В латгальских говорах также спорадически встречается палатальная перегласовка гласных ($o > e; a > e; \bar{a} > \bar{e} > ie$ ³²⁸) перед смягченными или являются бывшими смягченными согласными (т. е. если за этими согласными следуют или следовали гласные переднего ряда)³²⁹, напр., *es'm'in'c'* 'лезвие' Звиргздене, Наутрены, Пилда, Цибла и др. : *oss* 'острый' во всех латгальских

³²⁴ См. сноску № 229.

³²⁵ Б р е й д а к, 1983а, 46–47.

³²⁶ В этой главе мы рассмотрим в предполагаемой хронологической последовательности все перегласовки гласных в латгальском после распада восточнобалтийского единства, указав также на аналогичные изменения гласных (разумеется, если они имели место) и в некоторых других восточно-балтийских идиомах.

³²⁷ Е n d z e l i n s, 1951, 133–135; R u d z i t e, 1964, 277–279; К u š ĳ i s, 1967, 15–16.

³²⁸ Разумеется, случаи палатальной перегласовки $a > e$ и $\bar{a} > \bar{e} > ie$ возникли в латгальском идиоме после появления гласных a, \bar{a} в системе вокализма, т. е. эти случаи являются относительно новыми по сравнению со случаем палатальной перегласовки $o > e$.

³²⁹ Б р е й д а к, 1972, 36–37; В р е й д а к s, 1974, 129.

говорах, *ierkl'êit's*² 'плохой конек' (уменьш.) Варкава FBR X 27 : лит. *arklÿs* 'лошадь, конь', *Jumeleņa* 'мать урожая (жена бога урожая)' (ласк.) ФФ 935, 24214 и 935, 31905 (Варкава), ФФ 311, 92 и 1945, 6407 (Капины) : *Jumola* 'мать урожая (жена бога урожая)' Виляны³³⁰, *k'êrkl'êit'is'* 'кормушечка' (им. пад. мн. ч., уменьш.) Берзгале : *kârkl'is'* 'кормушка' (им. пад. мн. ч.) Берзгале, Наутрены.

Я. Эндзелин считал (некоторые такие уменьшительные формы в латгальских и селонских говорах инновациями, возникшими в результате ретроградной перегласовки $a > e$ и $\bar{a} > \bar{e}$ ($> \bar{e}, ie$) и не имеющими ничего общего с палатальной перегласовкой, напр., *etslêdziņa* 'ключик' Акнисте, Биржи наряду с *atslāga* 'ключ' как *velēniņa* 'дернышко' наряду с *valāna* 'дерн' < *veļēna*.³³¹ Однако ретроградной перегласовкой можно объяснить лишь некоторые примеры в латгальских и селонских говорах. Подавляющее же большинство случаев с гласными e вместо o , a и ie , \bar{e} вместо \bar{a} являются именно результатом палатальной перегласовки. Кроме того необходимо отметить, что и те примеры, которые Я. Эндзелин объяснял как инновации, не имеющие ничего общего с палатальной перегласовкой, можно толковать как следствие реализации той же палатальной перегласовки.

Спорадическая палатальная перегласовка наличествует также в переходных говорах между латгальско-селонскими к среднелатышскими говорами, в куронских говорах среднелатышского диалекта, в ливонских говорах Видземе и Курземе, в восточно- и южноаукштайтских и жемайтских говорах³³² литовского языка.³³³

Э. Френкель считал, что палатальная перегласовка или эпентеза гласного i возникла тогда, когда селоны и куроны еще жили южнее тех территорий, которые в письменных памятниках XIII в. засвидетельствованы как селонская и куронская, и когда селонский и куронский составляли единый ареал. По этому поводу он писал:

"Überall (in Zietela, Ašmena, Tverečius – А. Б.) zeigt sich also die i -Epenthese vor mouillierten Konsonanten oder den palatalen Vokalen i, e . Derartigen Umlauterscheinungen begegnet man auch auf žemaitischen Sprachgebiete... Auch das Lettische ist reich an ähnlichen Veränderungen (Endzelin Lett. Gr. 61 ff.). Būga Žodynas CXXI belegt eine ganze Reihe hierher gehörigen Fälle aus lettischen Dialekten, die auf ehemals kurischen gesprochen werden... Būga sieht wie die von ihm beigebrachten žemaitischen Beispiele als... Kuronismen an. Charakteristisch ist, dass auch im Ostlettischen, auf ehemals sëlischen Territorium Umlaut und Epenthese eine besonders grosse Rolle spielen... Kombiniert man hiermit die Fälle aus dem Wilnagebiete, und erinnert man sich an die auch sonst zwischen Kurisch und Sëlisch obwaltenden Beziehungen (Būga Žodynas CXLV ff.), so wird auch diese

³³⁰ U l a n o w s k a, 1891, 231.

³³¹ E n d z e l ĩ n s, 1951, 135

³³² К. Буга объяснял палатальную перегласовку в жемайтских говорах влиянием куронского языка. См. В ū g a, 1961, 228.

³³³ E n d z e l ĩ n s, 1951, 135–136; Б р е й д а к, 1972, 36–38.

Übereinstimmung zwischen West und Ost des litauischen wie des lettischen Sprachgebiets gewiss nicht belanglos sein. Die Eigentümlichkeit dürfte von diesen beiden Brennpunkten aus sich in die südlich gelegenen Nachbargegenden ausbreitet haben.³³⁴

К сказанному Э. Френкелем необходимо добавить, что в указанный им ареал палатальной перегласовки кроме селонских и куронских говоров включаются также латгальские говоры (о распространении палатальной перегласовки в латгальских, селонских и переходных говорах между латгальско-селонскими и среднелатышскими говорами см. карту № 7).³³⁵

2.2.2. Сужение гласных *ē, *ō

В глубоких латгальско-селонских говорах, как и в юговосточных жемайтских говорах дунининков, восточнобалтийские гласные *ē, *ō сузились в *ī, ū*. В отличие от жемайтских говоров дунининков в глубоких латгальско-селонских говорах восточнобалтийские дифтонгические сочетания *ēn, *ōn, как и долгие гласные *ē, *ō, тоже дали рефлексы долгие гласные *ī, ū*. Из этого вытекает, что сначала в латгальском и селонском осуществилась монофтонгизация дифтонгических сочетаний *ēn > *ē̄ и *ōn > *ō̄, а потом начался процесс сужения гласных *ē̄, *ō̄.

Сужение севернобалтийских гласных *ē̄ > *ī* и *ō̄ > *ū*, судя по данным балтизмов прибалтийско-финских языков, осуществилось также в исчезнувшем севернобалтийском идиоме.

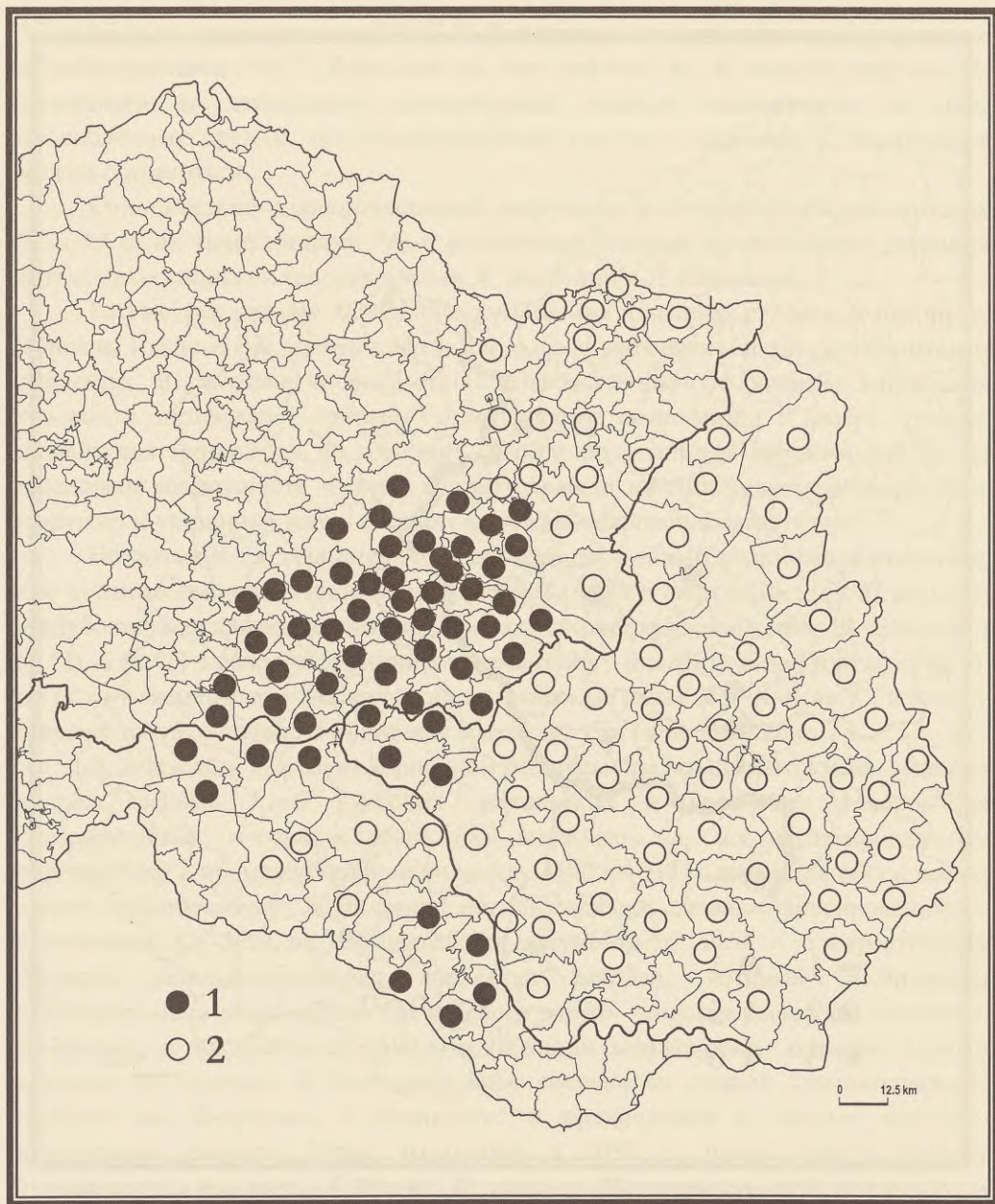
В одной части вецлайценского говора в Мазлайцене вместо ожидаемых гласных *ī, ū* с прерывистой интонацией наличествуют дифтонги *eī, oū* (FBR VIII 24, 34). В неретском же говоре вместо ожидаемых гласных *ī², ū²* с нисходящей интонацией наличествуют дифтонги *ie², ūo²* (FBR XIX 99).³³⁶ Следовательно, восточнобалтийские **eī, *ē̄* и **ō̄* в мазлайценском подговоре дали рефлексы *eī, oū* и *ī², ū²*, в неретском же говоре — соответственно *ī, ū* (с восходящей интонацией) и *ie², ūo²*. За пределами глубоких селонских говоров в Сеце, как и в Нерете, вместо ожидаемого дифтонга *io* с восходящей интонацией наличествует гласный *ū*, напр., *ūga* 'ягода' (ср. лтш. литер. *uõga* то же). Это свидетельствует, что в прошлом ареал гласных *ī, ū* (рефлексов гласных **ē̄* и **ō̄*) был шире, чем в наши дни (ареал рефлексов восточнобалтийских **eī, *ē̄* и **ō̄* в латгальских и селонских говорах см. на карте № 8).

Дифтонги *eī, oū* мазлайценского подговора можно сравнить с дифтонгами **eī, *oi* жемайтских говоров доунининков. Дифтонги **eī, *oi*, по мнению К. Яунюса, К. Буги, А. Салиса и В. Гринавецкиса, являются рефлексами гласных

³³⁴ F r a e n k e 1, 1936, 22–23.

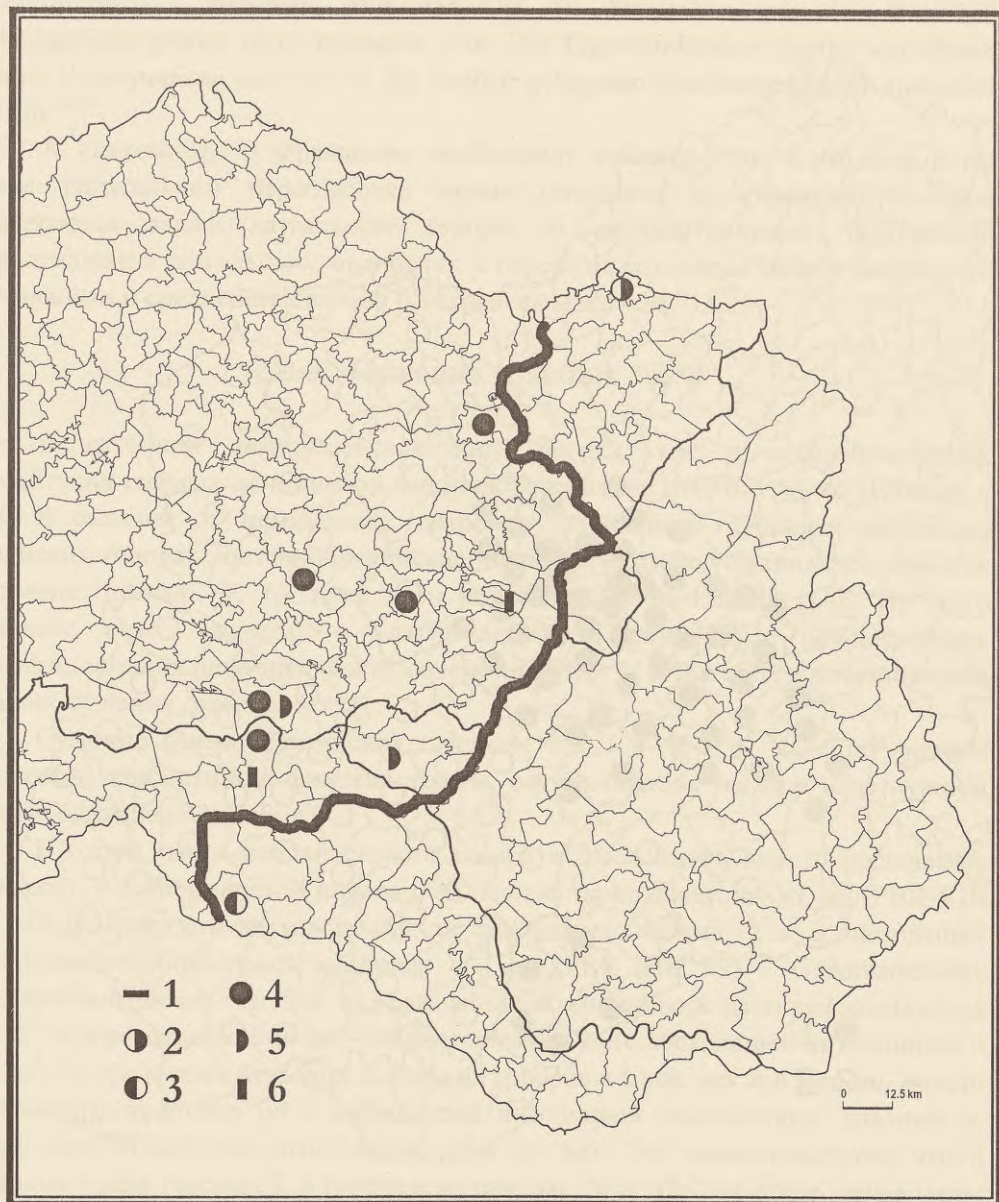
³³⁵ О многочисленных латгальско-селонско-куронских изоглоссах (изофонах, изоморфах и изолексах) см. Б р е й д а к, 1969, 18–19; В р е и d a k s, 1969b, 40–51.

³³⁶ E n d z e l ī n s, 1951, 137–138; R u d z ī t e, 1964, 281–282; Р у д з и т е, 1969, карта № 15.



Карта № 7. Палатальная перегласовка в латгальских, селонских и некоторых соседних говорах: 1 – регулярная палатальная перегласовка; 2 – спорадическая палатальная перегласовка.³³⁷

³³⁷ См. также Kušķis, 1967, 18; Poiša, 1985, 22-23; Indāne, 1986, 22.



Карта № 8. Рефлексы восточнобалтийских **ei*, **ē*, **ō* в латгальском и селонском идиомах³³⁸: 1 – западная граница ареала *ī*, *ū*; 2 – *eī*, *oū*; *i²*, *ū²*; 3 – *í*, *ú*, *ie²*, *uo²*; 4 – спорадический *ū* вместо ожидаемого *uo* в современной топонимии и народных песнях; 5 – *u* [= **ū^o* или **^oū*] в письменных памятниках XIII в.; 6 – спорадический *ī* вместо ожидаемого *ie* в народных песнях.

³³⁸ См. также Рудзите, 1969, карта № 15.

*ē и *ō (в их транскрипции *ō).³³⁹ Й. Казлаускас считает дифтонг *ei* рефлексом общебалтийского **ei*.³⁴⁰ Учитывая то, что дифтонг *ei*, *ei* вместо дифтонга *ie* литовского и латышского литературных языков наличествует в двух обособленных ареалах восточнобалтийских языков, с мнением Й. Казлаускаса можно согласиться.

Относительно взаимоотношений рефлексов восточнобалтийских гласных *ē и *ō (в их транскрипции *ō) в жемайтских говорах дунининков и глубоких латгальско-селонских говорах писали Я. Эндзелин и Л. Ельмслев.

Рассмотрев ряд латгало-селано-жемайтских языковых сходств, в том числе и долгие гласные *ī*, *ū* вместо дифтонгов *ie*, *uo* в верхнелатышском и жемайтском диалектах, Я. Эндзелин в своей статье “О родственных отношениях латышских говоров к литовским” пришел к следующему заключению: “Теперь, правда, жемайтская территория не граничит с восточнолатышской территорией, но не исключена возможность, что они когда-то прежде действительно граничили друг с другом, и указанные мною соответствия, кажется, предполагают это.”³⁴¹

Но позже Я. Эндзелин от этого объяснения в значительной мере отказался, ибо возникновение долгих гласных *ī* (< *ē), *ū* (< *ō) и дифтонгов *ie* (< ē), *uo* (< ō) в глубоких латгальско-селонских говорах, соответствующих долгим гласным *ī* (< *ē), *ū* (< *ō) в говорах дунининков жемайтского диалекта и дифтонгам *ie* (< ē), *uo* (< ō) в жемайтском диалекте, он датировал не ранее XV–XVI вв.³⁴², а к тому времени латгало-селано-жемайтское соседство уже было нарушено.

Я. Эндзелин, исходя из априорной гипотезы пралатышского языка, выводил долгие гласные *ī*, *ū* глубоких латгальских и селонских говоров из “пралатышских” (= среднелатышских) дифтонгов *ie*, *uo* и датировал эту перегласовку в промежутке времени между 1590 и 1638 годами. Для обоснования своего предположения Я. Эндзелин использовал два слова, зафиксированные в документах XV–XVI вв. Во-первых, в документе от 1464 г. в окрестностях Алуksне засвидетельствован апеллятив *paroben*, который Я. Эндзелин реставрировал в виде *pariobs* (из русского *порубь* ‘мирская раскладка податей’). Во-вторых, в документе от 1590 г. в Латгалии зафиксирован топоним *Ason*, в котором, по мнению Я. Эндзелина, еще сохранился старый “пралатышский” дифтонг *uo*. В-третьих, Г. Манцелиус в предисловии к своему немецко-латышскому словарю *Lettus*, изданному в 1638 г., писал, что в говорах окрестностей Алуksне, Гулбене, Резекне и Даугавпилса нижнелатышским дифтонгам *ie*, *uo* соответствуют долгие гласные *ī*, *ū*.³⁴³ Исходя из этих фактов, Я. Эндзелин сделал вывод, что перегласовка *uo* > *ū* в глубоких верхнелатышских говорах произошла в конце XVI в. или в начале XVII в. Притом он считал, что

³³⁹ Jaunius, 1970, 86; Būga, 1959, 150; Salyš, 1946, 16; Grīnaveckis, 1973, 192. См. также Schmalstieg, 1976, 334.

³⁴⁰ Kazlauskas, 1969, 29–35.

³⁴¹ Endzelīns, 1974, 51.

³⁴² Endzelīns, 1979, 436; 1981, 351; 1945, 65; 1951, 137–138.

³⁴³ Mančeliūs, 1638, 9–10.

перегласовка *uo* > *ū* в глубоких верхнелатышских говорах могла осуществиться только после перегласовки “пралатышского” долгого *ū* > *oi*, *ei*, *ui*, *iu*, а последняя осуществилась между 1478 и 1519 годами (ср. один и тот же топоним в Латгалии в двух разновидностях: *Sunakelen* с долгим *ū* в документе от 1478 г. и *Sownakell* с дифтонгом *ou* (< *ū*) в документе от 1519 г.).

Так как ареал и условия перегласовок **ē̄* > *ī* и **ō̄* > *ū* в глубоких латгальско-селонских говорах совпадают, то следует признать, что оба упомянутые выше фонетические изменения осуществились одновременно. Если принять, что перегласовка **ō̄* > *ū* осуществилась между 1478 и 1519 годами, то следует признать, что и перегласовка **ē̄* > *ī* осуществилась в то же время.

Если принять датировку возникновения долгих гласных *ī*, *ū* в глубоких верхнелатышских говорах, выдвинутую Я. Эндзелином, то не может быть и речи о генетической связи этого фонетического явления в глубоких латгальско-селонских говорах и в жемайтских говорах дунининков, ибо в XVI–XVII вв. селено-латгальская и жемайтская территория уже не граничили друг с другом, и в таком случае прав был бы Л. Ельмслев, считавший, что долгие гласные *i*, *ū* и дифтонги *ie*, *uo* в глубоких латгальско-селонских говорах и жемайтских говорах дунининков возникли в результате независимых, параллельных перегласовок.³⁴⁴ Однако, на наш взгляд, эта датировка неверна, ибо аргументы, выдвинутые в ее пользу, при более пристальном анализе оказываются несостоятельными.

Начнем с апеллятива *paroben*, значение и настоящая форма которого нам не известны. А. Швабе даже восстанавливает его в виде формы *parāds* ‘долг’.³⁴⁵ Ни реставрированной формы **paruobs*, ни ее рефлексов в современном латышском языке и его говорах нет. Если даже признать восстановленную форму **paruobs* верной, она все-таки не может свидетельствовать в пользу предполагаемой Я. Эндзелином хронологии перегласовки *uo* > *ū*, ибо в Алуksне был смешанный состав населения. Даже в документах 1683 и 1688 годов названия крестьянских дворов приведены в форме среднелатышского диалекта. Имеются также сведения, что в начале XVIII в. возник спор в связи с двояким (т. е. верхнелатышским и среднелатышским) произношением названий крестьянских дворов в окрестностях Алуksне.³⁴⁶

Что же касается формы топонима *Ason*, засвидетельствованной в 1590 г., то ее следует признать искаженной, ибо реальные формы этого топонима *Osyūna* и *Osyūns* можно вывести только из праформ **Osūna* и **Osūns*, а рефлексов формы *Ason* в современной топонимии Латгалии нет. В документах 1590 и 1599 годов этот топоним приведен также и в других искаженных формах: ф о л ь в а р к *Hazonski*, ф о л ь в а р к *Hassonski*.³⁴⁷

³⁴⁴ H j e l m s l e v, 1956, 62–86.

³⁴⁵ Š v ā b e, 1926, 45.

³⁴⁶ J a n s o n s, 1962, 203.

³⁴⁷ В r e ž g o, 1927, 103. Необходимо отметить и то, что в польских документах XVI в., относящихся к Латгалии, не различаются графемы *o* и *ó*. Поэтому не исключена возможность, что в топониме *Ason* графемой *o* обозначен долгий гласный *ū*.

О неубедительности изложенной выше датировки Я. Эндзелином возникновения долгих гласных *ī*, *ī̄* глубоких латгальско-селонских говоров свидетельствуют многие факты истории латышского языка. В письменных памятниках XIII в. в топонимах с (латгало-селонской территории вместо ожидаемой графемы *o*, которой обозначали фонему (*uo*) (напр., в Ливонской хронике XIII в. Генриха Латвийского (2 х) *Mesothēn* 1219 г. XXIII 4, 8³⁴⁸ = лтш. *Mežuoṯne*)³⁴⁹, наличествует графема *u*. Так, в одном документе XIII в. засвидетельствовано название городища *Aszute* 1211 г.³⁵⁰ (= лтш. *Asuote*). В хронике Генриха Латвийского 24 раза упоминается латгало-селонское городище *Kukenois* 1208 г. XI 8, *Kukenoys* 1205 г. IX 10, 1206 г. X 3, (2 х) 1207 г. XI 8, 9, 1208 г. XII 1, (2 х) 1209 г. XIII 1, 4, (3 х) 1212 г. XVI 7, 8, (2 х) 1213 г. XVII 2, 5, (3 х) 1214 г. XVIII 4, 9, 1218 г. XXII 3, 1219 г. XXIII 5, (2 х) 1221 г. XXV 4, 5, 1223 г. XXVII 5, (in) *Kukenoysē* 1210 г. XIV 5, 1225 г. XXIX 5, *Kukonoys* 1207 г. XI 2.³⁵¹ В одном документе XIII в. также засвидетельствовано название городища *Kukonois* 1211 г.³⁵²

В некоторых документах XIII в. четырежды написанное название этого городища с графемой *o* в корне слова (*Kokanoys* 1213 г., *Cokenois* 1226 г., *Cocanis* 1237 г., (de) *Cocansi*³⁵³) очевидно отображает земгальскую (= западнолатгальскую?) версию произношения этого топонима с дифтонгом *uo* в корне слова.

На современном этапе развития в западной части латгальско-селонских говоров, где в письменных памятниках XIII в. засвидетельствованы топонимы *Aszute* и *Kukenoys*, вместо долгих гласных *ī*, *ī̄* глубоких латгальско-селонских говоров уже наличествуют дифтонги *ie*, *uo* (ср. соответствующие современные названия населенных пунктов *Asuote*, *Kuoknese*). Но раньше в западной части латгальско-селонских говоров, как и в восточной части этих говоров, несомненно наличествовали рефлексy восточнобалтийских долгих гласных **ē*, **ō* долгие гласные *ī* и *ī̄* и только позже под влиянием среднелатышских говоров эти гласные были заменены дифтонгами *ie*, *uo*. Об этом ярко свидетельствует фонетическая аномалия в ареале западных латгальско-селонских говоров – наличие sporadического долгого гласного *ī̄* вместо ожидаемого дифтонга *uo* в народных песнях и топонимах. В некоторых народных песнях из зоны неглубоких латгальско-селонских говоров наличествует форма *Jūds* вместо *Juods* 'Черт' LD 34043, 11 (Саука), 34043, 15 (Синоле), Tdz. 55109 (Сеце), ФФ 2, 1749 (Синоле), 1838, 7490 (Виесиена), ФФ Bb 43, 2195 (Эргли). В Кокнесе вместо ожидаемой

³⁴⁸ SRL I 232, 236.

³⁴⁹ Графемой *o* в письменных памятниках того времени обозначены также фонемы (*o*, *ō*).

³⁵⁰ SRL I 411.

³⁵¹ SRL I 92, 96, 112, 118, 120, 122, 130, 136, 140, 176, 178, 180, 186, 222, 234, 262, 278, 298.

³⁵² LVA II (1) 45.

³⁵³ LVA II (1) 57, 108, 196; SRL I 417.

формы топонима *Muokukalns* наличествует *Mūkukalns*.³⁵⁴

Примеры с долгим гласным \bar{i} вместо ожидаемого дифтонга *ie* в народных песнях менее надежны, напр., *s ī k u naudu mērīdami* ‘мелкие деньги мера’ ФФ 35, 137 (Саркани), *s ī k u naudu skaitīdami* ‘мелкие деньги считая’ ФФ 302, 183 (Сеце) при закономерной строке *s i e k i e m naudu mērīdami* ‘четверками деньги мера’ ФФ 191, 4743 (Лубана) в одном и том же типе народной песни. Возможно, что после субституции долгого гласного \bar{i} дифтонгом *ie* в неглубоких латгальско-селонских говорах в результате переосмысления имя существительное *sīkīm* ‘четверками’ (твор.пад. мн.ч., исторически дв.ч.) в народной песне было заменено именем прилагательным *sīku* ‘мелкую’ (вин. пад. ед.ч.).

Перегласовка восточнобалтийских долгих гласных $*\bar{e}$, $*\bar{o}$ в селонском и латгальском началась до XIII в. Однако не надо думать, что упомянутые выше восточнобалтийские гласные в латгальском и селонском племенных языках сразу были перегласованы в долгие гласные \bar{i} , \bar{u} . Ибо имеются данные, свидетельствующие, что в латгальском языке в XIII в. наличествовали долгие гласные \bar{i} , \bar{u} , продолжавшие индоевропейские и общевосточнобалтийские долгие гласные \bar{i} , \bar{u} . В письменных памятниках XIII в. графемой i несомненно передан долгий гласный \bar{i} восточнобалтийского происхождения, напр., *Lixna* 1230 г. (> совр. *L'ēiksna*), *Nitczgale* 1245 г. (> совр. *N'ēicgāl's*). В XII–XIII вв. цискадские литовцы (недалеко от Резекне) заимствовали из латгальского ряд слов с долгими гласными \bar{i} , \bar{u} восточнобалтийского происхождения, напр., *cūrulis* ‘жаворонок’ (ср. лтш. литер. *cīrulis* то же), *stūrīs* ‘угол’ (ср. лтш. литер. *stūris* то же).³⁵⁵

Так как восточнобалтийские долгие гласные $*\bar{e}$ и $*\bar{i}$, $*\bar{e}$ и $*\bar{u}$ дали неодинаковые рефлексy в латгальских и селонских говорах, то ясно, что в XIII в. в латгальском и селонском языках не могли синхронно наличествовать рефлексy восточнобалтийских долгих гласных $*\bar{e}$, $*\bar{o}$ долгие гласные \bar{i} , \bar{u} и долгие гласные i , u , продолжавшие восточнобалтийские долгие гласные \bar{i} , \bar{u} , ибо в противном случае рефлексy восточнобалтийских $*\bar{e}$ и $*\bar{i}$, $*\bar{o}$ и $*\bar{u}$ в латгальских и селонских говорах были бы идентичными. На наш взгляд, это мнимое противоречие данных письменных памятников XIII в. и латгальских заимствований в цискадском говоре литовского языка можно разрешить, признав, что в латгальском и селонском языках в XIII в. существовали рефлексy восточнобалтийских долгих гласных $*\bar{e}$, $*\bar{o}$ дифтонгоиды $*\bar{i}^c$ (или $*\bar{i}$), $*\bar{u}^o$ (или $*\bar{u}$) наряду с долгими гласными \bar{i} , \bar{u} , продолжавшими восточнобалтийские долгие гласные $*\bar{i}$, $*\bar{u}$. О том, что такое фонетическое явление вполне возможно, свидетельствует аналогичная корреляция дифтонгоидов и долгих гласных в некоторых современных литовских говорах.³⁵⁶ Следовательно, эволюцию восточнобалтийских долгих гласных $*\bar{e}$, $*\bar{o}$ в латгальском и селонском можно показать следующими формулами: 1) $*\bar{e} > *i^c$

³⁵⁴ Graudonis, Urtāns, 1961, 30. Я. Эндзелин ошибочно связывал этот топоним в *Кокнесе* с апеллятивом *mūks* ‘монах’. См. Endzelīns, 1961, 460.

³⁵⁵ Latviešu konversācijas vārdnīca, 10, 1933–1934, 20253; Būga, 1959, 289, 290, 506; 1961, 45, 570–572; Zinkevičius, 1972b, 122.

³⁵⁶ Zinkevičius, 1966, 87; Vidugiris, 1969, 147–182.

(или $*\bar{e}i$) > \bar{i} ; 2) $*\bar{o}$ > $*\bar{u}$ (или $*\bar{u}$) > \bar{u} . Этими же формулами можно объяснить эволюцию восточнобалтийских долгих гласных $*\bar{e}$, $*\bar{o}$ в жемайтских говорах дунининков. Так как в эпоху первой стадии перегласовок $*\bar{e} > *i^e$ (или $*\bar{e}i$) и $*\bar{o} > *u^o$ (или $*\bar{u}$) (т. е. до V в.!) латгалы, селоны и жемайты жили по соседству³⁵⁷, то следует признать, что упомянутые выше перегласовки в латгальском, селонском и жемайтском осуществились одновременно и вопреки мнению Я. Эндзелина и Л. Ельмслева когда-то составляли единый ареал.³⁵⁸

После рассмотрения вопроса о развитии восточнобалтийских долгих гласных $*\bar{e}$, $*\bar{o}$ в латгальском и селонском языках мы можем уточнить, что зафиксированные в XIII в. формы ойконимов *Aszute* и *Kukenoys* отражают действительные формы того времени *Asū^ote* или **As^oūte* и **Kū^oknojs* или **K^oūknojs*. Последний ойконим очевидно образован от гидронима **Kū^okna* или **K^oūkna*, старого названия реки *Pērse*, на берегу которой было расположено поселение *Kuoknese* (ср. зафиксированную древнюю форму гидронима *Kokna* = *Pērse* с дифтонгом *-uo-* в корне слова?³⁵⁹).

На большую древность сужения восточнобалтийских гласных $*\bar{e}$, $*\bar{o}$ в латгальском и селонском племенных языках и жемайтских говорах дунининков указывают не только данные письменных памятников, но, возможно, и данные балтизмов прибалтийско-финских языков.

В некоторых балтизмах прибалтийско-финских языков вместо ожидаемого дифтонга *ei* или долгого гласного \bar{e} (> фин. *ie*, карел. *ie*, вепс. *e*), отображающих севернобалтийские $*ei$, $*\bar{e}$, наличествует долгий гласный \bar{i} , напр.:

1) фин. *liika* 'лишний, излишний; излишек', эст. *liig* 'излишек, избыток, чрезмерное количество' (ср. лит. *liėkas* 'лишний', лтш. *lieks* то же, но ср. также лит. *lūkius* 'остаток');³⁶⁰

2) фин. *tiine* 'беременная', эст. *tiine* 'стельная (о корове), жеребая (о кобыле), суягая (об овце), щенная (о суке), сукотная (о кошке)' (ср. лит. *dieni* 'беременная (о животных); жеребая (о кобыле), стельная (о корове)');³⁶¹

В некоторых случаях вместо ожидаемого прибалтийско-финского долгого гласного $*\bar{o}$ (вод. \bar{o} , эст. *oo*, *o*, фин. *uo*, *o*, карел. *uo*, вепс. *o*), отображающего севернобалтийский гласный $*\bar{o}$, в балтизмах наличествует долгий гласный \bar{u} (вепс. *u*), напр.:

1) фин. *juutas* 'дьявол, черт', эст. *juudas* то же (ср. лтш. *juōds* 'бес, черт, злой дух', лит. *jūodas* 'черный')³⁶²;

³⁵⁷ Тау т а в и ч ю с, 1980, 82; Тау т а в и ч ю с, 1981, 35.

³⁵⁸ Б р е й д а к, 1979б, 124–129; 1981а, 241–246.

³⁵⁹ Е н д з е л и н с, 1961, 193; Ш т ы х о в, 1978, 59. См. также Б р е й д а к, 1985б, 166–168.

³⁶⁰ Т h o m s e n, 1890, 195–196; К а л и м а, 1936, 133; Т o i v o n e n, I t k o n e n, J o k i, 1958, 292; S a b a l i a u s k a s, 1963, 121–122; Б р е й д а к, 1980б, 107.

³⁶¹ К а л и м а, 1936, 169; Х а к у л и н е н, 1955, 41; S a b a l i a u s k a s, 1963, 127; J o k i, 1973, 326–327, 329; I t k o n e n, J o k i, P e l t o l a, 1975, 1292; Б р е й д а к, 1980б, 107.

2) ? фин. *kuuja* ‘лосось пресных водоемов’, фин. *kuujas* ‘форель’ (ср. лит. *kuojà* ‘плотва’)³⁶³;

3) фин. *luuta* ‘метла; веник’, эст. *luud* ‘метла’ (ср. лит. *šlúota* ‘метла; помело’, лтш. *sluôta* то же).³⁶⁴

Согласно критерию В. Штейница о хронологии двоякого отображения общебалтийских смычных согласных **p*, **t*, **k* в балтизмах прибалтийско-финских языков³⁶⁵ двое из рассмотренных примеров (фин. *liika* ‘лишний, излишний; излишек’, эст. *liig* ‘излишек, избыток, чрезмерное количество’ и фин. *luuta* ‘метла; веник’, эст. *luud* ‘метла’) относятся к древнейшему слою балтизмов. Не исключена возможность, что и остальные балтизмы прибалтийско-финских языков с долгими гласными *ī*, *ū* вместо ожидаемых прибалтийско-финских *ei*, *ē* (> фин. *ie*, карел. *ie*), *ō* (вод. *ō*, эст. *oo*, *o*, фин. *uo*, *o*, карел. *uo*, вепс. *o*) относятся к древнейшему слою заимствований.

Учитывая косвенные данные балтизмов прибалтийско-финских языков, можно предположить, что первая фаза сужения восточнобалтийских гласных **ē* (> **i̯*^o или **i̯*^e) и **ō* (> (**ū*^o или **ū*^e) в латгальском и селонском племенных языках осуществилась уже задолго до XIII в. нашей эры, когда это явление впервые было зафиксировано в письменных памятниках.

После монофтонгизации дифтонгических сочетаний **en*, **on* дифтонгоидизации гласных **ē*, **ō* и монофтонгизации дифтонгоидов **i̯*^o (или **i̯*^e), **ū*^o (или **ū*^e) восточнобалтийская система гласных преобразовалась в следующую латгальскую систему

<i>ī</i>	<i>ū</i>	<i>i</i>	<i>u</i>
<i>ē</i>	<i>ō</i>	<i>e</i>	<i>o</i>

Восточнобалтийские гласные **ō*, **ē*, **o*, **e* нижнего подъема в латгальском стали гласными среднего подъема. Свидетельство тому дальнейшая эволюция этих гласных в латгальском идиоме.

³⁶² B ū g a, 1908, 21; E n d z e l ī n s, 1974, 632; Б р е й д а к, 1980б, 107. Некоторые финские и эстонские языковеды ошибочно объединяют омонимы – фин. *juutas* (1) ‘дьявол, черт’, *juutas* (2) ‘негодяй, подлец, мерзавец; плут, мошенник, жулик; проходимец, прощельга; плутишка, проказник’ и *juutas* (3) ‘еврей’, эст. *juudas* (1) ‘дьявол, черт, злой дух’ и *juudas* (2) ‘Иуда; предатель, изменник’ – в одно слово. По мнению Ю. Г. Тойвонена, эти слова заимствованы из Библии: их источником является имя библейского персонажа Иуды Искарюта (см. То i v o n e n, 1955, 127). Относительно фин. *juutas* (2) и эст. *juudas* (2) это мнение финского этимолога правомерно. Выводить же фин. *juutas* (1), *juutas* (3) и эст. *juudas* (1) из того же библейского источника нет никаких оснований.

³⁶³ B ū g a, 1908, 24; E n d z e l ī n s, 1974, 632; Б р е й д а к, 1980б, 107.

³⁶⁴ T h o m s e n, 1890, 225–226; B ū g a, 1908, 21; E n d z e l ī n s, 1974, 632, 635; N i e m i n e n, 1934, 7, 13, 40, 63; 1957, 187; 1959, 206; K a l i m a, 1936, 135–136; Х а к у л и н е н, 1955, 41; Т о i v o n e n, I t k o n e n, J o k i, 1958, 316; S a b a l i a u s k a s, 1963, 122; Б р е й д а к, 1980б, 107.

³⁶⁵ S t e i n i t z, 1965, 300–301.

2.2.3. Судьба гласного *o

2.2.3.1. Дистрибуция гласных o : a

Восточнобалтийский гласный *o сохранился в латгальских говорах в тех случаях, если за ним следует твердый согласный и в следующем слоге наличествует или наличествовал гласный среднего или заднего ряда, напр., *lora* 'лист' Балтинава FBR XI 127, *oka* 'колодец' Пилда FBR XIII 39, *tora* 'втулка, затычка' Стамериене FBR XIX 120.³⁶⁶ Притом во всех латгальских (как и в селонских) говорах сохранение гласного o связано с ударением. В южно- и центральнолатгальских говорах старый гласный o согласно изложенному выше правилу сохранился как в подударных, так и в безударных слогах (кроме конечных слогов), напр., *vokors* 'вечер' Баркава FBR XIII 22, Варакляны FBR XI 102, Вишки Ceļi IX 372, Звиргздене FBR X 25, Карсава FBR XII 50, Краслава FBR XII 29, Ливаны FBR XX 137, Скайста FBR XV 34, *vosora* 'лето' Звиргздене FBR X 25, Пилда FBR XIII 39. В севернолатгальских же говорах старый гласный o сохранился только в подударных слогах, напр., *vokars* 'вечер' Балтинава FBR XI 127, Вецгулбене FBR V 146, Вецлайцене, Зиимерис, Карва, Яунлайцене, Яунрозе FBR VIII 31, Леясциемс FBR IV 48, *vosara* 'лето' Балтинава FBR XI 127 (см. карту № 9).

В части селонских говоров старый гласный o сохранился как в подударных, так и в безударных слогах. В другой части селонских говоров и в севернолатгальских говорах в подударных слогах сохранился гласный o, в безударных же слогах наличествует гласный a. В некоторых селонских говорах в подударных слогах наличествует гласный a, в безударных слогах – гласный a.³⁶⁷

В северо-восточнолитовских говорах, испытавших сильное влияние селонского языкового субстрата, как и в севернолатгальских и многих селонских говорах, наличествует дистрибуция гласных o (точнее o или ā) : a в зависимости от ударности или неударности позиции, напр., *vōkaras, vōkaras* 'вечер', *vōsara, vōsara* 'лето',³⁶⁸ ср. лтш. диал. (латг. и селон.) *vokars, vākars* 'вечер', *vosara, vāsara* 'лето'.³⁶⁹

Нерегулярный гласный o с точки зрения современного состояния встречается довольно часто в латгальских говорах. Далее рассмотрим такие случаи и их причины.

Во-первых, гласный o сохранился в таких случаях, если за ним следует твердый согласный и в следующем слоге (окончании или суффиксе) был гласный среднего или заднего ряда или дифтонг, начавшийся с такого гласного, хотя на современном этапе развития латгальских говоров в следующем слоге уже

³⁶⁶ См. также Рудзите, 1969, карта № 6.

³⁶⁷ См. также Рудзите, 1969, карта № 7.

³⁶⁸ Zinkevičius, 1966, 50, карта № 6; Zinkevičius, 1968, 37; Kolbuszewski, 1976, 86; Брейдак, 1981в, 89–90; 1985в, 206.

³⁶⁹ См. также Рудзите, 1969, карта № 7.



Карта № 9. Рефлексы восточнобалтийского подударного и безударного гласного *o в латгальских говорах: 1 – *vosora* ‘лето’, *vokors* ‘вечер’; 2 – *vosāra*, *vokārs*; 3 – *vosara*, *vokars*.³⁷⁰

³⁷⁰ См. также Рудзите, 1969, карта № 7.

наличествует гласный переднего ряда, напр., *rot'i* 'телега, повозка' (им. пад. мн. ч. имени существительного с основой на -o-) Звиргдене FBR X 25, Калупе FBR XVIII 33, Краслава FBR XII 29 (ср. лит. *rātai* 'телега, повозка; воз')³⁷¹, *oli* 'пиво' < *olu* (вин. пад. ед. ч. имени существительного с основой на -u-) Алсвикис, Алуksне, Гулбене, Вецлайцене, Зиимерис, Карва, Леясциемс, Яунлайцене, Яунрозе³⁷², *sok'i* 'говоришь' (2-ое лицо ед. ч. простого настоящего времени изъявительного наклонения глагола с основой на -ā-) Звиргдене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лит. *sakaĩ* 'говоришь'), *ostiņi* 'восемь' Алсвикис, Алуksне, Гулбене, Вецлайцене, Зиимерис, Карва, Леясциемс, Яунлайцене, Яунрозе (ср. лтш. литер. *astuõņi* 'восемь', лит. *aštuoni* то же).³⁷³

Во-вторых, гласный *o* сохранен в производных словах под влиянием производящих слов, напр., *moz'iņks* 'маленький, крошечный' Звиргдене FBR X 25, *moziņš* то же Леясциемс FBR IV 48, Стамериене FBR XIX 120 *moss* (< *mozs*) 'малый', ср. лит. *māžas* 'малый, небольшой', *lobis*² 'хороший' (местоименное прилагательное) Вецлайцене, Яунлайцене FBR VIII 30, *lob'is* то же Звиргдене, Нирза, Пилда, Цибла < *lops* (< *lobs*) 'хороший', ср. лит. *lābas* 'добрый'; *kolejš* 'кузнец' Алуksне RKr. XVII 111, Вецгулбене FBR V 146 < *kolu* '(я) ковал'.³⁷⁴

В-третьих, в парадигмах имен существительных, прилагательных, числительных и глаголов под влиянием других членов парадигм часто наличествует гласный *o* и в таких формах, в которых следовало бы ожидать наличие гласного *a*, напр., *rog'im* 'рогам; (с) рогами' (дат. и инстр. пад. мн. ч., ретроспективно дв. ч.) Звиргдене, Нирза, Пилда, Цибла, *lob'i* 'хорошие' (им. пад. мн. ч. мужского рода), *lob'im* 'хорошим; (с) хорошими' (дат. и инстр. пад. мн. ч., ретроспективно дв. ч. мужского рода) Звиргдене, Нирза, Пилда, Цибла, *los'it'* 'собирайте!; (вы) собираете' (2-ое лицо мн. ч. повелительного наклонения и 2-ое лицо мн. ч. простого настоящего времени изъявительного наклонения) Кауната.

Я. Эндзелин объясняет наличие гласного *o* во многих падежах местоимения *pac'* (< *pat's*), *pos* (< *pots*) 'сам' эмфазой, напр., *poša* 'самого' (род. пад. ед. ч. мужского рода) Алуksне, Вецлайцене, Зиимерис, Карва, Яунлайцене, Яунрозе, Вецгулбене, Леясциемс, Варкава, Виляны, Кауната, Пилда, Прейли.³⁷⁵ Такому толкованию все-таки противоречит наличие гласного *a* в некоторых падежах данного местоимения, особенно перед смягченными согласными *c'*, *t'*. На наш взгляд, гласный *o* перед согласным *š* в данном слове можно объяснить как фонетическую инновацию, ибо в заимствованных словах латгальских говоров из славянских языков перед согласным *š*, как правило, наличествует гласный *o*, напр., *loška* 'кровать' < блр. *лóжак* 'кровать, койка', *tošna* 'тошно' < руск. *тошно*. Следовательно, согласный *š* носителями латгальских говоров уже воспринимается как твердый согласный.

³⁷¹ См. также Stang, 1966, 184.

³⁷² Endzelīns, 1951, 112.

³⁷³ Endzelīns, 1951, 112.

³⁷⁴ Endzelīns, 1951, 112.

³⁷⁵ Endzelīns, 1951, 112–113.

Во многих случаях гласный **o* в латгальских и селонских говорах был перегласован в *a*. Во-первых, гласный **o* в латгальских (и частично селонских) говорах изменился в гласный *a* перед мягким или смягченным согласным независимо от качества гласного в следующем слого, напр., *daļa* 'часть; доля' Краслава FBR XII 29, *gaļa* 'мясо' Баркава FBR XIII 22, Варакляны FBR XI 102, Краслава FBR XII 29, Леясциемс FBR IV 48, Цибла FBR VI 36, Яунрозе FBR VIII 31, *gars* 'длинный; долгий' Балтинава FBR XI 127, Баркава FBR XIII 22 (= ср.-лтш. *garš* 'длинный; долгий'), *darât*' (< *dar'ât*' < **dar'êt*') 'делать' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла. Такую позиционную перегласовку **o* > *a* можно трактовать как приближение артикуляционной базы гласного к артикуляционной базе за ним следующего согласного, т. е. как своего рода регрессивную ассимиляцию.

Если допустить, что в латгальских и селонских говорах Видземе в прошлом не было смягченных согласных перед гласными переднего ряда, что все-таки мало вероятно, то сформулированное выше правило перегласовки **o* > *a* нуждается в следующем уточнении: в этих говорах гласный **o* был перегласован в *a* и перед твердыми согласными при условии, что в следующем слого наличествовали гласные переднего ряда, напр., *lasīt* 'собирать; читать', *rakstīt* 'вышивать; писать'.³⁷⁶

В отдельных латгальских говорах и части селонских говоров в изложенных выше условиях все же позиционная перегласовка **o* > **a* не осуществилась и гласный *o* (или *â*) сохранился, напр., *goļa* 'мясо', *zoļš* 'зеленый' Лизумс RКг. XVII 90, 91.³⁷⁷

В латышском языкознании традиционно принято считать, что согласный *j* в латгальских и селонских говорах на дистрибуцию гласных *o* : *a* влиял как мягкий согласный, но нет убедительных примеров, подтверждающих эту точку зрения.³⁷⁸ В глубоких говорах Латгалии имеется лишь несколько унаследованных слов, относящихся к обсуждаемому правилу, а именно *klajš* 'голый, пустой' Вецлайцене, Зиимерис, Карва, Яунлайцене, Яунрозе МЕ II 210, *klajš* 'редкий' Алуksне МЕ II 210, *skrajs* (произносится *skrajs*) 'вырубленный' Варакляны МЕ III 886, ЕН II 506 (ср. лтш. литер. *skrajš* 'редкий') и *vojūtot* 'преследовать' в глубоких говорах Латгалии (ср. лтш. литер. *vajāt* 'преследовать'). В первых двух примерах *klajš*, *skrajš* согласно правилам дистрибуции гласных *o* : *a* в корне должен наличествовать и действительно наличествует гласный *a*, ибо за *j* следует мягкий согласный *š* или смягченный согласный *s'*. В корне третьего слова *vojūtot*, если *j* был бы мягким согласным, следовало бы ожидать гласного *a*, однако в действительности наличествует гласный *o*. Поэтому ясно, что в последнем примере согласный *j* влиял на дистрибуцию гласных *o* : *a* не как мягкий или смягченный, а как твердый согласный.

³⁷⁶ См. Рудзитте, 1969, карта № 8.

³⁷⁷ См. Рудзитте, 1969, карта № 8.

³⁷⁸ Ендзелітс, 1951, 110; Рудзитте, 1969, карта № 5.

Подобное явление отмечено в глубоких селонских говорах, напр., *vojuót'* 'преследовать' Акнисте.³⁷⁹ В говорах Латгалии имеются и заимствованные из прибалтийско-финских языков слова – глагол *vajaga, vajag* 'нужно, необходимо' (ср. вод. *vajaga* 'потребность, необходимость, нужда; нужно')³⁸⁰, название озера *Ojùotēņč²* в Краславском районе (ср. название реки *Ojatti* в Финляндии) и название реки *Utroja* в Лудзенском районе (ср. гидронимы *Utra, Utrija* в Эстонии и Финляндии и апеллатив эст. *oja* 'ручей').³⁸¹ В одном приведенном выше примере перед согласным *j* со следующим гласным среднего ряда *a* наличествует гласный *a*, в двух других примерах перед согласным *j* со следующим дифтонгом *uo* (гласным *a* среднего ряда наличествует гласный *o*.) Разумеется, эти феннизмы не опровергают сказанного выше о твердости согласного *j*, они лишь свидетельствуют, что ко времени интенсивных контактов латгалов с прибалтийско-финскими племенами восточной Латвии дистрибуция гласных *o : a* в латгалском племенном языке уже не была продуктивной.

Я. Эндзелин считал, что в слове *klajums* 'открытое поле; поляна; прогалина; пространство' севернolatгальских говоров *j* был мягким согласным.³⁸² Однако этот пример нельзя признать убедительным, ибо в производных словах латгальских и селонских говоров часто наличествует гласный *o* или *a* не в соответствии с правилами дистрибуции гласных *o : a*, а гласный производящего слова.³⁸³ Поэтому в данном примере гласный *a*, может быть, проник из производящего слова *klajš* 'открытый', в котором он является закономерным звуком.

Во-вторых, в севернolatгальских и многих селонских говорах в безударных слогах гласный *o* был перегласован в *a* и перед твердыми согласными, если в следующем слоге наличествовали гласные среднего или заднего ряда, напр., *vokars* 'вечер', *vosara* 'лето' Виляка, Шкилбены (см. карту № 9).³⁸⁴

В-третьих, гласный *o* в латгальских и селонских говорах, как правило, перегласован в *a* в исконно однослоговых словах, напр., *ar* 'с' Вишки Ceļi IX 372, Краслава FBR XII 29, *da* 'до; по; к; на' Калупе, Ликсна, Ницгале, *kas* 'кто, что' Вишки Ceļi IX 372, Карсава PBR XII 50.

Так как в однослоговых предложениях латгальских говоров наличествует гласный *a*, то этот гласный, как правило, сохранен и в соответствующих приставках. Однако в приставках производных слов с непрозрачной этимологией наличествует гласный *o*, напр., *opols* 'круглый' Калупе FBR XVIII 33, Карсава FBR XII 50, Ливаны FBR XX 137, Скайста FBR XV 34, Цибла FBR VI 33 (ср. лит. *apvalūs* 'круглый'), *otvors* 'омут' Цибла FBR VI 33, *ozbors* 'крупа' Варакляны FBR XI 102, Ливаны FBR XX 137, Пилда FBR XIII 47, Скайста FBR XV 34,

³⁷⁹ A n c t i s, 1977, 55.

³⁸⁰ Б р е й д а к, 1970, 161.

³⁸¹ Б р е й д а к, 1977e, 28–29.

³⁸² E n d z e l ī n s, 1951, 114.

³⁸³ E n d z e l ī n s, 1951, 111–112, 115–116.

³⁸⁴ См. также Р у д з и т е, 1969, карта № 7.

povūorškys ‘лодыжки, щиколотки’ (им. пад. мн. ч.) Варакляны FBR XI 102, *povūorškys*² то же Скайста FBR XV 34.

Нерегулярный гласный *a* нередко встречается в латгальских говорах. Далее рассмотрим такие случаи и их возможные причины.

Во-первых, в корнях глаголов с исходом *-ynôt'*, *-ynûot'*, как правило, наличествует гласный *a* вместо ожидаемого гласного *o*, напр., *baľynuôt'* ‘белить, отбеливать’ Калупе FBR XVIII 33, *klabynuôt'* ‘стучать’ Калупе FBR XVIII 33, Вишки Сеļi IX 372, *zadynuôt'* ‘приветствовать’ Варакляны FBR XI 103. Этот нерегулярный гласный *a* отображает состояние дистрибуции *o* : *a* до позиционной перегласовки *i* > *y*, когда гласный *a* в такой позиции еще был закономерным.³⁸⁵

Во-вторых, гласный *a* вместо ожидаемого *o* иногда наличествует в производных словах под влиянием производящих слов, напр., *agrûok* ‘раньше’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла < *agri* ‘рано’ (< *agri*)³⁸⁶, *klajums* ‘открытое поле; поляна; прогалина; пространство’ Яунрозе FBR VIII 31 < *klajš* ‘открытый’.

В-третьих, гласный *a* наличествует в окончании дательного падежа единственного числа *-am* имен существительных, имен прилагательных, имен числительных, причастий и двуслоговых (диахронически!) местоимений по образцу дательного падежа единственного числа местоимений *jâm* ‘ему’, *kâm* ‘кому’, *tâm* ‘тому’, напр., *brūoľam*² ‘брату’ Балтинава FBR XI 132, Звиргздене FBR X 29, Калупе FBR XVIII 40, Карсава FBR XII 53, Краслава FBR XII 35, Скайста FBR XV 39, *lobâm* ‘хорошему’ Вецгулбене FBR V 154, *v'ĩnam* ‘одному’ Скайста FBR XV 40, *pošam* ‘самому’ Звиргздене FBR X 32, Краслава FBR XII 38, Ливаны FBR XX 143, Пилда FBR XIII 53.³⁸⁷

В-четвертых, в некоторых латгальских говорах Видземе обобщен гласный *a* в формах настоящего времени глаголов с основой на *-ā-* под влиянием неопределенных форм и форм прошедшего времени, напр., в формах *lasu* ‘собираю; читаю’, *saku* ‘говорю’ Вецлайцене, Зиимерис, Карва, Яунлайцене, Яунрозе FBR VIII 31, Леясциемс FBR IV 49 наличествует гласный *a* по образцу неопределенных форм *lasīt* ‘собирать; читать’, *sacīt* ‘сказать, говорить’ и форм прошедшего времени *lasīju* ‘я собирал, я собирала; я читал, я читала’, *sacīju* ‘я сказал, я сказала, я говорил, я говорила’ этих же говоров.³⁸⁸

В-пятых, в некоторых латгальских говорах Видземе нерегулярный гласный *a*, кажется, следует объяснять влиянием латышского литературного языка, напр., в слове *maltuve*, ‘мукомольня’ Вецгулбене FBR V 146. Правда, Я. Эндзелин объяснял гласный *a* в данном слове влиянием неопределенной формы *malt* ‘молоть’ или (с “?”) влиянием более древней формы *malteve*, из которой якобы возникла форма *maltuve*.³⁸⁹ Но так как, с одной стороны, в латгальских говорах

³⁸⁵ B r e i d a k s, 1979, 155.

³⁸⁶ См. также E n d z e l ĩ n s, 1951, 114.

³⁸⁷ E n d z e l ĩ n s, 1951, 114.

³⁸⁸ E n d z e l ĩ n s, 1951, 114.

³⁸⁹ E n d z e l ĩ n s, 1951, 116.

нигде не засвидетельствована перегласовка *ev* > *iv*, а, с другой стороны, в вецгулбенском говоре звуко сочетание *iv* закономерно изменилось в *ov* (напр., *druva* 'нива' > *drova* FBR V 144), то ясно, что *maltuve* в вецгулбенском говоре не может быть исконно диалектной формой, а является заимствованием из литературного языка.

В некоторых случаях следует говорить о мнимом незакономерном гласном *a*. Уже Я. Эндзелин считал, что в некоторых словах латгальских и селонских говоров гласный *a* перед согласным *v* является рефлексом открытого гласного *e*. К таким словам относятся *pļava* 'луг' (ср. лтш. диал. *pļeva* то же Турайда) Вецгулбене FBR V 147, Калупе FBR XVIII 33, Краслава FBR XII 29, Леясциемс FBR IV 48, Стамериене FBR XIX 121, *kļavs* 'клен' (ср. лтш. диал. *kļevs* то же Турайда), *savs* 'свой' (< **sēvs*), *tavs* 'твой' (< **tēvs*) Вишки Сеļи IX 372, Краслава FBR XII 29, Леясциемс FBR IV 48. По мнению Я. Эндзелина, гипотетические формы притяжательных местоимений с гласным *e* в корне **sēvs* 'свой', **tēvs* 'твой' возникли под влиянием форм возвратного местоимения *sevis* 'себя' (род. пад. ед. ч.), *sevi* 'себя' (вин. пад. ед. ч.) и т. д., личного местоимения *tevis* 'тебя' (род. пад. ед. ч.), *tevi* 'тебя' (вин. пад. ед. ч.) и т. д.³⁹⁰

Однако не исключена и другая возможность объяснения гипотетических форм притяжательных местоимений **sēvs*, **tēvs*. Они могут быть древними унаследованными формами с огласовкой *e* в корне, ср. греч. *έός* 'свой', *τέός* 'твой' при праиталийских **soϝos* 'свой', **toϝos* 'твой' и прабалт. **soϝos* (> лит. *sāvas*, лтш. *savs*, лтш. диал. *sovs* 'свой'), **toϝos* (> лит. *tāvas*, лтш. *tavs*, лтш. диал. *tovs* 'твой').

После первичной позиционной перегласовки *e* > *a*³⁹¹ в латгальском и селонском племенных языках из упомянутых выше форм с корневой огласовкой *e* в части латгальских и селонских говоров возникли формы *kļavs*, *pļava*, *savs*, *tavs*, которые по своему происхождению не имели никакого отношения к дистрибуции гласных *o* : *a*, но после своего возникновения в какой-то мере повлияли на эту дистрибуцию. Под влиянием форм *kļavs*, *pļava*, *savs*, *tavs* гласный *a* вместо ожидаемого *o* перед согласным *v* наличествует в корнях глаголов, а также в суффиксах имен существительных и глаголов многих латгальских говоров, напр., *avi* 'я обувал, я обувала' Краслава FBR XII 40, *Dālgava*² 'река Даугава' Вишки Сеļи IX 372, *šk'iltavys* 'зажигалка' (им. пад. мн. ч.) Краслава FBR XII 29, *nozgavom* 'мы мыли' Прейли FBR VIII 18. Почти во всех этих примерах незакономерный гласный *a* Я. Эндзелин объяснял иначе. По его мнению, возможно, что форма глагола *avi* идентична с лит. *aviaiū* 'я обувал, я обувала' или же гласный *a* внедрен в эту форму из причастия прошедшего времени действительного залога *avis* и имени существительного *āvējs* 'тот, кто обувает'. В суффиксах глагольных форм прошедшего времени гласный *a* перед согласным *v*

³⁹⁰ E n d z e l ī n s, 1951, 116.

³⁹¹ Промежуточная ступень *e* в перегласовке *e* > *a* необязательна. Об этом см. подраздел о позиционной перегласовке *e*, *ē*, *i* > *a*, *u*.

также внедрен из причастий прошедшего времени действительного залога с исходом *-avis*. В таких формах как *š'k'iltavys -av- < -ęv-* мог возникнуть под влиянием параллельных форм с исходом *-teve*.³⁹² Однако при более пристальном анализе доводы Я. Эндзелина не выдерживают критики. Как свидетельствуют формы глагола *àut'* 'обуть, обувать' в простом прошедшем времени (1 л. ед. ч. *avu*, 2 л. ед. ч. *avy*, 3 л. ед. ч. *ava* и т. д., см. FBR XII 40), в краславском говоре он относится к глаголам с основой *-ā-* в простом прошедшем времени, в литовском же языке *aūti* 'обуть, обувать' относится к основам на *-ē-* в простом прошедшем времени. Если же допустить влияние причастий прошедшего времени действительного залога на наличие незакономерного гласного *a* перед согласным *v* в корнях и суффиксах форм простого прошедшего времени, то непонятно, почему это явление наличествует только в тех говорах, в которых засвидетельствованы *kļavs, pļava, savs, tavs*, а в других говорах отсутствует. Что же касается имен существительных с исходом *-teve*, то они в южнолатгальских говорах, вообще отсутствуют. Учитывая то, что такие формы, как *avu, mozgavom, Dālgava*², *š'k'iltavys* встречаются только в тех говорах, в которых наличествуют *kļavs, pļava, savs, tavs*, мы считаем, что незакономерный гласный *a* в первой группе форм возник именно под влиянием гласного *a* перед согласным *v* форм второй группы.

Судя по опубликованным диалектологическим материалам, в латгальских говорах причастиям настоящего времени страдательного залога с исходом *-ams* латышского литературного языка также соответствуют причастия настоящего времени страдательного залога с исходом *-ams*, напр., *dzanams* 'гонимый' Баркава FBR XIII 33, *karams* 'вешаемый' Ливаны FBR XX 147, *saucams* 'называемый' Краслава FBR XII 29, Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла. Причастиям настоящего времени действительного залога с исходом *-dams* латышского литературного языка в латгальских говорах, как правило, соответствуют причастия настоящего времени действительного залога с исходом *-dams*, напр., *îdams* 'идя' (им. пад. ед. ч. мужского рода) Варакляны FBR XI 112, Калупе FBR XVIII 46, Ливаны FBR XX 145, Пилда FBR XIII 56, Скайста FBR XV 42, *maklâdama* 'ища' (им. пад. ед. ч. женского рода) Вецгулбене FBR V 158, *zynôdams* 'зная' (им. пад. ед. ч. мужского рода) Ливаны FBR XX 148. Согласно правилам дистрибуции гласных *o : a* в исходах *-ams, -dams* латгальских говоров следовало бы ожидать закономерного гласного *o*, однако вместо этого гласного наличествует *a*. Эту фонетическую аномалию в рассматриваемых исходах причастий Я. Эндзелин объяснял влиянием гласного *a* в окончании *-am* 1 лица множественного числа простого настоящего времени изъявительного наклонения.³⁹³ Однако во многих латгальских говорах это окончание имеет гласный *o* в своем составе, напр., *karòm* 'вешаем', *sâucòm*² 'зовем', *zynòm*² 'знаем' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла и др.

³⁹² Endzelīns, 1951, 116

³⁹³ Endzelīns, 1951, 114.

Поэтому объяснение незакономерного гласного *a* в исходах причастий *-ams*, *-dams* латгальских говоров, данное Я. Эндзелином, сомнительно.

Причастия настоящего времени действительного залога с исходом **-omos* (> лит. *-amas*, лтш. *-ams*) в балтийских языках образованы от основ простого настоящего времени с суффиксом **-mo-*³⁹⁴, а тематический гласный в индоевропейском мог чередоваться, т. е. иметь огласовку **e* или **o*.³⁹⁵ Очевидно, в древнелатгальском в причастиях настоящего времени действительного залога был обобщен тематический гласный настоящего времени **-e-*. Следовательно, исход этих причастий был **-emos* (< **-e-mo-s*). Исход причастий настоящего времени действительного залога *-dams* образован, присоединив к основе настоящего времени **-d(h)e-* / **-d(h)o-* выше упомянутый суффикс **-mo-*.³⁹⁶ В данном причастном исходе в древнелатгальском также был обобщен тематический гласный простого настоящего времени **-e-*, и этот исход имел следующий звуковой состав **-demos*. После позиционной перегласовки *e* > *a* и исчезновения кратких гласных конечных слогов древнелатгальские причастные исходы **-emos*, **-demos* изменились в закономерные формы *-ams*, *-dams*. Однако реликты древнего гласного **e* кое-где в благоприятных фонетических позициях (по аналогии и в других позициях!) могли сохраниться. И действительно, в латгальских народных песнях, собранных в середине прошлого столетия Ц. Платер в окрестностях Краславы, такие формы с реликтовым *e* засвидетельствованы, напр., *szuipodiemi* (= *šūipuoð'em'i*) 'качая' (им. пад. мн. ч. мужского рода), *ciereydiemi* (= *c'er'eid'em'i*) 'надеясь' (им. пад. мн. ч. мужского рода).³⁹⁷ Такие же формы причастий с реликтовым гласным *e* в исходе слова в 30-ых годах XX столетия засвидетельствованы и Л. Латковским в соседнем с краславским скайстском говоре, напр., *stūov'ēd'ēm'i* 'стоя' (им. пад. мн. ч. мужского рода) FBR XV 52.

Как видно из анализа дистрибуции гласных *o* : *a* в латгальских говорах, пестрота этого явления определяется сложным переплетением нескольких фонетических и морфологических факторов, а также влиянием (в латгальских говорах Видземе) латышского литературного языка.

2.2.3.2. Судьба дифтонга **oi*

Дифтонг **oi* (или **āi*) в селонских говорах и некоторых переходных говорах между селонскими и среднелатышскими говорами довольно хорошо сохранился. В латгальских же говорах, как правило, дифтонг **oi* изменился в дифтонг *ai*. Однако и в этих говорах все-таки спорадически сохранился дифтонг *oi*, напр., *droiska*² 'озорник, проказник, шалун' Варакляны FBR XI 101, *droiska*

³⁹⁴ См. также Endzelīns, 1948, 218; 1951, 924–925.

³⁹⁵ Мейе, 1938, 250–251; Семереньи, 1980, 266–267; Савченко, 1974, 264.

³⁹⁶ См. также Endzelīns, 1948, 221; 1951, 927.

³⁹⁷ Mannteuffel, 1869, 169.



Карта № 10. Дифтонги *oi* и *ai* в латгальских говорах: 1 – спорадический *oi* или *ai* [по Я.Эндзелину³⁹⁸]; 2 – спорадический *oi*.

³⁹⁸ Endzelīns, 1951, 124

‘озорник, проказник, шалун; беспутный человек’ Ливаны FBR XX 136, *droiska*² то же Скайста FBR XV 34 (ср. лтш. литер. *draĩskulis* ‘шалун, проказник, озорник, баловник’), *òiz*² ‘за’ Вецлайцене FBR VIII 30, *oiz* ‘за’ Алуксне³⁹⁹ (ср. лтш. литер. *àiz* ‘за’) (ареал дифтонга *oi* в латгальских говорах см. на карте № 10).

2.2.3.3. Судьба дифтонга **ou*

Дифтонг **ou* (или **âu*) во многих селонских говорах и некоторых переходных говорах между селонскими и среднелатышскими говорами довольно хорошо сохранился независимо от позиционных условий. Во многих латгальских говорах дифтонг **ou* изменился в *âu*. Однако в некоторых из этих говоров дифтонг *ou* или *au* наличествует регулярно, а во многих говорах спорадически, напр., *klòuga* ‘болтуня’ Звиргздене, Истра, Наутрены, Нирза, Пилда, Цибла, *klòuga*² то же Шкилбены, *lòus'ât'is*² ‘издавать глухой звук’ Наутрены, *slòukt*² ‘доить’ Балви, Виксна, Лиепна (ср. лтш. литер. *slàukt* то же), *stòub'èrs*² ‘ствол засохшего дерева’ Балтинава, Шкилбены, *šplout* ‘плевать’ Лизумс R.Kr. XVII 94⁴⁰⁰ (ср. лтш. литер. *spļaut* то же) (ареал дифтонгов *ou* и *âu* в латгальских говорах см. на карте № 11).

2.2.4. Позиционная перегласовка гласных $e > a$, $\bar{e} > \bar{a}$, $i > u$

Характерной чертой латгальско-селонских говоров (ретроспективно – латгальского и селонского племенных языков) является позиционная перегласовка гласных ($e > a$, $\bar{e} > \bar{a}$, $i > u$). Суть этой перегласовки заключается в следующем: гласные переднего ряда e , \bar{e} , i изменились в гласные среднего ряда a , \bar{a} , u , если в следующем слоге наличествовали гласные среднего или заднего ряда и если за гласными e , \bar{e} , i не было мягких согласных, напр., *azars* ‘озеро’ Балтинава FBR XI 126, Баркава FBR XIII 22, Вецгулбене FBR V 145, Звиргздене FBR X 24, Карсава FBR XII 50, Пилда FBR XIII 42, Цибла FBR VI 33 (ср. лит. *ẽžeras* то же), *vàtra*² ‘буря’ Баркава FBR XIII 22, Звиргздене FBR X 25 (ср. лтш. литер. *vẽtra* то же), *vũlks* ‘волк’ Цибла FBR VI 32 (ср. лит. *viļkas* то же) (ареал этой позиционной перегласовки см. на карте № 12). Судя по некоторым топонимам, засвидетельствованным в письменных памятниках XIII–XV вв. (напр., *Gulbana* в 1224 г.⁴⁰¹ < **Gulbena*, ср. *Gulbene* в современном латышском литературном языке; *Barsonē* в 1375 г.⁴⁰², *Barsonē* в 1389 г. и *Barsoon* в 1497 г.⁴⁰³, ср. лтш. литер. *bẽrzs* ‘береза’) эта перегласовка в латгальском и селонском языках возникла до XIII в.

³⁹⁹ См. также E n d z e l ĩ n s, 1951, 124; Р у д з и т е, 1969, карта № 17.

⁴⁰⁰ См. также Т r a s u n s, 1909, 260; E n d z e l ĩ n s, 1951, 124; Р у д з и т е, 1969, карта № 16.

⁴⁰¹ LVA II (1) 80.

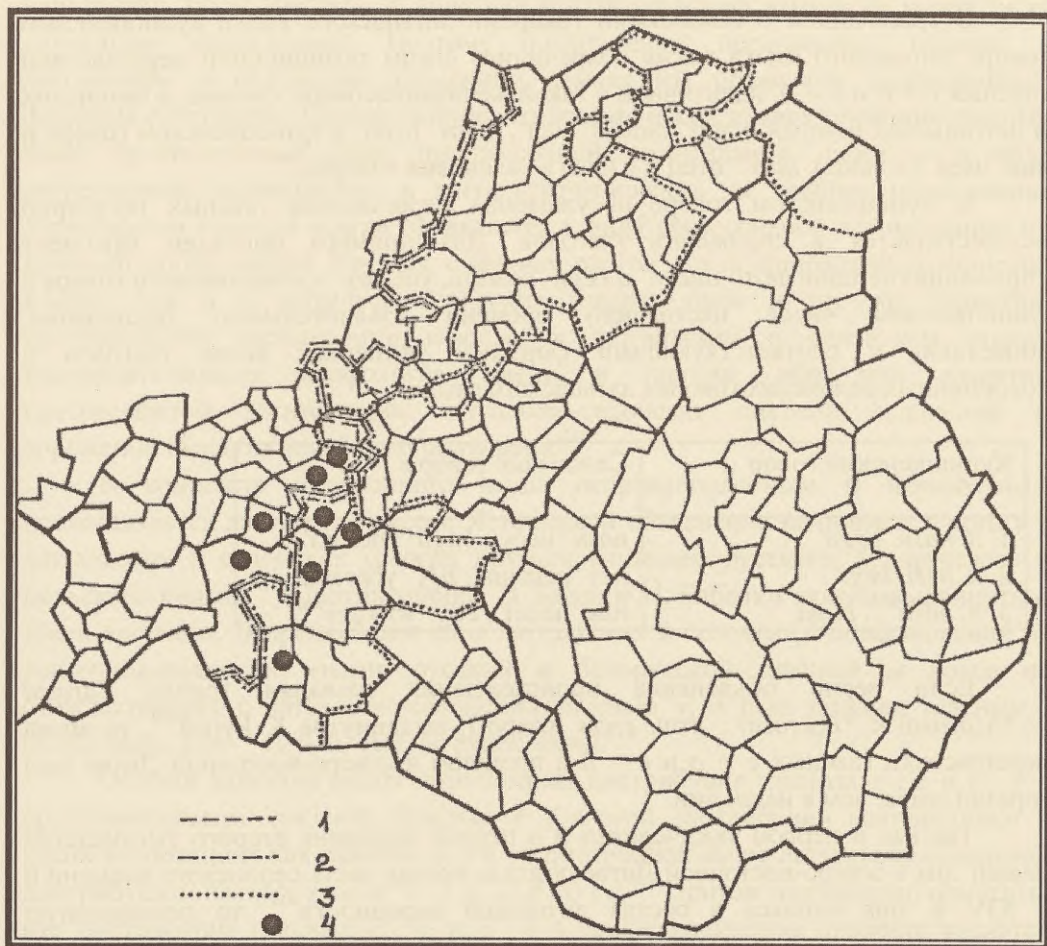
⁴⁰² ChrL 97.

⁴⁰³ B r u i n i n g k, B u s c h, 1908, 136, 623; Б р е й д а к, 1985б, 168–169.



Карта № 11. Дифтонги *oi* и *ai* в латгальских говорах: 1 – регулярный *oi* 2 –
 спорадический *oi*; 3 – регулярный *ai*.⁴⁰⁴

⁴⁰⁴ См. также Endzelīns, 1951, 124; Рудзите, 1969, карта № 16.



Карта № 12. Первичная позиционная перегласовка в латгальских, селонских и некоторых соседних говорах: 1 – западная граница ареала перегласовки $e > a$; 2 – западная граница ареала перегласовки $\bar{e} > \bar{a}$; 3 – западная и северная граница перегласовки $i > \bar{y}, y$ ⁴⁰⁵
 4 – нерегулярные \bar{y}, y в отдельных говорах за пределами сплошного ареала перегласовки $i > \bar{y}, y$ ⁴⁰⁶

⁴⁰⁵ См. также Rudzīte, 1984, 161-162.

⁴⁰⁶ См. также Poiša, 1985, 23-24.

На современном этапе развития позиционная перегласовка гласных $e > a$, $\bar{e} > \bar{a}$, $i > u$ в латгальских и селонских говорах уже не является продуктивной.

В граничащем с селонскими говорами латышского языка купишкенском говоре литовского языка также сохранились следы позиционной перегласовки гласных $e > a$ и $\bar{e} > \bar{a}$, идентичной с такой же перегласовкой гласных в селонских и латгальских говорах, напр., *madūs* 'мед', *tāvas* 'отец' в купишкенском говоре и *mac* 'мед' (< *mads*), *tāus*² 'отец' (< *tavs*) в селонских говорах.⁴⁰⁷

В купишкенском говоре обсуждаемая перегласовка гласных регулярно осуществляется в спряжении глаголов. Для примера приведем фрагмент спряжения глаголов *nēšti* 'нести' и *bēgti* 'бежать, убежать' купишкенского говора в единственном числе настоящего времени изъявительного наклонения, сопоставив с соответствующими формами указанных выше глаголов в современных селонских говорах латышского языка.

Купишкенский говор	Селонские говоры
1. л. <i>našū, bāgu</i>	<i>nasu</i> 'несу', <i>bāgu</i> 'убегаю'
2. л. <i>neši, bēgi</i>	<i>ņes</i> 'несешь', <i>bēz</i> 'убегаешь'
3. л. <i>nāša</i> ⁴⁰⁸ , <i>bāga</i>	<i>nas</i> 'несет', <i>bāg</i> 'убегает' ⁴⁰⁹

Если верно объяснение происхождения названия города *Zarasāi* (< **Azarasai* < **Ezerasaī* : лтш. *ežers* 'озеро'), выдвинутое К. Бугой⁴¹⁰, то ареал перегласовки гласных $e > a$ и $\bar{e} > \bar{a}$ в прошлом в северо-восточной Литве был гораздо шире, чем в наши дни.

Так как в первом тысячелетии и в первой половине второго тысячелетия нашей эры в северо-восточной Литве обитала южная часть селонского племени и в XIV в. она вошла в состав литовской народности⁴¹¹, то позиционную перегласовку $e > a$ и $\bar{e} > \bar{a}$ в купишкенском говоре литовского языка мы объясняем как явление селонского языкового субстрата.⁴¹²

Причиной позиционной перегласовки гласных $e > a$, $\bar{e} > \bar{a}$ и $i > u$ в латгальском и селонском племенных языках очевидно явился прибалтийско-финский субстрат, ибо аналогичное фонетическое явление наличествует и в прибалтийско-финских языках, а именно – гармония гласных в южноэстонском диалекте (ретроспективно – в угалском языке), в водском, ижорском, финском и

⁴⁰⁷ Endzelīns, 1951, 108; Zinkevičius, 1966, 54, карта № 12; 1968, 38; Брейдак, 1981в, 90; 1985в, 207.

⁴⁰⁸ Селонский согласный *s* в купишкенском говоре впоследствии был заменен соответствующим литовским согласным *š*.

⁴⁰⁹ Zinkevičius, 1968, 38; Kolbuszewski, 1976, 86.

⁴¹⁰ Būga, 1951, 19–21.

⁴¹¹ Народы Европейской части СССР, 2, 1964, 15; Mažiulis, 1979, 12, 14; Анцитис, Янсон, 1962, 99; Цимерманис, Моркунас, 1980, 28–29.

⁴¹² Брейдак, 1981в, 90; 1985в, 207.

некоторых других языках, напр., фин. *kala* 'рыба', но фин. *syvä* 'глубокий'.⁴¹³ На наш взгляд, такая аналогия в фонетике контактирующих языков не может быть случайным совпадением. Поэтому позиционную перегласовку гласных в латгальском и селонском племенных языках мы объясняем прибалтийско-финским субстратом. Правда, в прибалтийско-финских языках гармония гласных чаще проявляется в виде прогрессивной ассимиляции, реже – в виде регрессивной ассимиляции, в латгальско-селонских же говорах позиционная перегласовка гласных всегда проявляется в виде регрессивной ассимиляции, но принцип согласования гласных смежных слогов как в прибалтийско-финских языках, так и в латгальско-селонских говорах один и тот же. Развитию прогрессивной ассимиляции гласных в латгальском и селонском языках воспрепятствовала морфология имени и глагола, ибо при развитии прогрессивной ассимиляции латгальско-селонская система склонений и спряжений была бы неизбежно разрушена.⁴¹⁴

В контексте изложенного выше неправдоподобным и невероятным представляется данное Э. Блесе и Я. Кабелкой объяснение наличия гласного *y* в латгальских и селонских говорах прямым влиянием русского, белорусского и польского языков.⁴¹⁵ Против мнения Э. Блесе и Й. Кабелки можно выдвинуть и такой аргумент. В древнейшем слое латгальских и селонских заимствований из восточнославянских языков русский и белорусский гласный *ы* вовсе не отождествлялся с латгальско-селонским гласным *y*, а был заменен гласным \bar{i} ($> ei$), напр., *s'èic*² 'сытый, сыт' ($<$ русск. *сыт*).⁴¹⁶

Особый характер носит позиционная дистрибуция гласных $e : \epsilon$ и $\bar{e} : \bar{\epsilon}$ в среднелатышском диалекте. Гласные $\epsilon, \bar{\epsilon}$ в этой дистрибуции наличествуют в таких же позициях как гласные a, \bar{a} в рассмотренной выше латгальско-селонской дистрибуции гласных $e : a$ и $*\bar{e} (> ie, \bar{e}, \bar{\epsilon}, \bar{ä}) : \bar{a}$.⁴¹⁷ Притом необходимо отметить, что дистрибуция гласных $e : \epsilon$ и $\bar{e} : \bar{\epsilon}$ в среднелатышском диалекте является противопоставлением гласных переднего ряда среднего подъема языка и гласных того же переднего ряда нижнего подъема языка⁴¹⁸ в противоположность

⁴¹³ Б у б р и х, 1948, 35–36; Л ы т к и н, 1974, 165–166. Дистрибуция гласных $i : y$ в абсолютном конце словоформ в латгальских говорах первоначально имела следующие истоки: $-i < *-\bar{e} < *-\bar{e}i$, но $-y < *-\bar{a}i$ (или $*-\bar{o}i?$), напр., *z'il'i syty* 'синие боры' Извалта ($< *zilei & *silai$), *m'et'i* 'ты бросал, ты бросала; ты бросил, ты бросила' Звиргздене, Пилда, Цибла ($< *metei < *metēi$, 2 лицо единственного числа простого прошедшего времени изъявительного наклонения глагола с основой на $-\bar{e}$), *syty* 'ты бил, ты била' Звиргздене, Пилда, Цибла ($< *sitai < *sitāi$, 2 лицо единственного числа простого прошедшего времени изъявительного наклонения глагола с основой на $-\bar{a}$). См. также R u d z ĩ t e, 1972a, 219–224.

⁴¹⁴ Б р е й д а к, 1977e, 30–31. См. также K o l b u s z e w s k i, 1977, 143.

⁴¹⁵ Latviešu konversācijas vārdnīca, 10, 1933–1934, 18455; K a b e l k a, 1975, 27.

⁴¹⁶ См. также М Е III 885, Е Н II 493.

⁴¹⁷ См. также E n d z e l ĩ n s, 1951, 94–108.

⁴¹⁸ L a u a, 1969, 15.

дистрибуции гласных $e : a$ и $*\bar{e}$ ($> ie, \bar{e}, \bar{e}, \bar{a}$) : \bar{a} в латгальских и селонских говорах как противопоставлению гласных переднего ряда и гласных среднего ряда.

В ливском языке и североэстонском диалекте, примыкающим к среднелатышскому и ливонскому диалектам, гармония гласных отсутствует, поэтому дистрибуцию гласных $e : e$, и $\bar{e} : \bar{e}$ в среднелатышском диалекте нельзя объяснить прямым воздействием прибалтийско-финского субстрата или адстрата.

На наш взгляд, эту дистрибуцию гласных в среднелатышском диалекте можно трактовать как затухающую волну дистрибуции гласных $e : a, \bar{e} : \bar{a}$ и $i : u$, возникшей в латгальском и селонском племенных языках под воздействием прибалтийско-финского языкового субстрата.⁴¹⁹

Ареалом зарождения обсуждаемой в данном подразделе перегласовки гласных несомненно является восточная Латвия, т. е. территория латгальского и селонского племенных языков, ибо в этих языках позиционная перегласовка гласных осуществилась наиболее последовательно и дала наиболее яркий фонетический результат.⁴²⁰

2.2.5. Изменение дифтонга $ai > ei$ за согласными k, g

В говорах северной Латгалии дифтонг ai (или $*oi?$) изменился в ei за согласными k, g , напр. $sk\bar{e}ida$ 'щепа' Балви ($< sk\bar{a}ida$), $g\bar{e}isma^2$ 'свет' Балви ($< g\bar{a}isma^2$). В некоторых говорах северной Латгалии, судя по диалектологическим материалам, собранным в последние два десятилетия, вместо ожидаемого дифтонга ei ($< ai$) наличествует $e\bar{i}$, напр., $k'\bar{e}ils^2$ 'голый' Виляка ($< k\bar{a}ils^2$), $g'\bar{e}id'\bar{i}et'$ 'ждать, ожидать' Виляка ($< *g\bar{a}id'\bar{e}t^2$). В некоторых говорах Лудзенского и Резекненского районов эта перегласовка наличествует только в местоимениях и наречиях, напр., $k'\bar{e}i$ 'как' Наутрены ($< k\bar{a}i$), $k'\bar{e}ida$ 'какая' Наутрены ($< k\bar{a}ida$) (ареал перегласовки дифтонга $ai > ei, e\bar{i}$ за согласными k, g см. на карте № 13). В наши дни эта фонетическая особенность исчезает. В речи среднего и младшего поколений дифтонг ei ($< ai$) часто заменяется дифтонгом $a\bar{i}$.

Я. Эндзелин дал этому фонетическому явлению два совершенно разных толкования. В своем труде "Lettische Grammatik" он объяснил перегласовку дифтонга $ai > ei$ за согласными k, g безударной позицией.⁴²¹ Это объяснение Я. Эндзелин повторил и в издании 1951 г. своей "Грамматики латышского языка".⁴²² Однако необходимо отметить, что это толкование противоречит данным латгальских говоров, ибо дифтонг ei ($< ai$), как правило, наличествует в подударной позиции, а в некоторых безударных словах, напр., $l\bar{a}i$ 'пусть' и $t\bar{a}i$ 'так', дифтонг ai сохранился. Поэтому ясно, что безударная позиция не могла быть причиной перегласовки $ai > ei$.

⁴¹⁹ B r e i d a k s, 1979, 155.

⁴²⁰ Ср. также Б р е й д а к, 1983б, 324.

⁴²¹ E n d z e l ī n s, 1922, 95.

⁴²² E n d z e l ī n s, 1951, 136–137.



Карта № 13. Перегласовка *ai* > *ei* за согласными *k*, *g* в латгальских говорах:
 1 – регулярная перегласовка; 2 – перегласовка только в словах *kâic* [*< kaids*] ‘какой’, *kâida* ‘какая’ и *kâi* ‘как’; 3 – спорадическая перегласовка.

Иначе эту фонетическую особенность латгальских говоров Я. Эндзелин объяснил в заметке, опубликованной в 1931 г. Там он выдвинул мысль, что дифтонг *ei* (< *ai*) за согласными *k*, *g* является следствием палатальной перегласовки *ai* > *ei*, (за согласными *k*, *g*) *ei*. По мнению Я. Эндзелина, дифтонг *ei* опять изменился в *ai*, но за согласными *k*, *g* дифтонг *ei* сохранился.⁴²³ Это толкование также сомнительно. Во-первых, нет достаточного основания для предположения, что в латгальских говорах когда-то наличествовала регулярная палатальная перегласовка. В этих говорах имеются только реликты спорадической палатальной перегласовки. Во-вторых, нет никаких доказательств тому, что в латгальских говорах когда-то наличествовала разновидность палатальной перегласовки *ai* > *ei*. В-третьих, в подавляющем большинстве слов с перегласованным дифтонгом *ai* > *ei* согласно правилам палатальной перегласовки вообще не могла осуществиться такая перегласовка.

Исходя из диахронических фонетических законов балтийских языков и диалектов, невозможно удовлетворительно объяснить изменение дифтонга *ai* > *ei* за согласными *k*, *g*. Но аналогичное фонетическое явление наличествует в прибалтийско-финских языках, в которых дифтонг *ai* за согласным *k* спорадически изменился в эстонский дифтонг *õi*, водский *ei*, вепсский *ei*, *ei*, напр., эст. *kõik* 'весь, все', вод. *keikki*, *keittsi* 'все' при фин. *kaikki* 'весь, все', эст. *kõikuma* 'двигаться; шататься, пошатываться; качаться' при эст. *kaikuma* 'звучать; двигаться; шататься, пошатываться; качаться', вепс. *keida*, *keida*, *keiv* 'рыть, копать' при вепс. *kaida*, *kaiv* то же, фин. *kaivaa* то же. Рассматриваемая перегласовка наличествовала и в чудском языке восточной Латвии. Об этом свидетельствует название реки субстратного происхождения в Латгалии *K'èiba*² (< **Kaiba*, ср. топоним *Kaibaldi* в Эстонии). Если исходной формой этого гидронима была бы **Kība*, то смычный взрывной *k* изменился бы в аффрикату *č*.⁴²⁴ Необходимо учитывать также возможность, что в каком-то диалекте чудского языка восточной Латвии *ai* за согласным *k* мог регулярно измениться в *ei*. Поэтому импульс для перегласовки дифтонга *ai* > *ei* за согласными *k*, *g* латгальский язык, возможно, получил из чудского языка, на котором говорило долатгальское население восточной Латвии.⁴²⁵ Это предположение, на наш взгляд, подтверждается и следующим важным обстоятельством. Севернolatгальская перегласовка дифтонга *ai* > *ei* за согласными *k*, *g* осуществилась именно в том регионе восточной Латвии, где восточные прибалтийские финны, по данным дерматоглифики и краниологии, оставили самый глубокий субстрат в физическом типе северных латгальцев.⁴²⁶

В свете всего сказанного выше, несмотря на возражения П. Аристэ⁴²⁷, самым вероятным кажется объяснение перегласовки дифтонга *ai* > *ei* за

⁴²³ E n d z e l ī n s, 1979, 534

⁴²⁴ Б р е й д а к, 1973б, 98.

⁴²⁵ В р е й д а к s, 1977, 246–247; 1981, 91–93; Б р е й д а к, 1977е, 31–32.

⁴²⁶ Д е н и с о в а, 1970, 16–17 (карта № 1); 1977, 114 (карта № 25).

⁴²⁷ А р и с т е, 1978, 122.

согласными *k, g* влиянием прибалтийско-финского языкового субстрата. Рассматриваемая перегласовка в севернолатгальском могла осуществиться только после того, как аффрикатизация смягченных смычных согласных *k, g* стала непродуктивной, ибо в противоположном случае процесс аффрикатизации охватил бы и те смягченные смычные согласные *k, g*, которые возникли в результате перегласовки дифтонга *ai > ei*.⁴²⁸

2.2.6. Дифтонгизация долгих гласных *ī, *ū

Восточнобалтийские долгие гласные *ī, *ū в латгальском племенном языке сохранились довольно долго. Об этом свидетельствуют данные письменных памятников. Так, в XIII в. засвидетельствованы названия населенных пунктов *Lixna* (...*Lixnam scilicet*...) 1230 г.⁴²⁹ (= **L'iksna* > совр. латг. *L'ēiksna*), *Nitczegale* (варианты *Nitcegale, Nicxegale* в копиях того же документа) 1254 г.⁴³⁰ (= **N'īcgal'e*, совр. латг. *N'ēicgāl's*). В одном документе XV в. засвидетельствовано название луга в южной Латгалии *Sunakelen* 1478 г.⁴³¹ (= **Sūnakl'is'*), но в документе XVI в. это же название зафиксировано уже с дифтонгом *ou* в корне *Sownakell* 1519 г.⁴³² (= *Sounakl'is'*). О сохранении в латгальском языке в XII–XIII вв. восточнобалтийских долгих гласных *ī, *ū свидетельствуют также заимствованные из латгальского языка цискадскими литовцами (близ Резекне) слова с долгими гласными *ī, ū*, напр., *cūrulis* 'жаворонок' (ср. лтш. литер. *cīrulis* то же), *stūrūs* 'угол' (ср. лтш. литер. *stūris* то же).⁴³³

Так как ареал дифтонгизации восточнобалтийских долгих гласных *ī, *ū в латгальских и селонских говорах совпадает⁴³⁴, то надо полагать, что дифтонгизация этих долгих гласных в латгальском и селонском осуществилась одновременно, т. е. между 1478 г. и 1519 г.

Восточнобалтийский долгий гласный *ī корневых слогов в латгальском изменился в дифтонги *iū, ei*, напр., *v'īrs*² 'муж' Виляка, *v'ēirs*² то же Цибла FBR VI 32, *v'ēirs*² то же Леясциемс FBR IV 45, Яунрозе FBR VIII 27 (ср. лтш. литер. *vīrs* 'муж', лит. *vūras* 'мужчина; муж, супруг'). В некоторых западнолатгальских говорах Видземе долгий гласный *ī* сохранился без изменений (ареал рефлексов восточнобалтийского долгого гласного *ī в корневых слогах латгальских говоров см. на карте № 14).

Восточнобалтийский долгий гласный *ī суффиксальных слогов в южно-, центрально- и некоторых севернолатгальских говорах изменился в дифтонг *ei*, напр., *gudrēiba* 'мудрость' Звиргздене, Пилда, Цибла (ср. ср.-лтш. *gudrība*

⁴²⁸ Breidaks, 1981, 92–93.

⁴²⁹ LVA II (1) 139.

⁴³⁰ LVA II (2) 367; Bielenstein, 1892, 431; Būga, 1959, 506.

⁴³¹ Bruiningk, Busch, 1908, 488.

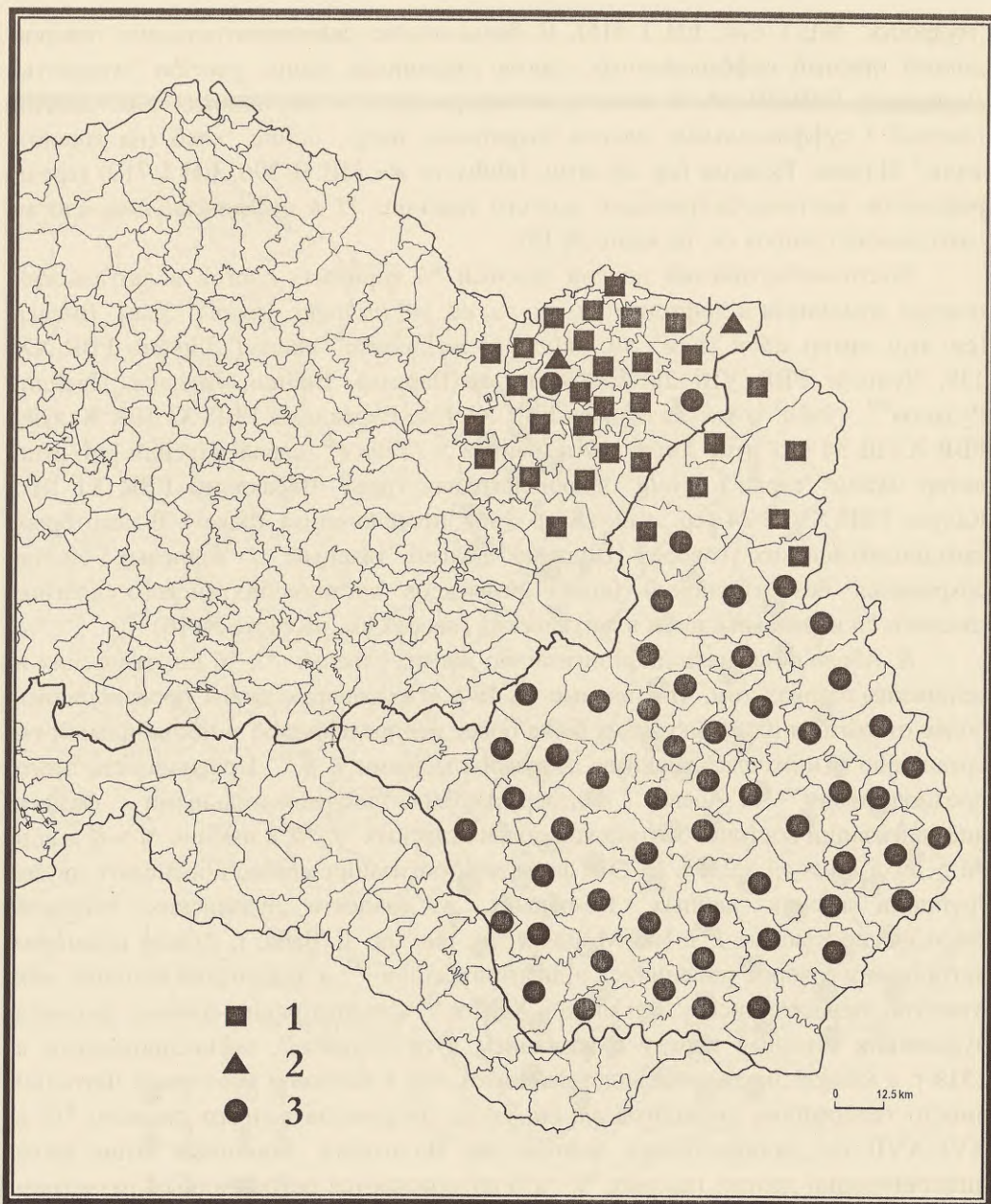
⁴³² Bruiningk, 1923, 174; Būga, 1961, 572; Endzelīns, 1951, 141.

⁴³³ Būga, 1959, 289–290; 1961, 45, 570–572.

⁴³⁴ Rudzīte, 1964, 284.



Карта № 14. Рефлексы восточнобалтийского гласного *ī в корневых слогах в латгальских говорах: 1 – гласный ī; 2 – дифтонг ij; 3 – дифтонг ei.



Карта № 15. Рефлексы восточнобалтийского гласного *ī в суффиксальных слогах в латгальских говорах: 1 – гласный \bar{i} ; 2 – гласный i ; 3 – дифтонг ei .

‘мудрость’ ME I 674, EH I 416). В большинстве севернolatгальских говоров долгий гласный суффиксальных слогов сохранился, напр., *gudrība* ‘мудрость’ Леясциемс FBR IV 44. В некоторых севернolatгальских говорах этот долгий гласный *ī* суффиксальных слогов сократился, напр., *labiba* ‘хлеб (на корню); зерно’ Илзене, Педедзе (ср. ср.-лтш. *labiba* то же ME II 396, EH I 710) (ареал рефлексов восточнобалтийского долгого гласного **ī* в суффиксальных слогах латгальских говоров см. на карте № 15).

Восточнобалтийский долгий гласный **ī* корневых слогов в латгальских говорах изменился в дифтонги *iu*, *ou*, *ai*, *eu*, *ui*, *iu*, напр., *dūum’i²* ‘дым’ Виляка (ср. лтш. литер. *dūmi* ‘дым’, лит. *dūmai* то же), *sōuka²* ‘свинья’ Ливаны FBR XX 138, Яунрозе FBR VIII 28, *sāuka²* то же Варкава, Вишки, Ливаны, Прейли, Рудзеты⁴³⁵, *sūuka²* то же Балтинава FBR XI 126, Варакляны FBR XI 103, Калупе FBR XVIII 34 (ср. лтш. литер. *cūka* ‘свинья’), *šk’ēun’c²* ‘сарай’ Прейли (ср. лтш. литер. *škūnis* ‘сарай’), *kūla²* ‘прошлогодня трава’ Варакляны FBR XI 103, Калупе FBR XVIII 34 (ср. лтш. литер. *kūla* ‘прошлогодня трава’). В некоторых западнolatгальских говорах Видземе долгий гласный *ī* корневых слогов сохранился без изменений (ареал рефлексов восточнобалтийского долгого гласного **ī* корневых слогов в латгальских говорах см. на карте № 16).

А. Абеле объясняла дифтонгизацию долгих гласных **ī*, **ū* в латгальских и селонских говорах тем, что гласные **ī*, **ū* в этих говорах якобы произносились более открыто и их артикуляция была более неопределенной и нестабильной по сравнению с нижнелатышскими долгими гласными *ī*, *ū*.⁴³⁶ Правильность этого предположения А. Абеле подтверждается последовательными фазами дифтонгизации восточнобалтийских долгих гласных **ī*, **ū*, а именно **ī* > *ī* > *ei* и **ū* > *ū* > *ou* > *ai*, *eu*, *ui*, *iu*. Эти фазы дифтонгизации можно обосновать двумя группами веских данных. Во-первых, в диалекте лудзенских эстонцев сверхдолгие гласные *ī*, *ū* (по М. Веске, *iii*, *uuu*, по Л. Ваба, *î*, *û*) под влиянием латгальских говоров изменились в дифтонги *ei*, *ou*⁴³⁷, а лудзенские эстонцы, как известно, переселились в Латгалию в XVII в.⁴³⁸ Следовательно, данные диалекта лудзенских эстонцев наряду с названием луга *Sownakell*, зафиксированным в 1519 г. в южной Латгалии, свидетельствуют, что в южной и восточной Латгалии вместо теперешних дифтонгов *ai*, *eu*, *ui*, *iu* (рефлексов долгого гласного **ū*) в XVI–XVII вв. наличествовал дифтонг *ou*. Во-вторых, указанные выше фазы дифтонгизации долгих гласных **ī*, **ū* подтверждаются ретроградным развитием рефлексов этих долгих гласных (под влиянием латышского литературного языка) в некоторых селонских говорах, установленным посредством сравнения данных записей соответствующих говоров разных хронологических срезов в течении 50–60 лет, т. е. материалов “Трудов общества филологов” и материалов “Атласа

⁴³⁵ Б р е й д а к, 1976, 34–35.

⁴³⁶ Ä b e l e, 1933a, 60.

⁴³⁷ W e s k e, 1877, 31; V a b a, 1977, 19.

⁴³⁸ J a n s o n s, 1968, 24–28; B r e i d a k s, 1981, 93–96.



Карта № 16. Рефлексы восточнобалтийского гласного *ī в корневых слогах в латгальских говорах: 1 – гласный ī; 2 – дифтонг *iu*; 3 – дифтонг *oi*; 4 – дифтонгоид °ī; 5 – дифтонги *ei*, *эи*; 6 – дифтонги *iu*, *уи*.

диалектов латышского языка”, напр., *ei* > *iĭ* (FBR XVII 116) > *ī* (МАД) Лубана, *ui* (FBR XIII 83) > *oi* (МАД) Заса, *iu, ui* > *iu* (FBR XVII 116) > *ū* (МАД) Лубана.

В свете изложенного выше севернolatгальские дифтонги *iĭ, iu* (*iĭ* Виляка, *iu* Балви, Виляка) можно трактовать не только как результат первой фазы дифтонгизации восточнобалтийских долгих гласных **ī, *ū*, но и как возможные рефлексы ретроградной перегласовки *ei* > *iĭ* и *oi* > *iu*, возможно, возникшей под влиянием селонских говоров Видземе, ибо в северной Латгалии уже с прошлого века живут много переселенцев из Видземе.⁴³⁹

2.2.7. Судьба долгого гласного **ō*

2.2.7.1. Судьба долгого гласного **ō* в подударных слогах

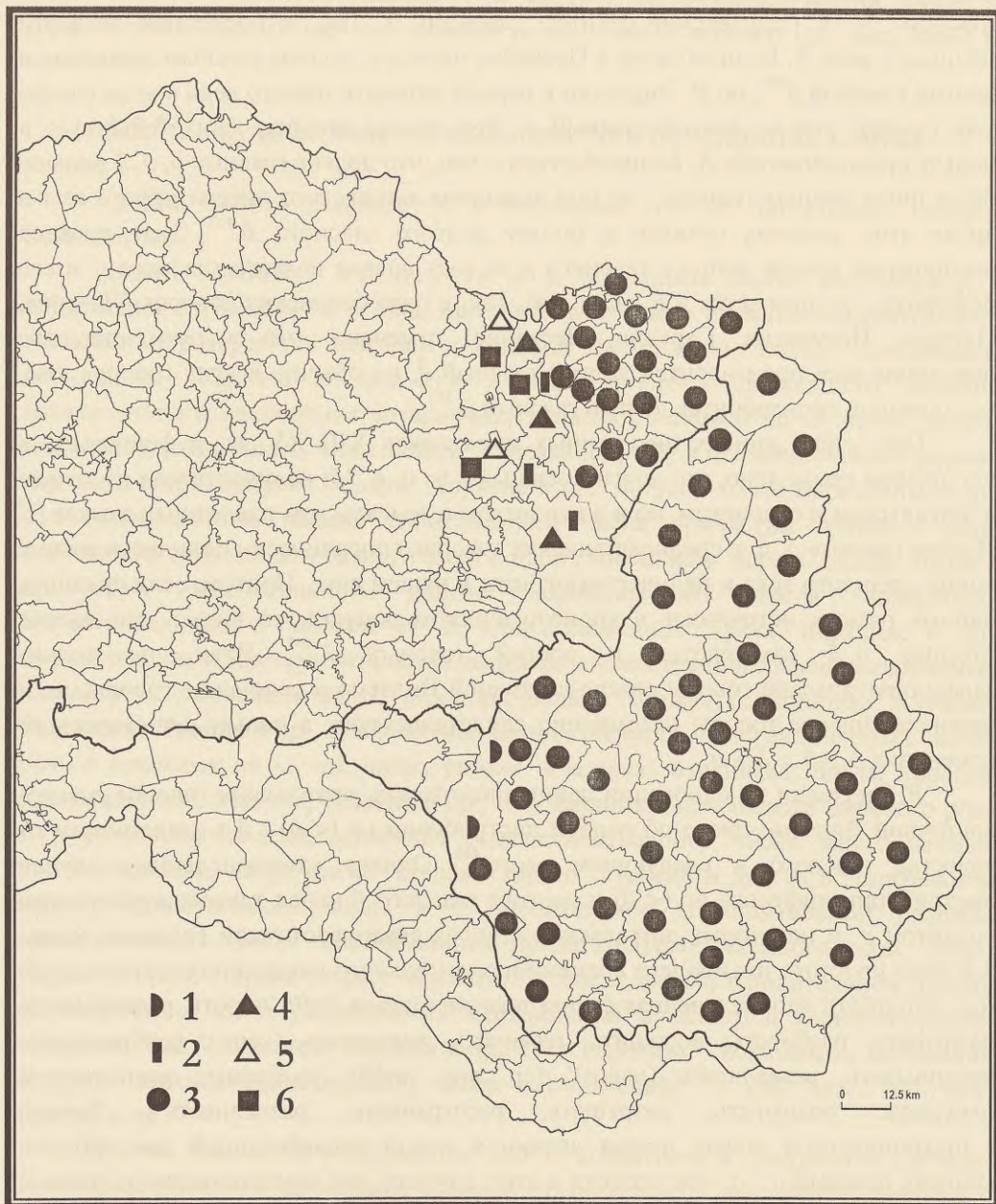
Как уже было отмечено выше, восточнобалтийский долгий гласный нижнего подъема, т. е. открытый **ō*, впоследствии в латгальском и селонском племенных языках стал гласным среднего подъема, т. е. закрытым *ō*. Этот долгий гласный сохранился в ливанском и аташиенском говорах, а также во многих селонских говорах, напр., *kōja*² ‘нога’ Ливаны FBR XX 138 (ср. лит. *kója* то же). Долгий гласный *ō*, судя по диалектологическим материалам, был отмечен и в некоторых других глубоких говорах западной Латгалии (Прейли, Ругаи, Рудзеты). Однако, как показала полевая проверка материалов “Атласа диалектов латышского языка”, в этих говорах долгого гласного *ō* нет.

В подавляющем большинстве латгальских говоров, а также в некоторых селонских говорах долгий гласный *ō* изменился в дифтонг *uo* (или *ua*), напр., *mōt'ā* ‘мать’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лит. *mótė* ‘женщина; жена; мать; мачеха’). С латгальско-селонской дифтонгизацией долгого гласного *ō* > *uo*, по мнению Я. Эндзелина, можно сравнить такое же фонетическое изменение *ō* > *uo* в жемайтском.⁴⁴⁰

В западнolatгальских говорах Видземе наблюдается большое разнообразие рефлексов долгого гласного *ō*. Дифтонгоид *ō^a* наличествует в следующих говорах: Галгауске, Илзене (наряду с *uo*), Яунгулбене (наряду с *ā, ōa*). В начале же нашего века в Яунгулбене был засвидетельствован дифтонг *uo*. Долгий гласный *ā* или дифтонгоиды *ō^a, ā^o* наличествуют в следующих говорах: Гауйиене (наряду с новым гласным *ā*), Леясциемсе, Лизумсе (наряду с новым гласным *ā*), Синоле, Трапене, Яунгулбене (наряду с *ō^a, ōa*). Долгий гласный *ā* наличествует в следующих говорах: Гауйиене (наряду с *ā, ōā, ā^o*) Дуре, Лизумсе (наряду с *ā*, зафиксированным в начале нашего века) (ареал рефлексов восточнобалтийского долгого гласного **ō* корневых слогов в латгальских говорах см. на карте № 17). Как вытекает из данных западнolatгальских говоров Видземе, эти говоры дают ценные материалы для подтверждения реальности следующего фонетического изменения *ō* > *ō* > *ā* > *ā*. В селонских говорах также имеются неопровержимые

⁴³⁹ Latviešu konversācijas vārdnīca, 10, 1933–1934, 20129.

⁴⁴⁰ E n d z e l ī n s, 1951, 125.



Карта № 17. Рефлексы восточнобалтийского гласного $*\bar{o}$ [$<$ и.-е. $*\bar{a}$] в корневых слогах в латгальских говорах: 1 – гласный \bar{o} ; 2 – дифтонгоид \bar{o}^a ; 3 – дифтонг uo или ua ; 4 – гласный \bar{a} , дифтонгоиды $^o\bar{a}$, \bar{a}^o ; 5 – раньше наличествовал дифтонгоид \bar{o}^a ; 6 – гласный \bar{a} .

данные, свидетельствующие в пользу развития восточнобалтийского долгого гласного * \bar{o} в направлении долгого гласного \bar{a} . Так, в последней четверти прошлого века А. Беценбергер в Цесвайне наряду с долгим гласным \bar{a} слышал и долгий гласный \bar{o} ⁴⁴¹, но Я. Эндзелин в первой четверти нашего века в этом говоре уже слышал только долгий гласный \bar{a} . Это, по его мнению, свидетельствует в пользу предположения А. Беценбергера о том, что долгие гласные \bar{o} , \bar{y} , \bar{a} раньше были шире распространены, но под влиянием латышского литературного языка ареал этих гласных сузился в пользу долгого гласного \bar{a} .⁴⁴² Этот процесс расширения ареала долгого гласного \bar{a} за счет ареала долгого гласного \bar{o} и его рефлексов продолжается и в наши дни. Так, в ряде селонских говоров (Лаздона, Паткуле, Праулиена, Саркани, Цесвайне) отмечено, что в речи старшего поколения еще произносится долгий гласный \bar{a} , но обычно в этих говорах уже, как правило, произносится долгий гласный \bar{a} .⁴⁴³

При учете данных письменных памятников XIII–XV вв. и феннизмов в латышском языке ясно, что долгий гласный \bar{o} (= и.-е. * \bar{a}) наличествовал не только в латгальском и селонском, но и в куронском и земгальском племенных языках.⁴⁴⁴ Долгие гласные \bar{o} , \bar{a} в среднелатышских говорах sporadически наличествовали в конце прошлого века и наличествуют даже в нашем веке. Притом, если сравнить данные разных источников в хронологическом порядке, то видно, что долгие гласные \bar{o} , \bar{a} изменяются в долгий гласный \bar{a} .⁴⁴⁵ Итак, не только западнолатгальские говоры северо-восточной Видземе и селонские говоры, но и нижнелатышские говоры несомненно свидетельствуют в пользу фонетического изменения $\bar{o} > \bar{y} > \bar{a} > a$.

Я. Эндзелин на основании данных некоторых латгальских говоров северо-восточной Видземе писал об особой дистрибуции *uo* (< \bar{o}) : \bar{a} в зависимости от качества гласного в следующем слоге.⁴⁴⁶ Однако многочисленные случаи дистрибуции дифтонга *uo* (< \bar{o}) и долгого гласного \bar{a} перед тавтосиллабическим сонантом *r* в некоторых латгальских говорах северо-восточной Видземе, напр., 3-е лицо простого настоящего времени изъявительного наклонения глагола *uorda* (ср. лит. *ar̃do*); неопределенная форма того же глагола *ar̃dīt* ‘пороть, распарывать; разрушать; разбирать; ворошить, шевелить, растрясать (сено); разбрасывать, раскидывать, разваливать (навоз)’ (ср. лит. *ar̃dyti* ‘разбирать; распарывать; нарушать; подрывать; разрушать, расстраивать; разваливать’) Литене, с диахронической точки зрения являются новой модификацией дистрибуции кратких гласных *o* : *a*, ибо долгота в этих случаях, как свидетельствуют данные литовского языка, вторичное явление. По образцу модели *uorda* : *ar̃dīt* и др. новая дистрибуция *uo* : \bar{a} могла распространиться и на другие случаи, в которых за

⁴⁴¹ Bezenberger, 1885, 32, 84.

⁴⁴² Endzelin, 1922, 85; Endzelīns, 1951, 125.

⁴⁴³ Elksnītis, 1929, 128.

⁴⁴⁴ Брейдак, 1977д, 13–16; 1980а, 74–76.

⁴⁴⁵ Рудзите, 1969, карты № 10–13.

⁴⁴⁶ Endzelīns, 1951, 126.

дифтонгом *uo* и долгим гласным \bar{a} не следует тавто-силлабический сонант *r*, напр., *uobuls* 'яблоко' (ср. лит. *obuolys* то же) : *ābels* 'яблоня' (ср. лит. *obelis* то же) Литене.

2.2.7.2. Судьба долгого гласного * \bar{o} в безударных слогах

Судьба долгого гласного * \bar{o} в безударных слогах латгальских говоров неодинакова.

Долгий гласный \bar{o} или дифтонг *uo* в безударных слогах наличествует в следующих случаях: 1) в 3 лице простого настоящего времени изъявительного наклонения возвратных глаголов с основой на $-\bar{a}$, напр., *taisuos* 'собирается, собираются' Карсава и др., 2) в 3 лице простого прошедшего времени изъявительного наклонения возвратных глаголов с основой на $-\bar{a}$, напр., *zūnuos* 'он гнался, она гналась, они гнались' Карсава и др., 3) в неопределенных формах глаголов, напр., *staiquot* 'ходить' Алуksне и др., *staiquot'* то же Варакляны и др., 4) в именительном падеже единственного числа причастий женского рода настоящего времени возвратного залога, напр., *kaudamuos* 'дерясь' Дагда, Лудза и др., 5) в именительном падеже единственного числа возвратных существительных с основой на $-\bar{a}$, напр., *kaušanos* 'драка' Берзпилс и др., 6) в дательном и инструментальном падежах множественного числа склоняемых частей речи с основами на $-\bar{a}$, $-\bar{i}\bar{a}$, напр., *gubum* 'копнам, (с) копнами' Алуksне, Балтинава, Лиепна и др., 7) в локативе множественного числа склоняемых частей речи с основами на $-\bar{a}$, $-\bar{i}\bar{a}$, напр., *gubuos* 'в копнах' Балтинава, Дагда, Карсава, Кауната, Лудза, Малупе, Резекне и др., 8) в именительном падеже женского рода и родительном падеже мужского рода единственного числа местоименных прилагательных, напр., *vasuo* 'старая, старого' Гулбене и др., 9) в родительном падеже единственного числа и в именительном и винительном падежах множественного числа местоименных прилагательных женского рода, напр., *vasuos* 'старой, старые, старых' Кауната, Литене и др., 10) в родительном падеже единственного числа указательных местоимений мужского и женского родов, напр., *tuō* 'того', *tuos* 'той' Кауната и др., 11) в наречиях – возможных застывших формах локатива единственного числа местоимений⁴⁴⁷ – *kuō* 'как', *tuō* 'так' Ликсна и др.⁴⁴⁸

Долгий гласный \bar{o} в безударных слогах сократился в следующих случаях:

1) в 3 лице простого настоящего времени изъявительного наклонения глаголов с основой на $-\bar{a}\bar{i}o-$, напр., *staijoj* 'ходит, ходят' в большинстве говоров Латгалии, 2) в 1 лице множественного числа простого настоящего времени изъявительного наклонения глаголов с основой на $-\bar{a}$, напр., *skaitom* 'считаем; читаем' (< **skaitōm*) Варакляны, Варкава, Виляны, Дагда, Кауната, Краслава, Резекне и др., 3) в 1 лице простого прошедшего времени изъявительного наклонения

⁴⁴⁷ Endzelīns, 1951, 611–612.

⁴⁴⁸ Endzelīns, 1951, 127–128.

глаголов с основой на *-ā-*, напр., *zogom* ‘мы воровали’ (< **zogōm*) Андрупене, Дагда, Краслава и др., 4) во 2 лице простого настоящего времени изъявительного наклонения глаголов с основой на *-ā-*, напр., *skaitot* ‘считаете; читаете’ (< **skaitōt*) Варкава, Ликсна, Прейли, Резекне и др., 5) во 2 лице множественного числа простого прошедшего времени изъявительного наклонения глаголов с основой на *-ā-*, напр., *zogot* ‘вы воровали’ (< *zogōt*) Прейли и др., 6) в дательном падеже множественного числа всех склоняемых частей речи с основами на *-ā-*, *-īā-*, напр., *gubom* ‘копнам’ (< **gubōm*) Варкава, Резекне и др.⁴⁴⁹ Долгий гласный *ō* в большинстве из перечисленных выше случаев (1, 2, 3, 6) был сокращен для устранения избыточной долготы безударных слогов, в других же случаях (4, 5) был сокращен под влиянием других форм парадигмы.

Дифтонг *oi* вместо закономерного дифтонга *uo* безударных слогов многих словоформ наличествует в глубоких говорах Латгалии в Берзгале, Макашенах и Наутренах. Этот же дифтонг в гораздо меньшей мере встречается в глубоких говорах Латгалии в Дриценах, Звиргздене, Карсаве, Мердзене и Резне⁴⁵⁰ (ареал этого фонетического явления см. на карте № 18).

В возникновении упомянутой выше фонетической особенности некоторых глубоких говоров Латгалии необходимо разграничить две стадии: собственно фонетическую и морфологическую.

Дифтонг *oi* наличествует в следующих формах глаголов настоящего времени с основой на *-ājo*: 1) в большинстве глубоких говоров Латгалии в конечном слоге 2 лица единственного числа и 3 лица простого настоящего времени изъявительного наклонения, напр., *stàigòì²* ‘ты ходишь, он (она) ходит, они ходят’ Макашены, Наутрены (ср. лтш. литер. *staigā* то же); 2) в большинстве глубоких говоров Латгалии в конечном слоге форм простого настоящего времени долженствительного наклонения, напр., *jùostàigòì²* ‘надо ходить’ Макашены, Наутрены (ср. лтш. литер. *jàstaigā* то же); 3) во многих глубоких говорах юго-восточной Латгалии во всех формах простого настоящего времени изъявительного наклонения с эпентетическими сонантами *l'*, *l*, *n'*, *ŋ*, напр., *stàigòì²ju²* ‘хожу’ Звиргздене, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *staigāju* то же), *rundì²ju* ‘говорю’ Истра, Нирза (ср. лтш. литер. *runāju* то же); 4) во многих глубоких говорах юго-восточной Латгалии в форме простого настоящего времени пересказочного наклонения с эпентетическими сонантами *l'*, *l*, *n'*, *ŋ*, напр., *as tozgòì²ju²* ‘я мою’ Макашены (ср. лтш. литер. *mazgājuot* то же); 5) во многих глубоких говорах юго-восточной Латгалии в причастиях настоящего времени страдательного залога с эпентетическими сонантами *l*, *ŋ*, напр., *rundì²àms* ‘говоримый’ Макашены (ср. лтш. литер. *runājams* то же).

Дифтонг *oi* в перечисленных выше глагольных формах возник следующим образом: после исчезновения кратких гласных конечных слогов и эпентезы

⁴⁴⁹ Endzelīns, 1951, 127–128.

⁴⁵⁰ См. также Endzelīns, 1951, 922; Rudzīte, 1968a, 231–245; Breidaks, 1974, 132–133, карта № 2.



Карта № 18. Дифтонг *oi* вместо ожидаемого дифтонга *io* в безударных слогах в латгальских говорах: 1 – дифтонг *oi* наличествует регулярно; 2 – дифтонг *oi* наличествует нерегулярно.⁴⁵¹

⁴⁵¹ См. также Rudzīte, 1968a, 231-245.

сонантов *l', l', n', ŋ* долгий гласный *ō* сократился и первоначальный гетеросиллабический фрикативный согласный *j* в новой – тавтосиллабической позиции изменился в гласный *i*.⁴⁵²

Фонетически возникший дифтонг *oi* был внедрен вместо дифтонга *uo* и во многие другие глагольные формы и в некоторые классы имен существительных, прилагательных и наречий, в которых он ни в коем случае не мог возникнуть фонетически.

Незакономерный дифтонг *oi* в некоторых глубоких говорах восточной Латгалии наличествует в следующих глагольных формах и отглагольных именах существительных: 1) в 3 лице простого настоящего времени изъявительного наклонения глаголов с основой на *-ā*, напр., *lāurōis*² ‘шелушиться, шелушаться’ Берзгале, Макашены (ср. лтш. диал. (латг.) *lāurūos*² то же Сакстагалс); 2) в 3 лице простого прошедшего времени изъявительного наклонения глаголов с основой на *-ā*, напр., *b'ēidōis* ‘он боялся, она боялась, они боялись’ Берзгале, Макашены (ср. лтш. диал. (латг.) *b'ēidūos* то же Сакстагалс); 3) в неопределенной форме глаголов с суффиксом *-ūot'* и в супине этих же глаголов, напр., *runōit'*; ‘говорить’ Берзгале, Макашены, Наутрены (ср. лтш. диал. (латг.) *runūot'* то же Сакстагалс), *žāloitūs* ‘жаловаться’ ФФ 740, 29260 (Дрицены) (ср. лтш. диал. (латг.) *žālūotūs*² то же Сакстагалс); 4) в ряде глагольных форм и именах существительных, образованных от неопределенной формы глаголов с суффиксом *-uot'*: а) в формах простого будущего времени изъявительного наклонения, напр., *runōišu* ‘буду говорить’ Берзгале, Макашены, Наутрены (ср. лтш. диал. (латг.) *runūošu* то же Сакстагалс), б) в формах простого будущего времени пересказочного наклонения, напр., *runōiškys* ‘(он) будет говорить’ Макашены, Наутрены (ср. лтш. диал. (латг.) *runūoškys* то же Сакстагалс), в) в формах простого настоящего времени сослагательного наклонения, напр., *as runōitu* ‘я говорил бы, я говорила бы’ Макашены, Наутрены (ср. лтш. диал. (латг.) *as runūōitu* то же Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла), г) в причастии настоящего времени действительного залога с исходом *-dāms*, напр., *runōidāms* ‘говоря’ Макашены, Наутрены (ср. лтш. диал. (латг.) *runūodāms* то же Сакстагалс), д) в причастии прошедшего времени страдательного залога, напр., *mozgōita* ‘мытая’ Макашены, Наутрены (ср. лтш. диал. (латг.) *mozgūota* то же Сакстагалс), ж) в именах существительных с суффиксом *-tūoj-* напр., *runōitūoja*² ‘говорунья’ Макашены, Наутрены (ср. лтш. диал. (латг.) *runūotūoja* то же Сакстагалс), з) в отглагольных именах существительных с суффиксом *-šon-*, напр., *mozgōišona* ‘мытье; мойка; умывание; купание; стирка’ Макашены, Наутрены (ср. лтш. диал. (латг.) *mozgūošona* то же Сакстагалс).

Дифтонг *oi* был внедрен вместо дифтонга *uo* также в следующие формы /

⁴⁵² Передача дифтонга *oi* сочетанием графем *oj* в разных источниках и диалектологических очерках является написанием согласно морфологическому принципу, а сочетанием графем *oi-* компромиссным вариантом между морфологическим и фонетическим принципами транскрипции.

классы склоняемых частей речи: 1) в окончании локатива множественного числа всех склоняемых частей речи с основами на *-ā*, *-iā*, напр., *rùkôis*² ‘в руках’ Берзгале (ср. лтш. диал. (латг.) *rùkûos*² то же Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла); 2) в суффиксе имен прилагательных *-ûot-*, напр., *spòlvôita*² ‘волосатая’ Берзгале (ср. лтш. диал. (латг.) *spòlvûota*² то же Сакстагалс); 3) в суффиксе сравнительной степени имен прилагательных *-ûok-*, напр., *vacôiks* ‘более старший’ Берзгале (ср. лтш. диал. (латг.) *vacûoks* то же Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла); 4) в суффиксе сравнительной степени наречий *-ûok-*, напр., *vairoik* ‘больше’ Tdz. 57769 (Берзгале) (ср. лтш. диал. (латг.) *vairûok*² то же Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла).⁴⁵³

В латгальских говорах вместо ожидаемого долгого гласного *ō* или его рефлексов в отдельных случаях наличествует и незакономерный долгий гласный *ā*. Так, в этих говорах в окончании локатива единственного числа всех склоняемых частей речи с основами на *-ā*, *-iā* наличествует долгий гласный *ā*, напр., *kùojā*² ‘в ноге’ Алсвикис, Беява, Литене, Стамериене FBR XIX 127 (ср. лит. *kójoje* то же, лтш. литер. *kājā* то же), *gôlvā* ‘в голове’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла и др. (ср. лит. *galvojė* то же, лтш. литер. *galvā* то же). Во многих селонских говорах в окончаниях соответствующих форм локатива единственного числа наличествует долгий гласный *ō* или его рефлексы, напр., *go:lvō* ‘в голове’, *lo:pō* ‘в листе’ Ляудона, Сайкава, (спорадически в речи старшего поколения) Виеталва, Одзиена, Праулиена, Сауснея, Эргли МАД, *rejoā* ‘в риге; в овине’ Нерета FBR XIX 103.

В латгальских и селонских говорах краткие гласные открытых конечных слогов произносятся с более низким подъемом языка, т. е. более открыто, чем в среднелатышском диалекте. Вследствие этого гласный *-e* изменился в *-e* или *-e*, *-ā*, *-a* почти во всех латгальских и селонских говорах за исключением некоторых западных говоров, граничащих со среднелатышским диалектом, гласный *-i* изменился в *-e* и гласный *-u* в *-o* в некоторых глубоких говорах северной Латгалии.⁴⁵⁴ Это же правило расширения гласных относится и к долгим гласным открытым конечным слогам. Так, долгий гласный *-ē* в окончании локатива единственного числа имен существительных и прилагательных с основой на *-ē* изменился в *-ē*, *-ā*, *-ā* напр., *rišē* // *rišā* ‘в цветке’ Преили FBR VIII 14 (ср. ср.-лтш. *riķē* то же), *zēķē*² // *zēķā*² ‘в чулке; в носке’ Дзелзава, Лаздона, Паткуле, Праулиена, Саркани, Цесвайне FBR IX 139 (ср. ср.-лтш. *zeķē* то же). Этот закон расширения гласных открытых конечных слогов более или менее последовательно проявляется во всем ареале латгальских и селонских говоров, за исключением части западных говоров, граничащих со средне-латышским диалектом.

Из сказанного выше ясно, что латгальский долгий гласный нижнего подъема *ā* в окончании локатива единственного числа всех склоняемых частей

⁴⁵³ См. также R u d z ī t e, 1968, 234–236.

⁴⁵⁴ R u d z ī t e, 1964, 292.

речи с основами на $-\bar{a}$, $-\bar{i}\bar{a}$ является результатом расширения долгого гласного среднего подъема \bar{o} , еще сохранившегося в части селонских говоров.

В части западно- и севернolatгальских говоров незакономерный долгий гласный \bar{a} наличествует в окончаниях локатива множественного числа всех склоняемых частей речи с основами на $-\bar{a}$, $-\bar{i}\bar{a}$, напр., $k\grave{u}oj\bar{a}s^2$ (наряду с формой $k\grave{u}oj\bar{u}\bar{o}s^2$) 'в ногах' Алсвикис, Беява, Литене, Стамериене FBR XIX 127, $r\grave{u}k\bar{a}s^2$ 'в руках' Баркава. Надо полагать, что в окончании локатива множественного числа этот долгий гласный \bar{a} появился под влиянием форм локатива единственного числа ($k\grave{u}oj\bar{a}^2$ 'в ноге', $r\grave{u}k\bar{a}^2$ 'в руке' и т. д.).

Вместо ожидаемых закономерных рефлексов долгого гласного \bar{o} – долгого гласного \bar{a} , дифтонга uo (или ua) или дифтонгоидов \bar{o}^a , oa в латгальских говорах северо-восточной Видземе наличествует незакономерный долгий гласный \bar{a} в следующих случаях: 1) в 3 лице простого настоящего времени изъявительного наклонения глаголов с основой на $-\bar{a}io$, напр., $stai\bar{g}\bar{a}$ 'ходит, ходят' Апе; 2) в неопределенной форме глаголов с суффиксом $-\bar{a}t$ и в производных от этого инфинитива формах, напр., $stai\bar{g}\bar{a}t$ 'ходить' Алсвикис, Апе, $izamo\bar{z}g\bar{a}s\bar{i}s$ 'он (она) вымоется, они вымоются' Стамериене FBR XIX 132; 3) в именительном падеже единственного числа причастия женского рода настоящего времени возвратного залога с исходом $-\bar{d}am\bar{a}s$, напр., $kaudam\bar{a}s$ 'дерясь' Вецгулбене, Литене; 4) в дательном падеже множественного числа всех склоняемых частей речи с основами на $-\bar{a}$, $-\bar{i}\bar{a}$, напр., $k\grave{u}oj\bar{a}m^2$ (наряду с формой $k\grave{u}oj\bar{u}\bar{o}m^2$) 'ногам' Алсвикис, Беява, Литене, Стамериене FBR XIX 127, $m\bar{o}^aj\bar{a}m^2$ 'домам; хуторам' Яунрозе FBR VIII 43⁴⁵⁵; 5) без какой-либо последовательности в корнях разных частей речи, напр., $r\bar{a}vu$ 'я рвал' (1 лицо простого прошедшего времени изъявительного наклонения), $gr\bar{a}beklis$ 'грабли' Вецгулбене FBR V 147. В этих случаях незакономерный долгий гласный \bar{a} объясняется влиянием среднелатышского диалекта и латышского литературного языка, ибо в северо-восточной Видземе с давних времен живет много носителей среднелатышского диалекта⁴⁵⁶ и многие носители местных говоров хорошо знают латышский литературный язык.⁴⁵⁷

В корнях слов разных частей речи незакономерный долгий гласный \bar{a} спорадически встречается также в некоторых глубоких говорах северной Латгалии, напр., $\grave{a}tri^2$ 'быстро' Шкилбены, $p\grave{a}v'e^2$ 'косьба, косовица; сенокос, покос; жатва' Виляка. Наличие незакономерного долгого гласного \bar{a} в этих говорах объясняется влиянием среднелатышского диалекта, ибо, начиная с середины прошлого века, в северной Латгалии поселилось много выходцев из Видземе и местные латгальские говоры подверглись сильному влиянию со стороны среднелатышского диалекта.⁴⁵⁸

⁴⁵⁵ Endzeliņš, 1951, 127–128.

⁴⁵⁶ Jansons, 1962, 203.

⁴⁵⁷ Ābele, Lepīka, 1928, 19.

⁴⁵⁸ Latviešu konversācijas vārdnīca, 10, 1933–1934, 20129.

2.2.8. Судьба гласных *e, *ē

2.2.8.1. Вторичная перегласовка гласных *e, *ē

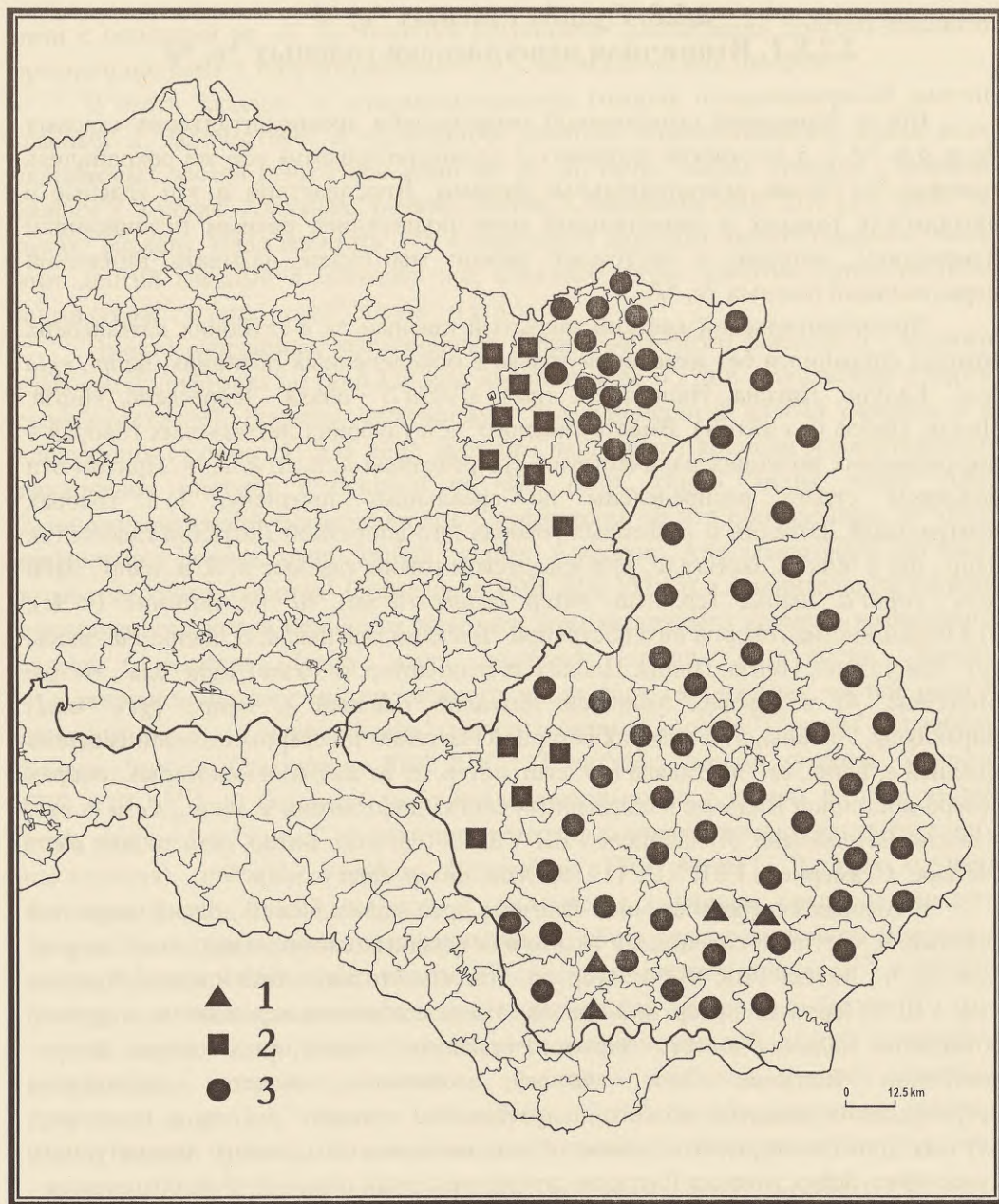
После первичной позиционной перегласовки древнелатгальских гласных *e > a и *ē > ā во многих позициях в древнелатгальском все же сохранились гласные *e, *ē как самостоятельные фонемы. Впоследствии и эти гласные в латгальских говорах в значительной мере подверглись разным позиционным изменениям, которые в настоящей работе мы будем называть вторичной перегласовкой гласных *e, *ē.

Древнелатгальский краткий закрытый гласный *e в глубоких латгальских говорах сохранился без изменений только в определенных позициях, напр., *egļa* 'ель' Калупе, Ликсна, Ницгале (< *egle*), *el'ekšn'is* 'ольха' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (< *eleksnis*). Вместо гласного *e в глубоких латгальских говорах в определенных позициях наличествуют его рефлексy ä, à, a, e, e, i^e. Притом эти рефлексy строго распределены по ареальному признаку: 1) в говорах центральной Латгалии и некоторых говорах юго-восточной Латгалии гласный ä, напр., *ägl'ä* 'ель', Сакстагалс, 2) в извалтском говоре гласные ä, à, a, напр., *ägl'ä* 'ель', *capur'à* 'шапка' (ср. лтш. литер. *cepure* то же), *ša* 'на, возьми!' (< *še*), 3) в большинстве говоров юго-восточной Латгалии гласные ä, a, напр., *t'ä* 'здесь, тут' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *te* то же), *agļa* 'ель', Истра, Мердзене, 4) в говорах западной Латгалии гласный e, напр., *egļe* 'ель', Варакияны, Ливаны, 5) в говорах северной Латгалии и северо-восточной Видземе гласный e, напр., *es* 'я' Виляка (ср. лтш. литер. *es* то же), б) в некоторых говорах северо-восточной Видземе в подударных слогах дифтонгоид i^e, напр., *nⁱesu* 'я нес, я неслa' Вецлайцене, Яунлайцене FBR VIII 28 (ср. лтш. литер. *nesu* то же), *čⁱetri* 'четыре' Стамериене FBR XIX 119 (ср. лтш. литер. *četri* то же).

В говорах северо-восточной Видземе древнелатгальский долгий закрытый гласный *ē частично сохранился только в безударных слогах, напр., *mutē* 'во рту' (лок. ед. ч.) Литене FBR XIX 120 (ср. ср.-лтш. *mutē* то же), *siēdēt* 'сидеть' Яунрозе FBR VIII 29 (ср. лтш. литер. *sēdēt* то же). Но не исключена вероятность и другого объяснения наличия долгого закрытого гласного ē в некоторых говорах северо-восточной Видземе. Этот гласный, возможно, является результатом ретроградного развития долгого полуоткрытого гласного ē̄ (или в некоторых случаях долгого открытого гласного ē̄) под влиянием латышского литературного языка. В глубоких говорах Латгалии долгий закрытый гласный *ē не сохранился.

В латгальских говорах только тот долгий закрытый гласный *ē изменился в дифтонг i^e, который уже раньше в определенных позиционных условиях не был перегласован в долгий гласный ā. Вместо древнелатгальского долгого закрытого гласного *ē в латгальских говорах на современном этапе развития наличествуют следующие рефлексy: ē, ē̄, ē̄, ā, ā, i^e⁴⁵⁹, уə, уə, притом, как будет показано ниже,

⁴⁵⁹ Сочетание графем i^e в данном случае, по мнению Я. Эндзелина, является лишь грубым обозначением соответствующего дифтонга, произношение которого колеблется по говорам между ^eē, ēā, eā, iē, iē. См. E n d z e l ī n s, 1951, 108.



Карта № 19. Рефлексы восточнобалтийского гласного **ē* в корневых слогах в латгальских говорах [по словам *vēzis* 'рак', *klēts* 'амбар']: 1 – гласный *ā*; 2 – гласный *ē*; 3 – дифтонг *ie*.

гласные \bar{e} , \bar{e} , \bar{a} развились из гласного \bar{a} , а дифтонги ye , ya — из дифтонга ie . Рефлексы долгого закрытого гласного $*\bar{e}$ строго распределены по ареальному признаку: 1) в говорах центральной Латгалии и некоторых говорах юго-восточной Латгалии долгий гласный \bar{a} и дифтонг ie , напр., $\hat{a}s't'$ 'есть; кушать' Сакстагалс (ср. лтш. литер. $\hat{e}st$ то же), $\hat{i}e\check{z}u$ 'я ел, я ела; я кушал, я кушала' (< $\hat{e}\check{z}u$) Сакстагалс, 2) в говорах юго-восточной Латгалии долгие гласные \bar{a} , \bar{a} и дифтонг ie , напр., $ap'\hat{a}d'a$ 'он съел, она съела, они съели' (< $ap'\hat{e}d'e$), $\hat{a}s't'$ 'есть; кушать', $\hat{i}e\check{z}u$ 'я ел, я ела; я кушал, я кушала' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла; 3) в одной части говоров западной Латгалии долгий гласный \bar{e} , напр., $\hat{e}s't'$ 'есть; кушать', $\hat{e}\check{z}u$ 'я ел, я ела; я кушал, я кушала' Стирниене, 4) в другой части западнолатгальских говоров долгий гласный \bar{e} и дифтонг ie , напр., $\hat{e}s't'$ 'есть; кушать', $\hat{i}e\check{z}u$ 'я ел, я ела; я кушал, я кушала' Рудзеты, 5) в говорах северной Латгалии и некоторых говорах южной Латгалии дифтонг ie , напр., $\hat{i}e\check{s}'t'$ 'есть; кушать', $\hat{i}e\check{z}u$ 'я ел, я ела; я кушал, я кушала' Лиепна, Ликсна; 6) в говорах северо-восточной Видземе долгие гласные \bar{e} (только в безударных слогах), \bar{e} и дифтонг ie , напр., $up\bar{e}$ 'в реке' (лок. ед. ч.) Яунрозе FBR VIII 29 (ср. ср.-лтш. $up\bar{e}$ то же), $kl\bar{e}ti\bar{e}^2$ 'в амбаре, в клети' (лок. ед. ч.) Галгауска (< $kl\bar{e}t\bar{e}^2$), $zem\bar{e}$ 'в земле' (лок. ед. ч.) Анна (ср. ср.-лтш. $zem\bar{e}$ то же), $i\bar{e}st$ 'есть; кушать' Вецлайцене, Зиимерис, Карва, Яунлайцене, Яунрозе FBR VIII 29.

Относительно качества гласных \bar{a} , \bar{a} глубоких говоров центральной и южной Латгалии среди латышских языковедов нет единогласия.

Такие знатоки глубоких говоров Латгалии как О. Скринда (уроженец Ликсененской волости Даугавпилсского уезда), Ф. Трасун (уроженец Сакстагалской волости Резекненского уезда), С. Камбала (уроженец Берзгальской волости Резекненского уезда) и П. Строд (уроженец Вараклянской волости Резекненского уезда), рассматривая вопросы произношения, писали, что гласные \bar{a} , \bar{a} глубоких говоров Латгалии нельзя отождествлять со среднелатышскими гласными e , \bar{e} , что гласный \bar{a} в глубоких говорах Латгалии произносится как гласный 'а (= я, ia) за смягченными согласными в русском, белорусском и польском языках, хотя в орфографии они пользовались графемой e для передачи звука \bar{a} и графемами \bar{e} , \acute{e} , \hat{e} , \bar{e} для передачи звука \bar{a} . Ф. Трасун притом довольно точно определил ареал гласных \bar{a} , \bar{a} в глубоких говорах Латгалии.⁴⁶⁰

В латгальской орфографии в XX в. гласные \bar{a} , \bar{a} обозначались графемами e , \bar{e} , \acute{e} , \hat{e} , \bar{e} . Только для передачи гласного \bar{a} в абсолютном конце слова какое-то время пользовались сочетанием графем ia . Поэтому ясно, что такие тексты, в которых встречаются графемы или диграфы \bar{a} , ia , $i\bar{a}$, $i\acute{a}$, $i\hat{a}$, $i\bar{a}$ или ja , $j\bar{a}$, $j\acute{a}$, $j\hat{a}$, $j\bar{a}$, отображают не орфографические нормы, а реальное произношение гласных \bar{a} , \bar{a} .

Большое значение для решения спорного вопроса о качестве гласных \bar{a} , \bar{a} имеют записи латгальского устного народного творчества, в которых собиратели фольклора, как правило, не придерживались норм правописания, а пытались отобразить более адекватно реальное произношение сказителей. Как

⁴⁶⁰ Скринда, 1908, 73; Трасунс, 1909, 260; Камбала, 1921, 6; Стродс, 1922, 13–14, 1924, 12–13; Грейдакс, 1982, 95.



Карта № 20. Рефлексы восточнобалтийского гласного *ē в корневых слогах в латгальских говорах [по словам *zērve* 'журавль', *mēle* 'язык']: 1 – гласный \bar{a} ; 2 – гласный \bar{e} ; 3 – дифтонг *ie*.

свидетельствуют записи латгальского устного народного творчества, гласные *ä*, *ā* и дифтонг *äi* в глубоких говорах центральной и южной Латгалии наличествуют в абсолютном начале, середине и абсолютном конце слов.

Краткий гласный *ä* зафиксирован: 1) в абсолютном начале слова, напр., *iagleitia* 'елочка' ФФ 263, 942 (Дрицены) (ср. ср.-лтш. *eglīte* то же), 2) в середине слова, напр., *ziamia* 'земля' ФФ 740, 20940 (Мердзене) (ср. лтш. литер. *zeme* то же).

Долгий гласный *ā* зафиксирован: 1) в абсолютном начале слова, напр., *iādia* 'он ел, она ела, они ели; он кушал, она кушала, они кушали' (< *ēd'e*) ФФ 1368, 33 (Берзпилс, Наутрены), 1506, 23 (Карсава), 2) в середине слова, напр., *dziāria* 'он пил, она пила, они пили' ФФ 548, 20946 (Берзгале) (ср. лит. *gėrė* то же), 3) в абсолютном конце слова, напр., *upīā*, 'в реке' (лок. ед. ч.) ФФ 263, 658 (Дрицены), 599, 2446 (Скайста) (ср. ср.-лтш. *upē* то же, лит. *ùpėje* то же).

Дифтонг *äi* зафиксирован: 1) в абсолютном начале слова, напр., *iai* 'иди!' Tdz. 47747, 2 (Прейли) (ср. лтш. литер. *ej* то же), 2) в середине слова, напр., *miaita* 'дочь; девушка' ФФ 226, 203 (Андрупене), 263, 738 (Наутрены), 296, 27 (Дрицены), 344, 1576 (Прейли), 548, 20946 (Берзгале), 821, 163 (Тилжа), 935, 24020 (Вишки), 1314, 735 (Аулея), 1558, 244 (Истра) (ср. лтш. литер. *meīta* то же).

Таких примеров в записях латгальского фольклора несметное количество, и они полностью подтверждают выводы О. Скринды, Ф. Трасуна и П. Строда о качестве гласных переднего ряда *ä*, *ā* в глубоких говорах центральной и южной Латгалии. И все же в фонетической транскрипции латышской лингвистической литературы преобладает неточная передача этих гласных графемами *e*, *ē*.

В работах Я. Эндзелина и его учеников, как правило, неточно определено качество гласных переднего ряда *ä*, *ā* в глубоких говорах центральной и южной Латгалии и эти своеобразные гласные переданы не соответствующими графемами *e*, *ē*.⁴⁶¹

Причины этой ошибки кроются в следующих обстоятельствах.

Во-первых, собирателями материалов глубоких говоров Латгалии и авторами работ об этих говорах часто были носители других диалектов (О. Аболиня, М. А. Алкснис, М. Витоле, И. Мартинсоне, В. Рукс-Дравиня, Т. Шмите, Я. Церик, Я. Эндзелин) и они воспринимали чуждые им звуки через призму фонематической системы родного диалекта. В результате этого в описании фонетики глубоких говоров Латгалии появилось немало ошибок.⁴⁶²

Во-вторых, в очерках глубоких говоров Латгалии, авторами которых являлись сами носители этих говоров, наличие графем *e*, *ē* для обозначения

⁴⁶¹ E n d z e l i n, 1922, 72–73; E n d z e l i n s, 1924, 71–74; 1951, 102–103, 105, 107–110; 1974, 481–483; 1979, 297–303; R ū ķ e, 1939a, 146–148, 150–151, карта № 1; 1939b, 369–407; R u d z ī t e, 1964, 273–276; Р у д з и т е, 1969, карта № 23. Такого рода ошибки, как отметили Л. Щерба и Н. Трубецкой, при сборе языковых материалов часто наблюдаются. См. Щ е р б а, 1974, 137; Т р у б е ц к о й, 1960, 59.

⁴⁶² Такого рода ошибки, как отметили Л. Щерба и Н. Трубецкой, при сборе языковых материалов часто наблюдаются. См. Щ е р б а, 1974, 137; Т р у б е ц к о й, 1960, 59.

гласных *ä*, *ā* имеет другую причину. Так, напр., уроженец Пилденской волости Лудзенского уезда Х. Тиховский прислал в Хранилище фольклора рукопись материалов устного народного творчества, собранных им в бывшей Пилденской волости (ФФ 40). В этой рукописи гласные переднего ряда *ä*, *ā* переданы сочетаниями графем *ia*, *iā*. Во многих фольклорных единицах этой коллекции (№ 23, 29, 33, 39, 124, 307, 400 и др.) встречаются формы *diavia* 'он давал, она давала, они давали' (< **d'ev'ē*), *guliā* 'он спал, она спала, они спали; он лежал, она лежала, они лежали' (< *gul'ē*), *miaita* 'дочь; девушка' (ср. лтш. литер. *meīta* то же), *mias* 'мы' (ср. лит. *mēs* то же), *niast* 'нести' (ср. лтш. литер. *nest* то же), *siav* 'себе' (ср. лтш. литер. *sev* то же), *tia* 'здесь, тут' (ср. лтш. литер. *te* то же), *tiaiv* 'тебе' (ср. лтш. литер. *tev* то же). Подобную картину наблюдаем и в рукописи материалов устного народного творчества, которую в Хранилище фольклора прислала уроженка Звиргзденской волости Лудзенского уезда А. Кивране (ФФ 183). В этой рукописи гласные переднего ряда *ä*, *ā* звиргзденского говора также переданы сочетаниями графем *ia*, *iā*. Во многих фольклорных единицах этой коллекции (№ 2, 3, 78, 176, 177, 217 и др.) встречаются формы *miaita* 'дочь; девушка' (ср. лтш. литер. *meīta* то же), *mias* 'мы' (ср. лит. *mēs* то же), *siav* 'себе' (ср. лтш. литер. *sev* то же), *tiaiv* 'тебе' (ср. лтш. литер. *tev* то же), *viast* 'вести; везти' (ср. лтш. литер. *vest* то же), *ziamia* 'земля' (ср. лтш. литер. *zeme* то же, лит. *žėmė* то же). Таких примеров в обеих упомянутых рукописях много тысяч. Однако в очерке пилденского говора Х. Тиховского (FBR XIII 37–62) и в очерке звиргзденского говора А. Кивране (FBR X 23–37), напечатанных в "Трудах общества филологов", во всех случаях сочетания графем *ia*, *iā* последовательно заменены графемами *ę*, *ē*. Поэтому имеются все основания для предположения, что фонетическая транскрипция диалектологических очерков глубоких говоров Латгалии, напечатанных в "Трудах общества филологов", отображают точку зрения редактора Я. Эндзелина, а не самих авторов этих очерков.⁴⁶³

Неудовлетворительное состояние описания фонетики глубоких говоров Латгалии усугубляется еще и тем обстоятельством, что некоторые языковеды в своих работах гласные переднего ряда *ä*, *ā* передают хаотически то графемами *ę*, *ē*, то графемами *a*, *ā*. Так, напр., А. Рекена в своих диалектологических работах по калупскому и некоторым другим южнолатгальским говорам в словах индоевропейского, балто-славянского, балтийского и латышского происхождения гласный *ä* калупского говора, как правило, обозначает графемой *ę*, но иногда обозначает и графемой *a*, напр., *z'āŕd'eit'* 'жечь, обжигать (о крапиве)'.⁴⁶⁴ В заимствованных словах мы наблюдаем противоположную картину. Гласный *ä* в ее работах, как правило, передан графемой *a*, напр., *z'az'a* 'дядя', *kukņa* 'кухня', но иногда этот же гласный передан и графемой *ę*, напр., *s'ac'ę* 'игрушка',⁴⁶⁵ *pl'em'ę* 'род'.⁴⁶⁶ Иногда даже написание одного и того же слова в одной и той же

⁴⁶³ B r e i d a k s, 1974, 129–131.

⁴⁶⁴ R e ķ ē n a, 1962, 384.

⁴⁶⁵ R e ķ ē n a, 1962, 369, 384, 413.

⁴⁶⁶ R e ķ e n a, 1977, 186, 188.

работе бывает двояким, напр., *s'oc'a* и *s'oc'e* 'тетя'.⁴⁶⁷ А непоследовательное обозначение гласного *ä* калупского говора то графемой *e*, то графемой *a* в одних и тех же словах в разных работах А. Рекены еще более частое явление, ср. напр., *k'èrz'in'e* и *k'èrz'ina* 'корзина', *kuzn'e* и *kuzna* 'кузница', *màul'e²* и *màul'a²* 'ступица', *pašel'e* и *pašela* 'навес', *šupl'e* и *šupla* 'совок'.⁴⁶⁸

Такая запутанная и в большой мере неадекватная транскрипция не дает возможности языковедам точно описать фонетическую и тем более фонематическую систему некоторых глубоких говоров Латгалии. Поэтому ясно, что одной из первоочередных задач латышской диалектологии является упорядочение фонетической транскрипции на основе строгого применения субъективного и объективного методов в понимании Л. Щербы.

2.2.8.2. Депалатализация гласных *ä, ā* и дифтонга *ie*

В связи с частичной депалатализацией смягченного сонанта *r'* в извалтском говоре гласный *ä* за сонантом *r'*, занимающим промежуточное положение между смягченным *r'* и твердым *r*, изменился в гласный *â*, занимающий промежуточное положение между гласным переднего ряда *ä* и гласным среднего ряда *a*, напр., *r'âc'* 'он (она) видит, они видят' (< *r'âz'* < *r'âz'*, ср. лит. *rėgi* то же).

Во многих говорах центральной и южной Латгалии гласные переднего ряда *ä, ā* за депалатализованными согласными *r, š, ž, č, ņ* изменились в гласные среднего ряда *a, ā*, напр., *capura* 'шапка' Калупе FBR XVIII 33 (< *capur'ä*, ср. лтш. литер. *cepure* 'шапка; шляпа, шляпка'), *skrâja²* 'он бежал, она бежала, они бежали' Краслава FBR XII 28 (< *skr'âja²*, ср. лтш. литер. *skrēja* то же). В некоторых говорах южной Латгалии и за некоторыми другими депалатализованными согласными осуществилась депалатализация гласного *ä*, напр., *laja* 'долина, низина' (< *l'âja*, ср. лтш. литер. *leja* то же), *smajâs* 'он (она) смеется, они смеются' (< *s'm'âjâs*, ср. лтш. литер. *smejas* то же) Калупе FBR XVIII 33.

Во многих говорах юговосточной Латгалии гласные переднего ряда *ä, ā* в абсолютном начале слова изменились в гласные среднего ряда *a, ā*, напр., *agla* 'ель' (< *äg'l'ä*, ср. лтш. литер. *egle* то же) Цибла FBR VI 32, *ajût²* 'идя' (< *äjût²*, ср. лтш. литер. *ejuôt* то же, депричастие настоящего времени действительного залога) Калупе FBR XVIII 46, *âs't'* 'есть; кушать; питаться' (< *âs't'*, ср. лтш. литер. *êst* то же) Вишки Сеји IX 373, Краслава FBR XII 28, Пилда FBR XIII 41, Цибла FBR VI 31.⁴⁶⁹

Судя по данным извалтского говора, депалатализация гласных переднего ряда *ä, ā* в юго-восточных говорах Латгалии осуществлялась следующим образом: *ä > â > a* и *ā > ā̄ > ā*.

⁴⁶⁷ Рекена, 1977, 180, 181, 188.

⁴⁶⁸ Реķēна, 1962, 404, 415, 425, 439, 483; 1974, 79, 178, 226, 250, 272, 297.

⁴⁶⁹ Вreidak s, 1974, 129–130; Врейдак, 1985а, 131.

Во многих латгальских говорах северо-восточной Видземе на современном этапе развития в абсолютном начале слова и за твердыми согласными вместо латышского литературного гласного *e* наличествует гласный *a*, напр., *aj* 'иди!' Вецгулбене FBR V 145, Вецлайцене, Зиимерис, Карва, Яунлайцене, Яунрозе FBR VIII 28 (ср. лтш. литер. *ej* то же), *saja* 'лицо' Вецгулбене FBR V 145, Леясциемс FBR IV 47 (ср. лтш. литер. *seja* то же), *kràiss*² 'левый' Леясциемс FBR IV 48 (ср. лтш. литер. *kreiss* то же). Это с первого взгляда непонятное фонетическое явление можно удовлетворительно объяснить в свете данных глубоких говоров Латгалии следующим образом: в латгальских говорах северо-восточной Видземе когда-то были смягченные согласные и гласный переднего ряда *ä*, после же депалатализации смягченных согласных и гласного *ä* под влиянием среднелатышского диалекта возникли последовательности звуков твердый согласный + гласный среднего ряда *a* и гласный *a* в абсолютном начале слова.

Дифтонг *ie* за депалатализованными согласными *r, š, ž, č, ģ* в глубоких говорах юго-восточной Латгалии изменился в дифтонг *үә* или *уә*, напр., *гүәцү²* 'я рычал, я рычала' Озолайне, *гүәцү²* то же Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (< **r'èčü²*), *žүәl'ëig'i²* 'жалобно' Озолайне, *žүәl'ëig'i²* то же Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (< **ž'èl'ig'i²*). Возникновение дифтонгов *үә, уә* за депалатализованными согласными *r, š, ž, č, ģ* можно объяснить следующим образом: вследствие депалатализации смягченных согласных *r', š', ž', č', ģ'* гласный *i* переднего ряда изменился в гласный *ү*, занимающий промежуточное положение между гласным *i* переднего ряда и гласным *у* среднего ряда, или в гласный *у* среднего ряда, а под влиянием первого компонента дифтонга и второй компонент – гласный переднего ряда *e* изменился в гласный *ә*, занимающий промежуточное положение между гласными переднего и среднего рядов, следовательно, приблизился к артикуляционной базе первого компонента дифтонга. Так как смягченные согласные *r', š', ž', č', ģ'* в глубоких говорах юго-восточной Латгалии депалатализовались под влиянием польского и белорусского языков⁴⁷⁰, то возникновение дифтонгов *ү, у* за депалатализованными согласными можно толковать как проявление косвенного влияния польского и белорусского языков.⁴⁷¹

2.2.8.3. Перегласовка *ä > e* и *ā > ē*

В современных глубоких говорах западной Латгалии наличествуют рефлексы древнелатгальских закрытых гласных **e, *ē* открытые гласные *e, ē*, напр., *n'ēs't'* 'нести' Рудзеты (ср. лтш. литер. *nest* то же), *m'ēl'e²* 'язык' Варакляны (ср. лтш. литер. *mēle* то же). Однако в этом явлении не надо усматривать архаизм, т. е. считать открытые гласные *e, ē* промежуточной ступенью в перегласовке **e > ä* и **ē > ā*. Гласные *e, ē* по сравнению с гласными *ä, ā* являются инновацией,

⁴⁷⁰ Брейдак, 1972, 47–51.

⁴⁷¹ Брейдак, 1976, 36.

возникшей очевидно под влиянием соседних селонских говоров Видземе. Свидетельство тому изменение окончания именительного падежа единственного числа имен существительных $-ä$ или $-(j)ä$ (исторически суффикса $-jā$) и окончания 3 лица глаголов $-ä$ за согласным j (исторически суффикса $-ā$) в окончание $-e$, напр., в вараклянском говоре *gal'e* 'мясо' (ср. лтш. диал. (латг.) *gal'ä* то же Наутрены, лтш. литер. *gaļa* то же), *val'e* 'время; досуг; воля' (ср. лтш. диал. (латг.) *val'ä* то же Наутрены, лтш. литер. *vaļa* то же), *gùojä² // gùoje* 'он шел, она шла, они шли' (ср. лтш. диал. (латг.) *gùojä²* то же Виялы, лтш. литер. *gāja* то же). Эти формы с новым окончанием $-e$ можно объяснить только как следствие перегласовки $ä > e$.

Записи устного народного творчества также свидетельствуют, что гласные e, \bar{e} в говорах западной Латгалии относительно новое явление. Так, напр., судя по записям фольклора уроженца Вараклянской волости Резекненского уезда П. Смельтера, в окрестностях Ливан в конце прошлого века и в начале нашего века еще наличествовали гласные $ä, \bar{ä}$, напр., *miäs* 'мы' ФФ 599, 1054 (ср. лит. *mēs* то же), *apiädiä* 'он съел, она съела, они съели' ФФ 599, 143 (ср. лит. *apėdė* 'он съел, она съела, они съели; он сожрал, она сожрала, они сожрали'), но в 40-ых годах нашего века в этом говоре уже наличествовали гласные e, \bar{e} (FBR XX 137).

2.2.8.4. Перегласовка $ä > e$ и $\bar{ä} > \bar{e}$

Полуоткрытые гласные e, \bar{e} наличествуют в говорах северной Латгалии и северо-восточной Видземе. В работах Я. Эндзеліна и некоторых его учеников гласный e некорректно передан графемой e или e .⁴⁷²

В вилиякском говоре северной Латгалии вместо ожидаемого гласного $ä$ (< др.-латг. * e) и дифтонгов $äi$ (< др.-латг. * ei), ie (< др.-латг. * \bar{e}) наличествуют e, ei, ie , напр., *es'* 'я' (ср. лтш. диал. (латг.) *äs'* то же Наутрены, лтш. литер. *es* то же), *rèiz'e²* 'раз', (ср. лтш. диал. (латг.) *r'äiz'ä²* то же Наутрены, лтш. литер. *reīze* 'раз; очередь'), *v'ieļ* 'еще' (ср. лтш. диал. (латг.) *v'ieļ* то же Шкилбены, лтш. литер. *vēl* то же). Во всех говорах северной Латгалии вопреки сведениям некоторых курсовых и дипломных работ по диалектологии студентов Латвийского государственного университета краткий гласный e встречается во всех позициях, т. е. в абсолютном начале, в середине и абсолютном конце слова. Долгий гласный \bar{e} наличествует в названии реки прибалтийско-финского происхождения *Pē̄rdeja²* в северной Латгалии (ср. *Päärdu-jõgi* в Эстонии). В некоторых говорах северо-восточной Видземе также наличествуют гласные e (< др.-латг. * e), \bar{e} (< др.-латг. * \bar{e}) и дифтонг ei (< др.-латг. * \bar{i}), напр., *es* 'я' Галгауска, Яунгулбене (ср. лтш. литер. *es* то же), *turēt* 'держать' Яунгулбене (ср. лтш. литер. *turēt* то же), *tē̄irums²* 'пашня, поле' Леясциемс (ср. лтш. литер. *tīrums* то же).

⁴⁷² Endzelīns, 1979, 295–297; Vītole, 1931, 126; Zemzare, 1940, 90. О причинах ошибки подобного рода см. Щерба, 1974, 137; Трубецкой, 1960, 59.

Однако пока недостаточно собранных материалов для точного определения ареала гласных e , \bar{e} и дифтонга ei в говорах северо-восточной Видземе.

Гласные e , \bar{e} говоров северной Латгалии и северо-восточной Видземе по сравнению с гласными \ddot{a} , \bar{a} говоров центральной и юго-восточной Латгалии являются инновацией. Это подтверждается следующими фактами. Во-первых, окончание именительного падежа единственного числа $-ä$ (исторически суффикс $-i\ddot{a}$) имен существительных изменилось в окончание $-e$, напр., *gal'e* 'мясо' Шкилбены (ср. лтш. диал. (латг.) *gal'ä* то же Наутрены, лтш. литер. *gaļa* то же), *kùojē*² 'нога' Шкилбены (ср. лтш. диал. (латг.) *kùojä*² то же Виляны, лит. *kója* то же). Во-вторых, окончание родительного падежа единственного числа $-a$ имен существительных с основой на $-i\ddot{o}$ изменилось в окончание $-e$, напр., *c'el'e*, 'пути, дороги' Балтинава, *c'el'a* // *c'el'e* то же Шкилбены (ср. лтш. литер. *ceļa* то же, лит. *kēlio* то же). В-третьих, в говорах северной Латгалии и северо-восточной Видземе вместо ожидаемого краткого гласного e в абсолютном начале слова и за твердыми (депалатализованными) согласными часто наличествует краткий гласный a , напр., *ajit* 'идите!' Лиепна. Иногда в этих говорах в абсолютном начале слова вместо ожидаемого дифтонга ie ($< *ē$) наличествует долгий гласный \bar{a} , напр., *ādi* 'ешь!; кушай!' Tdz. 56838 (Лиепна). Все эти факты поддаются осмыслению лишь при условии признания в прошлом в говорах северной Латгалии и северо-восточной Видземе гласных \ddot{a} ($> a$), \bar{a} ($> \bar{a}$) – рефлексов древнелатгальских гласных $*e$, $*\bar{e}$ – и признания перегласовки $\ddot{a} > e$ и $\bar{a} > \bar{e}$. Рассмотренное выше, на первый взгляд странное и непонятное окончание $-e$ вместо закономерного окончания $-a$ является прямым следствием перегласовки $\ddot{a} > e$.

2.3. Качественные изменения гласных в безударных слогах

Правила перегласовок в латгальских говорах относятся как к подударным, так и безударным слогам. Однако в безударных слогах действуют и некоторые специфические правила, несвойственные подударным слогам. Так, краткий гласный второй части сложных слов или суффиксов ассимилируется гласному предыдущего слога, напр., *gārkoļys* 'сноповая солома' (им. пад. мн. ч.) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла ($< *gaṛkulas$), *kubūls* 'бадья, чан' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лит. *kūbilas* то же).

Дистрибуция гласных $o : a$ во многих латгальских (и селонских) говорах зависит от подударной или безударной позиции (см. карту № 9).

По аналогии с формами имен числительных *s'ep't'in'i* 'семь' и *d'ev'in'i* 'девять' в говорах северной Латгалии возникла и форма имени числительного *os't'in'i* 'восемь' в Лиепне и др. ($< *ostūn'i$). В говорах же юго-восточной Латгалии по аналогии с формами имен числительных *s'ep't'ēin'i* 'семь' и *d'ev'ēin'i* 'девять' возникла и форма имени числительного *ostōin'i* 'восемь' в Звиргздене, Нирзе, Пилде, Цибле и др. ($< *ostūn'i$).

2.4. Количественные изменения гласных

2.4.1. Сокращение долгих гласных в подударных слогах

В целях устранения избыточной долготы корневых слогов во многих латгальских говорах спонтанно сокращены долгие гласные перед тавтосиллабическими сонантами *r, l, m, n*, напр., *dāls*, род. пад. *dāla* 'сын' Преили (ср. лтш. литер. *dēls* то же), *lyls* 'большой' Балтинава FBR XI 128 (ср. лтш. литер. *liēls* то же), *v'iņ* 'только' Звиргздене FBR X 26, *v'in* // *v'iņ* то же Калупе FBR XVIII 34 (ср. лтш. литер. *viēn* то же).

Во многих говорах северо-восточной Видземе и некоторых говорах северной Латгалии долгий гласный *i* сокращен перед смычным согласным *k*, если за этим согласным следует еще один или два согласных, напр., *ikss* 'короткий' Вецгулбене FBR V 148, Яунрозе FBR VIII 34, *ikss* / *eïss* то же Стамериене FBR XIX 122 (ср. лтш. литер. *ïss* то же), *viksna* 'вяз' Вецгулбене FBR V 148, Лизумс RKr. XVII 94, Стамериене FBR XIX 122, Яунрозе FBR VIII 34 (ср. лтш. литер. *vīksna* то же).⁴⁷³

2.4.2. Сокращение долгих гласных в безударных слогах

В латгальских говорах нередко сокращаются долгие гласные корневых слогов в безударной позиции, напр., *podums* 'совет' Вецгулбене FBR V148, Вишки Ceļi IX 375, Стамериене FBR XIX 122, Яунрозе FBR VIII 34 (< **podūms*², ср. лтш. литер. *paduoms* 'совет'). В предлогах сокращению долгих гласных способствовала проклитическая позиция, напр., *ni* 'от; из; с', *p'i* 'у; около; при; к' Калупе FBR XVIII 34, Краслава FBR XII 30, Пилда FBR XIII 43, но в этих же говорах наличествуют подударные префиксы *nī*⁻², *p'i*⁻² с сохраненными долгими гласными.

Во многих латгальских говорах долгие гласные суффиксальных слогов сократились (но не последовательно) перед тавтосиллабическими сонантами *l, m, n*, напр., *ūzuls* 'дуб' Вецгулбене FBR V 148, Калупе FBR XVIII 34, Карсава FBR XII 51, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *uōzuols* то же, лит. *ąžuolas* то же), но *pārķ'ūn'c'* 'гром' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. др.-прус. *percunis* с *-kū-* то же, лит. *perkiūnas* то же).⁴⁷⁴

Иногда в латгальских говорах безударные гласные суффиксальных слогов сократились и без наличия тавтосиллабических сонантов, напр., *lakstigala* 'соловей' Вецгулбене FBR V 148, Стамериене FBR XIX 122, Яунрозе FBR VIII 35 (ср. лтш. литер. *lakstīgala* то же).

В латгальских говорах долгие гласные суффиксальных слогов часто сократились перед тавтосиллабическим неслоговым гласным *i*, напр., *orāis* 'пахарь' Яунрозе FBR VIII 34 (ср. лтш. литер. *arājs* то же), *kārs'ei* 'он (она)

⁴⁷³ R u d z ī t e, 1964, 286.

⁴⁷⁴ E n d z e l ī n s, 1943, 224.

согревает, они согревают' Наутрены (< *kařsēj̄ < kařsēja), mozgòì 'он (она) моет, они моют' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (< *mozgōj̄ < *mozgōja). Потом долгие гласные под давлением системы сократились и в других формах парадигм, напр., skùlâtajì² 'учителя' (им. пад. мн. ч.) Яунрозе FBR VIII 36, mozgoju 'мою' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла, kârs'eju 'согреваю' Наутрены.

Во многих говорах северной Латгалии и северо-восточной Видземе долгие гласные суффиксальных слогов сократились и перед гетеросиллабическим согласным *j* в формах простого прошедшего времени изъявительного наклонения, напр., tur'eju 'я держал, я держала' Шкилбены. Этому способствовало сокращение долгих гласных перед тавтосиллабическим неслоговым гласным *j̄* в причастиях прошедшего времени действительного залога, напр., tur'eis 'он держал' Шкилбены (< *turēj̄s < turējis).

В глубоких говорах южной и средней Латгалии долгий гласный сократился в суффиксах (с диахронической точки зрения!) перед тавтосиллабическим сонантом *-m* в дательном и инструментальном падежах множественного числа двуслоговых и многослоговых слов склоняемых частей речи, напр., rùkom² 'рукам, (с) руками' (имя существительное с основой на *-ā*) Звиргздене FBR X 26, Прейли FBR IV 98 (ср. лтш. литер. rùokām то же), sàul'ēm² 'солнцам, (с) солнцами' (имя существительное с основой на *-ē*) Варакляны FBR XI 105 (ср. лтш. литер. saülēm то же). Исключением из этого правила в части латгальских говоров являются местоименные прилагательные, сохранившие долгий гласный или дифтонг перед тавтосиллабическим сонантом *-m*, напр., t'èir'òm² (rùkòm²) 'чистым (рукам), (с) чистыми (руками)' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. tīrajām (rùokām) то же).

В глубоких говорах южной и частично центральной Латгалии суффиксальный долгий гласный (с диахронической точки зрения!) сократился перед тавтосиллабическим сонантом *-m* также в дательном и инструментальном падежах множественного числа однословных местоимений, напр., tom 'тем, (с) теми' (указательное местоимение женского рода) Краслава FBR XII 38, Прейли FBR VIII 16, Асуне, tòm² то же Андрупене, Дагда, Калупе, Капини, Озолайне, Ружина.⁴⁷⁵

Судя по данным материалов Атласа диалектов латышского языка и по диалектологическим курсовым и дипломным работам студентов Латвийского университета, в говорах северной Латгалии и северо-восточной Видземе долгие безударные гласные перед тавтосиллабическим сонантом *-m* в дательном и инструментальном падежах множественного числа не сократились⁴⁷⁶, хотя не исключена и возможность некоторых отклонений от этого правила, ср., напр., дательный падеж множественного числа godīm 'годам' с сокращенным гласным перед тавтосиллабическим сонантом *-m* (: лтш. литер. gadiēm то же) и инструментальный падеж множественного числа godīm '(с) годами' с долгим

⁴⁷⁵ R o s i n s, 1967, 150.

⁴⁷⁶ Р у д з и т е, 1980, карта № 4.

гласным перед тавтосиллабическим сонантом *-m* (: лтш. литер. *gadiēm* то же) в юнрозенском говоре (FBR VIII 35).

В латгальских говорах суффиксальный долгий гласный (с диахронической точки зрения!) сократился перед тавтосиллабическим сонантом *-m* также в глагольных формах: 1) в 1 лице множественного числа простого настоящего времени изъявительного наклонения глаголов с основами на *-ā*, напр., *losòm²* ‘собираем; читаем’ Калупе FBR XVIII 34 (ср. лтш. литер. *lasām* то же); 2) в 1 лице множественного числа простого прошедшего времени изъявительного наклонения глаголов с основами на *-ā*, напр., *molom* ‘мы мололи’ Преيلي FBR VIII 18 (ср. лтш. литер. *malām* то же); 3) в 1 лице множественного числа простого прошедшего времени изъявительного наклонения глаголов с основами на *-ē*, напр., *v'ėd'ėm²* ‘мы вели; мы везли’ Варакляны FBR XI 113 (ср. лит. *vėdėme* ‘мы вели’).

Сокращение долгих безударных гласных первоначально осуществилось только перед тавтосиллабическими сонантами *r*, *l*, *m*, *n* и глайдом *ĩ* для устранения избыточной долготы, а потом и в других формах парадигм перед гетеросиллабическими сонантами *r*, *l*, *m*, *n* и согласным *j*, а в глагольных формах и перед взрывным согласным *t*.⁴⁷⁷

2.4.3. Удлинение кратких гласных

Спонтанное удлинение подударных кратких гласных встречается во многих латгальских говорах, напр., *nàs's'* ‘нож’ (< *nàz's'*) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *nazis* то же).

В некоторых глубоких говорах западной Латгалии (в вараклянском подговоре, граничащем с галенским говором, и в галенском говоре) в связи с отпадением гласного следующего конечного слога удлиняется подударный краткий гласный *o*, напр., *dòr* ‘делаю’ (< *doru*, ср. лтш. литер. *daru* то же). Это правило не относится к гласному *o* в первичном сочетании с прерывисто интонированными тавтосиллабическими сонантами (см. FBR XI 100).

Гетеросиллабические звуко сочетания *ij*, *iv* в латгальских, селонских и некоторых среднелатышских говорах удлинлись, т. е. стали звуко сочетаниями *ĩj*, *ĩv*. Это удлинение по свидетельствам древнелатышских письменных памятников уже известно, начиная с XVI в. Удлинение кратких гласных *i*, *u* в гетеросиллабических звуко сочетаниях *ij*, *iv* осуществилось в латгальском и селонском до дифтонгизации восточнобалтийских долгих гласных **ĩ*, **ũ*, ибо как старые долгие гласные **ĩ*, **ũ*, так и новые долгие гласные **ĩ*, **ũ* (в гетеросиллабических звуко сочетаниях **ij*, **ij*) в латгальском и селонском претерпели одни и те же фонетические изменения. Новые долгие гласные **ĩ*, **ũ* в этих звуко сочетаниях были дифтонгизированы, в результате возникли звуко сочетания **eij*, **ouv*, **ėiv*, **euv*, **uiv*, **iuv*. В связи с экспираторным типом

⁴⁷⁷ См. также E n d z e l ĩ n s, 1951, 70; R u d z ĩ t e, 1964, 287.

слога в латгальских (и многих селонских) говорах глайды *i*, *u* в этих звукосочетаниях исчезли и возникли новые звукосочетания *ej*, *ov*, *əv*, *ev*, *yv*, *iv*, напр., *b'eja* 'он был, она была, они были' Звиргздене FBR X 23, Карсава FBR XII 49, Пилда FBR XIII 40, *beja* то же Яунрозе FBR VIII 27 (ср. лтш. литер. *bija* то же), *šova* 'он шил, она шила, они шили' Стамериене FBR XIX 119, *šava* то же Варкава, *šuva* то же Балтинава FBR XI 126, Вишки Ceļi IX 373, Карсава FBR XII 50 (ср. лтш. литер. *šuva* то же).⁴⁷⁸

Наличие подударного звукосочетания *ij* в некоторых говорах северной Латгалии, возможно, является результатом ретроградного развития под влиянием среднелатышского диалекта, напр., *b'ijâid'èŋ* 'он был, она была, они были' Виляка (ср. лтш. литер. *bija* то же).

Удлинение гласных *i*, *u* в звукосочетаниях *ij*, *uv* латгальских говоров северо-восточной Видземе зависело от подударности позиции, ибо в суффиксах такое удлинение не осуществилось, напр., *Vùocija*² 'Германия' Стамериене FBR XIX 118 (ср. лтш. литер. *Vācija* то же).⁴⁷⁹

В старых дифтонгических сочетаниях **er*, **or* с плавной и нисходящей интонациями в древнелатгальском, древнеселонском и древнекуронском племенных языках первый компонент удлинился.

Удлинение первого компонента дифтонгических сочетаний **er*, **or* осуществилось до вторичной перегласовки древнелатгальского долгого гласного **ē* и дифтонгизации древнелатгальского долгого гласного **ō*, ибо как старые долгие **ē*, **ō*, так и новые долгие гласные **ē̄*, **ō̄* (в дифтонгических звукосочетаниях) в латгальском претерпели одни и те же фонетические изменения. В латгальских говорах дифтонгические сочетания **ēr*, **ōr* дали рефлексy *ā̇r²*, *ē̇r²*, *ier²*, *ōr²*, *ūr²*, напр., *b'ā̇r't²* 'сыпать' Виляны, *b'ē̇r't²* то же Варакляны⁴⁸⁰, *b'ier²* то же Шкилбены (ср. лит. *beĩti* то же, лтш. литер. *bērt* то же), *vōrnā²* 'ворона' Ливаны, *vūornā²* то же Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лит. *vārna* то же, лтш. литер. *vārna* то же).

Первый компонент дифтонгических сочетаний *ir²* (< *ir*, *iř*) и *ur²* (< *ur*, *uř*) в латгальских говорах удлинился, а потом в части говоров и дифтонгизировался. В некоторых говорах северо-восточной Видземе и северной Латгалии дифтонгические сочетания *ir²*, *ur²*, *ūr²*, вероятнее всего, являются результатом ретроградного развития дифтонгических сочетаний *ier²*, *ūr²* / *ūr²* под влиянием среднелатышского диалекта и латышского литературного языка. Об этом свидетельствуют некоторые данные топонимии. Так в современном гауйиенском говоре наличествуют дифтонгические сочетания *ir²*, *ur²*, но в начале 20-ых годов нашего века в ойконимах бывшей Гауйиенской волости еще засвидетельствовано

⁴⁷⁸ См. также E n d z e l ī n s, 1951, 146–147.

⁴⁷⁹ E n d z e l ī n s, 1951, 147.

⁴⁸⁰ В некоторых глубоких говорах западной Латгалии долгий открытый гласный *ē̄*, как было доказано выше, появился в результате перегласовки *ā̄* > *ē̄*.



Карта № 21. Рефлексы дифтонгических сочетаний *ir*, *iŗ* в латгальских говорах: 1 – *ir*²; 2 – *iŗ*²; 3 – *ier*²; 4 – раньше наличествовало сочетание *ier*²; 5 – *ŗr*².



Карта № 22. Рефлексы дифтонгических сочетаний $\dot{u}r$, $u\ddot{r}$ в латгальских говорах: 1 – $\dot{u}r^2$; 2 – $\dot{u}:r^2$; 3 – $\ddot{u}r^2$; 4 – $\dot{u}or^2$.

дифтонгическое сочетание ier^2 , напр., $bïerni^2$, $vïerni^2$.⁴⁸¹

На современном этапе развития в латгальских говорах наличествуют следующие рефлексы дифтонгических звуко сочетаний ir^2 , ur^2 : 1) $ir^2 > \dot{ir}^2$, $ier^2 (> \dot{ir}^2)$, $\dot{e}r^2$, напр., $c'ir's't^2$ 'рубить' Ливаны, $cïerst^2$ то же, $cïrst^2$ Балви, Вискна, Ругаи, $c'êr's't^2$ то же Аташиене, Ливаны (ср. лтш. литер. $cïrst$ 'рубить', лит. $kïrsti$ то же) (ареал этого фонетического явления в латгальских говорах см. на карте № 21); 2) $ur^2 > \dot{ur}^2$, $ùor^2 (> \dot{u}:r^2, \dot{ur}^2)$, напр. $dùrti^2$ 'колоть' Звиргздене FBR X 24, Цибла FBR VI 32, $dùort^2$ то же Вецгулбене FBR V 144, Яунрозе FBR VIII 27, $dùrt^2$ то же Балви, Вискна, Ругаи (ср. лтш. литер. $duřt$ 'колоть', лит. $dùrti$ то же) (ареал этого фонетического явления в латгальских говорах см. на карте № 22).

Так как современное название одного населенного пункта Латгалии $N'ierza^2$ в одном документе 1599 года еще зафиксировано в форме $Nirza$ (FBR VII 102), то надо полагать, что удлинение и дифтонгизация первого компонента дифтонгических сочетаний ir^2 , ur^2 осуществились после XVI в. Это подтверждается и следующим фактом: долгие гласные $*\bar{i}$, $*\bar{u}$ в рассматриваемых дифтонгических сочетаниях дали другие рефлексы нежели восточнобалтийские $*\bar{i}$, $*\bar{u}$ и древнелатгальские $*\bar{i}$ ($< *in$), $*\bar{u}$ ($< *un$) и долгие гласные $*\bar{i}$, $*\bar{u}$ в гетеросиллабических звуко сочетаниях $*ij$ ($< ij$), $*i\bar{v}$ ($< uv$), которые дифтонгизировались в промежутке времени между 1478 и 1519 годами.⁴⁸²

В латгальских говорах, за исключением некоторых говоров западной Латгалии, удлинены все гласные перед прерывисто интонированными тавтосиллабическими сонантами r, l, m, n , напр., $\check{c}art'$ 'ловить, хватать' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. $\check{k}ert$ то же), $g\hat{o}lva$ 'голова' Скайста FBR XV 36 (ср. лтш. литер., $g\hat{a}lva$ то же), $\check{j}imt$ 'брать, взять' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. ср.-лтш. $\check{j}emt$ то же), $m\hat{a}n$ 'мне' (дат. пад.) Вецлайцене, Зиимерис, Карва, Яунлайцене, Яунрозе FBR VIII 15, Аулея FBR XII 38, Преиля FBR VIII 15, Скайста FBR XV 39, Дагда, Краслава, $m\hat{a}$ 'мне' ($< m\hat{a}n$) Калупе FBR XVIII 43, Скайста FBR XV 39⁴⁸³, $pog\hat{u}lms$ 'двор (дома)' Виляка (ср. лтш. литер. $pagalms$ то же), $s\hat{a}rkt'$ 'краснеть' Наутрены (ср. лтш. литер. $s\hat{a}rkt$ то же).

Удлинение гласных перед прерывисто интонированными тавтосиллабическими сонантами r, l, m, n осуществилось после дифтонгизации древнелатгальских долгих гласных $*\bar{i}$, $*\bar{u}$, ибо новые долгие гласные \bar{i} , \bar{u} не дифтонгизированы. Новый долгий гласный \bar{o} , как правило, также не дифтонгизирован. Однако один пример дифтонгизации этого гласного наличествует, а именно $otk\hat{u}on$ 'опять' ($< *otk\hat{o}n < *otk\hat{o}n$) во многих глубоких говорах восточной Латгалии. Новый долгий гласный $*\bar{e}$ испытал те же фонетические изменения, что и древнелатгальский долгий гласный $*\bar{e}$, напр., $s'p'ert'$ 'шагать; лягать, брыкать' Ликсна (ср. лтш. литер. $speřt$ 'лягать, брыкать'). Это свидетельствует, что удлинение гласных перед прерывисто

⁴⁸¹ Endzelīns, 1981, 81.

⁴⁸² См. также Endzelīns, 1951, 141.

⁴⁸³ См. также Endzelīns, 1951, 508.

интонированными тавтосиллабическими сонантами *r, l, m, n* осуществилось еще до завершения процесса дифтонгизации древне-латгальского долгого гласного **ō*, во время дифтонгизации древнелатгальского долгого гласного **ē*.

2.5. Синкопа

В латгальских говорах гласные безударных слогов, за исключением гласных конечных слогов, редко исчезают. Спорадически выпадают корневые безударные гласные в этих говорах, напр., *nas'cū̃t'* 'не сказать' (< *nasacū̃t*), *pas'cū̃t'* 'сказать' (< *pasacū̃t*) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.

В некоторых говорах северо-восточной Видземе спорадически выпадает гласный *a* в возвратной морфеме *-sa-*, *-za-*, напр., *acpòustîs²* 'отдохнуть' (< *atsapòustîs²*), *nazgribîs* 'не хочется' (< *nazagribîs*) Стамериене FBR XIX 123.

Часто выпадает гласный *u* за согласным *j* в суффиксе причастий женского рода прошедшего времени действительного залога, напр., *stàigùojisā²* '(она) ходила' (< *stàigùojusā²*) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла, *gùojse²* '(она) шла' (< *gùojuse²*) Вецгулбене FBR V 149, *bejse* '(она) была' (< *bejuse*) Леясциемс FBR IV 50.

Спорадически выпадает гласный *a* за согласным *j* в суффиксе причастий настоящего времени страдательного залога, напр., *gùdàim'is²* 'уважаемый; праздничный' (< *gùdojam'is²*) Звиргздене FBR X 28.

2.6. Эпентеза гласных

Если при выпадении кратких гласных конечных слогов образовались трудно произносимые скопления согласных, то в латгальском племенном языке перед окончанием *-s* был вставлен гласный *y*, сохранившийся в большинстве латгальских говоров до наших дней, напр., *koktys* 'шея' Балтинава FBR XI 125, Звиргздене FBR X 26, Скайста FBR XV 36, Цибла FBR VI 35 (ср. лит. *kāklas* то же), *styprys* 'сильный' Звиргздене FBR X 26, Карсава FBR XII 51, Ливаны FBR XX 138 (ср. лит. *stiprūs* то же), *būškys* '(он) будет' (3 л. простого будущего времени пересказочного наклонения, по происхождению бывшая форма причастия мужского рода будущего времени действительного залога) Аглона, Айзкалне (ср. лтш. диал. (селон.) *būšks* то же Дзелзава BB XVI 337, *būškus* то же Сеце Mag. XIV(1) 166). После гипотетической ретроградной перегласовки *y > i*, осуществившейся в западной части латгальско-селонских говоров и в некоторых говорах северной Латгалии, в части латгальских говоров возникли формы с эпентетическим гласным *i* вместо *y* перед окончанием *-s*, напр., *krāslis* 'стул' Яунрозе FBR VIII 36 (ср. лит. *krėslas* то же).

2.7. Стяжение гласных

Стяжение смежных слоговых гласных и дифтонгов в латгальских и

селонских говорах в большей мере распространено, чем в среднелатышском и ливонском диалектах. В латгальских говорах можно выделить следующие случаи стяжения гласных: 1) $a + a > \bar{a}$, напр., *nàtrās't'* 'не найти, не находить' (< *naastrast*) Краслава FBR XII 31, *tān* 'теперь, сейчас' (< **taan* < **tagan*) Вишки Ceļi IX 376, Краслава FBR XII 52; 2) $a + \bar{a} > \bar{a}$, напр., *p'āglā* 'можжевельник, можжевельниковый куст' (< **paāgl'ä* < *paegle*) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла; 3) $a + \bar{a} > \bar{a}$, напр., *pās't'* 'поесть, покушать' (< *paās't'* < **pāēs't'*) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла; 4) $a + ai > \bar{a}i$, напр., *nāizm'iers't'²* 'не забыть, не забывать' (< *naāizm'iers't'²*) Краслава FBR XII 31; 5) $a + ai > \bar{a}i$, напр., *nāut'* 'не обуть, не обувать' (< *naūt'²*) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла; 6) $a + io > io$, напр., *sūovu* 'я обул, я обула' (< *saiovu²*) Варакляны FBR XI 105; 7) $io + a > io$, напр., *jūorāun²* 'надо обуть, надо обувать' (< *jūorāun²*) Краслава FBR XII 31.

Кроме того можно отметить следующие специфические случаи стяжения смежных слоговых гласных в латгальских говорах северо-восточной Видземе: 1) $\bar{e} + a > \bar{a}$, напр., *nesā* 'носильщица' (< **nesēa²* < **nesēja²*) Стамериене FBR XIX 123; 2) $\bar{a} + a > \bar{a}$, напр., *strūodātā²* 'работающая; трудящаяся' (< **strūodātāa²* < **strūodātāja²*) Стамериене FBR XIX 117.

2.8. Вокализм конечных слогов

2.8.1. Редукция конечных слогов

Редукция конечных слогов в латгальском, селонском, земгальском и куронском племенных языках проявилась двояко: 1) первоначальные краткие гласные в двуслоговых и многослоговых словах исчезли за исключением гласного *и* и иногда гласного *i*, 2) первоначальные долгие гласные и дифтонги в двуслоговых и многослоговых словах изменились в краткие гласные. Эти два фонетических процесса были одновременными. Первые исчезли краткие гласные, а гораздо позже сократились долгие гласные и дифтонги. Первый фонетический процесс осуществился до XVI в., судя по записям топонимов Латвии в первых письменных памятниках, даже до XIII в., второй же процесс осуществился после первого.⁴⁸⁴ Причиной такой редукции конечных слогов, на наш взгляд, могла быть оттяжка ударения на первый слог слова, возникшая под влиянием прибалтийско-финского языкового субстрата.⁴⁸⁵

В латгальском и селонском идиомах, по сравнению с земгальским и куронским идиомами, процесс редукции конечных слогов проявился в гораздо большей мере. Так в латгальских говорах исчезли все первоначальные краткие гласные конечных слогов в двуслоговых и многослоговых словах, за исключением гласного *i* в большинстве глубоких говоров Латгалии в окончании 2 лица единственного числа простого настоящего времени изъявительного наклонения глаголов с основой на *-i* (напр., *tur'i* 'держишь' Макашены,

⁴⁸⁴ Endzelīns, 1951, 77–85.

⁴⁸⁵ Брейдак, 1977е, 30.

Наутрены : лит. *turì* 'имеешь; держишь')⁴⁸⁶, и частично исчезли даже вновь образовавшиеся краткие гласные конечных слогов в двуслоговых и многослоговых словах.

Вторично образовавшийся краткий гласный *i* конечных слогов в двуслоговых и многослоговых словах исчез перед согласным *-s* во всех латгальских говорах в следующих случаях: 1) в именительном падеже единственного числа имен существительных с основой на *-(i)jo-*, если в результате выпадения гласного *i* не возникло трудно произносимое скопление согласных, напр., *brùoļs*² 'брат' Звиргдене FBR X 25, Калупе FBR XVIII 35, Краслава FBR XII 32 (ср. лит. *brólis* то же, лтш. литер. *brālis* то же), но *c'epļis*' 'печь' Варакляны FBR XI 104; 2) в именительном падеже единственного числа причастия мужского рода прошедшего времени действительного залога, напр., *n'es's'* '(он) нес' Варакляны FBR XI 104 (ср. лтш. литер. *nesis* то же, лит. *nėšęs* то же). Во многих латгальских говорах вторично возникший краткий гласный *i* открытых слогов в абсолютном конце двуслогового или многослогового слова исчез: 1) во 2 лице единственного числа простого настоящего времени изъявительного наклонения и во 2 лице единственного числа повелительного наклонения глаголов с основами на *-sto*, напр., *m'iers't*² 'умираешь' Звиргдене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *miřsti* то же); 2) во 2 лице единственного числа простого настоящего времени изъявительного наклонения и во 2 лице единственного числа повелительного наклонения глаголов с основами на *-o* и инфиксом *n*, корни которых оканчиваются на согласные *t, d, p, b*, напр., *j'jut*² 'чувствуешь' Виляны, Сакстагалс (ср. лтш. литер. *jùti* то же, лит. *juntì* то же).

В латгальских говорах, как уже было отмечено выше, первичный краткий гласный *u* конечных слогов в двуслоговых словах не сохранился. Вторично образовавшийся гласный *u* конечных слогов в двуслоговых и многослоговых словах также частично исчез перед согласным *-s* в следующих случаях: 1) во многих латгальских говорах в родительном падеже единственного числа имен существительных с основой на *-u-*, напр., *oļs* 'пиво, пива' (им. пад. и род. пад. ед. ч.) Вецгулбене FBR V 149, Вишки Ceļi IX 375, Калупе FBR XVIII 35, Леясциемс FBR IV 50, Прейли FBR IV 98, VIII 14, Стамериене FBR XIX 123, Цибла FBR VI 38, Яунрозе FBR VIII 35 (ср. лтш. литер. *alus* 'пиво, пива', лит. им. пад. ед. ч. *alūs* 'пиво', род. пад. ед. ч. *alaūs* 'пива'); 2) в части глубоких говоров южной и западной Латгалии в винительном падеже множественного числа имен существительных с основами на *-o-*, *-jo-*, *-(i)jo-*, напр., *bārnc*² 'детей' Вишки Ceļi IX 375, Прейли FBR IV 98 (ср. лтш. диал. (латг.) *bārnus*² то же Звиргдене, Нирза, Пилда, Цибла), *c'uoļš*² 'цыплят' Калупе FBR XVIII 35 (ср. лтш. диал. (латг.) *c'uoļus*² то же Макашены, Наутрены)⁴⁸⁷; 3) почти во всех латгальских

⁴⁸⁶ E n d z e l ĩ n s, 1951, 707.

⁴⁸⁷ Если в результате выпадения гласного и перед согласным *-s* в винительном падеже множественного числа образовалось трудно произносимое скопление согласных, то вместо гласного *u* был вставлен гласный *u* или *i*, напр., *putnys* 'птиц', *zagļis*' 'воров' Калупе.

говорах за исключением некоторых говоров северо-восточной Видземе в форме 3 лица мужского рода простого настоящего времени пересказочного наклонения с исходом на *-us* (< *-*ons*, традиционно *-*ons* < *-*ans*), с диахронической точки зрения в именительном падеже единственного числа причастий мужского рода настоящего времени действительного залога, напр., *ass* '(он) есть' Берзпилс, Варакляны, Виляны (ср. ср.-лтш. *esus* то же, лит. *ėsąs* то же); 4) во многих латгальских говорах в форме 3 лица мужского рода простого будущего времени пересказочного наклонения с исходом на *-us* (< *-*ons*, традиционно *-*ons* < *-*ans*), с диахронической точки зрения в именительном падеже единственного числа причастий мужского рода будущего времени действительного залога, где потом для устранения трудно произносимого скопления согласных перед конечным согласным был вставлен гласный *u*, напр., *dūškys* '(он) даст' Вишки Сеļī IX 388, Ливаны FBR XX 145 (ср. лтш. диал. (селон.) *būšks* '(он) будет' Дзелзава ВВ XVI 337 и *būškus* то же Сеце Маг. XIV(1) 166).

Кроме перечисленных выше случаев исчезновения вторично возникших кратких гласных *i*, *u* конечных слогов латгальских говоров в галенском и преильском говорах и вараклянском подговоре, граничащем с галенским говором, эти гласные исчезли и в других случаях.

Краткий гласный *i* в открытом конечном слоге исчез: 1) в именительном падеже множественного числа всех склоняемых частей речи, напр., *kùk²* 'деревья' (< *kùk'i²*) Варакляны FBR XI 100; 2) в винительном падеже единственного числа всех склоняемых частей речи, напр., *ac'* 'глаз' (< *ac'i*) Галены, Преи́ли; 3) во 2 лице единственного числа простого настоящего времени, простого прошедшего времени и простого будущего времени изъявительного наклонения и во 2 лице единственного числа повелительного наклонения, напр., *los'* 'собираешь; читаешь' (< *los'i*) Галены, Преи́ли, *àu* '(ты) обувал, обувала' (< *av'i*) Преи́ли, *skr'is²* (< *skr'is'i²*) '(ты) будешь бежать' Преи́ли, *kàis²* 'сыпь!' (< *kàis'i²*) Галены, Преи́ли.

Краткий гласный *u* в открытом конечном слоге исчез: 1) в винительном падеже единственного числа всех склоняемых частей речи, напр., *kùk²* 'дерево' (< *kùku²*) Галены, Преи́ли; 2) в инструментальном падеже единственного числа всех склоняемых частей речи, напр., *ar rùk²* 'рукой' (< *ar rùku²*) Галены, Преи́ли; 3) в родительном падеже множественного числа всех склоняемых частей речи, напр., *nakš* 'ночей' (< *nakšu*) Преи́ли FBR VIII 14; 4) в 1 лице простого настоящего, простого прошедшего и простого будущего времен изъявительного наклонения всех спряжений глаголов, напр., *nas* 'несу' (< *nasu*), *n'eš* '(я) нес, несла' (< *n'ešu*), *n'ešš* 'буду нести' (< *n'eššu*) Варакляны, Галены, Преи́ли.⁴⁸⁸

В вараклянском подговоре, граничащем с галенским говором, кроме того исчез вторично образовавшийся краткий гласный *a* в открытом конечном слоге именительного падежа единственного числа имен существительных с основой на *-ā*, напр., *molĥ* 'дрова' (< *molĥa*) Варакляны FBR XI 100.

⁴⁸⁸ См. также E n d z e l ĩ n s, 1951, 87–89, 937–938; R u d z ĩ t e, 1964, 293–294.

2.8.2. Возникновение именных окончаний *-ys, -is*

В среднелатышском диалекте, в селонских говорах и в латгальских говорах северо-восточной Видземе и северной Латгалии наличествуют окончания *-as* родительного падежа единственного числа и именительного и винительного падежей множественного числа всех склоняемых частей речи с основами на *-ā, -īā* и окончания *-es* (*-es, -as* в части селонских говоров и латгальских говоров северо-восточной Видземе; *-es'* в говорах северной Латгалии) родительного падежа единственного числа и именительного и винительного падежей множественного числа имен существительных и прилагательных с основами на *-ē*. Согласно изложенному выше закону редукции конечных слогов эти окончания являются сокращением восточнобалтийских (< общебалтийских) окончаний **-ās* (по традиционной гипотезе развития балтийского вокализма, **-ās*), **-ēs*.⁴⁸⁹

В говорах южной и центральной Латгалии вместо ожидаемого окончания *-es'* родительного падежа единственного числа и именительного и винительного падежей множественного числа имен существительных с основами на *-ē* и прилагательных с основами на *-inē* наличествует окончание *-is'*, а вместо окончания *-as* родительного падежа единственного числа и именительного и винительного падежей множественного числа всех склоняемых частей речи с основами на *-ā* наличествует окончание *-ys* (*-is* вместо *-ys* за смягченными согласными, а также часто за согласным *j* и иногда за согласными *k, g*), напр., *sàul'is*² 'солнца' Скайста FBR XV 38 (ср. лтш. литер. *saūles* то же), *rùkys*² 'руки' Звиргздене FBR X 29, Калупе FBR XVIII 40, *rùk'is*² то же Нирза (ср. лтш. литер. *rùokas* то же), *kùojys*² 'ноги' Баркава, *kùojis*² то же Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *kājas* то же).

В балтинавском говоре, который является переходным между говорами центральной и северной Латгалии, параллельно наличествуют окончания *-as* и *-ys, -es'* и *-is'*. В материалах народных песен из южной и центральной Латгалии наряду с новыми окончаниями *-ys, -is'* засвидетельствованы и старые окончания *-as, -es'*.⁴⁹⁰

А. Абеле считала, что окончания *-ys, -is'* в глубоких говорах южной и центральной Латгалии возникли фонетическим путем. По ее мнению, согласно правилам палатализации в окончании *-as* согласный *s* остался твердым, в окончании же *-es* согласный *s* стал смягченным. В тех говорах, в которых наличествуют два согласных – твердый *s* и смягченный *s'*, их артикуляция удалась от нейтрального положения согласного *s*, характерного для среднелатышского диалекта. Первый согласный (*s*) звучит более глухо, чем *s* в

⁴⁸⁹ Более подробно об этих балтийских окончаниях см. Endzelīns, 1948, 123, 125, 128, 129; 1951, 414, 417, 419, 421, 422, 424; Otrębski, 1956, 25, 26, 35; Mažulis, 1970, 309, 311, 312.

⁴⁹⁰ По мнению А. Десницкой, наддиалектные формы в языке народных песен могут быть унаследованы из кодифицированного племенного языка. См. Десницкая, 1970, 34–42; 1972, 186–188.

среднелатышском диалекте. При произношении этого согласного середина языка оттянута больше назад, т. е. язык приближается к положению гласного *u*. При произношении второго согласного (*s'*) передняя часть языка приближается к положению гласного *i*. Притом в безударных слогах артикуляция гласных уже сама по себе более неопределенна, чем в подударных слогах, поэтому гласные легко могут приспособиться к произношению тавтосиллабических согласных *s* и *s'*. С одной стороны, перед тавтосиллабическим твердым согласным *s* язык уже при произношении гласного поднимается выше, и поэтому окончание *-as* изменилось в *-us*. С другой стороны, приспособляясь к тавтосиллабическому смягченному согласному *s'*, окончание *-es'* изменилось в *-is'*.⁴⁹¹

2.8.3. Расширение гласных в открытых конечных слогах

Уже в восточнобалтийских племенных языках в какой-то мере проявлялось действие закона расширения гласных открытых конечных слогов, ибо в литовском и латышском языках окончание *-a* именительного падежа единственного числа всех склоняемых частей речи с основами на \bar{a} , возможно, является рефлексом восточнобалтийского (< общебалтийского) суффикса $*-\bar{a}$ (или $*-\bar{a}$).⁴⁹²

В латгальских и селонских говорах краткие гласные (бывшие долгие гласные и дифтонги) открытых конечных слогов произносятся с более низким подъемом языка, т. е. более открыто, чем в среднелатышском диалекте. Вследствие действия закона расширения кратких гласных открытых конечных слогов вместо краткого гласного *-e* в латгальских говорах, за исключением части говоров северо-восточной Видземе, наличествуют гласные *-e*, *-ė*, *-ä*, *-a*, напр., *prid'ė*² 'сосна' Виляка, Шкилбены, *pr'id'ė*², то же Вараклианы, Ливаны, *pryd'ä*² то же Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *priēde* то же), *upa* 'река' Вецлайцене, Зиимерис, Карва, Яунлайцене, Яунрозе FBR VIII 43 (ср. лтш. литер. *upe* то же, лит. *upė* то же). В некоторых говорах северной Латгалии гласный *-i* изменился в *-e*, а гласный *-u* в *-o*, напр., *c'epo* 'я пек, пекла' Балтинава (ср. лтш. лит. *cepi* то же), *c'ep'e* 'ты пек, пекла' Балтинава (ср. лтш. литер. *cepi* то же).⁴⁹³

Тенденция расширения гласных открытых конечных слогов в латгальских и селонских говорах распространилась и на долгие гласные, напр., *pučē* // *pučā* 'в цветке' Преиля FBR VIII 14 (ср. ср.-лтш. *puķē* то же), *gôlvâ* 'в голове' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лит. *galvojė* то же, лтш.-диал. (селон.) *go'lvó* то же Ляудона, Сайкава).

⁴⁹¹ Ā b e l e, 1935d, 56–57.

⁴⁹² См. также E n d z e l i ņ s, 1980, 133.

⁴⁹³ R u d z i t e, 1964, 291

3. Консонантизм⁴⁹⁴

3.1. Ассибиляция индоевропейских палатализованных смычных согласных **k̄*, **ḡ*, **gh̄*

Согласно традиционной точке зрения индоевропейские палатализованные смычные согласные **k̄*, **ḡ*, **gh̄*⁴⁹⁵ в общебалтийском развились в шипящие согласные *š*, *ž*, которые в литовском языке сохранились, в латгальском же, селонском, земгальском, куронском и древнепрусском (в том числе ятвяжском и западноголядском) языках изменились в свистящие согласные *s*, *z*.⁴⁹⁶

По мнению Я. Отрембского, индоевропейские палатализованные смычные согласные **k̄*, **ḡ*, **gh̄* в общебалтийском изменились в мягкие шипящие *š'*, *ž'*. Впоследствии в балтийских языках эти согласные отвердели. В литовском языке отвердевшие шипящие сохранились, в латышском же и древнепрусском языках изменились в свистящие *s*, *z*. Польский лингвист считает весьма вероятной гипотезу, что и в общеславянском индоевропейские палатализованные смычные согласные **k̄*, **ḡ*, **gh̄* первоначально изменились в мягкие шипящие **š'*, **ž'*, впоследствии развившиеся в свистящие *s*, *z*.⁴⁹⁷

Т. Гамкрелидзе и В. Иванов на основе данных других индоевропейских языков (индо-иранских и армянского) считают, что индоевропейские палатализованные смычные в балтийских и славянских языках первоначально изменились в аффрикаты и лишь потом аффрикаты перешли в шипящие *š*, *ž* (ср. их отражение в литовском языке) и далее в свистящие *s*, *z* (ср. их отражение в других балтийских языках и в славянских языках).⁴⁹⁸

Я. Эндзелин относительно истории индоевропейских палатализованных смычных согласных **k̄*, **ḡ*, **gh̄* в балтийских языках писал лишь о том, что литовские шипящие *š*, *ž* (< и.-е. **k̄*, **ḡ*, **gh̄*) соответствуют латышским, древнепрусским и славянским свистящим *s*, *z*, но о качестве этих согласных в общебалтийском он не писал.⁴⁹⁹

Традиционная гипотеза о развитии индоевропейских палатализованных смычных **k̄*, **ḡ*, **gh̄* в общебалтийском и отдельных балтийских языках нам

⁴⁹⁴ Эволюция балтийского консонантизма в латгальском идиоме нами рассматривается в предполагаемой хронологической последовательности.

⁴⁹⁵ Вопрос о генезисе индоевропейских придыхательных согласных продолжает оставаться дискуссионным. Так как эта проблема выходит за рамки сравнительной фонетики балтийских языков и исторической фонетики отдельных балтийских языков, то мы ее в настоящей работе не касаемся.

⁴⁹⁶ В ĩ ġ a, 1959, 18, 21, 108, 651–652; 1961, 99, 100, 235–237, 244–245, 248–249, 266, 278–280, 734, 746, 748; Г о п о р о в, Т р у б а ч е в, 1962, 238; P r i n z, 1970, 389, 396; Z i n k e v i ċ i u s, 1980, 130.

⁴⁹⁷ О т р е м б с к и й, 1954: 34–35.

⁴⁹⁸ Г а м к р е л и д з е, И в а н о в, 1984, 106–107.

⁴⁹⁹ E n d z e l ĩ n s, 1943, 36; 1945, 55; 1948, 33–34; 1951, 6–7, 159–160.

кажется упрощением действительной истории обсуждаемых согласных. Если индоевропейские палатализованные смычные $*\bar{k}$, $*\bar{g}$, $*\bar{g}h$ в общевалтийском развились бы в шипящие $*\check{s}$, $*\check{z}$ или $*\check{s}'$, $*\check{z}'$, то остается неясным вопрос, как могли знать предки древних латгалов, селонгов, земгалов, куронов и пруссов, которые шипящие $*\check{s}$, $*\check{z}$ (или $*\check{s}'$, $*\check{z}'$) являются рефлексами индоевропейских палатализованных смычных $*\bar{k}$, $*\bar{g}$, $*\bar{g}h$ и которые шипящие \check{s} , \check{z} (или $*\check{s}'$, $*\check{z}'$) – рефлексами общевалтийских звуко сочетаний $*sj$, $*zj$ и как они могли только те шипящие $*\check{s}$, $*\check{z}$ (или $*\check{s}'$, $*\check{z}'$), которые являются рефлексами индоевропейских смычных $*\bar{k}$, $*\bar{g}$, $*\bar{g}h$, изменить в свистящие s , z , ибо рефлексы индоевропейских смычных $*\bar{k}$, $*\bar{g}$, $*\bar{g}h$, с одной стороны, и рефлексы общевалтийских звуко сочетаний $*sj$, $*zj$, с другой стороны, в латгальском, селонском, земгальском, куронском и древнепрусском языках строго разграничены, напр., лтш. диал. (латг.) *s'iřc'* 'сердце' (ср. лит. *širdis* то же), лтш. диал. (латг.) *šūt*² 'шить' (< $*\check{s}ūt$ < $sjūt$, ср. лит. *siūti* то же). Поэтому мы отстаиваем в последние десятилетия неоднократно выдвинутое мнение, что индоевропейские палатализованные смычные $*\bar{k}$, $*\bar{g}$, $*\bar{g}h$ в общевалтийском развились в палатализованные свистящие $*s'$, $*z'$, которые в одних идиомах развились в шипящие \check{s} , \check{z} , в других же – в свистящие s , z .⁵⁰⁰

На наш взгляд, в пользу общевалтийских $*s'$, $*z'$ свидетельствуют следующие факты: 1) в балтизмах прибалтийско-финских языков наряду с фрикативным h (< прибалт.-фин. $*\check{s}$ < сев.-балт. $*\check{s}$, $*\check{z}$) наличествует и s (< прибалт.-фин. $*s$ < сев.-балт. $*s$, $*z$, напр., фин. *halko* 'полено', эст. *halg* то же и фин. *salko* 'шест, жердь' (ср. лит. *žalgà* 'жердь, шест')⁵⁰¹; 2) восточнославянские и польские топонимы балтийского происхождения, в которых наряду с шипящими $ш$ (sz), $ж$ ($ž$), соответствующими литовскими шипящими \check{s} , \check{z} (< и.-е. $*\bar{k}$, $*\bar{g}$, $*\bar{g}h$), наличествуют и свистящие $с$ (s), $з$ (z), соответствующие латышским и древнепрусским свистящим s , z .⁵⁰²

Ассибиляция индоевропейских палатализованных смычных $*\bar{k}$, $*\bar{g}$, $*\bar{g}h$ в общевалтийском осуществилась до начала балтийских и прибалтийско-финских языковых контактов, т. е. уже до конца III тысячелетия до нашей эры⁵⁰³, ибо в балтизмах прибалтийско-финских языков наличествуют лишь рефлексы севернобалтийских шипящих $*\check{s}$, $*\check{z}$ и свистящих $*s$, $*z$ (< и.-е. $*\bar{k}$, $*\bar{g}$, $*\bar{g}h$).⁵⁰⁴

⁵⁰⁰ Каралюнас, 1964, 10; Брейдак, 1980а, 77–78; Мажиулис, 1981, 8, 10, 11. См. также Георгиев, 1958, 21.

⁵⁰¹ Брейдак, 1980а, 77–78.

⁵⁰² См. Grīnz, 1970, 372–397, где приведено много топонимов балтийского происхождения с шипящим $ж$ ($ž$) и свистящим $с$ (s).

⁵⁰³ Моора, 1952, 43–45; Моора, 1956, 71–72; Лаанест, 1975, 7–8, 116–118; Деņисова, Muguŗēviŗs, Rudzīte, 1981, 142; Валонен, 1982, 60; Карпелан, 1982, 38–39; Мейнандер, 1982, 11, 25.

⁵⁰⁴ Каралюнас, 1968, 91; Брейдак, 1980а, 77–78.

3.2. Палатализация и первая аффрикатизация

3.2.1. Позиционная палатализация

Характерной чертой всех глубоких говоров Латгалии является позиционное смягчение согласных. В латгальских говорах северо-восточной Видземе в наши дни смягченных согласных нет. Но наличие в этих говорах нерегулярных гласных *a*, *ā*, возникших в результате вторичной перегласовки закрытых гласных *e*, *ē* (напр., *saja* 'лицо' Вецгулбене FBR V 145, Леясциемс FBR VI 47 < *seja*; *mutā* 'во рту' (лок. ед. ч.) Алсвикис FBR XIX 120 < *mutē*), легче всего объясняется тем, что и в этих говорах в прошлом наличествовали смягченные согласные и гласные переднего ряда *ä*, *ā*, которые после депалатализации смягченных согласных стали гласными среднего ряда *a*, *ā*.

Позиционная палатализация согласных также наличествует во многих глубоких селонских говорах Земгале, в других же селонских говорах (как глубоких, так и неглубоких) Земгале и Видземе палатализация согласных слаба, но важно то, что она сохранилась.⁵⁰⁵

Условия палатализации согласных в глубоких говорах Латгалии следующие.

1. Все согласные, за исключением *r*, *š*, *ž*, *č*, *ž*, в большинстве говоров, регулярно смягчаются перед гласными переднего ряда *i*, *ī*, *e*, *e*, *e*, *ē*, *ä*, *ā* и дифтонгами *ie*, *iu*, *ei*, *ei*, *äi*, а также, как правило, перед смягченными согласными, напр., *s'is't* 'бить' Звиргздене FBR X 23, *d'ina*² 'день' Звиргздене FBR X 25, *v'ežu* '(я) вез, вел, (я) везла, вела' Скайста FBR XV 35, *c'ep'e* '(он) пек, жарил, (она) пекла, жарила, (они) пекли, жарили' Виляка, *v'ed'e* '(он) вез, вел, (она) везла, вела, (они) везли, вели' Варакляны FBR XI 102, *c'el'e* '(он) поднимал, (она) поднимала, (они) поднимали' Варакляны, Ливаны, Рудзеты, Стирниене, *d'äv'ä* '(он) давал, (она) давала, (они) давали' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла, *p'āla* '(он) порицал, осуждал, (она) порицала, осуждала, (они) порицали, осуждали' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла, *s'ierps*² 'серп' Цибла FBR VI 32, *n'iu* 'только что' Пилда FBR XIII 42, *p'ët'it* 'плести' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла, *m'ëita* 'дочь' Ливаны, Рудзеты, Стирниене, *m'äita* 'дочь' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла, *äus't* 'ткать' Аглона, Айзкальне, Пилда.

2. Согласный *s* был смягчен / смягчается за гласными переднего ряда **i*, **ī*, *e*, *e*, *a* (*ä* < *e*), **ē*, напр., *gūs*² 'корова' Прейли FBR VIII 14 (< *gōvis*), *t'r'eis* 'три' Варакляны FBR XI 110, *treis* 'три' Звиргздене FBR X 31, Калупе FBR XVIII 42, Карсава FBR XII 54, *es* 'я' Виляка, *as* 'я', Вишки Ceļi IX 386, *saul'is*² 'солнца' (род. пад. ед. ч. и им. пад. мн. ч.) Варакляны FBR XI 103 (< *saulēs*).

3. Согласные палатализованы перед гласными переднего ряда *i*, *e* конечных слогов, исчезнувшими уже в дописьменную эпоху, напр., *nakt's* 'ночь' (произносится *nakč*) Звиргздене FBR X 30 (< **noktis*), *mūt*² 'мать!' (зв. пад. ед. ч.) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (< **mōte*), *kāl't*² 'ковать' Краслава FBR

⁵⁰⁵ E n d z e l ī n s, 1951, 189–190; R u d z ī t e, 1964, 302.

ХП 27 (< **kołti*), *bŷus'* // *bŷ's'* // *bŷs'* 'будет, будут' Звиргздене, Карсава, Нирза, Пилда, Цибла (< **bŷsi*, ср. ст.-лит. *bŷsi-gu* DPost. 240, 23).

4. Смычные согласные *k, g* перед смягченными согласными в большинстве глубоких говоров Латгалии были депалатализованы, напр., *l'ikt'* 'класть' Карсава FBR XII 49, *v'il'kt'* 'тянуть' Пилда FBR XIII 40, *lŷukt'*² 'молить' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (< **lŷgti*), но *l'ikt'* 'класть' Варакляны FBR XI 110.

Относительно причин и времени возникновения позиционной палатализации согласных в балтийских языках вообще и в латгальском и селонском идиомах в частности среди языковедов нет единогласия.

Я. Эндзелин, Э. Блесе и А. Абеле считали, что позиционная палатализация согласных в латгальско-селонских говорах возникла под влиянием русского, белорусского и польского языков.⁵⁰⁶ К их мнению примкнули также З. Зинкявичюс и Й. Кабялка.⁵⁰⁷ Однако изучение условий палатализации согласных, относительной и абсолютной хронологии возникновения этого явления в латгальском и селонском племенных языках вынуждает нас отклонить упомянутую выше точку зрения как несостоятельную.

Палатализация согласных в латгальском племенном языке возникла перед гласными переднего ряда еще до исчезновения кратких гласных конечных слогов. Об этом свидетельствуют многие данные исторической фонетики латгальских говоров. В селонском племенном языке палатализация согласных, судя по данным исторической фонетики, также осуществилась до исчезновения кратких гласных конечных слогов.⁵⁰⁸ А ведь исчезновение кратких гласных конечных слогов, судя по данным письменных памятников, осуществилось до XIII в. н.э. (по мнению Я. Эндзелина, до XVI в. н.э.⁵⁰⁹; по мнению М. Рудзите, даже до X в. н.э.⁵¹⁰). Закономерно возникает вопрос: могли ли иметь в то время славянские языки такое глубокое влияние на латгальский и селонский племенные языки, чтобы так сильно изменить фонетическую систему согласных?

По мнению К. Буги и Я. Эндзелина, экономические и культурные связи восточнобалтийских племен с восточнославянскими, т.е. с древнерусскими, племенами начались с IX в. н.э. Вследствие этого в восточнобалтийские племенные языки проникло из древнерусского языка определенное количество слов, отображающих эти связи.⁵¹¹ Однако нет никаких данных, свидетельствующих о переселении древнерусского населения на восточнобалтийскую территорию. Переселение польского, белорусского и русского населения в восточную Латвию началось только в XVI–XVII вв. До того времени латгало-селонско-славянские контакты можно охарактеризовать как

⁵⁰⁶ E n d z e l ĩ n s, 1951, 189; 1974, 561; 1981, 366; *Latviešu konversācijas vārdnīca*, 10, 1933–1934, 18455; Ā b e l e, 1940, 219.

⁵⁰⁷ З и н к я в и ч ю с, 1973, 96; Z i n k e v i č i ū s, 1975, 36.

⁵⁰⁸ A n c ģ ģ t ģ s, 1977, 136.

⁵⁰⁹ E n d z e l ģ n s, 1951, 80.

⁵¹⁰ R u d z ģ t e, 1964, 123.

⁵¹¹ B ŷ g a, 1961, 769–770; E n d z e l ģ n s, 1982, 378.

пограничные.⁵¹² Но ведь такими связями нельзя объяснить коренную перестройку фонетической и фонематической систем языка. Даже в условиях двуязычия звуки чужого языка нелегко усваиваются.

Особенно много русских переселилось в восточную Латвию, начиная со второй половины XVIII в.⁵¹³ (т.е. уже после палатализации согласных и исчезновения кратких гласных конечных слогов!). И только с этого времени началось более глубокое влияние славянских языков на латгальско-селонские говоры. Об этом, между прочим, ярко свидетельствует и относительно малое количество лексических заимствований в латгальских говорах из древнерусского языка по сравнению с обилием заимствований из русского, белорусского и польского языков. Итак – допустить такое сильное влияние славянских языков на латгальский и селонский идиомы до XI в. или даже до XVI в., чтобы изменить так радикально фонетическую, а впоследствии и фонематическую подсистему согласных, нет никаких оснований.

Интересную и вполне обоснованную точку зрения относительно времени возникновения позиционного смягчения согласных выдвинул Й. Казлаускас. По его мнению, это фонетическое явление возникло уже в общебалтийском. Причина возникновения позиционной палатализации была в самих балтийских языках: тембр согласных был приспособлен к тембру гласных переднего ряда. Этот взгляд Й. Казлаускаса подтверждается как доводами диахронической фонологии, так и ареальной лингвистики.⁵¹⁴

Позиционная палатализация согласных наличествует не только в латгальско-селонских говорах (ретроспективно – в латгальском и селонском племенных языках)⁵¹⁵, но и в литовском языке. Правда, в жемайтском диалекте она слабее, чем в аукштайтском, что, возможно, объясняется влиянием немецкого языка.⁵¹⁶ В среднелатышском диалекте позиционного смягчения согласных нет. Однако косвенные данные свидетельствуют, что и в куронском и земгальском племенных языках, легших в основу среднелатышского диалекта, позиционная палатализация в прошлом была. В пользу этого предположения свидетельствуют, во-первых, аффрикатизация позиционно смягченных согласных *k, *g в земгальском и куронском племенных языках (как и в селонском и латгальском)⁵¹⁷ и, во-вторых, спорадическая палатальная перегласовка гласных в куронских говорах (как и регулярная палатальная перегласовка гласных в части селонских

⁵¹² Лаумане, 1977, 50.

⁵¹³ Latviešu konversācijas vārdnīca, 10, 1933–1934, 20443; Latviešu konversācijas vārdnīca, 11, 1934–1935, 21192–21193; Latvijas PSR Mazā enciklopēdija, 1, 1967, 178; Latvijas PSR Mazā enciklopēdija, 2, 1968, 148; Latvijas PSR Mazā enciklopēdija, 3, 1970, 64; Zavarina, 1968, 171.

⁵¹⁴ Kazlauskas, 1968, 34–35. См. также Урбанавичюте, 1970, 5–6; Urbanavičiūte, 1970, 63–64.

⁵¹⁵ Брейдак, 1972, 33–40.

⁵¹⁶ Otrębski, 1958, 309–312; Zinkevičius, 1966, 156–158; Зинкявичюс, 1973, 94–95; Урбанавичюте, 1970, 17; Grinavėckis, 1973, 312.

⁵¹⁷ Endzeļīns, 1951, 185; 1981, 366.

говоров и спорадическая палатальная перегласовка в части селонских и латгальских говоров), возникшая в результате влияния следующих за гласными среднего и заднего рядов смягченных и мягких согласных.⁵¹⁸ Позиционное смягчение согласных было и в древнепрусском языке.⁵¹⁹ Итак – позиционная палатализация наличествует или наличествовала во всех известных балтийских идиомах.

Однако не надо думать, что позиционная палатализация, возникнув в общебалтийском, сразу охватила все согласные. Первая пара палатализованных согласных в общебалтийском была **s'*, **z'* (< и.-е. **k̄*, **ġ*, **ġh*), которая в “древнелатышских” племенных языках дала рефлексы – твердые согласные *s*, *z*. Однако смягченность согласных **s'*, **z'* не была позиционно обусловлена. Она являлась продолжением смягченности индоевропейских палатализованных смычных **k̄*, **ġ*, **ġh*. Вторая пара палатализованных согласных перед гласными переднего ряда в общебалтийском была **k'*, **g'*,⁵²⁰ т. е. смягченность этой пары согласных уже была позиционно обусловлена. Палатализованные согласные **k'*, **g'* в “древнелатышских” племенных языках дали рефлексы – твердые согласные *s*, *z*. После распада общебалтийского и восточнобалтийского процесс позиционной палатализации продолжался в отдельных балтийских племенных языках, охватывая все новые и новые согласные.

3.2.2. Первая аффрикатизация смягченных согласных **k'*, **g'* и звукосочетаний **kj*, **gj*

В латгальском племенном языке (как и в селонском, земгальском и куронском племенных языках) позиционно смягченные согласные **k'*, **g'* перед гласными переднего ряда и звукосочетания **kj*, **gj* изменились в аффрикаты *s*, *z*. Так, например, в латгальских говорах наличествуют слова *rùc'eņa²* ‘ручка’ при *rùka²* ‘рука’ (ср. лит. *rankà* то же) и *ûz'eņa* ‘ягодка’ при *ûga* ‘ягода’ (ср. лит. *ûoga* то же) Вараклианы, Виляны, Галгауска, Дрицены, Звиргздене, Макашены, Наутрены, Нирза, Пилда, Сакстагалс, Цибла, *càuròis²* ‘дырвяый’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лит. *kiáuras* то же), *ružu* ‘рожь’ (им. пад. мн. ч.) Звиргздене, Извалта, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лит. *rugiai²* то же). В склонении имен прилагательных и существительных части глубоких говоров Латгалии сохранилось не мало архаических словоформ с аффрикатами *s*, *z* перед окончаниями, напр., *gudruôc'i* ‘более умные’ (им. пад. мн. ч. имени прилагательного мужского рода в сравнительной степени) Скайста FBR XV 39, *dôrdzi* ‘дорогие’ (им. пад. мн. ч. имени прилагательного мужского рода) LD 33275, 2 (Аулея). В большинстве латгальских говоров, в селонских, земгальских,

⁵¹⁸ В ù g a, 1961, 225–226; Ā b e l e, 1933, 108–109; F r a e n k e l, 1936, 22–23; R u d z ī t e, 1960, 66; 1964, 90, 279; Б р е й д а к, 1972, 36–39; B r e i d a k s, 1974, 129, 134.

⁵¹⁹ E n d z e l ī n s, 1982, 26.

⁵²⁰ З и н к я в и ч ю с, 1973, 95.

среднелатышских говорах Видземе и куронских говорах аффрикаты *s*, *z* в соответствующих словоформах под давлением системы вновь были заменены смычными согласными *k'*, *g'*, *k*, *g*.⁵²¹

В латгальских говорах нередко вместо аффрикаты *z* латышского литературного языка наличествует спирант *z*, напр., *zagûz'ä* 'кукушка' Дагда (ср. лтш. литер. *dzeģuze* то же, лит. *geģužė* то же, др.-русск. *гегзица*, *зогзица*, *жегзюля* то же русск. диал. *зегзица*, *загоза*, *загбзка*, *жегозуля* то же⁵²²), *zâld'ât'* 'жечь, обжигать (о крапиве)' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *dzêldêt* то же), *z'îrkl'is'* 'ножницы' (< *z'îrk'l'is'*) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лит. *žirkles* 'ножницы', лтш. литер. *dziŕkles* 'ножницы (для стрижки овец)').⁵²³ Такие случаи являются частным вопросом более общей проблемы чередования согласных *š* : *k* и *ž* : *g* в литовском, *s* : *k*, *c* и *z* : *g*, *z* в латышском, *s* : *k*, *š*, *c* и *z* : *g*, *ž*, *z* в славянских языках и соответствующих согласных в некоторых других языках сатэм. В последние три десятилетия выдвинуто несколько гипотез для объяснения таких чередований (или колебаний?) рефлексов индоевропейских гуттуральных в языках сатэм.

У. Леманн и З. Зинкявичюс объясняют эту фонетическую особенность языков сатэм чередованием велярных и палатальных гуттуральных в индоевропейском языке.⁵²⁴

В. Георгиев считает, что в индоевропейском были только велярные и лабиализованные гуттуральные, палатальные же гуттуральные являлись результатом палатализации велярных гуттуральных в определенных позициях уже в истории отдельных языков сатэм. Позже произошла унификация раздвоенного корня, в результате чего в одних корнях закрепился палатальный гуттуральный, в других велярный.⁵²⁵ Точку зрения В. Георгиева разделяет также А. Савченко.⁵²⁶

С. Каралюнас объясняет чередования согласных *š* : *k* и *ž* : *g* в литовском языке депалатализацией индоевропейских палатальных гуттуральных **k̄*, **ḡ*, **gh* в положении перед сонантами.⁵²⁷ Против мнения С. Каралюнаса выступил Й. Казлаускас, по мнению которого многие факты литовского языка противоречат такому объяснению.⁵²⁸

Л. Гиндин считает, что колебания рефлексов индоевропейских палатальных гуттуральных в древнебалканских, балтийских и славянских языках является характерной чертой переходной зоны между языками кентум и сатэм.⁵²⁹

⁵²¹ См. также Endzelīns, 1951, 184–185; 1981, 365.

⁵²² Фасмер, 1967, 91–92.

⁵²³ См. также Endzelīns, 1951, 185; 1981, 366.

⁵²⁴ Lehmann, 1955, 100–101; Zinkevičius, 1980, 131.

⁵²⁵ Георгиев, 1958, 28–57; Georgiev, 1981, 41–62.

⁵²⁶ Савченко, 1974, 64–69.

⁵²⁷ Karaliūnas, 1968, 90–91.

⁵²⁸ Kazlauskas, 1970, 130–131.

⁵²⁹ Гиндин, 1972, 83

В. Чекман упомянутые выше чередования согласных в балтийских и славянских языках объясняет депалатализацией индоевропейских палатальных гуттуральных, возникшей под влиянием какого-то исчезнувшего “кентум-диалекта”.⁵³⁰

Очевидно проблему чередования (или колебания?) индоевропейских палатальных гуттуральных в разных языках сатэм пока нельзя признать окончательно решенной. Для успешного решения данной проблемы следовало бы собрать весь относящийся к ней материал в языках сатэм, в том числе и случаи чередования *s : k, c* и *z : g, ž* в латышском языке.

Смычные согласные *k, g* в латгальских говорах (как и в других говорах латышского языка) сохранились перед таким конечным гласным *-i*, который возник в результате редукции из дифтонга *-ai* (разумеется, с последующей позиционной палатализацией): *sok'i* ‘говоришь; говори!’ Варакляны, Виляны, Галгауска, Дрицены, Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лит. *sakaĩ* ‘говоришь’), *ilg'i²* ‘долго’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лит. *ilgaĩ* то же).⁵³¹ Это свидетельствует, что первая аффрикатизация смягченных согласных **k' *g'* в “древнелатышских” племенных языках осуществилась до редукции дифтонгов конечных слогов.

Смягченные согласные *k', g'* за свистящими согласными *s, z*, позже изменившимися в шипящие *š, ž*, перед гласными переднего ряда в глубоких говорах Латгалии сохранились без изменений, напр., *šk'iert²* ‘разделять; разъединять; расторгать, расторгнуть (брак); разводить, развести’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лит. *skirti* ‘отделять; разлучать, разъединять; разобщать; разделять; назначать; выделять, ассигновать’, лтш. литер. *škirīt* ‘разделять; разъединять; расторгать, расторгнуть (брак); разводить, развести’). Звукосочетание *žg'* в глубоких говорах Латгалии часто претерпело метатезу, напр., *r'ėg'ž'in'is'* (им. пад. мн. ч.) ‘веревочная сетка для сена или соломы’ Варакляны FBR XI 105, *regž'in'is'* то же Калупе FBR XVIII 36, *ragž'in'is'* то же Звиргздене FBR X 27 (ср. лит. *rėžginės* ‘веревочная сетка для сена или соломы’⁵³²). В латгальских говорах Видземе смягченные согласные *k', g'* в звукосочетаниях *šk', žg'* перед гласными переднего ряда были депалатализованы, напр., *škirt²* ‘разделять; разъединять; расторгать (брак); разводить, развести’ Вецгулбене FBR V 151, *škiert²* то же Яунрозе FBR VIII 39, *režgis* ‘решетка’ Лизумс RКг. XVII 94 (ср. лит. диал. *rėžgis* ‘сетчатый кошель для сена’⁵³³). Звукосочетание **skj* во всех латгальских говорах прошло следующий путь развития: **skj > *s'k' > šk' > šk*, напр., *škàudys²* ‘чиханье’ Скайста FBR XV 35, *škovas* то же Лизумс RКг. XVII 93 (ср. лтш. литер. *šķavas* то же), *škàudūot²* ‘чихать’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лит. *skiaudėti* то же⁵³⁴, лтш. литер.

⁵³⁰ Чекман, 1974, 132–135.

⁵³¹ См. также Endzelīns, 1951, 184; 1981, 365.

⁵³² Būga, 1959, 536.

⁵³³ Būga, 1959, 536.

⁵³⁴ Būga, 1959, 288.

škaūdīt то же). Изменение звуко сочетаний *s'k', *z'g' в *šk'*, *žg'* осуществилось уже после XVI в., ибо в старолатышских письменных памятниках XVI в. еще наличествует сочетание графем *sk* (= совр. *šk*), напр., *skirt* (= совр. лтш. литер. *škiŗt*) LLD II 26, 5.⁵³⁵

Итак на современном этапе развития в глубоких говорах Латгалии наличествуют звуко сочетания *šk'*, *žg'*, *gž* (< *žg'*) перед гласными переднего ряда и *šk* перед гласными среднего и заднего рядов, в латгальских же говорах Видземе наличествуют звуко сочетания *šk*, *žg* во всех положениях. В латышском языкознании широко распространено мнение, что эти звуко сочетания являются рефлексамии звуко сочетаний *šk*, *žg*, сохранившихся в среднелатышском диалекте и латышском литературном языке.⁵³⁶ Однако с точки зрения диахронической фонологии нельзя согласиться с таким толкованием происхождения латгальских звуко сочетаний *šk'*, *žg'*, *šk*, *žg*, ибо уже в дописьменную эпоху в латгальском племенном языке возникло фонологическое противопоставление твердых и смягченных согласных. Следовательно: сама фонематическая система древнелатгальского языка исключала возможность наличия звуко сочетаний *šk*, *žg* с мягкими согласными *k̄*, *ḡ*.⁵³⁷

3.2.3. Изменение звуко сочетаний *sj, *zj, *tj, *dj, *lj, *nj, *rj, *cj, *zj

Общевалтийские звуко сочетания *sj, *zj, *tj, *dj, *lj, *nj, *rj и северные восточнобалтийские звуко сочетания *cj, *zj во всех “древнелатышских” племенных языках (латгальском, селонском, земгальском и куронском) изменились в согласные *š*, *ž*, *l*, *ņ*, *r*, *č*, *ž*.

В современных латгальских говорах наличествуют следующие рефлексии общевалтийских звуко сочетаний *sj, *zj, *tj, *dj, *lj, *nj, *rj и северных восточнобалтийских звуко сочетаний *cj, *zj : *š*, *ž*, *l*, *ņ*, *r* (< *r*), *č*, *ž*, напр., *lūša*² ‘рыси’ (род. пад. ед. ч.) Ливаны, Рудзеты, Стирниене (ср. лтш. литер. *lūša* то же), *eža* ‘ежа’ (род. пад. ед. ч.) Аташиене, Виляны, Ливаны, Рудзеты, Стирниене (ср. лтш. литер. *eža* то же), *vīoc'īša*² ‘немца’ (род. пад. ед. ч.) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *vācieša* то же, но лит. *vokiečio* то же), *brīža* ‘оленья’ (род. пад. ед. ч.) Кауната, Резна (ср. лтш. литер. *briēža*, то же, но лит. *brīdžio* то же), *c'eļš* ‘путь, дорога’ Калупе FBR XVIII 34, Ливаны FBR XX 141 (ср. лтш. литер. *ceļš* то же, лит. *kēlias* то же), *z'ierņa*² ‘гороха’ (род. пад. ед. ч.) Виляны, Сакстагалс (ср. лтш. литер. *ziņņa* то же, лит. *žirnio* то же), *kars* ‘войско; война’ Виляны, *kars* ‘война’ Алсвикис, Беява, Литене, Стамериене FBR XIX 124, Звиргздене FBR X 26, Карсава FBR XII 52, Краслава FBR XII 32, Скайста FBR

⁵³⁵ См. также Endzelīns, 1951, 193; 1981, 367.

⁵³⁶ Endzelīns, 1922, 131–132; Endzelīns, 1951, 186; Ābele, 1940, 214; Rudzīte, 1964, 308.

⁵³⁷ Брейдак, 1972, 52.

XV 36 (ср. ср.-лтш. *kaŗš* ‘война’, лит. *kārias* ‘войско; война’), *lūoču* ‘медведи’ (им. пад. мн. ч.) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *lāci* то же, лит. *lokiaĩ* то же), *daŗu* ‘репейник, репей; чертополох; лопух’ (им. пад. мн. ч.) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *dadži* то же, лит. *dagiaĩ* ‘колючки, шипы; чертополох’).

Звукосочетание **stj* в латгальских, а также селонских говорах развилось в *šk'*, *šk*, напр., *gaŗka* ‘гостья’ Баркава, Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла, Шкилбены (< **gostjō*)⁵³⁸, *skāiŗk'i*² ‘красиво’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (< **skoistjoi*).⁵³⁹

В части латгальских, а также селонских говоров мягкие сонанты *l*, *ŋ* отвердели перед окончанием *-ŗ*, напр., *telŗ* ‘теленок’ Яунгулбене (ср. лтш. литер. *telŗ* то же), *celinŗ* ‘дорожка’ Беява (ср. лтш. литер. *celinŗ* то же). Мягкий сонант **ŗ* (< **rj*) во всех латгальских, а также селонских говорах отвердел, напр., *kars* ‘война’. О наличии в прошлом мягкого **ŗ* в этих говорах свидетельствует гласный *a* перед твердым *r* (< **ŗ* < **rj*). Если сонант *r* в таких случаях был бы исконно твердым, то перед ним согласно правилам дистрибуции гласных *o* и *a* должен был бы наличествовать гласный *o*.⁵⁴⁰

В литовском языке общебалтийские звукосочетания **sj*, **zj*, **tj*, **dj*, **lj*, **nj*, **rj* изменились в согласные *s'*, *z'*, *ŗ*, *ŗ'*, *l'*, *n'*, *r'*.⁵⁴¹ В древнепрусском языке общебалтийское звукосочетание **sj* изменилось в *ŗ*. Относительно судьбы общебалтийских звукосочетаний **tj*, **dj*, **lj*, **nj*, **rj* в древнепрусском трудно сказать что-либо определенное.⁵⁴² Звукосочетания **sj*, **zj*, **lj*, **nj*, **rj* в праславянском изменились в согласные *ŗ*, *ŗ'*, *l'*, *n'*, *r'*.⁵⁴³ Из этого вытекает, что по рефлексам звукосочетаний *sj*, *zj*, *lj*, *rj*, “древнелатышские” племенные языки были ближе к праславянскому, чем “древнелитовские” племенные языки. Поэтому С. Бернштейн считает, что из всех балтийских идиомов ближе к праславянскому были говоры латышского языка, а отчасти и древнепрусского.⁵⁴⁴

Против сравнения результатов палатации в балтийских и славянских языках в генетическом плане категорически возражает В. Чекман. По его мнению “эта йотация является образцовым примером параллельных преобразований в балтийских и славянских языках вследствие реализации общих тенденций, унаследованных из более древней эпохи или развившихся вследствие принадлежности этих языков к одному географическому ареалу”. В. Чекман не исключает возможности, что палатация согласных в балтийских и славянских

⁵³⁸ Брейдак, 1969, 6.

⁵³⁹ Breidaks, 1974, 134–135.

⁵⁴⁰ См. также Endzelīns, 1951, 180–181; 1981, 364; Rudzīte, 1964, 305.

⁵⁴¹ Endzelīns, 1951, 177–182; 1981, 363–364; Otrębski, 1958, 314, 340–345; Urbanavičiūtė, 1970, 63.

⁵⁴² Endzelīns, 1982, 44–45, 48.

⁵⁴³ Гуйер, 1953, 63–64; Нахтигал, 1963, 66–67; Бернштейн, 1961, 168, 170; Stieber, 1979, 75.

⁵⁴⁴ Бернштейн, 1961, 167.

языках общее балто-славянское явление, возникшее под влиянием какого-то общего субстрата, но для доказательства такого предположения, по его мнению, необходимо доказать существование в прошлом такого субстрата.⁵⁴⁵ Однако аргументацию В. Чекмана нельзя признать убедительной. Уже Й. Казлаускас с точки зрения диахронической фонологии показал внутренние причины возникновения палатации в балтийском: при палатации согласные приспособились своим тембром к среднеязычному *j*.⁵⁴⁶ Поэтому палатацию можно трактовать как своеобразный вид регрессивной ассимиляции.

В древнелатгальском согласные *t, d, s, z, c, ʒ, l, n, r* и *j* при палатации слились в один согласный звук. Сонанты *l, ŋ, r* являлись среднеязычными согласными, а *š, ž, č, ʒ* являлись согласными с двумя центрами артикуляции (второй центр артикуляции, как в среднелатышском диалекте и латышском литературном языке⁵⁴⁷, соответствовал центру артикуляции среднеязычного согласного *j*). В фонетической системе древнелатгальского языка согласные *š, ž, č, ʒ* функционировали как среднеязычные согласные. Яркий пример тому дистрибуция гласных *o : a* и *e : a, ē : ā, i : u*, на которую они влияли как мягкие согласные, напр., *losu* 'собираю, читаю' Ливаны, Ницгапе (ср. лтш. литер. *lasu* то же), но *laši* 'лососей' Ливаны, Ницгале (род. пад. мн. ч., ср. лтш. литер. *laši* то же), *d'ežu* 'я зажигал, я зажигала' Звиргздене, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *dēži* то же), но *dazi* 'зажигаю' Звиргздене, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *dēži* то же). Начиная с XVI в., под влиянием польского и белорусского языков согласные *š, ž, č, ʒ, r* в латгальском отвердели.

3.2.4. Судьба звуко сочетаний **pj, *bj, *vj, *mj*

В нижнелатышских говорах и латышском литературном языке (ретроспективно – в земгальском и куронском племенных языках) общебалтийские звуко сочетания **pj, *bj* изменились в *pļ, bļ* только в начале корня (примеры с **vj > vļ* и **mj > mļ* в начале корня отсутствуют), напр., лтш. литер. *pļait* 'жать; косить' (ср. лит. *pjauti* 'резать; пилить; жать; косить; грызться, резаться', др.-прус. *piuclan* 'серп'), н.-лтш. *bļaiŋrs* 'злой; ужасный; угрюмый; плохой' ME I 320, EH I 233 (ср. лит. *bjaurūs* 'отвратительный'). Я. Эндзелин и Я. Отрембский считали, что общебалтийские звуко сочетания **pj, *bj, *vj, *mj* первоначально изменились в *pļ, bļ, vļ, mļ* как в начале корня, так и на стыке корня и окончания / суффикса во всем ареале латышского языка и лишь впоследствии звуко сочетания *pļ, bļ, vļ, mļ* на стыке корня и суффикса / окончания в нижнелатышских диалектах опять были заменены звуко сочетаниями *pj, bj, vj, mj*.⁵⁴⁸ Однако для такого предположения нет никаких оснований.⁵⁴⁹ На наш

⁵⁴⁵ Чекман, 1975, 63–76.

⁵⁴⁶ Kazlauskas, 1968, 34–35.

⁵⁴⁷ Laua, 1980, 44–47.

⁵⁴⁸ Endzēlīns, 1951, 173–174; 1981, 363; Отрембский, 1954, 38.

⁵⁴⁹ См. также Зинкявичюс, 1973, 93.

взгляд, в земгальском и куронском племенных языках, легших в основу нижнелатышских говоров, звукосочетания *pj, *bj изменились в pļ, bļ только в начале корня. В латгальском же и селонском племенных языках общебалтийские звукосочетания *pj, *bj, *vj, *mj изменились в pļ, bļ, vļ, mļ не только в начале корня, но часто и на стыке корня и суффикса / окончания (примеры с рефлексамии звукосочетаний *bj, *vj, *mj в начале корня отсутствуют). Об этом свидетельствуют многочисленные случаи эпентезы j, l' в памятниках старолатгальской письменности, в латгальских народных песнях, в топонимии и антропонимии восточной Латвии и в современных латгальских и селонских говорах.

Второй путь изменения общебалтийских звукосочетаний *pj *bj *vj *mj на стыке корня и суффикса / окончания в латгальском и селонском племенных языках, возможно, состоял в исчезновении фрикативного согласного j после губных согласных. Позже в западной части латгальских и селонских говоров под влиянием среднелатышских говоров и латышского литературного языка на стыке корня и суффикса / окончания за губными согласными опять был внедрен фрикативный согласный j, напр., *skapja* 'шкафа' (род. пад. ед. ч.) Яунрозе FBR VIII 39, *Нерета* FBR XIX 100, *slapjis* 'мокрый' Стамериене FBR XIX 124, *Калдабруня* FBR XVII 52.

Эпентетический j в начале корня в латгальских и селонских говорах (как и в нижнелатышских говорах) встречается только в нескольких словах, напр., *pļaut*² 'жать; косить' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла, *pļaut*² то же Алуксне, Беява (ср. лит. *pjāuti* 'резать; пилить; жать; косить; грызться, резаться'), *spļaut*² 'плевать' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла, *spļaut*² то же Алуксне, Беява (ср. лит. *spjāuti* то же).

Вследствие действия изложенного выше фонетического закона в латгальских говорах возникли такие глагольные формы простого настоящего времени с эпентетическими j, l', как *glûobļu* 'спасаю' Наутрены (ср. лтш. литер. *glâbju* то же), *kûopļu* 'взбираюсь; лезу' Вишки, Карсава, Краслава, Мердзене, Скайста, *kuopļu* то же Маркалне⁵⁵⁰ (ср. лтш. литер. *kâpju* то же), *s't'ipl'i*² 'он (она) тянет, они тянут' Извалта (ср. лтш. литер. *stiepj* то же), *stūml'i*² 'он (она) толкает, они толкают' Извалта (ср. лтш. литер. *stumj* то же), *stumliu* 'cisņę, premo = жму, давлю' KSĪ. 17, *stūmlu*² 'толкаю' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *stumju* то же), *v'ibļās* 'он (она) морщится, они морщатся' Звиргздене, Истра, Нирза, Пилда, Цибла, *v'ibļās* то же Асуне, Шкяуне, Эзерниеки (ср. лтш. литер. *viēbjās* то же). Потом эпентетические j, l' по аналогии проникли и в другие глаголы настоящего времени, напр., *ēimļu*² // *īdļu* // *īm'ļu* 'иду' Берзгале, *īnl'i* 'идешь' Мердзене, *īdļa* 'он (она) идет, они идут' Звиргздене, Макашены, Пилда, Рундены, *īmļot* 'идете' Бриги⁵⁵¹, *p'ierkļu*² 'покупаю' Карсава FBR XII 56, *p'ierkļu*²

⁵⁵⁰ E n d z e l ī n s, 1951, 788.

⁵⁵¹ R u d z ī t e, 1970, 418–421.

то же Маркалне, *p'ierglu*² то же Кауната.⁵⁵² Таким образом нет необходимости объяснять возникновение глагольных форм простого настоящего времени с эпентетическими *l*, *l'* влиянием форм сослагательного наклонения на *-lu* (напр., *dūtuļu* 'я дал бы', *ītuļu* 'я шел бы') или – форм 3 лица древнепрусского опатива на *-lai*, или – форм 3 лица повелительного наклонения на *-la* (напр., *lai sajemļa* 'пусть он (она) возьмет!, пусть они возьмут!'), как это осторожно делает Я. Эндзелин.⁵⁵³ На наш взгляд, формы сослагательного наклонения на *-lu* и формы 3 лица повелительного наклонения *-la*, не получившие до сих пор убедительного объяснения⁵⁵⁴, возникли под влиянием форм простого настоящего времени с эпентетическими *l*, *l'*.

В некоторых глубоких говорах Латгалии эпентетический *l* проник даже в формы глаголов прошедшего и будущего времени, напр., *būušļu* 'буду' Наутрены.

При наличии двух сонантов *l* в слове в результате диссимиляции⁵⁵⁵ в некоторых латгальских и селонских говорах возникли такие формы глаголов, как *glūobņi* 'спасаю' Капини (< *glūoblū* то же, ср. лтш. литер. *glābju* то же), *glūobņams* 'спасаемый' (< *glūoblams* то же, ср. лтш. литер. *glābjams* то же). Потом эпентетические *ņ*, *n'* по аналогии проникли и в формы настоящего времени других глаголов, напр., *c'īerbņi*² 'стригу' Нирза (< *c'īerbļi*² то же), *grēmņi*² 'стону' Извалта, Науене (< *grēmļi*² то же, ср. ср.-лтш. *gremju* то же), *stūmņi*² 'толкаю' Извалта, Науене (< *stūmļi*² то же, ср. лтш. литер. *stumju* то же), *v'ībņās* 'он (она) морщится, они морщатся' Асуне (*v'ībļās* то же, ср. лтш. литер. *viēbjas* то же), *v'īb'n'īs* то же Эзерниеки, *rōpņās*² 'он (она) лезет, они лезут' Дигная (< **rōplās*² то же, ср. лтш. литер. *rāpjas* то же).

В некоторых глубоких говорах южной Латгалии эпентетический *ņ* в глагольных формах простого настоящего времени был заменен эпентетическим *n*, возможно, под влиянием глагольных форм простого настоящего времени с основой на *-no-*, напр., *slāpni*² 'скрываю' Краслава FBR XII 39 (ср. лтш. литер. *slēpju* то же), *vāmnī*² 'меня рвет' Скайста (ср. лтш. литер. *vemju* то же) FBR XII 39, *v'ībnās* 'он (она) морщится, они морщатся' Эзерниеки (ср. лтш. литер. *viēbjas* то же).

В аглонском, асунском, извалтском, истренском, калупском, карсавском, мердзенском и нирзском говорах употребляются конкурирующие глагольные формы простого настоящего времени с эпентетическими *l*, *l'* и *ņ*, *n'* в краславском и скайстском говорах – с эпентетическими *l*, *l'* и *n*, а в эзерниеком говоре – с эпентетическими *l*, *l'*, *ņ*, *n'* и *n* (ареал эпентетических *l*, *l'*, *ņ*, *n'* и *n* в глагольных формах латгальских и селонских говоров см. на карте № 23).

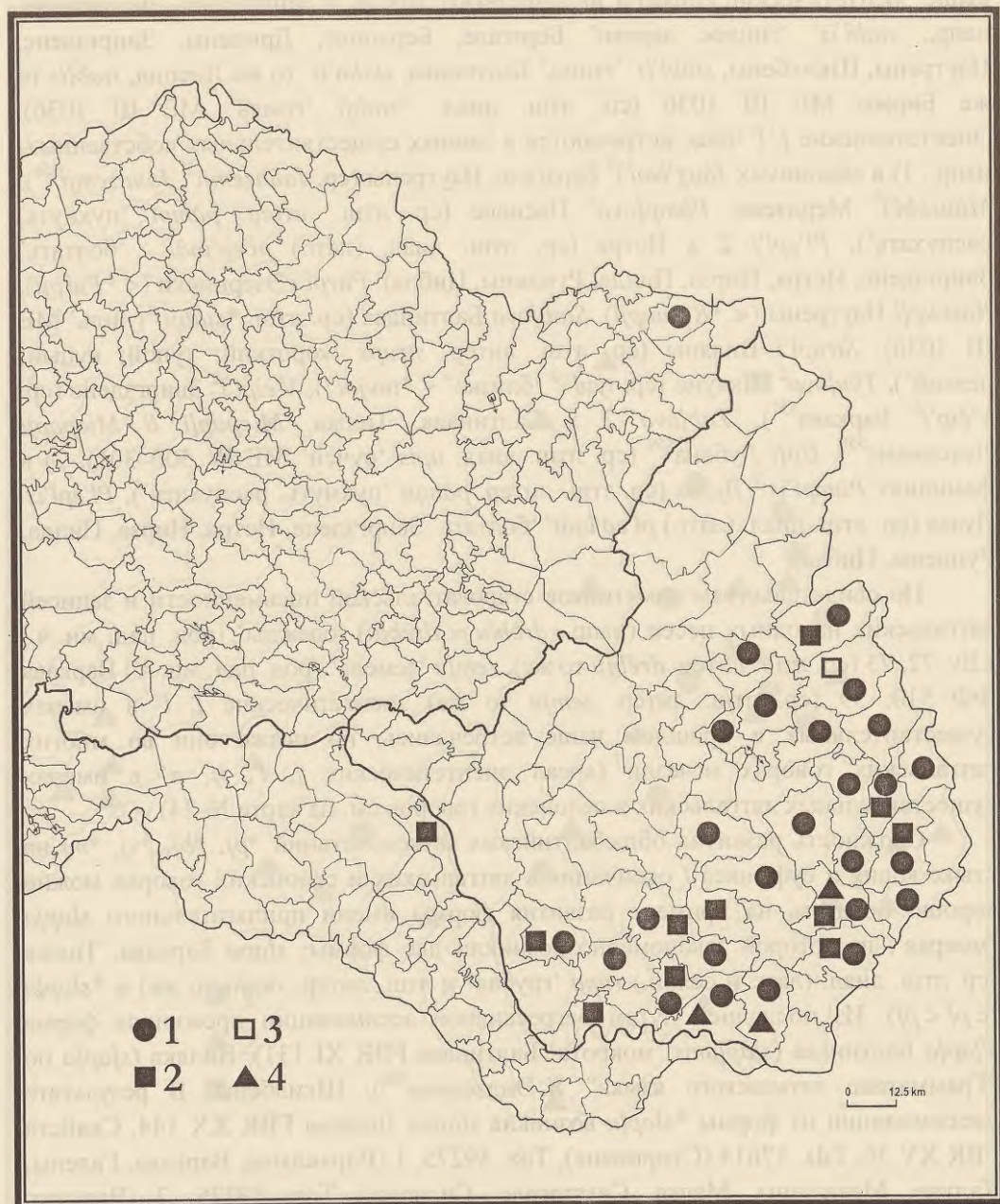
В латгальских и селонских говорах эпентетические *l*, *l'*, *ņ*, *n'* в именах существительных по сравнению с глаголами встречаются реже. Упомянутые

⁵⁵² E n d z e l ī n s, 1951, 788.

⁵⁵³ E n d z e l ī n s, 1951, 789–790.

⁵⁵⁴ E n d z e l ī n s, 1951, 789, 901.

⁵⁵⁵ Б р е й д а к, 19776, 13. См. также П а у л ь, 1960, 80–87; E n d z e l ī n s, 1951, 228; 1981, 374; R u d z ī t e, 1964, 309.



Карта № 23. Эпентеза согласных *l'*, *ļ*, *n'*, *ņ*, *n* в глагольных формах в латгальских и селонских говорах: 1 – *l'*, *ļ*; 2 – *n'*, *ņ*; 3 – спорадические *n'*, *ņ*; 4 – *n*.

выше эпентетические сонанты наличествуют только в единичных апеллятивах, напр., *stabl'is'* 'гнилое дерево' Берзгале, Берзпилс, Дрицены, Звиргздене, Наутрены, Шкилбены, *stabl'is'* 'гниль' Балтинава, *stavn'is'* то же Лиепна, *stablis* то же Биржи МЕ III 1036 (ср. лтш. диал. **stabji* 'гниль' МЕ III 1036). Эпентетические *l*, *l'* чаще встречаются в именах существительных собственных, напр., 1) в ойконимах *Jâuz'èml'i²* Берзгале, Наутрены (ср. *Jaûnzemji²*, *Jaunzemji⁵⁵⁶*), *Mâuzùbl'i²* Мердзене, *Pâmpļova²* Пасиене (ср. лтш. литер. *pâmp* 'пухнуть, распухать'), *Pl'ep'l'i* 2 х Истра (ср. лтш. диал. (латг.) *pl'ep'iņât'* 'болтать' Звиргздене, Истра, Нирза, Пилда, Рундены, Цибла), *Pûrpl'i* Эзерниеки (< **Puŕpi*), *Rasnupli* Наутрены (< **Reşnupji*), *Stabl'ova* Балтинава (ср. лтш. **stabji* 'гниль' МЕ III 1036), *Strupl'i* Виляны (ср. лтш. литер. *strups* 'короткий; тупой; куцый; резкий'), *Tûçlova²* Шкяуне (ср. *tûul'i²* 'близко' < **tuvjoi?*), *V'èipl'i²* Звиргздене (ср. *V'èip'i²* Баркава⁵⁵⁷), *Zabļova* 2 х Балтинава, Тилжа, *Micrapli* // *Micrapji* Леясциемс⁵⁵⁸, *Upli* Лубана⁵⁵⁹ (ср. лтш. диал. *upis* 'ручей' МЕ IV 300–301); 2) в фамилиях *Pâmp'l'is²* Лудза (ср. лтш. литер. *pâmp* 'пухнуть, распухать'), *Pl'ep'l'is'* Лудза (ср. лтш. диал. (латг.) *pl'ep'iņât'* 'болтать' Звиргздене, Истра, Нирза, Пилда, Рундены, Цибла).

По свидетельствам памятников старолатгальской письменности и записей латгальских народных песен (напр., *drèblu* = *drèbļu*) 'одежды' (род. пад. мн. ч.) ĻEv. 72, 73 (ср. лтш. литер. *drēbju* то же), *zemļu* 'земель' (род. пад. мн. ч.) Варкава ФФ 510, 39 (ср. лтш. литер. *zemju* то же) эпентетические *l*, *l'* в именах существительных в прошлом чаще встречались, но позже они во многих латгальских говорах исчезли (ареал эпентетических *l*, *l'*, *ņ*, *ņ'* в именах существительных латгальских и селонских говоров см. на карте № 24).

Сложность развития общебалтийских звукосочетаний **pj*, **bj*, **vj*, **mj* на стыке корня и суффикса / окончания в латгальских и селонских говорах можно хорошо показать на примере развития формы имени прилагательного *slapja* 'мокрая', из которой закономерно возникли две формы: *slapa* Баркава, Тилжа (ср. лтш. диал. (латг. и селон.) *rupa* 'грубая' и лтш. литер. *rupja* то же) и **slapļa* (с *pļ* < *pj*). Из последней путем регрессивной ассимиляции произошла форма *s'lapļa* Балтинава (*s'lapļums* 'мокрота' Балтинава FBR XI 131), Виляка (*s'lapļa* по "Грамматике латышского языка" Я. Эндзелина⁵⁶⁰), Шкилбены. В результате диссимиляции из формы **slapļa* возникла *slapņa* Ливаны FBR XX 144, Скайста FBR XV 36, Tdz. 57614 (Стирниене), Tdz. 59275, 1 (Варакляны, Варкава, Галены, Калупе, Макашены, Малта, Сакстагалс, Силаяни), Tdz. 59275, 2 (Варкава, Виляны, Прейли, Сакстагалс, Силаяни), Tdz. 59275, 5 (Силаяни), Tdz. 59275, 10 и 11 (Айзкалне), Аглона, Андрупене, Асуне, Аташиене, Аулея, Балви, Баркава, Берзпилс, Бриги, Вискна, Вишки, Гайгалава, Дагда, Дрицены, Звиргздене,

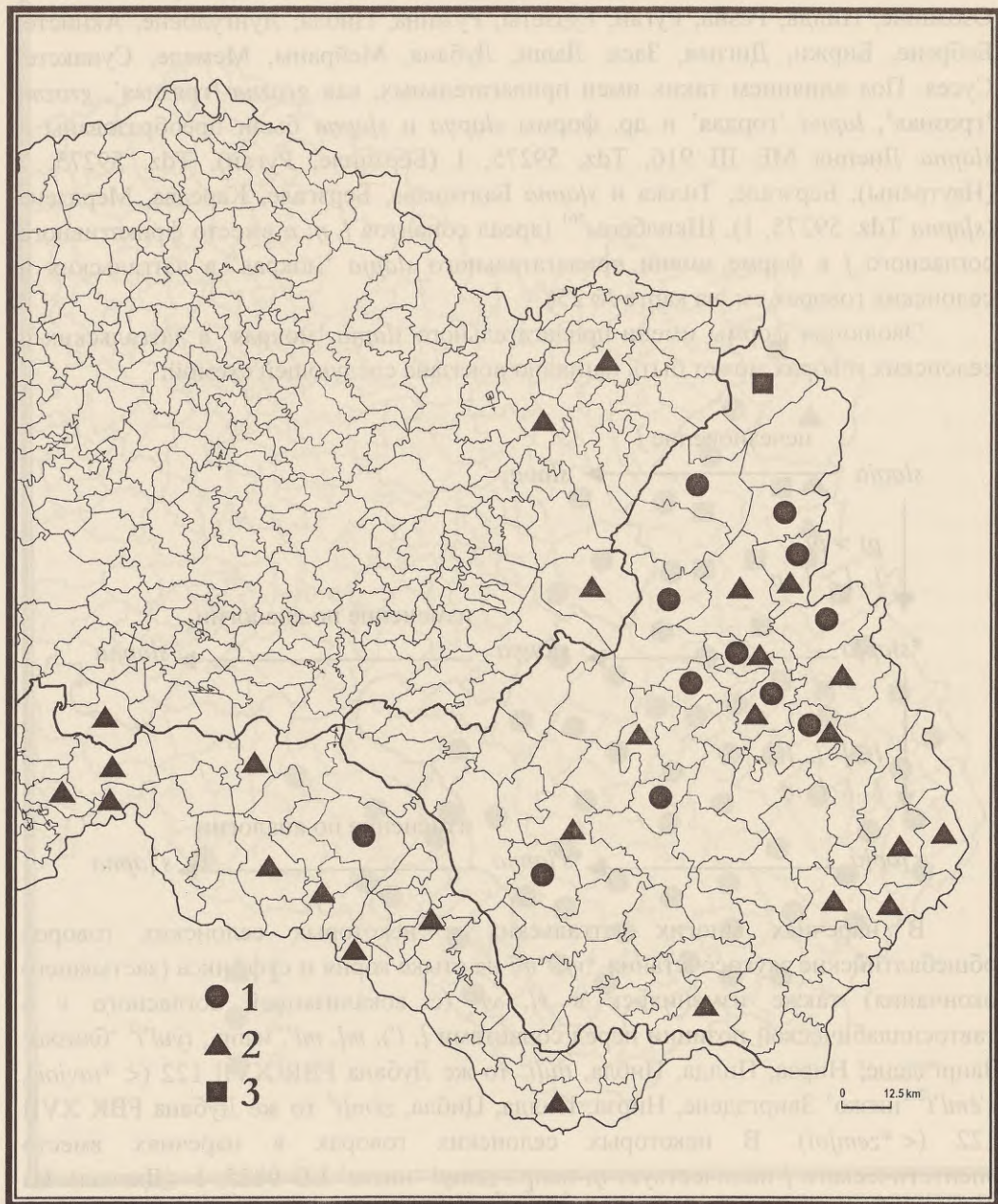
⁵⁵⁶ E n d z e l ī n s, 1956, 386.

⁵⁵⁷ См. также E n d z e l ī n s, 1981, 295.

⁵⁵⁸ E n d z e l ī n s, 1961, 432; 1981, 88.

⁵⁵⁹ E n d z e l ī n s, 1981, 29.

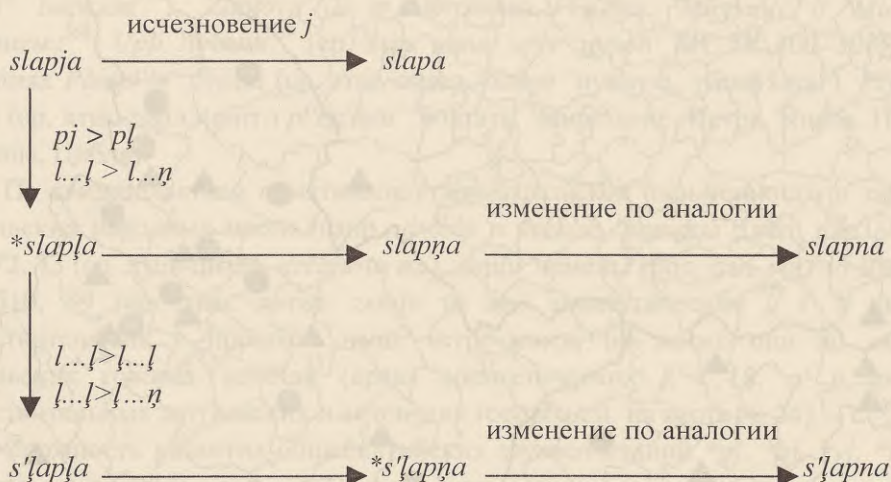
⁵⁶⁰ E n d z e l ī n s, 1951, 173.



Карта № 24. Эпентеза согласных *l'*, *ļ*, *n'*, *ņ* в именах существительных в латгальских, селонских и некоторых соседних говорах: 1 – *l'*, *ļ* в именах нарицательных; 2 – *l'*, *ļ* в именах собственных [топонимах и фамилиях]; 3 – *n'*, *ņ* в именах нарицательных.

Извалта, Истра, Капины, Кауната, Краслава, Ликсна, Науене, Нирза, Ницгале, Озолайне, Пилда, Резна, Ругаи, Рудзеты, Ружина, Цибла, Яунгулбене, Акнисте, Бебрене, Биржи, Дигная, Заса, Лаши, Лубана, Мейраны, Мемеле, Сунаксте, Сусея. Под влиянием таких имен прилагательных, как *grazna* 'грязная', *grozna* 'грозная', *lapna* 'гордая' и др. формы *slapja* и *s'lapja* были преобразованы в *slapna* Лиепна МЕ III 916, Tdz. 59275, 1 (Берзпилс, Ругаи), Tdz. 59275, 7 (Наутрены), Берзгале, Тилжа и *s'lapna* Балтинава, Берзгале, Карсава, Мердзене (*s'lapna* Tdz. 59275, 1), Шкилбены⁵⁶¹ (ареал сонантов *l, ņ, n* вместо фрикативного согласного *j* в форме имени прилагательного *slapja* 'мокрая' в латгальских и селонских говорах см. на карте № 25).

Эволюция формы имени прилагательного *slapja* 'мокрая' в латгальских и селонских говорах может быть наглядно показана следующей схемой:



В наречиях многих латгальских и некоторых селонских говоров общебалтийские звуко сочетания **vj, *mj* на стыке корня и суффикса (застывшего окончания) также изменились в *vļ, vļ'* (с вокализацией согласного *v* в тавтосиллабической позиции перед сонантами *l, l'*), *mļ, mļ'*, напр., *tūvļi²* 'близко' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла, *tūvļi²* то же Лубана FBR XVII 122 (< **tuvjoi*), *z'ēml'i²* 'низко' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла, *z'ēml'i²* то же Лубана FBR XVII 122 (< **zemjoi*). В некоторых селонских говорах в наречиях вместо эпентетического *l* наличествует *ņ*, напр., *zemņi* 'низко' LD 9825, 1 (Дигная). Из форм наречий с закономерными эпентетическими *l, l'* эта эпентеза распространилась и на некоторые другие наречия, напр., *g'erli* 'долго; длительно' Баркава, Варакияны, Виляка, Ливаны (ср. ср.-лтш. *garī* то же < **gorjoi*) (ареал эпентетических *l, l', ņ* в наречиях латгальских и селонских говоров см. на карте № 26).

⁵⁶¹ Брейдак, 1977б, 10–15.



Карта № 25. Эпентеза согласных l' , l , n' , n в именах прилагательных в латгальских и селонских говорах: 1 – l' , l ; 2 – n' , n ; 3 – n .



Карта № 26. Эпентеза согласных *l'*, *ļ*, *n'*, *ņ* в наречиях в латгальскжх и селонских говорах: 1 - *l'*, *ļ*; 2 - *n'*, *ņ*.

Как видно из изложенного выше, во всех формах всех частей речи, в которых в общебалтийском на стыке корня и суффикса / окончания были звукосочетания **pj*, **bj*, **vj*, **mj*, в латгальских и селонских говорах в большей и меньшей мере сохранились рефлексy этих звукосочетаний *pj*, *pl'*, *bj*, *bl'*, *vj* (> *ul'*), *vl'* (> *ul'*), *ml*, *ml'*. Поэтому необоснованным представляется мнение М. Семеновй, что эпентетический *l'* в топонимии Латгалии проник из славянских языков.⁵⁶²

При наличии двух *l* в слове в результате диссимиляции в латгальском и селонском идиомах возникли эпентетические *ŋ*, *n'*. Потом эти носовые согласные частично проникли и в другие слова. Под влиянием форм глаголов и имен прилагательных с твердым носовым *n* в некоторых глубоких говорах Латгалии мягкой носовой *ŋ* и смягченный носовой *n'* были заменены твердым носовым *n*.

В древнепрусском и литовском литературном языках эпентетического *l* нет, ср. напр. др.-прус. *piuclan* 'серп', лит. *pjáuoti* 'резать; пилить; жать; косить; грызться, резаться' и лтш. литер. *pļāūt* 'жать; косить'.⁵⁶³ В говорах литовского языка, как выяснилось в последние годы, все-таки спорадически наличествуют звукосочетания *pl'*, *bl'* вместо ожидаемых закономерных *pj*, *bj*. В Гринавецкис считает, что "древние сочетания *bj*, *pj* начала слова в некоторых литовских говорах превратились в сочетания *bl'*, *pl'*, как и в родственном латышском языке."⁵⁶⁴ А. Гирденис думает, что нерегулярные сочетания *pl'*, *bl'* в литовском языке представляют собой остатки исчезнувших литовских диалектов, обладавших регулярными **pl'*, **bl'* < **pj*, **bj*.⁵⁶⁵ Однако мы не исключаем и возможности объяснения этого фонетического явления в литовском языке субстратом селонского, земгальского, куронского и некоторых других исчезнувших балтийских племенных языков и адстратом славянских языков.

В праславянском звукосочетания **pj*, **bj*, **vj*, **mj* изменились в звукосочетания *pl'*, *bl'*, *vl'*, *ml'* в начале корня и на стыке корня и суффикса / окончания. По мнению некоторых славистов, в части диалектов праславянского языка призвук *l'* на стыке корня и суффикса / окончания не развился с самостоятельный звук и утратился.⁵⁶⁶

Следовательно, упомянутая выше изофона объединяет только латгальский, селонский, земгальский и куронский племенные языки, с одной стороны, и славянские языки, с другой стороны. Необходимо подчеркнуть, что по рассматриваемому фонетическому признаку особенно близки к славянскому (а на современном этапе – к русскому, белорусскому, украинскому, сербо-хорватскому и словенскому языкам) латгальско-селонские говоры (ретроспективно –

⁵⁶² Семенова, 1956, 229.

⁵⁶³ Endzelīns, 1943, 33–34; 1982, 442; Endzelīn, 1944, 47–48.

⁵⁶⁴ Grīnaveckis, 1979, 143.

⁵⁶⁵ Гирденис, 1982, 94.

⁵⁶⁶ Гуйер, 1953, 63–64; Нахтигал, 1963, 66–67; Мейе, 1951, 78–80; Бернштейн, 1961, 170, 213; Филин, 1962, 190–195; Stieber, 1979, 75–77.

латгальский и селонский племенные языки), в которых эпентетические *l̥, l'* развились не только в начале корня, но и на стыке корня и суффикса / окончания в противоположность нижнелатышским говорам (ретроспективно – земгальскому и куронскому племенным языкам), в которых эпентетический *l̥* развился только в начале корня. Возможно, что эпентетический *l̥* как в начале корня, так и на стыке корня и суффикса / окончания наличествовал и в некоторых исчезнувших восточнобалтийских идиомах на нынешней восточнославянской территории. Такой вывод можно сделать на основании данных балтийской гидронимии на восточнославянской территории.⁵⁶⁷

Рассматриваемая летто-славянская изофона возникла после распада восточнобалтийского (летто-литовского) языкового единства, в последний период истории праславянского языка⁵⁶⁸ (по относительной хронологии – до депалатализации мягкого *j* перед гласными среднего и заднего рядов в латгальском, т. е. до возникновения собственно латгальской фонематической подсистемы согласных⁵⁶⁹). Древность обсуждаемой изофоны подтверждается и тем обстоятельством, что эпентетический *l̥* отсутствует на стыке приставки и корня как в славянских языках, так и в латышском языке, напр., русск. *объехать*, блр. *аб'эхаць*, то же, словац. *objat'* 'обнять', лтш. *apjāt* 'объехать (верхом)'. Поэтому можно считать, что фонетическое изменение звуко сочетаний **pj, *bj, *vj, *mj* в *p̥l̥, pl', b̥l̥, bl', vl̥, vl', ml̥, ml'* осуществилось до слияния приставки с глаголом.

Латгальско-селонским эпентетическим *ŋ, n', n* вместо ожидаемых *l̥, l'* соответствуют эпентетические *n', n* и в южнобелорусских (особенно юго-западнобелорусских) говорах, напр., *дремі́у, дремну́* при диалектной и литературной форме *дремлі́у* 'дремлю', *кормі́у* при диалектной и литературной форме *кармі́у* 'кормлю'.⁵⁷⁰ Необходимо подчеркнуть, что конкурирующие формы с эпентетическими *l̥, l', ŋ, n', n* как в латгальско-селонских, так и в южнобелорусских говорах иногда могут наличествовать одновременно в одних и тех же говорах. Эпентетические *ŋ, n', n* – это важная ареальная изофона, объединяющая латгальско-селонские и южнобелорусские говоры. Правда, в наши дни это два изолированных ареала, но в прошлом они, очевидно, составляли единое целое.⁵⁷¹

⁵⁶⁷ См. также Rinz, 1969, 7–145; Агеева, Микляев, 1979, 30–54; Агеева, 1981, 140–141.

⁵⁶⁸ Бернштейн, 1961, 170.

⁵⁶⁹ Брейдак, 1977б, 13; 1981б, 40.

⁵⁷⁰ Дыялекталагічны атлас беларускай мовы. 1963, карты № 156, 160; Дыялекталагічны атлас беларускай мовы. Уступныя артыкулы, даведачныя матэрыялы і каментары да карт, 1963, 647–648, 650–651.

⁵⁷¹ По этому поводу ср. мнение К. Буги и Я. Эндзеліна о том, что южная граница прародины балтов достигала реки Припяти. См. В ū g a, 1959, 276; 1961, 743–744; E n d z e l i n s, 1982, 377.

3.2.5. Поляризация согласных *j* и *j'*

По свидетельствам некоторых диалектологических очерков и записей устного народного творчества согласный *j* в глубоких говорах центральной и южной Латгалии может произноситься, во-первых, как это принято считать, смягченно, напр., *jam* 'берешь' Андрупене ФФ 180, 565, *jiāmia* 'он брал, она брала, они брали' Краслава ФФ 144, 549, *nījiāmia* 'он снял, она сняла, они сняли' Макашены ФФ 348, 142, *gojia* 'он шел, она шла, они шли' Прейли ФФ 400, 3702. На смягченное, т. е. предорсальное, произношение согласного *j'* в приведенных примерах указывают следующие за этим согласным сочетания графем *ia*, *iā*, которыми обозначены гласные переднего ряда *ä*, *ā*. Во-вторых, согласный *j* в глубоких говорах центральной и южной Латгалии может произноситься твердо, напр., *jys* 'он' Баркава FBR XIII 30, Краслава FBR XII 27, *jūs*² 'вы' Балтинава FBR XI 134, Баркава FBR XIII 29, *kūojys*² 'ноги' (им. пад. мн. ч.) Скайста FBR XV 35, *skumjys* 'печаль' (им. пад. мн. ч.) Баркава FBR XIII 24. На твердое произношение согласного *j* в приведенных примерах указывают следующие за ним велярный гласный *u* и дифтонг *ui*.

Первоначально в древнелатгальском был медиодорсальный или мягкий фрикативный согласный *j* независимо от последующего гласного. Об этом убедительно свидетельствуют факты исторической фонетики латгальских говоров, изложенные в трех предыдущих подразделах. В общебалтийских звукосочетаниях **kj*, **gj*, **sj*, **zj*, **tj*, **dj*, **lj*, **nj*, **rj*, **pj*, **bj*, **vj*, **mj* и северных восточнобалтийских звукосочетаниях **cj*, **zj* фрикативный *j*, судя по рефлексам этих звукосочетаний в латгальском, был мягким согласным. Однако после палатации упомянутых выше звукосочетаний под давлением фонетической системы, а именно: оппозиции твердых и смягченных согласных, в древнелатгальском осуществилось расщепление или поляризация медиодорсального мягкого *j* на два самостоятельных согласных: твердый *j* и смягченный *j'*. Эти два согласных наличествуют и в современных глубоких говорах центральной и южной Латгалии. Однако теоретически это не было осознано. Так, например, А. Абеле писала только о латгальском предорсальном *j'* по сравнению со среднелатышским медиодорсальным *j*.⁵⁷²

Предорсальный *j'* глубоких говоров центральной и южной Латгалии можно охарактеризовать как палатализованный или смягченный согласный. Подъем языка при произношении второго латгальского согласного *j* по сравнению со среднелатышским медиодорсальным *j* отодвинут назад, т. е. этот согласный в глубоких говорах Латгалии несомненно является твердым.

Р. Эккерт сомневается в наличии твердого *j* и смягченного *j'* в глубоких говорах Латгалии, считая, что согласный *j*, как правило, всегда должен быть мягким (палатальным). Но ведь произношение согласного *j*, как и любого другого звука, не обязательно должно быть одинаковым во всех языках и диалектах. На

⁵⁷² Ā b e l e, 1940, 205, 211.

материале диалектов латышского языка это хорошо показала А. Абеле. Думается, что в языках мира такое отклонение от “нормы” произношения согласного *j*, постулируемой некоторыми языковедами, нередкое явление. Сравните, например, характеристику согласного *j* в казахском, уйгурском, горномарийском, абазинском, адыгейском, чеченском, ингушском, бацбийском и эскимосском языках.⁵⁷³

Под давлением фонетической системы уже до XIII в. палатальный согласный *j* в древнелатгальском языке стал произноситься твердо перед гласными среднего и заднего рядов, этот же медиодорсальный (палатальный) согласный *j* перед гласными переднего ряда стал преддорсальным (палатализованным). Это положение подтверждается многими фактами исторической фонетики латгальских говоров и данными современных глубоких говоров Латгалии.

Во-первых, в именах существительных с основой на *-(j)o-* согласный *j* влияет на дистрибуцию гласных *o* и *a* и на перегласовку *ē* как мягкий согласный, напр., *skraïš'* (< *skrajs*) ‘редкий, вырубленный (лес)’ Варакляны (ср. лтш. литер. *skrajš* ‘редкий (лес)’, *v'iejs*² ‘ветер’ Нирза, Звиргздене, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *vējš* то же, лит. *iejas* то же). Это свидетельствует, что ко времени исчезновения кратких гласных конечных слогов в некоторых позициях в латгальском языке еще наличествовал палатальный согласный *j*, смягчивший следующий за ним твердый согласный *s*.

Во-вторых, в глубоких говорах центральной и южной Латгалии наличествует оппозиция неслоговых гласных $\underset{\sim}{j}$ (< *j*') – $\underset{\sim}{j}$ (< *j*) в абсолютном конце слова глагольных форм 2 лица единственного числа простого настоящего времени изъявительного наклонения и 2 лица единственного числа повелительного наклонения, с одной стороны, и глагольных форм 3 лица простого настоящего времени изъявительного наклонения, с другой стороны, напр., *jûoj* ‘едешь; едь!’, *klûoj* ‘расстилаешь; расстилай!’, *stûoj* ‘останавливаешься; останавливайся!’ (< **jôji*, **klôji*, **stôji*) – *jûoj* ‘он (она) едет (верхом), они едут (верхом)’, *klûoj* ‘он (она) расстилает, они расстилают’, *stûoj* ‘он (она) останавливается, они останавливаются’ (< **jôjo*, **klôjo*, **stôjo*) Аглона, Айзкальне, Балтинава, Варакляны, Варкава, Виляны, Звиргздене, Извалта, Ликсна, Наутрены, Ницгале, Пилда, Прейли, Цибла, Шкяуне, Эзерниеки. Неслоговой гласный $\underset{\sim}{j}$ (по происхождению смягченный фрикативный согласный *j*') в приведенных формах объясняется влиянием исчезнувшего гласного переднего ряда на предшествовавший медиодорсальный *j*, неслоговой же гласный $\underset{\sim}{j}$ (по происхождению твердый фрикативный согласный *j*) в приведенных формах объясняется влиянием исчезнувшего гласного заднего ряда на предшествовавший медиодорсальный *j*.

⁵⁷³ Языки народов СССР, 2, 1966, 321, 367; Языки народов СССР, 3, 1966, 242.; Языки народов СССР, 4, 1967, 128, 129, 147, 193, 212, 229; Языки народов СССР, 5, 1968, 367.

В-третьих, в глубоких говорах центральной и южной Латгалии в абсолютном конце слова глагольных форм 3 лица простого настоящего времени изъявительного наклонения с основой на *-jō* наличествуют твердые губные согласные *p, b, m* перед исчезнувшим твердым фрикативным *j*, возникшим под влиянием следовавшего за ним гласного заднего ряда, напр., *s't'ip²* 'он (она) тянет, они тянут', *grūop* 'он (она) хватает, они хватают' (< *grūob*), *stūm²* 'он (она) толкает, они толкают' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (< **stēpjō, *grōbjō, *stumjō*).

Как видно из сказанного выше (2 и 3 правила), в некоторых позициях ко времени исчезновения кратких гласных конечных слогов в древнелатгальском языке уже наличествовали смягченный согласный *j'* и твердый согласный *j*.

В-четвертых, в глубоких говорах Латгалии наличествуют твердые губные согласные *p, b, m, v* перед исчезнувшим твердым фрикативным согласным *j* в глагольных формах 1 лица единственного числа простого прошедшего времени изъявительного наклонения с основой на *-ē*, напр., *s't'ipu²* 'я тянул, я тянула' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла, *grūobu* 'я хватал, я хватала' Звиргздене, Истра, Нирза, Пилда, Цибла, *stūumu²* 'я толкал, я толкала' Аглона, Варкава, Звиргздене, Пилда, Цибла, *d'evu* 'я давал, я давала' Варакияны FBR XI 111, Калупе FBR XVIII 46, Краслава FBR XII 40, Скайста FBR XV 41 (ср. лит. диал. *deviāū* то же⁵⁷⁴). Твердость исчезнувшего гласного *j* в приведенных формах объясняется влиянием следовавшего за ним дифтонга **ou* (или **au*?). Это отвердение палатального согласного *j* в древнелатгальском языке, как свидетельствует форма *d'evu* 'я давал, я давала', осуществилось уже после позиционной перегласовки гласных *e, ē, i* в *a, ā, u*. Возможно, это связано с более поздним изменением окончания *-ēu* в окончание *-jou* (или *-jau*?).

В-пятых, в глубоких говорах Латгалии наличествуют твердые губные согласные *p, b, m, v* перед исчезнувшим твердым согласным *j* в формах родительного падежа множественного числа имен существительных с основами на *-(i)jō-*, *-ē-*, *-i-*, напр., *urj* 'рек' Аглона, Варкава, Звиргздене, Нирза, Истра, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *urji* то же, лит. *ūrių* то же), *dūbu²* 'ям; могил' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *dūobju* 'гряд'), *z'īšmi* 'песен' Аглона, Звиргздене, Нирза, Истра, Пилда, Цибла (ср. лит. *giesmiū* 'церковных песен'), *gūvu²* 'коров' Краслава FBR XII 36 (ср. лтш. литер. *gūovju* то же).

В-шестых, в латышском языкознании почти общепризнанной является точка зрения (разумеется, в духе традиционной гипотезы о развитии балтийского вокализма), что гласный *a* в латгальско-селонских говорах перегласован в *o* перед слогом с гласными среднего или заднего ряда, если между *a* и этими гласными нет / не было согласных *j, l, ŋ, k, g, š, ž, č, ž, r < r*.⁵⁷⁵ Как видно, согласный *j* помещен в один ряд с бывшими или теперешними мягкими согласными и якобы влияет он на дистрибуцию гласных *o* и *a* как мягкий согласный. Однако во всех

⁵⁷⁴ Endzelīns, 1951, 725, 877.

⁵⁷⁵ Endzelīns, 1951, 110; 1981, 349; Рудзите, 1969, карта № 5.

глубоких говорах Латгалии имеется унаследованное слово, относящееся к обсуждаемому правилу, а именно глагол *vojūot* 'преследовать' (ср. лтш. литер. *vajāt* то же), свидетельствующий о противоположном: в данном примере согласный *j* влияет на дистрибуцию гласных *o* и *a* не как мягкий или смягченный, а как твердый согласный. Подобное явление (гласный *o* перед согласным *j* в данном глаголе) отмечено и в глубоких селонских говорах.⁵⁷⁶ В глубоких говорах Латгалии имеются и заимствованные из прибалтийско-финских языков слова: глагол *vajaga, vajak* (< *vajag*) 'нужно, необходимо' (ср. вод. *vajaga* 'потребность, необходимость, нужда; нужно') и название озера *Ojūot'ēņē*² в Краславском районе (ср. название реки *Ojatti* в Финляндии). В данных примерах в первом случае перед согласным *j* с последующим гласным среднего ряда *a* наличествует гласный *a*, во втором же перед согласным *j* с последующим дифтонгом *uo*, состоящем из гласных заднего ряда, – гласный *o*. Разумеется, эти феннизмы не опровергают сказанного выше о твердом согласном *j* и о смягченном согласном *j'*, они лишь свидетельствуют, что ко времени интенсивных контактов латгалов с прибалтийско-финскими племенами восточной Латвии дистрибуция гласных *o* и *a* в древнелатгальском языке уже не была продуктивной.⁵⁷⁷

В-седьмых, в части латгальских говоров гласный *e* перед согласным *j* перегласован в гласный *a* в первичных именах существительных с основой на *-ā*, напр., *laja* 'долина, низина' Вецгулбене FBR V 145, Вецлайцене, Зиимерис, Яунлайцене, Яунрозе, Карва FBR VIII 28, Калупе FBR XVIII 33 (ср. лтш. литер. *leja* то же). Следовательно, в этих говорах согласный *j* на перегласовку *e* > *a* влиял как твердый согласный. В большинстве же латгальских говоров в подобных примерах наличествуют рефлексы вторичной перегласовки древнелатгальского гласного **e*, напр., *l'āja* 'долина, низина' Виляны, Дрицены, Наутрены, *laja* то же Нирза, Звиргздене, Пилда, Цибла, *l'eja* то же Варакляны, Ливаны. Следовательно, в этих говорах согласный *j'* влиял на перегласовку гласного *e* как смягченный согласный.

В-восьмых, в некоторых глубоких говорах центральной и южной Латгалии согласный *j* влиял на изменение окончания родительного падежа единственного числа и именительного падежа множественного числа *-as* в окончание *-us* как твердый согласный, напр., *kūojys*² 'ноги' Скайста FBR XV 35. В большинстве же глубоких говоров центральной и южной Латгалии согласный *j'* влиял на изменение окончания *-as* как смягченный согласный, ибо это окончание за согласным *j'*, как и за мягкими и смягченными согласными, изменилось в *-is'*, напр., *kūojis*² 'ноги' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *kājas* то же).

Из сказанного выше (7 и 8 правила) ясно, что соотношение фонетических явлений расщепления палатального *j* на два самостоятельных согласных, дистрибуции гласных *e* : *a*, *ē* : *ā*, *i* : *u* и возникновения окончаний *-us*, *-is'* как в

⁵⁷⁶ A n c ĩ t i s, 1977, 55.

⁵⁷⁷ Б р е й д а к, 1982, 82–84.

хронологическом, так и в ареальном аспекте еще подлежит дальнейшему изучению и уточнению.

3.3. Судьба тавтосиллабического носового *n*

В латгальском, селонском и земгальском племенных языках тавтосиллабический носовой *n* исчез, удлинив предшествовавший краткий гласный.⁵⁷⁸ Следовательно, в этих языках восточнобалтийские дифтонгические сочетания **on* (< **on*), **en* (< **en*), **in*, **in* изменились в долгие гласные **ō*, **ē*, **ī*, **ū*. По свидетельствам топонимов, зафиксированных в письменных памятниках XIII в., это фонетическое изменение осуществилось по крайней мере уже до 1200 г. По мнению Я. Эндзелина, тавтосиллабический носовой *n* исчез после изменения **k'*, **g'* в *c*, *z*.⁵⁷⁹

Рефлексы восточнобалтийских дифтонгических сочетаний **on*, **en*, **in*, **in* долгие гласные **ō*, **ē*, **ī*, **ū* в латгальском племенном языке, как и в северноселонском диалекте, претерпели те же изменения что и в восточнобалтийские долгие гласные **ō*, **ē*, **ī*, **ū*. Об этом свидетельствуют данные современных латгальских говоров, напр., *rūka*² 'рука' Варакляны; Виляны (ср. лтш. литер. *rūoka* то же, лит. *rankà*² то же), *p'icy*² 'пять' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *piēci* то же, лит. *penkì* то же), *krītu*² 'падаю' Виляка, *krētu*² то же – Карсава, Мердзене (ср. лтш. литер. *kritu* то же, лит. *krintū* то же), *jūtu*² 'чувствую' Балви, Виляка, *jōtu*² то же Бея, Маркалне, *jūtu*² то же Варкава, Вишки, Ливаны, Прейли, Рудзеты, *jūtu*² то же Виляны, Сакстагалс, Силаяни (ср. лтш. литер. *jūtu* то же, лит. *juntū* то же).

После того, как монофтонгизация дифтонгических сочетаний с носовым *n* стала непродуктивной, в латгальских говорах, как и во всех остальных говорах латышского языка, опять появилось относительно много слов с тавтосиллабическим твердым носовым или позиционно смягченным *n*.⁵⁸⁰ Во-первых, тавтосиллабический носовой *n* или *n'* часто наличествует в словах, заимствованных из куронского, литовского, русского, белорусского, польского, немецкого и эстонского языков, напр., *l'ēnta*² 'лента' Карсава, Мердзене (< русск. *лѐнта*), *m'ān't'ā*² 'веселка' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (< лит. *mentē* 'лопатка, кельма; лопасть'). Во-вторых, тавтосиллабический носовой *n* иногда является рефлексом губного *m* перед смычным согласным *d*, напр., *rōndōnc*² 'тепловатый' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *reīdēns* 'тепловатый; прохладный'). В-третьих, тавтосиллабический носовой *n* иногда

⁵⁷⁸ В древнепрусском, литовском и куронском языках, а также в южноселонском диалекте тавтосиллабический носовой *n*, за исключением некоторых позиций, сохранился. См. В ĩ g a, 1959, 23; 1961, 168–170, 171, 174–198, 202, 234, 256, 266, 267, 275, 276–277, 733, 734, 744, 745, 748, 805, 844, 849; Endzelīns, 1951, 170–171; 1981, 311, 361–362; М а ж у л и с, 1974, 120–121.

⁵⁷⁹ E n d z e l ī n s, 1951, 171; 1981, 362.

⁵⁸⁰ См. также E n d z e l ī n s, 1951, 171–172; 1981, 362–363.

возник из плавного *l* в результате диссимиляции, напр., *l̥nc'èļš²* ‘большая дорога’ Балтинава (< *lylc'èļš²* то же). В-четвертых, тавтосиллабический носовой *n* часто наличествует в новообразованиях от глаголов с корнем на *-n*, напр., *skāndynūot'* ‘бренчать; позвякивать, звякать, позванивать; трезвонить, звонить’ Звиргздене, Пилда, Цибла (ср. *skāņāt'* ‘звучать; звенеть’ в тех же говорах < **skanēti*). В-пятых, в некоторых латгальских говорах префикс *ad-* (< *at-*) перед взрывным *d* и аффрикатой *ʒ* изменился в *an-*, в результате чего возникло дифтонгическое сочетание с носовым *n*, напр., *āndūt²* ‘отдать’ Балтинава, Виляка.⁵⁸¹ В-шестых, тавтосиллабический носовой *n* часто наличествует в топонимах Латгалии и северо-восточной Видземе.⁵⁸²

3.4. Вторая аффрикатизация смягченных согласных *k', g'* и мягких согласных *ķ, ģ*

В большинстве глубоких говоров Латгалии, в некоторых глубоких латгальских говорах северо-восточной Видземе и в некоторых глубоких селонских говорах восточной Земгале и восточной Видземе смычные *k', ķ* изменились в аффрикату *č*, а смычные *g', ģ* – в аффрикату *ʒ*, напр., *č'ēv'ē²* ‘кобыла’ Ливаны (ср. ср.-лтш. *ķēve, ķēve* то же), *kačč* ‘кот’ Звиргздене, Истра, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *kaķis* то же), *ʒ'ēims²* ‘лицо’ Варакляны (ср. лтш. литер. *ģīmis* то же). К. Буга, С. Каралюнас, А. Ванагас и В. Мажюлис считают топонимы с аффрикатой *č'* вместо ожидаемого смычного *k'* в северо-восточной Литве (напр., в названиях озер *Čēdasas, Čiáunas, Čičirāitis, Čičirys*, в названиях населенных пунктов *Čedasaĩ, Čivyliai*) селонскими по происхождению.⁵⁸³ Судя по распространению гипернормальных смычных *k', ķ*

⁵⁸¹ См. также E n d z e l ī n s, 1951, 246; 1981, 380.

⁵⁸² Так как тавтосиллабический носовой *n* относительно равномерно распространен в топонимии Латвии, Ю. Плакис относительно судьбы тавтосиллабического *n* даже отрицает исключительность куронского языка среди других “древнелатышских” племенных языков. См. P l ā ķ i s, 1928, 97–100.

⁵⁸³ В ū g a, 1959, 108; 1961, 275–276; K a r a l i ū n a s, 1972, 18; M a ž i ū l i s, 1981b, 8, 11–12; V a n a g a s, 1981, 76–77; V a n a g a s, 1985, 197; Б р е й д а к, 1981в, 90; 1985в, 207–209. К. Буга и В. Мажюлис выводят аффрикату *č'* в топонимах северо-восточной Литвы из селонской аффрикаты *c'*. Данные исторической фонетики селонских и латгальских говоров позволяют уточнить объяснение происхождения аффрикаты *č'* в топонимах северо-восточной Литвы. В селонских и латгальских говорах аффрикаты *c, c', ʒ, ʒ'* возникшие в результате первой аффрикатизации из смычных **k', *g'* перед гласными переднего ряда и из звукосочетаний **kj, *gj*, сохранились без изменений, аффрикаты же *č, ʒ* (< *k', ķ, g', ģ*) в этих говорах возникли только в заимствованных словах в результате второй аффрикатизации. На основе этих данных можно заключить, что южные селоны после поселения аукштайтов на их территории именно в литовских (т. е. “чужих”) топонимах заменили смычный *k'* аффрикатой *č'*. Но и после полной ассимиляции южных селонов в XIV в. н. э. (см. Lietuvių etnogenezė, 1987, 219) эта фонетическая особенность сохранилась в топонимии северо-восточной Литвы как рефлекс второй аффрикатизации в селонском. То, что именно таков генезис

вместо аффрикаты *č* во многих латгальских говорах северо-западной Видземе, глубоких говорах южной Латгалии, западно- и южноселонских говорах (напр., *kùska*² 'змея' Одзиена < *čūska*), ясно, что вторая аффрикатизация смычных *k'*, *ḳ*, *g'*, *g̣* наличествовала во всем ареале латгальского и селонского племенных языков.⁵⁸⁴

Ареал аффрикат *č* (< *k'*, *ḳ*) и *ž* (< *g'*, *g̣*) продолжает суживаться и в наши дни. Так, например, в 20-ых годах XX столетия в абельском и аглонском говорах еще были аффрикаты *č* (< *k'*, *ḳ*) и *ž* (< *g'*, *g̣*)⁵⁸⁵, но в наши дни эти аффрикаты уже заменены смычными согласными *k'*, *g'*. В лиепненском, виксенском, балвском, ругайском, аташиенском, рудзетском, айзкалнском, силаяньском, малтенском и дагденском говорах Латгалии наряду со старыми формами с аффрикатами *č*, *ž* младшее и среднее поколение уже употребляют и параллельные формы со смычными *k'*, *g'* (ареал второй аффрикатизации смягченных смычных *k'*, *g'* и мягких смычных *ḳ*, *g̣*, а также гипернормальных *k'*, *ḳ* в латгальских и селонских говорах см. на карте № 27).

Относительно причин второй аффрикатизации смягченных смычных *k'*, *g'* и мягких смычных *ḳ*, *g̣* в латгальском и селонском племенных языках среди лингвистов нет единогласия. Нами выдвинута гипотеза о влиянии прибалтийско-финского языкового субстрата на возникновение этого фонетического явления в латгальском и селонском.⁵⁸⁶ Аналогичная аффрикатизация наличествует и в водском языке, напр., вод. *tšivi* 'камень' при фин. и эст. *kivi* то же, вост.-вод. *audžiD* 'щуки' (им. пад. мн. ч.) при эст. *haugid* то же.⁵⁸⁷

П. Аристэ выступает против объяснения второй аффрикатизации смягченных смычных *k'*, *g'* и мягких смычных *ḳ*, *g̣* в латгальско-селонских говорах прибалтийско-финским языковым субстратом.⁵⁸⁸ Он возражает против привлечения данных водского языка для объяснения аффрикатизации смычных *k'*, *ḳ*, *g'*, *g̣* в латгальско-селонских говорах. Следуя за Л. Пости,⁵⁸⁹ П. Аристэ считает, что аффрикатизация *k > tš* перед гласными переднего ряда в водских диалектах осуществилась сравнительно поздно, и поэтому между этими фонетическими явлениями в латгальско-селонском и водском не могло быть никакой связи. Позиция П. Аристэ не совсем ясна, ибо он отрицает влияние русского языка на возникновение аффрикатизации *k > tš* в водских диалектах, но

этой аффрикаты, свидетельствуют и аффрикаты *s*, *z* в топонимах северо-восточной Литвы как рефлексы первой аффрикатизации в селонском, напр., *Cinaitės*, *Dzìrnų ėžeras*. Следовательно, в топонимии северо-восточной Литвы наличествуют не только рефлекс второй аффрикатизации *č'*, но и рефлексы первой аффрикатизации *c'*, *z'* в селонском.

⁵⁸⁴ Breidaks, 1977, 247–249; Брейдак, 1977е, 32.

⁵⁸⁵ Endzelin, 1922, 132; Endzelīns, 1981, 278–279.

⁵⁸⁶ Брейдак, 1975, 88; 1977в, 135; 1977е, 32, 34; Breidaks, 1977, 247–249; 1981, 87–91.

⁵⁸⁷ Kettunen, 1930, 16; Ariste, 1948, 10; 1968, 14; Серебрянников, 1974, 143.

⁵⁸⁸ Ariste, 1978, 120–121.

⁵⁸⁹ Posti, 1958, 1–22.



Карта № 27. Аффрикатизация смычных согласных k' , k , g' , g в латгальских и селонских говорах: 1 – ареал k' , $k > \check{c}$ и g' , $g > \check{z}$; 2 – реликты аффрикатизации смычных согласных k' , k , g' , g ; 3 – в речи среднего и младшего поколений носителей говоров осуществилась деаффрикатизация \check{c} [$< k'$, k] и \check{z} [$< g'$, g]; 4 – гипернормализмы со смычными согласными k' , k вместо ожидаемой аффрикаты \check{c} .

принимает датировку этого фонетического явления, обоснованную Л. Пости именно влиянием русского языка на его возникновение. Поэтому обратимся к анализу доводов, выдвинутых Л. Пости для обоснования поздней датировки упомянутой выше аффрикатизации в водском. Финский языковед полагает, что это фонетическое явление в водских диалектах не могло возникнуть самостоятельно, что оно является результатом влияния русского языка.⁵⁹⁰ Но для такого предположения нет достаточных оснований, ибо было не мало финно-угорских языков, которые подверглись более сильному влиянию со стороны русского языка, чем водский язык, и позднее были ассимилированы, но аборигенное финно-угорское население так и не научилось произносить русскую аффрикату *ч*, а заменило ее аффрикатой *ц*. Это явление оставило свои следы в русских говорах как финно-угорский субстрат в виде цоканья.⁵⁹¹ В контексте происхождения цоканья русских говоров предпринятая Л. Пости попытка объяснить аффрикатизацию *k > tš* перед гласными переднего ряда в водских диалектах влиянием русского языка совсем неправдоподобна. Некоторые случаи аффрикатизации *k > ч* в древнерусских заимствованиях (напр., *Ничиторь* – имя из греч. Νιχηφόρος, *Чупро* – имя из греч. Κυπρος, *Чурило* – имя из греч. Κυρίλλος, *чурь* ‘господин’ – из греч. κύριος, ‘господин’)⁵⁹², связанные с первой палатализацией в праславянском, он считает доказательством того, что в древнерусском языке до изменения звукосочетаний *кы, гы, хы* в *ки, ги, хи* в XIII–XIV вв.⁵⁹³ якобы осуществлялась субституция *ки > чи* в заимствованных словах. Так как в севернорусских говорах изменение *кы, гы, хы* в *ки, ги, хи* осуществилось только к концу XIV в., то субституция *ки > чи* в севернорусских говорах, по мнению Л. Пости, могла иметь место самое позднее в XIV в. Следовательно, аффрикатизация *k > tš*, возникшая в водских диалектах под влиянием русского языка, – рассуждает Л. Пости – могла осуществиться самое позднее в XIV в.⁵⁹⁴ Эта датировка аффрикатизации *k > tš* в водских диалектах не совсем убедительна, даже если допустить влияние древнерусского языка на возникновение этого фонетического явления в водском, ибо уже в XI–XII вв. в заимствованных словах в древнерусском языке до закономерного изменения *кы, гы, хы* в *ки, ги, хи* наличествовали смягченные *к', г', х'*.⁵⁹⁵ Следовательно, в XI–XIV вв. уже не было причин для субституции *к > ч*. Поэтому Л. Якубинский заимствованные слова с согласным *ч* вместо ожидаемого *к* в древнерусском языке относит к периоду до крещения Руси.⁵⁹⁶

⁵⁹⁰ Posti, 1958, 12–14.

⁵⁹¹ Шахматов, 1915, 318; Селищев, 1931, 719, 737; Аванесов, 1947, 125; 1952, 169–170; Кузнецов, 1960, 77; Лыткин, 1961, 79–86; Борковский, Кузнецов, 1963, 87–88; Kiparsky, 1969, 1–27.

⁵⁹² Шахматов, 1915, 175, 194; Якубинский, 1953, 332.

⁵⁹³ Шахматов, 1915, 311; Якубинский, 1953, 154; Черных, 1952, 128.

⁵⁹⁴ Posti, 1958, 14–16.

⁵⁹⁵ Якубинский, 1953, 154; Борковский, Кузнецов, 1963, 54; Kiparsky, 1963, 135.

⁵⁹⁶ Якубинский, 1953, 332.

Как видно из разбора гипотезы Л. Пости, ссылка П. Аристэ на эту гипотезу для доказательства позднего возникновения аффрикации $k > t\check{s}$ в водских диалектах не состоятельна, ибо, во-первых, в контексте возникновения цоканья как субстратного явления в русских говорах не правдоподобно допущение влияния русского языка на возникновение аффрикации $k > t\check{s}$ в водском (сам П. Аристэ также отрицает такое влияние) и, во-вторых, субституция $k > ч$ в древнерусском, влиянием которой Л. Пости объясняет возникновение аффрикации $k > t\check{s}$ в водском, вероятнее всего имела место до XI в.

Вопреки мнению Л. Пости⁵⁹⁷ водский язык с аффрикацией $k > t\check{s}$ перед гласными переднего ряда не является изолированным среди прибалтийско-финских языков. Это же фонетическое явление было присуще и чудскому языку восточной Латвии. Яркое свидетельство тому прибалтийско-финское название северо-восточной Латвии *Очела*, которое в “Новгородской первой летописи старшего и младшего изводов” упоминается четырежды: (на) *Очелу* 2 х в 1111 г. и 2 х в 1179 г.⁵⁹⁸ В одном документе, написанном в 1224 г. на латышском языке, это название транскрибировано как *Agzele* SRL I 416. В “Новейшей лифляндской рифмованной хронике” на средненижненемецком языке в 1341 г. упоминается название деревни *Adsel* на юго-востоке от города Валки, в окрестностях Алуksне, а сама северо-восточная Латвия называется *Adzellandt* 1 х, *Adsellandt* 2 х.⁵⁹⁹

Нет никакого основания для предположения, что в названии чудской земли *Очела* в древнерусском языке якобы осуществилась замена смычного k , перед гласным переднего ряда аффрикацией $ч$, ибо, по данным “Новгородской первой летописи старшего и младшего изводов”, смычный k в данной позиции в топонимах Прибалтики сохранился, напр., на *рьць Къголь* 1269 г., до *Кирьяпивль* 1406 г. (в Эстонии), *къ Кеси* 1222 г., *къ Кеси* 1222 г., у *Къси* 1228 г., у *Късь* 1228 г. (в Латвии), *Керновъ* (в Литве)⁶⁰⁰.

Мы предлагаем следующее объяснение прибалтийско-финского названия северо-восточной Латвии. На наш взгляд, исконная форма этого топонима была **Atšela*, давшая древнерусскую транскрибированную форму *Очела*, а исходной формой этого названия была **Akeła*, возникшая в результате перегласовки из формы **Akala* (ср. названия деревень *Akkala* в Карелии, Ингерманландии и на Кольском полуострове⁶⁰¹), ибо в прибалтийско-финском наличествовала перегласовка $*a > *e$, (ср., напр., вод. *kāketā* ‘кудахтать; гоготать; крякать’ при фин. *kaakattaa* то же). После же перегласовки $*e > e$ (ср., напр., фин. *katketa* ‘сломаться, переламываться, переломиться; рваться, обрываться, оборваться; ломаться, лопнуть’ и вепс. *katteda* то же при вепс. *katteta* то же и фин. *katkata* то

⁵⁹⁷ Posti, 1958, 11.

⁵⁹⁸ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов, 1950, 20, 36, 203, 225.

⁵⁹⁹ Höhlbaum, 1872, 11–12.

⁶⁰⁰ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов, 1950, 61, 66, 86, 263, 272, 316, 399, 476.

⁶⁰¹ Nissilä, Sarmela, Sinisalo, 1970, 25, 106, 123; Kerп, 1971, 10.

же)⁶⁰² в чудском языке восточной Латвии осуществилась аффрикатизация смычного взрывного *k* перед гласным переднего ряда.

В средненижненемецком написании *Adsel*, *Adsellandt*, *Adzellandt* сочетание двух графем *ds*, *dz* очевидно отражает аффрикату *ts* в каком-то прибалтийско-финском языке Латвии (возможно, в ливском), которой была заменена аффриката *tš* чудского языка восточной Латвии.⁶⁰³ Что же касается реального фонетического содержания сочетания графем *gz* в латинском написании *Agzele*, то его трудно определить, ибо латинскому языку такое сочетание графем не свойственно. Но ясно, что и в данном случае писец документа сочетанием двух графем пытался передать письменно какую-то аффрикату, несвойственную латинскому языку.

Об аффрикатизации смычного *k* > *tš* перед гласными переднего ряда в чудском языке восточной Латвии свидетельствует также прибалтийско-финское название реки в Латгалии *Iča* (< **Itšä* < **Ikä*, ср. ойконимы вод. *Itšä-päivä* и фин. *Ikä-päivä*).

Хотя нет прямых доказательств, что в водском языке, как это было в чудском языке восточной Латвии, уже в XII в. наличествовала аффрикатизация смычных *k*, *g* перед гласными переднего ряда (ойконим *Ичяново* впервые засвидетельствован в 1500 г.), но, учитывая то, что водь раньше проживала и южнее теперешней своей территории⁶⁰⁴ и что водь и чудь восточной Латвии имели аналогичный антропологический тип и входили в одну этнокультурную область⁶⁰⁵, вполне логично предположить, что и в водском языке в XII в. уже наличествовали аффрикаты *tš*, *dž* перед гласными переднего ряда, а еще раньше эти обособленные ареалы двух близкородственных языков, возможно, составляли непрерывный ареал.⁶⁰⁶

Для решения вопроса о причинах второй аффрикатизации смягченных смычных *k'*, *g'* и мягких смычных *ḳ*, *g̣* в латгальском и селонском племенных языках важно осмыслить место этой аффрикатизации в фонематической системе латгальского и селонского языков. Учитывая то, что в результате аффрикатизации *k'*, *ḳ* > *č* и *g'*, *g̣* > *ž* было ослаблено одно звено фонологически релевантной оппозиции твердых и смягченных согласных в латгальском и селонском (нейтрализованы пары фонем *k*, *k'* и *g*, *g'*: фонемы *k'*, *g'* стали позиционными вариантами фонем *k*, *g*), мы объясняем аффрикатизацию *k'*, *ḳ* > *č* и *g'*, *g̣* > *ž* не

⁶⁰² Почти общепризнанным является мнение, согласно которому в прибалтийско-финском праязыке был гласный **e* среднего ряда, который в некоторых прибалтийско-финских языках (в эстонском, водском, вепсском) сохранился, в других же языках этой группы совпал с гласным *e* переднего ряда. См. Б у б р и х, 1948, 20–21; А р и с т з, 1953, 293; Т о i v о н е н, 1955, 170.

⁶⁰³ Сравните, например, замену аффрикаты *ч* в передаче названия города *Печоры* сетуской земли аффрикатой *ts* в эстонском языке (*Petseri*). Также, кажется, в ойконимах Эстонии *Atsalama*, *Atzelama* аффрикату *ts* следует трактовать как результат субституции водской аффрикаты *tš*. См. К е т т у н е н, 1955, 69.

⁶⁰⁴ М о о р а, М о о р а, 1965, 67, 76 (рис. № 13, 14).

⁶⁰⁵ Д е н и с о в а, 1977, 137.

⁶⁰⁶ См. также Б л у м ф и л д, 1968, 373.



Карта № 28. Смягченный согласный r' в латгальских говорах. Говоры, в которых наличествует смягченный r' обозначены заполненными кружками.

внутриязыковыми факторами, а иноязычным влиянием.⁶⁰⁷ На то, что это объяснение правильно, указывает и такой факт: под давлением фонематической системы ареал аффрикат \check{c} ($< k', \check{k}$) и $\check{ž}$ ($< g', \check{g}$) в латгальских и селонских говорах сильно сузился. Этот процесс продолжается и в наши дни.⁶⁰⁸

Так как влияние первой палатализации в праславянском $k > \check{c}$ и $g > \check{ž} > \check{ž}$ на происхождение второй аффрикатизации смягченных смычных k', g' и мягких смычных \check{k}, \check{g} в латгальском и селонском племенных языках исключается по хронологическим соображениям, то единственным правильным решением данной проблемы, на наш взгляд, является объяснение этой аффрикатизации в латгальском и селонском языках чудским субстратом, ибо в чудском языке восточной Латвии, как мы доказали выше, аффрикатизация $k > t\check{s}$ перед гласными переднего ряда бесспорно наличествовала. Притом необходимо подчеркнуть, что западная граница первоначального ареала аффрикат \check{c} ($< k', \check{k}$) и $\check{ž}$ ($< g', \check{g}$), судя по гипернормализмам со смычным \check{k} вместо ожидаемой аффрикаты \check{c} и западная граница восточного широколицега прибалтийско-финского антропологического типа в восточной Латвии почти полностью совпадают.

3.5. Депалатализация смягченных согласных $r', \check{s}', \check{ž}', \check{c}', \check{ž}'$

В большинстве глубоких говоров Латгалии смягченный r' сохранился, напр., *ar'* 'пашешь, паши' Баркава, Берзгале, Варакияны, Виляны, *capur'ä* 'шапка' Преиля, Ружина (ареал смягченного r' в глубоких говорах Латгалии см. на карте № 28). В части говоров северной и восточной Латгалии и в некоторых говорах южной Латгалии смягченный r' депалатализован, напр., *kary* 'войны' (им. пад. мн. ч.) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.⁶⁰⁹

В большинстве глубоких говоров западной Латгалии смягченные согласные $\check{s}', \check{ž}', \check{c}', \check{ž}'$ сохранились перед гласными переднего ряда, мягкими и смягченными согласными, напр., *č'èv'e²* 'кобыла', *jòš'is* 'верхом' Ливаны FBR XX 139, 154, *l'èigač'is²* 'детские качели' (им. пад. мн. ч.), *ž'èikar's²* 'хозяин; житель' Варакияны FBR XI 121, 122, *ž'èim's²* 'лицо' Варакияны (ареал смягченных согласных $\check{s}', \check{ž}', \check{c}', \check{ž}'$ в глубоких говорах Латгалии см. на карте № 29).

В большинстве глубоких говоров Латгалии смягченные согласные $\check{s}', \check{ž}', \check{c}', \check{ž}'$ депалатализованы, напр., *grūišy²* 'тяжело; трудно', *m'ežy* 'леса' (им. пад. мн. ч.), *kašy* 'коты' (им. пад. мн. ч.), *dažy* 'репейник' (им. пад. мн. ч.) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла. Чаше, чем $\check{s}', \check{ž}', \check{c}', \check{ž}'$, встречается смягченный r' в глубоких говорах Латгалии. Смягченные согласные $r', \check{s}', \check{ž}', \check{c}', \check{ž}'$ во многих глубоких говорах Латгалии депалатализованы под влиянием белорусского и польского

⁶⁰⁷ Брейдак, 1977е, 32; Breidaks, 1981, 90–91.

⁶⁰⁸ Endzelin, 1922, 132–133; Endzelīns, 1951, 187–188; Ābele, 1940, 213–214; Breidaks, 1977, 248–249; Брейдак, 1977е, 32, 34.

⁶⁰⁹ Брейдак, 1985а, 132.



Карта № 29. Смягченные согласные *š'*, *ž'*, *č'*, *ʃ'* в латгальских говорах:
 1 – *š'*; 2 – *ž'*; 3 – *č'*; 4 – *ʃ'*.

языков, в которых указанные выше согласные всегда являются твердыми.⁶¹⁰

3.6. Веляризация и вокализация

В латгальских говорах веляризация тавтосиллабического твердого *l*, как правило, осуществляется за гласными *y*, *o*, *u* перед последующим твердым согласным, а также перед гласными *y*, *o*, *u*, *ū*, *a* и дифтонгом *uo*, напр., *ols* 'пиво', *lūpa*² 'губа', *lūnu* 'лен' (им. пад. мн. ч.) Дагда⁶¹¹, *gōlva* 'голова', *vūlks*² 'волк' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла, *laja* 'долина, низина' Яунлайцене.⁶¹²

Степень и условия веляризации твердого *l* в латгальских говорах неодинаковы. Во многих говорах велярный *l* часто вокализуется, напр., *gōuva* 'голова' Берзгале (< *gōlva*), *šòuks*² 'шелк' Берзгале, Дрицены, Карсава, Мердзене, Наутрены (< *šòlks*² < русск. *шелк*), *tòuka*² 'толока' Берзгале, Виляка (< *tòlka*²). Вокализация велярного *l* наличествует также в литовском, славянских и других языках.⁶¹³

Так как в одних и тех же латгальских говорах может наличествовать гласный *u* (< *l*) наряду с сонантом *l*, то вместо исконного *u* нередко наличествует гипернормальный *l*, напр., *sylnys* 'мох' (им. пад. мн. ч.) вместо *syunys* Виляны Zb. XVIII 243, *Dàlgova*² '(река) Даугава' Варакляны FBR XI 101, Скайста FBR XV 37 (< *Dàugova*²). Иногда даже фрикативный согласный *v* изменяется в сонант *l*, напр., *atlas'ä* 'побег, отросток, отпрыск' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *atvase* то же), *Dàugala*² (реже) // *Dàugava*² '(река) Даугава' Науене.

Тавтосиллабический смягченный сонант *l* в дифтонгических сочетаниях в латгальских говорах иногда изменяется в гласный *i*, напр., *tòik'i*² 'только' Андрупене (< *tòl'k'i*² < блр. *то́льки* 'только').

Полная или частичная вокализация боковых согласных наличествует также в других языках, напр., в литовском (*l* > *u*), русском, белорусском, украинском (*л* > *ў*), польском (*l* > *u*), германских и романских языках (*l* > *u*, *l'* (*l*) и *i*, что подтверждается спектрограммами этих звуков.⁶¹⁴

Тавтосиллабические фрикативные согласные *j*, *v* в абсолютном конце слова после кратких и долгих гласных в глубоких говорах Латгалии, как правило, вокализуются, напр., *ài* 'идешь, иди' Звиргздене, Нирза⁶¹⁵, *ai* то же Кауната ФФ 357, 296, Эзерниеки ФФ 1950, 9122 (< *ej*), *nài* 'не идешь, не иди' Звиргздене, Пилда, Цибла (< *ne-ej*), *nài* 'нет' Варакляны, Виляны, Нирза, Пилда, Сакстагалс,

⁶¹⁰ Б р е й д а к, 1972, 42–43; 1982, 86–87; 1985а, 131–132.

⁶¹¹ R u d z i t e, 1964, 303.

⁶¹² E n d z e l i n s, 1951, 203.

⁶¹³ E n d z e l i n s, 1951, 204.

⁶¹⁴ Г р и н а в е ц к и с, 1964, 77–78; К у з н е ц о в, 1954, 64–65; Д е ј н а, 1981, 47, тара № 15; Е s s e n, 1964, 53–58.

⁶¹⁵ См. также R u d z i t e, 1970, 421.

Цибла (<nav), *tāus²* ‘отец’ Аглона, Айзкальне, Звиргздене, Пилда, Прейли, Рудзеты, Силяяни, Цибла (<**tēvos*, ср. лит. *tēvas* ‘отец’). Тавтосиллабические фрикативные согласные *j*, *v* в абсолютном конце слова после дифтонгов в глубоких говорах Латгалии изменяются в неслоговые гласные *j̣*, *ụ*, напр., *jūoj* ‘(он, она) едет, (они) едут’ Аглона, Айзкальне, Пилда, Сакстагалс, *klūoj* ‘(он, она) покрывает (накрывает), (они) покрывают (накрывают); (он, она) стелит; (они) стелят’ Аглона, Айзкальне, Пилда, Сакстагалс. Однако в фонетической транскрипции рефлексов вокализации тавтосиллабических фрикативных согласных в глубоких говорах Латгалии царит полный разнобой: они обозначаются то как согласные *j*, *v*, то как неслоговые гласные *j̣*, *ụ*, то как гласные *i*, *u*. Этот упрек в значительной мере можно отнести и к транскрипции рефлексов согласных *j*, *v* в латгальских говорах северо-восточной Видземе. В некоторых очерках этих говоров они транскрибированы как согласные *j*, *v*, напр., *nav* ‘нет’, *tavs* ‘твой’, *tev* ‘тебе’ (дат. пад. ед.ч.) Вецлайцене, Зиимерис, Карва, Яунлайцене, Яунрозе FBR VIII 38, *rāvs* ‘(он) рвал’ (действительное причастие прошедшего времени) Стамериене FBR XIX 123. А. Абеле впоследствии высказала мнение, что тавтосиллабические, а в быстрой речи иногда даже интервокальные согласные *j*, *v* в латгальских говорах северо-восточной Видземе изменяются в неслоговые гласные *j̣*, *ụ*, напр., *saṽs* ‘свой’, *taṽs* ‘твой’, *teṽ* ‘тебе’ (дат. пад. ед.ч.) Алуksне.⁶¹⁶ Фонетические записи текстов знатоков этих говоров в последние четыре десятилетия подтверждают правильность мнения А. Абеле, что тавтосиллабические согласные *j*, *v* в латгальских говорах северо-восточной Видземе изменяются в неслоговые гласные *j̣*, *ụ*, напр., *bēj̣*, ‘(он) был, (она) была, (оно) было, (они) были’, *paṽ* ‘нет’, *tāus²* ‘отец’ Зиимерис (в транскрипции Д. Маркус), *bij̣* ‘(он) был, (она) была, (оно) было, (они) были’, *tāus²* ‘отец’, *tiēṽs* ‘тонкий; худой’ Синоле (в транскрипции филолога М. Путнини).

Необходимо отметить, что в латгальских говорах северо-восточной Видземе даже интервокальный согласный *v* в быстрой или небрежной речи часто изменяется в неслоговой гласный *ụ*, напр., *zoṽu* ‘рыб’ (род. пад. мн.ч.) Вецлайцене, Зиимерис, Карва, Яунлайцене, Яунрозе FBR VIII 38, *saṽu* ‘своего, свою, свой, своих’ (вин. пад. ед.ч. и род. над. мн.ч.) Стамериене FBR XIX 123.

3.7. Ассимиляция

3.7.1. Контактная регрессивная неполная ассимиляция

В латгальских говорах, как и во всех говорах латышского языка, звонкие согласные перед глухими согласными изменились в глухие, а глухие согласные перед звонкими – в звонкие, напр., *isp'ierkt²* ‘выкупить, выкупать; раскупить, раскупать; искупить, искупать’ (<*iz-p'ierkt²*) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла, *adbrāuk't²* ‘приехать, приезжать’ (<*at-brāuk't²*) Варакляны, Виляны, Сакстагалс, *adgūo²* ‘(он) пришел, (она) пришла, (они) пришли’ (<*at-gūo²*) Карсава FBR XII

⁶¹⁶ A b e l e, 1933c, 159.

52. Ассимиляция наблюдается и в таких случаях, когда звонкий согласный оказался перед глухим согласным в результате исчезновения краткого гласного конечного слога, напр., *zyřks* 'коней' (< вин. пад. мн. ч. *zyřgus*) Варакляны FBR XI 108.

Ассимиляция, связанная со слиянием смычных согласных *t*, *d* с последующим свистящим *s*, т.е. позиционное возникновение аффрикаты *s*, частое явление в латгальских говорах, напр., *aca-ît'* 'выздороветь, выздоравливать' (< *at-sa-ît'*) Андрупене, Дагда, *acaràis'ât'¹²* 'отвязаться, отвязываться; развязаться, развязываться' (< *at-sa-ràis'ât'¹²*) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла. Позиционная аффриката *s* в латгальских говорах, как и в селонских говорах, возникла и в тех случаях, когда смычные согласные *t*, *d* оказались перед свистящим *s* в результате исчезновения краткого гласного конечного слога, напр., *lat'v'ic'¹²* 'латыш' (< **lat'v'it'is'¹²*) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.

Позиционные аффрикаты *s*, *š* в латгальских говорах возникли в звукосочетаниях *-ns*, *-ņš* путем эпентезы смычного *t* между *n* и *s* и *ņ* и *š*, напр., *munc* 'мой' (< *mùns*) Варакляны, Виляны, Сакстагалс, *b'ierz'ëņš²* 'березка' (< *b'ierz'ëņš²*) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.

Согласные *s*, *z*, *l*, *n* перед последующими смягченными и мягкими согласными или бывшими смягченными и мягкими согласными в латгальских говорах изменились в *s' / š*, *z' / ž*, *l' / ļ*, *n' / ņ*, напр., *zîšmu* 'песен' (род. пад. мн. ч.) Стамериене FBR XIX 124 (ср. лит. *giesmiũ* то же), *eļkšn'is'* 'ольха' Калупе FBR XVIII 36 (ср. ср.-лтш. *ēlksnis* то же), *zvàigz'ņa²* 'звезда' (им. пад. ед. ч.), *zvàigžņi²* 'звезд' (род. пад. мн. ч.) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. им. пад. ед. ч. *zvàigzne* 'звезда', род. пад. мн. ч. *zvàigžņi* 'звезд'). Этот вид ассимиляции (только в меньшей мере!) встречается и в других говорах латышского языка.

Во многих глубоких говорах Латгалии и другие твердые согласные, не только *s*, *z*, *l*, *n*, перед смягченными согласными были палатализованы, напр., *d'v'às'eļa²* 'душа' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *dvēsele* то же).

В некоторых словах латгальских говоров, как и других говоров латышского языка, осуществилась ассимиляция в звукосочетаниях *md*, *mt*, напр., *d'in'd'êt'¹²* 'гремять, гудеть' (< *d'im'd'êt'¹²*) Варакляны FBR XI 105, *sònc²* 'бархат' (< *samts*) Гулбене.⁶¹⁷ В латгальских говорах, как и в других говорах латышского языка, очень редко наблюдается ассимиляция в звукосочетании *np*, напр., *v'impac'm'it'* 'одиннадцать' (< *v'inpac'm'it'*) Дагда.⁶¹⁸

В некоторых латгальских говорах, как и в нижнелатышских и многих селонских говорах, денальный *n* перед смычными *k*, *g* изменился в велярный *ŋ*, напр., *skòŋgals²* 'лучина' Яунгулбене.⁶¹⁹ Однако в подавляющем большинстве

⁶¹⁷ Rudzīte, 1964, 298.

⁶¹⁸ Rudzīte, 1964, 298.

⁶¹⁹ Endzeļīns, 1951, 206; Rudzīte, 1964, 298; Брейдак, 1972, 43.

латгальских говоров перед смычными согласными *k, g* произносится дентальный *l*, возможно, под влиянием славянских языков⁶²⁰.

3.7.2. Контактная регрессивная полная ассимиляция

Эта ассимиляция в латгальских, как и в селонских говорах, возникла в связи с приспособлением смежных согласных друг к другу по звонкости / глухости, напр., *addūt* 'отдать, отдавать' (< *at-dūt*) Аглона, Андрупене, Варакляны, Виляны, Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла, *is's'is't* 'выбить, выбивать' (< *iz'-s'is't*) Андрупене, Дагда.

3.7.3. Контактная прогрессивная неполная ассимиляция

За мягкими и смягченными согласными свистящий *-s* в латгальских говорах, как и в селонских говорах, в гораздо меньшей мере изменился в шипящий *-š*, чем в нижнелатышских говорах.

В звукосочетании *-js* свистящий *-s* изменился в шипящий *-š* только в части латгальских говоров, напр., *v'ies²* 'ветер' Ликсна, Ницгале (ср. лтш. литер. *vējš* то же). В большинстве латгальских говоров твердый свистящий *-s* в данной позиции изменился в смягченный свистящий *-s'*, напр., *v'iejs'* 'ветер' Звиргздене, Варакляны, Виляны, Нирза, Пилда, Резна, Цибла (ср. лит. *iejas* то же, лтш. литер. *vējš* то же), *orūojs²* 'пахарь' Звиргздене, Варакляны, Виляны, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *arājs* то же), *strāujis²* 'быстрый, стремительный; горячий, порывистый' Варакляны (ср. лит. *sraujas* 'быстрый, стремительный (о воде)', лтш. литер. *strāujš* 'быстрый, стремительный; горячий, порывистый').

За сонантом *r* (< *r < rj*) в латгальских говорах наличествует свистящий *-s*, а не шипящий *-š*, как в большинстве нижнелатышских говоров, напр., *kars* 'война' Звиргздене FBR X 26, Вецгулбене FBR V 150, Калупе FBR XVIII 36, Карсава FBR XII 52, Краслава FBR XII 32, Лизумс RKr. XVII 95, Стамериене FBR XIX 124, Яунрозе FBR VIII 39 (ср. ср.-лтш. *kaŗš* то же).

За мягким сонантом *ŋ* (< *ŋj*) свистящий *-s* во всех латгальских говорах изменился в шипящий *-š*, который в свою очередь в связи с эпентезой смычного *t* изменился в аффрикату *-č*, напр., *d'iel'èŋč* 'сыннок' (< *d'iel'èŋš*) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла. В части латгальских говоров такая ассимиляция осуществилась и в таких случаях, когда *ŋ* и *s* стали смежными звуками в результате исчезновения краткого *u* конечного слога, напр., *ap'èiŋč²* 'хмель' (< вин. пад. мн. ч. *ap'èiŋš²* < *ap'èiŋs²* < *ap'èiŋus²*) Стирниене.⁶²¹

За мягким сонантом *l* (< *lj*) свистящий *-s* изменился в шипящий *-š* только в части латгальских говоров, напр., *c'èjš* 'путь, дорога', *zàjš* 'зеленый' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла. В некоторых латгальских говорах эта ассимиляция

⁶²⁰ R u d z ī t e, 1964, 300.

⁶²¹ R u d z ī t e, 1964, 299.

осуществилась и в таких случаях, когда перед свистящим -s исчез краткий гласный и конечных слогов, напр., *brùoļs²* 'братьев' (< вин. пад. мн. ч. *brùoļs²* < *brùoļus²*) Калупе FBR XVIII 40.

3.7.4. Контактная прогрессивная полная ассимиляция

В части латгальских говоров северо-восточной Видземе, как и в части нижнелатышских говоров, осуществилась ассимиляция *ln > ll*, напр., *dàlla²* 'ладонь' (< *dàlna²*), *villa²* 'шерсть' (< *vilna²*) Гулбене⁶²², *dàlla²* 'ладонь' (< *dàlna²*), *màlls²* 'черный' (< *màlns²*) Яунрозе FBR VIII 40. В Гулбене осуществилась также ассимиляция *lŋ > ll*, напр., *pèlla²* 'заработок; прибыль' (< *pèlŋa²*).⁶²³ Так как ассимиляция *ln > ll* наличествует во всех прибалтийско-финских языках⁶²⁴, но не свойственна древнепрусскому и литовскому языкам, то, кажется, ее в говорах латышского языка следует объяснять влиянием прибалтийско-финского субстрата.⁶²⁵

Во многих глубоких говорах Латгалии свистящие согласные -s, -s' в абсолютном конце слова за согласными *c, c', č, š*, которые могут быть также рефлексамии согласных *ž, ž', ž̇, ž̈* изменились в *c, c', č, š*, напр., *vacc* 'старый' (< *vacš*), *v'ec'c'* 'старик' (< *v'ec's'*), *kačč* 'кот' (< *kačš* < *kak'is'*), *m'ešš* 'лес' (< *m'ešš* < *m'ežš*) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.⁶²⁶

3.7.5. Дистактная регрессивная ассимиляция

Эта ассимиляция редко встречается в латгальских говорах, напр., *gìgels²* 'кирпич' Алуksне RKг. XV 115 (ср. лтш. литер. *ķiēgelis* то же < ср.-нж.-нем. *tegel* то же), *šeše* 'шесть' (< *s'eše* < *s'eši*) Балтинава FBR XI 131, *šeši* 'шесть' (< *s'eši*) Вишки Ceļi IX 379, *šplāuit²* 'плевать' (< *šplāuit²*) Вишки Ceļi IX 380, Калупе FBR XVIII 36.

3.7.6. Дистактная прогрессивная ассимиляция

Эта ассимиляция, судя по диалектологическим очеркам, крайне редко наличествует в латгальских говорах. Часто она встречается в слове *čūska* 'змея', напр., *čūska* Лизумс RKг. XVII 94, *čduška²* Вецгулбене FBR V 151, Вецлайцене, Яунлайцене FBR VIII 40, Стамериене FBR XIX 125, *čyūska²* Балтинава FBR XI 131, Вишки Ceļi IX 379 (ср. лтш. литер. *čūska*).

⁶²² Rudzīte, 1964, 300.

⁶²³ Endzelīns, 1951, 207; Rudzīte, 1964, 300.

⁶²⁴ Posti, 1953, 65–67; Лаансст, 1975, 33.

⁶²⁵ Но см. также Endzelīns, 1931, 196–198; 1951, 207–208.

⁶²⁶ См. также Rudzīte, 1964, 300–301.

3.8. Геминация

В индоевропейском языке геминаты, как правило, отсутствовали. Однако на стыке двух морфем нередко наличествовали рядом два зубных смычных, которые произносились как долгие согласные. В общепольском, как и в общеславянском и древнегреческом, такие геминаты изменились в звуко сочетания свистящего с последующим зубным смычным.⁶²⁷ После распада общепольского, а впоследствии и восточнопольского и западнопольского языкового единства в польских идиомах, в том числе и в латгальском, опять возникли долгие согласные. В латгальском геминация согласных осуществилась, во-первых, на стыке двух морфем (часто в результате исчезновения кратких гласных и контактной ассимиляции согласных) и, во-вторых, геминаты часто сохранились в заимствованных словах. На современном этапе развития многие краткие согласные латгальских говоров имеют и соответствующие корреляты – долгие согласные.

Далее приводим список геминат в латгальских говорах.

mm : *ķemme*² ‘гребень, расческа’ Вецгулбене FBR V 149 (< ср.-нж.-нем. *kam* ME II 363).

m'm' : *k'em'm'ā*² ‘гребень, расческа’ Звиргздене, Пилда, Цибла (< ср.-нж.-нем. *kam* ME II 363).

nn : *kānna*² ‘бидон’ Звиргздене, Пилда, Цибла (< нем. *Kanne* ME II 156).

n'n' : *kān'n'eņa*² ‘бидончик’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.

ņņ : *āiņņi*² ‘обуваю’ Нирза⁶²⁸ (с эпентезой сонорного согласного *ņ*, ср. лтш. диал. (латг.) *āiņņi*² то же).

ll : *kolls* ‘гора’ Вецгулбене FBR V 151 (ср. лтш. литер. *kaļns* то же).

l'l' : *kāl'l'i*² ‘куешь’ Звиргздене, Пилда, Цибла (с эпентезой сонорного согласного *l*, ср. лтш. диал. (латг.) *tu kāl'*² то же).

ļļ : *kaļļi* ‘кую’ Цибла FBR VI 42, *kāļļi*² то же Звиргздене, Пилда (с эпентезой сонорного согласного *ļ*, ср. лтш. диал. (латг.) *kaļi* то же).

rr : *pūorrāus't*² ‘перерывать, перерывать’ Аглона, Айзкалне, Прейли, Сакстагалс.

r'r' : *pūor'r'ip'in'iet'* ‘перекатиться, перекачиваться’ Калупе.

ss : *saus* ‘сухой’ Варакияны FBR XI 103, *sāuss*² то же Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лит. *sāusas* то же).

s's' : *ūs's'* ‘яшень’ Карсава FBR XII 52, Пилда FBR XIII 45 (ср. лтш. литер. *uōsis* то же, лит. *uosis* то же).

šš : *iļukšš*² ‘оглобля’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.

zz : *izzyniōt'* ‘узнать, узнавать; разузнать, разузнавать’ Аглона, Айзкалне, Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.

⁶²⁷ E n d z e l ī n s, 1951, 245; 1982, 455–456; O t r e b s k i, 1956, 241; Z i n k e v i č i u s, 1981, 89, 99, 104, 157, 160.

⁶²⁸ R u d z ī t e, 1972, 138.

z'z' : *iz'z'iņa* 'справка' Аглона, Айзкалне, Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.

žž : *ižžârât*² 'изжарить, зажарить, зажаривать; пожарить' (< *iz-žârât*²) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. диал. (латг.) *žârât*² 'жарить' < русск. *жарить*, то же).

kk : *okkal* 'опять' Вецгулбене FBR V 151 (ср. лтш. литер. *atkal* то же).

cc : *vacc* 'старый' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *vecs* то же).

c'c' : *vec'c'* 'старик' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *vecis* то же).

čč : *kačč* 'кот' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *kačis* то же < курон. *katis* ME II 140).

gg : *pliggaļvs* 'лысый' (имя сущ.) Яунгулбене⁶²⁹ (ср. лтш. литер. *plikgaļvis* то же).

žž : *ažžuna* 'он пригнал, она пригнала, они пригнали; он отогнал, она отогнала, они отогнали' (< *at-žuna*) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.

ž'ž' : *až'ž'èit*² 'пригнать, пригонять; отогнать, отгонять' (< *ad-ž'èit*² < *at-ž'èit*²) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.

žž : *ažžÿørgu*² '(я) оправился (после болезни)' (< *ad-žÿørgu*² < *at-žÿørgu*²) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.

tt : *atryukt*² 'оторваться, отрываться' Аглона, Айзкалне, Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.

t't' : *at't'èirât*² 'очистить, очищать' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *attîrît* то же).

dd : *addût* 'отдать, отдавать' (< *at-dût* Калупе FBR XVIII 37, Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.

d'd' : *ad'd'äv'ä*, 'он отдал, она отдала, они отдали' (< *at'-d'äv'ä* < **at'-d'ev'ē*) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.

pp : *appÿus't*² 'одуть, одувать; обвеять, обвевать' Аглона, Айзкалне, Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *appÿst* то же, лит. *apipÿsti* то же).

p'p' : *ap'p'èit* 'оплести, оплетать' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *appît* то же).

bb : *abbyra* 'они осыпались; они опали' (< *ap-byra*) Аглона, Айзкалне, Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.

b'b' : *ab'b'iert*² 'осыпаться; опасть, опадать' (< *ap'-b'iert'*) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.

Геминаты *m'm'*, *n'n'*, *ll'*, *r'r'*, *s's'*, *c'c'*, *čč*, *ž'ž'*, *žž*, *t't'*, *d'd'*, *p'p'*, *b'b'* наличествуют только в глубоких говорах Латгалии. В свою очередь геминаты *mm*, *ll*, *kk*, *gg* наличествуют только в латгальских говорах северо-восточной Видземе. В латгальских говорах нет геминат *jj*, *j'j'*, *vv*, *v'v'*, *šš'*, *ž'ž'*, *k'k'*, *ķķ*, *č'č'*, *g'g'*, *ģģ*, *ž'ž'*.

⁶²⁹ R u d z i t e, 1964, 296.

3.9. Диссимиляция

В латгальских говорах часто диссимилированы два сонорных согласных *l* в одном слове, напр., *linceļš*² ‘большая дорога’ (< *lilceļš*²) Беява FBR XIX 125, *skòngols*² ‘лучина’ Стамериене FBR XIX 125, Яунрозе FBR VIII 41, *skongols* то же Скайста FBR XII 33, *skongols* то же Варакляны FBR XI 106, Калупе FBR XVIII 37, Ливаны FBR XX 140 (ср. лтш. литер. *skàngals* то же < *skàlgals*), *àļņa*² ‘ад’ Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *ēlle* то же < ср.-нж.-нем. *helle* ME I 568).

Также часто диссимилированы два сонорных согласных *r* в одном слове, напр., *rakals* ‘сорванец, шалун, озорник, баловник’ Яунгулбене (ср. лтш. литер. *rakaris* то же)⁶³⁰, *àntal'er'ēja*² ‘артиллерия’ Варакляны FBR XI 106 (ср. лтш. литер. *artilērija* то же < русск. артиллѐрия < франц. *artillerie*).

Иногда в латгальских говорах диссимилирован один из двух согласных *b* в одном слове, напр., *gūļbys*² ‘картофель’ (им. пад. мн. ч. имени сущ. женск. р.) Силаяни, Эзерниеки, *gūļbu*² то же (им. пад. мн. ч. имени сущ. мужск. р.) Кауната, Малта (ср. лтш. диал. (латг.) *būļbys*² то же (им. пад. мн. ч. имени сущ. женск. р.) Асуне, Аулея, Бриги, Дагда, Звиргздене, Истра, Карсава, Мердзене < польск. диал. *bulba* ‘картофель’ или блр. *бульба* то же).

Иногда диссимилирован согласный *g* при наличии согласного *k'* в одном и том же слове, напр., *driči* ‘гречиха’ (им. пад. мн. ч.) Калупе FBR XVIII 37, *dryču* то же Пилда FBR XIII 46 (< *gr'ik'i*, ср. лтш. литер. *griķi* то же < польск. *gryka* (через посредничество лит. *grikai*?) или нж.-нем. *grick* ME I 655).

Иногда на основе диссимиляции в латгальских говорах исчез один из двух согласных *r*, *k*, *p*, *b* в одном слове или в двух смежных словах, напр., *pūobrāuca*² ‘(он) приехал, вернулся, возвратился, (она) приехала, вернулась, возвратилась, (они) приехали, вернулись, возвратились; (он) переехал, (она) переехала, (они) переехали’ Стамериене FBR XIX 125 (ср. лтш. литер. *pārbrāuca* то же), *ec' kūr* ‘видишь где’ (< *r'ež'i kuš'*) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла, *apakle* ‘воротник, ворот’ Лизумс RKr. XVII 95, *apakļa* то же Калупе FBR XVIII 36, Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *apkakle* то же), *ac'epļa* ‘углубление под печью для хранения растопки’ (< **расепļa*) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (см. также FBR XIII 47),⁶³¹ *ūl'b'iks*² ‘картофель’ (< **būl'b'iks*²) Берзгале, Наутрены.

3.10. Диэреза

В части латгальских говоров согласный *j* исчез в начале слова перед гласным *i* и дифтонгами *ie*, *iu*, напр., *is* ‘он’ Звиргздене, Нирза, Пилда (ср. лит. *jis* то же), *ìerēņc*² ‘ягненок’ (< *jìerēņs*²) Нирза, *ìura*² ‘море’ Звиргздене, Пилда (ср. ср.-лтш. *jūŗa* то же, лит. *jūra* то же).

⁶³⁰ R u d z ī t e, 1964, 308.

⁶³¹ См. также E n d z e l ī n s, 1951, 230; 1971, 319; A u g s t k a l n s, 1930, 113–114.

В некоторых латгальских говорах согласный *v* спорадически исчез в начале слова перед гласными *o*, *u* и дифтонгом *uo*, напр., *oga* 'борозда' Вишки Ceļi IX 381 (ср. лтш. литер. *vaga* то же, лит. *vagà* 'борозда; русло'), *uška* 'овечка' (< *vuška*) Цибла FBR VI 37, *uorna*² 'ворона' Цибла FBR VI 37 (ср. лтш. литер. *vārna* то же, лит. *vārna* то же).

Не исключена возможность, что диэреза согласных *j*, *v* в начале слова связана с протезой этих же согласных.⁶³²

В латгальских говорах широко распространена диэреза согласного *j* в середине слова. Во-первых, в некоторых говорах согласный *j* исчез за приставками, оканчивающимися на согласный, притом смягчив этот согласный, напр., *iz'ukt'* 'развалиться, разваливаться; распасться, распадаться; расстроиться, расстраиваться' (< *iz'jukt*), *roz'aukt*² 'развалить, разваливать; разобрать, разбирать; разрознить, разрознивать' (< *roz'jaukt*²) Звиргздене FBR X 27. Во-вторых, в глубоких говорах Латгалии согласный *j* исчез за губными согласными *p*, *b*, *v*, *m*, напр., *upu* 'рек' (род. пад. мн. ч.) Цибла FBR VI 36 (ср. лтш. литер. *upju* то же), *gulbu* 'лебедей' (род. пад. мн. ч.) Вишки Ceļi IX 381 (ср. лтш. литер. *gūlbju* то же), *v'iervu*² 'веревки' (род. пад. мн. ч.) Калупе FBR XVIII 36 (ср. лтш. литер. *virvju* то же), *z'āmu* 'земель' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *zemju* то же). В латгальских говорах северо-восточной Видземе наличествуют формы как с согласным *j*, так и формы без согласного *j* за губными согласными *p*, *b*, *v*, *m*, напр., *tivji* 'близко' Вецлайцене, Яунрозе, *tivi* то же Яунлайцене, Яунрозе FBR VIII 39, *tivji* // *tivi* то же Стамериене FBR XIX 124. Вторичная эпентеза согласного *j* за губными согласными в этих говорах объясняется влиянием среднелатышского диалекта и латышского литературного языка. В-третьих, в части латгальских говоров за дифтонгами исчез тавтосиллабический неслоговой гласный *j* (по происхождению согласный *j*) напр., *v'ies*² 'ветер' (< *v'ieiš*) Калупе, *orūos*² 'пахарь' (< *orūois*²) Берзгале. В-четвертых, в части говоров исчез интервокальный согласный *j*, напр., *b'ia* '(он) был, (она) была, (они) были' (< *b'ija*) Виляка, *vāk*² 'нужно, необходимо' (< **vaak* < *vajag*) Вишки Ceļi IX 381, Дагда.⁶³³ В говорах северо-восточной Видземе и северной Латгалии это явление носит более или менее систематический характер, в говорах же центральной и южной Латгалии – спорадический характер.

В латгальских говорах также распространена диэреза согласного *v* в середине слова. Во-первых, согласный *v* иногда исчез за согласным *p*, напр., *ap'ijkt*² 'одеть, одевать' (< *ap'v'ijkt*²) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла. Во-вторых, во многих говорах тавтосиллабический неслоговой гласный *u* (по происхождению согласный *v*) исчез за долгими гласными, напр., *dis*² 'бог' (< *diūs*²) Вецгулбене FBR V 151, Яунрозе FBR VIII 40, *gūs*² 'корова' (< **gūūs*²) Вишки Ceļi IX 381, Звиргздене FBR X 27, Калупе FBR XVIII 36, Краслава FBR XII 32, Пилда FBR XIII 45, Прейли FBR IV 99. В-третьих, во многих говорах

⁶³² Ā b e l e, 1940, 205–213; R u d z ī t e, 1964, 311.

⁶³³ См. также R u d z ī t e, 1964, 309.

согласный *v* иногда исчез между сонорным и шумным согласными, напр., *pūrs*² 'болото' Берзгале, Наутрены, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *pūrvs* то же, лит. *puřvas* 'грязь').

В середине некоторых слов сонорный согласный *n* исчез между сонорным и шумным согласными, напр., *bārc*² 'ребенок' (< *bārcn*²) при род. пад. ед. ч. *bārna*² 'ребенка', дат. пад. ед. ч. *bārnām*² 'ребенку' и т. д. Берзгале⁶³⁴, *vālc*² 'черт' (< *vālcn*²) при род. пад. ед. ч. *vālna*² 'черта', дат. пад. ед. ч. *vālnām*² 'черту' и т. д. Звиргздене, Пилда, Цибла. Причиной исчезновения сонорного согласного *n* в таких случаях явилась избыточная долгота слога.

В глубоких говорах Латгалии согласный *t* исчез в звукосочетании *-sts*, напр., *p'ierss*² 'палец' (< *p'iersts*²), но род. пад. ед. ч. *p'iersta*² 'пальца' Аглона, Айзкальне, Андрупене, Берзгале, Дагда, Звиргздене, Ликсна, Наутрены, Нирза, Пилда, Прейли, Цибла. В говорах же северо-восточной Видземе согласный *t* в данном звукосочетании сохранился, напр., *p'iersc*² 'палец' (< *p'iersts*²) Малупе, *kořsc* 'горячий; жаркий' (< *kořsts*) Бея.⁶³⁵

Согласный *t* в середине слова исчез во многих случаях перед согласными *t*, *d*, *k*, *g*, напр., *krystās*² 'крестный отец' (< *krysttāus*²), *pav'eska* 'повестка' (< русск. *новѣстка*) Калупе⁶³⁶, *caturdina* 'четверг' Вецгулбене FBR V 151 (ср. лтш. литер. *çeturtdiena* то же), *bryugòn*² 'жених' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. ср.-лтш. *brütgāns* то же < ср.-нж.-нем. *brūdegam* ME I 341).

В отдельных словах в середине слова исчезли и некоторые другие согласные, напр., *tān*² 'теперь; сейчас' (< **taan* < *tagan*) Вишки Сеļи IX 376, Краслава FBR XII 52, Стамериене FBR XIX 125.

В конце слова в некоторых латгальских говорах исчезли согласные *l*, *n*, *r*, *d* и звукосочетание *st*, напр., *otka* 'опять' (< *otkal*), *ku* 'где' (< *kuř*), *to* 'тогда' (< *tod*) Мазлайцене, *nū* 'прочь; долой' (< *nūst*) Яунрозе FBR VIII 42, *d'izy*² 'как знать, кто знает' (< *d'izyn*²) Калупе FBR XVIII 36, *a* 'с' (< *ar*), *šur* 'сюда' (< *šurp*) Калупе.⁶³⁷

3.11. Протеза и эпентеза

В латгальских говорах часто встречается протеза согласного *j* перед начальными гласными *i*-, *e*- и дифтонгом *ie*-, напр., *jir* 'есть' Краслава FBR XII 32, *jir* // *jirā* то же Звиргздене FBR X 27, Калупе FBR XVIII 36 (ср. лтш. литер. *ir* то же), *jēr* // *jerāidān* 'есть' наряду с *ēr* то же Звиргздене, Пилда, Цибла, *jierz'el's*² 'жеребец' Краслава FBR XII 32 (ср. лтш. литер. *ērzelis* то же).

Эпентеза согласного *j* для устранения зияния также частое явление, напр., *najīt* 'не идти' Звиргздене FBR X 27 (ср. лтш. литер. *neiēt* то же), *pajīt* 'пройти

⁶³⁴ См. также R u d z ī t e, 1964, 310.

⁶³⁵ R u d z ī t e, 1964, 310.

⁶³⁶ R u d z ī t e, 1964, 310–311.

⁶³⁷ R u d z ī t e, 1964, 311.

(немного)' Варакляны FBR XI 105, Калупе FBR XVIII 36 (ср. лтш. литер. *paiēt* то же).

В латгальских говорах часто наличествует протеза согласного *v* перед начальными гласными *o-*, *u-*, *ū-* и дифтонгом *uo-* независимо от слоговой интонации последних, напр., *vols* 'пиво' Краслава FBR XII 33 (ср. лтш. литер. *alus* то же, лит. *alūs* то же), *vustoba* 'изба; дом' Скайста FBR XV 37 (ср. лтш. диал. (латг.) *ustoba* то же), *vūga* 'ягода' Аулея, Пилда (ср. лтш. литер. *uōga* то же), *vūrkt*² 'рычать, ворчать' Звиргздене, Пилда, Цибла (ср. лит. диал. *uīkti* 'квакать; урчать').

Эпентеза согласного *v* для устранения зияния крайне редкое явление, напр., *nevoš* 'тупой' Стамериене (ср. лтш. литер. *neass* то же).⁶³⁸

Протезу и эпентезу согласных *j*, *v* в латгальских и селонских говорах А. Абеле объясняет особенностями артикуляции этих согласных и экспираторным типом слога. Если слог начинался с гласного, сильный выдох, по мнению А. Абеле, создал в начале слога более сильное напряжение мускулов, причем щель между соответствующими частями языка и неба сузилась. Такое сужение могло привести к фрикативному состоянию. Вследствие перед палатальными гласными мог появиться протетический или эпентетический фрикативный согласный *j*, а перед лабиализованными гласными – протетический или эпентетический фрикативный согласный *v*.⁶³⁹ Таким образом в латгальских и селонских говорах возникло колебание в произношении некоторых слов с начальными *ji-*, *je-*, *jie-*, *vo-*, *vu-*, *vuo-*, с одной стороны, и *i-*, *e-*, *ie-*, *o-*, *u-*, *uo-*, с другой стороны. В связи с этим в некоторых случаях в начале слова исчезли и этимологически исконные фрикативные согласные *j*, *v*.⁶⁴⁰

Иногда протетические и эпентетические согласные *j*, *v* в латгальских говорах появились и перед другими гласными, напр., *jas* 'я' Баркава FBR XIII 26 (ср. лит. *āš* то же), *v'ēilync² // èilync²* 'шило' Калупе FBR XVIII 36 (ср. лтш. литер. *īļens* то же), *atvyra* '(тот) распоролся, (та) распоролась, (те) распоролись; (тот) отпоролся, (та) отпоролась, (те) отпоролись' Звиргздене FBR X 27 (ср. лтш. литер. *atira* то же).

Чаще, чем в нижнелатышских говорах, в латгальских (и селонских) говорах наличествует эпентеза согласного *k*, напр., *raksnyš* 'толстый' Звиргздене FBR X 27, Пилда FBR XIII 46 (ср. лтш. литер. *rešns* то же), *ikss* 'короткий; краткий' Яунрозе FBR VIII 41 (ср. лтш. литер. *īss* то же). Я. Эндзелин в Виляке вместо ожидаемого окончания *-ūs* (= лтш. литер. *-uōs*) локатива множественного числа имен мужского рода слышал окончание *-uks*. Эпентезу согласного *k* и сокращение предшествующего прерывисто интонированного долгого гласного в латгальских говорах он объяснял заменой гортанной смычки ротовой смычкой, т. е. смычкой согласного *k*. Такое же фонетическое явление наличествовало и в западных

⁶³⁸ R u d z ī t e, 1964, 312.

⁶³⁹ Ā b e l e, 1936, 129; 1940, 212.

⁶⁴⁰ R u d z ī t e, 1964, 312.

говорах средненемецкого языка, напр., *ī's* 'лед' (= нем. *Eis* то же) > *iks*, *ū's* 'из; с; по, из, от' (= нем. *aus* то же) > *uks*.⁶⁴¹

В большинстве латгальских (и селонских) говоров финальные звуко сочетания *-ns*, *-n's'*, *-ņš* изменились в *-nc*, *-n'c'*, *-ņč*, напр., *bārnc*² 'ребенок' Мазлайцене FBR VIII 39 (ср. лтш. литер. *bērnš* то же), *gonc* 'пастух' Балтинава FBR XI 131, Варакляны FBR XI 104, Калупе FBR XVIII 36, Краслава FBR XII 32 (ср. лтш. литер. *gans* то же), *v'il'c'īn'c'*² 'поезд' (< *v'il'c'īn's'*² то же) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла, *b'ierz'ēņč*² 'березка' Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *bērziņš* то же). Изредка звуко сочетания *ns*, *n's'* изменились в *nc*, *n'c'* и в середине слова, напр., *tyncāklys*² 'льняное семя' (< *tynsāklys*² то же, им. пад. мн. ч.) Звиргздене, Калупе, Нирза, Пилда, Цибла, *l'in'c'īekl'en'is*² 'льняное семя (уменьш.)' (< *l'in's'īekl'en'is*² то же) Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла.

Изменение звуко сочетаний *ns*, *n's'*, *ņš* в *nc*, *n'c'*, *ņč* имеет чисто артикуляционную причину. Переходя от артикуляции носовых *n*, *n'*, *ņ* к артикуляции фрикативных *s*, *s'*, *š*, струя воздуха пропускается через полость рта еще до того, как передняя часть языка передвинута для артикуляции фрикативных *s*, *s'*, *š*. Таким образом кончик языка задерживается в позиции носовых *n*, *n'*, *ņ* и возникают взрывные *t*, *t'*, в результате слияния которых с последующими фрикативными *s*, *s'*, *š* возникают аффрикаты *c*, *c'*, *č*.⁶⁴²

В латгальских говорах, как и в нижнелатышских и селонских говорах, часто в начале слова появился протетический согласный *s*, напр., *skrūosa*² 'краска' Нирза⁶⁴³ (ср. лтш. литер. *krāsa* то же < слав. **krasa* '(красная) краска: красота' МЕ II 267), *skrūz'e*² 'кружка; кувшин' Варакляны FBR XI 104 (ср. лтш. литер. *krūze* то же < ср.-нж.-нем. *krūs* то же МЕ II 293), *svabules* 'жуки' (им. пад. мн. ч.) Беява FBR XIX 125 (ср. лтш. литер. *vabuole* 'жук').

Причин появления протетического *s* в латгальских говорах было несколько.⁶⁴⁴ Этот согласный звук в некоторых случаях является унаследованным мобильным *s*, напр., *skāuz'ā*² 'копна' (ср. ср.-нж.-нем. *schoche* 'копна сена' и лтш. литер. *kāudze* 'копна'). В некоторых случаях протетический согласный *s* можно объяснить как явление вшешнего сандхи, напр., *skručš* 'костыль' < *kruk'is'* (ср. *šis kruk'is'* 'эта костыль'). Но в подавляющем большинстве случаев протеза согласного *s* в латгальских говорах объясняется прибалтийско-финским языковым субстратом. Ибо унаследованные слова прибалтийско-финских языков в начале слова могли иметь только один согласный. Леттизированные прибалтийские финны первоначально по образцу родного языка произносили все слова только с одним начальным согласным. Со временем, лучше усвоив

⁶⁴¹ E n d z e l ī n s, 1951, 241.

⁶⁴² См. также R u d z ī t e, 1964, 100.

⁶⁴³ R u d z ī t e, 1964, 313.

⁶⁴⁴ E n d z e l ī n s, 1951, 238–239; R u d z ī t e, 1964, 313; S a r k a n i s, 1985, 123–131.

“”древне-латышские“” племенные языки и осознавая свою ошибку, они могли прибавлять к словам и гипернормальный протетический согласный *s*.⁶⁴⁵

В латгальских говорах, как и в селонских говорах, иногда наличествует эпентеза согласного *r*, напр., *iegārtnis* ‘примак’ Лизумс⁶⁴⁶ (ср. лтш. литер. *iegātnis* то же), *skūrsta* ‘хвощ’ Варакляны FBR XI 104 (ср. лтш. литер. *kuōsa* то же). Однако по сравнению с нижнелатышскими говорами эпентеза согласного *r* в латгальско-селонских говорах встречается гораздо реже.

3.12. Метатеза

В латгальских говорах осуществилась метатеза в звукосочетании *žg*, напр., *izm'igžāt* ‘вывихнуть’ Звиргздене FBR X 27 (ср. лтш. литер. *izmežgīt* то же), *r'eg'ž'in'is* ‘веревочная сетка для сена или соломы, пехтерь’ (им. пад. мн. ч.) Варакляны FBR XI 105, *regžin'is* то же Калупе FBR XVIII 36, *ragžin'is* то же Звиргздене FBR X 27 (ср. лит. *rēzginės* то же).⁶⁴⁷ Реже встречается метатеза по смежности и на расстоянии других согласных, напр., *vātnaik*² ‘в прошлые времена’ (< **vānlāik*²) Звиргздене, Пилда, Цибла, *īnals* ‘шило’ Лизумс RKr. XVII 95 (ср. лтш. литер. *īļens* то же), *p'ierdukn'e*², Варакляны FBR XI 105 (ср. ср.-лтш. *piēduŕkne*, *piēduŕkne* то же ME III 246).

Без метатезы в латгальских говорах произносятся слова *sudobrys* ‘серебро’ в Звиргздене, Нирзе, Пилде, Цибле и др. (ср. лит. диал. *sudābras* то же), *iška*² ‘внутренняя часть’ (< **entiō* или **enstiō*, см. также ME II 31), *priška*² ‘перед, передняя часть’ (< **prētiō* < **preitiō*) в Ливанах FBR XX 140, *opuška* ‘низ’ в Лизумсе RKr. XVII 95 (ср. лит. *apačià* то же). Метатеза, напротив, осуществилась в соответствующих среднелатышских словах *sudrabs*, *iekša*, *priekša*, *apakša*.⁶⁴⁸

3.13. Глухость согласных в абсолютном конце слов

В латгальских говорах, как и в части селонских говоров (см. FBR IX 137, XII 69, XIV 183, XVI 44), звонкие согласные в абсолютном конце слов под влиянием славянских языков стали глухими, напр., *rais* ‘раз, однажды, как-то, как-то раз’ Вецгулбене FBR V 150 (ср. лтш. литер. *reīz* то же), *tot* ‘тогда’ Стамериене FBR XIX 124 (ср. лтш. литер. *tad* то же, лит. *tadà* то же), *vajak* ‘нужно, необходимо’ Вишки Ceļi IX 379, Калупе FBR XVIII 37 (ср. лтш. литер. *vajag* то же < прибалт.-фин., ср. вод. *vajag* ‘потребность, надобность, нужда; нужно’, лив. *vajāg* то же ME IV 445⁶⁴⁹).⁶⁵⁰

⁶⁴⁵ См. также E n d z e l ī n s, 1951, 239; R u d z ī t e, 1964, 99, 193, 313.

⁶⁴⁶ E n d z e l ī n s, 1951, 237.

⁶⁴⁷ B ū g a, 1959, 536–537.

⁶⁴⁸ R u d z ī t e, 1964, 314.

⁶⁴⁹ T h o m s e n, 1890, 284–285; S a b a l i a u s k a s, 1963, 135; Б р е й д а к, 1970, 161.

⁶⁵⁰ A b e l e, 1940, 219; R u d z ī t e, 1964, 314; Б р е й д а к, 1972, 44.

3.14. Чередование звонких и глухих шумных согласных

В латгальских говорах, как и в других говорах латышского языка, часто наличествует чередование звонких и глухих шумных согласных, во-первых, в абсолютном начале слова, напр., *korona* 'копна' Аулея, Берзпилс, Звиргздене, Наутрены, Нирза, Пидда, Тилжа, Цибла (ср. лтш. диал. *gobona, gobana, gabana* то же), *truponc* 'рассыпчатый; легко крошащийся' Аулея⁶⁵¹ (ср. лтш. литер. *drupans* то же), во-вторых, в середине слова, напр., *atnaz'ä* '(он) принес, (она) принесла, (они) принесли' (при *nas'ä* '(он) нес, (она) несла, (они) несли') Звиргздене, Нирза, Пилда, Цибла (ср. лтш. литер. *atnesa* то же < *atnese*), *pùiga*² 'мальчик, мальчишка' Балтинава FBR XI 131 (ср. ср.-лтш. *puika, puika* то же < прибалт.-фин., ср. эст. *poeg* 'сын', фин. *poika* 'мальчик; молодой человек, юноша; сын' ME III 403⁶⁵²), *pùosaga*² 'сказка' Стамериене FBR XIX 125, Яунрозе FBR VIII 41 (ср. лтш. литер. *pasaka* то же, лит. *pāsaka* то же).

По мнению Я. Эндзелина, не все случаи чередования звонких и глухих шумных согласных одинаковой древности и они обусловлены разными причинами. Во-первых, разница между звонкими и глухими согласными нейтрализуется перед смычными согласными. Во-вторых, могут быть контаминированы разные формы. В-третьих, в некоторых случаях глухой шумный согласный в безударной позиции может ассимилироваться по звонкости соседним гласным звукам. В-четвертых, начало корня по звонкости может приспособиться к концу корня и наоборот. В-пятых, часть случаев чередования объясняется прибалтийско-финским языковым субстратом.⁶⁵³

В. Чекман, напротив, все случаи чередования звонких и глухих шумных согласных в балтийских языках объясняет следствием прибалтийско-финского языкового субстрата.⁶⁵⁴ Но так как это фонетическое явление свойственно и другим индоевропейским языкам⁶⁵⁵, то с таким толкованием чередования звонких и глухих шумных согласных, выдвинутым В. Чекманом, трудно согласиться. Поэтому мы отдаем предпочтение более осторожному объяснению этого фонетического явления, обоснованному Я. Эндзелином на материале балтийских и других индоевропейских языков.

⁶⁵¹ Rudzīte, 1964, 315.

⁶⁵² Thomsen, 1890, 273; Sabaliauskas, 1963, 134; Брейдак, 1970, 161.

⁶⁵³ Endzelīns, 1951, 253–254.

⁶⁵⁴ Чекман, 1981, 132–133.

⁶⁵⁵ Endzelīns, 1951, 252–253.

КРАТКИЕ ВЫВОДЫ

Из этнической истории восточной Латвии

Данные археологии свидетельствуют, что по VII в. н. э. в восточной Латвии, за исключением ее южной части, обитало прибалтийско-финское население. Судя по краниологическому материалу, это было восточнофинское племя, по происхождению очень близкое к води, ижоре и угалам. На этой территории кроме широколицего восточного прибалтийско-финского антропологического типа наличествовал и узколицый западный прибалтийско-финский антропологический тип, аналогичный ливскому. Выводы археологов и антропологов о том, что в восточной Латвии до прихода латгалов и селонов обитали прибалтийские финны, подтверждаются также данными гидронимии.

Во второй половине первого тысячелетия н. э. латгало-селонские племена, обитавшие до тех пор в южной Латгалии, восточной Земгале и северо-восточной Литве, начали продвигаться на север, и к XIII в. н. э. латгалы уже приблизительно достигли нынешней северо-восточной границы Латвии.

Продвижение латгалов и селонов на север во второй половине первого тысячелетия н. э. не повлекло за собой отступления прибалтийских финнов. Большинство прежнего населения осталось на месте и продолжало жить бок о бок с пришедшими с юга латгалами и селонами. Оно постепенно смешалось с латгало-селонским населением. Ассимиляция прибалтийско-финского населения восточной Латвии, начавшаяся в VII–IX вв., продолжалась вплоть до XIII в. В результате этого процесса прибалтийские финны восточной Латвии приняли культуру и язык латгалов и селонов. Однако и язык обитавшего в восточной Латвии прибалтийско-финского населения оставил глубокие и неизгладимые следы в латгальском и селонском племенных языках.

Имеются неопровержимые доказательства в письменных памятниках, что эстонцы в восточной Латвии поселились в XVII в. Это подтверждается и воспоминаниями самих эстонцев о прибытии их предков в Латгалию из Эстонии. В латышских народных песнях также сохранились некоторые косвенные реминисценции о поселении эстонцев в восточной Латвии. В наши дни процесс ассимиляции этих эстонцев уже почти полностью завершился.

Имеются веские доказательства, что, по крайней мере, часть литовского населения восточной Латвии (Латгалии и восточной Земгале) являются потомками древних переселенцев из Литвы. Живя среди латышей, большинство литовского населения восточной Латвии ассимилировалось, но некоторая часть этих литовцев все-таки сохранила свою этническую самобытность и язык до наших дней.

Первые культурно-экономические контакты древнелатышских племен с восточными славянами относятся к VII–VIII вв. Особенно интенсивно эти связи развивались в IX–XII вв., однако они были прерваны на несколько столетий

агрессией немецких крестоносцев в XIII в. Немцам удалось завоевать Латвию и Эстонию и удержать их в своих руках по 1561 г. В этом году Ливонский орден распался. Латгалия стала провинцией Польско-Литовского государства. Курляндское герцогство (= Курземе и Земгале) также вошло в состав этого государства. В польские времена в восточную Латвию переселилось значительное количество польского и белорусского населения.

Первыми русскими пришельцами в восточной Латвии в X–XIV вв., видимо, были купцы, однако их численность была незначительна. Немногочисленное русское население – стригольники и жидовствующие из псковских и новгородских земель – бежало от преследований царского правительства и поселилось в восточной Латвии в конце XV в.

После раскола православной церкви во второй половине XVII в. большое количество старообрядцев бежало из России. Часть этих беженцев из псковских, новгородских и тверских земель поселилась в восточной Латвии.

После первого раздела Польши в 1772 г. к России была присоединена Латгалия, а после третьего раздела Польши в 1795 г. в состав Российской империи вошло и Курляндское герцогство. В XVIII в. сильно изменился национальный состав населения восточной Латвии. Во время свирепствовавшей в 1710 г. на ее территории чумы погибло много латышских крестьян, поэтому после эпидемии в опустевшие районы восточной Латвии переселилось много русских и белорусов.

С событиями 1863 г. связана новая большая волна переселения русских крестьян в Латгалию. После подавления польского восстания 1863 г. царское правительство осознанно способствовало переселению русских в Латгалию.

Языковая ситуация в восточной Латвии

Говоры юго-восточной Литвы, восточной Латвии, северо-восточной Польши, северной Белоруссии и Псковской области России по многим признакам образуют определенное структурное единство, дополняемое близостью генетически связанных элементов, позволяющее говорить об особом языковом союзе.

Характерной чертой языковой ситуации в Латгалии является двуязычие. Большинство латгальцев наряду с латышским языком (обычно в латгальской диалектной или литературной форме) владеет и русским языком. С другой стороны, часть русского населения Латгалии владеет и латышским языком. Трехязычие распространено в гораздо меньшей мере. Можно отметить следующие случаи трехязычия:

- а) белорусский – русский – латышский языки,
- б) польский – латышский – русский языки,
- в) литовский – латышский – русский языки,
- г) эстонский – латышский – русский языки.

Характерной чертой языковой ситуации в северо-восточной Видземе является эстонско-латышское двуязычие, а на крайнем востоке этого региона латышско-русское и русско-латышское двуязычие.

Значение данных этнической истории для истории языка

Так как контактирующие языки всегда влияют друг на друга, при исследовании истории языка важно знать, с какими языками исследуемый язык имел контакты в прошлом. Конкретно при исследовании исторической фонетики латгальских говоров важно учитывать возможность субстрата долатгальского прибалтийско-финского (чудского) языка восточной Латвии, адстрата древнерусского (позже русского и белорусского) и угалского (позже южноэстонского диалекта) языков и суперстрата языков населяющих восточную Латвию национальных меньшинств. Хотя латгальские говоры являются прямым продолжением латгальского племенного языка, однако на их развитие повлияли и чудский язык восточной Латвии, литовский, древнерусский, русский, белорусский, польский, угалский и собственно эстонский языки.

Просодия Ударение слова

Причиной стабилизации ударения на первом слоге слова в латгальском (как и в селонском, земгальском и куронском языках), на наш взгляд, был прибалтийско-финский языковой субстрат.

Правила ударения слова в латгальских говорах сходны с правилами ударения слова в остальных говорах латышского языка. Ударение в латгальских говорах обычно падает на первый слог слова. Исключением из этого правила являются некоторые дериваты и композиты, которые возникли позже – после стабилизации ударения на первом слоге. В таких случаях ударение падает, как правило, на второй слог, гораздо реже – на третий слог. Ударение падает на второй слог также в случаях аффектной или эмфатической речи, напр., *jèi² skrìn² pa'làgdama²* ‘она бежит подпрыгивая’. Ударение падает на второй или третий слог в сложных именах числительных (композитах), которые находятся за именем существительным и обозначают приблизительное количество, напр., *godu p'ic'pac'm'it'²* ‘лет пятнадцать’. В некоторых латгальских говорах констатируется ударение корневого слога (второго, третьего или четвертого в слове) в отрицательных формах глаголов в побудительных и вопросительных предложениях, напр., *c'ig'i poša nadasa'buôs'i?* ‘разве сама для себя не достанешь?’. Возможно, что при последних случаях являются реминисценцией тех времен, когда ударение слова в латгальском языке еще было свободным.

Тип слога

В латгальских (как и в селонских) говорах наличествует экспираторный тип слога, аналогичный типу слога в литовском языке и в соседних славянских языках. В нижнелатышских же говорах наличествует динамический тип слога, аналогичный типу слога в прибалтийско-финских языках.

В латгальских (как и в селонских) говорах в центре слога может быть только гласный или дифтонг, но не сонорный согласный, как в ливонских говорах. Граница слога в латгальских (как и в селонских) говорах часто кончается гласным или дифтонгом. В связи с этим слог в этих говорах резко отличается от слога в нижнелатышских говорах: глухой согласный за кратким гласным всегда произносится кратко и принадлежит следующему слогу, а гласный всегда произносится длиннее, чем в нижнелатышских говорах. Глухой согласный между краткими гласными в нижнелатышских говорах всегда произносится долго и граница слогов находится в этом долгом согласном звуке.

Слоговые интонации

Северная восточнобалтийская трехчленная система слоговых интонаций, состоящая из нисходящей, плавной и восходящей (> прерывистой) интонаций в латгальских говорах преобразовалась в двучленную систему, состоящую из нисходящей и ненисходящей интонаций. Последняя в латгальских говорах, как правило, реализуется как прерывистая интонация, но в трех периферийных латгальских говорах (Аташиене, Извалта, Ливаны) реализуется и как восходящая интонация. В латгальских говорах была нейтрализована оппозиция нисходящей и плавной интонаций и вместо этих двух интонаций в современных латгальских говорах наличествует нисходящая интонация.

Во многих населенных пунктах Латгалии в речи местного населения осуществилась нейтрализация нисходящей и прерывистой слоговых интонаций. Следовательно, в речи этих носителей латгальских говоров оппозиция слоговых интонаций отсутствует. Это явление характерно для речи латгализировавшихся эстонцев, литовцев и поляков.

Отличительной чертой латгальских говоров по сравнению с видземскими и земгальскими среднелатышскими говорами является произношение прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических сочетаний. В глубоких говорах Латгалии гортанная смычка осуществляется в первом, удлинённом компоненте, напр., *bûut* 'быть', *gólva* 'голова'. В видземских же и земгальских среднелатышских говорах гортанная смычка осуществляется, напротив, в начале второго компонента дифтонгов и дифтонгических сочетаний.

В части глубоких говоров восточной и южной Латгалии иногда наблюдается редукция или полное исчезновение второго компонента прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических звукосочетаний, напр., *být* 'быть' (< *bûut*).

Гортанную смычку в первом, удлиненном компоненте прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических сочетаний также в некоторых латгальских говорах северо-восточной Видземе (Леясциемс, Апе, Вецлайцене, Зиимерис, Карва, Яунлайцене, Яунрозе) констатировали в 20-ых годах нашего столетия А. Абеле и М. Лепика. Однако в наши дни в одном из этих говоров (Зиимерис), по данным инструментальной фонетики (исследование Д. Маркус), гортанная смычка осуществляется уже в начале второго компонента или в переходной части между обоими компонентами прерывисто интонированных дифтонгов и дифтонгических звуко сочетаний.

В части говоров восточной Латгалии в тавтосиллабических звуко сочетаниях *ar, or, ir, ur* и *ur* прерывистая интонация перешла в нисходящую, напр., *zorna* 'кишка'. Так как первый компонент в этих дифтонгических звуко сочетаниях – краткий гласный, то надо полагать, что прерывистая интонация перешла в нисходящую еще до удлинения краткого гласного в прерывисто интонированных дифтонгических звуко сочетаниях.

В латгальских говорах гораздо чаще, чем в среднелатышских говорах, встречаются вторичные слоговые интонации (нисходящая, длительно-нисходящая, нисходяще-прерывистая и плавная).

Вторичная нисходящая и вторичная длительно-нисходящая интонации отмечены почти во всех латгальских говорах. Вторичная нисходящая интонация возникла в слогах с долгими гласными и дифтонгами в центре слога, возникшими в результате стяжения двух кратких гласных или нисходяще интонированного дифтонга и краткого гласного, напр., *nàtras't'* 'не найти, не находить' (< *na-atras't'*). Вторичная длительно-нисходящая интонация возникла в слогах с дифтонгами в центре слога, возникшими в результате стяжения краткого гласного и нисходяще интонированного дифтонга, напр., *nàut'* 'не обуть, не обувать' (< *na-àut'²*).

Вторичная нисходяще-прерывистая интонация отмечена в некоторых говорах восточной Латгалии. Эта интонация возникла в слогах с долгими гласными и дифтонгами в центре слога, возникшими в результате стяжения краткого гласного и прерывисто интонированного долгого гласного или дифтонга, напр., *na'ūs't'* 'не ткать' (< *na-âus't'*).

Вторичная плавная интонация отмечена в некоторых латгальских говорах северо-восточной Видземе. Эта интонация возникла в суффиксальных слогах с долгими гласными в центре слога, возникшими в результате стяжения нисходяще интонированного долгого гласного и краткого гласного, напр., *skûlâtâ²* 'учительница' (ср. лтш. диал. (латг.) *skûlûotùoja²* 'учительница').

Слоговые интонации суффиксов латгальских говоров иногда не соответствуют интонациям соответствующих суффиксов центральных среднелатышских говоров. Суффиксам латгальских говоров *-îb-*, *-êib-*, *-îc-*, *-êic-*, *-nîc-*, *-n'îc-*, *-n'êic-*, *-ît-*, *-î't-*, *-êit'* с прерывистой интонацией соответствуют суффиксы центральных среднелатышских говоров *-îb-*, *-îc-*, *-nîc-*, *-ît-* с плавной интонацией. Эту разницу слоговых интонаций в некоторых суффиксах

латгальских говоров, с одной стороны, и среднелатышских говоров, с другой стороны, можно объяснить следующим образом. В латгальских говорах были обобщены рефлексы подвижной акцентуационной парадигмы с суффиксами *-ib-*, *-êib-*, *-îit-*, *-îit'*, *-êit'*, *-îc-*, *-êic-*, *-nîc-*, *-n'îc-*, *-n'êic-*, в центральных же среднелатышских говорах – рефлексы неподвижной акцентуационной парадигмы с суффиксами *-îb-*, *-îit-*, *-îc-*, *-nîc-*.

В латгальских говорах по сравнению со среднелатышскими говорами имеются некоторые различия употребления слоговых интонаций в именных и местоименных окончаниях.

В среднелатышских говорах дистрибуция слоговых интонаций в долгих окончаниях винительного и инструментального падежей единственного числа и дательного и инструментального падежей множественного числа утрачена. В латгальских же говорах это явление в более или менее полном виде сохранилось. Так, в долгом окончании винительного падежа единственного числа местоимений и местоименных прилагательных многих латгальских говоров наличествует нисходящая интонация, в окончаниях же инструментального падежа единственного числа – прерывистая интонация, напр., *jû²* ‘его; ее’ и (*ar*) *jû* ‘им, с ним; ею, с ней’. В окончании дательного падежа множественного числа местоимений, имен прилагательных и имен существительных в говорах северной Латгалии и северо-восточной Видземе наличествует нисходящая интонация, в окончаниях же инструментального падежа множественного числа – прерывистая интонация, напр., *jîm²* ‘им’ и (*ar*) *jîm* ‘ими, с ними’.

В части говоров восточной и южной Латгалии дистрибуция нисходящей и прерывистой интонаций в окончаниях винительного и инструментального падежей единственного числа и дательного и инструментального падежей множественного числа уже полностью утрачена. Однако на такую дистрибуцию интонаций в прошлом в этих говорах указывают некоторые наречия – застывшие падежные формы, напр., *par tû* ‘потому’, но *par tû²* ‘о том; о той’.

Латгальские говоры в значительной мере отличаются от среднелатышских говоров слоговыми интонациями окончаний локатива. В среднелатышских говорах по образцу локативов множественного числа старых окситонов прерывистая интонация обобщена и в окончаниях старых баритонов. В окончаниях локатива единственного числа в одной части среднелатышских говоров и в латышском литературном языке обобщена плавная интонация старых баритонов. В другой части среднелатышских говоров в окончаниях локатива единственного числа обобщена прерывистая интонация старых окситонов. В латгальских же говорах в окончаниях локатива единственного и множественного числа всех склоняемых частей речи и причастий обобщена прерывистая интонация старых окситонов, напр., *purâ* ‘в бобу’, *purîos* ‘в бобах’ как и *vogâ* ‘в борозде’, *vogûos* ‘в бороздах’.

В латгальских говорах не сохранилось следов такой метатонии, как изменение нисходящей интонации в плавную и плавной в нисходящую, ибо в этих говорах нейтрализовалась оппозиция плавной и нисходящей интонаций, т. е.

эти две интонации совпали в одну – нисходящую. Однако во многих латгальских говорах наличествует метатония прерывистой и нисходящей интонаций. В-первых, причиной такой смены интонаций могло быть изменение места ударения слова в целях устранения омонимии, напр., *d'ât'*¹² ‘класть (откладывать) яйца, нести яйца, нестись’ и *d'ât'* ‘делать (колбасы)’. Во-вторых, изменение прерывистой интонации в нисходящую осуществляется во многих глубоких говорах южной и западной Латгалии и северо-восточной Видземе в словоформах с двумя или тремя прерывисто интонированными слогами как диссимилиация прерывистых интонаций, напр., *gôlva* ‘голова’, но *gôlvâ* ‘в голове’.

Вокализм

Из истории балтийского вокализма

Для разработки истории вокализма латгальских говоров (как и любого балтийского идиома) важен выбор “точки отсчета”. Так как вопрос о развитии балтийского вокализма является спорным и дискуссия по нему в лингвистике продолжается, в данной работе мы были вынуждены занять свою позицию по поводу эволюции балтийского вокализма. На основе анализа данных западнобалтийских и восточнобалтийских языков, а также фонетических особенностей балтизмов в прибалтийско-финских и волжско-финских языках и феннизмов в восточнобалтийских языках мы пришли к выводу о правильности гипотезы Й. Казлаускаса и В. Мажюлиса о развитии балтийского вокализма и выдвинули некоторые дополнительные аргументы в ее пользу. Поэтому “точкой отсчета” фонетических процессов, происшедших в истории латгальского вокализма, мы избрали систему восточнобалтийского вокализма, разработанную в рамках гипотезы о развитии балтийского вокализма Й. Казлаускасом и модифицированную нами:

<i>i</i>	<i>u</i>	<i>ī</i>	<i>ū</i>
		<i>ē</i>	<i>ō</i>
<i>e</i>	<i>o</i>	<i>ē</i>	<i>ō</i>

Закрытые краткие гласные **e*, **o* в этой системе наличествовали лишь в тавтосиллабических сочетаниях **en*, **on*, т.е. являлись комбинаторными вариантами основных вариантов фонем (*e*, *o*).

Перегласовки

После распада восточнобалтийского языкового единства в латгальском идиоме осуществился ряд перегласовок и фонетических изменений, коренным образом преобразовавших восточнобалтийскую систему вокализма.

Регулярная палатальная перегласовка или эпентеза гласных *i*, *e* наличествует во многих селонских говорах, а спорадическая – в остальных

селонских, а также куронских, западножемайтских, восточно- и южноаукштайтских и латгальских говорах, напр., *oss* 'острый', но *es'm'in'c'* 'лезвие' в латгальских говорах. Можно согласиться с мнением Э. Френкеля, что это явление возникло уже в начале нашей эры, когда эти два обособленных ареала на востоке и западе современных восточнобалтийских языков еще составляли один непрерывный ареал.

В глубоких латгальских и селонских говорах, как и в юговосточных жемайтских говорах дунининков, восточнобалтийские гласные **ē̄*, **ō̄* сузились в *ī*, *ū*. В отличие от жемайтских говоров дунининков, в которых сохранились рефлексы восточнобалтийских дифтонгических звуко сочетаний **en*, **on*, в глубоких латгальских и селонских говорах эти звуко сочетания, как и долгие гласные **ē̄*, **ō̄*, дали рефлексы долгие гласные *ī*, *ū*. Из этого вытекает, что сначала в латгальском и селонском языках монофтонгизировались дифтонгические сочетания **en* (> **ē̄*) и **on* (> **ō̄*) а потом началось сужение гласных **ē̄*, **ō̄*. На основе данных ареальной лингвистики, письменных памятников, современной топонимии, латышских народных песен и литовских говоров Латгалии можно предположить, что сужение гласных **ē̄*, **ō̄* осуществилось поэтапно. На первом этапе (до VI в.) эти гласные изменились в дифтонгоиды **ī^e* или **ī^o* и **ū^o* или **ūⁱ*. На втором этапе (после 1478–1519 гг.) дифтонгоиды изменились в долгие гласные *ī*, *ū*. Судя по данным исторической и современной топонимии и данным латышских народных песен, можно предположить, что и в неглубоких латгальских и селонских говорах гласные **ē̄*, **ō̄* сузились в *ī*, *ū*, но позже под влиянием среднелатышского диалекта гласные *ī*, *ū* были заменены дифтонгами *ie*, *uo* и в наши дни в этих говорах уже наличествуют, например, формы *kùoks²* 'дерево' вместо *kùks²* и *liēpa²* 'липа' вместо *lipa²*.

Восточнобалтийский гласный **o* сохранился в латгальских говорах в таких случаях, если за ним следует твердый согласный и в следующем слоге наличествует или наличествовал гласный среднего или заднего ряда. В говорах южной и центральной Латгалии гласный *o* согласно этому правилу сохранился как в подударных, так и в безударных слогах (кроме исконных конечных слогов), напр., *vokors* 'вечер'. В говорах северной Латгалии и северо-восточной Видземе гласный *o* сохранился только в подударных слогах, в безударных же слогах он изменился в гласные *ā*, *a*, напр., *vokārs*, *vokars* 'вечер'. Восточнобалтийский гласный **o* изменился в *ā*, *a*, если за ним следовал мягкий согласный или в следующем слоге был гласный переднего ряда, напр., *gaļa* 'мясо'. Так как некоторые следы дистрибуции гласных *o* (или *ā*) : *a* сохранились и в говорах северо-восточной Лигвы, испытавших воздействие селонского языкового субстрата, то надо полагать, что это фонетическое явление возникло до XIII в., ибо в этом столетии Ливония и Литва были разделены государственной границей и контакты между северной и южной Селонией были прерваны.

Нарушение правил дистрибуции гласных *o* (или *ā*) : *a* часто встречается. Это явление объясняется несколькими причинами. Во-первых, такие отклонения от нормы с точки зрения современного состояния часто объясняются

историческим изменением окончаний или суффиксов, т. е. это только мнимые отклонения от нормы. Во-вторых, нерегулярный гласный *o* внедрен в некоторые словоформы из таких словоформ, где этот гласный вполне закономерен. В-третьих, нерегулярный гласный *a* в латгальских говорах северо-восточной Видземе, возможно, объясняется влиянием среднелатышского диалекта.

Восточнобалтийский дифтонг **oi* в латгальских говорах, как правило, изменился в дифтонг *ai*. Однако во многих латгальских говорах дифтонг *oi* sporadически сохранился, напр., *dròiska*² ‘озорник, проказник, шалун’.

В подавляющем большинстве латгальских говоров восточно-балтийский дифтонг **ou* изменился в *au*. Однако в некоторых из этих говоров дифтонг *ou* (или *âu*) сохранился регулярно, а во многих говорах – sporadически, напр., *slòukt*² ‘дойть’.

Характерной чертой многих латгальских и селонских говоров является позиционная перегласовка гласных *e > a*, *ē > ā*, *i > u*. Суть этой перегласовки заключается в следующем: гласные переднего ряда *e*, *ē*, *i* изменились в гласные среднего ряда *a*, *ā*, *u*, если в следующем слоге наличествовали гласные среднего или заднего ряда и если за гласными *e*, *ē*, *i* следовали твердые согласные, напр., *azars* ‘озеро’, *vātra*² ‘буря’, *vūlks*² ‘волк’. В купишкенском говоре северо-восточной Литвы, испытавшем воздействие селонского языкового субстрата, также сохранились следы позиционной перегласовки гласных *e > a* и *ē > ā*, напр., *madūs* ‘мед’, *tāvas* ‘отец’. Судя по некоторым топонимам, засвидетельствованным в письменных памятниках XIII–XV вв., эта перегласовка в латгальском и селонском языках начала осуществляться до XIII в. или по крайней мере в XIII в.

Аналогичное фонетическое явление – гармония гласных – наличествует в южноэстонском диалекте, в водском, ижорском, финском и некоторых других прибалтийско-финских языках. На наш взгляд, такая аналогия в фонетике контактирующих языков не может быть случайным совпадением. Поэтому позиционную перегласовку в латгальском и селонском языках можно объяснить прибалтийско-финским субстратом.

В говорах северной Латгалии дифтонг *ai* за согласными *k*, *g* изменился в *ei*, напр., *sk'ēida* ‘щепа’, *g'ēisma*² ‘свет’. В некоторых говорах Лудзенского и Резекненского районов это фонетическое изменение наличествует только в отдельных местоимениях и наречиях, напр., *k'ēida* ‘какая’, *k'ēi* ‘как’. Исходя из законов исторической фонетики латышского языка, невозможно удовлетворительно объяснить изменение дифтонга *ai* в *ei* за согласными *k*, *g*. Но аналогичное фонетическое явление наличествует в прибалтийско-финских языках, в которых дифтонг *ai* за согласным *k* sporadически изменился в эстонский дифтонг *õi*, водский *ei*, вепсский *ei*, *ei*. Это фонетическое изменение наличествовало и в чудском языке восточной Латвии. Поэтому возможно, что импульс для изменения дифтонга *ai* в *ei* за согласными *k*, *g* латгальский язык получил из чудского языка восточной Латвии.

Восточнобалтийские долгие гласные **ī*, **ū* в латгальском языке сохранились довольно долго. По данным письменных памятников дифтонгизация

этих гласных в латгальских говорах осуществилась в промежутке времени между 1478 г. и 1519 г.

Восточнобалтийский долгий гласный *ī корневых слогов в латгальском изменился в дифтонги *iĭ*, *ei*. Этот же гласный суффиксальных слогов в глубоких говорах южной и центральной Латгалии изменился в дифтонг *ei*, а в говорах северной Латгалии и северо-восточной Видземе сохранился. В некоторых говорах северо-восточной Видземе долгий гласный *ī* суффиксальных слогов сократился.

Восточнобалтийский долгий гласный *ū в латгальском изменился в дифтонги *uĭ*, *oi*, *эи*, *eu*, *yi*, *iu*.

Дифтонгизация восточнобалтийских долгих гласных *ī, *ū осуществилась поэтапно, а именно – *ī > *iĭ* > *ei* и *ū > *uĭ* > *oi* > *эи*, *eu*, *yi*, *iu*. Это подтверждается некоторыми данными письменных памятников и говора лудзенских эстонцев.

Восточнобалтийский долгий гласный нижнего подъема открытый *ō впоследствии в латгальском и селонском языках стал гласным среднего подъема закрытым *o*. Этот долгий гласный сохранился в ливанском и аташиенском говорах, а также во многих селонских говорах, напр., *kòja*² ‘нога’. В подавляющем большинстве латгальских говоров долгий гласный *ō* изменился в дифтонг *uo* или *ua*, напр., *kùoja* ‘нога’. В говорах северо-восточной Видземе наблюдается большое разнообразие рефлексов долгого гласного *ō*: *ō^a*, *ā*, *oā*, *ā*.

Долгий гласный *ō* в безударных слогах за исключением окончания локатива единственного числа, в котором он изменился в *ā* (напр., *gōlvā* ‘в голове’), часто сохранился или дал те же рефлексy, что и в подударных слогах (напр., *stāigūot*² ‘ходить’). Но часто долгий гласный *ō* сократился во многих словоформах в безударной позиции перед тавтосиллабическим *m*, напр., *skāitòm*² ‘считаем; читаем’. Потом этот краткий *o* был внедрен и в некоторые другие словоформы без тавтосиллабического *m*.

Дифтонг *oi* наличествует в безударных слогах вместо закономерного дифтонга *uo* в некоторых глубоких говорах Латгалии (Берзгале, Макашены, Наутрены и др.). В третьем лице простого настоящего времени изъявительного наклонения глаголов с основой на *-ājo* долгий гласный *ō* закономерно сократился перед тавтосиллабическим неслоговым гласным *i* и таким образом в этой форме глагола образовался дифтонг *-oi* (< **-ōi*) (напр., *stāigōi*² ‘ходит, ходят’), который потом был внедрен и в некоторые другие формы глаголов и в некоторые формы имен существительных, прилагательных и наречий вместо закономерного дифтонга *uo*.

В говорах северо-восточной Видземе рефлексy гласного *ō* в безударных слогах, как и в ударных слогах, под влиянием среднелатышского диалекта и латышского литературного языка все больше заменяются гласным *ā*.

После первичной позиционной перегласовки гласных **e* > *a* и **ē* > *ā* во многих позициях в латгальском все же сохранились гласные **e*, **ē*. Впоследствии и эти гласные в латгальских говорах подверглись разным позиционным

изменениям. Древнелатгальский краткий закрытый гласный **e* в глубоких латгальских говорах сохранился без изменений только в некоторых позициях. Вместо этого гласного во многих случаях в глубоких латгальских говорах наличествуют его рефлексы *ä, á, a, e, ɛ, i^e*. Притом эти рефлексы строго распределены по ареальному признаку: 1) в говорах центральной Латгалии и некоторых говорах юго-восточной Латгалии гласный *ä*, 2) в извалтском говоре гласные *ä, á, a*, 3) в большинстве говоров юго-восточной Латгалии гласные *ä, a*, 4) в говорах западной Латгалии гласный *ɛ*, 5) в говорах северной Латгалии и северо-восточной Видземе гласный *ɛ*, 6) в некоторых говорах северо-восточной Видземе в подударных слогах дифтонгоид *i^e*.

В латгальских говорах только тот долгий закрытый гласный **ē* дифтонгизировался, который уже раньше в определенных позиционных условиях не был перегласован в долгий гласный *a*. Вместо древнелатгальского долгого закрытого гласного *ē* в современных латгальских говорах наличествуют следующие рефлексы: *ē, ā, ā, ē, ē, ie, uā, uā*. Рефлексы долгого закрытого гласного **ē* строго распределены по ареальному принципу: 1) в говорах центральной Латгалии и в некоторых говорах юго-восточной Латгалии долгий гласный *ā* и дифтонги *ie, uā*, 2) в говорах южной и восточной Латгалии долгие гласные *ā, ā* и дифтонги *ie, uā*, 3) в одной части говоров западной Латгалии долгий гласный *ē*, 4) в другой части западнолатгальских говоров долгий гласный *ē* и дифтонг *ie*, 5) в говорах северной Латгалии, некоторых говорах южной Латгалии и части говоров северо-восточной Видземе дифтонг *ie*, 6) в части говоров северо-восточной Видземе долгие гласные *ē* (только в безударных слогах), *ē* и дифтонг *ie*.

Вторичная перегласовка древнелатгальских закрытых гласных **e*, **ē* во всем ареале латгальского племенного языка первоначально осуществилась в следующем виде: **e* > *ä* и **ē* > *ā, ie*. Но потом с этими рефлексами вторичной перегласовки в большинстве латгальских говоров вновь произошли разные фонетические изменения.

В связи с частичной депалатализацией смягченного согласного *r'* в извалтском говоре гласный *ä* за согласным *ř* занимающем промежуточное положение между смягченным *r'* и твердым *r*, изменился в гласный *á*, занимающий промежуточное положение между гласным переднего ряда *ä* и гласным среднего ряда *a*.

Во многих говорах южной и восточной Латгалии гласные переднего ряда *ä, ā* за депалатализованными согласными *r, ř, ž, č, ž* и в абсолютном начале слова изменились в гласные среднего ряда *a, ā*. Дифтонг *ie* за депалатализованными согласными *r, ř, ž, č, ž* в этих говорах Латгалии изменился в дифтонг *uā* или *uā*.

Во многих говорах северо-восточной Видземе в абсолютном начале слова и за твердыми согласными вместо латышского литературного гласного *e* наличествует гласный *a*. Это с первого взгляда непонятное фонетическое явление можно удовлетворительно объяснить в свете данных глубоких говоров Латгалии следующим образом: в говорах северо-восточной Видземе когда-то были

смягченные согласные и гласный переднего ряда *ä*, после же депалатализации смягченных согласных и гласного *ä* под влиянием среднелатышского диалекта возникли последовательности звуков твердый согласный + гласный среднего ряда *a* и гласный *a* в абсолютном начале слова.

В говорах западной Латгалии под влиянием соседних селонских говоров осуществилась третичная перегласовка $\ddot{a} > \epsilon$ и $\bar{a} > \bar{\epsilon}$, напр., $n'äs't'$ > $n'ēs't'$ 'нести', $m'äl'ä^2$ > $m'ël'ε^2$ 'язык'. В некоторых говорах северо-восточной Видземе осуществилась третичная перегласовка $\ddot{a} > \epsilon$ и $\bar{a} > \bar{\epsilon}$, а в говорах северной Латгалии – третичная перегласовка $\ddot{a} > \epsilon$, напр., $m'ìel'ä^2$ > $m'ìel'e^2$ 'язык'.

Качественные изменения гласных в безударных слогах

Правила перегласовок в латгальских говорах относятся как к подударным, так и безударным слогам. Однако в безударных слогах действуют и некоторые специфические законы, несвойственные подударным слогам. Так, краткий гласный суффиксов или второй части сложных слов иногда ассимилируется гласному предыдущего слога, напр., *kubùls* 'бадя, чан' (ср. лит. *kùbilas* то же).

Количественные изменения гласных

В целях устранения избыточной долготы корневых слогов во многих латгальских говорах спорадически сокращены долгие гласные перед тавтосиллабическими сонорными согласными *r, l, m, n*, напр., *l̄yls* 'большой'.

Во многих говорах северо-восточной Видземе и некоторых говорах северной Латгалии долгий прерывисто интонированный гласный *î* сокращен перед смычным согласным *k*, если за этим согласным следует еще один или два согласных, напр., *ik̄ss* 'короткий'.

Во многих латгальских говорах в целях устранения избыточной долготы долгий гласный в безударной позиции сокращен перед тавтосиллабическим неслоговым гласным *î* и сонорным согласным *m*. Долгий гласный перед тавтосиллабическим неслоговым гласным *î* сокращен как в глубоких говорах Латгалии, так и в говорах северо-восточной Видземе. Долгий гласный перед тавтосиллабическим сонорным согласным *m* сокращен в двуслоговых и многослоговых именных и глагольных формах в говорах южной и центральной Латгалии.

В глубоких говорах южной и частично центральной Латгалии долгий гласный сократился перед тавтосиллабическим сонорным согласным *m* в однословых местоименных формах, напр., *tòm* 'тем, (с) теми'.

Во многих латгальских говорах долгие гласные суффиксальных слогов сократились (но не последовательно) перед тавтосиллабическими сонорными согласными *l, n*, напр., *ûzuls*.

Сокращение долгих безударных гласных первоначально осуществилось только перед тавтосиллабическими сонорными согласными *l, m, n* и неслоговым гласным \dot{i} для устранения избыточной долготы, а потом и в других формах парадигм перед гетеросиллабическими согласными *l, m, n, j*, а в глагольных формах и перед согласным *t*.

Во многих латгальских говорах сокращению долгих гласных в предлогах способствовала проклитическая позиция, напр., *ni* 'от; из; с' (< *nī*).

Спонтанное удлинение подударных гласных встречается во многих латгальских говорах, напр., *nàs's'* 'нож' (< *nàz's'*). В некоторых глубоких говорах западной Латгалии в связи с отпадением гласного следующего конечного слога удлиняется краткий гласный *o*, напр., *dòr* 'делаю' (< *doru*).

Гетеросиллабические звуко сочетания *ij, uv* в латгальских говорах, как и в селонских и некоторых среднелатышских говорах, удлинились, т. е. стали звуко сочетаниями **īj, *ūv*. Это удлинение по свидетельствам древнелатышских письменных памятников уже известно, начиная с XVI в. Удлинение кратких гласных *i, u* в звуко сочетаниях *ij, uv* осуществилось в латгальских и селонских говорах до дифтонгизации долгих гласных **ī, *ū*. Новые долгие гласные **ī, *ū* в этих звуко сочетаниях, как и унаследованные гласные **ī, *ū* были дифтонгизированы. В результате возникли звуко сочетания **eij, *ouiv, *əuv, *euiv, *uiv, *iiv*, которые потом упростились в звуко сочетания *ej, ov, əv, ev, uv, iv*. Удлинение гласных *i, u* в рассматриваемых звуко сочетаниях некоторых говоров северной Латгалии и в говорах северо-восточной Видземе зависело от подударности позиции, ибо в суффиксах такое удлинение не осуществилось.

В старых дифтонгических сочетаниях **er, *or* в плавной и нисходящей интонациями в латгальском языке (как и в селонском и куронском языках) первый компонент удлинился. Удлинение первого компонента дифтонгических сочетаний **er, *or* осуществилось до вторичной перегласовки и дифтонгизации древнелатгальского долгого гласного **ē* и дифтонгизации древнелатгальского долгого гласного **ō*, ибо как унаследованные долгие гласные **ē, *ō*, так и новые долгие гласные **ē, *ō* в дифтонгических сочетаниях в латгальских говорах подверглись одним и тем же фонетическим изменениям.

Первый компонент дифтонгических сочетаний *ir* $\dot{i}r^2$ (< *ir, iř*) и $\dot{u}r^2$ (< *ur, uř*) в латгальских говорах удлинился, а потом в части говоров и дифтонгизировался. В некоторых говорах северо-восточной Видземе и северной Латгалии дифтонгические сочетания $\dot{i}r^2, \dot{u}r^2, \dot{u}:r^2$, вероятнее всего, являются результатом ретроградного развития дифтонгических сочетаний $\dot{i}er^2, \dot{u}or^2, \dot{u}r^2$ под влиянием среднелатышского диалекта.

Так как современное название одного населенного пункта Латгалии *N'ierza*² в одном документе 1599 г. еще зафиксировано в форме *Nirza*, то надо полагать, что удлинение и дифтонгизация первого компонента дифтонгических сочетаний $\dot{i}r^2, \dot{u}r^2$ осуществилось после XVI в.

В глубоких говорах Латгалии, за исключением двух говоров западной Латгалии (аташиенского говора и северной части ливанского говора), удлинены все гласные перед прерывисто интонированными тавтосиллабическими сонантами *r, l, m, n*, напр., *gólva* 'голова'. Это удлинение осуществилось после дифтонгизации древнелатгальских долгих гласных **ī, *ū*, ибо новые долгие гласные *ī, ū* в дифтонгических сочетаниях не дифтонгизированы, напр., *jīmt'* 'брать, взять', *pogūlms* 'двор (дома)'. Но это удлинение осуществилось до или во время дифтонгизации древнелатгальского долгого гласного **ē*, ибо новый долгий гласный **ē* испытал те же фонетические изменения, что и старый **ē*, напр., *s'p'iert'* 'шагать; лягать'.

Синкопа

В глубоких говорах Латгалии гласные безударных слогов, за исключением гласных конечных слогов, редко исчезают. В этих говорах спорадически выпадают корневые безударные гласные, напр., *pas'cūt'* 'сказать' (< *pasacūt'*).

В некоторых говорах северо-восточной Видземе спорадически выпадает гласный *a* в возвратной морфеме *-sa-, -za-*, напр. *nazgribis* 'не хочется' (< *nazagribis*).

В латгальских говорах часто выпадает гласный *u* за согласным *j* в суффиксе действительных причастий прошедшего времени женского рода, напр., *stāigūojis'ā²* '(она) ходила' (< *stāigūojus'ā²*). Спорадически выпадает гласный *a* за согласным *j* в суффиксе страдательных причастий настоящего времени, напр., *gūdāim'is²* 'уважаемый; праздничный' (< *gūdojam'is²*).

Эпентеза гласных

Если при выпадении кратких гласных конечных слогов образовались трудно произносимые скопления согласных, то в латгальском языке перед окончанием *-s* был вставлен гласный *y*, сохранившийся в большинстве латгальских говоров до наших дней, напр., *koktys* 'шея'. После ретроградной перегласовки *y > i*, осуществившейся в западной части латгальско-селонских говоров и в некоторых севернелатгальских говорах, в части латгальских говоров возникли формы с эпентетическим гласным *i*, напр., *krāslis* 'стул'.

Стяжение гласных

Стяжение смежных слоговых гласных и дифтонгов в латгальских говорах, как и в селонских говорах, в большей мере распространено, чем в среднелатышских и ливонских говорах. В большинстве латгальских говоров можно выделить следующие случаи стяжения гласных: $a + a > ā$; $a + ā > ā$; $a + ā > ā$; $a + ai > āi$; $a + au > āu$; $a + uo > uo$; $uo + a > uo$. Кроме того можно

отметить следующие специфические случаи стяжения смежных слоговых гласных в говорах северо-восточной Видземе: $\bar{e} + a > \bar{a}$; $\bar{a} + a > \bar{a}$.

Вокализм конечных слогов

Редукция конечных слогов в латгальском языке, как и в других северных восточнобалтийских племенных языках, осуществлялась поэтапно. Первоначально в двуслоговых и многослоговых словах исчезли краткие гласные, за исключением краткого гласного *u* и гораздо реже краткого гласного *i*. Этот этап редукции, судя по записям топонимов в письменных памятниках, осуществился до XIII в. После исчезновения кратких гласных конечных слогов первоначальные долгие гласные и дифтонги конечных слогов в двуслоговых и многослоговых словах изменились в краткие гласные. Причиной такой редукции конечных слогов могла быть оттяжка ударения на первый слог, возникшая под влиянием прибалтийско-финского языкового субстрата.

В латгальских говорах, как и в селонских говорах, редукция конечных слогов проявилась в гораздо большей мере, чем в среднелатышских говорах. Так, в этих говорах исчез и краткий гласный *u* конечных слогов в двуслоговых и многослоговых словах. Сохранился в некоторых случаях лишь краткий гласный *i* конечных слогов.

В латгальских говорах частично даже исчезли вновь образовавшиеся краткие гласные (из первоначальных долгих гласных и дифтонгов) конечных слогов в двуслоговых и многослоговых словах. Особенно сильно эта редукция проявилась в галенском и преильском говорах и вараклянском подговоре, граничащем с галенским говором. Так, в этих трех говорах полностью исчезли вторичные краткие гласные *i*, *u*, а иногда и краткий гласный *a* конечных слогов.

В глубоких говорах южной и центральной Латгалии вместо ожидаемого окончания *-es* родительного падежа единственного числа и именительного и винительного падежей множественного числа имен существительных и прилагательных с основами на $-(i)\bar{e}$ наличествует окончание *-is'*, а вместо окончания *-as* родительного падежа единственного числа и именительного и винительного падежей множественного числа всех склоняемых частей речи с основами на $-\bar{a}$ наличествует окончание *-us*. Окончание *-is'* вместо *-us* наличествует за смягченными согласными, т. е. в именах с основой на $-\bar{i}\bar{a}$, а также часто за согласным *j* и иногда за согласными *k*, *g*.

Можно полностью присоединиться к мнению А. Абеле, что окончания *-us*, *-is'* возникли фонетически. Согласно правилам палатализации в окончании *-as* согласный *s* остался твердым, в окончании же *-es* согласный *s* стал смягченным. При произношении твердого согласного *s* в говорах Латгалии середина языка оттянута больше назад, чем в среднелатышском диалекте. Перед тавтосиллабическим твердым согласным *s* язык уже при произношении гласного поднимается выше, и поэтому окончание *-as* изменилось в *-us*. При произношении смягченного согласного *s'* передняя часть языка приближается к

положению гласного *i*. Таким образом, приспособляясь к тавтосиллабическому смягченному согласному *s'*, окончание *-es* изменилось в *-is'*.

Так как имена с основами на *-iā* и *-(i)ē* в глубоких говорах южной и центральной Латгалии совпали в одно склонение, то и в имена с основой на *-iā* было внедрено окончание *-is'* вместо *-us*.

В латгальских говорах, как и в селонских говорах, краткие гласные (бывшие долгие гласные и дифтонги) открытых конечных слогов произносятся с более низким подъемом языка, т. е. более открыто, чем в среднелатышском диалекте. Вследствие действия закона расширения кратких гласных открытых конечных слогов вместо краткого гласного *-e* в латгальских говорах, за исключением части говоров северо-восточной Видземе, наличествуют гласные *-e*, *-ė*, *-ä*, *-a*, напр., *ęg'l'ė*, *ęg'l'ė*, *äg'l'ä*, *agla* 'ель'. В некоторых говорах северной Латгалии конечный гласный *-i* изменился в *-e*, а конечный гласный *-u* в *-o*, напр., *c'ep'e* 'ты пек, ты пекла', *c'epo* 'я пек, я пекла'.

Тенденция расширения гласных открытых слогов в латгальских говорах, как и в селонских говорах, распространилась и на долгие гласные, напр. *pučē*, *pučā* 'в цветке' (ср. ср.-лтш. *puķē*), *gôlvā* 'в голове' (ср. лит. *galvojė*, лтш. диал. (селон.) *go'lvō*).

Консонантизм

Ассимиляция индоевропейских

палатализованных гуттуральных согласных **k̑*, **g̑*, **gh̑*

Индоевропейские смягченные смычные **k̑*, **g̑*, **gh̑* в общевалтийском развились в палатализованные свистящие **s'*, **z'*, которые в одних идиомах потом развились в шипящие *š*, *ž* (в южных восточнобалтийских племенных языках, севернобалтийских диалектах и др.), в других же — в свистящие *s*, *z* (в западнобалтийских языках, северных восточнобалтийских племенных языках, севернобалтийских диалектах и др.). Ассимиляция индоевропейских палатализованных смычных в общевалтийском осуществилась до начала балтийских и прибалтийско-финских языковых контактов, т. е. еще до конца III тысячелетия до нашей эры, ибо в балтизмах прибалтийско-финских языков наличествуют только рефлексy севернобалтийских шипящих **š*, **ž* и гораздо реже свистящих **s*, **z* (< и.-е. **k̑*, **g̑*, **gh̑*).

Смягчение и первая аффрикатизация

Позиционное смягчение началось с заднеязычных смычных согласных *k*, *g* в общевалтийском. После распада общевалтийского и восточнобалтийского процесс позиционной палатализации продолжался в отдельных балтийских племенных языках, охватывая все новые и новые согласные. Однако

систематическая позиционная палатализация всех согласных могла осуществиться только после завершения процесса палатации согласных.

В латгальском языке, как и в селонском, земгальском и куронском языках, смягченные согласные *k', *g' перед гласными переднего ряда и звукосочетания *kj, *gj изменились в аффрикаты c, ž, напр., *rùc'eņa*² 'ручка' при *rùka*² 'рука', *ûž'eņa* 'ягодка' при *ûga* 'ягода', *càurdis* 'дыржавый', *ružu* 'рожь'.

Смягченные смычные согласные k', g' за свистящими s, z, позже изменившимися в шипящие š, ž, перед гласными переднего ряда в глубоких говорах Латгалии сохранились без изменений, напр., *šk'ierba*² 'щель'. Звукосочетание žg' в глубоких говорах Латгалии подверглось метатезе, напр., *r'eg'ž'in'is'* 'веревочная сетка для сена или соломы'. В латгальских говорах Видземе смягченные согласные k', g' в звукосочетаниях šk', žg' перед гласными переднего ряда депалатализованы. Звукосочетание *skj во всех латгальских говорах прошло следующий путь развития: *skj > *s'k' > šk' > šk.

Звукосочетания *sj, *zj, *tj, *dj, *lj, *nj, *rj, *cj, *zj в латгальском языке, как и в других северных восточно-балтийских языках, изменились в согласные š, ž, l, ņ, r, č, ž. Мягкий r во всех латгальских говорах стал твердым r. В части латгальских говоров мягкие l, ņ отвердели перед окончанием -š.

Звукосочетание *stj в латгальских говорах, как и в селонских говорах, развилось в šk' (перед гласными переднего ряда) и šk (перед гласными среднего и заднего рядов).

В латгальском и селонском языках звукосочетания *pj, *bj, *vj, *mj изменились в pļ, bļ, vļ, mļ не только в начале корня, но часто и на стыке корня и суффикса (примеры с *bj, *vj, *mj > bļ, vļ, mļ в начале корня отсутствуют). Об этом свидетельствуют многочисленные случаи эпентезы l, l' в памятниках старолатгальской письменности, в латгальских народных песнях, в топонимии и антропонимии восточной Латвии и в современных латгальских и селонских говорах. В нижнелатышских же говорах (ретроспективно – в земгальском и куронском языках) звукосочетания *pj, *bj изменились в pļ, bļ только в начале корня (примеры с *vj, *mj > vļ, mļ в начале корня отсутствуют).

Эпентетические l, l' на стыке корня и суффикса в латгальских говорах, как и в некоторых селонских говорах, наличествуют: 1) в некоторых глагольных формах, но особенно часто в формах настоящего времени изъявительного наклонения, напр., *stùmļu*² 'толкаю', 2) в некоторых именах прилагательных, напр., *s'ļapļa* 'мокрая', 3) в некоторых наречиях, напр., *z'èml'i* 'низко', 4) в именах существительных (нарицательных и собственных), напр., ойконим *Strupl'i*.

В результате диссимиляции (при наличии двух l в слове) возникли формы эпентетическим ņ, напр., *glûobņu* 'спасаю' (< *glûoblū*).

В некоторых говорах южной Латгалии эпентетический ņ в глагольных формах настоящего времени изъявительного наклонения был заменен твердым n, возможно, под влиянием глаголов с основой на -no, напр., *slāpnu*² 'скрываю'.

В древнепрусском языке, литовском литературном языке и подавляющем большинстве литовских говоров эпентетического \int нет. В некоторых литовских говорах все-таки спорадически наличествуют звуко сочетания pl' , bl' вместо закономерных pj , bj . Но они, возможно, объяснимы языковым субстратом селонского, земгальского, куронского и некоторых других исчезнувших балтийских языков и адстратом славянских языков. В праславянском звуко сочетания $*pj$, $*bj$, $*vj$, $*mj$ изменились в pl' , bl' , vl' , ml' в начале корня и на стыке корня и суффикса. Следовательно изофона (эпентетический \int , l' за губными) объединяет только латышский (ретроспективно латгальский, селонский, земгальский и куронский языки) и славянские языки. По рассматриваемому фонетическому признаку особенно близки к славянскому (на современном этапе – к русскому, белорусскому, украинскому и словенскому языкам) латгальско-селонские говоры (ретроспективно латгальский и селонский языки), в которых эпентетический \int , l' развился не только в начале корня, но и на стыке корня и суффикса в противоположность среднелатышским говорам (ретроспективно земгальскому и куронскому языкам), в которых эпентетический \int развился только в начале корня. Рассматриваемая летто-славянская изофона возникла после распада восточнобалтийского языкового единства, в последний период истории праславянского языка.

Латгальско-селонским эпентетическим \int , n' , n вместо ожидаемых \int , l соответствуют эпентетические n' , n и в южнобелорусских (особенно юго-западнобелорусских) говорах. Параллельные формы с эпентетическими \int , l' , \int , n' , n в латгальско-селонских и формы с эпентетическими l' , n' , n в южнобелорусских говорах иногда могут наличествовать одновременно в одних и тех же говорах.

После палатации согласных в латгальском, как и в некоторых других балтийских языках, возникла регулярная палатализация согласных перед гласными переднего ряда. Это фонетическое изменение осуществилось до редукции конечных слогов, ибо смягченные согласные наличествуют и в таких случаях, если за ними следовали краткие гласные переднего ряда, позже исчезнувшие в результате редукции конечных слогов, напр., $b\acute{y}us'$ 'будет, будут' (< $*b\acute{u}si$, ср. ст.-лит. $b\acute{u}si-gu$).

Как свидетельствуют результаты палатации, согласный j в древнелатгальском был мягким. Под давлением фонетической системы, т. е. корреляции твердых и смягченных, согласных, уже до редукции конечных слогов этот согласный в древнелатгальском расчленился на два звука – твердый j и смягченный j' . По сравнению со среднелатышским мягким согласным j артикуляционная база твердого j отодвинута назад, а смягченного j' продвинута вперед. Эти два согласных часть носителей (даже молодежь!) глубоких говоров южной и центральной Латгалии и в наши дни хорошо различают и осознают.

До редукции конечных слогов все смягченные согласные в латгальском являлись позиционными вариантами основных вариантов фонем – твердых

согласных, но после редукции конечных слогов они, за исключением смягченных согласных \check{s}' , \check{z}' , \check{c}' , \check{z}' , стали самостоятельными фонемами.

Судьба тавтосиллабического носового *n*

В латгальском языке, как и в северноселонском диалекте и земгальском языке, восточнобалтийские дифтонгические сочетания $*in$, $*un$, $*en$, $*on$ изменились в долгие гласные $*\bar{i}$, $*\bar{u}$, $*\bar{e}$, $*\bar{o}$. По свидетельствам топонимов, зафиксированных в письменных памятниках XIII в., это фонетическое изменение осуществилось до 1200 г. Гласные, возникшие в результате монофтонгизации рассматриваемых дифтонгических сочетаний, потом подверглись тем же фонетическим изменениям в латгальском, что и унаследованные из восточнобалтийского гласные $*\bar{i}$, $*\bar{u}$, $*\bar{e}$, $*\bar{o}$.

Вторая аффрикатизация смягченных согласных k' , g' и мягких согласных k , g

В большинстве глубоких говоров Латгалии, в некоторых глубоких латгальских говорах северо-восточной Видземе и в некоторых глубоких селонских говорах восточной Видземе и восточной Земгале, смычные k' , k изменились в аффрикату \check{c} , а смычные g' , g – в аффрикату \check{z} , напр., *kačč* 'кот' (ср. лтш. литер. *kaķis* то же), *ž'èim's¹²* 'лицо' (ср. лтш. литер. *ģīmis*). Топонимы с аффрикатой \check{c}' вместо ожидаемого смычного k' в северо-восточной Литве являются селонскими по происхождению. Судя по распространению гипернормальных смычных k' , k вместо закономерной аффрикаты \check{c} во многих говорах северо-восточной Видземе, глубоких говорах южной Латгалии, западно- и южноселонских говорах, ясно, что вторая аффрикатизация смычных k' , k , g' , g наличествовала во всем ареале латгальского и селонского языков.

Учитывая то, что в результате аффрикатизации k' , $k > \check{c}$ и g' , $g > \check{z}$ было ослаблено одно звено фонологически релевантной оппозиции твердых и смягченных согласных в латгальском и селонском (были нейтрализованы пары фонем (k) и (k'), (g) и (g') и фонемы (k') и (g') стали позиционными вариантами фонем (k) и (g)), ясно, что эту аффрикатизацию нельзя объяснить внутриязыковыми тенденциями развития, а иноязычным влиянием. На то, что такая постановка вопроса правильна, указывает и такой факт: под давлением фонематической системы ареал аффрикат \check{c} ($< k'$, k) и \check{z} ($< g'$, g) в латгальских и селонских говорах сильно сузился. Этот процесс продолжается и в наши дни.

Влияние первой палатализации в праславянском $k > \check{c}$ и $g > \check{z} > \check{z}$, которое предполагала А. Абеле, на происхождение второй аффрикатизации смычных k' , g' и k , g в латгальском и селонском языках, исключается по хронологическим соображениям. При наличии такого влияния праславянского языка и восточнобалтийские смягченные смычные $*k'$, $*g'$ в латгальском и селонском изменились бы в аффрикаты \check{c} , \check{z} , а не в аффрикаты c , z .

Мы считаем, что вторая аффрикатизация в латгальском и селонском возникла под влиянием прибалтийско-финского языкового субстрата. Аналогичная аффрикатизация наличествует и в водском языке. Это фонетическое явление было присуще и чудскому языку восточной Латвии. Яркое свидетельство тому прибалтийско-финское название северо-восточной Латвии *Очела*. Об аффрикатизации смычного $k > t\check{s}$ перед гласными переднего ряда в чудском языке восточной Латвии свидетельствует также прибалтийско-финское название реки в Латгалии *Iča* (< **Itšā* < **Ikä*, ср. ойконимы вод. *Itšä-päivä* и фин. *Ikä-päivä*).

Депалатализация смягченных согласных r' , \check{s} , \check{z} , \check{c} , $\check{\zeta}$

В большинстве глубоких говоров Латгалии смягченный r' сохранился, но в части говоров северной и восточной Латгалии и в некоторых говорах южной Латгалии этот смягченный согласный депалатализован.

В большинстве глубоких говоров западной Латгалии смягченные согласные \check{s} , \check{z} , \check{c} , $\check{\zeta}$ сохранились перед гласными переднего ряда, смягченными и мягкими согласными. В говорах же северной, восточной и южной Латгалии, а также в баркавском говоре в западной Латгалии эти смягченные согласные депалатализованы.

Причиной депалатализации смягченных согласных r' , \check{s} , \check{z} , \check{c} , $\check{\zeta}$ в говорах северной Латгалии и баркавском говоре в западной Латгалии было влияние других говоров латышского языка, а в говорах восточной и южной Латгалии — влияние польского и белорусского языков.

Веляризация и вокализация

В латгальских говорах веляризация тавтосиллабического твердого l осуществляется за гласными y , o , u перед последующим твердым согласным, а также перед гласными y , o , u , \bar{u} , a и дифтонгом uo , напр., *gôlva* 'голова'. Степень и условия веляризации твердого l в этих говорах неодинаковы.

Во многих говорах велярный l часто вокализуется, напр., *gôuva* 'голова'. Так как в одних и тех же говорах может наличествовать гласный u (< \bar{u}) наряду с велярным l , то вместо исконного u нередко наличествует гипернормальный \bar{u} , напр., *Dālgovā*² '(река) Даугава'.

Тавтосиллабический смягченный l' в дифтонгических сочетаниях в латгальских говорах иногда изменяется в гласный i , напр., *tòik'ṛ²* 'только' (< *tòl'k'ṛ²* < блр. *то́лькі* 'только').

Тавтосиллабические согласные j , v в абсолютном конце слова за краткими и долгими гласными в глубоких говорах Латгалии, как правило, вокализуются, напр., *ài* 'идешь, иди' (< *ej*), *tàus²* 'отец' (< *tàvs²* < *těvos*).

Тавтосиллабические согласные j , j' , v , v' в абсолютном конце слова за дифтонгами изменяются в неслоговые гласные j , j' , u , u' напр., *jūoj* 'едет, едут', *jūoj* 'едешь', *stūou²* 'стоит, стоят', *stūou²* 'стоишь'. В латгальских говорах северо-

говорах северо-восточной Видземе тавтосиллабические, а в быстрой речи даже интервокальные согласные *j*, *v* за всеми гласными и дифтонгами изменяются в неслоговые гласные *i*, *u*, напр., *saus* 'свой'.

Ассимиляция

В латгальских говорах, как и в других говорах латышского языка, звонкие согласные перед глухими согласными изменились в глухие, а глухие согласные перед звонкими – в звонкие.

Ассимиляция, связанная со слиянием смычных *t*, *d* с последующим свистящим *s*, т. е. позиционное возникновение аффрикаты *c*, частое явление в латгальских говорах, напр., *aca-ît* 'выздороветь, выздороавливать' (< *at-sa-ît*').

Позиционные аффрикаты *c*, *č* в латгальских говорах возникли в звуко сочетаниях *-ns*, *-nš* путем эпентезы смычного *t* между *n* и *s* и *ŋ* и *š*, напр., *mînc* 'мой' (< *mîns*).

Согласные *s*, *z*, *l*, *n* перед последующими смягченными и мягкими согласными или бывшими смягченными и мягкими согласными в латгальских говорах изменились в *s'*, *š*, *z'*, *ž*, *l'*, *ļ*, *n'*, *ŋ*, напр., *eļkšn'is*, *el'ekšn'is* 'ольха'.

В некоторых латгальских говорах, как и в нижнелатышских и многих селонских говорах, дентальный *n* перед смычными *k*, *g* изменился в велярный *ŋ*. Однако в подавляющем большинстве латгальских говоров перед смычными *k*, *g* произносится дентальный *n*, возможно, под влиянием славянских языков.

За мягкими и смягченными согласными свистящий *-s* в абсолютном конце слова в латгальских говорах, как и в селонских говорах, реже изменился в шипящий *-š*, чем в нижнелатышских говорах. Так, например, в звуко сочетании *-js* свистящий *-s* изменился в шипящий *-š* только в части латгальских говоров, напр., *v'ieš²* 'ветер' (< **v'iejš* то же).

В части латгальских говоров северо-восточной Видземе, как и в части нижнелатышских говоров, осуществилась ассимиляция *ln* > *ll* и *lŋ* > *ll*, напр., *villa²* 'шерсть'. Этот вид ассимиляции объясняется влиянием прибалтийско-финских языков.

Во многих глубоких говорах Латгалии согласные *-s*, *-s'* в абсолютном конце слова за согласными *c*, *c'*, *č*, *š*, которые могут быть также рефлексамы согласных *š*, *š'*, *š'*, *ž*, изменились в *c*, *c'*, *č*, *š*, напр., *vacc* 'старый'.

Дистактная регрессивная ассимиляция редко встречается в латгальских говорах, напр., *šeše* 'шесть' (< *s'eše* < *s'eši*). Дистактная прогрессивная ассимиляция еще реже наличествует в этих говорах, напр., *čūška²* (ср. лтш. литер. *čūska*).

Геминация

В латгальском геминаты возникли, во-первых, в результате эпентезы согласных *l*, *l*, *ŋ*, *n* (напр., *kāllu* 'кую'), во-вторых, в результате ассимиляции

ln > ll (напр., *kolls* 'гора') и, в-третьих, на стыке двух морфем, часто в результате исчезновения кратких гласных конечных слогов и контактной полной ассимиляции согласных (напр., *pùorràus't*² 'перерыть, перерывать', *ûs's'* 'ясень', *v'ec'c'* 'старик'). Геминаты часто сохранились в заимствованных словах, напр., *kànnà*² 'бидон'.

В латгальских говорах наличествуют следующие геминаты: *mm, m'm', nn, ññ, n'n', ll, ll', l'l', rr, r'r', ss, s's', šš, zz, z'z', žž, kk, cc, c'c', čč, gg, žž, ž'ž', žž', tt, t't', dd, d'd', pp, p'p', bb, b'b'*. Геминаты *m'm', n'n', ññ, l'l', r'r', s's', z'z', c'c', čč, žž', t't', d'd', p'p', b'b'* свойственны только глубоким говорам Латгалии. В свою очередь геминаты *mm, ll, kk, gg* наличествуют только в говорах северо-восточной Видземе.

Диссимиляция

В латгальских говорах часто диссимилирован один из двух согласных *l* в одном слове, напр., *skòngòls* 'лучина' (< *skòlgòls*). Также часто диссимилирован один из двух согласных *r* в одном слове, напр., *àntal'er'eja* 'артиллерия'.

Иногда в латгальских говорах диссимилирован один из двух согласных *b* в одном слове, напр., *gùlbys*² 'картофель' (< *bùlbys*²). Иногда диссимилирован согласный *g* при наличии согласного *k* в одном и том же слове, напр., *driči* 'гречиха' (< *gr'ik'i*).

Иногда на основе диссимиляции в латгальских говорах исчез один из двух согласных *r, k, p, b* в одном слове или в двух смежных словах, напр., *apakļa* 'воротник, ворот' (< *apkakle*).

Диэреза

В части латгальских говоров согласный *j* спорадически исчез в начале слова перед гласным *i* и дифтонгами *ie, iu*, напр., *is* 'он'. В некоторых латгальских говорах согласный *v* спорадически исчез в начале слова перед согласными *o, u* и дифтонгом *uo*, напр., *uška* 'овечка' (< *vuška*). Не исключена возможность, что диэреза согласных *j, v* в начале слова связана с протезой этих же согласных.

В латгальских говорах широко распространена диэреза согласного *j* в середине слова. Во-первых, в некоторых говорах согласный *j* исчез за префиксами, оканчивающимися на согласный, притом смягчив этот согласный, напр., *iz'ukt'* 'развалиться, разваливаться; распасться, распадаться; расстроиться, расстраиваться'. Во-вторых, в глубоких говорах Латгалии согласный *j* исчез за губными согласными *p, b, v, m*, напр. *uri* 'рек' (род. пад. мн. ч.). В-третьих, в части латгальских говоров за дифтонгами исчез тавгосиллабический неслоговой гласный *ĩ* (по происхождению согласный *j*), напр., *v'ies*² 'ветер'. В-четвертых, в части говоров исчез интервокальный *j*, напр., *vàk* 'нужно, необходимо' (< **vaak < vajag*). Последний вид диэрезы в говорах северо-восточной Видземе и

северной Латгалии имеет более или менее систематический характер, в говорах же центральной и южной Латгалии – спорадический характер.

В латгальских говорах также распространена диэреза согласного *v* в середине слова. Во-первых, согласный *v* иногда исчез за согласным *p*, напр., *ap'jkk't²* ‘одеть, одевать’. Во-вторых, во многих говорах тавтосиллабические неслоговые гласные *u, u* (по происхождению согласные *v, v'*) исчезли за долгими гласными, напр., *d'is²* ‘бог’. В-третьих, во многих говорах согласный *v* иногда исчез между сонорным и шумным согласными, напр., *pūrs²* ‘болото’.

В середине некоторых слов сонорный согласный *l* исчез между сонорным и шумным согласными, напр., *bārc²* ‘ребенок’ (< *bārnč²*).

В глубоких говорах Латгалии согласный *t* исчез в звукосочетании *-sts*, напр., *p'ierss²* ‘палец’. В латгальских говорах согласный *t* в середине слова исчез во многих случаях перед согласными *t, d, k, g*, напр., *krystās²* ‘крестный отец’. В отдельных словах в середине слова исчезли и некоторые другие согласные, напр., *tūp* ‘теперь; сейчас’ (< **taan* < *tagan*).

В конце слова в некоторых латгальских говорах исчезли согласные *l, n, r, p, d* и звукосочетание *st*, напр., *ku* ‘где’ (< *kuř*), *nū* ‘прочь; долой’ (< *nūst*).

Протеза и эпентеза

В латгальских говорах часто встречается протеза согласного *j* перед начальными гласными *i, e* и дифтонгом *ie*, напр., *jir* ‘есть’. Эпентеза согласного *j* для устранения зияния в середине слова также частое явление, напр., *pajīt* ‘пройти (немного)’.

В латгальских говорах часто наличествует протеза согласного *v* перед начальными гласными *o, u, ū* и дифтонгом *uo*, напр., *vōls* ‘пиво’.

Иногда протетические и эпентетические согласные *j, v* в латгальских говорах появились и перед другими согласными, напр., *jas* ‘я’, *v'èilȳnc²* ‘шило’ (ср. лтш. литер. *ilens*).

Чаще, чем в нижнелатышских говорах, в латгальских говорах, как и в селонских говорах, наличествует эпентеза согласного *k*, напр., *raksnys* ‘толстый’.

В большинстве латгальских говоров, как и селонских говоров, финальные звукосочетания *-ns, -n's', -ņš* изменились в *-nc, -n'c', -ņč*, напр., *gōnc* ‘пастух’. Изредка звукосочетания *ns, n's'* изменились в *nc, n'c'* и в середине слова, напр., *lȳncāklys²* ‘льняное семя’ (< *lȳnsāklys²*). Это фонетическое изменение звукосочетаний *ns, n's', ņš* в *nc, n'c', ņč* объясняется эпентезой согласного *t* или *t'* между членами звукосочетаний.

В латгальских говорах, как и в селонских и нижнелатышских говорах, часто в начале слова появился протетический согласный *s*, напр., *skrūosa²* ‘краска’ (ср. лтш. литер. *krāsa*). Протеза согласного *s* в подавляющем большинстве случаев объясняется прибалтийско-финским языковым субстратом.

В латгальских говорах, как и в селонских говорах, иногда наличествует эпентеза согласного *r*, напр., *skūrsta* ‘хвощ’ (ср. лтш. литер., *kuõsa*).

Метатеза

В латгальских говорах осуществилась метатеза в звукосочетании $\check{z}g'$, напр., *izm'igžât'* 'вывихнуть' (ср. лтш. литер. *izmežgît*).

Реже встречается метатеза по смежности и на расстоянии других согласных, напр., *vàlnàik²* 'в прошлые времена' (< **vànlàik²*).

Глухость согласных в абсолютном конце слов

В латгальских говорах, как и в части селонских говоров, звонкие согласные в абсолютном конце слов под влиянием славянских языков стали глухими, напр., *tot* 'тогда' (ср. лтш. литер. *tad*), *vajak* 'нужно, необходимо' (ср. лтш. литер. *vajag*).

Чередование звонких и глухих шумных согласных

В латгальских говорах, как и в других говорах латышского языка, часто наличествует чередование звонких и глухих шумных согласных, во-первых, в абсолютном начале слова (напр., *kopona* 'копна', ср. лтш. диал. *gobona*, *gobana*), во-вторых, в середине слова (напр., *atnaz'ä* '(он) принес, (она) принесла, (они) принесли' при *nas'ä* '(он) нес, (она) несла, (они) несли'). Случаи чередования звонких и глухих шумных согласных неодинаковой древности и они обусловлены разными причинами. Часть таких чередований обусловлена законами исторической фонетики латгальских говоров, но другая часть несомненно объясняется влиянием прибалтийско-финского языкового субстрата.

Сокращения

а) Сокращения периодических и продолжающихся изданий

- ВЯ – Вопросы языкознания
КСИС – Краткие сообщения Института славяноведения АН СССР
ABS – Acta Baltico-Slavica
AE – Arheoloģija un etnogrāfija
FBR – Filologu biedrības raksti
FUF – Finnisch-ugrische Forschungen: Zeitschrift für finnisch-ugrische Sprach- und Volkskunde
LKK – Lietuvių kalbotyros klausimai
LP – Lingua Posnaniensis
LUR – Latvijas universitātes raksti
LVU ZR – Ar Darba Sarkanā Karoga ordeni apbalvotās Pēteru Stučkas Latvijas Valsts universitātes zinātniskie raksti
Zb. – Zbiór wiadomości do antropologii krajowej wydawany staraniem Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie

б) Источники

- Вольтер, 1890 – Вольтер Э. А. Материалы для этнографии латышского племени Витебской губернии: Праздники и семейные песни латышей. – Спб.: Типография импер. АН, 1890. – Ч. 1. – XIV, 386 с.
- Дыялекталагічны атлас беларускай мовы, 1963 – Дыялекталагічны атлас беларускай мовы. – Мінск: Выд-ва АН БССР, 1963. – 5 с, 345 карт.
- Дыялекталагічны атлас беларускай мовы: Уступныя артыкулы, даведачныя матэрыялы і каментарыі да карт, 1963 – Дыялекталагічны атлас беларускай мовы: Уступныя артыкулы, даведачныя матэрыялы і каментарыі да карт. – Мінск: Выд-ва АН БССР, 1963. – 971 с.
- МАД – Материалы Атласа диалектов латышского языка, хранящиеся в отделе диалектологии Института языка и литературы АН Латвийской ССР.
- Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов, 1950 – Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – М.: Изд-во. АН СССР, 1950. – 641 с.
- Памятная книжка Витебской губернии на 1898 год, 1898 – Памятная книжка Витебской губернии на 1898 год. – Витебск: Витебский губернский статистический комитет, 1898. – IV, 343 с., 3 отд. листа таблиц, 1 отд. лист плана.

- Рекена, 1977 – Рекена А. Названия родства в некоторых южных говорах верхнелатышского диалекта. – В кн.: Контакты латышского языка. Рига: Зинатне, 1977, с. 169–191.
- ФФ – Фонды рукописных материалов устного народного творчества, хранящиеся в отделе фольклора Института языка и литературы АН Латвийской ССР (первое число в шифре обозначает порядковый номер рукописи, второе – порядковый номер сочинения устного народного творчества в рукописи).
- Энциклопедический словарь, 41, 1904 – Энциклопедический словарь. – Лейпциг: Брокгауз; Санкт-Петербург: Ефрон, 1904. – Т. 41. – 576 с.
- Языки народов СССР, 2, 1966 – Языки народов СССР: Тюркские языки. – М.: Наука, 1966. – Т. 2. – 531 с.
- Языки народов СССР, 3, 1966 – Языки народов СССР: Финно-угорские и самодийские языки. – М.: Наука, 1966. – Т. 3. – 464 с.
- Языки народов СССР, 4, 1967 – Языки народов СССР: Иберийскокавказские языки. – М.: Наука, 1967. – Т. 4. – 712 с.
- Языки народов СССР, 5, 1968 – Языки народов СССР: Монгольские, тунгусо-маньчжурские и палеоазиатские языки. – Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1968. – Т. 5. – 524 с.
- BB – Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen /Hrsg. von A. Bezzenger und W. Prellwitz. 1890, Bd. 16.
- Breidaks, 1956 – Breidaks A. Pildas izloksnes leksika. – Diplomdarbs. – Rīga, 1956. – 361 lpp.
- Brežgo, 1927 – Brežgo B. 1654. gada “Piscovaja kņiga” Latgalē. – FBR, 1927, 7. sēj., 101.–109. lpp.
- Bruiningk, 1923 – Bruiningk H. Livländische Güterurkunden (aus den Jahren 1501 bis 1545). – Riga: Gulbis, 1923. – Bd. 2. – XXIII, 923 S.
- Bruiningk, Busch, 1908 – Bruiningk H., Busch N. Livländische Güterurkunden (aus den Jahren 1207 bis 1500). – Riga: Jonck und Poliewsky, 1908. – Bd. 1. – L, 788 S., 9 Taf.
- Ceļi – Ceļi: Rakstu krājums. – Rīga: Ramave, 1939. – 9. krājums.
- Ceturtdā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā, 1939 – Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā / Sastād. V. Salnītis. Red. M. Skujenieks. – Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1939. – 656 lpp.
- ChrL – de Vartberge Hermannus. Chronicon Livoniae: Separatabdruck aus dem 2. Bande der Scriptorum Rerum Prussicarum, herausgegeben von Th. Hirsch, M. Toeppen und E. Strehle. – Leipzig: Verlag von Hirzel, 1863. – IV, 172 p.
- DPost. – Daukša M. Postilė. – Fotografuotinis leidimas. – Kaunas: Lietuvos universitetas, 1926. – 658 p.
- E – Elbinger Vokabular.
- EH – Endzelīns J., Hauzenberga E. Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai: 2 sēj. – Rīga: Kultūras fonds, 1938. – 1. sēj. – 841 lpp.
Rīga: VAPP, 1946. – 2. sēj. (klūdaini 3). – 827 lpp.

- Endzelīns, 1924 – Endzelīns J. Izlokšņu teksti. – FBR, 1924, 4. sēj., 68–74. lpp.
- Endzelīns, 1925 – Endzelīns J. Latvijas vietu vārdi: Kurzemes un Latgales vārdi. – Rīga: S. n., 1925. – 2. d. – 191 lpp.
- G – S. Grunau Vokabular.
- Höhlbaum, 1872 – Höhlbaum K. Die jüngere livländische Reimchronik des Bartholomäus Hoeneke 1315–1348. – Leipzig: Duncker und Humblot, 1872. – LIV, 37 S.
- Indāne, 1986 – Indāne I. Dignājas izlokšne. – Rīga: Zinātne, 1986. – 204 lpp.
- KŚ. – Kurmin J. Słownik polsko-łacinsko-łotewski. – Wilno: Drukarnia M. Zymelowicza, 1858. – VI, 282 s.
- Latviešu konversācijas vārdnīca, 7, 1931–1932 – Latviešu konversācijas vārdnīca. – Rīga: Gulbis, 1931–1932. – 7. sēj. – I–XVI lpp., 12289.–14332. sl.
- Latviešu konversācijas vārdnīca, 9, 1933 – Latviešu konversācijas vārdnīca. – Rīga: Gulbis, 1933. – 9. sēj. – I–XVI lpp., 16385.–18432. sl.
- Latviešu konversācijas vārdnīca, 10, 1933–1934 – Latviešu konversācijas vārdnīca. – Rīga: Gulbis, 1933–1934. – 10. sēj. – I–XVI lpp., 18433.–20480. sl.
- Latviešu konversācijas vārdnīca, 11, 1934–1935 – Latviešu konversācijas vārdnīca. – Rīga: Gulbis, 1934–1935. – 11. sēj. – I–XVI lpp., 20481.–22530. sl.
- Latvijas PSR Mazā enciklopēdija, 1, 1967 – Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. – Rīga: Zinātne, 1967. – 1. sēj. – 728 lpp.
- Latvijas PSR Mazā enciklopēdija, 2, 1968 – Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. – Rīga: Zinātne, 1968. – 2. sēj. – 773 lpp.
- Latvijas PSR Mazā enciklopēdija, 3, 1970 – Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. – Rīga: Zinātne, 1970. – 3. sēj. – 791 lpp.
- LD – Barons K., Visendorfs H. Latvju dainas: 6 sēj. – Jelgava: Draviņš-Dravnieks, 1898. – 1. sēj. – 969 lpp.;
- Pēterburga: Ķeizariskās ZA spiestuve, 1903. – 2. sēj. – 1162 lpp.;
- Pēterburga: Ķeizariskās ZA spiestuve, 1904. – 3. sēj. 1. d. – 638 lpp.;
- Pēterburga: Ķeizariskās ZA spiestuve, 1906. – 3. sēj. 2. d. – 784 lpp.;
- Pēterburga: Ķeizariskās ZA spiestuve, 1909. – 3. sēj. 3. d. – 1007 lpp.;
- Pēterburga: Ķeizariskās ZA spiestuve, 1910. – 4. sēj. – 646 lpp.;
- Petrograda: Ķeizariskās ZA spiestuve, 1915. – 5. sēj. – 812 lpp.;
- Petrograda: Ķeizariskās ZA spiestuve, 1915. – 6. sēj. – 191 lpp.
- ĻEv. – Łukasze wicz J. Evangelia toto anno singulis Dominicis et festis diebus juxta antiquam ecclesiae consuetudinem in Livonia Lothavis praelegi solita, cum precibus et precatiunculis nonnullis, cura quorundam ex clero Livonico recentissime juxta usitatiorem loquendi modum Lothavicum versa et translata, ac in lucem edita, quo aeternum Patris Verbum per Angelos in terris evangelizatum est... – Vilna: Typis S.R.M. Academ. Societ. Jesu, 1753. – II, 117 p.
- LLD – Litauische und lettische Drucke des 16. Jahrhunderts / Hrsg. von A. Bezzenberger: 4 Bd. – Göttingen: Peppmüller, 1874.–1875.
- Bd. 1. – Der litauische Katechismus vom Jahre 1547. – XIV, 36 S.

- Bd. 2–4. Der lettische Katechismus vom Jahre 1586. Das litauische Taufformular vom Jahre 1559. Anhang: das (angeblich altpreussische) lettische Vaterunser des Simon Grunau. – XXVIII, 59 S.
- LVA – Latvijas vēstures avoti:
 Senās Latvijas vēstures avoti (līdz 1237. g.). – Rīga: Latvijas vēstures institūts, 1937. – 2. sēj. 1. burtnīca. – XIV, 214 lpp.
 Senās Latvijas vēstures avoti (1238.–1256. g.) – Rīga: Latvijas vēstures institūts, 1940. – 2. sēj. 2. burtnīca. – IV, 202 lpp.
 Latvijas vēstures avoti jezuītu ordeņa arhīvos. – Rīga: Latvijas vēstures institūts, 1940. – 3. sēj. 1. d. – XIV, 544 lpp.
 Latvijas vēstures avoti jezuītu ordeņa arhīvos. – Rīga: Latvju grāmata, 1941. – 3. sēj. 2. d. – XXIV, 534 lpp., 1 karte.
- Mag. – Magazin / Hrsg. von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft. – Mitau, 1868–1869. – Bd. 14, St. 1–2.
- M a n c e l i u s, 1638 – M a n c e l i u s G. Lettus, das ist Wortbuch sampt angehengtem Gebrauch der Lettischen Sprache, allen und jeden Ausheimischen, die in Churland, Sengallen und Lettischem Liefflande bleiben und sich redlich nehren wollen, zu Nutze verfertigt... – Rīga: Schroeder, 1638. – T. I. – 222 S.
- ME – M ī l e n b a h s K. Latviešu valodas vārdnīca / Redīgējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns: 4 sēj. –
 Rīga: Izglītības ministrija, 1923–1925. – 1. sēj. – 840 lpp.;
 Rīga: Kultūras fonds, 1925–1927. – 2. sēj. – 907 lpp.;
 Rīga: Kultūras fonds, 1927–1929. – 3. sēj. – 1168 lpp.;
 Rīga: Kultūras fonds, 1929–1932. – 4. sēj. – 894 lpp.
- N i s s i l ā, S a r m e l a, S i n i s a l o, 1970 – N i s s i l ā V., S a r m e l a M., S i n i s a l o A. Ethnologisches Ortschafts- und Dorfregister des finnischen Sprachgebiets in Finnland, Karelien, Ingermanland, Norrbotten, Finnmark und auf der Halbinsel Koła. – Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1970. – 137 S.
- P o i š a, 1985 – P o i š a M. Vidzemes sēliskās izloksnes: Apraksts un teksti. – Rīga: Zinātne, 1985. – 1. d. – 296 lpp.
- P u t n i ņ a, 1983 – P u t n i ņ a M. Sinoles izloksnes apraksts. – Rīga: Zinātne, 1983. – 162 lpp.
- R e ķ ē n a, 1962 – R e ķ ē n a A. Kalupes izloksne: Fonētika. Morfoloģija. Leksika. – Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda iegūšanai. – Liepāja, 1962. – 548 lpp., 1 karte.
- R e ķ ē n a, 1975 – R e ķ ē n a A. Amatniecības leksika dažās Latgales dienvidu izloksnēs un tās sakari ar atbilstošajiem nosaukumiem slāvu valodās. Rīga: Zinātne, 1975. – 707 lpp.
- RKkr. – Rakstu krājums / Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas izdots. – Rīga, 1914. – 17. krājums.

- SRL – Scriptorum rerum Livonicarum: Sammlung der wichtigsten Chroniken und Geschichtsdenkmale von Liv-, Ehst- und Kurland. – Riga; Leipzig: Fransen und Co., 1853. – Bd. 1. – XII, 908 S.
- Tdz. – Tautas dziesmas: Papildinājums Kr. Barona Latvju dainām / Red. P. Šmits un K. Straubergs: 4 sēj. – Rīga: Latviešu folkloras krātuve, 1936–1939.
1. sēj. 1936. XXIV, 755 lpp.
 2. sēj. 1937. X, 632 lpp.
 3. sēj. 1938. X, 461 lpp.
 4. sēj. 1939. 367 lpp.
- Ulanowska, 1891 – Ulanowska S. Łotysze Inflant Polskich a w szczególności z gminy Wielońskiej powiatu Rzeżyckiego: Obraz etnograficzny. – Zb., 1891, t. 15, s. 181–282.
- Ulanowska, 1892 – Ulanowska S. Łotysze Inflant Polskich a w szczególności z gminy Wielońskiej powiatu Rzeżyckiego: Cz. 2. – Zb., 1892, t. 16, s. 104–218.

в) Литература

- Аванесов, 1947 – Аванесов Р. И. Вопросы образования русского языка в его говорах. – Вестник Московского университета, 1947, № 9, с. 109–158.
- Аванесов, 1952 – Аванесов Р. И. Вопросы лингвистической географии русских говоров центральных областей. – Изв. АН СССР, Отд. литературы и языка, 1952, т. 11, вып. 2, с. 161–178.
- Агеева, 1970 – Агеева Р. А. Об этнониме *чудь* (*чухна*, *чухарь*). – В кн.: Этнонимы. М.: Наука, 1970, с. 194–203.
- Агеева, 1981 – Агеева Р. А. Проблемы межрегионального исследования топонимии балтийского происхождения на восточнославянской территории. – В кн.: Балтославянские исследования: 1980. М.: Наука, 1981, с. 140–150.
- Агеева, Микляев, 1979 – Агеева Р. А., Микляев А. М. Топонимы с *-ля*, *-ль* на Северо-Западе СССР и проблема восточнославянского расселения. – В кн.: Проблемы восточнославянской топонимии. М.: Наука, 1979, с. 30–54.
- Анцилис, Янсон, 1962 – Анцилис К. Я., Янсон А. Я. Некоторые вопросы этнической истории древних селов. – Советская этнография, 1962, № 6, с. 92–104.
- Аристэ, 1953 – Аристэ П. А. Примечания. – В кн.: Хакулинен Л. Развитие и структура финского языка: фонетика и морфология. М.: Изд-ство иностр. литературы, 1953, ч. 1, с. 290–306.
- Аристэ, 1956 – Аристэ П. А. Формирование прибалтийско-финских языков и древнейший период их развития. – В кн.: Вопросы этнической истории эстонского народа. Таллин: Эстонское гос. изд-ство, 1956, с. 5–27.

- А р и с т э, 1963 – А р и с т э П. А. Случаи языкового контакта в Латгалии. – ЛКК, 1963, т. 6, с. 137–148.
- Б а х, 1955 – Б а х А. Немецкая диалектология. – В кн.: Немецкая диалектография. М.: Изд-ство иностр. литературы, 1955, с. 92–149.
- Б е р н ш т е й н, 1961 – Б е р н ш т е й н С. Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. – М.: Изд-ство АН СССР, 1961. – 350 с.
- Б л у м ф и л д, 1968 – Б л у м ф и л д Л. Язык. – М.: Прогресс, 1968. – 607 с.
- Б о р к о в с к и й, К у з н е ц о в, 1963 – Б о р к о в с к и й В. И., К у з н е ц о в П. С. Историческая грамматика русского языка. – М.: Изд-ство АН СССР, 1963. – 512 с.
- Б р е й д а к, 1969 – Б р е й д а к А. Б. Диалектная лексика латгальских говоров верхнелатышского диалекта и ее исторические связи: Автореф. дис. ...канд. филол. наук. – Рига, 1969. – 23 с.
- Б р е й д а к, 1970 – Б р е й д а к А. Б. Влияние прибалтийско-финских языков на латгальские говоры Лудзенского района Латвийской ССР. – В кн.: Взаимосвязи балтов и прибалтийских, финнов. Рига: Зинатне, 1970, с. 157–164.
- Б р е й д а к, 1972 – Б р е й д а к А. Некоторые вопросы истории консонантизма и развитие фонологической системы согласных в говорах Латгалии. – Baltistica, 1972, прил. 1, с. 33–53.
- Б р е й д а к, 1973а – Б р е й д а к А. Б. Гласный э в латгальских говорах. – В кн.: Балтийские языки и их взаимосвязи со славянскими, финно-угорскими и германскими языками: Тез. докл. научной конф., посвященной 100 летию со дня рожд. акад. Я. Эндзелена. Рига, 1973, с. 91–93.
- Б р е й д а к, 1973б – Б р е й д а к А. Б. Прибалтийско-финские названия рек в Латгалии. – Изв. АН Латв.ССР, 1973, № 2, с. 97–102.
- Б р е й д а к, 1974а – Б р е й д а к А. Б. Некоторые периферийные гласные в говорах Латгалии. – Baltistica, 1974, т. 10(2), с. 173–175.
- Б р е й д а к, 1974б – Б р е й д а к А. Б. Смягчение согласных и некоторые вопросы исторической морфологии говоров Латгалии. – В кн.: Балто-славянские исследования. М.: Наука, 1974, с. 220–226.
- Б р е й д а к, 1975 – Б р е й д а к А. Б. Относительно языковых связей латгалов и прибалтийских финнов. – В кн.: III Всесоюзная конференция по балтийскому языкознанию (26–27 сентября 1975 г.): Тез. докл. Вильнюс, 1975, с. 85–88.
- Б р е й д а к, 1976 – Б р е й д а к А. Б. К вопросу о фонетической интерференции в Латгалии. – Baltistica, 1976, т. 12(1), с. 31–37.
- Б р е й д а к, 1977а – Б р е й д а к А. Б. Этимология лтш. диал. *kript* ‘коченеть (от холода)’. – В кн.: Контакты латышского языка. Рига: Зинатне, 1977, с. 7–9.
- Б р е й д а к, 1977б – Б р е й д а к А. Б. Судьба прибалтийских звуко сочетаний *pj, *bj, *vj, *mj в верхнелатышском диалекте. – В кн.: Контакты латышского языка. Рига: Зинатне, 1977, с. 10–19.

- Брейдак, 1977в – Брейдак А. Б. Относительно этнических и языковых связей латгалов и прибалтийских финнов. – В кн.: Проблемы этнической истории балтов: Тез. докл. Рига, 1977, с. 132–136.
- Брейдак, 1977г – Брейдак А. Б. Некоторые вопросы истории латгальских говоров верхнелатышского диалекта. – В кн.: Совещание по общим вопросам диалектологии и истории языка (Нальчик, 21–24 сентября 1977 г.): Тез. докл. и сообщ. М., 1977, с. 16–17.
- Брейдак, 1977д – Брейдак А. Б. К этимологии этнонима *sāms*. – LP, 1977, т. 20, с. 13–16.
- Брейдак, 1977е – Брейдак А. Б. О влиянии прибалтийско-финских языков на латгальский и селонский идиомы. – *Baltistica*, 1977, прил. 2, с. 26–35.
- Брейдак, 1978 – Брейдак А. Б. К древнейшим латгало-селонско-славянским языковым связям. – В кн.: Конференция: Этнолингвистические балто-славянские контакты в настоящем и прошлом (11–15 декабря 1978 г.): Предвар. мат. М., 1978, с. 69–70.
- Брейдак, 1979а – Брейдак А. Б. Об одной славяно-латгальской изолексе. – *ABS*, 1979, т. 12, с. 107–109.
- Брейдак, 1979б – Брейдак А. Б. Из истории латгало-селонского вокализма. – *Baltistica*, 1979, т. 15 (2), с. 124–129.
- Брейдак, 1980а – Брейдак А. Б. Из истории балтийского вокализма. – LP, 1980, т. 23, с. 65–79.
- Брейдак, 1980б – Брейдак А. Б. Некоторые данные финно-угорских языков для истории балтийского вокализма. – В кн.: IV Всесоюзная конференция балтистов (23–25 сентября 1980 г.): Тез. докл. Рига, 1980, с. 106–107.
- Брейдак, 1981а – Брейдак А. Б. Некоторые вопросы истории латгальских и селонских говоров. – В кн.: Лингвистическая география и проблемы истории языка. Нальчик, 1981, с. 241–246.
- Брейдак, 1981б – Брейдак А. Б. Древнейшие латгало-селонско-славянские языковые связи. – В кн.: Балто-славянские исследования: 1980. М.: Наука, 1981, с. 37–45.
- Брейдак, 1981в – Брейдак А. Б. О селонском языковом субстрате в северо-восточной Литве. – Проблемы этногенеза и этнической истории балтов (март, 1981): Тез. докл. Вильнюс, 1981, с. 89–90.
- Брейдак, 1982 – Брейдак А. Б. Некоторые особенности фонематической подсистемы согласных в глубинных говорах Латгалии. – В кн.: Балто-славянские исследования. М.: 1982, с. 81–88.
- Брейдак, 1983а – Брейдак А. Б. Некоторые данные балтизмов финно-угорских языков для истории балтийского вокализма. – *Baltistica*, 1983, т. 19(1), с. 46–51.
- Брейдак, 1983б – Брейдак А. Б. Рец. на: Stanisław F. Kolbuszewski, Jana Karigera Słownik polsko-łotewski na tle leksykografii b. Inflant Polskich. Studium z historii języka łotewskiego i dziejów kultury b. Inflant Polskich.

- Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Seria Filologia bałtycka nr 1, Poznań 1977, ss. 1–267, 24 mapki. – ABS, 1983, T. 15, с. 321–325.
- Брейдак, 1983в – Брейдак А. Б. Развитие фонематической системы гласных глубоких говоров Латгалии. – В кн.: Балто-славянские этноязыковые отношения в историческом и ареальном плане: Тез. докл. Второй балто-славянской конференции (Москва, 29 ноября – 2 декабря 1983 г.). М.: Наука, 1983, с. 4–5.
- Брейдак, 1985а – Брейдак А. Б. Случаи фонологической интерференции в глубоких говорах Латгалии. – В кн.: Международная конференция балтистов (9–12 октября 1985 г.): Тез. докл. Вильнюс, 1985, с. 131–132.
- Брейдак, 1985б – Брейдак А. Б. Западная граница латгальского и селонского племен по языковым данным XIII–XIV веков. – В кн.: Проблемы этнической истории балтов: Тез. докл. межреспубликанской научной конференции. Рига, 1985, с. 166–169.
- Брейдак, 1985в – Брейдак А. Б. Некоторые фонетические явления селонского языкового субстрата в северо-восточной Литве. – В кн.: Проблемы этногенеза и этнической истории балтов: Сборник статей. Вильнюс, 1985, с. 206–211.
- Бубрих, 1948 – Бубрих Д. В. Историческая фонетика финского-суоми языка. – Петрозаводск: Гос. изд-ство Карело-финской ССР, 1948. – 232 с.
- Вабба, 1977 – Вабба Л. О латышском суперстрате в одном из южноэстонских говоров. – *Baltistica*, 1977, прил. 2, с. 143–145.
- Валонен, 1982 – Валонен Н. Ранние лопарско-финские контакты. Из этнической истории финских племен. – В кн.: Финно-угорский сборник: Антропология. Археология. Этнография. М.: Наука, 1982, с. 59–96.
- Ванагас, 1985 – Ванагас А. Вклад родственных балтийских диалектов в литовский язык (по топонимическим данным). – В кн.: Проблемы этногенеза и этнической истории балтов: Сборник статей. Вильнюс, 1985, с. 196–201.
- Гамкредидзе, Иванов, 1984 – Гамкредидзе Т. В., Иванов Вяч. Вс. Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. – Тбилиси: Изд-ство Тбилисского университета, 1984. – Ч. 2. – 899 с.
- Георгиев, 1958 – Георгиев В. И. Исследования по сравнительно-историческому языкознанию: Родственные отношения индоевропейских языков. – М.: Изд-ство иностр. литературы, 1958. – 317 с.
- Гиндин, 1972 – Гиндин Л. А. К вопросу о древне-балканской индоевропейской переходной зоне. – In: XI^e congrès international des sciences onomastiques (Sofia, 28 juin – 4 juillet 1972): Résumés des communications. Sofia, 1972, с. 83.
- Гирдянис, 1977 – Гирдянис А. Рец. на: Балто-славянский сборник. М.: “Наука”, 1972, 424 с. – *Baltistica*, 1977, т. 13(1), с. 300–303.

- Гирденис, 1982 – Гирденис А. Рец. на: Чекман В. Н. Исследования по исторической фонетике праславянского языка: Типология и реконструкция. – Минск: Наука и техника, 1979. – 216 с. – Baltistica, 1982, т. 18(1), с. 92–96.
- Горшкова, Хабургаев, 1981 – Горшкова К. В., Хабургаев Г. И. Историческая грамматика русского языка. – М.: Высш. школа, 1981. – 359 с.
- Гравере, 1987 – Гравере Р. У. Этническая одонтология латышей. – Рига: Зинатне, 1987. – 240 с.
- Гринавецкис, 1964 – Гринавецкис В. Две заметки по литовской диалектологии. – В кн.: Проблемы индоевропейского языкознания: Этюды по сравнительно-исторической грамматике индоевропейских языков. М.: 1964, с. 70–78.
- Гуйер, 1953 – Гуйер О. Введение в историю чешского языка. – М.: Изд-ство иностр. литературы, 1953. – 130 с.
- Денисова, 1970 – Денисова Р. Прибалтийские финны на территории Латвии: I–II тысячелетия н. э. – В кн.: Взаимосвязи балтов и прибалтийских финнов. Рига, Зинатне, 1970, с. 7–19.
- Денисова, 1975 – Денисова Р. Я. Антропология древних балтов. – Рига: Зинатне, 1975. – 403 с.
- Денисова, 1977 – Денисова Р. Я. Этногенез латышей: по данным краниологии. – Рига: Зинатне, 1977. – 360 с.
- Десницкая, 1970 – Десницкая А. В. Наддиалектные формы устной речи и их роль в истории языка. – Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1970. – 99 с.
- Десницкая, 1972 – Десницкая А. В. К вопросу о языковых отношениях в родовом обществе. – В кн.: Энгельс и языкознание. М.: Наука, 1972, с. 158–188.
- Дыбо, 1981а – Дыбо В. А. К вопросу о системе порождения акцентных типов производных имен в прабалтийском. – В кн.: Балто-славянские исследования. М.: 1981, с. 65–89.
- Дыбо, 1981б – Дыбо В. А. Славянская акцентология: Опыт реконструкции системы акцентных парадигм в праславянском. – М.: Наука, 1981. – 272 с.
- Заварина, 1955 – Заварина А. А. Семья и семейный быт русского старожильского населения Латгалии во 2-й половине XIX и начале XX веков: Автореф. дис. ... канд. истор. наук. – М.: 1955. – 15 с.
- Заварина, 1969 – Заварина А. Из истории населения старообрядцев в Латгалии. – В кн.: Атеизм и религия: Некоторые проблемы атеистического воспитания в Латвийской ССР. Рига: Зинатне, 1969, с. 153–172.
- Зейдс, 1980 – Зейдс Т. Я. Образование латышской народности в отображении письменных источников. – В кн.: Этнографические и лингвистические аспекты этнической истории балтских народов. Рига, 1980, с. 57–62.
- Зиндер, 1979 – Зиндер Л. Р. Общая фонетика. – 2-е изд., переработанное и дополненное. – М.: Высш. школа, 1979. – 312 с.

- Зинкявичюс, 1972 – Зинкявичюс З. О развитии балтийского вокализма. – В кн.: Балто-славянский сборник. М.: Наука, 1972, с. 5–14.
- Зинкявичюс, 1973 – Зинкявичюс З. П. К истории палатализации согласных в балтийских языках. – Изв. АН ЛатвССР, 1973, № 4, с. 93–97.
- Иванов, 1959 – Иванов Вяч. В. О прерывистой интонации в латышском языке. – В кн.: Сборник статей, посвященный акад. проф. доктору Яну Эндзелину в связи с 85-летием со дня рождения и 65-летием научной деятельности. Рига: Изд-ство АН ЛатвССР, 1959, с. 133–148.
- Иванов, 1979 – Иванов Вяч. В. О функциях гортанной смычки. – В кн.: Звуковой строй языка. М.: Наука, 1979, с. 115–128.
- Иллич-Свитыч, 1963 – Иллич-Свитыч В. М. Именная акцентуация в балтийском и славянском: Судьба акцентуационных парадигм. – М.: Изд-ство АН СССР, 1963. – 179 с.
- Иллич-Свитыч, 1964 – Иллич-Свитыч В. М. Следы исчезнувших балтийских акцентуационных систем. – КСИС, 1964, т. 41, с. 18–26.
- История Латвийской ССР, 1, 1952 – История Латвийской ССР: С древнейших времен до 1960 г. – Рига: Изд-ство АН ЛатвССР, 1952. – Т. 1. – 661 с., 3 отд. листа карт.
- История Латвийской ССР, 2, 1954 – История Латвийской ССР: С 1861 г. по март 1917 г. – Рига: Изд-ство АН ЛатвССР, 1954. – Т. 2. – 546 с., 3 отд. листа карт.
- Казлаускас, 1962 – Казлаускас Й. К развитию общебалтийской системы гласных. – ВЯ, 1962, № 4, с. 20–24.
- Каралюнас, 1964 – Каралюнас С. К вопросу об и.-е. *s в балтийских языках. – В кн.: Конференция по вопросам истории балтийских языков (19–21 ноября 1964 г.): Прогр. и тез. докл. Вильнюс, 1964, с. 10–11.
- Каралюнас, 1985 – Каралюнас С. С. Общие структурные элементы балтийских языков и их происхождение: Автореф. дис. ... докт. филол. наук. – Вильнюс, 1985. – 52 с.
- Карпелан, 1982 – Карпелан К. Ранняя этническая история саамов. – В кн.: Финно-угорский сборник: Антропология. Археология. Этнография. М.: Наука, 1982, с. 32–48.
- Кеппен, 1852 – Кеппен П. Об этнографической карте Европейской части России. – Спб.: Императорское русское географическое общество, 1852. – 40 с, 1 отд. лист таблицы.
- Керт, 1971 – Керт Г. М. Саамский язык (кильдингский диалект): Фонетика, морфология, синтаксис. – Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1971. – 355 с.
- Крайнов, 1972 – Крайнов Д. А. Древнейшая история Волго-Окского междуречья: Фатьяновская культура (II тысячелетие до н. э.). – М.: Наука, 1972. – 274 с.
- Кузнецов, 1960 – Кузнецов П. С. Русская диалектология. – 3-е изд. – М.: Государственное учебно-педагогическое изд-ство МП РСФСР, 1960. – 184 с., 1 отд. лист карты.

- Лаанест, 1975 – Лаанест А. Прибалтийско-финские языки. – В кн.: Основы финно-угорского языкознания: Прибалтийско-финские, саамский и мордовские языки. М.: Наука, 1975, с. 5–122.
- Лаумане, 1977 – Лаумане Б. Э. Лексический материал диалектологического атласа латышского языка, отражающий латышско-русско-белорусско-польские контакты. – В кн.: Контакты латышского языка. Рига: Зинатне, 1977, с. 48–95.
- Лыткин, 1961 – Лыткин В. И. Рец. на кн.: Орлова В. Г. История аффрикат в русском языке в связи с образованием русских народных говоров. Москва: Издательство Академии наук СССР, 312 стр. – Изв. АН СССР, Отд. литературы и языка, 1961, т. 20, вып. 1, с. 79–86.
- Лыткин, 1974 – Лыткин В. И. Сравнительная фонетика финно-угорских языков. – В кн.: Основы финно-угорского языкознания: Вопросы происхождения и развития финно-угорских языков. М.: Наука, 1974, с. 108–213.
- Мажюлис, 1963 – Мажюлис В. Заметки по прусскому вокализму. – В кн.: Вопросы теории и истории языка. Л.: Изд-ство Ленинградского университета, 1963, с. 191–197.
- Мажюлис, 1965 – Мажюлис В. Некоторые фонетические аспекты балтославянской флексии. – *Baltistica*, 1965, т. 1(1), с. 17–30.
- Мажюлис, 1966 – Мажюлис В. К балтийскому и индоевропейскому дативу ед. ч. – *Baltistica*, 1966, т. 2(1), с. 133–145.
- Мажюлис, 1974 – Мажюлис В. Социолингвистические заметки к архаическому характеру языка: балтийские языки. – *Baltistica*, 1974, т. 10(2), с. 119–127.
- Мажюлис, 1981 – Мажюлис В. П. О связях литовско-латышского с другими древнебалтийскими диалектами. – В кн.: Проблемы этногенеза и этнической истории балтов (март, 1981): Тез. докл. Вильнюс, 1981, с. 102–103.
- Макаев, 1964 – Макаев Э. А. Проблемы индоевропейской ареальной лингвистики. – М.; Л.: Наука, 1964. – 59 с.
- Маркус, 1982 – Маркус Д. О. Основной тон и интенсивность монофтонгов и дифтонгов в зиимерском говоре. – Изв. АН ЛатвССР, 1982, № 8, с. 49–59.
- Маркус, 1983 – Маркус Д. О. Вокализм зиимерского говора: Экспериментальное исследование: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Вильнюс, 1983. – 19 с.
- Мейе, 1938 – Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. – М.; Л.: Государственное социально-экономическое изд-ство, 1938. – 510 с.
- Мейе, 1951 – Мейе А. Общеславянский язык. – М.: Изд-ство иностр. литературы, 1951. – XVI, 492 с.
- Мейе, 1954 – Мейе А. Сравнительный метод в историческом языкознании. – М.: Изд-ство иностр. литературы, 1954. – 100 с.

- Мейнандер, 1982 – Мейнандер К. Финны – часть населения северо-востока Европы. – В кн.: Финно-угорский сборник: Антропология. Археология. Этнография. М.: Наука, 1982, с. 10–32.
- Моора, 1956 – Моора Х. А. Вопросы сложения эстонского народа и некоторых соседних народов в свете данных археологии. – В кн.: Вопросы этнической истории эстонского народа. Таллин: Эстонское государственное изд-ство, 1956, с. 49–141.
- Моора, 1958 – Моора Х. А. О древней территории расселения балтийских племен. – Советская археология, 1958, № 2, с. 9–33.
- Моора, Моора, 1965 – Моора Х. А., Моора А. Х. Из этнической истории води и ижоры. – В кн.: Из истории славяно-прибалтийско-финских отношений. Таллин: Ээсти Раамат, 1965, с. 63–90.
- Народы Европейской части СССР, 2, 1964 – Народы Европейской части СССР. – М.: Наука, 1964. – Т. 2. – 918 с., 2 отд. листа карт.
- Нахтигал, 1963 – Нахтигал Р. Славянские языки. – М.: Изд-ство иностр. литературы, 1963. – 342 с.
- Общее языкознание, 1973 – Общее языкознание: Методы лингвистических исследований. – М.: Наука, 1973. – 318 с.
- Отрембский, 1954 – Отрембский Я. С. Славяно-балтийское языковое единство. – ВЯ, 1954; № 5, с. 27–42.
- Пауль, 1960 – Пауль Г. Принципы истории языка. – М.: Изд-ство иностр. литературы, 1960. – 500 с.
- Римантене, 1984 – Римантене Р. К. Культура шнуровой керамики в Прибалтике. – В кн.: Новое в археологии СССР и Финляндии: Докл. Третьего советско-финляндского симпозиума по вопросам археологии 11–15 мая 1981 г. Ленинград, 1984, с. 34–40.
- Рудзите, 1969 – Рудзите М. К. Латвийская диалектология: Фонетика и морфология: Автореф. дис. ... докт. филол. наук. – Рига, 1969. – 84 с., 36 отд. листов карт.
- Рудзите, 1980 – Рудзите М. К. К вопросу о селах на правом берегу Даугавы. – В кн.: Этнографические и лингвистические аспекты этнической истории балтских народов. – Рига: Зинатне, 1980, с. 159–163.
- Савченко, 1974 – Савченко А. Н. Сравнительная грамматика индоевропейских языков. – М.: Высш. школа, 1974. – 410 с.
- Селищев, 1931 – Селищев А. М. Соканье и шоканье в славянских языках. – Slavia, 1931, ч. 10(4), с. 718–741.
- Семенова, 1956 – Семенова М. Ф. Из топонимики Латгале. – LVU ZR, 1956, т. 11, с. 215–233.
- Семереньи, 1980 – Семереньи О. Введение в сравнительное языкознание. – М.: Прогресс, 1980. – 407 с.
- Серебренников, 1957 – Серебренников В. А. О некоторых следах исчезнувшего индоевропейского языка в центре Европейской части СССР,

- близкого к балтийским языкам. – Труды АН ЛитССР, Сер. А, 1957, № 1(2), с. 69–72.
- Серебренников, 1974 – Серебренников Б. А. Вероятностные обоснования в компаративистике. – М.: Наука, 1974. – 352 с.
- Скрелина, 1973 – Скрелина Л. М. Некоторые вопросы развития языка: Проблемы и методы диахронического исследования. – Минск: Изд-ство БГУ, 1973. – 143 с.
- Скринда, 1908 – Скринда А. Д. Латышская грамматика летгальского наречия. – Спб.: Б.и., 1908. – 78 с.
- Соссюр, 1977 – де Соссюр Ф. Литовская акцентуация. – Труды по языкознанию. М.: Прогресс, 1977, с. 620–632.
- Степерманис, 1960 – Степерманис М. Некоторые итоги последних экспедиций этнографов Академии наук Латвийской ССР в Северной Видземе. – Ежегодник Этнографического музея. Тарту, 1960, т. 17, с. 225–233.
- Таутавичюс, 1980 – Таутавичюс А. З. Балтские племена на территории Литвы в I тысячел. н. э. – В кн.: Из древнейшей истории балтских народов (по данным археологии и антропологии). Рига: Зинатне, 1980, с. 80–88.
- Топоров, 1966 – Топоров В. Н. Балтийские языки: Введение. – В кн.: Языки народов СССР: Индоевропейские языки. М.: Наука, 1966, т. 1, с. 455–465.
- Топоров, Трубачев, 1962 – Топоров В. Н., Трубачев О. Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. – М.: Изд-ство АН СССР, 1962. – 270 с.
- Трубецкой, 1960 – Трубецкой Н. С. Основы фонологии. – М.: Изд-ство иностр. литературы, 1960. – 372 с.
- Урбанавичюте, 1970 – Урбанавичюте Ж. Оппозиция твердых и мягких согласных и ее развитие в аукштайтских диалектах литовского языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Вильнюс, 1970. – 17 с.
- Фасмер, 1967 – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – М.: Прогресс, 1967. – Т. 2. – 671 с.
- Филин, 1962 – Филин Ф. П. Образование языка восточных славян. – М.; Л.: Изд-ство АН СССР, 1962. – 294 с.
- Хакулинен, 1953 – Хакулинен Л. Развитие и структура финского языка: Фонетика и морфология. – М.: Изд-ство иностр. литературы, 1953. – ч. 1. – 312 с.
- Хакулинен, 1955 – Хакулинен Л. Развитие и структура финского языка: Лексикология и синтаксис. – М.: Изд-ство иностр. литературы, 1955. – ч. 2. – 292 с.
- Хеапост, 1985 – Хеапост Л. К антропологии юго-восточных эстонцев. – В кн.: Проблемы этнической истории балтов: Тез. докл. межреспубликанской научной конференции. Рига, 1985, с. 25–27.

- Цимерманис, Моркунас, 1980 – Цимерманис С. Я., Моркунас В. И. Об историко-этнографических областях в Латвии и Литве во второй половине XIX в. – В кн.: Этнографические и лингвистические аспекты этнической истории балтских народов. Рига: Зинатне, 1980, с. 9–45.
- Чекман, 1974 – Чекман В. Н. О рефлексах индоевропейских *k̄, *ḡ в балто-славянском языковом ареале. – В кн.: Балто-славянские исследования. М.: Наука, 1974, с. 116–135.
- Чекман, 1975 – Чекман В. Н. О йотации в праславянском и балтийских языках. – Baltistica, 1975, т. 11(1), с. 63–76.
- Чекман, 1979 – Чекман В. Н. Исследования по исторической фонетике праславянского языка: Типология и реконструкция. – Минск: Наука и техника, 1979. – 216 с.
- Чекман, 1981 – Чекман В. О лингвогеографических аспектах диахронических изменений в фонетике. – Baltistica, 1981, т. 17(2), с. 126–136.
- Черных, 1952 – Черных П. Я. Историческая грамматика русского языка. – М.: Государственное учебно-педагогическое изд-ство МП РСФСР, 1952. – 312 с.
- Чикобавва, 1975 – Чикобавва А. С. Диалекты бесписьменного языка как источник его истории. – В кн.: Совещание по общим вопросам диалектологии и истории языка (Баку, 21–24 октября 1975 г.): Тез. докл. М.: 1975, с. 160.
- Шахматов, 1915 – Шахматов А. А. Очерк древнейшего периода истории русского языка. – Пг.: Отд-ние русского языка и словесности императорской АН, 1915. – XXVIII, 369 с.
- Шноре, Цимермане, 1966 – Шноре Э., Цимермане И. Поселение и могильник в Кивты (Восточная Латвия). – В кн.: От эпохи бронзы до раннего феодализма: Исследования по археологии Прибалтики и смежных территорий. Таллин: Ээсти Раамат, 1966, с. 175–186.
- Штыхов, 1978 – Штыхов Г. В. Города Полоцкой земли (IX–XIII вв.). – Минск: Наука и техника, 1978. – 159 с.
- Щерба, 1974 – Щерба Л. В. Субъективный и объективный метод в фонетике. – Языковая система и речевая деятельность. Л., Наука: Ленингр. отд-ние, 1974, с. 135–141.
- Якубинский, 1953 – Якубинский Л. П. История древнерусского языка. – М.: Государственное учебно-педагогическое изд-ство МП РСФСР, 1953. – 368 с.
- Ābele, 1924 – Ābele A. Par lejasciemiešu izloksni. – FBR, 1924, 4. sēj., 40.–51. lpp.
- Ābele, 1927a – Ābele A. Par stieptās intonācijas pāreju krītošā. – FBR, 1927, 3. sēj., 41.–44. lpp.

- Ā b e l e, 1927b – Ā b e l e A. Par Rucavas izloksni. – FBR, 1927, 7. sēj., 112.–128. lpp.
- Ā b e l e, 1928 – Ā b e l e A. “O” skaņa palsmaniešu izloksnē. – FBR, 1928, 2. sēj., 53.–55. lpp.
- Ā b e l e, 1930 – Ā b e l e A. Alūksnes draudzes intonācijas. – FBR, 1930, 10. sēj., 80.–91. lpp.
- Ā b e l e, 1933a – Ā b e l e A. Daži sīkumi izlokšņu vokālismā. – In: Filoloģijas materiāli: Profesoram J. Endzelīnam sešdesmitajā dzimšanas dienā veltīts rakstu krājums. Rīga: Ramave, 1933, 58–62. lpp.
- Ā b e l e, 1933b – Ā b e l e A. Kā varēja rasties epenteze un palatālā pārskauņa mūsu sēliskajās izloksnēs. – Ceļi, 1933, 3. krājums, 106.–110. lpp.
- Ā b e l e, 1933c – Ā b e l e A. Fonētikas sīkumi. – FBR, 1933, 13. sēj., 159.–160. lpp.
- Ā b e l e, 1935a – Ā b e l e A. Dažas piezīmes par mūsu dialektoloģiskajos rakstos lietojamo fonētisko transkripciju. – FBR, 1935, 15. sēj., 80.–85. lpp.
- Ā b e l e, 1935b – Ā b e l e A. Kāds piedēkļu zilbju metatonijas gadījums ziem.-austrumu izloksnēs. – FBR, 1935, 15. sēj., 197.–198. lpp.
- Ā b e l e, 1935c – Ā b e l e A. Fonētikas sīkumi. – FBR, 1935, 15. sēj., 199.–200. lpp.
- Ā b e l e, 1935d – Ā b e l e A. Augšzemnieku *-ys*, *-is* < *-as*, *-es*. – Ceļi, 1935, 5. krājums, 56.–57. lpp.
- Ā b e l e, 1936 – Ā b e l e A. Fonētikas sīkumi. – FBR, 1936, 16. sēj., 129. lpp.
- Ā b e l e, 1940 – Ā b e l e A. Slavismi (?) mūsu augšzemnieku konsonantismā. – FBR, 1940, 20. sēj., 205.–219. lpp.
- Ā b e l e, L e p i k a, 1928 – Ā b e l e A., L e p i k a M. Par Apukalna izloksnēm. – FBR, 1928, 8. sēj., 19.–49. lpp.
- A n c ī t i s, 1977 – A n c ī t i s K. Aknīstes izloksne: Izloksnes statika un dinamika. Ievads, fonētika, morfoloģija. – Rīga: Zinātne, 1977. – 375 lpp.
- A n c ī t i s, J a n s o n s, 1963 – A n c ī t i s K., J a n s o n s A. Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. – AE, 1963, 5. krājums, 25.–68. lpp.
- A r i s t e, 1948 – A r i s t e P. Vadja keele grammatika. – Tartu: Teaduslik Kirjandus, 1948. – 132 lk.
- A r i s t e, 1953 – A r i s t e P. Eesti keele foneetika. – Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1953. – 132 lk.
- A r i s t e, 1962 – A r i s t e P. Mõni sõna leivudest. – In: Etnograafia Muuseumi Aastaraamat. Tartu, 1962, lk. 266–275.
- A r i s t e, 1968 – A r i s t e P. A Grammar of the Votic Language. – Bloomington; The Hague: Indiana University: Mouton and Co, 1968. – IX, 121 p.
- A r i s t e, 1978 – A r i s t e P. Gibt es ein wotisches Sprachsubstrat im Ostlettischen? – Baltistica, 1978, Bd. 14(2), S. 120–122.
- A u g s t k a l n s, 1930 – A u g s t k a l n s A. Etimoloģijas un sīkumi. – FBR, 1930, 10. sēj., 112.–115. lpp.
- B e d n a r c z u k, 1976 – B e d n a r c z u k L. Zapózyczenia ugrofińskie w językach bałtosłowiańskich. – ABS, 1976, t. 9, s. 39–64.

- Bednarczuk, 1977 – Bednarczuk L. Finno-ugric Loans in Baltic. – Journal of Baltic Studies, 1977, vol. 8, № 2, p. 99–104.
- Bezzenberger, 1885 – Bezzenberger A. Lettische Dialekt-Studien. – Göttingen: Bandenhoeck und Ruprecht, 1885. – 180 S.
- Bielenstein, 1892 – Bielenstein A. Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert: Ein Beitrag zur ethnologischen Geographie und Geschichte Russlands. – St. Peterburg: Buchdr. der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 1892. – XVI, 548 S.
- Blese, 1929 – BlESE E. Latviešu personu vārdu un uzvārdu studijas: Vecākie personu vārdi un uzvārdi (13.–16. gs.). – Rīga: Gulbis, 1929. – 1. d. – XII, 359 lpp.
- Blese, 1936 – BlESE E. Latviešu valodas attīstības posmi. – In: Latvieši. 2. revidēts iespiedums. Rīga: Valters un Rapa, 1936, 1. d., 54.–60. lpp.
- Breidaks, 1969a – Breidaks A. Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu dialektālās leksikas vēsturiskie sakari ar slāvu valodām. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1969, Nr. 5, 25–33. lpp.
- Breidaks, 1969b – Breidaks A. Latgaļu, sēļu un kuršu cilšu valodu sakari. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1969, Nr. 9, 40.–51. lpp.
- Breidaks, 1972a – Breidaks A. Par Baltijas somu un latgaļu etniskajiem sakariem. – Dzintenes Balss, 1972, 24. augustā, 4. lpp., 31. augustā, 4.–5. lpp.
- Breidaks, 1972b – Breidaks A. Latgalisko izlokšņu prosodijas jautājumi. – In: Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam: 1873–1973. Rīga: Zinātne, 1972, 89.–108. lpp.
- Breidaks, 1974 – Breidaks A. Latgaliešu tautas dziesmu fonētikas jautājumi. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1974, Nr. 10, 127.–136. lpp.
- Breidaks, 1975 – Breidaks A. Baltijas somu valodu dati baltu vokālisma vēsturei. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1975, Nr. 4, 90.–100. lpp.
- Breidaks, 1977 – Breidaks A. Über das ostsee-finnische Sprachsubstrat in Ostlettland. – Baltistica, 1977, Bd. 13(1), S. 245–249.
- Breidaks, 1979 – Breidaks A. Vērtīgs pētījums latviešu valodas vēsturē. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1979, Nr. 1, 153.–156. lpp.
- Breidaks, 1981 – Breidaks A. Baltijas somu un latgaļu-sēļu etnolingvistisko sakaru jautājumi. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1981, Nr. 8, 85.–97. lpp.
- Breidaks, 1982 – Breidaks A. The Problem of Secondary Metaphony in High-Latvian Vernaculars. – LP, 1982, vol. 24, p. 93–94.
- Brežgo, 1943 – Brežgo B. Karaveiri orōji Latgolā. – Olūts. Daugovpiļš, Lōcis, 1943, 5. krōjums, 196.–228. lpp.
- Būga, 1908 – Būga K. Aistiški studijai. – Peterburgas: S.n., 1908. – 1 d. – 216 p.
- Būga, 1958 – Būga K. Rinkiniai raštai. – Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958. – T. 1. – 655 p.
- Būga, 1959 – Būga K. Rinkiniai raštai. – Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959. – T. 2. – 730 p.

- B ū g a, 1961 – B ū g a K. Rinkiniai raštai. – Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961. – T. 3. – 1008 p.
- B u r w e l l, 1970 – B u r w e l l M. L. The Vocalic Phonemes of the Old Prussian Elbing Vocabulary. – In: Baltic Linguistics / Ed by Th. G. Magner and W. R. Schmalstieg. University Park; London: The Pennsylvania State University Press, 1970, p. 11–21.
- D a m b e, 1963 – D a m b e V. Daži vėrojumi Latvijas PSR dienvidrietumu daļas toponīmikā. – LKK, 1963, 6. sēj., 247.–267. lpp.
- D e j n a, 1981 – D e j n a K. Atlas polskich innowacji dialektalnych. – Warszawa; Łódź: Państwowe Wyd-wo Naukowe, 1981. – 60 s., 100 m.
- D e ņ i s o v a, 1968 – D e ņ i s o v a R. Austrumlatviešu antropoloģiskā tipa īpatnības sakarā ar viņu etnisko vēsturi. – AE, 1968, 8. sēj., 93.–104. lpp.
- D e ņ i s o v a, 1969 – D e ņ i s o v a R. Baltijas somi Latvijas teritorijā (m. ē. I–II g. t.). – In: Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1968. gada pētījumu rezultātiem. Rīga: Zinātne, 1969, 7.–10. lpp.
- D e ņ i s o v a, 1973 – D e ņ i s o v a R. Sēlpils 13.–17. gs. kapulauka kranioloģiskais materiāls un tā nozīme austrumlatviešu etniskās vēstures izpratnē. – AE, 1973, 10. sēj., 7.–26. lpp.
- D e ņ i s o v a, M u g u r ē v i č s, R u d z ī t e, 1981 – D e ņ i s o v a R., M u g u r ē v i č s E., R u d z ī t e M. V starptautiskais somugristu kongress. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1981, Nr. 9, 140.–144. lpp.
- E c k e r t, 1974 – E c k e r t R. Zum ersten Beiheft der Zeitschrift “Baltistica”. – Zeitschrift für Slawistik, 1974, Bd. 19, H. 2, S. 298–306.
- E l k s n ī t i s, 1929 – E l k s n ī t i s A. Lazdonas, Praulienas, Sarkaņa, Patkules, Cesvaines un Dzelzavas izloksnes. – FBR, 1929, 9. sēj., 119.–160. lpp.
- E n d z e l i n, 1922 – E n d z e l i n J. Lettische Grammatik. – Rīga: Gulbis, 1922. – XII, 862 S.
- E n d z e l i n, 1944 – E n d z e l i n J. Altpreussische Grammatik. – Rīga: Latvju grāmata, 1944. – 202 S.
- E n d z e l ī n s, 1931 – E n d z e l ī n s J. Par la. *ln* > *ll*. – FBR, 1931, 11. sēj., 196.–198. lpp.
- E n d z e l ī n s, 1938 – E n d z e l ī n s J. Latviešu valodas skaņas un formas. – Rīga: Latvijas universitāte, 1938. – 207 lpp.
- E n d z e l ī n s, 1943 – E n d z e l ī n s J. Senprūšu valoda: Ievads, gramatika un leksika. – Rīga: Universitātes apgāds, 1943. – 288 lpp.
- E n d z e l ī n s, 1945 – E n d z e l ī n s J. Ievads baltu filoloģijā. – Rīga: Universitātes grāmatu apgāds, 1945. – 78 lpp.
- E n d z e l ī n s, 1948 – E n d z e l ī n s J. Baltu valodu skaņas un formas. – Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1948. – 260 lpp.
- E n d z e l ī n s, 1951 – E n d z e l ī n s J. Latviešu valodas gramatika. – Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1951. – 1100 lpp.
- E n d z e l ī n s, 1956 – E n d z e l ī n s J. Latvijas PSR vietvārdi. – Rīga: Latvijas PSR ZA izdevniecība, 1956. – I. d. I. sēj. – 425 lpp.

- Endzelīns, 1961 – Endzelīns J. Latvijas PSR vietvārdi. – Rīga: Latvijas PSR ZA izdevniecība, 1961. – l. d. 2. sēj. – 505 lpp.
- Endzelīns, 1971 – Endzelīns J. Darbu izlase. – Rīga: Zinātne, 1971. – 1. sēj. – 727 lpp.
- Endzelīns, 1974 – Endzelīns J. Darbu izlase. – Rīga: Zinātne, 1974. – 2. sēj. – 799 lpp.
- Endzelīns, 1979 – Endzelīns J. Darbu izlase. – Rīga: Zinātne, 1979. – 3. sēj. l. d. – 734 lpp.
- Endzelīns, 1980 – Endzelīns J. Darbu izlase. – Rīga: Zinātne, 1980. – 3. sēj. 2. d. – 678 lpp.
- Endzelīns, 1981 – Endzelīns J. Darbu izlase. – Rīga: Zinātne, 1981. – 4. sēj. l. d. – 542 lpp.
- Endzelīns, 1982 – Endzelīns J. Darbu izlase. – Rīga: Zinātne, 1982. – 4. sēj. 2. d. – 683 lpp.
- Essen, 1964 – von Essen O. An Acoustic Explanation of the Sound Shift [ʔ] > [u] and [ʔ] > [i]. – In: In Honour of Daniel Jones: Papers contributed on the occasion of his birthday 12 September 1961. London, 1964, p. 53–58.
- Fraenkel, 1936 – Fraenkel E. Der Stand der Erforschung des im Wilnagebiete gesprochenen Litauischen. – Balticoslavica: Biuletyn Instytutu naukowo-badawczego Europy Wschodniej w Wilnie, 1936, Bd. 2, S. 14 – 107.
- Fraenkel, 1955 – Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. – Heidelberg; Göttingen; Winter etc., 1955–1965. – XX, 1660 S.
- Garšva, 1977 – Garšva K. Lietuvių kalbos salos pietryčių Latvijoje. – Mūsų kalba, 1977, Nr. 6, p. 39–42.
- Garšva, 1984 – Garšva K. Lietuvių kalbos tarmės ir jų kontaktai Latvijoje: 1. Lietuvių kalbos tarmių Latvijoje istorija. – Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija, 1984, Nr. 2, p. 83–91.
- Gāters, 1977 – Gāters A. Die lettische Sprache und ihre Dialekte. – The Hague etc.: Mouton, 1977. – 196 S.
- Georgiev, 1981 – Georgiev V. Introduction to the History of the Indo-European Languages. The third edition. – Sofia: Publishing House of the Bulgarian Academy of Sciences, 1981. – 424 p.
- Gerullis, 1922 – Gerullis G. Die altpreussischen Ortsnamen. – Berlin; Laipzig: de Gruyter und Co., 1922. – 286 S.
- Graudonis, Urtāns, 1961 – Graudonis J., Urtāns V. Senatnes pēdās. – Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1961. – 180 lpp.
- Grinaveckienė, 1977 – Grinaveckienė E. Dėl poros fonetinių reiškinių, interpretavimo. – LKK, 1977, t. 17, p. 209–213.
- Grinaveckis, 1973 – Grinaveckis V. Žemaičių tarmių istorija: Fonetika. – Vilnius: Mintis, 1973. – 370 p.
- Grinaveckis, 1979 – Grinaveckis V. Dėl dviejų tarminių ypatybių kilmės. – Baltistica, 1979, t. 15(2), p. 141–143.

- H a m p, 1959 – H a m p E. Buividze Lithuanian Phonemes. – International Journal of Slavic Linguistics and Poetics, 1959, vol. 1/2, p. 195–202.
- H j e l m s l e v, 1956 – H j e l m s l e v L. Etudes de phonétique dialectale dans le domaine letto-lituanien. – Scando-Slavica, 1956, vol. 2, p. 62–86.
- I t k o n e n, J o k i, 1962 – I t k o n e n E., J o k i A. J. Suomen kielen etymologinen sanakirja. – Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura, 1962. – N. 3 – S. 481–840.
- I t k o n e n, J o k i, 1969 – I t k o n e n E., J o k i A. J. Suomen kielen etymologinen sanakirja. – Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura, 1969. – N. 4. – S. 841–1256.
- I t k o n e n, J o k i, P e l t o l a, 1975 – I t k o n e n E., J o k i A. J., P e l t o l a R. Suomen kielen etymologinen sanakirja. – Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura, 1975. – N.5. – S. 1257–1676.
- I t k o n e n, J o k i, P e l t o l a, 1978 – I t k o n e n E., J o k i A. J., P e l t o l a R. Suomen kielen etymologinen sanakirja. – Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura, 1978. – N. 6. – S. 1677–1899.
- I v a n o v, 1983 – I v a n o v V y a c h. Vs. Synchronic and Diachronic Typology of Prosodic Systems with Laryngealized or Pharyngealized Tonemes: Paper presented to the Tenth International Congress of Phonetic Sciences (Utrecht 1983) /Institute of Slavic and Balkan Studies of Academy of Sciences of USSR. – M.: S.n., 1983. – 3 p.
- J a c o b s o h n, 1922 – J a c o b s o h n H. Arier und Ugrofinnen. – Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1922. – VIII, 262 S.
- J a n s o n s, 1962 – J a n s o n s A. Gulbenes rajona toponīmikā jautājumi. – AE, 1962, 4. sēj., 199.–204. lpp.
- J a n s o n s, 1968 – J a n s o n s A. Ludzas igauņi. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1968, Nr. 4, 19.–28. lpp.
- J a u n i u s, 1970 – J a u n i u s K. Dialektologiniai darbai. – In: Drotvinas V., Grinaveckis V. Kalbininkas Kazimieras Jaunius. Vilnius: Mintis, 1970, p. 78–172.
- J o k i, 1973 – J o k i A. J. Uralier und Indogermanen: Die älteren Berührungen zwischen den uralischen und indogermanischen Sprachen. – Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura, 1973. – 419 S.
- K a b e l k a, 1975 – K a b e l k a J. Latvių kalba. – Vilnius: Mintis, 1975. – 350 p.
- K a l i m a, 1936 – K a l i m a J. Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat. – Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1936. – 252 s.
- K a m b a l a, 1921 – K a m b a l a S. Latvišu volūdas gramatika: Latgališu izlūksne. Etimologija. – Rēzekne: Grōmota, 1921. – 96 lpp.
- K a r a l i ū n a s, 1968 – K a r a l i ū n a s S. Kai kurie baltų ir slavų kalbų seniausiųjų santykių klausimai. – LKK, 1968, t. 10, p. 7–100.
- K a r a l i ū n a s, 1972 – K a r a l i ū n a s S. Sėlių kalba. – Mokslas ir gyvenimas, 1972, Nr. 1, p. 17–19.
- K a r a l i ū n a s, 1987 – K a r a l i ū n a s S. Baltų kalbų struktūrų bendrybės ir jų kilmė. – Vilnius: Mokslas, 1987. – 260 p.

- K a z l a u s k a s, 1968 – K a z l a u s k a s J. Priebalsio *j*, ējusio po priebalsiū išnykimo baltų kalbose priežastys. – In: Artura Ozola diena. Zinātniska konference “Fonētikas un fonoloģijas aktuālās problēmas”: Referātu tēzes. Rīga, 1968, p. 34–35.
- K a z l a u s k a s, 1969 – K a z l a u s k a s J. Dēl baltų **ei* ir **ō* raidos lietuvių žemaičių tarmėse. – Baltistica, 1969, t. 5(1), p. 29–35.
- K a z l a u s k a s, 1970 – K a z l a u s k a s J. Rec. apie: Baltų ir slavų kalbų ryšiai (“Lietuvių kalbotyros klausimai”, X), Leidykla “Mintis”, Vilnius, 1968, 205 p. – Baltistica, 1970, t. 6(1), p. 130–132.
- K a z l a u s k a s, 1972 – K a z l a u s k a s J. Baltų kalbų pakitimų santykinės chronologijos nustatymo galimybės ir ribos. – Baltistica, 1972, priedas 1, p. 83–87.
- K e t t u n e n, 1925 – K e t t u n e n L. Untersuchung über die livische Sprache: Phonetische Einführung. Sprachproben. (Acta et commentationes Universitatis Dorpatensis B VIII₃). – Tartu: Eesti Kirjastus, 1925. – T. I. – 160 s. 1 K.
- K e t t u n e n, 1930 – K e t t u n e n L. Vaťjan kielen äännehistoria. – Toine, uusittu painos. – Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1930. – XIII, 204 s., 1 K.
- K e t t u n e n, 1938 – K e t t u n e n L. Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. – Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura, 1938. – LXXII, 648 S.
- K e t t u n e n, 1955 – K e t t u n e n L. Etymologische Untersuchung über estnische Ortsnamen. – Helsinki: Suomalaisen Tiedeakatemia, 1955. – XXIV, 437 S., 1 K.
- K i p a r s k y, 1939 – K i p a r s k y V. Die Kurenfrage. – Helsinki: Suomalaisen Tiedeakatemia, 1939. – 474 S., 5 K.
- K i p a r s k y, 1963 – K i p a r s k y V. Russische historische Grammatik: Die Entwicklung des Lautsystems. – Heidelberg: Winter: Universitätsverlag, 1963. – Bd. I. – 171 S.
- K i p a r s k y, 1969 – K i p a r s k y V. Gibt es ein finnougrisches Substrat im Slavischen? – In: Annales Academiae Scientiarum Fennicae. Ser. B. 1969, T. 153, № 4, p. 1–27.
- K i v r ā n e, 1930 – K i v r ā n e A. Zvirgzdenes pagasta izloksne. – FBR, 1930, 10. sēj., 23.–37. lpp.
- K o l b u s z e w s k i, 1976 – K o l b u s z e w s k i S. F. Z badań nad językami bałtyckimi: O paru izofonach we wschodnich gwarach łotewskich i litewskich. – Sprawozdania nr 92 za 1974 r. Wydział filologiczno-filozoficzny. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Nauk, 1976, s. 83–88.
- K o l b u s z e w s k i, 1977 – K o l b u s z e w s k i S. F. Jana Karigera Słownik polsko-łotewski na tle leksykografii b. Inflant Polskich: Studium z historii języka łotewskiego i dziejów kultury b. Inflant Polskich. – Poznań: Uniwersytet im. A. Mickiewicza, 1977. – 267 s.
- K o l b u s z e w s k i, 1983 – K o l b u s z e w s k i S. F. Zu den Grundproblemen der lettischen Philologie: 20 Jahre nach dem Hinscheiden Jānis Endzelīns. – ABS, 1983, Bd. 15, S. 271–281.

- K u š ķ i s, 1967 – K u š ķ i s J. Dažas sēļu valodas vokālisma īpatnības pēc mūsdienu latviešu valodas sēlisko izlokšņu materiāliem. – LVU ZR, 1967, 60. sēj., 9. A laid., 9.–20. lpp.
- L a i g o n a i t ē, 1959 – L a i g o n a i t ē A. Literatūrinēs lietuvių kalbos kirčiavimas. – Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959. – 136 p.
- L a t k o v s k i s, 1933 – L a t k o v s k i s L. Par Atašienes un Varakļānu izlokšni. – In: Filoloģijas materiāli: Profesoram J. Endzelīnam sešdesmitajā dzimšanas dienā veltīts rakstu krājums: Rīga, Ramave, 1933, 101.–104. lpp.
- L a t k o v s k i s, 1940 – L a t k o v s k i s L. Līvānu izlokšne. – FBR, 1940, 20. sēj., 134.–158. lpp.
- L a t k o v s k i s, 1944 – L a t k o v s k i s L. Latgaļu dialekts. – In: Rakstu krājums latgaļu drukas aizlīguma atceļšonas 40 gadu atcerei. Daugavpils: Lōcis, 1944, 98.–113. lpp.
- Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programma, 1954 – Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programma. – Rīga: Latvijas PSR ZA izdevniecība, 1954. – 139 lpp.
- Latvijas PSR arheoloģija, 1974 – Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga: Zinātne, 1974. – 374 lpp., 80 tab.
- L a u a, 1980 – L a u a A. Latviešu literārās valodas fonētika. – 3. izdevums. – Rīga: Zvaigzne, 1980. – 119 lpp.
- L e h m a n n, 1955 – L e h m a n n W. P. Proto-Indo-European Phonology. – Austin: The University of Texas Press: Linguistic Society of America, 1955. – XV, 129 p.
- L e v i n, 1975 – L e v i n J. Dynamic Linguistics and Baltic Historical Phonology. – General Linguistics, 1975, vol. 15, № 3, p. 144–158.
- Lietuvių etnogenezė, 1987 – Lietuvių etnogenezė / Red. R. Volkaitė-Kulikauskienė et al. – Vilnius: Mokslas, 1987. – 256 p.
- L i i v, 1938 – L i i v O. Suur näljaeeg Eestis 1695–1697 = Die grosse Hungersnot in Estland 1695–1697. – Tartu; Tallinn: Loodus, 1938. – 416 lk.
- L o j a, 1958 – L o j a J. Valodniecības pamatjautājumi. – Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1958. – 360 lpp.
- M a n n h a r d t, 1936 – M a n n h a r d t V. Letto-Preussische Götterlehre. – Magazin der Lettisch-Literarischen Gesellschaft. Riga, 1936, Bd. 21, XIII, 674 S.
- M a r k u s, 1987 – M a r k u s D. Types of Syllable Toneme in the Ziemei Variant of High Latvian Dialect. – In: Proceedings XIth ICPhS: The Eleventh International Congress of Phonetic Sciences (August 1–7, 1987, Tallinn, Estonia, U.S.S.R.), Tallinn, 1987, vol. 5, p. 107–110.
- M a r t i n s o n e, 1934 – M a r t i n s o n e J. Vārkavas, Pildas un Zvirgzdenes pagasta intonācijas. – FBR, 1934, 14. sēj., 143.–165. lpp.
- M a ž i u l i s, 1965 – M a ž i u l i s V. Remarques sur le vocalisme du vieux prussien. – ABS, 1965, vol. 2, p. 53–59.

- Mažiulis, 1970 – Mažiulis V. Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai: Deklinacija. – Vilnius: Mintis, 1970. – 344 p.
- Mažiulis, 1971 – Mažiulis V. Rec. apie: Baltic Linguistics, edited by Thomas F. Magner and William Schmalstieg, The Pennsylvania State University Press, University Park and London, 1970, 177 p. – Baltistica, 1971, t. 7(1), p. 101–106.
- Mažiulis, 1979 – Mažiulis V. Pasaulio tautų kalbos. – Vilnius: Mokslas, 1979. – 112 p.
- Mažiulis, 1981a – Mažiulis V. Apie senovės vakarų baltus bei jų santykius su slavais, ilirais ir germanais. – In: Iš lietuvių etnogenezės. Vilnius: Mokslas, 1981, p. 5–11.
- Mažiulis, 1981b – Mažiulis V. Selonica. – Baltistica, 1981, t. 17(1), p. 7–12.
- Meinander, 1954 – Meinander C. F. Bronzezeit in Finnland. – Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja, 1954, Bd. 54, 242 S.
- Mikkola, 1930 – Mikkola J. Vecākie sakari somu un baltu valodu starpā. – Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1930, Nr. 11, 436.– 446. lpp.
- Mīlenbahs, 1901 – Mīlenbahs K. No Jelgavas līdz Džūkstei. – Baltijas Vēstnesis, 1901. g. 11. oktobrī.
- Moora, 1952 – Moora H. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. – Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1952. – 171 lpp.
- Nieminen, 1934 – Nieminen E. Der Stammaslaut der ins Urfinnische entlehnten baltischen *ā*-Feminina und die Herkunftsfrage. – FUF, 1934, Bd. 22, S. 5–66.
- Nieminen, 1957 – Nieminen E. Über einige Eigenschaften der baltischen Sprache, die sich in den ältesten baltischen Lehnwörtern der ostseefinnischen Sprachen abspiegelt. – Sitzungsberichte der Finnischen Akademie der Wissenschaften 1956, 1957, S. 185–206.
- Nieminen, 1959 – Nieminen E. Beiträge zu den baltisch-ostseefinnischen Berührungen. – In: Rakstu krājums: Veltījums akadēmiķim profesoram Dr. J. Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei. Rīga; Latvijas PSR ZA izdevniecība, 1959, S. 201–210.
- Otrębski, 1956 – Otrębski J. Gramatyka języka litewskiego: Nauka o formach. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1956. – T. 3. – 377 s.
- Otrębski, 1958 – Otrębski J. Gramatyka języka litewskiego: Wiadomości wstępne. Nauka o głoskach. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1958. – T. 1. – 394 s., 1 m.
- Otrębski, 1965 – Otrębski J. Gramatyka języka litewskiego: Nauka o budowie wyrazów. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1965. – T. 2. – 416 s.
- Ozols, 1965 – Ozols A. Veclatviešu rakstu valoda. – Rīga: Liesma, 1965. – 626 lpp.

- Plāķis, 1924 – Plāķis J. Par latviešu valodas diftongiem. – LUR, 1924, 10. sēj., 159.–161. lpp.
- Plāķis, 1928 – Plāķis J. Vai tautosillabiskais voc. + N (+ cons.) savienojums ir kuršu valodas iezīme. – LUR, 1928, 17. sēj., 63.–100. lpp.
- Plāķis, 1936 – Plāķis J. Baltu tautas un ciltis. – In: Latvieši. 2. revidēts iespiedums. Rīga: Valters un Rapa, 1936, 45.–49. lpp.
- Posti, 1953 – Posti L. From Pre-Finnic to Late Proto-Finnic: Studies on the Development of the Consonant System. – FUF, 1953, vol. 31, № 1–2, p. 1–91.
- Posti, 1958 – Posti L. Zur Geschichte des Wandels *k > tš* im Wotischen. – Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja, 1958, Bd. 60 (Artikel 8), S. 1–22.
- Posti, 1977 – Posti L. Some New Contributions to the Stock of Baltic Loanwords in Finnic Languages. – Baltistica, 1977, vol. 13(1), p. 263–270.
- Prinz, 1969 – Prinz J. Versuch einer orientierenden Bestimmung von Namenräumen im frühostslawischen Bereich. – Beiträge zur Namenforschung, 1969, Beiheft 5, S. 7–145.
- Prinz, 1970 – Prinz J. Zur Isoglosse *z / ž* in Namen des baltischen Substrats. – In: Donum Balticum: To Professor Christian S. Stang on the occasion of his seventieth birthday 15 March 1970 / Ed. by V. Rūķe-Draviņa. Stockholm: Almqvist and Wiksell, 1970, S. 372–397.
- Rosins, 1967 – Rosins A. Morfoloģiskā lietuviešu un latviešu valodas vietniekvārdu saīsināšanās. – LVU ZR, 1967, 60. sēj., 9. A laid., 134.–160. lpp.
- Rozenbergs, 1974 – Rozenbergs J. Igauni latviešu tautasdziesmās kultūrvēsturisko sakaru skatījumā. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1974, Nr. 4, 122.–137. lpp.
- Rudzīte, 1960 – Rudzīte M. Latviešu valodas vēsturiskās gramatikas lekciju konspekts. – Rīga: S.n., 1960. – 243 lpp.
- Rudzīte, 1964 – Rudzīte M. Latviešu dialektoloģija. – Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1964. – 432 lpp.
- Rudzīte, 1968a – Rudzīte M. *oi* gaidāmā *uo* vietā dažās Latgales izloksnēs. – Baltistica, 1968, 4. sēj. (2), 231.–245. lpp.
- Rudzīte, 1968b – Rudzīte M. Somugriskie hidronīmi Latvijas PSR teritorijā. – LVU ZR, 1968, 86. sēj., 175.–197. lpp.
- Rudzīte, 1970a – Rudzīte M. Verba *iet* atematiskā formā mūsdienu latviešu izloksnēs. – In: Donum Balticum: To Professor Christian S. Stang on the occasion of his seventieth birthday 15 March 1970 / Ed. By V. Rūķe-Draviņa. Stockholm: Almqvist and Wiksell, 1970, S. 418–428.
- Rudzīte, 1970b – Rudzīte M. Par uzsvāra vietu salikumos tāmnieku izloksnēs. – Baltistica, 1970, 6. sēj. (1.), 93.–115. lpp.
- Rudzīte, 1972a – Rudzīte M. *o*-celmu daudzskaitļa nominatīvs dažās Latgales izloksnēs. – In: Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam: 1873–1973. Rīga, 1972, 219.–224. lpp.
- Rudzīte, 1972b – Rudzīte M. Tagadnes formas ar *-ŋ*- dažās Latgales izloksnēs. – Baltistica, 1972, 1. pielik., 135.–140. lpp.

- Rudzīte, 1975 – Rudzīte M. Par dažām vokālisma pārmaiņām latviešu pirmvalodā. – In: III Sajunginē baltu kalbotyros konferencija (1975 m. rugsėjo 25–27 d.): Pranešimų tezēs. Vilnius, 1975, p. 53–57.
- Rudzīte, 1984 – Rudzīte M. Latviešu izlokšņu sīkumi. – Baltistica, 1984, 20. sēj. (2.), 161.–162. lpp.
- Rūķe, 1939a – Rūķe V. Latgales izlokšņu grupējums. – FBR, 1939, 19. sēj., 133–188. lpp.
- Rūķe, 1939b – Rūķe V. Višķu izloksnes apraksts. – Ceļi, 1939, 9. sēj., 369.–407. lpp.
- Sabaliauskas, 1963 – Sabaliauskas A. Baltu ir Pabaltijo suomių kalbų santykiai. – LKK, 1963, t. 6, p. 109–136.
- Salys, 1946 – Salys A. Lietuvių kalbos tarmės. – Pataisytas ir papildytas leidimas. – Tiubingenas: S.n., 1946. – 67 p., 1 žem.
- Sarkanis, 1985 – Sarkanis A. Mobilais s baltu valodās. – Latvijas PSR ZA Vēstis, 1985, Nr. 10, 123.–131. lpp.
- Schmalstieg, 1972 – Schmalstieg W. R. Baltu ir slavų kalbų vokalizmo sistemų raidos chronologija. – Baltistica, 1972, priedas 1, p. 159–164.
- Schmalstieg, 1976 – Schmalstieg W. R. Studies in Old Prussian: A critical review of the relevant literature in the field since 1945. – University Park; London: The Pennsylvania State University Press, 1976. – 420 p.
- Skardžius, 1941 – Skardžius P. Lietuvių kalbos žodžių daryba. – Vilnius: Lietuvos Mokslų akademijos Lietuvių kalbos institutas, 1941. – 768 p.
- Stang, 1966 – Stang Chr. S. Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen. – Oslo etc.: Universitetsforlaget, 1966. – 485 S.
- Steinitz, 1965 – Steinitz W. Zur Periodisierung der alten baltischen Lehnwörter im Ostseefinnischen. – In: Symbolae linguisticae in honorem Georgii Kuryłowicz. Wrocław etc., Polska AN, 1965, S. 297–303.
- Stieber, 1979 – Stieber Z. Zarys grammatyki porównawczej języków słowiańskich. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1979. – 265 s.
- Strods, 1922 – Strods P. Latvīšu volūdas gramatika latgalīšim. – Rēzekne: S.n., 1922. – 127 lpp.
- Strods, 1924 – Strods P. 1904–1924: Myusu roksta breiveibas jubilejā ortografijas projekts. – Rēzekne: Centralo Latgolas biblioteka–muzejs, 1924. – 29 lpp.
- Šmits, 1933 – Šmits P. Hērodota ziņas par senajiem baltiem. – RKr., 1933, 21. krājums (A. serija), 3.–17. lpp.
- Šmits, 1936 – Šmits P. Valodas liecības par senajiem baltiem. – In: Latvieši. 2. revidēts iespiedums. Rīga: Valters un Rapa, 1936, I. d., 61.–75. lpp.
- Švābe, 1926 – Švābe A. Pagasta vēsture: Līdz krievu laikiem. – Rīga: Roze, 1926. – I. d. – 416 lpp.
- Tautavičius, 1981 – Tautavičius A. Žemaičių etnogenezė (archeologijos duomenimis). – In: Iš lietuvių etnogenezės. Vilnius, 1981, p. 27.–35.

- Thomsen, 1890 – Thomsen V. Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) sprog: En sproghistorisk undersøgelse. – København: Dreyer, 1890. – 308 s.
- Toivonen, 1955 – Toivonen Y. H. Suomen kielen etymologinen sanakirja. – Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura, 1955. – N. 1. – S. I–XXVI, 1–204.
- Toivonen, Itkonen, Joki, 1958 – Toivonen Y. H., Itkonen E., Joki A. J. Suomen kielen etymologinen sanakirja. – Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura, 1958. – N. 2. – S. 205–480.
- Trasuns, 1909 – Trasuns F. Školas dōrzs: Losoma grōmota tautas školom un sātom. – Peterburga: Trasuns, 1909. – 404 lpp.
- Trasuns, 1921 – Trasuns F. Latvīšu volūdas gramatika dēļ latgalīšim. – Reiga: Valters un Rapa, 1921. – 78 lpp.
- Trautmann, 1925 – Trautmann R. Die altpreussischen Personennamen: Ein Beitrag zur baltischen Philologie. – Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1925. – 204 S.
- Urbanavičiūtė, 1970 – Urbanavičiūtė Ž. Kietieji ir minkštieji priebalsiai lietuvių literatūrinėje kalboje ir tarmėse. – Baltistica, 1970, t. 6(1), p. 61–65.
- Urbutis, 1966 – Urbutis V. Rec. apie: Symbolae linguisticae in honorem Georgii Kuryłowicz (Polska Akademia Nauk – Oddział w Krakowie, Prace Komisji Językoznawstwa Nr 5/, Wrocław – Warszawa – Kraków, 1965, 394 p. – Baltistica, 1966, t. 2(1), p. 102–107.
- Vaba, 1977 – Vaba L. Lāti laensōnad eesti keeles. – Tallinn: Valgus, 1977. – 303 lk.
- Vanagas, 1981 – Vanagas A. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. – Vilnius: Mokslas, 1981. – 408 p.
- Weske, 1877 – Weske M. Bericht über die Ergebnisse einer Reise durch das Estland im Sommer 1875: Kapitel 3. Über die Witebskischen Esten. – Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat, 1877, Bd. 8, H. 4, S. 29–32.
- Vidugiris, 1969 – Vidugiris A. Zietelos tarmės daiktavardis. – LKK, 1969, t. 11, p. 147–182.
- Vītole, 1931 – Vītole M. Baltinavas izloksne. – FBR, 1931, 11. sēj., 124–140. lpp.
- Zavarina, 1968 – Zavarina A. Latgales krievu tautības iedzīvotāju materiālā kultūra XIX gs. otrajā pusē un XX gs. sākumā: Mājoklis. Apģērbs. Ēdiens. – AE, 1968, 8. sēj., 171.–188. lpp.
- Zemzare, 1940 – Zemzare D. Valodas liecības par Lejasciema novadu. – Rīga: VAPP Praktisko zinātņu apgādniecība, 1940. – 143 lpp.
- Zeps, 1977 – Zeps V. J. A Critique of Proposed Finnic Hydronyms in Latgola. – In: Studies in Finno-Ugric Linguistics: In honor of Alo Raun. Bloomington, Sinor, 1977, p. 427–440.

- Z e p s, 1984 – Z e p s J. Latvian Toponyms Based on Gk. - Orth. Theodore and Philip. – Baltistica, 1984, vol. 20 (1), p. 70–76.
- Z i n k e v i č i u s, 1966 – Z i n k e v i č i u s Z. Lietuvių dialektologija: Lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija. – Vilnius: Mintis, 1966. – 542 p., 75 žem.
- Z i n k e v i č i u s, 1968 – Z i n k e v i č i u s Z. Lietuvių kalbos tarmės. – Kaunas: Šviesa, 1968. – 91 p., 1 žem.
- Z i n k e v i č i u s, 1972a – Z i n k e v i č i u s Z. Dėl lietuvių kalbos tautosilabinių *an* tipo junginių pirmojo demens siaurėjimo. – Baltistica, 1972, priedas 1, p. 227–232.
- Z i n k e v i č i u s, 1972b – Z i n k e v i č i u s Z. Nauji K. Būgos rankraščiai. – Kalbotyra, 1972, t. 24(1), p. 120–122.
- Z i n k e v i č i u s, 1975 – Z i n k e v i č i u s Z. Smulkmenos: IX. – Baltistica, 1975, t. 11(1), p. 36.
- Z i n k e v i č i u s, 1978 – Z i n k e v i č i u s Z. Lietuvių kalbos dialektologija. – Vilnius: Mokslas, 1978. – 190 p., 1 žem.
- Z i n k e v i č i u s, 1980 – Z i n k e v i č i u s Z. Lietuvių kalbos istorinė gramatika: Įvadas. Istorinė fonetika. Daiktavardžių linksniavimas. – Vilnius: Mokslas, 1980. – I. d. – 283 p.
- Z i n k e v i č i u s, 1981 – Z i n k e v i č i u s Z. Lietuvių kalbos istorinė gramatika: Įvardžiai. Būdvardžiai. Skaitvardžiai. Veiksmažodžiai. Nekaitomosios kalbos dalys. Istorinės sintaksės apybraiža. – Vilnius: Mokslas, 1981. – 2 d. – 300 p.
- Z i n k e v i č i u s, 1984 – Z i n k e v i č i u s Z. Lietuvių kalbos kilmė. – Vilnius: Mokslas, 1984. – 390 p.

г) Сокращения названий языков и диалектов

- балт. – общепалтийский
- блр. – белорусский
- вепс. – вепский
- вод. – водский
- вост.-балт. – восточнобалтийский
- др.-латг. – древнелатгальский
- др.-прус. – древнепрусский
- и.-е. – индоевропейский
- карел. – карельский
- лат. – латинский
- латг. – латгальский
- лив. – ливский
- лит. – литовский
- лтш. – латышский
- нем. – немецкий
- нж.-нем. – нижнепрусский
- н.-лтш. – нижнелатышский

польск. – польский
прибалт.-фин. – прибалтийско-финский
русск. – русский
сев.-балт. – севернобалтийский
сев.-вост.-балт. – северо-восточнобалтийский
сел. – селонский
ср.-лтш. – среднелатышский
ср.-нж.-нем. – средненижне немецкий
ст.-лит. – старолитовский
ст.-слав. – старославянский
ст.-фин. – старофинский
тох. – тохарский
фин. – финский
франц. – французский
эст. – эстонский
ide. – indoeuropäisches
li.-le. – litauisch-lettisches

д) Прочие сокращения

а. п. – акцентуационная парадигма
вин. пад. – винительный падеж
дат. пад. – дательным падеж
диал. – диалектная форма, диалектное слово
ед. ч. – единственное число
женск. р. – женский род
зв. пад. – звательный падеж
им. пад. – именительный падеж
им. прилаг. – имя прилагательное
инстр. пад. – инструментальный падеж
л. – лицо
ласк. – ласкательная форма
литер. – литературный язык, литературная форма
лок. – локатив
мн. ч. – множественное число
мужск. р. – мужской род
произн. – произношение, произносится
род. пад. – родительным падеж
сл. – следующий, следующая, следующие
см. – смотрите
совр. – современная форма
ср. – сравните
сущ. – имя существительное
уменьш. – уменьшительная форма
устар. – устарелое слово

Принятие знаки и символы

- > – звук изменился в звук; звукосочетание изменилось в звукосочетание; словоформа изменилась в словоформу.
- < – звук возник из звука; звукосочетание возникло из звукосочетания; словоформа возникла из словоформы.
- ^ – под буквой указывает на то, что артикуляционная база соответствующего звука отодвинута назад.
- < – под буквой указывает на то, что артикуляционная база соответствующего звука продвинута вперед.
- * – звездочка перед буквой, буквосочетанием или словоформой означает, что соответствующий звук, звукосочетание или словоформе, реконструированы, но реально не употребляются в языке.
- // – параллельная форма.

Ievads baltu valodniecībā, I daļa.

Daugavpils: Saule, 1998

Darbā iztirzāti daži valodniecības pamatjautājumi, kas nepieciešami baltu etniskās vēstures un baltu salīdzināmi vēsturiskās valodniecības izpratnei: baltu nosaukuma cilme, baltu valodu izcelsme un baltu hidronīmijas areāla problēma. Pēc tam darbā dota īsa baltu etniskā vēsture arheoloģijas, antropoloģijas, salīdzināmi vēsturiskās valodniecības un vēsturiskās toponīmikas (it īpaši hidronīmikas) atziņu gaismā.

Grāmata domāta augstskolu docētājiem, kas lasa kursu "Ievads baltu valodniecībā", un latviešu valodas un literatūras specialitātes studentiem kā mācību grāmata.

Grāmatas beigās dots vairāku terminu skaidrojums, kas lasītājiem palīdzēs labāk izprast darba saturu.

1. Baltu nosaukums

Saukt senos prūšus, lietuviešus un latviešus par baltiem ir ieteicis G. H. F. Neselmanis savā darbā "Die Sprache der alten Preussen an ihren Ueberresten erläutert" ("Seno prūšu valoda, izskaidrota pēc viņu pieminekļiem", Berlin, 1845), pamatojot savu domu ar to, ka minētās tautas dzīvo ap Baltijas jūru un ka ap šo jūru dzīvojošām ģermāņu, slāvu un Baltijas somu tautām ir jau savī kopnosaukumi, tā ka zinātnieku aprindās *baltu* vārds ar minēto nozīmi nevar būt pārprotams. Pirmais šo G. H. F. Neselmaņa ieteikto nosaukumu lietoja valodnieks K. N. Smits savā grāmatā "De locis quibusdam grammaticae linguarum Balticarum et Slavonicarum" ("Par dažām baltu un slāvu valodu gramatikas nodaļām", Havniae, particula 1–2, 1857, particula 3, 1859). Šis termins daudz maz ieviesās tikai XIX gs. beidzamajā ceturksnī. A. F. Potam baltu valodu vietā bija (1837. g.) *linguae letticae* (latviešu valodas), J. Tūnmanim (1772. g.) – *lettische Sprachen* (latviešu valodas). V. Prelvics vēl 1891. g. publicēja grāmatu ar nosaukumu "Die deutschen Bestandteile in den lettischen Sprachen" ("Vācu valodas elementi latviešu valodās"). A. Fikam bija "*letto-slavischer Wortschatz*" (latviešu-slāvu vārdu krājums). A. Brikners vēl 1917. g. rakstīja par *Slavisch-Litauisch* (slāvu-lietuviešu valodām), un arī H. Hirts vēl 1927. g. baltu valodas sauca par *Litauisch* (lietuviešu valodām). Lietuviešu, retumis arī citi valodnieki baltus dēvēja arī par aistiem jeb aistiešiem, bet Tacita minētie aisti bija laikam tikai seno prūšu senči. Baltu vārds tagad zinātnē jau pilnīgi ieviesies.

Baltijas jūras vārdu (*mare Balticum*) pirmais minēja XI gs. dzīvojušais Brēmenes Ādams savā Hamburgas arhibīskapu vēsturē. Šim nosaukumam laikam ir sakars ar dāņu *Beltiem*, kā sauc divus jūras šaurumus starp Dānijas salām. Dāņu *Belt* nav šķirami no dāņu *belte* 'josta', kam pamatā, kā domāja J. Endzelīns, tās pašas nozīmes latīņu substantīvs *balteum*, ko Varrons dēvēja par etrusku cilmes vārdu. Ar to saskan fakts, ka Kirhbergas Ernsts savā Meklenburgas hronikā latīnisko *mare Balticum* tulkoja ar *Gortelmer* (= *Gürtelmeer*) (sal. arī vidusaugšvācu *Beltemere* 'Baltijas jūra'). Ka Brēmenes Ādamam bija adjektīvs *Balticus*, *Balticum* un ne *Belticus*, *Belticum*, tas, pēc J. Endzelīna domām, varbūt ir izskaidrojams ar to, ka viņš, izjuzdams sakaru starp

vārdiem *Belt*, *belte* un *balteum*, latīniski rakstīdams, gribējis vokālisma ziņā latīnizēt dānisko *Belt* vai varbūt viņš dzirdējis kādu senlejasvācu vārdu *balt* (= senaugšvācu *palz* 'josta').

Citi zinātnieki, piem., H. Filips un G. Ģerulis, saistīja Baltijas jūras vārdu ar Plīnija Vecākā darbā "Historia naturalis" ("Dabas vēsture") minēto salas vārdu *Baltia* (var. *Balcia*). Tai pašā Plīnija Vecākā grāmatā šai salai bija minēti arī vārdi *Abalus* un *Balisia* (var. *Basilia*), un Solinam (ap 250. g. pēc Kr. dz.) tai vietā bija *Abalcia*. Sicīlijas Diodors (I gs. pirms Kr. dz.) rakstīja, ka Ziemeļu jūrā esot sala *Basilea*, kur cilvēki iegūst dzintaru, un no turienes tas nokļūst pie grieķiem un romiešiem. H. Filips domāja, ka oriģinālā īstais nosaukums ir bijis *Βαλκία*, kas kļūdaini izlasīts kā *Βαλιεία*, no kā, pielīdzinot to grieķu vārdam *βασιλεύς* 'valdnieks', arī radies variants *Bacileia*, kas latīniski rakstīts *Balcia*. No tā saskaņā ar vēlāko izrunu radusies forma *Baltia*. Bet Brēmenes Ādams taču rakstīja, ka Baltijas jomu (*sinus Balticus*) tā sauca vietējie iedzīvotāji ("ab incolis"), un tiem taču nebija ne jausmas par Plīnija Vecākā minēto vārdu *Baltia*.

S. Tunbergam šķita, ka salas vārdiem *Balcia*, *Baltia*, *Abalcia*, *Abalus*, *Balisia* jeb *Basilia* pamatā bijuši Dānijas *Belti*. Bet, kā pareizi atzīmēja J. Endzelīns, ja dāņu vārdi *Belt* un *belte* bija radušies no lat. *balteum*, tad tie minēto grieķu autoru laikā nemaz vēl nevarēja eksistēt. J. Endzelīns atzina, ka Plīnija Vecākā *Baltia* bija tikai vienas kādas salas vārda variants, un šā vārda īstā forma nav droši izzināma, tā ka ar šo variantu neko nevar droši izskaidrot.¹

G. Bonfante u. c. sprieda, ka Baltijas jūras vārds esot rada ar sensl. *βλατο*, kr. *βολότο* 'purvs' u. c., pie kam G. Bonfante te pieskaitīja arī Dānijas *Beltu* vārdu, Plīnija Vecākā minēto salas vārdu *Baltia* un domāja, ka ar minēto slāvisko purva nosaukumu radniecisks vārds ir bijis arī senajiem illīriešiem, kas senāk dzīvojuši Austrumvācijā līdz pat Baltijas jūrai. No šā illīriešu vārda, pēc G. Bonfante domām, Baltijas jūra dabūjusi savu vārdu.

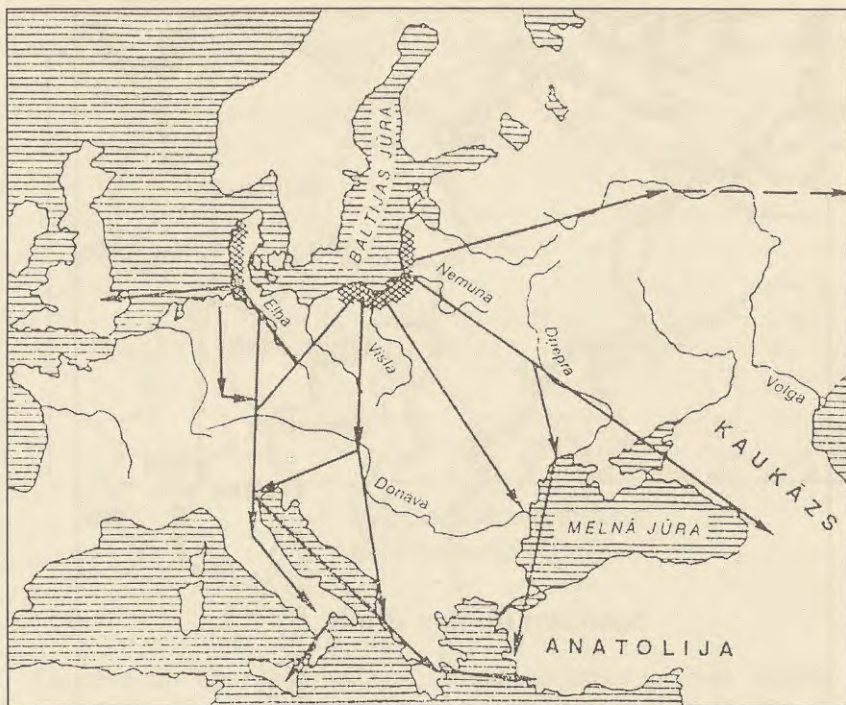
Illīriešu, slāvu un baltu valodas aizņēma lielus Eiropas apgabalus, un, kā norāda V. Toporovs, leksēmas sakne *balt-* 'peļķe' ir izplatīta areālā, kas stiepjas no Baltijas jūras dienvidu krastiem līdz Vidusjūras krastiem. Bet, ja tā, tad nav pamata atvasināt Baltijas jūras vārdu no illīriešu vārda. Daudz vienkāršāk šā vārda izcelsmes avotu meklēt pie pašas Baltijas jūras un pašas baltu valodās.

Baltu ciltis jau no seniem laikiem dzīvoja pie Baltijas jūras. Tāpēc pilnīgi iespējama arī Baltijas jūras vārda baltiska cilme. Šādu Baltijas vārda cilmi centās pierādīt jau E. Blese. Viņš kā Plīnija Vecākā *Baltia*, tā Brēmenes Ādama *mare Balticum* (Baltijas jūra) un *sinus Balticus* (Baltijas joma) atzina par baltu cilmes vārdiem un saistīja tos ar Latvijas vietvārdiem ar sakni *balt-*. Tādus Latvijas vietvārdus kā *Baltinava*, *Baltapurvs*, *Baltiņa ezers* u. c. E. Blese saistīja ar latviešu valodas vārdu *balts* tikai ne ar krāsas, bet arī ar peļķes, stāvoša ūdens nozīmi. Pēc E. Bleses domām, ar vārdu *Baltija* sauca sauszemi un tikai vēlāk šis vārds dots arī jūrai.

Ar ūdeni saistītajos vietvārdos jeb hidronīmos sakne *balt-* nav retums ne lietuviešu, ne latviešu valodā. Bija šādi vietvārdi arī kuršu valodā – *Balteuppe*, *Baltegallen*, *Balthe*. Šie lietvārdi saistāmi ar liet. *baltas* un latv. *balts*. Taču, kā atzīmē V. Dambe, reizēm liekas, ka šo vietvārdu pamatā esošajai saknei *balt-* ir bijusi peļķes jeb zemas vietas nozīme. Minot tādus hidronīmu piemērus kā latv. *Baltežers*,

¹ Endzelīns 1982: 353–355.

Baltinava, Baltiņu ezers, Baltupe, Baltītis (ezers) un liet. *Baltā, Báltupé, Báltupis, Baltēlē* un ezeru nosaukumus *Baltas, Baltēlis, Báltežeris* u. c., viņa atzīst, ka konkrēti noteikt, vai pamatā bijusi krāsas vai zemas vietas nozīme, nav iespējams, ja nav zināms pats topoobjekts un tā atrašanās vieta.²



1. att. Dzintara tirdzniecības ceļi XVIII–XIII gs. pirms Kr. dz.
Gimbutiene 1994: 65.

Senprūšu valodā vietvārdos saknei *balt-* neapšaubāmi ir nozīme ‘peļķe, slapja vieta’, piem., *Namuynbalt* (peļķe), *Peusebalten* (pr. *peuse* ‘priede’), *Rythabalt* (pļava), jo, pirmkārt, vietvārdam *Namuynbalt* ir variants *Namoyunpelk* un, otrkārt, spīdošai krāsai senprūšu valodā ir apzīmējums *gaylis*, bet ne liet. *báltas*, latv. *balts* radniecisks adjektīvs. Pēc V. Toporova un J. Kabelkas domām, senprūšu *balt-* jau no paša sākuma varējis būt ar nozīmi ‘no jūras ar sauszemi norobežots līcis = joma’. Tas ir pilnīgi iespējams, jo visas senprūšu ciltis dzīvoja pie jūras.³

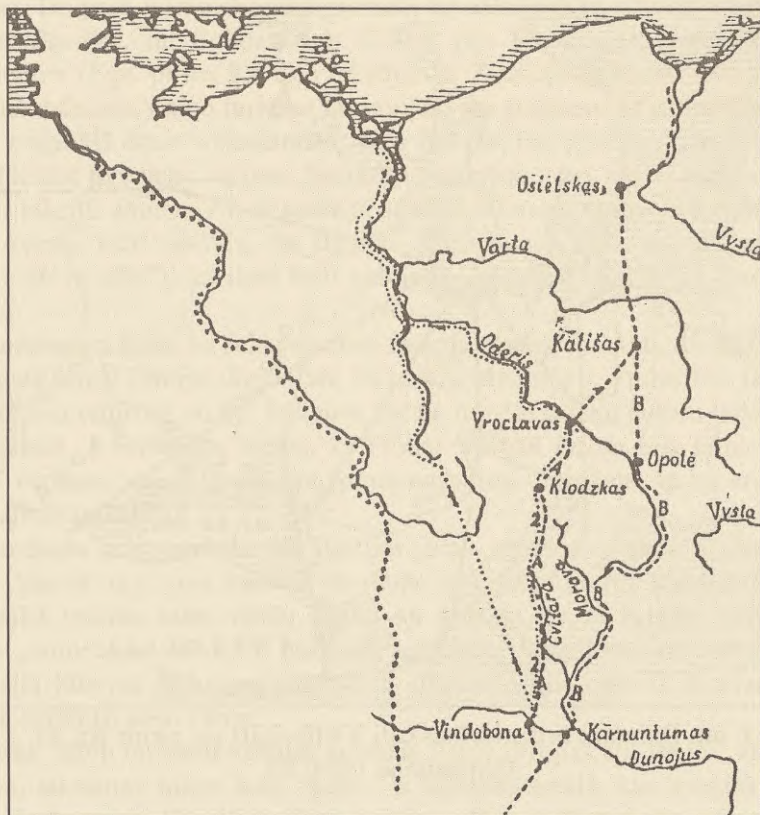
Pieņemot V. Toporova un J. Kabelkas hipotēzi, nav nemaz tik grūti izskaidrot, no kurienes Brēmenes Ādams varēja aizgūt *mare Balticum* un *sinus Balticus*.

Prūši uzturēja tirdzniecības sakarus ne tikai ar saviem tiešajiem kaimiņiem, bet arī ar tālām zemēm, piem., ar Skandināviju. Visnozīmīgākā prūšu eksporta prece bija dzintars. Tirdzniecības ceļi gāja pa Baltijas jūras dienvidu daļu līdz Dānijai. Mūsu ēras pirmajos gadsimteņos prūšu ciltis dzīvi tirgojās arī ar dažām Romas impērijas provincēm. Šī tirdzniecība daļēji notika pa sauszemi, pa tā saukto “dzintara ceļu”, daļēji pa jūru – no tagadējās Holandes ap Jitlandes pussalu līdz Oderas un Vislas

² D a m b e 1972: 125–127.

³ Т о п о р о в 1975: 189–190; К а б е л к а 1982: 8–14.

grīvai. Prūšiem nācās arī karot ar citām tautām. I gs. pēc Kr. dz. prūšu zemēs iebruka goti, vēlāk viņu zemēs dažkārt iebruka zviedri un it īpaši dāņi. Bez šaubām, paši prūši arī kuģoja pa jūru uz citām zemēm. Tā, piem., Brēmenes Ādams rakstīja, ka Zviedrijas tirdzniecības pilsētai Birkai uzbrukuši dāņu, norvēģu, slāvu un sembu, t. i., prūšu, kuģi.



2. att. Dzintara tirdzniecības ceļi.
Michelbertas 1972: 66.

Tādējādi pilnīgi iespējams, ka Brēmenes Ādams, būdams Dānijā vai arī pašā Brēmenē, varēja satikties ar prūšu jūrnikiem un tirgotājiem, tāpat arī satikties ar citu tautu cilvēkiem, kas bija apmeklējuši prūšu zemi, un no viņiem uzzināt jomas vārdu, kas saturēja sakni *balt-*. Šādu vārdu viņš varēja viegli saistīt ar lat. *balteus* un *balteum* 'josta' un darināt adjektīvu *Balticus*, *Balticum* 'Baltijas'.

Ļoti iespējams, ka Plīnija Vecākā „dzintara salas” vārds *Baltia* ir saistāms ar Sembas pussalas vārdu.

Īsi rezumējot, jāsaka, ka, pieņemot V. Toporova un J. Kabelkas doto Baltijas jūras vārda izcelsmes skaidrojumu, kļūst skaidra arī Brēmenes Ādama norāde, ka *sinus Balticus* lieto paši vietējie iedzīvotāji (“ab incolis”). Turpretī, ja mēs atzītu Baltijas jūras vārda latīniskās cilmes skaidrojumu, un proti: *Baltijas jūra* < dāņu *Belt* < dāņu *belte* 'josta' < lat. *balteus* // *balteum* 'josta', tad nav skaidrs, kā no dāņu valodas šis vārds ieviesies Sembas vietējo iedzīvotāju valodā.

Trešais virziens, kuru pārstāvēja J. Endzelīns, bija it kā kompromiss starp abām iepriekš minētajām hipotēzēm. Viņš atzina baltu un slāvu valodu tuvu radniecību un kopīgās inovācijas, bet skaidroja tās ar ģenētiski radniecīgo valodu ciešajiem sakariem.

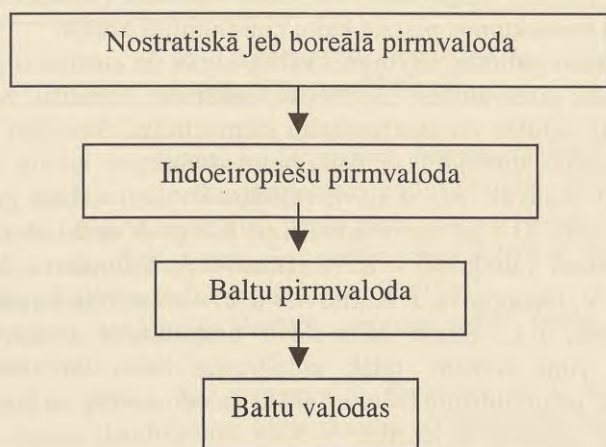
XX gs. 50-ajos–70-ajos gados diskusija par baltu un slāvu attiecību problēmām parādīja, ka hipotēzi par baltu-slāvu pirmvalodas pastāvēšanu tālā senatnē var apstiprināt ar faktu materiālu, lai gan visas konstatētās baltu un slāvu valodu izogļosas var izskaidrot ar to, ka gan baltu, gan slāvu valodas pārdzīvoja kopīgu pārmaiņu un inovāciju laikmetu, ilgstošo un ciešo kontaktu rezultātā tomēr nesaplūstot vienā valodas kopībā.

Visai būtiski ir tas, ka daudzas baltu un slāvu valodu izogļosas aptver visas slāvu valodas, bet no baltu valodām tikai vienu vai dažas. Šai sakarā izvirzīta hipotēze (autori V. Toporovs, V. Ivanovs, V. Mažulis), ka tālā senatnē eksistējis baltu pirmvalodas kodols un perifērijās dialekti un no viena šāda perifērijas dialekta tad arī attīstījusies slāvu pirmvaloda.⁴

Baltu valodas līdz ar slāvu, indiešu, irāņu, ģermāņu, itāļu, romāņu, ķeltu, grieķu, albāņu, armēņu un mirušajām Anatolijas, tohāru un senajām Balkānu (trāķiešu, dāku, illīriešu un venetu) valodām pieder pie indoeiropiešu valodu saimes. Visas indoeiropiešu valodas ir cēlušās no indoeiropiešu pirmvalodas.

Savukārt indoeiropiešu valodu saime līdz ar somugru, samodiešu, semītu-hamītu, kartveļu, tjurku, dravīdu, tungusu-mandžūru un mongoļu valodu saimēm un korejiešu valodu pieder pie nostratisko jeb boreālo valodu virssaimes. Iespējams, ka pie šīs valodu virssaimes pieder arī čukču-kamčadāļu un eskimosu valodu saimes, jukagiru valoda Habarovskas novadā un Jakutijā, nivhu valoda Tālajos Austrumos un Sahalīnā, japāņu valoda, kā arī mirušās hurītu, urartu (haldiešu) un elāmiešu valodas Priekšāzijā un etrusku valoda senajā Itālijā. Visas nostratisko jeb boreālo valodu virssaimes valodas gadu tūkstošu gaitā attīstījušās no nostratiskās jeb boreālās pirmvalodas.

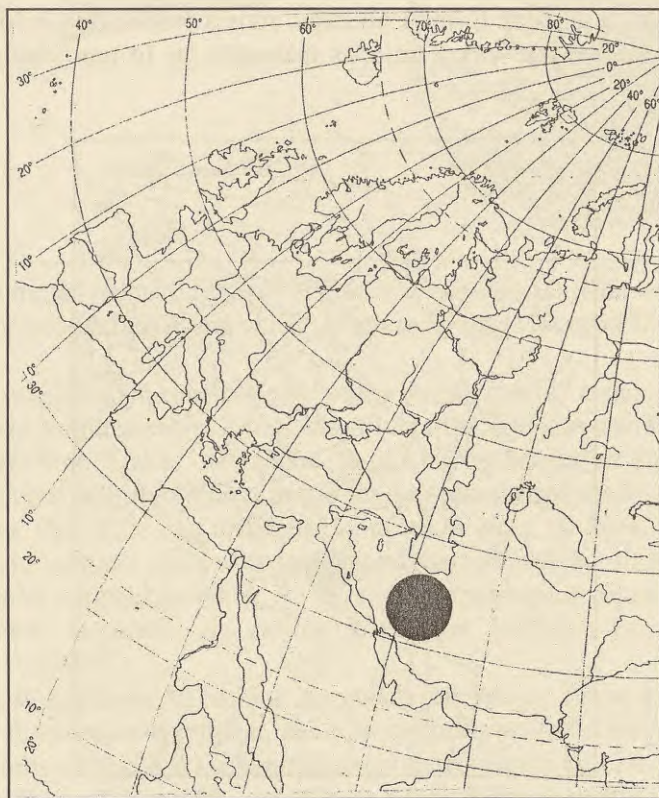
Tātad rezumējot varam dot šādu baltu valodu izcelsmes shēmu:



⁴ И в а н о в, Т о п о р о в 1958: 3–41; 1962: 422–423; М а ж и у л и с 1970: 320–322.

Nostratiskā pirmvaloda. Izpētījuši nostratisko valodu kopējo leksikas slāni un konkrēti to leksiku, kas attiecas uz augu un dzīvnieku valsti, klimatu un reljefu, nostratiskās salīdzināmi vēsturiskās valodniecības speciālisti var lokalizēt nostratiskās pirmvalodas teritoriju. Šo problēmu palīdz atrisināt arī to pirmvalodu, kas radušās no nostratiskās pirmvalodas, lokalizācija. Gandrīz visas šīs pirmvalodas un mirušās nostratiskās valodas lokalizējas Priekšāzijā (Mazāzijā, Irānā, Tuvajos Austrumos) vai arī tās tuvumā (Aizkaukāzā, Vidusāzijā). Ņemot vērā visu iepriekš teikto, zinātnieku vairākums nostratisko pirmvalodu lokalizē Priekšāzijā, teritorijā, ko ierobežo rietumos Mazāzija (Anatolija), ziemeļos Kaukāzs, austrumos Afganistāna un Pakistāna un dienvidos Persijas līcis. Šajā teritorijā tad arī runāja cilšu kontinuums, ko nosacīti saucam par nostratiskajām ciltīm.

Zinātnieki nonākuši pie secinājuma, ka nostratisko pirmvalodu vēl runāja tai laikā, ko dēvē par finālo paleolītu. Paleolīts beidzās XII g. t. pirms Kr. dz. Mezolīts Priekšāzijā sākās XI g. t. pirms Kr. dz. Tāpēc zinātnieki pamatoti secina, ka nostratisko cilšu kopība un nostratiskā pirmvaloda saira XII g. t. pirms Kr. dz., bet, kad tā radās un cik ilgi pastāvēja, tas nav zināms. Viens no nostratiskās pirmvalodas dialektiem tad arī attīstījās par indoeiropiešu pirmvalodu.⁵



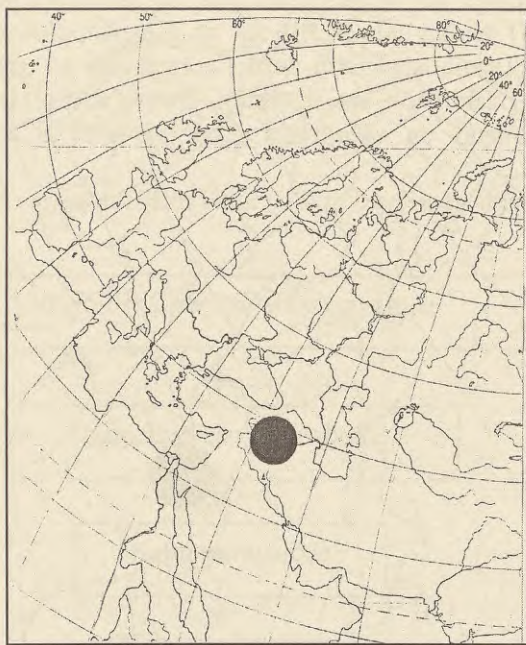
4. att. Nostratisko cilšu kontinuuma pirmdzimtene (apzīmēta ar melnu pildītu apli).

⁵ Иллич-Свитыч 1971: 1–72; Долгопольский 1964: 53–63; 1971–1972: 106–119; 1975: 15–19; Андреев 1986: 3–4; Uesson 1970: 7–18; Хелимский 1973: 35–37.

Indoeiropiešu pirmvaloda. Jautājums par to, kur lokalizējama indoeiropiešu pirmdzimtene, t. i., vieta, kur izveidojās to pirmvaloda un no kurienes tie izplatījās Eirāzijā, ir nodarbinājis daudzus zinātniekus, taču arvien ir palicis diskutējams. Gan valodnieki, gan arheologi ir izteikuši ne mazums hipotēžu. Mūsu dienās daudzus viedokļus par indoeiropiešu pirmdzimteni var iedalīt trijās pamathipotēžu grupās.

Pēc vienas no tām senie indoeiropieši dzīvojuši Balkānu-Karpatu reģionā, kas kopš seniem laikiem izceļas ar spilgtu kultūru. Tur pirmo reizi Eiropā iedzīvotāji pārgāja no saimnieciskās darbības piesavināšanās formām (medniecības, zvejniecības, augu valsts produktu savākšanas) uz ražošanas formām (zemkopību un lopkopību). V–IV g. t. pirms Kr. dz. šai reģionā bija visai augsts metālapstrādes līmenis. Indoeiropiešu Balkānu pirmdzimtenes hipotēzes piekritēji ir valodnieki V. Georgijevs, I. Djakonovs u. c.⁶ Arheoloģiskajā materiālā šim viedoklim tomēr nav apstiprinājuma. Ir arī valodniecības dati, kas ir pretrunā ar šo hipotēzi.

Arheoloģe M. Gimbutiene vairākos savos darbos pamato indoeiropiešu izcelsmi Eirāzijas stepēs. IV g. t. beigās pirms Kr. dz. tur veidojās bedru kultūra, kas sava uzplaukuma laikā aizņēma stepes no Moldāvijas līdz ziemeļrietumu Kazahijai. Saskaņā ar M. Gimbutienes viedokli šīs kopības ciltis (viņas terminoloģijā – uzkalniņkapu kultūra) bija senākie indoeiropieši. To ekspansija uz rietumiem, dienvidrietumiem un dienvidiem noveda pie daļas Eiropas un daļas Āzijas iedzīvotāju indoeiropizācijas.⁷ Šis viedoklis ir pretrunā ar virkni valodas materiālu, ar to nav vienisprātis arī daži arheologi.

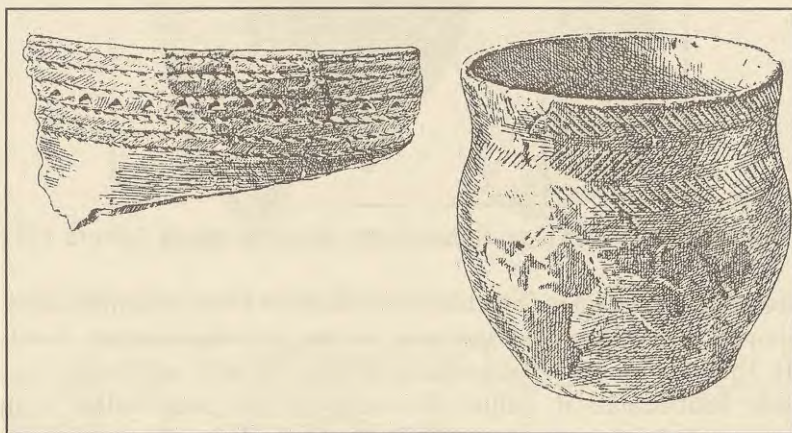


5. att. Indoeiropiešu pirmdzimtene saskaņā ar T. Gamkrelidzes un V. Ivanova hipotēzi (apzīmēta ar melnu pildītu apli).

⁶ Георгиев 1958: 239–283; Georgiev 1981: 318–328; 354–358.

⁷ Gimbutiene 1994: 42–45.

Trešā hipotēze, kam mūsu dienās ir vispamatotākā lingvistiskā argumentācija, ir T. Gamkrelidzes un V. Ivanova hipotēze, kas indoeiropiešu sākotnēji apdzīvoto (V–IV g. t. pirms Kr. dz.) apgabalu lokalizē Priekšāzijā: Austrumanatolijā un Mezopotāmijā. No savas pirmdzimtenes indoeiropiešu grupas izceļoja dažādā laikā un dažādos virzienos. Seneiropiešu valodu runātāji, piemēram, pārvietojās caur Vidusāziju (gar Kaspijas jūras austrumu krastu) un apmetās Volgas lejtecē, Melnās jūras ziemeļu piekrastē, kur veidojās seneiropiešu cilšu kopības pamatareāls, “otrējā pirmdzimtene”. Te zināmu laiku, pirms sākās jauns migrācijas vilnis uz rietumiem, arī dzīvoja seneiropieši. T. Gamkrelidze un V. Ivanovs tos saista ar bedru jeb uzkalniņkapu kultūras ciltīm. Tālākā seneiropiešu cilšu izplatīšanās Eiropā bija komplicēts process. Migrācija noritēja viļņveidīgi vairāku gadsimtu laikā.⁸



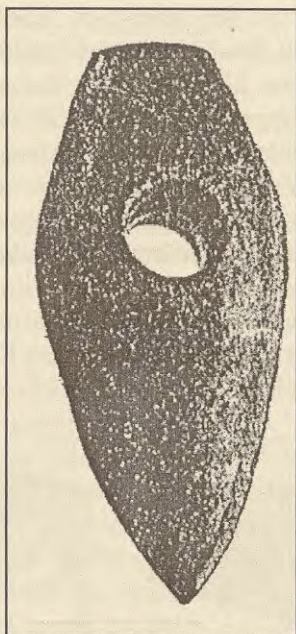
6. att. Māla trauka malas fragments ar auklas ornamentu un māla trauks ar skujiņu ornamentu no Ruteniekiem Jelgavas rajonā. Moora 1952: 29.

Vienas no pirmajām seneiropiešu “otrējo pirmdzimteni” atstāja auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras ciltis. Zinātniskajā literatūrā izteiktas vairākas hipotēzes par šīs kultūras izcelsmi. Liekas, nav šaubu, ka auklas un kaujas cirvju kultūra nevarēja izveidoties uz visai atšķirīgo Viduseiropas un Austrumeiropas mežu joslas vēlā neolīta kultūru pamata. Ilgu laiku tika diskutēts, lai noteiktu vietu, no kuras auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras ciltis sāka savu izplatīšanos. Pastāvēja dažādi viedokļi, taču vairums zinātnieku atbalstīja domu, ka šo cilšu pirmdzimtene bijusi Dienvidkrievijas stepēs. Jaunākie materiāli un auklas keramikas kultūras variantu hronoloģija apstiprināja šo viedokli.

Var droši apgalvot, ka auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras ciltis bija viena no tām indoeiropiešu grupām, kas bija izgājušas no to “otrējās pirmdzimtenes”, no bedru kultūras areāla. Auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras cilšu izplatīšanās bija pirmais indoeiropiešu valodu izplatīšanās posms Eiropas mežu joslā plašā teritorijā no Reinas līdz Vidusvolgai.⁹

⁸ Гамкрелидзе, Иванов 1984: 859–870.

⁹ Sedovs 1992: 9–20; Gimbutiene 1994: 46–52; Загорульский 1977: 33–48.



7. att. Akmens laivas cirvis no Ruteniekiem Jelgavas rajonā. Moora 1952: 30.

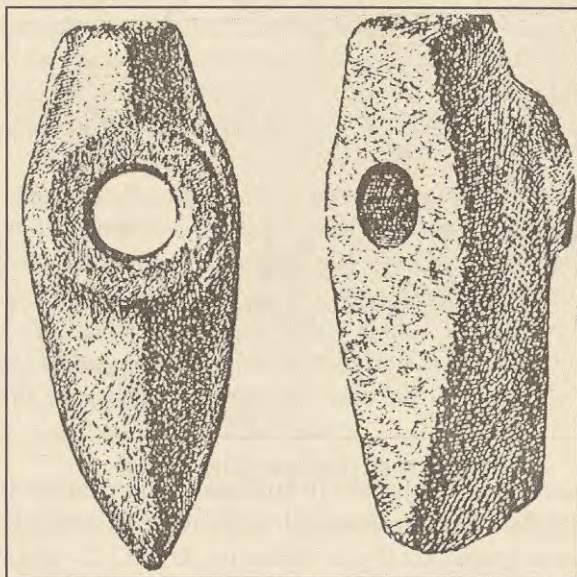
Apliecinājums tam, ka tās bija tieši indoeiropiešu ciltis, ir hidronīmijas materiāli. H. Krāe apkopojis senus ūdeņu nosaukumus, kuriem, pēc viņa domām, ir indoeiropiešu izcelsme. H. Krāe atzina, ka seneiropiešu hidronīmi izplatīti no Dienvidskandināvijas ziemeļos līdz kontinentālajai Itālijai dienvidos un no Britu salām rietumos līdz Dienvidaustrumu Baltijai austrumos. Baltijā pie tiem pieder tādi upju nosaukumi kā, piem., *Arga, Ava, Abava, Aruona, Ruoduma, Sava, Salanta, Vingra* un daudzi citi. H. Krāes skolnieks V. Šmids, kas turpina senā hidronīmu slāņa pētījumus, atklājis tāda paša veida ūdeņu nosaukumus Augšdņeprā, bet T. Gamkrelidze un V. Ivanovs norādīja, ka seneiropiešu hidronīmi ir arī Melnās jūras ziemeļu piekrastes rajonos, to “otrējās pirdzimtenes” apgabalā (*Солучка, Мурава, Алта, Струна* u. c.). Melnās jūras piekrastes ziemeļdaļā seneiropiešu hidronīmu lielākā daļa izzudusi, tur ienākot jaunām etniskām grupām, sākumā pie irāņu valodu grupas piederējušām skitu-sarmātu ciltīm, bet pēc tam vairākiem tjurku cilšu viņiem. Seneiropiešu nosaukumi šai areālā saglabājušies mazajām upēm un lielo upju pietekām, bet lielajām upēm *Дņепрай, Donai, Дņестрай, Бугаі, Сулаі* ir irāņu cilmes vārdi.

Jāpievērš uzmanība kādai detaļai, kam ir pietiekami svarīga nozīme baltu cilšu veidošanās apstākļu izziņāšanā, un proti, senās indoeiropiešu hidronīmijas pētījumi uzrādījuši arhaisku ūdeņu nosaukumu ievērojamu koncentrāciju un samērā vienmērīgu izplatību visā baltu apdzīvotajā teritorijā.¹⁰

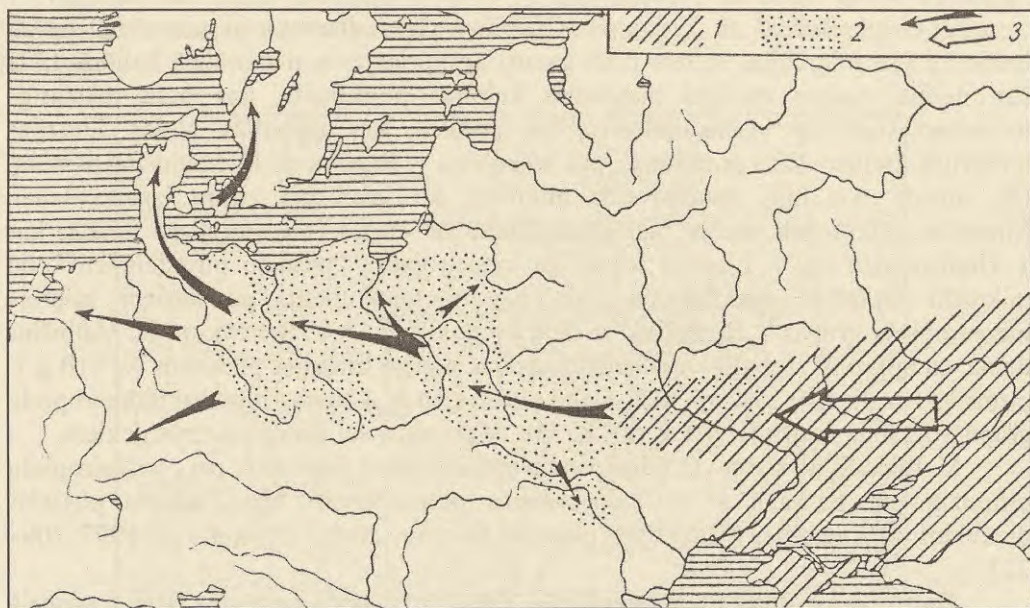
Mēs jau noskaidrojām, ka nostratiskā pirmvaloda saira un no viena šās pirmvalodas dialekta radās indoeiropiešu pirmvaloda. Tas notika vai nu XII g. t. beigās vai arī XI g. t. sākumā pirms Kr. dz. Indoeiropiešu pirmvaloda, pēc T. Gamkrelidzes un

¹⁰ Sedovs 1992: 16–17.

V. Ivanova domām, pastāvēja pēc V–IV g. t. pirms Kr. dz. un saira IV g. t. beigās vai III g. t. sākumā pirms Kr. dz.¹¹

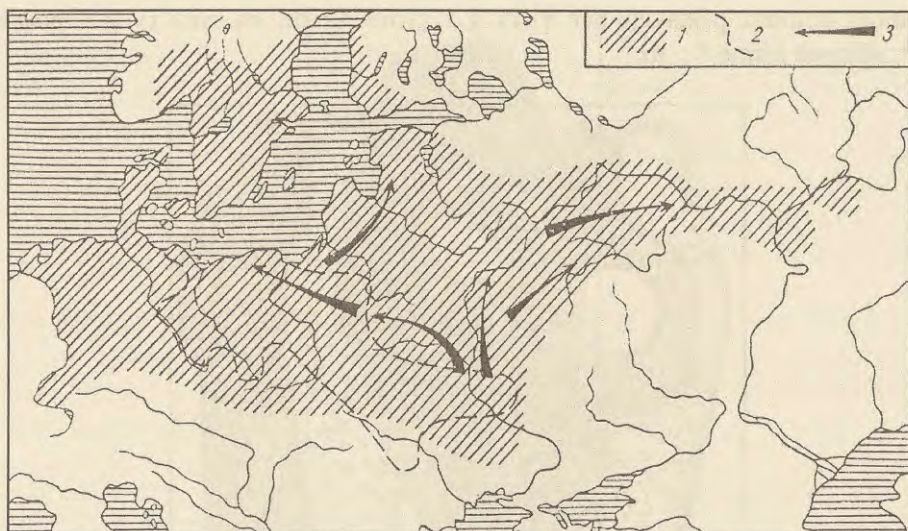


8. att. Akmens taisnmuguras cirvis no Rencēniem Valmieras rajonā. Moora 1952: 30.



9. att. Vienas indoeiropiešu grupas cilšu izplatīšanās III g. t. pirms Kr. dz.: 1 –bedru kultūras areāls; 2 – lodveida amforu un Vidusdņepras agrā perioda kultūras areāls; 3 – galvenie migrācijas virzieni. Загорульский 1977: 36.

¹¹ Гамкрелидзе, Иванов 1984: 859–895.



10. att. Auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras cilšu izplatīšanās no Vidusdņepras areāla III g. t. beigās – II g. t. sākumā pirms Kr. dz.: 1 – teritorija, kur apmetās indoeiropiešu ziemeļu grupa līdz II g. t. vidum pr. Kr. dz.; 2 – apgabals, kur apmetās indoeiropiešu grupa III g. t. pr. Kr.; 3 – galvenie auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras cilšu izplatīšanās virzieni no Vidusdņepras areāla. Загорульский 1977: 38.

T. Gamkrelidzes un V. Ivanova hipotēze par indoeiropiešu pirmdzimteni un indoeiropiešu migrācijas ceļiem it kā guvusi apstiprinājumu materiālajā kultūrā. Līdz šim nebija zināms neviens materiālās kultūras priekšmets, kas būtu raksturīgs indoeiropiešiem un visām indoeiropiešu grupām, kas izplatījās plašās Eirāzijas teritorijās. Beidzot šāds priekšmets, pēc arheologu V. Ranova un H. Matjušina domām, tika atrasts. Tie bija standartveida mikrolīti, ko izmantoja sirpju izgatavošanai. Mikrolītu sākotnējais areāls bija Dienvidkaspijas stepēs, t. i., tai pašā areālā, kur T. Gamkrelidze un V. Ivanovs lokalizēja indoeiropiešu “pirmējo pirmdzimteni”, un mikrolīti izplatījās Eirāzijā pa tiem pašiem maršrutiem, pa kuriem migrēja indoeiropiešu grupas.¹² Nesaskaņa ir tikai hronoloģijā, jo V. Ranovs un H. Matjušins domā, ka mikrolīti izplatījās no Dienvidkaspijas stepēm Eirāzijas plašumos X–VIII g. t. pirms Kr. dz., kamēr saskaņā ar T. Gamkrelidzes un V. Ivanova hipotēzi indoeiropiešu grupu migrācija notika III g. t. pirms Kr. dz. Šī pretruna vēl jāatrisina zinātniekiem.

V. Iljičs-Svitičs un L. Gindins izvirzījuši savu hipotēzi par indoeiropiešu pirmdzimteni. Saskaņā ar to indoeiropiešu pirmdzimtene bija Balkānu pussalas dienvidos un Anatolijas (Mazāzijas) pussalas rietumos. Skat. Гиндин 1997: 209–223.

Baltu pirmvaloda un tās evolūcija. Baltu pirmvaloda pastāvēja III g. t. pirmajā pusē pirms Kr. dz. Pēc tam baltu pirmvaloda vairs nevarēja pastāvēt, jo jau ap 2600. g. no baltu pamatkodola atdalījās Dņepras balti, XXIII gs. pirms Kr. dz. no baltu pamatkodola atdalījās ziemeļbalti, kas devās uz ziemeļiem (Ziemeļlatviju, Igauniju un Somiju), un II g. t. pirms Kr. dz. – ziemeļaustrumbalti jeb fatjanovieši, kas devās uz

¹² Р а н о в, М а т ю ш и н 1991: 14–19.

ziemeļaustrumiem un austrumiem (uz Volgas-Okas starpupi). III un II g. t. pirms Kr. dz. baltu ciltis jau apdzīvoja tik plašas teritorijas, ka baltu pirmvaloda vairs nevarēja saglabāt pat savu relatīvo vienību. Tā saira daudzās valodās. Samērā drošas ziņas mums ir par rietumbaltu un austrumbaltu pirmvalodām, t. i., ziņas, kas iegūtas ar salīdzināmi vēsturiskās metodes palīdzību, bet par citām baltu valodām, kas bija radušās baltu pirmvalodas diferenciācijas rezultātā, mēs varam spriest tikai pēc baltu hidronīmiem, kas saglabājušies bijušajās baltu teritorijās, un pēc baltismiem somugru un slāvu valodās. Rietumbaltu pirmvaloda vēlāk saira prūšu, rietumgalindu, austrumgalindu, jātvingu, skalvu un kuršu cilšu valodās, bet austrumbaltu pirmvaloda saira lietuviešu, aukštaišu, žemaišu, zemgaļu, sēļu un latgaļu cilšu valodās.

Mūsdienu dzīvās baltu valodas radušās cilšu valodu integrācijas rezultātā, un šo valodu dialektos daļēji saglabājušās integrēto cilšu valodu pazīmes. Lietuviešu valodā integrējās lietuviešu, aukštaišu un žemaišu cilšu valodas. Kā substrāts lietuviešu valodā iekļāvās arī jātvingu, kuršu, zemgaļu un sēļu cilšu valodu dialekti. Latviešu valodā integrējās latgaļu, sēļu, zemgaļu un kuršu cilšu valodas.

3. Baltu hidronīmijas areāls

Seno baltu apdzīvotās teritorijas pētniecībā īpaši svarīgs ir hidronīmijas materiāls.

Baltiskas izcelsmes ūdeņu nosaukumu noskaidrošanā un analizē pagājušā gadsimta beigās un mūsu gadsimta sākumā lielu darbu veica A. Kočubinskis un A. Pogodins, bet mūsu gadsimta 20-ajos–30-ajos gados – K. Būga un M. Fasmers. Pēdējos gadu desmitos to veiksmīgi turpināja V. Toporovs, O. Trubačovs, A. Vanags, R. Agejeva u. c.



11. att. Baltu hidronīmi Dņepras augšteces, Pripetes un Desnas baseinos.
Топоров, Трубачев 1962: 3. karte.

Uz austrumiem, dienvidiem un rietumiem no latviešu, lietuviešu un senprūšu teritorijas sastopami baltu cilmes hidronīmi. Tā, piemēram, Baltkrievijas teritorijā ir daudz baltu cilmes upju un ezeru nosaukumu. Tos konstatējis jau A. Kočubinskis, piemēram, *Береина* – Jasas kreisā krasta pieteka un ezers: liet. *Beržta*, *Béržtas* (ezers); *Ула (Улла)* – Daugavas pieteka: latv. *uōla* ‘olis’; *Уса* – Berezinas pieteka: liet. *úosis*, latv. *uōsis*; *Ольса* – Berezinas pieteka: liet. *alksnis*, *eļksnis*, latv. *āļksnis*; *Свуда* – Berezinas pieteka: liet. *svidūs* ‘spīdošs’.¹³

A. Pogodins, salīdzinot ar A. Kočubinski, atklājis daudz baltu hidronīmu arī uz austrumiem no Baltkrievijas Okas baseinā, piemēram, *Уна* – upe: liet. *ūpē*, latv. *upe*; *Жыздра* – upe: pr. *Syxdro* (straits), liet. *žīēgzdris*, *žīgždras* ‘rupja smiltis’; *Нара* – upe: pr. *Narien*, *Narussa*, liet. *Neris*, *Nārupē* u. c.

Jaunu posmu baltu hidronīmijas areāla izpētē ievadīja K. Būga. Baltkrievijas, Smoļenskas un Pleskavas apgabala baltu cilmes hidronīmus viņš sistemātiski salīdzināja ne tikai ar baltu valodu apelatīviem, bet arī ar atbilstošiem senās Prūsijas, Lietuvas un Latvijas hidronīmiem, piemēram, *Идрия* – ezers Sebežas apkaimē: latv. dial. *Indryca* (Daugavas labā krasta pieteka); *Люса* – Utrejas (Rītupes) labā krasta pieteka < **Lugjā* = latv. *Ludza*; *Лыза* – Sožas labā krasta pieteka Mogiļevas guberņā: latv. dial. *Lýuža* (Rēzeknes labā krasta pieteka) < **Lūžā*; *Освица* – Oresas labā krasta pieteka Bobruiskas apkaimē, *Освея* – Ulas pieteka Vitebskas guberņā: latv. dial. *Osva* (ezers Krāslavas rajona Asūnē), liet. *ašvā* ‘ķēve’.¹⁴

M. Fasmers noskaidrojis daudzus baltu cilmes hidronīmus austrumslāvu teritorijās (Tveras, Smoļenskas, Maskavas, Kalugas, Tulas, Čerņigovas, Orlas u. c. apgabalos).

Lielu ieguldījumu baltu hidronīmijas areāla austrumu apgabalu izpētē ir devuši V. Toporovs un O. Trubačevs.¹⁵ Viņi ir konstatējuši daudzus simtus baltu cilmes hidronīmu mūsdienu austrumslāvu teritorijās, piemēram, *Болва* – Desnas kreisā krasta pieteka: pr. *Balowe*, liet. *Bálvis*, latv. *Bolva*; *Варлынка* – Роņas labā krasta pieteka: pr. *Worlyne*, liet. *Varlīnis* (upe), liet. *varlė* ‘varde’; *Люзма 3х* – Vereščevkas kreisā krasta pieteka, *Bolvas* labā krasta pieteka, *Desnas* kreisā krasta pieteka < baltu **Lauzmā* (pēc V. Toporova un O. Trubačeva domām, baltu **Laužimas*); *Непатовка 3х* – Berezinas labā krasta pieteka, *Плиches* kreisā krasta pieteka, *Припеты* kreisā krasta pieteka: pr. *Nareyten*, *Norrayte*, *Narayte*, liet. *Narōtis*, latv. *Narata* Latgalē, *Сертея 3х* – Berezinas kreisā krasta pieteka, *Berezinas* labā krasta pieteka, *Днепрas* labā krasta pieteka < baltu **Sertējā*, sal. liet. ezera vārdu *Sartaĩ* un upju vārdus *Sařtė*, *Sartālė*, *Sartālis*, *Sartikė*, *Sařtis*.¹⁶

To baltu hidronīmijas areāla apgabalu, kas atrodas dienvidos no senās Prūsijas un Lietuvas, pētīja M. Rudņickis, V. Tašickis, T. Lērs-Splaviņskis, T. Miļevskis, V. Toporovs u. c. Viņi šai apgabalā konstatēja neapšaubāmus baltu hidronīmus. Tā,

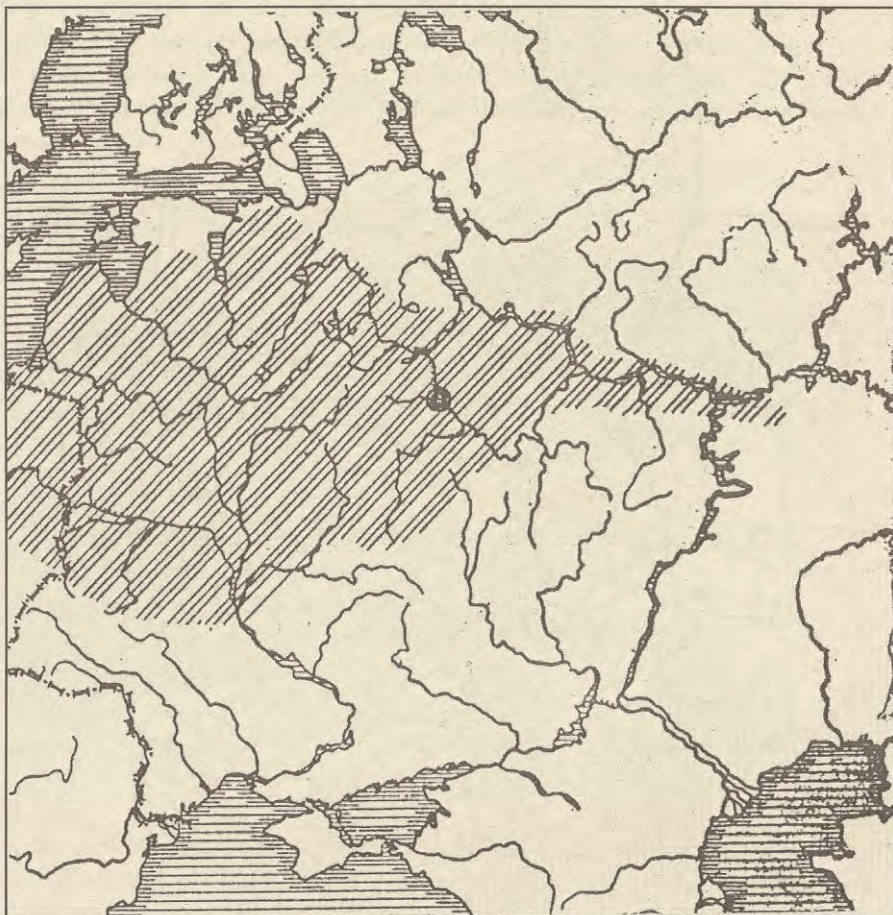
¹³ Т о п о р о в, Т р у б а ч е в 1962: 4–5.

¹⁴ В ū г а 1961: 519–550.

¹⁵ Т о п о р о в 1959: 55–63; 1962: 41–49; 1966: 285–297; 1972a: 185–224; 1972b: 217–280; 1980: 124–136; 1982a: 259–272; 1982b: 3–61; 1988: 154–177; 1989: 47–69; 1992: 225–240; Т о п о р о в, Т р у б а ч е в 1962: 175–214, 232–242; Т р у б а ч е в 1968: 246–268, 282–285.

¹⁶ Т о п о р о в, Т р у б а ч е в 1962: 177, 178, 198, 207.

piemēram, Bugas labā krasta pietekas vārds *Narew* aizgūts no baltu **Narā*, bet tas savukārt atvasināts no indoeiropiešu saknes **ner-* / **nor-* ‘nirt; ala, dobums, bedre’.¹⁷

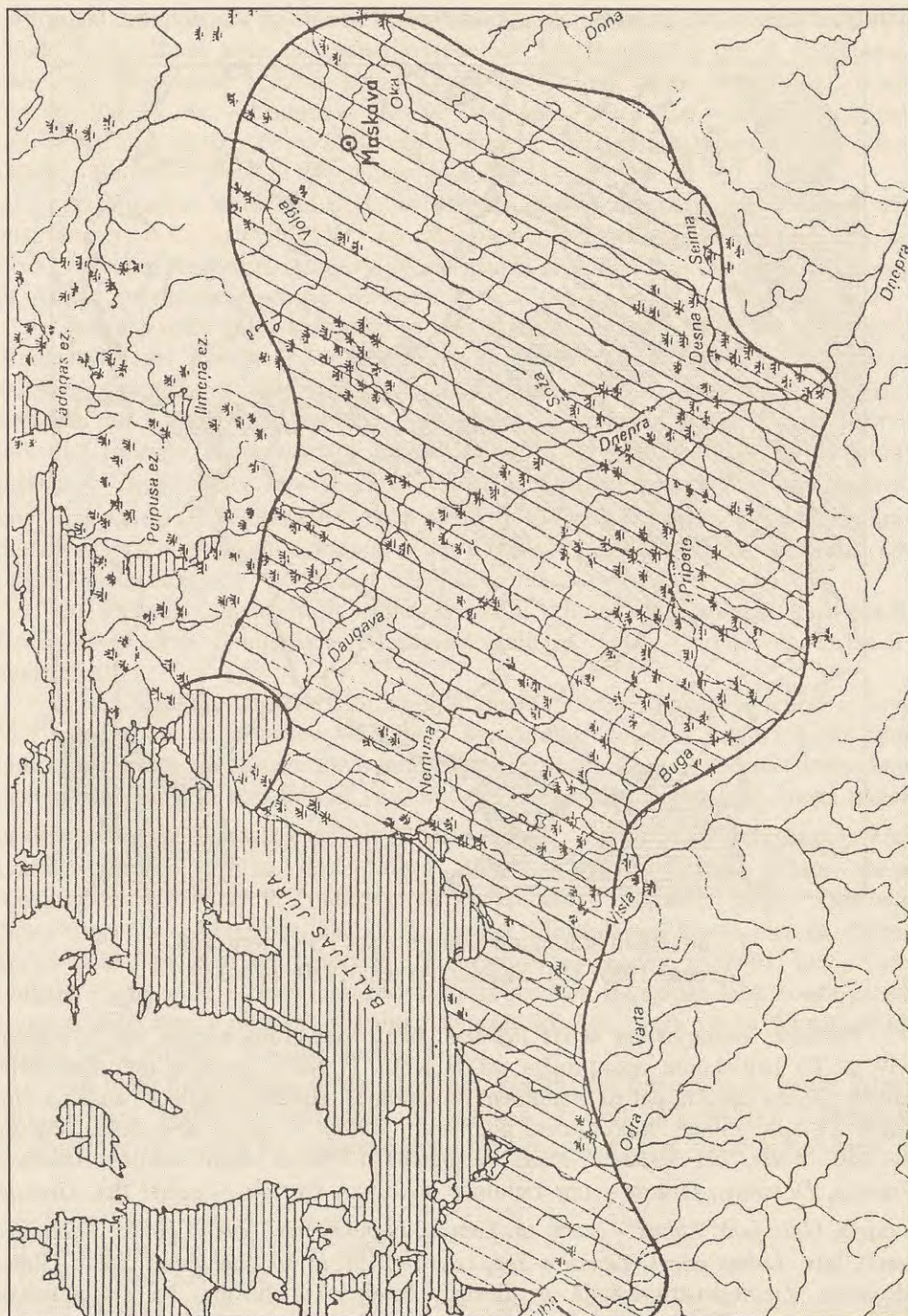


12. att. Baltu hidronīmu areāls bijušās PSRS teritorijā.
Агеева 1985: 101. Skat. arī Агеева 1980: 147–152.

Piemarē, rietumos no senās Prūsijas, baltu vietvārdus atklāja jau L. Kilians 1939. g. To baltiskumu apstiprināja arī H. Krāe. H. Šalla izpētītie toponīmi baltu rietumu robežu pārcēla pat uz rietumiem no Berlīnes. Hāfeles augšteces baseinā viņš atklāja 27 baltu cilmes hidronīmus, piemēram, *Balam* – ezers: liet. *bālas*, *bāltas*, latv. *bāls*, *bāļts*, bet izskaņa *-amas* sastopama Lietuvas ezeru vārdos *Aūlamas*, *Tāramas*, *Dótamas*; *Gaerte* – upe rietumos no Elbas, *Gartow* – ezers: liet. *Gerupė*, *Gerupys*, *Gerdaujā*; *Labus* – ezers: pr. *Labiau*, *Labuhn*, liet. *Labẽ*, *Labēlis*, *Labūnava* (ezeri), latv. *Labas purvs*; *Leussow-See*, *Leysowe*: pr. *layso* ‘mālzeme’. Baltu cilmes hidronīmu Ziemeļaustrumvācijā ir diezgan daudz. Tie liecina, ka šis apgabals aizvēsturiskajos laikos ir bijis baltisks.¹⁸

¹⁷ Milewski 1993: 335; Топопов 1966: 285–297.

¹⁸ Schall 1966: 7–42; Gimbutiene 1994: 18–19.



13. att. Baltu hidronīmu izplatība. Gimbutiene 1994: 17.

Hidronīmijas pētījumu rezultātā noskaidrojās kādreizējais baltu apdzīvotais areāls. Tas pletās no Baltijas jūras dienvidu un dienvidaustrumu krastiem līdz Volgas augštecei austrumos, aptvēra Okas augsteces baseinu, dienvidos ietvēra Seimas baseinu un Pripetes Poļesjes ievērojamu daļu, dienvidos – Bugas vidusteci, bet rietumos tā robeža bija Vislas lejtece. Tā bija sena baltu pamatteritorija. Šai areālā ir plaši pārstāvēti visi baltu hidronīmu tipi. Baltu hidronīmijas priekštece šai plašajā teritorijā bija seneiropiešu hidronīmija.



14. att. Auklas keramikas kultūras cilšu attīstība un baltu veidošanās: 1 – auklas keramikas kultūru kopīgais areāls; b – zvankapu kultūra; c – urnu kapulauku kultūra; d – bronzas laikmeta ziemeļu kultūru areāls; e – Kiukainenā kultūra; f – Abaševas kultūra; g – agrās tekstilās keramikas kultūras apgabals; h – agrā dzelzs laikmeta tekstilās keramikas kultūras apgabals; i – Komarovas kultūra; k – Noas kultūra; l – Monteoru kultūra; m – pārējās trāķiešu kultūras; n – baltu hidronīmu pamatareāls. Sedovs 1992: 18.

Daudz mazākā skaitā baltu cilmes hidronīmi sastopami ārpus minētās teritorijas. Tie konstatēti Pleskavas un Novgorodas novadā, Volgas-Okas starpupes rietumdaļā, Okas vidusteces baseinā un rajonos uz rietumiem no Vislas lejteces. Baltu cilmes hidronīmi tur neveido vienlaidu masīvu kā baltu pamatareālā, bet mijas ar citas cilmes hidronīmiem. Tas liecina par baltu īslaicīgāku uzturēšanos minētajās teritorijās.

Par baltu hidronīmijas areālu skat. arī Орел 1997: 332–358; Топоров 1997a: 276–310; 1997b: 311–324; 1997в: 325–331.

4. Baltu etniskās grupas neolītā

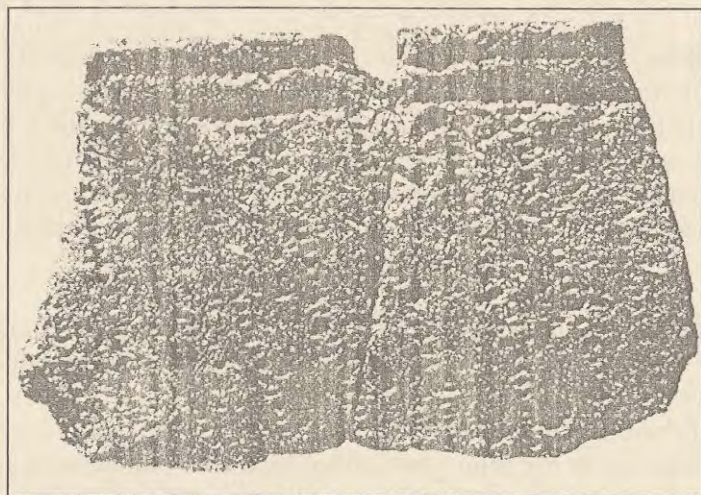
Arheologi konstatējuši, ka jaunajā akmens laikmetā jeb neolītā (IV–II g. t. pirms Kr. dz.) Ziemeļeiropas un Austrumeiropas plašumos no Urālu kalniem līdz Baltijas

jūrai bija izplatīta ķemmes-bedrīšu keramikas kultūra. Šīs kultūras pieminekļi atrodami arī Baltijas jūras piekrastē līdz pat Ziemeļpolijai. Šīs kultūras ciltis bija somugru senči.

Neolīta beigās (III g. t. otrajā pusē un II g. t. sākumā pirms Kr. dz.) Vidus- un Austrumeiropā parādījās auklas keramikas un kaujas cirvju kultūra. Tā izplatījās lielos Rietumeiropas un Austrumeiropas apgabalos no Reinas līdz Volgas-Okas starpupei. Ņemot vērā to, ka šīs kultūras izplatīšanās laiks minētajos apgabalos daudz maz sakrīt ar indoeiropiešu izplatīšanos šajās vietās, jādomā, ka šīs kultūras ciltis bijušas indoeiropiešu ciltis (t. s. seneiropieši).¹⁹

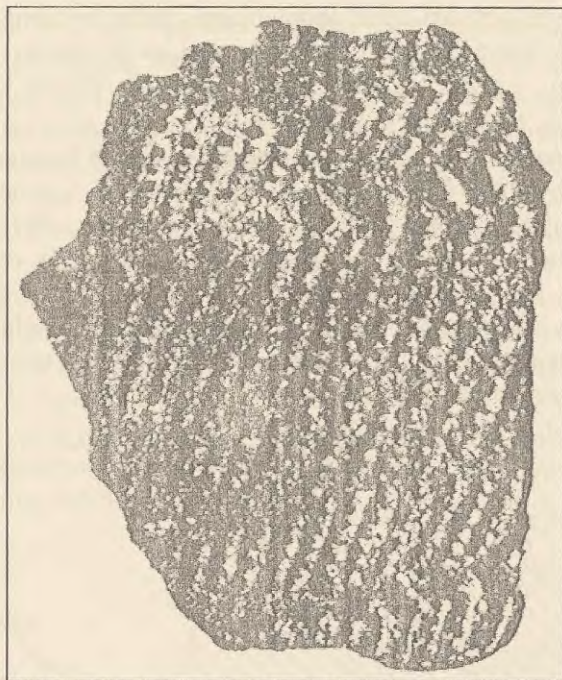


15. att. Daļēji rekonstruēts māla trauks ar zobiņu un bedrīšu ornamentu no Ičas Madonas raj. Moora 1952: 14.



16. att. Riņņukalnā, Rūjienas apkaimē, atrastā māla trauka lauska ar zobiņu ornamentu. Moora 1952: 17.

¹⁹ Jāņem vērā, ka M. Gimbutiene pretēji Eiropas zinātnes tradīcijai par seneiropiešiem dēvē tos neolīta cilšu iedzīvotājus, kas Eiropā dzīvoja pirms indoeiropiešu cilšu ierašanās. Gimbutiene 1994: 46–47, 176–187, 208–209.



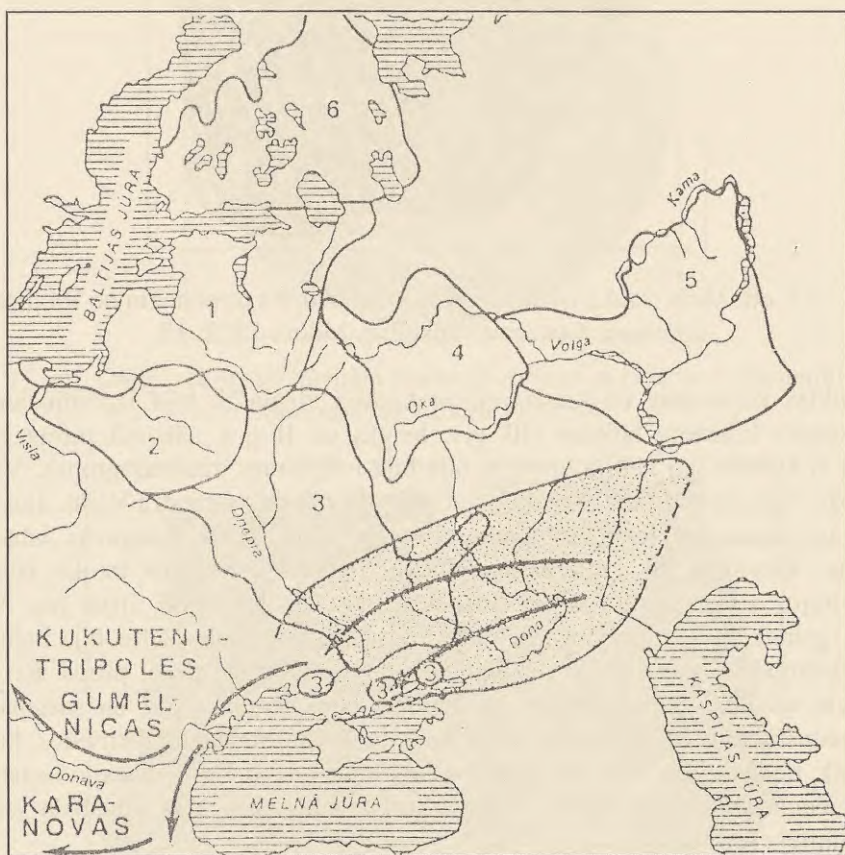
17. att. Māla trauka lauska ar zobiņu un bedrīšu ornamentu no Ramslavu apmetnes Cesvaines apkaimē. Moora 1952: 18.

Auklas keramikas un kaujas cirvju kultūra visplašāk bija izplatījusies pirms jaunā akmens laikmeta beigām (III g. t. beigās un II g. t. sākumā pirms Kr. dz.). Tai laikā šī kultūra jau nebija vienota: tajā bija izšķiramas daudzas grupas. Viena no šīm grupām bija izplatīta lielā areālā – rietumos tās robeža sasniedza Vislu, dienvidos – Pripeti, austrumos – Dņepras baseinu, bet ziemeļos – pat Daugavas labā krasta apgabalus. Visvairāk šīs kultūras pieminekļu (auklas keramikas trauku lausku un kaujas cirvju) atrasts teritorijā no Gdaņskas līča līdz Nemunai, īpaši pie Aismaru (= Prūšu) jomas un Kuršu jomas. Pētnieki atzīst, ka šīs kultūras ciltis bija baltu senči. Tāpēc zinātnieki izdara šādu secinājumu: III g. t. otrajā pusē pirms Kr. dz. no dienvidiem un dienvidaustrumiem pie Baltijas jūras ieradās balti un sastapa te jau agrāk ieradušās somugru ciltis. Šā plašā Austrumbaltijas apgabala dienvidos, kur baltu bija vairāk, tie asimilēja te reti dzīvojušos somugrus un vēl Baltijas somu neasimilētos neolīta cilšu iedzīvotājus, bet tos baltus, kuri bija ieradušies šā apgabala ziemeļos, pašus asimilēja somugri.

K. Būga atzīmēja, ka tautu nerakstītās vēstures jeb tā saucamās aizvēstures pētīšanai valodas zinātnei ir divi avoti – cilvēku valoda un zemes valoda jeb toponīmija. Novadu, pilsētu, ciematu, sādžu, viensētu, upju, ezeru, jūras jomu, salu, purvu, kalnu, tīrumu, mežu un citu vietu vārdi veido zemes valodu. Un patiešām, jebkura tauta, kas dzīvojusi kādā teritorijā ilgāku laiku, te ir atstājusi savas dzīves pēdas – savus vietvārdus. Pēc šiem vārdiem var noteikt, kāda tauta attiecīgajā teritorijā ir dzīvojusi un dažreiz pat aptuveni noteikt tās dzīvošanas laiku. Tikai, zināms, vispirms vajag labi iemācīties šo “zemes valodu”, iemācīties šos vārdus analizēt. Tāpat ir arī ar baltiem un viņu apdzīvotajām teritorijām. Vispirms nepieciešams atzīmēt, ka

gan senāk apdzīvotājās, gan arī tagad apdzīvojamās baltu teritorijās atrodam somugru cilmes vietvārdus.²⁰ Visvairāk šādu vietvārdu ir Latvijā, daudz mazāk Lietuvā un senajā Prūsijā, piem., Latvijā: *Jeļgava* (sal. līb. *jālgab* ‘pilsēta’), *Nuřmi*, *Nurmiuža* (sal. ig. *Nurme*, *nurm*, līb. *nuřm* ‘tūrums, lauks’); Lietuvā: *Jarà* (sal. ig. *jārv*, so. *jārvi* ‘ezers’), *Suoja*, *Suojjys* (sal. ig. *soo*, so. *suo* ‘purvs’); senajā Prūsijā: *Lampten*, *Lempie* (sal. so. *lamp* ‘ezeriņš, dīķis’), *Raja* (sal. ig. *rooja*, so. *ruoja* ‘purvs’) u. c. Šie vietvārdi ir paliekas no tiem laikiem, kad te ir dzīvojušas Baltijas somu ciltis.

Domājams, ka paši balti, nošķirušies no seneiropiešu etniskās un valodas kopības, noformējās kā patstāvīga etniska vienība III g. t. pirms Kr. dz. Tad viņi arī ieņēma plašus Dienvidaustrumeiropas un Austrumeiropas apgabalus – Austrumbaltijā, Piedņeprā un Volgas-Okas starpupes apgabalā. Viņu kaimiņi tais laikos ziemeļos un ziemeļaustrumos bija somugri, bet dienvidaustrumos – irāņi.

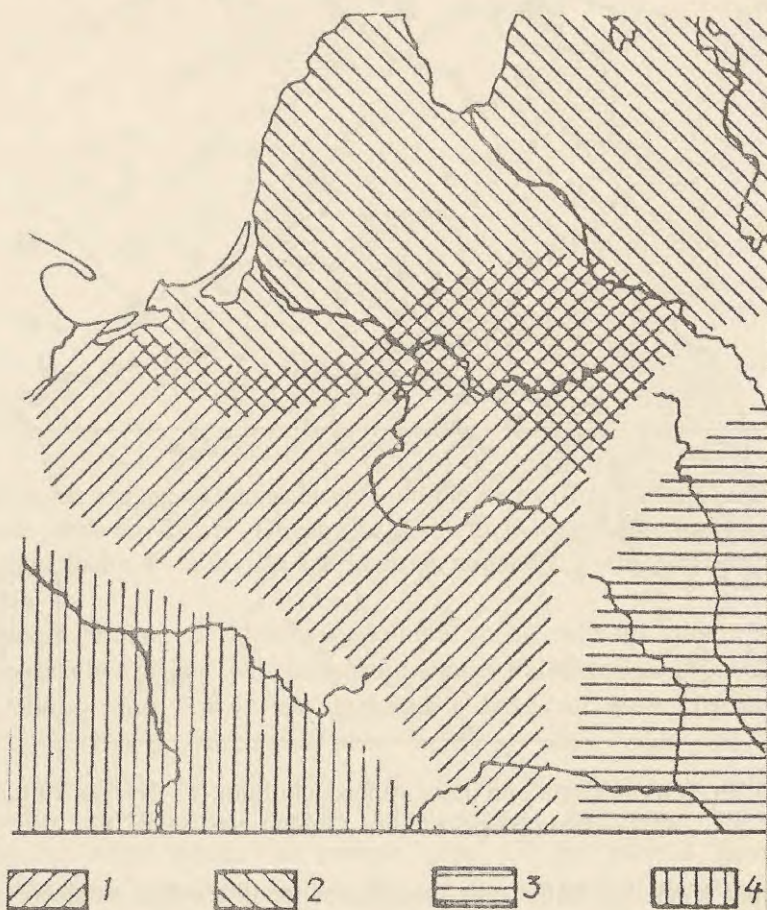


18. att. Substrāta kultūru izplatība Austrumeiropā ap 5000.–2500. g. pirms Kr. dz. (pirms indoeiropiešu ienākšanas): 1 – Kundas un no IV g. t. – Narvas kultūra; 2 – Nemunas kultūra; 3 – Dņepras-Doņecas kultūra; 4 – Volosovas kultūra; 5 – Volgas vidusteces-Kamas kultūra; 6 – Sperringas kultūra; 7 – pirmais lopkopju – indoeiropiešu kurgāņu – kultūras vilnis 4400.–4200. g. pirms Kr. dz.

Gimbutiene 1994: 32.

²⁰ B ū g a 1961: 491, 493, 507–510.

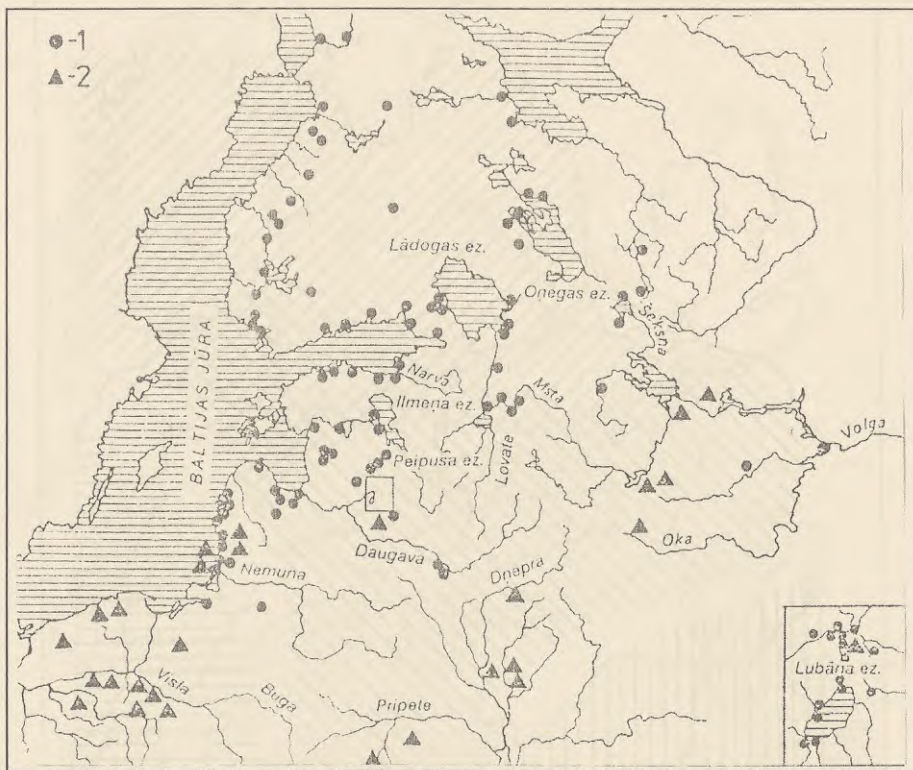
Ziemeļbalti, kas apmetās Latvijas ziemeļos (uz ziemeļiem no līnijas Abava–Daugava), Igaunijā un Somijā, asimilējās vietējo neolīta iedzīvotāju un Baltijas somu vidū. Divu etnosu ilgstoša dzīvošana vienā teritorijā parasti beidzas ar to saplūšanu. Rodas pamatots jautājums, kā izskaidrojams tas fakts, ka balti, kas bija sasnieguši samērā augstu kultūras līmeni un nodarbojās ar lopkopību un zemkopību, nespēja asimilēt vietējos medniekus un zvejniekus, kuri atradās uz zemākas kultūras attīstības pakāpes, bet asimilējās paši. Arheoloģiskajos pētījumos ir noskaidrots, ka skarbajos ziemeļu apstākļos auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras ciltis – pirmatnējie lopkopji un zemkopji – mainīja saimnieciskās darbības raksturu, pakāpeniski tuvinoties vietējo mednieku un zvejnieku saimniekošanai. Atnācēji sāka apmesties tuvāk ezeriem un upēm, vairāk sāka nodarboties ar medniecību un zvejniecību, kā arī izmantot akmens un kaula darbarīkus, kas vietējiem apstākļiem bija piemērotāki. Sadzīves tuvināšanās un līdzīgā saimnieciskā darbība acīmredzot noteica auklas keramikas kultūras cilšu un vietējo iedzīvotāju etnisko sajaukšanos, atnācējiem pārņemot vietējo cilšu valodas.



19. att. Nemunas un kaimiņu kultūras: 1 – Nemunas kultūra; 2 – Narvas kultūra; 3 – Dņepras-Doņecas kultūra; 4 – Polijas t. s. Gžebikas kultūra. Римагтене 1985: 7.

Somijas dienvidrietumos uz vietējās ķemmes-bedrīšu keramikas kultūras un auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras pamata veidojās Kiukainenas kultūra. Tās saimnieciskais pamats bija medniecība un zvejniecība ar pakārtotu lopkopību un zemkopību. Šai kultūrā atrodami agrīnās tekstilās keramikas elementi, kas raksturīgi Baltijas somu ciltīm. Dienvidsomijas iedzīvotāji, kas saskārās ar auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras ciltīm, piederēja pie Baltijas somu cilšu grupas.

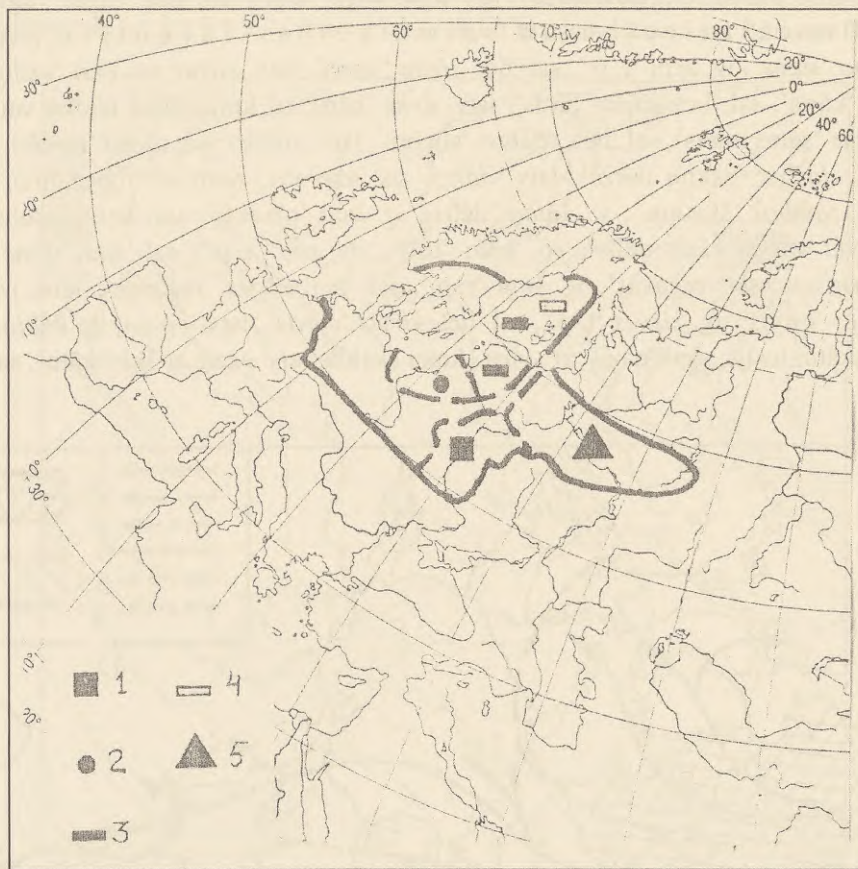
Līdzīga situācija vērojama Igaunijā un Ziemeļlatvijā. Auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras zemkopju un lopkopju ciltis stājās sakaros ar vietējiem medniekiem un zvejniekiem, kas piederēja pie Baltijas somu etniskās kopības. Ar laiku atnācēju un vietējo iedzīvotāju saimniecība un sociālā struktūra tuvinājās. Zemkopji un lopkopji, nokļuvuši jaunā vidē, bija spiesti vairāk nodarboties ar medībām un zveju. Arī daudzās mednieku un zvejnieku apmetnēs arvien vairāk izplatījās auklas keramika. Sākās divu etnosu sajaukšanās. Līdz ar to Baltijas somu ciltis pakāpeniski apguva lopkopību un primitīvo zemkopību.



20. att. Narvas kultūra un indoeiropēiskā kultūra: 1 – Narvas kultūra; 2 – indoeiropēiskā kultūra. Gimbutiene 1994: 38.

Baltijas somu un baltu cilšu saplūšanas rezultāts bija atnācēju asimilācija. Jādomā, ka to veicināja arī zināms jaunu iedzīvotāju pieplūdums no austrumu puses, ko apliecina t. s. tekstilās keramikas izplatīšanās Austrumbaltijā. Tekstilai keramikai bija raksturīgi māla trauki ar rupja auduma nospiedumu. Gan ķemmes-bedrīšu, gan agrīnās

tekstilās keramikas kultūras ciltis bija somugri, kas piederēja pie dažādām valodu grupām.²¹

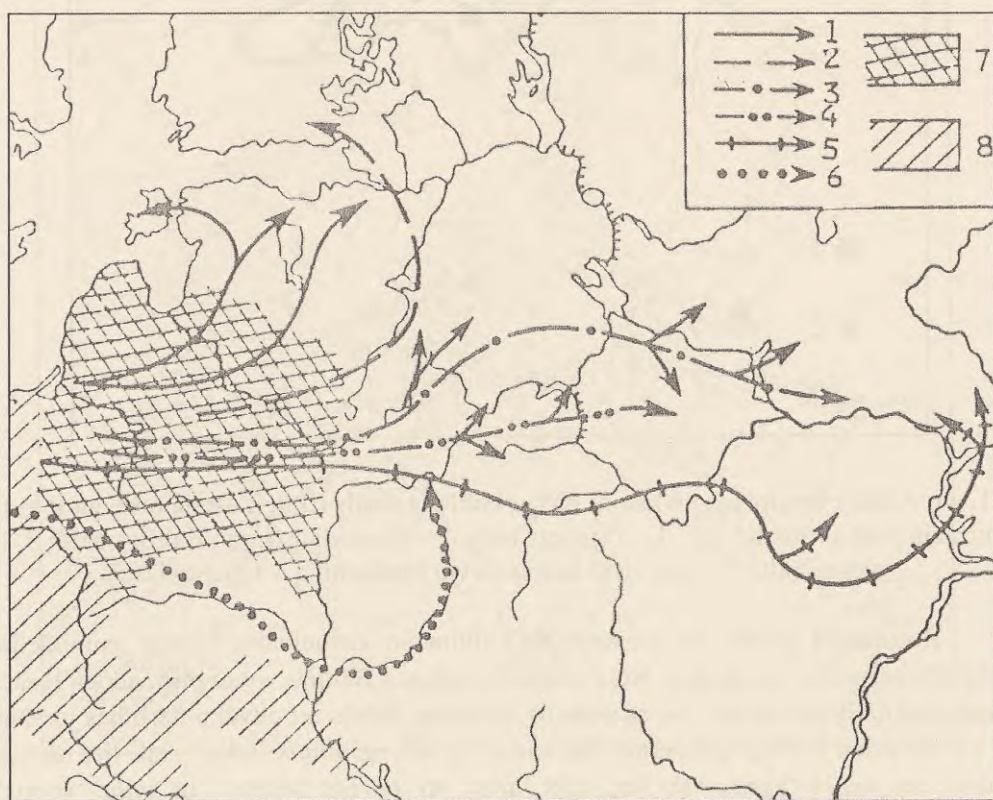


21. att. Auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras areāls III g. t. otrajā pusē un II g. t. pirmajā pusē pirms Kr. dz.: 1 – Dņepras balti; 2 – dienvidaustrumu Baltijas balti; 3 – ziemeļbalti; 4 – atsevišķi kaujas cirvju atradumi; 5 – fatjanovieši.

Rezumējot jāsaka, ka ziemeļbaltu kultūra un ziemeļbaltu idioms asimilācijas rezultātā neizzuda bez pēdām. No ziemeļbaltu idioma Baltijas somu pirmvalodā ienāca daudz baltu cilmes vārdus. Tie attiecās uz dažādām dzīves un cilvēku darbības jomām: 1) uz l o p k o p ī b u, piemēram: so. *oinas* ‘auns’, ig. *oinas* ‘teķis’, sal. liet. *āvinas* ‘auns’; so. *vuohi* ‘kaza’, sal. liet. *ožys* ‘āzis’; so. *porsas* ‘sivēns’, ig. *pahr* ‘vepris’, sal. liet. *pařsas* ‘sivēns’; so. *härkä* ‘bullis; vērsis’, ig. *härg* ‘bullis; vērsis’, sal. latv. *ziřgs*, pr. *sirgīs* ‘ērzelis’; so. *paimen* ‘gans’, sal. liet. *piemuõ* ‘gans’; so. *villa* ‘vilna’, sal. liet. *vilna* ‘vilna’, latv. *vilņa*; 2) uz z e m k o p ī b u, piemēram: so. *heinä* ‘zāle’, sal. liet. *šiēnas* ‘siens’, latv. *siens*; so. *hernes* ‘zīrnis’, sal. liet. *žirnis* ‘zīrnis’,

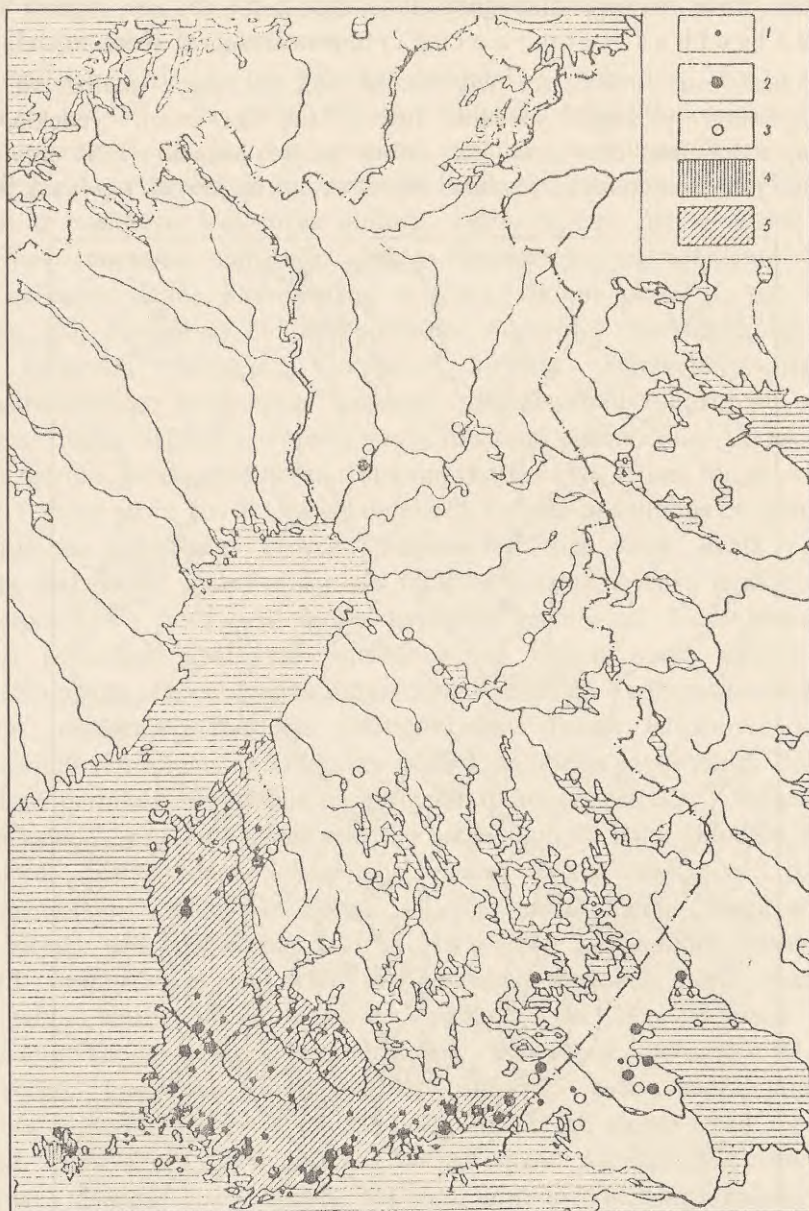
²¹ M o o r a 1952: 43–45; M o o p a 1956: 71–72; S e d o v s 1992: 20–21; G i m b u t i e n e 1994: 24–27, 42–43.

latv. *ziņnis*; so. *puuro*, *putro* 'putra', sal. liet. *putrā* 'putra', latv. *putra*; so. *siemen* 'sēkla', ig. *seeme* 't. p.', sal. liet. *sēmenys* 'linsēklas'; ig. *uba* 'pupa', sal. liet. *pupā* 'pupa', latv. *pupa*; so. *vako* 'vaga', ig. *vagu*, *vago* 't. p.', sal. liet. *vagā* 'vaga', latv. *vaga*; 3) uz celtniecību un saimniecības inventāru, piemēram: so. *seina* 'siena', ig. *sein* 't. p.', sal. liet. *sīena* 'siena', latv. *siēna*; so. *orsi* 'vistu lakta', ig. *ōrs* 'kārts', sal. liet. *ārdas* 'ārds', latv. *ārds* 'kārts, uz kuras žāvē labību vai linus'; so. *seivas* 'sētas miets', sal. liet. *stiebas* 'stiebrs', latv. *stiēbrs*; so. *tarha* 'aploks; dārzs', sal. liet. *daržas* 'sakņu dārzs', latv. *dārzs*; so. *sammās*, *sampas* 'robežzīme, stabs', sal. liet. *žāmbas* 'šķautne'; so. *lauta* 'dēlis', ig. *laut* 'plaukts', sal. liet. *plāūtas* 'lāva; laivas vai stropa sānu dēlis'; so. *silta* 'tilts', ig. *sild* 't. p.', sal. liet. *tiltas* 'tilts', latv. *tīlts*; so. *reki* 'ragavas', ig. *regi* 't. p.', sal. liet. *rōgēs* 'ragavas', latv. *ragavas*; so. *kirves* 'cirvis', ig. *kirves* 't. p.', sal. liet. *kiŗvis* 'cirvis', latv. *cīrvis*; ig. *kōblas* 'šļute ar šķērskātu; teslis; skaldnazis ar sviru, koku skaldāmais nazis ar šķērskātu', sal. liet.



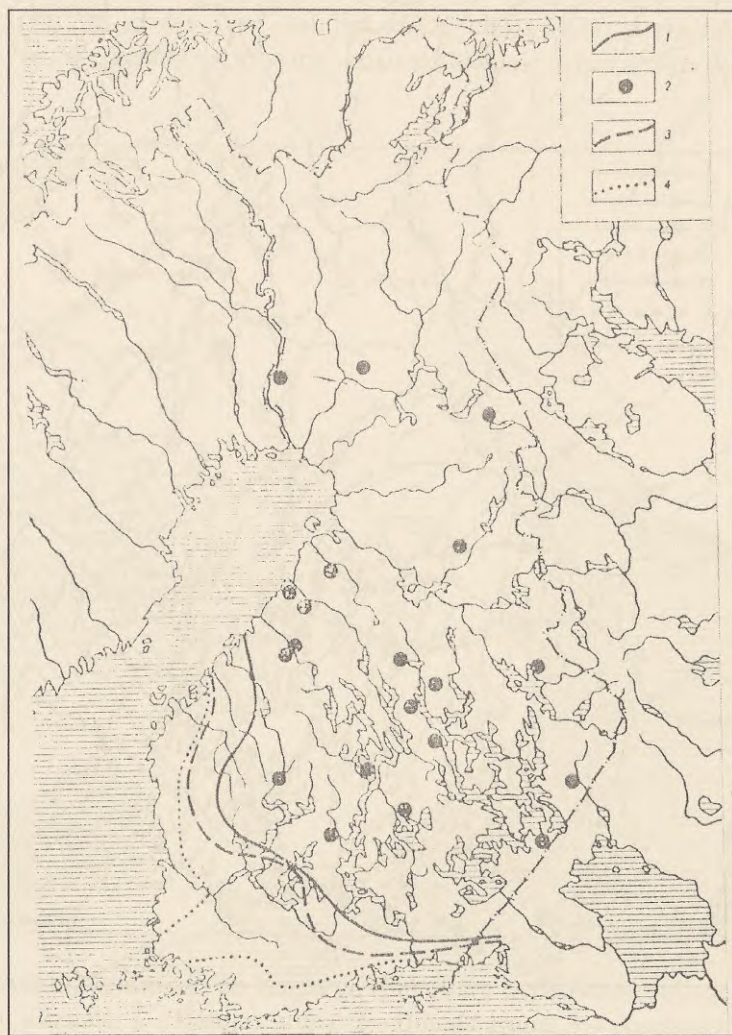
22. att. Auklas keramikas un kaujas cirvju kultūru izplatīšanās ceļi ziemeļu austrumu virzienā: 1 – Baltijas grupa; 2 – Ilmeņa grupa; 3 – Augšvolgas grupa; 4 – Maskavas-Kļazmas grupa; 5–6 – Vidusvolgas grupa; 7 – protofatjanoviešu teritorija; 8 – Karpatu un Baltijas auklas keramikas un lodveida amforu kultūras areāls. Крайнов 1972: 259.

kabl̥ys ‘āķis; kāsis; vadzis’, latv. dial. *kablis*; so. *virpi* ‘zars, rīkste’, ig. *virb* ‘t. p.’, sal. liet. *virbas* ‘žagars, rīkste’; so. *kauha* ‘kauss’, sal. liet. *káušas* ‘kauss; konusveidīgs tīkls zivju ķeršanai’, latv. *kàuss*; so. *luuta* ‘slotā’, ig. *luud* ‘t. p.’, sal. liet. *šlūota* ‘slotā’, latv. *sluōta*; 4) uz krāsū nosaukumiem, piemēram: so. *harmaa* ‘sirms’,



23. att. Somija un Ladogas ezera apkaime kaujas cirvju un auklas keramikas laikmetā (2300.–1800. g. pirms Kr. dz.): 1 – auklas keramika; 2 – vēlā ķemmes-bedrīšu keramika; 3 – Peljas tipa asbesta keramika; 4 – Skandināvijas bedrīšu keramika; 5 – kaujas cirvju kultūra. Карпелан 1982: 38.

ig. *arm* 'raibs', sal. liet. *širmas* 'sirms; tumši pelēks', latv. *siņms*; so. *ruskea* 'brūns', ig. *ruske* 'rūsgans', sal. liet. *rūšvas*, *rūdas* 'rūsgans; brūns, ruds', latv. *rūsgans*; 5) uz *ķermenādaļu nosaukumiem*, piemēram: so. *kaula* 'kakls', ig. *kael* 't. p.', sal. liet. *kāklas* 'kakls', latv. *kakls*; so. *parta* 'bārda', sal. liet. *barzdā* 'bārda', latv. *bārda*; so. *nukero* 'mugura', lib. *nugar* 't. p.', sal. liet. *nūgara* 'mugura'; 6) uz *radniecības terminoloģiju*, piemēram: so. *sisar* 'māsa', ig. *sōsar* 't. p.', sal. liet. *sesuō* 'māsa'; so. *tytār* 'meita', sal. liet. *duktē* 'meita'; so. *morsian* 'līgava', ig. *mōrs* 'pieaugusi meitene; līgava', sal. liet. *marti* 'vedekla, mārša', latv. *mārša*; so. *heimo* 'cilts', sal. liet. *šeimā* 'saime; ģimene', latv. *sāime*; 7) uz *mitoloģiju*, piemēram: so. *perkele* 'sātans, velns', ig. *pergel* 't. p.', sal. liet.



24. att. Kultūru senās robežas Somijas teritorijā: 1 – auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras austrumu robeža; 2 – atsevišķi kaujas cirvju atradumi; 3 – Kiukainen kultūras austrumu robeža; 4 – rietumu bronzas kultūras austrumu robeža.

Валонен 1982: 90.

Perkūnas, latv. *Pērkuõns*; so. *kauko* 'nāve', sal. liet. *kaũkas* 'mājas gars', pr. *cawx* 'velns'; so. *kaleva* 'milzis, stiprs vīrs', ig. *Kalevipoeg*, sal. baltu **kalvis*, t. i., *mitoloģiskais debesu kalvis*; so. *kantele* 'kantele', ig. *kannel* 't. p.', sal. liet. *kaĩklēs* 'kokle', latv. *kũokle*.²²

Arī Baltijas somu tautu etnogrāfijā vērojama baltu ietekme, par ko liecina baltu elementi Baltijas somu tautu ornamentā.

Asimilējās arī ziemeļaustrumbalti jeb t. s. Fatjanovas kultūras ciltis, kas pārstāvēja vienu no lielākajām auklas keramikas un kaujas cirvju kultūrvēsturiskās kopības grupām un dzīvoja Volgas-Okas starpupē un Vidusvolgas zemēs. Arheoloģiskie materiāli liecina, ka fatjanovieši uzreiz nodibināja kontaktus ar vietējiem Volosovas kultūras iedzīvotājiem. Arheoloģiskie izrakumi Volgas-Okas starpupes apmetnēs uzrāda fatjanoviešu izstrādājumus Volosovas kultūras vēlmajos slāņos, kas datējami ar II g. t. sākumu pirms Kr. dz. Vēlāk gan Volosovas, gan Fatjanovas kultūras apmetnēs Augšvolgā un Vidusvolgā parādījās hibrīdā keramika. Vietējie Volosovas kultūras iedzīvotāji aizguva no ziemeļaustrumbaltiem progresīvas iemaņas – metālapstrādi, lopkopību, atsevišķus apbedīšanas rituāla elementus un māla trauku rotāšanas paņēmienus. Auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras ciltis ar laiku etnolingvistiskā ziņā, liekas, kļuva valdošas, bet kopš II g. t. vidus pirms Kr. dz. sākās komplicēts Fatjanovas kultūras un jaunu ienācēju no austrumiem saplūšanas process. Fatjanovieši visā savā areālā pakāpeniski asimilējās. Tas notika sakarā ar agrinās tekstilās keramikas cilšu ierašanos Volgas-Okas starpupē. Kā liecina šā areāla turpmākā vēsture un hidronīmija, tekstilās keramikas izplatības areālā par valdošo kļuva Volgas somu valoda. Visilgāk ziemeļaustrumbaltu ciltis noturējās Vidusvolgā, Vjatkas un Vedlugas baseinā. Taču arī šos baltus pakāpeniski asimilēja somugru ciltis. Tomēr Fatjanovas kultūra un ziemeļaustrumbaltu idioms neizzuda bez pēdām, tie atstāja savas pēdas Volgas somu un daļēji arī permiešu materiālajā un garīgajā kultūrā un valodās.²³ Volgas somu un permiešu valodās ir samērā daudz leksisko aizguvumu no baltu valodām, piemēram, mokša-mord. *карда(э)* 'dārzs, iežogojums'; erze-mord. *кардаз, кардо* 't. p.', sal. liet. *gařdas* 'iežogojums'; mord. *коз* 'klepus', sal. liet. *kosulys* 'klepus'; mord. *лона* 'lapa', komiešu-zirjaņu *лан* 'skujukoka zars', sal. latv. *lapa*; mokša-mord. *мукоп* 'podex', erze-mord. *мукопо* 't. p.', sal. latv. dial. *mugora* 'mugura'; mord. *неель* 'nazis', sal. liet. *peĩlis* 'nazis'; mord. *пурьгине* 'pērkons', sal. liet. *perkũnas* 'pērkons', latv. *pērkuõns*; mokša-mord. *пурхюз* 'sivēns', erze-mord. *пурюз* 't. p.', sal. liet. *pařsas* 'sivēns'; mar. *сола* 'ciems', sal. latv. dial. *sola* 'ciems, sādža'; mokša-mord. *сура* 'prosa', erze-mord. *суро* 't. p.', sal. liet. *sõra* 'prosa'; mokša-mord. *шина* 'siksna', erze-mord. *кина* 't. p.', sal. liet. *šikšnā* 'siksna'; mord. *шенже* 'pīle', sal. liet. *žāsis* 'zoss'; mar. *шормо* 'lūsis; cauna', sal. liet. *šarmuõ* 'mežonīgs kaķis; sermulis';

²² Карпелан 1982: 34–39; Гимбутиене 1994: 24–27; Хакулинен 1955: 39–43; Аристэ 1956: 12; Сабалиаускас 1963: 109–136.

²³ Крайнов 1972: 36–46; Серебренников 1957: 69–72; Ложа 1958: 105–106; 1968: 82–83.

mokša-mord. *тѣжянь* 'tūkstotis', erze-mord. dial. *тѣжом* 't. p.' < baltu **tūsam(t)* 't. p.' (liet. *tūkstantis* 'tūkstotis', latv., *tūkstuotis*).²⁴



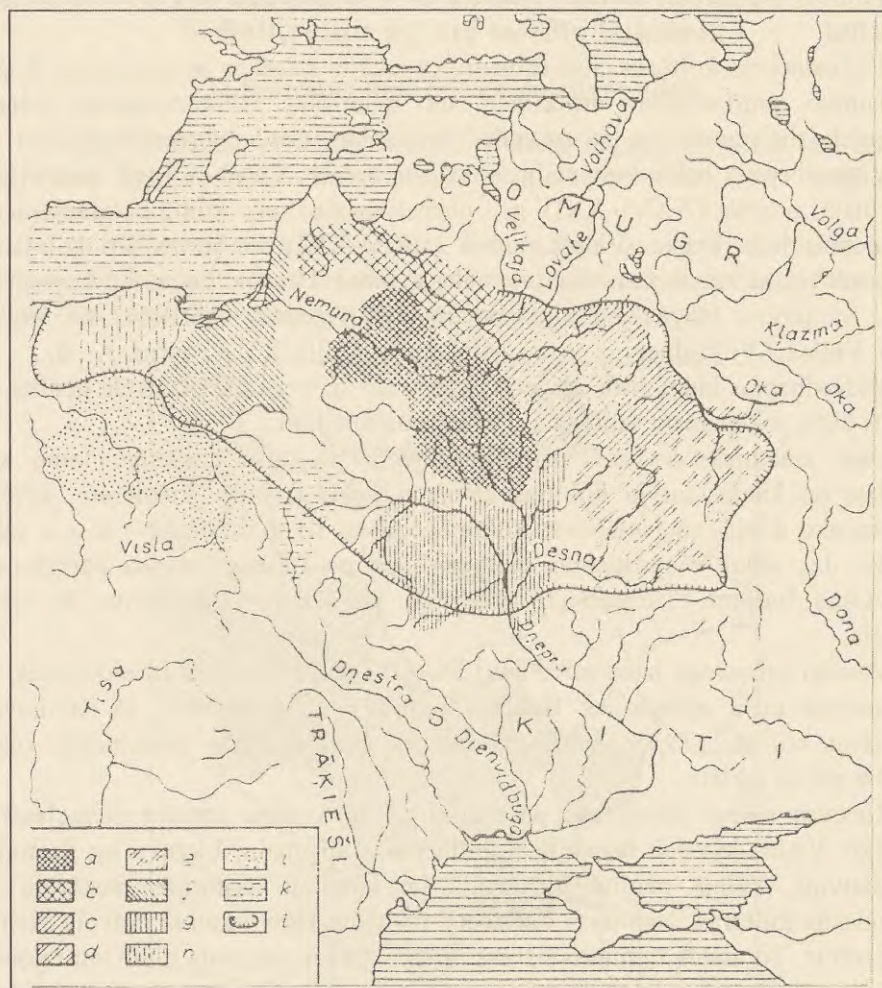
25. att. Fatjanovas kultūras un kaimiņu kultūru izplatība: 1 – ziemeļu ķemmes-bedrīšu kultūra; 2 – Baltijas kaujas cirvju un auklas keramikas kultūra; 3 – Somijas kaujas cirvju un auklas keramikas kultūra; 4–5 – lodveida amforu un auklas keramikas kultūra; 6 – vēlā Tripoles kultūra; 7 – katakombu kultūra; 8 – Fatjanovas kultūra; 9 – Vidusdņepras kultūra; 10 – Poltavkinas kultūra; 11 – neizpētītās teritorijas. Крайнов 1972: 36.

Pavisam cita aina vērojama auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras areāla vidusdaļā, t.i., Dņepras vidustecē un augštecē. Pēc auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras cilšu apmešanās šai areālā jauna iedzīvotāju pārvietošanās nesekoja. Tāpēc ir pilnīgs pamats domāt, ka auklas keramikas kultūras ciltis tur asimilēja vietējos vēlā neolīta iedzīvotājus un par valdošo kļuva Dņepras baltu idioms.

Baltijas-Dņepras areālam, kurā pastāvēja auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras – Žucevas un Vidusdņepras kultūra –, raksturīga seneiropiešu hidronīmu tipu koncentrācija, un šis areāls iekļaujas baltisko ūdeņu nosaukumu pamatteritorijā. Daudzi baltu hidronīmi šai areālā pārstāv arhaiskus seneiropiešu tipus. V. P. Šmids

²⁴ Серебrenников 1957: 69–72; Ложа 1958: 105–106; 1968: 82–83.

sastādījis karti, kas parāda, ka vairums baltu seneiropisko hidronīmu lokalizējas Baltijas-Dņepras apgabalā.²⁵



26. att. Balti agrajā dzelzs laikmetā: a – švikātās keramikas kultūras areāls; b – švikātās keramikas kultūras ziemeļrietumu variants; c – Dņepras-Daugavas kultūra; d – Juhnovas kultūra; e – Augšokas kultūra; f – rietumbaltu uzkalniņkapu kultūra; g – Milogradas kultūra; h – Piemares kultūra (VII–VI gs. pirms Kr. dz.); i – zvankapu kultūra (slāvi); k – Piemares kultūras un zvankapu kultūras cilšu areāls; l – baltu hidronīmu pamatareāls. Sedovs 1992: 31.

Tagad iepazīsimies tuvāk ar baltu cilšu kultūru Baltijas-Dņepras apgabalā.

Auklas keramikas un kaujas cirvju Vidusdņepras kultūras (XXVI–XV gs. pirms Kr. dz.) pieminekļi atrasti plašā Dņepras vidusteces un augšteces baseina teritorijā. Tur zināmas vairāk nekā 200 Dņepras baltu apmetnes.

²⁵ S c h m i d 1972: 1–18.

Vidusdņepras kultūras cilšu ekonomikas pamats bija lopkopība un primitīvā zemkopība. Dabas apstākļi šīm saimniecībās nozarēm bija labvēlīgi, barības netrūka, bija sējumiem piemērotas vietas. Pakārtota loma saimniecībā bija arī medniecībai un zvejniecībai.

Vidusdņepras kultūras cilšu sabiedriskā iekārta saistāma ar pirmatnējo kopienu, ar attīstītām patriarhālām attiecībām un mantiskās diferencēšanās iedīgļiem. Par mantisko diferencēšanos liecina apbedījumi ar bagātām kapu piedevām.

Vidusdņepras baltu kultūra hronoloģiski aptver XXVI–XV gs. pirms Kr. dz. Tās agrīnajā posmā (XXVI–XXIV gs. pirms Kr. dz.) šīs kultūras areāls aptvēra Vidusdņepras labo krastu. Vidējā posmā (XXIV–XVIII gs. pirms Kr. dz.) jau tika apgūtas arī kreisā krasta zemes un ziemeļu apgabali Desnas, Sožas un Lejasprīpetes krastos. Šā posma beigās jau bija aptverts viss Dņepras vidusteces un augšteces baseins. Vēlīnais Vidusdņepras posms datējams ar XVIII–XV gs. pirms Kr. dz.

Vidusdņepras baltu ciltis apmetās zemēs, kur dzīvoja dažādas vēlā neolīta ciltis. Visas šīs ciltis pakāpeniski saplūda ar Dņepras baltu ciltīm.

Daži zinātnieki ir uzsvēruši Vidusdņepras kultūras nozīmīgo lomu auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras ziemeļu areāla izveidē. Piemēram, arheologs I. Artjomenko domā, ka Fatjanovas kultūra radusies III g. t. beigās – II g. t. sākumā pirms Kr. dz., daļai Vidusdņepras kultūras cilšu no Desnas baseina pārceļoties uz Volgas-Okas starpupi. Turpretī citi arheologi, piemēram, D. Krainovs, šo viedokli neatbalsta.

Vairāki arheologi izteikuši domu, ka arī Žucevas kultūra izveidojusies, daļai Vidusdņepras cilšu apmetoties Baltijā. Turpretī citi, piemēram, D. Krainovs, šo pieņēmumu noliedz. Tāpēc jautājums par Žucevas kultūras pieminekļu izcelsmi pagaidām paliek atklāts.

Žucevas auklas keramikas un kaujas cirvju kultūra aptvēra ziemeļaustrumu Poliju līdz Vislas lejtecei, tagadējo Kaļiņingradas apgabalu, Lietuvu un Rietum- un Dienvidlatviju. Vēlajā neolītā šai areālā un kaimiņu teritorijās pastāvēja divas arheoloģiskās kultūras. Nemunas augšteces un vidusdaļas baseinā dzīvoja Nemunas kultūras ciltis. To areāls rietumos ietvēra Kaļiņingradas apgabala dienvidu rajonus un Polijas ziemeļaustrumu daļu, dienvidos sasniedza Pripeti, bet ziemeļos saskārās ar Narvas kultūras apgabalu. Narvas kultūras iedzīvotāji savukārt apdzīvoja Igauniju, Latviju un daļu Lietuvas, bet austrumos – daļu Novgorodas un Ziemeļbaltkrievijas. Agrīnajā posmā mīgrējušās auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras ciltis, ienākot dienvidaustrumu Baltijā, apmetās līdzās vietējām neolīta kultūras ciltīm. Pakāpeniski pēdējo vidū sāka ieviesties auklas keramikas un kaujas cirvju kultūrai raksturīgie ieroči un māla trauki. No otras puses, ieroči, ko lietoja vēlā neolīta kultūru iedzīvotāji, izplatījās auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras apmetnēs. Norisinājās komplicēts kultūru integrācijas un valodu asimilācijas process. Ir iespējams, ka atsevišķos mikroareālos notika senās kultūras iznīcināšana vai aborigēno iedzīvotāju izstumšana, citos mikroareālos šī kultūra saliņu veidā turpināja vēl ilgi pastāvēt. Kopumā tomēr var runāt par Nemunas un Narvas kultūru ieplūšanu Žucevas kultūrā.

Tādējādi balti kā etniska kopība, kas runāja tuvu radniecīgas valodas, saglabāja savu etnisko identitāti tieši tajos auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras cilšu

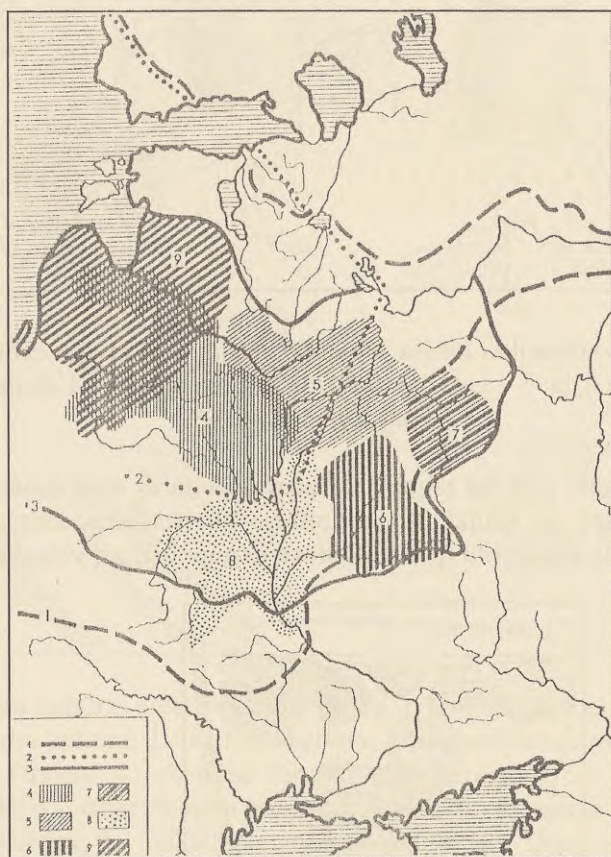
apgūtās plašās teritorijas rajonos, kur tās neasimilēja vēlā neolīta ciltis un nepārmāca jauni migrācijas viļņi.²⁶

5. Baltu ciltis agrajā metālu laikmetā

a) Švīkātās keramikas kultūras ciltis

Bronzas laikmeta beigās un dzelzs laikmeta sākumā baltiem, kas apdzīvoja teritoriju no Baltijas jūras dienvidaustrumu piekrastes līdz Okas augštecei un Vidusdņeprai, kultūras vienotība neeksistēja.

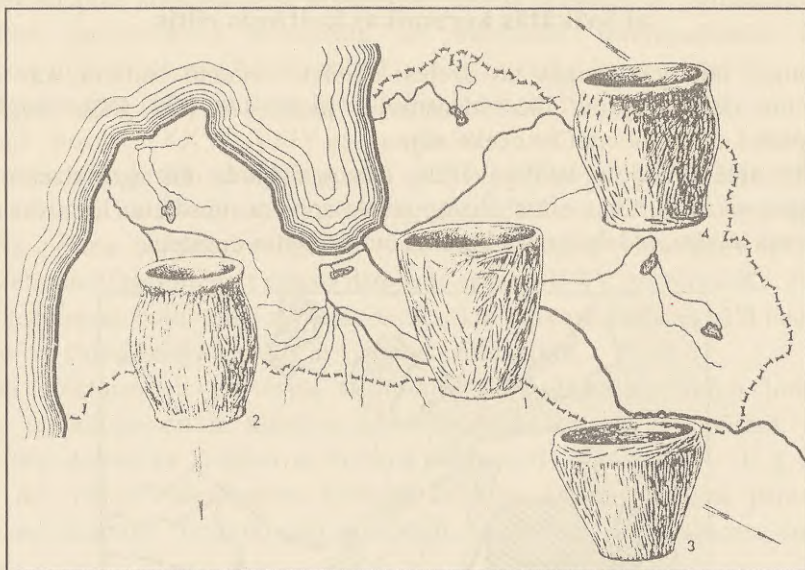
Baltu areāla kodolu veidoja ciltis, kas pazīstamas kā agrā dzelzs laikmeta švīkātās keramikas kultūras ciltis. Šis apgabals aptvēra mūsdienu Lietuvas austrumu daļu, Dņepras augšteces labā krasta baseinu un Nemunas augšteci.



27. att. Kultūru areāli: 1 – auklas keramikas areāls; 2 – švīkātās keramikas areāls; 3 – baltu hidronīmu areāls; 4 – švīkātās keramikas kultūras rajons; 5 – Dņepras-Daugavas kultūra; 6 – Juhnovas kultūra; 7 – Augšvolgas kultūra; 8 – Milogradas kultūra; 9 – baltu tautu teritorija mūsu dienās. 1 – pēc H. Mooras; 3–9 – pēc V. Sedova. Граудонис 1980: 60.

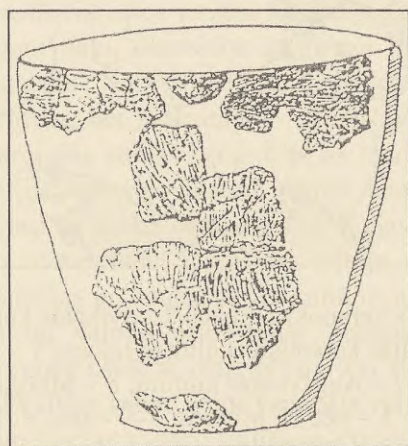
²⁶ Sedovs 1992: 22–29.

Švīkātās keramikas kultūra izveidojās areālā starp Žucevas un Vidusdņepras auklas keramikas un kaujas cirvju kultūru cilšu apdzīvotajām teritorijām. Daudzie kaujas cirvju atradumi šai teritorijā liecina, ka tur dzīvojuši protobalti. Taču Vidusdņepras un Žucevas kultūru areālā protobalti stājās kontaktā ar vietējām vēlā



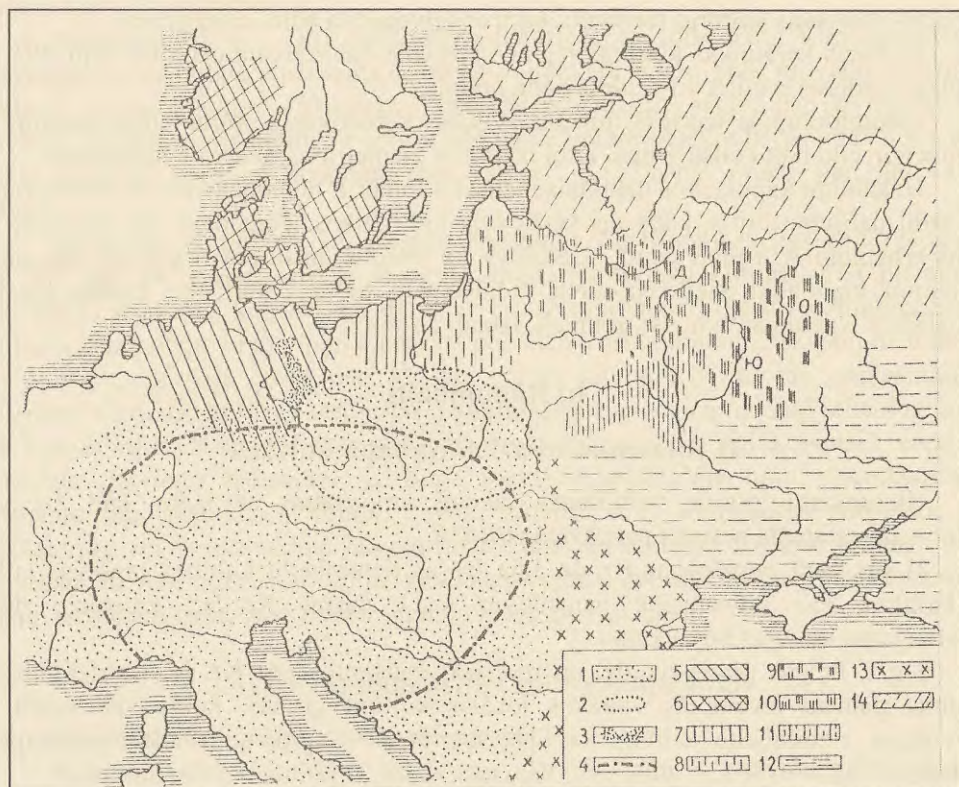
28. att. Švīkātās keramikas lokālie varianti Latvijā: 1 – Latvijas centrālajā daļā; 2 – Latvijas rietumu daļā; 3 – Latvijas dienvidaustrumu daļā; 4 – Latvijas ziemeļu daļā.
Граудонис 1980: 65.

neolīta ciltīm un galā galā tās asimilēja. Žucevas kultūras veidošanās jau pati par sevi ir auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras un Nemunas kultūras mijiedarbības rezultāts, turpretī austrumbaltu (pēc V. Sedova terminoloģijas, vidusbaltu) formēšanās



29. att. Švīkātās keramikas paraugs no Asotes pilskalna apakšējā kultūrslāņā.
Gimbutiene 1994: 72.

apgabalā situācija bija nedaudz citāda. Tur II g. t. pirmajā pusē pirms Kr. dz. vērojamas vēl diezgan lielas kultūretniskās atšķirības. Līdzās protobaltiem – auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras pārstāvjiem – Austrumlietuvā bija saglabājušies iepriekšējie iedzīvotāji, kuri pārstāvēja neolīta kultūru, kā arī ķemmes-bedrīšu kultūras ciltis, kas acīmredzot pārstāvēja somugru etnosu. Mežainā teritorija bija samērā reti apdzīvota, tādēļ dažādas etniskās piederības ciltis ilgstoši sadzīvoja vienā apvidū. Auklas keramiku Nemunas vidusteces rajonā un Neres-Vilijas rajonā pakāpeniski nomainīja vāji švikātā keramika. Tā ar laiku izplatījās arī dažās vēlinās Narvas kultūras apmetnēs.



30. att. Cilšu un kultūras areāli Viduseiropā I g. t. pirmajā pusē pirms Kr. dz.: 1 – apbedījumu urnu kultūra; 2 – Lužicas kultūra; 3 – apbedījumu urnu kultūras cilšu pārvietošanās virzieni; 4 – centrālās Eiropas kultūras reģions; 5 – ziemeļģermāņu apbedījumu lauki; 6 – vēlās ziemeļu bronzas kultūras; 7 – Piemares kultūra; 8 – prūšu uzkalniņkapu kultūra; 9 – švikātās keramikas kultūra; 10 – Dņepras baltu kultūras (D–Dņepras–Daugavas kultūra, O–Augšokas kultūra, Ž–Juhnovas kultūra); 11 – Milogradas kultūra; 12 – irāņu ciltis; 13 – trāķiešu ciltis; 14 – somugru ciltis.

Седов 1980: 16.

Pamazām uz auklas keramikas kultūras pamata veidojās jauna – bronzas laikmeta kultūra ar švikātās virsmas traukiem.

Agrīnās švikātās keramikas areālā ietilpa arī Latvijas teritorija. Bronzas laikmetā vāji švikātā keramika bija visai plaši izplatīta, ziemeļos tā sasniedza pat Somijas dienvidrietumu daļu. Tā bija sastopama dažāda veida kultūru apmetnēs, turpretī agrajā

dzelzs laikmetā jau samērā nelielā teritorijā veidojās viendabīga švīkātās keramikas kultūra.

Šīs kultūras veidošanās sākums datējams ar II/I g. t. miju pirms Kr. dz. Uz šo laiku attiecās arī senāko pilskalnu rašanās. Ap I g. t. vidu pirms Kr. dz. tie kļuva par švīkātās keramikas kultūras cilšu galveno apmetņu tipu.

Švīkātās keramikas kultūras cilšu areāls laika gaitā nepalika nemainīgs. Senāk tas ietvēra ziemeļaustrumu Lietuvas zemes līdz ar kaimiņteritorijām Latvijā pie Daugavas, kā arī ziemeļrietumu Baltkrievijas ezeru novadu.

Ziemeļaustrumos švīkātās keramikas kultūras teritorija cieši saskārās ar Dņepras-Daugavas kultūras teritoriju, kuru apdzīvoja cita baltu cilšu grupa.

Švīkātās keramikas kultūras reģions aizņēma baltu areāla centrālo daļu. Pie šīs kultūras piederošās ciltis arī veidoja baltu kodolu.

Ziemeļrietumos iepriekš minētās švīkātās keramikas kultūras ciltis saskārās ar radniecīgu citu baltu cilšu grupu. Labi izpētīti ir ziemeļrietumu areāla kapulauki.

Uzkalniņu kapulaukos uzkrātais materiāls tomēr ir nepietiekams, lai varētu runāt par tādu dalījumu ciltīs, kāds tas vēlāk bija viduslaikos. Pagaidām var pieņemt, kā domā arheologi A. Tautavičs un V. Sedovs, ka minētie mūsu ēras I g. t. pirmās puses uzkalniņu kapulauki piederēja tuvu radniecīgām baltu ciltīm, no kurām agrajos viduslaikos izveidojās žemaiši, zemgaļi, latgaļi un sēļi.²⁷

b) Rietumbalti

1) Rietumbaltu uzkalniņkapu kultūra

Rietumbaltu grupas veidošanās sākums attiecināms uz laiku, kad Žucevas kultūras pamatareālā noritēja patstāvīga attīstība.

II g. t. otrā pusē pirms Kr. dz. bija īpašas rietumbaltu kultūras tapšanas laiks. Šai kultūrai, kas attiecināma pamatā uz I g. t. pirms Kr. dz., arheologi deva uzkalniņkapu kultūras nosaukumu.

I g. t. beigās pirms Kr. dz. un pirmajos gadsimtos pēc Kr. dz. uz rietumbaltu kultūras pamata izveidojās vairākas lokālas kultūru grupas, kuras var saistīt ar atsevišķām rietumbaltu ciltīm, kas pazīstamas pēc agro viduslaiku rakstītajiem avotiem.

2) Prūšu izcelsme

Tajā rietumbaltu teritorijā, kur izveidojās prūši, I g. t. pēdējos gadsimtos pirms Kr. dz. notika pāreja no uzkalniņkapiem uz līdzenajiem kapulaukiem. I g. t. pirmajā pusē pēc Kr. dz. tur bija tikai līdzenie kapulauki, kurus nav iespējams konstatēt pēc ārējām pazīmēm. Dominējošais apbedīšanas veids bija ugunskapi, kuros ievietoja kremācijas paliekas. Kremācijas paliekas ievietoja urnās vai arī sabēra akmeņu krājumā.

Skeletkapu izplatīšanās senajā Prūsijā I–III gs. acīmredzot izskaidrojama ar kādas svešas cilts ieceļošanu un tās pakāpenisku saplūšanu ar prūšiem. Arheologs J. Kostževskis izteicis domu, ka tā bijusi gotu grupa, kas ienākusi no Lejasvislas rajona.

²⁷ Sedovs 1992: 29–44; Т а у т а в и ч ю с 1980: 80–88.

3) Austrummazūrijas kultūras apgabals

I g. t. sākumā pēc Kr. dz. uz dienvidiem no Prūsijas iezīmējās divas rietumbaltu kultūru grupas. Arheologs K. Engels nosauca tās par Austrummazūrijas un Rietummazūrijas kultūrām.

Zināmi arī etnonīmi, kādos tolaik sauca šo kultūru iedzīvotājus. Grieķu ģeogrāfs Klaudijs Ptolemejs (II gs. pēc Kr. dz.) minēja divas ciltis *Γαλίνδαι και Σουδῖνοι*, kuras XIX gs. pirmajā pusē P. Šafariks identificēja ar galindiem un sūdaviem, jo šie etnonīmi ir tuvi fonētiskā ziņā, turklāt K. Ptolemeja minēto cilšu zemes sakrīt ar galindu un sūdavu teritoriju viduslaikos.

Austrummazūrijas cilti droši var identificēt ar sūdaviem. Viņi apdzīvojuši Mazūrijas ezeru rajona austrumdaļu, un tie vairākkārt minēti poļu un vācu viduslaiku vēstures avotos. Senkrievu hronikās šī pati rietumbaltu cilts saukta par jātvingiem. Par jātvingu un sūdavu identitāti var spriest pēc imperatora Sigismunda rakstītā teksta, kurā teikts: “Terram vocatam Suderlant alias Jetven”, t. i., “zemi, sauktu par Sūdavu jeb Jātvu”.

Arheologs K. Engels, kas pirmais konstatēja Austrummazūrijas kultūras grupu, jau XX gs. 30. gados saistīja to ar jātvingu jeb sūdavu kultūru. Tās pieminekļi lokalizējās apgabalā, kur jātvingi dzīvoja vēsturiskajā laikā. Šobrīd Austrummazūrijas kultūras iedzīvotāju un jātvingu identitāte pierādāma arī ar arheoloģiskajām metodēm.

I g. t. pirmajā pusē pēc Kr. dz. notika jātvingu teritorijas paplašināšanās austrumu virzienā. Jātvingu teritorijas paplašināšanos apliecina ne tikai arheoloģija, bet arī hidronīmija. Baltu izcelsmes ūdeņu nosaukumu vidū aplūkojamajā areālā ir specifiski jātvingu hidronīmi. K. Būga pie tiem pieskaitīja upju nosaukumus ar formantu *-da*, piemēram, *Golda*, *Segda*, *Jaselda* u. c. Turpmākos pētījumos tika noskaidrota vēl vesela virkne jātvingu hidronīmu un atklājās, ka senā jātvingu zeme aptvērusi ne vien mūsdienu Polijas ziemeļaustrumus, bet arī Baltkrievijas Pienemunu, Lietuvas dienviddaļu, Aiznemunu un daļu Bugas vidusteces.

4) Rietummazūrijas kultūras apgabals

Šīs kultūras grupas apmetnes vēl maz pētītas.

Rietummazūrijas kultūras iedzīvotāji identificējami ar rietumu galindiem, kas pirmo reizi minēti Ptolemeja darbā.

5) Akmens riņķu krāvuma kapulauki

Lietuvas rietumdaļā rietumbaltu uzkalniņu kapulauki tika izmantoti līdz I–II gs. pēc Kr. dz., bet jau ēru mijā parādījās jauns apbedīšanas veids, un proti, mirušos sāka apbedīt seklās kapu bedrēs, kuras ietvēra akmens riņķi ar 4–6 m diametru, kas tika krauti uz zemes virsmas. Arheologi šos pieminekļus dēvē par akmens riņķu krāvuma kapulaukiem. Šādi kapulauki ir arī dienvidrietumu Latvijā.

Pāreja no uzkalniņkapiem uz šo līdzeno kapu veidu bija pakāpeniska, ko apliecina, piemēram, izrakumi Kurmaičos Kretingas apkaimē.

K. Būga, A. Salis u. c., balstoties uz viduslaiku rakstītajiem avotiem un valodas materiālu, domāja, ka Lietuvas rietumdaļu jūras tuvumā apdzīvojuši kurši, tāpēc ir

pamats domāt, ka akmens riņķu krāvuma kapulaukus, kas veidoja savdabīgu kultūras areālu, izveidojusi tieši šī rietumbaltu cilts.²⁸

c) Dņepras balti

1) Dņepras baltu evolūcija

II g. t. vidū pirms Kr. dz. Dņepras baseinā Vidusdņepras kultūras evolūcijas rezultātā veidojās Sosņicas kultūra. Tās pieminekļi atrasti Dņepras vidustecē un daļā Dņepras augšteces līdz Desnai un Seimai.

Par Vidusdņepras un Sosņicas kultūru ģenētisko pēctecību liecina daudzi fakti: abu kultūru apmetnes un kapulauki atradās vienādos topogrāfiskos apstākļos, bieži vienā un tai pašā vietā, dzīvojamās ēkas bija viena tipa, vienāds bija arī apbedīšanas rituāls un materiālās kultūras pazīmes. Tāpēc Sosņicas kultūras ciltis droši var atzīt par Vidusdņepras cilšu pēctecēm.

Sosņicas kultūra datējama ar XV–IX gs. pirms Kr. dz.

Dņepras balti kultūras kopību saglabāja tikai Sosņicas kultūras laikā. Dzelzs laikmeta sākumā (VIII–VII gs. pirms Kr. dz.) Dņepras balti, kuri šai laikā apdzīvoja jau daudz plašāku teritoriju, sadalījās vairākās cilšu grupās. Katra no tām pārstāvēja atsevišķu kultūru, kas tomēr kopumā un pēc savām pamatiezīmēm bija visai tuvas cita citai.

Jautājumu par Sosņicas kultūras tālāko attīstību var atzīt par atrisinātu.

Tā bija pamats Juhnovas, Dņepras-Daugavas un Augšokas kultūrām. Tā bija arī Podgorcevas tipa arheoloģisko pieminekļu priekštece.

2) Juhnovas kultūras ciltis

Juhnovas kultūras ciltis apdzīvoja Desnas baseinu līdz Seimas ietekai tajā un Seimas baseinu. Šī kultūra savu nosaukumu ieguvusi pēc pilskalna vārda pie Juhnovas ciema Čerņigovas apgabalā.

Juhnovas kultūra datējama no VIII–VI gs. pirms Kr. dz. līdz pirmajiem gadsimtiem pēc Kr. dz.

3) Dņepras-Daugavas kultūras ciltis

Dņepras-Daugavas kultūras cilšu grupa, kas pārstāvēja Dņepras baltus, agrajā dzelzs laikmetā dzīvoja Smoļenskas Piedņeprā un Daugavas baseinā ap Polocku un Vitebsku.

Piedņeprā Dņepras-Daugavas kultūras izcelsme no Sosņicas vēlinā posma kultūras ir neapstrīdama. Kopējie pamatelementi, tai skaitā arī keramika un ēku būves materiāls, ļauj apgalvot, ka Dņepras-Daugavas kultūras ciltis bija Sosņicas kultūras cilšu tiešas pēcteces.

Dņepras-Daugavas kultūras izplatīšanās Piedaugavā ap Polocku un Vitebsku, kur Sosņicas kultūra nav fiksēta, acīmredzot bija Dņepras baltu migrācijas rezultāts. Tiesa, zināmas grūtības sagādā to pārvietošanās laika noteikšana, jo bronzas laikmets Piedaugavā izpētīts vāji. Tā sākuma posmā Piedaugava ietilpa ziemeļu Baltkrievijas

²⁸ S e d o v s 1992: 44–58.

vēlā neolīta kultūras areālā, kas pastāvēja līdz II g. t. vidum pirms Kr. dz. Piedaugavas apmetnēs sastopamā keramika ar auklas rotājumu liecina, ka vietējo cilšu vidū bija ienākuši protobalti. Akmens cirvi pēc formas bija līdzīgi Baltijā atrastajiem.

Vidējā bronzas laikmetā, kas Piedaugavā izpētīts visvājāk, jūtama Dņepras augšteces kultūras ietekme, bet bronzas laikmeta beigās tur jau atrodami Dņepras-Daugavas kultūras agrīnā posma pieminekļi. Dņepras baltu ieceļošana Daugavas baseina zemēs ap Polocku un Vitebsku notika II g. t. otrajā pusē pirms Kr. dz.

Dņepras-Daugavas kultūra izveidojās VIII–VII gs. pirms Kr. dz.

Dienvidaaustrumos Dņepras-Daugavas kultūras areāls saskārās ar Juhnovas un Augšokas kultūras cilšu teritoriju. Tās visas bija radniecīgas ciltis, starp kuru atstātajiem arheoloģiskajiem pieminekļiem nevar novilkt precīzu robežu. Konstatējama pakāpeniska pāreja no vienas kultūras otrā.

Dņepras-Daugavas kultūras cilšu ziemeļu un ziemeļaustrumu kaimiņi bija somugru ciltis. Par to liecina somugriem raksturīgās tekstilās keramikas atradumi Dņepras baltu apmetnēs, kā arī Dņepras baltu ieceļošana somugru areāla malienē.

II gs. pirms Kr. dz. Dņepras-Daugavas kultūras areāls paplašinājās austrumu virzienā. Līdz tam laikam Volgas-Okas starpupes rietumu rajoni bija plašā Djakovas kultūras areāla sastāvdaļa. Šīs kultūras cilšu piederība pie somugru valodu saimes ir neapstrīdama. To apliecina gan materiālās kultūras elementi, gan arī minētajā areālā sastopamie somugru hidronīmi.

Dņepras balti no Smoļenskas Piedņepras ienāca Volgas somu apdzīvotajās teritorijās un aizņēma Volgas augšteces un Maskavas upes rajonu. Tur vērojamas nozīmīgas pārmaiņas kultūrā, daudzu jaunu apmetņu parādīšanās un veco panīkšana. Tekstilā keramika, kas bija Volgas somu cilšu pazīme, izzuda. To nomainīja gludā keramika, kas uzrādīja nepārprotamu saikni ar Dņepras-Daugavas kultūras keramiku. Maskavas baseina un Augšvolgas pilskalnu kultūru I g. t. beigās pirms Kr. dz. un I g. t. pirmajā pusē pēc Kr. dz. nevar identificēt ar Dņepras-Daugavas kultūru. Tur baltu un Volgas somu cilšu mijiedarbības rezultātā izveidojās visai savdabīgs areāls. Volgas somi acīmredzot nepameta savas iepriekšējās dzīves vietas Maskavas baseinā un Augšvolgā, bet asimilējās ar ienācējiem.

Uz šo laiku varbūt attiecināma daļa baltu hidronīmu, kas konstatēta Volgas-Okas starpupes rietumu rajonos. Tomēr senākie baltu hidronīmi šai areālā acīmredzot attiecināmi uz fatjanoviešu un Volgas somu kontaktu laiku.

4) Augšokas kultūras ciltis

Augšokas kultūras cilšu areāls aptvēra Okas baseinu Orlā, Kalugā un Tulā. Šajā areālā atrastos agrā dzelzs laikmeta arheoloģiskos pieminekļus arheologs P. Tretjakovs atzina par atsevišķai kultūrai piederīgiem. Viņš arī atzina Augšokas un Juhnovas kultūru tuvību.

Augšokas kultūra datējama ar laiku no VIII–VII gs. pirms Kr. dz. līdz IV gs. pēc Kr. dz.

Lielā Augšokas, Dņepras-Daugavas un Juhnovas kultūru tuvība var būt izskaidrojama vienīgi ar to kopīgo izcelsmi. Augšokas baseina agrīnie arheoloģiskie pieminekļi ir līdzīgi vēlīnajiem Sosņicas kultūras pieminekļiem, kas liecina par Sosņicas bronzas laikmeta kultūras pakāpenisku pārtapšanu Augšokas agrā dzelzs laikmeta kultūrā. Augšokas kultūras areāls aptvēra Oku, kur Sosņicas kultūras

pieminekļi nav atrasti. Tāpēc jādomā, ka bronzas un agrā dzelzs laikmeta mijā daļa baltu, kas dzīvoja Desnas baseinā, pārcēlās uz Okas augšteces baseinu.

5) Baltu un irāņu kontakti

Dņepras areāla dienvidu daļā baltu ciltis ilgstoši atradās ciešā kontaktā ar irāņu ciltīm. I g. t. pirms Kr. dz. Juhnovas un Augšokas kultūras cilšu dienvidu kaimiņi bija skiti, kuru kultūra, spriežot pēc apmetņu tipa, celtniecības, apbedījumu rituāla, keramikas u. c. svarīgām pazīmēm, stipri atšķīrās no Dņepras baltu kultūras.

Seimas baseins bija vistālāk uz ziemeļiem izvirzītais skitu apgabals. Tur skitu apmetnes mijās ar Juhnovas kultūras pilskalniem, tādējādi Seimas baseinā irāņvalodīgie iedzīvotāji teritoriāli jaucās ar baltiem. Šo kontaktu rezultāts bija skitu kultūras ietekme uz Juhnovas un Augšokas materiālo kultūru.

Dņepras baltu un irāņvalodīgo iedzīvotāju kontaktus apliecina arī hidronīmija. Seimas baseinā sastopami gan baltu, gan irāņu cilmes upju un ezeru nosaukumi. V. Toporovs un O. Trubačevs tur konstatējuši vairākas irāņu upju nosaukumu kalkas baltu valodās, kā arī irāņu cilmes vārdu aizgūšanu.²⁹

d) Baltu perifērijas grupas

1) Milogradas kultūras ciltis

Milogradas kultūras cilšu grupa izveidojās dzelzs laikmeta sākumā pārsvarā Dņepras vidusteces labajā pusē, aizņemot tagadējās dienvidu Baltkrievijas un ziemeļu Ukrainas zemes. Milogradas kultūras apgabals pilnībā iekļaujas senajā baltu hidronīmu areālā. Ziemeļos Milogradas kultūras ciltis saskārās ar švīkātās keramikas kultūras ciltīm. Agrīnajā periodā (VII gs. pirms Kr. dz.) Milogradas kultūras apmetnes ziemeļos sasniedza Berezinas, Svisločas un Slučas augšteci. Pamazām švīkātās keramikas ciltis tās atspieda uz dienvidiem. III gs. beigās pēc Kr. dz. jaunu iedzīvotāju ienākšanas priekšvakarā Milogradas kultūras areālā, kas noveda pie Zarubincu kultūras izveidošanās, Milogradas kultūras cilšu ziemeļu robeža bija atvirzīta līdz Pripetes Poļesjei un Berezinas lejtecei.

Aplūkojamā kultūra nosaukta pēc Milogradas pilskalna vārda Gomeļas apgabalā.

Milogradas kultūra izveidojās tās priekšteces Sosņicas kultūras teritorijā. Pārmantojamības pazīmes starp tām izsekojamas keramikā t. s. Podgorcevas arheoloģiskajos pieminekļos pie Kijevas. Tur izplatīti Sosņicas kultūras tradīcijās darināti trauki. Taču, spriežot pēc zināmas arheoloģisko pieminekļu savdabības, Milogradas ciltis bija ne tikai Sosņicas kultūras cilšu pēctece. Tuvākās līdzības Milogradas keramikas pamatformām zināmas šā paša laika rietumbaltu keramikas materiālā. Tāpēc daži arheologi domā, ka aplūkojamā kultūra Dņepras vidusteces baseinā veidojusies vietējo iedzīvotāju – Sosņicas kultūras cilšu pēcteču – un no ziemeļrietumiem ienākušo rietumbaltu savstarpējos kontaktos.

Dņepras labajā krastā balti ilgstoši saskārās ar trāķiešiem. Arheologu secinājumus apstiprina toponīmija: Ukrainas mežastepju joslā sastopami trāķiešu-daku

²⁹ S e d o v s 1992: 58–70; G i m b u t i e n e 1994: 22, 55–60; Т о п о р о в, Т р у б а ч е в 1962: 159–214, 229–251.

izcelsmes hidronīmi. Daudzi valodnieki pētījuši un konstatējuši baltu un trāķiešu valodu paralēles, kas ataino šo etnisko grupu tiešos kontaktus.³⁰

2) Piemares kultūras ciltis

Vislas lejtecē rietumbaltu uzkalniņkapu areālam cieši piekļāvās Piemares kultūras apgabals. Tas aizņēma visu Kašubu augstieni ar pieguļošajiem rajoniem starp Parsentu un Vislu.

Piemares kultūra pastāvēja no VII–VI gs. līdz II gs. beigām pirms Kr. dz., bet mūsu ēras sākumā tur apmetās goti, no Skandināvijas izceļojusī ģermāņu ciltis. Pēc gotiem Vislas lejtecē ienāca gepidi. Kopš tā laika minētā areāla vēsture vairs nav saistāma ar baltu vēsturi.

Ir daudz liecību, kas ļauj Piemares kultūras ciltis saistīt ar baltu etnisko masīvu. Par to, ka Piemares ciltis pieskaitāmas pie baltiem (VII–II gs. pirms Kr. dz.), liecina šādi dati.

1. Piemares kultūras un rietumbaltu uzkalniņkapu kultūras veidošanās uz vienota pamata, uz vēlā bronzas laikmeta kultūras pamata. Piemares kultūras veidošanās piedalījās arī Lužicas kultūras ciltis, taču tās nekļuva par noteicošajām.

2. Daudzu Piemares kultūras un rietumbaltu kultūras elementu lielā līdzība.

3. Piemares kultūras agrīnā posma areāla iekļaušanās baltu hidronīmu izplatības apgabalā.

Jādomā, ka Piemares kultūras ciltis runāja vienu no baltu perifērijas valodām, kas bija tuva rietumbaltu valodām.³¹

6. Migrācija baltu areāla iekšienē

Slāvu ienākšana Dņepras baltu zemēs

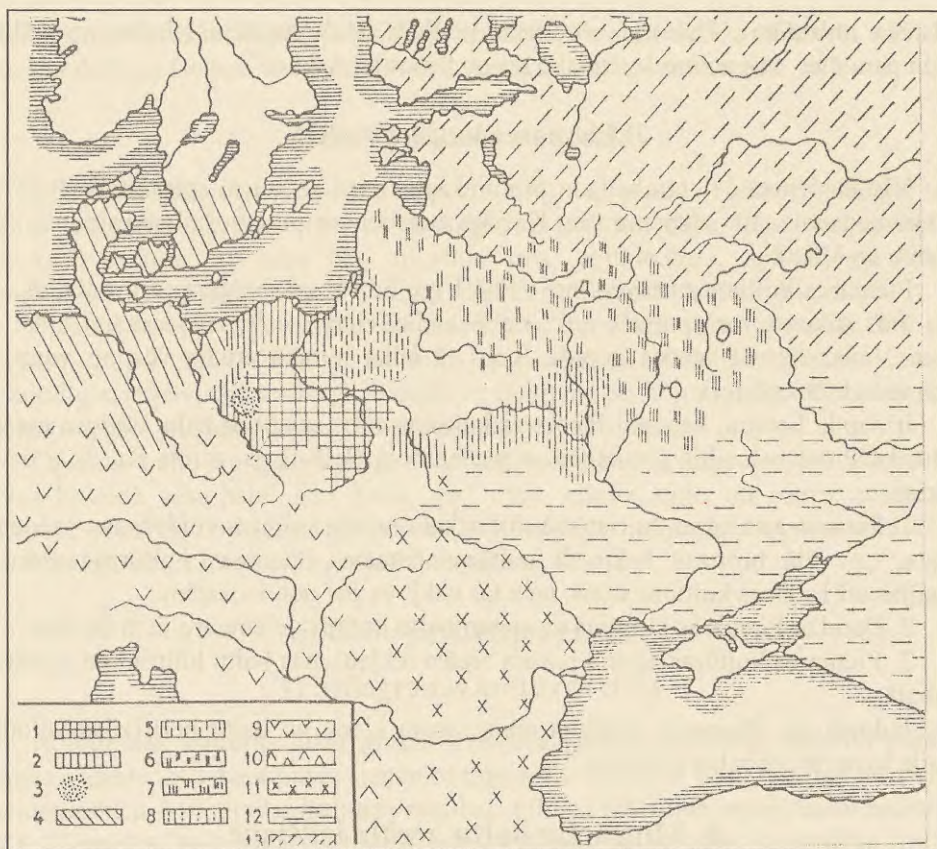
a) Piemares kultūras cilšu migrācija

Sākot ar 550. g. pirms Kr. dz., Piemares kultūras ciltis pamazām izplatījās dienvidu virzienā. Divu gadsimtu laikā tās apguva visu Pievislas apgabalu un Oderas baseina austrumu rajonus, kurus līdz tam apdzīvoja Lužicas kultūras austrumu grupas ciltis. Pirms tam Lužicas kultūras cilšu teritorijā bija iebrukuši skiti, nopostīdami daudzas lužiciešu pilis. Skitu sirojumi novājināja Lužicas kultūras ciltis, tādējādi atvieglotot Piemares cilšu ieplūšanu to zemēs.

Notika abu etnosu saplūšana. Sākotnēji abu kultūru apmetnes un kapulauki vienā teritorijā pastāvēja šķirti, taču drīz vien radās kopējas apmetnes un kapulauki. Apbedījumi piemariešiem raksturīgajos akmens šķirstos pakāpeniski samazinājās, toties pavairojās ugunskaņu skaits ar bedrēs iebērtām ugunsrita paliekām. Samazinājās piemariešiem parastais kolektīvo apbedījumu skaits, bet to vietā izplatījās Lužicas kultūrai raksturīgie individuālie apbedījumi. Divu kultūru saplūšanas zonā radās un izplatījās jauns rituāls: kremācijas paliekas apvāza ar lielu zvanveida trauku. Tā izveidojās jauna – zvankapu kultūra, kas savu nosaukumu ieguvusi minētā rituāla dēļ.

³⁰ Sedovs 1992: 70–74; Трубачев 1968: 276–284.

³¹ Sedovs 1992: 70–77; Gimbutiene 1994: 53–54.



31. att. Baltu un slāvu cilšu un kultūru areāli I g. t. otrajā pusē pirms Kr. dz.:

- 1 – zvankapu kultūra; 2 – Piemares kultūra; 3 – Lužicas kultūra; 4 – Jastorfas un tai radniecīgās kultūras; 5 – rietumbaltu kultūra; 6 – švikātās keramikas kultūra; 7 – Dņepras baltu kultūras (D–Dņepras-Daugavas kultūra, O–Augšokas kultūra, Ю–Juhnovas kultūra); 8 – Milogradas kultūra; 9 – ķeltu ciltis; 10 – illīrieši; 11 – trāķieši; 12 – irāņu ciltis; 13 – somugru ciltis. Седов 1980: 18.

Pēc arheologa V. Sedova domām, ir pamats atzīt, ka zvankapu kultūras pārstāvji bija agrīno slāvu cilšu iedzīvotāji. No šā laika var izsekot pēctecībai kultūras attīstībā līdz pat neapstrīdamai slāvu senvēsturei agrajos viduslaikos. Tādējādi, spriežot pēc arheoloģiskā materiāla, jāsecina, ka slāvi kā patstāvīga etnolingvistiska vienība izveidojās I g. t. pirms Kr. dz. Lužicas kultūras austrumu grupu un to teritorijā ienākušo Piemares kultūras cilšu mijiedarbības un metisācijas rezultātā. Jādomā – tā spriež V. Sedovs –, ka tieši no Piemares cilšu valodām aizgūti slāvu pirmvalodā tie daudzie elementi, kas slāvu valodas tuvina baltu (it īpaši rietumbaltu) valodām. Šāda baltu un slāvu valodu tuvība savukārt bija par pamatu hipotēzei par baltu un slāvu pirmvalodas pastāvēšanu.³²

³² Sedovs 1992: 74–77. Skat. arī Иванов, Топоров 1958: 3–41; 1962: 422–423; Mažiulis 1970: 320–322.

³³ Sedovs 1992: 79–80.

Augšdņeprā runāja baltu perifērijas valodā, kam bija līdzība ar slāvu un rietumbaltu valodām.³³

c) Zarubincu kultūras cilšu pārvietošanās ziemeļaustrumu virzienā

Pirmajos gadsimtos pēc Kr. dz. Zarubincu kultūras ciltis ieceļoja Augšdņepras baseinā, kuru apdzīvoja Dņepras balti. Sākotnēji šīs ciltis apguva Desnai pieguļošās zemes, bet pēc tam visu Desnas, Sožas baseinu un Dņepras baseinu Mogiļovas un Gomeļas apgabālā. II–III gs. pēc Kr. dz. Zarubincu kultūras cilšu pēcteči no Piedesnas virzījās tālāk uz ziemeļaustrumiem, uz Augšokas zemēm.

Viņu migrācija uz ziemeļaustrumiem būtiski negrozīja valodas situāciju Augšdņeprā un Okas rajonā. Baltu cilmes iedzīvotāju skaits šais zemēs palielinājās un ienācēji ieviesa savas valodas īpatnības vietējo iedzīvotāju valodās.

Zarubincu kultūras cilšu apdzīvotajā apgabalā atnācēju un vietējo iedzīvotāju kontaktu rezultātā veidojās t. s. vēlā Zarubincu kultūra.³⁴

d) Dņepras balti I g. t. vidū un trešajā ceturksnī pēc Kr. dz.

III–IV gs. etniskā un kultūras situācija Augšdņeprā un kaimiņu zemēs stabilizējās. Uz šo laiku Augšdņepras vidusdaļas un dienviddaļas ziemeļu rajonos, kā arī Desnas baseinā attiecas kultūra, kuru arheologi dēvē par Kijevas tipu. Šīs kultūras agrīnākās senvietas liecina par vēlīno Zarubincu kultūras pieminekļu ģenētisku pārmantojamību.

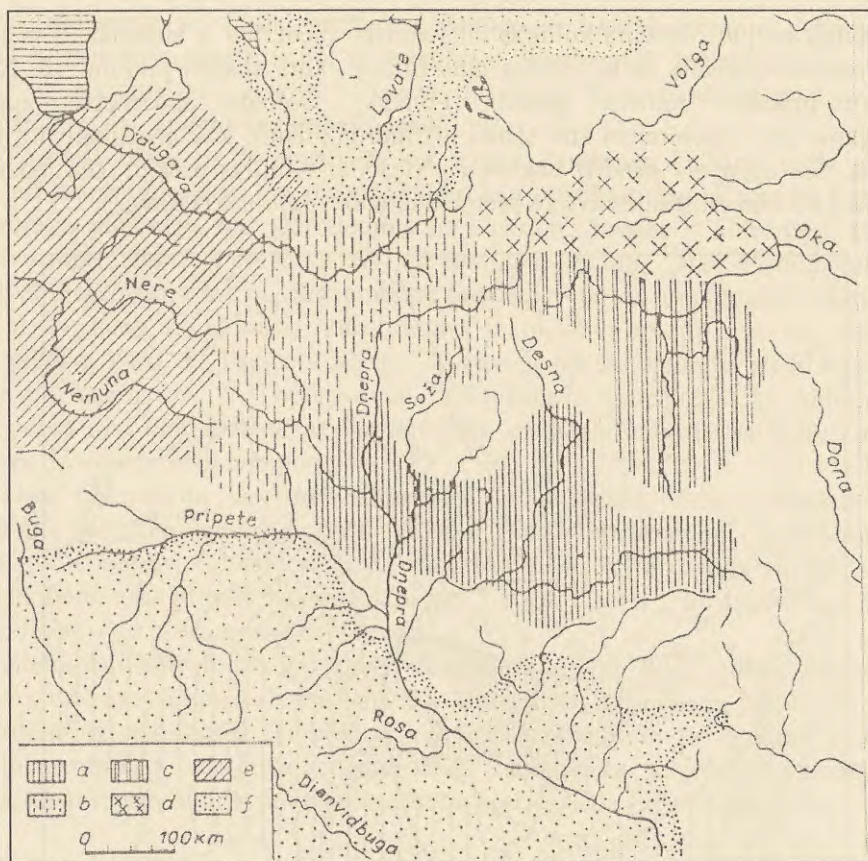
Dažās Kijevas tipa senvietās Piedesnā izpētītas virszemes stabu konstrukcijas celtnes, zem kurām atradās vairākas bedres – pagrabi graudu un citu pārtikas krājumu glabāšanai. Tas liecina, ka šo apmetņu iedzīvotāji jau nodarbojušies ar zemkopību.

Kijevas tipa senvietu iedzīvotāji mirušos guldīja līdzenos kapulaukos. Ugunsrita paliekas ievietoja seklās bedrēs.

V gs. otrajā pusē pēc Kr. dz. uz Kijevas tipa pieminekļu pamata tai pašā apgabalā veidojās Koločinas kultūra. Tā pastāvēja līdz VIII gs. ieskaitot. Uz ziemeļiem no šīs kultūras areāla – Smoļenskas Piedņeprā un Polockas-Vitebskas Piedaugavā – dzīvoja baltu ciltis, kas radīja Tušemļas (pie Smoļenskas) un Bancerovas (pie Minskas) pilskalnu tipa pieminekļus. Tāda paša tipa pieminekļi izplatīti dienvidrietumos līdz Nemunas augštecei un Pripetes kreisā krasta pietekām. Viss minēto senvietu komplekss tiek apvienots Tušemļas-Bancerovas jeb vienkārši Tušemļas kultūrā.

Tušemļas kultūra attīstījās uz Dņepras-Daugavas kultūras pamata. Tušemļas kultūras ciltis bija tiešas Dņepras-Daugavas agrā dzelzs laikmeta iedzīvotāju pēcteces. Aplūkojamās kultūras izveidē piedalījās arī Zarubincu kultūras cilšu pēcteči, kuru ienākšana daudzu Dņepras-Daugavas kultūras cilšu aizņemto apgabalu arheoloģiskajā materiālā vērojama kā kultūras uzslāpojums Tušemļas vidējā horizontā. Arheologi domā, ka Zarubincu kultūras ciltis izkļiedējās Dņepras-Daugavas kultūras iedzīvotāju vidū un deva impulsu jaunai – Tušemļas kultūrai, kuras veidošanās datējama ar IV–V gs. pēc Kr. dz.

³⁴ Sedovs 1992: 80–82; Gimbutiene 1994: 97–98.



33. att. Dņepras balti m. ē. I g. t. trešajā ceturksnī: a – Koločinas tipa pieminekļi; b – Tušemļas kultūras areāls; c – Moščinu kultūra; d – Piemaskavas pilskalnu izplatības apgabals; e – citu baltu cilšu teritorija; f – zemes, kurās apmetās slāvi. Sedovs 1992: 83.

Tušemļas kultūra veidojās arī švikātās keramikas kultūras areāla austrumu daļā. Liekas, ka šai laikā vērojama Dņepras-Daugavas kultūras cilšu infiltrācija švikātās keramikas kultūras cilšu vidē.³⁵

e) Austrumgalindi

Okas augšteces baseinā, mijiedarbojoties vietējiem Augšokas kultūras iedzīvotājiem ar ienākušajām Piedesnas ciltīm, ap IV gs. pēc Kr. dz. veidojās jauna – Moščinu kultūra. Kultūras nosaukums radies pēc pilskalna vārda pie Moščinu ciema Kalugas apgabalā.

Moščinu kultūras areāls pārsvarā aptvēra Augšokas baseinu un tikai areāla ziemeļrietumos izgāja ārpus tā, ietverot arī Dņepras augšteci apmēram līdz Vopas grīvai, kur saskārās ar Tušemļas kultūras teritoriju.

Moščinu kultūra pastāvēja IV–VII gs. pēc Kr. dz.

³⁵ Sedovs 1992: 82–87.

Jautājums par Moščinu kultūras cilts etnisko piederību ir atrisināts. Zināms arī tās nosaukums. Jordāna darbā minēta cilts *Coldas*, kurā skaidri jaušami vēl XII gs. senkrievu hronikās minētie galindi (Голядь). Galindu apdzīvotais apgabals restaurējams pēc toponīmiem (tai skaitā arī hidronīmiem), kas atvasināti no minētā etnonīma. Šis apgabals gandrīz sakrīt ar Moščinu kultūras areālu. Tās iedzīvotāji acīmredzot arī bija rakstītajos avotos pieminētie *goldi* – *galindi* (Голядь).



34. att. Austrumeiropa dzelzs laikmetā: 1 – mežastepes zona; 2–6 – tuvu radniecīgo kultūru areāli I g. t. pirms Kr. dz., ko piedēvē baltu ciltīm: 2 – švikātās keramikas un Dņepras-Daugavas kultūras areāls, 3 – Milogradas kultūras areāls, 4 – Juhnovas kultūras areāls, 5 – Augšokas kultūras areāls, 6 – Pševorskas kultūras areāls; 7 – Zarubincu kultūras pamatareāls II gs. pirms Kr. dz.–II gs. pēc Kr. dz.; 8 – Zarubincu kultūras pieminekļu ziemeļu robeža Baltkrievijas teritorijā; 9 – Čerņahovas kultūras areāls II–IV gs. pēc Kr. dz.; 10 – Moščinu kultūras areāls IV–VII gs. pēc Kr. dz. Хабыраев 1980: 2. karte, Топоров 1982: 17.

Augšdņepras un Okas augšteces baseina senajam hidronīmu slānim piemīt izteikts austrumbaltu raksturs. Par to, piemēram, liecina plaši izplatītie hidronīmi, kas veidoti ar izskaņu *-esa / -osa*: *Лучеса, Волчеса, Овчеса, Ведоса, Ореса* u. c. Šāda parādība nav zināma rietumbaltu areālā.

Дņepras baltu areāla apgabalā, kur ienāca Zarubincu kultūras ciltis, savukārt fiksēti arī hidronīmi, kurus valodnieki skaidro kā rietumbaltiskus. Viena no būtiskajām hidronīmijas pazīmēm, kas šķir rietumu un austrumu baltus, ir hidronīmi, kas satur apelatīvus *ape* 'upe' (senprūšu valodā) un latv. *upe*, liet. *ùpè* 'upe'. Pirmais raksturīgs rietumbaltu areālam, otrs – austrumbaltu areālam. Augšdņepras kreisā krasta rajonā un Okas augštecē ir hidronīmi, kuru sastāvā ir apelatīvs *upe* (piemēram, Okas labā krasta pieteka *Упа*). M. Fasmers XX gs. 30-ajos gados tur atzīmēja arī hidronīmus ar rietumbaltu sakni *ap-*. V. Toporovs un O. Trubačevs apliecināja, ka hidronīmu ar komponentu *ape* klātbūtne te nav apšaubāma, un paplašināja to sarakstu (*Жукона, Неропля, Ископка, Натона* u. c.).

Otru rietumbaltu izcelsmes hidronīmu grupu veido ūdeņu nosaukumi, kuru etimoloģija saistāma vienīgi ar prūšu valodu. Tādi ir potamonīmi (upju nosaukumi) *Стабна, Стабенка, Стабница* u. c., kas veidojušies no apelatīva *stabis* 'akmens' (pretstats lietuviešu *akmuõ*, latviešu *akmens*), *Сожа, Сежа* – no prūšu *suge* 'lietus', *Панея, Поня* – no prūšu *pannean* 'purvājs'.

Rietumbaltiskie hidronīmi aptver kompaktu areālu, kurā ietilpst Augšdņepras baseina kreisā krasta apgabals un Augšoka, kur vēl XII gs. dzīvoja baltu cilts galindu neasimilējušies iedzīvotāji. Zarubincu kultūras pārstāvji un to ietekmē veidojušos senvietu iemītnieki acīmredzot runāja kādā rietumbaltu perifērijas valodā. Tātad jādomā, ka austrungalindu valoda tika atnesta no Dienvidaustrumbaltijas.³⁶

f) Baltu migrācija uz mordviešu zemēm un Vidusvolgas apgabalu

IV–V gs. pēc Kr. dz. liela baltu grupa no Augšokas baseina pārcēlās uz Okas vidusteci, kur dzīvoja mordviešu ciltis. Okas vidusteces rajonā no Maskavas grīvas līdz Kasimovas augstienei veidojās īpatnēja Rjazaņas-Okas kapulauku kultūra (IV–VII gs. pēc Kr. dz.).

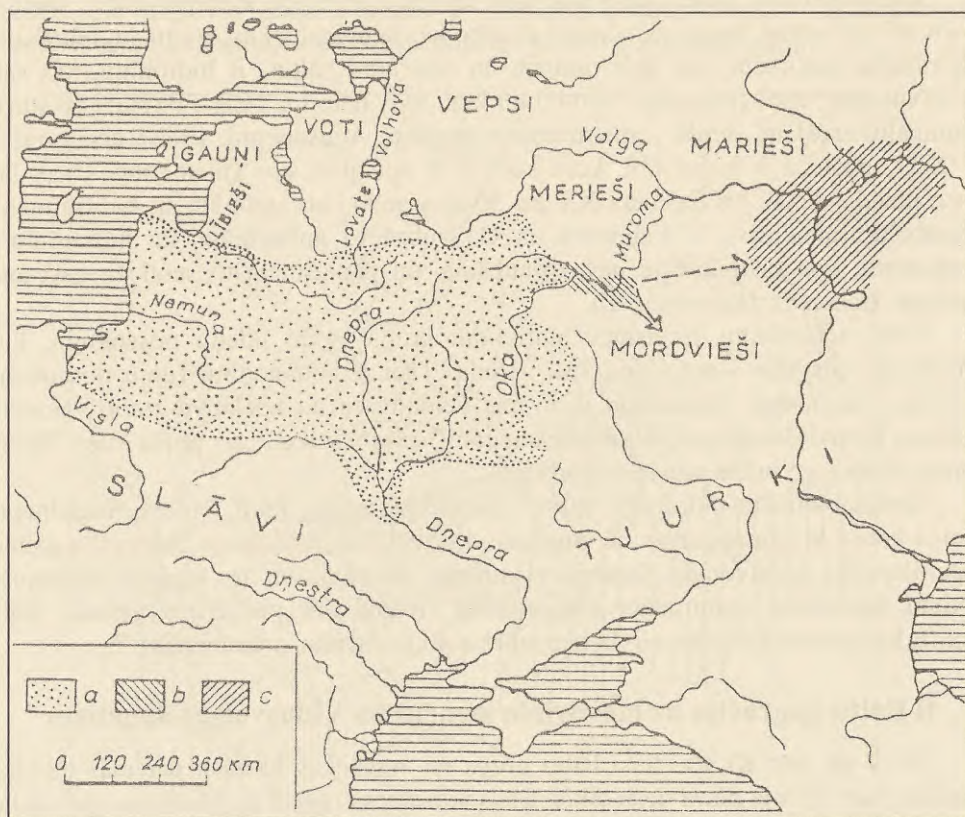
Ap VII gs. Vidusokā apmetušos baltus jau bija asimilējušas mordviešu ciltis, taču baltu bijuši klātbūtne vēl joprojām jūtama valodas, tai skaitā arī onomastikas, materiālā. Jau pagājušā gadsimta beigās V. Tomsens Volgas somu valodās un it īpaši mordviešu valodā konstatēja baltiskas izcelsmes vārdus. Šā gadsimta 50-ajos gados baltisko aizguvumu sarakstu Volgas somu valodās papildināja valodnieks B. Serebreņņikovs.

Rjazaņas-Okas kapulauku areālā ir vērojami atsevišķi baltu hidronīmi. Tādi Okas baseinā Rjazaņas zemē ir *Локна, Лоша, Уша, Велія, Вобля, Курша, Цна*. XX gs. sākumā A. Pogodins uz toponīmijas materiālu pamata izteica domu par baltu migrāciju senatnē no Piedņepras uz Okas vidusteci un tālāk mordviešu zemēs.

Zinātnē tiek apspriests jautājums par Imeņkovas kultūras iedzīvotāju iespējamo saistību ar baltiem. Šī kultūra izveidojās IV–V gs. pēc Kr. dz. un pastāvēja līdz VII gs. pēc Kr. dz. Imeņkovas kultūras ciltis, spriežot pēc kultūras elementiem, Vidusvolgā bija ienācējas. Arheologi vēl nav atrisinājuši to izcelsmes jautājumu. Pēdējā laikā

³⁶ Sedovs 1992: 87–92; Gimbutiene 1994: 97–98.

izteikts viedoklis par Imeņkovas kultūras saistību ar vēlo Zarubincu kultūru. Abu kultūru pamatpazīmes – ēku iekārtojums, apbedīšanas paražas, keramika, rotaslietas, saimniecība – tām bija ļoti līdzīgas. Tas liecina par šo kultūru tuvību, par to, ka daudzi Imeņkovas kultūras elementi radušies Zarubincu kultūras dzīlēs.



35. att. Baltu migrācija Pievolgas somu zemēs: a – baltu areāls; b – Rjazaņas-Okas kapulauku apgabals; c – Imeņkovas kultūras areāls. Sedovs 1992: 93.

Imeņkovas kultūras areālā vērojamas baltu ietekmes pēdas arī valodā (tai skaitā toponīmijā) un folklorā. Vietvārdu pētījumi tur uzrāda ne mazumu iespējamo baltu izcelsmes vārdu. Cita liecība par labu Imeņkovas kultūras saistīšanai ar baltiem ir vietējo Vidusvolgas tautu valodas, to tautu, kuru tālie senči nonāca saskarē ar Imeņkovas kultūras ciltīm. Zināmu baltu leksikas slāni valodnieki konstatējuši ne vien mordviešu un mariešu, bet arī čuvašu valodā. Valodnieki atklājuši baltu cilmes leksiskos aizguvumus arī ungāru valodā. Tieši tai laikā, kad Imeņkovas kultūras ciltis dzīvoja Vidusvolgā, to kaimiņi bija ungāru senči, kas vēlāk, IX gs. beigās, apmetās pie Donavas. Baltu-mordviešu, baltu-mariešu un baltu-ungāru kontaktu pēdas jūtamas arī folklorā.

Visi šie materiāli liecina, ka Volgas vidustecē kādreiz dzīvojušas baltu ciltis. Bet, ja tas ir tā, tad visreālāk šos baltus saistīt ar Imeņkovas kultūras ciltīm. Tomēr nedrīkstam aizmirst, ka daļa baltu ietekmju mordviešu un mariešu valodā un

folklorā var būt mantota no fatjanoviešu un Volgas somu pirmajiem kontaktiem II g. t. pirms Kr. dz.³⁷

g) Rietumbaltu infiltrācija lietuviešu un latviešu zemēs

Rietumbaltu infiltrāciju Viduslietuvā, Austrumlietuvā un Dienvidlatvijā apliecina bezripas keramika ar apmestu virsmu, kas raksturīga rietumbaltu areālam. I g. t. beigās pirms Kr. dz. – I g. t. sākumā pēc Kr. dz. grubuļainās virsmas trauki pamazām ienāca austrumbaltu apgabalos, kuros noteicošā bija švīkātā keramika. Ap IV–V gs. apmestā keramika izspieda švīkātā un kļuva šais teritorijās par galveno.

Iedzīvotāji, kas švīkātās keramikas kultūras Lietuvas daļā bija atnesuši rietumbaltu keramiku, pamazām asimilējās. Atnācēju asimilēšanos apliecina fakts, ka tie pārņēmuši vietējos māla trauku virsmas apstrādes paņēmienus. Atnācēju asimilācija, liekas, notika arī švīkātās keramikas kultūras ziemeļrietumu apgabalā, kam I g. t. pirmajā pusē pēc Kr. dz. bija raksturīgi akmens riņķu uzkalniņkapi. Iespējams, ka šā areāla paraža apbedīt mirušos uzkalniņkapos bija rietumbaltu un vietējo austrumbaltu kultūras un etniskās mijiedarbības rezultāts. Dažas uzkalniņkapu akmens konstrukcijas sākotnēji atgādināja rietumbaltu uzkalniņkapu detaļas.³⁸

h) Slāvu apmešanās Dņepras baltu zemēs

Kopš VI gs. pēc Kr. dz. Dņepras baltu areālā konstatēti slāvu kultūras elementi, kas liecina par slāvu infiltrācijas sākumu Dņepras baltu areālā.

I g. t. vidū pēc Kr. dz. baltu apdzīvotās zemes šķērsoja slāvu grupa, kas apmetās Novgorodas un Pleskavas zemēs. Tie bija kriviči. Pagaidām nav noskaidroti to migrācijas ceļi. Vietvārdu materiāls liecina, ka slāvi šķērsojuši baltu zemes kaut kur starp Bugu un Nemunu.

Līdz slāvu atnākšanai Pleskavas un Novgorodas zemes apdzīvoja Baltijas somu ciltis. Līdzās Baltijas somu cilmes hidronīmiem Pleskavas tipa garo uzkalniņkapu areālā konstatēts arī ne mazums baltiskas cilmes hidronīmu. Tie ir vēlāka parādība, salīdzinot ar Baltijas somu cilmes hidronīmiem.

Kopš VIII gs. slāvi intensīvi apmetās Dņepras baltu zemēs. Novgorodas un Pleskavas zemju kriviči pakāpeniski iespiedās Polockas un Smoļenskas zemēs. Augšdņepras apgabalos apmetās slāvi, kas pārstāvēja Romnu-Borščevas kultūru, – radimiči un dregoviči, bet Augšokā – vjatiči.

Slāvi, kas ienāca baltu zemēs, nesastapa vietējo iedzīvotāju aktīvu pretestību. Nelielās, izolētās baltu kopienas nepazina nekādu militāru organizāciju. Pastāv arī iespēja, ka atsevišķās vietās slāvu ieceļošanas procesā baltu iedzīvotāji tika atspiesti vai dažreiz pat iznīcināti. Spriežot pēc arheoloģijas materiāliem, kopumā slāvu un vietējo baltu iedzīvotāju attiecības tomēr bija visai miermīlīgas, jauktās laulības kļuva par parastu parādību.

Slāvu izplatīšanās Dņepras un Augšokas baseinā bija komplicēts process. Vietumis tie secīgi aizņēma baltu apgabalus, turpretī citur atsevišķas lielākas vai mazākas slāvu grupas devās tālu uz priekšu, atraujoties no slāvu etniskā pamatmasīva. Toties vietējie baltu iedzīvotāji lielākoties palika savās senajās dzīves vietās. Tādējādi

³⁷ Sedovs 1992: 92–95; Серебrenников 1957: 69–72.

³⁸ Sedovs 1992: 95–96.

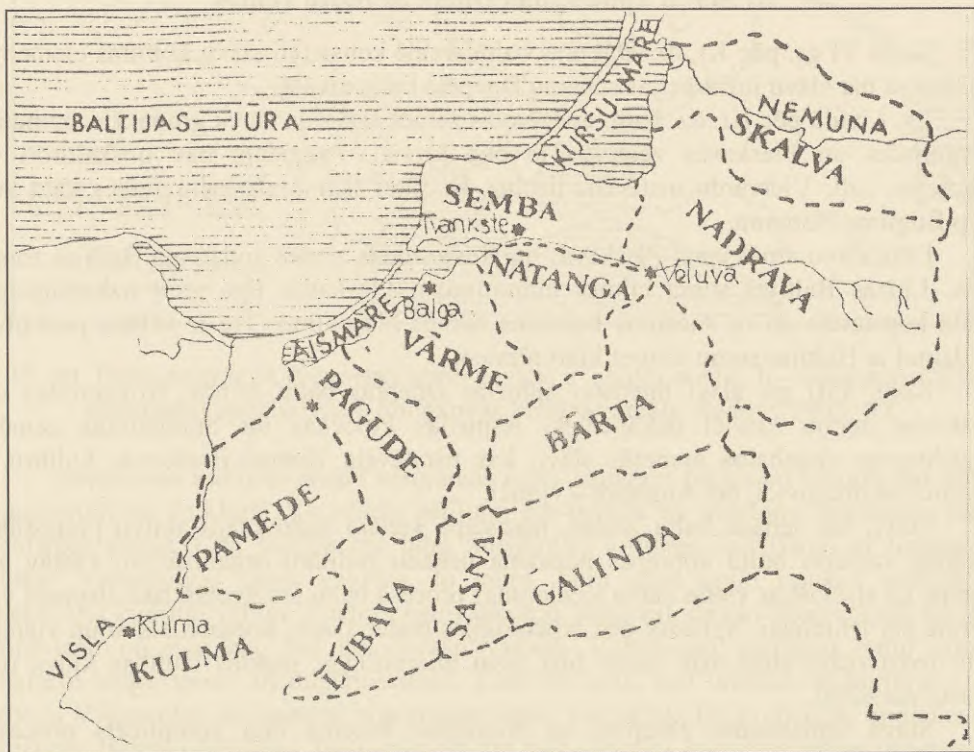
I g. t. pēdējos gadsimtos pēc Kr. dz. izveidojās baltu saliņas, ko neskāra slāvu ietekme. Viena no tādām saliņām (Protvas galindi jeb austrungalindi) fiksēta XI–XII gs. senkrievu hronikās.

Pakāpeniski Dņepras un Augšokas balti saplūda ar senkrieviem. Sākotnēji sociāli ekonomiskajā attīstībā starp slāviem un Dņepras un Augšokas baltiem, liekas, nebija lielas atšķirības. Austrumslāvi tomēr agri nodibināja pirmās valstiņas, radās pilsētas, kam bija izšķiroša nozīme Dņepras un Augšokas baltu asimilācijas procesā.³⁹

7. RIETUMBALTI AGRAJOS VIDUSLAIKOS

a) Prūši

Agrajos viduslaikos prūši dzīvoja dienvidaustrumos no Baltijas jūras, senajā prūšu zemē (vēlākajā Austrumprūsijā). Saskaņā ar XIII–XIV gs. vācu ordeņa dokumentiem, senā Prūsija sastāvēja no vairākiem novadiem: Sembas, Nātangas, Nadravas, Skalvas, Vārmes, Bārtas, Pagudes (Pogezānijas), Pamedes (Pomezānijas), Kārsavas, Galindas un Sūdavas. Galindas, Skalvas un Sūdavas nosaukumi veidoti no etnonīmiem. Galindi, sūdavi jeb jāvingi un skalvi tomēr nebija prūši, tās bija atsevišķas rietumbaltu ciltis.



36. att. Prūsijas zemes XIII gs. Muktupāvels 1989: 2.

³⁹ Sedovs 1992: 96–98.

Seno prūšu kultūra neizceļas ar īpašām rotaslietām. Tikai ņemot vērā visas apbedīšanas rituāla īpatnības, kapu inventāru un rakstīto avotu informāciju, var runāt par prūšu cilts apdzīvoto teritoriju.

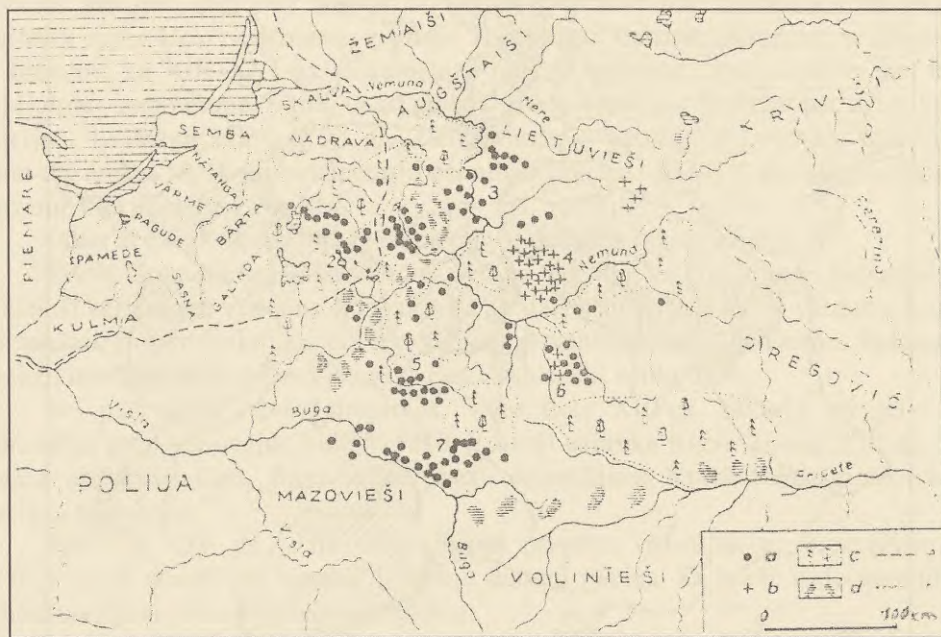
XIII gs. sākumā pāvesta kūrīja nosūtīja uz Prūsiju misijas darbam Kristiānu, kuru drīz iecēla par Prūsijas bīskapu. Pāvesta un Svētās Romas impērijas nolūks bija dabūt savā pusē un kristīt prūšu valdošo slāni. 1212.–1218. g. Prūsijā notika plaša sacelšanās pret Kristiānu un viņa bruņiniekiem, kā arī pret pašu prūšu valdošo slāni. Pāvests Honorijs III pasludināja pret prūšiem krusta karu, taču prūši varonīgi pretojās jebkuriem centieniem ar spēku pakļaut viņu zemes un atņemt tiem brīvību.

Vācu ordenis, kuru atbalstīja Polijas karaļi un nodevēji no pašu prūšu valdošā slāņa vidus, tomēr pakļāva prūšu novadus citu pēc cita. Iekarotajās zemēs krustneši uzcēla savas pilis.

Pēc sacelšanās apspiešanas sākās prūšu pārvācošanās process, kas pēc dažiem gadsimtiem noveda pie pašas prūšu tautas un prūšu valodas izzušanas.⁴⁰

b) Jātvingi

Kā liecina valodas (tai skaitā arī toponīmijas) materiāli, jātvingu teritorija viduslaiku sākumā ietvēra Suvalkiju, Pienemunas Dzūkiju, Bugas vidusteci un Augšnemunu.



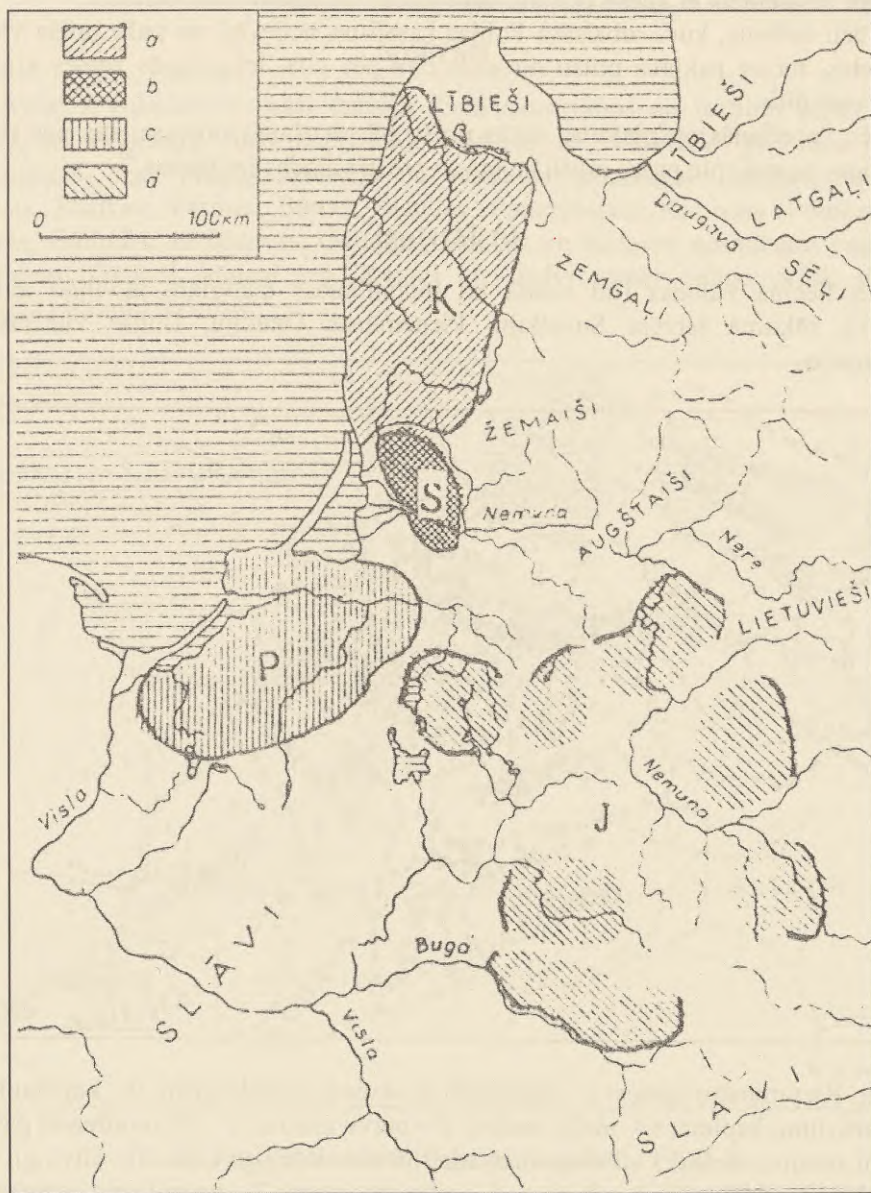
37. att. Rietumbaltu zemes: a – kapulauki ar akmeņu uzkalniņiem; b – kapulauki ar akmeņkrāvumu kapiem; c – mežu masīvi; d – purvu masīvi; e – vācu ordenim pakļauto prūšu zemju robežas; f – Prūsijas novada robežas. Jātvingu ciltis: 1 – jātvingi; 2 – polekši; 3 – dzūki (?); 4 – dainavi; 5 – zilīni; 6 – zelvi; 7 – nosaukums nezināms.

Sedovs 1992: 141.

⁴⁰ Endzelīns 1982: 380–383; Kabelka 1982: 40–50; Sedovs 1992: 130–134.

Senkrievu hronikās, sākot ar X gs., daudz bija rakstīts par jātvingu vēsturi, taču tur nebija nekādas informācijas par jātvingu teritorijas robežām. Šāda informācija pirmo reizi parādījās tikai XIII gs., kad jātvingu zemes atradās vairs tikai uz ziemeļiem no Vīznas pilsētas aiz Bebžas upes (Polijas ziemeļaustrumu daļā).

Vācu ordenis, iekarojis Prūsiju un Jātvu ziemeļu daļu, vairākus tūkstošus jātvingu pārcēla uz Sembu, kur tie vēl XVI gs. atšķīrās no prūšiem ar savu valodu. Citi ziemeļjātvingi, negribēdami dzīvot vācu bruņinieku pakļautībā, pārcēlās uz Lietuvu.



38. att. Rietumbalti agrajos viduslaikos: a (K) – kurši; b (S) – skalvi; c (P) – prūši; d (J) – jātvingi. Sedovs 1992: 131.

Ļoti daudz ziņu par jātvingiem sniedza XV–XVI gs. Polijas hronikas. Pēc M. Strijkovska domām, jātvingu zemes senatnē pletušās no Volīnijas līdz Prūsijai, to galvaspilsēta atradusies tagadējās Drogičinas vietā, tiem piederējis arī tagadējais Novogrudokas novads. Šo informāciju apstiprina arī mūsdienu zinātnes atziņas.

Lielu daļu jātvingu zemju sāka apdzīvot slāvi – senkrievi un poļi. Šajās zemēs jātvingi tika pakāpeniski asimilēti. Pienemunas jātvingi integrējās lietuviešu tautībā. Līdz XV–XVI gs. jātvingi saglabājās Podlahijā un Suvalkijā starp senkrievu, mazoviešu un lietuviešu zemēm. Poļu XVI gs. hronists Mehovas Matejs liecināja, ka jātvingu palicis ļoti maz. Vēlāk arī tie asimilējās ar poļiem un senkrieviem.⁴¹

c) Skalvi

Skalvi bija neliela cilts, kas dzīvoja Nemunas lejteces apgabalā. Te skalvus lokalizēja XII gs. rakstītie vēstures avoti. To austrumu kaimiņi bija žemaiši, dienvidaustrumu – jātvingi, dienvidrietumu – prūši un ziemeļu – kurši. Saskaņā ar XIII–XIV gs. hroniku ziņām, Skalva bija viena no senās Prūsijas zemēm, taču, spriežot pēc arheoloģiskajiem materiāliem, skalvi bija tuvāki kuršiem nekā prūšiem.⁴²

d) Kurši

Kuršu arheoloģiskie materiāli no II–XIV gs. aptvēra šādu areālu: Kurzemi un Lietuvas piejūras daļu līdz Ventai un tās pietekai Varduvai austrumos un Minijas augštecei dienvidos. Kurzemes ziemeļu daļā kurši dzīvoja pārmijus ar lībiešiem. To apliecina kā XIII–XVI gs. dokumentos minētie toponīmi, kuru vidū ir gan baltu, gan Baltijas somu cilmes vārdi, tā arī arheoloģiskie materiāli. Spriežot pēc arheoloģijas materiālu liecībām, līdz pat XI gs. Ziemeļkurzemē vairums iedzīvotāju bija lībieši. Kurši tur ienāca vēlāk un pakāpeniski asimilēja lībiešus. Vēl XV gs. lībiešu īpatsvars Kurzemē bija apmēram 20–30%.

Sākot ar IX gs., kurši bija bieži pieminēti dažādos rakstu avotos.

Saksis Gramatiķis “Dāņu vēsturē” XII gs. rakstīja, ka kurši pirms karagājieniem ievēlējuši karaļus jeb vadoņus. Viņš minēja arī dažus konkrētus kuršu vārdus – Lokuru, kas sakāvis zviedru vikingus un ieguvis vienpersonisku varu, un Dorno. Jādomā, ka kuršiem minētajā laika posmā jau sāka rasties valstiski veidojumi.

Arī paši kurši devās sirojumos. Viņu flote XIII gs. sākumā ne reizi vien apdraudēja vācu iebrucējus Baltijā. 1210. g. kurši uzbruka Rīgai. Tomēr XIII gs. kurši nonāca krustnešu jūgā. Kā atbalsta punkti iebrucējiem Kursā steidzīgi tika celtas spēcīgas mūra pilis.⁴³

Sākot ar XIV gs., daļa dienvidkuršu pārcēlās vēl tālāk uz dienvidiem. Ap 1400. g. kurši minēti pat Sembā. Izlokšņu dotumi liecina, ka kurši Vidzemes lībiešu zemēs ieceļojuši pirms Vidzemes latgaļiem.

Lietuvas rietumos kurši līdzās žemaišiem pēdējo reizi minēti 1455. g. XVI gs. tur par kuršiem vairs nebija nekādu ziņu. Tāpēc jādomā, ka kurši tur jau bija

⁴¹ Endzelīns 1982: 380; Kabeļka 1982: 31–36; LE 227–229; Sedovs 1992: 139–144.

⁴² Sedovs 1992: 138–139.

⁴³ Endzelīns 1979: 355–357; 1982: 383–385; Kabeļka 1982: 63–68; LE 213, 217; Sedovs 1992: 134–136.

asimilējušies ar žemaišiem. XVII gs. autoriem Kurzemes kurši jau runāja latviski. Prāvests Fabricijs ap 1610. g. un P. Einhornš 1636. g. un 1649. g. sāka dēvēt Kurzemes hercogisti par Latvijas sastāvdaļu un hercogistes pamatiedzīvotājus par latviešiem.

8. Austrumbaltu ciltis agrajos viduslaikos

a) Lietuvieši

Mūsdienu Lietuvas dienvidaustrumu daļu ar pieguļošajiem Baltkrievijas rajoniem agrajos viduslaikos apdzīvoja austrumbaltu cilts, kuru rakstītajos avotos dēvēja par lietuviešiem (Литва). Šo etnonīmu senkrievu hronikās lietoja diezgan bieži.

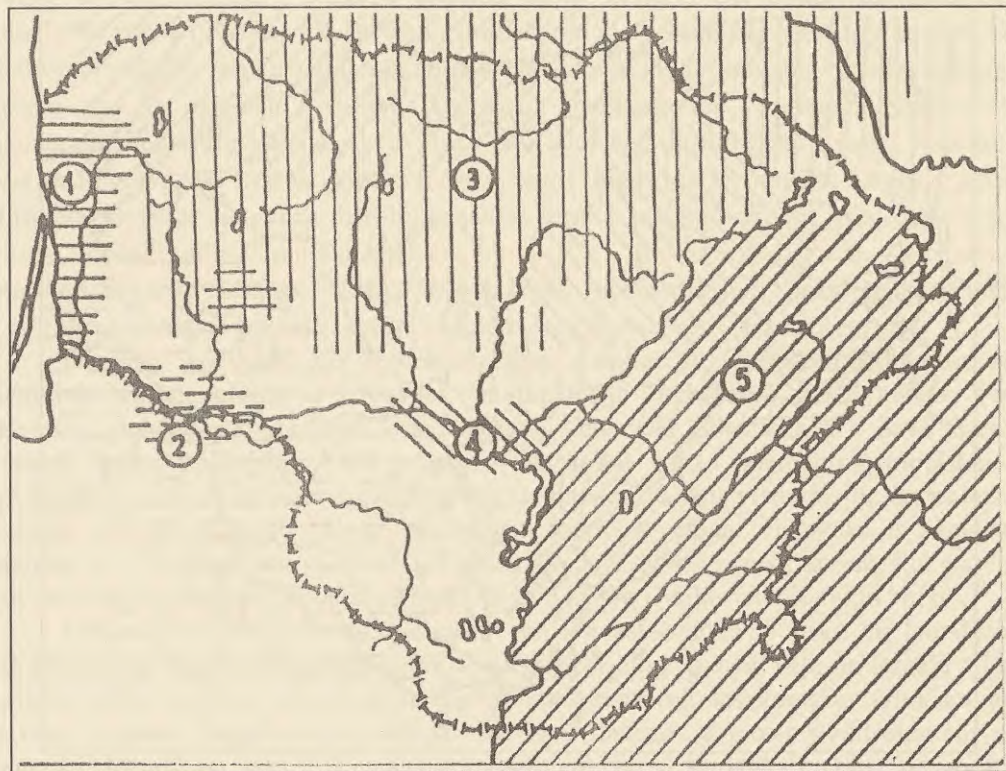


39. att. Lietuvas teritorija ēru mijā: 1 – domājamā Kurmaiču un Eglišķu tipa uzkalniņķapu izplatības teritorija; 2 – domājamā švīkātās keramikas kultūras teritorija. Таугавичюс 1980: 80.

Agro viduslaiku lietuvieši izveidojās no švīkātās keramikas kultūras pēctečiem, tiem sajaucoties ar iedzīvotājiem, kas pārcēlās uz jaunu dzīves vietu no akmens riņķu uzkalniņķapu kultūras areāla.

Lietuviešu pamatteritorija bija Neres baseins ar tās pietekām Šventoju un Žeimīnu. Rietumos lietuviešu kaimiņi bija aukštaiši, ziemeļos – sēļi un latgaļi. Austrumos lietuviešu cilts teritorija sasniedza Disnas augšteci, Naročas ezeru un

Vilijas augštecī, kur jau dzīvoja kriviču cilts. Lietuviešu dienvidu un dienvidrietumu kaimiņi bija jātvingi, bet pēc to lietuviskošanās un slāviskošanās – senkrievi.⁴⁴



40. att. Kultūras apgabali Lietuvas teritorijā I–IV gs.: 1 – akmens riņķu krāvuma kapulauku areāls; 2 – līdzeno kapulauku apgabals Nemunas lejtecē; 3 – uzkalniņkapu areāls, skeletapbedījumi; 4 – līdzeno kapulauku areāls centrālajā Lietuvā; 5 – švikātās keramikas kultūras areāls. Таутавичюс 1980: 81.

b) Aukštaiši

Nevežas baseinā, Neres lejteces labajā krastā un Pienemunā atrasts daudz savdabīgu arheoloģisku pieminekļu, kas liecina, ka te dzīvojusi īpaša baltu cilts. Pēc A. Tautaviča un V. Sedova domām, šie pieminekļi saistāmi ar aukštaišu cilti.⁴⁵

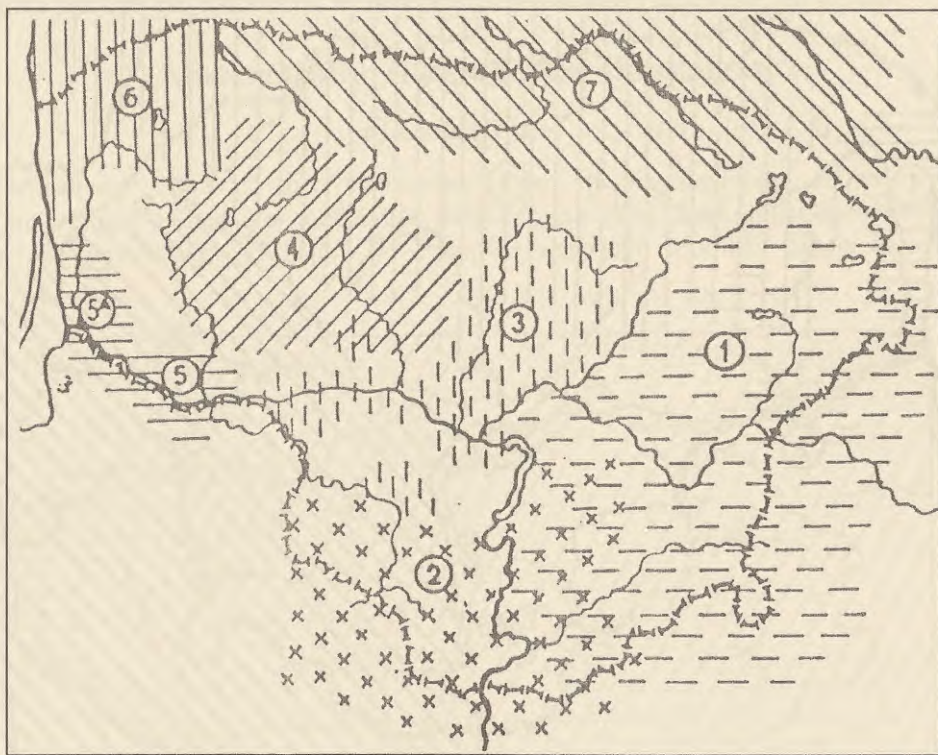
Tomēr ne visi arheologi ir vienprātis ar šādu A. Tautaviča un V. Sedova izvirzīto centrālās Lietuvas arheoloģisko pieminekļu (I g. t. pēc Kr. dz.) etnisko interpretāciju. Šiem arheologiem, piemēram, R. Volkaitei-Kulikauskieni un M. Gimbutienei, aukštaišu cilts ir tā pati lietuviešu cilts, tātad viņiem etnonīmi *aukštaiši* un *lietuvieši* cilšu pastāvēšanas laikā bija sinonīmi.⁴⁶

⁴⁴ Таутавичюс 1980: 83–84; Sedovs 1992: 126–129.

⁴⁵ Таутавичюс 1980: 84–85; Sedovs 1992: 123–126.

⁴⁶ Волкайте-Куликаускаене 1985: 30–39; Gimbutiene 1994: 134.

Aukštaiši, sākot ar XV gs., pārcēlās pār Nemunu un apmetās uz dzīvi bijušajā Skalvā (ap Tilzīti un Ragaini), Nadravā (ap Īsruti) un Jātvās ziemeļu daļā.



41. att. Baltu ciltis Lietuvas teritorijā I g. t. otrajā pusē un II g. t. sākumā pēc Kr. dz.:
1 – lietuvieši; 2 – jātvingi; 3 – aukštaiši; 4 – žemaiši; 5 – skalvi; 5A – lamatieši;
6 – kurši; 7 – zemgaļi un sēji. Таутавичюс 1980: 83.

c) Žemaiši

Žemaitija ir vēsturisks apgabals Lietuvas rietumos. I–IV gs. pēc Kr. dz. tā iekļāvās akmens riņķu uzkalniņkapu kultūras areālā. Uzkalniņkapu veidošana tur beidzās IV gs. otrajā pusē, un tos nomainīja līdzenie kapulauki, taču vecajos uzkalniņkapos mirušos apbedīja arī V–VI gs. un atsevišķos gadījumos pat VII–XII gs.

V–XIII gs. līdzeno kapulauku analīze ļauj iezīmēt žemaišu apdzīvotās teritorijas robežas. Ziemeļos žemaišu teritorija aptvēra daļu Ventas augšteces, kur cieši saskārās ar zemgaļu teritoriju. Žemaišu ziemeļrietumu kaimiņi bija kurši. Dienvidrietumos žemaišu kaimiņi bija skalvi. Dienvidos to teritorija sniedzās gandrīz līdz Nemunai. Austrumos to areāls saskārās ar aukštaišu zemēm, bet ziemeļaustrumos mežu masīvi atdalīja žemaišus no sējiem.

Vēlāk žemaiši iespiedās dienvidkuršu zemēs un sajaucās ar tiem.

Senkrievu un poļu viduslaiku rakstītajos avotos žemaiši tika dēvēti par žmudiem (kr. жмудь). Dažas žemaišu cilts valodas un etnogrāfiskās īpatnības saglabājušās līdz pat XX gs. Tomēr ne visi zinātnieki ir vienprātis ar domu, ka lietuviešu valodas žemaišu dialekts radies no žemaišu cilts valodas. Tā, piemēram, Z. Zinkevičs izvirzījis

hipotēzi, ka šis dialekts ir izveidojies no lietuviešu pirmvalodas kuršu valodas substrāta ietekmē.⁴⁷ Tātad, pēc viņa domām, žemaišu cilts valodas nemaz nav bijis. Saprotais, kuršu valodas substrātu žemaišu dialektā nevar noliegt. Un tomēr, lai atrisinātu jautājumu par lietuviešu valodas žemaišu dialekta cilmi pilnīgi objektīvi, jāatceras, ka lietuviešu valodas žemaišu dialektu un latviešu valodas augšzemnieku dialektu apvieno vesela virkne izoglosu (izofonu, izomorfu, izoleksu un izosēmu). Salīdziniet, piemēram, lietuviešu valodas dienvidžemaišu izlokšnes formu *pýns* 'piens' Raseiņos pretstatā lietuviešu literārās valodas formai *pienas* 'piens' un formu *jũks* 'smieklis; joks' Raseiņos pretstatā lietuviešu literārās valodas formai *juokas* 'smieklis; joks', no vienas puses, un dziļo augšzemnieku izlokšņu formu *pĩnc* 'piens' Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē pretstatā latviešu literārās valodas formai *piēns* un formu *jũks* 'joks' Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē pretstatā latviešu literārās valodas formai *juõks*, no otras puses.

Daudzas izoglosas, kas apvieno latviešu valodas augšzemnieku izlokšnes un lietuviešu valodas žemaišu izlokšnes, jau analizēja J. Endzelīns savā rakstā "Par latviešu izlokšņu radniecīgām attiecībām ar lietuviešu izlokšņiem".⁴⁸ Savā darbā "Ievads baltu filoloģijā" viņš rakstīja: "Atskaitot kuršu elementus kursiskajās izlokšnēs, no visiem latviešu dialektiem augšzemnieku dialekts vistuvāk pieskaras leišu valodai [...], un no leišu valodas dialektiem latviešu valodai vistuvāks ir žemaišu dialekts [...]. Te jāatceras, ka žemaiši kādreiz dzīvoja tālāk uz austrumiem, kur varēja būt latviešu augšzemnieku kaimiņi, un ka ar žemaišiem ir sakusuši dienvidu kurši".⁴⁹

Lietuviešu valodas žemaišu izlokšņu un latviešu valodas sēlisko un latgalisko izlokšņu izoglosas var neapšaubāmi atzīt par kādreizējo žemaišu, sēļu un latgaļu cilšu valodu ciešo kontaktu atspoguļojumu. Ka lietuviešu valodas žemaišu izlokšņu un latviešu valodas latgalisko un sēlisko izlokšņu daudzo izoglosu skaidrojuma ar žemaišu, latgaļu un sēļu cilšu valodu kontaktiem sirmā senatnē ir reāls pamats, to apliecina A. Tautaviča un V. Sedova atziņa, ka I–IV gs. pēc Kr. dz. žemaišu, zemgaļu, sēļu un latgaļu priekšteči veidoja cilšu savienību, no kuras, sākot ar V gs. pēc Kr. dz., izdalījās žemaišu, zemgaļu, sēļu un latgaļu ciltis.⁵⁰

d) Latgaļi

Pēc izdalīšanās no žemaišu-zemgaļu-sēļu-latgaļu cilšu kopības, kas pastāvēja I–IV gs. pēc Kr. dz., latgaļi sākumā dzīvoja ziemeļaustrumu Lietuvā, ziemeļu Baltkrievijā, austrumu Zemgalē un dienvidu Latgalē, bet VI–VII gs. pēc Kr. dz. sāka virzīties uz ziemeļiem un jau XII gs. pēc Kr. dz. sasniedza apmēram mūsdienu Latvijas

⁴⁷ Зинкявичюс 1985: 204–205; Zinkevičs 1996: 30–31.

⁴⁸ Endzelīns 1974: 41–56.

⁴⁹ Endzelīns 1982: 394.

⁵⁰ Брейдак 1979: 124–129; 1981б: 241–246; Breidaks 1992: 34–37; Таутавичюс 1980: 82; Тautavičius 1981: 27–35; Sedovs 1992: 119.

Citādi skaidro lietuviešu valodas žemaišu izlokšņu un latviešu valodas latgalisko un sēlisko izlokšņu kopīgās pazīmes Z. Zinkevičs. Pēc viņa domām, tās nekā neliecina par šo izlokšņu īpašo tuvību, jo žemaišu izlokšnēs šīs īpatnības radušās kuršu valodas substrāta ietekmē un kuršu valodu savukārt stipri ietekmējusi lībiešu valoda, savukārt latgaliskajās un sēliskajās izlokšnēs ir stipra slāvu valodu ietekme, iespējama arī Baltijas somu valodu substrāta ietekme. Skat. Zinkevičs 1996: 30–31.

ziemeļaustrumu robežu. Latgaļu teritorijas austrumu robeža bija Veļikajas upe. Latgaļu virzīšanās uz ziemeļiem I g. t. otrajā pusē pēc Kr. dz. neizraisīja Austrumlatvijas čūdu atkāpšanos. Vairums pamatiedzīvotāju palika uz vietas un turpināja dzīvot kaimiņos latgaļiem.⁵¹ Austrumlatvijas čūdi pakāpeniski sajaucās ar latgaļiem, pārņēma viņu kultūru un valodu. Arī Austrumlatvijas čūdu valoda atstāja dziļas pēdas Austrumlatvijas hidronīnijā un latgaļu cilts valodā.⁵²

Sakarā ar latgaļu etnoģenēzi būtiski svarīgs ir jautājums par tās baltu cilts etnisko piederību, kas apmetās teritorijā, kura mūsu dienās veido Vidzemes vidus izlokšņu areālu. Par šo jautājumu zinātnē ir trīs atšķirīgi viedokļi.



42. att. Austrumbaltu (saskaņā ar V. Sedova terminoloģiju, vidusbaltu) ciltis agrajos viduslaikos. Sedovs 1992: 99.

⁵¹ Моора 1952: 110–111; Sedovs 1992: 106–107; Mugurēvičs 1995: 26.

⁵² Брейдак 1973: 97–102; 1977: 26–35; 1989a: 4–33; Breidaks 1977: 245–249; 1981: 85–97; 1983: 196; 1989: 326–335.

Pirmais viedoklis. Vidzemes vidus izloknes ir latgaļu cilts valodas turpinājums. Šo viedokli pamato ar vēstures avotu ziņām par XIII gs., saskaņā ar kurām visā Vidzemes vidienes joslā no Igaunijas un Latvijas robežas ziemeļos līdz Daugavai dienvidos, t. i., tai teritorijā, kur mūsu dienās runā Vidzemes vidus izloknes, dzīvoja latgaļi.⁵³



43. att. Dažu baltu cilšu dzīves vietas senās Baltkrievijas teritorijā pēc toponīmijas dotumiem. A – no etnonīma Литъва atvasinātie toponīmi; B – no etnonīma Лотва atvasinātie toponīmi; C – no etnonīма Лотыгола atvasinātie toponīmi. Ермолович 1985: 71.

Otrais viedoklis. Vidzemes vidus izlokšņu runātāji ir zemgaļu pēcteči, un Vidzemes vidus izloknes ir zemgaļu cilts valodas turpinājums. Šis viedoklis labi saskan ar arheoloģijas, dialektoloģijas un toponīmijas materiālu zinātnisko interpretāciju. Šo jauno pieņēmumu latviešu etnoģenēzē pauda H. Moora, J. Graudonis, V. Dambe un savas zinātniskās darbības beigu posmā arī J. Endzelīns.⁵⁴ Viņš savā darbā “Latviešu valoda Vidzemē” rakstīja: “Tā valoda, kas ir dzirdama Vidzemes

⁵³ LA 276. lpp., 276. att. (autors – E. Mugurēvičs); LPE V2 143. lpp., 5. karte (autors – Ē. Mugurēvičs); LV I, karte “Etniskais sastāvs Latvijas teritorijā IX–X gs. sākumā” (autors – Ē. Mugurēvičs), karte “Vācu feodāļu agresija Latvijas teritorijā XII gs. beigās – XIII gs.” (autors – T. Zeids). Skat. arī Endzelīns 1951: 5.

⁵⁴ Moopa 1958: 23; Endzelīns 1980: 478–491; Dambe 1963: 253.

vidienē un it īpaši dienvidrietumos, ir diezgan līdzīga tai valodai, ko runā Zemgales Lielupes baseinā. Atšķirību nav daudz, un var iedomāties laiku, kad tās vēl nav eksistējušas. [..]

Liekas tāpat, ka senāk Vidzemes vidienē dzīvojuši tā pati cilts, kas bija Lielupes baseinā”.⁵⁵

Pamatojoties uz Latvijas vietvārdu rakstības īpatnībām XIII gs. vēstures avotos un dažiem būtiski svarīgiem latviešu valodas vēsturiskās fonētikas slēdzieniem, es savā rakstā “Latgaļu un sēļu cilšu rietumu robeža pēc XIII–XIV gs. valodas dotumiem” devu četras izofonas, kas jau tais gadsimtos nošķīra latgaļu un sēļu cilšu valodas no tās cilts valodas, ko runāja Vidzemes vidienē un Lielupes baseinā Zemgalē. Šīs izofonas koncentrējās šaurā pārejas joslā starp latgaliskajām un sēliskajām izloksnēm, no vienas puses, un Vidzemes un Zemgales vidus izloksnēm, no otras puses. Šo pārejas joslu var atzīt par latgaļu-sēļu rietumu robežu un zemgaļu austrumu robežu XIII–XIV gs.⁵⁶

Ar otro viedokli it kā pretrunā ir tie XIII–XVI gs. vēstures avoti (hronikas un citi vēstures dokumenti), kuros etnonīmi *latgaļi* un *latvieši* un zemes vārdi *Latgale* un *Latvija* ir sinonīmi un tie attiecināti arī uz Vidzemes vidieni līdz pat Daugavas ietekai jūrā un uz Vidzemes vidienes pamatiedzīvotājiem. Tā, piemēram, Indriķa Livonijas hronikā XIII gs. rakstīts: *Lettos qui proprie dicuntur Lethigalli* ‘latviešus, kas tuvāk tiek saukti par latgaļiem’ X, 3, *Letthi vel Letgalli* ‘latvieši jeb latgaļi’ X, 3 un *Henricus de Lettis* ‘Indriķis latvietis’ XVI, 3. Jāatzīmē, ka pats Indriķis dzīvoja un darbojās senās Latgales (tradicionālā izpratnē) pašos rietumos – Imeras novadā (tagadējā Rubenē). Mehovas Matejam (1456–1523) Latvija un Latgale bija sinonīmi. Savā 1521. g. izdotajā darbā “*Descriptio Sarmatiarum*” viņš rakstīja *Lothwa, seu Lothihola, id est Livonia, circa fluvium Dzwina, et Rigam civitatem* ‘Latvija jeb Latgale, tas ir, Livonija (ir) ap Daugavas upi un Rīgas pilsētu’.

To, ka Vidzemes vidienes iedzīvotājus XIII–XVI gs. vēstures avotos dēvēja par latviešiem jeb latgaļiem, var izskaidrot ne tikai ar latgaļu materiālās kultūras superstrātu, kā domāja arheologs H. Moora, bet arī ar latgaļu valodas superstrātu šai rajonā.

Trešais viedoklis. Par latgaļu etnoģenēzi jau kopš 1924. g. zinātnē pastāv arī trešais viedoklis (šai gadā publicēts K. Būgas raksts “Aistu pagātne vietu vārdu gaismā”). Šai rakstā K. Būga deva arī divas kartes. Pirmajā kartē par baltu cilšu teritoriālo izvietojumu VI gs. viņš deva divas ciltis – latgaļus un latviešus (latgaliai ir latviai), kas šai laikā dzīvoja kaimiņos Lietuvas un Baltkrievijas teritorijā.⁵⁷ Tomēr otrajā kartē par baltu cilšu izvietojumu XIII gs. viņš jau deva tikai latviešu cilti, kas tai laikā dzīvoja Vidzemes vidienē un Latgalē.⁵⁸

M. Rudzīte, atsaukdamās uz K. Būgu, rakstīja: “Rodas jautājums, vai senajās hronikās minētie latgaļi jeb latvieši ir bijuši valodas ziņā monolīta cilts, vai latvieši nav šķirami no latgaļiem, kā domājis K. Būga”.⁵⁹

Tomēr sakarā ar K. Būgas un M. Rudzītes izteikto domu par divām iespējamām baltu izcelsmes ciltīm latgaļiem un latviešiem nepieciešams atgādināt, ka etnonīmi

⁵⁵ Endzelīns 1980: 479–480.

⁵⁶ Брейдак 1988: 219–228.

⁵⁷ Būga 1961: 732.

⁵⁸ Būga 1961: 739.

⁵⁹ Rudzīte 1964: 30.

latgaļi un *latvieši* dažādos variantos (atkarībā no tā, kādā valodā dokuments rakstīts!) visos XIII–XVI gs. avotos doti kā sinonīmi viena etnosa nosaukšanai. Tāpēc ar šiem sinonīmiem nevar pamatot divu separātu cilšu – *latgaļu* un *latviešu* – pastāvēšanu.

Lai pierādītu divu separātu *latgaļu* cilšu (pēc viņu terminoloģijas, *letgaļu* un *latgaļu*) pastāvēšanu, K. Ancītis un A. Jansons izvirzīja citu lingvistisku argumentu. Pēc viņu domām, pilnīgi pieļaujama divu separātu etnonīmu *letgaļi* un *latgaļi* pastāvēšana senatnē. Šo etnonīmu līdzība nevar būt par šķērslī pieņēmumam par diviem separātiem cilšu nosaukumiem. Tikpat tuvas saknes, viņuprāt, bija arī *let-* un *leit-* etnonīmos *letgalis* un *leitīs // lietuvīs* (ar *ie* no *ei*).⁶⁰

Lai atbildētu uz jautājumu, vai K. Ancīša un A. Jansona dotais etnonīma *letgaļi* un *latgaļi* skaidrojums ir korekts baltu valodu salīdzināmās gramatikas un latviešu valodas vēsturiskās gramatikas atziņu gaismā, analizēsim šā etnonīma fiksējumus dažādos XII–XVI gs. vēstures avotos un atvasinājumos no šā etnonīma latviešu valodā, arī mūsdienu latgaliskajās izloksnēs ziemeļaustrumu Vidzemē un Latgalē.

Etnonīms un zemes vārds *Лѣтгола* vispirms fiksēts Nestora senkrievu hronikā XI gs. Garais *ē* saknē *let-* ieviesies, aizgūstot vārdu *Letgola*, kur uzsvērtā bija pirmā zilbe. Patskani *e* saknē *let-* atspoguļo arī Indriķa Livonijas hronika *Letthi vel Letgalli* 1206. g., vā. *Lette* 'latvietis' un ig. *lät't* 'latvietis' (ar platu *e*). Patskani *a*, kas radies no *e* pozicionālās pārskauņas rezultātā⁶¹, sastopam mūsdienu latgalisko izlokšņu formās, piemēram, *latuvis* 'latvietis' Stāmerienē, *latusks* 'latvisks' Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē. Patskanis *o* šai saknē ir Novgorodas I. hronikā dotajās formās *въ Лотыголу* 1200. g., *Лотыголу* 1228. g. un 1242. g., Pleskavas hronikās fiksētajās formās *въ Лотыголе* 1341. g., *въ Лотыголу* 1477. g. un mūsdienu latgalisko izlokšņu formās, piemēram, *lotuvs miele* 'latviešu valoda' Alūksnē, Apukalnā, *lotuskys* 'latvisks' Liepnā, Šķilbēnos. Patskanis *a* saknē *lat-* (no pirmbaltu *o*⁶²) ir lezjemnieku etnonīma formās *latvis*, *latvietis*. Lai izprastu šā etnonīma vēsturi, jāatceras, ka analizējamie etnonīmi ar sakni *let-* / *lat-* / *lot-* bija sinonīmi, piemēram, *Letthi vel Letgalli* 'leti jeb letgaļi' Indriķa Livonijas hronikā 1206. g. Tikai šai gadījumā etnonīma pirmā forma *leti* ir pirmatnīgs vārds, bet otrā forma *letgaļi* ir saliktenis, kurā ir divas saknes *let-* + *gal-*, un burtiski tulkojama 'letu gala ļaudis'. Visa etnonīma minēto formu daudzveidība reducējama uz pirmbaltu sakni **let-* : **lot-* (ar patskaņu *e:o* miju). Etnonīma formas un atvasinājumi no tā ar sakni *lat-* jau atspoguļo fonētiskās pārmaiņas senlatviešu cilšu valodās (*let-* > *lat-* *latgaļu* un sēļu cilšu valodās un *lot-* > *lat-* *zemgaļu* un kuršu cilšu valodās).

Vēl jāpiebilst, ka latviešu valodā nav iespējama K. Ancīša un A. Jansona proponētā skaņu mija *e* : *ei* : *ie*⁶³, tāpēc saknes *let-* un *leit-* / *liet-* (etnonīmos *letgaļi*, *leitīs*, *lietuvīs*) nevar atzīt par radniecīgām.

Ja mēs pieņemtu, ka etnonīma dažādie varianti ar saknēm *lat-* (<*let-*) un *lot-* (< pirmbaltu **lot-* > lezjemnieku *lat-*) bija divu separātu cilšu nosaukumi, tad būtu jāatzīst, ka Latgalē un ziemeļaustrumu Vidzemē jaukti dzīvojušas divas baltu izcelsmes

⁶⁰ Анцитис, Янсон 1962: 55.

⁶¹ Breidaks 1996: 18.

⁶² Par pirmbaltu **o* skat. Казлаускас 1962: 20–24; Мажулис 1963: 196; 1965: 17–21; Breidaks 1975: 90–95; 1988: 31–42; Брейдак 1980: 66–73; 1990: 123–124; 1992: 173–175.

⁶³ Rudzīte 1993: 206–209; 211–212.

ciltis letgaļi un latgaļi. Tomēr šādam pieņēmumam trūkst korekta lingvistiska pamatojuma.

Ņemot vērā visu iepriekš teikto par etnonīmu *latgaļi* u. c. tā variantiem, jāatzīst, ka K. Ancīša un A. Jansona proponētais divu separātu cilšu – letgaļu un latgaļu – lingvistiskais pamatojums ir tikai šķietams, tam trūkst stingras zinātniskas argumentācijas.

Trešo viedokli par latgaļu etnoģenēzi pārstāv arī antropoloģe R. Deņisova. Pamatojoties uz kranioģiskā materiāla analīzi, viņa atzīst, ka Latgales un centrālās Vidzemes latgaļi bija divas atsevišķas baltu izcelsmes ciltis, kas ieceļojušas Latvijā no dažādām teritorijām. Šīm divām ciltīm bija raksturīgi atšķirīgi antropoloģiskie tipi, kas bija izveidojušies uz sākotnējā ziemeļeuropeidā antropoloģiskā tipa pamata.⁶⁴ Pēc antropoloģes R. Deņisovas domām, latgaļi Vidzemē ienāca VI–VII gs. no dienvidiem (no Lietuvas vidienes), turpretī Latgalē tie ienāca no austrumiem un dienvidaustrumiem.⁶⁵ Pretrunā ar šo atziņu ir salīdzināmi vēsturiskās valodniecības slēdzieni. Austrumbaltu dialektu dažādu līmeņu valodas parādību analīze diahroniskā un areālā aspektā neapšaubāmi liecina par latgaļu, sēļu un žemaišu valodu ciešiem kontaktiem senatnē.⁶⁶ Arī latgaļu-sēļu-kuršu izoģlosas (izoleksas, izofonas un izomorfas)⁶⁷ liecina to pašu, proti, ka latgaļi ienākuši Latgalē no dienvidrietumiem.

e) Sēļi

Kultūras un valodas ziņā šī austrumbaltu cilts bija ļoti tuva latgaļiem. Pēc žemaišu-zemgaļu-sēļu-latgaļu cilšu kopības sairšanas sēļi ieceļoja ziemeļaustrumu Lietuvā, austrumu Zemgalē jeb Augšzemē un Daugavas labajā krastā Aiviekstes baseinā (dienvidaustrumu Vidzemē). VII–XII gs. sēļu kultūrai Austrumlatvijā uzslāņojās latgaļu kultūra. Dienvidaustrumu Lietuvā vēlāk ieceļoja aukštaiši, un sēļi šai reģionā saglabāja etnisko savdabību un valodu tikai līdz XIV gs. Dienvidaustrumu Vidzemē, sākot ar VII gs., sēļi un latgaļi vairākus gadsimtus dzīvoja jaukti, līdz beidzot sēļi šai reģionā tika pilnīgi asimilēti. Ilgāk sēļi kā etniska vienība saglabājās Augšzemē, bet arī šai reģionā bija neapšaubāma latgaļu etnosa un latgaļu kultūras klātbūtne, par ko sniedz drošas liecības antropoloģija un arheoloģija. Tā kā latgaļu un sēļu kultūra bija ļoti tuva (sēļu kultūru bija ietekmējusi latgaļu kultūra), tad F. Balodis pat atzina sēļus par Daugavas kreisā krasta latgaļiem un H. Moora latgaļus un sēļus apvienoja vienā etniskā vienībā un dēvēja tos par *latgaļiem-sēļiem*.

“Pagājušo laiku stāstā” bija uzskaitītas Latvijas senās ciltis: zemgaļi, kurši, latgaļi un lībieši, taču sēļi šajā hronikā nebija pieminēti. A. Bīlensteins šai sakarā domāja, ka hronists sēļus iekļāvis latgaļos. Sēļi tomēr minēti Indriķa Livonijas hronikā un Atskaņu hronikā (XIII gs.), kā arī Lietuvas valdnieka Mindauga dokumentos. Vienā no pēdējiem dokumentiem, kas datēts ar 1261. g., bija norādītas arī Sēlijas dienvidu dienvidrietumu robežas. Tiesa, šā dokumenta autentiskums vēstures zinātnē tiek apšaubīts. Tomēr valodnieku pētījumi par sēļu valodas substrātu ziemeļaustrumu

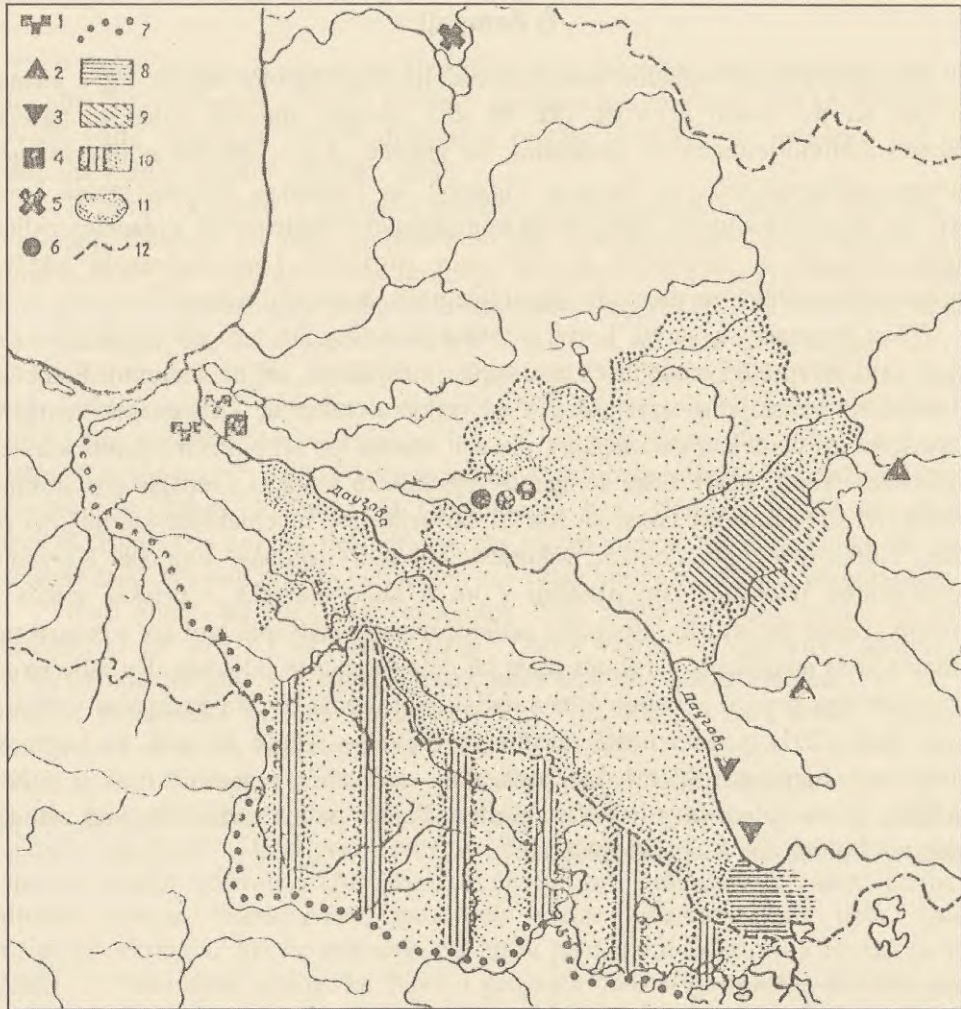
⁶⁴ Деңисова 1990: 73–75.

⁶⁵ Деңисова 1990: 81; Деңисова 1990: 71–73; Мугуревичс 1995: 7–12.

⁶⁶ Endzelīns 1974: 41–56; Брейдак 1979: 124–129; 1981b: 241–246; Breidaks 1992: 34–37.

⁶⁷ Rudzīte 1964: 24; Breidaks 1969: 40–51.

Lietuvas izloksnēs liecina, ka dienvidsēļu zemes robežas šai dokumentā norādītas korekti.⁶⁸



44. att. Domājamā sēļu teritorija: 1 – sēļi fiksēti III gs.; 2 – sēļu uzkalniņkapi III–IV gs. ārpus sēļu teritorijas; 3 – vietas Daugavas labajā krastā, kas XIII gs. dokumentos minētas kā Sēlijas pierobežas apdzīvotās vietas; 4 – sēļi minēti XIII gs. dokumentos; 5 – bijusī Sēļu muiža; 6 – izloksnēs nav kāpjošās intonācijas; 7 – Sēlijas robežas saskaņā ar 1261. g. dokumentu; 8 – sēļi dzīvoja jaukti ar krieviem; 9 – sēļi dzīvoja jaukti ar latgaļiem; 10 – Dienvidsēlija (Lietuvas teritorijā saskaņā ar 1261. g. dokumentu); 11 – Ziemeļsēlija (Latvijas teritorijā); 12 – valstu robežas. Анцитис, Янсон 1962: 99.

Sēļu etnisko vēsturi, sēļu cilts valodas problēmu un sēļu valodas substrātu Austrumlatvijas un ziemeļaustrumu Lietuvas izloksnēs ir pētījuši daudzi valodnieki:

⁶⁸ Моора 1952: 75, 105, 148; ЛЕ 218–219; Денисова 1990: 79–80; Sedovs 1992: 115–119.

K. Ancītis⁶⁹, A. Breidaks⁷⁰, K. Būga⁷¹, J. Endzelīns⁷², A. Jansons⁷³, J. Kabelka⁷⁴, S. Karaļūns⁷⁵, J. Kušķis⁷⁶, V. Mažulis⁷⁷, M. Rudzīte⁷⁸ un A. Vanags⁷⁹.

f) Zemgaļi

Zemgaļu cilts pirmsākumi meklējami, kā jau iepriekš bija minēts, I g. t. pirmajā pusē pēc Kr. dz. Sākot ar V gs. pēc Kr. dz., zemgaļi apmetās Lielupes baseinā, Vidzemes dienvidrietumos un, iespējams, arī vidienē. II g. t. sākumā notika zemgaļu teritorijas sašaurināšanās, jo rietumu Vidzemē un Daugavas lejteces labajā krastā X–XII gs. zemgaļi teritoriāli sajaucās un asimilējās ar lībiešiem, bet Vidzemes vidienē zemgaļi sajaucās un asimilējās ar Vidzemes latgaļiem. Dienvidzemgale iekļāvās Lietuvas valsts sastāvā, un dienvidzemgaļi integrējās lietuviešu tautībā.⁸⁰

Vācu krustnešu uzvarēti, Latvijas teritorijā dzīvojušie zemgaļi pa daļai vai nu izspiesti, vai brīvprātīgi pārcēlušies uz citurieni (iespējams, arī uz Lietuvu). Francūzis de Lanuā savā ceļojuma aprakstā XV gs. sākumā rakstīja, ka sastapis zemgaļus Vidzemē, kā arī pa ceļam no Liepājas, pie tam minēja tos arī Kurzemē pirms kuršiem un lībiešiem. Tāpēc jādomā, ka zemgaļus viņš laikam sastapis Liepājas un Grobiņas apkārtnē. Ar to saskan arī fakts, ka XX gs. pirmajā pusē nīcenieki neskaitīja sevi pie Kursas. Kurša, pēc viņu domām, sākoties tikai aiz Grobiņas. Vairākās Kurzemes dienvidrietumu izlokšanās šie patskaņi *e* un *a* tautosillabiskā *r* priekšā zilbēs ar sākotnējo stiepto un krītošo intonāciju palikuši nepagarināti, pie tam aiz *r* parasti tiek iesprausts kāds anaptikses patskaņis tāpat kā daļā Zemgales izlokšņu. Ka tāda izruna bijusi raksturīga senajai zemgaļu cilts valodai, ļauj domāt tas, ka Zemgales vietvārds *Tērvete* kādā 1291. g. dokumentā rakstīts *Terevethene*. Tāpēc jādomā, ka bārtnieki, nīcenieki u. c. Liepājas apkārtnē, kas, piemēram, vārdus *bērzs* un *dārzs* runā ar īsajiem patskaņiem *e* un *a*, ir zemgaliskas izcelsmes. Tomēr paliek nezināms, kad zemgaļi ieradušies Grobiņas un Liepājas apkārtnē.⁸¹

⁶⁹ Анцитис, Янсон 1962: 92–104.

⁷⁰ Breidaks 1969: 40–51; 1977: 245–249; 1981: 85–97; 1992: 34–37; 1996: 9, 13–14, 18–20, 31–35; Брейдак 1977: 26–36; 1979: 124–129; 1981a: 37–45; 1981b: 241–246; 1989: 4–33.

⁷¹ Būga 1959: 19–23, 108–110; 1961: 267–282; 574–579.

⁷² Endzelīns 1979: 431–432, 661–662, 675–677; 1982: 388–389.

⁷³ Skat. 69. parindi.

⁷⁴ Kabelka 1982: 81–85.

⁷⁵ Karaļūnas 1972: 17–18.

⁷⁶ Kušķis 1967: 9–20.

⁷⁷ Mažulis 1981: 7–12.

⁷⁸ Rudzīte 1980: 159–163; Rudzīte 1996: 45–50.

⁷⁹ Ванас 1985: 197.

⁸⁰ Endzelīns 1980: 479–480; Kabelka 1982: 73–81; LE 218; Sedovs 1992: 98–106.

⁸¹ Endzelīns 1982: 387.

9. Pirmās rakstīto vēstures avotu ziņas par baltiem un baltu

etnonīmu cilme

P. Šmits ir izteicis domas, ka Hērodota (V gs. pirms Kr. dz.) minētie *neuri* bijuši baltu cilts.⁸² J. Endzelīns kritizēja P. Šmita uzskatus par neuriem.⁸³ Tā kā P. Šmits savā "Ievadā baltu filoloģijā" pauda diametrāli pretēju viedokli par neuriem, tad neuru jautājuma vēsture zinātnē jāaplūko sīkāk.

Hērodota "Vēsturē" (*Ἱστορίαι*) sniegtās ziņas par neuru apdzīvoto teritoriju bija pretrunīgas. Jādomā, ka viņa informantiem bija visai neskaidras ziņas kā par pašiem neuriem, tā arī par viņu apdzīvoto teritoriju. Sava darba sākumā Hērodots rakstīja, ka neuri dzīvojot Dienvidbugas augštecē, rietumos no Dņepras (IV, 17), bet šā paša darba citā vietā apgalvoja, ka neuri dzīvojot pie liela ezera, no kura iztek Dņepra (IV, 51). To, ka Hērodots kļūdījās, norādīdams Dņestras, Dņepras un Dienvidbugas iztekas, viegli izskaidrot, jo viņa informanti, grieķu tirgotāji, ceļoja pa upēm tikai līdz tām vietām, līdz kurām varēja virzīties ar laivām, bet vāji zināja, kas bija tālāk aiz šīm vietām. "Lielais ezers", par kuru grieķi acīmredzot bija dzirdējuši, pēc dažu zinātnieku, piemēram, K. Būgas, P. Šmita, M. Gimbutienes u. c., domām, varēja būt Pripetes purvi. K. Būga šos purvus tieši dēvēja par *jūrām-marēm* un domāja, ka šīs mares Hērodota laikā vēl esot bijušas liels ezers, kas vēlāk kļuvis seklāks un pārpurvojies.⁸⁴

Neuri minēti arī citos vēstures avotos. Gajs Sekunds Plīnijs, saukts arī Plīnijs Vecākais, (I gs. pēc Kr. dz.) savā darbā "Dabas vēsture" (*Naturalis historiae libri XXXVII*) rakstīja par neuriem (*Neuroe*), kuru teritorijā sākas Dņepra (IV, 12, 88). Romiešu vēsturnieks Amians Marcelīns (IV gs. pēc Kr. dz.) savā darbā "Pasākumi" (*Res gestae*) deva arī citu etnonīma variantu – *nerviji* (*Neruiorum* – dsk. Ģ. forma) (XXII, 8, 40). Šie *nerviji*, pēc dažu pētnieku domām, bija Hērodota neuru pēcteči. Bavāru ģeogrāfs (IX gs. pēc Kr. dz.) darbā "Donavas ziemeļu krasta pilsētu un apgabalu apraksts" (*Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii*) minēja *nerivanus* (*Neriuani*). J. Otremskis etnonīmu *Neriuani* atzina par baltiskās formas **neruv-ēnai* 'apdzīvotās vietas iedzīvotāji pie upes **Nerūs* (= *Narev*)' variantu. Arī šie *nerivāni*, pēc dažu pētnieku domām, bija Hērodota neuru pēcteči. J. Otremskis atzina, ka Bavāru ģeogrāfa darbā bija rakstīts par tām pašām vietām, proti, par Narevas baseinu. Šajā teritorijā Narevas upes baseina ziemeļu daļā vēsturiskajos laikos dzīvoja jātvingi. Aptuvenā neuru apdzīvotā teritorija bija šāda: austrumos Dņepras augštece, dienvidos Pripete ar saviem purviem, rietumos Narevas upes baseins un Vislas lejtece. Tātad neuri mita senāk baltu apdzīvotajās teritorijās.⁸⁵

Visbiežāk etnonīmu *neuri* saista ar hidronīmu *Nur* (sal. Bugas labā krasta pietekas vārdu *Nurzec* < **Nouro-*) un atzīst to par slāvu cilmes vārdu. V. Kiparskis šo etnonīmu līdz ar hidronīmu *Nur*, slāvu verbu *nuriti* saistīja ar lietuviešu *niaurūs* 'īgns' un domāja, ka šie vārdi pieder pie baltu-slāvu kopības leksikas slāņa. V. P. Šmids domā, ka etnonīma *neuri* etimoloģija var būt gan baltiska (sal. liet. *niaūras* 'īgns' un

⁸² Šmits 1933: 3–15; 1936a: 41–42.

⁸³ Endzelīns 1980: 546; 1982: 378.

⁸⁴ Būga 1959: 276; 1961: 591.

⁸⁵ Otrebski 1961: 40.

hidronīmu *Nūrupis* Lietuvā), gan slāviska (sal. sl. *nurit'*, *nyrjat'*). Bez tam viņš vēl piebilst: ja neuri būtu bijuši slāvi, tad neuru apdzīvotajā teritorijā indoeiropiešu hidronīmiem būtu vajadzējis transformēties slāvu hidronīmos. Taču patiesībā tā nebija. Hidronīmi ar sakni *nar-*, *ner-*, *niaur-*, *nur-*, *nūr-* sastopami gan Lietuvā, gan Latvijā.⁸⁶

Pēc T. Miļevska domām, neuru atzīšanai par slāviem trūkst kā vēsturiska pamatojuma (vēlākos laikos nevienai slāvu ciltij nebija tāda nosaukuma), tā arī lingvistiska pamatojuma (saknes **neur-* refleksi slāvu valodās nav sastopami). Hidronīmam *Narew* ir droša baltu etimoloģija. Tas radies no baltu **Narā* (sal. *Narupė* Lietuvā un *Narus* senajā Prūsijā). T. Miļevskis domāja, ka par hidronīma *Narew* baltiskumu liecina tā saknes vokālisms: baltu *a* te radies no indoeiropiešu **o*. Ja šis hidronīms būtu slāviskas cilmes, tad tā saknē būtu patskanis *o*, nevis *a*. Hidronīma baltisko izcelsmi atzina arī T. Lērs-Splaviņskis, M. Rudņickis un V. Tašickis.⁸⁷

Nemot vērā iepriekš teikto, ar zināmu piesardzību neurus varam atzīt par vienu no baltu etnosiem.⁸⁸

Jādomā, ka vēlāko senprūšu priekšteči ir Tacita "Ģermānijā" ap 100. g. pēc Kr. dz. minētie *aisti* jeb *aistieši* (*Aestiorum gentes*), kas dzīvojuši pie Svēbu (tagadējās Baltijas) jūras un vākuši dzintaru. Kasiodors par aistiem rakstīja VI gs. pēc Kr. dz., ka tie sūtījuši gotu valdniekam Teodorīkam Lielajam dzintaru kā dāvanu. Precīzāk viņu apdzīvoto teritoriju noteica Jordāns ap 550. g. pēc Kr. dz.: austrumos no vidivariem, kas dzīvo ap Vislas grīvu, dzīvo aisti pie tās pašas jūras. Turpat viņus minēja arī Kārļa Lielā biogrāfs Einhards ap 800. g. pēc Kr. dz.

Par aistu rietumu kaimiņiem – ģermāņu cilti vidivariem skat. Кулаков 1997: 359–372.

Arheologi ir konstatējuši, ka materiālās kultūras kontinuitāte saistījusi aistus ar senprūšiem, un, ja tā, tad aisti laikam ir bijuši vēlāko senprūšu priekšteči. Katrā ziņā Vulfstana IX gs. beigās minētie ēsti jeb ēasti bija identiski ar vēlākajiem senprūšiem. To rāda Vulfstana darbā sastopamie ēstu zemes vietvārdi, kas atrodami senajā Prūsijā, un Vulfstana ēstiem un senprūšiem kopīgās paražas. Aistu vārdu, kur divskanis *ai-* senlejasvācu valodā bija pārvērties par *ē-*, Vulfstans laikam bija iedomājies esam etimoloģiskā sakarā ar senangļu vārdu *ēaste* 'austrumi' un tāpēc nosaucis ēstus arī par ēstiem.

Valodnieku vidū nav vienprātības par etnonīma *aisti* etimoloģiju. R. Muhs atzina šo etnonīmu par aizguvumu no ģermāņu valodām (sal. vlv. *este* 'kaltētava', hol. *eest* 'krāsns; kaltētava, rija' u. c.). Tādā gadījumā aisti būtu bijuši 'rijās dzīvojoši ļaudis'. Šo vārda *aisti* cilmes skaidrojumu atbalstīja arī J. Endzelīns un E. Frenkelis. K. Būga etnonīmu *aisti* atvasināja no tās pašas saknes vārda kā latviešu valodas vārdu *īstnieki* 'īstie radinieki', tātad *aisti* būtu bijuši 'īstie'. Arī J. Basanavičs atbalstīja šo etnonīma cilmes skaidrojumu un saistīja vārdu *aisti* ar upes vārdu *Aista* un ciema vārdu *Aistiškia* Lietuvā. Pēdējos gadu desmitus šo etimoloģiju atbalsta vēl vairāk piekritēju (S. Karaļūns, K. Kuzavinis, V. Toporovs), kas hidronīmam *Aista* un oikonīmam

⁸⁶ V. Kiparska un V. P. Šmida viedoklis izklāstīts pēc J. Kabelkas darba "Ievads baltu filoloģijā" (K a b e l k a 1982: 21).

⁸⁷ M i l e w s k i 1993: 246, 335.

⁸⁸ Sīkāk par neuriem skat. Š m i t s 1933: 3–17; K a b e l k a 1982: 19–21; G i m b u t i e n e 1994: 13–14.

Aistišķia pievieno hidronīmus *Aiseta*, *Aīsetas*, *Aisetaī* Lietuvā un oikonīmus *Aistara*, *Aistere* Latvijā un toponīmu *Eystynn* senajā Prūsijā. J. Endzelīns savas zinātniskās darbības beigu posmā arī sliecās atbalstīt šo etimoloģiju. Tādā gadījumā gan analizējamais etnonīms, gan radniecīgie toponīmi jāatzīst par atvasinājumiem no indoeiropiešu saknes **eis-*: **ois-*: **is-* ‘ātri iet, skriet, tecēt, steigties’.⁸⁹

Prūšu vārds pašos prūšu tekstos nav sastopams. Tur ir tikai atvasinājumi no šā etnonīma – adjektīvs *prūsiskan* ‘prūsisku’ (vsk. A.) un adverbs *prūsiskai* ‘prūsiski’. G. H. F. Neselmanis minēja no vēstures avotiem latīnizētu etnonīma daudzskaitļa formu *prussi* (= liet. *prūsai*, latv. *prūsi*) un prūšu zemes vārdu *Pruzza* (= liet. Prūsa). Pirmoreiz prūšu vārds *Bruzi* ir lasāms Bavāriešu ģeogrāfa darbos IX gs., pēc tam prūšus (formā *Brūs*) minēja ebreju ceļotājs Ibrahim-ibn-Jakūbs sava Vācijas ceļojuma aprakstā X gs. vidū.

Ir bijis daudz mēģinājumu etimoloģizēt etnonīmu **prūsas* resp. **prūsis*, tomēr pagaidām nav pārliecinoša šā vārda cilmes skaidrojuma. K. Kuzavinis domā, ka šis etnonīms ir hidronīmiskas cilmes. Arī V. Mažulis sliecas domāt tāpat, viņš tikai vēl piebilst, ka vārda sakne **prūs-* varbūt salīdzināma ar lietuviešu valodas hidronīmiskas nozīmes verbu *praūs-ti* ‘mazgāt’ un citiem radniecīgiem vārdiem. J. Kazlauskis domāja, ka zemes vārds *Prūsa* varētu būt radniecīgs ar verbu *prūsti* ‘attīstīties, augt’ tāpat kā *mūša* ‘sišana, sitiens; lietus gāze’ un upes vārds *Mūša* – ar verbu *mūšti* ‘sist, daudzīt, kult’. Pašam zemes vārdam varēja būt nozīme ‘atspirdzinoša vieta’. S. Karaļūns etnonīmu **prūsas* resp. **prūsis* (= liet. *prūsas*, latv. *prūsis*) arī saista ar liet. *prūsti* ‘labi augt, zelt, plaukt’, latv. *praūstiēš* ‘kļūt resnākam; palielināties, pieaugt; kļūt stiprākam’ u. c. radniecīgiem vārdiem. Pēc viņa domām, **prūsas* vai **prūsis* sākotnēji bijis apelatīvs ar nozīmi ‘patiesu cilvēku pulks’. Tomēr A. Vanagam bija nopietni iebildumi pret šo etimoloģiju.⁹⁰

Galindi pirmoreiz minēti grieķu astronoma un ģeogrāfa Ptolemeja darbā “Ģeogrāfijas ievads” (Γεωγραφικὴ ὕφηγησις) ap 150. g. pēc Kr. dz. No grieķu autora darba konteksta (Γαλίνδοι καὶ Σουδινοί ‘Galindi un Sūdini’) izriet, ka viņš rakstījis par rietumgalindiem, kas dzīvojuši senās Prūsijas dienvidos. Galindi bija gala, t. i., robežu, ļaudis. Tātad etnonīma sakne *gal-* radniecīga ar liet. *galas* ‘gals’ un latv. *gals*. Šo skaidrojumu balsta fakts, ka baltu zemju austrumos senkrievu hronikās XI un XII gs. minēta ap Gžatsku un Možaisku dzīvojuša līdzīga nosaukuma baltu cilts: Побѣди Изжславъ Голжди 1058. g. Lavrentija hronikā, Голядь 1147. g. Ipatija hronikā.⁹¹

Jātvingu etnonīms fiksēts senkrievu hronikās, sākot ar X gs. Lavrentija hronikā 945. g. minēts viens no Kijevas Krievzemes sūtniem Bizantijā Ятвягъ Гунаревъ

⁸⁹ B ū g a 1961: 333; E n d z e l ī n s 1956: 7; 1982: 12–13, 378–379; F r e n k e l i s 1969: 26, 113; K a b e l k a 1982: 21–27; K u z a v i n i s 1966: 177–178; Т о п о р о в 1975: 66.

⁹⁰ E n d z e l ī n s 1982: 380; K a b e l k a 1982: 41–42.

⁹¹ E n d z e l ī n s 1982: 379–380; Ф а с м е р 1964: 434; F r a e n k e l 1962: 130; F r e n k e l i s 1969: 63; S a v u k y n a s 1963: 321–322; Т о п о р о в 1980: 124–136; 1982: 16; K a b e l k a 1982: 27–30.

⁹² B ū g a 1961: 154–156; E n d z e l ī n s 1982: 379–380; K a b e l k a 1982: 31, 38–39.

(Ятвягы < baltu **jātving-*). Kā cilts vai cilšu savienība jātvingi minēti tai pašā hronikā 983. g.: на Ятвяги 'pret jātvingiem'. Polijas vēstures avotos, kas uzrakstīti latīņu valodā, šis etnonīms fiksēts formās *Jaczwingi*, *Jazuingi*, *Jathwingorum natio*, *Jacwingorum natio*, *Jatuiti*. Formās *terra* [...] *Gettarum* un *Getharum genus* saskaņā ar viduslaiku tradīciju līdzskaņa burta *j* vietā rakstīts *g*.

Grūti noteikt, kā senatnē dēvēta jātvingu zeme, jo vēstures avotos tā parasti fiksēta formās *terra Jetvitarum*, *земля Ятвяжская* 'jātvingu zeme'. Tomēr pāris vietās šais avotos sastopamas arī formas *Jettuen* un *Jatwesen* zemes nozīmē. Ņemot par pamatu šīs divas formas, K. Būga rekonstruēja zemes vārdu **Jótva*. A. Vanags izteica citu viedokli par šo jautājumu, proti, ka ir bijis etnonīms *jótvingiai* 'jātvingi' un zemes vārds *Jótvingiai* 'Jātva' līdzīgi kā ir *žemaičiai* 'žemaiši' un *Žemaitija* 'Žemaitija'.

K. Būga jātvingu etnonīmu atvasināja no zemes vārda **Jótva*, kas savukārt bija radies no upes vārda **Jótva*. Tātad jātvingi bija Jātvas zemes, bet vēl senāk Jātvas upmalas iedzīvotāji. Tāda upes vārda mūsu dienās nav, bet Baltkrievijā ir upes vārds *Ятфа* (Līdas apkaimē). Poļi šo upi dēvē *Jatfa*. Šā upes vārda lietuviskā atbilsme būtu **Jótva*. Ar šo rekonstruēto formu var salīdzināt upju vārdus *Jót-upis*, *Jot-ija*, *Jot-ulē* (Lietuvā), kuros ir sakne *jōt-*.⁹²

Grieķu astronoma un ģeogrāfa Ptolemeja "Ģeogrāfijas ievadā" ap 150. g. pēc Kr. dz. dots etnonīms *Σουδινοί*, ko speciālisti atzīst par etnonīma *galindi* (= liet. *galindai*) sinonīmu. Etnonīms ar sakni *sūd-* fiksēts arī daudzos vēstures avotos: 1) latīņu valodā *Sudi* (piemēram, *terra Sudorum*), *Sudowite*, *Sudowenses*, *Sudowienses*, 2) vācu valodā *Sudawen*, *Sudawiter* u. c. Sūdavu zemes vārds latīņu valodā rakstītajos vēstures avotos ir dots formās *Sudowia*, *Sudowen*, *Sudowin*, *Sudouwen* un vācu valodā rakstītajos avotos – *Sudawen*, *Sudauen*, *Suder-land* un *Sud-lant*. Ptolemeja dotās etnonīma formas *Σουδινοί* celms **sūdin-* dažkārt sastopams arī XVI gs. vēstures avotos, kas rakstīti latīņu valodā, piemēram, *Sudinos*, *Sudinorum*.

K. Būga sūdavu etnonīmu saistīja ar upes vārdu, un patiesi Lūdvinavu apkaimē (Lietuvas dienvidos) Šešupē no kreisās puses ietek *Sūd-uōnē* (var. *Sūd-uoniā*). Senajā Prūsijā, Lietuvā un Latvijā ir vairāki desmiti toponīmu (tai skaitā arī hidronīmu) ar saknēm *Saud-*: *Sūd-*: *Sud-*. V. Mažulis domā, ka *Sūduva* senāk bijis ne zemes, bet upes vārds.⁹³ B. Savukīns vārdus ar saknēm *Saud-*: *Sūd-*: *Sud-* saista ar apelatīvu *sūd-uva* 'muklājs, staignājs, akacis'. Tādējādi *Sūduva* bija muklāju un purvu zeme, un tāda bija zeme starp Mazūrijas ezeriem un Nemunu.⁹⁴

K. Būga un G. Ģerulis domāja, ka jātvingi resp. sūdavi runājuši senprūšu valodas dialektā. Tomēr mūsu dienās vispāratzīts ir uzskats, ka tie bijuši patstāvīga cilts ar patstāvīgu valodu.

Kuršu etnonīms vēstures avotos atrodams jau kopš IX gs. Latīņu valodā rakstītajos avotos Rimbertain kurši ir *Cori* (ap 855. g.), Saksim Gramatiķim *Curi* (ap 1200. g.), Indriķim "Livonijas hronikā" *Curones* (1225. g.), Peuceram *Curetes* (1562. g.), de Lanuā franciskajā ceļojuma aprakstā *Corres* (1413. g.), vāciskajā Vidzemes atskaņu hronikā *Kūren* (ap 1290. g.). No formas *Kūren* kopš XV gs. vācu rakstos sastopama arī etnonīma forma *Kauren* (arī *ū* diftongizējumu). Senkrievu Nestora hronikā šis etnonīms dots formā *Курсы* (XI gs.). Latviešu tautasdziesmās kurši

⁹³ Būga 1961: 156; Endzelīns 1982: 379–380; Kabelka 1982: 31–32, 35, 39.

⁹⁴ Savukīns 1963: 323–325.

tiek saukti *kursi* (= liet. *kuŗšiai*). Lietuvieŗiem parasta ŗā vārda forma ir *kuŗšiai*, ar ko saskan arī mājvārds *Kurŗi*, kas rāda, ka latvieŗu valodā līdzās formai *kursi* ir bijusi arī forma *kurŗi*. Kurŗu zemes nosaukums latvieŗu valodā ir *Kursa*, bet lietuvieŗu valodā *Kuŗŗas*.

Etnonīmam *kurŗi* valodniecībā ir doti vairāki cilmes skaidrojumi. Visticamākā ŗķiet K. Būgas un J. Endzelīna etimoloģija. Viņi ŗo cilts nosaukumu saistīja ar pirmslāvu vārdu **kьrsь* (ukr. *кopc* ‘līdums’, slov. *krŗ* ‘krūms’), sanskr. *krŗāh* ‘noliesējis’ u. c. Tādā gadījumā *Kursa* bijusi vai nu krūmaina, vai neauglīga zeme.⁹⁵

M. Fasmers kurŗu vārdu saistīja ar pirmslāvu vārdu **kьrchь* ‘kreisais’ (ŗe. *krchy* ‘kreisais’, po. *karŗniawy* ‘kreilis’) un domāja, ka kurŗi bijuŗi ziemeļu (= kreisās) puses iedzīvotāji.⁹⁶ K. Būga ŗo M. Fasmera viedokli neatbalstīja, jo kurŗi senatnē dzīvoja rietumos no latvieŗiem un lietuvieŗiem, bet ne ziemeļos no ŗiem etnosiem.⁹⁷

J. Kazlausks domāja, ka zemes vārds *Kursa* (= liet. *Kuŗŗas*) varētu būt antroponīmiskas vai toponīmiskas cilmes un saistīja to ar lietuvieŗu valodas lietvārdu *kuŗŗas* ‘āķis’, kas ir atvasināts no lietuvieŗu valodas verba *kūrti* ‘ierīkot, novietot, gatavot, kurt uguni’, kas ir radniecīgs ar latvieŗu valodas verbu *kurt*, prūŗu valodas verbu *kūr-a* ‘(viņŗ, viņa, viņi, viņas) novietoja’.⁹⁸

Lietuvas vārds (**Litua*) vēstures avotos parādījās XI gs. “Kvēdlinburgas annālēs” (*Annales Quedlinburgenses*) pastāstīts, ka 1009. g. Lietuvas (*Lituae*) pierobeŗā ticis nogalināts mūks un arhibīskaps Brunons.

Otrreiz Lietuva (*Литьва*) minēta Lavrentija hronikā, pastāstot par Kijevas kņaza Jaroslava karagājienu uz Lietuvu 1040. g. Senkrieŗu hronikās minētajai formai *Литьва* (*i* < **ē* < **ei*) atbilst lietuvieŗu valodas forma *Lietuvā* (ar *ie* < **ē* < **ei*).

No vārda *Lietuvā* radies etnonīms *lietūvis* ‘lietuvietis’. Etnonīma forma *leītis* ‘lietuvietis’ latvieŗu valodā laikam ir aizgūta no kurŗu valodas (ar kursisko *ei* latviskā *ie* vietā).

Etnonīmam *lietūvis* un zemes vārdam *Lietuvā*, pēc K. Kuzaviņa domām, ir hidronīmiska cilme. Viņa hipotēzes būtība ir ŗāda: bijuŗās Lietuvas zemes teritorijā (tās sākotnējā areālā) tagadējā Jonavas rajona Upininku apkaimē tek upīte *Lietāuka* (arī *Liētauka*), kas ietek Nerē. K. Kuzavinis domā, ka ŗā vārda senā forma ir bijusi *Lietuvā*. Vēlāk tai paŗā vārdā nosaukta arī visa teritorija ap ŗo upi. Vēl jāpiezīmē, ka netālu no ŗīs upes ir viens no Lietuvas bijuŗajiem centriem, pat galvaspilsēta Kernava. Tāpat ne visai tālu no ŗejienes ir Traki un Viļņa.

ŗemaiŗu cilti sāka minēt XIII gs. sākumā. Pretstatā *ŗemaiŗiem* (< liet. *ŗēmas* ‘zems’) vēlāk parādījās etnonīms *aukŗtaiŗi* (< liet. *aukŗtas* ‘augsts’). ŗemaiŗu un aukŗtaiŗu nosaukumi ir raduŗies, kad ŗemaiŗi dzīvoja austrumos gar Neveŗas upi, bet aukŗtaiŗi – Viļņas augstienē.⁹⁹

Zemgaļu apdzīvotās zemes vārds rakstu avotos tika minēts, jau sākot ar IX gs. XIII gs. dāņu hronikā “*Annales Ryenses*” ir ziņas, ka ap 870. g. dāņi sev pakļāvuŗi visu Prūŗiju, Zemgali (*Semigaliam*) un karēļu zemi. Grūti spriest, cik ŗīs ziņas ir ticamas. Dienvidu Zviedrijā atrasti divi rūnu akmeņi, kuros iekalts Zemgales vārds. Vienā no

⁹⁵ B ū g a 1959: 234; 1961: 251; E n d z e l ī n s 1982: 384.

⁹⁶ Ф а с м е р 1967: 338.

⁹⁷ B ū g a 1959: 235–236.

⁹⁸ K a z l a u s k a s 1968: 59–63.

⁹⁹ E n d z e l ī n s 1982: 389; F r a e n k e l 1962: 368–369; K a b e l k a 1982: 108–110.

tiem ir iekalts o *Sæimgalum* ‘Zemgalē’ (ap 1000.–1075. g.) un otrā akmenī – *Sæimgala* (ap 1040. g.). XI gs. sacerētājā Ingvara sīgā minēta tauta *Seimgaler*. Analizējamais etnonīms un zemes vārds sastopams arī citos vēstures avotos: Lavrentija hronikā *Зимгола* (XI gs.), Indriķa “Livonijas hronikā” – *Semigalli* un “Atskaņu hronikā” – *Semegallen*. Rakstījumi *Sæimgala*, *Seimgaler* (ar *ei* latviskā *ie* vietā) un *Зимгола* (ar *i* < **ē* < **ei*) ļauj domāt, ka zemgaļi senāk saukti par ziemgaļiem ‘ziemeļniekiem’. Arī latīņu un vācu valodā uzrakstītajos avotos sakni *Sem-* iespējams skaidrot kā saknes *Ziem-* atspoguļojumu. Bet jau francūža de Lanuā ceļojuma aprakstā (1413. g.) tās vietā bija *Zamegaelz*, kur *Za-* laikam jālasa kā *Zē-*, un Vecais Stenders savā vārdnīcā “Lettisches Lexikon” minēja zemgaliešus pretstatā augšgaliešiem ‘Oberländer’. Zemgaļu cilts sākotnējais nosaukums latviešu valodā izzudis. Mūsu dienās lietotajiem vārdi *zemgaļi* un *Zemgale* ir grāmatu vārdi, kas darināti pēc vācu valodas vārda *Semgallen* parauga.¹⁰⁰

Augšzemē (= austrumu Zemgalē), dienvidaustrumu Vidzemē un ziemeļaustrumu Lietuvā dzīvojušie *sēļi* vispirms ir minēti Indriķa “Livonijas hronikā” (*Selones*). “Vidzemes atskaņu hronikā” tie tika saukti *Selen* un viņu apdzīvotā zeme *Selenland*. Latviešu valodā šis etnonīms saglabājies vietvārdā *Sēlpils* (< **Sēlpils*).

Pēc K. Kuzaviņa domām, zemes nosaukuma **Sēla* (= *Sēlija*) pamatā ir hidronīms, kas saistāms ar verbu *sēlēti* ‘tecēt’. Upes vārdiem *Sēl-iupis*, *Sēl-iupys* pamatā ir bijušas formas **Sēlia*, **Sēlē*, no kurām arī cēlies etnonīms *sēļiai* resp. *sēļi*. Ar šo etimoloģiju būtībā ir vienisprātis arī A. Vanags.¹⁰¹

Latgaļu etnonīms un viņu apdzīvotās teritorijas vārds sastopams vēstures avotos, jau sākot ar XI gs., piemēram: 1) Nestora senkrievu hronikā *Лѣтъгола* (XI gs.); 2) Indriķa “Livonijas hronikā” *Letgalli* X, 3 1206. g., *Letthigalia* X, 15 1206. g.; 3) Novgorodas 1. hronikā въ Лотыголу 1200. g., Лотыголу 1228. g. un 1242. g.; 4) Pleskavas hronikās въ Лотыголе 1341. g., въ Лотыголу 1477. g.; 5) Mehovas Mateja darbā “Descriptio Sarmatiarum” *Lothihola* 1521. g. Jāatzīmē, ka vēstures avotos etnonīmi ar nozīmi ‘latgaļi’ un ‘latvieši’ bija sinonīmi un zemes vārdi ar nozīmi ‘Latgale’ un ‘Latvija’ tāpat bija sinonīmi.

Etnonīma variantu pamatā ir pirmsaltu sakne **let-*: **lot-* (ar skaņu miju *e*: *o*).¹⁰² Šīs saknes abu variantu refleksi sastopami: 1) vēstures avotos minētajās formās, piemēram, *Letthigalia* Indriķa “Livonijas hronikā” un *Lothihola* Mehovas Mateja darbā; 2) etnonīma variantos citās valodās, piemēram, *Lette* ‘latvietis’ vācu valodā un *lotysz* ‘latvietis’ poļu valodā; 3) no etnonīma atvasinātajos īpašības vārdos *Latgales* izlokšnēs, piemēram, *latusks* ‘latvisks’ Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē u. c. (< **letuskos*) un *lotuskys* ‘latvisks’ Liepnā, Šķilbēnos u. c. (< **lotuskos*).

Etnonīma un no tā atvasināto vārdu formās sakne *lot-* augšzemnieku izlokšņu areālā ir mantota no baltu pirmvalodas, bet sakne *lat-* jau atspoguļo fonētiskās pārmaiņas senlatviešu cilšu valodās: **let-* > *lat-* augšzemnieku izlokšnēs un **lot-* > *lat-* lejzemnieku izlokšnēs.

No etnonīmiem ar sakni *lat-* atvasināti etnonīmi *latvis*, *latvietis*, *latgaliētis* un zemju vārdi *Latvija*, *Latgale*. Vārdus *latvis*, *latvietis* lieto jau no XVII gs. P. Einhorna

¹⁰⁰ E n d z e l i ņ s 1982: 386–387; K a b e l k a 1982: 73–74, 77.

¹⁰¹ K u z a v i ņ i s 1966: 179–180; V a n a g a s 1981: 295; K a b e l k a 1982: 81–83.

¹⁰² Par pirmsaltu **o* skat. 62. parindi.

darbos sastopama forma *latvis* un G. Elgera darbos – abas formas: *latvis* un *latvietis*. Atvasinājums *Latvija* ir samērā jauns vārds. Pagaidām šis vārds pirmoreiz konstatēts lietuviešu valodā. Latviešu valodā to sāka lietot jaunlatviešu kustības laikā: “Pēterburgas Avīzes” to sāka lietot 1862. g., A. Kronvalds – 1872. g. un E. Dinsbergs – 1876. g. Vārds *Latvija* kļuva plašāk pazīstams tautiskā romantisma laikā ar Ausekļa dzeju.¹⁰³

Atvasinājumu *latgalīši* (lejšemnieku un oficiālā forma *latgalieši*) līdz ar novada vārdu *Latgola* (lejšemnieku un oficiālā forma *Latgale*) jaunā nozīmē (*Latgale* ‘vēsturiski izveidojies Latvijas austrumu apgabals = bijušās Vitebskas guberņas latviešu apdzīvotā teritorija’ un *latgalieši* ‘Latgales pamatiedzīvotāji’) ievieša rakstos latgaliešu nacionālās atmodas darbinieki XX gs. sākumā. Zinātniskajā literatūrā parasti šķir terminus *latgaļi* ‘viena no senajām austrumbaltu ciltīm’ un *latgalieši* ‘mūsdienu Latgales pamatiedzīvotāji’.

Visus aplūkotos etnonīma variantus ar saknēm *let-*, *lot-*, *lat-* un atbilstošos zemes resp. novada vārdus speciālisti atzīst par hidronīmiskas izcelsmes vārdiem un saista tos ar Latvijas un Lietuvas hidronīmiem: 1) ar sakni *lat-*, piemēram, *Latva* – upe Lietuvā (> po. *Łotwa*, kr. *Ломва*), *Late* – upe Latvijā (J. Langes vārdnīcā; tās autors domāja, ka pēc šīs upes vārda nosaukti latvieši), *Latupe* austrumu Vidzemē; 2) ar sakni *let-*, piemēram, *Leta* – upe Lietuvā, *Letes ezers* Latvijā.¹⁰⁴

10. Lietuvieši un latvieši

a) Lietuviešu tautības un lietuviešu tautības valodas cilme

Lietuviešu tautības kodols bija lietuviešu cilts, kas aizņēma samērā plašu teritoriju un bija lielāka par jebkuru citu cilti, kura iekļāvās šīs tautības sastāvā. Šī cilts transformējās no švīkātās keramikas cilšu kontinuuma kāda austrumu reģiona etnosa.

Lietuviešu cilts teritorijā radās senās Lietuvas valsts galvenie centri Traki, Kernava, Viļņa. Lietuviešu un to kaimiņu – citu Lietuvas teritorijā dzīvojušo baltu cilšu – konsolidēšanās sākās VII–VIII gs. pēc Kr. dz., kad lietuvieši nelielās grupās sāka apmesties aukštaišu un žemaišu zemēs. Šīs infiltrācijas rezultātā etnonīms *lietuviai* tika attiecināts arī uz kaimiņu zemju iedzīvotājiem. Žemaišus sāka saukt par lietuviešiem, vēl iekams lietuviešu zemes bija apvienojušās.

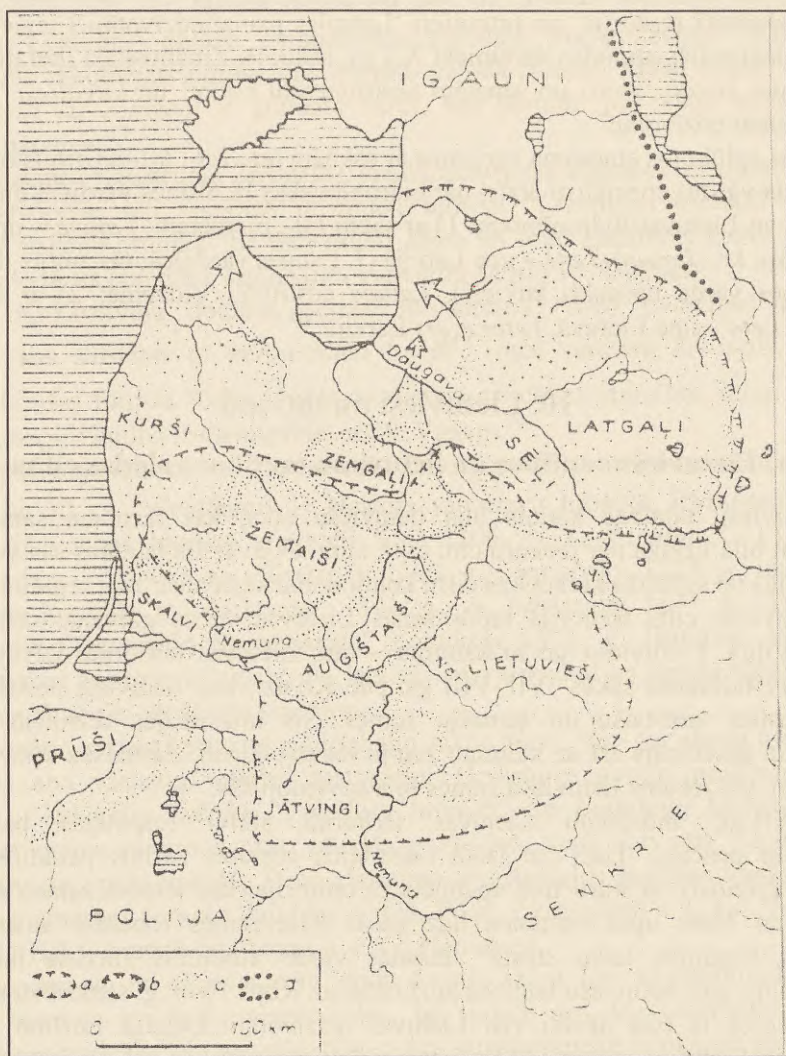
IX–XII gs. mūsdienu Lietuvas teritorijā aktīvi turpinājās baltu cilšu lituanizācijas process. Tieši šai laikā rakstītajos vēstures avotos parādījās termins *Литва* (= *Lietuvā*), ar kuru tika apzīmēta tā teritorija, kas ietvēra zemes no Ventas augšteces un Jūras upes rietumos līdz senās Krievzemes robežām austrumos un dienvidos. “Pagājušo laiku stāstā” dažādās vietās etnonīms *Литва* minēts gan lietuviešu cilts, gan lietuviešu tautības apzīmēšanai. Kopš 1040. g. senkrievu rakstītajos vēstures avotos tā tika dēvēti visi Lietuvas iedzīvotāji. Līdzīgā nozīmē lietuviešu etnonīmu un Lietuvas zemes vārdu lietoja arī Rietumeiropas rakstītajos avotos, kur Lietuvas vārds pirmo reizi parādījās Kvēdlinburgas annālēs 1009. g.

¹⁰³ Karulis 1992: 506–507.

¹⁰⁴ Būga 1958: 457, 462, 528; Endzelīns 1951: 5; 1961: 226–227, 301; 1982: 387; Kabelka 1982: 86–89.

Lietuviešu tautības un valodas integrācijai labvēlīgus apstākļus nodrošināja Lietuvas valsts rašanās process. Arheoloģiskie materiāli liecina par Lietuvas saimniecības attīstību, kas sekmēja agro feodālo attiecību veidošanos. X–XII gs. līdz ar ražošanas attīstību aktivizējās arī tirdzniecības un kultūras sakari Lietuvas teritorijā dzīvojušo cilšu starpā.

Par izšķirošo faktoru lietuviešu tautības izveides procesā kļuva Lietuvas valsts nodibināšanās. Sociālā un politiskā struktūra stimulēja etniskās kopības veidošanās procesu.¹⁰⁵



45. att. Lietuviešu un latviešu tautību veidošanās apgabals: a – aptuvena lietuviešu etniskā robeža; b – aptuvena latviešu etniskā robeža; c – cilšu areāli; d – Livonijas robeža. Sedovs 1992: 145.

¹⁰⁵ LE 172–237; Sedovs 1992: 144–147.

Lietuviešu tautībā integrējās arī dienvidkurši, dienvidzemgaļi, dienvidsēļi un Lietuvas teritorijā dzīvojušie ziemeļjātvingi.

Lietuvas rietumos kurši beidzamo reizi līdzās žemaišiem minēti 1455. g. Tātad jau līdz XV gs. vidum dienvidkurši bija lituanizējušies. Kuršu kāpu kursenieku izloknes nav tiešs kuršu valodas turpinājums. Kursenieku senči bija ieceļojušie latvieši (kursisko un zemgalisko izlokšņu runātāji).¹⁰⁶

Vēstures rakstītajos avotos dienvidzemgaļi minēti 1323. g. Tā laikam būtu skaidrojama Gedimīna vēstule franciskāņu mūkiem, kurā viņš lūdza atsūtīt mācītāju, kas prastu zemgaļu valodu, bet, spriežot pēc 1426. g. rakstītā dokumenta, Dienvidzemgale jau bija lituanizējušies.¹⁰⁷

Dienvidsēļi daudzās vietās dzīvoja jaukti ar lietuviešiem un XIII gs. un XIV gs. pirmajā pusē pakāpeniski lituanizējās. H. Vartberga hronikā, aprakstot 1373. g. un 1375. g. karagājienus, Antazaves, Utenas un Tauragnu novadus jau dēvēja par lietuviešu zemēm.¹⁰⁸

Lietuvas dienvidos (dienvidu Pienemunā) ziemeļjātvingi sajaucās ar lietuviešiem un ātri lituanizējās.¹⁰⁹

Integrējušos dienvidkuršu, dienvidzemgaļu, dienvidsēļu un ziemeļjātvingu dialekti ieplūda lietuviešu tautības valodā un atstāja tajā savas pēdas kā substrāta parādība.¹¹⁰

b) Latviešu tautības un tautības valodas cilme

Latviešu valodas vēsturē būtiski svarīgs ir jautājums par tā saucamo senlatviešu cilšu valodu izcelsmi, proti, vai šo cilšu valodas ir latviešu pirmvalodas pēcteces, vai arī laika gaitā attīstījušās no austrumbaltu un rietumbaltu pirmvalodām. Par šo jautājumu valodnieku vidū ir divi diametrāli pretēji viedokļi. Vieni valodnieki domā, ka senlatviešu (latgaļu, zemgaļu un sēļu) cilšu valodas cēlušās no latviešu pirmvalodas. Šīs hipotēzes autori bija baltu valodniecības pamatlicēji J. Endzelīns un K. Būga. Saskaņā ar šīs hipotēzes sākotnējo versiju no latviešu pirmvalodas tieši attīstījušies mūsdienu latviešu valodas dialekti un izloknes.¹¹¹ Vēlāk J. Endzelīns modificēja šo hipotēzi. Neatteikdamies no latviešu pirmvalodas postulāta, viņš atzina arī senlatviešu cilšu valodu pastāvēšanu senatnē. Tās ir bijušas it kā starppakāpe starp latviešu pirmvalodu un mūsdienu latviešu valodas dialektiem.¹¹² J. Endzelīna un K. Būgas hipotēzi par latviešu pirmvalodu atbalstīja P. Šmits un M. Rudzīte.¹¹³ Savā darbā "Latviešu valodas vēsturiskā fonētika" M. Rudzīte sīkāk paskaidroja savu viedokli šai jautājumā: "Tagadējā latviešu valoda, ko Latvijas Republikā un ārpus tās runā apmēram pusotra miljona cilvēku, ir radusies, saplūstot kopā valodām, kādās runājušas no vēstures avotiem zināmās baltu ciltis – latgaļi jeb latvieši, sēļi, zemgaļi, kā arī kurši,

¹⁰⁶ Endzelīns 1982: 385; LE 213.

¹⁰⁷ Endzelīns 1982: 387; LE 218.

¹⁰⁸ LE 218–219.

¹⁰⁹ LE 227–229.

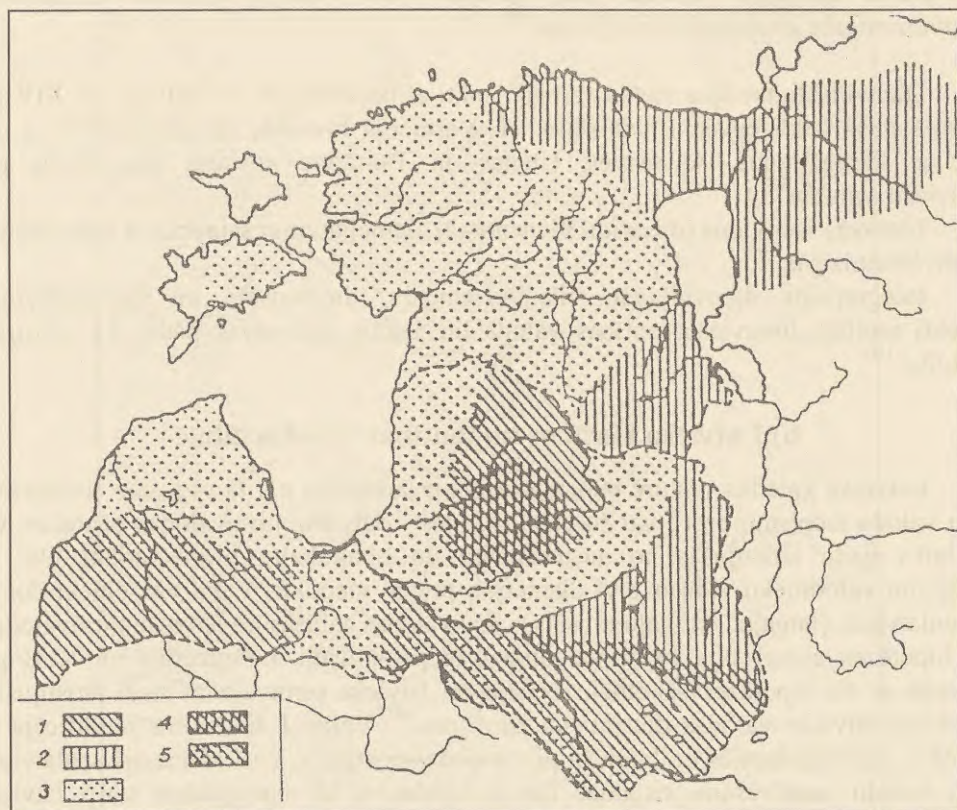
¹¹⁰ Брейдак 1985: 206–211; Вангаас 1985: 196–201.

¹¹¹ Endzelīns 1974: 138, 561; Būga 1958: 404, 408; 1961: 102.

¹¹² Endzelīns 1951: 5–9, 34, 94, 173, 179; 1980: 480, 487, 489.

¹¹³ P. Šmits 1936b: 71–72; Rudzīte 1975: 53–57.

kam sava valoda bijusi vēl XVI gs.”¹¹⁴ Šai pašā darbā vienu lappusi tālāk M. Rudzīte rakstīja: “Šai darbā jautājumā par latviešu valodas izveidi paturēta J. Endzelīna koncepcija”.¹¹⁵ Tātad tomēr hipotēze par latviešu pirmvalodu it kā paliek spēkā, kaut gan M. Rudzīte lieto terminus *latviešu pirmvaloda* un *senlatviešu cilšu valodas* kā sinonīmus. Latviešu pirmvalodas hipotēzi bez jebkādas argumentācijas postulē Z. Zinkevičs.¹¹⁶ Pret šo hipotēzi mūsu gadsimta 30-ajos gados uzstājās E. Blese un J. Plāķis¹¹⁷, bet 70-ajos, 80-ajos un 90-ajos gados – V. Mažulis, S. F. Kolbuševskis un A. Breidaks.¹¹⁸



46. att. Antropoloģiskie tipi Latvijas un Igaunijas teritorijā: 1 – platsejainais mezokrānais tips; 2 – platsejainais subbrahikrānais tips; 3 – šaursejainais mezokrānais tips; 4, 5 – jauktās zonas. Денисова 1977: 114.

Neapšaubāmi bija zināms skaits izoglosu, kas apvienoja tā saucamās senlatviešu

¹¹⁴ Rudzīte 1993: 4.

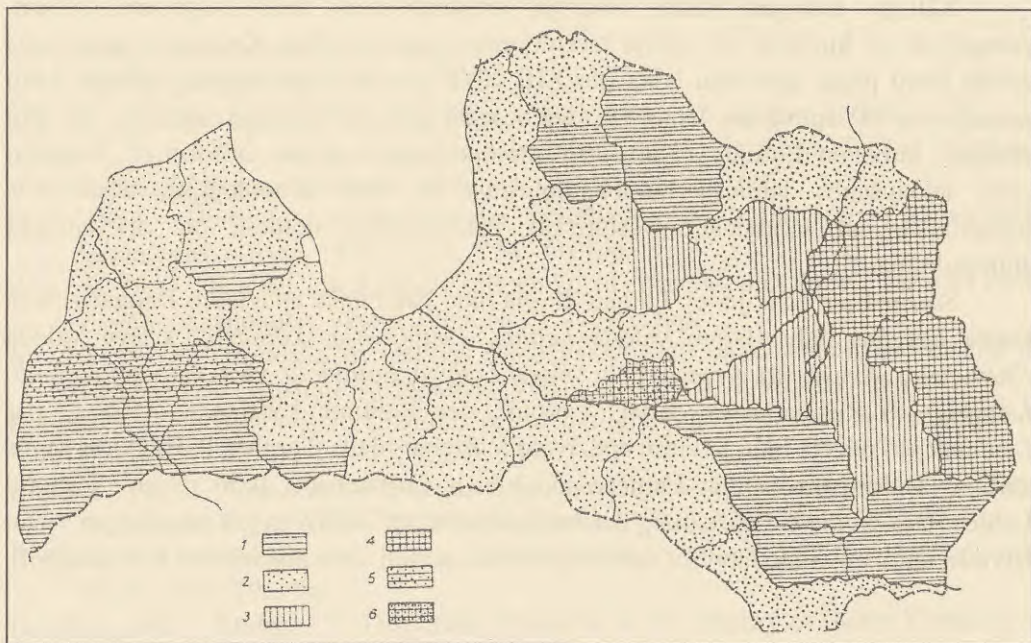
¹¹⁵ Rudzīte 1993: 5.

¹¹⁶ Zinkevičs 1996: 29, 31.

¹¹⁷ Blese 1936: 54; Plāķis 1936: 46–49.

¹¹⁸ Мажюлис 1974: 121; Маžiulis 1979: 9; Kolbuszewski 1983: 272–274; Брейдак 1989б: 2–4; Breidaks 1996: 4–8.

cilšu valodas.¹¹⁹ Tomēr, pamatojoties tikai uz šīm izoglosām, mēs nevaram postulēt latviešu pirmvalodu un atvasināt no tās senlatviešu cilšu valodas.



47. att. Latviešu odontoloģiskie tipi: 1 – Viduseiropas tips; 2 – ziemeļu graciālais tips; 3 – Ziemeļeiropas reliktais tips; 4 – Viduseiropas tipa un Ziemeļeiropas reliktā tipa kontaktu zona; 5 – Viduseiropas tipa un ziemeļu graciālā tipa kontaktu zona; 6 – latviešu triju odontoloģisko pamattipu kontaktu zona. Грaбeпe 1987: 131.

Latviešu pirmvalodas hipotēzei ir arī citi būtiski trūkumi. Saskaņā ar šo hipotēzi “pirmlatviešu” skaņu sistēma vidus dialektā daudz labāk saglabājusies nekā citos latviešu valodas dialektos.¹²⁰ Bet visas valodas un dialekti taču nepārtraukti mainās, un nav saprotams, kāpēc viens dialekts latviešu valodas areāla centrā tik ilgi saglabājis arhaisko fonētisko sistēmu, jo tieši otrādi – “dialekti, kas atrodas centrā, pakļauti dažāda veida inovācijām [...] (likumsakarība, kas ne vienreiz vien pārbaudīta un apstiprinājusies ar dažādu valodu materiālu)”.¹²¹ Bez tam jāatzīst, ka arheologi, nav atraduši “pirmlatviešu” materiālo kultūru¹²², bet kopīga valoda taču paredz arī kopīgu civilizāciju.¹²³ Arī antropologi nav atraduši kopīgu latviešu tautas antropoloģisko tipu. Tieši otrādi – viņi konstatējuši, ka latviešu nācija sastāv no vairākiem antropoloģiskiem

¹¹⁹ Endzelīns 1951: 170–171, 173, 177–181, 184–185.

¹²⁰ Endzelīns 1951: 12.

¹²¹ Макаев 1964: 35.

¹²² Мoopa 1952: 62–63.

¹²³ Међе 1954: 23.

tipiem.¹²⁴ Tas neapšaubāmi liecina, ka latviešu tautība un nācija izveidojusies vairāku cilšu integrācijas rezultātā.

XIII gs. Latvijas zemes iekaroja krustneši. Tai laikā latgaļiem, sēļiem, zemgaļiem un kuršiem vēl nebija izveidojusies vienota valsts. Krustnešu iekarotajās zemēs četru piecu gadsimtu laikā (no XIII–XVII gs.) veidojās latviešu tautība. Savu nosaukumu tā ieguva no latgaļiem, bet integrācijas procesā tajā iekļāvās arī sēļi, zemgaļi, kurši un Baltijas somu ciltis, kas apdzīvoja Latvijas teritoriju.¹²⁵ Somisko cilšu iekļaušanos latviešu tautībā apliecina ne tikai arheoloģijas, vēsturiskās toponīmikas un salīdzināmi vēsturiskās valodniecības dotumi, bet arī latviešu antropoloģija.¹²⁶

Sākumā par Latviju jeb Latgali dēvēja tikai baltu cilšu apdzīvoto Daugavas labā krasta Latvijas daļu (latīņu valodā *Letthia*, *Letthigallia*, *Lothavia*, krievu valodā *Лѣтъгола*, *Лотыгола*, *Лотва*, poļu valodā *Łothwa*, *Łothihola*, vācu valodā *Letlandt*, *Letland*). B. Rusovs savā darbā “Chronik der Prouints Lyfflandt” 1578. g. par *Letlandt* vēl dēvēja tikai latviešu apdzīvoto Vidzemes daļu. Turpretī P. Einhornss savos darbos “Reformatio gentis Letticae in Ducatu Curlandiae” 1636. g. un “Historia Lettica. Das ist die Beschreibung der lettischen Nation” 1649. g. jau rakstīja par vienu latviešu tautu un vienu latviešu valodu, protams, ar trim visai atšķirīgiem dialektiem.¹²⁷

¹²⁴ Денисова 1977: 114; Гравере 1987: 131.

¹²⁵ Sedovs 1992: 147–149.

¹²⁶ Денисова 1975: 121; 1977: 114; Гравере 1987: 131.

¹²⁷ Breidaks 1996: 7.

Saīsinājumi

Saīsinājumi literatūras citējumos

- LA – Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga, 1974.
- LE – Lietuvių etnogenezė. – Vilnius, 1987.
- LPE V2 – Latvijas padomju enciklopēdija. – Rīga, 1984. – 5. sējuma 2. daļa.
- LV I – Latvijas PSR vēsture: No vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām / Trešais pārstrādāts un papildināts izdevums. – Rīga, 1986. – 1. sēj.
- Blese 1936 – Blese E. Latviešu valodas attīstības posmi // Latvieši. – 2. revidēts iespiedums. – Rīga, 1936. – 1. d. – 54.–60. lpp.
- Breidaks 1969 – Breidaks A. Latgaļu, sēļu un kuršu cilšu valodu sakari // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1969, Nr. 9, 40.–51. lpp.
- Breidaks 1975 – Breidaks A. Baltijas somu valodu dati baltu vokālisma vēsturei // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1975, Nr. 4, 90.–100. lpp.
- Breidaks 1977 – Breidaks A. Über das ostseefinnische Sprachsubstrat in Ostlettland // Baltistica, vol. 13(1), 1977, S. 245–249.
- Breidaks 1981 – Breidaks A. Baltijas somu un latgaļu-sēļu etnolingvistisko sakaru jautājumi // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1981, Nr. 8, 85.–97. lpp.
- Breidaks 1983 – Breidaks A. Ezera nosaukuma *Sivers* etimoloģija // Baltistica, vol. 19(2), 1983, 196. lpp.
- Breidaks 1988 – Breidaks A. Disputable Problems in the History of Baltic Vocalism // Lingua Posnaniensis, vol. 31, 1988, p. 31–44.
- Breidaks 1989 – Breidaks A. Baltijas somu cilmes hidronīmi Latgalē // Valodas aktualitātes – 1988. – Rīga, 1989. – 326.–335. lpp.
- Breidaks 1992 – Breidaks A. Latgaļu, sēļu un žemaišu cilšu valodu senie sakari // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1992, Nr. 8, 34.–37. lpp.
- Breidaks 1996 – Breidaks A. Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu fonētikas atlants. – Daugavpils, 1996.
- Būga 1958 – Būga K. Rinkiniai raštai. – Vilnius, 1958. – T. 1.
- Būga 1959 – Būga K. Rinkiniai raštai. – Vilnius, 1959. – T. 2.
- Būga 1961 – Būga K. Rinkiniai raštai. – Vilnius, 1961. – T. 3.
- Dambe 1963 – Dambe V. Daži vērojumi Latvijas PSR dienvidrietumu daļas toponīmikā // Lietuvių kalbotyros klausimai, t. 6, 1963, 247.–267. lpp.
- Dambe 1972 – Dambe V. Saknes *bal(i)*-, *pal(i)*- (skaņu mijā) ar slapjas vietas nozīmi vietvārdos // Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam: 1873–1973. – Rīga, 1972. – 125.–150. lpp.
- Deņisova 1990 – Deņisova R. Latgaļu etniskās vēstures jautājumi // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1988. un 1989. gada pētījumu rezultātiem: Arheoloģija. – Rīga, 1990. – 79.–81. lpp.
- Dini 1996 – Dini P. U. Nochmals die *Neuroi*: Versuch einer ethnolinguistischen Namendeutung // Baltistica, vol. 31(1), 1996, S. 39–44.
- Endzelīns 1951 – Endzelīns J. Latviešu valodas gramatika. – Rīga, 1951.
- Endzelīns 1956 – Endzelīns J. Latvijas PSR vietvārdi. – Rīga, 1961. – 1. daļas 2. sējums.
- Endzelīns 1974 – Endzelīns J. Darbu izlase. – Rīga, 1974. – 2. sējums.
- Endzelīns 1979 – Endzelīns J. Darbu izlase. – Rīga, 1979. – 3. sējuma 1. daļa.

- Endzelīns 1980 – Endzelīns J. Darbu izlase. – Rīga, 1980. – 3. sējuma 2. daļa.
- Endzelīns 1982 – Endzelīns J. Darbu izlase. – Rīga, 1982. – 4. sējuma 2. daļa.
- Fraenkel 1962 – Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. – Heidelberg–Göttingen, 1962–1965.
- Frenkelis 1969 – Frenkelis E. Baltų kalbos. – Vilnius, 1969.
- Georgiev 1981 – Georgiev V. I. Introduction of the History of the Indo-European Languages. – Sofia, 1981.
- Gimbutiene 1994 – Gimbutiene M. Balti aizvēsturiskajos laikos: Etnoģenēze, materiālā kultūra un mitoloģija. – Rīga, 1994.
- Kabelka 1982 – Kabelka J. Baltų filologijos įvadas. – Vilnius, 1982.
- Karaliūnas 1972 – Karaliūnas S. Sėlių kalba // Mokslas ir gyvenimas, 1972, Nr. 1, p. 17–19.
- Karulis 1992 – Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca divos sējumos. – Rīga, 1992. – 1. sējums.
- Kazlauskas 1968 – Kazlauskas J. Dėl kuršių vardo etimologijos // Baltistica, t. 4(1), 1968, p. 59–63.
- Kolbuszewski 1983 – Kolbuszewski S. F. Zu den Grundproblemen der lettischen Philologie: 20 Jahre nach dem Hinscheiden Jānis Endzelīns // Acta Baltico-Slavica, Bd. 15, 1983, S. 271–281.
- Kušķis 1967 – Kušķis J. Dažas sēļu valodas vokālisma īpatnības pēc mūsdienu latviešu valodas sēlisko izlokšņu materiāliem // LVU Zinātniskie raksti, 60. sēj., 9. A laidniens, 1967, 9.–20. lpp.
- Kuzavinis 1966 – Kuzavinis K. Etymologica // Baltistica, t. 1(2), p. 177–184.
- Loja 1958 – Loja J. Valodniecības pamatjautājumi. – Rīga, 1958.
- Loja 1968 – Loja J. Valodniecības pamatjautājumi / Otrais, pārstrādātais izdevums. – Rīga, 1968.
- Mažiulis 1979 – Mažiulis V. Pasaulio tautų kalbos. – Vilnius, 1979.
- Mažiulis 1981 – Mažiulis V. Selonica // Baltistica, vol. 17(1), 1981, p. 7.–12.
- Michelbertas 1972 – Michelbertas M. Prekybiniai ryšiai su Romos imperija // Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I–XIII a. – Vilnius, 1972, p. 5–125.
- Milewski 1993 – Milewski T. Teoria, typologia i historia języka. – Krakow, 1993.
- Moora 1952 – Moora H. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. – Rīga, 1952.
- Mugurēvičs 1995 – Mugurēvičs Ē. Rakstītie avoti un arheoloģijas materiāli par latgaļu senāko vēsturi // Baltu filoloģija, 5. sēj., 1995, 7.–12. lpp.
- Muktupāvels 1989 – Rasa: Prūšos manas kājas autas / Sastādījis Muktupāvels V. – Rīga, 1989.
- Otrębski 1961 – Otrębski J. Beiträge zur baltisch-slawischen Namenkunde // Beiträge zur Namenforschung, Bd. 12, 1961, S. 39–44.
- Plāķis 1936 – Plāķis J. Baltu tautas un ciltis // Latvieši. – 2. revidēts iespiedums. – Rīga, 1936. – 1. d. – 45.–49. lpp.
- Rudzīte 1964 – Rudzīte M. Latviešu dialektoloģija. – Rīga, 1964.
- Rudzīte 1968 – Rudzīte M. Somugriskie hidronīmi Latvijas PSR teritorijā // LVU Zinātniskie raksti, 86. sēj., 9. A laidniens, 1968, 175.–197. lpp.
- Rudzīte 1975 – Rudzīte M. Par dažām vokālisma pārmaiņām latviešu pirmvalodā // Sajunginē baltu kalbotyros konferencija (1975 m. rugsėjo 25–27.d.): Pranešimų tezės. – Vilnius, 1975. – 53.–57. lpp.

- Rudzīte 1993 – Rudzīte M. Latviešu valodas vēsturiskā fonētika. – Rīga, 1993.
- Rudzīte 1996 – Rudzīte M. Latviešu valodas sēliskās izloksnes // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, A daļa, 1996, 50. sēj., Nr. 4./5., 45.–50. lpp.
- Sabaliauskas 1963 – Sabaliauskas A. Baltų ir Pobaltijo suomių kalbų santykiai // Lietuvių kalbotyros klausimai, t. 6, 1963, p. 109–136.
- Savukynas 1963 – Savukynas B. Dėl M. Rudnickio *Galindos*, *Priegliaus* ir *Sūduvos* etimologinių aiškinimų // Lietuvių kalbotyros klausimai, t. 6, 1963, p. 320–325.
- Schall 1966 – Schall H. Baltische Gewässernamen im Flusssystem “Obere Havel” (Südost-Meklenburg) // Baltistica, Bd. 2(1), 1966, S. 7–42.
- Schmid 1972 – Schmid W. P. Baltische Gewässernamen und das vorgeschichtliche Europa // Indogermanische Forschungen, Bd. 77(1), 1972, S. 1–18.
- Sedovs 1992 – Sedovs V. Balti senatnē. – Rīga, 1992.
- Šmits 1933 – Šmits P. Hērodota ziņas par senajiem baltiem // Rīgas Latviešu biedrības Zinātņu komitejas Rakstu krājums. 21. krājums. Humanitāri raksti. – Rīga, 1933. – 3.–17. lpp.
- Šmits 1936a – Šmits P. Ievads baltu filoloģijā. – Rīga, 1936.
- Šmits 1936b – Šmits P. Valodas liecības par senajiem baltiem // Latvieši. – 2. revidēts iespiedums. – Rīga, 1936. – 1. d. – 61.–75. lpp.
- Tautavičius 1981 – Tautavičius A. Žemaičių etnogenezė (archeologijos duomenimis) // Iš lietuvių etnogenezės. – Vilnius, 1981, p. 27–35.
- Uesson 1970 – Uesson A. M. On Linguistic Affinity: The Indo-Uralic Problem. – Malmö, 1970.
- Vanagas 1981 – Vanagas A. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. – Vilnius, 1981.
- Zinkevičs 1996 – Zinkevičs Z. Par latviešu valodas cilmi // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, A daļa, 1996, 50. sēj., Nr. 4./5., 29.–32. lpp.
- Агеева 1980 – Агеева Р. А. Гидронимия балтского происхождения на территории псковских и новгородских земель // Этнографические и лингвистические аспекты истории балтских народов. – Рига, 1980. – С. 147–152.
- Агеева 1985 – Агеева Р. А. Происхождение имен рек и озер. – Москва, 1985.
- Андреев 1986 – Андреев Н. Д. Раннеиндоевропейский язык. – Ленинград, 1986.
- Анцитис, Янсон 1962 – Анцитис К. Я., Янсон А. Я. Некоторые вопросы этнической истории древних селов // Советская этнография, 1962, № 6, с. 92–104.
- Аристэ 1956 – Аристэ П. А. Формирование прибалтийско-финских языков и древнейший период их развития // Вопросы этнической истории эстонского народа. – Таллин, 1956. – С. 5–27.
- Брейдак 1973 – Брейдак А. Б. Прибалтийско-финские названия рек в Латгалии // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1973, № 2, с. 97–102.
- Брейдак 1977 – Брейдак А. Б. О влиянии прибалтийско-финских языков на латгальский и селонский идиомы // Baltistica, priedas 2, 1977, с. 26–35.
- Брейдак 1979 – Брейдак А. Б. Из истории латгало-селонского вокализма // Baltistica, vol. 15(2), с. 124–129.
- Брейдак 1980 – Брейдак А. Б. Из истории балтийского вокализма // Lingua Posnaniensis, vol. 23, 1980, с. 65–79.
- Брейдак 1981a – Брейдак А. Б. Древнейшие латгало-селонско-славянские языковые связи // Балто-славянские исследования: 1980. – Москва, 1981. – С. 37–45.

- Брейдак 1981б – Брейдак А. Б. Некоторые вопросы истории латгальских и селонских говоров // Лингвистическая география и проблемы истории языка. – Нальчик, 1981. – Ч. 2. – С. 241–246.
- Брейдак 1985 – Брейдак А. Некоторые фонетические явления селонского языкового субстрата в северо-восточной Литве // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов: Сборник статей. – Вильнюс, 1985. – С. 206–211.
- Брейдак 1988 – Брейдак А. Б. Западная граница латгальского и селонского племен по данным языка в XIII–XIV в. // Балто-славянские исследования: 1986. – Москва, 1988. – С. 219–228.
- Брейдак 1989а – Брейдак А. Б. Некоторые вопросы латгало-селонских и прибалтийско-финских этноязыковых связей // *Latviešu valodas sakari ar citām valodām: Mācību materiāli.* – Daugavpils, 1989. – С. 4–33.
- Брейдак 1989б – Брейдак А. Б. Фонетика латгальских говоров латышского языка: Диахрония и синхрония. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. – Вильнюс, 1989.
- Брейдак 1990 – Брейдак А. Б. Древнейшие балто-финно-угорские языковые связи и их значение для истории балтийского вокализма // *Uralo-Indogermanica. Балто-славянские языки и проблема урало-индоевропейских связей: Материалы 3-ей балто-славянской конференции, 18–22 июня 1990 г.* – Москва, 1990. – Ч. 1. – С. 122–126.
- Брейдак 1992 – Брейдак А. Б. Данные древнепрусского языка для решения некоторых проблем истории балтийского вокализма // *Linguistica Baltica, vol. 1, 1992, с. 173–178.*
- Валонен 1982 – Валонен Н. Ранние лопарско-финские контакты. Из этнической истории финских племен // Финно-угорский сборник: Антропология, археология, этнография. – Москва, 1982. – С. 59–96.
- Ванагас 1985 – Ванагас А. Вклад родственных балтийских диалектов в литовский язык (по топонимическим данным) // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов: Сборник статей. – Вильнюс, 1985. – С. 196–201.
- Волкайте-Куликаускаене 1985 – Волкайте-Куликаускаене Р. К вопросу этнической принадлежности грунтовых могильников центральной Литвы I–VIII вв. н. э. // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов: Сборник статей. – Вильнюс, 1985. – С. 30–39.
- Гамкрелидзе, Иванов 1984 – Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч. Вс. Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. – Тбилиси, 1984. – Ч. 2.
- Георгиев 1958 – Георгиев В. И. Исследования по сравнительно-историческому языкознанию: Родственные отношения индоевропейских языков. – Москва, 1958.
- Гиндин 1997 – Гиндин Л. А. “Карта предполагаемых прародин шести ностратических языков” В. А. Иллич-Свитыча и современные вопросы индоевропейской прародины // Балто-славянские исследования: 1988–1996. Сборник научных трудов. – Москва: Индрик, 1997. – С. 209–223.
- Гравере 1987 – Гравере Р. У. Этническая одонтология латышей. – Рига, 1987.
- Граудонис 1980 – Граудонис Я. Я. Штрихованная керамика на территории Латвийской ССР и некоторые вопросы этногенеза балтов // Из древнейшей истории балтских народов (по данным археологии и антропологии). – Рига, 1980. – С. 59–69.

- Денисова 1975 – Денисова Р. Я. Антропология древних балтов. – Рига, 1975.
- Денисова 1977 – Денисова Р. Я. Этногенез латышей (по данным краниологии). – Рига, 1977.
- Денисова 1990 – Денисова Р. Я. География антропологических типов балтских племен и этногенетические процессы в I – начале II тысячелетия н. э. на территории Литвы и Латвии // Балты, славяне, прибалтийские финны: Этногенетические процессы. – Рига, 1990. – С. 28–81.
- Долгопольский 1964 – Долгопольский А. Б. Гипотеза древнейшего родства языковых семей северной Евразии с вероятностной точки зрения // Вопросы языкознания, 1964, № 2, с. 53–63.
- Долгопольский 1975 – Долгопольский А. Б. Языки и проблема прародины // Знание – сила, 1975, № 6, с. 15–19.
- Ермолович 1985 – Ермолович М. О. О местоположении древней Литвы и некоторых других балтских земель на территории Белоруссии // Проблемы этнической истории балтов: Тезисы докладов межреспубликанской научной конференции. – Рига, 1985. – С. 69–72.
- Загорульский 1977 – Загорульский Э. М. Древняя история Белоруссии: Очерки этнической истории и материальной культуры (до IX в.). – Минск, 1977.
- Зинкявичюс 1985 – Зинкявичюс З. К вопросу о генезисе современных литовских диалектов // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов: Сборник статей. – Вильнюс, 1985. – С. 201–206.
- Иванов, Топоров 1958 – Иванов Вяч. Вс., Топоров В. Н. К постановке вопроса о древнейших отношениях балтийских и славянских языков. – Москва, 1958.
- Иванов, Топоров 1962 – Иванов Вяч. Вс., Топоров В. Н. К постановке вопроса о древнейших отношениях балтийских и славянских языков // IV Международный съезд славистов: Материалы дискуссии. – Москва, 1962. – Т. 2. – С. 422–423.
- Иллич-Свитыч 1971 – Иллич-Свитыч В. М. Опыт сравнения ностратических языков (семитохамитский, картвельский, индоевропейский, уральский, дравидийский, алтайский): Введение. Сравнительный словарь. – Москва, 1971.
- Казлаускас 1962 – Казлаускас И. К развитию общебалтийской системы гласных // Вопросы языкознания. 1962, № 4, с. 20–24.
- Карпелан 1982 – Карпелан К. Ранняя этническая история саамов // Финно-угорский сборник: Антропология, археология, этнография. – Москва, 1982. – С. 32–48.
- Крайнов 1972 – Крайнов Д. А. Древнейшая история Волгоокского междуречья: Фатьяновская культура. II тысячелетие до н. э. – Москва, 1972.
- Крайнов 1980 – Крайнов Д. А. Фатьяновская культура в этногенезе балтов // Из древнейшей истории балтских народов (по данным археологии и антропологии). – Рига, 1980. – С. 36–46.
- Кулаков 1997 – Кулаков В. И. Эстии и видиварии // Балто-славянские исследования: 1988–1996. Сборник научных трудов. – Москва: Индрик, 1997. – С. 359–372.
- Мажюлис 1963 – Мажюлис В. Заметки по прусскому вокализму // Вопросы теории и истории языка. – Ленинград, 1963. – С. 191–197.
- Мажюлис 1965 – Мажюлис В. Некоторые фонетические аспекты балто-славянской флексии // Baltistica, vol. 1(1), 1965, с. 17–30.

- Мажюлис 1974 – Мажюлис В. Социолингвистические заметки к архаичному характеру языка (балтийские языки) // *Baltistica*, vol. 10(2), 1974, с. 119–127.
- Макаев 1964 – Макаев Э. А. Проблемы индоевропейской ареальной лингвистики. – Москва-Ленинград, 1964.
- Мейе 1954 – Мейе А. Сравнительный метод в историческом языкознании. – Москва, 1954.
- Моора 1956 – Моора Х. Вопросы сложения эстонского народа и некоторых соседних народов в свете данных археологии // Вопросы этнической истории эстонского народа. – Таллин, 1956. – С. 49–141.
- Моора 1958 – Моора Х. А. О древней территории расселения балтийских племен // Советская археология, 1958, № 2, с. 9–33.
- Орел 1947 – Орел В. Э. Неславянская гидронимия бассейнов Вислы и Одера // Балто-славянские исследования: 1988–1996. Сборник научных трудов. – Москва: Индрик, 1997. – С. 332–358.
- Ранов, Матюшин 1991 – Ранов В., Матюшин Г. Эти загадочные микролиты // Знание – сила, 1991, № 11, с. 14–19.
- Римантене 1985 – Римантене Р. Роль неманской культуры в образовании балтов // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов: Сборник статей. – Вильнюс, 1985. – С. 7–11.
- Рудзите 1980 – Рудзите М. К вопросу о селах на правом берегу Даугавы // Этнографические и лингвистические аспекты этнической истории балтских народов. – Рига, 1980. – С. 159–163.
- Седов 1980 – Седов В. В. Балты и славяне в древности (по данным археологии) // Из древнейшей истории балтских народов (по данным археологии и антропологии). – Рига, 1980. – С. 14–21.
- Серебрянников 1957 – Серебрянников Б. А. О некоторых следах исчезнувшего индоевропейского языка в центре европейской части СССР, близкого к балтийским // Труды Академии наук Литовской ССР. Серия А, 1957, № 1(2), с. 69–72.
- Таугавичюс 1980 – Таугавичюс А. З. Балтские племена на территории Литвы в I тысячел. н. э. // Из древнейшей истории балтских народов (по данным археологии и антропологии). – Рига, 1980. – С. 80–88.
- Топоров 1959 – Топоров В. Н. О балтийских следах в топонимике русских территорий // *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 1959, t. 2, с. 55–63.
- Топоров 1962 – Топоров В. Н. Некоторые задачи изучения балтийской топонимии русских территорий // Географические названия. – Москва, 1962. – С. 41–49.
- Топоров 1966 – Топоров В. Н. О балтийском элементе в гидронимии Верхнего Нарева // *Studia linguistica Slavica Baltica Canuto-Olavo Falk: Sexagenerio a collegis, amicis, discipulis oblata*. – Lundae, 1966, с. 285–297.
- Топоров 1972а – Топоров В. Н. О балтийском элементе в Подмоскowie // *Baltistica*, 1972, pr. 1, с. 185–224.
- Топоров 1972б – Топоров В. Н. “Baltica” Подмоскowie // Балто-славянский сборник. – Москва, 1972, с. 217–280.
- Топоров 1975 – Топоров В. Н. Прусский язык: Словарь. А–Д. – Москва, 1975.
- Топоров 1980 – Топоров В. Н. *Galinda* – *Galindite* – *голядь* (балт. **Galind-* в этнолингвистической и ареальной перспективе) // Этнографические и лингвистические аспекты этнической истории балтских народов. – Рига, 1980. – С. 124–136.

- Топоров 1982a – Топоров В. Н. Балтийский горизонт древней Москвы // Acta Baltico-Slavica, vol. 14, 1982, с. 259–272.
- Топоров 1982б – Топоров В. Н. Древняя Москва в балтийской перспективе // Балто-славянские исследования: 1981. – Москва, 1982. – С. 3–61.
- Топоров 1988 – Топоров В. Н. Балтийский элемент в гидронимии Поочья. I // Балто-славянские исследования: 1986. – Москва, 1988. – С. 154–177.
- Топоров 1989 – Топоров В. Н. Балтийский элемент в гидронимии Поочья. II // Балто-славянские исследования: 1987. – Москва, 1989. – С. 47–69.
- Топоров 1992 – Топоров В. Н. О балтийской гидронимии Верхнего Подонья // Linguistica Baltica, Nr. 1, 1992, с. 225–240.
- Топоров 1997 а – Топоров В. Н. Балтийский элемент в гидронимии Поочья. III // Балто-славянские исследования: 1988–1996. Сборник научных трудов. – Москва: Индрик, 1997. – С. 276–310.
- Топоров 1997 б – Топоров В. Н. Балтийские следы на Верхнем Дону // Балто-славянские исследования: 1988–1996. Сборник научных трудов. – Москва: Индрик, 1997. – С. 311–324.
- Топоров 1997 в – Топоров В. Н. К вопросу о древнейших балто-финноугорских контактах по материалам гидронимии // Балто-славянские исследования: 1988 – 1996. Сборник научных трудов. – Москва: Индрик, 1997. – С. 325–331.
- Топоров, Трубачев 1962 – Топоров В. Н., Трубачев О. Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. – Москва, 1962.
- Трубачев 1968 – Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины. – Москва, 1968.
- Фасмер 1964 – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. – Москва, 1964. – Т. 1.
- Фасмер 1967 – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. – Москва, 1967. – Т. 2.
- Хабургаев 1980 – Хабургаев Г. А. Становление русского языка. – Москва, 1980.
- Хакулинен 1955 – Хакулинен Л. Развитие и структура финского языка. – Москва, 1955. – Ч. 2.
- Хелимский 1973 – Хелимский Е. Брод через реку времени // Знание–сила, 1973, № 10, с. 35–37.

Valodu un dialektu saīsinājumi

- če. – čehu
 erze-mord. – erze-mordviešu
 hol. – holandiešu
 ig. – igauņu
 kr. – krievu
 lat. – latīņu
 latv. – latviešu
 līb. – lībiešu
 liet. – lietuviešu
 mar. – mariešu
 mokša-mord. – mokša-mordviešu
 mord. – mordviešu

- po. – poļu
- pr. – prūšu
- senl. – senlāvu
- sl. – slāvu (pirmvalodas)
- slov. – slovēņu
- so. – somu
- ukr. – ukraiņu
- vā. – vācu
- vlv. – viduslejasvācu

Citi saīsinājumi

- A. – akuzatīvs
- dial. – dialekta vai izloksnes vārds vai forma
- dsk. – daudzskaitlis
- g. t. – gadu tūkstotis
- Ģ. – ģenitīvs
- Kr. dz. – Kristus dzimšana
- N. – nominatīvs
- sal. – salīdzini!
- skat. – skaties!
- t. p. – tā pati nozīme
- vsk. – vienskaitlis
- > – pārvērties par
- < – radies no
- / – vai
- * – rekonstruēta forma

Terminu skaidrojumi

Čūdi – senkrievu valodā uzrakstītajos vēstures avotos par *čūdiem* (Чюдь, Чудь) tika dēvēti somugru, Krievijas ziemeļu un Rietumsibīrijas etnosi (ciltis un tautības). Latviešu valodā arī pazīstams termins *čūdi*.

Dermatoglifika – cilvēku plaukstu un pēdu ādas papillārlīniju un to zīmējumu pētīšana.

Etnoss – vēsturiski izveidojusies cilvēku kopība (cilts, tautība vai nācija).

Gepidi – ģermāņu cilšu grupa, kas bija radniecīga gotiem. II gs. pēc Kr. dz. tā pārcēlās no Skandināvijas uz Dienvidbaltiju.

Hidronīmija – 1. Kādai teritorijai piederīgu hidronīmu kopums, piemēram, visā Latvijas teritorijā sastopamo hidronīmu kopums ir Latvijas hidronīmija.

2. Kādam etnosam vai radniecīgu etnosu grupai piederīgu hidronīmu kopums, piemēram, visiem kādreizējiem un mūsdienu baltu etnosiem piederīgu baltu cilmes hidronīmu kopums ir baltu hidronīmija.

Hidronīmika – zinātnes nozare, kuras izpētes objekts ir hidronīmi (strautu, upju, ezeru, jūru, okeānu, līču resp. jomu vārdi).

Hidronīms – hidroobjekta (strauta, upes, ezera, jūras, okeāna vai līča resp. jomas) vārds.

Idioms – valoda vai dialekts. Terminu lieto, ja nav skaidrs, vai kāda etniska vienība runājusi valodā vai dialektā, jo valodu vēsturē bieži visai grūti novilkt robežu starp kādu valodu vai dialektu.

Kranioloģija – antropoloģijas nozare, kas pētī cilvēku galvaskausu uzbūvi, formu un evolūciju.

Odontoloģija – antropoloģijas nozare, kas pētī cilvēku zobu uzbūvi, formu un evolūciju.

Oikonīms – apdzīvotas vietas (viensētas, sādžas, ciemata, pagasta, pilsētas) vārds.

Onomastika – zinātnes nozare, kas pētī īpašvārdus (toponīmus, personu vārdus, uzvārdus u. c.).

Salīdzināmi vēsturiskā valodniecība – valodniecības nozare, kas pētī radniecīgu valodu vēsturi. Šai valodniecības nozarē lieto vairākas metodes. Ar salīdzināmi vēsturisko metodi salīdzina radu valodu viendabīgo materiālu un noskaidro šo valodu attīstību no pirmvalodas sairšanas līdz mūsu dienām. Ar iekšējās rekonstrukcijas metodi salīdzina vienas valodas faktus tās dažādās attīstības pakāpēs vai arī dažāda vecuma faktus, kas pastāv valodā vienlaikus. Kartogrāfēšanas metodei, ko lieto lingvistiskajā ģeogrāfijā un areālajā valodniecībā, salīdzināmi vēsturiskajā valodniecībā ir ierobežota nozīme, jo šādi iegūto secinājumu pareizība jāpārbauda ar salīdzināmi vēsturisko metodi.

Seroloģija – mācība par asins seruma īpašībām.

Somatisks (īpašības vārds) – ķermeņa uzbūves (G. sg.).

Toponīmija – 1. Kādai teritorijai piederīgu toponīmu kopums, piemēram, visā Lietuvas teritorijā sastopamo toponīmu kopums ir Lietuvas toponīmija.

2. Kādam etnosam vai radniecīgu etnosu grupai, piemēram, visām Baltijas somu tautām (somiem, karēļiem, igauņiem, vepsiem, votiem, ižoriešiem, lībiešiem) piederīgu somiskas cilmes toponīmu kopums ir Baltijas somu toponīmija.

Toponīmika – zinātnes nozare, kas pētī toponīmus. Tā ir divu zinātnes nozaru – valodniecības un ģeogrāfijas – sadūrā.

Toponīms (vietvārds) – topoobjekta (ezera, kalna, meža, pļavas, viensētas utt.) vārds.

Ievads baltu valodniecībā, 2. daļa

Daugavpils: Saule, 1998

1. Baltu valodu radniecība ar citām indoeiropiešu valodām

a) Baltu valodas un to piederība pie indoeiropiešu valodu saimes

Baltu valodas pieder pie indoeiropiešu valodu saimes baltu valodu grupas. Zināmās baltu valodas dalāmas divās grupās – rietumbaltu valodās un austrumbaltu valodās. Pie rietumbaltu valodu grupas piederēja senprūšu, rietumgalindu, jātvingu jeb sūdavu, skalvu un kuršu valoda. Visas rietumbaltu valodas pieder pie mirušajām valodām. Pie austrumbaltu valodu grupas piederēja lietuviešu, aukštaišu, žemaišu, latgaļu, sēļu un zemgaļu cilšu valodas un mūsu dienās pieder lietuviešu un latviešu nacionālās valodas.

Lietuviešu, aukštaišu, žemaišu, latgaļu, sēļu, zemgaļu un kuršu cilšu valodas un daļa jātvingu valodas ziemeļu dialekta izlokšņu integrējušās lietuviešu un latviešu nacionālajās valodās, un šo cilšu valodu pēdas daļēji saglabājušās mūsdienu baltu valodu dialektos un izlokšņu grupās. Par senprūšu valodu ziņas saglabājušās šīs valodas rakstu pieminekļos un vietvārdos. Ziņas par jātvingu valodu atrodamas XX gs. 80-ajos gados atklātajā poļu-jātvingu vārdnīciņas rokraksta norakstā un dažos A. Becenbergera sakopotajos šīs valodas teikumos, kā arī jātvingu teritorijā sastopamajos baltu cilmes hidronīmos. Par citām rietumbaltu valodām, par ziemeļbaltu, ziemeļaustrumbaltu jeb fatjanoviešu, Dņepras baltu un perifērijas baltu valodām mēs varam spriest tikai pēc baltu hidronīmiem, kas saglabājušies šo baltu etnisko vienību kādreiz apdzīvotajās teritorijās, un aizguvumiem no baltu valodām somugru un slāvu valodās.

Baltu valodas saskan ar slāvu, albāņu, armēņu, indiešu un irāņu valodām tai ziņā, ka tur ir sastopami svelpeņi, šņaceņi vai afrikātas tādos gadījumos, kur pārējās indoeiropiešu valodās ir aukslējeņi *k*, *g* vai no tiem radušās skaņas, piem., latv. *simts*, liet. *šimtas*, skr. *satám*, av. *satəm*, bet lat. *centum*, gr. ἑκατόν [he-katón], senīru *cét*, go. *hund* (ar *h* < *k*), toh. *A kánt*; latv. *zināt*, liet. *žinoti*, pr. *ersinnat* ‘pazīt’, sensl. *зьнату* ‘zināt’, skr. *jānāti* ‘viņš, viņa pazīst’, bet go. *kann* ‘viņš, viņa pazīst’ (ar *k* < *g*), lat. *noscere* ‘iepazīties, nojaust, izmeklēt, pazīt, zināt’ (< **gnoscere*), gr. γνωτός ‘pazīstams’, senīru *gnāth* ‘t. p.’. Pēc šīs pazīmes indoeiropiešu valodas iedalāmas divās grupās: *satəm* valodās (no av. *satəm* ‘simts’) un *centum* valodās (no lat. *centum* ‘simts’). Baltu valodas pieder pie *satəm* valodu grupas. Tomēr baltu valodās tāpat kā slāvu valodās daļēji ir arī *centum* [kentum] valodu pazīmes, jo tajās dažreiz ir saglabājušies aukslējeņi *k*, *g* (no ide. **k̑*, **g̑*) tais gadījumos, kur *satəm* valodās (arī baltu un slāvu valodās) parasti ir svelpeņi, šņaceņi vai afrikātas, piem., liet. *akmuõ*, latv. *akmens*, sl. **kamy* ‘akmens’, kr. *камень* ‘t. p.’, bet senind. *aśman-*, av. *asman-* ‘akmens, klints; debess’: gr. ἄκμων ‘akmens lakta; meteorīts’, liet. *gařdas* ‘iežogota kūts daļa’, sl. **gordь* ‘pilsēta’, kr. *зопод* ‘t. p.’, bet liet. *žārdas* ‘kārts’, latv. *zārdas*, pr. *sardis* ‘žogs’, kr. dial. *зопод* ‘no kārtīm izgatavota siena žāvētava’.¹

¹ Endzelīns 1982: 390; Karaliūnas 1968: 86–91; Чекман 1974: 116–135.

Baltu valodas no citām indoeiropiešu valodām atšķiras pa daļai ar savu leksiku un dažām fonētikas un gramatikas īpatnībām. Raksturīgākās baltu valodu fonētiskās un gramatiskās īpatnības ir šādas.

1. Baltu valodās labāk nekā citās dzīvajās indoeiropiešu valodās ir saglabājušās pirmatnējās skaņas, it īpaši īsie un garie patskaņi un divskaņi. No indoeiropiešu pirmvalodas mantotais divskanis *ei* starp dzīvajām indoeiropiešu valodām sastopams tikai lietuviešu un latviešu valodā, piem., liet. *steĩgtis*, latv. *stēĩgtiēs* : gr. *στεĩχω* 'ēju'.

2. Vārda beigās saglabājušies indoeiropiešu pirmvalodas līdzskaņi *-s*, *-r*, baltu pirmvalodā un vēl senprūšu valodā arī līdzskanis *-n* (dažos gadījumos no ide. **-m*), piem., liet. *vilķas*, latv. *vilķs*, pr. *wilķis* : lat. *lupus*, gr. *λύκοϝ*; liet. *iŗ* 'un', pr. *ir* 't. p.'; pr. *semen* 'sēkla' : lat. *sēmen* 't. p.'

3. Nezilbiskais patskanis *ĩ* resp. līdzskanis *j* ir zudis starp līdzskani un palatālu patskani, piem., latv. *stieŗju*, bet (*tu*) *stieŗ* (< **stieŗi*); liet. *áudĩiu* (*dŗ* < **dj*), latv. *aũžu* (*ŗ* < **dj*), bet liet. *áudi*, latv. *aũd* (< **aũdi*).

4. Līdzskanis *m* ir saglabājies arī zobeŗu priekŗā, piem., liet. *ŗĩmtas*, latv. *simts*, bet lat. *centum*.

5. Pirmatnējos aoristus, imperfektus un perfektus aizstāja jaunas pagātnes formas, kam celms beidzās ar **-ā* resp. pirmbaltu **-ō* vai **-ē*, piem., liet. *jũto* 'juta', *nēŗē* 'nesa', latv. *juta* (< **jutō*), latv. dial. *nese* 'nesa' (< **nesē*).²

b) Baltu un ģermāņu valodas

Gandrĩz nav tādu īpatnību, kas apvienotu tikai baltu un ģermāņu valodas. Tiesa, lietuvieŗu valodā un ģermāņu valodās vienādi darināti skaitļa vārdi no "11" līdz "19", piem., liet. *vienũo-liķa* 'vienpadsmit', *dvũ-liķa* 'divpadsmit' utt., go *ain-lif* 'vienpadsmit', *twa-lif* 'divpadsmit' utt., kur lietuvieŗu valodas *-lik-* un gotu valodas *-lif* ir ide. **leik^h* : **lik^h*- refleksi. Latvieŗu valodā ŗie skaitļa vārdi darināti citādi, līdzĩgi kā slāvu valodās, bet senprūŗu valodas pieminekļos ŗo skaitļa vārdu nav.

Vairāķ ir tādu īpatnību, kas apvieno baltu, slāvu un ģermāņu valodas.

1. ŗis valodas atŗķiras no citām indoeiropieŗu valodām ar daudzskaitļa datĩva galotnes formantu *-m-*, piem., pr. *waik-ammans* 'kalpiem', liet. *vilķ-áms* 'vilķiem' < *vilķāmus*, sensl. *вльк-омъ* 't. p.', go. *wulf-am* 't. p.', bet skr. *vŗķ-ēbhyas* 't. p.', lat. *host-ibus* 'ienaidnieķiem'.

2. Visās trijās valodu grupās ir līdzĩbas sievieŗu dzimtes darāmās kārtas tagadnes divdabju locĩŗanā, piem., N. sing.: liet. *vēdanti* 'vedoŗa', latv. dial. *vēduoti* 't. p.', sensl. *ведũтũтũ* 't. p.', go. *frijōndi* 'mĩloŗa'; Acc. sing.: liet. *vēdančĩq*, latv. *vēduoŗu*, sensl. *ведũтũтũя*, go. *frijōndja* 'mĩloŗu'.

3. Visās trijās valodu grupās vietnieķvārdu daŗu locĩŗumu to paŗu formu lietoŗana visās gramatiskajās dzimtēs, piem., D. pl.: liet. dial. *tiem(u)s* 'tiem, tām', latv. *tiems* 't. p.' (veclatvieŗu rakstos), pr. *steimans* 't. p.', sensl. *тѣмъ* 't. p.', go. *þaim* 't. p.'

4. Līdzĩga skaitļa vārdu no "20" līdz "90" darināŗana visās trijās valodu grupās, piem., liet. *trĩsdeŗimt*, latv. *trĩsdesmit*, sensl. *mpudecũmь*, go. *treis tigjus* 'trĩsdesmit'.

² E n d z e l ĩ n s 1982: 390–394.

5. Retrospektīvi idents skaitļa vārds tūkstotim ir visās trijās valodu grupās: liet. *tūkstantis*, latv. *tūkstuotis*, sensl. *тысѣжита/тысѣжита*, go. *þūsundi*.

6. Īpašības vārdu piedēklis *-isk-*, kas ir sastopams arī citās indoeiropiešu valodu grupās, baltu, slāvu un ģermāņu valodās ir ļoti produktīvs, piem., liet. *šūnišķas* 'sunisks', latv. *sunisks*, pr. *prusiskan* 'prūsisku' (Acc. sing.), sensl. *словѣньскъ* 'slāvisks', go. *gudisks* 'dievišķīgs'.

7. Visās trijās valodu grupās ir arī daudz saskaņu leksikā, piem., liet. *draūgas*, latv. *drāugs*, sensl. *дрогъъ*, sensl. *draugr* 'vīrs'; liet. *rugiai*, latv. *rudzi*, pr. *rugis*, sensl. *ръжьъ*, kr. *рожь*, sensl. *rugr*, vā. *Roggen*; liet. *vāškas*, latv. *vasks*, sensl. *воскъ*, kr. *вock*, vā. *Wachs*; liet. *jaū*, latv. *jāu*, pr. *iaiu*, kr. bazn. sl. *ю* 'jau, tagad', go. *ju* 'jau'.

Ir arī tādas leksiskās izoglosas (izoleksas), kas apvieno tikai baltu un ģermāņu valodas, piem., liet. *bērnas* 'puisis', latv. *bērnš*, go. *barn* 'bērns', sensl. *burr* 'dēls'; liet. *drūtas* 'resns; zems (par balsi); ciets', latv. *drukns*, pr. *drūktai* 'stīpri', go. *triggus* 'uzticīgs'; liet. *lūpa*, latv. *lūpa*, vlv. *lobbe, lubbe* 'bieza, nokārusies lūpa'.³

c) Baltu un slāvu valodu radniecība

Baltu valodām vistuvāk rada ir slāvu (krievu, baltkrievu, ukraiņu, poļu, lužiciešu, slovaku, čehu, bulgāru, maķedoniešu, serbu, horvātu, slovēņu) valodas. Par kādreizējiem ļoti tuviem baltu un slāvu valodu sakariem liecina daudzas abu valodu grupu kopējās īpatnības.

1. Daži vārda uzsvara pārstatījumi abās valodu grupās, piem., liet. *dūmai*, latv. *dēmi*, kr. *дым*, ģen. *дыма* (baltu un slāvu valodās uzsvērtā saknes zilbe): skr. *dhūmāḥ* (sanskritā uzsvērtā gala zilbe). Indoeiropiešu pirmvalodā šim vārdam uzsvars bija izskaņā **-o-s*.

2. Baltu *jau* < pirmbaltu **jou* < ide. **ěu*, slāvu *ju* < sl. **jou* < ide. **ěu*, piem., liet. *jaū*, latv. *jāu*, pr. *iaiu* 'jebkad; ik pa', kr. bazn. sl. *ю*; liet. *spjājuju*, latv. *splaūjuju*, kr. *плюю*; liet. *liáudis*, latv. *lāudis*, kr. *люду* : vā. *Leute* (ide. **leudh-*).

3. *ur, ul, um, un* kā zuduma pakāpe blakus *ir, il, im, in*, piem., liet. *gunióti* 'dzenāt, trenkāt', *gūndyti* 'kārdināt, gumdīt', latv. dial. *gundīt* 'kūdīt uz ļaunu', pr. *guntwei* 'dzīt', sensl. *гънати* 't. p.' : liet. *giñti*, latv. *dzīt*.

4. Vairāki kopēji piedēkļi abās valodu grupās:

baltu *-īb-*, slāvu *-bb-* no **-ib-* (reti *-ib-* no **-īb-*), piem., liet. dial. *draugýba*, latv. *drāudzība*, sensl. *дрогужьва*;

-ēj-, piem., liet. *siuvéjas* 'skroderis', latv. *šuvējs*, senkr. *шьвѣти* 'skroderis';

-ik-, piem., liet. *vainikas* 'vainags', sensl. *въньць* 't. p.' (*у* < *к* priekšējās rindas patskaņa priekšā);

-īk-, piem., pr. *bratrīkai* 'brālīši', kr. *братик* 'brālītis';

-uk-, piem., pr. *wosux* 'āzītis', liet. *senūkas* 'večuks', latv. *suņuks*, sensl. *сѣнькъ* 'dēliņš';

³ Par baltu un ģermāņu valodu attiecībām skat. Endzeliņš 1982: 391; Karaliūnas 1968: 93–94; Kabelka 1982: 140–141.

baltu *-nīk-, lietuviešu arī -nīnk- (no -nīk-?), latviešu -niek-, slāvu *-nik-, piem., liet. *áuksinykas* 'zeltkalis', *bitininkas* 'bitinieks', latv. *pretinieks*, pr. *maldenikis* 'bērnis', sensl. *младеньць* 'zīdāinis, mazbērnis' (priekšējās rindas patskaņa ь priekšā k > u), kr. *дворник* 'sētnieks';

-īt-, piem., liet. *Kumutytis* 'Kumuša dēls', kr. *Ильич* (ar -ич < *-ītis);

-iet-, piem., latv. *maskavietis*, kr. *москвич* 't. p.' (ar *-ич < *-ietis?).

5. o-celmu vienskaitļa ģenitīva galotne (liet. -o, latv. -a, sl. -a) no indoeiropiešu o-celmu vienskaitļa ablatīva galotnes *-āt / *-ād, piem., liet. *vūr-o*, latv. *vīr-a*, sensl. *бог-а* 'dieva': sanskrita vienskaitļa ablatīvs *vīr-āt* 'no vīra'. Turpretī senprūšu valodā saglabājies indoeiropiešu o-celmu vienskaitļa ģenitīva izskaņas *-o-s(i)o / *-e-so reflekss – galotne -as, piem., *deiw-as* 'dieva', *tāw-as* 'tēva'.

6. Noteikto adjektīvu un dažu citu vārdu grupu darināšana ar attieksmes vietniekvārda palīdzību abās valodu grupās (indoeiropiešu pirmvalodā šis vietniekvārds bija ģo-celma vārds vīriešu un nekatrā dzimtē un ģā-celma vārds sieviešu dzimtē), piem., liet. *gerāsis* 'labais' (< *geras + *jis), *gerōji* 'labā', sensl. *новѣи* 'jaunais', *новаѣ* 'jaunā', *новоѣ* 'jaunais', kr. *новѣй*, *новая*, *новое*.

7. 1. personas vietniekvārda vienskaitļa formas ar sakni *mun-* abās valodu grupās, piem., vienskaitļa datīvs latviešu valodas augšzemnieku dialekta sēliskajās izloksnēs *mun* 'man' un senkrievu valodā *мьнѣ* 'man'.

8. Baltu un slāvu 1. personas vietniekvārda daudzskaitļa ģenitīva formas radušās no arhetipa *nūsōn 'mūsu', piem., pr. *noūson* 't. p.', sensl. *насъ* 't. p.'.

9. Infinitīvi ar formantu *-ēt(e)i blakus tagadnes i-celmiem abās valodu grupās, piem., liet. *sēd-i-me* 'sēžam' : *sēd-ēti* 'sēdēt'; latv. dial. *sēd-i-m* 'sēžam' : *sēdēt*; sensl. *вид-и-мѣ* 'redzam' : *вид-ѣти* 'redzēt'.

10. Divkāršais noliegums abās valodu grupās, piem., liet. *jis nieko nežino*, latv. *viņš nekā nezina*, kr. *он ничего не знает*.

11. Papildinātāja ģenitīvs blakus nolieguma verbam abās valodu grupās, piem., liet. *jis neturi knygos* : *jis turi knyga*; latv. *viņam nav grāmatas* : *viņam ir grāmata*; kr. *у него нет книги* : *у него есть книга*.

12. Predikatīvais instrumentālis abās valodu grupās, piem., liet. *jis buvo mokytoju* 'viņš bija skolotājs', kr. *он был учителем* 'viņš bija skolotājs'. Par to, ka senāk predikatīvais instrumentālis ir bijis arī latviešu valodā, liecina latviešu tautas dziesmu valodas arhaisms, piem., *māsiņām saucāties*.

13. Ap 200 kopēju baltu-slāvu vārdu, piem., liet. *galvā*, latv. *galva*, pr. *galwo* : sensl. *глава*, kr. *голова*; liet. *vārna*, latv. *vārna*, pr. *warne* : sensl. *врана*, kr. *ворона*; liet. *lēdas*, latv. *lēdus*, pr. *ladis* : sensl. *ледъ*, kr. *лед*; liet. *ēžeras*, latv. *ēžers*, pr. *assaran* [azaran] : kr. *озеро*; liet. *kréslas*, latv. *krēsls*, pr. *creslan* : kr. *крѣсло*; liet. *iš*, latv. *iz*, pr. *is* : kr. *из*.⁴

⁴ Par baltu un slāvu valodu radniecību skat. E n d z e l ī n s 1982: 390; K a r a l i ū n a s 1968: 7–100; K a b e l k a 1982: 136–140.

2. Baltijas somu valodu ietekme baltu valodās

Baltu un Baltijas somu kontakti ir ietekmējuši šo cilšu un tautu valodas. Ir konstatēts, ka Baltijas somu valodu ietekme baltu valodās ir mazāka nekā baltu valodu ietekme Baltijas somu valodās. Šī baltu un Baltijas somu valodu kontaktu īpatnība skaidrojama ar to, ka seno baltu kultūra bija augstāk attīstīta nekā to ziemeļu kaimiņu kultūra. Visvairāk Baltijas somu valodas ietekmējušas latviešu valodu un vismazāk – senprūšu valodu. Tas arī saprotams, jo senlatviešu ciltīm bija daudz ciešāki kontakti ar Baltijas somiem nekā senprūšu ciltīm. Diemžēl Baltijas somu valodu ietekme baltu valodās ir samērā maz pētīta, tāpēc aplūkosim tikai raksturīgākās baltu valodu īpatnības, kuras var skaidrot ar ziemeļu kaimiņu valodu ietekmi.

1. Vārda uzsvara atvilkšana uz pirmo zilbi latviešu valodā notika Baltijas somu valodu substrāta ietekmē, piem., latv. *galva*, bet liet. *galvā*.

2. Latviešu valodā nereti īss piedēkļu patskanis vai arī salikteņu otrās daļas saknes patskanis ir pielīdzinājies iepriekšējās zilbes patskanim, piem., *mugura* < *mugara*. Tā asimilējas parasti tikai morfoloģiski izolēti patskaņi. Šī parādība atgādina Baltijas somu valodu patskaņu harmoniju un varbūt radusies šo valodu ietekmē.

3. Austrumbaltu un Baltijas somu valodu vietas locījumi, kas veidoti ar postpozīciju palīdzību, inesīvs, illatīvs, adesīvs un allatīvs ir tipoloģiski identi. Tālāk seko austrumbaltu pirmvalodas vietas locījumu refleksi lietuviešu un latviešu valodā: a) inesīva refleksi (mūsdienu lokatīvi), piem., liet. *liepoje* ‘liepā’, latv. *liēpā*, latv. dial. *liēpai* (no austrumbaltu **liepōi-en*); b) illatīva refleksi (mūsdienu adverbji), piem., liet. *rañkon* ‘rokā’ (no austrumbaltu **rōñkōn-no*), latv. *iekšan* ‘iekšā’ (no austrumbaltu **eñtiōn-no*); c) adesīva refleksi (mūsdienu adverbji), piem., liet. *namiē-pi* ‘pie mājas’; d) allatīva refleksi (mūsdienu adverbji), piem., liet. *namó-pi* ‘mājup’, vecliet. *mus-pie* ‘mūsu virzienā’, latv. *leju-p*. Pēc V. Ambraza domām, šie vietas locījumi ar postpozīcijām *-en, *-no, *-pie, *-pi (> -p) austrumbaltu valodās radušies Baltijas somu valodu ietekmē.

4. Austrumbaltu valodās dažās sintaktiskās konstrukcijās sastopams nominatīvs tiešā papildinātāja funkcijā. Lietuviešu valodā (galvenokārt izloksnēs) šāds nominatīvs sastopams: a) pie infinitīva, piem., *riešutas* (N. sing.) *perkriñsti* ‘pārkost riekstu’, b) pie nelokāmā divdabja, piem., *Vot kad gāvus nemāžas šmótas* (N. sing.) *dúonos* ‘Lūk, kaut dabūjis nemazu maizes gabalu’. Latviešu valodā šāds nominatīvs tiešā papildinātāja funkcijā sastopams: a) pie infinitīva (kā arhaisms izloksnēs un folklorā), piem., *stiñna šaut* ‘stirnu šaut’, b) pie verba vajadzības izteiksmē, piem., *jāpļauj siens*. Arī austrumslāvu valodās (izloksnēs un viduslaiku rakstu pieminekļos) sastopams nominatīvs tiešā papildinātāja funkcijā: a) pie infinitīva nepieciešamības, lūguma, padoma utt. izteikšanai, piem., *vodá* (N. sing.) *nutь* ‘ūdeni dzert’, b) pie verba īstenības izteiksmē, piem., *она несёт чашка* (N. sing.) ‘viņa nes tasi’, c) pie verba pavēles izteiksmē, piem., *позави служащая* (N. sing.) ‘pasauc kalpotāju’. Līdzīgi arī Baltijas somu valodās ir nominatīvs tiešā papildinātāja funkcijā: a) pie 1. infinitīva vai divdabja teiciena ar vajadzības vārdiem, ar *vajag*, *der*, *labi*, *lietderīgi* tipa adverbjiem un predikatīviem somu valodā, pie infinitīva ar formantu *-da* tādās pašās igauņu valodas sintaktiskās konstrukcijās, piem., so. *minun täytyy maksaa velka* (N. sing.) ‘man vajag samaksāt parādu = man jāsamaksā parāds’, ig. *õppetükk* (N. sing.) *tuleb*

selgeks õppida 'stundu vajag precīzi iemācīties = stunda precīzi jāiemācās', b) pie verba "pasīvā formā", piem., so. *sana* (N. sing.) *sanotaan* 'vārds tiek teikts', c) pie verba pavēles izteiksmē, piem., so. *anna kirves!* (N. sing.) 'dod cirvi!', ig. *anna vikat!* (N. sing.) 'atdod izkapti!'

Nominatīva lietošana tiešā papildinātāja funkcijā Baltijas somu valodās atbilst šā locījuma lietošanai austrumbaltu valodās un austrumslāvu valodās. B. Larins šo atbilstmi trijās valodu grupās skaidroja šādi: sintaktiskās konstrukcijas ar nominatīvu tiešā papildinātāja funkcijā austrumbaltu un austrumslāvu valodās ieviesušās Baltijas somu valodu ietekmē.

5. V. Pizani ar Baltijas somu valodu ietekmi skaidroja atstāstījuma izteiksmes rašanos latviešu un lietuviešu valodā, piem., ig. *vend kirjutavat kirja* 'brālis rakstot vēstuli' un latv. *viņš slimuõjuõdõ*, liet. *jõs seõgas* 'viņš slimojot'.

6. Pēc V. Toporova un O. Trubačova domām, lietuviešu valodas pavēles izteiksmes formants *-k* un krievu valodas pavēles izteiksmes formants *-ka* skaidrojams ar Baltijas somu valodu ietekmi. Salīdziniet, piemēram, pavēles izteiksmes formas lietuviešu, krievu un igauņu valodā: liet. *im-k!* 'ņem!', kr. *скажу-ка!* 'saki!' un ig. *seis-ke!* 'stāviet!'

7. Latviešu literārajā valodā ir apmēram 80 leksisko aizguvumu no Baltijas somu valodām. Latviešu valodas lībiskajā dialektā šādu aizguvumu ir daudz vairāk nekā literārajā valodā. Leksiskie aizguvumi no Baltijas somu valodām ir arī citās latviešu valodas izloksnēs.⁵

3. Baltu valodas

a) Senprūšu valoda

Visvecākais senprūšu valodas piemineklis ir Elbingas vācu-prūšu vārdnīciņa. Tas ir noraksts no kāda oriģināla vai kopijas, ko izdarījis Pēteris Holzvešeris ap 1400. g. Vārdnīciņas oriģināls, kā liekas, varētu būt uzrakstīts 13. gs. beigās vai pašā 14. gs. sākumā. Tajā ir pavisam 802 vārdi: viss lielais vairums substantīvu un daži krāsu adjektīvi, kas nav alfabēta kārtā rakstīti, bet grupēti pēc jēdzienu asociācijas.

Iespējams, ka viens no senākajiem līdz šim zināmajiem senprūšu valodas pieminekļiem ir neliels teksts, ko 1973. g. Bāzeles universitātes bibliotēkā atradis S. M. Maklaskis. Teksts ierakstīts ar roku kādā foliantā, kas datējams ar 1369. g. Domājams, ka šis teksts ierakstīts foliantā 14. gs. otrajā pusē. Pēc S. M. Maklaska, V. J. Zepa un V. Mažuļa domām, ieraksta autors ir bijis prūsis. Tomēr nav izslēgta iespēja, ka teksts ierakstīts foliantā nevis senprūšu valodā, bet kādā citā rietumbaltu valodā.

100 prūšu vārdu ir devis Simons Grūnavs savā apmēram 1517.–1526. g. sarakstītajā Prūsijas hronikā. To starpā ir daži vārdi, kas citos rakstu pieminekļos nav fiksēti, bet, kā liekas, arī daži lietuviešu un poļu valodas vārdi. Šā krājuma vērtību mazina tas, ka daži vārdi rakstīti bez galotnēm vai ar sakropļotām galotnēm. Hronikā vārdi rakstīti juku jukām un nevis alfabēta kārtā.

⁵ Pizani 1959: 215–217; Zepс 1962; Топоров, Трубачев 1962: 249–251; Sabaliauskas 1963: 131–135; Ларин 1963: 87–107; Kabelka 1982: 142–144; Амбразас 1985: 188–196.

1545. g. Kēnigsbergā (pēc Otrā pasaules kara tā pārdēvēta par Kaļiņingradu) iznāca pirmais prūšu katehisms. No priekšvārdiem ir saprotams, ka jau pirms 1545. g. rokrakstā bija cirkulējuši daži katehisma fragmenti senprūšu valodā.

Tai pašā gadā iznāca otrs prūšu katehisms. Teksta rakstīšanai, kā teikts katehisma priekšvārdos, bija pieaicināti vairāki cilvēki.

1561. g. iznāca mācītāja Ābela Villa tulkotais enhiridijs jeb trešais katehisms. Vērtīgāks tas ir par diviem iepriekšējiem katehismiem ne vien sava lielākā apjoma dēļ, bet arī tāpēc, ka tulkotājs diezgan bieži apzīmējis patskaņu garumu uzsvērtās zilbēs, tā ka ar to ir norādījis arī vārda uzsvara vietu un diftongos un diftongiskajos savienojumos arī zilbes intonācijas (kāpjošo un krītošo intonāciju). Arī rakstība trešajā prūšu katehismā ir diezgan laba.

Bez jau minētajiem rakstu pieminekļiem ir vēl dažādos avotos saglabājušies atsevišķi teikumi un vārdi senprūšu valodā.

Senprūšu valoda ar savu leksiku un gramatisko sistēmu diezgan stipri atšķiras no lietuviešu un latviešu valodas. Dažos gadījumos austrumbaltu valodās ir pārveidots tas, kas senprūšu valodā saglabāts negrozīts, bet ir arī tādas senprūšu un austrumbaltu valodu formas, kas nevar būt cēlušās no kādas baltu pirmvalodas kopējas pirmformas. Šīs atšķirības, šķiet, atspoguļo baltu pirmvalodas dialektālo sadrumstalotību.

Tais gadījumos, kad senprūšu valoda atšķiras no lietuviešu un latviešu valodas, dažreiz tā saskan ar slāvu valodām, dažreiz – ar ģermāņu valodām, pie kam ģermāņu valodām tā ir tuvāka nekā lietuviešu un latviešu valoda.

Senprūšu valodas īpatnības *f o n ē t i k ā* un *m o r f o l o ģ i j ā*:

1. Senprūšu valodā nebija divskaņa *ie*, kas lietuviešu un latviešu valodā radies no divskaņa *ei(ēi)*, sal., piem., pr. *deiw(a)s* : liet. *diēvas*, latv. *dīvs*.

2. Vismaz vienā senprūšu valodas izlokšņu daļā bija saglabājušies līdzskaņu savienojumi *tl*, *dl*, kas lietuviešu un latviešu valodā ir pārvērtušies par *kl*, *gl*, sal., piem., pr. *ebšentliuns* ‘apzīmējis’ : liet. *žēnklas* ‘zīme’; pr. *addle* : po. *jodła*, liet. *ēglē*, latv. *egle*.

3. Vienā senprūšu valodas izlokšņu daļā *ē* bija pārvērties par *ī*, piem., pr. *īst* : liet. *ēsti*, latv. *ēst*.

4. Vienā senprūšu valodas izlokšņu daļā pirmbaltu **ō* (no ide. **ā*) aiz lūpeņiem un aukslējeņiem bija pārvērties par *ū*, piem., pr. *mūti* : liet. *mótē*, latv. *māte*.

5. Senprūšu valodā bija saglabājušies nekatras dzimtes substantīvi, piem., pr. *assarān* [azarān] : kr. *ósepo*, bet liet. *ēžeras*, latv. *ežers*.

6. Senprūšu valodā bija saglabājušies indoeiropiešu *o*-celmu vienskaitļa ģenitīva izskaņas **-o-so* un (*i*)*io*-celmu vienskaitļa ģenitīva izskaņas **-iio-so* refleksi, piem., pr. *deiw-as* ‘dieva’, *rikij-as* ‘kunga’. Turpretī austrumbaltu valodās tāpat kā slāvu valodās šai locījumā *o-*, *io-* un (*i*)*io*-celmiem ieviestas ablatīva galotnes (liet. *-o*, latv. *-a*, sl. *-a* no ide. **-āt* / **-ād*), piem., liet. *diēv-o*, latv. *diēv-a*, sensl. *boz-a*, liet. *brōli-o*, latv. *brāļa*.

7. Senprūšu valodā *o*-celmu un (*i*)*io*-celmu daudzskaitļa nominatīva galotne *-ai* bija ne tikai lietvārdiem, kas saskan ar lietuviešu valodu, piem., pr. *wijr-ai* ‘vīri’ : liet. *výr-ai* ‘t. p.’, bet nereti arī vietniekvārdiem, kur tādos gadījumos divzillbīgajiem vietniekvārdiem lietuviešu un latviešu valodā atbilst galotne *-i* (no **-ie*) un vienzillbīgajiem vietniekvārdiem – galotne *-ie*, piem., pr. *wiss-ai* : liet. *vis-ì*, latv. *vis-i*; pr. *stai* ‘tie’ : go. *þai*, gr. *τοί*, bet liet. *tīē* (< **tie*), latv. *tiē*.

8. Senprūšu valodā daudzskaitļa datīva galotne beidzās ar *-ma(n)s*, turpretī lietuviešu valodā šī galotne beidzas ar *-ms* (no *-mus*), piem., pr. *waikammans* 'kalpiem' : liet. *vaikāms* 'bērniem' (< *vaikāmus*).

9. Senprūšu valodā *o*-celmu un *ā*-celmu daudzskaitļa akuzatīva galotne bija *-ans*, piem., *deiw-ans* : liet. *diev-ūs*, latv. *diev-us*; pr. *rānk-ans* : liet. *rank-ās*, latv. *rūok-as*.

10. Senprūšu valodas komparatīvi bija darināti ar piedēkli *-iš-* un superlatīvi ar piedēkli *-ais-*, piem., *tawischas* 'tuvāka' (G. sing.), *maldaisin* 'pašu pēdējo' (Acc. sing.) : *en maldaisin deinan* 'pastardienā'.

11. Senprūšu valodā bija īpatnējas skaitļa vārdu formas, kas bija atšķirīgas no austrumbaltu valodu skaitļa vārdu formām, piem., pr. *ains* 'viens' : go. *ains*, bet liet. *vienas*, latv. *viēns*; pr. *tūsimtons* 'tūkstotis' : liet. *tūkstantis*, latv. *tūkstūotis*; pr. *tirtis* 'trešais' : liet. *trēčias*, latv. *trešs*; pr. *usts* 'sestais' : liet. *šēštas*, latv. *sešts*; pr. *newīnts* 'devītais' : go. *niunda*, bet liet. *deviņtas*, latv. *devīts*, sensl. *девѣмь*.

12. Senprūšu valodā bija īpatnējas personu vietniekvārdu un atgrieze-niskā vietniekvārda locījumu formas: a) vienskaitļa datīvā pr. *mennei* : liet. *man(i)*, latv. *man*, pr. *tebbei* : sensl. *мебѣ*, liet. *tav(i)*, latv. *tev*; pr. *sebbei* : sensl. *себѣ*, liet. *sav(i)*, latv. *sev*; b) vienskaitļa akuzatīvā pr. *mien* : liet. *manē*, latv. *mani*; pr. *tien* : liet. *tavē*, latv. *tevi*; pr. *sien* : liet. *savē*, latv. *sevi*; c) daudzskaitļa ģenitīvā pr. *noūson* 'mūsu' : liet. *mūsū*, latv. *mūsu*; d) daudzskaitļa akuzatīvā pr. *mans* : liet. *mūs*, latv. *mūs*; pr. *wans* : liet. *jūs*, latv. *jūs*.

13. Senprūšu valodā bija īpatnējas piederības vietniekvārdu formas, kas diahroniski bija identas ar slāvu valodu formām, bet nesaskanēja ar austrumbaltu valodu formām: pr. *mais* : sensl. *мои*, bet liet. *mānas*, latv. *mans*; pr. *twais* : sensl. *моу*, bet liet. *tāvas*, latv. *tavs*; pr. *swais* : sensl. *своу*, bet liet. *sāvas*, latv. *savs*.

14. Senprūšu valodā bija atšķirīgas no austrumbaltu valodām norādāmā vietniekvārda formas: pr. *stas* 'tas' : liet. *tās*, latv. *tas*; pr. *stā, sta, stai* 'tā' : liet. *tā*, latv. *tā*; pr. *sta* (nekatra dzimte) : liet. *tai*.

15. Senprūšu valodā tāpat kā nominālajā deklinācijā arī pronominālajā deklinācijā *o*-celmu daudzskaitļa datīva galotne bija *-(a)mans*, piem., pr. *wiss-amans* 'visiem' : liet. *visiems* < *visiemus*; pr. *stēi-mans* 'tiem' : liet. *tīems* < *tiemus*.

16. Senprūšu valodā bija īpatnējas vietniekvārdu formas **dis* 'viņš', *kawīds* 'kāds, kurš' (sieviešu dzimtē *kawida*), *stawīds* 'tāds', *subs* 'pats' (sieviešu dzimtes forma *subbai*) un vietniekvārda *kas* nekatras dzimtes vienskaitļa nominatīva forma *ka* (sal. latv. *ka* saikļa nozīmē un lat. *quod*) un vīriešu dzimtes daudzskaitļa nominatīva formas *quai, quoi*.

17. Senprūšu valodā bija saglabājušās indoeiropiešu pirmvalodas optatīva (gribas izteiksmes) formas, piem., *wedais!* 'ved!', *weddeis!* 't. p.', sal. gr. φέροίς! 'ved!'.

18. Senprūšu valodā verbu infinitīvs beidzās ar formantiem *-t, -twei, -ton, -tun*, kurus lietoja bez nozīmes atšķirības, piem., pr. *boūt, boūton* : liet. *būti*, latv. *būt*; pr. *dāt, dātwei* : liet. *dūoti*, latv. *duot*; pr. *turīt, turrītwei* : liet. *turēti*, latv. *turēt*; pr. *west, westwei* : liet. *vēsti*, latv. *vest*. Parasti infinitīva celmi senprūšu valodā saskanēja ar austrumbaltu valodu infinitīva celmiem, taču šad tad gadījās arī atšķirības,

piem., pr. *laikū-t* 'padarīt, veikt' : liet. *laiký-ti* 'turēt', latv. dial. *lāicī-t²* 'sargāt, uzraudzīt; pataupīt; ilgāk uzglabāt, saglabāt'.

19. Senprūšu valodas darāmās kārtas pagātnes lokāmais divdabis beidzās ar galotni *-uns*, kurai lietuviešu valodā atbilst galotne *-ęs* un latviešu valodā galotne *-is*, piem., pr. *īdums* (ar $\bar{i} < \bar{e}$) : liet. *ėdęs*, latv. *ēdis*; pr. *-stāums* : liet. *stójes*, latv. *stājis*.

20. Senprūšu valodas pieminekļos sastopama tikai viena pilnīgi droša ciešamās kārtas tagadnes lokāmā divdabja forma sieviešu dzimtes daudzskaitļa nominatīvā *poklausīmanas* 'uzklašamas', kam atbilst liet. *paklaūsomos* un latv. *paklausāmas*.

Senprūšu valodas l e k s i k ā bija šādas spilgtākās pazīmes.

1. Senprūšu valodā bija daudz radniecīgu vārdu ar lietuviešu un latviešu valodu. Tomēr bija arī tādi gadījumi, kur senprūšu valodā, salīdzinot ar austrumbaltu valodām, bija citi vārdi, piem., pr. *gaylis* : liet. *báltas*, latv. *bal̃is*; pr. *garbis* : liet. *kálnas*, latv. *kaľns*; pr. *pintis* : liet. *kēlias*, latv. *ceľš*.

2. Senie prūši bija seno lietuviešu cilšu kaimiņi, bet viņiem nebija tiešas saskares ar seno latviešu ciltīm. Tāpēc bija ne mazums tādu gadījumu, kur seno prūšu un seno lietuviešu cilšu valodās bija radniecīgi vārdi, bet seno latviešu cilšu valodās – atšķirīgi vārdi, piem., pr. *krawian* : liet. *kraūjas*, bet latv. *asins*; pr. *parstian* : liet. *pařsas*, bet latv. *sivēns*; pr. *soūns* : liet. *sūnūs*, bet latv. *dēls*; pr. *swestro* : liet. *sesuō*, bet latv. *māsa*.

Jāpiebilst, ka nereti bija gadījumi, kur seno prūšu un seno lietuviešu cilšu valodās bija mantoti radniecīgi vārdi, bet seno latviešu cilšu valodās bija aizgūti vārdi, piem., pr. *bhe*, liet. *be*, *bei* : latv. *un* (aizgūvums no lejasvācu valodas); pr. *buttan*, liet. *būtas* : latv. *māja* (aizgūvums no Baltijas somu valodām); pr. *peilis*, liet. *peĩlis* : latv. *nazis* (aizgūvums no senkrievu valodas).

Dažiem lietuviešu valodas arhaismiem un dialektismiem bija atbilstmes senprūšu valodā, piem., pr. *aswinan* 'ķēves piens' (sal. liet. *ařvā* 'ķēve'), pr. *klupstis* 'celis' (sal. liet. *klūpstis* 't. p.').

3. Pavisam maz bija tādu gadījumu, kur senprūšu valodā bija radniecīgi vārdi ar seno latviešu cilšu valodām, bet tie atšķīrās no lietuviešu valodas, piem., *nabis*, latv. *naba* : liet. *bámba*; pr. *salme*, latv. *saľmi* : liet. *šiaudaĩ*; pr. *warrin*, *warien* (Acc. sing.), latv. *vara* : liet. *jėgà*, *galià*.

4. Dažos gadījumos senprūšu valodā bija radniecīgi vārdi ar slāvu valodu vārdiem, bet tie atšķīrās no atbilstošiem austrumbaltu valodu vārdiem, piem., pr. *assanis* 'rudens' : kr. *óсень*; pr. *austo* 'mute; seja' : sensl. *oycma* 'mute', kr. *ycma* 'mute, lūpas'; pr. *pintis* 'ceľš' : sensl. *пѣть*, kr. *путь*; pr. *winna* 'laukā, ārā' : sensl. *вѣнѣ*, kr. *вне* 'ārpus'.

5. Senprūšu valodā bija arī radniecīgi vārdi ar ģermāņu valodām, piem., pr. *druwīt* 'ticēt' : sav. *trūēn*; pr. *krūt* 'krist' : senisl. *hrun*; pr. *panno* 'uguns' : go. *fōn*.

Senprūšu valodu bija i e t e k m ē j u š a s kaimiņu valodas – ģermāņu un slāvu valodas.

No vācu valodas bija aizgūts senprūšu valodas verbu priedēklis *er-*, piem., pr. *er-sinnat* 'atzīt' : vā. *er-kennen* 'pazīt; atzīt'.

Senprūšu valodā bija daudz leksisko aizgūvumu no slāvu un ģermāņu valodām. No dienvidu un rietumu kaimiņiem slāviem, visvairāk no poļiem, senie prūši bija

aizguvuši daudz vārdu, piem., pr. *piwis* ‘alus’ (< sl. **pivo*); *grīkas* ‘grēks’ (ar $\bar{i} < \bar{e}$) (< sl. **grěxъ*); pr. *kamenis* ‘skurstenis; kalves ēze’ (< po. *komin*).

Senprūšu valodā ar slāvu valodu starpniecību bija aizgūti vārdi arī no ģermāņu valodām, piem., pr. *asilis* ‘ēzelis’ (< sl. **osъlъ* < go. *asilus*). Par dažiem vārdiem nav skaidrs, vai tie bija aizgūti tieši no ģermāņu valodām, vai arī – no ģermāņu valodām ar slāvu valodu starpniecību, piem., pr. *brunjos* ‘bruņas’ (< sl. **brъnija* < go. *brunjō?*), pr. *catils* ‘katls’ (< sl. **kotъlъ* < go. *katils?*), pr. *sticklo* ‘stikls’ (< sl. **stěklo* < go. *stikls?*).

Senu tiešo leksisko aizguvumu no ģermāņu valodām senprūšu valodā nebija daudz, piem., pr. *ilmis* ‘burinieks’ (< go. **hilms*), pr. *ylo* ‘īlens’ (< go. **ēla*), pr. *kelmis* ‘platmale’ (< ģerm. **xelmax*), pr. *lapinis* ‘karote’ (< go. **lapins*), pr. *rikijs* ‘kungs’ [= *rīkīs*] (< go. **reikeis* ar $ei = \bar{i}$), pr. *rīks*, *rijs* ‘valsts; impērija’ (< go. *reiki* ar $ei = \bar{i}$), pr. *sarwis* ‘ierocis’ (< go. *sarwa*).



1. att. Rietumbaltu dialekti, uz kuru pamata radušies rakstu pieminekļi: V – senprūšu valodas Pamedes dialekts jeb vokabulāra dialekts; K – senprūšu valodas Sembas dialekts jeb katehismu dialekts; NI – jātvīngu valodas Narevas izlokšnes.

Ģermānismu pieplūdums senprūšu valodā sākās pēc tam, kad vācu krustneši iekaroja seno Prūsiju. Tad sākās intensīvs seno prūšu asimilācijas process. Tomēr vēl XVI gs. izrādījās vajadzīgs katehisms senprūšu valodā. Senprūšu valoda pilnīgi izmira XVII gs. otrajā pusē.

M. K. Hartknohs savā darbā “Dissertatio de lingua veterum Prussorum” (Pārspriedums par seno prūšu valodu) 1689. g. rakstīja: “Non in uno, sed in pluribus adhuc pagis reperiuntur homines huius linguae gnari.” (Līdz šim laikam ne tikai vienā, bet vairākos ciemos šur tur atrodami šīs valodas zinātāji.) Sanktpēterburgas Publiskajā bibliotēkā atrodamajam senprūšu otrā katehisma eksemplāram uz titullapas ap 1700. g. uzrakstīta šāda piezīme: “Diese alte Preusnische Sprache ist nuhn mehr ganz und gar vergangen worden. Anno 1677 ein einziger Mann auf der Curischen Nahrung wonend, der sie noch gekont, gestorben, doch sollen noch solche daselbst sein.” (Šī senā prūšu valoda tagad ir pilnīgi izzudusi. 1677. g. vienīgais Kuršu kāpās dzīvojušais vīrs, kas to vēl zināja, nomira, tomēr tur tādi [seno prūšu valodas zinātāji – A. B.] vēl varētu būt [sastopami – A. B.]).

Kā ikvienā valodā arī senprūšu valodā bija *dialekti*, un tajos savukārt bija *izloksnes*. Noskaidrots, ka Elbingas vokabulārs uzrakstīts uz Pamedes (Pomezānijas) dialekta pamata, bet visi trīs katehismi balstījās uz Sembas dialekta. Senprūšu valodas pieminekļi ar savām valodas īpatnībām nebija vienveidīgi. Katrā pieminekļī bija dažādas variācijas, kas atspoguļoja attiecīga dialekta izlokšņu īpatnības. Bez tam nedrīkst aizmirst, ka šie pieminekļi nebija viena vecuma.⁶

b) Jātvingu valoda

H. Maletijs savā darbā “Wahrhaftige Beschreibung der Sudawen auff Samland sambt ihren Bockheyligen und Ceremonien” (Patiess Sembas sūdavu apraksts ar viņu āža svētkiem un ceremonijām) publicējis dažas frāzes jātvingu valodas sūdavu dialektā, to sūdavu dialektā, kurus vācu krustneši pēc jātvingu sakāves bija pārvietojuši uz Prūsijas Sembu. A. Becenbergers žurnāla “Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen” (Raksti par indoeiropiešu valodniecību) 2. numurā publicējis dažus viņa paša sakopotus teikumus jātvingu valodā. Bez tam valodnieku rīcībā ir dažādos rakstu pieminekļos saglabājušies jātvingu vietvārdi un personvārdi, pēc kuriem var spriest par jātvingu valodas fonētiskajām īpatnībām.

20. gs. 80-ajos un 90-ajos gados valodnieku zināšanas par jātvingu valodu ievērojami paplašinājušās, jo šai laikā valodnieks Z. Zinkevičs publicējis trīs rakstus (krievu, lietuviešu un angļu valodā) par kādu poļu-jātvingu vārdnīciņas rokraksta kopiju, kurā ir 215 jātvingu valodas vārdu. Viņš aiz visu triju rakstu virsrakstiem ir licis jautājuma zīmi, tā atstādams atklātu jautājumu par to, kādas baltu valodas vārdi doti vārdnīciņas otrajā pusē. Pēc Z. Zinkeviča domām, vokabulārā, pirmkārt, var būt pārstāvēta jātvingu valoda ar daudziem lituānismu piejaukumiem, otrkārt, var būt pārstāvēta valoda, ko stipri ietekmējusi jātvingu valoda un, treškārt, var būt pārstāvēta gan jātvingu, gan lietuviešu valoda. Uzreiz jāatzīmē, ka lietuviešu valodnieks stipri pārspilē lietuviskā komponenta īpatsvaru vārdnīcā, jo daudzus neapšaubāmus aizguvumus no austrumbaltu valodām, kuri var būt gan lituānismi, gan leticismi, Z. Zinkevičs nekritiski dēvē par lituānismiem. Neapšaubāmu lituānismu poļu-jātvingu vārdnīcā nav nemaz tik daudz.

Lituānismus šīs vārdnīcas manuskriptā var skaidrot ar ekstralingvistiskiem faktoriem.

⁶ Par senprūšu valodu skat. B ū g a 1961: 102–156; E n d z e l ī n s 1982: 9–351, 394–396; K a b e l k a 1982: 54–64.

Pēc XV gs. kariem un it īpaši pēc Toruņas līguma 1411. g. jātvingu zemes tika iekļautas Lietuvas sastāvā. Uz izpostītajām jātvingu zemēm pārcēlās daudz lietuviešu, kā arī Lietuvā dzīvojušo citu etnisko grupu iedzīvotāji, piemēram, baltkrievi. Lietuvieši apmetās tā saucamajā Lietuvas Aiznemunā. Tomēr daudz lietuviešu pārcēlās arī tālāk uz dienvidiem. Tad arī radās lietuviešu valodas salas Bežzas, Sidras, Sokoldas, Narevas un Bugas baseinos. Lietuviešu valoda šais teritorijās sāka pakāpeniski izzust pēc 1520. g., kad šīs teritorijas atdalīja no Traku apgabala un iekļāva jaunizveidotajā Poļesjes vojevodistē. Lietuviešu valodas un citu baltu idiomu pēdas šeit saglabājušās ne tikai toponīmijā, bet arī baltkrievu un poļu izloksnēs.

Bet kā izskaidrot leticismus poļu-jātvingu vārdnīciņas manuskriptā? XIII gs., kad norisinājās cīņa par Austrumbaltiju (vēlāko Livoniju), Dienvidzemgali un Dienvidsēliju iekļāva Lietuvas valstī. Ir arī zināms, ka pēc krustnešu uzvaras ap 100000 zemgaļu no savas dzimtenes pārcēlās uz Lietuvu. Tāpēc ir iespējams, ka kopā ar lietuviešiem uz jātvingu zemēm pārcēlās arī kāda daļa zemgaļu un sēļu cilšu iedzīvotāju. Viņi tad arī varēja ietekmēt Narevas baseina jātvingu izloksnes. Tikai tā var izskaidrot leticismus un fennismus jaunatrastajā poļu-jātvingu vārdnīcas manuskripta kopijā, jo nav iedomājami jātvingu tieši sakari ar seno latviešu un Baltijas somu ciltīm Latvijas teritorijā.

Jādomā, ka poļu-jātvingu vārdnīciņas sastādītājs ir bijis katoļu mācītājs. Par to netieši liecina jātvingu valodas dēvēšana titullapā par pagānu izloksnēm, kā arī tas fakts, ka manuskripts pievienots katoļu lūgšanu grāmatai latīņu valodā. Vārdnīciņas manuskripta sastādītājs ir bijis vietējais iedzīvotājs, t.i., baltkrievs, par ko liecina baltkrievu valodas elementi vārdnīcas manuskripta poļu daļā, piem., *biely* 'balts' *biały* vietā, *busiel* 'stārķis' *bocian* vietā, *lisa* 'lapsa' *lis* vietā, *zmija* 'odze' *gadzina* vietā u. tml.

Acīmredzot vārdnīciņas manuskripta autors nemaz nav zinājis jātvingu valodu vai arī to zinājis vāji. Par to liecina daudzas kļūdas vārdnīcas manuskripta jātvingu valodas daļā: balsīgo un nebalsīgo līdzskaņu jaukšana, vārdu rakstība bez galotnēm u. tml.

Lai atrisinātu jautājumu par poļu-jātvingu vārdnīcas manuskripta sarakstīšanas laiku, jāņem vērā kāds vārds, kas iekļauts šajā rokrakstā, proti, *krzyżacy* 'krustneši', kas XVI gs. vēl varēja būt aktuāls, un tas fakts, ka tikai 1553. g. jātvingi tika kristīti. Tātad par vārdnīcas manuskripta sarakstīšanas laiku var pieņemt XVI gs. pirmo pusi.

Vārdnīcas manuskriptā pārstāvētas vairākas jātvingu valodas izloksnes vai arī jātvingu un austrumbaltu izloksnes. Par to liecina baltu idioma raksturojums titullapā "Pogańske gwary z Narewu" (Narevas pagānu izloksnes) un neviendabīgie valodas materiāli vārdnīcas manuskripta otrajā daļā.

Jātvingu valoda bija tuva senprūšu valodai. Lingvistī K. Būga, J. Endzelīns, E. Frenkelis, G. Ķerulis u. c. pat atzina to par senprūšu valodas dialektu. Tomēr jau viduslaikos vēsturnieks J. Dlugošs (XV gs.) un ģeogrāfs un vēsturnieks (hroniku autors) Mehovas Matejs (XVI gs.) rakstīja par jātvingiem kā patstāvīgu etnosu un par jātvingu valodu kā patstāvīgu valodu. Mūsu dienās baltu valodniecībā pilnīgi nostiprinājies viedoklis, ka jātvingu valoda bija patstāvīga valoda rietumbaltu valodu apakšgrupā.

Jātvingu valodas raksturīgākās īpatnības bija šādas.

1. Jātvingu valodā tāpat kā senprūšu valodā divskanis *ei* bija saglabājies arī tais gadījumos, kur lietuviešu un latviešu valodā tas bija pārvērties par divskani *ie*. Par to neapšaubāmi liecina jātvingu cilmes vietvārdi dienvidaustrumu Lietuvā un dažādos vēstures avotos saglabājušies jātvingu vietvārdi un personvārdi, piem., vietvārds *Léip-al-ingis*, ciems Lazdiju rajonā, sal. ar liet. vietvārdu *Liep-al-ótas* (3 x) Prienu rajonā; jāt. personvārds *Preisinges*, sal. liet. *príeš-ingas* 'pretējs'.

2. Jātvingu valodā tāpat kā senprūšu un latviešu valodā parasti bija svelpeņi *s*, *z* tur, kur lietuviešu valodā ir šņāceņi *š*, *ž*, piem., jāt. *af* 'es' : pr. *as*, latv. dial. *as*, bet liet. *āš*; jāt. *maz* 'mazs' : latv. *mazs*, bet liet. *māžas*. Jātvingu valodas poleksānu dialektā gaidāmo berzeņu *s*, *z* vietā dažreiz bija slēdzeņi *k*, *g*, piem., jāt. *kuo* 'suns' : latv. *suns*, liet. *šuõ*; jāt. *ginti* 'zināt' : latv. *zināt*, liet. *žinóti*. Šo fonētisko parādību jātvingu valodā var izskaidrot ar to, ka baltu valodas nav tīrās *satām* valodas un ka tajās nereti sastopami slēdzeņi *k*, *g* (kā *centum* valodās) berzeņu *s*, *š*, *z*, *ž* vietā, piem., liet. *šaũkti*, latv. *sàukt* : liet. *kaũkti*, latv. *kàukt*; liet. *žarðis* 'aploks' : liet. *garðas* 'aploks; aizgalds'.

3. Jātvingu valodā tāpat kā senprūšu valodā bija izskaņas *-inge*, *-ingis*. Par to liecina dienvidaustrumu Lietuvā saglabājušies jātvingu cilmes vietvārdi, piem., *Aps-ingè* Varēnas rajonā, *Léipal-ingis* Lazdiju rajonā.

4. Kā liecina dienvidaustrumu Lietuvā saglabājušies jātvingu cilmes lietvārdi, šai valodai bija raksturīga lietvārdu uzsvērtā galotne *-ūs*, piem., *Gystūs*, Nemunas labā krasta pietekas vārds *Guostūs*, ezera vārds Aukštadvara apkārtņē; *Kertūs*, Strēvas kreisā krasta pietekas vārds; *Lajūs*, ciema vārds Traku rajonā; *Skroblūs*, Merķes kreisā krasta pietekas vārds; *Svetūs*, ezera vārds Daugu apkārtņē.

5. Pēc tiem vietvārdiem, kas saglabājušies kādreizējā jātvingu apdzīvotajā teritorijā, var arī spriest par jātvingu valodas leksiku, piem., vietvārds *Azāgis* saistāms ar senprūšu valodas apellatīvu *assegis* [*azegis*] 'ķīsis', ezeru vārdi *Gáil-iekas* un *Gáil-intas* – ar senprūšu valodas adjektīvu *gayl-is* 'balts'; purva vārds *Garba-kojis* un kalnu vārdi *Garb-ingiai* un *Garb-ūs* – ar senprūšu valodas apellatīvu *garb-is* 'kalns'; upes vārds *Kirsnā* – ar senprūšu adjektīvu *kirsn-an* 'melns'. Šie vietvārdi neapšaubāmi liecina, ka arī jātvingu valodā tāpat kā senprūšu valodā bija vārdi ar saknēm resp. vārda celmiem *azeg-*, *gail-*, *garb-*, *kirsn-*.

Kaut arī poļu-jātvingu vārdnīciņa nav liela pēc apjoma (tajā ir tikai 215 vārdu), tomēr tajā fiksētie vārdi neapgāžami liecina par jātvingu valodas Narevas dialekta kontaktiem ar citām valodām.

Jātvingu valodas poleksānu dialekta leksikai bija daudz saskaņu ar austrumbaltu valodu leksiku. Par to liecina poļu-jātvingu vārdnīciņā fiksētie jātvingu valodas vārdi, piem., jāt. *barnaj* 'bērni' : liet. *bernaĩ* 'puīši', latv. *bēŗni*; jāt. *bat* 'bet, tomēr' : liet. *bēt*, latv. *bet*; jāt. *daina* 'dziesmiņa' : liet. *dainà*, latv. *daina*; jāt. *dainid* 'dziedāt' : liet. *dainuóti*, latv. dial. *dàinuóit*; jāt. *daug* 'daudz' : liet. *daũg*, latv. dial. *daũg*, latv. *daũdz*; jāt. *ef* 'viņš' : liet. *jis*, latv. dial. *is*, *jis*; jāt. *garf* 'stārķis' (< **garns*?) : liet. *garnỹs*, latv. *gāŗnis* (?); jāt. *guld* 'gulēt' : liet. *gulĩti*, latv. *gulĩt*; jāt. *kaj* 'kāja' : liet. *kója*, latv. *kāja*; jāt. *lawe* 'laiva' : liet. *lóva* 'gulta', latv. *lāva* (nozīmes attīstība jātvingu valodā: "lāva" → "plosts" → "laiva"?); jāt. *letf* 'lietus' : liet. *lietūs*, latv. *liētus*;

jātv. *puč* 'pūce' : liet. dial. *pūtis* (kuronisms), latv. *pūce*; jātv. *puro* 'purvs, mūklājs, slīkšņa' : liet. *puŗvas*, latv. *pūŗvs*; jātv. *fenf* 'vecs, sens' : liet. *sēnas* 'vecs, sens', latv. *sēns*; jātv. *taf* 'tas' : liet. *tās*, latv. *tas*; jātv. *tik* 'tikai' : liet. *tik*, latv. *tik*; jātv. *ugne* 'ugunskurs, pavards' : liet. *ugnis*, liet. dial. *ūgnē*, latv. *uguns*; jātv. *upa* 'upe' : liet. *ūpē*, latv. *upe*.

Daļa poleksānu dialekta austrumbaltismu, kas atrodami poļu-jātvingu vārdnīcīnā, orientēti uz lietuviešu valodu, piem., jātv. *baltaf* 'balts' : liet. *bāltas* 'balts'; jātv. *geli* 'drikst; var' : liet. *gāli* 'var; spēj'; jātv. *ii* 'uz; pie' : liet. *i* 'uz; pret; ap'; jātv. *laud* 'gaidīt' (< **laukti*?) : liet. *lāukti* 'gaidīt'; jātv. *laudt* 'peldēt' (ja *l-* < *pl-*) : liet. *plāuti* 'skalot; mazgāt'; jātv. *laugi* 'mati' (ja *l-* < *pl-*) : liet. *plaukai* 'mati'; jātv. *pař* 'blakus, līdzās' : liet. *pās* 'pie'; jātv. *sziasz* 'seši' : liet. *šeši* 'seši'. Tie liecina par kāda sena lietuviešu valodas dialekta ietekmi šai jātvingu valodas dialektā un saskan ar vēstures avotu liecībām par to, ka Narevas baseina zemēs pēc 1411. g. ieceļoja daudz lietuviešu.

Daļa poleksānu dialekta austrumbaltismu, kas fiksēti poļu-jātvingu vārdnīcīnā, neapšaubāmi orientēti uz latviešu valodu, piem., jātv. *lapř* 'lapsa' : latv. *lapsa*, bet liet. *lāpē*; jātv. *lelf* 'liels' : latv. *liēls*, bet liet. *dīdis*; jātv. *melno* 'melns' : latv. *mēļns*, bet liet. *jūodas*; jātv. *pařauk!* 'pasaki!' (< **pařauki*) : latv. *pařauc* < **pařauci* < **pařaukei*; jātv. *řini* 'sēnes' (ar *i* < *e*) : latv. *sēne* (Baltijas somu cilmes vārds: līb. *sēn*, ig. *seen*); jātv. *wa...* 'vajag' : latv. *vajag* (Baltijas somu cilmes vārds: vo. *vajaga*, līb. *vajāg* 'vajadzība, nepiecieřamība; vajag'); jātv. *zařf* 'zaķis' : latv. *zaķis* (slāvu cilmes vārds: bkr. *zaiķa* 'zaķis'). Tie liecina par kādas senlatviešu cilts valodas ietekmi šai jātvingu valodas dialektā.

Pēc V. Orjola un J. Heļimska domām, no Baltijas somu valodām aizgūti arī poļu-jātvingu vārdnīcā fiksētie vārdi: jātv. *ajga* 'beigas' < līb. *aiga* 'novads; beigas' un jātv. *ajki* 'laiks' < Baltijas somu **aika* 'laiks' (so. *aika*, ig. *aeg*). Tomēr jāatceras, ka jātvingiem nevarēja būt tiešu kontaktu ar Baltijas somu ciltīm. Tāpēc skaidrs, ka šos fennismus jātvingi varēja aizgūt tikai ar kuršu, zemgaļu vai sēļu dialektu starpniecību.

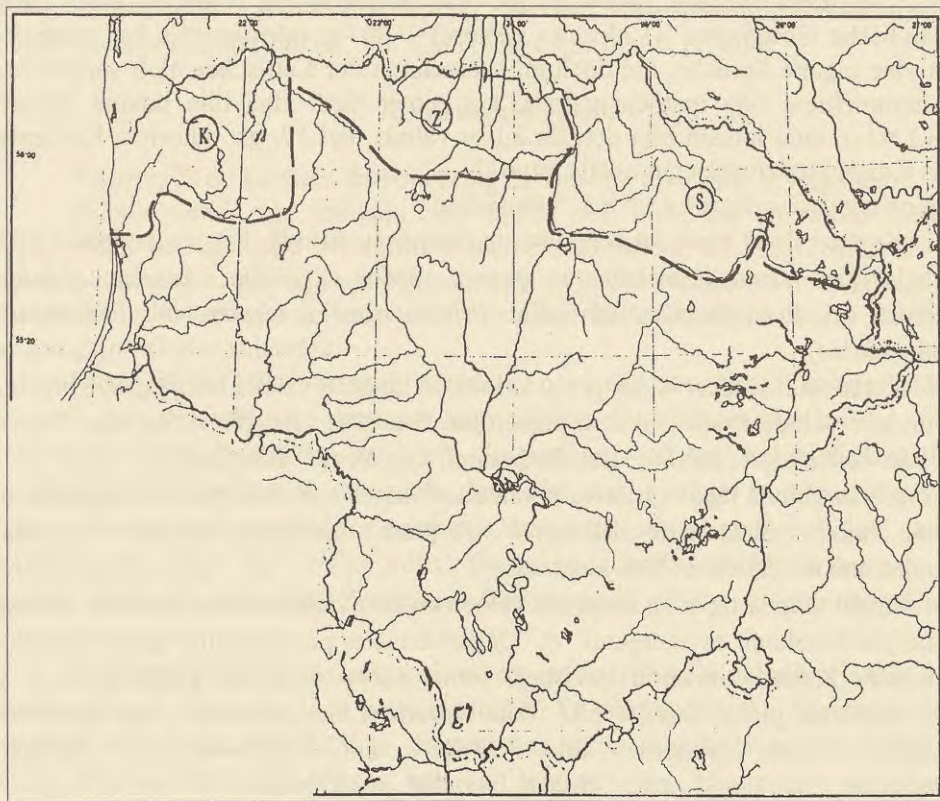
Pēc V. Orjola un J. Heļimska domām, daži poļu-jātvingu vārdnīcīnā fiksētie poleksānu dialekta vārdi ir aizguvumi no ungāru valodas: jātv. *alm* 'ābols' < ung. *alma* 'ābols' (ungāru valodā šis vārds savukārt aizgūts no tjurku valodām); jātv. *chad* 'māja' < pirmung. **xāb* 'māja' (ung. *ház*); jātv. *fala* 'gaļa' < pirmung. **fala* 'gaļa' (ung. *falat* 'kaut kā ēdama gabals'); jātv. *wař* 'bija' < ung. *vala* 'bija' (arhaisms). Jādomā, ka šie aizguvumi atspoguļo abu etnosu kontaktus līdz VIII gs. ieskaitot, jo IX gs. beigās ungāri jau apmetās savā tagadējā dzimtenē Donavas ielejā.

Daži poļu-jātvingu vārdnīcīnā sastopamie poleksānu dialekta vārdi ir aizguvumi no gotu valodas: jātv. *ate* 'māte' < go. *aipēi* 'māte'; jātv. *auu* 'ūdens' < go. *ahwa* 'ūdens'; jātv. *guti* 'krustneři' < go. *gut* – (saliktenī *gutþiuda* 'gotu tauta'); jātv. *hantuf* 'roka' < go. *handus* 'roka'. Šie aizguvumi, acīmredzot, skaidrojami ar poleksānu un ostgotu kontaktiem I g. t. pirmajā pusē pēc Kristus dzimšanas.⁷

⁷ Par jātvingu valodu skat. Endzelīns 1982: 380; Отрембский 1961: 3–8; Кабелка 1982: 37–39; Зинкявичюс 1984: 3–29; Zinkevičius 1985a:

c) Kuršu valoda

Kuršu valodas rakstu pieminekļu nav. S. Grūnava "Prūšu hronikā" kā senprūšu valodas paraugs dots lūgšanas "Tēvs mūsu" teksts, bet patiesībā tas nebija senprūšu valodas paraugs. Ilgu laiku to atzina par visvecāko latviešu valodā uzrakstīto šīs lūgšanas tekstu. Valodnieks V. P. Šmids, rūpīgi izanalizējis lūgšanas valodas īpatnības, nonāca pie secinājuma, ka tā uzrakstīta vai nu kuršu valodā, ko ietekmējusi latviešu valoda, vai arī arhaiskā latviešu valodā, ko stipri ietekmējusi kuršu valoda. Tomēr teksts ir par mazu, lai pēc tā varētu kaut ko konkrētāk spriest par kuršu valodu. Tāpēc drošākais avots, no kura varam šo to uzzināt par kuršu valodu, ir dažādos rakstu pieminekļos fiksētie Kursas vietvārdi un kuršu personvārdi, kā arī kuršu valodas pēdas latviešu valodas kursiskajās izloksnēs un lietuviešu valodas žemaišu izloksnēs. Saprotams, ka, izmantojot šos materiālus, var noskaidrot tikai dažas kuršu valodas fonētikas īpatnības un vienu otru šīs valodas sufiksu un konstatēt dažus šīs valodas vārdus.



2. att. Dienvidkursas, Dienvidzemgale un Dienvidsēlija I gadu tūkstoša otrajā pusē un II gadu tūkstoša sākumā pēc Kr. dz.: K – Dienvidkursas areāls; Z – Dienvidzemgales areāls; S – Dienvidsēlijas areāls.

Skat. Анцитис, Янсон 196: 99; Таутавичюс 1980: 83; Мугурēвичс 1999: 54.

61–82; 1985b: 184–194; 1992: 99–133; Карулис 1987: 134–140; Орел, Хелимский 1987: 121–134; Судник 1987: 140–142.

Kuršu valodai bija samērā maz kopēju pazīmju ar zemgaļu, sēļu un latgaļu cilšu valodām, tāpēc nav nekāda pamata dažu valodnieku (G. Ģerula, V. Kiparska, J. Plāķa) apgalvojumam, ka kuršu valoda ir bijusi tikai latviešu valodas izloksne. Visvairāk kopēju īpatnību kuršu valodai bija ar senprūšu valodu. Ar šo jaunāko baltu valodniecības atziņu pilnīgi saskan arheologu A. Tautaviča, V. Sedova u. c. viedoklis. Kuršu materiālā kultūra neapšaubāmi piederēja pie rietumbaltu cilšu kultūras areāla.

Kuršu valodas kontakti ar zemgaļu un žemaišu cilšu valodām ietekmēja tās attīstību. Kuršu valoda ieguva dažas šo valodu īpatnības un tuvinājās austrumbaltu valodām. Vēlāk tā “izkusa” šais valodās, tomēr kuršu valodas pēdas saglabājušās latviešu valodas kursiskajās izloksnēs un lietuviešu valodas žemaišu izloksnēs.

Ap 1690. g., kā aizrādīja V. Kiparskis savā darbā “Die Kurenfrage” (Kuršu jautājums), M. Pretorijs (Prātorius) darbā “Deliciae Prussicae” (Prūšu lieglaimība) bija rakstījis, ka kurši (die Kuren) runājot *īpatei* ‘īpaši’, *zirdime* ‘dzirdam’, *verdas* ‘vārds’, bet lietuvieši – *ypačiai*, *girdime*, *vardas*, prūši *kirdime*, *wirdas*. No tā gan nevar secināt, ka tai laikā vēl runāta kuršu cilts valoda, jo minētās ziņas M. Pretorijs var būt pārņēmis no kāda vecāka rakstu avota. Par Kurzemi M. Brandiss savā darbā “Lieffländische Geschichte” (Vidzemes vēsture) 1600. g. rakstīja: “Es hat unter den Bauern eine eigene Sprache, die doch etlichermassen der Lettischen sich vergleicht.” (Starp zemniekiem bija īpatnēja valoda, kas tomēr dažā ziņā bija līdzīga latviešu valodai.) Ar to taču laikam bija domāta kuršu valoda, bet 17. gs. autoriem Kurzemes (bijušās Kursas) iedzīvotāji jau runāja latviski.

Kuršu valodas īpatnības bija šādas:

1. Kuršu valodā tāpat kā senprūšu un lietuviešu valodā, bet ne latviešu valodā bija saglabājies tautosillabiskais *n*, piem., vārdos *Svēntāja*, *Landze*, *dzintars* (kuronisms, sal. liet. *gintaras*, latv. dial. *dzītars*, *zītars*), *meņca* (sal. liet. *mēnkē*, liet. dial. *mēnkia*).

2. Kuršu valodā tāpat kā senprūšu valodā un lietuviešu valodā svelpeņi *s*, *z* bija tur, kur lietuviešu valodā ir šņāceņi *š*, *ž*, piem., kur. *Svēntāja* : liet. *Šventója*; kur. *Talsen*, *Telse* : liet. *Telšiaiš*; kur. *Birsine* : liet. *Biržinėjai*; kur. *Sarde* : liet. *Žaždē*.

3. Kuršu valodā tāpat kā latviešu valodā afrikātas *c*, *dz* bija tur, kur senprūšu un lietuviešu valodā palatalizētie slēdžeņi *k'*, *g'*, piem., kuronisms *meņca* : liet. dial. *mēnkia*; kuronisms *dzintars* : liet. *gintaras*.

4. Kuršu valodā tāpat kā senprūšu valodā un lietuviešu valodas žemaišu dialektā celma beigās līdzskaņu savienojumi **tj*, **dj* pārvērtušies par palatalizētajiem *t'*, *d'*, kas vēlāk bijušās Kursas vietvārdu latviskajā formā pārvērtušies par palatālajiem *ķ*, *ģ*. To rāda vietvārdi, piem., latv. *Apriķi* : kur. *Apretten*; latv. *Jamaiķi* : kur. *Jameiten*; latv. *Lipaiķi* : kur. *Lippayten*; latv. *Tadaiķi* : kur. *Todayten*; latv. *Vāitaiķi* : kur. *Walteytten*; latv. *Plug'i* : kur. **Plud'ai*, latv. dial. *plūdi* ‘plūdi’.

5. Kuršu valodā tāpat kā senprūšu un lietuviešu valodā patskanis *u* visnotaļ saglabājies līdzskaņu *v*, *b* priekšā, piem., latv. dial. (kuronisms) *zuve* ‘zivs’ : liet. *žuvīs*; latv. dial. (kuronisms) *dubęns* ‘dibens’ : liet. *dūgnas* ‘t. p.’ (< **dubnas*).

6. Vismaz vienā kuršu valodas izlokšņu daļā tāpat kā senprūšu valodā patskanis *u* bija pārvērties par *o*. To rāda latviešu valodas kursisko izlokšņu un lietuviešu valodas žemaišu dialekta vārdi, piem., latv. dial. (kuronisms) *bobināt* (< *bubināt*), *bobulis*

(< *bubulis*), *soga* (< *suga*); liet. dial. (žem.) *bova* 'bija' : liet. *būvo* 't. p.', sal. pr. *druwē* un *drowe* '(viņš, viņa, viņi, viņas) tic'.

7. Kuršu valodā tāpat kā vismaz vienā senprūšu valodas izlokšņu daļā patskanis *i* bija pārvērties par *e*. Par to liecina latviešu valodas kursisko izlokšņu dotumi, piem., latv. dial. (kuronisms) *dvālektis*, *dvālektis* līdzās *dvālikts*, *dvāliktis* 'mēra vienība' : liet. *dvoliktas* 'sieka sestā daļa'.

8. Vismaz vienā kuršu valodas izlokšņu daļā tāpat kā senprūšu valodā un lietuviešu valodas ziemeļrietumu žemaišu izloksnēs bija saglabāties divskanis *ei*, piem., kur. *Gaweysen* : latv. *Gaviēze*; kur. **leikas* 'pārticis' (no kā līb. *lōiga* 't. p.') : liet. *lėykas* 'pārējais, atlikušais, liekais'; latv. dial. (kuronisms) *sērdeinīte* : latv. *sērdienīte*.

9. Daudzi kuršu personvārdi saskanēja ar seno prūšu personvārdiem, piem., kur. *Butill* : pr. *Butil*; kur. *Kurwe* : pr. *Curwin*; kur. *Waldune* : pr. *Waldūns*. Arī daudzi Dienvidkurzemes (bijušās Ziemeļkursas) vietvārdi saskan ar senās Prūsijas vietvārdiem, piem., *Bārta* bij. Kursā : *Bartha* senajā Prūsijā; *Sēmba* bij. Kursā : *Sambia* senajā Prūsijā; *Vārme*² bij. Kursā : *Warmia* senajā Prūsijā.⁸

d) Zemgaļu valoda

Austrumos no kuršiem dzīvoja zemgaļi, kas bija tuvu rada ar latgaļiem.

Rakstu pieminekļu zemgaļu cilts valodā nav, tāpēc par šo valodu mēs varam spriest tikai pēc zemgaļu vietvārdiem un personvārdiem, kas saglabājušies dažādos rakstu pieminekļos, pēc bijušajā zemgaļu cilts teritorijā sastopamo mūsdienu vietvārdu īpatnībām un to latviešu un lietuviešu valodas izlokšņu īpatnībām, kuras skaidrojamas ar zemgaļu valodas substrātu.

Dažas raksturīgākās zemgaļu valodas *f o n ē t i k a s* īpatnības bija šādas.

1. Aiz sākotnējo īso patskaņu tautosillabiskajiem savienojumiem ar sonantu *r* ticis iesprausts īss anaptikses patskanis. Šis patskanis vēl saglabājies daudzās latviešu valodas zemgaliskajās izloksnēs, piem., latv. dial. *dar^azs* 'dārzs', *var^ana* 'vārna', *zir^ags* 'zirgs'. Daudz retāk anaptikses patskanis sastopams aiz sonanta *l*, piem., latv. dial. *gal^ads* 'galds', *il^agi* 'ilgi', *vil^aks* 'vilks'. Par to, ka anaptikse jau bijusi zemgaļu valodā, liecina fakts, ka tagadējā Zemgales *Tērvete* kādā 1271. g. dokumentā rakstīta *Terevethene*.

2. Tautosillabiskie savienojumi *an*, *en*, *in*, *un* zemgaļu valodā bija pārvērti par divskaņiem *uo*, *ie* un garajiem patskaņiem *ī*, *ū*. To pierāda vairāku Zemgales vietvārdu rakstība, kuri fiksēti XIII–XIV gs. dokumentos latīņu un viduslejasvācu valodā, piem., zemg. *Mytowe*, *Mithovia*, *Mitowe*, *Mitovia* 'Jelgava' : liet. *Mintaujā* 't. p.'; zemg. *Slok* : latv. *Slūoka*, bet liet. *slānka* 'sloka'.

3. Zemgaļu valodā tāpat kā latviešu valodā lietuviešu valodas šņaceņiem *š*, *ž* atbilda svelpeni *s*, *z*. Par to liecina viduslaiku dokumentos sastopamie zemgaļu vietvārdi un personvārdi un mūsdienu vietvārdu formas bijušajā zemgaļu cilts

⁸ Par kuršu valodu skat. B ū g a 1961: 156–251; E n d z e l ī n s 1951: 6–8; 1982: 385–386; S c h m i d 1962: 261–272; K a b e l k a 1982: 63–73.

teritorijā, piem., zemg. *Missa* : latv. *Misa* (Iecavas pieteka), liet. *Mišė* (ezers); zemg. *Nameise* (virsaīša vārds) : liet. *Nameišis*; *Sviřkalis* (toponīms Ziemeļlietuvā bij. zemgaļu teritorijā) : liet. *Švirkalis* (upe Lietuvā); zemg. *Sagare* (oikonīms) : liet. *Žagārė*, *Zębrus* (ezers Dobeles raj. Zebrenē) : liet. *žębras* ‘tāds, kas ir ar raibu purnu; netīrs (par seju)’.

4. Pirmbaltu aukslējeņi **k'*, **g'* priekšējās rindas patskaņu priekšā zemgaļu valodā tāpat kā latviešu valodā bija pārvērtušies par afrikātām *c*, *dz*, piem., zemg. *Autzis* : latv. *Aūce*; zemg. *Zervinas* (vietvārds ar *Z-* = *Dz-*) : latv. *dzērve*, bet liet. *gėrvė*.⁹

e) Sēļu valoda

Austrumos no zemgaļiem un rietumlatgaļiem dzīvoja sēļi, kas bija tuvu rada ar austrumlatgaļiem un rietumlatgaļiem, zemgaļiem un žemaišiem.

Rakstu pieminekļu sēļu valodā nav, tāpēc par šo valodu mēs varam spriest tikai pēc senās Sēlijas vietvārdiem un personvārdiem, kas saglabājušies dažādos viduslaiku rakstu pieminekļos, pēc bijušajā sēļu cilts teritorijā sastopamo mūsdienu vietvārdu īpatnībām un pēc to latviešu un lietuviešu valodas izlokšņu arhaiskajām īpatnībām, kas skaidrojamas ar sēļu cilts valodas substrātu.

Raksturīgākās sēļu valodas *f o n ē t i s k ā s* īpatnības bija šādas.

1. Sēļu valodai tāpat kā austrumlatgaļu dialektam bija raksturīga patskaņu *o* un *a* pozicionālā distribūcija resp. pozicionālā pārskaņa *o* > *a*, kas izsecināta ar salīdzināmi vēsturiskās metodes palīdzību.

2. Sēļu valodā tāpat kā austrumlatgaļu dialektā priekšējās rindas patskaņi *i*, *e*, *ē* noteiktās pozīcijās bija pārvērsti par vidējās rindas patskaņiem *y*, *a*, *ā*. Par to liecina XIV gs. rakstu avotos fiksētais Austrumvidzemes vietvārds *Barstone* 1375. un 1389. g. (mūsdienu latviešu literārās valodas forma *Bērzaune*), kur jau realizējusies pozicionālā pārskaņa *ē* > *ā*. Pozicionālā pārskaņa *e* > *a* un *ē* > *ā* bija raksturīga arī dienvidsēļu dialektam, kas vēlāk integrējās lietuviešu tautības valodā. Par to liecina lietuviešu valodas Kupišķu izlokšnes dotumi, piem., *madūs* ‘medus’, *tāvās* ‘tēvs’ u. c.

3. Sēļu valodai bija raksturīga palatālā pārskaņa jeb epentēze pretstatā austrumlatgaļu dialektam, kur palatālā pārskaņa bija tikai sporādiska, piem., sē. **a^ekis* ‘acs’ (>*a^ecs*).

4. Sēļu valodas ziemeļu dialektā īso patskaņu savienojumi ar tautosillabisko *n* bija pārveidoti par diftongoīdiem **ī^e*, **ū^o* un garajiem patskaņiem *ī*, *ū*. Par šādu pārveidojumu ziemeļu dialektā liecina upes vārda rakstība *Vesyten* 1392. g. (sal. latv. *Viesīte*, bet liet. *Viešintā*). Tomēr sēļu valodas dienvidu dialektā, ko runāja Lietuvas ziemeļaustrumos, īso patskaņu savienojumi ar tautosillabisko *n* bija saglabājušies. To rāda tā paša vietvārda rakstījumi *Vesinthe* 1261. g., *Wesinte* 1261. g. un mūsdienu lietuviešu izlokšņu formas senajā dienvidsēļu zemē ziemeļaustrumu Lietuvā, piem., verba tagadnes 3. personas forma *zinti* ‘vārguļo’.

⁹ Par zemgaļu valodu skat. B ū g a 1961: 256–267; Š m i t s 1921: 48; K a b e l k a 1982: 78–80. Alternatīvu viedokli par zemgaļu valodu izteikusi V. Dambe, skat. D a m b e 1959: 448–449; 1963: 248–257.

5. Sēļu valodā tāpat kā latgaļu, zemgaļu, kuršu, senprūšu un jātvingu valodā lietuviešu valodas šņāceņiem *š*, *ž* atbilda svelpeņi *s*, *z*, piem., sē. *Vesinte*, *Wesinte*, *Vesyten* (upes vārds) : liet. *Viešintà*; sē. *Zálvas* (ezera vārds ziemeļaustrumu Lietuvā) : liet. *Žalvė* (upes vārds).

6. Sēļu valodā tāpat kā austrumlatgaļu dialektā un daļā slāvu valodu līdzskaņu savienojumi **pj*, **bj*, **vj*, **mj*, jādomā, bija pārvērtušies par *pļ*, *bļ*, *vļ*, *mļ* ne tikai vārda saknes sākumā, bet arī saknes un piedēkļa sadurā.

7. Sēļu valodā mantotajos vārdos tāpat kā latgaļu, zemgaļu un kuršu valodā pirmbaltu aukslējeņi **k'*, **g'* priekšējās rindas patskaņu priekšā un līdzskaņu savienojumi **k'j*, **g'j* bija pārvērtušies par afrikātām *c*, *dz*. Šī fonētiskā īpatnība saglabājusies latviešu valodas sēliskajās izloksnēs un baltiskas cilmes vietvārdos ziemeļaustrumu Lietuvā (bijušajā Dienvidsēlijā), piem., *Cinaitės* : latv. *cinis*; *Dzirņu ēžeras* : latv. *dzirnas*.

8. Sēļu valodā tāpat kā austrumlatgaļu dialektā līdzskaņi bija palatalizēti priekšējās rindas patskaņu un palatalizēto līdzskaņu priekšā.

9. Sēļu valodā aizgūtajos vārdos tāpat kā austrumlatgaļu dialektā aukslējeņi **k'*, **g'* bija pārvērtušies par afrikātām *č*, *dž* (> *č*, *dž* latviešu valodas sēliskajās izloksnēs). Par to liecina: a) daudzi toponīmi ziemeļaustrumu Lietuvā, piem., oikonīmi *Čedasaļ*, *Čivīliai* u. c., limnonīmi *Čēdasas*, *Čiāumas*, *Čičirāitis*, *Čičiras* u. c., b) latviešu valodas sēlisko izlokšņu vārdi ar *č*, *dž* mīkstināto aukslējeņu *k'*, *g'* un mīksto aukslējeņu *k*, *g* vietā, piem., *kačis* 'kaķis', *zòdžis* 'zāģis' *Zasā* u. c.¹⁰

f) Latgaļu valoda

Lai noskaidrotu jautājumu par latgaļu cilts valodu, jābūt skaidrībai par pašu latgaļu etnosu. Taču jautājums par latgaļu cilti, kā jau noskaidrojām šā darba 1. daļā, ir visai sarežģīts. Daži zinātnieki izteikuši domu par divām latgaļu ciltīm (latvjī un latgaļi vai latgaļi un letgaļi). Šo pieņēmumu lingvistiski centās pamatot K. Ancītis un A. Jansons, taču nesekmīgi.¹¹

Ir arī mēģinājums šo hipotēzi pamatot no antropoloģijas viedokļa. R. Deņisova, analizējot latgaļu VII–XIV gs. kranioloģisko materiālu, atzīst, ka Latgales un Vidzemes latgaļi pēc sava antropoloģiskā tipa mazliet atšķirās. Tāpēc viņa secina, ka Latgales un Vidzemes latgaļi pēc izcelsmes bija dažādas austrumbaltu ciltis, kas ienākušas Latvijā no dažādām vietām (Vidzemes latgaļi no dienvidiem, bet Latgales latgaļi no austrumiem) un, domājams, runājušas dažādās valodās.¹² Tomēr jāatzīst, ka antropoloģes R. Deņisovas proponētā divu latgaļu cilšu robeža un austrumlatgaļu un rietumlatgaļu robeža, ko var izsecināt no XIII–XIV gs. rakstītajos vēstures avotos

¹⁰ Par sēļu valodu skat. B ū g a 1961: 267–282; E n d z e l ī n s 1982: 388–389; K u š ķ i s 1967: 9–20; K a r a l i ū n a s 1972: 17–18; B r e i d a k s 1977: 245–248; 1981: 85–97; 1992: 34–37; 1996: 5, 13, 14, 18–20, 31–35; 1997: 93–113; Б р е й д а к 1972: 33–40; 1977a: 10–19; 1977b: 26–35; 1979: 124–129; 1981a: 37–45; 1981b: 241–246; 1982: 81–82; 1985: 206–211; 1988: 219–228; 1989: 4–33; Р у д з и т е 1980: 159–163; Р у д з и т е 1996: 45–50; К а б е л к а 1982: 83–85; В а н а г а с 1985: 196–201.

¹¹ А н ц и т и с, Я н с о н 1962: 55; B r e i d a k s 1999: 30–31.

¹² Д е н и с о в а 1990: 66–75.

sastopamo vietvārdu fonētisko īpatnību analīzes, krasī atšķiras.¹³ Tāpēc viņas secinājums par divām atsevišķām latgaļu ciltīm no valodniecības viedokļa nav korekts.

R. Deņisovas doma, ka Latgales latgaļi Latvijā ienākuši no austrumiem, ir pretrunā ar baltu salīdzināmi vēsturiskās valodniecības atziņu. Jau J. Endzelīns, izanalizējis daudzas latviešu augšzemnieku un lietuviešu žemaišu dialekta izoglosas, secināja, ka augšzemnieku un žemaišu priekšteči senatnē dzīvojuši kaimiņos.¹⁴ Tātad austrumlatgaļi Latvijā ieradušies no dienvidrietumiem, nevis no austrumiem. Par to liecina daudzi valodas vēstures fakti (gan latgaļu un sēļu valodas ciešie sakari ar žemaišu cilts valodu,¹⁵ gan latgaļu un sēļu valodas kontakti ar kuršu valodu¹).

Ņemot vērā gan rakstīto vēstures avotu liecības, gan baltu salīdzināmi vēsturiskās valodniecības un latviešu vēsturiskās dialektoloģijas atzinumus, jāatzīst, ka ir bijusi viena (un nevis divas!) latgaļu cilts, kurai ir bijusi dialektāli stipri diferencēta valoda. Šai cilts valodā bija divi visai atšķirīgi dialekti: austrumlatgaļu un rietumlatgaļu dialekts. Latgaļu cilts valodas dialektālo sadrumstalotību noteica vairāki cēloņi: 1) daļa dialektālo pazīmju bija mantotas no austrumbaltu pirmvalodas; 2) samērā plašā teritorija, ko apdzīvoja cilts; 3) stipra zemgaļu cilts valodas ietekme (it īpaši dienvidrietumu Vidzemē) rietumlatgaļu dialektā; 4) vairāku atšķirīgu Baltijas somu valodu substrāts.

Pamatojoties uz dialektoloģijas atzinumiem, J. Endzelīns rakstīja, ka tās izloknes, kas tiek runātas Vidzemes vidienē un it īpaši dienvidrietumos, ir diezgan līdzīgas Lielupes baseina izloksnēm. Atšķirību nav daudz, un, pēc viņa domām, var iedomāties laiku, kad to nemaz nebija.¹⁷ Arī arheologi atzīst, ka V–VIII gs. dienvidrietumu Vidzemē dzīvojuši zemgaļi.¹⁸ Tātad šā areāla izloksnēs ir neapšaubāms zemgaļu valodas substrāts. Tāpēc pilnīgi pamatoti uz rietumlatgaļu dialektu var attiecināt zemgaļu valodas raksturojumu. Tikai centrālajā un dienvidrietumu Vidzemē atšķirībā no zemgaļu valodas nebija anaptikses.

Austrumlatgaļu dialekts jau XIII–XIV gs. stipri atšķīrās no rietumlatgaļu dialekta.¹⁹ Atzīmēsim dažas šā dialekta f o n ē t i s k ā s pazīmes.

1. Austrumlatgaļu dialektam tāpat kā sēļu valodai bija raksturīga patskaņu *o* un *a* pozicionālā distribūcija resp. pozicionālā pārskanā *o > a*, kas izsecināta ar salīdzināmi vēsturiskās metodes palīdzību.

2. Austrumlatgaļu dialektā tāpat kā sēļu valodā priekšējās rindas patskaņi *i*, *e*, *ē* noteiktās pozīcijās bija pārvērtušies par vidējās rindas patskaņiem *y*, *a*, *ā*, piem., *Gulbana* 'Gulbene' 1224. g. (< **Gulbena*).

3. Austrumlatgaļu dialektā tāpat kā sēļu valodā bija saglabājušies pirmbaltu un austrumbaltu garie patskaņi **ī*, **ū*. Tie ir senākajos Latgales vietvārdu fiksējumos rakstu pieminekļos, piem., *Lixnam* 'Līksnu' 1230. g. (Acc. sing.) (mūsdienu *L'êiksna*), *Sunakelen* 'Sūnāklis' 1478. g. (mūsdienu *Sūnùokl'is*). Šie garie patskaņi saglabājušies

¹³ Брейдак 1988: 219–228; Breidaks 1999: 31.

¹⁴ Endzelīns 1974: 41–56.

¹⁵ Endzelīns 1974: 56; Брейдак 1979: 124–129; 1981b: 241–246; Breidaks 1992: 34–37.

¹⁶ Rudzīte 1964: 24; Breidaks 1969: 40–51.

¹⁷ Endzelīns 1980: 479.

¹⁸ Vasks 1997: 74.

¹⁹ Брейдак 1988: 219–228

arī Ciskādu (pie Rēzeknes) lietuviešu senajos aizguvumos no austrumlatgaļu dialekta, piem., *cýrulis* ‘cīrulis’, *stūrýs* ‘stūris’ (Rēzeknes apkaimes mūsdienu latgaliskajās izloksnēs *c'èirul's', stýur's'*).

4. Austrumlatgaļu dialektā tāpat kā sēļu valodā patskaņu tautosillabiskie savienojumi ar nāseni **en, *on, *in, *un* bija pārvērtušies par **ī, *ū, *ī, *ū*.

5. Austrumlatgaļu dialektā tāpat kā sēļu valodā un daudzās slāvu valodās līdzskaņu savienojumi **pj, *bj, *vj, *mj* bija pārvērtušies par *pļ, bļ, vļ, mļ* ne tikai vārda saknes sākumā, bet arī saknes un piedēkļa saturā.

6. Austrumlatgaļu dialektā tāpat kā rietumlatgaļu dialektā, sēļu, zemgaļu un kuršu valodā pirmbaltu un austrumbaltu palatalizētie aukslējeņi **k', *g'* un šo aukslējeņu savienojumi ar **j – *k'j, *g'j* bija pārvērtušies par afrikātām **c', *dz'* (> *c, dz*), piem., *Nitczegale* ‘Nīcgaļe’ 1254. g.

7. Austrumlatgaļu dialektā tāpat kā sēļu valodā līdzskaņi palatalizējās priekšējās rindas patskaņu un palatalizēto līdzskaņu priekšā.

8. Austrumlatgaļu dialekta aizguvumos tāpat kā sēļu valodā palatalizētie aukslējeņi **k', *g'* bija pārvērtušies par afrikātām *č', dz'* (> *č, dž* latgalisko izlokšņu lielākajā daļā).²⁰

g) Lietuviešu valoda

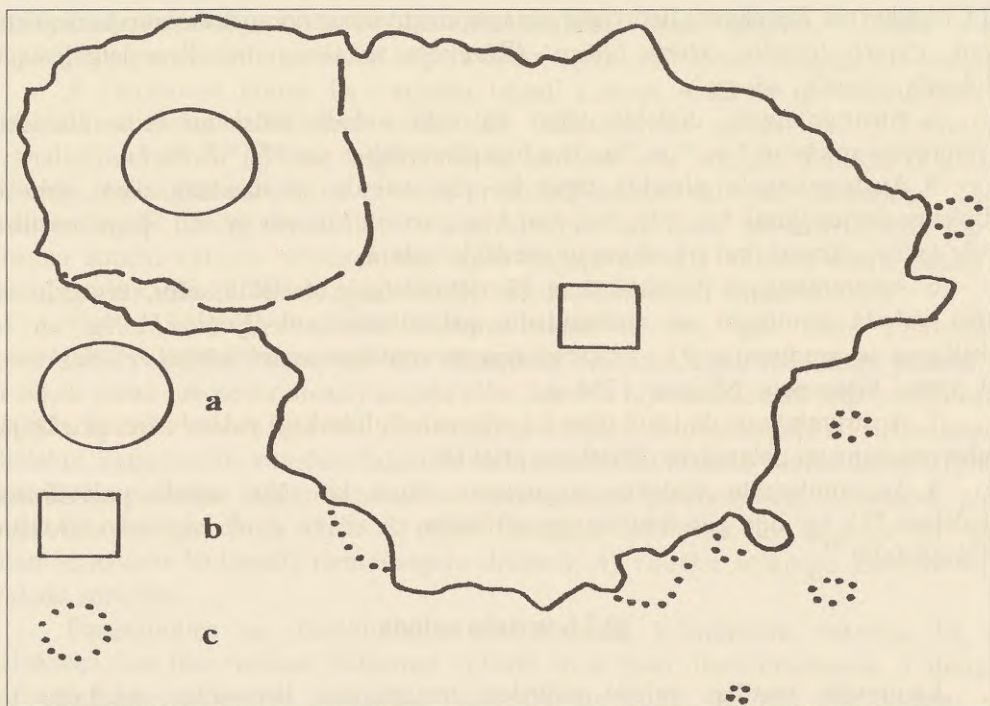
Lietuviešu tautības valoda radusies, integrējoties lietuviešu, aukštaišu un žemaišu cilšu valodām vienā valodā. Tāpat lietuviešu tautības valodā integrējušies kuršu dienvidu dialekts, jātvingu ziemeļu jeb sūdavu dialekts, sēļu dienvidu dialekts un zemgaļu dienvidu dialekts. Visu šo integrējušos valodu un dialektu pazīmes vēl daļēji saglabājušās mūsdienu lietuviešu valodas dialektos un izlokšņu grupās.

Pirmais zināmais lietuviešu valodas teksts ir 1503. g. izdotās grāmatas “*Tractatus sacerdotalis*” (Priesteru traktāts) pēdējā lappusē ar roku ierakstītās trīs lūgšanas (Tēvs mūsu, Esi sveicināta, Marija un Es ticu). Noskaidrots, ka šis teksts ierakstīts XVI gs. sākumā un ka tas ir noraksts no vēl vecāka teksta. Šis vecākais teksts bija tulkojums no poļu valodas.

Vecākā grāmata lietuviešu valodā ir 1547. g. iznākušais M. M a ž v ī d a *katehisms*. J. B r e t k ū n a *Bībeles* tulkojums no 1579.–1590. g. palicis manuskriptā. Lietuviešu valodas vēsturei īpaši nozīmīgi ir M. D a u k š a s darbi (*katehisms* no 1595. g. un *postilla* no 1599. g.), jo tajos ļoti bieži ir apzīmēta akcenta vieta un viņa akcentuācija nereti ir arhaiskāka nekā mūsdienu lietuviešu valodas akcentuācija.

Pirmā lietuviešu valodas gramatika – K. S i r v ī d a “*Clavis linguae Lituanicae*” (Lietuviešu valodas atslēga) no 1630. g. nav saglabājusies. D. K l e i n a “*Grammatica Litvanica*” (Lietuviešu gramatika) izdota 1653. g. Autors te sniedzis pirmās ziņas par lietuviešu valodas izloksnēm un centies normēt Mazlietuvu (Austrumprūsijas lietuviešu) rakstu valodu. 1673. g. izdota K. S a p ū n a gramatika “*Compendium grammaticae Lithvanicae*” (Lietuviešu gramatikas saīsināts kurss). 1737. g. iznāca “*Universitas lingvarum Lithvaniae*” (Lietuvu valodu pasaule). 1747. g.

²⁰ Par latgaļu valodas austrumu dialektu skat. B r e i d a k s 1977a: 245–248; 1981: 85–91; 1992: 34–37; 1996: 6–8, 14, 15, 18–20, 31–38; 1997: 93–113; Б р е й д а к 1972: 33–53; 1974: 220–221; 1977a: 10–19; 1977b: 26–35; 1979: 124–129; 1981a: 37–45; 1981b: 241–246; 1982: 81–88; 1988: 219–228.



3. att. Lietuvišu valodas dialekti: a – žemaišu dialekts; b – aukštaišu dialekts; c – aukštaišu izloksnes Polijā un Baltkrievijā.
Skat. Zinkevičius 1966: 446; Kabelka 1982: 113.

izdots P. Rūiņa darbs “Anfangsgründe einer litauischen Grammatik” (Lietuvišu gramatikas pamati).

Vecākā lietuvišu valodas vārdnīca ir K. Sirvīda “*Dictionarium trium linguarum*” (Triju valodu vārdnīca resp. Poļu-latīņu-lietuvišu vārdnīca), kas izdota 1629. g.

Lietuvišu valodā izšķir divus dialektus – aukštaišu un žemaišu dialektu. Savukārt šos dialektus iedala vairākās izlokšņu grupās un daudzās izloksnēs.

Aukštaišu dialektā šķiramas trīs izlokšņu grupas: rietumu aukštaišu izloksnes, austrumu aukštaišu izloksnes un dienvidu aukštaišu izloksnes. Savukārt rietumu aukštaišu izlokšņu grupu iedala Šauļu, Kauņas un Klaipēdas novada izloksnēs. Austrumu aukštaišu izlokšņu grupu iedala Panevėžas, Kupiškū, Anīkšu un Viļņas izloksnēs. Dienvidu aukštaišu izlokšņu grupu sīkākās izloksnēs nesadala.

Rietumu aukštaišu izlokšņu raksturīga pazīme ir tautosillabiskie savienojumi *an*, *am*, *en*, *em* un *a* (< *an*), *ē* (< *en*), kas atbilst lietuvišu literārās valodas *an*, *am*, *en*, *em*, *a*, *ē*, piem., liet. dial. *lañkas* ‘loks’, *kañpas* ‘stūris; kakts’, *šveñtē* ‘svētki’, *teñpia* ‘stiepj’, *drašùs* ‘drošs; drosmīgs’, *tēsia* ‘turpina; stiepj; velk’.

Dienvidu aukštaišu izlokšņu raksturīga pazīme ir tautosillabiskie savienojumi *an*, *am*, *en*, *em* un garie patskaņi *ū* (< *u*), *y* (< *i*), kas atbilst lietuvišu literārās valodas *an*, *am*, *en*, *em*, *a*, *ē*, piem., liet. dial. *žūsìs* ‘zoss’ : liet. *žąsìs* ‘t. p.’; liet. dial. *tỹsia* ‘turpina; stiepj; velk’ : liet. *tęsia* ‘t. p.’.

Austrumu aukštaišu izlokšņu raksturīga pazīme ir tautosillabiskie savienojumi *un, um, in, im* un garie patskaņi *ū (< u), y (< i)*, kas atbilst lietuviešu literārās valodas *an, am, en, em, a, e*, piem., liet. dial. *luñkas* 'loks' : liet. *lañkas* 't. p.'; liet. dial. *kuñpas* 'stūris; kakts' : liet. *kañpas* 't. p.'; liet. dial. *švinte* 'svētki' : liet. *šveñtē* 't. p.'; liet. dial. *tiñpia* 'stiepj' : liet. *teñpia* 't. p.'; liet. dial. *drūsūs* 'drošs; drosmīgs' : liet. *drasūs* 't. p.'; liet. dial. *tj̄sia* 'turpina; stiepj; velk' : liet. *tj̄sia* 't. p.'

Žemaišu dialektā šķiramas trīs izlokšņu grupas: dienvidu izloksnes, ziemeļu izloksnes un rietumu izloksnes. Pēc vārda *dúona* 'maize' izrunas šīs izloksnes dažreiz arī dēvē par dūnininku, dounininku un dōnininku izloksnēm. Starp žemaišu un aukštaišu dialektu ir arī pārejas izloksnes.

Dienvidu jeb dūnininku izlokšņu garajiem patskaņiem *ū, ī* lietuviešu literārajā valodā atbilst divskaņi *uo, ie*, piem., liet. dial. *đūna* 'maize' : liet. *dúona* 't. p.'; liet. dial. *pýns* 'piens' : liet. *píenas* 't. p.'

Ziemeļu jeb dounininku izlokšņu divskaņiem *ou, ei* lietuviešu literārajā valodā atbilst divskaņi *uo, ie*, piem., liet. dial. *dóuna* 'maize' : liet. *dúona* 't. p.'; liet. dial. *péins* 'piens' : liet. *píenas* 't. p.'

Rietumu jeb dōnininku izloksnēs garajiem patskaņiem *o, é* lietuviešu literārajā valodā atbilst divskaņi *uo, ie*, piem., liet. dial. *dóna* 'maize' : liet. *dúona* 't. p.'; liet. dial. *péns* 'piens' : liet. *píenas* 't. p.'

Pirms J. Jablonska (1860–1930) lietuviešiem nebija vienotas normētās valodas. Mūsdienu lietuviešu literārā valoda izveidojusies uz aukštaišu dialekta rietumu izlokšņu grupas dienvidu izlokšņu pamata, ko līdz Otrā pasaules kara beigām vēl runāja Mazlietuvā (lietuviešu apdzīvotajā Austrumprūsijas daļā) un mūsu dienās vēl runā apgabalā starp Naumiesti, Sintautiem, Šaķiem, Lukšiem un Pilvišķiem (šai apgabalā dzimis mūsdienu lietuviešu literārās valodas pamatlicējs J. Jablonskis).²¹

h) Latviešu valoda

1) Latviešu valodas dialekti un izlokšņu grupas, to cilme

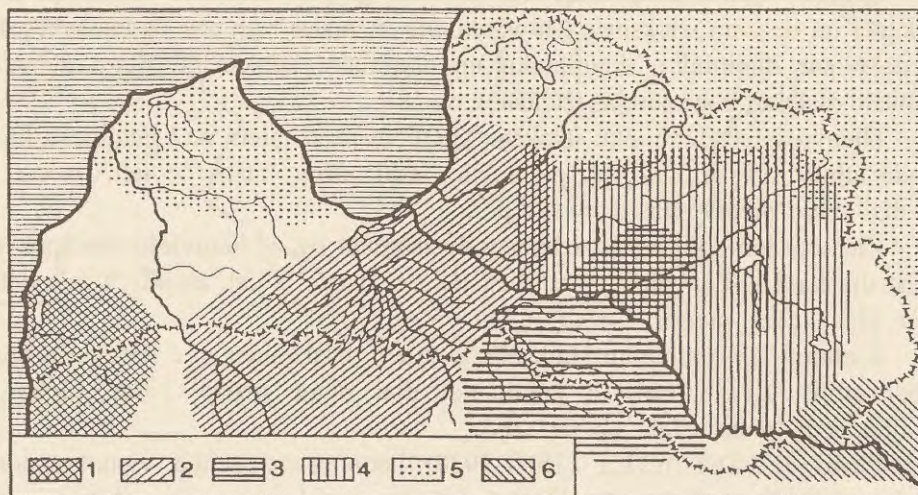
Latviešu tautības valoda izveidojās, integrējoties latgaļu, zemgaļu, sēļu un kuršu cilšu valodām. Integrācijas process pamatos beidzās XVII gs. sāku-mā. Asimilācijas rezultātā latviešu tautības valodā iēplūda to Baltijas somu valodas, kuri apdzīvoja Latvijas teritoriju. Topošo latviešu tautības valodu ietekmēja arī Latvijā ieceļojušo lietuviešu, igauņu, krievu, baltkrievu un poļu valoda. Kā atzīmēja P. Einhornš XVII gs., latviešu valodā bija trīs visai atšķirīgi dialekti.²²

Arī mūsdienu latviešu valodā ir trīs dialekti. Kurzemes ziemeļos un Vidzemes rietumos runā lībisko dialektu. Šai dialektā ir divas izlokšņu grupas. Kurzemes ziemeļu daļā runā tāmnieku izloksnes, bet Vidzemes rietumos – Vidzemes lībiskās izloksnes. Vidus dialektu runā Vidzemes vidienē ap Valku, Valmieru, Cēsīm un Rīgu, Zemgalē ap Jelgavu un Dobeli un Kurzemes dienvidu daļā. Vidus dialektā ir trīs izlokšņu grupas: Vidzemes vidus izloksnes, zemgaliskās izloksnes un kursiskās izloksnes.

²¹ Par lietuviešu valodu skat. E n d z e l ī n s 1982: 396–401; K a b e l k a 1982: 111–131.

²² Par latviešu tautības valodas cilmi skat. B r e i d a k s 1998: 82–84 ar literatūras norādēm.

Latvijas austrumos (Austrumvidzemē, Austrumzemgalē un Latgalē) runā augšzemnieku dialektu. Augšzemnieku dialektā ir divas izlokšņu grupas: latgaliskās izlokšnes un sēliskās izlokšnes. Tomēr nav jāaizmirst, ka kāda apgabala izlokšņu īpatnībām nav visām vienādas robežas, var gan nospraust robežas vienai kādai dialekta īpatnībai, bet ne visam dialektam. Tāpēc starp dialektiem paliek izlokšnes, kas veido starp tiem pārejas joslu. Šādās pārejas joslās sastopamas gan viena, gan otra dialekta pazīmes.



4. att. Vairākas etniskās grupas Baltijā V–VIII gs. pēc Kr. dz.: 1 – kurši; 2 – zemgaļi; 3 – sēļi; 4 – latgaļi; 5 – Baltijas somi; 6 – Tušemļas-Bancerovas kultūras balti.
Skat. Vasks 1997: 74.

Augšzemnieku dialekta latgaliskās izlokšnes radušās uz austrumlatgaļu cilts valodas bāzes, un augšzemnieku dialekta sēliskās izlokšnes radušās uz sēļu cilts valodas pamata.

Antropologi un arheologi ir konstatējuši sēļu sajaukšanos ar latgaļiem. Dienvidaustrumu Vidzemes sēļus jau līdz XII gs. bija asimilējuši latgaļi. Arī Augšzemē bija spēcīga latgaļu antropoloģiskā tipa un materiālās kultūras ietekme. Tāpēc skaidrs, ka latgaļu cilts valoda bija ietekmējusi gan Vidzemes, gan Zemgales sēļu dialektus. Šīs sēļu valodas latgaliskās pazīmes neapšaubāmi pārmantotas latviešu valodas sēliskajās izlokšnēs.

Sakarā ar Vidzemes vidus izlokšņu cilmi būtiski svarīgs ir jautājums par to baltu izcelsmes iedzīvotāju etnisko piederību, kuri apdzīvoja teritoriju, kas mūsu dienās veido Vidzemes vidus izlokšņu areālu. Par šo jautājumu zinātnē ir izteikti visai atšķirīgi viedokļi.

XIII–XIV gs. rakstītajos vēstures avotos fiksēto vietvārdu formu salīdzināmi vēsturiskā analīze un latviešu valodas vēsturiskās gramatikas slēdzieni par senākajām izoglosām, kas nošķir ležzemnieku izlokšnes no augšzemnieku izlokšnēm, liecina, ka ir bijuši divi latgaļu dialekti: rietumlatgaļu dialekts un austrumlatgaļu dialekts. Tā, piemēram, XIII–XIV gs. bija četras izofonas, kas nošķīra austrumlatgaļu dialektu un sēļu valodu no tām cilšu valodām un dialektiem, ko runāja Vidzemes vidienē un Lielupes baseinā Zemgalē. Šīs izofonas koncentrējās areālā, kas mūsu dienās veido



5. att. Senajā Latvijā dzīvojušās ciltis: 1 – tagadējā Latvijas robeža; 2 – etniski jaukts apgabals; 3 – cilšu apdzīvoto zemju robežas; 4 – austrumlatgaļu un rietumlatgaļu robeža. Skat. M u g u r ē v i č s 1999: 54; Б р е й д а к 1988: 228.

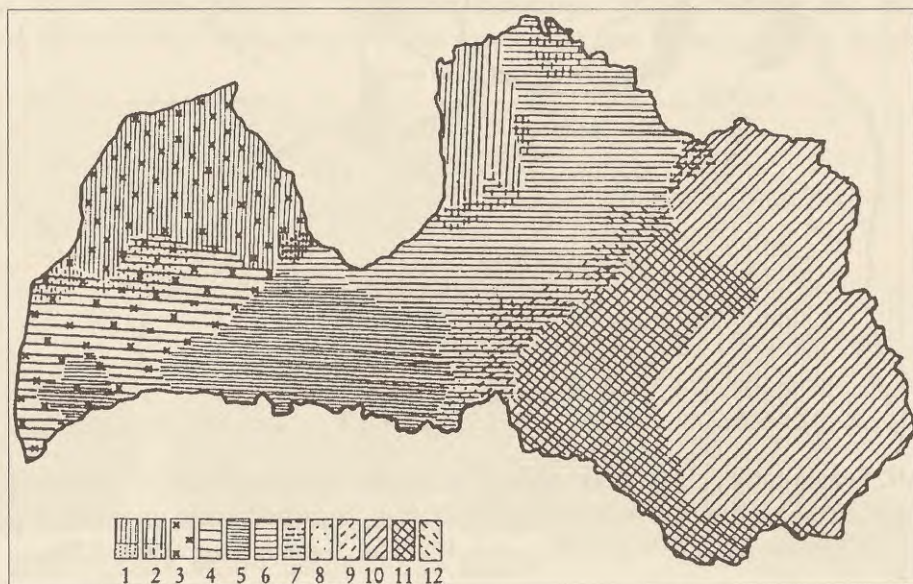
pārejas joslu starp latgaliskajām un sēliskajām izloksnēm, no vienas puses, un Vidzemes un Zemgales vidus izloksnēm, no otras puses. Šo pārejas joslu starp augšzemnieku un vidus izloksnēm var atzīt par austrumlatgaļu–sēļu rietumu robežu un rietumlatgaļu–zemgaļu austrumu robežu XIII–XIV gs. Šīs atziņas gaismā kļūst saprotams arī tas fakts, ka gan Vidzemes vidienes, gan centrālās un dienvidu Latgales baltu izcelsmes iedzīvotāji XIII–XIV gs. rakstītajos vēstures avotos tika dēvēti par latgaļiem resp. latviešiem.

Hipotēze par diviem latgaļu subetnosiem senajā Latvijā palīdz labāk izprast, kas bija Vidzemes vidus izloksņu pamatā. Šīs izloksnes radušās un attīstījušās uz rietumlatgaļu dialekta bāzes. Tomēr Vidzemes vidus izloksņu iz-veidi ietekmējusi arī zemgaļu cilts valoda. It īpaši tas sakāms par dienvidrietumu Vidzemes izloksnēm, bet, pēc J. Endzelīna domām, arī Vidzemes vidienē bija zemgaļu cilts valodas ietekme. Arheologi ir pierādījuši, ka I g. tūkstoī pēc Kr. dz. dienvidrietumu Vidzemi apdzīvojuši zemgaļi. Sakarā ar dažu arheologu un valodnieku atzinumu par zemgaļu kādreizējo klātbūtni Vidzemē interesantas ir francūža Ž. d e L a n u ā ziņas par Vidzemes etnisko sastāvu viņa ceļojuma aprakstā no 1413. g., kurā viņš minējis zemgaļus arī Vidzemē. Tātad šai senās Latvijas novadā zemgaļi savu etnisko savdabību bija saglabājuši līdz pat XV gs.

Vidus dialekta zemgaliskās izloksnes radušās uz zemgaļu cilts valodas pamata.

Vidus dialekta kursiskās izloksnes radušās no kuršu cilts valodas. Kuršu valodu vēl runāja līdz pat XVI gs., bet, jādomā, jau stipri pārlatviskotu. Daži valodnieki, piemēram, J. Endzelīns un K. Būga, domāja, ka kuršu valodas pārlatviskošanās process aizsācies jau pirms krustnešu iebrukuma Baltijā XIII gs.

Daļa Kurzemes dienvidu daļas izlokšņu, ko runā Nīcā, Bārtā un citur, ļoti maz atšķiras no Zemgales vidus izlokšnēm. Šai izlokšņu grupā līdzās kursisko izlokšņu pazīmēm ir arī zemgalisko izlokšņu pazīmes. Tāpēc šīs izlokšnes var saukt par kursiski zemgaliskām.



6. att. Latviešu valodas dialekti un izlokšņu grupas: 1 – lībiskā dialekta tāmnieku izlokšnes; 2 – lībiskā dialekta Vidzemes lībiskās izlokšnes; 3 – Kurzemes izlokšnes ar kursisko substrātu vai superstrātu; 4 – vidus dialekta kursiskās izlokšnes; 5 – vidus dialekta zemgaliskās izlokšnes; 6 – vidus dialekta Vidzemes izlokšnes; 7 – izlokšnes ar vidus dialekta pazīmēm; 8 – izlokšnes ar augšzemnieku intonācijām; 9 – izlokšnes ar vairākām augšzemnieku pazīmēm, ne tikai ar intonācijām; 10 – augšzemnieku dialekta latgaliskās izlokšnes; 11 – augšzemnieku dialekta sēliskās izlokšnes; 12 – izlokšnes ar kāda Baltijas somu idioma spilgtām pazīmēm. Skat. Breidaks 1999: 28.

Francūzis Ž. de Lanuā savā ceļojuma aprakstā no 1413. g. zemgaļus minējis pirms kuršiem un lībiešiem Kurzemē. Tā kā viņš savu ceļojumu sāka no Liepājas, tad jādomā, ka zemgaļus viņš laikam sastapis Liepājas un Grobiņas apkārtnē. Tomēr nav zināms, kad zemgaļi tur ieceļojuši.

Kurzemes tāmnieku izlokšnes radušās, krustojoties lībiešu valodai ar kuršu valodu un pēc kuršu valodas integrēšanās latviešu tautības valodā – ar latviešu valodas kursiskajām izlokšnēm. Vidzemes lībiskās izlokšnes radušās, krustojoties lībiešu valodai ar rietumlatgaļu dialektu un pēc rietumlatgaļu dialekta integrēšanās latviešu tautības valodā – ar Vidzemes vidus izlokšnēm. Pēc J. Endzelīna domām, kurši ieceļojuši rietumu Vidzemē jau pirms rietumlatgaļiem un sajaukušies ar lībiešiem. Tāpēc Vidzemes lībiskajās izlokšnēs saglabājušās arī kuršu valodas pēdas.²³

²³ Par latviešu valodas dialektu un izlokšņu grupu cilmi skat. R u d z ī t e 1964: 28–34; B r e i d a k s 1996: 6–8; 1999: 26–33.

2) Rakstu pieminekļi latviešu valodā

Atskaitot dažas tēvreizes no agrākiem laikiem, pirmie sakarīgie teksti latviešu valodā ir “*Catechismus Catholicorum*” (Katoļu katehisms) no 1585. g., “*Enchiridion. Der kleine Catechismus*” (Enhiridijš. Mazais katehisms) no 1586. g. un “*Undeutsche Psalmen und geistliche Lieder ...*” (Nevācu psalmi un garīgas dziesmas ...) no 1587. g.

No XVII gs. rakstiem jāmin Rīgas linaudēju statūti no 1625. g., kas publicēti tikai pēc Pirmā pasaules kara, G. Manceļa raksti (ap 1650. g.) un E. Glika Bībeles tulkojums no 1689. g. No XVIII gs. iznākušajām grāmatām nozīmīga ir latgaliešu rakstu valodā tulkotā grāmata “*Evangelia Toto Anno ...*” (Evanģēliji visam gadam ...) no 1753. g.

Pirmā gramatika ir J. G. Rēhehūzena trūcīgā un kļūdainā “*Manuductio ad linguam Lettonicam*” (Latviešu valodas rokasgrāmata) no 1644. g. Labāka un daudz plašāka ir H. Adolfiga gramatika “*Erster Versuch einer kurzverfasseten Anleitung zur Lettischen Sprache*” (Īsi sarakstītas latviešu valodas pamācības pirmais mēģinājums) no 1685. g. Īsa un trūcīga ir G. Dreseļa tai pašā gadā publicētā gramatika “*Gantz kurze Anleitung zur Lettischen Sprache*” (Pavisam īsa pamācība latviešu valodā). Diezgan plaša ir G. F. Stendera “*Lettische Grammatik*” (Latviešu gramatika) no 1761. g. Tālāk jāmin A. Bīlensteina darbi “*Die lettische Sprache*” (Latviešu valoda) no 1863. g. un “*Handbuch der lettischen Sprache*” (Latviešu valodas rokasgrāmata) arī no 1863. g. un Stērstu Andreja “*Latviešu valodas mācība*” (I–III d.) no 1879.–1880. g.

Latgaliešu rakstu valodas gramatikas sākās ar J. Rimkeviča gramatikas manuskriptu no 1810. g., kas pazudis Otrā pasaules kara laikā vai pēc tā. Tam sekoja anonīmais gramatikas manuskripts no 1817. g. (šis rokraksts glabājas Lietuvas nacionālajā bibliotēkā), tā saucamā J. Akeļeviča “*Gramatyka Inflancko – Lotewska krótko zebrana dla uczących się języka Lotewskiego*” (Inflantijas latviešu gramatika, īsi savākta tiem, kas mācās latviešu valodu) no 1817. g. un T. Kosovska “*Gramatyka Inflantsko–Lotewska dla uczących się języka Lotewskiego*” (Inflantijas latviešu gramatika, īsi savākta tiem, kas mācās latviešu valodu) no 1853. g.

Svarīgākās vārdnīcas ir G. Manceļa “*Lettus*” (Latvietis resp. Vācu-latviešu vārdnīca) no 1638. g., G. Dreseļa “*Schwedisch-polnisch-deutsch-lettisches Vokabelbuch*” (Zviedru-poļu-vācu-latviešu vārdnīca) no 1677. g., G. Elgera “*Dictionarium polono-latino-lotavicum*” (Poļu-latīņu-latviešu vārdnīca) no 1683. g., J. Langija “*Lettisch-deutsches Lexicon*” (Latviešu-vācu vārdnīca) no 1685. g. (rokraksts, to izdevis E. Blese 1936. g.), J. Langes “*Vollständiges deutsch-lettisches und lettisch-deutsches Lexicon*” (Pilnīga vācu-latviešu un latviešu-vācu vārdnīca) (I d. – 1772. g., II d. – 1777. g.), G. F. Stendera “*Lettisches Lexicon*” (Latviešu vārdnīca) no 1789. g. un K. Ulmaņa “*Lettisch-deutsches Wörterbuch*” (Latviešu-vācu vārdnīca) no 1872. g.

Latgaliešu rakstu valodas vārdnīcas sākās ar J. Karigera “*Lexicon Lothavicum*” (Latviešu vārdnīca resp. Poļu-latviešu vārdnīca). Vārdnīcas manuskripts varētu būt uzrakstīts 1717.–1729. g. Vēlreiz tas pārrakstīts ap 1766. g. un palicis

rokrakstā. Tas glabājas Viļņas universitātes bibliotēkā. Šim manuskriptam sekoja J. Kurmina "Słownik polsko-łacinsko-lotewski" (Poļu-latīņu-latviešu vārdnīca) no 1858. g.²⁴

3) Latviešu valodas raksturīgākās īpatnības

Latviešu valoda, kas izdarījusi daudz vairāk jauninājumu nekā lietuviešu un senprūšu valoda, atšķiras no lietuviešu valodas un pa daļai arī no senprūšu valodas ar šādām īpatnībām.

1. Indoeiropiešu pirmvalodas krītošā intonācija jeb cirkumflekss (~) latviešu valodas triju intonāciju apgabālā tāpat kā senprūšu valodā ir krītošā intonācija, bet lietuviešu valodas aukštaišu dialektā – kāpjošā intonācija un žemaišu dialektā – kāpjoši krītošā intonācija, piem., latv. *drāugs* : liet. *draūgas*.

2. Vārda uzsvars latviešu valodā parasti atvilkts uz pirmo zilbi, turpretī lietuviešu valodā ir brīvais vārda uzsvars, piem., latv. *ùotra* : liet. *antrà*. Kā liecina senprūšu valodas trešā katehisma dotumi, arī šajā valodā bija brīvais vārda uzsvars, piem., pr. *antrā* 'otra' un *ains āntran* 'viens otrū'.

3. Pirmbaltu palatalizētie aukslējeņi *k', *g' priekšējās rindas patskaņu priekšā latviešu valodā tāpat kā kuršu valodā pārvērtušies par afrikātām *c*, *dz*, piem., latv. *cits* : liet. *kītas*; latv. *dzērve* : liet. *gėrvė*.

4. Pirmbaltu līdzskaņu savienojumi *k'j, *g'j latviešu valodā pārvērtušies par afrikātām *c*, *dz*, turpretī lietuviešu valodā – par palatalizētajiem aukslējeņiem *k'*, *g'*, piem., latv. *sāucu* : liet. *šaiūkiu*; latv. *jūdziu* : liet. *jūngiu*.

5. Latviešu valodā tāpat kā kuršu un senprūšu valodā ir svelpeņi *s*, *z* lietuviešu valodas šņāceņu *š*, *ž* vietā, piem., latv. *sīrds* : liet. *širdis*; latv. *ziema* : liet. *žiemà*.

6. Lietuviešu, kuršu un senprūšu valodas tautosillabisko savienojumu *an*, *en*, *in*, *un* vietā latviešu valodas ležzemnieku izloksnēs ir *uo*, *ie*, *ī*, *ū*, piem., latv. *rūoka* : liet. *rankà*, pr. *rancko*; latv. *piēkt(ai)s* : liet. *peñktas*, pr. *penckts*; latv. *dzīt* : liet. *giñti*; latv. *jūtu* : liet. *juntū*.

7. Latviešu valodā *tj*, *sj* > *š*; *dj*, *zj* > *ž*, bet lietuviešu valodā *tj* > *č*, *dj* > *dž*, *sj* > *ś*, *zj* > *ź*, piem., latv. *vācieša* : liet. *vókiečio*; latv. *briēza* : liet. *bríedžio*; latv. *šūt* : liet. *siūti*; latv. *kāšu* : liet. *kóšiu*; latv. *eža* : liet. *ėžio*.

8. Vokālisms latviešu valodā daudz plašākos apmēros nekā lietuviešu valodā pakļauts pārskaņai.

9. Latviešu valodā divzīlbīgu un vairākzīlbīgu vārdu galotnēs senie garumi, kas lietuviešu valodā pa daļai ir saglabājušies, saīsināti un senie īsie patskaņi *a*, *e*, *i*, kas lietuviešu valodā vēl atrodami, zuduši, piem., latv. *āusis* : liet. *aūsys*; latv. *saku* : liet. *sakai*; latv. *saki* : liet. *sakai*; latv. *vīrs* : liet. *výras*; latv. *akmens* (G. sing.) : liet. dial. *akmenès*; latv. *nakts* : liet. *naktīs*.

10. Daži piedēkļi ir īpatnēji tikai latviešu valodai.

²⁴ Par rakstu pieminekļiem latviešu valodā skat. Endzelīns 1982: 02–405; Strods 1937: 115–120; Breidaks, Rapša 1977: 297–299; Kolbuszewski 1977; Breidaks 1979: 153–156; 1983: 321–325.

9. Latviešu valodā divzīlbīgu un vairākzīlbīgu vārdu galotnēs senie garumi, kas lietuviešu valodā pa daļai ir saglabājušies, saīsināti un senie īsie patskaņi *a*, *e*, *i*, kas lietuviešu valodā vēl atrodami, zuduši, piem., latv. *āsis* : liet. *aūsys*; latv. *saku* : liet. *sakaū*; latv. *saki* : liet. *sakač*; latv. *vīrs* : liet. *výras*; latv. *akmens* (G. sing.) : liet. dial. *akmenēs*; latv. *nakts* : liet. *naktis*.

10. Daži piedēkļi ir īpatnēji tikai latviešu valodai.

11. Pronominālā vienskaitļa datīva galotne *-am* ieviesta arī *o*-celma substantīvos, piem., latv. *tam vīram* : liet. *tám vīruī*.

12. Latviešu valodas izlokšņu lielākajā daļā un latviešu literārajā valodā instrumentālis sakritis vienskaitlī ar akuzatīvu un daudzskaitlī ar datīvu.

13. Latviešu valodā *ā*-celmu vienskaitļa lokatīva galotne ieviesta arī *o*-celmu vienskaitļa lokatīvā, piem., *kùokā kā liēpā*.

14. Substantīvu *r*-celmi un adjektīvu *u*-celmi latviešu valodā ir zuduši, piem., latv. *māte* : kr. *мать, матери* (G. sing.), sav. *muoter*, lat. *māter*, sī. *máthir*, gr. dor. *μάτηρ*; latv. *plats, plašs* : liet. *platūs*.

15. Latviešu izlokšņu lielākajā daļā un latviešu literārajā valodā senās vīriešu dzimtes divskaitļa nominatīva formas ar galotni *-u* un sieviešu dzimtes divskaitļa nominatīva formas ar galotni *-i* aizstātas ar daudzskaitļa nominatīva formām. Divskaitļa formas ar galotnēm *-u*, *-i* kā arhaismi saglabājušās tikai izlokšnēs un klasiskajās tautasdziesmās.

16. Latviešu valodā radusies jauna verbu izteiksme – debitīvs, piem., *man jāpļāuj siens*.

17. Vidus dialekta izlokšņu vairākumā un latviešu literārajā valodā ir verbu pagātnes celmi ar *-ījā* blakus infinitīviem ar *-īt* (ar *ā*-celmu tagadnē) un pagātnes celmi ar *-uojā* (lietuviešu valodā ar *-avo*) blakus infinitīviem ar *-uôt*, piem., latv. *skaitīja – skaitīt – skaita* : liet. *skaitē – skaitýti – skaito*; latv. *mēluōja – mēluôt – mēluō* : liet. *melāvo – melúoti – melúoja*. Turpretī Kurzemes un Latgales izlokšņu vienā daļā saglabājušās arhaiskas verbu pagātnes formas, kas identas ar lietuviešu valodas verbu pagātnes *avo*-celmu formām, piem., *mēlavu* ‘meloju’, *sapnavu* ‘sapņoju’ Bārtā, *malavu* ‘meloju’ Kalupē.

18. Latviešu valodā ir dažādi jauninājumi prepozīciju rekcijā, piem., latv. *aūgt pīe vēcākiem* : liet. *āugti priē tēvu*.²⁵

²⁵ Par latviešu valodas raksturīgākām īpatnībām skat. Endzelīns 1982: 401–403; Kabelka 1982: 89–92.

Saīsinājumi

Saīsinājumi literatūras citējumos

- Breidaks 1969 – Breidaks A. Latgaļu, sēļu un kuršu cilšu valodu sakari // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1969, Nr. 9, 40.–51. lpp.
- Breidaks 1977 – Breidaks A. Über das ostseefinnische Sprachsubstrat in Ostlettland // Baltistica, vol. 13(1), 1977, S. 245.–249.
- Breidaks 1979 – Breidaks A. (Rec.) Vērtīgs pētījums latviešu valodas vēsturē // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1979, Nr. 1, 153.–156. lpp.
- Breidaks 1981 – Breidaks A. Baltijas somu un latgaļu-sēļu etnolingvistisko sakaru jautājumi // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1981, Nr. 8, 85.–97. lpp.
- Breidaks 1992 – Breidaks A. Latgaļu, sēļu un žemaišu cilšu valodu senie sakari // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, A daļa, 1992, Nr. 8, 34.–37. lpp.
- Breidaks 1996 – Breidaks A. Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu fonētikas atlants. – Daugavpils, 1996.
- Breidaks 1997 – Breidaks A. Ethno-linguistic contacts between Lettigalians and Selonians and Baltic Finns // Humanities and Social Sciences: Latvia, № 3(16), 1997, p. 93–113.
- Breidaks 1998 – Breidaks A. Ievads baltu valodniecībā. – Daugavpils, 1998. – 1. daļa.
- Breidaks 1999 – Breidaks A. Latviešu valodas dialektu un izlokšņu grupu cilme un teritoriālā izplatība // Latvijas zemju robežas 1000 gadus. – Rīga, 1999. – 26.–33. lpp.
- Breidaks, Rapša 1977 – Breidaks A., Rapša J. Divi vērtīgi manuskripti // Baltistica, vol. 13(1), 1977, 257.–259. lpp.
- Būga 1961 – Būga K. Rinkiniai raštai. – Vilnius, 1961. – 3 tomas.
- Dambe 1959 – Dambe V. Blīdienes vietvārdi kā pagātnes liecinieki // Rakstu krājums: Veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei. – Rīga, 1959. – 391.–452. lpp.
- Dambe 1963 – Dambe V. Daži vērojumi Latvijas PSR dienvidrietumu daļas toponīmikā // Lietuvių kalbotyros klausimai, 6 t., 1963, 247.–267. lpp.
- Endzelīns 1951 – Endzelīns J. Latviešu valodas gramatika. – Rīga, 1951.
- Endzelīns 1974 – Endzelīns J. Darbu izlase. – Rīga, 1974. – 2. sēj.
- Endzelīns 1980 – Endzelīns J. Darbu izlase. – Rīga, 1980. – 3. sēj. 2. daļa.
- Endzelīns 1982 – Endzelīns J. Darbu izlase. – Rīga, 1982. – 4. sēj. 2. daļa.
- Kabelka 1982 – Kabelka J. Baltų filologijos įvadas. – Vilnius, 1982.
- Karaliūnas 1968 – Karaliūnas S. Kai kurie baltų ir slavų kalbų seniausiųjų santikių klausimai // Lietuvių kalbotyros klausimai, 10 t., 1968, p. 7–100.
- Karaliūnas 1972 – Karaliūnas S. Sėlių kalba // Mokslas ir gyvenimas, 1972, Nr. 1, p. 17–18.
- Kolbuszewski 1977 – Kolbuszewski S. F. Jana Karigera Słownik polsko-łotewski na tle leksykografii b. Inflant Polskich: Studium z historii języka łotewskiego i dziejów kultury b. Inflant Polskich. – Poznań, 1977.
- Kušķis 1967 – Kušķis J. Dažas sēļu valodas vokālisma īpatnības pēc mūsdienu latviešu valodas sēlisko izlokšņu materiāliem // Latvijas Valsts universitātes Zinātniskie raksti, 1967, 60. sēj., 9. A laid., 9.–20. lpp.

- Mugurēvičs 1999 – Mugurēvičs Ē. Novadu veidošanās un to robežas Latvijas teritorijā (12. gs. – 16. gs. vidus) // Latvijas zemju robežas 1000 gados. – Rīga, 1999. – 54.–92. lpp.
- Pisani 1959 – Pisani V. Zu einer baltisch-estfinnischen Partizipialkonstruktion // Rakstu krājums: Veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei. – Rīga, 1959. – S. 215.–216.
- Rudzīte 1964 – Rudzīte M. Latviešu dialektoloģija. – Rīga, 1964.
- Rudzīte 1996 – Rudzīte M. Latviešu valodas sēliskās izloksnes // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, A daļa, 1996, 50. sēj., Nr. 4./5., 45.–50. lpp.
- Sabaliauskas 1963 – Sabaliauskas A. Baltų ir Pabaltijo suomių kalbų santykiai // Lietuvių kalbotyros klausimai, 6 t., 1963, p. 109–136.
- Schmid 1962 – Schmid W. P. Zu Simon Grunaus Vaterunser // Indogermanische Forschungen, 1962, Bd. 67, S. 261–272.
- Strods 1937 – Strods P. Bazneickungu J. Rymkiewiczza, J. Akielewiczza un T. Kossowska latvīšu volūdas (latgaļu dialekta) gramatika // Zīdūnis, 1937, Nr. 7, 115.–120. lpp.
- Šmits 1921 – Šmits P. Par zemgaliešu un sēļu tautību // Filologu biedrības raksti, 1. sēj., 1921, 47.–51. lpp.
- Vasks 1997 – Vasks A. The cultural and ethnic situation in Latvia during the early and middle iron age (1st–8th century A. D.) // Humanities and Social Sciences: Latvia, № 3(16), 1997, p. 49–74.
- Zeps 1962 – Zeps V. J. Latvian and Finnic Linguistic Convergences. – Bloomington, The Hague, 1962.
- Zinkevičius 1966 – Zinkevičius Z. Lietuvių dialektologija: Lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija. – Vilnius, 1966.
- Zinkevičius 1985a – Zinkevičius Z. Lenkų-jotvingių žodinėlis? // Baltistica, vol. 21(1). 1985, p. 61–82.
- Zinkevičius 1985b – Zinkevičius Z. Lenkų-jotvingių žodinėlis? // Baltistica, vol. 21(2). 1985, p. 184–194.
- Zinkevičius 1992 – Zinkevičius Z. Polish-Yatvingian vocabulary? // Linguistic and Oriental Studies from Poznań, vol. 1, 1992, p. 99–133.
- Амбразас 1985 – Амбразас В. Некоторые следы балто-финских контактов в синтаксисе балтийских языков // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов: Сборник статей. – Вильнюс, 1985. – С. 188–196.
- Анцилис, Янсон 1962 – Анцилис К. Я., Янсон А. Я. Некоторые вопросы этнической истории древних селов // Советская этнография, 1962, № 6, с. 92–104.
- Брейдак 1972 – Брейдак А. Некоторые вопросы истории консонантизма и развитие фонологической системы согласных в говорах Латгалии // Baltistica, suppl. 1, 1972, с. 33–53.
- Брейдак 1974 – Брейдак А. Б. Смягчение согласных и некоторые вопросы исторической морфологии говоров Латгалии // Балто-славянские исследования, 1974, с. 220–226.
- Брейдак 1977a – Брейдак А. Б. Судьба прибалтийских звукосочетаний *pj, *bj, *vj, *mj в верхнелатышском диалекте // Контакты латышского языка. – Рига, 1977. – С. 10–19.

- Брейдак 19776 – Брейдак А. Б. О влиянии прибалтийско-финских языков на латгальский и селонский идиомы // *Baltistica*, suppl. 2, 1977, с. 26–35.
- Брейдак 1979 – Брейдак А. Б. Из истории латгало-селонского вокализма // *Baltistica*, vol. 15(2), 1979, с. 124–129.
- Брейдак 1981a – Брейдак А. Б. Древнейшие латгало-селоно-славянские языковые связи // *Балто-славянские исследования*: 1980, 1981. с. 37–45.
- Брейдак 19816 – Брейдак А. Б. Некоторые вопросы истории латгальских и селонских говоров // *Лингвистическая география и проблемы истории языка*. – Нальчик, 1981. – С. 241–246.
- Брейдак 1982 – Брейдак А. Б. Некоторые особенности фонематической подсистемы согласных в глубинных говорах Латгалии // *Балто-славянские исследования*: 1981, 1982. – С. 81–88.
- Брейдак 1983 – Брейдак А. (Рец.) Stanisław F. Kolbuszewski. *Jana Karigera Słownik polsko-łotewski na tle leksykografii b. Inflant Polskich. Studium z historii języka łotewskiego i dziejów kultury b. Inflant Polskich*. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Seria Filologia bałtycka nr. I, Poznań 1977, ss. 1–267, 24 mapki // *Acta Baltico-Slavica*, vol. 15, 1983, с. 321–325.
- Брейдак 1985 – Брейдак А. Б. Некоторые фонетические явления селонского языкового субстрата в северо-восточной Литве // *Проблемы этногенеза и этнической истории балтов: Сборник статей*. – Вильнюс, 1985. – С. 206–211.
- Брейдак 1988 – Брейдак А. Б. Западная граница латгальского и селонского племен по данным языка в XIII–XIV в. // *Балто-славянские исследования*: 1986, 1988, с. 219–228.
- Брейдак 1989 – Брейдак А. Б. Некоторые вопросы латгало-селонских и прибалтийско-финских этноязыковых связей // *Latviešu valodas sakari ar citām valodām*. – Daugavpils, 1989. – С. 4–33.
- Ванагас 1985 – Ванагас Н. Вклад родственных балтийских диалектов в литовский язык (по топонимическим данным) // *Проблемы этногенеза и этнической истории балтов: Сборник статей*. – Вильнюс, 1985. – С. 196–201.
- Денисова 1990 – Денисова Р. Я. География антропологических типов балтских племен и этногенетические процессы в I – начале II тысячелетия н. э. на территории Литвы и Латвии // *Балты, славяне, прибалтийские финны: Этногенетические процессы*. – Рига, 1990. – С. 66–75.
- Зинкявичюс 1984 – Зинкявичюс З. Польско-ятвяжский словарик? // *Балто-славянские исследования*: 1983, 1984, с. 3–29.
- Карулис 1987 – Карулис К. К ятвяжскому словарiku // *Балто-славянские исследования*: 1985, 1987, с. 134–140.
- Ларин 1963 – Ларин Б. А. Об одной славяно-балто-финской изоглоссе // *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 6 t. 1963, p. 87–107.
- Орел, Хелимский 1987 – Орел В. Э., Хелимский Е. А. Наблюдения над балтийским языком польско-“ятвяжского” словарика // *Балто-славянские исследования*: 1985, 1987, с. 121–134.
- Отрембский 1961 – Отрембский Я. Язык ятвягов // *Вопросы славянского языкознания*, вып. 5, 1961, с. 3–8.

- Рудзите 1980 – Рудзите М. К. К вопросу о селах на правобережье Даугавы // Этнографические и лингвистические аспекты этнической истории балтов. – Рига, 1980. – С. 159–163.
- Судник 1987 – Судник Т. М. Замечания к “Польско-явтяжскому словарю” // Балто-славянские исследования: 1985, 1987, с. 140–142.
- Таутовичюс 1980 – Таутовичюс А. З. Балтские племена на территории Литвы во второй половине I и начале II тысячелетия н. э. // Из древнейшей истории балтских народов (по данным археологии и антропологии). – Рига, 1980. – С. 80–88.
- Топоров, Трубачев 1962 – Топоров В. Н., Трубачев О. Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. – Москва, 1962.
- Чекман 1974 – Чекман В. Н. О рефлексах индоевропейских *k, g* в балто-славянском языковом ареале // Балто-славянские исследования, 1974, с. 116–135.

Valodu un dialektu saīsinājumi

- av. – avestas valoda
 bkr. – baltkrievu valoda
 dor. – doriešu dialekts
 go. – gotu valoda
 gr. – sengrieķu valoda
 ģerm. – ģermāņu pirmvaloda
 ide. – indoeiropiešu pirmvaloda
 ig. – igauņu valoda
 jātv. – jātvingu valoda
 kr. – krievu valoda
 kr. bazn. sl. – krievu baznīcas slāvu valoda (senslāvu valodas variants Krievijā)
 kur. – kuršu valoda
 lat. – latīņu valoda
 latv. – latviešu valoda
 līb. – lībiešu valoda
 liet. – lietuviešu valoda
 pirmung. – pirmungāru valoda
 po. – poļu valoda
 pr. – senprūšu valoda
 sav. – senaugšvācu valoda
 sē. – sēļu valoda
 senind. – senindiešu valoda
 senisl. – senislandiešu valoda
 senkr. – senkrievu valoda
 sensl. – senslāvu valoda
 sī. – senīru valoda
 sl. – slāvu pirmvaloda
 so. – somu valoda
 toh. – tohāru valoda
 ung. – ungāru valoda

vā. – vācu valoda
vecliet. – veclietuviešu valoda
vlv. – viduslejasvācu valoda
zemg. – zemgaļu valoda
žem. – lietuviešu valodas žemaišu dialekts

Citi saīsinājumi

Acc. sing. – accusativus singularis (vienskaitļa akuzatīvs)
D. pl. – dativus pluralis (daudzskaitļa datīvs)
dial. – dialekta resp. izloksnes forma
G. sing. – genetivus singularis (vienskaitļa ģenitīvs)
ģen. – ģenitīvs
N. sing. – nominativus singularis (vienskaitļa nominatīvs)
sal. – salīdzini!
skat. – skaties!
suppl. – supplementum (pielikums)
t. – tomas (sējums)
t. p. – tā pati nozīme
vol. – volumen, volume (sējums)
> – pārvērties par
< – radies no
/ – vai
* – rekonstruēta skaņa vai forma

Terminu skaidrojumi

Anaptikse – īsa patskaņa, pārīša (kvantitatīvi reducēta) patskaņa vai vokāliskas pieskaņas (kvalitatīvi nenoteikta patskaņa) iespraudums starp līdzskaņiem (visbiežāk starp sonantiem), piem., latv. dial. *galava* ‘galva’, *var^ana* ‘vārna’, *zirⁱgi* ‘zirgi’.

Apelatīvs – sugas vārds.

Debitīvs – vajadzības izteiksme.

Diftongoīds – kvalitatīvs nevienbārgs patskanis, kura sastāvā kā pieskaņa ir komponents, kura artikulācija ir tuva pamatkomponenta artikulācijai, piem., *i^e*, *u^o*.

Distribūcija – visu kontekstu (pozīciju) kopums, kuros sastopama kāda valodas vienība, pretstatā tiem kontekstiem (pozīcijām), kuros tā nav sastopama. Tā, piemēram, latviešu literārajā valodā ir noteiktas pozīcijas (sekojošās skaņas), kurās var būt platie *ē*, *ĕ*, un pozīcijas (sekojošās skaņas), kurās var būt tikai šaurie *e*, *ē*. Tādējādi mēs varam runāt par plato *ē*, *ĕ* un šauro *e*, *ē* distribūciju resp. sadalījumu pēc pozicionāliem nosacījumiem it īpaši diahroniskā aspektā.

Fennisms – aizguvums no Baltijas somu valodām.

Heterosillabisks – skaņu savienojums, kas sadalīts divās vienā aiz otras sekojošās zilbēs. Tā, piemēram, vārdformā *ma-na* skaņu savienojums *an* ir heterosillabisks pretstatā vārdformai *mans*, kur tas ir tautosillabisks.

Kuronisms (jeb **kursisms**) – aizguvums no kuršu valodas.

Izoglosa – līnija lingvistiskā kartē, kas atspoguļo kādas valodas parādības teritoriālo izplatību.

Limnonīms – ezera vārds.

Substrāts – uzvarētās valodas pēdas uzvarētājā valodā, kas rodas, krustojoties divām valodām. Tā, piemēram, latviešu valodā ir Baltijas somu valodu substrāts. Tas ir pārmantots latviešu valodā no latgaļu, sēļu, zemgaļu un kuršu cilšu valodām. Baltijas somu valodu substrāts konstatēts gan Latvijas toponīmijā, gan latviešu valodas leksikā, fonētikā, morfoloģijā un sintaksē.

Tautosillabisks – patskanis vai līdzskanis, kas ir vienā zilbē ar kādu citu skaņu. Tā, piemēram, vārdformā *mans* skaņu savienojums *an* ir tautosillabisks pretstatā vārdformai *mana*, kur skaņu savienojums *an* ir heterosillabisks.

Satura rādītājs

Antons Breidaks. Foto.	3
Anna Rancāne. Latgaļu raksteiba.	5
Andris Vējāns. Volūdeņa.	6
Priekšvārds.	7
Anna Stafecka. Antons Breidaks (1932–2002)	8
Bibliogrāfija.	11
Fotogrāfijas.	21
Par Antonu Breidaku.	30
Igors Koškins. Ievērojamais latviešu valodnieks Antons Breidaks.	31
Антонс Брейдакс – выдающийся латышский языковед.	33
Pīters Jurciņš. Dīva mīrā.	38
Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu dialektālā leksika un tās vēsturiskie sakari.	39
Priekšvārds.	39
Ievads.	43
Dažas ziņas par baltu pirmvalodu un tās dialektiem.	43
Latviešu un lietuviešu dialektu cilme.	46
Par leksikas lomu salīdzināmajā valodniecībā.	49
I. Etimoloģija.	50
Iepriekšējas piezīmes.	50
Etimoloģiju alfabētiskais saraksts.	53
Secinājumi.	110
II. Piezīmes par semantiku.	112
Iepriekšējas piezīmes.	112
Semantiskie arhaismi.	113
Vārdi ar plašāku nozīmi.	115
Eifēmismi.	117
Vārdi ar šaurāku nozīmi.	118
Vārdi ar citu nozīmi.	119
Verbālā priedēkļa <i>da-</i> nozīmes.	119
Verbālā priedēkļa <i>pra-</i> nozīmes.	130
Secinājumi.	143
III. Leksiskās izoglosas.	147
Iepriekšējas piezīmes.	147
A. Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu – sēlisko izlokšņu – kursisko izlokšņu – lietuviešu valodas leksiskās areālās izoglosas.	152
B. Latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu mantotās dialektālās leksikas vēsturiskie sakari ar senprūšu valodu.	192
C. Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu mantotās dialektālās leksikas sakari ar slāvu valodām.	195
Secinājumi.	199

Nobeigums.	205
Saīsinājumi.	206
Saīsinājumi literatūras citējumos.	206
Saīsinājumi valodu un dialektu nosaukumos.	209
Citi saīsinājumi.	211
Avoti un izmantotā literatūra.	213
Диалектная лексика латгальских говоров верхнелатышского диалекта и ее исторические связи. Краткие выводы.	225
Фонетика латгальских говоров латышского языка: диахрония и синхрония.	239
Предисловие.	239
Введение.	244
1. Из этнической истории восточной Латвии.	244
1.1. К вопросу о латгало-селонских и прибалтийско-финских этнических связях.	244
1.2. Литовцы в восточной Латвии.	252
1.3. Славянские национальности в восточной Латвии.	254
2. Языковая ситуация в восточной Латвии.	258
3. Значение данных этнической истории для истории языка.	260
Фонетика латгальских говоров.	262
1. Просодия.	262
1.1. Ударение слова.	262
1.2. Тип слога.	264
1.3. Слоговые интонации.	265
1.3.1. Система интонаций.	265
1.3.2. Прерывистая интонация в дифтонгах и дифтонгических сочетаниях.	267
1.3.3. Переход прерывистой интонации в нисходящую в дифтонгических сочетаниях.	275
1.3.4. Вторичные слоговые интонации.	276
1.3.5. Слоговые интонации в суффиксах.	277
1.3.6. Слоговые интонации в окончаниях.	280
1.3.7. Метатония.	282
2. Вокализм.	284
2.1. Из истории балтийского вокализма.	284
2.1.1. Гипотезы развития балтийского вокализма.	284
2.1.2. Реликты общебалтийского краткого гласного *o.	291
2.1.3. Реликты общебалтийского долгого открытого гласного *ō.	304
2.1.4. Оценка гипотезы Й. Казлаускаса и В. Мажжюлиса.	314
2.2. Перегласовки.	316
2.2.1. Палатальная перегласовка.	316
2.2.2. Сужение гласных *ē, *ō.	318

2.2.3. Судьба гласного *o.	327
2.2.3.1. Дистрибуция гласных o : a.	327
2.2.3.2. Судьба дифтонга *oi.	335
2.2.3.3. Судьба дифтонга *oi.	337
2.2.4. Позиционная перегиасовка гласных e > a, ē > ā, i > y. . .	337
2.2.5. Изменение дифтонга ai > ei за согласными k, g.	342
2.2.6. Дифтонгизация долгих гласных *ī, *ū.	345
2.2.7. Судьба долгого гласного *ō.	350
2.2.7.1. Судьба долгого гласного *ō в подударных словах.	350
2.2.7.2. Судьба долгого гласного *ō в безударных словах.	353
2.2.8. Судьба гласных *e, *ē.	359
2.2.8.1. Вторичная перегиасовка гласных *e, *ē.	359
2.2.8.2. Депалатализация гласных ä, ā и дифтонга ie. . .	365
2.2.8.3. Перегиасовка ä > e и ā > ē.	366
2.2.8.4. Перегиасовка ä > e и ā > ē.	367
2.3. Качественные изменения гласных в безударных слогах.	368
2.4. Количественные изменения гласных.	369
2.4.1. Сокращение долгих гласных в подударных слогах.	369
2.4.2. Сокращение долгих гласных в безударных слогах.	369
2.4.3. Удлинение кратких гласных.	371
2.5. Синкопа.	376
2.6. Эпентеза гласных.	376
2.7. Стяжение гласных.	376
2.8. Вокализм конечных слогов.	377
2.8.1. Редукция конечных слогов.	377
2.8.2. Возникновение именных окончаний -ys, -is'.	380
2.8.3. Расширение гласных в конечных открытых слогах.	381
3. Консонантизм.	382
3.1. Ассибиляция индоевропейских палатализованных смычных согласных *k̄, *ḡ, *ḡh̄.	382
3.2. Палатализация и первая аффрикатизация.	384
3.2.1. Позиционная палатализация.	384
3.2.2. Первая аффрикатизация смягченных согласных *k', *g' и звукосочетаний *kj, *gj.	387
3.2.3. Изменение звукосочетаний *sj, *zj, *tj, *dj, *lj, *nj, *rj, *cj, *zj.	390
3.2.4. Судьба звукосочетаний *pj, *bj, *vj, *mj.	392
3.2.5. Поляризация согласных j и j'.	403
3.3. Судьба тавтосиллабического носового n.	407
3.4. Вторая аффрикатизация смягченных согласных k', g' и мягких согласных k̄, ġ.	408

согласных <i>k, g</i>	415
3.5. Депалатализация смягченных согласных <i>r', š', ž', č', ž'</i>	417
3.6. Веляризация и вокализация	418
3.7. Ассимиляция	418
3.7.1. Контактная регрессивная неполная ассимиляция	420
3.7.2. Контактная регрессивная полная ассимиляция	420
3.7.3. Контактная прогрессивная неполная ассимиляция	421
3.7.4. Контактная прогрессивная полная ассимиляция	421
3.7.5. Дистактная регрессивная ассимиляция	421
3.7.6. Дистактная прогрессивная ассимиляция	422
3.8. Геминизация	424
3.9. Дисимиляция	424
3.10. Дизреза	426
3.11. Протеза и эпентеза	429
3.12. Метатеза	429
3.13. Глухость согласных в абсолютном конце слов	430
3.14. Чередование звонких и глухих шумных согласных	431
Краткие выводы	455
Сокращения	455
а) Сокращения периодических и продолжающихся изданий	455
б) Источники	459
в) Литература	480
г) Сокращения названий языков и диалектов	481
д) Прочие сокращения	482
Принятые знаки и символы	483
Ievads baltu valodniecībā, 1. daļa	483
1. Baltu nosaukums	487
2. Baltu valodu izcelsme	495
3. Baltu hidronīmijas areāls	499
4. Baltu etniskās grupas neolītā	513
5. Baltu ciltis agrajā metālu laikmetā	513
а) Švīkātās keramikas kultūras ciltis	516
b) Rietumbaltī	516
1) Rietumbaltu uzkalniņkapu kultūra	516
2) Prūšu izcelsme	517
3) Austrummazūrijas kultūras apgabals	517
4) Rietummazūrijas kultūras apgabals	517
5) Akmens riņķu krāvuma kapulauki	518
c) Dņepras baltī	518
1) Dņepras baltu evolūcija	518
2) Juhnovas kultūras ciltis	518
3) Dņepras-Daugavas kultūras ciltis	519
4) Augšokas kultūras ciltis	520

d) Baltu perifērijas grupas.	520
1) Milogradas kultūras ciltis.	520
2) Piemares kultūras ciltis.	521
6. Migrācija baltu areāla iekšienē. Slāvu ienākšana Dņepras baltu zemēs.	521
a) Piemares kultūras cilšu migrācija.	521
b) Zarubincu kultūras ciltis.	522
c) Zarubincu kultūras cilšu pārvietošanās ziemeļaustrumu virzienā.	524
d) Dņepras balti I g. t. vidū un trešajā ceturksnī pēc Kr. dz.	524
e) Austrumgalindi.	525
f) Baltu migrācija uz mordviešu zemēm un Vidusvolgas apgabalu.	527
g) Rietumbaltu infiltrācija lietuviešu un latviešu zemēs.	529
h) Slāvu apmašanās Dņepras baltu zemēs.	529
7. Rietumbaltu ciltis agrajos viduslaikos.	530
a) Prūši.	530
b) Jātvingi.	531
c) Skalvi.	533
d) Kurši.	533
8. Austrumbaltu ciltis agrajos viduslaikos.	534
a) Lietuvieši.	534
b) Aukštaiši.	535
c) Žemaiši.	536
d) Latgaļi.	537
e) Sēļi.	542
f) Zemgaļi.	544
9. Pirmās rakstīto vēstures avotu ziņas par baltiem un baltu etnonīmu cilme.	545
10. Lietuvieši un latvieši.	551
a) Lietuviešu tautības un lietuviešu tautības valodas cilme.	551
b) Latviešu tautības un latviešu tautības valodas cilme.	553
Saīsinājumi.	557
a) Saīsinājumi literatūras citējumos.	557
b) Valodu un dialektu saīsinājumi.	563
c) Citi saīsinājumi.	564
Terminu skaidrojumi.	565
Ievads baltu valodniecībā, 2. daļa	567
1. Baltu valodu radniecība ar citām indoeiropiešu valodām	567
a) Baltu valodas un to piederība pie indoeiropiešu valodu saimes	567
b) Baltu un ģermāņu valodas	568
c) Baltu un slāvu valodu radniecība	569
2. Baltijas somu valodu ietekme baltu valodās	371
3. Baltu valodas	372
a) Senprūšu valoda	372
b) Jātvingu valoda	377
c) Kuršu valoda	381

d) Zemgaļu valoda	583
e) Sēļu valoda	584
f) Latgaļu valoda	585
g) Lietuviešu valoda	587
h) Latviešu valoda	589
1) Latviešu valodas dialekti un izlokšņu grupas, to cilme	589
2) Rakstu pieminekļi latviešu valodā	593
3) Latviešu valodas raksturīgākās īpatnības	594
Saīsinājumi	596
Saīsinājumi literatūras citējumos	596
Valodu un dialektu saīsinājumi	599
Citi saīsinājumi	600
Terminu skaidrojumi	601

Antons Breidaks.

Darbu izlase 1.

Iespiests SIA "Madonas poligrāfists"

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

UNIVERSITY OF CHICAGO
EXLIBRIS

1870

1871

1872

1873

1874

1875

1876

1877

1878

1879

1880

1881

1882

1883

1884

1885

1886

1887

1888

1889

1890

1891

1892

1893

1894

1895

1896

1897

1898

1899

1900

1901

1902

1903

1904

1905

1906

1907

1908

1909

1910

1911

1912

1913

1914

1915

1916

1917

1918

1919

1920

1921

1922

1923

1924

1925

1926

1927

1928

1929

1930

1931

1932

1933

1934

1935

1936

1937

1938

1939

1940

1941

1942

1943

1944

1945

1946

1947

1948

1949

1950

1951

1952

1953

1954

1955

1956

1957

1958

1959

1960

1961

1962

1963

1964

1965

1966

1967

1968

1969

1970

1971

1972

1973

1974

1975

1976

1977

1978

1979

1980

1981

1982

1983

1984

1985

1986

1987

1988

1989

1990

1991

1992

1993

1994

1995

1996

1997

1998

1999

2000

2001

2002

2003

2004

2005

2006

2007

2008

2009

2010

2011

2012

2013

2014

2015

2016

2017

2018

2019

2020

2021

2022

2023

2024

2025

2026

2027

2028

2029

2030

2031

2032

2033

2034

2035

2036

2037

2038

2039

2040

2041

2042

2043

2044

2045

2046

2047

2048

2049

2050

2051

2052

2053

2054

2055

2056

2057

2058

2059

2060

2061

2062

2063

2064

2065

2066

2067

2068

2069

2070

2071

2072

2073

2074

2075

2076

2077

2078

2079

2080

2081

2082

2083

2084

2085

2086

2087

2088

2089

2090

2091

2092

2093

2094

2095

2096

2097

2098

2099

2100

2101

2102

2103

2104

2105

2106

2107

2108

2109

2110

2111

2112

2113

2114

2115

2116

2117

2118

2119

2120

2121

2122

2123

2124

2125

2126

2127

2128

2129

2130

2131

2132

2133

2134

2135

2136

2137

2138

2139

2140

2141

2142

2143

2144

2145

2146

2147

2148

2149

2150

2151

2152

2153

2154

2155

2156

2157

2158

2159

2160

2161

2162

2163

2164

2165

2166

2167

2168

2169

2170

2171

2172

2173

2174

2175

2176

2177

2178

2179

2180

2181

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA



0307053506

OBLIGĀTAIS
EKSEMPIĀRS

82

2007-5
230

